ZAFERİN 100. YIL DÖNÜMÜNDE MİLLİ MÜCADELE'YE YENİ BAKIŞLAR

Editörler

TEKİN İDEM

CANAN SARIYAR SEZAN

sonçağ

Kitabın Adı : ZAFERİN 100. YIL DÖNÜMÜNDE MİLLİ MÜCADELE'YE YENİ BAKIŞLAR
Yazar : Tekin İDEM, Canan SARIYAR SEZAN
Kapak / Mizanpaj : GRİFFİN

1. Baskı : Ekim 2022 ANKARA

Yayın Yönetmeni : Sinem ZORLU
ISBN : 978-625-8227-39-0
Yayın No : 1740

SONÇAĞ AKADEMİ
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

sonçağ
akademi

Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar

Editörler

Tekin İdem
Canan Sarıyar Sezan

TEKİN İDEM

1980 yılında Adana'nın Kozan ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamlamıştır. 2002 yılında Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimini Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. 2005 yılında Harran Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı'nda okutman olarak işe başlamıştır. 2015 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktorasını bitirmiştir. 2016 yılında Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. olarak göreve başlamıştır. Halen aynı üniversitede çalışmalarına devam etmektedir.

CANAN SARIYAR SEZAN

1987 yılında Kırıkkale'de dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamlamıştır. 2012 yılında Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2015 yılında yüksek lisans eğitimini, 2018 yılında ise aynı yerde doktora eğitimini tamamlamıştır. 2020 yılında Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda Doktor Öğretim Üyesi olarak göreve başlamıştır. Halen aynı üniversitede çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

"Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar" isimli bu eser Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Büyük Taarruz'a kadar Milli Mücadele'de yaşanan olaylar hakkında askeri, siyasi, diplomatik, edebi vd. bakış açılarıyla hazırlanmış akademik çalışmaları kapsamaktadır. Eserde yer bulan çalışmalar mümkün olduğunca özgün araştırmalardan seçilmiştir. Böylece her bir çalışmanın kendi alanına yeni bir bakış açısı kazandırması hedeflenmiştir.

Yeni Türkiye devletinin kuruluş aşamasında çok önemli bir yere sahip olan Büyük Taarruz ile Anadolu'daki Yunan işgaline son verilmiş ve Milli Mücadele'nin askeri safhası zafer ile sonuçlanmıştır. Yapılan bu çalışma ile Milli Mücadele'nin askeri, siyasi, sosyal, diplomasi, eğitim, edebiyat ve sanat alanındaki boşlukları doldurulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkmasına Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan akademisyenler katkılarıyla destek olmuşlardır. Kitap bölümleri; Mustafa Kemal Paşa, işgaller, Milli Mücadele'nin askeri hadiseleri, dış politika olayları, dönemin olaylarının iç ve dış basına yansımaları, Milli Mücadele dönemi edebiyatı, hatıratlar, Zafer Bayramı kutlamaları, Milli Mücadele'nin Türk sanatına yansıması ve Milli Mücadele çalışmalarının incelenmesinden oluşmaktadır.

Kitabımızdaki ilk kısım Mustafa Kemal Paşa çalışmalarına ayrılmıştır. Bu kısmın birinci bölümünde Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI'nın Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele liderliğine etkisini konu alan *"Mustafa Kemal Paşa'nın 1917 Halep Raporunun Milli Mücadele'de Liderliğine Etkisi"* adlı çalışması yer almaktadır. İkinci bölüm, Prof. Dr. Ahmet EYİCİL ve Arş. Gör. Süleyman KEKİL tarafından hazırlanan *"Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş'tan Büyük Taarruz'a Uzanan Zaferi"* adlı çalışmadır. Üçüncü bölüm ise gaza ruhunun Anadolu'ya yansımasını konu alan Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ'ün *"Ertuğrul Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu'da Gazilik"* adlı çalışmasıdır.

Çalışmanın ikinci kısmında I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan işgaller ve işgallere karşı tepkilere ayrılmıştır. Eserin dördüncü bölümünde Dr. Asil KAYA'nın *"Türk ve Amerikan Basını Gözüyle İzmir'in İşgali"* adlı çalışma yer almaktadır. Beşinci bölümde ise Dr. Abdullah KARA'nın *"İşgaller Karşısında Kadın Derneklerinin İtilaf Devletlerine Gönderdiği Protesto Telgraflarının Değerlendirilmesi"* adlı çalışması yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü kısmı olarak hazırlanan Milli Mücadele dönemi dış politika olayları kısmında ise; altıncı bölüm olarak Dr. Emre Feyzi Çolakoğlu'nun hazırladığı *"Büyük Taarruz Öncesinde İngiliz Diplomasisinin Nihai Çöküşü: Paris Konferansı (22-26 Mart 1922)"* adlı çalışması yer almaktadır. Yedinci bölümde doktora öğrencisi Gülnihan CİHANOĞLU GÜLEN tarafından hazırlanan *"Milli Mücadele Dönemi'nde (1919-1923) Türk-Alman İlişkileri"* ve sekizinci bölümde ise doktora öğrencisi Nuri GÖK tarafından hazırlanan *"Kurtuluş Savaşı Dönemindeki Türk-Sovyet İlişkileri"* çalışmaları bulunmaktadır.

Kitabımızın dördüncü kısmında ise Milli Mücadele dönemi olaylarının iç ve dış basına yansımasını inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Milli Mücadele'nin dış basına yansıyan değerlendirmeleri hakkında dokuzuncu bölüm Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN tarafından hazırlanan *"İngiliz Basınında Mudanya Mütarekesi'ne Giden Süreç (Eylül 1922)"* adlı çalışmadır. Onuncu bölümde ise Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ tarafından hazırlanan *"İtalyan Basınında Türk Zaferi ve Başkomutan Atatürk"* adlı çalışmadır. On birinci bölüm Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN tarafından *"Milli Mücadele'de Türk Ordusu İle Yunan Ordusu Arasında Gerçekleşen Büyük Taarruz Sürecinde İtilaf Devletleri'nce Planlanan Venedik Konferansı'nın Alman Basınına Yansıması"* başlığıyla hazırlanmıştır. Dış basını konu alarak hazırlanan son çalışma ise on ikinci bölümde Arş. Gör. Dr. Mekki ULUDAĞ tarafından sunulan *"İngiliz Basınında İzmir'in Yunan İşgalinden Kurtarılması Süreci"* adlı çalışmadır. Milli Mücadele'nin iç basına yansımaları hakkında ise on üçüncü bölüm Prof. Dr. Makbule SARIKAYA tarafından *"Sakarya Zaferi'nin Karagöz Karikatürlerine Yansıması"* adlı çalışmadır. On dördüncü bölümde Doç. Dr. Nejdet BİLGİ tarafından hazırlanan *"Vakit Gazetesine Göre Büyük Taarruz (26 Ağustos-11 Eylül 1922)"* adlı çalışmaya yer verilmiştir. On beşinci bölüm Doç. Dr. Mikail KOLUTEK tarafından *"Gaye-i Milliye Gazetesi'ne Göre Adana Cephesi"* adı ile hazırlanmıştır. Basın çalışmalarının sonuncusu olarak on altıncı bölümde ise Doç. Dr. İzzetullah ZEKİ'nin *"Millî Mücadele Döneminin İç Basına Yansıması: Sebîlürreşâd Mecmuası 17. Cildi Örneği"* adlı çalışmasına yer verilmiştir.

Çalışmanın beşinci kısmında Milli Mücadele dönemi eğitim ve Milli Mücadele dönemi çalışmalarının incelenmesine yer verilmiştir. On yedinci

bölümde Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKSU tarafından hazırlanan *"Mekteb-i Harbiye'nin Yurtdışından Öğrenci Kabul Geleneği: Milli Mücadele Dönemi"* adlı çalışma yer almaktadır. On sekizinci bölümde ise Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU'nun hazırladığı *"Milli Mücadelede ve Yeni Türkiye'de Spor Yoluyla Askeri Eğitim (Doğu Cephesi Örneği)"* adlı çalışmaya yer verilmiştir. Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Caner ÇATAL'ın hazırladığı *"Büyük Taarruz Konusuyla İlgili Bibliyometrik Bir İnceleme"* adlı çalışma on dokuzuncu bölümde yer almıştır.

Kitabın altıncı kısmında Milli Mücadele dönemi hatıraları ve biyografik şahsiyetlerine yer verilmiştir. Yirminci bölümde Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI'nın *"Büyük Taarruz Öncesi Kritik Bir Karar: Birinci Ordu Komutanı General Ali İhsan Sabis'in Görevden Alınması Ve Yargılanması"* çalışmasına yer verilmiştir. Yirmi birinci bölümde Prof. Dr. Osman AKANDERE'nin *"Büyük Taarruz Öncesi Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Karargâhı Akşehir'i Ziyareti ve Genel Taarruz Planının Komutanlarla Görüşülmesi"* çalışması yer almaktadır. Yirmi ikinci bölümde ise Doç. Dr. Recep BÜYÜKTOLU, Dr. Mehmet Şah ÖZCAN ve Prof. Dr. İsmet ÜZEN tarafından hazırlanan *"Fransız Yazar Paul Herigaut'un Rus Ateşi Romanında Mütareke Dönemi İstanbul'u"* adlı çalışması yer almaktadır. Yirmi üçüncü bölümde, Doç. Dr. Ahmet İLYAS ve Arş. Gör. Dr. Zafer BENZER'in hazırladığı *"Urfa'nın Düşman İşgalinden Kurtuluş'una Yeni Bir Bakış Açısı: Ömer Avni Şit'in Hatıraları"* çalışmasına yer verilmiştir. Yirmi dördüncü bölümde Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT'ın *"Harici Bir Bakış: Demetra Vaka-Brown ve Grace Mary Ellison'ın Anılarında Millî Mücadele Yılları"* adlı çalışması okuyucuyla buluşturulmuştur. Yirmi beşinci bölümde Öğr. Gör. Dr. Esra ÇETİN'in *"Millî Mücadele Yıllarında Garp Cephesinde Bir Musiki Muallimi: İsmail Zühtü Bey (Kuşçuoğlu)"* çalışmasına ve bu kısımdaki son çalışma olarak doktora öğrencisi Uğur YILMAZ ve yüksek lisans öğrencisi Filiz ERKUTLU'nun *"Paşaların Gözünden Erzurum Kongresi "Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa, Rauf Paşa ve Ali Fuat Paşa""* adlı çalışmaya yer ayrılmıştır.

Çalışmanın yedinci kısmında ise Zafer Bayramı kutlamaları yer almaktadır. Bu kısımdaki ilk çalışma yirmi yedinci bölüm olarak Doç. Dr. Bengül BOLAT'ın *"İlk Kutlanışından 1960'a Zafer Bayramı Etkinlikleri ve Yankıları"* adı ile yer almıştır. Yirmi sekizinci bölüm Doç. Dr. Erol EVCİN'in hazırladığı *"Türkiye'de İlk Zafer Bayramı Kutlamaları (30 Ağustos 1926)"* adlı çalışmadır. Yirmi dokuzuncu bölümde Doç. Dr. Gülşah ESER'in *"Eminönü Halkevi'nde Düzenlenen Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları (1937 ve 1938 Yılları)"* çalışması yer almaktadır. Otuzuncu bölümde Dr. Öğr. Üyesi Canan SARIYAR SEZAN'ın *"Hür Söz Gazetesi Ekseninde Kıbrıs'ta 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamaları (1946-1950)"* çalışması yer alırken otuz birinci

bölümde ise Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil TANIK'ın *"Büyük Taarruzun 15. Yıldönümü ve Atatürk'ün Katıldığı Son Zafer Bayramı Törenleri"* adlı çalışmasına yer verilmiştir. Zafer Bayramı kutlamaları hakkındaki son çalışmaya ise otuz ikinci bölümde Dr. Hacı Veli GÖK'ün hazırladığı *"II. Dünya Savaşı Başlarında Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikası Doğrultusunda Büyük Taarruzun 17. Yıl Dönümü Kutlamaları"* adı ile yer verilmiştir.

Kitabımızın sekizinci kısmında Milli Mücadele dönemi edebiyatı konularına yer ayılmıştır. Bu kısımda otuz üçüncü bölüm Prof. Dr. Nurullah ÇETİN'in *"Millî Mücadelemizin Türk Şiirine Yansıması"* başlıklı çalışmasıdır. Otuz dördüncü bölümde Prof. Dr. Hanife Nalan GENÇ'in *"Siyasal ve Sosyal Çatışmanın Romanı Yaban'da Millî Mücadele'nin İzleri"* adlı çalışmasına yer verilirken otuz beşinci bölümde Arş. Gör. Arzu DADAŞOVA'nın *"Türk Edebiyatının Millî Mücadele Konulu Tarihi Romanları"* çalışması okuyucuyla buluşturulmuştur.

Kitabımızın son bölümü olan otuz altıncı bölüm ise bir sanat tarihi çalışmasına ayrılmış ve Doç Dr. Derya UZUN AYDIN'ın *"Milli Mücadele ve Türk Heykeline Yansımaları"* adlı çalışmaya yer verilmiştir.

Çalışmamızda yer alan tüm eserler gerek ismini zikrettiğimiz hocalarımız gerekse diğer öğretim üyelerinin desteği ile akademik etik kurallarına uygun biçimde hakem ve intihal tarama süreçlerinden geçirilerek okuyucuyla buluşturulmuştur.

"Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar" isimli Milli Mücadele alanındaki bu değerli çalışmanın okuyucu alemi ile buluşmasına yazar, hakem olarak aktif katkı sağlayan herkese teşekkürü bir borç biliriz.

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Dr. Öğr. Üyesi Canan SARIYAR SEZAN

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 1917 HALEP RAPORUNUN MİLLİ MÜCADELE'DE LİDERLİĞİNE ETKİSİ

Doç.Dr. Mehmet Emin ELMACI
Orcid No:0000-0002-7336-3561
Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
e-posta: emin.elmaci@deu.edu.tr

Giriş

Mustafa Kemal Paşa; I Dünya Savaşı yıllarında artık ordunun ve ülkenin durumunun yönetim sıkıntısı nedeniyle kötüye gittiğinin farkına varmıştı. Bu noktada Halep'te iken bölgenin durumuna dikkat çektiği ve özellikle de Enver Paşa'yı eleştirdiği Eylül 1917 tarihli Halep'ten yazdığı çok etkili resmi raporunu Sadrazam Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya göndermişti.

Ordu ve ülkenin durumu ile ilgili çok önemli tespitlerin ve çözümün de olduğu bu rapor; Enver Paşa tarafından dikkate alınmamıştı. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa bu raporunu 1918'de İstanbul'a geldiğinde birçok gazeteciyle paylaşmıştı. Nihayet Sivas Kongresi sonrası bu raporun tümü aynı gün tüm Anadolu'yu destekleyen İstanbul basınında yayımlanmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde büyük etki yapmıştır. Bu çalışmamızda, bu raporun Sivas Kongresi sonrası etkileri, dönemin basını ele alınarak değerlendirilecektir.

Mustafa Kemal Paşa; daha henüz Cihan Harbi içinde 20 Eylül 1917 tarihinde, Halep'ten İstanbul'a yetkili kurumlara gönderdiği bir rapor ile önemli çevrelerde dikkati çekmişti. Bu rapor özellikle Yıldırım Orduları üzerinden İstanbul'a verilmiş önemli bir son uyarıydı. Konu Filistin bölgesindeki ordunun ve bölgedeki Alman komutanlar ve dolayısıyla Almanya'nı politikaları ile ilgiliydi.

Yıldırım Orduları Grubu ilk olarak; Bağdat'ı geri alma amacıyla kurulmasına rağmen daha sonra İngilizlerin Filistin'deki Osmanlı cephesini yıkıp, üst bölgedeki Suriye ve Irak'a girerek Anadolu'ya ilerleme tehdidi nedeniyle farklı bir görev durumuna dönüşmüştü. Sonuçta Yıldırım Ordularına verilen ilk görev de; İngilizleri yenerek Gazze çizgisinden sürüp Sina çölüne geriye atmak idi[1].

İşte bu süreçte; Falkenhayn kumandasındaki Yıldırım Orduları Grubu Bahriye Nazırı ve hem de 4.Ordu Kumandanı olan Ahmet Cemal Paşa ile çatışmayı getirecekti. Çünkü bu bölgeler bir şekilde Cemal Paşa kontrolündeydi. Çatışmanın önlenmesi adına bazı bölgelerin kontrolünün Falkenhayn'a verilmesi bile çatışmaları iyiden iyiye artırmaya yetecekti. O süreçte Mustafa Kemal Paşa; 5 Temmuz 1917'de Alman Falkenhayn'ın başında olduğu Yıldırım Orduları grubuna bağlı olarak merkezi Halep'te olan 7.Ordu komutanlığına atanmıştı[2] ve bölgede Alman komutanlar ve Enver Paşa ile sıkıntılar üst seviyedeydi.

Falkenhayn'ın Arap şeyhleri ve oymaklara para dağıtarak onları Alman yanlısı yapmaya çalışması ana nedeniyle[3]; Arap aşiretleri ile görüşmeleri kendi kurmaylarına yaptırtmasının da sonucunda Mustafa Kemal Paşa ile Falkenhayn arasında da yazışmalara yansıyan sıkıntılar yaşanmıştı[4]. İşin içine bir de Enver Paşa ile olan birbiriyle çelişen kararlar sonucundaki anlaşmazlıklar da girince[5] bu süreçte Mustafa Kemal Paşa da, Cemal Paşa ile yan yana yer alacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke anılarını yayımlayan Şükrü Tezer; Falkenhayn'ın kendi başına, bölgedeki Osmanlı komutanlarından gizli olarak giriştiği ve "*Yıldırım Orduları Grubu kumandanlığı forsundan, kendi memleketi için azamî istifadeyi sağlamak*"[6] olarak gördüğü çabalarının Falkenhayn'ın şahsi görüşleri olmadığını belirtmiş ve bu politikanın "*yüz yıl önceye ait zamanın Alman Başvekili Prens Bismark'ın bir takım entrikalı hareketleriyle tasarlayıp İmparator II. Wilhelm'in de devam ettirdiği Berlin-Bağdat siyasetinin, yani müstemlekecilik zihniyetinin tesiri altında bulunmasının tabiî neticesinden başka bir şey*"[7] olmadığı saptamasını yapmıştı.

---

1 Yusuf Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasiyle İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu" *Belleten*, Cilt: XX - Sayı: 80 - Yıl: 1956 Ekim

2 Uluğ İğdemir, "1.Dünya Savaşında Atatürk ile Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler" *Belleten*, Cilt: XXXIII - Sayı: 132 - Yıl: 1969 Ekim s.505.

3 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.m., s. 621.*

4 Salih Bozok-Cemil S.Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1985, s. 61

5 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004. s. 143

6 Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 136.

7 Şükrü Tezer, a.g.e., s.136.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Falkenhayn ile ilgili "*ordu emrinde bulunan aşiret reisleriyle herhangi bir şekilde olursa olsun, doğrudan doğruya temasa geçmesinin, kumandanlık sıfat ve askerlik mesleği icap ve kaidelerine asla uygun bulunmadığı*"[8] eleştirisiyle birlikte, aşiretlere verilecek emirlerin, ordu komutanları aracılığıyla verilmesini istemesine rağmen, Falkenhayn'ın bu konudaki tavrında hiçbir düzelme görülmemişti.

Mustafa Kemal Paşa; bu olay ile ilgili yazdırdığı anılarında "*Yedinci Ordu, yani Yıldırım Ordusu'nun ilk defa kumandanı olduğum sırada, -zira malumdur ki, aynı orduya bilâhare tekrar kumanda ettim- bu ordunun da dâhil olduğu grup kumandanı General Falkenhein'in askerlik ve iç siyasetimiz yönünden takip ettiği usul ve hareket aramızda mühim bir münakaşaya sebep oldu*"[9] cümlelerini kullanmış ve "*bu münakaşa nihayet daha büyük makama aksetti. Ben çok ehemmiyet verdiğim görüşlerime değer verilmediğini görünce susamazdım.*"[10] demişti.

Bölgedeki faaliyetleri nedeniyle rahatsız olan, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa aralarında dertleşmişlerdi ve tam bir düşünce birliğinde olmamalarına rağmen genelde aynı düşüncelere sahip olmasından dolayı "*yurt için zararlı gördüğü bir yolda, gidişi durdurmak için amirleriyle çatışmaya, ordu kumandanlığından vazgeçmeye ve daha türlü cezalara çarpılmaya hazır ve razı*"[11] olarak bu önemli bir işe girişmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül 1917 Halep Raporu

Bu rapor ile ilgili ilk yayımlardan birini yapan Bayur[12]; Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'dan 19 Eylül 1917'de bölgedeki durum ile ilgili istediği bir rapor üzerine, onun 20 Eylül günlü "*çok uzun ve esaslı*" bir rapor yaz-

8 Şükrü Tezer, a.g.e., s.136.

9 Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yay., İstanbul, 2005. s. 21

10 Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 21. Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'ten yazdığı bu çok önemli raporunu yazarken, hangi düşüncede olduğunu yaveri Cevat Abbas, "*Ordu kumandanım; ordu idaresinde olsun, memleketin dâhilî ve harici siyasetinde bulunsun, her zaman gördüğü yolsuzluklardan müteessir olur, ıslah çarelerini arar ve icap ettikçe diğer ordu kumandanlarıyla da karakterlerinin müsaadeleri nispetinde muhaberelerde bulunarak memleketin dertlerinin devasını arar; yürüyüşüne onların da ayak uydurmasını temine çalışırdı. Büyük vatanperver; gizli politikayı sevmez, buna da ihtiyaç görmezdi. Arkadan vurmak, âdeti fıtratında yoktu. Onun için bütün düşündüklerini sevdiklerine, tanıdıklarına olduğu gibi söylerdi.*" Şeklinde anlatmıştı. Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Gürer Yayınları, 2007, İstanbul, s. 56

11 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.m.*, s. 624. Mustafa Kemal, VII inci Ordu birliklerinin Halep bölgesinden Filistin cephesine taşınmaları için 14 Eylül 1917 de verilen buyruktan bir hafta kadar sonra, 20 Eylülde 1.nci raporunu 24 Eylül'de de 2.nci raporunu verir. *A.g.m.*, s. 120.

12 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.m.* Bayur bu yayımında raporun kopyalarını Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olan ve o dönemde de Bilecek milletvekili olan Salih Bozok'tan aldığını belirtmiştir.

masını, "*bu iki Türk komutanı bu iş üzerinde epey konuşup dertleşmişler; ondan sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın söylediklerini bir rapor biçiminde yazmasını aralarında kararlaştırmışlardır*"[13] şeklinde açıklamıştı. Bayur'a göre; Cemal Paşa ile Mustafa Kemal Paşa, "*Falkenhayn'ın ordular grubu komutanı olarak ve gerçekten hiçbir Osmanlı makamına bağlı olmayarak iş görmeye kalkışmasını türlü ve bazan ayrı ayrı bakımlardan çok zararlı*" [14] görmekteydiler.

Mustafa Kemal Paşa; raporuna ahali ile idare arasındaki, bağların zayıfladığı tespitiyle başlamış ve Mülki hükümetin tam bir acz içinde olmasını da zabıta kuvvetinin bulunmamasına, bütün memurlarda rüşvet, vurgunculuk ve suiistimallerin olmasına ve memurların keyfine düşkün bir hale gelmesiyle, adli işlerin kesinlikle yürümemesine bağlamıştı[15].

Mustafa Kemal Paşa "*tam bağımsızlık*" içeren bu raporunda özellikle Alman emperyalizminden ve sömürgeciliğinden söz ederek, bir an önce yabancı askerlerin ülkeden çıkartılmasını ve dışarıdaki Türk askerlerinin de ülkeye geri çağrılmasını savunmuştu. Aynı zamanda bölgeye mutlak bir Müslüman bir komutanın atanmasını da talep ederek Falkenhayn üzerinden de mesajını vermişti. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, "*Karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her yönden çürüyen büyük saltanat binasının bir gün içten birdenbire ve topluca çökmesi ihtimalidir*"[16] cümlesiyle de imparatorluğun da çökmekle karşı karşıya olduğu tespitini yaptıktan sonra da gereken tedbirlerini de sıralamıştı. Daha yazısının ilk başında yaptığı eleştiriler nedeniyle, genel hayatın "*her köşede ve her beldede esasından*" çürüdüğünü belirtmiş ve ekonominin de çökmekte olduğu eleştirisini de getirmişti[17].

---

13 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı,* Cilt: III, Kısım: 3, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 399, d.63.

14 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.,* s. 399 d.63. Hatta "*bu iki Türk generali durumu düzeltmeye çalışamaya ve görüşleri kabul edilmezse birlikte çekilmeye karar*" da vermişlerdi. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu birlikte aldıkları karar gereği 7.Ordu komutanlığından çekilmesine rağmen Cemal Paşa bunu yapmayacak ve üç ay daha görevinde kaldıktan sonra "*artık hiç tutunamıyacak bir duruma gelince 12 Aralık 1917 de İstanbul'a dönecektir*"

15 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 2, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 121.

16 *Atatürk'ün Bütün Eserleri., s. 121.*

17 *Atatürk'ün Bütün Eserleri., s. 121.* Mustafa Kemal Paşa'nın bu raporu ilk kez ileride göreceğimiz üzere 14 Ekim 1919 tarihinde Akşam gazetesinde ardından bir gün sonra da diğer gazetelerde yayımlanmıştı. Bu rapor; 1921 yılında General Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet)in "*Yıldırım*" adlı eserinde, daha sonra da oradan nakil edilerek 1928'de Lareber'in "*La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*" adlı eserinin Yarbay Nihad tarafından yapılan tercümesine lahika olarak verilmiş ayrıca Türk harfleriyle de 1938'de Ali Fuat Cebesoy'un "*Birussebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20 nci Kolordu*" adlı eserinde de yer almıştı. Bilimsel olarak ilk yayınlanması ise Yusuf Hikmet Bayur tarafından Belleten dergisinin Atatürk'ün Hatırası için çıkarılan 80 nci sayısında (Ekim 1956) adı geçen makalede yayımlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa bu amaçlarla; "*o devreye rastlayan harp yıllarındaki siyasî, askerî, malî, iktisadî ve nihayet içtimaî vaziyetine de temas etmek suretiyle genel durumu açıklayan çok önemli bir rapor*"[18] hazırlamıştı. Şükrü Tezer; 20 Eylül 1917 tarihli bu raporun, sadece zamanın Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talât Paşa ile Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya "*zata mahsus*" işaretiyle şifreli olarak tellenmediğini aynı zamanda da Mustafa Kemal Paşa'nın bununla yetinmeyerek, konuya ilginin sağlanmasının gerektiği amacıyla bu raporu, "*yakından tanıyarak kendilerine itimadı bulunan*"[19] kişilere de duyurduğunu belirtmişti.

Bu rapor hakkında Mustafa Kemal Paşa "*Hatırladığıma göre yatıştırılamayan isyanım işte bu hadisede olmuştur. Artık sükût ve alçakgönüllülüğüm sona ermek üzereydi; ben de bu anı kaçırmadım. Felâketin coşkun bir nehir gibi, Türkiye üzerine aktığını görüyordum. Nasıl tahammül edip susabilirdim?*"[20] demiş ve amacını da "*Eğer ben alelade gurur sahibi bir insan olsaydım ve bütün tahminlerimin doğru çıktığını görmekten zevk alsaydım, ne olacaktı? Memleketin felâketinden nasıl zevk alabilirdim? İsterdim ki benden evvelkilerin hatalarını düzeltebileyim; çamur ve batağa düşmüş Türkiye'yi çıkarabileyim*"[21] şeklinde anlatmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle Falkenhayn ile ilgili itirazlarına karşılık Enver Paşa, bu 20 ve 24 Eylül 1917 günlü iki raporun esasları üzerinde bir şey demeden ve zeyl olan ikinci raporu aldıktan sonra 2 Ekim 1917'de Mustafa Kemal Paşa'ya şu karşılığı verir[22]: "*Sina Cephesinde bulunacak kıtaatın harekâtını sevk ve idare etmeye memur edilmiş olan müşir Falkenhayn Paşa'nın mezkur harekatın muvaffakiyetle neticelenmesi için en doğru karar ve tedabir ittihaz edeceğine eminim. Bu husustaki itimadıma zatıalinizin de iştirak buyurmanızı rica ederim.*"[23]

Bu olumsuz yanıt üzerine "*Genel durum hakkındaki görüşümü aşağıda sunuyorum: Ülkenin kaderini belirleyen ve yönetimde büyük sorumluluk taşıyan yüksek makamımıza fikirlerimi hiçbir karamsarlığa ve telaşa kapılmayarak tam bir serinkanlılık ve ciddiyetle kabul edeceğinize olan güvenim, bu düşüncelerimi en geniş şekilde sunmama neden olmuştur:*"[24] cümleleriyle başladığı bu raporunda Mustafa Kemal Paşa; "*Her türlü sonuçlarını evvelden kabul ederek usûl ve teâmül dışı denebilir ki, biraz isyankâr bir şekilde*" kendisini ordu kuman-

---

18 Şükrü Tezer, *a.g.e.*, *s.138.*
19 Şükrü Tezer, *a.g.e.*, *s.138.*
20 Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 20
21 Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 20
22 Yusuf Hikmet Bayur,, *a.g.e.*, s. *414.*
23 Salih Bozok, *a.g.e.*, s.. *184.*
24 Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım*, Erkanı Harbiye-yi Umumiye Tarih-i Harp Neşriyat-ı Hususiye Külliyatı, No:1. Dersaadet, 1337 (1921), s.4

danlığından af ve hatta vekilini de bizzat tayin ederek vazifesine son vermiş ve "*bu emrivakiyi büyük makamlara*"[25] bildirmişti. Sonuçta da Mustafa Kemal Paşa 4 Ekim 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Falkenhayn'a VII. Ordu Komutanlığından istifa ettiğini bildirmiş ve İstanbul'a yola çıkmıştı[26].

Tezer bu raporun ve "*hazırlanan nüshalarının*" kendisine özel görev verilen yaveri Cevat Abbas Bey tarafından İstanbul'a götürüldüğünü de belirtmişti[27]. Tezer'e göre; raporun nüshalarını, vazifesi nedeniyle telgrafla bizzat şifreleyen Cevat Abbas Gürer "*İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Kâtibi Mithat Şükrü ve genel merkez erkânından Doktor Nazım ve Bahattin Şakir Beylere*" ve adını hatırlayamadığı birçok kişiye ve mebuslara da ayrı ayrı dağıtmıştı[28]. Yine Şükrü Tezer bu raporun "*Millî Mücadelemizin ilk yılında yani, 1919 senesi içinde İstanbul matbuatında da*"[29] yayınlandığını belirtmişti. Tezer; "*Gönül arzu eder ki, bu yayma keyfiyeti Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 tarihinde fiilen başlamış olan millî harekâtı takip eden günlerde yapılarak Türk milletine duyurulmuş olsun.*"[30] Dedikten sonra o karanlık günlerin hiç de elverişli olmayan şartlarının böyle bir teşebbüse imkân veremeyeceğini de kabul etmiş ve raporun "*ancak, Samsun'a çıkış tarihinden beş ay sonra neşrine imkân hasıl olmuştur*" cümlesiyle de durumu ortaya koymuştu.

Gerçekten de işgal döneminin en önemli bir döneminde bu Halep raporu; yeniden gündeme gelecek ve "*Samsun'a çıkıştan beş ay sonra*" İstanbul'daki neredeyse tüm gazetelerde aynı gün "*Mustafa Kemal Paşa'nın raporu*" manşetleriyle kamuoyuna tanıtılacaktı.

Mütareke Döneminde İttihatçılık ve Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Atatürk'ün İttihat Terakki Cemiyetine giriş tarihi, Fethi Tevetoğlu'nun kitabında; Hakkı Baha'nın aktardığı da belirtilerek, 29 Ekim 1907 olarak gösterilmiş ve Hakkı Baha'nın Selanik'teki evinde yemin edil-

25 Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 21
26 Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. *145*.
27 Cevat Abbas Gürer "*Mustafa Kemal'in, Birinci Cihan Harbi'nin en kritik devresinde ve günün çok önemli olayları karşısında hiç kimseden çekinmeksizin büyük bir celâdetle (kahramanlıkla) kaleme alarak Osmanlı Hükümeti'nin en yüksek kademelerine göndermiş oldukları bu raporlarını, vazifem itibarıyla da olsa bizzat şifre etmek bahtiyarlığıyla Paşa'nın bu önemli hizmetlerini seve seve yapmış olmaktan pek büyük iftihar duymaktayım*" demişti. (Turgut Gürer, *a.g.e.*, s. 163) Yine Cevat Abbas bir başka ilginç bilgi daha vermiş ve bölgedeki komutanlarla görüşmeleri sonrasında "*Sadrazam Talat Paşa'ya bir rapor yazılmasına karar veren Mustafa Kemal, raporun tanzimi vazifesini de ateşin kalem sahibi İsmet Bey'e*" (Turgut Gürer, *a.g.e.*, s. 163) verdiğini belirtmişti.
28 Şükrü Tezer, a.g.e., s. 138
29 Şükrü Tezer, a.g.e., s. 138
30 Şükrü Tezer, a.g.e., s. 139

diği ve numara olarak da "322"nin tespit edildiği vurgulanmıştır[31]. Kazım Karabekir'in anlatısına göre ise Mustafa Kemal, Fethi Okyar'ın katkısı ile 1908 Şubat'ında cemiyete girmişti[32]. Karabekir, kitabının bir başka yerinde ise 1906 Mart tarihini verdiği için[33] Fethi Tevetoğlu Kazım Karabekir'in verdiği tarihin yanlış olduğunu belirtmiş ve doğrusunu "*Paris'ten gizli olarak Selanik'e gelen Dr. Nazım'm 22 Eylül 1907'de Osmanlı Hürriyet kurucularıyla yaptığı toplantıdan bir ay kadar sonradır ve 29 Ekim 1907 (16 Teşrinievvel 1323)'dür*" şeklinde vermiştir[34].

Cihan Harbi sırasında gelişen olaylar, savaşın aleyhimize dönmesi, savaşın kaybedilerek ağır bir ateşkes imzalanması ve Enver Paşa'nın liderliği üzerinden, tüm hatanın İttihat Terakki'de olduğu algısının güçlenmesine neden olacaktı. Buna bir de iktidarı ele geçirmek isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkasının popülist ve partizanca politikaları eklenince şu gerçek ki; bu süreçte ülkede İttihatçılık'ın bir suç olduğu ve cezalanması gerektiği algısı yerleşmiş oldu.

O kadar ki karikatürlerde bile İttihatçılığa olan olumsuz vurgu yansımıştı. Örneğin İleri gazetesi; yayımladığı bir karikatür ile bunu çok net göstermişti. İleri bu karikatüründe; bir adamın kendisine İttihatçı diyen bir başka adama "*babandır*" demesini canlandırmış ve karikatürün başlığına da "*Yeni Bir Tahkir*" adını koyarak artık İttihatçı olmanın bir hakaret anlamına geldiğini vurgulamıştı[35].

Bu süreçte; İngiliz belgelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın adının geçişinin ilk örneği de onun Jön Türkler içerisinde adının verildiği bir belgede olacaktı. İngiliz belgelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın adı; ancak Samsun'a çıkışı sonrası artmış bir şekilde kendine yer bulacaktı. Ancak bu süreçte ilk olarak "*28 Şubat 1919 tarihli bir istihbarat raporunda*" Mustafa Kemal Paşa'dan "*Jön Türk*" olarak söz edilmişti[36]. İngiliz istihbarat Yüzbaşısı Hoyland'ın; İstanbul'da İngiliz Askeri İstihbarat Merkezine, "*ülkedeki İttihatçıların durumunu*" raporladığı yazısında, en başta Mustafa Kemal Paşa ile yaveri Üsküplü Cevat (Abbas) Bey'in sonra da Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir ve

---

31 Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.77.

32 Kazım Karabekir, *İttihat-Terakki Cemiyeti*, YKY yayınları, İstanbul, 2011. s.107.d.387. Karabekir, bir başka yerde ise 1906 Mart tarihini vermiştir. s.156 d.56. Bu nedenle Fethi Tevetoğlu Kazım Karabekir'in verdiği tarihin yanlış olduğunu belirtmiş ve doğrusunun "*Paris'ten gizli olarak Selanik'e gelen Dr. Nazım'm 22 Eylül 1907'de Osmanlı Hürriyet kurucularıyla yaptığı toplantıdan bir ay kadar sonradır ve 29 Ekim 1907 (16 Teşrin-i-evvel 1323)'dür*" şeklinde vermiştir. Fethi Tevetoğlu, *a.g.e., s. 66. d.(**)*

33 Kazım Karabekir, *a.g.e., s.s.* 156 d.56

34 Fethi Tevetoğlu, *a.g.e., s. 66. d.(**)*

35 "Yeni Bir Tahkir" *İleri*, 26 Mart 1919.

36 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt.1,(Nisan 1919- Mart 1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 3.

İsmet İnönü gibi birçok kişinin adı geçirilmiş, bu kişilerin mutlaka İstanbul'dan uzaklaştırılmaları gerektiği belirtilmişti. Bu aynı rapor, daha sonra 12 Nisan'da da İngiliz İstihbarat Müdürlüğünden İngiltere Dışişleri Bakan vekiline yazılan yazıyla da üst makamlara gönderilmişti[37].

İşte bu süreçte basında İttihat Terakki aleyhine yayınlar artmaya başladığı gibi Mustafa Kemal Paşa'nın adı da yavaş yavaş basında yer almaya başlayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa; İstanbul'a geldiği andan itibaren artık bir şeyler yapılması gerektiğinin bilincindeydi. 14 Ekim 1918'de oluşturulan Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesine[38]"*İttihat Terakki'nin Artçı Kabinesi*" ya da "*Ilımlı İttihat Terakki Kabinesi*"[39] de denilmekteydi[40]. Ancak İzzet Paşa'nın partiler arası düşmanlığa izin vermeyen, hoşgörülü bir politika izlemesine rağmen[41]; Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve özellikle de İttihatçıların İstanbul'dan 1-2 Kasım gecesi gidişi[42] gibi daha sonraki bazı gelişmeler, Ahmet İzzet Paşa'nın gücünü zayıflatmaya ve İttihatçılara karşı tepkinin de giderek artmasına neden olacaktı.

Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa da siyasetin tam ortasındaydı. Ahmet İzzet Paşa kabinesinden sonra Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verilmesi sürecinde 18 Kasım'da[43] Mustafa Kemal Paşa da sivil olarak meclise gitmişti[44]. Sivil kıyafetle, Fındıklı'daki Meclisi Mebusân binasına giden Mustafa Kemal Paşa; "*Ben güvensizlik oyu verilmesi fikrinde idim. İşte Meclis-i Mebusân binasına girdiğim gün, güvenoyu meselesinin Meclis'te oylanacağı gündü. Kanâatimi mümkün olduğu kadar süratle, tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara izaha çalışıyordum.*"[45] Diyerek siyasete bilfiil girdiğini de açıklıyordu.

---

[37] Mustafa Kemal Paşa'nın adı; İngiliz basınına ise ancak Damat Ferit Paşa hükümetinin istifası sonrası yansımaya başlamıştı. Bunda, Türk basınında da haberlerin artmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Times 13 Ekim 1919 tarihli sayısında "*Jön Türkler Yeniden İktidarda*" başlığını atmış ve İstanbul'dan tam da Türk basınında haberlerin çıktığı 6 Ekim gününde muhabirinden gelen haberi paylaşmıştı. ("Young Turks Again in Power" *Times*, 13 October 1919) Haberde Mustafa Kemal Paşa'nın yeni hükümeti onayladığı ve hükümetin de sürekli Mustafa Kemal Paşa ile iletişim halinde olduğu belirtiliyordu.

[38] "İzzet Paşa Kabinesi Kati Suretle Teşkil Etti", *Vakit*, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1334-1918 (7 Muharrem 1337); "Hatt-ı Hümayun ve Sadaret İlanı", *Vakit*, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1334-1918 (8 Muharrem 1337).

[39] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 29.

[40] Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 29-30.

[41] Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 29-30.

[42] "Enver ve Cemal Paşaların Firarı", *Vakit*, 4 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918 (28 Muharrem 1337).

[43] Sina Akşin,, *a.g.e.*, s. 91.)

[44] Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 88-89.

[45] Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 88-89.

İngiliz yanlısı gerekçesiyle Tevfik Paşa kabinesine güvensizlik oyu verip, zaman kazanmanın daha uygun olacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa'nın önerisine rağmen "*sarayın ağır basması üzerine*"[46] Meclis; 19 Kasım'da çoğunluğun da katılmasıyla 124 vekilden 91 evet, 26 hayır, 7 de çekimser oy ile[47] Tevfik Paşa kabinesine güvenoyunu vermişti[48]. Yusuf Hikmet Bayur, Meclis'te Mustafa Kemal'e rağmen Tevfik Paşa'ya güvenoyu verilmesini, "*Ancak mebuslar üzerlerindeki İttihatçılık damgasının verdiği çekingenlik yüzünden, buna yüreklenemeyip yeni Sadrazama güvenoyu vereceklerdi*"[49] şeklinde açıklamıştı.

Aynı günlü *Minber* gazetesi ise; Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği açısından önemli bir haber yapmıştı. 19 Kasım 1918 tarihli Minber'de "*Nühüfte Bir Sima*" (Gizli Bir Sima) başlığı ve Ahmed Hulki imzasıyla yayınlanan yazıda Mustafa Kemal Paşa "*müstesna bir zeka*" olarak nitelenmekte"[50] "*Anafartalar'ın bu önemli savunmacısı ve İstanbul'un kurtarıcısının*" şöhretten kaçındığı vurgulanmaktaydı. Ahmet Hulki'nin yazısında; Paşa'nın kendi mektubu üzerinden, bazılarının sadece kendisini ön plana çıkartarak halk nezdinde paye kaptığı bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa'nın önemi anlatılmış ve birçok gazetenin de onunla mülakat yaptığı da belirtilmişti[51].

Bu yazıda özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından, arkadaşı görünen kişilerin nasıl kendisi hakkında olumsuz düşündükleri ve hatta "*ortadan kaldırılmasını*" istedikleri kamuoyuna yansıtılmaktaydı[52]. Ahmet Hulki'nin bu yazısında çok açık olarak "*kendisinin İttihatçı olarak bilinen gruptan farkı*" anlatılmaktaydı. Bu nedenle kendisinin de sahiplerinden olduğu Minber gazetesindeki bu yazının, ilk kez "*İttihatçı olduğu*" algısına karşı bir katkı sağladığı da gerçektir. Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı bu mektupta, onun ağzından bazı kimselerin kendisini ortadan kaldırmak istediğinin kamuoyuna açık olarak belirtilmesinin, İttihat Terakki muhalifleri açısından Mustafa Kemal Paşa hakkındaki düşüncelerini değiştirdiği de bilinmelidir.

Çünkü bu ortamda Mustafa Kemal Paşa hakkında İttihatçı iddialarıyla algı yapılmaya başlanmış ve bu anlamda Paşa sıkıştırılmıştı. Biraz ileride de görüleceği üzere, bunu gerçekleştirenler de Hürriyet ve İtilaf Partisinin destekleyen basın organlarıydı.

---

46 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, 1999, 6.Basım, İstanbul, s. 116

47 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C 1, İçtima Senesi 5, On Beşinci İnikad, 19 Teşrinisani 1334 (1918) Salı, s. 168.

48 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.m.*, s. 493.

49 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.m.*, s. 493.

50 "Nühüfte Bir Sima", *Minber*, 19 Teşrinisani (Kasım)1918-1334.

51 Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelir gelmez bazı gazete muhabirleriyle de buluşmuş ve o gazetelerde mülakatı da yayımlanmıştı. Bknz. Mehmet Emin Elmacı, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Kamuoyunda Tanınması 1911-1919*, ATAM Yayınları, Ankara, 2022.

52 "Nühüfte Bir Sima", *Minber*, 19 Teşrinisani (Kasım) 1918-1334.

Burada Sina Akşin'in Mustafa Kemal Paşa gibi İttihatçılardan bir şekilde ayrılmış olanlar ile ilgili şu yorumu; dönemi anlatması açısından önemlidir. "*Padişahın istemezliğinden ötürü iktidar olma ihtimalleri solduğu oranda, kökenleri olan İttihat Terakki'ye yaklaşma ve hatta onunla bütünleşme eğilimleri artmıştı. Bu doğaldı, çünkü kendilerini İT'den ve ön saf İT'lilerden ne denli çok ayırırlarsa, iktidar olabilme ihtimalleri o denli çok fazlalaşıyordu. Oysa iktidar olma umutları söndükçe 'birlikten kuvvet doğar' ilkesi gereğince birleşmekte yarar vardı. Şu da var ki; her geçen gün İT'leri cezalandırma konusunun, Osmanlıyı yaşatmanın bedeli olmadığı, tersine onu ezme kararının bir parçası olduğunu ortaya çıkarıyordu*[53].

Bu noktada ilginç bir gelişme daha olacak ve İttihat Terakki'nin devamı görülen Teceddüd Fırkası'ndan Hüseyin Kadri Bey ve 4 arkadaşı, 18 Aralık 1918'de Meclis'te Tevfik Paşa hükümeti aleyhine bir gensoru vererek[54] hükümetin düşmesine kadar gidecek yolu açacaklardı. Sonuçta da Vahdettin tarafından, güvenoyu alınamamaktansa fesih yolu tercih edilmişti[55].

Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın adı "*eğer fesih olsaydı iş başına gelecekler*" arasında gösterilmişti. İttihat Terakki karşıtı, Hürriyet ve İtilaf yanlısı Mihran Efendi'nin müdür, Ali Kemal'in de başyazarı olduğu *Sabah* gazetesi 26 Aralık 1918 tarihli sayısında "*Feshin İçyüzleri- Mebusan Kimleri Res'i Kâra*[56] *Getirmek İstiyordu*" başlıklı bu haberinde fesih olmasaydı mebusların başa kimleri getireceğini haberleştiren bir yazı yayımlamış ve Mustafa Kemal Paşa'yı da Bahriye Nazırlığına gelecek kişi olarak göstermişlerdi[57]. Hürriyet ve İtilafçı basın tarafından İttihatçı olarak gösterilmeye çalışılan Mustafa Kemal Paşa; "*İttihatçı düşmanlığının*" en üst noktada olduğu bu süreçte bu habere aynı gün tekzip göndermek yoluyla doğrudan olmasa da "*İttihatçı olmadığı*" şeklinde bir tavır izlemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tekzibi; ertesi günü *Sabah* gazetesinde "*Bir izah*" başlığıyla ve "*aynen*" uyarısıyla yayınlanmıştı[58].

"*Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari Sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal*" imzasıyla Mustafa Kemal Paşa, adının başa gelecek nazırlar arasında geçirilişinden kendisini haberdar olmadığını ve aynı zamanda da "*müretteb liste mucebince Bahriye Nezareti'ne geçmeye, hiçbir suretle ve hiçbir kimseye rıza ve muvaffakiyet göstermemiş*" olduğunu söyleyerek bu haberi red ediyor ve düzeltilmesini istiyordu[59].

---

[53] Sina Akşin, *a.g.e., s. 192.)*

[54] Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen* 6 Ay, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008, s.105.

[55] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, Turk Tarih Kurumu Basımevi, s.168.

[56] (iş başına)

[57] "Feshin İçyüzleri-Mebusan Kimleri Res'i Kâra Getirmek İstiyordu", *Sabah*, 26 Kânunuevvel (Aralık) 1918.

[58] "Bir İzahat", *Sabah*, 27 Kânunuevvel 1918.

[59] "Bir İzahat", *Sabah*, 27 Kânunuevvel 1918.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının destekçisi gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olup olmadığı sorgulanmakta ve onun üzerinde baskı oluşturarak durumun netleştirilmesi amaçlanmaktaydı. Nitekim imtiyaz sahipliğini "*İttihatçı muhalifi*" olarak bilinen İsmail Suphi'nin (Soysallıoğlu) yaptığı *Söz* gazetesi tam da Mustafa Kemal'in İstanbul'daki bu günlerinde; 29 Aralık 1918 tarihli sayısında, Paşa'nın İttihatçıların devamı olarak nitelendirilen Teceddüd Fırkası'na girdiği haberini sadece bir cümle olarak haberleştirmişti[60]. Gazete "*Teceddüd Fırkasına Dühul*" başlıklı haberinde "*Bazı menbaadan bize temin edildiğine göre Mustafa Kemal Paşa (Teceddüd) Fırkasına dâhil olmuştur*"[61] diyerek Mustafa Kemal'in Teceddüd Fırkası'na girdiğini kamuoyuna duyurmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, yine aynı mantıkla İttihat Terakki'ye bağlı ve Talat, Enver ve Cemal üçlüsünü de hiç reddetmeyen Teceddüd Fırkasına[62] girmiş olduğu iddialarını da; İttihatçılara duyulan olumsuz algı nedeniyle red etmeye kararlıydı[63] ve bir gün sonraki Söz gazetesine de bir tekzip yayınlatarak bu haberin doğru olmadığını belirtmişti.

Kendisini yine "*Padişahın Fahri Yaveri, Eski Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal*" olarak tanıttığı bu tekzibinde; Mustafa Kemal Paşa, "*Beyefendi; gazetenizin 29 Kânunuevvel 334 (29 Aralık 1918) Pazar günkü nüshasında bazı menbâdan size temin edildiğine göre göre benim (Teceddüd) Fırkası'na dâhil olduğum hakkında bir haber neşr olunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askerî sıfat ve makamımla bağlıyım ve bu ilişkimi muhafaza etmekteyim. Binaenaleyh, hakikate mukârin olmayan* (yakın olmayan) *haberin tekzibini rica ederim efendim.*"[64] Sözleriyle bu iddiayı da red etmişti.

İşte bu noktada önemli bir gelişme daha yaşanacaktı. 2 Ocak 1919 tarihinde istifasını vererek yeniden bir kabine kurma şansını elde eden Tevfik Paşa'nın yeni kabinesinde Vahdettin'e çok yakın olan Ahmet İzzet Bey (Kanbur)[65] Dâhiliye Nazırı olmuştu[66]. Akşin bu atamayı, Vahdettin'in İngilizler ile anlaşması şeklinde yorumlamış ve İttihatçıların tutuklanmasına ortam hazırlama olarak görmüştü[67].

---

60 (Teceddüd) Fırkasına Dühul", *Söz*, 29 Kânunuevvel 1334 (Aralık 1918).

61 "(Teceddüd) Fırkasına Dühul", *Söz*, 29 Kânunuevvel 1334 (Aralık 1918).

62 Alev Coşkun, *a.g.e.*, s. 97. İttihat ve Terakki Fırkası, son kongresini 1 Kasım 1918'de İstanbul'da olağanüstü bir şekilde toplamış ve (Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık, İttihat Terakki'nin Dağılması*, Temel Yayınları, İstanbul, 2006. s. 63.) ve son oturumda da isminin Teceddüd olarak değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. (*a.g.e.*, s. *148.*)

63 Sina Akşin'e göre; Mustafa Kemal'in Teceddüd Fırkası'na girmesi; fırkayı güçlendirir ancak Mustafa Kemal'i zayıflatırdı. (Sina Akşin, *a.g.e.*, s. *191.)*

64 "Söz Gazetesi Müdürlüğüne", *Söz*, 30 Kânunuevvel 1334 (Aralık 1918).

65 Daha sonranın ve 15 Mayıs 1919'daki işgal gününün İzmir Valisi.

66 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. *148.*

67 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. *149.*

Nitekim Dâhiliye Nazırı İzzet Bey, gecikmeden girişime başladı ve Padişah yanlısı hükümetin onayıyla 29 Ocak 1919 akşamı başlayan ve ertesi gün de devam eden tutuklamalar ile İttihat Terakki Fırkası üyeleri tutuklanmaya başladı[68]. İttihatçıların önemli liderlerinden Eski Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat, İttihat Terakki Katib-i Umumisi Mithat Şükrü (Bleda), Merkez İdare heyetinden Ziya Gökalp, Tevfik Rüştü Bey, Hüseyin Kadri, Selahattin Bey, Bedrettin Bey, Eski Men-i İhtikar Reisi ve Mebusan Meclisi Reisi Hüseyin Cahit (Yalçın), İstanbul Mebusu Emanuel Karasu, İzmir eski Valisi Rahmi, Kara Kemal, Milli Ajans Müdürü Hüseyin Tosun, Memduh Şevket Bey, Lazistan Mebusu Süleyman Sudi, Polis Müdüriyeti 3.Kısım eski Müdürü Tevfik Hadi, Veli Necdet Bey, Bursa Mebusu Rıza, Ferid Bey, Süleyman Numan Paşa, Tırnakçı Salim ve daha bir çok kişi tutuklanmıştı[69].

Bu süreçte başrolde olan İttihatçı muhalifi Refi Cevat ve gazetesi *Alemdar*; daha tutuklamaların hemen ertesinde, tutuklamalar sırasında, Polis Müdür-ü Umumisi Miralay Halil Bey'in(Aşuroğlu)[70] "*pek müsamahakâr vaziyette*" bulunduğunu ima etmişti[71]. *Alemdar* gazetesi, daha sonra tutuklulara müsamaha gösterildiğini ve hatta yiyeceklerinin de Tokatlıyan Oteli'nden getirildiğini belirterek[72] ilk saldırıya başlamıştı. Bu noktada artık iş İttihatçılarla İtilafçılar arasında bir gerginliğe yol açacaktı.

Nitekim Alemdar sonraki günlerde tutuklulardan eski İzmir Valisi Rahmi Bey'in "*iktidara yeniden geldiklerinde Halil Bey'i yeniden polis müdürü yapacaklarını söylemesini*"[73] kanıt göstererek Polis Müdürünü hırpalamaya devam etmişti. Halil Bey de bu noktada Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi polis müfettişi Kemal Bey'i görevden alınca iş, giderek siyasi bir çatışmaya dönmüştü. Alemdar gazetesi Hürriyet ve İtilaf Fırkasının da bu gelişmeden dolayı hükümeti protesto ettiğini duyurmuştu[74].

Nitekim ertesi gün 4 Şubat tarihli sayısında Alemdar eleştirilerini iyiden iyiye sertleştirmişti. İş tutuklamalardan çıkmış, Polis Müdürü'nü itibarsızlaştıran haberlere dönmüş, Halil Bey'in "*savaş sırasında firar ettiği*"[75] haberi

---

68 "İttihatçıların Tevkifi Münasebetiyle", *Söz*, 31 Kânunusani 1919.

69 "İttihatçıların Tevkifi Münasebetiyle", *Söz*, 31 Kânunusani 1919. "Tevkifat Etrafında", *Ati*, 3 Şubat 1919. "Tevkifat Meselesi", *İstiklal*, 2 Şubat 1919. "Tevkifat Kanunidir", *Türkçe İstanbul*, 4 Şubat 1919.

70 Miralay Halil Nedim Bey, eski Polis Müdürü Mehmet Ali Bey'in istifası üzerine 2 Aralık tarihinde Polis müdürlüğüne atanmıştı. *BOA. İ.DÜİT* 40-12 H.28.02.1337- *BOA. BEO.* 4545-340803 H.29.02.1337.

71 "İcraat-ı Hükümet Başladı", *Alemdar*, 31 Kânunusani 1919..

72 "Mevkufiynin İaşeleri", *Alemdar*, 2 Şubat 1919.

73 "Polis Müdüriyeti Misafirleri", *Alemdar*, 3 Şubat 1919.

74 Akim Kalan Bir Azil", *Alemdar*, 3 Şubat 1919.

75 "Polis Müdür-ü Umumisi Firar Etmiş", *Alemdar*, 4 Şubat 1919.

ile birlikte manşetlerinde bile çok ağır cümlelerle Halil Bey'e saldıran bir havaya bürünmüştü.

Alemdar konuyu, Halil Bey'in hakkında yapılan bir kanuni takibata getirmiş ve başlangıçta kıtasının en güzide zabitlerinden iken Halil Bey'in daha sonra askerî hareketleri iyi idare edememesi nedeniyle ve "*acziyeti*" ile kumandanlarının gözünden düştüğünü, bu nedenle de Fırka Kumandanı olmasına rağmen, cepheden "*savuştuğunu*" iddia etmişti. Daha da ileri giderek, ordu komutanı (ki daha sonra bu komutanın Mustafa Kemal olduğu anlaşılacaktı) tarafından Divan-ı Harp'e verildiğini ve bir emirle İstanbul'a gönderildiğini belirterek Halil Bey'i sıkıştırmaya başlamıştı[76].

Bu algılarla birlikte İttihatçılara muhalif bir gazetede İttihatçıları koruduğu iddialarıyla eleştirilen Pols Müdürü Halil Bey de gazetelere yansıyan bildirisinde bu iddiaları reddetmiş ve kendisi hakkında yalan yanlış yayın yaparak, kamuoyunun kafasının karıştırılmasına neden olan gazeteler hakkında da kanuni takibatta bulunulacağını duyurarak uyarısını yapmıştı[77].

Bu süreçte Alemdar daha da ileri gitmiş ve Polis Müdürünün askerlikten ayrılması konusundaki mahkemesinin hala devam ettiğini ve cephedeki bu faaliyeti ile ilgili dosyanın da, şu an "*Teceddüd Fırkasının*" reisi olan Ayan'dan Hüsnü Paşa'nın başkanlığını yaptığı Divan-ı Harp'te saklanılmış ve bir türlü bitirilemediğini iddia etmişti. Yani Alemdara göre "*asıl sorun*" bu Rahmi Bey'in kayınpederi olan Hüsnü Paşa'nın İttihatçı tutuklamaları sırasında Polis Müdürü'ne başvurarak, Rahmi Bey'in sağlığının iyi olmadığını beyan ederek serbest bırakılmasını istemesi olmuştu[78]. Yani Alemdar Polis Müdürü Halil Bey'i, Teceddüt Fırkası Reisi Hüsnü Paşa'nın kendi dosyasının bitirilmemesi karşılığında Rahmi Bey'e "*müsamahalı davranarak vazife-yi insaniye*" yapmakla suçlamaktaydı.

5 Şubat tarihli sayısında da bu sert haberlerine devam etmesi sonrası Polis Müdürü'nün uyarı göndermesine rağmen; Alemdar; 6 Şubat sayısında da bu eleştirilerine devam edince[79] Polis Müdürünün şikayeti üzerine 5 Şubat sayısının toplatılması ve daha sonra da 7 Şubat'tan itibaren 6 gün boyunca kapatılmasına karar verilecekti[80].

Burada konumuz açısından önemli olan nokta ise, *Alemdar*'ın kapatılmadan bir gün önce bu 6 Şubat sayısının en üstte kapağının yanında, küçük bir **kutuda** "*Mustafa Kemal ile Mülakat*" başlığıyla "*Yarınki nüshamızda*

---

76 "Polis Müdür-ü Umumisi Firar Etmiş", *Alemdar*, 4 Şubat 1919.

77 "Siyasi Mevkuflar Nasıl Vakit Geçiriyorlar-Polis Müdüriyet-i Umumisinden", *İkdam*, 3 Şubat 1919. "Polis Müdüriyetinden Tebliğ", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Şubat 1919.

78 "Polis Müdürü Aciz Değil", "Polis Müdürü İltica Ediyor", *Alemdar*, 5 Şubat 1919.

79 "Polis Müdürünün Kanunsuz Hareketine Karşı", *Alemdar*, 6 Şubat 1919.

80 "Altı Günlük Sükûttan Sonra", *Alemdar*, 13 Şubat 1919.

Mustafa Kemal Paşa ile icra eylediğimiz mühim bir mülakatı neşr eyleyeceğiz." cümlelerinin yazılı olmasıydı[81].

Alemdar başyazarı Refi Cevat, 4 Şubat 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde Polis Müdürü Halil Nedim (Aşuroğlu) Bey hakkında görüşmüştü[82]. Sadi Borak bu görüşmeyi daha sonra birlikte çalıştığı Refi Cevat'tan dinlemiş ve Refi Cevat bu görüşmeyi o zaman gazetede de yazdığını belirtmişti[83].

Refi Cevat bu konuda Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı bilgileri de yayınlayacağını 6 Şubat tarihli gazetesinin manşetinde duyurmuştu. Ancak; Alemdar'ın Mustafa Kemal Paşa ile yaptığını ve bir gün sonra yayımlayacağını duyurduğu bu mülakat, gazetenin kapatılması nedeniyle ertesi gün yayımlanamamıştır[84].

Anlaşılıyor ki; artık bir siyasi inatlaşma içerisine giren Refi Cevat, Polis Müdürü Halil Bey'in ordudan atılması konusunda, o atılma kararının altında imzası olan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gitmişti. Amacı; Halil Paşa aleyhinde Mustafa Kemal Paşa'dan bilgiler almaktı ve daha sonra anlattığına göre de almıştı.

Bu süreçte; İttihat Terakki muhalifi bir gazete olan Alemdar, Polis Müdürü'nü rahat davranmakla suçlayarak itibarsızlaştırmaya çalışırken, aslında İttihatçı olduğu bilinen Zaman, Muvakkit (Vakit) ve Ati gibi gazeteler de Polis Müdürü'nü kollar bir duruma gelmişti. İstanbul'a gelişi sonrası tüm politikasını savaş sonrası kamuoyunda oluşan olumsuz algı nedeniyle "*İttihatçılıktan uzak kalma*" üzerine oturtan Mustafa Kemal Paşa için İttihatçıların tutuklanması sürecinde "*rahat davranmakla suçlanan*" Halil Bey hakkında konuşması, bu politikaya uygun düşmektedir.

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın adı sadece kapatılmadan önce Refi Cevad'ın Alemdar gazetesinin manşetindeki duyuruda ve bundan bir gün sonra da 7 Şubat'ta *Ati*'de çıkacak haberde açık olarak basına yansıyacaktı. Nitekim 7 Şubat 1919 tarihli Celal Nuri'nin Ati gazetesi bu konuya girmiş ve "*Mustafa Kemal Paşa ile Polis Müdürü Halil Bey*" başlıklı haberinde "*Şu son günlerde isimleri matbuata aks eden Mustafa Kemal Paşa'dan, dün bir mülakat rica etmiştik. İsimlerinin, matbuat sütunlarına geçmesine sebeb olan hususat hakkında kendilerinden bazı istizahatta bulundum. Sual ettiğim mesaile şimdilik cevap vermenin muvafık ve münasip olmayacağını ve kendilerini ziyaretimden yarım saat evvel, Harbiye Nezareti'ne irsal ettikleri tezkere suretini alabileceğimi*

[81] *Alemdar*; 6 Şubat 1919.

[82] Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul,1998 s. 202.

[83] Refi Cevat, "Cumhuriyet ve Sembolü", *Milliyet*, 29 Ekim 1954.

[84] Bknz. Mehmet Emin Elmacı, *a.g.e., s.279.*

söylediler."[85] diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresini aynen yayımlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa dilekçesinde; Harbiye Nezareti'nin alt rütbeli bir subayın kendisi hakkında saygısızca konuşması nedeniyle bu harekete karşı müdahale etmesini, Halil Bey'in de cezalandırılarak orduya yazıyla bildirilmesini istemişti. Mustafa Kemal Paşa ayrıca bu yazısında, cephede Halil Bey'in uzaklaştırılması nedeniyle komutanın ayrılması konusunun da zabıtlardan yayınlanmasını istemişti[86].

Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olarak iddia edilen Polis Müdürü aleyhine verdiği bu dilekçe sürecinde; İttihatçılara müsamaha gösterdiğini iddia ettiği Polis müdür hakkında aleyhte yayın yapan Alemdar'ın tutumu sonrası, hükümet değişikliğinde ilk iş Polisi Müdürü Halil Bey'in görevden alınması olacaktı.

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa ile Polis Müdür Halil Bey arasında daha önce Bitlis'te geçen ve Paşa'nın, yaptığı bir hata nedeniyle Halil Bey'i askerlikten uzaklaştırılmasına neden olan olay üzerinden bu ikili karşı karşıya gelmişti. Bundan dolayı da İttihatçı muhalifi Alemdar ve başyazarı Refi Cevat'ın Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi ve bu görüşmenin Alemdar'da yayımlanacağı duyurusu Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçı muhalifi olan kamuoyunda farklı tanıtılmasına neden olacaktı. Özellikle İttihatçı ve İtilafçı tartışmalarının devam ettiği bu süreçte; "*İkdam gazetesinin idare memuru da olan*" Hürriyet ve İtilaf Fırka üyesi[87] Nurettin Bey'in Polis Müdürlüğüne atanmasına çalışan İkdam ve Alemdar ile bunun doğru olmadığını savunan Zaman arasındaki çatışmalı durumda Mustafa Kemal Paşa da her ne kadar mülakatı yayımlanmamış olsa da, Alemdar'daki duyuru nedeniyle muhalif basında taraf görünmüş olmuştu.

1919 Mart ayına gelinmişti. Asım Us bu dönemi "*Harp seneleri içinde kaybolan Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarları her tarafta yeniden canlanmıştı. İttihat ve Terakki Fırkasının organı olan Tanin gazetesi kapanmıştı... Harp içinde sönen şahsi ihtiraslar, birdenbire matbuata korkunç bir anarşi manzarası getirmişti. İttihatçılık-İtilâfçılık kavgaları mağlûbivet felâketi içinde âdeta vatan endişelerini unutturacak bir dereceyi bulmuştu. Hoşa gitmiyen bir adamın alnına İttihatçı damgasını yapıştırmak onu düşürmeğe kâfi geliyordu.*" [88] şeklinde nitelemişti.

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa (Kut) da bu olumsuz İttihatçı algısını ve "*yanlış propogandalar içinde kalan milletin*" İttihatçılara karşı "*tahrik edil-*

---

[85] "Mustafa Kemal Paşa ile Polis Müdürü Halil Bey", *Ati*, 7 Şubat 1919.
[86] "Mustafa Kemal Paşa ile Polis Müdürü Halil Bey", *Ati*, 7 Şubat 1919.
[87] "Polis Müdüriyeti", *Zaman*, 5 Mart 1919.
[88] Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964.s. 20.

diğini" anılarında belirtmiş ve kendi faaliyetlerinin de İttihat Terakki içindeki görevleri ve Enver Paşa'nın amcası olması nedeniyle "*pek yerinde olmayacağı*"[89] vurgusunu yapmıştı. Halil Paşa sırf bu nedenden dolayı da Anadolu'ya geçtiği zaman da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey tarafından, yanında İttihatçı olarak bilinen Küçük Talat (Muşkara)'ın da olması nedeniyle Temsil Heyeti çevresinde fazla görünmelerini istemediğini belirtmiş ve "*Milli Harekate İstanbul'un ve dış devletlerin İttihat ve Terakki Partisinin bir hareketi zannını vermek istemiyorlardı*"[90] diyerek bunun haklı olduğunu da kabul etmişti.

Bu ortamda durum daha da kötüleşmiş, gazetelerde tehcir yargılanmaları gün gün yayımlanmaya başlamıştı. İş; İttihat Terakki liderlerinin tutuklanmasından hemen sonra 2 Şubat 1919 tarihinde; Dâhiliye Nezareti'nden çıkan bir genelge ile hükümet tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm emlak ve mallarına el konulma kararına kadar gitmişti[91]. Maliye Nezareti, aynı gün hükümetin imzasıyla verilmiş olan bu kararı uygulamış ve cemiyetin tüm mal ve emlakına el konulmaya başlanmıştı[92]. Daha sonra sıra, İttihat Terakki Cemiyeti'nin olup halen Teceddüd Fırkası tarafından kullanılan, Nuruosmaniye'deki Merkez-i Umumiyesi'ne giderek; Teceddüd Fırkası katib-i umumisi olan Sırrı Bey'e hükümetin kararını bildirilmesine ve binaya el konulmasına gelmişti[93].

Bir gün sonra da *Takvim-i Vekayi*'de de yayımlanmış olan aynı karar gereği[94] Donanma Cemiyeti ve Müdafa-yı Milliye cemiyetlerine el konulmuş ve bu cemiyetler Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine katılmışlardı[95]. İş bunlarla kalmamış; İtilaf Devlerinden Allenby'nin 7 Şubat'ta, Desperey'in de 8 Şubat'ta İstanbul'a gelişleri[96] üzerinden İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerinin birbirleriyle mücadelesinin arttığı ve Allenby ile Desperey'in kabine üyelerine tavırlarıyla[97] da İstanbul hükümetinin egemenliğinin azaldığı bir dönem yaşanmaya başlamıştı.

Bu kriz ortamında Tevfik Paşa; hükümetinde gerçekleşen istifalar sonrasında istifasını vererek yeniden "*bağımsız ve iktidar sahibi kişilerden*" olu-

---

89 Halil Paşa, *İttihat Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Haz. Taylan Sorgun, Kum Saati Yayınları, İstanbul. 2007., s. 201.

90 Halil Paşa, *a.g.e, s. 208.*

91 "İttihat Terakki'ye Vazıyed", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Şubat 1919; "İttihat Terakki Emvaline Vaz-ı Yed", *Zaman*, 3 Şubat 1919.

92 "İttihat Terakki Emval ve Emlakına Vaz-ı Yed", *Yenigün*, 3 Şubat 1919.

93 İstanbul'daki tüm İttihat Terakki kulüplerine de el konulmuştu. "Kulüplere de Vazıyed edildi", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şubat 1919.

94 *Takvim-i Vekayi*, 3 Şubat 1919.

95 "Donanma ve Müdafa-yı Milliye Cemiyetlerine Vaz-ı Yed", *Yenigün*, 4 Şubat 1919.

96 "Ceneral Allenby Dün Geldi", *Söz*, 8 Şubat 1919; "İngiliz ve Fransız Generaller Şehrimizde", *Vakit*, 8 Şubat 1919.

97 Sina Akşin, *a.g.e, s. 159.*

şan ama Akşin tarafından yine "*taviz*" hükümeti olarak nitelendirilen[98] kabinesini 24 Şubat 1919 tarihinde kurmuştu[99]. Tevfik Paşa'nın yeniden hükümetinin kurduğu[100] ve Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı ile gerginliğinin arttığı bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa'nın adı, yeniden gazete sayfalarına yansımıştı.

Vakit gazetesi 27 Şubat tarihli sayısında "*Mustafa Kemal Paşa*" başlığı ile verdiği haberde; "*Mülga Yıldırım Orduları Grubu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye riyasetine tayin edileceği işitilmiştir.*"[101] diyerek bu süreçte yeni görev alacağını haberleştirmişti.

Mustafa Kemal Paşa artık bir şekilde siyasetin içindeydi. Ülkenin bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için elinden geleni yapma çabasındaydı. Yönetim katında en üstten en alta, herkes tarafından bilinen bir kişi olarak da göz önündeydi ve artık taraf durumundaydı. Genelde bütün kamuoyu tarafından vatanseverliği ve tam bağımsızlıkçı tutumları nedeniyle saygıyla tanınıyordu ama bazen İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtları, bazen de son dönemde aralarının tamamen bozulduğu Enver Paşa yanlıları tarafından hedef alınabiliyordu.

Nihayet vatanseverler için işlerin iyice zorlaşacağı, Hürriyet ve İtilafçılardan oluşan Damat Ferid Kabinesi, 3 Mart 1919 tarihinde kurulmuş oluyordu[102]. Damat Ferit hükümetinin kuruluşundan hemen sonra bir tutuklanma furyası daha olacak ve 8 Mart 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı Fethi Bey'in de olduğu tutuklamalar başlayacaktı[103]. Bu sırada Hürriyet ve İtilaf yanlısı Yeni Gazete; 14 Mart tarihli sayısında "*Mustafa Kemal Paşa*" başlığıyla "*Sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Vehip Paşa ile birlikte muhafızlıkta mevkuf bulunmaktadır*"[104] cümleleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklandığı haberini de vermişti.

Ancak ertesi gün Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olan ve Ati adını kısa süre önce **İleri** ile değiştiren gazete;[105] bazı çevrelerde yaptığı araştırma

98 Sina Akşin, *a.g.e, ss. 176-177.*

99 "Kabine Tebdili- Sadrazam Tevfik Paşa Riyasetinde Yeni Bir Heyet-i Vükela", *Vakit*, 25 Şubat 1919. ("Tebdil-i Vükela", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Şubat 1919.)

100 "Yeni Kabine", *Memleket*, 27 Şubat 1919; "Kabine Buhranının Sonu", *Zaman*, 27 Şubat 1919.

101 "Mustafa Kemal Paşa", *Vakit*, 27 Şubat 1919.

102 "Kabinenin İstifası", *Alemdar*, 4 Mart 1919; "Son haberler: Damat Ferid Paşa Kabinesi", *Zaman*, 4 Mart 1919; "Tebeddülat-ı Vükela- Damat Ferid Kabinesi", *Tasvir-i Efkâr*, 5 Mart 1919; "Damat Ferid Paşa Kabinesinin Teşkili", *Vakit*, 5 Mart 1919.

103 Sina Akşin, *a.g.e, s. 290.*

104 "Mustafa Kemal Paşa", *Yeni Gazete*, 14 Mart 1919.

105 Gazete 10 Şubat'ta "*Ati*" adıyla "*Basına Kelepçe Vuruluyor*" başlıklı bir haber paylaşmış ve bu nedenle Matbuat Müdürlüğü tarafından *Takvim-i Vekayi*'de 2 gün önce yayımlanmış Matbuat Kararnamesi'nin 3.maddesi gereği süresiz tatil edilmişti. Bu nedenle 11 Şubat'ta adını *İleri* olarak değiştirmiş ve bunu da bu sayısında duyurmuştu.

sonucunda "*Mustafa Kemal Paşa tevkif edilmemiş ve ordumuzun pek değerli ricalinden olan müşarünileyhin mevkufiyeti ihtimali de müstebid* (uzak) *bulunmuştur.*"[106] diyerek Yeni Gazete'nin bu haberini yalanlamıştı.

Tüm bu haberler kamuoyunda Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olup olmamasıyla ilgili tartışmaları yönlendirecek nitelikteydi. İttihatçı muhalifi basın organları ısrarla onu İttihatçı olarak gösterecek yayımlarda bulunmakta ve tam tersi geçmişi İttihatçı olan basın organları aracılığıyla da bu haberler yalanlanmaktaydı. Bu durum bize İttihatçılar içerisinde de bir kopuşun gerçekleştiğini göstermekteydi.

Yine aynı şekilde bir önceki sahibi Mevlanzade Rıfat olan ve kısa süre önce "*Kürtcü ve İslamcı*" Ali Sacit Bey'e geçen Hukuk-u Beşer gazetesindeki yazıda, Damat Ferid Paşa'ya seslenilerek maddeler halinde tavsiyelerde bulunulmuştu. Gazetenin 24 Mart 1919 tarihli sayısında yayımlanan "*Esbab-ı Mucibeli Sualler*" başlıklı yazıda; Damat Ferid hükümetine seslenilerek, I. Dünya Savaşı yıllarında ordu komutanlarına vagonlar dolusu altın ve gümüş para gönderildiği yazılmış hatta daha da ileri gidilerek genel olarak bu vatansever subaylara "*melunlar, sefiller, haydut başıları*" denilmişti[107].

İttihatçı muhalifi bu basının yeni saldırısına sadece Mustafa Kemal Paşa yanıt vermişti. Mustafa Kemal Paşa hemen bir gün sonra, önce Harbiye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak tüm komutanlar adına kendilerini savunmuştu. Aynı dilekçesi daha sonra "*Herkesi Kırmayalım*" başlığıyla Alemdar[108], "*İbret Vesikaları; Red-i Müfteriyat*" başlığı ile Zaman[109], "*Harbiye Nezaret-i Celilesine*" başlığıyla Yenigün[110] ile İstiklal[111] ve "*Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine bir Müracaatı*" başlığıyla da Vakit[112] gazetelerinde de aynen yayımlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın, üstte belirtilen tüm gazetelerde aynen verilmiş olan yanıtını, ilk olarak muhalif Alemdar gazetesinden aktarmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira bu yanıtı ile Mustafa Kemal Paşa, muhalif bir gazetede kendine yer bulacak ve hatta hakkında övgü dolu sözlerle İttihatçı olmadığı da vurgulanarak, kamuoyuna yansıyacaktı. Ünlü İttihatçı muhalifi Refii Cevad'ın gazetesi Alemdar "*Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Fahri Yaveri Hazret-i Şehriyari Mirliva Mustafa Kemal*" imzasını kullanan Mustafa Kemal Paşa'nın, uzun ve sert dilekçesini aynen vermiş ve bu dilekçenin altına not olarak "*Kendisi iyi bir asker olduğu cihetle fırka efkârı*

106 "Mustafa Kemal Paşa", *İleri*, 15 Mart 1919.
107 "Damat Ferid Paşa Kabinesine Esbab-ı Mucibeli Sualler", *Hukuk-u Beşer*, 24 Mart 1919.
108 "Herkesi Kırmayalım", *Alemdar*, 25 Mart 1335-1919.
109 "İbret Vesikaları; Red-i Müfteriyat", *Zaman*, 25 Mart 1919.
110 "Harbiye Nezaret-i Celilesine", *Yenigün*, 25 Mart 1919.
111 "Harbiye Nezaret-i Celilesine", *İstiklal*, 25 Mart 1919.
112 "Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine bir Müracaatı", *Vakit*, 25 Mart 1919.

ile hareket etmediğini kuvvaen zannettiğimiz Ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya da şamil olan bu yanlışlığı, Hukuk-u Beşer refikimizin tashih etmelerine intizar ediyoruz" diyerek bir muhalefet gazetesi olarak, Mustafa Kemal'in o dönem fırka ile yani İttihatçılık ile davranmadığını ifade etmiş oluyordu.

Neredeyse tüm gazetelerin Mustafa Kemal Paşa'yı böyle bir iddiadan uzak tutan yayınlarının olduğu bu süreci Falih Rıfkı Atay "O *zaman ordu kumandanlarını şu veya bu vesile ile küçük düşürmek bir parola idi. Bu saldırılar nihayet Mustafa Kemal'e kadar bulaştı. Muhalif gazetelerden birinde bir yazı çıktı*"[113] şeklinde anlatmıştı.

Anlaşılan; ordu kumandanları hakkında Hukuk-u Beşer'de yazılan bu yazıya yanıt veren Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne yazdığı dilekçesi dikkate alınmış ve askerî idare tarafından gazete tatil edilmişti. Ancak Dâhiliye Nezareti bu konuda gerçekleşen bu girişimden rahatsız olmalıydı ki Hukuk müşavirliğinden bu konu ile ilgili askerî idarenin "*gazete kapama*" hakkının olup olmadığı hakkında görüş istemiş ve Nezaret'in Hukuk Müşavirliği de bu yazısıyla, bu konunun kanuna uygun olduğunu belirtmiş ve bu konuda yapılacak bir şey olmadığını eklemişti. Sonuçta; Mustafa Kemal Paşa genel olarak vatansever ordu kumandanlarına pervasızca hakaret edilen bir yazıya anında yanıt vermiş ve verdiği dilekçe ile de hem gazetenin kapatılmasını hem de gazete sahibinin Divan-ı Harp'e verilmesini sağlamıştı[114].

Bu süreçte Süleyman Nazif de bir köşe yazısında Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmişti. Süleyman Nazif; *Hadisat* gazetesinde, 5 Nisan 1919 tarihli ve "*Adam Yetiştirmek*" adını taşıyan yazısında[115]; İttihat Terakki'yi çok sert eleştirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın geri plana atıldığını ifade etmişti. Bu yönüyle de Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılardan farklı olduğu kamuoyuna yansıtılmıştı.

Süleyman Nazif; toplumların daima bir ferdi tarihe mal ettiklerini söyleyerek, bir milletin gerçek fertlerinin, tarihe isimleri geçenlerin ve gelecek için bir şeyler yapacak ünde kişilerin olmasını savunduğu yazısında, konuyu İttihat ve Terakki Fırkası'na getirerek; "*Yüz binlerce vatan fedekarının "mübarek naaşları" üstünde yalnız Enver Paşa'nın şerefli abidesinin yükseldiğini ve düşüş ve hezîmetin sebeplerinin de cemiyetin anlayışsızlığına talihsizliğine yüklendiğini*" belirttikten sonra "*Koca Mustafa Kemal, kurşun ve ateş tufanlarına Anafartalar önünde emr-i tevakkuf vermişken, namı bir kere olsun, yâd*

113 Falih Rıfkı Atay, *a.g.e*, s. 109.

114 Mustafa Kemal Paşa aleyhindeki bu haberin sonucunda Hukuk-u Beşer kapatılmış ve sahibi Ali Sacit Bey de Divan-ı Harbe verilmişti. Bu olaylar sürecinde İstanbul'daki kolluk kuvvetlerinin farklı davranışları da çok açık bir iktidar savaşı olduğunu göstermekteydi. Bkn. Mehmet Emin Elmacı, *a.g.e.*,

115 Süleyman Nazif, "Adam Yetiştirmek", *Hadisat*, 5 Nisan 1335 (1919).

ettirilmedi. Çünkü İttihat ve Terakki'nin harekâtına Fethi Bey ile birlikte muhalefet ve itiraz ediyordu." diyerek Enver Paşa üzerinden İttihat Terakki'ye eleştirilerine başlamıştı.

Daha da önemlisi Süleyman Nazif gibi önemli bir yazar köşe yazısında; Mustafa Kemal Paşa'nın Anafartalar'daki başarısına yer vererek, o dönemdeki Paşa'nın toplumdaki algısını göstermekteydi. Özellikle İttihatçıları Enver Paşa üzerinden eleştirirken, Mustafa Kemal Paşa'yı ön plana çıkartması ve İttihatçılaa "*muhalif*" olduğunu belirtmesi, ayrıca önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın tam da "*Samsun için düşünüleceği*" ve "*İttihatçı olup olmadığına dair*" konuların gündemde olduğu bir süreçte Süleyman Nazif tarafından yazısında adının Enver Paşa ile çatışması da ön plana çıkarılarak muhalif duruşuyla dile getirilmesi tam da Mustafa Kemal Paşa'nın istediği bir durumdu.

Buna benzer önemli bir konu da İttihat Terakki muhalifi *İkdam* gazetesinde, 17 Nisan 1919 tarihli "*Yıldız Sarayından Yağma Olunan Mücevherat Müfredatı*"[116] başlıklı yazıda 1909 yılındaki 31 Mart Olayı sırasında; Yıldız sarayında yapıldığı iddia edilen "*yağma*" ile ilgili haberlerin çıkması olacaktır. Gazete eskilere giderek, Harekât Ordusu kumandanlarını, rütbe sırasıyla en altta Mustafa Kemal Paşa da olduğu halde yağmaya katılmakla suçlamıştı.

Ancak Mustafa Kemal Paşa daha önce de yaptığı şekilde bu iddiaya da yanıt vermişti. 19 Nisan 1919 tarihli İleri gazetesi; İkdam gazetesinin haberi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir muhabir göndererek görüşlerini sormuş ve "*Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*" başlığıyla yayımlamıştı. Buna göre Mustafa Kemal Paşa; "*Dün o nüshayı okumamıştım. Bazı arkadaşların ihbarı üzerine ancak bugün görebildim. Hayretlerde kaldım, bu kim bilir hangi hasis ve gizli bir menfaat uğruna, kim bilir hangi zavallı bir izansız tarafından tertip edilmiş bir iftiradır. İkdam gazetesine hitaben bir tekzipname gönderdim. Bu o kadar gülünç, facia ki; söyleyecek söz bulamıyordum. Fakat bugün namusa da hürmet kalmadığını görmekle gayet müteessirim. İşte o kadar!*"[117] yanıtıyla yine bu işle ilgisinin olmadığını açıkça kamuoyuna göstermişti. İttihatçı muhalifi bilinen İkdam gazetesi de 19 Nisan sayısında Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün İleri'de de belirttiği yalanlamasını yayımlamış[118] ve Paşa'nın bu konuyla ilgisinin olmadığını tarihe kayıt olarak koymuştu.

116 "Yıldız Sarayından Yağma Olunan Mücevherat Müfredatı", *İkdam*, 17 Nisan 1919.
117 "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat", *İleri*, 19 Nisan 1919.
118 "Yıldız Meselesi", *İkdam*, 19 Nisan 1919.

Mustafa Kemal Paşa ve Halep Raporu'nun Tekrar Gündeme Gelmesi

Mustafa Kemal Paşa; Samsun'a çıkıp Amasya genelgesi ile işgale karşı direnişi örgütlemek için çabalarda bulunduktan sonra Erzurum Kongresinin ardından Sivas'ta "*milli bir kongre*" toplamış ve artık işler farklı bir noktaya gelmeye başlamıştı. Özellikle Temsil Heyet'inin İstanbul'a yazıları ve padişah üzerinde etkili kişileri araya sokma süreci sonrasında gücünü artıran Anadolu milli teşkilatı, Damat Ferit Paşa'nın istifasıyla da elini rahatlatmıştı.

Yeni kabineyi kuran Ali Rıza Paşa'nın bu iktidar değişikliğini "*bizzat ve telle*" Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesi üzerine Paşa da 3 Ekim 1919 tarihli telle, Ali Rıza Paşa'yı kutlamıştı[119]. 4 Ekim'de ise Vükelâ Meclisi'nin toplantısında aynen; "*Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa ile rüfekasının iade-i rütbeleri hususu da görüşülerek karara bağlandığı.*"[120] Haberleri de çıkmıştı. İşte bu yumuşama ortamında çok önemli bir gelişme gerçekleşmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nin Halep'ten merkeze yazmış olduğu sözünü ettiğim Halep raporu; önce ilk kez 14 Ekim 1919 tarihinde Akşam[121] gazetesinde yayımlanmıştı[122]. Kazım Şinasi ve Ali Naci Karacan'ın imtiyaz sahibi olduğu ve Necmettin Sadak'ın başyazarı olduğu 1918 yılının ilk büyük ve etkili gazetesi[123] Akşam; "*Mustafa Kemal Paşa'nın mühim bir raporu*"[124] başlığıyla ana sayfadan verdiği haberinde "*Anadolu'daki Şahsiyetler İttihatçı mı?*" alt başlığını kullanarak, "*Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olup olmaması*" ile ilgili gündeme tam ortadan girmişti.

Akşam; raporu yayımladığı haberinin altındaki kısım başlıklarını da "*Enver (Paşa)nın Cinnetlerine Karşı - Son Kurtuluş Çareleri Ne İdi? - Siyaset-i Askeriyemiz Bir Müdafaa Siyaseti Olmalı - Memleket Haricinde Bir Tek Osmanlı Neferi Bulunamaz- Hicaz'ı, Suriye'yi, Sina'yı Bir Müslüman Müdafaa Etmeli - Falkenhayn'ın İstihdamı Lüzumu, Vatanı Tehlikeye Düşürmeye Kafi Mi?- Almanlar Bizi Müstemleke Haline Sokmak İstiyor- Falkenhayn'ın Alman Propogandası*" [125] olarak özenle seçmişti. Akşam gazetesi küçük boyda çıktığı için ana sayfasının tümünde geniş olarak verdiği bu haberinde Mustafa Kemal Paşa'nı raporunu özetleyerek vermişti.

119 Şükrü Tezer, *a.g.e., s. 140*
120 Şükrü Tezer, *a.g.e., s. 140*
121 Uygur Kocabaşoğlu-Aysun Akan; *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 32.
122 Oysa Yusuf Hikmet Bayur eserinde bu Halep raporunun "*İlk yayımlandığı*" yeri 15 Teşrinievvel (Ekim) 1335 (1919) günlü "*Yeni Gün*" gazetesi olarak vermişti. Yusuf Hikmet Bayur,, *a.g.e., s.* 398 Dpnt. 63
123 Uygur Kocabaşoğlu, s. 32.
124 "Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu" *Akşam*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919,
125 "Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu" *Akşam*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919,

Akşam öncelikle bu raporun yazıldığı dönemin durumuna değinmiş ve "*Malum olduğu üzere Irak bozgunu üzerine Enver(Paşa) Almanya ile uzlaşıp meşhur General Falkenhayn'ı memlekette celp etmişti,*" dedikten sonra "*İstanbul'da müşir rütbesi ve harp imtiyazı madalyası*" verilen Falkenhayn için; "*bir Yıldırım ordusu teşkil edecek ve bu orduyu Halep'te topladıktan sonra Bağdat'a taarruz edecekti*" cümleleriyle konuya giriş yapmıştı. O dönem zayıflamak üzere olan Filistin cephesi nedeniyle "*Bağdat'a karşı bir taarruz imkansızlığının*" dışında "*son Türk fırkalarının böyle bir Sergüzeşte Hazirandan sonra Suriye ve Filistin'e imdat göndermek kabil olamayacak ve hem bu fırkalar hem de Suriye ve Filistin elden gitmiş olacaktı*" cümlelerini kullanan Akşam; konuyu Mustafa Kemal Paşa'ya getirmişti.

Gazete bu editör haberinde; "*Mustafa Kemal Paşa o zaman bazı ordu kumandanları ile beraber karargah-ı umumiyeyi bu selim (işe yaramayacak) hareketten alıkoymak istedi. Fakat Enver (Paşa) böyle büyük bir adamı geri çevirmeyi kendisi için bir izzetinefis meselesi telakki etti. Sonra Falkenhayn'a Filistin orduları kumandanlığını verdiler.*" cümleleriyle kamuoyuna; Mustafa Kemal Paşa'yı, bazı komutanlarla birlikte Enver Paşa'yı bu işe yaramayacak saldırıdan alıkoymak için uyaran "*büyük bir adam*" olarak tanıttığı gibi, aynı zamanda da Enver Paşa'nın da Mustafa Kemal Paşa gibi "*büyük bir adamı*" sadece kişisel izzet-i nefsi nedeniyle geri çevirdiğini ve Falkenhay'a da sahip çıkıp Filistin ordularının başına verdiğini belirtmişti.

Gazete yazısının devamında; Enver Paşa'nın Falkenhayn'ı tercih ederek, Filistin ordularının başına getirmesi nedeniyle İngilizlerin "*bu tevcihten kuşkulanıp hemen taarruza kalkıştığını*" belirtikten sonra "*bu müzakerat esnasında Filistin'e hiçbir kuvvet gönderilememişti. Ordu bozuldu. Filistin, sonra Suriye ordusu sıra ile elimizden gitti. Enver Paşa'nın Sarıkamış'taki inadı Anadolu-yu Şarki Vilayetlerini harabezadeye döndürdüğü gibi Falkenhayn işindeki inadı da; iki kıtanın vakitsiz kaybedilmesine, ordumuzun mahvolmasına sebep oldu.*" cümleleriyle de, tüm sorumluluğun Enver Paşa'da olduğunu kamuoyuna yansıtmıştı.

Gazete konuyu yine Mustafa Kemal Paşa ve raporlarına getirmiş ve "*Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gönderdiği raporlarda artık memleketin harbe tahammülü kalmadığını, hala macera peşinde koşulmaklığın*" kötü bir durum olduğunu anlatmaya çalıştığını eklemiş ve "*Mustafa Kemal Paşa'nın Hint İngiliz taarruzu başlamadan evvel İstanbul'a tavsiye ettiği çareleri gösteren şayan-ı dikkat tarihi raporunu*" ekte verdiklerini belirterek "*Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa*" imzalı raporu belli bir yerinden başlayarak ve ikinci sayfaya da taşarak uzunca vermişti[126].

---

126 Gazete bu raporu "*Mustafa Kemal Paşa ahvali, hayalsiz ve yaldızsız olduğu gibi görmek lüzumunu söyledikten sonra diyor ki*" başlığı ile ve "*acizlerine göre bugün takip olunacak konular bervechi ati olmalıdır*" başlangıcıyla vermeye başlamıştı.

Akşam gazetesi arka sayfada raporun sonunda yazdığı "*ihtar*" kısmında ise ilginç ama önemli bir ek yapmış ve "*Bu raporun mukaddemesi (girişi) yarınki, Tasvir-i Efkar, İstiklal, Vakit, İfham, Türk Dünyası, İleri refiklerimizde intişar edecektir*" diyerek ertesi gün bu raporun 6 başka gazetede de yayımlanacağını haber vermişti[127].

Mustafa Kemal Paşa lehinde olarak Akşam gazetesinde 14 Ekim'de çıkan bu haberin ertesi günü; Akşam gazetesinde de dile getirilen (Tasvir-i Efkar, İstiklal, Vakit, İfham, Türk Dünyası, İleri) 6 gazetede de bu rapor yayımlanmıştır. Ancak Akşam'ın belirtmediği önemli bir gazete olan Yunus Nadi'nin Yenigün gazetesi ve Tarik gazetesini de sayacak olursak toplamda 9 İstanbul gazetesinin, biri bir gün önce diğerleri de bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bu önemli raporunu manşet haberleriyle aynen verdikleri görülmektedir[128]. Böylelikle bu gazeteler Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi ile önemli bir güç merkezi haline geldiği ve Damat Ferit Paşa'nın istifasıyla da önemli bir adım atıldığı bir dönemde; Milli Mücadele öncesi liderliğine önemli katkı sağlayacak olan bu Halep Raporu'nu kamuoyuna daha da geniş olarak tanıtacaklardı.

Akşam gazetesinin raporu yayımlamasından bir gün sonra aynı raporu yayımlayan iki gazeteyi Yenigün ve İleri gazetelerini, diğerlerinden ayırmamız gerektiğini düşünüyorum. Zira bu iki gazetenin sahip ve başyazarları; haberlerinden de görüleceği üzere bu raporu orijinalinden gördüklerini belirtmişti.

Bunlardan birincisi, Mustafa Kemal ile 1910 yılından itibaren tanışan ve onun 1911 yılında ilk haberini yapan[129] Yunus Nadi'nin Yenigün gazetesi idi ve bu raporu "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu*" [130] başlığı ile vermiş; Celal Nuri'nin İleri gazetesi de "*Tarihe Geçecek Bir Vesika; Mustafa Kemal Paşa-Enver(Paşa)*"[131] başlığını kullanmıştı.

---

[127] Oysa görüleceği gibi bizim bulduğumuz toplamda 9 gazete bu raporu yayımlamıştır.

[128] Bu raporun bilgisinin ve kendisinin "*ortak*" bir yerden geldiği açıktır. Ulaşabildiğimiz basın taramalarımızda özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklediği için sıkı bir İttihatçı muhalifi olan ve Milli Mücadeleye de karşı çıkacak olan Refii Cevat'ın Alemdar, Ali Kemal'in Peyam, Ahmed Cevdet'in İkdam ve Sait Molla'nın Türkçe İstanbul gazetelerinde öncesi, aynı gün ve sonrasında bu habere yer dahi verilmemiştir. Milli Mücadeleye bakışı olumlu olan Memleket ve Hadisat gazeteleri de aynı şekilde bu raporu sayılarında görmemiştir.

[129] Bkn. Mehmet Emin Elmacı, *Mustafa Kemal Atatürk ve Yunus Nadi*, Cumhuriyet Yayınları, 2021, İstanbul.

[130] "Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu" *Yenigün*, 15 Teşrinievvel 1919 (Ekim)

[131] "Tarihe Geçecek Bir Vesika; Mustafa Kemal Paşa-Enver(Paşa)" *İleri*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919, Enver Paşa ülkeden ayrıldıktan sonra adından "Paşa" unvanı kaldırılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da; Samsun'a çıkması sonrası geri çağrıma sürecinde gazetelerde Paşa unvanı hükümetin siyasetine göre bazen kullanılmayabiliyordu. Şimdi ise; Mustafa Kemal için Paşa kullanılırken, Enver için Paşa unvanı ancak parantez içinde kullanılmıştı.

Bu iki gazeteyi ayrı yere koymamızın nedenini biraz daha açmamız gerekecek. Bunun için de biraz daha geriye gitmeliyiz. Mustafa Kemal Paşa; 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiği günlerde; siyaseten veya başka bir şekilde vatanın bulunduğu kötü durumdan kurtulabilmesi için, artık elini taşın altına koymaya hazırdı. Milli Mücadele'nin zihniyet anlamında başlangıcı da sayılan bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelerde mülakatları da yayımlanmıştı. İşte bu mülakatlarından birini yayımlandığı Zaman gazetesinde de 20 Eylül 1917 tarihli raporundan söz etmişti. Zaman gazetesinin "*Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı*"[132] başlıklı mülakatında, Mustafa Kemal Paşa'ya savaş ile ilgili fikirleri sorulduğunda; Mustafa Kemal Paşa, "*o vakit makamat-ı aidesine* (bağlı olduğu makamlara) *resmi maruzattan başka bazı üstlerime de mektuplarımla şahsi mütalaalarımı yazmıştım* "[133] diyerek bu raporunun varlığını kamuoyuna ilk kez açıklamıştı. Ancak anlaşılıyor ki; Mustafa Kemal Paşa bu günlerde hem Yunus Nadi hem de Celal Nuri ile de görüşmüş ve bu raporu onlara da göstermişti.

Nitekim Yunus Nadi Yenigün'de bu raporu yayımladıktan bir gün sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın bu raporunu analiz ettiği köşe yazısında; bu raporun kendisine nasıl ulaştığını "*Bu satırların muharriri bu raporu, Halep'ten avdetinde onun kaynağında görmüş ve okumuş idi.*"[134] Diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönüşü sonrası onunla görüşmesi sırasında okuduğunu ima etmişti.

Yunus Nadi; yayımlanan anılarının[135] bir yerinde, Mustafa Kemal Paşa'nın annesin kendisinden iki ev aşağıdaki bir evde oturduğunu belirtmiş ve "*Halep dönüşünde Paşayı orada ziyaret etmiştim.*"[136] derken ve başka bir

---

132 "Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı" *Zaman*, 17 Teşrinisani (Kasım)1918

133 Selek, eserinde Mustafa Kemal'in Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı telgraflar sonucunda; Mütareke öncesinde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olması (kabineye girmesi) durumunda Amiral Calthrope'un Osmanlı hükümetinin bu kadar gaflet içinde bulamayacağının açık olduğunu belirtmiştir. (Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 1.Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 206)

134 "Mustafa Kemal Paşa'nın Raporu" *Yenigün*, 16 Teşrinievvel 1919 (Ekim).

135 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978. s. 183 Siyasa adamı, düşünür, gazeteci ve usta yazar rahmetli Yunus Nadi'nin bu anıları Cumhuriyet gazetesinin ilk çıkış günü olan 7 Mayıs 1924'te "*Yenigün'den Cumhuriyet'e*" başlığı altında yayımlanmaya başlamış, zaman zaman ara verilerek 31 Ekim 1925'e değin sürmüş, 290. tefrikada bitmiştir. O günlerde Kurtuluş Savaşı'nın gizli kalmış en ince noktalarının bilinmesine karşı kamuoyunda büyük bir istek vardır. Atatürk'ün büyük «Nutuk adıyla beklenen Söylev'i daha henüz hazırlanmamıştı. İşte o zaman Yunus Nadi'nin bu anıları, Söylev'in işlevini yerine getirmiştir. Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.5. Bu anıların önemli kısmı 1955 yılında tarih sırasına uygun olmayan biçimde Sel Yayınları tarafından üç cilt olarak "*Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar*", "*Ankara'nın İlk Günleri*", ve "*Mustafa Kemal Samsun'da*" adlarıyla yayımlanmıştır.

136 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 183

yerinde de "*Hakikaten Halep dönüşünde Paşa bir müddet Pera Palas'da kalmıştı. Orada vaziyet üzerinde uzun uzun görüşmüştük.*"[137] Diyerek bu karşılaşmaları da anlatmıştı.

Celal Nuri Bey de; raporu yayımladığı İleri gazetesinde "*diğer dost matbuat rüfekamızla birlikte bir suretini derç ettiğimiz*" diyerek bu raporu birçok gazete ile birlikte yayımladıklarını ortaya koyduğu yazısında "*şu vesika-yı mühimmeyi bundan çok evvel Enver Paşa'nın buradan firarından sonra, Mustafa Kemal Paşa bize okumuş ve ledunniyyatını* (sırlarını) *madde madde şerh ve tesfir etmişti.*"[138] Cümleleriyle de Yunus Nadi'nin de belirttiği üzere bu raporu Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerinde ilk kez gördüğünü belirtmişti.

Akşam'ın ilk olarak verdiği bu raporun haberini ertesi gün Yunus Nadi; 15 Ekim'de Yenigün'ün 2.sayfasında dört sütuna yayılmış olarak "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu*" [139]manşetiyle vermişti. Yunus Nadi bu raporu "*Mustafa Kemal Paşa vaktiyle Halep'den o vaktin Sadrazamı Talat Paşa'ya gönderdiği bir raporda memleketin sevk edildiği uçurumu göstermişti.*"[140] alt başlığı ile yayımlamıştı. Yunus Nadi amacını da; "*Teşkilat-ı Milliye'yi bir İttihat ve Terakki manevrası gibi göstermekte ısrar edenleri doğru yola getirmek için değil, çünkü onlar bu iltizami (isteyerek girdikleri) yolda, bile bile yürüdüler. Fakat Teşkilat-ı Milliye'nin başında bulunan şahsiyetlerin mahiyet-i fikir ve hareketleri hakkında umumu daha ziyade tenvir için elimize geçen bir vesikayı neşrediyoruz. Bu vesika; vaktiyle Yıldırım Ordusu kumandanlığıyla Halep'e gönderilmiş olan Mustafa Kemal Paşa[dan] o vaktin Sadrazamı olan Talat Paşa'ya gönderilmiştir ki ahkam-ı asliyesi ber vech-i atidir.*" Cümleleriyle ortaya koymuş ve raporu aynen vermişti[141].

İleri gazetesinde Celal Nuri de; 4. sayfada "*Mustafa Kemal Paşa-Enver(-Paşa)*" başlığı ile iki kumandanı karşılaştırıcı bir başlık atmış ve "*Mustafa Kemal Paşa İttihatçı Değil, Vatanperver Ve Milleti Uğrunda Mücahid Bir Generaldir*" Diyerek de Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığını yansıtmıştı. Yine gazetenin "*Enver Paşanın çılgınca harekâtına karşı sigorta- Çare-yi felah ve necat ne olabilir?- Bu muhataralı* (tehlikeli) *ve buhranlı hengamelerde bizim hedefimiz vatanımızı müdafaa olmalıdır, taarruz ve tecavüz değil- Memleket bu derecede sulet-i adaaya maruz iken nasıl olur da Avusturya Makedonya Dobrucaya asker göndeririz- Amaken-i mukadeseyi, Arabistan'ı, Sina'yı ancak Müslü-*

---

137 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 259

138 "Tarihe Geçecek Bir Vesika; Mustafa Kemal Paşa-Enver(Paşa)" *İleri*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919 ," yazı bir editoryal bir yazıydı ancak Celal Nuri'nin elinden çıktığı anlaşılmaktaydı.

139 "Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu" *Yenigün*, 15 Teşrinievvel 1919 (Ekim)

140 "Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu" *Yenigün*, 15 Teşrinievvel 1919 (Ekim)

141 Yenigün raporu "*Vaziyeti umumiye hakkındaki mütalaat-ı acizanemi bervechi ati arz ediyorum*" cümlesiyle haşlatmıştı.

manlar müdafaa edebilir.- (Falkenhayn) vatan-ı Osmaniyi felaketlere maruz bırakabilir- Almanların hedef-i siyaseti Türkiye'yi geniş bir müstemleke haline ifrağ etmekten başka bir şey olamaz- Bir Alman Cenerali bir (Pan Germenist) acente ve komisyoncusundan başka bir şey olur mu?- Bir Alman bizim kara gözlerimiz için çalışmaz- Yeni devir için yeni adamlar lazım- Enver eski ve melfus devrin ricalindendi- Mustafa Kemal Paşa eski devrin muarızlarındandır, binaenaleyh ahd-ı afal eşhasından değildir"[142] alt başlıkları ile bu raporu paylaşması da temel amaçlarını ortaya koymaktaydı[143]. İleri; Enver Paşa'yı eski ve iflas etmiş dönemin devlet adamı olduğunu belirtirken, Mustafa Kemal Paşa'yı ise eski devrin muhalifi olarak gösteriyor ve okuyucularına artık yeni devir ve yeni adamlar öneriyordu.

İleri gazetesinde Celal Nuri bu rapor üzerinden, Mustafa Kemal Paşa'yı daha yakından tanıdığını belirtmiş ve "*müşarünileyhde; Enver'in mizaç ve fıtratına taban tabana zıt, ahd-ı sakıtın muahhezi* (düşük zamanların tenkidcisi) *ve o ahdda kaybedilmiş fırsatlardan layıkıyla mütenebbi ve müstefid olmuş zatı gördük. Enver'in siyaseti, siyasiyat-ı askeriyesi iflas ettikten sonra saha ve meydan değişiyor. İttihatçılığın modası tavsıyor. Yeni mukaderata hazırlanmak için eski devrin suret-i indirasını* (yayılma suretini) *bilmeliyiz.*" [144] Cümleleriyle de Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'nın kısa bir karşılaştırılmasını yapmış ve Enver Paşa'nın siyasetini artık bittiğini, İttihatçıların modasının geçtiğini yeni geleceğe hazırlanmak için de eskinin yayılma şeklinin bilinmesi gerektiğini de belirterek raporun tam metnini yayımlamıştı.

Ahmet Emin Bey'in Vakit gazetesi de aynı günlü sayısında ilk sayfasında "*Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Raporu-Tarihi Bir Vesika*"[145] başlığı ile bu önemli raporu vermiş ve alt başlıkta da "*Enver (Paşa)nın Meşum Harp Siyasetine Karşı Vatanperver Bir Türk Paşasının Şedid Ve Samimi Hücumu*" cümleleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa üzerinden İttihat Terakki'ye karşıtlığını ortaya koymaya çalışmıştı. Vakit gazetesi giriş olarak da "*Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği milli harekat ile İttihatçılık arasında münasebet bulunduğunu iddia eden erbab-ı garaz vardır. Müşarünileyhin 1333 tarihinde tanzim ederek Talat ve Enver (Paşa) lara ayrı ayrı gönderdiği atideki rapor kendisinin İttihatçılık ile hiçbir münasebeti olmadığına ve harp zamanındaki İttihat siyaseti ile*

---

[142] "Tarihe Geçecek Bir Vesika; Mustafa Kemal Paşa-Enver(Paşa)" *İleri*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919.

[143] İleri gazetesi konumuz açısından daha önemli bir noktaya yer vermiş ve raporun sonunda "Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği ikinci rapor üzerine Enver (Paşa) nın verdiği telgraf" diyerek Enver Paşa'nın 2 Ekim 1917 (2.10.33) tarihli yanıtını hem de "ikinci rapor" şeklinde 24 Eylül tarihli raporu kastederek vermişti.

[144] "Tarihe Geçecek Bir Vesika; Mustafa Kemal Paşa-Enver(Paşa)" *İleri*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919,

[145] "Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu" *Vakit*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919

Almanlar tarafından Suriye ve Arabistan'da bizim zararımıza olarak tatbikine çalışılan nüfuz siyasetinin en kati aleyhdarı bulunduğuna pek beliğ bir vesika teşkil eder." Denilerek aynen verilmişti[146]. Görüldüğü gibi Vakit gazetesi de özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı üzerinden eleştirmeye çalışanlara yanıt vermişti. Gazete yine o'nun; İttihatçı liderlerinin bu bölgedeki siyasetlerine kesinlikle karşısında olduğuna kanıt olarak da bu raporu göstermiş ve günümüzden bakıldığında da tarihi bir belge olan bu rapora o tarihte "*tarihi*" diyerek öngörüsünü yapmıştı.

Bu raporu Ebuzziyaların gazetesi Tasvir-i Efkar da 3.sayfasında "*Mustafa Kemal Paşa'nın sanadid-i İttihada* (İttihat ileri gelenlerine) *Karşı Muhalefetinin Bir Vesaikası*"[147] başlığı ile yorumsuz olarak raporu görmüş ve "*Ahval-i Umumiye-yi Memleket- Vaziyet-i Umumiye-yi Askeriye Ve Askeri Vaziyetimizin Teşrihi- Vaziyet-i Islah Çareleri- Filistin Harekatı Hakkında Mütalaat- Bulgarlar Kadar Olsun İstiklal-i Askerimizi Muhafaza Edelim*" alt başlıklarını vermişti. Gazete, raporu da; "*20 Eylül 333 tarihinde Halep'ten, Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat (Paşa) ile Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver (Paşa)ya ayrı ayrı gönderilen rapor sureti*" tanıtımı ile aynen vermişti.

Bir diğer gazete İfham gazetesiyse, büyük boy ana manşetinde en üste boydan boya bu haberi ilk sayfasında görmüş ve "*Mustafa Kemal Paşa herkesten evvel takarrübünü gördüğü felaketi vaktiyle mühim bir rapor ile hükümet-i ittihadiyeye bildirmiş*"[148] ana manşetiyle okuyucularına duyurmuştu. Hemen altında bu kez Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafını da kullandığı alt manşetinde "*Mustafa Kemal Paşa'nın Şayan-ı Dikkat Bir Raporu*"[149] başlığı ile raporu haberleştirmişti.

Gazete onun da hemen altında diğer gazeteler gibi aydınlatıcı manada "*Memleketin Vaziyet-i Umumiyesi- Umumi Bir Anarşi- Müttefiklerin ve Türkiye'nin Vaziyet-i Askeriyesi- Son Kurtuluş Çareleri- Askeri Siyasetimiz Nasıl Olmalı- Hicaz'ı, Suriye'yi Müdafaa Eden Müslüman Olmalı- Falkenhayn'ın İstihdamı- Almanlar Türkiye'yi Müstemleke Yapmak İstiyorlar- Alman Propagandası*" [150] alt başlıklarıyla manşetleştirmişti

İfham alt manşetinde kullandığı Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının altında "*Vakti ile hükümet-i İttihadiyeye verdiği mühim raporla vaziyetin vehametini anlatmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa*" başlığını kullanmış ve sonra da editör yazısına geçmişti. Bu tanıtım yazısında "*Harb-i Umumi'de Türk*

---

146 Vakit gazetesi de raporu "Vaziyeti umumiye hakkındaki mütalaat-ı acizanemi bervechi ati arz ediyorum" cümlesiyle başlatmıştı.

147 "Mustafa Kemal Paşa'nın Sinadid-İ İttihada Karşı Muhalefetinin Bir vesikası" *Tasvir-i Efkar*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919

148 *İfham*, 15 Teşrinivel 1919.

149 "Mustafa Kemal Paşa'nın Şayan-ı Dikkat Bir Raporu" *İfham*, 15 Teşrinievvel 1919.

150 "Mustafa Kemal Paşa'nın Şayan-ı Dikkat Bir Raporu" *İfham*, 15 Teşrinievvel 1919.

ordularının ilk bozgunluğu Irak'ta vukua gelmişti. O zaman Enver (Paşa) Almanya'yı şarkta daha ziyade faal bir rol oynamaya ikna etmiş, meşhur General Falkenhayn'ı buraya celbe çalışmıştı. Falkenhayn Halep'te toplayacağı bir orduyla Bağdat'a taarruz edecekti. Halbuki bu sıralarda Filistin cephesi zayıflamaya başlamıştı. Bağdat'a karşı milli bir hareket-i taarruz icrası pek müşküldü. Bundan maada böyle bir teşebbüs Suriye ve Filistin'in de vaziyetini pek şekillendirecekti. O zaman Mustafa Kemal Paşa, bazı Ordu kahramanlarıyla birlikte bu hakikatı karargah-ı umumiyeye bildirdiyse de.enver paşa başlamış olduğu bu teşebbüsten geri dönmek istemedi büyük bir Alman generalini bu işi gördürmeden geri çevirmek izzet-i nefsine güç geliyordu. Bunun üzerine General Falkenhayn Filistin orduları kumandanı oldu. Fakat müzakereler mukalemelerle vakit geçirilmiş Filistin'e hiçbir kuvva-yi imdadiye gönderilememiştir İngilizler taarruza geçti. Ordu bozuldu. Filistin ve Suriye sırasıyla elimizden çıktı. Mustafa Kemal Paşa memleketin harbe devam mecali kalmadığını ve bundan sonrası cinnet olduğunu İstanbul'a gönderdiği raporla anlatmaya çalışıyordu. İngilizler taarruza başlamazdan evvel Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a yazdığı bu tarihi raporu berveçhi zir derç ediyoruz"[151] dedikten sonra raporu 4 sütun önde 2 sütun da arkada olmak üzere tamamıyla okuyucularına yansıtmıştı.

İfham da diğer gazeteler gibi Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı karşılaştırmış Enver Paşa'nın özellikle Falkenhayn'ı Bağdat işini görmeden göndermeyi izzet-i nefsinden dolayı kabul etmediğinden, Mustafa Kemal Paşa'yı dinlemediğini vurgulamıştı.

Yaklaşık iki ay önce yayımlanmaya başlayan ve İmtiyaz sahibi Kazım Nabi (Duru)[152] ile Nebizade Ahmet Hamdi Beyler olan Türk Dünyası[153] gazetesi de Mustafa Kemal Paşa'nın bu raporunu 15 Ekim 1919'da ilk sayfasında yayımlayan bir diğer gazeteydi. Sayısının ilk sayfasında Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa'nın fotoğraflarıyla birlikte verdiği haberinde "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim bir raporu*"[154] başlığını atan Türk Dünyası alt başlık olarak da; "*Enver Paşa'nın Cinnetlerine Karşı- Son Kurtulmak Çareleri Ne Oldu?-Siyaset-i Askeriyemiz Bir Müdafaa Siyaseti Olmalı- Osmanlı Haricinde Bir Tek Osmanlı Neferi Bulunamaz- Hicaz'ı, Suriye'yi, Sina'yı bir Müslüman müdafaa Etmeli-Falkenhayn'ın İstihdam-ı Lüzumu Vatanı Tehlikeye Düşürmeye Kafi mi?- Almanlar Bizi Müstemleke Haline Sokmak İstiyorlar- Falkenhayn'ın Alman Propogandası*" alt manşetleri ile bir gün önce Akşam gazetesinin aynı manşetlerini kullanarak vermişti.

---

151 "Mustafa Kemal Paşa'nın Şayan-ı Dikkat Bir Raporu" *İfham*, 15 Teşrinievvel 1919.
152 Uğur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 71.
153 21 Ağustos 1919 tarihinde günlük olarak yayınlanmaya başlayan Türk Dünyasının sorumlu müdürü Agah Behçet'tir.
154 "Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu" *Türk Dünyası*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919

Türk Dünyası'ndaki haberde; Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının altında; "*Vaziyeti çok zaman evvel takdir ettiği bu rapor ile de sabit olan Mustafa Kemal Paşa*" yazarken, Enver Paşa'nın fotoğrafımın altında ise, "*Mustafa Kemal Paşa'nın raporuna bilhassa muhatap olan fakat bu ve emsali raporlara rağmen bildiğinden şaşmayan Enver (Paşa)*" yazmakta ve iki komutan Mustafa Kemal Paşa lehinde karşılaştırılmaktaydı.

Türk Dünyası, Akşam gazetesinin manşetleriyle birlikte editör yazısını da aynen alarak bu raporu haberleştirmişti. Enver Paşa'nın Almanya ile uzlaşıp, bir Yıldırım Ordusu oluşturulması için Alman Falkenhayn'ı getirttiği vurgulandıktan sonra; Filistin cephesinin durumu nedeniyle Bağdat'a saldırının imkansızlığı belirtilmiş ve "*Mustafa Kemal Paşa o zaman bazı ordu kumandanları ile beraber karargah-ı umumiyeyi bu sakim* (yanlış) *hareketten alıkoymak istedi. Fakat Enver (Paşa) böyle büyük bir adamı geri çevirmeyi kendisi için bir izzetinefis meselesi telakki etti. Sonra Falkenhayn'a Filistin orduları kumandanlığını verdiler.*" cümleleriyle haberdeki foto altlarında da olduğu üzere, kamuoyuna; Mustafa Kemal Paşa'yı Enver Paşa karşısında onu uyaran "*büyük bir adam*" olarak göstermiş ve Enver Paşa'yı "*kişisel izzet-i nefsi*" nedeniyle dinlemediği vurgulanmıştı. Gazete kelimesi kelimesine Akşam gazetesindeki editör yazsını kullandığı haberinde[155] ordunun bozulmasından ve İngilizlerin; Almanya ile Bağdat üzerinde anlaşılması nedeniyle taarruz kalkıştıklarından dolayı tüm sorumluluğu da Enver Paşa'ya yüklemişti. Yine haberinin sonunda da Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül 1333'de İstanbul'a, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile Başkumandan ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya ayrı ayrı gönderdiği, macera peşinde koşulmaması gerektiği ve tavsiyelerinin bulunduğu raporu aynen alıntılayarak ön ve arka sayfalarına taşımıştı.

Muslihiddin Adil Bey'in sahibi ve başyazarı olduğu Tarik gazetesi de aynı raporu aynı günde ve aynı şekilde, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığı üzerinden görerek 2.sayfasında yayımlamıştı. "*Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu*"[156] başlığını kullanan Tarik gazetesi ikinci sayfasında verdiği raporu okuyucularına "*Daha Harp Zamanında Mustafa Kemal Paşa Vaziyet-i Umumiyeyi Nasıl Görüyordu?- Memleketin Hal-i Umumiyesi- Askeri Vaziyet-i Umumiye-Bizim Vaziyetimiz- Ne Çare Bulacağız?- Almanlar ve Osmanlı Ordusu*" alt başlıklarını vermişti. Ardından da; "*Harekat-ı milliye münasebetiyle, ismi pek ziyade işitilen Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat hükümeti*

---

[155] Bu yazıda Akşam gazetesinden farklı tek cümle "*Enver Paşa'nın Sarıkamış'taki inadı, Anadolu-yu Şarki vilayetlerini harabezara döndürdüğü gibi, Falkenhayn işindeki inadı da iki kıtanın kaybedilmesine, orduların mahv olmasına sebeb oldu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gönderdiği raporlarında artık memleketin harbe tahammülü kalmadığını hele macera peşinde koşmaklığın bir cinnet ve cinayet olduğunu anlatmaya çalışıyordu*" cümlesiydi.

[156] "Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu" *Tarik*, 15 Teşrinevvel (Ekim) 1919 ,

zamanında da nasıl müstakil fikirlerine sadık ve hükümete karşı kemal-i metanet ile efkarını müdafaada musır olduğunu en iyi gösterecek dalailden biri de müşarünileyhin Filistin muharebatı esnasında 20 Eylül 333 tarihiyle Halep'ten, Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat (Paşa) ile Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver (Paşa)ya ayrı ayrı gönderdiği rapordur ki; ber veçhi zir bir suretini derç ediyoruz" denilerek dört sütunda raporu aynen yayımlamışlardı.

Raporu veren son gazete de sorumlu müdürü Halil Ekrem ve başyazarı Rauf Ahmet olan İstiklal gazetesi[157] idi ve gazete aynı raporu yine aynı gün 15 Teşrinevvel tarihinde ilk sayfasının altında yuvarlak içinde bir Mustafa Kemal Paşa fotoğrafıyla birlikte vermişti. Habere "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Laiyhası* " başlığını koyan gazete; "*Mustafa Kemal Paşa, Harbin Feci Devrelerinde Yedinci Ordu Kumandanı İken Talat ve Enver (Paşa)lara Neler Yazdı- Müttefiklerimiz Düşmanları Mecbur-u Sulh Edemeyecektir- Çarpışan Kahramanlarımız Kadidden* (iskeletten) *Başka Bir Şey Değil- Falkenhayn'ın Tehlikeleri*"[158] alt başlıklarını vermişti. Gazete; bu başlıkların altına bir dipnot yıldızı çıkmış ve altta da bu dipnota "*Bu rapor; 20 Eylül 1333 tarihinde Halep'ten Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat (Paşa) ile Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver (Paşa)ya ayrı ayrı gönderilmiştir.*" açıklamasını verdikten sonra doğrudan sonunda "*Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal*" imzasıyla raporu yayınlamıştı[159].

İstiklal gazetesi de bu layihayı verirken (diğer gazeteler gibi) açık olarak Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığına vurgu yapmamış sadece Enver ve Talat Paşalara gönderdiğini belirterek kapalı olarak kamuoyuna mesajını vermişti. Özellikle bu raporu yayınlama amaçlarının da Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmaması üzerine oturtmuştu.

Sonuç

İttihatçıların ülkeden ayrılması sonrasında matbuat içinde önceden korkudan veya siyasi rant için İttihatçılar aleyhinde hiç ses çıkartmayan ve övgüler yağdıran bir kesimin; İttihatçılar ülkeyi terk ettikten sonra kendi çıkarlarını yüceltmek için hiçbir şeyden kaçınmadan tüm suçu İttihatçı-

---

157 İstiklal gazetesi "genç ve ülkücü" olarak nitelenen ancak tam istiklalin manda ile gerçekleşeceğini savunan ve Amerika'ya hayran bir yayın politikası izleyen bir gazete idi. İmtiyaz sahibi Sapanealı Hakkı, sorumlu müdürü de Halil Ekrem idi. Yazı işlerinde de Ziya Gevher görev yapana İstiklal; 23 Aralık 1918'de başladığı yayın hayatına 16 Kasım 1919'da son vermiştir. Kocabaşoğlu, *ag.e.*, s. 35.

158 "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Layihası*" *İstiklal*, 15 Teşrinievvel 1919 (Ekim) Gazete; bu başlığın altına bir yıldız çıkmış ve altta da "Bu rapor; 20 Eylül 1333 tarihinde Halep'ten Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat (Paşa) ile Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver (Paşa)ya ayrı ayrı gönderilmiştir." açıklamasını vermişti.

159 İstiklal gazetesi de raporu "Vaziyeti umumiye hakkındaki mütalaat-ı acizanemi bervechi ati arz ediyorum" cümlesiyle başlatmıştı.

ların üzerine attığını görmekteyiz. İttihatçıların gücünün gitmesi sonrası "*vur abalıya*" misali daha evvel savundukları ya da sessiz kaldıkları İttihatçıları yerin dibine sokmak için ellerinden geleni hem de fazlasıyla yapan bu kesimler, İttihatçıları "*vatan haini*" bile ilan etmişlerdi. Bir kesim ise İttihatçılar öncesinde de sonrasında da gerçekler ne ise onu yazıyor ve gerçekten "*gazetecilik*" yapıyorlardı. En önemlisi ise başından beri İttihatçıları savunan matbuatın bir kesimin, İttihatçıların ülkeden gitmesi ve gücünün bitmesi sonrasında bile İttihatçıları savunabilecek bir yayın politikası izleyebilecek cesareti göstermesiydi ki bu o sürecin ortasında çok değerliydi.

Zira; bu ortamda partizancılık "*biz hepimiz İttihatçılar tek*" mantığı ile alabildiğine tepelere çıkıyor ve devletin bürokrasisinden, askeriyesine her kesiminde İttihatçılık düşmanı yapılıyor ve tüm görevlere de İttihatçı düşmanlığı yapan, yapmış olan kişiler getiriliyordu. Bu devlet içinde çöreklenmeye ve rant yemeye başlayan kesim nedeniyle de; sonradan bu ranttan yararlanmak isteyen ve kafasında "*vatan*" duygusundan önce "*ben sadece ben*" düsturuyla hareket edebilecek tüm kesimlerin her fırsatta "*bize de düşecektir elbette*" diyerek "*İttihatçılık düşmanı olmanın*" da önünü açıyordu.

Her gün neredeyse İttihatçıların suçlayan önceki hataları abartarak vererek devletten pay kapmaya çalışan "*menfaatsever*" kişiler "*vatansever*" kişilerin yerini almaya başlıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1917 Eylülünde üstlerine gönderdiği bu rapor; Mustafa Kemal Paşa'nın daha Eylül 1917 tarihinde hem ülkenin hem de ordunun durumunun ne kadar kötü olduğunu ortaya koyarken yaptığı önemli tespitlerle doluydu. Türk askeri tarihinde önemli bir yer tutan bu raporun; tam da Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin dört bir yanında tanınmaya ve ona olan güvenin artmaya başladığı bu süreçte birçok gazetede yayımlanmış olmasının önemi ise daha çok büyüktü.

Aslında bu rapor; bu gazetelerde "*Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığına kanıt*" anlamında yayınlanmış iken; bilerek ya da bilmeyerek Paşa'nın hareketin liderliği anlamında kamuoyundaki kafa karışıklığını da giderecekti. Zira daha iki yıl önce vatanın kurtarılması noktasında bu kadar etkili bir durum tespiti yapıp tedbirler de öneren Mustafa Kemal Paşa'nın tam da "*Milli Teşkilat*"ın yürütücülerinin başında geldiği bu süreçte kamuoyunda "*bu işi başarabileceğinin kanıtı*" olarak da daha önemli bir katkı yaratacaktı.

Bu rapor Mustafa Kemal Paşa'nın "*milli*" duruşunun ne kadar sağlam temellere oturduğunu çok net göstermekteydi. Antiemperyalist tutumu Alman sömürgeciliğine karşı duruşu; tam da Milli Mücadelede öne çıktığı bir dönemde bu raporun 9 gazetede yayımlanması ile halk üzerinde olumlu etki yaptığı bir gerçektir. İttihat Terakki'nin özellikle de Enver Paşa gibi üst devlet adamlarına karşı dile getirdiği önemli eleştirileri, kamuoyunda yer

almasıyla tamamen görünür olacak ve Milli Mücadele'de onun liderliğini daha da perçinleyecektir.

1917 yılında Enver Paşa'nın güçlü olduğu bir dönemde bu eleştirisini ortaya koyması ve yaveri aracılığıyla bu raporu cemiyetin ileri gelenlerine göndermiş olması, onun artık ülke için neyin doğru olduğuna karar verdiğini ve bunun için de bir yerden başlaması gerektiğini de göstermiş olmaktaydı. Özellikle cemiyet içinde de bu duruşunu ortaya koyarak daha geniş bir tepki yaratmayı da düşünmüştür.

Samsun'a çıkışı sonrası, Milli bir teşkilat oluşturduğu bir dönemde, Damat Ferit'in de istifasıyla ortaya çıkan daha olumlu ortamda, onun bu raporunun dönemin işgale direnişe karşı olan milli gazetelerinde aynı anda yayımlanmasının önemi de daha büyüktür. Buna kim karar verdi veya bu raporun milli teşkilatın işine yarayabileceğini kim düşündü ve kimin önderliğine böyle bir girişime gidildi sorularının da düşünülmesinin şart olduğu görülmektedir. Bu rapor bu nedenlerden dolayı; ülkeyi kurtaracak isyan ruhunu gösterdiği gibi aynı zamanda yeni Türkiye'ye gidecek halk yönetimi için de bir öncül olmuştur.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa 1917 Halep raporunda "*en büyük tehlike*" olarak ifade ettiği "*Her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün içerden birdenbire ve hep birden çökmesi*" ihtimalini daha o zaman görmüş ve birkaç yıl sonra ülkenin başına gelenlere de bu doğrultuda gerekli tespitlerle müdahale ederek çöken saltanatın yerine halk yönetimine gidebilecek bir duruşu da sergileyebilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. İ.DÜİT 40-12 H.28.02.1337-

BOA. BEO. 4545-340803 H.29.02.1337.

Gazete ve Dergiler

Akşam,

Alemdar,

Ati,

Hadisat,

Hukuk-u Beşer,

İfham

İkdam,

İleri,

İstiklal,
Milliyet,
Minber
Sabah
Söz,
Takvim-i Vekayi,
Tarik,
Tasvir-i Efkâr,
Times
Türk Dünyası,
Türkçe İstanbul,
Vakit,
Yeni Gazete
Yenigün,
Zaman,

Kitap ve Makaleler

AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* C 1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.

ATAY, Falih; Rıfkı; *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yay., İstanbul, 2005.

BARDAKÇI, Murat; *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, 1999, 6.Basım, İstanbul.

BAYUR, Yusuf Hikmet; "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu" *Belleten*, Cilt: XX - Sayı: 80 - Yıl: 1956 Ekim

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılabı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı*, Cilt: III, Kısım: 3, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

BORAK, Sadi; *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul,1998

BOZOK, Salih - BOZOK, Cemil; *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1985.

COŞKUN, Alev; *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.

ELMACI, Mehmet Emin; *Mustafa Kemal Atatürk ve Yunus Nadi*, Cumhuriyet Yayınları, 2021, İstanbul.

ELMACI, Mehmet Emin; *Mustafa Kemal Atatürk'ün Kamuoyunda Tanınması 1911-1919*, ATAM Yayınları, Ankara, 2022.

GÜRER, Turgut; *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Gürer Yayınları, 2007, İstanbul.

Halil Paşa, İttihat Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş, Haz. Taylan Sorgun, Kum Saati Yayınları, İstanbul. 2007.

HÜSEYİN HÜSNÜ EMİR; *Yıldırım*, Erkanı Harbiye-yi Umumiye Tarih-i Harp Neşriyat-ı Hususiye Külliyatı, No:1. Dersaadet, 1337 (1921) .

İĞDEMİR, Uluğ; "1.Dünya Savaşında Atatürk ile Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler" *Belleten*, Cilt: XXXIII - Sayı: 132 - Yıl: 1969 Ekim.

KARABEKİR, Kazım; *İttihat Terakki Cemiyeti*, YKY yayınları, İstanbul, 2011.

KOCABAŞOĞLU, Uygur - AKAN, Aysun; *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019.

KOCAOĞLU, Bünyamin; *Mütarekede İttihatçılık, İttihat Terakki'nin Dağılması*, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C 1, İçtima Senesi 5, On Beşinci İnikad, 19 Teşrinisani 1334 (1918) Salı.

SELEK, Sabahattin; *Anadolu İhtilali*, 1.Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2000

ŞİMŞİR, Bilal; *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt.1,(Nisan 1919-Mart 1920) - British Documents on Ataturk, Volume 1, (1919-1919), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973..

TEVETOĞLU, Fethi; *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

TEZER, Şükrü; *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

TURAN, Şerafettin; *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam Ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, Turk Tarih Kurumu Basımevi.

US, Asım; *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964

YUNUS NADİ;, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955

YUNUS NADİ; *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MARAŞ'TAN BÜYÜK TAARRUZ'A UZANAN ZAFERİ

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Emekli Öğretim Üyesi
Orcid No: 0000-0001-6190-7384
e-posta: ahmeteyicil@gmail.com

Araş. Gör. Süleyman KEKİL
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Orcid No: 0000-0002-4934-6198
e-posta: suleymankekil46@gmail.com

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919 da Samsun'a çıktığı zaman ülkenin genel durumu çok kötü idi. İtilaf Devletleri 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlardı. Uydurma bahanelerle İtilaf Devletleri'nin donanma ve askerleri İstanbul'da bulunuyordu. Kendi çıkarlarına göre uygun buldukları yerleri işgal ediyorlardı.[1]

Mütarekenin 7. Maddesine istinaden Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan şehirlerden Antep 1 Ocak 1919 da, Maraş 22 Şubat 1919 da İngilizler tarafından işgal edildi. Bir Hint süvari alayından ibaret olan Max Andriyo Komutasındaki İngiliz kuvvetlerinde bulunan subay ve erlerin bir kısmı Müslümandı. Dolayısıyla İngiliz işgali esnasında şiddetli çatışmalar olmadı.[2]

---

[1] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII. Dizi-Sa.2/2, C:1-3, 3. Baskı, Ankara 1989, s. 2.

[2] Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.6; Yaşar Akbıyık, "Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 9, 1987, s.224-231.

Yıldırım Ordularının lağvedilmesi üzerine 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen Atatürk, 16 Mayıs 1919 tarihine kadar burada kaldı. Diğer bir ifadeyle Atatürk, Maraş'ın İngilizler tarafından işgali sırasında İstanbul'daydı. İstanbul'da kaldığı sırada İtilaf Devletleri'nin amaçlarını ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için takip ettikleri siyaseti çok yakından tanıma fırsatı bulmuştu. İtilaf Devletleri'nin işgali gerçekleştirme amaçları karşısında O'nun kafasında istiklali elde etmek için millî mücadele planlarını Anadolu'da eyleme geçerek uygulamak vardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş Mücadelesini Yürütmesi

4 Eylül 1919 yılında Sivas Kongresi yapıldı. Bu kongrede alınan kararlar milli mücadelenin başarıya ulaşması açısından büyük önem taşımaktaydı. Düşman işgallerine karşı koyulacağı, Rumlar ve Ermenilerin işgallere vermiş oldukları desteklerin kabul edilemeyeceği yönünde kararlar alındı. Bütün cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Hükümet görevi yapacak olan Heyet-i Temsiliye oluşturuldu.[3] Böylelikle yurt genelinde düşman işgaline karşı verilen mücadelenin tek elden yürütülmesi sağlandı.

Urfa, Antep ve Maraş'ta bir İngiliz tümeninin bulunduğu şuyûu yayılıyor ve işgalci İtilaf Devletleri'ne ait askerler olduğundan fazla gösteriliyordu. Bu durum Türk halkının moralini bozuyordu. Söylentilerin halk üzerindeki olumsuz etkisini gören Atatürk, 12 Eylül 1919'da Malatya'da bulunan On Beşinci Alay Kumandanı İlyas Bey'e gönderdiği telgrafta; bir İngiliz tümeninden bahsedenlerin ulusa düşmanlık ettiğini, düşmanı fazla gösterenlerin amacının halkın moralini bozmak olduğunu belirterek, Urfa'da 300, Antep'te 300 ve Maraş'ta 150 İngiliz askeri bulunduğunu bildirdi.[4]

Atatürk, Maraş'ın İngilizler tarafından işgalini üzüntü ile karşılarken olayları bizzat takip etti. İngilizlerin nöbeti devredip güney bölgesini ve bilhassa Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini aşırı bir tepkiyle karşıladı. 26 Ekim 1919 da 13. Kolordu Komutanlığına gönderdiği talimatta, Urfa, Maraş ve Antep'i Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler de buralarda barındırmamak için her türlü tedbire başvurmak gerektiğini bildirdi.[5] 29 Ekim 1919 da İşgali protesto için bir bildiri yayınladı. Fakat bu bildiri mahallî gazetelerde sansür edildi ise de, Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanan

---

3 Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu için Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 11, 1988, s. 486.

4 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 183; Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.1333.

5 Gothard Jaeschke, , *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI, Dizi-Sa.121, Ankara 1989, s. 37.

ulusal gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu. Atatürk'ün yayınladığı bu bildiri yabancı kamuoyu ve İtilaf Devletleri üzerinde büyük bir etki yapmış olmalı ki, Fransız Yüksek Komiseri telaşlandı.[6]

Fransızların talebi üzerine Mösyö Birand, Sivas kongre salonunda Atatürk, Rauf Orbay ve Mazhar Müfit Kansu ile görüştü. Yapılan görüşmede Birand, anlaşmak için geldiğini söyledikten sonra Suriye, Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ın Fransızların elinde kalmasını istedi. Atatürk, sınırlarımız içinde kalan Adana, Antep, Urfa ve Maraş gibi yerlerden bir karış yer vermenin mümkün olmadığını kesin bir şekilde anlattı.[7]

29 Ekim 1919'da Cebel-i Bereket (Osmaniye) Valisi Andre Maraş'ı ziyaret etti. Bu ziyaretin ertesi günü şehir işgal edildi. Fransızların Maraş'ı işgal ettiği 31 Ekim Pazar günü şehrin önde gelen yedi lideri Elbistan'da kaldı ve Atatürk ile irtibat kurdu. Burada işgalciler aleyhine propaganda yapıldı. Ayrıca Pazarcık'ta da Kuvayı Milliye bürosu kuruldu.[8]

Fransızların Maraş'ı işgali esnasında Ermeni gönüllü lejyonları ile halk arasında ağır çarpışmalar oldu. Bunun üzerine duruma el koyan Heyet-i Temsiliye Başkanı Atatürk, çarpışmaların daha ileri boyutlara ulaşmasını önlemek ve işgalcilere karşı durmak, Ermenilerin Fransızlarla birlikte yaptıkları katliamı önlemek amacıyla 29 Kasım 1919 da Maraş Müdafaa-i Hukuk Teşkilatını kurdurdu.[9] Antep ve Maraş bölgesindeki Kuvayı Milliye'yi teşkilâtlandırmak üzere, Yüzbaşı Asaf'ı diğer adı ile Kılıç Ali Bey ve Yörük Selim'i görevlendirdi. Bu görevlendirmenin sebebi; işgallerin ardından bölgede başlayan direnişlerin ve örgütlerinin dağınık bir halde bulunmasıydı.[10] Böylece Fransızlara karşı koyacak Kuvayı Milliye'nin çekirdek kadrosunu oluşturdu. Ayrıca bu görevlendirme sayesinde, bölgedeki bütün direniş güçleri Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye bağlandı ve direnişe de resmî bir görünüm kazandırıldı.

Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Maraş ve Antep bölgesi Kuvayı Milliye Komutanı olarak gönderilen Kılıç Ali Bey bu durumu anılarında şöyle ifade etmektedir;

---

6 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1/ XVI. Dizi-Sa.15/1, Ankara 1992, , s. 222.

7 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 2/XVI. Dizi-Sa. 6a2, Ankara 1988, s. 461.

8 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb. 1920", *The Armenian Rewiev*, vol. 31, (sipring 1978), s. 65.

9 Jaeschke, *a.g.e.*, s. 46-47., Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 11, 1988, s. 491.

10 F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 22, 2018, s. 212; Ahmet Eyicil, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maraş Tarihi*, Dorlion Yayınları, Ankara 2021, s. 45; Hulisi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 83

"Sivas'tan 16 Ekim 1919'da çıkmıştım. Beş gün sonra, 21 Ekim'de Elbistan'a vardım. Heyet-i Temsiliye, görevimi yerel Müdafaa-i Hukuk Merkezlerine bildirmiş, bütün olanaklarıyla yardımcı olmalarını ve kararlarının yerine getirilmesini istemişti."[11]

Atatürk'ün, Millî Kuvvetlerin başına getirdiği Yüzbaşı Kılıç Ali Bey, savaşın üçüncü günü olan 23 Ocak'ta Maraş'a geldi. Pazarcık bölgesindeki kuvvetleri emri altına aldı, Maraş'ın savunmasında halk ile el birliği ederek ve ilgilileri milis şeklinde örgütleyerek bütün gücüyle çalıştı. Ayrıca Maraş bölgesi, 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey komutasına bağlanarak buradaki olaylar yakından takip edildi. Ayrıca gelişmeler hakkında Atatürk'e düzenli bir şekilde bilgiler verildi.[12] 21 Ocak 1920 de başlayan ve 22 gün süren savaşın ilk günlerde Türkler aleyhine gelişmeler oldu ise de, bu teşkilatın faaliyetleri sonucu Fransızlar mağlup oldular.

Atatürk'e göre Doğu Anadolu'da büyük Ermenistan kuramayacağını anlayan İtilaf Devletleri, Adana, Maraş, Antep ve Urfa illerini içine alan bölgede bir Ermenistan kurmaya karar verdiler. Bu karara engel olmak için gizli cemiyetler kurmak ve işgal aleyhine teşkilatlanarak Fransız kıtalarını vurmak gerekiyordu.[13] Gelişmeleri ciddiyetle takip eden Atatürk, Maraş'ın İngilizlerin boşaltması sonucunda Fransızlar tarafından işgal edilmesini endişeyle karşıladı ve 6 Kasım 1919 tarihli talimatıyla Bekir Sami Bey'e yazdığı şifre telgrafta "Urfa Antep ve Maraş'ı işgal eden kuvvet dostumuz olamaz" dedi.[14]

Maraş'ın işgalini protesto eden Atatürk, Elbistan'da bulunan Ali Rıza Bey'e gönderdiği yazıda Fransızların, Adana, Urfa ve Maraş bölgesinde Ermenistan kurmaya çalıştığını ifade ederek halkın desteklenmesini ve göçe meydan verilmemesini emretti. Ayrıca 3. Kolordu Kumandanlığınca Pınarbaşı'ndan (Aziziye) gönderilen süvari bölüğü ile irtibat kurulmasını, millî teşkilat vasıtasıyla işgale karşı konulmasını, ihaneti görülenler hakkında gereğinin yapılmasını istedi.[15]

Maraş'ta bulunan İngiliz askerleriyle Fransız askerleri, 30 Ekim 1919 da Fransa ile İngiltere arasında yapılan anlaşma (Suriye İtilafnamesi) sonucunda yer değiştirdiler. Atatürk buna kayıtsız kalmadı. Türk milletinin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kendi haklarını savunacağı ve Türk mille-

---

11 Rezzan Ünalp, *a.g.m.*, s. 213.

12 Hale Şıvgın, *a.g.m.*, s. 494; Yaşar Akbıyık *a.g.m.*, s.229.

13 Yaşar Akbıyık, *a.g.m.*, s.226.

14 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara 1973, s. 21; Jaeschke, *a.g.e.*, s. 77.; Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa.68, Ankara 1994, s.44.

15 Yaşar Akbıyık, *a.g.m.*, s. 227-228.

tinin bu gibi antlaşmalara boyun eğmeyeceğini belirterek işgale karşı tepkisini dile getirdi.[16]

Atatürk, ilk olarak siyasî girişimlerde bulundu ve sonra eyleme girişti. Nitekim Atatürk'ün almış olduğu tedbirlerden rahatsız olan İngiliz Muhipler Cemiyeti başkanı Sait Molla, Mister Frew adındaki rahibe bu konuda mektuplar gönderdi ve onuncu mektubunda, îmalı olarak Atatürk'ü ve O'nun kurdurduğu Milî Kuvvetleri kast ederek Maraş'ta Fransızlara karşı gereğinden fazla kışkırtma yapıldığını, halkın kolordu komutanının takip ettiği yumuşak siyasete aykırı bir davranışa sürüklendiğini belirtti.[17]

Millî teşkilatın düzene sokulması için özel tedbirler alan Atatürk, halkın da işgalcilere karşı kararlı bir tutum içinde olmasını istedi. Maraş'taki bazı Çerkez vatandaşlarının sözde Maraş'ın bütün Çerkezleri adına Cebel-i Bereket valisinin Maraş'a gönderilmesini Antep'teki Fransız askerî komutanından istemelerini şiddetle kınadı. Hatta buna izin veren Maraş mutasarrıfına üzüntülerini bildirdi. Ayrıca Maraş'a gelecek olan valinin şehir eşrafı ve ileri gelenleri tarafından karşılanmamasını istedi. Ayrıca bu konuda İstanbul Hükümeti'nin dikkatini çekti.[18] Atatürk'ün isteği üzerine, 25 Ekim-16 Kasım 1919 tarihleri arasında Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini protesto için Türkiye'deki şehirlerden toplam seksen beş telgraf çekildi.[19]

Her zaman olduğu gibi Ermenilerin lehine yayınlar yapan Avrupa basınında, yine Maraş'ta Ermenilerin katledildikleri haberleri yayınlanıyordu. Ermenilerin öldürüldüğü hakkındaki haberler doğru değildi. Aslında Maraş'ta katledilen Ermeniler değil, bilakis Türklerdi. Çünkü yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler gördükleri koruyuculuktan cesaret alarak bulundukları yerlerdeki Müslümanlara saldırıyorlardı.[20]

Fransızların Maraş'ı işgal etmesinden itibaren Ermenilerin işledikleri cinayetler Atatürk'ün dikkatini çekti. Bunların protesto edilmesi için daha önce çeşitli yerlere mektuplar yazdığı gibi 1 Aralık 1919 da Kazım Karabekir'e de bir mektup yazdı.[21] 4 Ocak'ta Fransız ve Ermeni kıtasının Maraş'ta halka tecavüz etmesi üzerine işgalcilere karşı çete muharebesi yapılmasını ve protestolar için mitingler yapılmasını emretti.[22] Maraş'ta Fransızlara karşı isyan edilmesini emreden Atatürk, 7 Aralık 1919 da Sivas'a gelen Georges

[16] Orhan Doğan, "Milli Mücadele'de Maraş ve Mustafa Kemal", *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 22, 2005, s. 211.
[17] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 400.
[18] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 412.
[19] Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 223-224; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 346.
[20] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.261.
[21] Gothard Jaeschke, *a.g.e.*, s. 211.
[22] Orhan Doğan, a.g.m., s. 83-86.

Picot ile görüşme yaptı ve bu görüşmede bölgedeki Fransız işgalinin sona erdirilmesini aksi takdirde Türklerin bu toprakları geri almak için savaşa devam edeceğini söyledi. Picot, Adana'da kendilerine ekonomik ayrıcalıklar verilmek kaydı ile Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini boşaltabileceklerini ifade ederek Atatürk'ten bölgede Fransızlara karşı isyan çıkarılmamasını rica etti. Bun üzerine Atatürk, Ermeniler olay çıkarmadığı takdirde Müslüman halkın saldırıya geçmeyeceğine dair güvence verdi. Atatürk'ün bu cevabı neticesinde Picot, Çukurova'da bulunan Fransız komutanlarına yeni politikalarını anlatacağını, kan dökülmemesinin ellerinde olduğunu ve Türklerin siyasetinin haklı ve geçekçi nedenlere dayandığını söyledi. Böylece Picot, Fransızların Atatürk'ün gücünden ne kadar çekinmiş olduklarını ortaya koydu.

Atatürk'ün Suriye'de Arap milliyetçiliğini desteklemesi İngilizler kadar Fransızları da rahatsız ediyordu. Atatürk'ün Suriye'de Emir Faysal taraftarlarını Fransızlara karşı destekleyip onları cesaretlendirmedeki amacı, Fransızları Suriye'de oyalayarak Maraş, Antep ve Urfa'da düşmana karşı rahatça mücadele etmekti. [23]

Maraş'ta Fransız valisi Yüzbaşı André'nin halkı iyi idare edememesinden ve Ermeniler lehine hareket etmesinden dolayı olaylar çıktı. Bu kötü idare yüzünden Kasım 1919'dan beri halk patlama noktasına geldi. Fransızların kendilerine yaptıkları yardımları yeterli bulmayan ve yaptıkları katliamlarla tatmin olmayan Ermeniler, 3 Ocak 1920'de Adana'da bir araya gelerek Maraş'a saldırmak için bir teşkilat kurmayı kararlaştırdılar. Bu toplantıda Maraş valisi Yüzbaşı André'yi Türk tarafı politika izlemekle suçladılar.[24] Aslında André, Ermeniler tarafı bir politika izliyordu. Bu sebeple André'yi etkisiz hale getirmek için Maraş savunmasında Türk tarafı, İngiltere yanında yer alarak Fransızların işgalini durdurması teşebbüsünde bulundu. Bâbıâlî ise bunun aksine Maraş olayları hakkındaki bilgileri Fransız temsilcisine verdi. Diğer bir ifade ile Bâbıâlî Fransız görüşüne uygun bir yaklaşım içinde idi ve Fransız askerlerinin İngilizlerle yer değiştirmesini Barış Konferansı'nda alınan karaların sonucu olarak kabul ediliyordu.[25]

Atatürk, 27 Ocak 1920 de Sivas Heyet-i Temsiliye Merkezi'ne gönderdiği yazıda, Maraş'ta Fransızlar ve Ermenilerin Müslümanları katletmeğe devam ettiklerini ifade ettikten sonra protesto için her yerde halkın derhal mitingler yapmasını, İstanbul'da Makam-ı Sadâret'e ve yabancı temsilcilere katliamı protesto eden telgraflar çekmelerini ve insanlık adına bu katliamın

23 Bilge Yavuz, *a.g.e.*, s. 48-51.
24 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 370.
25 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.376-377.

durdurulmasını istemelerini emretti.[26] Bunu takiben Atatürk 29 Ocak'ta Sivas Heyet-i Temsiliye Merkezi'ne şu telgrafı gönderdi.

"Maraş'ta Fransızlar ve Ermeniler, Müslümanları insanlığı tehdit edecek surette katliama devam etmektedirler. Hükümet merkezine ve ecnebi mümessillerine bu katliama nihayet verilmesi için müracaat olunması, bi-l fiil müdâfaa ile meşgul olan felâketzede Maraş'lı dindaşlarımızın yapılan teşebbüsâttan doğrudan doğruya haber edilmesi rica olunur."[27]

Atatürk'ün talimatlarıyla hareket eden Umumî Maraş Livası Müdâfaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti adına Elbistan Heyet-i Merkeziyesi 27 Ocak 1920 tarihinde Sadâret-i Uzmâ'ya, Dâhiliye Nezaretine ve vilayete ayrıntılı bilgiler içeren telgraf gönderdi.[28]

28 Ocak'ta Maraş'ta bulunan halk şehri savunmaya devam ediyordu. Halka yardım için gönderilen Kuvayı Millîye şehre ulaştı. Bunların yardımı ile Maraş'ın kuzey batısındaki düşman ileri hattı etkisiz hale getirildi. Bunun üzerine Ermeni Komitecileri ile Fransız generali Amerikan Kolejine sığındı ve koleje Amerikan Bayrağı çekildi. Düşman geri çekilmemekte direnirken komiteci liderlerin idaresinde bulunan mahallelerdeki Ermenilerin çoğu etkisiz hale getirildi.[29]

Maraş'ta meydana gelen olaylar hakkında alınan haberler 28 Ocak 1920 tarihinde Babıali'ye bildirildi ve katliamın bir an önce durdurulması istendi. Gelişmeler ayrıca Dâhiliye Nezareti'ne de bildirildi. Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 29 Ocak tarihli şifreli telgraf sureti Sivas Valiliğince 31 Ocak'ta Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Temsiliye Merkezine gönderildi.[30]

Olayların vahametinden etkilenen Develi halkı, Adana içinde Ermeni mezalimine karşı durarak Maraş üzerindeki baskıyı hafifletmeğe hazır olduğunu 29 Ocak 1920 de bildirdi.[31] Amasya halkı 30 Ocak 1920 tarihinde hükümet ve belediye binasının önüne toplanarak Maraş'taki Fransız ve Er-

---

26 TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 3.

27 Atatürk'ün göndermiş olduğu bu yazının bir suretini Sivas Valiliği 31 Ocak 1920 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne göndermiştir. TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 6- 6/1.

28 Sivas Valiliği 28 Ocak 1920 tarih ve 117951/66 sayılı yazısı ekinde bu telgrafı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne göndermiştir. TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 82; TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 82/1

29 Sivas Valiliğinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 1 Şubat 1920 tarihli yazısının ekinde bulunan 31 Ocak 1920 tarihli telgrafın sureti. TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 90.

30 TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 87.

31 Develi halkının 29 Ocak 1910 de Sivas Müdafaa-i Millîye Riyasetine çektiği telgraf. TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 97.

menilerin yaptıkları katliamı protesto etti.[32] Aynı gün Heyet-i Temsiliye de hükümet nezdinde Maraş'ta yapılan katliamı şiddetle kınadı.[33] Maraş faciasının durdurulması için hükümetçe siyasi teşebbüslerde bulunulduğu Dâhiliye Nezaretinden cevaben gönderilen 1 Şubat 1920 tarihli telgrafta bildirildi.[34] Ayni gün Samsun'da Maraş'taki Ermeni katliamını telin eden büyük bir miting yapıldı.[35]Tokat halkı da Atatürk'ün talimatı üzerine 1 Şubat 1920'de şehir meydanında toplanarak Maraş'taki katliamı protesto eden bir miting yaptı. Miting'te Maraş mücahitlerine nakden yardım yapacaklarını, bu zulme son verilmezse Kuvayı Millîye'nin sevkiyle yardıma gideceklerini ve bütün köylerden iştirak edenlerle birlikte beş bin piyade asker oluşturacaklarını ifade ettiler. Ayrıca mitinge katılanlar Sadâret-i Uzmaya ve ecnebi temsilciliklerine protesto telgrafları çekmeye karar verdiler. Kuvayı Millîye'nin hazırladığı bu muazzam mitingde heyecanlı konuşmalar yapıldı ve dualar edilerek toplantıya son verildi.[36]

İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunduğu güç şartlardan dolayı açık bir surette ilgilenmediğini düşünen Atatürk, Maraş, Antep ve Urfa'nın millî sınırlar içinde bulunduğu gerçeğinden hareket ederek mutlaka buraların düşmanlardan temizlenmesi hususunda elindeki bütün imkânları kullandı.[37] Maraş'ta mazlum insanları zulüm ve haksızlıktan kurtarmak amacıyla yardım eden Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne teşekkür etti.[38]

Heyet-i Temsiliye adına Atatürk, 2 Şubat 1920 tarihinde bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye ve İdarelerine, Sivas, Kayseri, Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyet-i Heyet-i Merkeziyelerine gönderdiği telgrafta şu anlamlı açıklamayı yaptı. "Maraş'ın Kayabaşı mahallesinde oturan Bitlis Defterdarı'nın eşi Hanım İslamların suçsuz kanlarının haksız yere akıtılmasından ve birçok ocakların söndürülmesinden galeyana gelerek evinden açtığı mazgaldan (ateş etmek için duvardan açılan delik) dindaşlarımızı yok etmek için İslam mahallelerine canavarca sal-

---

32 Sivas Valiliği Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 31 Ocak 1920 tarih ve 118010/72 sayılı yazısı. TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 84.

33 Sivas Valiliğinin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne 31 Ocak 1920 tarihli yazısı. TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 85.

34 Sivas Valiliğinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarihli yazısı. TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 95.

35 Gothard Jaeschke, *a.g.e.*, s. 87.

36 Sivas Valiliğinin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarih ve 118059/80 sayılı yazı ekinde yer alan telgraf sureti. TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 89.

37 Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 493.

38 Atatürk'ün Heyet-i Temsiliye namına 2 Şubat 1920 tarihinde Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı yazı. TİTEA, Kutu No: 19 Belge No: 7.

dıran düşmanlarla olan çarpışmalara katılarak akşama kadar sekiz düşmanı öldürmeyi başardığı ve akşamüstü erkek elbisesiyle ve gözü pek olarak ırzını korumak ve can kaygısı ile silaha sarılmış bulunan İslam savaşçılarına katılarak bilfiil çarpışmalara katılmakta bulunduğu bildirilmiştir. Savaş alanlarında bile kadınları erkekleriyle yarışan ulusumuzun fedakârlığı sayesinde varlığımızı koruma ve bağımsızlığımızın kurtarılmasına neden olan gaye-i millide başarılı olacağımız üzerindeki tükenmez kanaatimizi bu özveri örneği de pekiştirmektedir."[39]

Atatürk'ün belirttiği gibi Maraş'ta Ermenilere, ne Millî Kuvvetler ne de halk tarafından saldırıldı. Fransızlar tarafından silahlandırılan ve kışkırtılan Ermeniler halk arasında yaptıkları zulüm sebebiyle olayların çıkmasına sebep oldular. Bunun sorumluluğu Fransızlara, Ermeni milliyetçilerine ve onları kışkırtanlara aitti. Hükümetin Maraş ve Urfa'dan ileriye geçilmemesi tekliflerine karşı millete güven vermek ve Kuvayı Millîye'yi durdura bilmek için Fransızların Adana'yı derhal boşaltması istenilmeliydi. Aksi takdirde Kuvayı Millîye'yi memleketi kurtarma mücadelesinden alı koymak mümkün değildi. Bu ateş Halep ve Suriye'ye sıçramak üzereydi. Fransızlar Adana ve dolaylarını boşaltmada ne kadar çabuk davranırlarsa o kadar kârlı çıkacaklarını çok iyi biliyorlardı.[40]

Maraş'ta millî mücadelenin başladığı günlerde Suriye'de Arap millî teşkilatı kurulmuş ve Araplar, Türk milliyetçileri ile işbirliği yapmak istediklerini bildirmişlerdi. Türkiye'nin güney sınırlarını koruyabilmek için Türk-Arap işbirliği çok önemliydi. Bu sebeple Suriye'de Türk, Arap ve Çerkezlerin katıldığı örgütler kuruldu. Suriye'deki bu örgütler, Suriye-Filistin Kuvayı Osmaniye Heyeti'nin başkanı olan Özdemir Bey'in yönetimine verildi. Bu örgütler Kilikya olayları sırasında Kuzey Suriye'de Fransızlara karşı başarılı baskınlar yaptılar ve Fransız ordusunun bir bölümünün Suriye'de alıkonulmasına sebep olarak millî kuvvetlere dolaylı bir şekilde yardımcı oldular. İşte bu nedenle Atatürk, Suriye'de yaşayan milliyetçi halkın Fransızlara başkaldırmasını teşvik etti. Atatürk, Suriye ve Irak'taki harekâtı, Kilikya'da harekete geçen Millî Kuvvetlere yardım amacıyla başlattı. Böylece Atatürk, Fransız birliklerini Suriye'de meşgul ederek Milli Kuvvetleri Maraş'ta yenilgiye uğramaktan kurtardı.[41]

---

39 Bu telgrafı Heyet-i Temsiliye Adına imzalayan Atatürk, 3 Şubat 1920 de Ankara'dan Sivas Kadınlar Müdafaa-i Hukuk-u Cemiyet Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdi. TİTEA, Kutu No: 27, Belge No: 174.; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 79, Ankara 1981 , Belge No 1742, s.70; Aynur Mısıroğlu, *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s.127-129; Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1988, s. 40-41.

40 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 265.

41 Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 493.

Millî direnişi önlemek için Kuvayı Millîye'nin kaldırılması düşünülüyordu. Buna şiddetle karşı olan Atatürk, Heyeti Temsiliye adına 21 Şubat 1920 de Rauf Bey'e yazdığı bir nüshasını Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta "Vatanın çıkarları açısından Millî Teşkilatın ve Kuvayı Millîye'in ortadan kaldırılması tercih edildiği takdirde İzmir, Maraş ve öteki cephelerde bulunan düşman kuvvetlere karşı hükümetçe gerekli tedbirlerin alınmasını sağlama bağlamak söz konusudur." dedi.[42] Atatürk'e göre, Heyet-i Temsiliye'yi, dolayısıyla ulusun birliğini ve dayanışmasını ortadan kaldırmayı asıl hedef olarak kabul eden hükümet, Adana, Maraş, Urfa ve Antep cephelerinde sürüp gitmekte olan çarpışmalardan hiç duygulanmış görünmüyordu.[43]

Maraş'ta Fransızlara karşı saldırının arkasında nizamî kuvvetler vardı. Fransız askerlerine karşı duran halka yardım etmekten vazgeçmesi için Atatürk'e baskı yapılmasını talep etti. General Gouraud, Maraş'taki direnişi durdurmak için İngilizlerin Mersin'e savaş gemisi göndermesini istedi. Türklerin şehirde ağır savaş şartlarına karşı tahammül gücünü hayretle karşılayan Gouraud, Maraş'ta ne olduğunu hiç anlayamadı.[44] Ermenilerin Fransız saflarında savaşmaları da iyi bir netice vermedi. Bu durum Türkleri çok üzdü ve doğal olarak tepki göstermelerine neden oldu. Fransızların Mersin'e İngiliz savaş gemisinin gönderilmesi isteği Atatürk'ü hiç etkilemedi. Netice olarak Fransızlar, Maraş'ta tahmin edemedikleri bir direnişle karşılaşınca fazla bir şey yapamayacaklarını anladılar.[45]

Ermeniler göre, büyük bir Ermeni silahlı kuvveti Maraş'ta Fransız bayrağı altında savaşıyordu. Kuvayı Milliye'nin müdahalesi karşısında Ermeni lejyonları şaşkınlık içine düştü ve Fransız politikasını da anlayamadı. General Querette, Fransa'nın Atatürk'le anlaşmasını sağlamak için Ermeni lejyonlarını Maraş'ta kontrolü altında bulundurdu. [46]

Fransız kumandanı General Qerette, Maraş'ta direnen Türk kuvvetlerini çok görmekte ve kendi kumandasında olan beş tabur kuvveti yetersiz bulmaktaydı. Atatürk'ün aldığı tedbirler neticesinde XV. Kolorduya bağlı askerlerin bir kısmı XIII. Kolorduya katılıp Maraş savunmasına yardım etmek için harekete geçti. XII. Kolordu kumandanı Cevdet Bey, Harbiye Nezareti'nden 15.000 asker istedi. İsteği yerine getirilen Cevdet Bey Maraş ve Antep'e doğru harekete geçti.[47] 4 Şubat 1920 de Türk kuvvetlerinin Maraş'a doğru hareket etmesini ve şehirdeki gelişmeleri Fransız Yüksek Ko-

---

42 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 226.
43 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 260.
44 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 383-391.
45 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.406-408.
46 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb. 1920", *The armenian Rewiev*, Vol. 30, (Winter 1977-78), 388-397, s.387.
47 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s .367.

miseri endişe ile karşılamaya başladı.[48] Aslında şehirdeki direnme hareketi Kuvayı Millîye planının gerçekleşmesiydi. Bu hareketi Heyet-i Temsiliye başkanı Atatürk yönetiyordu.[49]

Maraş'tan ayrılmaya mecbur olan Generak Querette, Kilikya ve Maraş'a takip edilen politikanın Fransa'nın aleyhine geliştiğinin farkındaydı. Ona göre Maraş'ta Atatürk'ün talimatıyla hareket eden Kuvayı Milliye'ye karşı savaşmaktansa burayı savunan Atatürk'e taviz vermek daha akıllıca bir hareketti. Ancak Fransa'nın tutumu askeri bir cevap değildi.

Fransızlara yardım için gönderilen kuvvetler Maraş'a ulaştı ve şehir işgalcilere teslim olmak üzereydi. Savaşın kazanılmasından ümidi kalmayan Türkler, teslim bayrağını çekerek şehirden ayrılıyordu. Hatta Maraş'ın Fransız egemenliğinde kalmasına bile inanmaya başladılar. Bu durumda Fransa Maraş'ta savaşı kazandı fakat Türkler teslim alınamadı. Yani Fransızlar savaşı kazandıkları halde Atatürk'ün baskısıyla aynı gün şehirden ayrılmak zorunda kaldı.

Atatürk, Suriye ve Kilikya'nın manda meselesi hakkında İngiltere ve Fransa arsında anlaşmazlık olduğunu çok iyi biliyordu. Bu durum Atatürk'ün gözünden hiç kaçmadı. Maraş'ta durumun muhafaza edilememesi İngiltere ve Fransa'nın şehri savunmada ortak hareket etmemesi Atatürk'ü cesaretlendirdi. Nitekim Atatürk'ün liderliğinde Türklerin Maraş'ta ayaklanması Milli Kuvvetlerin gerçek bir testi oldu.[50]

10 Şubat 1920'de Maraş hala kuşatma altındaydı. Şehrin büyük bir kısmı harap edilmiş ve bir kısmı da yanıyordu. Zeytun ve Antep'te Fransız işgaline karşı isyan devam ediyordu. Fransızlara yardım ve yataklık yapan yedi Ermeni köyü kuşatıldı. Bu kuşatmada Ermenilerin iddialarına göre 1.500 Ermeni öldürüldü.

Suriye'de Araplarla işbirliği yapan Millî Kuvvetler Maraş, Bahçe ve Bilecik bölgelerine doğru ilerlediler. Milliyetçilerin planı üç koldan Maraş ve Kozan'a doğru ilerlemek ve amaçları Bağdat-Pozantı demir yolunu kesmekti. Albay Brémond bu gelişmeler karşısında ciddi bir şekilde düşünmeye başladı.[51] Kış mevsimi dolayısıyla havanın çok soğuk olması, Halep ve Adana arasındaki demir yolunun tahrip edilmesi ve Ulukışla'da 6000 mevcutlu Kuvayı Milliye müfrezesinin bulunduğu şuyûu Fransızların moralini bozdu.[52]

---

48 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 364.
49 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 366.
50 The Armenian Rewiev , *a.g.m.*, Vol. 30, Winter 1977-78, s. 380
51 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.370.
52 Sivas Valiliğinin 24 Şubat 1920 tarihli yazısı. TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 30.

Gönderilen Kuvayı Milliye birlikleri 12 Şubat'ta Maraş'a girdi.[53] Aynı gün Atatürk, Heyet-i Temsiliye Merkezlerine gönderilmesini istediği yazıda "Maruz kaldıkları zulüm ve i'tisafa (haksızlıklara) karşı Kahramanmaraşlı kardeşlerimiz[54] yirmi günden beri kan ve ateşler içerisinde müstevli (istilacı) Fransızlarla onların teslih ve teslit (silahlandırıp ve musallat) ettikleri hünhar Ermenilerce uğraşmakta idiler. 10/11 (Şubat) gecesi düşmanı İslahiye istikametinde makhuren (bozguna uğratılmış) firara mecbur ederek mevcudiyet-i millîyesini istihsâle (elde etmeğe) muvaffak olmuşlardır" dedi.[55] Bu açıklama Heyeti Temsiliye Merkezlerine duyuruldu.[56] Atatürk, Maraş'ta Fransızlara karşı çetelerin yardımlarıyla[57] kazanılan zaferden çok memnun oldu ve bu sebeple Antep ve Maraş Millî Kuvvetler Kumandanı Kılıç Ali Bey'i tebrik etti.[58] Atatürk, Nutuk'ta güneyde, bilhassa Maraş'ta Fransız cephesine karşı önemli muharebe ve çarpışmalar olduğunu ve sonunda işgal kuvvetlerinin buradan çekilmeye mecbur edildiğini belirtirken başarıların kazanılmasında önemli rol oynayan Kılıç Ali Bey'in adını anmayı bir görev saydı.

Maraş'tan İslahiye istikametine firar eden Fransızlara civardan yetişen Kuvayı Millîye tarafından devamlı taarruz edildi. Ancak firar eden Fransızlar yol üzerinde rastladıkları 200 Türk'ü hunharca katlettiler.[59] Maraş'tan kaçan Fransızlara 12 Şubat 1920 de İslahiye istikametine giderken Bahçe'den gelen Kuvayı Millîye tarafından taarruz edildi. İşgalcilere sığınarak kaçan ve suçlu bulunan Ermenilerin bir kısmı silahları ile birlikte zorla teslim alındı. Düşmanın Maraş'a dönme tehlikesi ortadan kaldırıldıktan sonra 16 Şubat 1920 de Maraş'ta örfi idare ilan edildi ve Divani Harbiye-i Millîye kuruldu.[60]

Maraş'ın kurtuluşu, Antep, Urfa ve Adana gibi Fransız işgali altındaki diğer bölgelerin de kurtulacağı umudunu ve cesaretini artırdı. Öte yandan Ermenilerin "Kilikya Ermeni Devleti" kurma hayalleri, büyük ölçüde yok olmuş oldu.

---

53 Gothard Jaeschke, *a.g.e.*, s. 88.

54 Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk kurtuluş mücadelesinin başlamasında lokomotif rolü oynayan Maraş'a, 5 Nisan 1925 de dünyada emsali olmayan Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası'nı verdi. Ayrıca Atatürk'ün 12 Şubat 1920 de Maraş'a layık gördüğü "kahramanlık" unvanı, 53 yıl sonra 7 Şubat 1973 tarih ve 1657 sayılı kanunla verildi ve şehrin ismi Kahramanmaraş olarak değiştirildi.

55 TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 12.

56 Sivas Valiliğinin 14 Şubat 1920 tarihli yazısı ve Heyet-i Temsiliye'nin gönderdiği telgraf sureti. TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 8.

57 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 90.

58 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 88.

59 Atatürk'ün Heyet-i Temsiliye namına Ankara'dan 17 Şubat 1920 tarihinde Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı yazı. TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 25.

60 TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 19.

Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarı ile Fransa'yla Misak-ı Milli çerçevesinde bir anlaşma zemini oluşturulmuş ve görüşmeler sonunda 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Antlaşması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti büyük bir siyasi zafer kazanmış oluyordu. Çünkü bu antlaşma ile Türklere karşı kurulmuş olan ortak cephe yıkılmaya başlıyor ve Türkiye'nin savaş içinde olduğu devletlerden birisi Ankara Hükümeti'ni resmen tanımış oluyordu. Böylece bölgede mücadele sona erdiği için buradaki birliklerin Batı cephesine kaydırılması imkânı doğmuştur.[61]

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesini Yürütmesi

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devletinin yenilgisiyle sonuçlandı. Bu yenilgi sonucunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kaldı. 25 maddeden oluşan bu mütarekenin 7 ve 24. Maddeleri galip devletlerin işgaline hazır hale gelmesine neden oldu. 7. Maddeye göre galip devletler güvenliklerini tehlikeye sokan bir durum olduğu zaman istedikleri yeri işgal edebilme hakkını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdi. 24. Madde ise Doğu Anadolu da herhangi bir karışıklık olması durumunda mazeret göstermeksizin işgal edilebilecekti. Mütarekenin bazı maddeleri ise Osmanlı Devletinin silahlarına el konularak askeri açıdan güçsüz kalmasını da öngörmekteydi. Ülkenin tersaneleri, haberleşme kurumları, enerji kaynakları, demiryolları ve yönetimi düşmanların kontrolüne bırakılmıştı.[62]

Yukarıda anlatıldığı gibi Batının şark meselesi Mondros Mütarekesi ile çözülüyordu. Açıkça ifade etmek gerekirse Osmanlı Devleti savaş sonrasında bir devlet olarak görünmesine rağmen Mondros Mütarekesi ile birlikte fiilen devlet olma özelliğini kaybetmişti. Mütareke zamanında Osmanlı Devleti'nin hukuki ve içinde bulunduğu durum bu şekildeydi. Türk milleti devletsiz ve vatansız kalma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Sultan Vahdettin mütareke metinlerini öğrendiği zaman "*şartların çok ağır olmasına rağmen kabul edelim, biz sonra İngilizlerin hoşgörüsüne nail olacağız*" düşüncesindeydi. Pek çok komutan da hükümlerin ağır olduğunu düşünüyor ve tepki gösteriyordu. Bu günlerde Yıldırım orduları grup komutanı olan Mustafa Kemal Paşa'ya göre " *Osmanlı Devleti bu mütareke ile kendisini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeye razı olmuştu*" düşüncesi hâkimdi. Bu düşünceyle hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmadı ve sürekli olarak

---

[61] Turgay Murat, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, s. 8.

[62] İbrahim Agâh Çubukçu," İstiklal Savaşı ve Milli Birlik", *Belleten*, C. 52, S. 204, 1988, s.795.

milleti İstiklal düşüncesiyle motive etmeye çalıştı. İtilaf devletleri gemilerinin İstanbul sularına demir attıkları gün "*geldikleri gibi giderler*" diyerek Türklerin istiklale kavuşacağını öngörüyordu.[63]

Mondros Mütarekesi ile birlikte işgaller başladı. 400 bin kişilik Osmanlı ordusu Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen 50.000 ile sınırlandırıldı. İngilizler Musul ve İskenderun'u işgal etti. Boğazlar ve İstanbul'a itilaf donanmaları hâkim oldu. İngilizler; Batum, Kars, Antep, Maraş, Hatay ve Konya'yı, Fransızlar; Dörtyol, Adana, Mersin ve Afyonkarahisar istasyonunu, İtalyanlar ise; Antalya, Burdur, Muğla, Marmaris, Bodrum, Fethiye ve Konya istasyonunu işgal ettiler.[64] Askeri ve siyasi gelişmeler sonucunda Türk halkı işgaller karşısında istiklal için bir taraftan milli teşkilatlanma faaliyetleri yaparken bir taraftan da miting ve protestolarla kamuoyu oluşturarak haksız işgaller karşısında durmaya çalışmaktaydı.

Vatanı kurtarmak için yurdun her bir tarafında oluşturulan milli cemiyetlere karşı düşman işgalini kolaylaştırmak için zararlı örgütlemeler kurulmuştu. Rumları örgütlemek için Mavri Mira, Yunanistan yanlısı olan Pontus Rum Örgütü, Ermeniler Rum-Ermeni Birliği Komitesi, İstanbul'da düzeni bozarak yunan taraftarlığı yapan Rum Göçmenleri Komisyonu, İngilizlerin kurdurduğu Kürdistan Teali Derneği, ülkeyi parçalamak için İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Teali-i İslam (Müslümanları Yükseltme) cemiyetleri gibi örgütler faaliyetlerde bulunyorlardı. Bu zararlı örgütler karşısında düşman işgallerine karşı durmak içinde Türk halkı tarafından kuzey, güney, doğu ve batı cephelerinde bölgesel örgütlenmeler kuruldu. Trakya'da, Trakya-Paşaeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, Batı da İzmir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Reddi İlhak Cemiyeti, Kars'ta Milli Şûra Hareketi, Doğu da Doğu Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Trabzon'da Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti gibi cemiyetler kuruldu.[65] Bu milli cemiyetler bölgesel kurtuluş çareleri arayarak kurtuluşu düşünmekteydi. Aralarında birlik yok ve dağınık haldeydiler. Kurtuluş çaresi olarak İngiliz ya da Amerikan mandaterliği altına girmek ve bölgesel savunmalar gerçekleştirerek hürriyete kavuşmak istemekteydiler.

Düşman işgali baskıları gittikçe artmaktaydı. Yurdun dört bir tarafı işgal altındaydı. İstiklal harbine düzen vermek ve halk arasında mili birliği ve egemenliği kuvvetlendirmek düşüncesinde olan Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Dokuzuncu Ordu Müfettişi göreviyle Samsuna geldi. Böylece Türk kurtuluş savaşı başlamış oldu. Ordu dışında sivil ve askeri güçle-

---

[63] *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I*, Editör: Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s. 127-128.

[64] *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I*, s. 127-128.

[65] İbrahim Agâh Çubukçu, *a.g.m.*, s. 796.

rinden yardım isteme yetkisine sahip olan Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy ile temaslarda bulundu.

Mustafa Kemal ilk olarak mahalli örgütleri birleştirmeyi düşündü. Bunun için yöneticilere ve komutanlara telgraflar çekerek milli birliğin ve milli bilincin canlı tutulmasını ve işgallere karşı gösteriler düzenlemesini istedi. Havzada bulunduğu sıralarda büyük miting tertip edildi. Daha sonra mili bilinci güçlendirmek için Amasya Tamimini yazdırdı. Bu genelgenin içeriğinin tüm sivil ve askeri makamlara iletilmesini istedi. Genelgede vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığının tehlikede olduğu, millerin istiklalini yine milletin azim ve kararlığının kurtaracağı ve Erzurum kongresinin yapılması için delegeler yollanmasının önemi anlatılmaktaydı. Bu genelge milli iradeye ve bağımsızlığa dikkat çekmekte ve mücadelenin amacı, gerekçesi ve yönteminin belirtilmesi açısından önem taşımaktadır. [66]

Amasya genelgesinden sonra Erzurum kongresi gerçekleştirildi. Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarından rahatsız olan İstanbul hükümeti askeri görevden aldı. Mustafa Kemal Paşa hem askerlik hem de verilen görevden istifa etti. Bundan sonra Kurtuluş Mücadelesini sivil bir vatandaş olarak yürütmeye başladı. Erzurum Kongresinde manda ve himaye reddedildi. İstanbul Hükümetinin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediği ve düşmanlarla işbirliği yaptığı vurgulandı. Erzurum Kongresinden sonra Sivas Kongresi toplandı. Bu kongre ulusal olması bakımından önemliydi. Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresinde Misak-ı Milli Kararlarını duyurdu. Ayrıca kongrede alınan kararla Heyet-i Temsiliye oluşturularak başkanlığına Mustafa Kemal getirildi. Yapılan çalışmalar ve alınan kararlar sonucunda Mustafa Kemal, ordu ile birlikte halkında desteğini aldı. Anadolu'da güçlenen bağımsızlık mücadelesi karşısında İstanbul Hükümeti, görüşme teklif etti. Heyet-i Temsiliye ve İstanbul hükûmeti Amasya görüşmelerini yaptı. Böylece kurutuluş mücadelesi İstanbul hükümetince de tanınmış oldu.[67]

12 Ocak 1920 de Mebuslar Meclisi toplandı ve Sivas kongresinde alınan kararlarla birlikte Misak-ı Milli mecliste onaylandı. Bunun üzerine İstanbul, düşman kuvvetleri tarafından işgal edildi ve Mebuslar Meclisi dağıtıldı. Bundan sonra Ankara'da meclisin toplanması kararlaştırıldı. Yapılan seçimler sonucu Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. İlk başkan olarak Mustafa Kemal seçildi. Kurtuluş savaşını hazırlayan ve halkı arkasında alan Mustafa Kemal Paşa işgal kuvvetlerine karşı durmak için askeri çalışmalarına başladı. Doğu ve Güney Cephesinde düşmana karşı çarpışmalar devam ederken bu güçlenme karşısında

66 İbrahim Agâh Çubukçu, *a.g.m.*, s. 797-798.

67 Yavuz Ercan, "Kurtuluş Savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 15, 1981, s. 43-46.

düşman devletlerden tepkiler geldi. Bu durumu tersine çevirmek için Sevr Antlaşması'nı Osmanlı Hükümetine onaylattılar.[68] Böylece Osmanlı Devleti Hukuki olarak ortadan kaldırılmış oldu.

Doğu cephesinde Ermenilere karşı mücadele edilirken Güney Cephesinde Fransızlara karşı mücadele edilmekteydi. Doğu cephesinde Kazım Karabekir Paşa tarafından Ermeniler yenilgiye uğratıldı ve başarılı olundu. Güneyde düzenli askeri birlikler yoktu. Milis teşkilatı şeklinde Kuvayı-ı Milliye kuruldu, Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle Fransızlar yenilgiye uğratıldı ve Antep, Maraş Urfa, Adana düşman işgalinden kurtarıldı. Doğu ve Güney cephelerinde verilen başarılı mücadeleler sonucunda buradalar da bulunan askeri birlikler, Kurtuluş Mücadelesinin için düşmanla büyük çarpışmaların yaşandığı batı cephesine sevk edildi. Batı cephesinde İnönü Muharebeleriyle başlayan savaşlar Büyük Taarruz ile sona erdi.

İnönü Muharebeleri, Kütahya ve Eskişehir Savaşları

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İtilaf Devletleri tarafından gerçekleştirilen işgallerin en kapsamlı ve en uzunu batı cephesinde yapılan Yunan işgalidir. 15 Mayıs 1919'da yunanların İzmir'e çıkmasıyla başlayan işgallerle birlikte örgütlenmeler ve Kuvayı Milliye birlikleri oluşturuldu. Kuvayı Milliye[69] birlikleri yunanlara engel oldu ve ağır yenilgilere uğrattı. Bu durum halk üzerinde olumlu etkiler oluşturdu. Her ne kadar Yunanlılar karşısında başarılar alınsa da silah ve cephane açısında Kuvayı Milliye yetersiz kaldı. Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'nde batı Cephesi kumandanlığına Ali Fuat Cebesoy'u atadı.[70] Ali Fuat Paşa Kumandanlığından Yunanlara karşı Gediz Taarruzunda başarısız olundu. Bu başarısızlık üzerine Mustafa Kemal Tarafından Ali Fuat Paşa görevden alındı. Diğer bir gelişme ise Kuvayı Milliye'yi tasfiye ederek düzenli orduya geçme fikriydi. Mustafa Kemal Paşa Gediz yenilgisi sonrasında "*Efendiler, dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketlerden sonra, bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik*" diyerek düzenli orduya geçmenin gerekliği üzerinde durdu.[71] Hal böyle iken Mustafa Kemal tarafından Batı Cephesi Kuzey ve Güney olarak iki kısma ayrıldı. Batı Cephesine İsmet İnönü getirilirken Güney Cephesine Refet Bele getirildi. Kuvayı Milliye tasfiye edilerek yerine düzenli ordu kuruldu.

---

[68] Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 46-48..

[69] Kuvayı-ı Milliye'nin Yunan işgaline karşı uyguladığı cephe stratejileri sayesinde askeri başarılar elde edildi. Detaylı bilgi için bakınız. Zeynel Levent, "Kuvay-ı Milliye'nin Batı Cephesi'nde Uyguladığı Gayrinizami Harp Stratejileri", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, Kasım 2020, s. 335-375.

[70] Orhan Yöney, "Milli Mücadelede Batı Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1.

[71] Orhan Yöney, *a.g.m.*, s. 1.

Cephede bu gelişmeler olurken Yunanlılar, iç karışıklığı fırsat bilerek taarruza geçtiler. Yapılan savaş sonucunda Yunanlılar yenildi. Kazanılan 1. İnönü Muharebesi sonucunda Mustafa Kemal Paşa Albay İsmet Paşa'ya çekmiş olduğu Telgrafta: " *Bu muvaffakiyetin mukaddes topraklarımızı düşman istilasından kamilen kurtaracak olan kesin zafere bir hayırlı başlangıç olmasını Allah'tan diler ve bu tebrikatın umum Batı Ordusu er ve subaylarına iletilmesini rica ederim*" diyerek tebrik etti.[72]

I. İnönü Zaferi, içeri ve dışarıda olumlu gelişmeler yaşanmasını sağladı. Halkın İstiklal savaşına olan inancı artarken dış politikada TBMM tanınması açısından olumlu gelişmelere sahne oldu. Sevr Antlaşması'nın maddelerini kabul ettirmek için Londra Konferansı düzenlendi. Mustafa Kemal, doğrudan davet olmadığı zaman katılmak istemedi. Çünkü her türlü yetki TBMM hükümetinin olduğunu kabul ettirmek istiyordu ve öylede oldu. Londra konferansına davet edildi ve Bekir Sami Bey yetkili olarak konferansa katıldı. Konferansta her iki taraf açısından sonuç alınamadı ve dağıldı. Bunun üzerine Yunan orduları bütün cephelerden tekrar 23 Mart 1921'de taarruza geçtiler ve II. İnönü muharebesi başladı. Türk ordusunun disiplinli bir şekilde savaşması düşmanın çabalarını boşa çıkardı. Yaşanan çarpışmalar sonucunda düşman İnönü'de ikinci kez mağlup oldu. Böylelikle yunan ordusu geri çekilmeye başladı.[73]

Batı Cephesinde II. İnönü muharebelerine kadar ki süre boyunca kazanılan askeri zaferlerde Mustafa Kemal Paşa, genel olarak baktığımız zaman oyalama, sonra çekilme, savunma ve sonrasında taarruz stratejileriyle yönetti. O zaman ki askeri siyasi şartlar bunu gerektiriyordu. Stratejik bölgeyi değil alanı savunmak için geri çekilerek yeniden cephe kurma usulü uygulandı. II. İnönü Muharebesi de bunun en güzel örneğiydi.[74]

İnönü Muharebelerinde Yunan ordularına karşı başarılı olunsa da askeri birliklerin sayısı ve cephane alanında Türk ordusu yeterli seviyede değildi. Buna rağmen Yunan ordusuna saldırarak üstünlük sağlanmak istendi. Bunun için yunan ordularıyla Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde savaşıldı. Savaş sonucunda Türk ordusu başarısız oldu ve geri çekilmek durumunda kaldı. Bu durum üzerine Yunanlılar Türk ordusunun zayıflığını da fırsat bilerek saldırıya geçti.[75]

---

72 Hamza Eroğlu, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçeride ve Dışarıda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 4, 1985, s. 68-70.

73 Hamza Eroğlu, *a.g.m.*, s. 78.

74 Cihat Akçakayalıoğlu, "Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 9, S. 25, 1992, s. 49. İnönü savaşları hakkında detaylı bilgi için bakınız. Alaattin Uca, "Mustafa Kemal Paşa ve İnönü Savaşları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi İnönü Savaşlarının 100. Yıl Dönünü Özel Sayısı*, C. 21, 2021, s. 1-24.

75 Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s.53.

Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde başarısız sonuç alınınca Mustafa Kemal, Batı cephesinde güney cephesi komutanlığını kaldırarak bütün askeri kuvvetleri İsmet Paşa'nın komutasına verdi. Diğer cephelerden askeri takviye birlikler sağlansa da Yunan ordusuna karşı üstünlük sağlanamadı.

Yunan ordusu, Afyon ve Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma harekâtı ile birlikte Eskişehir'i ele geçirerek Ankara'ya doğru ilerlemek istiyordu. Bunun için 10 Temmuz 1921'de Türk mevzilerine karşı taarruza başladı. Bursa'dan Kütahya ve Eskişehir'e, Uşak'tan Afyon'a doğru şiddetli bir şekilde saldırdılar. Taarruz sonucunda Afyon ve Kütahya ele geçirildi. Kütahya Yunanlıların eline geçince Türk ordusunun savunma hattı dağıldı. Bu durum karşısında Türk ordusu geri çekilmek zorunda kaldı.[76]

Türk ordusu cepheyi toparlamak için askeri birlikleriyle birlikte Eskişehir'de taarruza geçse de yunan ordusu karşısında başarılı olamadı. Eskişehir boşaltıldı ve ordu geri çekilmek zorunda kaldı.[77] Mustafa Kemal Paşa Türk ordusunun yenide nizama sokulması için Batı cephesi Komutanlığına göndermiş olduğu yazıda "*Büyük bir muvazenesizlik hasıl olmuştur. Evvel emirde ordunun beş on gün intizam fırsatını te'min edecek bir saha mesela Sakarya gerisine kadar kısm-ı küllisinin çekilmesini zorunlu görüyorum. Çünkü alınan tedbirler dengesizliği giderememektedir. Bu ahvale nazaran müdafaa tertibatı, bu ordunun sevk ve idaresi hususunda nokta-i nazar-ı devletlerini bilmeye muhtaç olduğumu arzederim*"[78] diyerek ordusun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi gerektiğini bildirdi. Böylece ordunun düzene girmesi ve askeri lojistik olarak gerekli olan teçhizatın temin edilerek güçlenmesi sağlanacaktı.[79] Mustafa Kemal Paşa vermiş olduğu direktif sonucunda ordu geri çekildi ve İnönü muharebelerinden beri uygulanan savunma stratejisi pozisyonu aldı. Bu geri çekiliş halk üzerinde olumsuz etki oluşturdu. Hatta mecliste geniş tartışmalara sebebiyet verdi.

Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde[80] yunan ordusu karşısında başarısız olması Yunan tarafında büyük bir zaferle kutlandı. Yunan ordusunun bu başarıyla birlikte geri çekilmeyeceği anlaşıldı. Böylece Türk ordusu savaşta ağır kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekildi.

---

76 Firdes Temizgüney, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1.

77 Tuncer Baykara, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 94.

78 *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 56. Belge: 1296.

79 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Yayınları, Ankara 1974, s. 102-103; Cihat Akçakayalıoğlu, *a.g.m.*, s. 50.

80 Kütahya-Eskişehir Muharebelerin askeri ve stratejik cepheler hakkında daha detaylı bilgi için bakınız. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 4. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Mecliste savaşta başarısız olma durumları tartışılırken önlemler alınması gerekliliği doğdu. Cephenin tek elden yönetilmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisi verilmesi konuşulmaktaydı. Meclis görüşmeleri sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın da istemesiyle Başkomutanlık yetkisi verildi. Böylece başkomutan sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa ordunun başına geçti.[81]

Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz (Başkomutanlık Meydan Muharebesi)

Yunan ordusunun 10 Temmuz 1921 tarihinden itibaren taarruz ederek iç bölgelere doğru genişlemesi ve Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde başarısız olması, ordunun geri çekilmesine neden oldu. Bu gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, cepheye gelerek durum tespiti yaptıktan sonra ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi talimatını verdi. Bu karar büyük bir riski göğüslemekti. Çünkü 100 kilometrelik bir arazi savaşılmadan düşmana terkedilmişti. Mustafa Kemal Paşa bu olumsuz durum karşısında Orduyu geri çekerek düşman kuvvetleri karşısında zaman kazanmak, kuvvetleri korumak, zorda kalınmadığı sürece muharebeden kaçınmak ve düşmanı elverişsiz bir duruma sokarak üstünlük sağlamak istiyordu.[82]

Başkomutanlık yetkisini alan Mustafa Kemal Paşa, Mecliste yapmış olduğu konuşmada içinde bulundukları durumda şimdiye kadar halkın göstermiş olduğu fedakârlık ve yardımlar üzerinde durdu.[83] Başkomutanlık vazifesine başlar başlamaz 7 Ağustos 1921'de 10 maddeden oluşan "Tekâlif-i Milliye Emirleri"ni[84] (Ulusal Yükümlülük Emirleri) yayımladı. Savaşta başarılı olmak için lojistik desteğin büyük önem taşıdığını bilen Mustafa Kemal Paşa, Türk milletine güvenerek bu emirlerle Anadolu'nun bütün kaynaklarını harekete geçirdi.[85] Böylece topyekûn savaş stratejisini uygulamaya koydu.

Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulanması noktasında birtakım önlemlerde alındı. Emirlerle birlikte Tekâlif-i Milliye Komisyonları kurularak

---

[81] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, C. 12, 62. Birleşim, 1921; Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s.54.

[82] Şener Çakır, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi", *Akademik Açı*, C. 2, S. 1, 2022, s. 79.

[83] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1. devre, 2. İçtima, C. 12, 1958.

[84] Tekâlif-i Milliye Emirleri hakkında detaylı bilgi için bknz. Mehmet Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989, s. 639-664.

[85] Ulvi Ufuk Tosun, "Sakarya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Yeniden Yapılandırılma Süreci", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 25, S. Özel Sayı, 2021, s. 336.

köylere kadar ulaşıldı. Ayrıca söz konusu emirleri yerine getirmeyenler için İstiklâl Mahkemeleri görevlendirildi. Bu mahkemeler düşmana karşı verilecek olan mücadelenin lojistiğinin sağlanmasında Mustafa Kemal Paşa'ya destek oldu.[86]

Başkomutanlık yetkisiyle ordunun başına geçen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da başkomutanlık karargâhını kurdu. Cepheyi daha etkin bir şekilde kontrol etmek ve güçlendirmek için Genel Kurmay başkanı olarak Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile birlikte çalışmalarını gerçekleştirdi. Batı Cephesi Komutanlığının karargâhı da Ankara-Polatlı arasında bulunan Alagöz'dü. İşte cephede Türk ordusu Mustafa Kemal Paşa tarafından bu şekilde konuşlandırıldı. Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa, kolordu komutanları ile birlikte durum değerlendirmesi yaptı. Çıkan rapor Mustafa Kemal Paşa'ya sunuldu ve harekât planı oluşturuldu. Bu harekât planında Türk ordusunun 100 km'ye bir cephe genişliği ve 25 km'ye yakın bir derinlik içerisinde arazinin önemli yerlerine yerleşerek ve Sakarya'yı bir engel halinde önüne alarak oynak bir savunma stratejisi yapma kararı alındı. Bu zamana kadar savunmalar bir hat üzerinde gerçekleşir ve bu hatta başarılı olunmadığı zaman hep birlikte geride başka bir hatta çekilme olarak gerçekleşirdi. Ama Mustafa Kemal Paşa Sakarya Muharebesinde farklı bir taktik uygulayarak çekilmek zorunda kalan askeri birliklerin tutunmalarını ve savunmaya devam etmelerini ve mevzilerin bırakılmaması emrini verdi.[87]

Yunan ordusu 15 Ağustos 1921'de Ankara'ya doğru taarruza geçerek ilerledi. 23 Ağustos'ta Türk ordusuyla çatışmalar başladı. Yunan ordusu cepheden yarma harekâtlarıyla Türk savunma hattını yer yer parçalamasına rağmen Türk askeri birlikleri geri çekilmedi ve karşı taarruzlara devam etti. Türk ordusunun savunma açısından önemli gördüğü Çal Dağı kaybedildi. Buna rağmen Türk birlikleri mevzilerini bırakmadılar.[88] Yunan ordusu savaşı kazanmak için askeri açıdan daha güçlüydü. Yüz bini aşkın yunan ordusu karşısında Türk ordusu on beş bin civarındaydı. Türk ordusu asker sayısı ve lojistik olarak gerideydi. Bu nedenle Yunan taarruzu karşısında Türk savunma hattı bazı noktalarda parçalandı. Hatta Ankara'nın 50 km. güneyine kadar gelmişlerdi. Böyle bir durumda Türk ordusunun galip gelmesine ihtimal verilmiyordu. İşte burada Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamış olduğu savunma stratejisi karşısında Yunan ordusu zafer elde edemedi. Bozulan her Türk savunmasının ardından yenisi kuruluyordu. Türk ordusunun uygulamış olduğu savunma karşısında Yunan ordusu ha-

---

86 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s. 90-91

87 Orhan Yöney, Sakarya Meydan Muharebesi, *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1.

88 Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 95-96.

rekât alanlarını kaybettiler ve geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.[89] Yunan ordusu taarruz gücünü kaybedince Türk ordusu karşı taarruza başladı. 6-12 Eylül tarihlerinde Türk kuvvetleri karşı taarruzlarla üstünlüğü aldı. Türk ordusu karşısında durmayan yunan orduları 10 Eylül de zayıflamış bir şekilde dağıldı ve 13 Eylül de Sakarya'nın doğusunu tamamen boşaltarak muharebe öncesi hatlarına geri çekildiler.[90] Böylelikle Türk ordusu büyük bir zafer kazandı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde, Türk milletinin kanıyla yazılan ve dünya harp tarihine "en uzun meydan muharebesi", Türk İstiklal Harbi tarihine de "subay muharebesi" diye geçen Sakarya Meydan Muharebesi, 22 gün geceli gündüzlü devam etti ve 13 Eylül günü Yunanlıların Sakarya Nehri'nin batısına atılmasıyla sona erdi. Bundan sonra düşman kuvvetlerine takip harekâtı başlatıldı.[91] Haftalardır top seslerini dinleyen Ankara, kazanılan zaferle birlikte sevinç gösterileri düzenledi. Halkın Başkomutana olan güveni artarken Kurtuluş Mücadelesine duyulan destek yükseldi.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesini Söylev'de şu şekilde anlatmaktadır: "*Muharebe durumunun bu evresini anlar anlamaz derhal, özellikle sağ yanımızla Sakarya nehri doğusunda, düşman ordusunun sol yanına ve sonra cephenin önemli kısımlarına karşı taarruza geçtik. Yunan Ordusu yenildi, çekilmek zorunda kaldı. 13 Eylül 1921 günü Sakarya doğusunda düşman ordusundan hiçbir şey kalmadı. Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar bu günlerde dâhil olmak üzere 22 gün 22 gece aralıksız süren kanlı ve büyük Sakarya Muharebesi, yeni Türk Devleti'nin tarihine, dünya tarihinde pek az bulunan büyük bir meydan muharebesi örneği verdi*".[92]

Sakarya Meydan Muharebesinde başarılı sonucun alınmasında Başkomutanın "*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz*" prensibinin uygulanması ve istenilen noktada düşmanla savaşılması, Fevzi Paşa'nın Muharebe meydanlarının hemen hemen her noktasında bulunması, İsmet Paşa'nın gece gündüz yorulmak bilmeyen azim ve cesareti, Refet Paşa'nın, savaş süresi boyunca Ordunun ihtiyaç duyduğu her şeyi yerinde ve zamanında yetiştirmesi ve Türk askerilerinin ölümü hiçe sayarak ateş ve çeliğe karşı göğüslerini siper etmeleri etkili oldu.[93]

---

89 Mustafa Balcıoğlu, "Sakarya Melhame'i Kübrası Yahut Türkün Medd-ü Ceziri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 36, 1996, s. 928.
90 *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I*, s. 147.
91 Orhan Yöney, *a.g.m.*, s. 2.
92 Cihat Akçakayalıoğlu, *a.g.m.*, s. 51.
93 Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 116.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesinde uygulamış olduğu harp stratejileri bakımından farklılık göstermektedir. Türk ordusunu Sakarya'nın doğusuna çekmesi ve çekilmeyi örtme kuvveti kullanarak gerçekleştirmesi, orduyu tertiplemesi, düşman kuvvetlerinin yan ve gerisine derin taarruzlar gerçekleştirmesi, bir hat boyunca savunma yapmak yerine alan savunmalarını yapması, mevzi savunması ve oynak savunmayı bütünlük içinde uygulaması, Muharebelerin başından sonuna değin, cephe hattındaki tüm komutan ve askerlerin savaşma azim ve iradelerini yüksek tutması, cephe hattı gerisinde milleti mutlaka zafere ulaşılacağına inandırması, düşmanın çekilme anını sezinleyerek karşı taarruza geçmesi, takip harekâtını uygun yer ve zamanda durdurması savaşın kazanılmasında önemli oldu.[94] Bu savaştan sonra TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Gazi ve Mareşallik rütbesi verildi.

Ciddiyetle bakıldığı zaman Sakarya Meydan Muharebesi, Türk tarihi için bir dönüm noktası oldu. Avrupalı devletler karşısında Viyana önlerinden başlayan çekilme Sakarya Meydan Muharebesi ile birlikte son buldu. Taarruz gücü artık Türk ordusuna geçti. Türk topraklarını Sevr Antlaşmasıyla parçalama projesi yok olurken Avrupalı devletler Misak-ı Milli'yi tanımak zorunda kaldı.

Sakarya Zaferi sonucunda düşmanın Anadolu'dan atılması için topyekûn maddi ve manevi seferberlik başladı. Bir yıllık hazırlık sonucunda Batılıların destek verdiği Yunan işgal kuvvetlerine son darbe Büyük Taarruz Muharebesiyle vuruldu.

Büyük Taarruz (Başkomutanlık Meydan Muharebesi)

Sakarya Meydan Muharebesinin sonra TBMM bir taraftan barış diplomasisi yürütürken bir taraftan da taarruz için askeri hazırlıklarını yapmaktaydı. Sakarya zaferinden sonra Paris'te düzenlenen konferansa TBMM ve Yunan tarafı davet edildi. TBMM hükümetine ateşkes teklifinde bulunuldu. Sevr Antlaşmasını çağrıştıran barış teklifinde bulunuldu. TBMM Misak-ı Milliye aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti. Barış görüşmelerinde her iki tarafta istediklerini elde edemedi. Mustafa Kemal Paşa, askeri hazırlıklara devam etti.[95]

Mustafa Kemal Paşa Sakarya zaferinden hemen sonra Yunan ordusuna taarruz yapılmasını istiyordu. Genelkurmay Başkanlığına SAD taarruz planı hazırlattı. Planda kış başlamadan düşmana kesin darbe vurulması belir-

---

94 Levent Ünal, "Mustafa Kemal'in Askeri Dehası ve Muharebelerdeki Uygulamaları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. 17, S. 26, 2019, s. 31-32.

95 Sadık Sarısaman, Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 25, 2016, s. 270.

tildi ama ordu kumandanları Türk ordusunun böyle bir taarruza hazır olmadığını bildirdi. Bunun üzerine SAD taarruz planı ertelendi.[96] Büyük taarruza hazır olmak için ordu güçlendirilmeye çalışıldı.

Orduyu hazır hale getirmek için her şey seferber edildi. Anadolu coğrafyasından bütün imkânlar zorlandı. İstanbul'daki depolardan silah ve cephaneler temin edildi. Avrupa ülkelerinden silah, cephane ve malzemeler satın alındı. Rusya ve Fransa'nın yardımlar alındı. Ayrıca orduyu hazırlamak için eğitimlere başlandı. Orduya tatbikatlar yaptırılarak savaşa hazırlandı. Hatta subay ve er yetiştirmek için kurslar açıldı ve konferanslar düzenlendi. Yani Türk ordusunu güçlü hale getirmek ve morallerini yüksek tutmak için gerekli eğitimler verildi.[97]

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz hazırlıklarında gerçekçi bir yol izleyerek zamanını ve planını gizli yürüttü. Taarruz hazırlıklarını Ankara'dan yöneterek zaman zaman cepheye müdahalelerde bulundu. Taarruz planını son olarak Akşehir'de cephe karargâhında komutanlarla yaptığı toplantıda gözden geçirdi. Taarruz planı; kuvvetin bir kısmı ile Yunan ordusunu Eskişehir-Afyonkarahisar cephesinde tutmak, kuvvetlerin çoğu ile Afyonkarahisar güneybatısından düşmanın güney yanına taarruz ederek, onu İzmir'e ulaştırma hatlarından ayırmak suretiyle kuzeye doğru atmak şeklinde oluşturuldu.[98]

Mustafa Kemal Paşa, taarruz planının esaslarını *Nutuk* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: "*Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar harici cenahında toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz vaziyet, ana kuvvetlerimizi düşmanın Afyon Karahisar civarında bulunan sağ cenah grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Seri ve kati netice almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Erkanıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa, bu bakımdan gerekli incelemeyi kendileri yapmışlardı. Hareket ve taarruz planımız çok evvel saptanmıştı*"[99]

Mustafa Kemal Paşa, orduyu hazırlık sürecinde disiplini de sağlamaya önem verdi. Bunun için Batı cephesi komuta kademesinde değişiklik yaparak Ali İhsan Paşa'yı görevden aldı ve yerine Nurettin Paşa'yı Birinci Ordu Komutanlığı'na tayin etti. Diğer taraftan Başkomutanlık süresi, olağanüstü yetkileri kaldırılmak şartıyla uzatıldı. Mustafa Kemal Paşa, orduyu düzen-

---

96 *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz(10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C.II, VI. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 50-51.

97 *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz(10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, s. 10.

98 Levent Ünal, *a.g.m.*, s. 32.

99 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara 2015, s. 511.

lemek ve taarruza hazırlamak için Batı Cephesi karargâhına ziyaretlerini arttırdı. Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Vekili, Batı Cephesi Kumandanı ve ordu kumandanlarıyla görüşmeler yaptı ve taarruzda uygulamak istediği SAD taarruz planına son şeklini verdi.[100]

Taarruz baskın halinde olacağından birliklerin toplanma ve düzenlenmesi gizlilik içinde gerçekleştirildi. Bunu sağlamak için bütün birlik kaydırmaları gece yapıldı, gündüz ise birlikler ağaç gölgelerinde dinlendirildi. Düşmanın dikkatini dağıtmak için başka bölgelerde gerçek olmayan yanıltma faaliyetleri yapıldı.[101]

Yunan ordusunun ve hükümetinin durumu iyi değildi. Sakarya yenilgisinden sonra gerek kamuoyunda gerekse orduda büyük moral kaybı olmuştu. Kendi iç siyaseti karışmış, mali ve ekonomik durum bozulmuş ve yoksulluk artmıştı. Hükûmetin dış siyasette de itibarı sarsılmıştı. Hükümet, bunca olumsuzluğa rağmen savaş haline son vermeyi düşünmedi.[102] Yunan ordusuna karşın Türk ordusu, doğu ve güney cephelerinden yapılan askeri ve lojistik takviyelerle güçlendirilerek taarruza hazır hale getirildi.

Taarruz zamanı geldiğinde Mustafa Kemal Paşa, cepheye gidişini ve taarruz gününü kamuoyundan gizlilik içinde yürüttü.[103] Gazeteler[104] onun Çankaya'da çay ziyafeti verdiğini ve ziyafetin akşama kadar sürdüğünü ve kalabalık olduğunu anlatırken gece Ankara'dan ayrılmış ve cepheye gitmişti.[105] Taarruz başlarken Türk ordusunun başında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Garp cephesi Komutanı İsmet Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, V. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, Kocaeli Grup Komutanı Miralay Halit Bey, 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa bulunuyordu. Yunan ordusu başında başko-

---

100 Sadık Sarısaman, Uğur Üçüncü, *a.g.m.*, s. 272.

101 Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi", *Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 940; Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, 513.

102 *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz(10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, s. 171.

103 Detaylı bilgi için bknz. Sadi Borak, "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 6, S. 17, 1990, ss. 381-390.

104 Yeni Şark gazetesi bu gazetelerden biridir. Çıktığı dönem daha çok Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketi ile ilgili haberlere yapmıştır. Gazete, özellikle Sakarya Savaşı sonrasından Lozan Konferansı'nın ilk etabına kadar bütün askeri ve siyasi gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Gazete, Mustafa Kemal Paşa ve hareketi lehinde haber yapmış ve Milli Mücadele'yi desteklemiştir. 1921'den sonra Batı Cephesi ile ilgili bilgilere geniş yer ayırmıştır. Detaylı bilgi için bknz. Hulkiye Demirci, *Milli Mücadele'de Yeni Şark ve Yeni Şark'a Göre Batı Cephesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.

105 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kurulu ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s. 95.

mutan Hacı Anesti ile birlikte 1. Kolordu Komutanı General Trikupis, 2. Kolordu Komutanı General Diyenis ve 3. Kolordu Komutanı General Sumalis bulunuyordu.[106]

Hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte 26 Ağustos 1922 sabah saat 05:30'da Mustafa Kemal Paşa Yunan mevzilerine karşı taarruz emrini verdi ve topçu ateşiyle Büyük Taarruz başladı. Taarruz başladığında Mustafa Kemal Paşa ve Kurmayları Kocatepe'de bulunuyordu. Taarruz Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar üçgeninde gerçekleşti. Taarruz planındaki amaç düşman kuvvetlerini ani baskınla mağlup etmekti. Ayrıca düşmanın saldırıların nereden geldiğini tahmin etmesini zorlaştırmak için birçok yerden harekete geçildi. Uygulanan Taarruz planı neticesinde Düşman kuvvetleri ani baskın sonucu dağılmaya başladı. 26 ve 27 ağustos günlerinde Yunan ordusu yarıldı ve Afyon kurtarıldı.[107]

30 Ağustos gününe Kadar Yunan kuvvetleri kuşatıldı ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat yönettiği Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonunda Yunan ordusu yenildi ve tamamen geri çekilmek zorunda kaldı. Birçok Yunan Tümeni imha edildi ve birçok subay ve asker esir olarak ele geçirildi. Ele geçirilenler arasında 1. Kolordu Komutanı General Trikupis'te vardı. Bundan sonra Türk orduları Mustafa Kemal Paşa'nın "*Ordular, İlk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!*" emriyle Yunan ordusuna takip harekâtı başlattı. Takip harekâtı sonucunda yunan ordusu işgalinde olan İzmir 9 Eylül'de ve Bursa 11' Eylül'de kurtarıldı. Tarihler 18 Eylül gösterdiğinde Anadolu'da hiçbir Yunan ordusu kalmadı.[108]

Mustafa Kemal Paşa kazanılan zafer hakkındaki değerlendirmesini şöyle ifade etti. "*Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subaylar ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık fikrinin ölümsüz abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan, İlelebet mesut ve bahtiyarım.*"[109]

Bu muharebelerde Mustafa Kemal Paşa, stratejik taarruz kapsamında; kuşatma, yarma, taarruz, başarıdan faydalanma ve takip olmak üzere tüm taarruz harekât planlarını başarıyla uyguladı. Büyük Taarruzda stratejik planlama ve uygulama bakımından Mustafa Kemal Paşa, siper savaşı olgusunu yıktı ve alan stratejisini uyguladı. Stratejide hareket harbi kavramına yeni bir seviye getirdi. Böylelikle büyük bir güç olmadan yıldırım harbi yapı-

---

106 Hulkiye Demirci, *a.g.e.*, s. 102.
107 Levent Ünal, *a.g.m.*, s. 33.
108 Sadık Sarısaman, Uğur Üçüncü, *a.g.m.*, s. 285-287.
109 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 514.

labileceğini ve 400 km'lik bir alanda hedeflerin uygulanan stratejiyle yok edilebileceğini gösterdi. Bu zafer Mustafa Kemal Paşa'nın taarruz öncesi ve sonrasında yapmış olduğu liderlik sonucunda kazanıldı.[110]

Büyük Taarruz başarısından sonra Yunanistan'ı üzerimize gönderen İngiltere, Fransa ve İtalya Mudanya Mütarekesi'ni kabul etti. Barış masasına yunan adına bu devletler oturdu. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın sadece Yunanistan ile değil İtilaf devletleriyle savaştığı anlaşıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın Batı cephesinde Türk ordusuyla kazanmış olduğu zaferlerle İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar yani yedi düvel mağlup edildi.

Sonuç

Güney Cephesinde bulunan Maraş'ta 20 Ocak 1920'de başlayan Milli Mücadele, 11 Şubat 1920'de zaferle neticelendi. Güney cephesindeki mücadelede bizzat Mustafa Kemal Paşa, örgütlenmeleri sağladı. Bu örgütler vasıtasıyla düşman işgaline karşı başarılı savunmalar yaptı. Netice olarak Maraş düşman işgalinden kurtarıldı. Buradan elde edilen moral daha sonra I. ve II. İnönü Savaşları'nın kazanılmasında etkili oldu. Kütahya ve Eskişehir Cephelerinde bir duraksama oldu ise de düzenli birliklerle Sakarya ve Büyük Taarruz' da bu eksiklikler giderildi. Dâhiyane bir komutan olan Mustafa Kemal Paşa, uygulamış olduğu stratejik savaş taktikleri sonucunda ve hatta yaptıklarını meclisten dahi gizleyerek zafer elde etti.

Mustafa Kemal Paşa, İstiklal harbinde hem ordunun başında bulundu hem de Topyekûn yeni harp stratejisini uyguladı. İstiklal Harbi boyunca sınırlı sayıda olan askeri birlikleri ve yerel teşkilatları destekleyerek işgalci güçleri yıpratarak zaman kazandı. Düzenli Türk ordusunu başına başkomutan olarak geçti ve Sakarya Meydan Muharebesini kazanarak düşman işgalini durdurdu. İstiklal Harbinin son askeri safhası olan Büyük Taarruzla Yunan ordularını mağlup etti. Mustafa Kemal Paşa makûs Türklerin talihini değiştiren bu zaferleri elde etmesine rağmen ülkeyi Cumhuriyet rejimine götürdü.

Yunanlıların Anadolu'dan atılmasından sonra Yunanistan'da krallık rejimi sarsıldı ve iç çatışmalar meydana geldi. İngiltere de yönetim değişikliğine gidildi. Hatta Lordlar Kamarasında bu faciayı başımıza Yunanlılar getirdi şeklinde yorumlarda bulunuldu. Büyük Taarruzla, kendini yenilmez zanneden Lord Curzon ve Lloyd George'un zafer ümidi kayboldu. Ve şöyle dedi. "yüzyıllar nadir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakınız ki o büyük dâhiyi Türk milleti yetiştirdi. Hiçbir çabamız sonuç vermedi. Mustafa Kemal Paşa'ya yenildik". Kral Konstantin Yunanistan'ı terk etmek zorunda

---

[110] Levent Ünal, *a.g.m.*, s. 33-34.

kaldı. Başbakan ve Bakanları yargılamak için olağanüstü mahkeme kuruldu. Yunanistan o kadar sarsıldı ki 14 yıl içinde 19 hükümet kuruldu. Üç kez rejim değişti ve yedi hükümet darbesi yapıldı.

Netice olarak Malazgirt Zaferiyle nasıl ki Anadolu yurt tutuldu ise Büyük Taarruzla Yunanlılar ve arkasındaki itilaf Devletleri askerleri denize döküldü ve bu zaferle Anadolu düşman işgalinden kurtarıldı. 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesinin imzalanmasıyla Yunan ordusu Tekirdağ, Kırklareli ve Gelibolu'ndan çekildi. Doğu Trakya yeniden Türk yurdu oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgeleri:

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 3

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 6- 6/1.

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 82

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 82/1

TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 90.

TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 87

TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 97.

TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 84

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 85.

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 95.

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 89

TİTEA, Kutu No: 19 Belge No: 7.

TİTEA, Kutu No: 27, Belge No: 174

TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 30.

TİTEA, Kutu No: 19, Belge No: 12

TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 8.

TİTEA, Kutu No:19, Belge No: 25

TİTEA, Kutu No: 20, Belge No: 19.

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKBIYIK, Yaşar, "Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S.10, Ankara 1987, ss. 225-231.

AKBIYIK, Yaşar, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, "Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 9, S. 25, 1992, ss. 37-66.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı(ATASE), Ankara 1981, Sayı 79, Belge No: 1742, s.70.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, Editör: Cezmi Eraslan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara 2015.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara 1989.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

BALCIOĞLU, Mustafa, "Sakarya Melhame'i Kübrası Yahut Türkün Medd-ü Ceziri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 12, S. 36, 1996, ss. 927-929.

BAYKARA, Tuncer, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

BORAK, Sadi, "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 6, S. 17, 1990, ss. 381-390.

ÇAKIR, Şener, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi", *Akademik Açı*, C. 2, S. 1, 2022, ss. 66-91.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, "İstiklal Savaşı ve Milli Birlik", *Belleten*, C. 52, S. 204, 1988, ss. 795-806.

DEMİRCİ, Hulkiye, *Milli Mücadele'de Yeni Şark ve Yeni Şark'a Göre Batı Cephesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.

DOĞAN, Avni, *Kurtuluş, Kurulu ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964.

DOĞAN, Orhan, "Milli Mücadele'de Maraş ve Mustafa Kemal", *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 22 2005, ss. 207-230.

ERCAN, Yavuz, "Kurtuluş Savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 15, 198, ss. 41-59.

EROĞLU, Hamza, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçeride ve Dışarıda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 4, 1985, ss. 65-83.

GOTHARD, Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 56. Belge No: 1296.

KANSU, Mazhar M, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara 1988.

KAYIRAN, Mehmet, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989, ss. 639-664.

LEVENT, Zeynel, "Kuvay-ı Milliye'nin Batı Cephesi'nde Uyguladığı Gayrinizami Harp Stratejileri", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, Kasım 2020, s. 335-375.

MISIROĞLU, Aynur, *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.

MURAT, Turgay, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*

ÖZLÜ, Hüsnü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi", *Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, ss. 935-959.

SARISAMAN Sadık, ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 25, 2016, ss. 269-310.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yayınları c. 1, Ankara 1973.

ŞIVGIN, Hale, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 11, 1988, ss. 481-494.

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara 1992.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı: 21, Ankara 1988.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Yayınları, Ankara 1974.

TEMİZGÜNEY, Firdes, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-3.

TOSUN, Ulvi Ufuk, "Sakarya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Yeniden Yapılandırılma Süreci", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 25, S. Özel Sayı, 2021, ss. 328-344.

TURGUT, Hulisi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C. 2, 4. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz(10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), C.II, VI. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. devre, 2. İçtima, C. 12, 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C. 12, 62. Birleşim, 1921.

"The 22 Days of Marash: Papers on The Defense of The City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", *The Armenian Review*, Vol. 31, (Winter 1977- 1978), ss. 47-69.

UCA, Alaattin, "Mustafa Kemal Paşa ve İnönü Savaşları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi İnönü Savaşlarının 100. Yıl Dönünü Özel Sayısı*, C. 21, 2021, ss. 1-24.

ÜNAL, Levent, "Mustafa Kemal'in Askeri Dehası ve Muharebelerdeki Uygulamaları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. 17, S. 26, 2019, ss. 1-43.

ÜNALP, F. Rezzan, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 22, 2018, ss. 205-235.

YAVUZ, Bilge, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

YÖNEY, Orhan, "Milli Mücadelede Batı Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-4.

YÖNEY, Orhan, Sakarya Meydan Muharebesi, *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERTUĞRUL GAZİ'DEN GAZİ MUSTAFA KEMAL'E ANADOLU'DA GAZİLİK

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ
Orcid No: 0000-0001-7910-7545
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Tarih Bölümü
e-posta: dogusselahattin@yahoo.com

Giriş

Orta Asya'daki Alplık geleneği ile İslamî dönemin gaza konsepti Anadolu'da çok kolay bir şekilde bütünleşmiştir. Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasından sonra doğuda Moğol istilası batıda da Haçlı saldırılarına maruz kalan Türkler arasında gaza düşüncesi bir evrim geçirerek diğer Müslüman toplumlardan farklı bir anlam kazanmıştır. Türklerin dini ve kültürel hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelen gaza ideolojisi, Anadolu'da sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerinde işlenen konuların başında gelir. Malazgirt zaferinden sonra Doğu Anadolu'da kurulan ilk Türk devletleri, Türkiye Selçukluları, Osmanlı Devleti ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda gaza konsepti adı geçen devletlerin başlıca varlık sebebi sayılmıştır. Bu devletlerin kurucularına bakıldığında hepsinin gazi unvanı aldığı, kurdukları devletin ise gaza karakteri taşıdığı dikkat çekmektedir. Yerli ve yabancı sosyal bilimciler, Türk halkının İslam anlayışından bahsederken aksiyoner bir gaza Müslümanlığından söz ederler. Danişmend-name'den Battal-name'ye, Saltuk-name'den ilk Osmanlı kroniklerine, evliya menakıb-namelerinden halk için yazılmış ilmihallere bakıldığında hepsinin birer gazavat-name niteliği taşıdığı görülür. Milli Mücadele yıllarında kaleme alınan İstiklal Marşında da aynı ruhu görmek mümkündür. 'Şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda' cümlesinde de ifade edildiği gibi 'ölürsen şehit, kalırsan gazi ilkesi', Anadolu'nun taşına toprağına sinmiştir.

Bu tarihsel şuurla hareket eden Mustafa Kemal, Milli Mücadele yıllarında meclisten gazilik rütbesini alarak Başkomutanlık Meydan Muharebesine çıkmıştır. Ertuğrul Gazi'nin Batı Anadolu gaza bölgesinde (Darü'l-cihad) temellerini attığı Osmanlı'nın Anadolu'dan çıkarılamayacağı gerçeği Başkomutanlık Meydan Zaferi ile tescil edilmiştir. Ertuğrul Gazi'nin Söğüt'te bulunan türbesinin Yunan işgaliyle tahrip edilmesi, bugün bile pencere ve duvarlarında görülen kurşun izleri, bu zaferin ne kadar anlamlı olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal'in Meclis'in kendisini onurlandırdığı gazi rütbesini, kahraman Türk ordusu adına kabul etmesi, yıllar sonra ziyaret ettiği Kocatepe ve Dumlupınar topraklarından ayrılırken "bu gaza sahasının önünde saygıyla eğiliyorum" ifadesi, resmi imzalarını yıllarca "gazi" ibaresiyle atması ve son tahlilde nüfus kütüğünü Gaziantep şehrine kaydettirmesi, Anadolu'nun gazilik tarihine yaptığı vurguyu gösterir. Anadolu'nun halen şehit ve gazi vermesi, Türk halkını diğer Müslüman toplumlardan ayıran kahramanlık değerleriyle hürriyet aşkının bütünleştiğini gösteren kayda değer bir özelliktir.

Ertuğrul Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu'da Gazilik

Ertuğrul Gazi'nin kimliği ve hayatı hakkında bilinenlerin çoğu geç dönemlerde yazılan eserlere dayanır. Son tahlilde Ertuğrul Gazi bir uç beyi olarak Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman'ın babası olarak kabul edilmektedir. Nitekim ele geçirilen Osman Gazi'ye ait bir sikkede "Osman b. Ertuğrul b. Gündüz Alp" ibaresi bulunmaktadır.[1] Ankara'nın batı taraflarında Karacadağ havalisine yerleştirilen Ertuğrul Beyin başında bulunduğu Kayıların Söğüt, Domaniç ve Ermeni Derbendi taraflarını Bizans'tan zapt ederek bu sınır bölgesini yurt tuttukları bilinmektedir. Ertuğrul Beyin aşireti bölgeye, Selçuklulara fetih hizmetleri neticesinde gönderilmişlerdi. Osmanlı kaynakları Selçukname ve Bizans kaynaklarında görünmeyen bir Rum-Selçuklu savaşından bahsederken Ertuğrul'un Sultana yardım etmesiyle Karacahisar ve Söğüt zaptedilerek Bilecik Rum tekfuru vergiye bağlanmış, Sultan da mülk olarak Söğüt'ü Ertuğrul Gazi'ye vermiştir.[2]

Ertuğrul Gazi'nin mezar ve türbesinin Söğüt'te bulunması Osmanlı Devleti'nin çekirdeğinin Söğüt ve havalisi olduğunu göstermektedir. Bu türbe, yüzyıllar boyunca batıya yapılan gaza ve fütuhattan önce, Seyit Battal Gazi türbesi ve Sarı Saltuk'un Balkanlardaki türbe ve zaviyesi gibi Osmanlı sultanları tarafından ziyaret edilmiş ve önem verilmiştir. Bu yüzden

---

1 İbrahim Artuk, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 1071-1920, Ankara 1980, 28-29; Necdet Öztürk, "Osman Gazi Sikke Bastırmıştır", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 56, Ağustos 1991, 34-36.

2 İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK Ankara 1988, s. 103; Fehamettin Başar, "Ertuğrul Gazi", *TDVİA*, C.11, 315.

her yıl Eylül ayının ikinci haftası Bilecik ili Söğüt ilçesinde Ertuğrul Gazi'yi anma ve Söğüt şenlikleri düzenlenmektedir. Osmanlı tarihi boyunca devam eden ve II.Abdülhamit döneminde özel bir önem verilen bu anma ve kutlamalar, o zaman milli bir bayram havasında kutlanmıştır. Ertuğrul Gazi türbesi bizzat II. Abdülhamit tarafından tamir edilerek yanına bir de çeşme yapılmıştır.[3] Abdülhamit'in bu icraatı Anadolu'daki gaza ruhunun canlı tutulmasına yönelik bir faaliyet olarak görmek mümkündür. Bu kutlamalara Cumhuriyet döneminde kısa bir ara verildiyse de günümüze kadar gelmiştir. Osmanlı zamanında 1895 yılında Karakeçililerden kalma bir resim, bu kutlamaların en eski görsel kaynağı olarak kabul edilmektedir. Ertuğrul Gazi türbe ve mezarı Yunan işgali sırasında saldırıya uğrayarak parçalanmış ve hatta kurşunlanmıştır. Türbenin duvar ve pencerelerindeki kurşun izlerini bugün dahi görmek mümkündür. Aynı saldırıyı Bursa'nın düşmesinden sonra Osman Gazi'nin mezarına da yapan Yunan askerleri yüzyılların ezikliğinin hıncını alırcasına hareket etmişlerdi. Yunan komutan Sokofles sarhoş bir haldeyken türbenin tahta kapısını kırarak Osman Gazi'nin sandukasını tekmelemiş ve "*Kalk ey Osmanlı seninle vuruşmaya geldim*" diyerek naralar atıp Osman Gazi'nin naaşının başında elinde kılıcıyla bir de hatıra fotoğrafı çektirmiştir.[4]

Aşıkpaşazâde'nin Gaziyân-ı Rum ve daha eski kaynakların Alplar ve Alp-erenler gibi unvanlarla zikrettiği Gaziler zümresi, daha Anadolu'nun fethi sırasında mevcut bir sosyal teşekkül idi. Her ne kadar merhum F. Köprülü, Anadolu Gazilerini Alplara ve Gaziler teşkilatının da Alplar teşkilatından farklı bir şey olmadığını söylemişse de[5] bu tür kahramanlık ve yiğitlik örgütlenmelerinin Anadolu'da evrim geçirdiği de bir gerçektir. İslami geleneklere dayanan Gaziler'den farklı olarak Alplar teşkilatı Orta Asya Türklerindeki kahramanlık geleneğine bağlıdır. Nitekim eserini Kırşehir'de yazan Âşık Paşa da Garib-nâme'sinde Alp olmanın dokuz şartını sıralarken Gazilerden de sitayişle söz eder ve böylece Anadolu'da her iki sosyal örgütün varlığından söz eder.[6] Orta Asya Türklerinde "kahraman, cengâver" anlamında bir lakap ve hatta prenslere verilen bir unvan olarak Alp terimi, İslamiyet'ten sonra da Türkler arasında kullanılmıştır. Anadolu'da Osman Gazi'nin yanında silah arkadaşı olarak alp ve gazi unvanlı yoldaşları bulunmaktaydı. Ancak şu bir gerçektir ki Osmanlılardan itibaren yalnız başına dini mahiyette gazi unvanı kullanılmaya başlanmıştır. Alp ve Alp-erenlerin adı ise sadece milli ve ananevi eserlerde kalmıştır. Âşık Paşa eserinde

---

3 M.Baha Tanman, "Ertuğrul Gazi Camii ve Türbesi", *TDV İA*, 11. Cilt, 316.
4 Kemal An, *Türk Devrim Tarihi*, C.II, İleri Kitabevi, İzmir 2012, s. 82.
5 Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, 1999, s. 84.
6 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, TDK Yay., II/2, İstanbul 2002, s. 549-561, 691-693.

Alplardan bahsederken Alp ve Alp-eren olmanın dokuz şartını sayar. Bunlar; sağlam bir yürek yani cesaret, ikincisi pazu kuvveti yani güçlü olmak, üçüncüsü gayret ve hamiyet sahibi olmak, dördüncüsü, iyi bir at, beşincisi zırhı, altı ve yedincisi Alpın silahları yani ok ve kılıcıdır ki Tükler arasında hala silah kutsaldır ve askerde yemin merasimi, elini silah üzerine koyarak yapılır. Bundan başka mızrak ve iyi bir yoldaş ile Alpta bulunması gereken dokuz nesne tamamlanır. Âşık Paşa'da alp ile gazi özdeş terimlerdir.[7] Âşık Paşa'nın eserinde saydığı kahramanlık değerleri, fütüvvet değerleriyle de eştir. Böylece bu tip eserlerde profesyonel savaşçı tipi resmedilmektedir.

Gazi olmanın şartlarının sıralandığı Risaletü'l-İslam adlı eserde de gazi olmanın dokuz şartı sayılır. Bunlar, ana ve atanın rızalığı, üzerinde herhangi bir kimseye ait emanet bulunmaması, ailesinin geçimini sağlayacak nafakasının bulunması, gazilik yapabilecek iaşesini sağlamış olmak, Ulü'l-emrin yani devlet başkanının izni olması, yoldaşlarıyla dayanışma içerisinde bulunması, sefer güzergâhında kimseye zarar vermemesi, savaştan kaçıp orduyu yalnız bırakmaması ve ganimet malına ihanet etmemesi gibi hususlardır. Gazaya sırf ganimet için gitmeyip Allah rızasını asıl maksat yapması ve samimi olması önemlidir. İslam hukukuna göre gaza, farz-ı kifâyedir. Yani bazı şartlar yerine getirilirse yapılır. Ancak vatanı işgal edilirse savaşmak farz-ı ayındır. Yani yaşı tutan her kimsenin kesin olarak yapması gereken bir emirdir.[8] Genellikle gaza ve cihat arasında anlam farkı bulunduğunu belirten tarihçiler, gazayı daha dar ve cihattan daha aşağı kategoride ele alırken cihadı geniş ve daha kapsamlı bir hareketi ifade ettiğini öne sürmüşlerdir.[9]

İran ve Anadolu Selçuklularında, Danişmendlilerde Gaziler zümresi varsa da daha Anadolu'dan önce Horasan ve Maveraünnehir gibi yerlerde sürekli cephelerde ücretle savaşan gaziler bulunmaktaydı. Bu zümreler Orta Çağlarda şehir merkezlerinde siyasi istikrarın bozulduğu zamanlarda ortaya çıkan genç, işsiz bekârların örgütlenip halkı haraca kesen, yeri gelince devlete bile kafa tutan Ayyarlar, fityan, rünud vd. isimlerle anılan zümrelere benzetilir.[10] Araplar arasında eskiden beri yaşayan fütüvvet (yiğitlik ve cömertlik) gibi erdemli seciyelere tasavvufi bir mahiyet yüklenerek bu tür sosyal teşkilatlanmalara İslam ülkelerinde meşruiyet kazandırıldığı anlaşıl-

---

7 Aşık Paşa, a.g.e., II/2, 550-560; Mine Mengi, Garip-nâme'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler", *Belleten*, Sa. 192, C. HKLVIII, Ankara, 1984, 482; İnalcık, a.g.m., 78-80.

8 Şinasi Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası 'Gaziliğin Yolları', Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihat Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, V. 13, İst.1989, 140.

9 Bkz. S. Dögüş, "Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu gazileri", *Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sayı 1, Haziran 2007, s.30-31.

10 Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 86-87.

maktadır. Anadolu'da Ahilik ve hatta Yeniçerilik gibi sosyal ve askeri mahiyetteki teşekküller de bu anlayışın bir ürünü olarak gösterilebilir.

13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da özellikle uç beylerin isimlerinde Gazi unvanına tesadüf edilmesi, Orta Anadolu şehirlerinde bu isim altında bir teşkilattan bahsolunmaması bu zümrelerin cihat bölgelerinde (darü'l-cihat) gaza ve cihat faaliyetleriyle meşgul olduklarını göstermektedir. Uç beyliklerinin asıl askeri kuvvetini teşkil eden ve milli geleneklerine daha fazla bağlı bulunan konar-göçer Türkmen aşiretleri arasında eski Alp unvanını taşıyan liderlerin bulunması ve daha sonra, yazıya geçirilen kaynaklarda da görüldüğü üzere, bunların gazilere dönüşmesi gayet doğaldır. Şehir hayatına alışan ve düzenli ordular kurmaya başlayan uç-Türkmen beylerinin gazi unvanını almasına da bu açıdan bakılmalıdır. Şah İsmail gibi mürşit kimliği taşıyan liderlerin tarikat disiplininden geçmiş askerlerine, 'sufi müritler' yerine 'gaziler' adını kullanması da bu dönüşümün bir neticesidir.

Moğollar Anadolu'ya hâkim olduklarında Türkmen boyları Moğollara ve onların kukla sultanlarına karşı idiler. Onların baskısıyla Anadolu'nun batı uçlarına yönelen Türkmen boyları, sınır boylarında ve sahillerde Bizans topraklarına ve hatta Ege adalarına gaza faaliyetlerinde bulundular. Sahillerde kurulan Aydın, Saruhan, Menteşe ve Karesi Beylikleri, Osmanlılardan farklı olarak birer denizci gazi beylikleri olarak geliştiler. Arap kaynaklarında bunlar *guzât fi'l-bahr* olarak geçti. Karesi topraklarını ele geçiren Osmanlıların da, daha Orhan Gazi zamanında, bir donanmaya sahip olduğundan bahsedilir. Bir sahil beyliği olan ve dolayısıyla donanmaya sahip bulunan Türkmen Karesi Beyliği topraklarının Osmanlılara geçmesi, Osmanlıların Balkanlara çıkmasına ön ayak olmuştur. Bu dönemde Osmanlıların Rumeli'ye geçip Balkanlar'da Bizans mirasını ele geçirerek bir imparatorluk durumuna yükselmesinde, yerli-yabancı birçok tarihçiye göre, en temel faktörün gaza ideolojisi olduğu öne sürülmüştür. Tabi bu faaliyetleri sürekli canlı tutan ve destekleyen kitle göçleri de bu faktörü sürekli zinde tutmuştur.[11]

İslam dünyasında özellikle Anadolu'da gaza ideolojisinin ve faaliyetlerinin ön plana çıkmasında, bir yandan Moğolların baskı ve istilası diğer taraftan da Haçlı saldırılarının büyük etkisi olmuştur. Doğu'da Moğollara, batıda Haçlılara karşı bir ölüm-kalım savaşı veren Türkler arasında gaza diğer Müslüman toplumlardan daha farklı ve derin bir anlam kazanmıştır. Bir taraftan doyum ve ganimet öbür yandan kutsal savaş heyecanı, Türkmen aşiretlerinin alp ve gazi unvanlı boy beylerinin hizmetine girmelerini kolaylaştırmıştır. Türkmen şeyh ve dervişleri de gazi liderlerini desteklemiştir. Gaziler, başarılı liderler ve beyler etrafında toplanarak onun bayrağı altına koşarlardı. Bu gazi beyler genellikle başına buyruk hareket ederler,

---

[11] Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, s. 68.

Selçuklu Sultanına şeklen bağlı kalmakla birlikte başkentten bağımsız faaliyet sürerlerdi. Şeyh Edebalı'nın Ertuğrul Gazi veya Osman Gazi'yi desteklediği gibi. Bu süreç, Osman Gazi gibi ilk Osmanlı hükümdarlarını harekete geçirterek fütuhata sevketmiştir. Keza Osman'ın Gaziyân-ı Rum için gösterdiği ilk hedef, Süleyman Şah'ın başkenti olması dolayısıyla eski bir İslam şehri olan (darü'l-İslam) ve düşman eline geçen (darü'l-cihad) İznik idi. P.Wittek'in belirttiği gibi gaza, Osmanlıların varlık sebebi olmuştur. Gaza geleneği, kuruluşundan yıkılışına kadar onun bütün tarihi boyunca hâkim olmuştur.[12]

Anadolu serhat boylarında ve deniz sahillerinde en parlak gaza başarılarını Aydınoğlu Gazi Umur gerçekleştirmiştir. Balkanları, Türk fethine hazırlayanların başında gelir. İzmir beyi olarak denizlerde donanmasıyla faaliyet sürerek Hıristiyan donanmalara karşı savaşmıştır. Bu savaşlardan birinde Gazi Umur, İzmir'i geri almak üzere iken şehit olmuştur (1348).[13] Onun efsanevi öyküsü, Osmanlı denizcilerince örnek alınmıştır.

Daha 13. ve 14. yüzyıllarda özellikle Batı Anadolu'da fütüvvet ve gaza kurallarını halka anlatmak üzere Türkçe yazılmış bir literatüre sahibiz.[14] Âşık Paşa'nın Garib-nâmesi dışında Ahmedî'nin İskendernâmesi, Enveri'nin Düsturnâmesi ve haddizatında ilk Osmanlı kronikleri de birer gazavatnâme'den öteye geçmez aslında. Anadolu'da güçlü bir sosyal teşekkülden (Gaziyan-ı Rum) bahseden ve eserinde, "Hey Gaziler..." diye seslenen Aşıkpaşazâde, tarihini yazarken, kendisi de bir gazi olarak Rumeli'de birçok gazaya katılmıştır.[15] Gaziler yurdu Anadolu'da ünlü bir Arap komutanı olan Seyyit Battal Gazi'nin kahramanlık öykülerini anlatan Battalnâme, Haçlılara karşı Danişmend Gazi'nin gaza serüvenlerinin anlatıldığı Danişmendnâme ve Balkanlarda Rumeli Gazileri arasında bir gazi-derviş olan Sarı Saltuk'un kahramanlık öykülerinin anlatıldığı Saltuknâme bu tür eserlerden sayılır. Cenknâme ve Hamzanâme gibi daha birçok örneğine rastlanan bu edebi türün çeşitli versiyonlarının Anadolu serhat boylarında daha çok revaçta olduğu da bir gerçektir. Selçuklu sultanlarından beri Osmanlı hükümdarları, özellikle birer gaza sahası olan uç mıntıkalarda, adı geçen kahramanların

---

[12] Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, trc. F. Berktay, Kaynak Yay., İst. 1985, s. 49. Aynı mllf. "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", *Belleten*, VII/27, 1943, 570-71.

[13] S. Dögüş, "Beylikler Dönemi Türk Denizciliği ve Gazi Umur Efsanesi", *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İst. 2014, 415-442.

[14] Msl. Bkz. Ş. Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası 'Gaziliğin Yolları' Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, V. 13, 1989 İstanbul. Ayrıca bk. Aynı mlf. "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, C. 19, S. 110. Ankara; A. Gölpınarlı, "(Yahya b. Halil) Burgazî Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, IX, 1-4, 1952.

[15] *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beg neşri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s. 35.

mezarları üzerine birer türbe inşa ederek aziz hatıraları yâd edilmiştir. Halk arasında da gaza ve cihat ülküsünü sürekli canlı tutan bu makamlar birer ziyaretgâh olarak hala ziyaret edilmektedir. Bilindiği üzere ilk Gaziler, sahabelerdir. Anadolu'da hiçbir belde ve bölge yoktur ki bir sahabe türbe ve makam mezarına sahip olmasın. Ayrıca Moğol ve Haçlı kıskacı arasında var olma mücadelesi veren ve bu kutsal yolda şehit veya gazi olan sayısız Anadolu Alp-erenleri ve Gazilerinin makam ve mezarları ve hatta mezar taşları dahi bu mefkûrenin abidevi şahitleri olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu makamlar da yüzyıllar boyunca birer ziyaret mekânı olarak Anadolu'da gaza ve cihat ideolojisini hep canlı tutmuştur. Gazilikle ilgili Anadolu'da kaleme alınmış literatürde Gaziler, Allah yolunda savaşan, Allah'a yakın kimseler olarak anılmaktadır. İslam kaynaklarının da gaza ve cihadı teşvik etmesi ve şehitlik makamına en yüksek değeri vermiş bulunması bu müessesenin dini kutsiyetini pekiştirmiştir. Gazilere verilen ganimet hakkı ise canını Allah yolunda feda eden müminlere bu fedakârlıkları karşılığında Cenab-ı Hakkın vermiş olduğu bir mükâfattır. Kuran-ı Kerim'de savaş ganimetleri anlamına gelen Enfal sûresi ve ilgili ayetleri bu konuya ışık tutmaktadır. Bu yüzden Anadolu'da gaziler ve şehitler, evliya ile bir tutulmuştur.

Sonuç

Anadolu'nun ilk istilasından beri Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya kadar uzanan topraklarda kurulan, Danişmendlilerden Osmanlılara, birçok Türkmen devleti hep gazi karakterli olmuştur. Hükümdarlarının unvanı da alp ya da gazi lakabıyla anılmıştır. Alparslan'dan Ertuğrul Gazi'ye Ertuğrul Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e bu hep böyle olmuştur. Osmanlı Devleti yıkılmadan önce varlığını bildiğimiz Kuva-yı Milliye ruhu, Milli Mücadele yıllarında tezahür ederek gazi örgütlenmeleri şeklinde memleketin her bir köşesinde teşkilatlanmaya başlamıştır. 1921'de Sakarya Meydan Muharebesinde Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal'e Meclisten mareşal rütbesi ile birlikte gazi unvanı verilmesi gaza ideolojisinin, Anadolu'nun temiz sinesine yerleşmiş olduğunu gösterir. Bu unvanla halk nezdindeki meşruiyetini pekiştiren Gazi Mustafa Kemal, Anadolu'dan Rumeli'ye teşkilatlanan tüm gazi örgütlerin lideri olduğunu resmileştirmiş olmaktadır. Onun bu hareketi, hiç kuşkusuz, Selanikli bir Rumeli çocuğu olan şahsiyetinin Evlad-ı Fatihân'ın bir üyesi olduğunun tarihsel izdüşümüdür. Mustafa Kemal, "neferlere" başlığı altında 20 Eylül 1337 tarihli kendi eliyle yazdığı ve silah arkadaşlarına gönderdiği mesajda bu unvanı ve rütbeyi ancak Türk ordusuna izafe ederek taşıyacağını belirtmişti[16]. Yıllar sonra

[16] *Türk Silahlı kuvvetleri Tarihi*, TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 190-29 Ekim 1923) Ankara 1984, IV /1, resim 37.

Gazi Mustafa Kemal, Dumlupınar'da büyük zafer hakkında konuşurken "*Arkadaşlar! Bu gaza ve şahadet diyarını terk ederken o hatırayı hep birlikte hürmet ve tazim ile selamlayalım*" diyordu.[17] Gerçekten de bu topraklar Osmanlıların ilk gaza yaptığı yerlerdi. Aynı zamanda Milli Mücadele'nin ortasında yazılan İstiklal Marşında M. Akif'in "Şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda" dizesinde de görüldüğü üzere Milli Marşımızda bu ruhun akislerini görmemek mümkün değildir. Mustafa Kemal'in Gazi Meclisinden Gazi unvanını alması ve bundan böyle bütün imzalarını Gazi sıfatıyla atması, Milli Mücadelenin yürütüldüğü Meclis üyelerinin her birinin birer gazi olması ve bu Gazi Meclisin İstiklal Marşını oy birliğiyle kabul etmesi gibi hususlar Anadolu'da kurulan son Türk devletinin dayandığı Gaza ideolojisi gibi temel değerlerin, milli olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal'e gazilik unvanının verildiği 19 Eylül 1921'den dolayı her yıl Eylül ayının ikinci haftası, Gaziler Haftası olarak kutlanarak tüm şehit ve gazilerimiz anılmaktadır.

KAYNAKÇA

ARI, Kemal, *Türk Devrim Tarihi*, C.II, İleri Kitabevi, İzmir 2012.

ARTUK, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 1071-1920, Ankara 1980.

ÂŞIK PAŞA, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, TDK Yay., II/2, İstanbul 2002.

Aşıkpaşazâde Tarihi, Ali Beg neşri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

BAŞAR, Fehamettin, "Ertuğrul Gazi", *TDVİA*, C.11, 315.

DÖGÜŞ, Selahattin, "Beylikler Dönemi Türk Denizciliği ve Gazi Umur Efsanesi", *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İst. 2014, ss.415-442.

DÖGÜŞ, Selahattin, "Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu gazileri", *Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sayı 1, Haziran 2007, ss. 25-48.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, "(Yahya b. Halil) Burgazî Fütüvvetnâmesi", İÜİFM, IX, 1-4, 1952.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, ss. 68.

KÖPRÜLÜ, Fuat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Basımevi, 1999.

MENGİ, Mine, Garip-nâme'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler", Belleten, Sa. 192, C. HKLVIII, Ankara, 1984, ss. 482-484.

ÖZTÜRK, Necdet, "Osman Gazi Sikke Bastırmıştır", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 56, Ağ. 1991.

TANMAN, M.Baha, "Ertuğrul Gazi Camii ve Türbesi", *TDV İA*, 11. Cilt, 316.

TEKİN, Şinasi, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası 'Gaziliğin Yolları', Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihat Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, V. 13, İst.1989, 140.

TEKİN, Şinasi, "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, C. 19, S. 110. Ankara.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK, Ankara 1988.

WİTTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, trc. F. Berktay, Kaynak Yay., İst. 1985.

WİTTEK, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", *Belleten*, VII/27, 1943.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK VE AMERİKAN BASINI GÖZÜYLE İZMİR'İN İŞGALİ

Dr. Asil KAYA
Orcid No: 0000-0003-2593-5622
Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM)
e- posta: asilkaya@msn.com

Giriş

1914 yılında başlayan ve dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletlerinin galibiyetiyle sonuçlanmış, mağlup devletler arasında yer alan Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletlerini temsilen İngiltere arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştı.

Mondros Mütarekesi, içerik bakımından Osmanlı İmparatorluğu topraklarını işgale açık hale getirmekteydi. Özellikle *"İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkına haiz olacaktır"*[1] ifadesinin yer aldığı 7. maddeyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan bir gerekçe sunulmuş oluyordu. Bir başka deyişle Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı tasarlayan ve savaş sırasında kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalarla bu tasarılarını kâğıda döken İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'yle söz konusu tasarılarını uygulamaya koyma fırsatı yakalamışlardı. 3 Kasım 1918'de İngilizlerin Musul'u işgal etmeleriyle birlikte mütarekenin sağlamış olduğu keyfiyet ilk kez hayata geçirilmiş ve böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik işgal süreci başlatılmıştı.

İşgaller devam ederken 1919 yılının Ocak ayında toplanan Paris Barış Konferansı'yla yeni bir dünya düzeni kurma çalışmalarına girişilmişti.

---

[1] Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.11, S.11, 2000, s.619.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin[2] (ABD) öncülüğünde toplanan Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili alınacak kararlar büyük önem arz etmekteydi. Konferans sırasında Yunanistan'ın toprak talepleri, tartışmaların seyrini değiştirecekti. Özellikle Batı Anadolu'ya yönelik talepler, Birinci Dünya Savaşı sırasında İtalya'yla imzalanan gizli antlaşmaya ters düşmekteydi. Zira söz konusu gizli antlaşma, Batı Anadolu topraklarının İtalyanlara verilmesini öngörmekteydi. Ayrıca İzmir gibi hem ticari potansiyeli yüksek hem de stratejik öneme sahip bir kente sahip olan devlet muazzam bir ekonomik avantaj elde etmiş olacaktı. İngiltere ve Fransa'nın Yunan taleplerini olumlu karşılaması, İtalya'nın tepkisini çekmiş ve Müttefikler arasında gerginliğe neden olmuştu. Neticede talepleri kabul görmeyen İtalyanlar konferansı terk edince Yunanlıların ulusal politikası *olan "Megali İdea"*nın önemli bir parçasını teşkil eden İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgalinin önü açılmış oldu.

14 Mayıs 1919 Çarşamba günü Müttefik donanmalarıyla birlikte İzmir Körfezi'ne yakın noktaları işgal eden Yunan birlikleri 15 Mayıs sabahı İzmir Rıhtımına çıkarak, Türk Tarihi açısından büyük önemi haiz bir süreci başlatmış oldular. Zira Yunan işgali ve işgal sırasında yaşananlar Türkler arasında *"milli uyanış"*a yol açacaktı. Daha sonra *"bağımsızlık"* ülküsüne dönüşecek olan bu uyanış, yeni bir mücadele ruhunun doğmasıyla sonuçlanacaktı.

Paris Barış Konferansı'yla başlayan, işgale doğru yönelen ve işgalle birlikte şekillenen bu süreç, hem Türk hem de Amerikan gazeteleri tarafından yakından izlenmiştir. Öyle ki bilhassa Amerikan gazetelerinde yayınlanan haberler ve yorumlar, aynı zamanda ABD'nin işgale yönelik yaklaşımları bakımından da önemli ipuçları sunmuşlardır.

Paris Konferansı: Tartışma, Anlaşmazlık ve İşgal Kararı

30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'yla imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından harekete geçen Müttefikler, *"büyük paylaşım"* fikrini uygulamaya koymaya başlamışlardı. Öte yandan da Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olarak mağlupların kaderlerini nihai olarak tayin etmeye çalışıyorlardı. Bu çabanın sonunda 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelen galip devletler, dünyayı yeniden şekillendirmek üzere görüşmelere başlamışlardı.

Paris Barış Konferansı'nda görüşülen gündem maddelerinden birisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ve topraklarının akıbetiydi. Özellikle

---

[2] ABD her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'yla fiili olarak savaşmamış olsa da Paris Barış Konferansı örneğinde olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'na ait toprakları ilgilendiren konularda yer almış ve müdahil olmuştu.

Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un 3-4 Şubat 1919'da konferansta öne sürdüğü iddialarla başlayan süreç, yeni dünya düzeninde Osmanlı İmparatorluğu'nu kilit bir konuma getirmişti. Zira artık tartışmalar ağırlıklı olarak Osmanlı coğrafyası üzerinden sürdürülecekti. Venizelos, Dışişleri Bakanı Nicholas Politis'le birlikte katıldığı toplantılarda Kuzey Epir bölgesinin yanı sıra, Adalar, Trakya ve Batı Anadolu toprakları üzerinde hak iddia etmişti.[3] Venizelos'a göre bu bölgelerde Yunan nüfusunun sayısı, diğer milletlerinkinden fazlaydı. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinin son bulması durumunda boğazlarda serbest dolaşımın uluslararası garantilerle güvence altına alınması sağlanmalı, Çanakkale ve İstanbul Boğazı çevresi Yunanistan bırakılmalıydı.[4]

Venizelos yaptığı sunumlarla, taleplerinin haklılığı konusunda Müttefikleri ikna etmeye çalışsa da Batı Anadolu İtalya'ya vaat edilen topraklar arasında yer alıyordu. Dolayısıyla bu durum Müttefikler içinde bir krize neden olabilirdi. Fakat İtalya, 1917 yılında imzalanan Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nda kendisine tanınan hakları saklı tutarak Adriyatik'teki taleplerine öncelik vermişti.[5] Buna rağmen İzmir ve çevresi konusunda İtalyanların tavrı netti. Artık *"Dörtler Konseyi"*nde[6] görüş ayrılığı yaşanması kaçınılmaz hale gelmişti. Ayrıca İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesine karşı çıkan yalnızca İtalya değildi. ABD de bu fikre mesafeli yaklaşmaktaydı.

"Yakındoğu'nun Liverpool'u"[7] olarak nitelendirilen İzmir, Batı Anadolu'daki iki ana demiryolunun bağlantı noktasındaydı ve milyonlarca dolarlık ticari potansiyeli olan bir limana sahipti.[8] Bu nedenledir ki Paris Barış Konferansı'na katılan Amerikalı delegeler bölgenin tümüyle Yunanistan'a bırakılmasına karşı çıkıyorlardı.[9] Ancak bu gerekçeyi açıkça söylemek yeri-

---

3 "Delegates Can Now Compare Notes On All Nations' Hopes", *The Birmingham Age-Herald*, 3 February 1919 (3 Şubat 1919), Vol. XXXXVIII, No. 273, s.1; "Zone Of Safety On Rhine Is Peace Aim", *The Omaha Daily Bee*, 3 February 1919 (3 Şubat 1919), Vol. 48, No 197, s.2.

4 "Ally Committee To Fix War Blame", *The Daily Banner*, 4 February 1919 (4 Şubat 1919), Vol. 22, No. 116, s.4; "Greek Claims Presented", *New York Tribune*, 4 February 1919 (4 Şubat 1919), Vol. LXXVIII, No. 26378, ss.1,2; "Greece Lays Claim To Constantinople", *The Sun*, 4 February 1919 (4 Şubat 1919), Vol. LXXXVI, No.157, s.2.

5 Emre Feyzi Çolakoğlu, "ABD Kaynaklarına Göre İzmir'in İşgali Ve Sonrası (1919-1922)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.70, s.116.

6 İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan delegelerinden oluşan konseye *"Dörtler Konseyi"* veya *"Büyük Dörtlü"* adı veriliyordu. "Secret Treaty Barrier Forms New Muddle In Peace Parleys", *Evening Capital News*, 10 April 1919 (10 Nisan 1919), Vol. XLII, No. 86, s.1.

7 "American Mandate For Symrna Opposed Strongly by Greeks", *New York Tribune*, 12 March 1919 (12 Mart 1919), Vol. LXXVIII, No. 26414, s.2.

8 "Başlıksız", *The Pensacola Journal*, 1 June 1919 (1 Haziran 1919), Vol. XXII, No. 150, s.1.

9 "Differ on Greek Claims", *Evening Public Ledger*, 14 March 1919 (14 Mart 1919), Vol. V, No. 155, s.8; "Greece Is Likely To Keep Smyrna", *The Wheeling Intelligencer*, 21 May 1919 (21 Mayıs 1919), Vol. LXVII, No. 228, s.2.

ne *"Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesinin hem Yunan hem Türk nüfusun çıkarlarına uygun olmadığı"*nı[10] öne sürüyorlardı.

Frederick Moore, New York Tribune gazetesinde yayınladığı haberde Venizelos'un taleplerine vurgu yaparak, taleplerin kabulü halinde Yunanistan'ın Romanya ve Avusturya'dan daha geniş bir coğrafyaya sahip olacağını, Arnavutluk'un küçüleceğini ve Bulgaristan'ın Ege'ye çıkış kapısından mahrum kalacağını belirtiyordu.[11] Hiç kuşku yok ki bu ifadeler, Yunanistan'ın stratejik noktaları ele geçirmesinden duyulan kaygının göstergesiydi. Venizelos ise ABD'nin bu tutumu karşısında Bulgaristan'ın uygun bir limandan Ege'ye açılmasına izin verileceği ve Müslüman haklarına saygı duyulacağı yönünde taahhüt veriyordu.[12]

ABD ile Yunanistan arasındaki bu çekişme, ABD'nde yaşayan Yunanlıları da harekete geçirmişti. ABD'nde yaşayan Yunanlılar yayınladıkları bildiriyle Barış Konferansı'na katılan Amerikalı delegeleri protesto ediyorlardı. Amerikan Pan-Helen Birliği adına yayınlanan ve S.G. Georgiades imzasını taşıyan bildiri, altmış bin Yunan vatandaşının ABD'nin şanlı bayrağı altında mücadele ettiği, şimdiyse Paris'te dünyanın geleceğinin inşasına yardımcı oldukları vurgusuyla başlıyordu. Özellikle Amerika'dan Anadolu'ya dönecek olan Yunan vatandaşlarının Amerikan medeniyetinin ve ticaretinin Anadolu'daki savunucuları olacağı belirtiliyordu. *"Umutlarımızı ve haklarımızı sevgili şanlı Başkanımız Wilson'a emanet ediyoruz"* cümlesiyle biten bildiride Yunan vatandaşlarının talepleri ise şöyle sıralanıyordu:

> - Türk ve Bulgar egemenliği altındaki Yunanlılar özgürlüklerine kavuşturulmalı,
> - Trakya ve İzmir başta olmak üzere çok sayıda Yunanlının yaşadığı ve Türk fethinden önce Yunan İmparatorluğu'na ait topraklar iade edilmeli,
> - Yunanlıların söz konusu topraklar uygarlık, ticaret, bilim ve sanatta egemen halk olduğu tüm dünyaya ilan edilmeli.[13]

Bu arada Yunanistan'ın Trakya ve Batı Anadolu'ya yönelik taleplerinin kabul edilmesi için Müttefiklere yönelik lobi çalışması yürütülmekteydi. Öyle ki İstanbul'da bulunan Rum Ortodoks Patriği Dorotheos dahi Yunanistan'ın taleplerine destek olmak amacıyla Paris'e gitmişti.[14]

---

10 Çolakoğlu, *a.g.m.*, s.117.

11 Frederick Moore, "'Big Five' to Tone Down Greek Claims", *New York Tribune*, 5 February 1919 (5 Şubat 1919), Vol. LXXVIII, No. 26379, s.1.

12 "Americans Prevent Complete Accord on Greek Peace Terms", s.2.

13 "What People Say Our Hopes", *The Bridgeport Times And Evening Farmer*, 25 March 1919 (25 Mart 1919), Vol. 55, No. 72, s.6.

14 "Americans Prevent Complete Accord on Greek Peace Terms", s.2.

Şubat ayı ortalarında Batı Anadolu'da Yunanistan işgaline izin verileceğine dair ihtimal güçlenmeye başlamıştı.[15] Özellikle Rumların, Arapların ve Ermenilerin Osmanlı coğrafyasında meskûn bulundukları bölgelerde hâkimiyet kurmalarını isteyen İngiltere'nin[16] en önemli dayanaklarından birisi de tarihi dinamiklerdi. İzmir ve çevresinin Antikçağ'da Yunanlılara ait olduğunu iddia ederek[17] yeni bir tarih inşa etmek, Yunan işgalini meşrulaştırmak açısından elverişli bir durum yaratmaktaydı. Oysa İtalyanların, İzmir üzerindeki tek iddiası ancak Roma İmparatorluğu Dönemi'nden ibaret kalmaktaydı ki Yunanlılar, Doğu Roma'nın hatırasına da sahip çıkıyorlardı.

24 Nisan 1919'da[18] İtalyan temsilciler, Fiume bölgesiyle ilgili diğer Müttefik Devletlerle anlaşmazlığa düşünce konferansı terk ettiler. Bu arada Konya, Antalya ve Marmaris bölgelerine asker çıkardılar. Bu tutum, Müttefikleri İzmir'in işgali konusunda hızlı karar vermeye yönelmişti. İngilizler ve Fransızlar, İzmir'in Yunanistan'a bırakılması hususunda uzun zamandan beri mutabıklardı, ancak ABD'nin bu fikre olan mesafesi sürecin uzamasına neden oluyordu. Nitekim İtalyanların konferansı terk etmeleri ve diğer Müttefiklerden habersiz Anadolu'ya asker çıkarmaları,[19] ABD'nin ikna olmasına yol açmıştı. ABD Başkanı Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemenceau ve Yunanistan Başbakanı Venizelos arasında yapılan toplantıda Yunanistan'ın İzmir ve çevresini işgal etmesi için izin verildi.[20] Venizelos'un Selanik'teki Umumî Karargâha gönderdiği 12 Mayıs 1919 tarihli şu telgrafla İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline onay verildiği kesinleşmiş oluyordu:

---

15 "Greece Allowed to Send More Troops to Smyrna", *New York Tribune*, 14 February 1919 (14 Şubat 1919), Vol. LXXVIII, No. 26388, s.2.

16 Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)*, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.97; Müttefiklerin nihai amacının Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak Türkleri İç Anadolu'ya sıkıştırmak, İstanbul'u ve boğazları uluslararası bir yönetime devretmek ve imparatorluk sınırları içerisindeki tüm farklı ulusları Türk hâkimiyetinden ayırmaktı. "Greece to Get Control Of Part of Asia Minor", *New York Tribune*, 3 March 1919 (3 Mart 1919), Vol. LXXVIII, No. 26405, s.2; Öyle ki Türkiye'yi yok etmenin bir barış planı olduğu gazetelerin başlığı haline gelmişti. "Destroy Turkey is peace plan", *The Barre Daily Times*, 3 March 1919 (3 Mart 1919), Vol. XXII, No. 297, s.3.

17 "Why Indeed?", *The Brunswick News*, 28 May 1919 (25 Mayıs 1919), Vol. XVIII, No. 261, s.4.

18 Volkan Aksoy, "Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 32, 2020, s.645.

19 Orhan Turan, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XVIII (Özel Sayı), 2018, ss.106-107.

20 "Local Greeks Hear Army Is To Occupy Asia Minor", *The Wheeling Intelligencer*, 14 May 1919 (14 Mayıs 1919), Vol. LXVII, No. 222, s.1; "Significance Is Attached to Allies' Approval of Greek Forces Occupying Smyrna", *New York Tribune*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No. 26482, s.4.

> Konferansın yüksek meclisi, bugünkü toplantısında ve bu anda, bildirdiğim askerî kuvvetlerin derhal İzmir'e gönderilmesine karar verdiğini tebliğ etti.[21]

Telgrafın hemen ardından Demirlisa Tümeni İzmir'e doğru yola çıkarken, İzmir'de bulunan Albay İlya Mavridis'e de bilgi verilerek işgal hazırlıkları başlatılıyordu.[22] Bu arada İngiliz, Fransız ve Amerikan temsilciler ile Venizelos arasında gerçekleştirilen toplantıda Kavala Limanı'nda toplanacak Yunan askerlerinin hazırlıklarının gizli ve ivedi bir şekilde tamamlanması, Selanik'te hazır bulunan ilk kafilenin ise İzmir'e doğru yola çıkarılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca herhangi bir kargaşaya mahal vermemek için de Türklere işgale kısa bir süre kala haber verilecekti.[23] Böylece İngilizlerin ve Fransızların kararlı tutumları *"olumlu"* sonuç vermişti. İtalyanlar da stratejik hatalarıyla bu sonuca doğrudan etki etmişlerdi.

İşgale Doğru

İzmir'in işgali her ne kadar Paris Barış Konferansı'nda kararlaştırılmış olsa da işgale yönelik çalışmalar, konferansın toplanmasından önce başlamıştı. 6 Kasım 1918'den itibaren kentte Rum nüfusun kışkırtıcı eylemlere kalkıştığı görülüyordu. Üstelik bu eylemler gün geçtikçe artıyordu. Dolayısıyla bu tutum, Türklerin tepkisine neden oluyordu.[24] Kuşkusuz, tepkinin asıl sebebi eylemler vasıtasıyla şehirde işgal veya müdahale gibi Türkler aleyhine işleyecek bir sürece hazırlanıldığı ihtimaliydi.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra zaman zaman Müttefiklere ait gemiler İzmir Körfezi'ne doğru gelip gitmeye başlamışlardı. Venizelos da İzmir'de Yunan varlığını hissettirmek istemiş ve bunun için de Leon torpidosu süvarisi Albay İlya Mavridis'i İzmir'e göndermişti. 24 Aralık 1918'de İzmir Körfezi'nde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinin görülmesi, İzmir'in er ya da geç işgal gerçeğiyle karşı karşıya kalacağını göstermekteydi. Özellikle Yunan savaş gemisi, İzmir'deki Rumlar tarafından büyük ilgiyle karşılanmaktaydı.[25]

1919 yılının başında Metropolit Hrisostomos'un İzmir'de dönmesiyle Yunan işgalini kolaylaştırılacak faaliyetlere hız verilirken, kentte Yunan propagandası yapmak ve konferansta Venizelos'un elini güçlendirecek si-

---

[21] Celal Bayar, *Ben de yazdım - Milli Mücadele'ye Giriş - C. VI*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.31.

[22] Celal Bayar, *a.g.e.*, ss.31-33.

[23] Çolakoğlu, *a.g.m.*, ss.118-119.

[24] Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, ss.17-26.

[25] Celal Bayar, *a.g.e.*, *C. V*, s.130.

yasi belgeleri hazırlamakla görevli bir heyet oluşturulmuştu. Mavridis'in liderliğindeki heyette Yunan Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi Konsolos Skaferi, Rum Lisesi Müdürü Baniki ve Avukat Artoneyini yer alıyordu.[26]

Şubat ayından itibaren İzmir'e yönelik girişimler olacağına dair şüphe uyandıran gelişmeler artmıştı. Örneğin 19 Şubat 1919 tarihli Hukuk-ı Beşer gazetesinde yer alan bir haberde İzmir Limanı'na gelen Yunan bandıralı bir gemiyle Kızılhaç mensubu üç yüz nefer ve sandıklar dolusu tıbbi ilaç getirildiği belirtiliyor ve İzmir'in neden Kızılhaç ihtiyaç duyduğu soruluyordu.[27] Oysa Yunanlıların Kızılhaç çatısı altında İzmir'de kışkırtıcı eylem hazırlıkları yaptıkları ve hatta İzmir sahillerine Yunan üniformalarıyla silah taşındığı biliniyordu.[28] Bu nedenle de Vali Nurettin Paşa, Yunan Kızılhaçı'nın İzmir'den uzaklaştırılmasını önermişti.[29] Ancak Nurettin Paşa'nın bu önerisi, Yunanlıların tepkisini çekecek ve görevden alınmasına yol açacaktı. Nurettin Paşa'nın yerine de hükümete yakın isimler arasında yer alan eski bakanlardan İzzet Bey'in atanacaktı.[30] İzzet Bey, 28 Mart'ta İzmir'e gelerek görevine başlayacaktı.

Mart ayından itibaren İzmir'in işgal edileceği iyiden iyiye hissedilirken, bu durum Türkler arasında derin rahatsızlığa neden olmuştu. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Türk Ocağı'nın da yardımıyla 13 Mart 1919 tarihinde İzmir Tiyatrosu'nda ilk kez halka açık bir toplantı gerçekleştirmişti. İzmir'in Türk olduğunun ve Türk kalması gerektiğinin vurgulandığı toplantıda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan temsilcilere verilmek üzere üç maddelik bir muhtıra hazırlanmıştı. Söz konusu muhtırada şöyle denilmekteydi:

> 1- Ege Bölgesi Türkleri nüfus, emlak ve arazi itibariyle kahir bir ekseriyet teşkil ettiklerinden Wilson prensiplerinin 12. maddesine göre buraları ecnebi hâkimiyeti altına konulamaz.
> 2- Buralardan Türk hâkimiyetinin kaldırılması Akvam Cemiyeti'ni teşkil eden necip ve adil büyük devletlerin siyasetlerinden beklenilmektedir.
> 3- İleri, insani mefkûrelerle cihazlandırılacak medeni bir heyet meydana getirmek için Türkler memleketlerinde kendi hâkimiyetlerinden başkasının hükümran olmasına tahammül edemezler.[31]

---

26 Celal Bayar, *a.g.e.*, s.131.
27 "Vilayet Havadisi", *Hukuk-ı Beşer*, 19 Şubat 1335 (1919), No. 92, s.1.
28 Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, 2. Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002, s.153.
29 *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, DH. ŞFR: 616/88, 21 Şubat1335 (1919).
30 Celal Bayar, *a.g.e.*, s.154.
31 Celal Bayar, *a.g.e.*, ss.144-145.

Aynı görüşler 17 Mart 1919'da başlayan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyet Kongresi'nde de dile getirilmiş ve 20 Mart'ta bu hususta İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine Fransızca olarak kaleme alınmış olan telgraflar gönderilmişti.[32]

İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilen telgraflara rağmen işgale yönelik hazırlıklar devam etmişti. 12 Mayıs'tan itibaren Fransız, İngiliz, İtalyan ve Amerikan bandıralı gemilerin İzmir Körfezi'ne gelmeleri[33] kentte hareketlilik yaşanacağı izlenimi uyandırıyordu. Nitekim Türklerin bir süredir tedirginlikle sezinlediği işgal girişimi, 13 Mayıs 1919 günü İzmir Metropolitliği'nin Büyük Salonu'ndaki toplantıda Mavridis'in Venizelos tarafından gönderilen beyannameyi okumasıyla resmen ilan edilmiş oluyordu.[34]

İzmir'in işgal edileceği üzerine süregelen söylentiler halkı tedirgin ederken, Vali İzzet Bey kendisine bu konuyu soran Islahat gazetesi muhabirine *"bu memleket halkını elyevm endişeye sevk eden ahval, sulh konferansında zuhura gelmeyecektir"* diyerek iyimser bir tutum sergiliyordu. Öyle ki Vali İzzet Bey'e göre bu söylentiler basit düşünen insanlara özgü bir görüştü ve yalandan ibaretti. Zira Yunanistan, İngiltere ve Fransa'nın onay vermeyeceği bir işgale girişemezdi.[35] Oysa işgal, aslında Amiral Webb'in 14 Mayıs 1919 günü Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya verdiği notayla başlamış oluyordu. İzmir'de bulunan Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa da aynı gün kıtalara gönderdiği tebliğde istihkâmların işgali sırasında herhangi bir karşılık verilmemesini, gereken kolaylığın gösterilmesini emretmek zorunda kalmıştı.[36]

İzmir'de bulunan İngiliz Konsolosu James Morgan, 14 Mayıs Çarşamba sabahı yanında bir askeri temsilciyle birlikte Hükümet Konağı'na giderek Calthorpe tarafından gönderilen tebligatı Vali İzzet Bey'e iletti. İngilizce olarak kaleme alınmış olan tebligatta Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine istinaden İzmir'in işgal edileceği bildiriliyordu. Vali İzzet Bey, işgale dair tebligatı aldıktan sonra İstanbul'a telgraf göndererek durumdan haberdar etti.[37] Bu gelişmelerin yaşandığı sırada (14 Mayıs günü), saat

---

[32] Söz konusu telgraf için Bkz. Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, 1. Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002, s.122.

[33] "İtilaf Donanması İzmir Limanında", *Zaman*, 15 Mayıs 1335 (1919), No. 367, s.1; "İzmir'in Suret-i İşgali", *Memleket*, 17 Mayıs 1335, (1919), No. 97, s.1.

[34] Celal Bayar, *a.g.e., C. VI*, s.34.

[35] "Vali İzzet Bey Hazretleriyle Mühim Bir Mülakat", *Islahat*, 14 Mayıs 1335 (1919), No. 122, s.2.

[36] Celal Bayar, *a.g.e.*, s.38; Hükümet ise ancak 16 Mayıs 1919 tarihli gazetelerde yayınladığı *"Resmi Tebliğ"* ile işgal kararına karşı üzerine düşen görevi yerine getireceğini belirtecek, buna karşın halkın sükûnetini korumasını isteyecekti. Resmi Tebliğ için Bkz. "Tebliğ-i Resmî", *Memleket*, 16 Mayıs 1335 (1919), No. 96, s.1.

[37] *BOA*, DH.EUM.AYŞ: 8/29, 14 Mayıs 1335 (1919).

12.00'da Yunan askerleri İzmir Limanı'nın giriş çıkışını kontrol edebilecek konumda olan Yenikale civarını işgal ettiler. İngilizler Köstenadaası'na asker çıkarırlarken, Fransızlar Foça'daki bataryalara, İtalyanlar ise Karaburun'a konuşlanmışlardı.[38]

Özellikle Yenikale'nin Yunan askerleri tarafından işgal edilmesiyle birlikte kentteki hava gerilmişti. M. Kâmil Dursun, İzmir'e hâkim olan gergin havayı şu ifadelerle dile getiriyordu:

> 335 senesi Mayısın ondördüncü Çarşamba günü İzmir'de müthiş bir şayia dolaştı. Yunan askeri kuvvetlerinin Yenikale ve civarını işgal ettikleri haberi bir belâ yıldırım gibi İzmir'e aksetti. Bütün Türkleri yeis ve heyecan kapladı. Herkes aklınca bir tedbir düşünüyor ve muhakemesi zor bir noktaya saplanarak hiçbir şeye karar veremiyordu. Kışlada müdafaa edecek miktarda asker kuvveti olmadığı gibi bunları düşmana karşı müdafaa sevk edecek başlarında bir kumandan dahi yok idi.[39]

Yenikale ve çevre bataryaların işgali, Türkler arasında direniş hareketliliği başlamıştı. 14 Mayıs günü Türk Ocağı'nda yapılan toplantıda direnişin yöntemi konusunda mutabık kalınamayınca bir beyanname bastırılarak Türk mahallelerine dağıtılması ve şehirdeki Türklerin *"Maşatlık"* adı verilen Musevi Mezarlığı'nda [bugünkü Bahri Baba Parkı] toplanarak işgalin protesto edilmesi kararlaştırılmıştı.[40] Söz konusu beyannâme şöyleydi:

> Ey Bedbaht Türk!
> Wilson prensipleri unvan-ı insaniyetkâranesi altında senin hakkın gasb ve namusun hetk ediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğunu ve Türklerin Yunan ilhakını memnuniyet kabul edeceği söylendi. Bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunan'a verildi. Şimdi sana soruyoruz. Rum senden çok mudur? Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin Maşatlık'tadır. Oraya yüzbinlerle toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok, fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kitle-i kahire vardır. İlân ve ispat et. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsran ve nekbet faide vermez. Binlerle, yüz binlerle Maşatlık'a koş ve Hey'eti Milliye'nin emrine itaat et.[41]

---

[38] Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 15, 2007, s.7.

[39] M. Kâmil Dursun, *İzmir Hâtıraları*, Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.96.

[40] Celal Bayar, *a.g.e.*, ss.40-41.

[41] F. Altay, İzmir Faciasının Muhakemesi, *Belleten*, C. 23, S. 89, 1959, ss.137-138.

Türkler 14 Mayıs'ta Maşatlık'ta Yunan işgalini protesto ederlerken, akşam saatlerinde İzmir Valisi İzzet Bey'e ikinci bir nota ulaştırılıyordu. Altı maddeden oluşan 14 Mayıs 1335 tarih ve 5505 numaralı notada işgalle ilgili olarak şu ifadeler yer alıyordu:

> Ekselansları,
> 1- Türkiye ile imzalanan Mütarekenin 7. Maddesi gereğince Müttefik Hükümetler tarafından İzmir'in Yunan Askeri Kuvvetleri'nce işgal edilmesine karar verildiğini size iletmek durumundayım.
> 2- Bu karar Osmanlı Hükümeti'ne de iletilmiştir.
> 3- Askeri kuvvetleri taşıyan gemilerin yarın, 15 Mayıs'ta ve yerel saatle sabah 08.00'da İzmir'e ulaşması ve hemen karaya çıkışların başlaması bekleniyor. Yunan Deniz Müfrezeleri, gemiden inişlere hazırlık amacıyla sabah 07.00'da rıhtım ve çevresini işgal etmek üzere karaya çıkacaklar.
> 4- Herhangi bir talihsizliğe mahal verilmemesi için, Yunan askeri makamları kendileriyle ilgili isteklerini bildirene kadar Türk birliklerinin yarın sabah kışlalarında kalmalarını talep ediyorum. Gümrük ve Alsancak civarında görev yapan Türk birlikleri, sabah 07.00'dan önce çekilerek merkez kışlada toplanmalıdır.
> 5- Bu türden bir olay İzmir ve çevresinde heyecan ve huzursuzluk yaratabilir. Bu yüzden sükûnetinizi korumak için emrinizde olan tüm araçları kullanmanız gerekmektedir.
> Telgrafhane yarın sabah erken saatlerde İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilecektir. Böylece iç kesimlere alarm verici nitelikte haberler gönderilemeyecektir. Sansüre verildiği takdirde resmi Türkçe telgrafların gönderilmesi engellenmeyecektir.
> 6- Şu anda limanda bulunan güçlü Müttefik donanmasının sakinleştirici bir etki yaratacağına inanıyorum.[42]

Böylece aylar süren hazırlıklar tamamlanmış ve artık tarihi yeniden şekillendirecek olan İzmir'in işgali beklenmeye başlamıştı.

15 Mayıs 1919: İzmir'in İşgali

14 Mayıs'a İzmir'e yakın stratejik noktaların işgalinden sonra sıra kent merkezine gelmişti. 15 Mayıs sabahı Yunan savaş gemileri ile onlara eşlik eden Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan donanmaları,[43] Amerikan gaze-

---

[42] *BOA*, DH.İ.UM.EK: 51/72, H-13 Şaban 1337. (14 Mayıs 1919)

[43] "Greeks Land Soldiers At Smyrna", *El Paso Herald*, 16 May 1919 (16 Mayıs 1919), No. Yok, s.1; "Greeks Land At Smyrna", *The Chattanooga News*, 16 May 1919 (16 Mayıs 1919), Vol. XXXI, No. 171, s.1. Yunan donanmasının arasında 1914'te Amerika'dan aldığı ve adını Kalkis olarak değiştirdiği Idaho adlı geminin yer alması, ironik bir durumdu. "Great Day In Greek History", *The Daily Gate City And Constitution-Democrat*, 16 May 1919 (16 Mayıs 1919), Vol. 128, No. 111, s.1

telerine göre *"deniz gösterisi"* yaparak[44] İzmir Limanı'na yanaşmışlardı. İzmir Körfezi'ndeki bu tablo, Müttefik devletlerin Türkiye'nin parçalanması konusunda hemfikir olduklarının göstergesiydi.[45]

15 Mayıs 1919 Perşembe günü saat 8.00'da İzmir Limanı'na giren Yunan kuvvetleri, Albay Zafiriyu öncülüğünde Punta (Alsancak) ve Pasaport iskelelerinden karaya çıktı.[46] Rıhtımda silah çatıp dans eden askerler, daha sonra İzmir Metropoliti Hrisostomos ve beraberindeki din adamları tarafından kutsanarak[47] Konak istikametine doğru uygun adımla yürüyüşe geçtiler. Bu sırada Rumlardan oluşan kalabalık kitle, Yunan askerlerine sevgi gösterilerinde bulunuyor, körfezde bulunan gemiler de sürekli düdük ve siren çalarak işgal kutlamalarına eşlik ediyorlardı.[48]

Yunan askerlerinin saat 10.30 civarında Hükümet Konağı civarına gelmeleriyle birlikte bir el silah sesi duyuldu. Silah sesiyle birlikte askerlerin önünde yürüyen Yunan bayraktar yere yığıldı.[49] Günümüzde her ne kadar tartışılan bir konu olsa da Türk Tarihi'nde *"ilk kurşun"* ve *"ilk direniş"* olarak kabul edilen bu girişim, Hukuk-ı Beşer gazetesi başyazarı Hasan Tahsin Recep tarafından gerçekleştirilmişti. Bunun üzerine Yunan askerleri toparlanarak, kışlaya doğru sürekli ateş etmeye başladılar. Daha sonra kışlaya giren Yunan askerleri, buradaki tüm subay, asker ve memurları gözaltına aldılar. Aynı zamanda Hükümet Konağı da istilaya tabi tutulmuştu. Hükümet Konağı'nda görevli memurlar da hakaretler eşliğinde dışarı çıkarılmışlardı. Gümrük İdaresi de benzer bir baskınla karşı karşıya kalmıştı. Neticede esir alınan tüm asker, memur ve halktan kimseler, Yunan gemilerine, hapishaneye dönüştürülmüş depo ve mağazalara atıldılar. Vali İzzet Bey de esir alınanlar arasındaydı. Özellikle kışlada görevli subaylar, elleri havada olmak suretiyle Yunan askerlerinin süngüleri arasında hakaretlere maruz bırakılarak[50] Patris ve Averof zırhlılarına[51] götürülmek üzere Birinci Kordon'da yürütülmüşlerdi. Bu sırada esirler arasında yer alan Türk askerleri arasında hatırı sayılan subaylardan olan Süleyman Fethi Bey, kendisine

---

44 "Greeks Land Soldiers At Smyrna", s.1.

45 "Cutting Up Turkey", *Norwich Bulletin*, 21 May 1919 (21 Mayıs 1919), Vol. LXI, No. 120, s.4.

46 Aynı zamanda kuzeyde Ayvalık, güneyde ise Urla arasında kalan sahil hattındaki stratejik noktalar da Müttefikler tarafından işgal ediliyordu. "The Allies at Smyrna", *The Sun*, 17 May 1919 (17 Mayıs 1919), Vol. LXXXVI, No. 259, s.8; "Allies Lost 300 In Smyrna Fight", *Evening Public Ledger*, 21 May 1919 (21 Mayıs 1919), Vol. V, No. 213, s.9; "Telegrams St. Croix Station", *St. Croix Avis*, 24 May 1919 (24 Mayıs 1919), No. 117, s.2.

47 Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.71.

48 Orhan Turan, *a.g.m.*, s.112.

49 Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.71.

50 Zafer Çakmak, *a.g.e.*, s.129.

51 *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1335, s. 8.

gösterilen muameleye karşı durmuş ve bu nedenle de süngülenerek yaralanmıştı. Süleyman Fethi Bey birkaç gün sonra hastanede şehit olacaktı.

İşgalin ilk gününde yaşananlar bununla sınırlı kalmadı, İzmir'de görev yapan 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın 25 Ekim 1920 tarihli ifadesine göre Yunan askerleri esir aldıkları askerlerin üzerlerindeki para, saat, kordon vb. değerli eşyalara el koymuşlar, parası olmayanları süngülemişler ve diğer askerleri ise ahırı andıran ambarlara atmışlardı.[52] Üstelik askerlerin üniformalarını da yırtmışlardı.[53]

İşgal günü asayiş kontrolden çıkmıştı. Yunan askerleri tarafından öldürülen subay ve erlerin cansız bedenleri önce rıhtımda sürüklenmiş, ardından denize atılmışlardı. Sivil Türkler de aynı muameleye maruz kalmışlardı. Hatta kimi Türklerin yaralı olarak denize atıldıkları dahi görülmüştü.[54] Ayrıca Yunanlılar tarafından İzmir'de belirlenen komutanların ve kanaat önderlerinin evlerine baskınlar düzenlenmiş, yağma ve tecavüz gibi olaylarla karşı karşıya kalınmıştı.[55] Bu durum kentte asayişin kontrolden çıktığını gösteren bir başka örnekti. Dönemin tanıkları, kentte özellikle Türk gençlerine yönelik bir tür cadı avı başlatıldığını ima ediyorlardı. Örneğin M. Kâmil Dursun, bu dönemde Türk mahallelerindeki gençlerin şüpheli sıfatıyla takip ve tevkif edildiklerini ve işkencelere maruz kaldıklarını belirtiyordu.[56] Kısacası, Bayar'ın deyimiyle 15 Mayıs'ta İzmir'de tezyif, tahkir, yağma ve ölüm hâkimdi.[57]

Hiç kuşku yok ki asayişin böylesine bozulmasında işgalin başlayacağını duyan ve kırsal bölgeden kent merkezine gelen Rum çetelerinin de payı büyüktü. İşgalin ilk ve ikinci günü yaşanan kargaşa ve yağmaların bu çetelerden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldi. Kaldı ki işgal edilen kış-

---

52 F. Altay, *a.g.m.*, s.144.

53 *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, s. 8.

54 Zafer Çakmak, *a.g.e.*, s.128; İzmir'de Türklere yönelik saldırılar için ayrıca Bkz. Zafer Çakmak, *a.g.e.*, ss.134-135.

55 Zafer Çakmak, *a.g.e.*, s.112.

56 M. Kâmil Dursun, *a.g.e.*, s.97.

57 Celal Bayar, *a.g.e.*, s.52; 15 Mayıs'ta Yunan işgaliyle başlayan yağma ve katliamlar, Osmanlı Hükûmeti'nin ısrarı ve Müttefik Devletlerin kabulü neticesinde inceleme komisyonu kurulmasına yol açacaktı. ABD Yüksek Komiseri Mark Lambert Bristol başkanlığında kurulacak komisyonda İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciler de yer alacaktı. Ayrıca *"gözlemci"* sıfatıyla Türk ve Yunan temsilciler de komisyon çalışmalarını takip edebileceklerdi. Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde "Müttefiklerarası Tahkik Heyeti Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.8, 1991, s.699'den alıntılayan Orhan Turan', *a.g.m.*, ss.121-122. Komisyonun çalışmalarını tamamlamasının ardından hazırlanan raporda her ne kadar Yunan ordusu İzmir'deki yağma ve katliamlardan sorumlu tutulacak ve ordunun İzmir'den çekilmesi gerektiği belirtilecekse de söz konusu rapor Müttefikler tarafından dikkate alınmayacak ve işgal genişleyerek devam edecekti.

lalardaki silah ve cephaneler, Yunan askerler tarafından sivil Rumlara verilmişti.[58] Kentte derhal sıkıyönetim ilan edilerek, şiddet ve yağma olaylarının görece önüne geçmeye çalışılmıştı.[59] Bu arada Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Zafiriyu, yayınladığı tebliğle halkı yatıştırmaya çalışıyordu. Tebliğde Müttefiklerin muvafakatiyle İzmir ve civarının işgaline başlandığını, işgalin amacının mevcut kanunların korunması ve halkın refahını temin edilmesi olduğunu belirten Zafiriyu, Türklerin inancına, örf ve adetlerine saygı göstereceklerini vurguluyor, herkesin sessizce işiyle meşgul olmasını tavsiye ediyordu.[60] Bunun dışında yaşanan her türlü gayrimeşru olay karşısında sessizliğini koruyordu. Nitekim şiddet ve yağma olayları bir süre sonra kırsal kesimlere doğru yayılmaya başlayacak ve bu durum Türklerin özellikle Anadolu içlerine doğru göç etmek zorunda kalmalarına neden olacaktı.[61]

İşgalin başladığı ilk gün, Yunan ordusu Türk direnişiyle karşı karşıya kalmıştı. Bazı yerlerde çatışmalar dahi yaşanmıştı. 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey, Genelkurmay'a gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgrafta İzmir'in işgali sırasında ölenlerden yirmisinin zabitlerden ve subaylardan oluştuğuna ve sivil vatandaşların ise öldürüldükten sonra denize atıldıklarına dikkat çekiyordu.[62] İngiliz Konsolosu James Morgan'ın Amiral Richard Webb'e gönderdiği 16 Mayıs 1919 tarihli telgrafa göre 15 Mayıs 1919'da öldürülen Türklerin sayısı 300, Yunanlıların sayısı 100 civarındaydı.[63] Aydın'da bulunan 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey ise İzmir'den kaçan Türklerden aldığı bilgiye göre her iki taraftan da ölenlerin sayısının 700'ü geçtiğini ifade etmekteydi.[64]

Bu arada Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Zafiriyu, 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'dan emrindeki birlikleri İzmir'in dışına taşımasını istemiş, bu isteği Harbiye Nezareti'ne ileten Ali Nadir Paşa, Zafiriyu'nun isteğinin yerine getirilmesi emrini almıştı.[65]

---

58 Orhan Turan, *a.g.m.*, s.114.

59 Orhan Turan, *a.g.m.*, s.119.

60 *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, s.17; Yabancı basında Yunan din adamlarının da kiliselerde Müslümanlara adilane muameleler gösterilmesi yönünde telkinlerde bulundukları ifade ediliyordu. "Allies Lost 300 In Smyrna Fight", s.9.

61 Orhan Turan, *a.g.m.*, s.124.

62 *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, ss.19-20.

63 "400 Killed in Smyrna As Greeks Fight Turks", *New York Tribune*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No. 26482, s.1; "300 Turks And 100 Greeks Killed In Clash At Smyrna When Hellenic Troops Are Landed", *The Wheeling Intelligencer*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. LXVII, No. 226, s.1.

64 *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, s. 8.

65 Zafer Çakmak, *a.g.e.*, s.131.

Bayar'ın aktardığına göre işgalle birlikte bütün karakollar doğrudan doğruya Yunanlıların idaresine geçmiş, tüm resmî binalara Yunan bayrağı asılmış, kent yönetiminde artık Yunan kanunları hâkim kılınmış ve sıkıyönetimle birlikte Yunan Askerî Mahkemeleri göreve başlamıştı.[66] Ayrıca telgraf ve postane binaları İngilizlerin denetimi altına girmişti.[67]

Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Zafiriyu, kentte hâkimiyet sağlayabilmek amacıyla 16 Mayıs'ta bir emir yayınladı. Tüm memurları görev başına davet eden ve kentte sıkıyönetimin ilan edildiğini hatırlatan Zafiriyu'nun yayınladığı emir şöyleydi:

> İşgal münasebetiyle vukua gelen vakı'adan sonra asayiş-i umumiye-i memleket tamamiyle iade olunduğu cihetle bilcümle memurin-i mülkiye, ruhaniye ve ahali-i memleketi vazifeleri başına davet ederim. Memleketin işgalinden itibaren ilan edilmiş olan idare-i örfiye ahkamına tevfikan hareket etmelerini ve mahall-i asayiş her türlü hareket-i tecavüzkâraneden katiyyen ictinab eylemelerini ahaliye tavsiye ederim. Bilatefrik cins ve mezhep ufak bir cebre maruz kalacak olan her şahs-ı müteârrızın derhal tecziyeleri hususunda bila ifate-i zaman müracaat etmelidir. Her kimin kusuru görülürse bila merhamet adalet dairesinde tecziye olunacağından silah taşımamalarını dahi bilhassa ahali-i muhteremeye rica ve tavsiye ederim.[68]

Bir yandan kentte gerginlik sürerken, öte yandan Müttefiklerin de müdahalesiyle normalleşme adımları atılıyordu. Örneğin işgal sırasında gözaltına alınan Vali İzzet Bey, İngiliz Konsolosunun araya girmesiyle birlikte 17 Mayıs'ta görevinin başına dönmüştü. Vali İzzet Bey ile birlikte işgal sırasında gözaltına alınan memur ve ahali de serbest bırakılmıştı.[69] Göreve döner dönmez bir yandan İçişleri Bakan Vekili Mehmet Ali Bey'e kentte asayişin tesis edildiğini belirten[70] Vali İzzet Bey, öte yandan İzmir'de yaşanan hadiselerin abartıldığını, asıl meselenin İzmir'in Yunan askerinin işgali altına girmesinden ibaret olduğunu, herkesin işiyle gücüyle ilgilenerek sükûnetin sağlanması gerektiğini[71] telkin ediyor ve memurlara hitaben şöyle bir beyanname yayınlıyordu:

---

[66] Celal Bayar, *a.g.e.*, ss.58-59.

[67] Orhan Turan, *a.g.m.*, s.113.

[68] *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, s.7.

[69] *BOA*, DH.İ.UM.EK: 51-105, H-16 Şaban 1337. (17 Mayıs 1919)

[70] "İzmir'de Asayiş", *Alemdar*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 146-1456, s.1; "İzmir Hadisesi", *Memleket*, .18 Mayıs 1335 (1919), No. 98, s.1.

[71] Celal Bayar, *a.g.e.*, ss.60-61.

> Bilumum memurin-i mülkiye ve adliye ve belediye heyetlerinin, jandarma ve polislerin ve bilcümle müstahdemin devletin zaten tayin edilmiş olan saat-i mesaide vazife başında bulunmaları ve muntazaman iş ve mesalih-i resmiyelerini temşiyete devam ile mesalih-i devlet ve milletin tehirinden vikayesine itina ve müsaraat etmeleri ihzar olunur.[72]

Vali İzzet Bey'in beyannamesinden de anlaşılacağı üzere memurlar işlerinin başına dönecekti. Ancak döneme tanıklık eden bazı kimseler, işgalin hemen ardından birkaç bürokrat dışında Türk memurların yerine Yunanlıların ikame edildiklerini belirtiyorlardı.[73]

Yunan Yüksek Komiseri Aristis Stergiadis'in 19 Mayıs 1919'da İzmir'e gelerek Yunanistan adına şehrin idaresini eline almasıyla[74] Yunan işgalinin mutlak bir safhaya ulaştığı seziliyordu. Nitekim bu mutlak hâkimiyet Ahenk gazetesinin 25 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yayınlanan "*emir*"le somutlaşacaktı:

> 1- Açık olsun kapalı olsun hiçbir yerde izinsiz birikmek, konferans vermek, nutuk söylemek yasaktır.
> 2- Kazalara gitmek için mevki kumandanlığından müsaade alınacaktır. İzinsiz seyahat katiyyen yasaktır.[75]

"*Küçük Asya'nın Gözü*"[76] artık Yunan işgali altındaydı. Ancak işgalin İzmir'le sınırlı kalmayacağı, Anadolu içlerine doğru ilerleyeceği beklenen bir durumdu. İtalya'nın Müttefiklerden habersiz Anadolu'da işgale başlamasının yarattığı tepki, Yunanistan'a İzmir'e yönelik işgal izninin İç Anadolu'ya değin sarkıtma fırsatı sunmuştu.[77] Bunun üzerine üç koldan harekete geçen Yunan kıtaları, 21 Mayıs günü güneyde Torbalı'ya, doğuda Kemalpaşa'ya, kuzeyde ise Menemen'e ulaşmışlardı.[78] Kısa süre içerisinde de Aydın, Manisa ve Ayvalık'a değin ilerleyeceklerdi.[79]

---

72 "Beyanname", *Ahenk*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 7079, s.1.
73 M. Kâmil Dursun, *a.g.e.*, s.97.
74 "Late News Bulletins", *The Bisbee Daily Review*, 30 May 1919 (30 Mayıs 1919), Vol. 21, No. 130, s.1.
75 "Emr-i Yevmi", *Ahenk*, 25 Mayıs 1335 (1919), No. 7085, s.1.
76 "Başlıksız", *The Pensacola Journal*, 1 June 1919, Vol. XXII, No. 150, s.1.
77 Çolakoğlu, *a.g.m.*, s.121.
78 Zafer Çakmak, *a.g.e.*, s.137.
79 "Greeks Reported Advancing", *Albuquerque Morning Journal*, 29 May 1919 (29 Mayıs 1919), Vol. CLX, No. 59, s.2; "Greek Troops Force Landing On Turk Soil", *Oklahoma City Times*, 30 May 1919 (30 Mayıs 1919), Vol. XXXI, No. 44, s.1.

Türk ve Amerikan Basınında İşgale Bakış

İzmir'in işgali hem Amerikan basınında hem de Türk basınında önemli ölçüde yer edinmişti. Hemen hemen her gün gazetelerde işgale dair bir haber veya yoruma rastlanmaktaydı. Özellikle Amerikan basınının işgal öncesinde Paris Barış Konferansı'na ve İzmir'e dair yayınladığı haberlerde öne sürdüğü iddialar işgali uluslararası kamuoyunda meşrulaştıracak bir altyapı hazırlıyordu. Üstelik bu haberler, ABD'nin işgale yönelik yaklaşımıyla da paralellik gösteriyordu. Bu yönüyle Amerikan siyaseti hakkında da ipuçları sunmaktaydı.

Konferans görüşmeleri devam ederken, bir Amerikan gazetesinde İzmir çevresindeki Rumların Türkler tarafından katledildikleri ve yağmaya maruz kaldıkları ifade ediliyordu.[80] Ertesi gün ise bir başka Amerikan gazetesinde Buca'da tarladan dönen Rum köylülerin Türklerin saldırısına uğradıkları ve 50 civarında köylünün öldürüldüğü belirtiliyordu.[81] Bu haberlerin yayınlanmasından birkaç hafta sonra Amiral R.N. Webb tarafından bir rapor hazırlanmıştı. Raporda kısa bir zaman içerisinde Ermenilere yönelik katliamlara girişilmesinden korkulduğu, Rumların İzmir'de yaşadıklarının bu yönde örnek teşkil ettiği, İstanbul'un birkaç mil yakınında dahi Türklerin gaddarca cinayet işledikleri vurgulanıyordu.[82] Raporunun yayınlanmasını ardından Amerikan gazetelerinde, İzmir'de asayişin bozulduğuna yönelik haberlere devam edilmişti. Örneğin Atlanta Semi-Weekly Journal gazetesinin 29 Nisan 1919 tarihli nüshasında Türk çetelerinin İzmir'de baskınlar yaptığı, kilise yetkililerinin verdiği bilgilere göre 160 Rum vatandaşının öldürüldüğü, Jön Türk'ün önde gelen isimlerinin İzmir'de toplantı yaptıkları ve Rumlara karşı yeni bir şiddete başvurulmasından korkulduğu ifade ediliyordu.[83]

İşgal sürecini hızlandırıcı etkiye sahip bu haberler esasında İngiliz politikasıyla örtüşen bir karakteri haizdi. Zira söz konusu haberler, sürecin Yunanistan lehine işlemesine imkân tanıyordu. Ayrıca İngilizler, dolaylı müdahalelerde bulunan Amerika'yı sürece doğrudan ortak etmeye çalışıyordu. Amerikan basını da İngilizlerin bu tutumuna destek veriyorlardı.

---

80 "Turkish Outrages in Smyrna District", *The Cordova Daily Times*, 20 March 1919 (20 Mart 1919), Vol. IV, No. 89, s.1.

81 "Pillaging Greece", *The Chattanooga News*, 21 March 1919 (21 Mart 1919), Vol. XXXI, No. 223, s.8.

82 "Fear Armenians Will Be Slain In Big Numbers", *The News Scimitar*, 17 April 1919 (17 Nisan 1919), Vol. 39, No. 92, s.1; "Situation In Turkey Causes Much Anxiety", *Grand Forks Herald*, 17 April 1919 (17 Nisan 1919), Vol. 14, No. 92, s.1; "Fear Massacre In Armenia By Turks", *Hickory Daily Record*, 17 April 1919 (17 Nisan 1919), Vol. IV, No. 169, s.1.

83 "Greeks Not Yet Safe From Turkish Violence", *The Atlanta Semi-Weekly Journal*, 29 April 1919 (24 Nisan 1919), Vol. XXL, No. 60, s.2.

Öyle ki imparatorluk sınırlarında bir tür Anglo-Amerikan otonom kurulmasının çözüm olabileceğine dair fikir beyan ediyorlardı.[84]

Amerikan basını, işgal öncesini olduğu gibi işgal sürecini de yakından takip etmişti. Örneğin bir Amerikan gazetesi işgali *"Yunan Tarihi'nde Büyük Gün"* başlığıyla duyuruyordu. Amerikalılara göre bu işgalle Yunanlıların beş asırdır süregelen hayalleri gerçekleşmiş oluyordu.[85] Bununla birlikte Müttefiklerin işgali meşrulaştırmak amacıyla öne sürdüğü gerekçelere de geniş ölçüde yer veriliyordu. İşgalin Türklerle barışı hızlandırmak ve mağdur Hristiyan nüfusunu korumak için yapıldığı[86] belirtiliyordu. Müttefiklerin kafilede yer alması da bu nedenleydi.[87] Üstelik İzmir'in merkez mahallelerinde Türk nüfusunun 96.500, Rum nüfusunun ise 243.479 olduğu ifade ediliyordu. Bu da işgali meşrulaştırmak için öne sürülen bir başka iddiaydı.[88]

Bazı gazetelerde işgalin amacıyla ilgili dikkat çekici başka bilgiler de mevcuttu. Grand Forks Herald gazetesine göre işgal, Trakya ile Anadolu'da manda yönetiminin kurulacağı bir sürecin ön hazırlığıydı.[89] Bu nedenle de işgal, Osmanlı İmparatorluğu'nun erken sonunun göstergesiydi.[90] Hatta ilk aşamada padişahın başkent İstanbul'dan Bursa'ya taşınması dahi öngörülmüştü.[91] Bu sürecin sonunda Avrupa'daki Türk varlığına son verilmesi[92] kuvvetle muhtemeldi.

İzmir'in işgali, yurdun dört bir yanında infial yaratmıştı. İşgal sırasında Alaşehir'de bulunan Bezmi Nusret Kaygusuz, *"Alaşehir'i simsiyah bir matem bulutu kapladı. Herkeste ağlamak, feveran etmek istidadı vardı. Ve ben fazla bir bitkinlik göstermemek, halkı ruhan mağlubiyete sürüklememek ve kazada bir panik yaratmamak için gözlerimin yaşlarıile kalbimin zehirlerini gizli gizli eritmeğe ve elden geldiği kadar sakin ve vakur görünmeğe çalışırdım"*[93] diyerek

---

84 "Britain May Get Mandate Over Turkey", *New York Tribune*, 6 May 1919 (6 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No. 26469, s.1.

85 "Great Day In Greek History", s.1.

86 "Early Peace With Turks", *The Weekly Alaska Citizen*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. XII, No. 14, s.1.

87 "Allied Men at Smyrna", *Grand Forks Herald*, 17 May 1919 (17 Mayıs 1919), Vol. 14, No. 118, s.1.

88 "The Allies at Smyrna", s.8.

89 "Allied Men at Smyrna", s.1.

90 "End Of Ottoman Empire Predicted", *The Birmingham Age-Herald*, 18 September 1919 (18 Eylül 1919), Vol. XLIX, No. 12, s.1.

91 "Brusa To Be New Capital of Turkey", *New York Tribune*, 18 May 1919 (18 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No. 26481, s.4.

92 "Allied Force Takes Smyrna", *The Rock Island Argus*, 17 May 1919 (17 Mayıs 1919), No. 181, s.1; "Sultan Will Be Expelled From European Soil", *Albuquerque Morning Journal*, 20 May 1919 (20 Mayıs 1919), Vol. CLXI, No. 50, s.6.

93 Bezmi Nusret Kaygusuz, *a.g.e.*, s.159.

işgalin yarattığı travmayı dile getiriyordu. İzmir'i *"karanlık gecede semada parlak bir yıldız"*[94] olarak betimleyen Türklerin halet-i ruhiyyesini böylesine travmatik hale sokan husus, yalnızca bir şehrin işgali değil, milletin yaşam hakkına müdahale edildiği algısıydı.[95]

İşgalin Türkler üzerinde yaratmış olduğu travmatik hüzün ve hayal kırıklığı Türk basınına da yansımıştı. Zaman gazetesi *"Mukaddesatına dil ve el uzatıldığını görüp de müteessir ve müteheyyiç olmamak hiçbir insan için kabil değildir"* ifadesiyle işgalden duyulan hüznü dile getirirken, Müttefiklerle ilgili hayal kırıklığını ise şu şekilde yansıtıyordu:

> Wilson'un prensiplerini rehber-i amal edineceklerini, yaşamak hakkımıza riayet edeceklerini söylemişlerdi. ... İstikbal-i hayatımızı, mukadderat-ı cihanı tanzim edenlerin irfan ve adaletinden başka bir kuvvetten beklediğimizi gösterecek bir şey sezildi mi? Şu halde böyle bir hareket ihtiyarına ne lüzum vardı?[96]

Özellikle İzmir gazetelerinin işgal konusunu uzun uzadıya ele alması veya yaşananları olduğu gibi aktarması olanaksızdı. Zira Yunan işgaliyle birlikte basın üzerinde yoğun bir sansür uygulaması başlatılmıştı. Öyle ki birçok yazıya sansür uygulanıyor, bu nedenle gazetelerin bazı sütunları boş bırakılıyordu.[97] İşgale dair yazılanlar ise yumuşak birer matem ifadesi veya İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'nın günlük emirlerinden ibaret kalıyordu. Buna karşın işgal sırasında yaralananların ve hayatını kaybedenlere ait cesetlerin ise Gureba-i Müslimin Hastanesi karşısında bulunan Cemal Paşa Konağı'nda oldukları ve yakınlarından haber alamayanların adı geçen konağa gidip bakmalarının tavsiye edildiği haberler,[98] işgalin boyutlarını ortaya koyuyordu. Yine de haber yayınlarken işgalin yaratacağı felaketlerden sakınmak adına itidalli olmak zorunda kalınıyordu. Örneğin Mehmet Şevki'nin Ahenk gazetesinin 18 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yer alan *"[hak] bütün mukaddesatın fevkindedir. Ona en küçük bir hürmetsizlik felaket tevellüt eder. Felaket ve bela ise halkın; çoluğun, çocuğun masumiyetinin başına çöker, sebep olanlar her vakit müsterih ve müreffeh olur. Fakat! Çeken, eyleyen daima halktır; ahalidir. Artık hata etmekten asabiyetimize kurban olarak halkı helak*

94 "Darülfünun Heyet-i Umumiyesinin Hararetli Bir İctimaı", *Memleket*, 19 Mayıs 1335 (1919), No. 99, s.1.
95 "Felaket karşısında vahdet: Hak isteriz, yaşamak isteriz!", *Zaman*, 24 Mayıs 1335 (1919), No. 376, s.1.
96 "İzmirimiz için", *Zaman*, 16 Mayıs 1335 (1919), No.368, s.1.
97 Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.84.
98 "Tahliye Olundular", *Ahenk*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 7079, s.1.

eylemekten yüzler kızarmalıdır"[99] şeklindeki ifade, mecburi itidali ortaya koymaktaydı.

Ulusal basında ise farklı üsluplar dikkat çekiyordu. Özellikle hükümete yakın gazetelerde işgale karşı gayet yumuşak denilebilecek bir dil kullanılıyordu. Alemdar gazetesi bu hususta örnek teşkil etmekteydi. Alemdar'a göre İzmir'in işgali siyaseten önemli bir olaydı. Osmanlı Hükümeti doğal olarak işgale karşı birçok siyasi girişimde bulunacaktı. Bu nedenle İtilaf Devletlerinin bir parçası olan Yunanistan'ın bir memleketi İtilaf Devletleri adına işgal etmesini büyütmemek daha uygun bir davranış olurdu.[100] Ayrıca işgalden kurtulmak için İngiliz dostluğundan başka çare yoktu ve artık her türlü fedakârlık göze alınmalıydı.[101] Bu söylemler aslında hükümete aitti. Nitekim işgalden hemen sonra istifa eden, ancak Padişah tarafından yeniden aynı göreve atanan Sadrazam Damat Ferit Paşa,[102] Müttefiklere ilettiği notada Osmanlı Hükümeti'nin Paris Barış Konferansı kararına muhalefet etmediğini vurguluyor, sadece Müttefiklerin aslî unsuru olarak kabul edilmeyen bir devletin ırken, tarihen ve coğrafi olarak hiçbir bağının bulunmadığı bir Asya şehrini işgal etmesine müsaade edilmesini doğru bulunmadığını ifade ediyordu.[103] Böylece hükümet, resmi tebliğde de belirttiği gibi *"üzerine düşen vazife"*yi yerine getirmiş oluyordu.

Ulusal basında Memleket ve Zaman gazeteleri gibi işgale karşı daha protest tavır takınan gazeteler de vardı. Memleket gazetesine göre Wilson Prensiplerine dayanan Düvel-i Muazzama'nın insaf ve adaletinden beklenen husus, işgalin geçici nitelikte olmasıydı. Ancak Türklerdeki genel kanaat bunun tam aksi yönünde olacaktı. Çünkü herkes dünya tarihinde hak ve adaletin bu derece ihmal edildiğine şahit olmamıştı.[104] Zaman gazetesine göre ise İzmir'in işgal edilmesi, Türklerin bir kolunun kesilmesi, gözlerinin birinin sönmesi, ciğerlerinden birinin sökülmesi demekti.[105]

Ulusal basında özellikle İzmir'deki nüfus ön plana çıkarılarak işgalin haksızlığına vurgu yapılıyordu. Zaman gazetesinde sunulan istatistikler İzmir'de 1.292.500 Müslüman, 233.914 Rum, 21.194 Ermeni ve 3.611

---

99 Mehmet Şevki, "Hâl ve Mevkii Münasebetiyle", *Ahenk*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 7080, s.1.
100 "İzmir Hadisesi Münasebetiyle...", *Alemdar*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 145-1455, s.1.
101 "Muhafaza-i Mevcudiyet İçin", *Alemdar*, 21 Mayıs 1335 (1919), No. 149-1459, s.1.
102 "Heyet-i Vükelânın İstifası", *Memleket*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 97, s.1; Ayrıca Damat Ferit Paşa Kabinesinin istifa dilekçesinin metni için Bkz. "Ferit Paşa Kabinesinin İstifanamesi Sureti", *Memleket*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 97, s.1.
103 "Sadrazam Paşa Hazretlerinin Notası", *Alemdar*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 146-1456, s.1; "İtilaf Mümesillerine Verilen Nota", *Memleket*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 98, s.1.
104 "İzmir Vilayeti", *Memleket*, 17 Mayıs 1335 (1919), No.97, s.1.
105 "İzmirimiz için", s.1.

Katolik'in yaşadığını gösteriyordu.[106] Memleket gazetesinde ise İzmir'de 1.249.067 Müslüman'a karşılık 299.097 Rum'un[107] yaşadığına dikkat çekiliyordu. Kısacası İzmir'de nüfus bakımından Türkler üstündü ve işgal Wilson Prensiplerine aykırıydı.

Zaman zaman işgal nedeniyle kendilerine iletilen protesto telgraflarına yer veren Alemdar'da,[108] İzmir Valisi İzzet Bey'in İngilizlere verdiği notanın hem tutuklananların serbest bırakılmasını sağladığı hem de Yunanlıların yeniden istihkâmlara çekilmesine vesile olduğu yönünde[109] haberler yapılıyordu. Memleket gazetesindeyse Yunan askerlerinin istihkâmlara çekilmediği, tam aksine Kemalpaşa, Manisa, Turgutlu ve Menemen istikametinde işgali genişletmeye çalıştıkları belirtiliyordu.[110] Vali İzzet Bey'in de İngiliz Konsolosluğu'na sığınarak yaşananlara seyirci kaldığı ifade ediliyordu.[111]

Hiç kuşku yok ki İzmir'in işgalinin en önemli sonuçlarından birisi de *"milli uyanış"*a yol açmış olmasıydı. Zira bu uyanış, işgali Türk Tarihi açısından önemli bir dönüm noktası haline getirecekti. İşgalin gerçekleşmesi bir yana, işgalin gerçekleştirileceğinin duyulması dahi söz konusu uyanışın kıpırdamasına yetmişti. Zira duyulan hüzün öylesine büyüktü ki beraberinde hıncı ve milli uyanışı getirmişti. Bu husus İsmail Hami gibi gazetecilerin yazılarına da sirayet etmişti:

> Hiç kimse inkâr edemez ki tarihimizin hiçbir devrinde bu kadar büyük bir felaket altında kalmamış olduğumuz gibi, milliyet hissi itibariyle de hiçbir zaman bu kadar şiddetle mütehassıs olmamıştık. Kadın, erkek, büyük küçük bila-istisna herkeste her gün ve her yerde kutlu bir asabiyet-i milliye görüyoruz. Altında kaldığımız darbenin büyüklüğü milletin ruhunda o kadar bariz bir teyakkuz tevellüd etti ki, hiss-i milli itibariyle bugün belki bütün milletlerden daha asabi bir hale geldik.[112]

Yine İzmir'in işgaline tepki gösteren halkın ülkenin dört bir yanından gerek İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine gerekse sadarete gönderdiği protesto telgraflarının gazetelerde yayınlanması[113] da yeni bir mücadele için güdüleyici bir etki yaratmaktaydı.

---

106 "İzmir'de Türkler Hâkimdir", *Zaman*, 17 Mayıs 1335 (1919), No.369, s.1.
107 "İzmir Nüfusu", *Memleket*, 16 Mayıs 1335 (1919), No.96, s.1.
108 "İzmir Hadisesi Etrafında", *Alemdar*, 19 Mayıs 1335 (1919), No.147-1457, s.1; "İzmir Meselesi Etrafında", *Alemdar*, 21 Mayıs 1335 (1919), No.149-1459, s. 1.
109 "İzmir'in işgali hakkında", *Alemdar*, 19 Mayıs 1335 (1919), No.147-1457, s.2.
110 "Sevgili İzmir'imizin İşgali Etrafında", *Memleket*, 19 Mayıs 1335 (1919), No. 99, s.1
111 "İzmir'in İşgali Etrafında", *Memleket*, 20 Mayıs 1335 (1919), No. 100, s.1.
112 İsmail Hami, "Asabiyet mi, Milliyet mi?", *Memleket*, 14 Mayıs 1335 (1919), No.94, s. 1.
113 "İzmir Hadisesi", s.1.

Neticede işgalden altı ay sonra yayınlanacak olan İzmir'e Doğru gazetesinde de belirtileceği üzere Avrupalıların gözleri önünde İzmir'de yaşanan hezimete sessiz kalmaları, Paris Barış Konferansı'nda da Türklerin vicdanının sesini duymamazlıktan gelinmesi, İzmir'de işgal altında ezilenler için kurtarıcılık vazifesini yine Anadolu'nun evlatlarına bırakacaktı.[114]

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan işgal süreci, 1919 yılının Ocak ayının ortalarında toplanan Paris Barış Konferansı'yla Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama sürecine evrilmişti. İzmir'in işgali ise bu sürecin en önemli parçalarından birisini teşkil etmekteydi.

Paris Barış Konferansı sürecinde Batı Anadolu'nun işgali konusunda İtalya ve Yunanistan arasında yaşanan rekabet, İtalya'nın stratejik hataları nedeniyle Yunanistan lehine sonuçlanmıştı. Söz konusu rekabette Yunanistan'a mesafeli yaklaşan ABD bile İzmir ve çevresini kapsayan Batı Anadolu'da Yunan işgaline müsaade etmişti.

Yoğun diplomatik temaslar neticesinde İzmir'i işgal etme konusunda Paris Barış Konferansı'nın onayını alan Yunanistan, derhal birliklerini İzmir'e yönlendirmiş ve 15 Mayıs 1919 günü Müttefik donanmalarının da desteğiyle tarihin akışını değiştirecek bir işgale imza atmışlardı. Özellikle işgal günü ve sonrasında yaşanan katliam, yağma ve işkenceler, Türkiye'de büyük infiallere neden olmuştu. Müttefikler ise bu muameleler karşısında sessizliklerini korumuşlardı.

Gerek Paris Barış Konferansı sürecini gerekse İzmir'in işgal sürecini Amerikan ve Türk basınları üzerinden okumak mümkündür. Ancak bilhassa Paris Barış Konferansı sürecinin Amerikan gazeteleri üzerinden daha sağlıklı bir biçimde takip edilebileceğini söylemekte fayda vardır. Söz konusu süreçte Amerikan gazetelerinde yer alan haber ve yorumlar, İzmir'e işgaline nasıl ortam hazırlandığını ve işgalin nasıl meşrulaştırılmaya çalışıldığını gözler önüne seriyordu. Hiç kuşku yok ki Amerikan gazetelerinde yer alan bu yöndeki haberler ve yorumlar Amerikan politikası hakkında da ipuçları sunmaktaydılar.

Amerikan gazetelerinin işgal sürecindeki tutumu aynı zamanda Müttefikler lehineydi. Haberlerde kullanılan dile dikkat edildiğinde Yunan işgalini destekleyici tutumu net bir biçimde sezinlemek mümkündür. Özellikle işgal günü Yunan birliklerinin muamelelerine hemen hemen hiç temas edilmiyordu.

---

114 "İzmir'e Doğru", *İzmir'e Doğru*, 16 Teşrinisani 1335 (16 Kasım 1919), No.1, s.1.

Hüzün ve hayal kırıklığı, işgalin Türk gazeteleri üzerindeki etkisini özetleyen iki terimdi. İstanbul'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli kenti olan İzmir'in işgali muazzam bir hüzne yol açmıştı. Adaletli tutum konusunda Müttefiklere duyulan güveni sarstığı için de hayal kırıklığına neden olmuştu. Türk gazetelerinde işgalle ilgili haber ve köşe yazılarında söz konusu hüzün ve hayal kırıklığını gözlemlemek mümkündü.

Başta yerel gazeteler olmak üzere birçok gazete işgal nedeniyle sansüre maruz kalmıştı. Buna rağmen Türk basını içerisinde işgale itidalle yaklaşan ve işgalden kaynaklanabilecek tepkilerin önüne geçmeye çalışan gazeteler ile işgalin yarattığı tepkiselliğe tercüman olan gazeteleri ayırmak mümkündü. Hükümete yakınlığıyla bilinen Alemdar gazetesi birinci grubun önde gelen örneklerindendi. İşgale karşı temkinli ifadelerin kullanıldığı Alemdar'da ağırlıklı olarak hükümetin görüşlerine yer verilmekteydi. Hatta bu görüşler öylesine ön plana çıkarılıyordu ki bir yandan hükümeti güçlü göstererek halkın tepkisini yumuşatmaya öte yandan halk nezdinde hükümete yönelebilecek tepkilerin önüne geçilmeye çalışılıyordu.

Memleket ve Zaman gibi gazeteler ise ikinci gruba örnek teşkil etmekteydiler. Halka hâkim olan duyguların dile getirildiği bu gibi gazetelerde işgalin haksızlığı ön plana çıkarılmakta ve bu söylemler zaman zaman istatistiklerle de desteklenmekteydi. Hatta Memleket gazetesinde de rastlandığı gibi yeni bir *"uyanış"*tan söz edilmekteydi. Nitekim bu yayınları, kısa bir süre sonra başlayacak olan bağımsızlık mücadelesine hâkim olan ruhun basın-yayın organlarındaki ilk nüvesi olarak değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ): 8/29

Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK): 51/72.

Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK): 51/105

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR): 616/88.

İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1335.

Kitaplar

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

BAYAR, Celal, *Ben de yazdım-Milli Mücadeleye Giriş-C. V*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

BAYAR, Celal, *Ben de yazdım-Milli Mücadeleye Giriş-C. VI*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

ÇAKMAK, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)*, 1.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

DURSUN, M. Kâmil, *İzmir Hâtıraları*, Haz. Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, 2. Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002.

MORALI, Nail, *Mütarekede İzmir*, 1. Basım, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002.

Makaleler

"300 Turks And 100 Greeks Killed In Clash At Smyrna When Hellenic Troops Are Landed", *The Wheeling Intelligencer*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. LXVII, No.226, s.1.

"400 Killed in Smyrna As Greeks Fight Turks", *New York Tribune*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No. 26482, s.1.

AKSOY, Volkan, "Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.32, 2020, ss. 633-660.

"Allied Force Takes Smyrna", *The Rock Island Argus*, 17 May 1919 (17 Mayıs 1919), No.181, s.1.

"Allied Men at Smyrna", *Grand Forks Herald*, 17 May 1919 (17 Mayıs 1919), Vol.14, No.118, s.1.

"Allies Lost 300 In Smyrna Fight", *Evening Public Ledger*, 21 May 1919 (21 Mayıs 1919), Vol.V, No.213, s.9.

"Ally Committee To Fix War Blame", *The Daily Banner*, 4 February 1919 (4 Şubat 1919), Vol.22, No.116, s.4.

ALTAY, F., İzmir Faciasının Muhakemesi, *Belleten*, C. XXIII, S.89, 1959, ss.137-156.

"American Mandate For Symrna Opposed Strongly by Greeks", *New York Tribune*, 12 March 1919 (12 Mart 1919), Vol. LXXVIII, No. 26414, s.2.

"Beyanname", *Ahenk*, 17 Mayıs 1335 (1919), No.7079, s.1.

"Başlıksız", *The Pensacola Journal*, 1 June 1919 (1 Haziran 1919), Vol. XXII, No.150, s.1.

"Britain May Get Mandate Over Turkey", *New York Tribune*, 6 May 1919 (6 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No.26469, s.1.

"Brusa To Be New Capital of Turkey", *New York Tribune*, 18 May 1919 (18 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No.26481, s.4.

"Cutting Up Turkey", *Norwich Bulletin*, 21 May 1919 (21 Mayıs 1919), Vol. LXI, No.120, s.4.

ÇOLAKOĞLU, Emre Feyzi Çolakoğlu, "ABD Kaynaklarına Göre İzmir'in İşgali Ve Sonrası (1919-1922)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.70, ss.109-138.

"Darülfünun Heyet-i Umumiyesinin Hararetli Bir İctimaı", *Memleket*, 19 Mayıs 1335 (1919), No. 99, s.1.

"Delegates Can Now Compare Notes On All Nations' Hopes", *The Birmingham Age-Herald*, 3 February 1919, Vol. XXXXVIII, No. 273, s.1

"Destroy Turkey is peace plan", *The Barre Daily Times*, 3 March 1919 (3 Mart 1919), Vol. XXII, No. 297, s.3.

"Differ on Greek Claims", *Evening Public Ledger*, 14 March 1919 (14 Mart 1919), Vol. V, No. 155, s.8.

"Early Peace With Turks", *The Weekly Alaska Citizen*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. XII, No. 14, s.1.

"Emr-i Yevmi", *Ahenk*, 25 Mayıs 1335 (1919), No. 7085, s.1.

"End Of Ottoman Empire Predicted", *The Birmingham Age-Herald*, 18 September 1919 (18 Eylül 1919), Vol. XLIX, No. 12, s.1.

"Fear Armenians Will Be Slain In Big Numbers", *The News Scimitar*, 17 April 1919 (17 Nisan 1919), Vol. 39, No. 92, s.1.

"Fear Massacre In Armenia By Turks", *Hickory Daily Record*, 17 April 1919 (17 Nisan 1919), Vol. IV, No. 169, s.1.

"Felaket karşısında vahdet: Hak isteriz, yaşamak isteriz!", *Zaman*, 24 Mayıs 1335 (1919), No. 376, s.1.

"Ferit Paşa Kabinesinin İstifanamesi Sureti", *Memleket*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 97, s.1.

"Great Day In Greek History", *The Daily Gate City And Constitution-Democrat*, 16 May 1919 (16 Mayıs 1919), Vol. 128, No. 111, s. 1.

"Greece Allowed to Send More Troops to Smyrna", *New York Tribune*, 14 February 1919 (14 Şubat 1919), Vol. LXXVIII, No. 26388, s.2.

"Greece Is Likely To Keep Smyrna", *The Wheeling Intelligencer*, 21 May 1919 (21 Mayıs 1919), Vol. LXVII, No. 228, s.2.

"Greece Lays Claim To Constantinople", *The Sun*, 4 February 1919 (4 Şubat 1919), Vol. LXXXVI, No.157, s.2.

"Greece to Get Control Of Part of Asia Minor", *New York Tribune*, 3 March 1919 (3 Mart 1919), Vol. LXXVIII, No. 26405, s.2.

"Greek Claims Presented", *New York Tribune*, 4 February 1919 (4 Şubat 1919), Vol. LXXVIII, No. 26378, ss.1,2.
"Greek Troops Force Landing On Turk Soil", *Oklahoma City Times*, 30 May 1919 (30 Mayıs 1919), Vol. XXXI, No. 44, s.1.
"Greeks Land At Smyrna", *The Chattanooga News*, 16 May 1919 (16 Mayıs 1919), Vol. XXXI, No. 171, s.1.
"Greeks Land Soldiers At Smyrna", *El Paso Herald*, 16 May 1919 (16 Mayıs 1919), No. Yok, s.1.
"Greeks Not Yet Safe From Turkish Violence", *The Atlanta Semi-Weekly Journal*, 29 April 1919 (29 Nisan 1919), Vol. XXL, No. 60, s.2.
"Greeks Reported Advancing", *Albuquerque Morning Journal*, 29 May 1919 (29 Mayıs 1919), Vol. CLX, No. 59, s.2.
"Heyet-i Vükelânın İstifası", *Memleket*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 97, s.1
İSMAİL Hami, "Asabiyet mi, Milliyet mi?", *Memleket*, 14 Mayıs 1335 (1919), No.94, s. 1.
"İtilaf Donanması İzmir Limanında", *Zaman*, 15 Mayıs 1335 (1919), No. 367, s.1
"İtilaf Mümesillerine Verilen Nota", *Memleket*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 98, s.1.
"İzmir Hadisesi", *Memleket*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 98, s.1.
"İzmir Hadisesi Etrafında", *Alemdar*, 19 Mayıs 1335 (1919), No. 147-1457, s.1
"İzmir Hadisesi Münasebetiyle...", *Alemdar*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 145-1455, s.1.
"İzmir Meselesi Etrafında", *Alemdar*, 21 Mayıs 1335 (1919), No.149-1459, s. 1.
"İzmir Nüfusu", *Memleket*, 16 Mayıs 1335 (1919), No. 96, s.1.
"İzmir Vilayeti", *Memleket*, 17 Mayıs 1335 (1919), No.97, s. 1.
"İzmir'de Asayiş", *Alemdar*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 146-1456, s.1.
"İzmir'de Türkler Hâkimdir", *Zaman*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 369, s.1.
"İzmir'e Doğru", *İzmir'e Doğru*, 16 Teşrinisani 1335 (16 Kasım 1919), No. 1, s.1.
"İzmir'in İşgali Etrafında", *Memleket*, 20 Mayıs 1335 (1919), No. 100, s.1.
"İzmir'in İşgali Hakkında", *Alemdar*, 19 Mayıs 1335 (1919), No. 147-1457, s.2.
"İzmir'in Suret-i İşgali", *Memleket*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 97, s.1.
"İzmirimiz için", *Zaman*, 16 Mayıs 1335 (1919), No. 368, s.1.
KARAYAMAN, Mehmet, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.6, S. 15, 2007, ss.3-18.

"Late News Bulletins", *The Bisbee Daily Review*, 30 May 1919 (30 Mayıs 1919), Vol. 21, No. 130, s.1.

"Local Greeks Hear Army Is To Occupy Asia Minor", *The Wheeling Intelligencer*, 14 May 1919 (14 Mayıs 1919), Vol. LXVII, No. 222, s.1

MEHMET Şevki, "Hâl ve Mevkii Münasebetiyle", *Ahenk*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 7080, s.1.

MOORE, Frederick, "'Big Five' to Tone Down Greek Claims", *New York Tribune*, 5 February 1919 (5 Şubat 1919), Vol. LXXVIII, No. 26379, s.1.

"Muhafaza-i Mevcudiyet İçin", *Alemdar*, 21 Mayıs 1335 (1919), No. 149-1459, s.1.

"Pillaging Greece", *The Chattanooga News*, 21 March 1919 (21 Mart 1919), Vol. XXXI, No. 223, s.8.

"Sadrazam Paşa Hazretlerinin Notası", *Alemdar*, 18 Mayıs 1335 (1919), No. 146 - 1456, s.1

"Secret Treaty Barrier Forms New Muddle In Peace Parleys"., *Evening Capital News*, 10 April 1919 (10 Nisan 1919), Vol. XLII, No. 86, s.1.

"Sevgili İzmir'imizin İşgali Etrafında", *Memleket*, 19 Mayıs 1335 (1919), No. 99, s.1

"Significance Is Attached to Allies' Approval of Greek Forces Occupying Smyrna", *New York Tribune*, 19 May 1919 (19 Mayıs 1919), Vol. LXXIX, No. 26482, s.4.

"Situation In Turkey Causes Much Anxiety", *Grand Forks Herald*, 17 April 1919 (17 Nisan 1919), Vol. 14, No. 92, s.1.

"Sultan Will Be Expelled From European Soil", *Albuquerque Morning Journal*, 20 May 1919 (20 Mayıs 1919), Vol. CLXI, No. 50, s.6.

"Tahliye Olundular", *Ahenk*, 17 Mayıs 1335 (1919), No. 7079, s.1.

"Tebliğ-i Resmî", *Memleket*, 16 Mayıs 1335 (1919), No. 96, s.1.

"Telegrams St. Croix Station", *St. Croix Avis*, 24 May 1919 (24 Mayıs 1919), No. 117, s.2.

"The Allies at Smyrna", *The Sun*, 17 May 1919 (17 Mayıs 1919), Vol. LXXXVI, No. 259, s.8

TURAN, Orhan, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII, Özel Sayı, 2018, ss. 103-126.

"Turkish Outrages in Smyrna District", *The Cordova Daily Times*, 20 March 1919 (20 Mart 1919), Vol. IV, No. 89, s.1.

TÜRKMEN, Zekeriya, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara*

Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), C.11, S.11, 2000, ss. 615-632.

"Vali İzzet Bey Hazretleriyle Mühim Bir Mülakat", *Islahat*, 14 Mayıs 1919, No. 122, s.2.

"Vilayet Havadisi", *Hukuk-ı Beşer*, 19 Şubat 1335 (1919), No. 92, s.1.

"What People Say Our Hopes", *The Bridgeport Times And Evening Farmer*, 25 March 1919 (25 Mart 1919), Vol. 55, No. 72, s.6.

"Why Indeed?", *The Brunswick News*, 28 May 1919 (28 Mayıs 1919), Vol. XVIII, No. 261, s.4.

"Zone Of Safety On Rhine Is Peace Aim", *The Omaha Daily Bee*, 3 February 1919 (3 Şubat 1919), Vol. 48, No 197, ss.1, 2.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İŞGALLER KARŞISINDA KADIN DERNEKLERİNİN İTİLAF DEVLETLERİNE GÖNDERDİĞİ PROTESTO TELGRAFLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Abdullah KARA
Orcid No: 0000-0002-9771-7950
e-posta:abdullahkara01@gmail.com

Giriş

Osmanlı devletinde kadınların sosyal ve iktisadi hayata katılımları II. Meşrutiyetle birlikte başlamıştır. Bu dönemden itibaren kadınlar çeşitli dernekler kurarak gerek kadınların problemleri gerekse de ülke sorunlarına çözüm aramak maksadıyla örgütlü çalışmalar yapmışlardır. Batı'daki emsallerine paralel şekilde yardım dernekleri adı altında örgütlenen dönemin tanınmış ailelerine mensup iyi eğitim görmüş kadınlar; hem yardım toplamak hem de kadınların problemlerine eğilerek kadın hakları hususunda çalışmalar yapmak için bir araya gelmişlerdir.[1] Bu sayede kadınlar toplumda daha görünür hale gelmiş kamusal alana açılmalarında bu derneklerin önemli işlevleri olmuştur.[2] O dönemde kadınlar, hükümetin de desteği ile dernekçilik faaliyetlerinde bulunma, basın ve iktisadi yaşama katılım gibi çeşitli imkânlar elde etmişleridir.[3] 20. yüzyılın başlarında Osmanlı devletinin Balkan savaşları ve 1. Dünya savaşına girmesiyle birlikte kadınların toplumda daha etkin hale geldiği görülmüştür. Savaş yıllarında kadın derneklerinin sayısında artış olmuştur. Bu cemiyetlerden bazıları:

---

[1] Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, ATAM Yayınları, 1998, s. 38.

[2] Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 18.

[3] Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, Ötüken Yayınları, 2015, s. 155.

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi yardım amaçlı cemiyetler; Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Biçki Yurdu, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi gibi kadınları eğiterek meslek kazandırmayı amaçlayan cemiyetler; Osmanlı Kadınlar Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti gibi kültür amaçlı cemiyetler; Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, İstihlak-ı Milli Cemiyeti, Müdafaa-ı Milliye Hanımlar Heyeti Cemiyetleri gibi cemiyetlerdir.[4] Milli Mücadele öncesi kurulan bu dernekler; "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", "İslam Kadınları Cemiyeti", "Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi", "Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti" "Asri Kadınlar Cemiyeti", "Hilâl-i Ahmer Kadın Kolları", "Türk Ocakları" ve "Muallimler Cemiyeti" gibi asıl konumuz olan Milli Mücadele Dönemi kurulmuş ve aktif şekilde faaliyet göstermiş derneklerin sağlam temeller üzerinde yükselerek başarılı örgütlü faaliyetler düzenleyebilmelerini sağlamışlardır. Milli Mücadele döneminde faaliyet gösteren bu kadın derneklerinin ülkenin işgalini protesto için çekmiş oldukları telgraflar ve düzenledikleri mitingler esaret nedir bilmeyen Türk'ün yüreğini kor eden bağımsızlık ateşinin düşmanlarını helak eden bir yangına dönüşeceğinin işaret fişekleri olmuştur.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ KURULAN KADIN DERNEKLERİ VE İŞGALLER KARŞISINDAKİ FAALİYETLERİ

30 Ekim 1918 Mondros ateşkes anlaşmasından sonra itilaf devletlerinin yurdu haksız bir şekilde işgaliyle birlikte Anadolu kadını da erkekleri ile omuz omuza vererek Türk vatanının işgaline karşı mücadele içinde olmuş; gerek cephede gerekse cephe gerisinde aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir.

7 Nisan 1919 tarihinde Mustafa Kemal henüz Samsuna çıkmadan evvel dönemin gazetelerinden olan Memleket Gazetesinde isimsiz olarak yayınlanan bir makalede " Türk Kızı da Milli Mücadeleye Katılmalıdır." başlığıyla bir makale yayınlanmış, vatan için Türk kadının da yeri geldiğinde bayrağını açıp zırhını kuşanması gerektiğine yer vermiştir.[5] Bu noktada kadınlarımız da vatan savunmasında aktif hale gelerek çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Bunlar içinde en etkili olanı ise cemiyetler kurmaları olmuştur.

Mondros ateşkesinden sonra İzmir'in haksız şekilde işgal edilmesi ile başlayan ve İstanbul kadınlarının aktif olarak rol aldığı faaliyetlerin ilki 19 Mayıs 1919 günü 50000 kişinin katılımıyla icra edilen Fatih Mitingidir.

---

4 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2011, ss. 87-103.

5 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, 2. Baskı, Ankara, 2006, ss.79-81.

Bu mitingi Asri Kadınlar cemiyeti öncülüğünde yapılan Üsküdar mitingi, Milli Mücadeleye cephede verdiği destek yüzünden daha sonraları "Asker Saime" olarak anılan Münevver Saime, Halide Edip ve Hayriye Melek Hanımların öncülüğünde icra edilen Kadıköy Mitingi ve 200000 kişinin katıldığı Sultanahmet Mitingleri takip etmiştir.[6] Anadolu'da kadınların imzasıyla yayınlanan ilk protestolardan biri Diyarbakır Silvan ve çevresindeki kadınlar tarafından o dönem İstanbul'daki itilaf devletleri temsilciliklerine ve ABD Başkanı Wilson'un eşine hitaben 22 Mayıs 1919'da çekilen telgraf olmuştur. Telgraf Fransızca kaleme alınmış olup "Silvan ve Kulp kazalarında otuz bin kadın adına" Fatma, Sıdıka, Şerife, Şahende, Adalet, Lutfia, Bedia, Münire, Gülistan, Lamia, Ayşe Hatice hanımların imzasıyla gönderilmiştir. Telgrafta İzmir'in haksız şekilde işgalinin insanlık ve adalete aykırı olduğu ifade edilmiştir.[7] Erzurum'dan Kastamonu'ya, Siirt'ten Edirne'ye, Sinop'tan Diyarbakır'a Anadolu'nun her köşesinden kadınlar bir araya gelerek bu haksız işgali protesto etmek için seslerini Dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.[8]

Milli Mücadele döneminde kurulan kadın cemiyetlerinin temel görevleri, işgallerin sona erdirilip vatanın kurtarılmasına hizmet etmektir. Bu doğrultuda yardım toplamak, kamuoyu oluşturup geniş kitleleri mücadeleye dâhil etmek gibi faaliyetler de bu cemiyetlerin görevleri arasında gösterilebilir. Bu çerçevede, Asri Kadınlar Cemiyeti ile Hilâl-i Ahmer Kadın Kolları, ordu sağlık hizmetleri ve askerlere giyecek temini konularında çalışmalar yürütürken; Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti'nde çalışan hanımlar da mücadelenin fikri altyapısına katkıda bulunan moral değerleri yükseltecek çalışmalar yapmışlardır.[9] Bu dönemin yararlı çalışmaları ile emsalleri arasında öne çıkan cemiyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir. İlk olarak Sivas'ta memleketin bütünlüğü ve istiklâli için kadın ve erkeğin omuz omuza çalışması ilkesi üzere kurulan bu cemiyetin, yurdun birçok yerinde şubeleri açılmıştır.[10] Bu cemiyet haricinde hakkında az da olsa bilgiye sahip olduğumuz "İslam Kadınları Cemiyeti", "Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi", "Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti" gibi oluşumları da saymak mümkündür.

---

6 Gülay Sarıçoban, *Milli Mücadelede Anadolu Kadını,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2017 21(4):1331-1346

7 BOA, HR:SYS, 3552-5.

8 Gülay Sarıçoban, *Milli Mücadelede Anadolu Kadını,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2017 21(4):1331-1346

9 Engin Ün, M.Cumbur , C. Özdemir, *Millî Mücadelede Türk Kadını*, Ank. 1983, s.33.

10 Şefika Kurnaz, "Milli Mücadele Döneminde Türk Kadını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 34, 1996, s.264.

Konumuzun temelini teşkil eden Milli mücadele sonrası kurulmuş kadın dernekleri ve bu derneklerin yazışmaları haberleşme faaliyetleri, yapılan haksız işgallerin tüm dünya kamuoyuna duyurulması hususunda önem arz etmiştir. Tespit ettiğimiz kaynaklarda Milli Mücadele dönemi kurulan kadın cemiyetleri hakkındaki bilgiler aşağıda verilmiştir.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve İrade-i Milliye dışında Sivas'ta milli teşkilatla ilgilenen ve çalışan başka bir cemiyet de Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet yurdun işgaline karşı kurulmuş en kapsamlı kadın cemiyetlerinden biridir. Bahsi geçen cemiyet, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanımın öncülüğünde 5 Kasım 1919 tarihinde Sivas Numûne Kız Mektebi'nde vatanın bütünlüğü ve istiklalini müdafaa etmek amacıyla kurulmuştur.[11] Bu cemiyetin bünyesinde görev alan kişileri şu şekilde sırlamak mümkündür: Cemiyetin başkanı Melek Reşit Hanım, İkinci başkanı Samiye Hanım, Kâtibesi Şefika Hanım, mali işlerden sorumlu Veznedar ise Emine Hanım'dır.[12] Cemiyetin merkezi Melek Reşit hanımın evi olmuş ve bu cemiyete bütün kadınların tabii üye olabilecekleri ifade edilmiştir. Resmi olarak 9 Aralık 1919 tarihinde Sivas Valisi Reşit Paşa'nın onay vermesiyle cemiyet resmen kurulmuştur.[13] Cemiyetin kuruluşuna istinaden Mustafa Kemal Paşa 13 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği telgrafta memnuniyetini şu ifadeler ile dile getirmiştir: "*...Sivas hanımlarının gösterdiği şu fedakârlığı bütün Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri merkezlerine tamim ederek bütün Türk hanımlarının da aynı eser-i hamiyyeti ibraza davet olunmasını muvafık bulduk*" demiştir.[14] Cemiyet kurulduktan sonra yurdun 19 yerinde şubeler açmıştır. Bunları sayacak olursak; Sivas Kangal, Niğde, Kayseri, Amasya, Kastamonu, Pınarhisar, Viranşehir, Erzincan, Eskişehir, Burdur, Yozgat, Konya ve Bolu'da Aydın, Bursa, Ankara, Denizli, Isparta ve Afyon Karahisar gibi yerlerdir.[15] Sivas dışındaki merkezlerde ve kazalarda Milli Mücadele boyunca düzenlemiş oldukları mitinglerle işgal-

---

[11] Afet İnan, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul. 1972, ss. 196-199

[12] Bekir Sıtkı Baykal, (1986), *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, s.2

[13] Nuray Özdemir, (2011), "Milli Mücadelede Kadın Desteği: Bolu Müdafaa-i Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.2., s.51.; Ahmet Necip Günaydın, Millî Mücadele'de Sivas: 108 Gün, Sivas, 2010; Haluk Selvi, "Sivas Kongresi" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi.

[14] Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e*, s.5.

[15] Burak Can Uğurluay, Milli Mücadelede Türk Kadını ve Çukurovalı Kadınlar, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2019, s.32.

leri protesto düşüncelerini İstanbul'a ve Ankara'ya gönderdikleri telgraflarla ifade etmişlerdir. Mesela İkinci İnönü Zaferi üzerine 2 Nisan'da Sivas'ta fener alayı düzenlenmiş, zafer kutlamaları yapılmıştır.[16]

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulduktan sonra Melek Hanım cemiyetin amacını, vatanın savunulması esnasında kadınların üzerine düşen vazife neyse yapmaya hazır olduklarını vurgulamıştır. Burada dikkat çeken bir diğer unsur ise, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti üyesi kadınların çoğunun varlıklı zengin ailelere mensup olmalarıdır. Bu sayede Milli Mücadeleye maddi anlamda destek olmak için büyük miktarda destek toplanmıştır. Toplanan bu yardım Temsil heyetine bildirilerek aktarımı hususunda yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Cemiyet 6 Şubat 1920 tarihli bir yazısında 300 lira Sivas şubesine, 100 lira İzmir şubesine ve 100 lira da cemiyetin kendi ihtiyaçları için toplandığını Temsil heyetine bildirmiştir.[17] Bu olaydan önce İtilaf devletlerinin Maraş'ta halka yaptığı eziyetlere karşı buradaki zulmü durdurmak maksadıyla 1 Şubat 1920 tarihinde padişaha yani İstanbul hükümetine bir telgraf çekerek buradaki olayların durdurulması için İstanbul hükümetinin bir an önce bir şeyler yapmasını, gerekli olması halinde kadınların da mücadeleye dâhil olabileceklerini bildirmiştir. Ayrıca dönemin sadrazamı Damat Ferit Paşanın İngilizler ile işbirliği halinde olduğunu ve bu durumu Anadolu halkı olarak kabul etmediklerini vurgulamışlardır.[18] Daha öncesinde 28 Kasım 1919 tarihinde cemiyet üyeleri Padişaha telgraf göndererek, Padişahtan kendilerinin işgallere karşı başlattıkları harekete destek vermesini istemişlerdir. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'da 24 Aralık 1919 tarihinde Kilis'te Fransız tabur komutanının halkı tehdit eden bildiriler yayınlaması üzerine, cemiyet bu bildiriyi kınayan telgrafları hükümete ve İçişleri Bakanlığına göndererek bu vahşice davranışlarına engel olunmasını istemiştir.[19]

Cemiyet bu faaliyetlerinden başka İstanbul'daki gazetelerde yayınlanan zararlı yazılara son verilmesi hususunda Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne de bir telgraf çekmişlerdir. Telgrafta İstanbul gazetelerinin ülkenin bağımsızlığı adına yeteri kadar mücadele vermediklerinden dolayı kınamış; *"İstanbul*

---

[16] *Gaye-i Millîye* (Sivas), 5 Nisan 1337, Yıl:1, Sayı:24.

[17] Hasan Dinçer ve Necdet Aysal, (2012), "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri", *ÇTTAD, XII/24, ss.153-154*; Leyla Kaplan, (1998), *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, s.112; Burak Can Uğurluay, *a.g.t*, s.32-33.

[18] Hasan Dinçer ve Necdet Aysal, (2012), "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri", *ÇTTAD, XII/24*, s.158; Burak Can Uğurluay, *a.g.t*, s.33.

[19] C. Nergiz Kavrayış, Türk Kadınının Sosyal ve Siyasal Gelişimi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2002, s.68.

gazeteleri şu ittihatçıdır, şu itilafçıdır diye birbirlerini suçlamak yerine, ülkenin problemlerine çare bulmaya çalışsınlar. Her ne olursa olsun, önemli olan vatanını unutmayan, seven bir vatan evlâdı olmasıdır. Bir kaç lekeli ittihatçı yüzünden bütün ittihatçılar suçlanamaz. Biz Anadolu'da kadın-erkek kurtuluş için savaşıyoruz. Fırka lâfından bile nefret ediyoruz. Biz erkeklerimizle birlikte mücadele ederken, İstanbul gazeteleri vatan yolunda yayın yapmak yerine, ahlâksızca yayınlara devam ederlerse onları boykot edeceğiz, okumayacağız ve memlekete sokmayacağız,"[20]diyerek Milli Mücadeleye destek olma konusundaki kararlılıklarını bir kez daha ifade etmişlerdir. Cemiyetin faaliyetleri, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele'nin ileri gelen bütün kadrosu tarafından takdir ile karşılanmış ve çalışmaları teşvik edilmiştir.[21] Cemiyetin bütün vatanı bir bayrak altında toplama düşüncesinde oluşu kurtuluş savaşını koordine eden yönetim kadrosunun bu hedefe kararlı adımlarla yürümesine büyük katkılarda bulunmuştur. Burada dikkat çeken diğer bir husus da o dönemde İstanbul gazetelerinin insanları siyasi anlamda kategorize eden yazılarına tepki gösterilmesi olmuştur. Bu gazetelerin insanları ayırmaktan ziyade birleştirmesi istenmiş ve yapılan haksız işgallere karşı birlikte hareket etmenin vatanın ve milletin selameti için gerek şart olduğu ısrarla vurgulanmıştır.

Basın yayın yoluyla Anadolu hareketinin haklı olduğunu ispat etmek için Mustafa Kemal Paşa tarafından 8 Nisan 1920 tarihinde kurulan Anadolu Ajansı[22] ile ilgili haberin duyulması üzerine Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti yurdun diğer bölgelerindeki şubelerine telgraf çekerek bu ajans aracılığıyla gelecek haberleri yurdun diğer bölgelerine aktaracaklarını sevinçle karşıladıklarını ifade etmiştir.[23] İstanbul merkezli gazetelerin Milli Mücadele karşıtı ve bu uğurda hareket eden devlet adamlarını hedef göstermesi karşısında Anadolu Ajansının kurulması Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından sevinçle karşılanmıştır. Burada mücadelenin koordine edilip bilgi akışının kesilmemesi ve bu bilgilerin aktarılmasında cemiyetçe desteğe hazır olmaları Milli Mücadelenin haber alma noktasında önemli bir rol üstlendiklerini göstermektedir.

Cemiyet aynı zamanda Temsil Heyeti ve onun başkanı olan Mustafa Kemal'e de telgraflar göndererek Wilson ilkelerine ters düşen durumların meydana geldiğini bildirmişlerdir. Buna göre Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Ermeni çetelerin burada yaşayan Türkleri katlederek çoğunlukta

---

20 Hâkimiyet-i Milliye, 6 (2 Şubat 1336)

21 Afet İnan, *a.g.e*, s.134.

22 Sevcan Başboğa, (2007), Anadolu Ajansı (1920-1922), Yüksek Lisans Tezi, *Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İstanbul, s.195.

23 Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e.* s.18.

olan Türk nüfusunu azınlık gösterip bu bölgede hak iddia edeceklerini ve bu duruma engel olunmazsa bu bölgenin elden çıkacağını ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda temsil heyetine gönderdikleri telgrafta şu ifadeler yer almıştır: "*Memleket ve Milletimizin İzmir, Adana ve Havalisinde maruz kaldıkları müellim hadisat kefi gelmiyormuş gibi yine aynı tecavüzatın bir safhasını teşkil eden Maraş'taki vekayii vesile ittihaz eyleyen, Ermeniler ve düşmanlarımız İslamlar tarafından binlerce ve binlerce Ermenilerin katl olunduğu cihana işca ederek Avrupa'da aleyhimize yeni cereyanlar iddiasına çalışıyorlar*" diyerek buradaki faaliyetler hakkında bilgi vermişlerdir.[24] Ermenilerin bölge halkını çeşitli eziyetler ve cinayetler ile oradan uzaklaştırmak istedikleri ve bunu da tam tersi kendilerinin bu muameleye maruz kaldıkları gibi bir propaganda yaparak Avrupa kamuoyunu Türklere karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Temsil Heyetine gönderdikleri diğer telgraflarda ise haksız yere işgal edilen İzmir, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgaline karşı itilaf devletlerine protesto telgrafları çekeceklerini dile getirmişlerdir.[25]

Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi

Milli Mücadele dönemi cephe gerisinde büyük fedakârlıklarda bulunan cemiyetlerden biri olan Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi, 10 Aralık 1919 tarihinde Kastamonu'da kurulmuştur. Bu cemiyetin başkanı, yörenin saygı duyulan kişilerinden biri olan Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım'dır.[26] Yönetim olarak sırasıyla ikinci başkan, Polis Müdürü Halil Beyin eşi, Genel Sekreter: Sıhhat Müdürü Ferruh Niyazi Bey'in eşi Saime, Sayman: Reji müdürü Ömer Bey'in kızı'dır. Milli mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi üyeleri, mahalle mahalle dolaşarak, konferanslar, müsamereler, mevlitler, mitingler düzenleyerek milli mücadelenin, vatan savunmasının önemini anlatmıştır. Ayrıca toplanan yardımların cepheye ulaştırılmasını sağlamışlardır. Anadolu'da gerçekleşen haksız işgallere karşı dönemin yabancı devlet başkanlarının eşlerine protesto telgrafları gönderilerek, Türk Milletinin haklı davasını anlatmaya çalışmışlardır. Ayrıca şehit ailelerine yardımlarda bulunulmuş, çocuklarına sünnet düğünleri düzenlenmiştir.[27]

Cemiyet, İngiltere başbakanı Lloyd George'un 15 Ocak 1920 tarihinde İstanbul ve Boğazlar ile ilgili sözlerini protesto etmek için bir toplantı dü-

---

24 Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e.* s.15.

25 Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e.* s.8.

26 Mustafa Baydar, "Kastamonu Müdafa-i Hukuk Kadınlar Şubesi Sekreteri Saime (Ayoğlu) İle Sohbet", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1972, s. 7.

27 Afet İnan, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Devrinde Yabancı İşgallere Karşı Gelen Hareketlerde Türk Kadını", Büyük Zafer ve Sonuçları (60. Yıldönümü Toplantısı Bildirileri)*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1995, s.9.

zenmiştir. Cemiyetin başkanı Zekiye Hanım'ın, bütün halkı işgallere karşı mücadeleye çağırdığı bu toplantının sonunda, İtilâf devletlerinin başkanlarına ve hanımlarına çekilen telgrafta şu ifadelere yer verilmiştir;

"Türk Milletinin kadınlı erkekli savaşlarda can vermeyi asla düşünmeyeceğini, eğer silah ve cephanemizin bulunmadığına ümit bağlanıyorsa, düşmanları tırnaklarımızla boğacağımızı ve gerekirse toprağın üstünde şerefsiz yatmaktansa, toprağın altında kahramanca yatmayı tercih edeceğimizi bildiririz."[28] Kadın erkek ayrımı olmadan tüm milletin vatan, millet, bayrak gibi değerlerini korumak uğruna seve seve can verme kararında olduğunun en açık ifadesi olan bu telgraf Milli Mücadele ruhunun en somut göstergesidir.

Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti

Kasaba İslam Kadınları Cemiyeti İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ile bu işgale karşı kurulmuş kadın cemiyetlerinden biridir. Cemiyetin kuruluşu ile ilgili kesin bilgiler olmamakla birlikte, 1919 yılının Mayıs sonlarında kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Bu cemiyet 28 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; *"İzmir olduğu gibi mülhakat vilâyet de peydérpey Yunan askeri tarafından işgal ediliyor. Dünyada medeniyet ve adaletin henüz kalkmadığını ümit etmek istiyoruz. Pek büyük ekseriyeti teşkil eden milyonla yavrularımızı iki yüz bin Rum'a terk etmek ölümden beter bir haldir. Kadınlara pek büyük hürmetle muameleleri bilinen Avrupalılara ve bütün insaniyet alemine de biz Türk Müslüman kadınları Hak başımızda olduğu halde haykırıyoruz. Buralarda daima adil bir Türk hükümeti idaresi görmek isteriz. Bu olamazsa devlet-i muazzamadan birinin kontrolü altında, yine hükümetimizin bayrağı altında yaşayabiliriz. Medeniyetinizden, insaniyetinizden beklediğimiz budur. Hak ve hakikate hadim olursanız, insaniyet ol vakit sizi ta'riz eder. Cevap bekliyoruz."* [29] şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Görülüyor ki diğer kadın cemiyetlerinden farklı olarak Türk yönetimi olmazsa mandater yönetimin de kabul edilebileceğini bildiride dile getirmiştir. Bu durumu Nutuk'ta Mustafa Kemal İstanbul özelinde şu şekilde dile getirmiştir: *"İstanbul'da bir kısım rical ve kadınlar da, hakiki kurtuluşun Amerika mandasını talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler; mutlak isabetin görüşlerinin desteklenmesinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu hususta da sırası gelince bazı izahat vereceğim"*[30]

---

[28] Şefika Kurnaz, "Milli Mücadele Döneminde Türk Kadını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 34, 1996, s.265.

[29] Burak Can Uğurluay, *a.g.t*, s.30.

[30] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yay., 1. Basım, 2015. s.35.

ASRİ KADINLAR CEMİYETİ

I. Dünya Savaşı sonrasında Türk kamuoyunda "kadın meselesi" özellikle dönemin basın yayın organlarında en çok üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Bu konuyu en çok gündemde tutan ise İnas Darülfünunu mezunu ve burada eğitim gören öğrenciler olmuşlardır. Bu doğrultuda Asri Kadınlar Cemiyetinin kurulması için *Ati Gazetesi*'nde Kâtibe Aliye Esad Hanım'ın imzasıyla "Heyet-i müteşebbise namına" yayınladığı yazı ile kamuoyuna duyurulmuştur. Cemiyetin sekreteri sıfatıyla Aliye Esad Hanım kadınların örgütlendiğini ve bu cemiyetin kurulduğunu ilan etmiştir.[31] 1918 yılı sonlarında Naciye Faham, Aliye Esad, Sabahat ve Mediha Hanımların öncülüğünde Asri Kadınlar Cemiyeti resmen kurulmuştur.[32]

İtilaf devletlerinin yapmış oldukları haksız işgaller karşısında yapılanların kamuoyuna basın yayın yoluyla duyurulması amacıyla kurulan Milli Kongre Cemiyeti ile Asri kadınlar Cemiyeti 1919 yılı toplantılarında birlikte hareket etmişlerdir. Özellikle İzmir'in işgali sonrasında halka direniş ve milli bilincin uyandırılmasında Milli Kongre Cemiyeti liderlik etmiş, düzenlenen mitinglerin organizasyonunda ise Asri Kadınlar Cemiyeti'nden büyük destek görmüştür. Ayrıca işgallerin telgraflar yoluyla protesto edilmesi hususunda da Asri Kadınlar Cemiyeti aktif rol almıştır. Hatta Milli Kongre Cemiyetinin 19 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in İşgalini protesto etmek ve ülkenin içinde bulunduğu kötü durumu ABD Başkanı Wilson'a bir telgraf gönderilmesi kararının alınmasında da öncü olmuştur.[33] Bu telgraflar daha sonra ülkede başlatılan ve kısa sürede İstanbul'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde önemli etkilerde bulunacak mitingler düzenlenmesine vesile olmuştur. [34]

İslam Kadınları Cemiyeti

İslam Kadınları Cemiyeti Erzurum'da kurulmuştur. Anadolu'da İzmir'in işgaline karşı ilk toplu kadın hareketi Erzurum'da bu cemiyet tarafından başlatılmıştır. 29 Kasım 1919 tarihinde bir komite oluşturarak Muradiye Camiinde bir toplantı gerçekleştirip mevlit okuyarak ülkenin işgalden kurtuluşu için dualar etmişlerdir. Toplantı İnas Mektebi Müdiresi Faika Hakkı Hanımın konuşmasıyla başlamış, Sadaret makamına, Dâhiliye Nezareti-

---

31 Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:38, Mart 2008, s.91-100. ; "Türk Kadınlığı Hakkında", *Ati*, 26 Nisan 1918, s.4.

32 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)*, 01019819-3.; Asri Kadın Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul, Minber Matbaası, 1919.

33 "Milli Kongre'den", *Vakit*, 20 Mayıs 1919, s.2.

34 Zekeriya Türkmen, *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2016, s.47.

ne ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilciliklerine, Amerika senatosuna Vali Reşit Bey'in imzasıyla işgalleri protesto eden bir mektup göndermişlerdir. Mektubun içeriğinde ise İtilaf Devletlerinin yaşanan işgallere artık göz yummaması ve Anadolu halkının yaşadığı sıkıntılara kulak verilmesi için şu çağrıda bulunulmuştur: "*...hala sulh akdolunmadığı gibi İzmir'den başlayarak Antalya, Urfa, Maraş'ta biz Osmanlılar haklarına zalimane ve gaddarane muamelatı envaı tatbik ediliyor. Kollarımızı bağlayarak gözlerimizin önünde baltalarla evlatlarımızın kanlarını akıtanları, erkeklerimizi bir araya toplayarak ateşle yakanları, kadın ve çocuklarımızdan pek çoklarının azayı mühimmesini kat ederek mürde bir halde bırakanları, memleketimizi viraneliğe çevirdikleri, sizlerin tahkikatınızla biletraf anlaşılmış iken biz Osmanlılara insafınızı çevirmeyerek elan o gibi canileri himaye ve vikaye etmek teşebbüsünü anlayamıyoruz... Wilson Cenapları ekseriyetin hukuku ekalliyetin efradı ahaliyesine feda edilemez diyorlar. İngilizlerle Fransızlar ve İtalyanlar da ilhaksız, tazminatsız sulh akdedeceklerini kâinata ilan ediyorlardı. Söz, insaniyetlerin hakkı tabiisi izzetinefsidir. Daha doğrusu namustur... Biz Erzurum muhiti düveli müttefikenin namuslarına müdahalesini menedeceklerine kaniyiz. Bu ciheti medeni ve adaletin şefkat ve insaniyetin timsali olan itilaf devletlerinin nazarı dikkatlerine arz ile mevcudiyet ve istiklalimizi muhafazaya kâfi, insanlığa layık devamlı bir sulhun temini esbabını izhar buyurmalarını insaniyet namına rica ederim.*"[35] Burada Erzurumlu kadınlar barış antlaşmasının gecikmiş olmasına vurguda bulunmuş ve Anadolu'nun işgalini ve halkın maruz kaldığı kötü muamelelerden bahsetmiştir. Ayrıca kendilerini Türklerin dostu olarak gösteren Amerika gibi devletlerin yapılan işgal hareketlerine müdahale etmediklerini ve bu durumun karşısında bahsi geçen devletler bu davranışlarından ötürü lanetlenmiştir.[36]

İslam kadınları cemiyetinin bir kolu olan Alaşehir İslam Kadınları Cemiyeti ise önce İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilciliklerine 18 Mayıs 1919 tarihinde "*Alaşehir ve havalisi İslam Kadınları namına Makbule ve Nebile* " imzasıyla İzmir'in haksız işgalini protesto eden bir telgraf göndermişlerdir. Yine bu işgale karşı seslerini duyurabilmek adına 2 Haziran 1919 tarihinde çarşı kenarında Yağhane Camii'nde toplanarak küçük bir miting düzenlemişlerdir. Yapılan işgaller karşısında gerekirse ülke müdafaasına Alaşehirli kadınlarında tereddüt etmeden katılacaklarına vurguda bulunmuşlardır. [37]

---

35 Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, As. Fb. Basımevi, Ankara 1948, s.41-42.

36 Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1982, s.171.

37 Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s.80.

Sonuç

Mondros ateşkes antlaşmasından sonra yurdun birçok yeri haksız bir şekilde işgale uğramıştır. Özellikle İzmir'in işgali bütün yurtta büyük bir üzüntüyle karşılanmış; yurt çapında büyük infiale yol açmıştır. Başta İstanbul olmak üzere yapılmaya başlanan protesto mitingleri, sonrasında tüm Anadolu'ya yayılmış ve ülkenin içinde bulunduğu durum bütün halka anlatılıp milli mücadeleye katılımı arttırmak amacıyla çağrıda bulunulmuştur.

Bu noktada Türk milleti bin yıllık Türk yurdu olan Anadolu'yu kanı ve canı pahasına korumaya ant içmek için yurdun dört bir yanında toplantılar tertip etmiş; kendisini zincirleyip ademe mahkum etmeyi düşünen çılgınları son kez uyarmış ve yüreğindeki özgürlük ateşinin ne kadar harlı olduğunu ifade eden telgrafları muhataplarının dikkatine sunmuştur.

Aynı zamanda Osmanlı hükümeti ve padişaha telgraflar çekilerek yapılan mezalimlere tepki verilmesi istenmiştir. Yanı sıra İtilaf devletleri temsilcilikleri, Avrupa ve ABD'li yöneticilerin eşlerine telgraflar çekilerek yapılan işgallerin ve zulümlerin bütün dünya kamuoyuna duyurulması amaçlanmıştır. Kadın, erkek, genç, yaşlı toplumun tüm unsurlarının bir araya gelerek milli mücadeleye omuz vermesine vesile olan bu mitinglerin en gözde konuşmacıları hep kadınlar olmuştur.

Gerek Münevver Saime, Halide Edip, Hayriye Melek, Melek Reşit, Samiye Hanım gibi cephe gerisinde milli mücadelenin fikri alt yapısının oluşturan, kurduğu dernekler vasıtasıyla Türkün Bağımsızlık mücadelesinin haklı sesini dünyaya duyuran, gerekse Kara Fatma, Halime Çavuş, Nazife Kadın, Nezahat Hanım, Tayyar Rahime, Mudurnulu Fatma Kadın gibi namusunun mütemmim cüzü olarak gördüğü vatanına uzanan namert ellerin kırılması için cephede bizzat savaş veren Türk kadınları; savaş sonrası kurulan cumhuriyetin de kilit taşı olma vazifesinden geri durmamışlar, erkeklerle omuz omuza vererek medeniyet bayrağının yurt sathında yeniden yükseltilmesi için dünyada eşine az rastlanır bir mücadelenin sancaktarı olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Asri Kadın Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul, Minber Matbaası, 1919.
BOA, HR:SYS, 3552-5.
Gaye-i Millîye (Sivas), 5 Nisan 1337, Yıl:1, Sayı:24.
Hâkimiyet-i Milliye, 6 (2 Şubat 1336)
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), 01019819-3.

"Milli Kongre'den", *Vakit,* 20 Mayıs 1919, s.2.
"Türk Kadınlığı Hakkında", *Ati,* 26 Nisan 1918, s.4.

Telif Eserler

BASKIN Bahar, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:38, Mart 2008, s.91-100.

BAŞBOĞA Sevcan, Anadolu Ajansı (1920-1922), Yüksek Lisans Tezi, *Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İstanbul, 2007, s.195.

BAYDAR Mustafa, "Kastamonu Müdafa-i Hukuk Kadınlar Şubesi Sekreteri Saime (Ayoğlu) İle Sohbet", *Cumhuriyet Gazetesi,* 28 Haziran 1972, s. 7.

BAYKAL Bekir Sıtkı, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1986, s.2

CAPORAL Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1982, s.171.

ÇAKA Cahit, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, As. Fb. Basımevi, Ankara 1948, s.41-42.

ÇAKIR Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2011, ss. 87-103.

DİNÇER Hasan ve Necdet Aysal, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Reşit Hanım ve Faaliyetleri", *ÇTTAD, XII/24,* 2012, *ss.153-154*

GAZİ Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yay., 1. Basım, 2015. s.35.

GÜNAYDIN Ahmet Necip, *Millî Mücadele'de Sivas: 108 Gün*, Sivas, 2010.

İNAN Afet, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul. 1972, ss. 196-199

İNAN Afet, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Devrinde Yabancı İşgallere Karşı Gelen Hareketlerde Türk Kadını", Büyük Zafer ve Sonuçları (60. Yıldönümü Toplantısı Bildirileri),* Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1995, s.9.

KAPLAN Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, ATAM Yayınları, 1998, s. 38.

KAPLAN Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, 1998, s.112.

KAVRAYIŞ C. Nergiz, Türk Kadınının Sosyal ve Siyasal Gelişimi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi,* Sakarya, 2002, s.68.

KURNAZ Şefika, "Milli Mücadele Döneminde Türk Kadını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 34, 1996, s.265.

KURNAZ Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, Ötüken Yayınları, 2015, s. 155.

ÖZDEMİR Nuray, "Milli Mücadelede Kadın Desteği: Bolu Müdafaa-i Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.2., 2011, s.51.

SARIÇOBAN Gülay, "*Milli Mücadelede Anadolu Kadını*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2017.

SARIHAN Zeki, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* 2. Baskı, Ankara, 2006, ss.79-81.

SELVİ Haluk, "Sivas Kongresi" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi.

TOPRAK Zafer, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 18.

TÜRKMEN Zekeriya, *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2016, s.47.

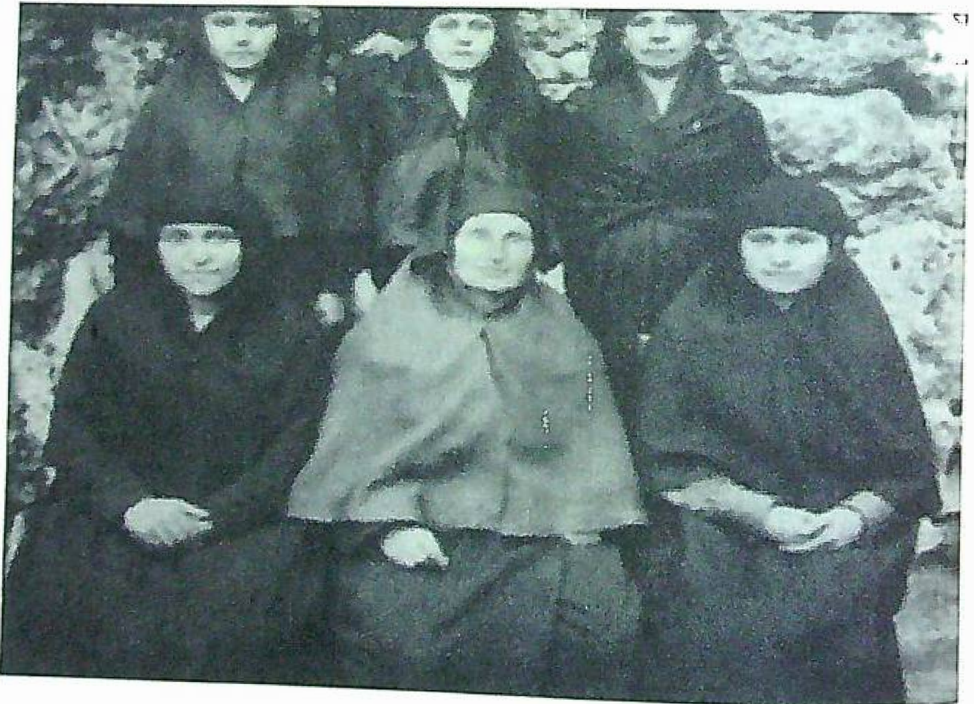
UĞURLUAY Burak Can, Milli Mücadelede Türk Kadını ve Çukurovalı Kadınlar, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, *Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya 2019, s.32.

ÜN Engin, M. Cumbur, C. Özdemir, *Millî Mücadelede Türk Kadını*, Ank. 1983, s.33.

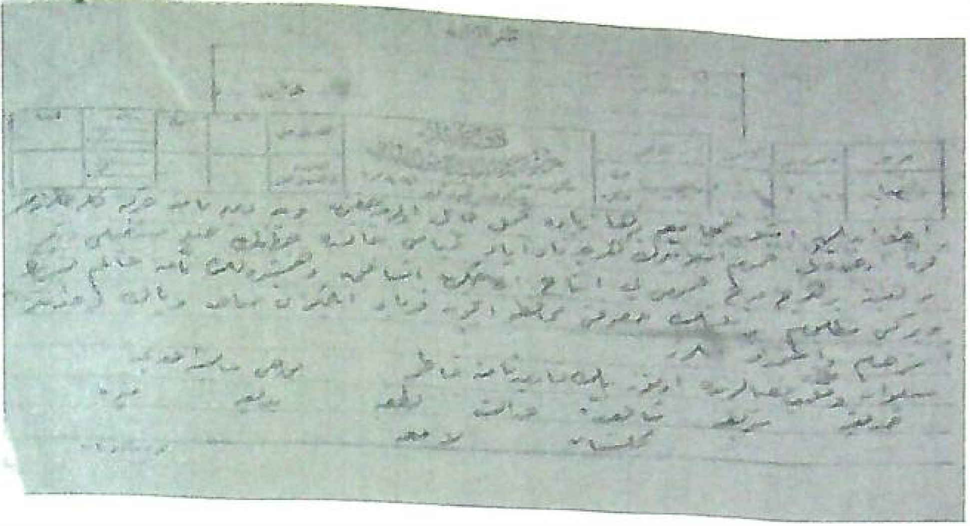
EKLER

EK:1 Melek Reşit Hanım Çocukları ve Eşi Sivas Valisi Reşit (Ramabar) Paşa ile resmi.

EK:2 Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti II. Başkanı Makbule Hanım ve Arkadaşları

EK:3 Silvan ve Çevresindeki Kadınlar Tarafından 1919 Tarihli Protesto Telgrafı/ Kaynak: BOA, HR:SYS, 3552-5.

EK: 4 Memleket gazetesinin, 57 numaralı ve 7 Nisan 1335 tarihli yazısı Kaynak: Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Kadınları, 2. Baskı, Ankara, 2006, ss.79-81.

ALTINCI BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİNDE İNGİLİZ DİPLOMASİSİNİN NİHAİ ÇÖKÜŞÜ: PARİS KONFERANSI (22-26 MART 1922)

Dr. Öğr. Üyesi Emre Feyzi ÇOLAKOĞLU
İstanbul Rumeli Üniversitesi
Orcid No:0000-0002-8449-1067
e-posta: efeyzi.colakoglu@rumeli.edu.tr

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz diplomasisinin Müttefik Devletlerin Türkiye ile yapacakları nihai barış için çeşitli diplomatik girişimleri olmuştur. Büyük Taarruz öncesindeki bu girişimlerin sonuncusunu 22-26 Mart 1922 tarihlerinde toplanan Paris Konferansı oluşturmuştur. İngiliz diplomasisi Paris Konferansı ile Sakarya Meydan Muharebesi'nden üstünlükle ayrılan Türk Ordusu'nun karşı taarruzunu önlemeye, Müttefik Devletler arasından kaybolan birliği yeniden sağlamaya ve nihayetinde Sevr Barış Antlaşması'nı yumuşatarak da olsa Türkiye'ye yeniden kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak İngiliz diplomasisinin bu girişimi daha öncekiler gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı İngiliz diplomasisinin Paris Konferansı sürecindeki hedeflerini, manevralarını ve nihayetinde yüzleşmek zorunda kaldığı başarısızlığı ortaya koymaktır.

Çalışma temel olarak İngiliz diplomasisinin yaklaşık üç aylık bir süreç içerisinde ilgili tarafları Paris'te bir araya getirerek onları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmiş gibi gözükmesine rağmen nihayetinde hedeflerine ulaşamayarak önemli bir başarısızlığa mahkûm olduğunu savunmaktadır. Paris Konferansı'nın sonucunda ortaya çıkan kararlar her ne kadar Müttefik Devletler tarafından ortak bir şekilde alınmış olsa da konferans esnasında yapılan müzakereler, esasında her müttefikin farklı bir ajandası olduğunu ve bunların İngiliz diplomasisinin nihai hedefleriyle pek de uyuşmadığını açık bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bununla

birlikte, Yunanistan ve Türkiye Paris Konferansı sonucunda kendilerine sunulan ateşkes ve barışın ön şartlarını farklı nedenlerle de olsa kabul etmeye yanaşmamıştır. Müttefik Devletler ile Ankara Hükümeti arasında Paris Konferansı'nın ardından yaklaşık bir ay boyunca devam eden yazışma trafiği de herhangi bir sonuca ulaşamadığı gibi müttefikler arasındaki ayrışmanın iyice gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak İngiliz diplomasisi Paris Konferansı ile 26-30 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleşen Büyük Taarruzu da önleyemeyerek büyük bir başarısızlıkla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Çalışmanın temel araştırma yöntemi arşiv çalışması olarak belirlenmiştir. Bu hususta başvurulan arşivlerin başında İngiliz Ulusal Arşivleri (*The National Archives*, TNA) gelmiştir. Çalışmada İngiliz diplomasisinin Paris Konferansı öncesi, esnası ve sonrasındaki hedefleri ile nihayetinde yüzleşmek zorunda kaldığı başarısızlığın ortaya koyulmasında temel olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu'nun TNA'da yer alan yayımlanmış ve yayımlanmamış arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada ele alınan dönemde görev yapan devlet adamlarının yayımlanmış anıları hem arşiv belgelerinin yetersiz kaldığı durumlarda hem de arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerin doğrulanması ya da yanlışlanması anlamında önemli bir pusula görevi teşkil etmiştir. Son olarak, çalışmada ele alınan konu hakkındaki ikincil literatür ise çalışmanın genel çerçevesinin çizilmesi anlamında yol gösterici bir işlev taşımıştır.

Paris Konferansı Öncesinde İngiliz Diplomasisinin Manevraları

Sakarya Meydan Muharebesi Anadolu'da uzun süredir Yunanistan lehine olan dengenin bozularak yeni bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yunan Ordusu tüm imkânlarını seferber etmesine rağmen Sakarya'da Türk Ordusu'na karşı son darbeyi indirme şansını elde edememiştir. Savaşın sonunda Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki taarruz gücü büyük ölçüde kırılmıştır. Diğer taraftan, Türk Ordusu ise bir hayli sarsılmasına rağmen olağanüstü bir direniş göstererek Sakarya'da tutunmayı başarabilmiştir. Bu noktadan itibaren Anadolu'daki moral üstünlük artık Türk Ordusu'na geçmiştir.[1]

Türk Ordusu'nun Sakarya'da elde ettiği öngörülemez başarı İngiliz diplomasisi üzerinde bir şok etkisi yaratmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından ortaya çıkan yeni koşullar daha önce Anadolu'da devam eden savaşta tarafsızlığını ilan eden İngiliz diplomasisinin yeniden hare-

---

1 Arnold Joseph Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, Constable and Company, London 1922, s. 100.

kete geçerek yeni bir pozisyon alma ihtimalini ortaya çıkarmıştır.[2] Bu anlamda İngiliz diplomasisinin karar alma mekanizması içerisinde yer alan Sömürge Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Bağdat Yüksek Komiserliği ve İstanbul Yüksek Komiserliği arasında yoğun bir yazışma trafiği ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar arasında yapılan yazışmalarda özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan saldırısını kesin bir şekilde ezdiği, Anadolu'daki üstünlüğün mutlak bir şekilde Türk Ordusu'na geçtiği, Yunanistan'ın tamamen çökme tehlikesi içerisinde olduğu, Türk Ordusu'nun Musul özelinde Irak'ı tehdit etmesinin öngörüldüğü ve hem Yunanistan'ın yaklaşan felaketten kurtarılması hem de Irak'a yönelik bir tehdidin savuşturulması için Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelere başlanması gerektiği gibi hususlar vurgulanmıştır.[3]

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından İngiliz diplomasisi içerisinde gerçekleşen yazışmalardan en dikkat çeken ve belirleyici olanını Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından İngiliz Hükümeti'ne sunulmak üzere kaleme alınan memorandum oluşturmuştur. Lord Curzon söz konusu memorandumdaki oldukça kapsamlı mütalaasına ilk olarak bir durum tespiti yaparak başlamıştır. Buna göre Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Yunan Ordusu'nun morali bozulmuş ancak disiplini kaybolmamıştır. Ancak ilerleyen zamanda Anadolu'daki durumda bir değişiklik olacaksa bu Yunan Ordusu'nun aleyhine olacaktır. Lord Curzon'un memorandumda vurguladığı en önemli husus ise Yunan Hükümeti'nin artık Müttefik Devletler tarafından gelecek "zevahiri kurtaracak" koşullarda bir arabuluculuk teklifini kabul etmeye yatkın olduğu görüşüdür. Bununla birlikte, Lord Curzon Ankara Hükümeti'nin de kendi koşullarında bir arabuluculuk teklifini kabul edebileceğini öngörmüştür. Ancak Lord Curzon'a göre ilgili tarafların bu amaçla aynı masa etrafında oturabilmeleri için ilk olarak Müttefik Devletlerin, Yunanistan'ın da onayını alarak, kendi aralarında Sevr Barış Antlaşması üzerinde Ankara Hükümeti'nin de tatmin olacağı bazı değişiklikler yapma konusunda istekli olmaları gerekecektir. Lord Curzon bunun için üzerinde fikir birliğine varılması gereken konuları ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilkini Yunanistan ile Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar oluştururken ikincisini ise

---

2 Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2006, s. 245-246.

3 *The National Archives (TNA)*, FO 406/47/45, E 10706/143/44, "Sir H. Rumbold to Marquess Curzon of Kedleston", 20.09.1921.; *TNA*, CAB. 24/128/27, C.P. 3328, "Greece and Turkey", 26.09.1921.; *TNA*, FO 371/6353/E 1996, CP 3378, 28.09.1921.; *TNA*, FO 371/6532, CP 3390, 07.10.1921.; *TNA*, FO 371/6532, CP 3402, 11.10.1921.; *TNA*, FO 371/6532, "The Situation in Iraq", CP 3395, 12.10.1921.; *TNA*, CAB 24/129/64, "The Military Situation of the Greeks and Turks", CP 3463, 03.11.1921.; *TNA*, FO 371/6533/E 11464, CP 3434, 21.10.1921.

Müttefik Devletler ile Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar oluşturmuştur. Lord Curzon'un hareket planına göre ilk olarak Yunanistan, özellikle İzmir konusunda, bazı tavizler vermeye ikna edilecek ve daha sonra da Müttefik Devletler kendi aralarında Yunanistan ve Türkiye'ye sunulacak nihai barış koşulları üzerinde anlaşmaya çalışacaklardır. Bu çalışmaların tamamlanmasının ardından da Yunanistan ve Türkiye bir konferansa çağrılarak belirlenen barış koşulları kendilerine sunulacaktır.[4]

Lord Curzon'un söz konusu memorandumu dikkatli bir şekilde incelendiğinde İngiliz diplomasisinin Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Türkiye ile yapılacak barış için belirlediği hedefler açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre İngiliz diplomasisinin ilk hedefi Yunanistan'ın kaderini İngiltere'nin ellerine bırakmasını sağlamaktır. İngiltere böylece hem Türkiye ile yapılacak barışta Yunanistan'ın barış koşulları konusunda bir sorun çıkarmasını önleyecek hem de söz konusu barış koşullarında bir uzlaşmaya varmadan önce Yunan Ordusu'nun kendilerinden izinsiz bir şekilde Anadolu'yu boşaltmasının önüne geçebilecektir. İngiliz diplomasisinin ikinci hedefi Müttefik Devler arasında bir görüş birliğinin ortaya çıkmasını sağlamaktır. Buna göre Müttefik Devletler arasında önceden bir görüş birliği sağlanmazsa yapılacak görüşmelerde herhangi bir sonuca ulaşılamayacaktır. İngiliz diplomasisinin son hedefi ise Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Türk Ordusu'nun karşı saldırısını önleyerek Türkiye'yi Sevr Barış Antlaşması'nın yumuşatılmış bir haline ikna etmektir. Nihayetinde İngiltere her ne kadar Ankara Hükümeti'ne karşı bazı tavizler verilmesi hususunda hazırlıklı olsa da Sevr Barış Antlaşması'nın genel çerçevesinin dışına çıkılması konusunda da bir o kadar isteksiz bir tutum belirlemiştir.

İngiliz diplomasisi Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından Türkiye ile yapılacak barış konusunda bir yol haritası belirlemesine rağmen Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuda harekete geçilebilmesi için yaklaşık iki aylık bir sürenin geçmesi gerekmiştir.[5] Bu anlamda Dışişleri Bakanı Lord Curzon ilk olarak 19 Aralık 1921 tarihinde İngiliz Hükümeti'ne hitaben "Sevr Antlaşması'nın Revizyonu için Paris'te Yapılması Düşünü-

---

[4] *TNA*, FO 406/48/7, E 11096/143/44, "Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs Respecting Intervention between Greece and Turkey", 07.10.1921.

[5] Bu süreçte İngiliz diplomasisinin hesaplarını alt üst eden çok önemli iki gelişme yaşanmıştır. İlk olarak Fransa temsilcisi Franklin Bouillon ile Ankara Hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Diğer taraftan, İtalya da Ankara Hükümeti ile Ankara Antlaşmasına benzer bir antlaşma yapmanın yollarını aramak izin temsilcisi Touzzi'yi müzakerelerde bulunmak için Ankara'ya göndermiştir. Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 303-305.; Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923): Kamuoyu ve Dış Politika*, çev. Nevin Özkan ve Durdu Kundakçı, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 168-169.

len Toplantı" başlıklı bir memorandum kaleme almıştır. Lord Curzon bu memorandum ile birlikte Türkiye ile yapılacak barış için Paris'te Müttefik Devletlerin dışişleri bakanları arasında Sevr Barış Antlaşması'nı gözden geçirmek üzere bir konferans toplanması gerektiğini öngörmüştür. Lord Curzon'un programına göre ilk olarak Müttefik Devletlerin dışişleri bakanları Paris'te bir araya gelerek barışın yeni koşullarını şekillendirecek ve bu koşullar daha sonra Yüksek Konsey tarafından Yunanistan ve Türkiye'ye sunulacaktır.[6] Lord Curzon'un 21 Aralık 1921 tarihinde İngiliz Hükümeti tarafından onaylanan bu memorandumu 30 Aralık 1921 tarihinde de ayrıntılı bir şekilde Fransa ve İtalya'ya iletilmiştir.[7]

30 Aralık 1921 tarihinde Fransa ve İtalya'ya iletilen memorandumun ardından İngiliz diplomasisinin bir sonraki hamlesi Yunan karar alıcılarını Anadolu'daki kaderlerini kendi ellerine bırakmaları konusunda ikna etmek olmuştur. Bu amaçla İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon 12 Ocak 1922 tarihinde Fransa'nın Cannes kentinde Yunan mevkidaşları ile bir araya gelmişlerdir. Burada yapılan müzakerelerde Başbakan Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon yakın bir zaman içerisinde Paris'te toplanması planlanan konferansta ortaya çıkacak kararların Yunanistan tarafından da kabul edilmesinin önemini vurgulamışlardır. İngiliz karar alıcılarına göre aksi takdirde Anadolu'da barışı sağlamak mümkün olmayacaktır. Bunun için Yunanistan'ın İzmir ve Trakya konusunda Sevr Barış Antlaşması'na göre bazı tavizler vermesi gerekecektir. Cannes'da gerçekleştirilen müzakerelerin neticesinde Yunanistan Başbakanı Dimitrios Gounaris ülkesinin kaderini tamamıyla İngiliz diplomasisinin eline bırakmaya razı olmuştur.[8]

İngiliz diplomasisi Cannes müzakerelerinin hemen ardından Müttefik Devletlerin dışişleri bakanları arasında Paris'te toplamayı planladığı konferansı yaklaşık olarak iki ay ertelemek zorunda kalmıştır. Bu erteleme ilk olarak 15 Ocak 1922 tarihinde Fransa'da meydana gelen iktidar değişikliğinden kaynaklanmıştır. Bu değişikliğin ardından konferans ilk etapta 1 Şubat 1922 tarihine ertelenmiştir. Bununla birlikte, Fransa'da Aristide Briand'ın yerine iktidara gelen Raymond Poincaré yönetimi Türkiye ile yapılacak barış konusunda İngiliz diplomasisinin hesaplarını alt üst etmiştir. Poincaré yönetimi 27 Ocak 1922 tarihli bir memorandum ile İngiliz

---

6 *TNA*, CAB 24/131/74, "Proposed Meeting at Paris for Revision of Treaty of Sevres", CP 3571, 19.12.1921.

7 *Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919-1939*, "The Marquess Curzon of Kedleston to Lord Hardinge (Paris)", First Series, C XVII, Her Majesty's Stationary Office, London 1958, s. 535-557.

8 *DBFP*, "Note of Conversation held at the Villa Valetta, Cannes, on Thursday, 12th January, 1922", I/XVII, s. 572-573.

diplomasisinin 30 Aralık 1921 tarihinde kendilerine iletilen memorandumunda yer alan hareket planının içeriği konusunda kendileriyle ciddi görüş ayrılıkları olduğunu Londra yönetimine iletmiştir.[9] Yeni Fransız yönetiminin bu tutumu İngiliz diplomasisi üzerinde bir şok etkisi yaratmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon bu nedenle konferansın 9 Şubat 1922 tarihine ertelenmesinin daha uygun olacağına karar vermiştir. Lord Curzon'un konferansı erteleme kararının ardından bir sonraki hamlesi Poincaré yönetimine hitaben sert bir memorandum kaleme almak olmuştur. 30 Ocak 1922 tarihinde Paris yönetimine iletilen bu memorandumda Lord Curzon Müttefik Devletler arasında önceden bir görüş birliği sağlanmadığı takdirde yapılacak konferansın herhangi bir sonuca ulaşmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir.[10] Diğer taraftan tam o sırada İtalya'da da bir hükümet bunalımının patlak vermesi konferansın kesin bir şekilde mart ayına ertelenmesine neden olmuştur.[11] Böylece İngiliz diplomasisi müttefiklerini gerçekleştirilecek konferansta aynı bakış açısı etrafında bir araya getirebilmek için fazladan bir ay daha kazanmıştır.

Paris Konferansı ve İngiliz Diplomasisinin Liderliği

İngiliz diplomasisinin yaklaşık üç aylık bir çabasının ardından Müttefik Devletlerin dışişleri bakanları 22-26 Mart 1922 tarihlerinde Fransa'nın Paris kentinde bir konferans masası etrafında bir araya gelebilmişlerdir. Konferansa İngiltere adına Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa adına Başbakan ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré ve İtalya adına da Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer katılmıştır. Taraflar arasında gerçekleştirilen müzakerelerin öncelikli gündem maddesini Türkiye ile yapılacak barış konusunda müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi oluşturmuştur. Bu nedenle Paris'te yapılan görüşmeler nihai bir barış konferansından ziyade daha sonra toplanması planlanan esas konferans için bir hazırlık niteliğinde gerçekleşmiştir.[12]

Paris Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde öğlenden sonra yapılan ilk oturum ile birlikte açılmıştır. Bu oturumda müttefikler arasında gerçekleştirilen müzakereler İngiliz diplomasisinin Paris Konferansı'ndaki hedefle-

---

9 *TNA*, CAB 24/132/65, "Revision of Treaty of Sevres. Memorandum on Proposals of French Government as Basis for Forthcoming Conversations.", CP 3665, 27.01.1922. Ayrıca, İtalya'daki Ivanoe Bonomi yönetimi de Fransa'nın memorandumuyla aynı tarihli benzer bir memorandumu Londra'ya iletmiştir. Ancak İtalyan yönetiminin söz konusu memorandumu Fransa'nınkinden farklı olarak daha çok Üçlü Antlaşma'nın kendileri için önemi ve hayata geçirilmesini vurgulamıştır. Bkz: Çelebi, *a.g.e.*, s. 367-368.

10 *DBFP*, "The Marquess Curzon of Kedleston to Lord Hardinge (Paris)", I/XVII, s. 586.

11 Grassi, *a.g.e.*, s. 172.

12 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016, s. 268.

rini daha da görünür kılmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un ifadesine göre İngiliz diplomasisinin öncelikli hedefini Anadolu'da savaşan taraflar arasında bir mütarekenin sağlanması oluşturmuştur. Mütarekenin sağlanmasının ardından ise barışın ön şartları saptanacaktır. Daha sonra bu ön şartlar Türkiye ve Yunanistan'a sunulacaktır. Söz konusu şartların Türkiye ve Yunanistan tarafından kabulünün ardından Yunan Ordusu Anadolu'yu boşaltacaktır. Aksi takdirde Türk Ordusu'nun yapacağı karşı saldırı hem Yunan Ordusu'nun hem de kendilerini zor durumda bırakabilecektir. En sonunda Anadolu'nun boşaltılmasının ardından da nihai barış antlaşması imzalanabilecektir.[13]

Müttefik Devletler konferansın 22 Mart 1922 tarihinde gerçekleştirilen ilk oturumun hemen ardından Atina, İstanbul ve Ankara Hükümetlerine birer nota iletmiştir. Paris Konferansı'ndan ilgili taraflara iletilen notada yer alan ilk teklif Anadolu'da üç aylık bir süre için geçerli olacak bir mütarekenin yapılması olmuştur. Bu teklife göre nihai bir barış antlaşması imzalanıncaya kadar söz konusu mütareke otomatik olarak yenilenecek, Türk ve Yunan Ordularına ait ön karakollar mümkün mertebe geri çekilecek, muharebe sahasına yeni askerler sevk edilmeyecek, taraflar taarruza geçebilmek için diğer tarafa ve Müttefik Devletlere on beş gün önceden bilgi verecek ve Müttefik Devletler mütareke koşullarını güvenceye almak adına kurdukları komisyonlar vasıtasıyla her iki tarafın da ordularını denetleyebilecektir.[14] Müttefik Devletlerin Paris Konferansı'ndaki bu ilk teklifi İngiliz diplomasisinin hedefleriyle harfiyen uyumlu olmuştur.[15] Sonuç olarak Müttefik Devletler söz konusu mütareke teklifiyle birlikte Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Anadolu'daki ilerlemeleri durdurularak taarruz gücü kırılmış olan Yunan Ordusu'nu uzun bir süredir taarruz hazırlıkları yapan Türk Ordusu karşısında korumaya almaya çalışmışlardır.[16]

---

13 *TNA*, FO 406/49/66, E 3274/5/44, "Minutes of the First Meeting of Foreign Ministers at the Qoai d'Orsay at 1.30 P.M., March 22, 1922", 22.03.1922.

14 *TNA*, FO 406/49/66, E 3274/5/44, "Annex 1", 22.03.1922.

15 Esasında Fransa Başbakanı Raymond Poincaré ilk etapta Yunan Ordusu'nu tahliye etmeden ne Paris ne de Ankara Hükümeti'nin herhangi bir mütareke teklifini içeren bir düzenlemeyi kabul edebileceğini dile getirmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer de Anadolu'daki etki alanlarını korumaya almadan herhangi bir düzenlemeye olumlu yaklaşmalarının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Buna karşılık İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon Müttefik Devletlerin ortaklaşa bir şekilde mütareke teklifine destek vermeleri ve Ankara Hükümeti'nin bu öneriyi reddetmesi durumunda prestij ve destek kaybedeceğini dile getirerek müttefiklerin mütareke önerisi konusunda fikir birliğinde olmalarını sağlamıştır. Bkz: Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study*, Vol. III, Part II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 1608-1609.

16 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 126.

Müttefik Devletlerin 22 Mart 1922 tarihli notası karşısında Atina Hükümeti 25 Mart 1922 tarihinde kendilerine iletilen mütareke teklifini kabul ettiklerini derhal Paris'e bildirmiştir.[17] Diğer taraftan, Ankara Hükümeti'nin mevzubahis teklife karşı bir yanıt vermesi ise kısa bir süre içerisinde mümkün olmamıştır. O sırada cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa acilen Sivrihisar'a geçerek Paris Konferansı'nın teklifini görüşmek üzere İcra Vekilleri Heyeti'nin bazı üyeleri ile burada toplamıştır.[18] Bununla birlikte, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de birkaç hafta önce "tenvir ve tenevvür" maksadıyla çıktığı Avrupa seyahati nedeniyle o sırada Paris'te bulunmaktadır.[19] Yusuf Kemal Bey'in Paris'te yaptığı ilk değerlendirmeye göre Müttefik Devletler söz konusu mütareke teklifiyle birlikte Türkiye'nin elini kolunu bağlamak istemişlerdir. Bu nedenle Yusuf Kemal Bey konferansın tamamlanmasını beklemeden derhal Paris'ten ayrılmaya karar vermiştir.[20] Ankara Hükümeti'nin Müttefik Devletlere ileteceği resmi yanıtın hazırlanması için de evvela kendisinin Avrupa'dan dönmesi beklenmiştir.

Müttefik Devletlerin dışişleri bakanları 22 Mart 1922 tarihinde gerçekleştirilen açılış oturumunun ardından Paris Konferansı'nda dokuz toplantı daha düzenlemişlerdir.[21] Bu toplantılar artık daha çok hazırlanacak nihai barışın ön şartları üzerine yoğunlaşmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon bu konuda Sevr Barış Antlaşması'nın nihai barış müzakerelerinin başlangıç noktası olması gerektiği konusunda ısrarcı bir tutum benimsemiştir. Fransa Başbakanı Raymond Poincaré böyle bir anlaşmanın yürürlükte olmadığını ve Fransa'nın bu antlaşmanın hiçbir parçasına bağlı olmadığını savunmuştur. Yapılan müzakerelerde İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer'in önceliğini ise savaş zamanında imzalanan Üçlü Antlaşma'nın hazırlanacak nihai barış antlaşmasının bir parçası olması gerekliliği oluşturmuştur. Tarafların farklı bakış açıları ve beklentileri karşısında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon birleştirici bir yaklaşımla tarafları Sevr Barış

---

17 *DBFP*, "Mr. Lindley (Athens) to The Marquess Curzon of Kedleston", I/XVII, s. 764.

18 Sivrihisar'da bir araya heyet içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Kazım (Özalp) Bey, Rauf Bey, Fethi Bey ve Rıza Nur Beyler almıştır. Bkz: Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998. Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekilleri Heyeti'nin Müttefik Devletlerin mütareke önerisi karşısındaki ilk tepkileri için bkz: Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 460.

19 Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa seyahati hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz: Hikmet Bayur, "TBMM Hükümeti Umur-u Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisi ile İlgili Anılar", *Belleten*, 40/160 (1976), s. 617-667.

20 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul 1967, s. 272.

21 Söz konusu oturumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şimşir, *a.g.e.*, s. 271-274.; Bozkurt, *a.g.e.*, s. 317-323.

Antlaşması'nı tamamen terk etmeyen ancak antlaşmanın üzerinde epeyce değişiklik yapan ayrıntılı bir revizyona ikna edebilmiştir.[22]

Müttefik Devletlerin dışişleri bakanları Paris Konferansı'nda 26 Mart 1922 tarihinde gerçekleştirdikleri onuncu ve son toplantıyla birlikte taraflara iletecekleri önerilere son şeklini verebilmişlerdir. Barışın ön şartları ve konferans kararlarının kabul edilmesini içeren bu öneriler Atina, İstanbul ve Ankara Hükümetlerine aynı gün birer nota ile iletilmiştir. [23] Sevr Barış Antlaşması'nı temel almakla birlikte mevzubahis antlaşma üzerinde önemli değişiklikler de yapan bu öneriler bir dibace ve yirmi beş maddeden oluşmuştur. Söz konusu maddeler özet olarak derhal bir mütareke yapılmasını; mütareke ve barışın ön şartlarının kabul edilmesinin ardından Anadolu'nun kan dökülmeden boşaltılmasını; azınlıkların korunmasını; Milletler Cemiyeti vasıtasıyla Ermeni taleplerinin tatmin edilmesini; Boğazlardan serbest geçişin sağlanarak Gelibolu'da bir Müttefik Garnizonunun bulundurulmasını; Edirne, Gelibolu, Babaeski ve Kırklareli'nin Yunanistan'a ve Tekirdağ'ın Türkiye'ye bırakılmasını; Türk Ordusu'nun 85.000 kişi ile sınırlandırılmasını ve kapitülasyonların gözden geçirilmesini içermiştir.[24]

Müttefik Devletlerin Paris Konferansı'nın sonucunda ortaya koydukları nihai teklif Sevr Barış Antlaşması'nın bir kenara atılmasını önleyebilmiştir. Ancak konferansta alınan kararların uygulamaya geçirilebilmesi için Yunanistan ve Türkiye'nin hem mütareke yapmayı hem de kendilerine sunulan barışın ön şartlarını kabul ettiklerini ilan etmeleri gerekmiştir. Tarafların barışın ön şartlarını kabul ettiklerini ilan etmelerinin ardından da Yunan Ordusu Anadolu'yu boşaltmaya başlayabilecektir. En nihayetinde ise Müttefik Devletler Türkiye ile imzalanacak barış antlaşmasının ayrıntılarını kararlaştırmak üzere bir barış konferansı toplayacaklardır. Sonuç olarak, İngiliz diplomasisi görünüşte hem konferans sonucunda ilgili taraflara iletilen kararların müttefikler tarafından müştereken alınmasını sağlamış hem de Türkiye'nin mütarekeyi ve barışın ön şartlarını kabulünden önce Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu boşaltmasını engelleyebilmiştir.

Paris Konferansı Sonrasında İngiliz Diplomasisinin Başarısızlığı

Paris Konferansı 26 Mart 1922 tarihinde gerçekleştirilen son toplantının ardından ilgili taraflara iletilen nihai teklifle birlikte dağılmıştır. Müttefik

22 Shaw, *a.g.e.*, s. 1609.

23 Bozkurt, *a.g.e.*, s. 323.

24 *TNA*, FO 406/49/79, E 3512/5/44, "Annex 1: Draft résumé of Resulationsof the Conference prepared by French Ministry fo Foreign Affairs", 26.03.1922.; *DBFP*, "Text of Resulations, of Paris Near Eastern Conference of March 1922, as Finally Agreed upon between French and British Governments", I/XVII, s. 756-763.

Devletler bundan sonra Yunanistan ve Türkiye'nin tekliflerine verecekleri yanıtları beklemeye başlamıştır. Yunanistan daha önce kaderini İngiliz diplomasisinin ellerine bırakmaya razı olmuştur. Bu nedenle Yunan Hükümeti konferansın 22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifini kabul ettiğini Müttefik Devletlere ivedilikle iletmiştir. Ancak Müttefik Devletlerin 26 Mart 1922 tarihli teklifi Yunanistan tarafında muazzam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Yunan kamuoyu kendilerine sunulan şartların adil olmadığını öne sürerek Türkiye ile Yunanistan'a eşit muamele yapılmasının Yunanlıları küçük düşürecek bir hareket olduğunu savunmuştur. Bu nedenle Yunan basını hükümetten söz konusu teklife karşı mücadele etmesini beklemiştir. Müttefik Devletlerin teklifi karşısında kamuoyu tarafından bir hayli yıpratılan Atina Hükümeti ilk etapta mütareke teklifini kabul etmesine rağmen sonraki teklife herhangi bir cevap vermek yerine bu teklifin Türkiye tarafından reddedilmesini beklemiştir.[25]

Diğer taraftan, Ankara Hükümeti Müttefik Devletlerin 22 Mart 1922 tarihli teklifine ilk etapta herhangi bir yanıt verememiştir. Müttefik Devletlerin mütareke teklifinin ortaya çıkmasının ardından Paris'te bulunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey teklife verilecek yanıtın hazırlanması için Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa İcra Vekilleri Heyeti'nin bazı üyeleri ile istişarede bulunmak üzere Sivrihisar'a geçmiştir. Mütareke teklifi aynı zamanda Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda da yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye cephesinde bu gelişmeler yaşanırken 26 Mart 1922 tarihinde Müttefik Devletlerin ikinci teklifi Ankara'ya ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa özellikle ikinci teklifte yer alan şartları gördükten sonra Müttefik Devletlerin Ankara Hükümeti'ni ortadan kaldırma çalışmalarında yeni bir safha açtıkları sonucuna ulaşmıştır.[26] Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa bu noktada Müttefik Devletlerin önerilerine doğrudan karşı çıkmanın diplomatik olmayacağı düşüncesiyle prensip olarak mütareke teklifinin kabul edilmesiyle birlikte bazı karşı önerilerde bulunulması gerektiğini savunmuştur.[27]

Büyük Millet Meclisi'nde yapılan uzun tartışmaların ardından Ankara Hükümeti Müttefik Devletlerin 22 ve 26 Mart 1922 tarihli tekliflerine karşı

---

[25] İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 307.; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II: Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 251.

[26] Bu teklifleri Sovyet Büyükelçisi Semyon Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov ile de paylaşan Mustafa Kemal Paşa Müttefik Devletlerin söz konusu tekliflerle birlikte Türkiye'yi kürek cezasına çarptırmak istediklerini dile getirmiştir. Bkz: Sonyel, s. 252.; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 183.

[27] Atatürk, *a.g.e.*, s. 431-433.

ortak bir yanıt hazırlamıştır. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in imzasıyla 5 Nisan 1922 tarihinde Müttefik Devletlere iletilen bu yanıtta Ankara Hükümeti mütareke teklifini prensipte kabul ettiğini bildirmiştir. Ancak Ankara Hükümeti'ne göre mütareke ve Anadolu'nun boşaltılması işi birlikte yürütülmeli ve bu süreç dört ay içerisinde tamamlanmalıdır. Boşaltılan yerlere de on beş gün içerisinde Türk Ordusu'nun girmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, Ankara Hükümeti cephedeki Türk Ordusu'nun içerisine yabancı komisyonların sokulmasına karşıdır. Nihayetinde Ankara Hükümeti bu şartların kabul edilmesinin ardından barış görüşmelerine katılmaya hazır olduğunu Müttefik Devletlere iletmiştir.[28]

Ankara Hükümeti'nin 5 Nisan 1922 tarihli yanıtı Müttefik Devletlerin beklentilerini tam olarak karşılayamamıştır. Özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon Ankara Hükümeti'nin önerdiği barış koşullarının müzakere edileceği bir konferanstan önce Türklerin hem mütareke hem de barışın ön koşullarını kabul etmeleri konusunda ısrarcı olmuştur. Diğer taraftan, Fransa Başbakanı Raymond Poincarè ise bu konuda Ankara'ya karşı daha uzlaşmacı bir tutum benimsenebileceğini gündeme getirmiştir. Müttefik Devletler kendi aralarında yavaş yavaş ortaya çıkan bu görüş ayrılıklarına rağmen 15 Nisan 1922 tarihinde Ankara Hükümeti'ne hitaben yeni bir nota kaleme almıştır. İngiliz diplomasisinin önderliğinde kaleme alınan bu notada Müttefik Devletler mütareke teklifinin Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmesinden memnuniyet duyduklarını belirtmelerine rağmen mütarekenin yürürlüğe girmesiyle birlikte Anadolu'nun boşaltılmasının mümkün olmadığını yinelemiştir. Anadolu'nun boşaltılmaya başlanabilmesi için barışın ön şartlarının tamamının kabul edilmesi gerektiği tekrar vurgulanmıştır. Bununla birlikte, Müttefik Devletler bazı özel noktaları müzakere etmeye hazır olduklarını da Ankara Hükümeti'ne iletmiştir.[29]

Ankara Hükümeti Müttefik Devletlerin 15 Nisan 1922 tarihli notasının kendilerine ulaşmasının ardından bu notaya karşı yeni bir yanıt hazırlamıştır. Hazırlanması yaklaşık bir haftayı bulan bu yanıt 22 Nisan 1922 tarihinde Müttefik Devletlere ulaştırılmıştır. Ankara Hükümeti söz konusu yanıtta en önemli nokta olarak barışın ön şartlarının kabulünden bağımsız olarak Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu derhal boşaltması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, Ankara Hükümeti bazı özel noktaları müzakere için

---

[28] *TNA*, FO 406/49/93, E 4064/5/44, "Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston", 10.04.1922.; *DBFP*, "Sir H. Rumbold (Constantinople) to the Marquess Curzon of Kedleston", I/XVII, s. 772-774.

[29] *TNA*, FO 406/49/90, E 3786/5/44, "Enclosure in no. 90: Pojet de Texte à remettre au Gauvernement d'Angora", 10.04.1922.; *DBFP*, "The Marquess Curzon of Kedleston to Sir H. Rumbold (Constantinople)", I/XVII, s. 782.

İzmit'te bir konferans toplanması konusunda da hazır olduğunu Müttefik Devletlere bildirmiştir.[30]

Ankara Hükümeti'nin 22 Nisan 1922 tarihli notası İngiliz diplomasisi üzerinde bir soğuk duş etkisi yaratmıştır. Ankara'nın söz konusu yanıtı İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından "baştan savma" ve "küstahça" bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göre Ankara'nın bu tutumu açıkça "oyalama" ve "propaganda" amaçlarına yöneliktir. İngiliz diplomasisinin bu konudaki nihai duruşu Anadolu'da öncelikli olarak mütarekenin sağlanması üzerine kurulmuştur. Mütareke sağlanmadan Yunan Ordusu geri çekilmeye başlarsa Türk Ordusu İstanbul ve Trakya'ya doğru harekete geçerek kendilerini zor durumda bırakabilecektir. Bu nedenle İngiliz diplomasisine göre Anadolu'daki Yunan Ordusu Ankara Hükümeti ile yapılacak tatmin edici bir barışın garantisi olarak görülmüştür.[31]

Diğer taraftan, Ankara Hükümeti'nin 22 Nisan 1922 tarihli notasının ardından İngiliz diplomasisinin sert tutumu karşısında Müttefik Devletler arasındaki görüş ayrılıkları da giderek netleşmeye başlamıştır. İngiltere'nin bu konudaki tavizsiz yaklaşımına rağmen Fransa ve İtalya Ankara Hükümeti'nin önerilerine karşı daha uzlaşmacı bir tavır takınılabileceğini açık bir şekilde savunmaya başlamıştır. Fransa ve İtalya'ya göre savaşan taraflar barış koşullarını kabullenmeye yanaşırsa Anadolu'nun boşaltılması da daha önceye alınabilecektir. Özellikle Paris Hükümeti bu konuda Londra'ya ciddi bir baskıda uygulamaya uğraşmıştır. 1 Mayıs 1922 ile 3 Ağustos 1922 tarihleri arasında Paris ve Londra arasında bu hususta ondan fazla yazışma yapılmıştır.[32] Nihayetinde İngiliz diplomasisinin Paris Konferansı sürecinde büyük uğraşlarla sağlamaya çalıştığı Müttefik Devletler arasındaki görüş birliği konferansın hemen ardından açık bir şekilde anlamsız kalmıştır. Müttefik Devletler arasındaki bu ayrışma Ankara Hükümeti ile yapılan yazışma trafiğini de son derece olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu durum Paris Konferansı'nda alınan kararların herhangi bir sonuca ulaşamamasına neden olmuştur. Nihayetinde, 26-30 Ağustos 1922 tarihlerinde Türk Ordusu tarafından gerçekleştirilen Büyük Taarruz İngiliz diplomasisinin tüm planlarını altüst etmiştir.

30 *TNA*, FO 406/49/102, E 4430/5/44, "Enclosure 2 in no. 102: Hamid Bey to the Marquess Curzon of Kedleston", 10.04.1922.; *DBFP*, "Sir H. Rumbold (Constantinople) to The Marquess Curzon of Kedleston", I/XVII, s. 787-790.

31 *DBFP*, "The Marquess Curzon of Kedleston to Sir M. Cheetham (Paris) and to Sir R. Graham (Rome)", I/XVII, s. 795-797.

32 Şimşir, *a.g.e.*, s. 287-288.

Sonuç

İngiliz diplomasisi Sakarya Meydan Muharebesi ile birlikte Türk Ordusu'nun elde ettiği üstünlüğün ardından Yunanistan'ın Anadolu'da artık daha fazla bir şey elde edemeyeceğinin farkına varmıştır. Bu farkındalık İngiliz diplomasisinin hâlihazırdaki Türkiye politikasında bazı değişiklikler yapılması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle İngiliz diplomasisi içerisinde Ankara Hükümeti ile artık görüşmelere başlanması gerektiği hususunda önemli yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalarda Türk Ordusu'nun dağılmış vaziyetteki Yunan Ordusu ile İngiliz hâkimiyetinde bulunan topraklara karşı bir taarruzda bulunma ihtimali, İngiliz diplomasisinin en önemli endişesi olarak ön plana çıkmıştır. Bu endişeyi ortadan kaldırmak isteyen İngiliz diplomasisi Sakarya Meydan Muharebesi'nden yaklaşık üç ay sonra harekete geçebilmiştir. İngiliz diplomasisinin bu doğrultudaki en önemli hedefleri Türk Ordusu'nun karşı taarruzunu önlemek, Müttefik Devletler arasında kaybolan birliği yeniden sağlamak ve nihayetinde Sevr Barış Antlaşması'nı yumuşatarak da olsa Türkiye'ye yeniden kabul ettirmek olmuştur.

İngiliz diplomasisi belirlediği hedefler doğrultusunda yaklaşık üç aylık bir çabanın ardından Müttefik Devletlerin dışişleri bakanlarını Paris'te bir araya getirebilmiştir. Bu süreçte Yunanistan karar alıcılarını ülkelerinin kaderini kendi ellerine bırakması konusunda ikna eden İngiliz diplomasisi Paris'te ilk olarak müttefikler arasında kaybolan birliği yeniden sağlamaya çalışmıştır. İngiliz diplomasisinin Paris'teki sonraki hedeflerini Anadolu'da savaşan taraflar arasında mütarekenin sağlanması, barışın ön şartlarının belirlenerek ilgili taraflara kabul ettirilmesi, Anadolu'nun boşaltılması ve en sonunda da nihai barış antlaşmasının imzalanması için gerekli ortamın hazırlanması oluşturmuştur.

İngiliz diplomasisi Paris Konferansı'nda müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen ilk aşamada ortak birtakım kararlar alınmasını sağlayabilmiştir. Ancak bu kararlar Yunanistan ve Türkiye açısından farklı nedenlerle de olsa tatminkâr bulunmamıştır. Ne Yunanistan ne de Türkiye Paris Konferansı'nın ilk etapta taraflar arasında ateşkesin sağlanması ve ardından da barışın ön şartlarının kabulüne dayanan kararlarını benimsemeye yanaşmıştır. Bu anlamda Müttefik Devletler ile Türkiye arasında İngiliz diplomasisinin liderliğinde birkaç hafta daha devam eden bir yazışma trafiği ortaya çıkmış olsa da kayda değer herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır. Hatta bu yazışma trafiği Müttefik Devletler arasındaki görüş ayrılıklarının da yeniden su yüzüne çıkarak bu ayrılıkların daha belirgin olmalarına neden olmuştur. Müttefik Devletler arasında oraya çıkan bu ayrılıklarının yanı sıra Türk Ordusu da 26-30 Ağustos 1922 tarihlerinde

uzun bir süredir hazırlıklarını yaptığı Büyük Taarruzu başarıyla gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak İngiliz diplomasisi Paris Konferansı'nın ardından ne Müttefik Devletler arasındaki görüş ayrılıklarının ortadan kaldırılmasını sağlayabilmiş ne Türkiye'ye Sevr Barış Antlaşması'nın yeni bir versiyonunu kabul ettirebilmiş ne de Türk Ordusu tarafından gerçekleştirilen Büyük Taarruzu önleyebilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archives (TNA), FO 371 Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966

TNA, FO 406 Foreign Office: Confidential Print Eastern Affairs

TNA, CAB 24 Cabinet Papers

Resmi Yayınlar

Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919-1939. First Series, C XVII, Her Majesty's Stationary Office, London 1958.

Kitaplar

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

BOZKURT, Abdurrahman, İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesinden Çanakkale Krizine, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

ÇELEBİ, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

EDİZ, İsmail, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

GRASSİ, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923): Kamuoyu ve Dış Politika*, çev. Nevin Özkan ve Durdu Kundakçı, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri, İmaj Yayıncılık, Ankara 2006.

ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

SHAW, Stanford J., *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study*, Vol. III, Part II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II: Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016.

TANSEL, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul 1967.

TOYNBEE, Arnold Joseph, *The Western Question in Greece and Turkey*, Constable and Company, London 1922.

YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Makaleler

BAYUR, Hikmet, "TBMM Hükümeti Umur-u Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisi ile İlgili Anılar", *Belleten*, 40/160 (1976), s. 617-667.

YEDİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE (1919-1923) TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

Doktorant: Gülnihan CİHANOĞLU GÜLEN
Orcid No: 0000-0003-2709-1582
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Bölümü
e- posta: gulnihanc@hotmail.com

Giriş

Tarihsel olarak Türk-Alman ilişkilerine bakıldığında, ikili ilişkilerin temellerinin yüzyıllar öncesinden atıldığı ve bu ilişkilerin günümüze kadar devam ettiği görülmektedir. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefik olan ve savaştan mağlubiyet ile ayrılan iki halkın, Türk Milli Mücadelesi ve Kurtuluş Savaşı dönemindeki bağları incelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri savaşın başlangıcından Almanya ve müttefiklerini sorumlu tutarak, savaşın sona ermesinin ardından Almanya'ya Versay Barış Antlaşması'nı dayatmışlardır. Alman Parlamentosu'nda ve Almanya sokaklarında yapılan protestolara rağmen 1919 yılında imzalanmak zorunda kalınan Versay Barış Antlaşması, Almanya için ağır yükümlülükler getirmiştir. Antlaşmanın Almanya'yı zayıflatma amacıyla hazırlandığı ve Alman halkında büyük bir hayal kırıklığı yarattığı bilinmektedir. Bu sebeple verilen Milli Mücadele'nin akabinde, Türklere Birinci Dünya Savaşı sonrasında dayatılan Sevr Barış Antlaşması'nın ortadan kalkması ve yerine Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, Almanlar için büyük bir umut ışığı olmuştur. Zira Türk Milli Mücadelesi örnek alınarak, Versay Barış Antlaşması'nın ortadan kaldırıp kaldırılamayacağı merak konusu olmuştur. Bu çalışma kapsamında; İngilizce, Almanca ve Türkçe dillerinde farklı kaynaklardan yararlanılmış ve özellikle Almanca kaynaklara ve Alman basınında yer alan haberlere odaklanılmıştır. Bu çalışma ile Türk Milli Mücadelesi konusunda

Almanya'nın tutumu ve bu tutumun ikili ilişkilere yansıması ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı akabinde imzalanan Versay Barış Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşması ile onaylanan mütarekeler gereği, iki ülkenin diplomatik ilişkilere sahip olmasına izin verilmemiştir. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı sonrasında resmi olarak Türk-Alman ilişkileri son bulmuş, fakat Almanya Türkiye'yi yakından takip etmeye devam etmiştir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasının, Versay Barış Antlaşmasının da Sevr Barış Antlaşması gibi revize edilebilir olabileceği hususunda umut uyandırdığını ortaya çıkarmıştır. Milli Mücadele döneminde Alman basınında yer alan haberler, Almanya'nın Türkiye'yi bir rol model olarak kabul ettiğini göstermiştir.

Tarihte, 1718'de Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından bir süre önce Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'nın Prusya Kralı I. Friedrich'e Osmanlı Devleti'nin Prusya ile yakınlaşma arzusunu dile getiren bir mektup yollamasının, iki devlet arasında atılan ilk resmî adım olduğu değerlendirilmektedir.[1] Diplomatik olarak Türk-Alman ilişkilerinin başlangıç noktasının Osmanlı İmparatorluğu'nun Prusya Krallığı ile 1790 yılında imzaladığı barış ve dostluk Antlaşmasına kadar geriye gittiği Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sayfasında da belirtilmiştir.[2] Her ne kadar kurulan ilk resmi ittifak Antlaşmaları 1700'lü yıllara dayansa da, Türk-Alman ilişkilerinin temeli esasen çok daha öncesine, 14. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açıldığı döneme dayanmaktadır. Hatta 1190 yılında III. Haçlı Seferi'ne katılmak üzere Kudüs'e giderken Türk topraklarından geçen Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Göksu Irmağı'nda boğulmuş olması da hesaba katılırsa, bu ilişkiler 12. yüzyıla kadar geriye gitmektedir.

Almanlarla Türklerin yakınlaşmasında birleşik Almanya'nın ilk Şansölyesi olan Otto von Bismarck'ın 1878'de düzenlenen Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda karar almasının etkisi olduğu öne sürülmektedir. Böylece Türklerin Almanlara yönelik olumlu tutum sergiledikleri düşünülmektedir.[3] Almanlar ise tarihsel olarak değerlendirildiğinde, 1898'de Kayser II. Wilhelm döneminde Osmanlı topraklarına ilgi duymaya başlamışlardır.[4] Bu iddianın temeli Kayser II. Wilhelm'in 1888'de

[1] Serpil Kırel, Oya Kasap Ortaklan, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Son Ziyareti (1917)", *Sinecine*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2018, s. 115.

[2] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Almanya Federal Cumhuriyeti Siyasi ve Ekonomik İlişkileri", Erişim Tarihi: 31.03.2022, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya_-siyasi-iliskileri.tr.mfa.

[3] Caner Çakı, "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman Propaganda Kartpostallarında Kullanılan Karikatürlerde Türklerin Sunumunun Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (AKİL)*, Sayı: Haziran 29, 2018, s.75.

[4] Rolf Steininger, *Germany and the Middle East: From Kaiser Wilhelm II to Angela Merkel*, Berghahn Books, New York & Oxford 2019, s. 6.

tahta çıktıktan sonra ilk resmi yurtdışı ziyaretini, dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e gerçekleştirmiş olmasına dayanmaktadır. Nitekim Dışişleri Bakanlığı da, 1876 - 1909 yılları arasında tahtta olan Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit döneminde, Almanya ile özellikle askeri alanlarda olmak üzere ikili ilişkilerin geliştirildiğini ifade etmektedir.[5]

Anadolu topraklarının, Almanlar tarafından ilgi görmesinin ise birkaç nedeni bulunmaktadır. Uzmanlık alanı Alman-Osmanlı ve Alman-Türk ilişkileri olan Alman tarihçi yazar Malte Fuhrmann, 19. yüzyılda Anadolu topraklarının Almanya'nın sömürgeci arzularının ve girişimlerinin ana odak noktası olduğunu iddia etmektedir. Fuhrmann, Almanların o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde olan toprakları doğal genişleme alanı olarak algıladıklarını ve özellikle Kutsal Toprakların büyük ilgi gördüğünü belirtmektedir.[6] Benzer bir şekilde İngiliz tarihçi Peter Hopkirk de, 1888-1918 yılları arasında tahtta olan Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, Orta Asya'ya kadar uzanan devasa bir Alman imparatorluğunun hayalini kurduğunu iddia etmiştir. Stefan İhrig gibi diğer Alman tarihçiler ise, Almanların *"Orientpolitik"* olarak ifade edilen Doğu'yu ve Osmanlı İmparatorluğu'nu önemseyen özel bir geleneğe sahip olduğunu, hatta 1919'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'yla derin bağlar içerisinde olduğunu öne sürmektedir. İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak Almanların yeni bir emperyalizm stratejisi izleyerek; görünüşte toprak talebinde bulunmadan, dost oldukları ülkelerin bağımsızlığına saygı göstererek yatırımlar yapmak gibi barışçı yöntemlerle Doğu'ya sızmaya çalıştıkları bilinmektedir.[7] Tarihçi İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi, o dönemde Alman İmparatorluğu iktisadi ve askeri alanda yatırımlar yaparak, yayılma ve sömürge elde etmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'yla yakın ilişkiler içerisinde olmuştur.[8]

Buna karşın Bismarck'ın Osmanlı yanlısı tavır sergilediği 1878'deki Berlin Kongresi akabinde imzalanan Berlin Antlaşmasını takiben İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan politikasından vazgeçerek, parçalanmasına yönelik bir çabaya girmiştir. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid, Avrupa'nın yükselen gücü olan Almanya'ya yönelmiştir.[9] Zira Almanya o dönemde Bismarck'ın izlemiş olduğu politika sayesinde Avru-

[5] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Almanya Federal Cumhuriyeti Siyasi ve Ekonomik İlişkileri", Erişim Tarihi: 31.03.2022, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya_-siyasi-iliskileri.tr.mfa.

[6] Malte Fuhrmann, "Anatolia as a site of German colonial desire and national reawakenings", *New Perspectives on Turkey*, Sayı: 41, 2009, s.124.

[7] Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, no.69, 2005, s. 259.

[8] İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1981, s.122.

[9] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s.45.

pa'da diplomatik bir üstünlük kazanmıştır.[10] Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya dayanarak denge politikası izlemiştir.[11] Fakat 1888 yılında Almanya'nın yönetimi değişmiş ve II. Wilhelm göreve gelmiştir. Daha önce Bismarck'ın dış politika yaklaşımı Avrupa uyumu üzerine kurulduğu için Osmanlı İmparatorluğu öncelikli bir konumda değerlendirilmezken, II. Wilhelm'in dış politika yaklaşımında Osmanlı İmparatorluğu daha çok önemsenmiştir.[12] Hopkirk bunun sebebinin, II. Wilhelm'in o dönemde can çekişen Osmanlı İmparatorluğu'nu bir fırsat kapısı olarak görmüş ve Berlin hâkimiyetindeki zayıf bir Osmanlı'nın, Almanya'nın Asya'daki yayılmacı çıkarları için ekonomik ve politik bir üs olabileceğine karar vermiş olmasından kaynaklandığını öne sürmüştür.[13] Bu sebeple Bismarck, II. Wilhelm göreve geldikten kısa bir süre sonra, 1890 yılında, dış politikadaki görüş ayrılıkları sebebiyle görevden ayrılmıştır. Böylece Almanya'nın dış politika anlayışı da değişmiştir. II. Wilhelm diğer büyük devletler gibi sömürgecilik faaliyetleri ve dünya çapında ilişkiler güdülmesini kapsayan Dünya Politikası *(Weltpolitik)* yaklaşımını benimsemiştir. Bu politika çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler de günden güne gelişmiştir. Fakat Bismarck'ın dış politika yaklaşımı terk edildikten sonra Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğü sona ermiştir.[14]

1881 yılında Osmanlı yönetiminde olan Tunus'un Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve 1882 yılında da Mısır'da İngilizlerin iktidara gelmesinden sonra II. Abdülhamit, Almanlardan destek talep etmiştir. Kısa bir zaman sonra 1899 yılında, Almanlara Bağdat Demiryolu 'nu inşa etme izni verilmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndaki ittifakın temelleri atılmıştır. Almanya, Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefik olmanın yanı sıra, İstanbul-Bağdat demiryolunun yapımı gibi önemli yatırımlarda da Osmanlı İmparatorluğu ile işbirliği içerisinde olmuştur. Almanya, Deutsche Bank yönetiminde yürütülen Bağdat Demiryolu Projesi için, Osmanlı İmparatorluğu'na borç vermiş ve demiryolunun yapımı için gerekli malzemelerin de Alman firmalardan temin edilmesi hususunda yönlendirme yapmıştır. Ayrıca 1911'de Trablusgarp'ta, 1912-1913'te Balkan Savaşlarında Alman silah firmalarından mühimmat ve silah temin edilmiştir.[15] Böylece Almanya, Osmanlı topraklarındaki yatırımları sayesinde önemli karlar elde etmiş

---

10 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.19.
11 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.43.
12 Cenk Reyhan, *a.g.m.*, s.228.
13 Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun: Büyük Doğu'nun Paylaşım Savaşı*, Gençlik Yayınları, İstanbul 1995, s.6.
14 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.28-29.
15 Cenk Reyhan, *a.g.m.*, s.260.

ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisine borçlandırmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'ya olan borçlarının sürekli artmasıyla, Almanya'ya olan bağımlılığı da artmıştır.

1914'de Birinci Dünya savaşı çıktığında ise, Osmanlı İmparatorluğu henüz Balkan Savaşlarının yaralarını saramamış ve mali olarak zor durumdadır. Bu şartlar altında ilk etapta tarafsızlığını ilan eden Osmanlı İmparatorluğu, savaşa girmek hususunda Almanya'nın baskılarına maruz kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar mali yetersizlikleri öne sürerek savaşa girmemek için Almanya'yı oyalamaya çalışmış olsa da, Almanya Osmanlı İmparatorluğu'na borç vererek savaşa dahil olmasını sağlamıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu İttifak Devletleri safında Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olarak görmek istemesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Temel olarak Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun halifelik makamını kullanarak İngiliz ve Fransız idaresindeki Müslümanları ayaklandırabileceğini ve İngilizlerin kontrolünde olan Süveyş Kanalı'nın Osmanlı İmparatorluğunca ele geçirilmesiyle İngilizlerin savaştan daha erken çekilmesini sağlayacağını düşünerek müttefik olmak istemiştir.[16]

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya için bir müttefik olan Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, birçok Alman subayı ve askeri Osmanlı İmparatorluğu'nun askerleri ile beraber savaşmıştır. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nın büyük bölümünde Osmanlı ordusunun birçok farklı kolu, Alman askeri komutanlarının komutası altında savaşmıştır. Savaş boyunca Almanlar ittifakı öven ve propaganda niteliğinde olan birçok kartpostal, afiş ve posta pulu basmıştır.[17] Örneğin Resim 1'de, savaşta birleştirilen güçlere atıfta bulunan bir kartpostal yer almaktadır.[18]

---

16 Caner Çakı, *a.g.m.*, s.77.

17 Bildirinin konusu Milli Mücadele dönemindeki ilişkiler olduğundan, konunun yalnızca tarihsel arka planını oluşturan Birinci Dünya Savaşı dönemindeki ittifak bilhassa kısa tutulmuştur. Bu dönemde propaganda amaçlı basılan kartpostallarla ilgili ileri okuma için bkz.: Mehmet Osman Toklu, "Türkische und deutsche Kriegspropaganda im Ersten Weltkrieg am Beispiel von Postkarten", *Diyalog*, 2018/2, ss. 226-232.

18 Deutsche Digitale Bibliothek, "Erster Weltkrieg - Postkarten "Aus großer Zeit 1914/15". "Im Kampf vereint"", (Erişim Tarihi: 18.06.2022), https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/JAS55YDFIHFBW3ZZTQS3CJR6ZVD23EQM.

Resim 1: 1914-1915 Döneminde Almanya'da Basılan Bir Kartpostal

Kaynak: Deutsche Digitale Bibliothek

Yoğun çabalara rağmen Birinci Dünya Savaşı, İttifak Devletleri için mağlubiyetle sonuçlanmış ve hem Almanya hem de Osmanlı İmparatorluğu için yıkıcı olmuştur. Alman tarihçi Grüßhaber, Birinci Dünya Savaşı döneminde kurulan Türk-Alman ittifakı konusunda erişilemeyen veya kaybolan arşivlerin yanı sıra, her iki tarafın da milli gururu ve kişisel hassasiyetleri nedeniyle kesinlikle açık bir değerlendirme yapılamadığını, ancak çoğu çalışmanın bu ittifakın yetersizliklerini ayrıntılı olarak ortaya koyduğunu öne sürmüştür.[19] Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları bahsinde sıklıkla gündeme gelen "Almanlar yenildiği için biz de yenik sayıldık" kanısının aksine, Avusturya-Macaristan 3 Kasım, Almanya ise 11 Kasım 1918'de, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha sonra mütareke imzalamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu Mondros Mütarekesini 30 Ekim 1918'de, Bulgaristan 29 Eylül 1918'de imzalanan mütarekeyle savaştan çekildikten sonra imzalamıştır. Yani tarihsel sıralamaya bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmeden yenilmiş sayıldığına ilişkin yaygın kanı doğru değildir.[20] Dolayısı ile Almanya'nın yenilmesinin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun düştüğü durumla doğrudan ilgisi bulunmamaktadır.

---

[19] Gerhard Grüßhaber, *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish Army - 1908-1938*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin & Boston 2018, s.238.

[20] Sinan Yıldırmaz, "Almanlar Yenildiği için Biz de Yenik Sayıldık: Bir Mitin İzini Sürmek", *Toplumsal Tarih,* No:302, Şubat 2019, s.56-62.

Fakat Birinci Dünya Savaşı kapsamında yapılan Çanakkale Savaşlarında kazanılan zafer, Milli Mücadele ruhunun başlangıcı olmuştur. Zira binlerce Türk askeri hayatını kaybetmiş olmasına rağmen, Boğazlar düşmanlara verilmemiş ve düşman Anadolu topraklarında daha fazla ilerleyememiştir.[21]

Milli Mücadele Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile birlikte savaştıktan sonra yenilmesi ve dağılmasına kadarki dönemde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki egemenliği devam etmiştir.[22] Osmanlı İmparatorluğu, tıpkı Almanya gibi savaştan mağlubiyetle çıkmıştır. Hem Versay Barış Antlaşması hem de Sevr Antlaşması ile onaylanan mütarekeler, resmi Türk-Alman ilişkilerine son vermiştir. Bu mütarekeler gereği Türk topraklarındaki Almanların ve Almanya'daki Türklerin evlerine dönmelerini zorunlu tutulmuştur.[23] Hatta 1918'deki yenilginin ardından İtilaf Devletleri'nin işgal kuvvetleri, Alman askeri misyonunun Osmanlı topraklarını terk etmesini sağlamak ve Türk ordusuna hizmet eden Almanları ülke dışında tutmak için sınırları gözetlemiştir.[24] Bunun yanı sıra Versay Barış Antlaşması, savaşın hemen sonrasındaki dönemde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkilere sahip olmasına da izin vermemiştir. Bir başka ifadeyle, Milli Mücadele dönemi boyunca, Almanya ve Türkiye arasında herhangi bir diplomatik ilişki bulunmamaktadır.

Fakat Milli Mücadele dönemi, Alman medyası tarafından yakından takip edilmiştir. Bu dönemde Alman gazetelerinin İstanbul'da muhabirleri de bulunmadığından Almanya, Türkiye ile ilgili çoğu habere İtilaf devletlerinin haber ajansları ve gazeteleri aracılığıyla ulaşmıştır. Bu durumdan sık sık şikâyet eden Alman gazeteleri, uluslararası basın ajanslarından haber alırken her zaman oldukça şüpheci olmuşlardır. Özellikle 1919 ve 1920 yıllarında Alman milliyetçi gazeteleri, Türkiye'den gelen haberlerin Almanya'ya çok yavaş ve sadece İtilaf Devletleri'nin "yalan perdesi" üzerinden ulaştığından defalarca şikâyet etmişlerdir. Milli Mücadele döneminde Alman basınında, daha önce Osmanlı İmparatorluğu'na askeri danışmanlık yapan ve Osmanlı ordusunda mareşallik görevi yürütmüş Otto Liman von Sanders, Almanya'da Türkiye ile ilgili bir medya figürü haline gelmiştir. Von Sanders'in dışında, Heimatland ve Völkischer Kurier gibi Nazi gaze-

---

21 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.114.

22 Cenk Reyhan, *a.g.m.*, s.234.

23 Stefan Ihrig, *Atatürk in the Nazi Imagination*, Harvard University Press, Cambridge & London 2014, s.11

24 Gerhard Grüßhaber, *a.g.e.*, s.190.

telerinde Hans Tröbst'ün yazıları yayınlanmıştır.[25] Tröbst ise sınır kontrollerinden kaçmayı başaran[26] ve Mustafa Kemal'in emrinde görev yapan tek Alman paralı asker olmuştur.

İhrig, Alman basının 1911'den beri devam eden savaşlardan bitkin, donanımsız ve dağınık halde olan Türklerin çok zor durumda olduklarının farkında olduğunu öne sürmüştür.[27] Alman basını özellikle Milli mücadelenin ilk aylarında Türklerden ne bekleyeceklerinden emin olmayan bir tutum sergilemiştir. Ağustos 1919 civarında Türklerin İtilaf Devletlerine kolay teslim olmayacağı niteliğinde haberler, 1920 başlarında da yavaş yavaş Türklerin kazanacağı kanaati çerçevesinde haberler yayınlanmıştır. Birçok gazetede Türkiye'ye "rol model" olarak atıfta bulunulmuş, özellikle Naziler Türkiye'nin milli mücadelesini saplantılı bir şekilde takip etmiştir. Hatta 1921 gibi erken bir tarihte Nazilerin, Völkische Beobachter gazetelerinde "Türkiye - Rol Model" (*Der Vorkämpfer*) başlıklı bir makaleye yer verilmiştir.[28] 1920-1923 yılları arasında haftalık siyasi mizah gazetesi *Kladderadatsch*, Türk Milli Mücadelesi 'ne en az beş kapak, otuz dokuz karikatür ve on beş şiir ayırmıştır.[29]

---

[25] Stefan Ihrig, *a.g.e.*, s.25-28.
[26] Gerhard Grüßhaber, *a.g.e.*, s.190.
[27] Stefan Ihrig, *a.g.e.*, s.37.
[28] Stefan Ihrig, *a.g.e.*, s.11-12.
[29] Stefan Ihrig, *a.g.e.*, s. 66

Resim 2: "Türk" Başlıklı Karikatür (1919)

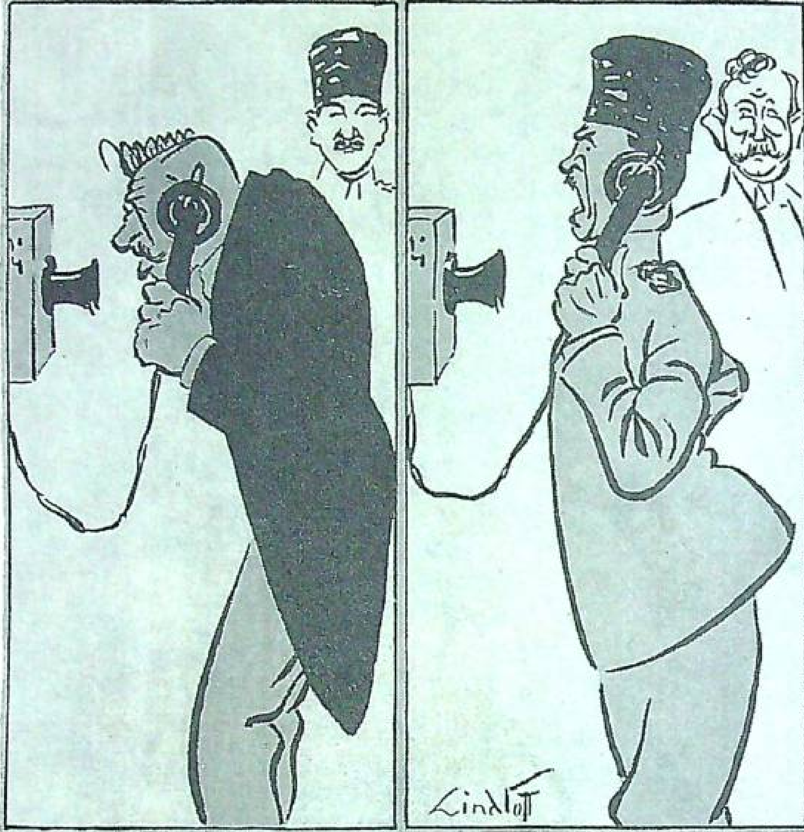

Kaynak: "Der Türke", *Kladderadatsch*, No: 41, 1919.

Örneğin Resim 2'de, diğer İttifak Devletleri mezarlarında ölü yatarken dirilen Türk'ün, İngiltere'ye saldırmak için mezarından kalktığını resmeden ve 1919 yılında yayınlanan "Türk" başlıklı karikatür yer almaktadır. Aynı sayfada İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı milliyetçi hareketin büyüdüğünden ve başarıya ulaştığından bahsedilmiştir. Ayrıca her zaman "hasta adam" olarak anılan kişinin, direnecek güç ve irade bularak esasen en dirençli olduğunu gösterdiğine atıfta bulunulmuştur.

Resim 3: "Farklı Konuşma Organları" Başlıklı Karikatür (1922)

Verschiedenartige Sprachorgane

Dr. Joseph Wirth: „Seltsam! Wenn ich mit der Entente am Fernsprecher Anschluß zu finden suche, höre ich stets nichts weiter als ein unangenehmes Brummen im Hörrohr."

Mustapha Kemal Pascha: „Bitte, zeigen Sie mal her! (in den Trichter:) Hier Kemal Pascha! Zum Donnerwetter, wann erhalte ich nun Ihre Vorschläge!" Antwort (schnell, klar und deutlich): „Sofort! Umgehend!"

Kemal Pascha (zu Dr. Wirth, lächelnd): „Sehen Sie, so muß man sprechen."

Kaynak: "Verschiedenartige Sprachorgane", *Kladderadatsch*, No: 40, 1922.

Resim 3'te ise Mustafa Kemal Atatürk'ün özgüvenine, kararlılığına ve müzakere yeteneğine övgü yapılırken, dönemin Almanya Şansölyesi Dr. Joseph Wirth'in İtilaf Devletleri ile iletişimde ne kadar beceriksiz olduğunu mizahi yönden ele alan bir karikatür yer almaktadır.

Resim 4: "Bir Barış Antlaşması Nasıl Düzeltilir" Başlıklı Karikatür (1922)

Die Revision eines Friedensvertrages

Die Revision eines Friedensvertrages —
Das ist von Wichtigkeit heutigen Tages!
Jedoch – wie fängt man's am besten an,
Daß man gründlich — revidieren kann?

Kaynak: "Die Revision eines Friedensvertrages", *Kladderadatsch*, No: 40, 1922.

Son olarak Resim 4'te barış antlaşmalarının revizyonunu konu alan karikatürde, Türklerin Sevr Barış Antlaşmasını nasıl ortadan kaldırdıklarının Almanlar tarafından örnek alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Yukarıda örnek olarak yer verilen karikatürler de dahil olmak üzere, *Kladderadatsch* gazetesinde yer alan ögeler incelendiğinde, genel anlamda Türklerin yenilmeyi kabullenmeyip, her şeye rağmen mücadele etmelerine, taviz vermeyen müzakere tarzlarına ve cesur liderlerine yönelik övgü dolu bir yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir.[30] Siyasi mizah gazetesi *Kladderadatsch*'ın yanı sıra Alman basınında önde gelen milliyetçi gazetelerin çoğu, Almanya'ya dayatılan antlaşmalarının gözden geçirilebileceği ve Türkiye'nin bunun nasıl yapılabileceği konusunda yol gösterici olduğunu savunmuşlardır. Hatta Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası düştüğü sefil durumdan kurtulmasının tek yolunun Türkiye'den öğrenmek olduğunu ilan etmişlerdir. Milliyetçi gazetelerin yanı sıra sol-liberal görüşlü olan *Frankfurter Zeitung* gazetesi bile Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın ve dolayısıyla Versay Barış Antlaşması defterinin de kapatılmadığını vurgulamıştır.

Milli Mücadele döneminde Türk Dış Politikasının ana odak noktası Türkiye'nin bağımsızlığı sağlamak iken Almanya, yeniden güçlenmek ve uluslararası topluluğa yeniden uyum sağlamakla meşgul olmuştur. Ancak Almanya'nın esas hedefi, mevcut sefaletinin ana sebebi olarak görülen Versay Barış Antlaşmasını revize etmek olmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, Türkiye'nin rol model olma konusundaki iddiaların yersiz olmadığını ispat etmiştir. İhrig, Türklerin dört yıl süren bir mücadele sonucu Sevr Antlaşması'nı revize ederek vatanlarını güvence altına almaları konusunda ilginç bir benzetme yapmıştır. İhrig'e göre Almanlar için Versay Barış antlaşması niteliğinde olan Sevr Antlaşması'nın revizyonu, Birinci Dünya Savaşı sonrası çaresiz ve ıssız kalan Almanya'nın gözünde milliyetçi bir rüyanın gerçekleşmesidir.[31]

Milli Mücadele Sonrası İlişkilerin Yeniden Tesisi

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanınca Versay Barış Antlaşması geçerliliğini yitirdiğinden, ikili ilişkilerin kurulmasını engelleyen hükümler ortadan kalkmıştır. Fakat İtilaf Devletleri'nin antlaşmayı parlamentolarında onaylamayı geciktirmeleri sebebiyle henüz yürürlüğe girmediğinden Türkiye'nin Almanya ile bir süre daha resmi bir bağı olamamıştır. 8 ay sonra, 3 Mart 1924 tarihinde Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma 1 Mayıs 1924 tarihinde iki ülkenin de parlamentolarında onaylanarak resmiyet kazanmıştır.[32] Bir başka ifadeyle,

---

30 *Kladderadatsch* gazetesinin tüm sayıları için bkz. Heidelberg Üniversitesi'nin dijital arşivi: https://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/kladderadatsch.html

31 Stefan Ihrig, *a.g.e.*, s.11.

32 Resul Alkan, "Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman İttifakı Yorumları 1925-1926", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:45, (2021), ss. 38-46. https://doi.org/10.52642/susbed.929867.

Birinci Dünya Savaşı sonrası kesilen Türk-Alman ilişkileri, 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan dostluk Antlaşması ile yeniden başlamıştır. Antlaşma sonrasında konsolosluk ve büyükelçilikler açılması da gündeme gelmiş, çok geçmeden Almanya'nın ilk Türkiye Büyükelçisi Ankara'da göreve başlamıştır.[33] Böylece yeniden başlayan ilişkiler ticaret, hukuk ve ikamet antlaşmaları ile devam etmiştir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-Alman ilişkilerine odaklanılmıştır. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sonrası resmi diplomatik ilişkiler zorunlu olarak sona ermiş olsa da, Almanya'nın Türk topraklarında basın mensubu bulunmamasına rağmen Türk Millî Mücadelesini ilgi ile takip ettiği görülmüştür. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar, başta milliyetçi görüşlü gazeteler olmak üzere, Alman basınının Türkiye'yi özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası dayatılan Versay Barış Antlaşması'nın revizyonu konusundaki mücadelesinde bir rol model olarak kabul ettiğini göstermiştir. 1919'un ortasından 1923'ün ortalarına kadar dört yıl süren milli mücadele sonucu Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilaf Devletlerince dayatılan Sevr Antlaşmasını geçersiz kılan Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasının da büyük bir coşkuyla karşılandığını gözlemlenmiştir. Zira bu sonuç, Türkiye'nin Almanya için iyi bir rol model niteliğinde olduğunu ispatlamış ve Versay Barış Antlaşmasının da aynen Sevr Barış Antlaşması gibi revize edilebilir olabileceği hususunda umut uyandırmıştır. İkili ilişkilerin yeniden kurulması konusunda engel teşkil eden Versay Barış Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması'yla geçerliliğini yitirmiş, akabinde 3 Mart 1924 tarihinde Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalanınca, Birinci Dünya Savaşı sonrası kesilen Türk-Alman ilişkileri 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan dostluk Antlaşması ile yeniden başlamıştır.

KAYNAKÇA

ALKAN, Resul, "Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman İttifakı Yorumları 1925-1926", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:45, (2021), ss. 38-46. https://doi.org/10.52642/susbed.929867.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.

[33] Muzaffer Deniz, "Hitler Dönemi Türk-Alman Antlaşmaları" , *SOBİDER- The Journal of Social Sciences*, Cilt 2, Sayı: 2, (2015), s.87.

ÇAKI, Caner, "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman Propaganda Kartpostallarında Kullanılan Karikatürlerde Türklerin Sunumunun Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (AKİL)*, Sayı: Haziran 29, (2018), ss. 73-94.

DENİZ, Muzaffer, "Hitler Dönemi Türk-Alman Antlaşmaları" , *SOBİDER-The Journal of Social Sciences*, Cilt 2, Sayı: 2, (2015), ss. 85-99, DOI:10.16990/SOBIDER.32.

DEUTSCHE DIGITALE BIBLIOTHEK, "Erster Weltkrieg - Postkarten "Aus großer Zeit 1914/15". "Im Kampf vereint"", (Erişim Tarihi: 18.06.2022), https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/JAS55YDFIHFBW3ZZTQS3CJR6ZVD23EQM.

FUHRMANN, Malte, "Anatolia as a site of German colonial desire and national re-awakenings", *New Perspectives on Turkey*, Sayı: 41, (2009), ss. 117-150. doi:10.1017/s0896634600005392.

GRÜßHABER, Gerhard, *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938,* Walter de Gruyter GmbH, Berlin & Boston 2018.

HOPKIRK, Peter, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun: Büyük Doğu'nun Paylaşım Savaşı*, Gençlik Yayınları, İstanbul 1995.

İHRIG, Stefan, *Atatürk in the Nazi Imagination*, Harvard University Press, Cambridge & London 2014.

KIREL, Serpil & Oya Kasap Ortaklan, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Son Ziyareti (1917)", *Sinecine*, Cilt 9, Sayı,1, (2018), ss. 113-158.

"Der Türke", Kladderadatsch, No: 41, 1919.

"Verschiedenartige Sprachorgane", Kladderadatsch, No: 40, 1922.

"Die Revision eines Friedensvertrages", Kladderadatsch, No: 40, 1922.

ORTAYLI, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1981.

REYHAN, Cenk, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten,* No: 69, (2005), ss. 217-266. https://doi.org/10.37879/belleten.2005.217.

STEININGER, Rolf, *Germany and the Middle East: From Kaiser Wilhelm II to Angela Merkel*, Berghahn Books, New York & Oxford 2019.

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, "Türkiye-Almanya Federal Cumhuriyeti Siyasi ve Ekonomik İlişkileri", (Erişim Tarihi: 31.03.2022), https://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya_-siyasi-iliskileri.tr.mfa.

YILDIRMAZ, Sinan, "Almanlar Yenildiği İçin Biz de Yenik Sayıldık: Bir Mitin İzini Sürmek", *Toplumsal Tarih*, No:302, (Şubat 2019), ss.56-62.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDEKİ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Doktorant: Nuri GÖK
Orcid No: 0000-0002-4748-9646
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
e-posta: nuri.gok@student.asbu.edu.tr

Giriş

Çarlık Rusya'sının 16'ncı yüzyıldan itibaren sıcak denizlere inmek maksadıyla güneye doğru ilerlemeye çalışmasıyla Osmanlı-Rus ilişkileri çoğunlukla bölgesel rekabet ve çatışma şeklinde olagelmiştir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Rusların yayılmacı emelleri daha da belirgin hale gelmiş ve arka arkaya girilen savaşlar ve büyük toprak kayıpları sonucunda Çarlık Rusya'sı Osmanlı idarecileri tarafından birincil tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşında da birbirleriyle savaşan bu devletler savaştan büyük bir yıkıntıyla çıkmış, Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında Bolşevikler yönetimi ellerine geçirirken, Osmanlı da İtilaf Devletlerinin işgalleri altında toprak bütünlüğü ve egemenliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Kendilerini tanımayan batılı devletlere karşı mücadeleye girişen Sovyet Rusya ile başlamış olan işgaller karşısında Anadolu'da bir istiklal mücadelesi başlatan Milliyetçi Türk idaresi zamanın koşulları gereği kendilerini ortak emperyalist düşmanlara karşı mücadele eder bulmuşlardır.

Bu şartlar altında kaçınılmaz olarak işbirliğine gitmek ihtiyacı duyan taraflar, birbirlerini Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele dönemi süresince çeşitli gerekçelerle desteklemişlerdir. Sovyetler İtilaf Devletlerinin kendisine karşı yapabileceği bir saldırıyı önlemek maksadıyla Türkiye'yi bir

tampon bölge olarak desteklemiş ve mümkün olduğunca da kendi rejimini önce Anadolu'ya oradan da diğer Müslüman coğrafyalara ihraç etme amacını gütmüştür. Türk tarafı ise işgalci güçlere karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinde şiddetle ihtiyaç duyduğu silah ve maddi yardımları Sovyetlerden temin edebilmek, Doğu Sınırını güvenceye alarak batı cephesine odaklanmak ve de İtilaf Devletleri ile uzlaşma durumu oluştuğunda Sovyet kartını kullanmak için bu ilişkileri tesis etmiştir. Örtüşen bu çıkarlara rağmen karşılıklı güvenin teşkil edilmesi mümkün olamamış; tarafların zaman zaman İtilaf Devletleri ile yürüttüğü müzakereler, Sovyetlerin Çarlık Rusya'sından devraldığı yayılmacı emeller, Ermenilere verdiği destek ve Anadolu Hareketi liderlerine karşı İttihatçıları kullanmaları ilişkilerde güven bunalımları ortaya çıkarmıştır.

Karşılıklı dayanışma ve güven hiçbir zaman için tam olarak tesis edilemese de taraflar birbirlerine karşı açık bir tavır almamış ve biri diğerine karşı herhangi bir ittifaka dâhil olmamıştır. Önceleri daha çok Türk tarafının muhtaçlık duyduğu ilişkiler Sakarya Savaşının kazanılmasından sonra eşitler arasındaki diplomatik münasebetler şeklini almış ve Sovyetler daha sınırlı taleplerde bulunmuştur. Yaşanan dönemsel zorluklara rağmen Anadolu'ya gönderilen hatırı sayılır miktardaki Rus yardımları Kurtuluş Savaşının icrasında önemli rol oynamıştır. Milli Mücadele boyunca dönemin koşullarının ve ortak çıkarların zorlamasıyla gelişen ve doğal bir sınırı olduğu her iki tarafça da bilinen Türk-Sovyet ilişkileri özellikle Kaskasya'da zaman zaman zor sınavlar vermiştir. Buna rağmen tarafların itidalli tutumları sayesinde herhangi bir sıcak çatışma yaşanmamış ve yaşanan krizler Ankara ile Moskova'nın birbirlerini daha yakından tanımalarına vesile olmuştur. Bu haliyle, esasen II. Dünya Savaşı sonuna kadar genel olarak dostluk şeklinde devam edecek Türk-Rus ilişkilerinin temelleri Sovyet Rusya'nın Türk Kurtuluş Savaşının en büyük destekçisi olduğu bu dönemde atılmıştır.

Bu çalışmada, 1919-1922 yılları arasında yürütülen Milli Mücadele esnasında başlayan ve gelişen Türk-Sovyet ilişkilerinin dönemsel gelişmeler ışığında, tarihsel bir bütünlük de gözetilerek incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma sırasında çoğunlukla kitap, dergi, rapor ve gazete gibi ikincil kaynaklardan yararlanılmış olup, ideolojik tespitlerin etkisini en az düzeye indirmek maksadıyla toplanan bilgilere birden fazla kaynakta karşılaştırılarak çalışmada yer verilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışma, birincil Rusça metinler yerine İngilizce ya da Türkçe çeviri ve de yorumlamalarının kullanılması gibi bir kısıtlılığa sahiptir. Çalışma sonucunda, Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin öncelikle güvenlik endişelerini gidermek şeklindeki karşılıklı çıkarlar nedeniyle tesis edilip

geliştiği, buna rağmen taraflar arasında tam bir işbirliği ve güvenin hiçbir zaman oluşturulamadığı sonucuna varılmıştır.

Tarihsel Arka Plan ve Milli Mücadele Öncesi Durum

17. yüzyıldan itibaren (özellikle *Çar I. Petro*'nun Rus tahtına çıkmasından sonra) Rusya'nın güneye doğru genişleyerek sıcak denizlere ulaşma politikası Osmanlı-Rus ilişkilerini daima bir gerilim içinde tutmuştur[1]. Rusya taleplerini silah zoruyla adım adım kabul ettirmek için Kafkasya ve Balkanlar yönünden Osmanlı topraklarını zapt etme politikası takip etmiştir[2]. Bu dönem zarfında Osmanlı'nın tebası durumundaki Ortodokslar iki ülke arasındaki ilişkilerde her daim sorun olmuş ve Rus tarafınca saldırılarının gerekçesi olarak kullanılmıştır[3]. Osmanlı Devleti de eski gücünde olmadığından Batılı devletlerle çeşitli ittifaklar yaparak Rusya'yı dengeleme politikası gütmüştür. Özellikle 19. yy da Rusya'ya karşı alınan yenilgiler ve bu devletin izlediği panislavist politikalar nedeniyle Rus Çarlığı Osmanlı Devlet idarecileri tarafından bu zaman zarfında en büyük ve en yakın tehdit olarak görülmüştür[4].

19. yy'ın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığını gören İngiltere, geleneksel politikasında bir değişikliğe giderek bu devleti hasımlarına, bilhassa Rusya'ya karşı korumaktansa topraklarını paylaşmak suretiyle Akdeniz ve sömürgelerindeki çıkarlarını savunma yolunu seçmiştir[5]. İngiliz İmparatoru ile Rus Çarının Osmanlı devletini paylaşmak üzere yaptıkları anlaşmanın duyulması üzerine başlayan kıpırdanmalar önce II. Meşrutiyet ve devamında Balkan Felaketiyle neticelenmiş, devleti ekonomik ve askeri olarak oldukça zayıf bir vaziyette bırakmıştır[6]. Bundan sonra Osmanlı Devletinde gücü ele geçiren *İttihat ve Terakki* ileri gelenleri yaklaşmakta olan büyük savaş öncesi hem İngiltere hem de Rusya ile ittifak yapmanın yollarını aramışlardır. Ancak toprakları yukarıda belirtildiği gibi bu devletlerce kendi aralarında gizli anlaşmalarla önceden pay edildiğinden, Almanya tarafına itilen Osmanlı Devleti kendi sonunu getirecek I. Dünya Savaşına merkez kuvvetleri yayında katılmak zorunda bırakılmış-

---

1 Vefa Kurban, *Russian-Turkish Relations from the First World War to the Present*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, UK 2017, s. 3.

2 Hamza Eroğlu, *Türk İnkilap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990, s. 53.

3 İlyas Topsakal, "Turkish Russian Relations in the Soviet and Post-Soviet Period", *Contemporary Turkish-Russian Relations From Past to Future, Ed.:* İlyas Topsakal ve Ali Askerov,. İstanbul University Press, İstanbul, 2021, s. 13.

4 Turhan Ada, "Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922)", *Belleten*, 2018, C.82, S. 295, s. 1077.

5 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*. 10. Bs., Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 30

6 Kurban, *a.g.e.*, s. 4.

tır[7]. Bir oldubitti[8] sonucu I. Dünya Savaşı'na dâhil olan Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'nın talepleri doğrultusunda Doğu Avrupa'daki Rus kuvvetlerini azaltarak Almanların üstündeki baskıyı hafifletecek şekilde Rusya ile Kafkasya cephesinde savaşa tutuşmuş[9] ve başarısız olan Sarıkamış Harekâtı sonrasında Doğu Anadolu Rus İşgaline uğramıştır. 1917 Ekimi itibariyle Trabzon'un batısından, Erzincan Kemah yolundan, Dersim ve Murat Suyunun güneyinden Van Gölüne ve Başkale'ye kadar uzanan bir hat doğusundaki Anadolu coğrafyası Çarlık Rusyası askerleri tarafından işgal edilmiş vaziyettedir[10]. Kafkas cephesindeki bu başarılara rağmen uzayıp giden savaş Çarlık Rusya'sı için de iyi gitmemektedir. Batıda peş peşe alınan yenilgiler sonucu doğuya doğru ilerleyen Almanya ve Avusturya - Macaristan orduları 1917 sonbaharında Ukrayna önlerine dayanmışlardır. Savaşın getirdiği ağır ekonomik sorunlar[11], Rus halkının Çarlık rejimine karşı olan olumsuz tutumu ve devrimci grupların durmaksızın yaptıkları propagandalar sonucunda patlak veren Ekim 1917 Devrimiyle Rusya'da güç Bolşeviklere geçmiştir[12].

Savaşa öteden beri karşı olan Bolşeviklerin idare ettiği Rusya, Aralık 2017 itibariyle cepheden, 3 Mart 1918 tarihinde de İttifak Devletleri ile *Brest-Litovks Andlaşmasını* imzalayarak, aynı zamanda da Çarlık Rusyası ile bağlaşıkları arasında yapılan gizli anlaşmaları açıklayarak savaştan çekilmiştir. Rusya'nın büyük toprak kayıplarını kabul ettiği Brest-Litovsk andlaşmasının 7. Maddesine göre 93 Harbinde (1887-1888 Osmanlı-Rus Savaşı) kaybedilen *Elviye-i Selase*'nin yani Ardahan, Kars ve Batum bölgelerinin de Rus güçleri tarafından boşaltılması[13] kabul

---

7 Eroğlu, *a.g.e.*, s. 77.

8 Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil oluşu, İtilaf Devletlerinden kaçmakta olan iki Alman savaş gemisinin (*Goben ve Breslau-* sonradan *Yavuz ve Midilli*) Türk Karasularına girmesi ve daha sonrada hükümetin pekçok üyesinin dahi haberi yokken Enver Paşa'nın emriyle 29-30 Ekim 1914 tarihlerinde Karadeniz'e çıkarak Rusya'nın Odesa ve Sivastopol limanlarını topa tutmasıyla gerçekleşmiştir Kurban, *a.g.e.*, s.4-5.

9 Semiha Ayverdi, *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri.* 3.Bs, Kubbealtı, İstanbul 2012, s. 355.

10 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923).* 2.Bs., Boyut Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 11.

11 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,* Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s. 520.

12 Kurban, *a.g.e.*, s. 5.

13 Anlaşmanın imzalandığı tarih itibariyle fiilen Ermeni ve Gürcüler tarafından işgal altında tutulan bu bölgelerle ilgili Rus Delegasyonu tarafından okunan bildiride Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Almanya tarafından silah zoruyla bu bölgeyi orduları ile hiçbir zaman fethedemeyen Türk tarafına terk edilmesinin sağlandığı ifade edilmektedir. Yerasimos, *a.g.e.*, s.20. Bu durum en zayıf anında bile Rusya'nın emperyalist politikalarına dair fikir vermesi bakımından hayli manidardır.

edilmiştir[14]. Ne varki Ermeni ve Gürcüler, önce (23 Şubat 1918'den itibaren) Azeri ve Dağıstanlılarla birleşerek oluşturdukları *"Ön Kafkas Birleşik Sosyalist Cumhuriyeti"*'nin birer üyesi olarak, bağımsızlıklarını ilan ettikleri 26 Mayıs 1918'den sonra da münferiden barış andlaşmasının şartlarına uymamış ve işgal altında tuttukları bölgeleri terk etmemişlerdir[15].

Bunun üzerine Kafkasya üzerine yürüyen Osmanlı kuvvetleri Ermeni ve İngilizlerin kontrolü altındaki Bakü'yü 15 Eylül 1918'de ele geçirmişlerdir[16]. Bunun üzerine Sovyet Dışişleri Komiseri *Çiçerin* Osmanlı Dışişleri Bakanına gönderdiği notada, Türkleri Brest-Litovsk Anlaşmasın şartlarını ihlal etmekle suçlamış ve anlaşmanın tek taraflı olarak Ruslarca feshedildiğini bildirmiştir[17]. Türk Orduları Kafkasya'da bu başarıları sağlarken Suriye ve Irak cephelerinde durum günden güne kötüye gitmekte olup, Suriye üzerinden yürüyen İngilizler karşısındaki kuvvetler ancak Anadolu içlerindeki Toroslarda tutunabilmiştir. Son olarak Bulgaristan'ın yenilerek savaştan çekilmesiyle İtilaf kuvvetlerinin Balkanlar üzerinden İstanbul'a yürüme tehlikesi ortaya çıkmış[18] ve Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerine başvurarak ateşkes talebinde bulunmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesinin şartları gereği Osmanlı güçleri Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kalırken Anadolu'nun pekçok yeri gibi bu bölgeler de İtilaf Devletleri (İngiltere) tarafından işgal edilmiştir[19].

Bu dönemde İtilaf Devletleri, Sovyet Rusya'yı ideolojik kaygılarla kontrol altında tutmak için politikalar geliştirmiştir. Bolşevik rejiminin Kafkasya üzerinden güneye ilerleyerek Hindistan başta olmak üzere sömürgelerini tehdit etmesinden[20] endişe duyan İngiltere, Kafkasya ve Kuzey İran'ı işgal etmiştir[21]. Bununla da yetinmeyerek Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da kendi güdümünde hükümetler kurarak[22] Çarlık Rusya'nın ilerle-

---

14 Ömer Erden, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Kaskas Seddi Meselesi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2017, S. 2, s. 134.

15 Ayhan Cankut, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri", *European Journal of Managerial Research Dergisi*, 2018, C.2, S. 2, s.78.

16 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 2.

17 Coşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2018, C.4, S.6, s. 314.

18 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 101.

19 William Hale, Turkish Foreign Policy since 1774. 3.Bs., Routledge, London, UK 2013, s. 36.

20 Bu noktada *Cemal Paşa*'nın Afganistan'da yaptığı çalışmaların ve *Medine Muhafızı Fahrettin Paşa*'nın Kabil elçisi olarak görevlendirilmesinin İngilizleri hayli tedirgin ettiği görülmektedir (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.309).

21 Yusuf Sarınay, "Milli Mücadelede Türk-Sovyet Münasebetleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2014, C. 1, S. 1, s. 201.

22 Sadık erdaş, "Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk Yılı ve İki Kararname", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2017, C. 13, S. 26, s. 69.

yişine engel olacak ve onu hayati Bakü petrollerinden mahrum bırakacak "*Kafkas Seddini*" oluşturmuştur[23]. Eş zamanlı olarak Çarlık Rejimi generallerini[24] destekleyerek Bolşeviklere karşı silahlı mücadele başlatılmasına ön ayak olmuştur[25]. Batılılar, Beyaz ordu ile Kızılordu arasında başlayan iç savaşın Bolşevikler lehine gelişme göstermesi üzerine Kırım'a asker çıkarmaya başlamışlar ve bölgede bulunan asker sayısı 1919 yılı Mart ayı itibariyle 850 bini bulmuştur[26].

Esasen tıpkı yeni filizlenen Anadolu Milli Hareketi gibi Rusya'daki Bolşevik rejimi de I. Dünya Savaşı sonrası benzer iç ve dış zorluklarla karşı karşıya kalmıştır[27]. Bolşevik rejimin kendi ülkelerine ya da sömürgelerine nüfuz etmesinden endişe eden Batılı güçler, bu rejimin istikrar kazanmasından önce yıkılması için Rusya içinden ve dışından (*Polonyalılar ve çeşitli Müslüman azınlıklar vasıtasıyla*) mücadele başlatmışlardır. Aynı şekilde Anadolu'da Batı emperyalizmine karşı başlayan milli hareketin diğer Müslüman (*hepsi de sömürge durumunda olan*) ülkelere yayılmasından korkan aynı güçler Anadolu Hareketini kök salmadan kaynağında boğmayı amaçlamışlardır. Bu koşullar altında Sovyet Rusya ve Anadolu Hareketi yüzyıllara dayanan düşmanlığı geride bırakarak, ortak düşmanlara karşı konjektürel nedenlerden ötürü işbirliğinin yollarını aramaya başlamışlardır[28]. Nitekim yukarıda belirtilen İtilaf Devletlerince oluşturulan Kafkas Seddinin amaçlarından birisi de bu olası Rus-Türk işbirliğinin önlenmesidir[29].

Milli Mücadele Esnasındaki Sovyet-Türk İlişkilerinin Genel Özellikleri

Milli Mücadele dönemindeki Türk- Sovyet ilişkilerini karşılıklı çıkarların gerektirdiği dönemsel işbirliği ve dayanışma şeklinde tanımlamak mümkün olup, bu dönemdeki münasebetleri genel olarak üç döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından önceki ve hemen sonrasındaki döneme tekabül etmektedir ki Ruslar bu dönemde kendilerine yakın gördükleri Anadolu Hareketine kimin liderlik edeceğini bilmedikleri için yurt içinde ve dışındaki İttihatçı kişilerle temas ederek hareketi teşvik etmeye çalışmaktadır[30]. Bu süre zarfında Türk

23 Cankut, *a.g.m.*, s. 78.
24 Eski Çarlık Amiral Kolçak'ın yanısıra General Denikin Kafkasya'da, General Vrangel'de Kırım'da İtilaf Devletlerinin desteği ile Kızılorduya karşı Beyaz Ordu sıfatı ile savaşmış ancak başarılı olamayarak yenilmişlerdir.
25 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 4.
26 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 521.
27 Sarınay, *a.g.m.*, s. 201.
28 Erden, *a.g.m.*, s. 134.
29 Cankut, *a.g.m.*, s. 78.
30 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 58.

liderler de tam olarak Bolşevikliği anlayamadıklarından[31] ve hala Batıyla belirli koşullarda anlaşma imkânı olabileceği düşünüldüğünden; Rus tarafında da Milli Mücadelenin karakteri tam olarak anlaşılamadığından tarafların birbirlerini tanıma çabaları dikkat çekmektedir[32].

İkinci dönem Büyük Millet Meclisinin (BMM) açılmasından Sakarya Savaşının kazanılmasına kadar geçen döneme rast gelmektedir. Bu dönemde resmi ilişkiler tesis edilmiş, anlaşma zemini oluşmuş ancak Sovyet tarafının Anadolu hareketinin zayıflıyığından faydalanma çabaları ve İttihatçıları gerektiğinde Milli Mücadele liderlerinin yerine kullanmak üzere yedekte tutmaları nedeniyle karşılıklı güvensizlik devam etmiş ve hatta zaman zaman da güven bunalımları ortaya çıkmıştır. Nitekim bu dönemde Sovyetler, bir yandan Ankara Hükümetini destekler gözükürken bir yandan da dönemsel gelişmelere bağlı olarak söz verdikleri yardımları kısmış ve hatta daha da ileri giderek Yunanlıları desteklemiştir[33]. Ancak yine bu dönemde herşeye rağmen Ankara'nın çok ihtiyaç duyduğu nakdi ve silah yardımları başlamış Türk Milli Ordusu günden güne etkinliğini artmıştır.

Sakarya Savaşının kazanılmasından sonraki üçüncü dönemde, Ankara'daki milli hükümetin iç ve dıştaki tanınırlığı ve meşruiyeti arttığından Sovyetler'e olan mutlak ihtiyaç da o denli azalmıştır. Buna koşut olarak Anadolu hareketi çok yönlü dış politika izlemeye başlarken, Sovyet tarafı da Mustafa Kemal Paşa ve liderlik ettiği hareketin alternatifsiz olduğunu görerek eşit koşullarda ilişkiyi kabul etmiş o zamana kadar Moskova Anlaşması karara bağlanmasına rağmen sürekli kesintiye uğrayan yardımları ve desteği artırmıştır. Lozan Konferansına kadar görece sorunsuz devam eden ilişkiler, Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile kendi başına barış yapma isteği ve bilhassa boğazlar konusunda yaşanan farklı yaklaşımlar nedeniyle belirli bir soğukluğa girmiştir. Lozan Anlaşmasından sonra Batı eksenine giren Türk Dış Politikası, İngiltere ile yaşanan Musul Sorunu nedeniyle tekrardan Rusya'ya yaklaşmış ve bu durum II. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir.

Milli Mücadele dönemindeki Türk-Sovyet İlişkileri görünürde karşılıklı dayanışma ve işbirliğine dayansa da tam bir güveni tesis etmek mümkün olamamıştır. Karşılıklı derin şüphelerin arka planında yüzyıllara dayanan rekabet ve düşmanlık şüphesiz rol oynamıştır[34], ancak bunu körükleyen dönemsel gelişmeler de mevcuttur. Türk tarafının başlıca endişeleri, Sovyetler'in Bolşevik (komünist) rejimi önce Anadolu'ya oradan da diğer

---

31 Erdaş, *a.g.m.*, s. 72.

32 Mevlüt Yıldız ve Samet Çağatay Benhür, "Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Litvinov'un 1931 Türkiye Ziyareti", 9. Uluslararası Atatürk Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi, Amasya 2019, s. 1380.

33 Topsakal, *a.g.e.*, s. 19.

34 Uçarol, *a.g.e.*, s. 58.

Müslüman ülkelere ihraç etme hedefi[35], Doğu Anadolu ile ilgili olarak Ermenilerden yana tavır alır gözükürken Rus emperyalizmini devam ettirme isteği, İttihatçıların Ankara'ya karşı desteklenmesi ve de Batı ile bir pazarlık gerekirse kendilerinin kolaylıkla yüz üstü bırakılabilme olasılığıdır. Buna karşın Sovyet tarafı ise Anadolu Hareketinin kendi ülkelerindeki Müslüman nüfusun çağrılarına kulak vermesiyle İttihatçıların Pan-İslamist politakalarını benimsemesinden ve kendi bölgelerindeki Türk ve Müslüman nüfusu[36] etkileyerek kendilerine karşı kullanmasından endişe duymaktadır[37]. Daha vahimi Ankara'nın bunu yaparken İtilaf devletleri ve Kafkas Devletleri ile kendisine karşı işbirliğine giderek[38] yeni kurulan rejiminin yıkılmak istenmesi Bolşeviklerin en büyük tedirginliğidir[39].

Türk-Rus ilişkilerinin dönemsel bir işbirliği olduğunun ve bu durumun bazı sınırları olduğunun her iki tarafta farkındadır. Zira Mustafa Kemal Paşa ve diğer milli liderler Bolşevikliğin Türk kültür yapısına uygun olmadığını beyan ederek bu hareketin yayılmasını engellemeye daha baştan çalışmışlardır[40]. Ruslar da bu durumun farkında olmalarına rağmen öncelikle kendi güvenliklerini sağlamak diğer taraftan da emperyalizmi zayıflatmak için Ankara hükümetini desteklemişlerdir[41]. İngiltere'nin Türk Direniş hareketini bastırmak için Anadolu'da Yunan ilerleyişini desteklemesi ve Bolşevik Rejimine karşı Çarlık unsurlarını desteklemesi Türk ve Sovyet taraflarını birbirine yaklaştırmıştır[42]. Yaşanan dönemsel krizlere karşı iki tarafta birbirlerini karşı açıktan vaziyet almamış ve ilişkileri belirli zeminde tutmaya çalışmıştır. Bununla birlikte tam bir işbirliği hiçbir zaman mümkün olmamış, taraflar ikili ilişkilerinde diğer ihtimalleri de gözetmişlerdir. Örneğin, Ruslar kendilerini İtilaf Devletlerinin açık hedefi haline getireceği

---

35 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 116.

36 1917'de Sovyetlerin kontrolü altındaki coğrafyada yaşayan Türklerin toplamı 30 milyon civarındadır (Semiha Ayverdi, *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*, 3.Bs., Kubbealtı, İstanbul 2012, s.16).

37 Tsvetelina Tsvetkova, "Soviet-Turkish Relations in 1921-1923: A Few Nuances from the Bulgarian Archives", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, June 2020, C. 3, S. 4, s. 15.

38 Gerçekten de Milli Mücadelenin başında Anadolu Hareketinin önde gelen isimlerinden olan Ali Fuat, Fevzi (Çakmak) gibi Paşaların Bolşevik yardımına güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Bunun yerine Batılı devletlerle bilhassa İngiltere ile Türkiye'nin hak ve bağımsızlığını tanıyan bir anlaşma yapılarak barışın sağlanmasını destekledikleri görülmektedir. Çağdaş Taylan Salın, "*Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova Sefirliği (21 Kasım 1920 - 10 Mayıs 1922)*" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020, ss.8-12).

39 Erden, *a.g.m.*, s. 135-136.

40 Sarınay, *a.g.m.*, s. 215.

41 Kurban, *a.g.e.*, s. 10.

42 Bülent Gökay, "Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some New Aspects in the Light of Soviet Document", *Turkish Studies Association Bulletin*, Fall 1994, C. 18, S. 2, s. 42.

endişesi ile Türk tarafının ısrarlı taleplerine rağmen ne milli mücadelenin başında ne de sonunda Türk tarafı ile ittifak yapmaya razı olmamışlardır[43]. Türk tarafı da Sovyetlerin taleplerine ve bazı eski İttihatçıların bu yöndeki tazyiklerine rağmen İngiliz sömürgelerinde isyan hareketleri çıkarmaya çalışmamış ve mücadeleyi Anadolu ile sınırlı tutmuştur[44].

Sovyet Rusya ve Anadolu Hareketinin İşbirliğine Gitmekteki Amaçları

Birinci Dünya Savaşını izleyen dönemde Rusya ve Anadolu'da kurulan yönetimler iç ve dış politika bakımından yukarıda da açıklandığı üzere benzer sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Moskova'daki Bolşevik ve Ankara'daki milli hükümetler aynı düşmanlar tarafından (*emperyalist İtilaf Devletleri ve yerel destekçileri*) tam bir diplomatik izolasyona ve askeri tehdide maruz bırakılmışlardır. Bu ortak düşman, Türk ve Rus taraflarını asırlık düşmanlık ve rekabet anlayışını geride bırakmaya sevk etmiştir. Bu noktada Kafkasya ve Orta Asya bölgelerindeki birbiri ile çatışan çıkarlar dahi bir kenara bırakılarak ortak işbirliği zemini aranmıştır[45]. Esasen güvenlik ihtiyacından kaynaklanan bu işbirliği ihtiyacı, tarafların milli hedeflerini gerçekleştirme amaçlarını çok fazla etkilememiştir. Her ne kadar bu işbirliği sınırlı ve geçici olsa da Sovyetler, Anadolu Hareketinin emperyalist İtilaf Devletlerine karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinin en büyük destekçisi olmuştur[46].

Sovyet tarafı, yeni kurulan Ankara'daki milli hükümete destek verirken, müşterek düşman emperyalizme karşı ortak bir cephe oluşturmak ve böylelikle güney sınırlarını emniyete almak istemektedir[47]. Ayrıca Bolşevik ideolojiyi Anadolu ve diğer Müslüman coğrafyaya yaymak, kendi toprakları içindeki Müslüman azınlıkları Ankara ile olan işbirliği sayesinde teskin etmek ve de Batı ile yaptığı pazarlıklarda Ankara kozunu kullanmak da Moskova'nın diğer amaçları olarak gözükmektedir[48]. Buna karşın, Anadolu Hareketi için de başlayan iç isyanları bastırmak ve Ege'deki Yunan ilerleyişini durdurmak için Sovyet yardımlarını almak bir zorunluluktur[49]. Bu nedenle Türk tarafı Sovyetlerle yapılacak bir işbirliği sayesinde şiddetle ihtiyaç duyulan yardımları sağlamak, doğu sınırını emniyete alarak tüm kuv-

---

43 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 150-152.
44 Ada, *a.g.m.*, s. 1084.
45 Tsvetkova, *a.g.m.*, s. 12.
46 Eral Tellal, *Sovyetlerle İlişkiler*: Cilt I, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1990)*, Ed.: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 156; Yıldız ve Benhür, *a.g.b.*, s. 1375.
47 Ada, *a.g.m.*, s. 1087.
48 Gökay, *a.g.m.*, s. 51.
49 Erdaş, *a.g.m.*, s. 69.

vetini batı cephesinde toplamak, uluslararası tanınırlığı sağlamak ve Batı ile yapılan müzakerelerde Sovyet kartını kullanmak gibi amaçları gütmektedir[50].

Mondros Ateşkes anlaşmasından sonra Anadolu'da başlayan İtilaf Devletlerinin işgalleri Sovyet idaresini endişelendirmiştir. Zira Anadolu'nun Karadeniz ve Kafkasya üzerinden Bolşevik rejimini devirmek üzere girişilecek bir askeri harekât için üs olarak kullanılacağı anlaşılmıştır. Nitekim 2 Kasım 1918 tarihli "*Eho de Paris*" gazetesi Anadolu'nun Bolşevik Rusya'nın işgali için bir atlama tahtası olacağını yazmaktadır[51]. Benzer şekilde İtilaf ordularının Başkomutanı General *Franchet d'Esperey* de, kendi emrine Sovyetlere karşı kullanılmak üzere verilecek 3 Türk Kolordusuna karşılık barış koşullarının yumuşatılmasına ilişkin teklifi Osmanlı makamlarına iletmiştir[52]. İngiliz Genelkurmayı da Bolşevikleri engelleyebilecek tek gerçek gücün Kemalistler olduğunu, Yunanlıların bunu yapabilecek kuvvete sahip olmadığını en başından beri savunmaktadır[53]. İngiliz Savaş Bakanı *Winston Churchill* de Başbakan *Lloyd George*'un aksine dost ve yeterince güçlü bir Türkiye'nin Bolşeviklere set olabileceği düşüncesindedir[54].

Bu nedenle Sovyet Rusya için kendi güney sınırlarını emniyete alabilmek için, kendileri gibi emperyalistler devletlere karşı savaşan Anadoludaki Milli Hükümetin güçlenmesi ve bağımsız kalması hayati önemdedir. Ruslar açısından İngiltere'nin Kafkasya'da egemen olması kendisinin güneyden tehdit edilmesi ve yaşamsal olan Grozni ve Bakü petrollerinden mahrum bırakılması anlamına gelmektedir[55]. Bu nedenle Kafkaslardaki İngiliz hâkimiyetini kırmak için Türklerle işbirliği yapmak akıllıcadır[56]. Dönemin koşulları gereği Anadolu'da İngilizlerin peyki olacak bir Yunan idaresindense milli bir Türk yönetimi Rus çıkarlarına uygun görülmektedir. Bağımsız ve yeterince güçlü bir Türkiye, Kafkaslardaki İngiliz varlığını sonlandırmak ve böylece Sovyetlerin tahkim etmeye çalıştıkları rejimin devamı için de önemlidir[57].

İlginç bir şekilde Sovyetler ve İngilizlerin en azından bir kısmı aynı dönemde ve aynı gerekçelerle birbirlerine karşı Anadolu Hareketi ile işbirliğine gitmeyi desteklemektedir. Ayrıca, Anadolu Hareketi ile uzlaşmak

---

50 Tellal, *a.g.e.*, s. 164.

51 Dimitar Vandov, *Atatürk Döneminde Sovyet/Türk İlişkileri*, Infograph, Frankfurt/Almanya 1982, s. 17.

52 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 102.

53 Edward J. Erickson, *The Turkish War of Independence, A Military History, 1919-1923*, Praeger, California, US 2021, 72.

54 Hale, *a.g.e.*, s. 35.

55 Erden, *a.g.m.*, s. 139.

56 Erdaş, *a.g.m.*, s. 70.

57 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 534.

Sovyetlerin o dönem komşu ülkeleri ile anlaşarak oluşturmaya çalıştıkları güvenlik kuşağı politikasına da uygun görülmektedir[58]. Bolşevikler açısından kendi Müslüman Kafkasyalı unsurları arasından Anadoluya geçerek, yürütülen bağımsızlık mücadelesinde soydaşlarıyla birlikte savaşmak isteyen eğitimli ve silahlı kişilerin (*sayıları 10 bini bulmaktadır*) ülkeye geri dönüşlerinde oluşturacağı güvenlik endişesi de ancak Ankara ile yapılabilecek bir işbirliği sayesinde giderilecek bir durumdur[59].

Sovyetlerin emperyalizme karşı doğal müttefiki olarak gördüğü Anadolu Hareketini desteklemesinin bir diğer nedeni de ideojik gerekçelerdir[60]. O dönem için tek bağımsız Müslüman devlet olan Türkiye'ye yardım edilmesi ile hem Sovyetlerin kontrolü altındaki hem de diğer coğraflayardaki Müslüman nüfusun destek ve sempatisi kazanılabilecektir[61]. Böylelikle Batıya etki edemeyeceği anlaşılan Bolşevik rejiminin önce Anadolu'ya oradan da daha doğuya yayılması hedeflenmektedir[62]. Bu sayede İngiliz sömürgelerinde geniş ayaklanmalar çıkarmak suretiyle özelde İngiltere genelde de emperyalizmin zayıflatılabileceği düşünülmektedir. Moskova yönetimi, Türkiye'ye ile geliştirdiği ilişkileri Batı ile yürüttüğü özellikle ticaret anlaşması müzekarelerinde bir koz olarak kullanmayı da amaçlamaktadır[63].

Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin Sovyet Rusya ile ilişki tesis etmekteki en temel ve acil gayesi ise işgal güçlerine karşı girişilecek mücadelede bu ülkeden silah ve maddi yardım sağlamaktır. Zira Balkan Savaşları ve devamındaki I. Dünya Savaşı nedeniyle nedereyse 10 yıl boyunca aralıksız savaşan ülkenin ekonomik kaynakları tamamen tükenmiş noktadadır. Ülkenin içinde bulunduğu durum en vatansever aydınlar için bile tek başına mücadeleye atılmaya el verecek durumda değildir[64]. 1919 yılı ekonomik ve mali çöküntünün kendisini tam olarak hissettirdiği bir yıl olup, sınırlı sayıdaki sanayi üretimin yapıldığı İstanbul ve çevresindeki tesisler de düşman işgali altındadır[65]. Bu şartlar altında Milli Mücadeleyi gerçekleştirecek ne savunma tesisi ne de maddi kaynak olmadığı açıktır, öyle ki Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin Erzurum'dan kongrenin düzenleneceği Sivas'a kadar ulaşımını sağlayacak dahi paraları yoktur. Milli Mücadelenin ilk döneminde halktan yer yer zorla el koyma şeklinde (*Kuvay-ı Milliye unsurları*

58 Sarınay, *a.g.m.*, s. 201.
59 Tsvetkova, *a.g.m.*, s. 17.
60 Zafer Toprak, "Milli Mücadele Günlerinde Türk-Sovyet İlişkileri", *Ekonomi ve Politikada Görüş*, 1990, S. 49, s. 31.
61 Tsvetkova, *a.g.m.*, s. 16.
62 Cankut, *a.g.m.*, s. 80.
63 Sarınay, *a.g.m.*, s. 203.
64 Salın, *a.g.t.*, s 25.
65 Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 61, 97.

tarafından) karşılanan kaynaklar halk arasında hoşnutsuzluğa neden olarak çıkarılan iç isyanların yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır[66].

Tüm bu koşullar dikkate alındığında gerekli maddi ve malzeme desteğinin sağlanması için dış yardıma yönelmek Anadolu Hareketi yöneticilerince de zorunlu görülmektedir. Bu yardımı alabilmek için de, İtilaf Devletleri ile halen savaş halinde olunduğundan, geriye sadece Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) seçenekleri kalmaktadır. Milli Mücadelenin başında Amerikan Mandası tartışmaları bağlamında ABD yardımına başvurmak belli bir ölçüde kabul görmüş ve Sivas Kongresi sonrasında ABD'ye bu yönde bir mektup yazılmış olsa da ABD'nin infirat (yalnızlık) politikasına dönmesi ve Ermenistan Devleti kurulması yönündeki politikaları yüzünden bu yardımın edinilmesi mümkün olamamıştır[67]. Bu şartlar altında, Milli Mücadelin lider kadrosu için kendileri komünist ideolojiye en ufak bir sempati duymasalar bile[68] bu yardımı sağlayabilecek tek gerçekçi alternatif emperyalizm ile savaş halinde olan Sovyet Rusya'dır[69]. Bu nedenle Bolşeviklerle ilişki kurmak ve onlardan ivedilikle ihtiyaç duyulan silah, cephane ve nakdi yardımı temin edinilmesi öncelikli konular olmuştur. Sivas Kongresinin hemen sonrasında, bir başka ifadeyle henüz resmi ilişkiler kurulmadan, *Halil (Kut) Paşa*'nın Moskova'ya gönderilerek nabız yoklanmasının nedeni de budur[70].

Bunun yanında İngiltere'nin kendi sömürgelerine örnek olabileceği endişesiyle henüz dallanıp budaklanmadan bastırmaya çalıştığı Anadolu Hareketinin[71] bir şekilde Sovyetlerce destekleneceği önceden tahmin edilmektedir. Bu nedenle Sovyetlerle tesis edilen ilişkiler İtilaf Devletleri ile yapılacak olan barış anlaşmasının şartlarının yumuşatılması için (*özellikle Milli Mücadelenin başında*) bir koz olarak kullanılmaya çalışılmıştır[72]. Türk ve Sovyet tarafları arasında dönemin şartlarının zorlamasıyla girişilecek işbirliğini kolaylaştıran bazı gelişmeler de mevcuttur. Sovyet yönetiminin Çarlık Rusya'sının İstanbul ve Boğazlar üzerindeki geleneksel politikasını terk etmiş[73] görünmesi ve Doğu'da[74] egemen bir Ermeni devleti oluşturulması-

66 Müderrisoğlu, *a.g.m.*, s. 177, 185.
67 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 114.
68 Tsvetkova, *a.g.m.*, s. 14.
69 Topal, *a.g.m.*, s. 313.
70 Sarınay, *a.g.m.*, s. 206.
71 Ada, *a.g.m.*, s. 1080.
72 Cankut, *a.g.m.*, s. 79.
73 Hale, *a.g.e.*, s. 32.
74 Bolşevikler 03 Aralık 1917 tarihinde Lenin ve Stalin'in imzasıyla " *Doğu Müslümanlarının Bağımsızlığına vurgu yapan ve Sovyetlerin Çarlığın politikasını reddedip İstanbul'un Müslümanların elinde kalması gerektiğine inandıklarını belirten*" bir bildiri yayınlamışlardır (Yerasimos, a.g.e, s. 35-7).

nı desteklememesi Milli Mücadele liderlerinin olası bir işbirliğine olumlu bakmasına neden olmuştur[75]. İtilaf Devletlerinin Türkiye'de giriştiği işgaller ve yurdu parçalamak istemeleri de Türk aydınlarının Sovyet Rusya'ya karşı bir sempati duymasını sağlamıştır[76].

Türk-Sovyet İlişkilerinin Kurulması ve Geliştirilmesi

Türk ve Rus tarafları arasındaki resmi münasebetler Mondros Mütarekesinin imzalanması sonrasında kesilmiş ve yeniden tesis edilmesi BBM açılmasından sonra gerçekleştirilebilmiştir. Bununla birlikte Anadolu Hareketinin karakterini ve nihai amaçlarını öğrenmek isteyen Bolşevikler, direniş hareketlerinin başlaması ile birlikte bu hareketlere öncülük ettiğini düşündükleri İttihatçılarla ajanları aracılığıyla temasa geçmişlerdir. Sovyetler Kuvay-ı Milliyenin etkin olduğu Ege bölgesine heyetler göndererek 1919 yılı yazında 61. Tümen Komutanı *Albay Kazım (Özalp) Bey*'le Balıkesir'de, yine 1919 yılının Ekim ayında ise *Esad (Çınar) Bey* ve Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Başkanı *Hacim Muhittin'le (Çarıklı)* temas kurmuşlardır[77]. Bu sırada, İstanbul'da bir direniş hareketi başlatmak hazırlığı içinde olduğunu haber aldıkları Mustafa Kemal Paşa ile de temas kurmaya çalışmışlardır[78]. Aynı zamanda İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla da burada etkin olan milliyetçi "*Karakol*" cemiyeti ve cemiyet başkanı *Kara Vasıf Bey'le* de görüşmüşlerdir. Bu görüşme Ali Fuat Paşa aracalığıyla Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirilmiştir[79].

Bu aşamada Sovyetlerin Milli Mücadeleye liderlik eden Mustafa Kemal Paşa ile eski İtihatçılar arasında bir ayrım yapamadığı ve onları beraber hareket eden bir grup olarak algıladıkları anlaşılmaktadır[80]. Sadece Türkiye içindeki Karakol gibi İttihatçı örgütlerle değil Berlin'deki *Talat, Enver* ve *Cemal Paşa*larla da irtibata geçerek işbirliği önermişlerdir[81]. Bolşevikler, yaptıkları görüşmelerde Anadolu'da kendilerine yakın bir rejim kurulması karşılığında İtilaf Devletlerine karşı girişilen mücadeleyi maddi ve askeri olarak destekleme sözü vermişlerdir[82]. Benzeri teklifler aracılar vasıtasıyla Havza'da görüşülen Mustafa Kemal Paşa'ya da iletilmiş ancak Paşa konuya mesafeli yaklaşarak önceliğin yurdun işgalden kurtarılması olduğunu be-

---

[75] Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 533.
[76] Sarınay, *a.g.m.*, s. 201.
[77] Cankut, *a.g.m.*, s. 81; Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 522.
[78] Vandov, *a.g.e.*, s. 31.
[79] Yerasimos, *a.g.e.*, s. 95.
[80] Yerasimos, *a.g.e.*, s. 110.
[81] Sarınay, *a.g.m.*, s. 206.
[82] Cankut, *a.g.m.*, s. 81.

lirtmiştir[83]. Bunun üzerine Sovyet temsilcileri yapacakları yardımın Türkiye'nin sosyalist sistemi kabul etmesi şartına bağlı olmadığı yolunda güvence vermişlerdir[84].

Bu aşamada Anadolu Hareketini yürüten lider kadro arasında Mustafa Kemal Paşa dâhil olmak üzere Bolşevikliğin ne olduğunu bilen yok gibidir[85]. Bolşevik rejiminin yayılmacı amaçları nedeniyle ilişki kurulması konusunda bazı tereddütler yaşandığı ve Milli Mücadelenin lider kadrosu arasında Sovyet Rusya ile kurulacak ilişkiler konusunda görüş ayrılıkları olduğu görülmektedir[86]. Mustafa Kemal Paşa başlamış olan İtilaf Devletleri işgalleri karşısında Sovyetlerle bir an önce temasa geçilmesini ve oluşturulacak bir taktik ittifak sayesinde silah ve nakdi yardım alınmasını savunmaktadır[87]. Bazı diğer ileri gelenler ise gerekirse Sovyet kozunu da kullanarak İtilaf Devletleri ile anlaşmanın yollarının aranmasını savunurken, Kazım Karabekir Paşa, Batı ile Sovyetler arasında tam bir tarafsızlık içinde kalınmasını savunmaktadır[88].

Bu görüş ayrılıkları 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgal edilmesine kadar devam etmiş, bu noktadan itibaren Sovyetlerle birlikte hareket etmenin gerekliliği herkesçe kavranmıştır. Karabekir Paşa bu ilişkinin Erzurum, yani kendisi üzerinden kurulması şartını ileri sürmüş ve bu teklif İttihatçıların Sovyetlerle olan yakın münasebetlerine son vermek isteyen Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edilmiştir[89]. Erzurum Kongresi sırasında bir araya gelen Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Kazım Karabekir arasında Sovyetlere karşı alınacak tutum tartışılmıştır. Buna göre bir yandan Sovyetlerle ilişkiler geliştirilirken bir yandan da güneye inmekte olan Kızılordudan önce ya da müştereken Kafkasya bölgesine bir askeri harekât düzenleyerek doğu sınırlarının güvenlik altına alınması fikri ağırlık kazanmıştır. Bu noktadan sonra Sivas Kongresine kadar karşılıklı iyi niyetlerin bildirildiği bir dönem devam etmiştir.

Bu atmosferde başlayan Sivas Kongresine Sovyetler, *Mahmudov* isimli bir temsilci göndererek Anadolu Hareketi ile olan ilişkilere verdikleri önemi göstermişlerdir[90]. İşgallerle her koşulda mücadele kararı alınan kongrede dış yardım temin edilmesi konusu da tartışılmıştır. Memkeketin iktisadi olarak tükenmiş olması nedeniyle *Refet (Bele) Bey, Rauf (Orbay) Bey* ve *Kara*

83 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 522.
84 Vandov, *a.g.e.*, s. 31-32.
85 Sarınay, *a.g.m.*, s. 207.
86 Karabekir, *a.g.e.*, s. 59.
87 Erickson, *a.g.e.*, s. 129.
88 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 115-119.
89 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 106.
90 Topal, *a.g.m.*, s. 316.

Vasıf Bey gibi milli mücadelenin önde gelen liderleri bile Anadolu'nun içinde bulunduğu perişan durumu göz önüne alarak Amarikan Manda önerisine taraftar görünmüşlerdir[91]. Mustafa Kemal Paşa ise ABD'nin hem İtilaf Devletlerinin müttefiki olması hem de Ermenilere verdiği desteği bildiğinden bu olasılığı gerçekçi görmemiştir. Bu nedenle yukarıda da ifade edildiği gibi hem Bolşeviklerin tutumunu tam olarak öğrenmek hem de gerekli yardımları süratle temin edebilmek maksadıyla Halil Paşayı[92] kongrenin hemen bitiminde görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya göndermiştir. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'de kongreden iki gün sonra (13 Eylül 1919'da) Türkiye İşçi ve Köylülerine yayınladığı bildiride Bolşeviklerin desteğini bildirmiştir[93]. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi adına bu dönemde Anadolu'daki Bolşevik propagandasına da belli bir ölçüde müsamaha gösterilmiştir[94].

Resmi İlişkilerin Başlaması

BMM'nin açılışına kadar karşılıklı olarak birbirini tanıma şeklinde gelişen ikili ilişkiler, bu tarihten sonra resmiyet kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa meclisin açılışından hemen üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Lenin'e gönderdiği mektupta Sovyet Rusya ile Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulmasını ve emperyalizme karşı birlikte savaşmayı teklif etmiştir[95]. Aynı mektupta Sovyetlerden işgalci güçlerle mücadele edebilmek için 5 milyon Türk lirası değerinde nakdi yardım ile silah ve cephane yardımı da talep edilmektedir[96]. Ayrıca Kafkas Seddinin ortak bir askeri harekâtla yıkılması da yapılan teklifler arasındadır[97]. Aslında o dönem için her iki taraf için resmi ilişkilerin başlatılması bir zorunluluktur. Zira Anadolu hareketi bir

---

91 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 529-530.

92 1919 yılı Eylülü itibariyle Sovyetler'in İttihatçılarla yakın işbirliği kurduğu ve ittihatçılarında meclis içinde Anadolu Hareketi liderleri tarafından tehdit olarak algılandığı bu dönemde, hem eski bir ittihatçı hem de Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa'nın Moskova'ya gönderilmesi Ankara Hükümetinin Sovyet yardımına ne denli ihtiyacı olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Ada, *a.g.m.*, s. 1084. Halil Paşa'nın bu ziyaretinde, Sovyet tarafınca Türk ordusuna 1 milyon altın lira, 60 bin tüfek, her tüfek için 3'er bin kurşun, 112 top, 10 ağır top ve başka askeri malzeme gönderilmesi konusunda taahhütte bulunulmuş ve bu yardımların bir kısmı da hemen gönderilmiştir. Vandov, *a.g.e.*, s.35.

93 Sarınay, *a.g.m.*, s. 204.

94 Ada, *a.g.m.*, s. 1094.

95 Vandov, *a.g.e.*, s. 33.

96 Cemil Hasanlı, "Political, Social And Diplomatic Relations Between Republic of Turkey And Azerbaijan and Soviet Russia", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden, Ed.*: Cezmi Eraslan, Istanbul University Press, Istanbul, 2021, s. 162.

97 Sarınay, *a.g.m.*, s. 207.

yandan dış düşmanlarla uğraşırken bir yandan da İstanbul hükümetinin teşvik ve destekleriyla başlayan ve kısa sürede pekçok bölgeye yayılan iç isyanlarla mücadele etmektedir[98].

Sovyetler ise batıda İtilaf Devletlerinin desteklediği Polonya ordularına yenilmiş, Ukrayna civarı işgal edilmeye başlanmıştır[99]. Bu durumda Batılı devletlere karşı Anadolu ile işbirliği yapmak Sovyetler için de taktik bir gereklilik haline gelmiştir[100]. Mustafa Kemal Paşa'nın mektubu 1 Haziran'da Lenin'e ulaşmış ve 2 Haziran tarihinde dış ilişkiler komiseri Çiçerin tarafından gecikmeksizin yanıtlanmış ve iki ülke arasındaki resmi ilişkiler başlamıştır[101]. Cevabi mektupta her ne kadar ikili ilişkilerin kurulması kabul edilmiş olup Türk halkının mücadelesinden övgüyle bahsedilse de talep edilen ittifak anlaşması ve yardımlardan bahsedilmemektedir[102]. Ayrıca Ermeniler ve Türkler arasında arabuluculuk teklif edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu mektuba yazdığı 20 Haziran 1920 tarihli cevapta ise Ermenilerin yaptıkları saldırılardan şikâyet edilmekte ancak Ermeniler üzerine yapılacak askeri harekâtın Rusların talebi üzerine ertelendiği belirtilmektedir[103].

Sovyetlerden sağlanacak yardım acil olduğundan, ikili ilişkilerin tesis edilmesi konusu BMM tarafından öncelikli konu olarak görüşülmüştür[104]. İlk BMM hükümetinin 03 Mayıs 1920 tarihinde kurulmasından sadece iki gün sonra yeni Dışişleri Bakanı *Bekir (Kunduh) Bey* başkanlığındaki bir heyet, Sovyetlerle müzakerelere gecikmeksizin başlamak ve bir ittifak anlaşması imzalamak üzere Moskova'ya doğru yola çıkmıştır[105]. Ekonomi Bakanı *Yusuf Kemal (Tengirşek)* ve Lazistan Mebusu *Osman (Özgen) Bey*'in de dâhil olduğu heyet[106] dönemin yol şartları ve Ermenilerin çıkardıkları zorluklar nedeniyle ancak 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşabilmiştir[107]. Heyete

---

98 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 303.
99 Karabekir, *a.g.e.*, s. 34.
100 Kurban, *a.g.e.*, s. 18.
101 Vandov, *a.g.e.*, *a.g.e.*, s. 34.
102 Sarınay, *a.g.m.*, s. 208.
103 Cankut, *a.g.m.*, s. 84.
104 Topal, *a.g.m.*, s. 317.
105 Sarınay, *a.g.m.*, s. 208-209.
106 Heyete Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'nın tavsiyeleri ile *Tabip Yarbay Ibrahim Tali (Öngören) Bey* ile *Binbaşı Seyfi (Düzgören) Bey* de dâhil olmuştur (Cemil Hasanlı (2021), "Political, Social And Diplomatic Relations Between Republic of Turkey And Azerbaijan and Soviet Russia", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden*, Ed.: Cezmi Eraslan, Istanbul University Press, Istanbul, s. 166).
107 Ramil Zalyaev, "Relations Between the Republic of Turkey and the Soviet Russia in the Field of Culture, Science and Aviation During Atatürk's Era", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik ilişkiler perspektifinden, Ed.:* Cezmi Eraslan, Istanbul University Press, İstanbul 2021, s. 214.

boğazların birlikte savunulması da dâhil olmak üzere Sovyetlerle ortak bir İttifak anlaşmasına varılması ve bu suretle silah, cephane ve nakdi yardım sağlanması için müzakereler yürütülmesi talimatı verilmiştir. Yapılan öngörüşmelerden sonra 24 Temmuz tarihinde başlayan bu müzakeler Mustafa Kemal Paşanın bu yönde talimatı olmasına ve genel olarak beklentilerin aksine kolay ve hızlı olmamıştır[108].

Türk tarafı Sovyetlerin savunması için de son derece önemli olan boğazların beraber savunulmasına karşılık ittifak anlaşması yapılmasını istemektedir[109]. Ayrıca Sovyet yardımlarının Anadolu'ya kesintisiz ve ivedilikle ulaştırılması için Ermenistan üzerine ortak bir askeri harekât düzenlemek suretiyle Kafkas Seddinin yıkılması da talep edilmiştir[110]. Sovyet tarafı ise Türklerle yapılacak bir ittifakın İngiltere ile yürüttükleri ticaret anlaşmasını engelleyebileceği gerekçesiyle ittifak anlaşması yerine bir dostluk anlaşması yapmayı önermiştir. Sovyetler, Anadolu Hareketini İngiltere ve müttefiklerine karşı desteklemelerinin kendi çıkarlarına uygun olduğunu bilmelerine rağmen ülkede baş gösteren açlığı yenmek için İngiltere'ye ihtiyaç duyduklarından bu ülkeye karşı açık bir ittifaka katılmak istememişlerdir[111]. Ayrıca Batı'da Polonya Güneyde ise General Vrangel kuvvetleri ile savaş halinde olduklarını ileri sürerek Kafkasya üzerine asker kaydırmak için zamana ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir[112]. İlaveten Hristiyan Ermenilere karşı bir askeri harekâta girişmenin kendilerini batı karşısında tamamen zor duruma sokacağı endişesini de dillendirmişlerdir[113]. Aslında Sovyetler bu müzakereleri uzatmak suretiyle hem Anadolu Hareketinin Sevr Antlaşmasına vereceği tepkiyi görmek[114] hem de Ermenistan'ı Bolşevikleştirmek için zaman kazanmak istemektedir[115].

O dönem için kendisini büyük bir diplomatik yalnızlık içinde bulan Anadolu Hareketi için Sovyetlerle Misak-ı Milli esaslarında anlaşma yaparak doğu sınırlarını güvenceye almak ve batı cephesine odaklanmak gerekmektedir. Çünkü ana hatları San Remo Konferansında tespit edilen ve 11 Mayıs'ta da Osmanlı Devletine verilen Sevr Anlaşmasının kabulünü zorlamak için önceden İzmir'i işgal eden Yunanlılar 23 Haziran 1920'de Anadolu içlerine doğru taarruza geçip yeni işgallere başlamıştır[116]. 20 Mayıs 1920'de

---

108 Vandov, *a.g.e.*, s. 36.
109 Erdaş, *a.g.m.*, s. 76.
110 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 158-159.
111 Gökay, *a.g.m.*, s. 50.
112 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 68.
113 Erdaş, *a.g.m.*, s. 77.
114 Hasanlı, *a.g.e.*, s. 166.
115 Sarınay, *a.g.m.*, s. 209.
116 Eroğlu, *a.g.e.*, s. 148-149.

büyük ümit bağlanarak Fransa ile Güney Cephesinde imzalanan ateşkes anlaşması da çökmüş ve 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşmasıyla Batının Türkiye karşısında ortak halde hareket edeceği anlaşılmıştır. Milli direnci daha da artıran bu gelişmeden sonra Batılı devletlere karşı Sovyetlerle birlikte hareket etmek ve gerektiğinde Sovyet kartını kullanmak Ankara için çok daha önemli bir hale gelmiştir[117].

Bu koşullar altında 24 Temmuz-24 Ağustos 1920 tarihleri arasında Moskova'da yürütülen müzakerelerin sonucunda Türk tarafı beklediğini bulamamış olsa bile bir dostluk antlaşması imzalanmasına karar verilmiştir[118]. Anlaşma metni parafe edildikten üç gün sonra Çiçerin'in Ermenistan adına *Van, Bitlis* ve *Muş* vilayetlerinden bir kısım toprak talebinde bulunması[119] görüşmelerin kesilmesine neden olmuştur[120]. Bolşeviklerin Ermeniler lehine takındığı bu tavır, İtilaf Devletlerinin Yunanistan lehine aldığı tavra benzemektedir ve bu haliyle Ankara'yı büyük hayal kırıklığına uğratmıştır[121]. Zira Sovyetlerle işbirliğine gitmek adına Kafkasya'da Kızılordunun ilerleyişine ve Azerbaycan'ın işgal edilmesine razı olunmuştur[122]. Verilen bu tavizlere rağmen Sovyetlerin Ermenilere arka çıkar bir tavır alması Moskova görüşmelerini çıkmaza soktuğu gibi Bolşeviklerin de Çarlık Rusya'nın Anadolu üzerindeki yayılmacı emellerini sürdürdüğüne dair endişeleri güçlendirmiştir[123]. Oluşan kuşku ile Ankara'nın o zamana dair takip ettiği Sovyet politikası çökmüş ve Batılı devletlerle ilişki kurma yolları aranmaya başlanmıştır[124].

Bununla birlikte her iki tarafta ilişkileri tamamen kesme yolunu seçmemiş ve bir şekilde birlikte hareket etmenin yolları aranmıştır. Türk Heyetinin Başkanı Bekir Sami Bey, Sovyetlerin toprak talebine ilişkin Ankara'nın talimatını almak üzere Yusuf Kemal Bey'i Türkiye'ye gönderirken kendisi anlaşmayı nihayete erdirmek üzere Moskova'da kalmıştır[125]. Bolşevikler ise görüşmelerin kesilmesine rağmen Yusuf Kemal Bey'le birlikte Anadolu'ya

---

117 Sarınay, *a.g.m.*, s. 204.

118 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 208-209.

119 Müzakerelerde Türk tarafı Brest - Litovsk andlaşmasında belirtilen sınırları esas alırken, Sovyet tarafı BMM nin Osmanlı Devletince yapılan anlaşmaları kabul etmediğini belirterek Brest-Litovsk anlaşması ile kabul edilen sınırların esas alınamayacağını ileri sürmüştür (Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.537).

120 Cankut, *a.g.m.*, s. 84.

121 Hasanlı, *a.g.e.*, s. 167.

122 Ada, *a.g.m.*, s. 1088-1089.

123 Erdaş, *a.g.m.*, s. 79-80.

124 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 164-165.

125 Cankut, *a.g.m.*, s. 84.

iletilmek üzere para ve silah yardımı[126] göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından 16 Ekim 1920 Bekir Sami Bey'e gönderilen talimatta Ermenilere toprak verilmesinin söz konusu olamayacağı, ancak Ermenilerin daha önce yaşadıklara topraklara dönerek diğer azınlıklarla aynı haklara sahip olarak yaşamalarına müsaade edileceği ve bu şartlarda anlaşma imzalanabileceği bildirilmiştir[127]. Görüşmelerin kesilmesinden sonraki dönemde Sovyetlere duyulan tepkiyle birlikte uzun zamandır ertelenen[128] Kafkasya Harekâtının (*Şekil-1*) icrasına yönelik hazırlıklar başlamış[129] ve Anadolu'daki Bolşevik örgütlenmesi ve propogandası üzerindeki kontrol arttırılırmıştır[130].

Şekil 1: Kafkas Harekât Planı

Kaynak: Erickson, *a.g.e.*, s. 136.

Ermenilerin Sevr Anlaşmasının imzalanmasından sonra artırdıkları saldırıları, Nahçıvan ve Oltu'yu düzenledikleri askeri taarruzla ele geçirmeleri

126 Yusuf Kemal Bey beraberinde 1 milyon ruble getirmiş, ayrıca Sovyetlerin Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan da İtalya'daki hesaba Anadolu Hareketi tarafından kullanılmak üzere 1 ila 3 milyon İtalyan lirası kredi açmıştır. Bunun dışında silah ve cephane yardımları da karayolu kapalı olduğundan Karadeniz üzerinden başlamış ve Eylül ayı sonu itibariyle Trabzon'a ulaşan yardım malzemeleri 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3000 dolayında süngüyü bulmuştur. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 541-542.

127 Cankut, *a.g.m.*, s. 85; Ada, *a.g.m.*, *a.g.m.*, s. 1092.

128 Ali Fuat Paşa'ya göre de Kafkas Harekâtı mayıs ayında başlamış olaydı Türk Ordu'su batı cephesinde daha erken kuvvetlenir ve Sovyet Rusya da Anadolu Hareketini önceden dikkate alabilirdi. Cebesoy, *a.g.e.*, s. 101-102.

129 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 537-538.

130 Eroğlu, *a.g.e.*, s. 108-181.

üzerine konuyu kriz haline getirmiş, bir de üstüne Sovyetlerce Ermeniler lehine toprak edilmesi durumun ivedilikle çözülmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İngilizlerin de 1920 yazında Kafkasya'yı boşaltmaları da göz önünde tutularak, Kazım Karabekir Paşa'nın uzun zamandır talep ettiği harekât izni 20 Eylül 1920 tarihinde verilmiştir. Dışarıdaki tepkilerinde görülmesi ve ona göre hareket edilmesi istenildiğinden harekât üç aşamada icra edilmiştir. 28 Eylül'de taarruza geçen Türk ordusu 29 Eylül'de *Sarıkamış*'ı ele geçirmiş ve Kızılordu'nun vereceği tepkiyi görmek için bir süre burada beklemiştir. Ne Sovyetlerden ne de İtilaf Devletlerinden ciddi bir tepki gelmemesi üzerine ileri harekâtına devam eden Türk Doğu Ordusu 30 Ekim'de *Kars* ve 7 Kasım'da *Gümrü* bölgelerini ele geçirmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Ermeni Taşnak idaresi Kazım Karabekir tarafından sunulan şartları kabul ederek barış istemiştir. 2 Aralık 1920'de Taşnak Hükümeti ile imzalanan Gümrü Barış Anlaşması ile Kars, Iğdır ve Tuzluca bölgeleri geri alınmış, Nahçıvan geçici olarak Türkiye'nin korumasına bırakılmıştır[131]. Ermeniler, Sevr Anlaşmasının geçersizliğini kabul ettiğinden Ermeni sorunu en azından o dönem için çözülmüştür[132]. Bununla birlikte Türk zaferinden sonra arabuluculuk teklifleri reddedilen Sovyetler, başka bir politika izlemeye başlamış, Erivan'ı işgal eden Kızılordu destekledikleri yerel Bolşeviklere orada Ermeni Sovyet Cumhuriyetini kurdurmuştur[133]. Gümrü Anlaşmasının imzalandığı aynı gün gerçekleşen bu olay sonucunda kurulan yeni Ermeni yönetimi anlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir. Bu gelişme sonucunda esasen Ermeni-Türk sorunu olan durum bir Türk-Rus sorunu haline gelmiş, Türk ve Kızılordu birlikleri Ermenistan'da karşı karşıya gelmiştir[134]. Bu hassas durumdan yararlanmak isteyen İtilaf Devletleri Anadolu Hareketi nezdinde girişimde bulunarak Ankara'nın Moskova karşıtı bir pozisyon alması için girişimde bulunmuştur[135]. Ancak her iki tarafın da itidalli tutumu ve sorunu müzakereler yoluyla çözme isteği sonucu hassas vaziyet sıcak çatışmaya dönüşmemiş ve dondurulan sorun I. İnönü zaferine kadar aşağı yukarı aynı şekilde devam etmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Milli Mücadele hareketinin Moskova görüşmelerinin çökmesine karşı aldığı ikinci tedbir öteden beri endişe edilen Anadolu'daki Bolşevik propagandası ve örgütlenmesinin üzerine gitmek olmuştur[136]. 1920 Eylül ayında Ankara'ya gelen Sovyet temsilcisi *Upmal Angarskdi*'nin yanında 500 kilo altın ile çok sayıda telsiz malzemesi ve Ana-

131 Topal, *a.g.m.*, s. 321.
132 Cankut, *a.g.m.*, s. 86.
133 Hasanlı, *a.g.e.*, s. 170.
134 Müderrisoğlu, *a.g.e*, s. 539-540.
135 Vandov, *a.g.e.*, s. 38; Yerasimos, *a.g.e.*, s. 186.
136 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 210.

dolu'nun her yanına yayılan telgrafçıları getirmesi Bolşeviklerin Anadolu'da kendilerine benzer bir rejim kuracağı yönündeki endişeleri iyiden iyiye artırmıştır[137]. Eş zamanlı olarak 1920 yazında Moskova'ya gelerek Ruslarla ilişkiler kuran Enver Paşa[138] 1-10 Eylül tarihleri arasında Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları Kurultayına katılmıştır[139]. Hemen akabinde Enver Paşa'ya yakın Halil Paşa, Salih Zeki ve Fuat Sabit gibi kişilerce *Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası*'nın kurulması[140] Bolşevizmin İttihatçılar aracılığıyla orduya sirayet edeceği kuşkularını doğurmuş ve buna göre parti kapatılmıştır. Bu kapsamda komünizmin ordu içindeki uzantısı olarak görülen ve *Çerkes Ethem* ve yakınlarının etkin olduğu "*Yeşil Ordu*" cemiyeti de hükümete karşı darbe girişiminde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır[141].

Oluşan bu gergin ortama rağmen köprüleri atmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa, hem Sovyetleri teskin ederek yardımların devamını sağlamak hem de Türkiye'deki komünistlerin Moskova'nın güdümünde hareket etmesini engellemek için 18 Ekim 1920'de *Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin* kurdurulmasını sağlamıştır[142]. İçinde bulunulan şartların gereği olarak Yeşil Ordu'nun yerine kurdurulan[143] TKP'ye Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle yakın çalışma arkadaşları Fevzi Çakmak, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Karabekir ve İsmet Paşalar da gizliden üye olmuştur[144]. İzlenen bu teskin edici politikaya rağmen önce I. İnönü Savaşı esnasında BMM'ye karşı isyan eden Çerkes Ethem ve kardeşlerinin bertaraf edilmesi sonra da Ocak 1921'de *Mustafa Suphi* ve arkadaşlarının öldürülmesi[145] Türkiye'de bir Sovyet yapılanmasına müsamaha edilmeyeceğini işaret etmektedir. Tüm bu gelişmelere rağmen Sovyetler de Ankara ile ilişkileri devam ettirmek istediklerinden benzeri bir tutum sergileyerek, Ankara'da olup biten bu olayları kendi kamuoyundan saklamış ve açık bir protestodan kaçınmışlardır[146].

Moskova Antlaşması ve Sonraki Gelişmeler

İzleyen dönemde Sovyetlerin Anadolu Hareketine dair politikasında bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. Bunda Anadolu Hareketinin ba-

137 Sarınay, *a.g.m.*, s. 201.
138 Ruslarla yapılacak işbirliği hakkında İttihatçılar arasında da görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Talat Paşa, Enver Paşanın Bolşeviklerle kurdukları yakın ilişkileri başından beri tasvip etmemektedir. Cebesoy, *a.g.e*, s. 194.
139 Topal, *a.g.m.*, s. 326.
140 Ada, *a.g.m.*, s. 1093.
141 Topal, *a.g.m.*, s. 318.
142 Cankut, *a.g.m.*, s. 85.
143 Ada, *a.g.m.*, s. 1096.
144 Ayverdi, *a.g.e.*, s. 55.
145 Topal, *a.g.m.*, s. 319.
146 Ada, *a.g.m.*, s. 1003-1104.

tıda Yunanlılara karşı kazandığı I. İnönü Zaferi (9-11 Ocak), Doğuda da Ermenileri tek başına yenerek Gümrü Anlaşmasını imza ettirmiş olması etkili olmuştur[147]. Ayrıca Sovyetler de 1921 yılı başı itibariyle Avrupa'da bir Bolşevik İhtilali yapamayacaklarını anlamış ve yeni bir ekonomik program kabul ederek ülkede baş gösteren açlığa çözüm bulmak için Batı ile anlaşmanın yollarını aramaktadır[148]. Bu dönemde *Ali Fuat Paşa* ve uzlaşmacı kişiliğiyle bilinen *Budu Medivani*'nin karşılıklı büyükelçi olarak atanmaları da ilişkilere kurumsallık kazandırmıştır[149].

Bunun dışında Ankara hükümetinin Yunanlılara karşı başarı kazanmasından sonra İtilaf Devletleri arasında bir ayrışma ortaya çıkmış ve bilhassa Fransa tarafından Türk tezine yakın bir tutum alınarak[150] Bolşeviklere karşı Anadolu Hareketi ile işbirliğine gidilmesi eğilimi belirmiştir[151]. Bunun en somut kanıtı ise Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin, 25 Ocak tarihli açıklaması ile Ankara Hükümetini Londra Konferansına davet etmesidir. Eş zamanlı olarak Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında Bilecik görüşmelerinin olması ve uzlaşı olasılığının belirmesi üzerine Sovyetlerde Ankara Hükümetinin kendilerine karşı İtilaf Devletleri ile hareket edebileceği[152] endişesini körüklemiştir[153].

Değişen bu koşulların gereği olarak Sovyet tarafınca Türkiye ile daha önceden yapılamayan anlaşmanın imzalanması için gerekli adımların atılmasını gerektirmiştir[154]. Yapılan talep üzerine müzakereleri yürütmek üzere Yusuf Kemal, Doktor Rıza Nur Beyler ile Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa tarafından oluşan Türk Heyeti Moskova'ya hareket etmiştir. Bununla birlikte Sovyet-Türk ilişkilerini zora sokan gelişmeler olmaya devam etmektedir. Türk delegasyonu yoldayken Kızılordunun 16 Şubat 1921'de Gürcistan'a girmesi üzerine, Türk ordusu da Brest-Litovsk anlaşmasının gereği olarak ileri yürüyüşe başlamış ve önce Ardahan ve Artvin'i daha sonra da Batum'u işgal etmiştir. Bunun sonucunda Türk ve Rus Kuvvetleri Ermenistan'dan sonra bir kez daha Gürcistan'da karşı karşıya gelmiştir[155].

147 Cankut, *a.g.m.*, s. 87.
148 Salın, *a.g.t.*, s. 104-105.
149 Toprak, *a.g.m.*, s. 30.
150 Ada, *a.g.m.*, s. 1112.
151 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1971, s. 11; Yerasimos, *a.g.e.*, s. 186.
152 Gerçekten de bu dönemde Ankara Hükümetinin İtilaf Devletlerine yakınlık duyduğu hissedilmektedir. Bu noktada Kazım Karabekir Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 27 Mart 1921 tarihli telgrafta "*İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi Gürcülerle birlikte İttifak kurmak suretiyle Bolşeviklere karşı mücadele etmek için oyun kurmaya çalıştıklarını, böylesi bir durumun Türkiye'yi ateşe atabileceğini*" belirtmektedir. Topal, *ag.m.* s. 325.
153 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 199-201.
154 Sarınay, *a.g.m.*, s. 213.
155 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 540.

Moskova anlaşmalarının müzakeleri yürütülürken Kızılordu ve Türk ordusu arasında Batum'un kontrolü için çatışmalar olmuş ve kayıplar verilmiştir. Durumu sıkıntıya sokan bu gelişmelerin ardından detayları aşağıda görüleceği üzere Türk heyetince Batum'un Sovyet Gürcistan'ın da kalması kabul edilerek müzakereler neticelendirilmiştir[156].

Sovyetler müzakerelerin başladığı 25 Şubat tarihinden önce Gürcistan'ın Bolşevikleştirilmesini tamamladıklarından masaya elleri güçlü oturmuş ve görüşmeler de beklenildiği gibi çetin geçmiştir[157]. Görüşmelerde esas uzlaşmazlık Batum ve Nahçıvan üzerine yaşanmıştır. Türk tarafı Misak-ı Milli, Brest-Litovsk ve Gümrü Anlaşmaları gereği Batum'un Türk tarafında kalması gerektiğini ileri sürerken, Sovyetler ise Bakü ve Grozni petrollerini pazarlayabilmek için Batum limanına mutlak ihtiyaçları olduğundan bunu reddedmiştir[158]. Bunun yanında Türk tarafı müzakereleri bir kez daha Askeri ve Politik İttifak yapmak üzere yürütürken, Sovyet tarafı böyle bir anlaşmanın İngilizlerle yapacakları ticaret anlaşmasına mani olacağı gerekçesiyle imzalanamayacağı, onun yerine hemen bir Dostluk ve Kardeşlik anlaşmasının imzalanılabileceğini teklif etmişlerdir[159]. Müzakerelerin çıkmaza gireceği sırada, Gürcistan'da Rus ve Türk güçleri arasında meydana gelen çatışmaların daha da büyümesini engellemek isteyen Enver Paşa'nın araya girmesiyle taraflar arasında anlaşma sağlanmıştır[160]. Buna göre Batum kültürel ve dini özerklikler sağlanmak koşuluyla Gürcistan'a bırakılırken, Nahçıvan'da özerk bir cumhuriyet olarak ve başka bir üçüncü tarafa verilmemek koşuluyla Azerbaycan'a bırakılmıştır[161].

Zorlu geçen görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921 tarihli 16 madde ve 2 ekten oluşan Moskova Anlaşması imzalanmıştır[162]. Kuşkusuz Moskova Anlaşmasının imzalanması BMM Hükümeti adına büyük bir başarıdır. Zira bu anlaşmayla ilk defa Misak-ı Milli bir büyük Avrupa devletine kabul ettirilirken, aynı zamanda doğu sınırları güvence altına alınmış ve burada bulunan birliklerin batıya kaydırılmasının önü açılmıştır[163]. Aynı zamanda anlaşma-

[156] Yerasimos, *a.g.e.*, s. 219-221.
[157] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 177-178.
[158] Topal, *a.g.m.*, s. 324.
[159] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 176.
[160] Sarınay, *a.g.m.*, s. 213.
[161] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 182-183.
[162] Resmi adı "*Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması*" olan Moskova Antlaşması aslında 18 Mart 1921'de imzalanmıştır. Ancak Sovyetler aynı tarihte İngilizlerle ticaret anlaşması da imzaladığından anlaşma tarihi 16 Mart olarak açıklanmıştır. Anlaşmaya Türk tarafı adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur beylerle Ali Fuat Paşa, Sovyet Rusya imza atarken Sovyetler adına Çiçerin ile Pan Rus merkez icra komitesi üyesi Celâl Korkmazof tarafından imzalanmıştır. Topal, *a.g.m.*, s. 322.
[163] Vandov, *a.g.e.*, s. 40-41.

nın gizli maddelerine göre Ruslar Türkiye'ye yılda 10 milyon altın Ruble *(Tablo-1)* yardım yapmayı ve iki tümeni donatacak kadar silah ve malzeme yardımı yapmayı kabul etmişlerdir[164]. Yüzyıllar süren rekabetten sonra ilk defa tarafların birbirine silah zoruyla imzalatmadığı ilk anlaşma olan Moskova Anlaşması görünürde dostça ilişkileri resmi hale getirse de karşılıklı güven ortamını tam olarak sağlayamamıştır[165]. Anlaşmanın 8. Maddesinde düzenlenen "*tarafların karşı hükümeti devirmeye çalışan grupların kendi topraklarında çalışmasına müsaade etmeyeceği*" ibaresi henüz tarafların karşılıklı Pan-Turanist ve Bolşevik yayılmacılığı endişelerinin giderilemediğini göstermektedir[166].

Tablo 1: Milli Mücadele Boyunca Alınan Sovyet Nakdi Yardımları

1920 Yılında Verilenler	Birlik Bir Rus Altın Rublenin Türk Parası Olarak Değeri	Tutarı (TL)
(6 sandık = 400 kg) 516.800 adet altın ruble	0,59 TL	304.912
1.000.000 ruble	0,59 TL	590.000
1.500.000 ruble	0,59 TL	885.000
50.000 ruble	0,59 TL	29.500
1.000.000 adet Osmanlı altını	5,07 TL	507.000
Toplam		**2.316.412**
1921 Yılında Verilenler		
4.000.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.360.000
4.000.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.360.000
1.160.000 adet altın ruble	0,59 TL	900.000
240.000 adet altın ruble	0,59 TL	141.600
400.000 adet altın ruble	0,59 TL	236.000
Toplam		**5.997.600**
1921 Yılında Verilenler		
1.100.000 adet altın ruble	0,59 TL	649.000
5.500.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.065.000
Toplam		2.714.000

Kaynak: Ada, a.g.m., s. 1110.

Nitekim çok geçmeden ortaya çıkan krizler ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Moskova müzakereleri ile eş zamanlı yütütülen Londra Konferan-

164 Yıllık yapılması gereken bu yardım sonraki siyasi gelişmeler ve Sovyetlerin içinde bulunduğu iktisadi sıkıntı nedeniyle ancak Milli Mücadele boyunca tamamlanabilmiştir. Cankut, *a.g.m.* s.87.

165 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 313.

166 Topal, *a.g.m.*, s. 324.

sı'na BBM adına katılan Bekir Sami Bey kendisine verilen yetkiyi aşarak İtilaf Devletleri ile Bolşeviklere karşı anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar BMM tarafından kapütülasyonları andırdığı gerekçesiyle reddedilmiş[167], ve gelen tepkiler üzerine de Dışişleri Bakanı Bekir Bey istifa etmiştir[168]. Yapılan bu anlaşmalara Sovyetler de tepki göstermiş ve onların teskin edilmesi maksadıyla Sovyetlere yakınlığı ile bilinen Yusuf Kemal Bey dışişleri bakanlığına getirilmiştir[169]. Aslında Bekir Sami Bey'in Londra Konferansından eli boş bir biçimde dönmesi ve İtilaf Devletlerinin Ankara'yı oyaladığının anlaşılması üzerine Sovyetlerle olan ilişkilere çok daha fazla önem verilmiştir[170]. Gümrü ve civarının Moskova Anlaşması sonrasında işgal altında tutulması da birbaşka gerginlik konusu olmuştur[171]. Bu gelişmeler üzerine Sovyet yönetimi esasen Sakarya Savaşına kadar geçen dönemde Ankara Hükümetinin Yunanlılara karşı göstereceği başarıyı görmek ve İtilaf Devletleri ile ilişkilerini takip etmek için bekle gör politikası izlemiştir. II. İnönü Zaferine kadar Anadolu'ya hiçbir anlamlı yardım yapılmazken, acil ihtiyaç duyulan yardımlar ancak Sakarya Zaferinden sonra gelmiştir[172].

1. Sakarya Zaferi Sonrası Gelişmeler

İki taraf arasında karşılıklı çıkarlar temelinde kurulup gelişen Sovyet-Türk ilişkilerinde Sakarya Savaşına kadar geçen zaman zarfında daha çok ihtiyacı olan Ankara'dır. Bunu bilen Moskova, Anadolu Hareketini kontrol altında tutmak için gerek yardımları kısmış (*Tablo* 2) gerekse de İttihatçıları her fırsat bulduğunda kullanmıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonucu yenilerek Sakarya Irmağı doğusuna çekilen ve vereceği ölüm kalım savaşına hazırlanan Anadolu Hareketi, Sovyetlere başvurarak ısrarla İttifak anlaşması yapmak istemiş ancak olumlu bir cevap alamamıştır[173]. Beklenilen Sovyet yardımlarının alınamaması üzerine ordunun acil ihtiyaçlarının giderilmesi için o zamana kadar kaçınılan Tekalif-i Milliye[174]

---

167 Erickson, *a.g.e.*, s. 171.
168 Eroğlu, *a.g.e.*, s. 179.
169 Ada, *a.g.m.*, s. 1108.
170 Erden, *a.g.m.*, s. 141.
171 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 319.
172 Ada, *a.g.m.*, s. 1109.
173 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 322-323.
174 İç isyanların çıkması ve kısa sürede yayılmasında BBM'nin yeni ağır vergiler çıkaracağı söylentilerinin de payı olduğundan son ana kadar geniş halk kitlelerini ve özellikle köylüleri vergi yükü altına sokacak tedbirler alınmamaya çalışılmıştır. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 262. İkili ilişkilerde yaşanan gerginliğe rağmen Ankara hükümeti Sovyetlerle olan münasebeti sürdürmek istemiş ve dayanışma içinde olunduğunu göstermek için Tekalifi Milliye kararkarıyla Karadeniz sahil kentlerinden toplanan tahılları açlıkla mücadele eden Rusya'ya göndermiştir. Cankut, *a.g.m.*, s. 88.

kararları uygulamaya konulmuş ve tamamen milli kaynaklara yönelme yolu seçilmiştir[175]. Sovyetler ise Sakarya Savaşının en kritik günlerinde Anadolu Milli Hükümetini sıkıştırmak için İttihat Terakki lideleri ile görüşerek alternatif planları hayata geçrimeye çalışmıştır[176]. Ancak Sakarya Savaşı bu anlamda bir dönüm noktası olmuş ve zaferin kazanılmasıyla hem içerde hem de dışarda güç kazanan BMM Hükümeti Ruslarla denk güçler şeklinde ilişkiler yürütecek duruma gelmiştir[177].

Tablo 2: Milli Mücadele Boyunca Alınan Sovyet Silah ve Cephane Yardımı

Tüfek ve Makineli Tüfekler				Toplar		
Cinsi	Tüfek (Adet)	Ağır ve Hafif Makineli Tüfek (Adet)	Mermi (Sandık)	Cinsi	Top (Adet)	Mermi (Adet)
Osmanlı	392	_	6749	7.5'luk Fransız Sahra	12	23400
Alman	3855	15	3554	8.4'lük İngiliz Sahra	28	28066
Rus	11820	50	12683	12'lik Fransız Muhasara	6	1785
İngiliz	10328	139	11744	11'lik İngiliz Obüs	6	1322
Manliner	10571	40	8600	15'lik Sahil	3	6600
Fransız	341	80	244	Rus Sahra	11	76000
Japon	480	_	13	Krupp	_	4000
Meksika	25	_				
Büyük Çaplı Mavzer ve Martin	_	_	1000			
TOPLAM	37812	324	44587		66	141173

Kaynak: Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 548

Bu noktada Sovyetlerin Milli Mücadele boyunca İttihatçılarla olan ilişkilerine bir parantez açmakta fayda olacaktır. Yukarıda da belirtildiği üzere Milli Mücadelenin ilk safhalarında Sovyetler İttihatçı kadroların önde gelenleri ile temasa geçmiş ve kendilerine yakın bir rejim kurulması karşılığında yardım teklif etmişlerdir. Bolşeviklerin bazı eski ittihatçılar ve Karakol örgütünün temsilcileriyle yaptıkları anlaşmalar[178] da bu döneme denk gelmektedir. Bu aşamada Sovyet idarecileri Milli Mücadelenin lideri olarak Mustafa Kemal'i mi yoksa Enver Paşayı mı destekleyecekleri konu-

175 Ada, *a.g.m.*, s. 1116.

176 Eroğlu, *a.g.e.*, s. 188-189.

177 Tsvetkova, *a.g.m.*, s. 23.

178 BBM Hükümetinin resmi heyetine Başkanlık eden Bekir Sami Bey, Moskova'da görüşmeler esnasında gerek Karakol Cemiyeti adına Baha Sait Bey'in yaptığı anlaşmanın gerekse de Cemal ve Enver Paşa gibi İttihatçılarla varılan uzlaşının Anadolu Hareketini bağlamadığını muhataplarına bildirmiştir. Salın, *a.g.t.*, s. 18.

sunda tereddüt yaşamıştır. Mustafa Kemal Paşanın liderliği kabul gördükten sonra da Ankara'nın bir şekilde İtilaf Devletleri ile anlaşmaya vararak kendilerine karşı tutum alma olasılığına karşı Enver Paşayı desteklemeye devam etmiş[179] ve bunu Anadolu Hareketini kontrol altında tutmak için kullanmışlardır[180]. Sakarya Savaşındaki gidişat Türk ordusu için kritik bir hal aldığında olası bir yenilgi durumunda Enver Paşa'yı[181] Bolşevik kuvvetlerinin başında Anadolu'ya sokmak üzere Batum'a göndermişler[182], Sovyet yardımının devamını da Enver Paşa'nın Anadolu'ya kabulü şartına bağlamışlardır[183]. Yunanlılara karşı Türk Ordusunun zafer kazanmasından sonra Enver Paşa'nın varlığı politik olarak Sovyet rejimi için bir baş ağrısı olunca da en kısa yoldan kendisinden kurtulmanın yolları aranmıştır[184]. Nitekim Enver Paşa 1922 yılı yazında Buhara Ayaklanmasına öncülük ettiği sırada Sovyetler tarafından şehit edilmiştir[185].

Sakarya Savaşı, Ankara Hükümetinin sadece Sovyetlerle olan münasebetlerini değiştirmemiş aynı zamanda İtilaf Devletleri ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Savaş sonucunda İtilaf Devletlerinin Sevr Anlaşması ile Türklere dikte ettirdiği şartların Yunan Ordusu vasıtasıyla kabul ettirilemeyeceği, hatta Yunan Ordusunun Anadolu'da tutunmasının dahi zor olduğu anlaşılmıştır. Bu noktada Fransa İngiltere'den tamamen ayrılarak ayrı bir Anadolu politikası izlemeye başlamış ve Ankara Hükümeti ile anlaşma yolunu seçmiştir. 21 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşmasıyla Anadolu Hareketi hem Güney Cephesini emniyete alarak buradaki birlikleri Batıya kaydırma olanağı bulmuş[186] hem de hazırlıkları devam eden taarruz için silah ve malzeme tedarik edilecek yeni bir kaynak bulmuştur[187]. Fransa ile yapılan bu anlaşma, İngiltere ile yapılan görüşmeler ve daha genel olarak BMM Hükümetinin izlemeye başladığı bağımsız politika Sovyetleri tedirgin etmiştir[188]. Batı yanlısı olarak bilinen Rauf (Orbay) Bey'in hükümetinin başına, Adnan (Adıvar) Bey'in de meclis ikinci başkanlığına getirilmesi Ankara'da artan Sovyet karşıtı tutumun göstergesi olarak kabul edilmiştir[189].

---

179 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 167-168.
180 Hasnalı, *a.g.e.*, s. 161, 165.
181 Nitekim, Enver Paşa da 1920 yazında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı iki mektupla, Sovyetlerin de desteğiyle, askerleriyle birlikte Anadolu'ya yardıma geleceğini belirtmektedir. Ada, *a.g.m.*, s. 1082.
182 Karabekir, *a.g.e.*, s. 54.
183 Ada, *a.g.m.*, s. 1116.
184 Hasanlı, *a.g.e.*, s. 199.
185 Tellal, *a.g.e.*, s. 163.
186 Erickson, *a.g.e.*, s. 257.
187 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 431-432.
188 Cebesoy, *a.g.e.*, s. 275.
189 Yersimos, *a.g.e.*, s. 334-337.

Hazırlıkları yapılan büyük taarruz için Sovyet yardımlarına ihtiyaç duyulacağını bilen Mustafa Kemal Paşa oluşan gergin havayı gidermeye çalışsa da[190], Anadolu Hareketinin lider kadrosu Rusların emperyalist amaçlarının fırsat bulduğunda tekrar su yüzüne çıkacağını Sakarya Savaşı esnasında bir kez daha görmüştür. Bunun için Doğu sınırlarında kalan son pürüzlerinde giderilmesi maksadıyla Kazım Karabekir Paşa riyasetinde Kars Konferansı toplanmıştır. Türk tarafı Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile, her birinin egemen devletler olduğunu iddia ederek, ayrı ayrı anlaşma için çaba gösterse de Ruslar ve bu devletler kendilerinin Sovyetler Birliğinin üyesi olduğunu belirterek bu öneriyi reddetmişler ve topluca müzakere yapmak istemişlerdir[191]. Sonuçta 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Anlaşması ile Sovyet Rusya ve o zamana kadar tamamen Bolşevikleşen Kafkas devletleri doğudaki Misak-ı Milli sınırlarını kabul etmiş ve Sevr Anlaşmasını reddetmişlerdir[192]. Böylelikle Doğu Anadolu'daki Türk hâkimiyeti pekişirken İngiltere'nin Kafkasya politikası da tamamen çökmüştür[193].

Fransa ile Ankara Hükümeti arasında yapılan anlaşmanın yarattığı gerginlik devam ederken Sovyetlerin Ukrayna orduları komutanı *General Mikhail Frunze'nin* 1921 sonlarında yaptığı gösterişli Ankara ziyareti ilişkilerde bir yumuşamaya vesile olmuştur[194]. 02 Ocak 1922'de imzalanan Türkiye-Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti "*Dostluk ve Kardeşlik*" Anlaşmasından sonra ülkesine dönen[195] Frunze'ye Mustafa Kemal Paşa tarafından Lenin'e iletilmek üzere bir mektup da verilmiştir. Mektupta Türkiye'nin Sovyetlere karşı olan bir anlaşmaya imza atmayacağı gibi bu noktada oluşan herhangi bir ittifaka da girmeyeceğinin garantisi verilmiştir[196]. Mektup ve Frunze'nin olumlu izlenimleri sayesinde tekrar belli bir düzeye gelen ilişkiler Sovyet yardımlarının hızlanmasını sağlamıştır[197]. Türk Hükümetin Batılı Devletlerle Misak-ı Milli çerçevesinde barış sağlanması için Avrupa başkentlerinde yaptığı görüşmeler[198] Sovyet tarafında hoşnutsuzluk yaratsa da bu süreçte ikili ilişkiler genel olarak iyi düzeyde ilerlemiştir. Sovyetler, Türkiye'nin çağrılmadığı Cenova Konferansına (Nisan-Mayıs 1922) Ankara'nın tezlerinin dillendirilmesi için Azerbaycan Devlet Başkanı *Nerimanov*'u görevlendirmiştir[199]. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinin İngiliz-

---

190 Vandov, *a.g.e.*, s. 47.
191 Hasanlı, *a.g.e.*, s. 191.
192 Vandov, *a.g.e.*, s. 42.
193 Ada, *a.g.m.*, s. 1117.
194 Zalyaev, *a.g.e.*, s. 214-215.
195 Vandov, *a.g.e.*, s. 43.
196 Cankut, *a.g.m.*, s. 90.
197 Yerasimos, *a.g.e*, s. 334.
198 Hale, *a.g.e*, s. 37.
199 Ada, *a.g.m.*, s. 1121.

lerle gizli görüşmeler yapıldığı gereçkesiyle 1922 Nisan ayında basılması bir diplomatik krize neden olmuş ancak bu durum Rıza Nur Bey ve Sovyet Büyükelçisi Aralov'un çabalarıyla yatıştırılmıştır[200].

Türk-Sovyet ilişkilerindeki esas ayrışma büyük zaferin kazanılmasından sonra Ankara Hükümetinin uluslararası alanda tanınması ile yaşanmıştır[201]. Sovyetler 3 Ekim 1922'de verdikleri notada, Mudanya Konferansına davet edilmeyişlerini ve yapılan ikili anlaşmalar bunu öngörmesine rağmen İtilaf Devletleri ile Ankara arasında yürütülen müzakereler konusunda kendilerinin önceden bilgilendirilmemelerini protesto etmektedir[202]. Türk tarafının İzmir'in kurtarılmasından sonra daha bağımsız bir politika izlemek ve boğazlar konusunda Sovyetlere bağımlı kalmamak istediği anlaşılmaktadır. Bu iki farklı yaklaşım Lozan Konferansında açık bir şekilde görülmektedir. Sovyet tarafı konferansa birlikte katılarak müşterek bir diplomatik cephe oluşturmak isterken[203], Türk tarafı ise İtilaf Devletleri ve Yunanistan ile olan sorunları birebir çözmek istemektedir[204]. Türkiye her ne kadar konferansa Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmasını talep etse de[205] Boğazların statüsü ile ilgili görüşmelerde İngiliz ve Fransız tezlerine yakın durmuştur[206]. Burada Türk tarafının boğazların savunulması için Sovyetlere yapmış oldukları İttifak teklifinin olumlu cevaplanmaması ve de boğazlar konusunda tamamen Sovyetlere bağımlı hale gelmeme isteğinin de rolü büyüktür[207].

Bu farklı tutumlar konferans esnasında, İtilaf temsilcileri tarafından Türkiye'ye Musul konusunda taviz verilebileceği konusunda intiba yaratılarak ustaca kullanılmış[208] bu da Türk-Rus ilişkilerinin kötüleşmesine neden olmuştur[209]. Milli Mücadelenin son evresinde görülen Batı yanlısı dış politika Cumhuriyet ilk dönemlerinde de devam etmiş, ancak Musul konusunda İngiltere ile tekrardan sorunlar yaşandıktan sonra Sovyet Rusya'ya yaklaşılmıştır[210]. Bununla birlikte Türkiye Batı ile uzlaşmak için bazı tavizler verdiği anlarda bile açıktan Sovyet karşıtı bir pozisyon almamış, ona karşı oluşturulan ittifaklara dâhil olmamıştır. Bu suretle esasında ortak çıkar ve güvenlik endişe ile gelişen ilişkiler 1925'de Paris de imzalanan

200 Tellal, *a.g.e.*, s. 175.
201 Tsvetkova, *a.g.m.*, s. 13.
202 Cankut, *a.g.m.*, s. 93.
203 Yıldız ve Benhür, *a.g.b.*, s. 1381.
204 Cankut, *a.g.m*, s. 94.
205 Atatürk, *a.g.e.*, s. 460.
206 Ada, *a.g.m.*, s. 1125.
207 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 492.
208 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 490-492.
209 Tsvetkova, *a.g.m.*, s. 27.
210 Ada, *a.g.m.*, s. 1125-1126.

"*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*" nın temellerini atmış[211] ve bu durum II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.

Sonuç

Tarihsel olarak bölgesel rekabet şeklinde gelişen Osmanlı ve Rus imparatolukları arasındaki ilişkiler, Çarlık Rusya'sının sıcak denizlere inme çabası sonucu Türk aydınları tarafından bu devletin Osmanlı'nın bekası için en büyük düşman olarak algılanmasına yol açmıştır. Birbirleriyle pek çok kez savaşan bu iki devlet I. Dünya Savaşı'nda da karşı karşıya gelmiştir. Ancak Savaşın getirdiği zorluklar Rusya'da Bolşevik Devrimine, Osmanlı'nın ise tarih sahnesinden çekilmesine yol açmıştır. Savaştan galip çıkan İtilaf Devletleri, oluşturmak istedikleri yenidünya düzenine uygun olarak Osmanlı'yı parçalara ayırarak kendilerine uydu devletler oluşturmak istemişler ve çeşitli bölgelerde işgallare başlamışlardır. Buna direnen Anadolu'daki milliyetçi hareketi bastırmak için Yunanlıları ve İstanbul hükümeti vasıtasıyla iç isyanları desteklemişlerdir. Benzer şekilde kendi emperyal düzenleri için tehdit gördükleri Sovyet Rusya'yı da zayıflatmak için Batıda Polonya'yı desteklerken içerde Çarlık döneminden kalan askerleri silahlandırarak iç savaş başlatmışlardır. Buna göre 1919/20 yılları itibariyle Sovyet Rusya ve Anadolu Hareketi aynı düşmanlarla mücadele etmek zorunluğundadır.

İşte bu koşullarda ortak düşamana karşı dayanışma ihtiyacından doğan ve gelişen Türk-Sovyet ilişkileri Milli Mücadele boyunca dönemsel gelişmelere bağlı olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Sovyetlerin kendi rejimlerini ihraç etme isteği, mücadelenin önemli doktalarında İttihatçıları Anadolu Hareketine karşı kullanma girişimleri ve Ermenilerden yana aldıkları tavır ilişkilerde karşılıklı güvenin sağlanmasını engellemiştir. Bunun dışında tarafların İtilaf Devletleri ile yaptığı müzakereler de her daim bir diğeri için yüz üstü bırakılacağı endişesi doğurmuştur. Bununla birlikte, ikili ilişkilerin büyük zorluklarla karşılaştığı durumlarda ve hatta Türk ve Rus ordularının Kafkasya'da karşı karşıya geldiği durumlarda dahi bir çözüm yolu bulunmuş ve karşılıklı köprüler atılmamıştır. Önceleri Türk tarafınınca daha fazla önem atfedilen ilişkiler, Sakarya Savaşının milli kaynakların seferber edilerek kazanılmasından sonra eşitler arasında yürütülen diplomatik bağlar halini almış ve bu durum Milli Mücadele sonuna kadar devam etmiştir.

Lozan Konferansındaki farklı yaklaşımlar nedeniyle ikili ilişkilerde bir soğuma yaşansa da genel olarak Milli Mücadele dönemindeki Türk-Sovyet ilişkilerini karşılıklı çıkarlara dayanan dostane ilişkiler olarak tanımla-

---
211 Yıldız ve Benhür, *a.g.b.*, s. 1382.

mak mümkündür. Dostça yürütülen ilişkiler sayesinde Ankara Hükümeti diplomatik yalnızlığını kırabilmiştir. Yaşanan gelgitlerden bağımsız olarak Anadolu Hareketi tarafından sağlanan Sovyet yardımları büyük zaferin kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Atatürk'de büyük zaferin Sovyet yardımları olmadan da kazanılabilineceğini ancak bunun çok daha büyük fedakârlıklara mal olabileceğini düşünmektedir. Sonuç itibariyle, Anadolu Hareketi Doğu Sınırındaki sorunları ve Sevr Anlaşmasıyla dayatılmak istenen güdümlü Ermeni Devleti kurma çabalarını kendi silahlı gücüyle olduğu kadar ve Sovyetlerle yapılan anlaşmalarla çözebilmiştir. Bu sayede tüm kaynaklarını batı cephesine toplama imkânı bulunmuş ve Yunanlılar Anadolu'dan atılabilmiştir.

KAYNAKÇA

ADA, Turhan, "Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922)", *Belleten*, 2018, C.82, S. 295, ss. 1077-1152.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

AYVERDİ, Semiha, *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*. 3.Bs, Kubbealtı, İstanbul 2012.

CANKUT, Ayhan, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri", *European Journal of Managerial Research Dergisi,* 2018, C.2, S. 2, ss. 76-99.

CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları,* Temel Yayınları, İstanbul 2002.

ERDAŞ, Sadık, "Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk Yılı ve İki Kararname", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2017, C.13, S.26, ss. 67-90.

ERDEN, Ömer, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Kaskas Seddi Meselesi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* 2017, S. 2, ss. 133-143.

ERICKSON, Edward J., *The Turkish War of Independence, A Military History, 1919-1923,* Praeger, California, US 2021.

EROĞLU, Hamza, *Türk İnkilap Tarihi,* Savaş Yayınları, Ankara 1990.

GÖKAY, Bülent, "Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some New Aspects in the Light of Soviet Document", *Turkish Studies Association Bulletin,* Fall 1994, C.18, S. 2, ss. 41-57.

HALE, William, *Turkish Foreign Policy since 1774*. 3.Bs., Routledge, London, UK 2013.

HASANLI, Cemil, "Political, Social And Diplomatic Relations Between Republic of Turkey And Azerbaijan and Soviet Russia", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden, Ed.:* Cezmi Eraslan, İstanbul University Press, Istanbul 2021, ss. 161-212.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* Çev. Cemal Köprülü. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1971.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

KURBAN, Vefa, *Russian-Turkish Relations from the First World War to the Present,* Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, UK 2017.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,* Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.

SALIN, Çağdaş Taylan, *Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova Sefirliği (21 Kasım 1920 - 10 Mayıs 1922),* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2020.

SARINAY, Yusuf, "Milli Mücadelede Türk-Sovyet Münasebetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2014, C.1, S. 1, ss. 200-218.

TELLAL, Eral, *Sovyetlerle İlişkiler.* Cilt I, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1990)*, Ed.: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 155-178.

TOPAL, Coşkun, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 2018, C. 4, S. 6, ss. 313-330.

TOPRAK, Zafer, "Milli Mücadele Günlerinde Türk-Sovyet İlişkileri", *Ekonomi ve Politikada Görüş*, 1990, S. 49, ss. 30-31.

TOPSAKAL, İlyas, "Turkish Russian Relations in the Soviet and Post-Soviet Period", *Contemporary Turkish-Russian Relations From Past to Future, Ed.:* İlyas Topsakal ve Ali Askerov,. İstanbul University Press, İstanbul 2021, ss. 1-26.

TSVETKOVA, Tsvetelina, "Soviet-Turkish Relations in 1921-1923: A Few Nuances from the Bulgarian Archives", *Journal of Balkan and Black Sea Studies,* June 2020, C. 3, S. 4, ss. 11-34.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2014.* 10.Bs., Der Yayınları, İstanbul 2015.

VANDOV, Dimitar, *Atatürk Döneminde Sovyet/Türk İlişkileri,* Infograph, Frankfurt/Almanya 1982.

YERASİMOS, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923).* 2.Bs., Boyut Yayıncılık, İstanbul 2000.

YILDIZ, Mevlüt Samet, Çağatay Benhür, "Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Litvinov'un 1931 Türkiye Ziyareti", *9. Uluslararası Atatürk*

Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi, Amasya 2019, ss.1375-1400.

ZALYAEV, Ramil, "Relations Between the Republic of Turkey and the Soviet Russıa in the Field of Culture, Science and Aviation During Atatürk's Era", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik ilişkiler perspektifinden, Ed.:* Cezmi Eraslan, Istanbul University Press, İstanbul 2021, ss. 213-38.

DOKUZUNCU BÖLÜM

İNGİLİZ BASININDA MUDANYA MÜTAREKESİ'NE GİDEN SÜREÇ (EYLÜL 1922)

Prof. Dr. Dilşan İNCE ERDOĞAN
Orcid No: 0000-0001-6669-5966
Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
e-posta: dilsen.inceerdogan@deu.edu.tr

Türk milletinin yüzyıllarca bağımsız yaşamış bir kavmin kahraman evlatları olduğunu tam bağımsızlıktan asla ödün vermeyeceğini bunun içinde dahili ve harici hıyanet cepheleri ile her zaman mücadele ettiğini/edeceğini belirten Mustafa Kemal Paşa[1], Sakarya Meydan Muharebesinde kazanılan büyük zafer sonrasında Yunan kuvvetlerine son darbeyi vurmak için hazırlıklara 1922 yılının temmuz ayından itibaren başladı. Ordudan firarlar önlenmiş ve ilan edilen seferberlikle birlikte asker ihtiyacı karşılanmış, cephe gerisinde güvenlik tedbirleri arttırılmış, emir-komuta zinciri üst seviyeye çıkarılmış ve Türk ordusu Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'dan taarruz emri beklemeye başlamıştı. Eskişehir'den Afyon'a kadar savunma hattı oluşturan Yunan kuvvetleri de Sakarya'da aldıkları yenilgiye rağmen İtalyanlardan boşalan Kuşadası ve Söke'yi işgal etmişler, Samsun'u bombalamışlardı.[2] Yunan Hükümeti de Batı Anadolu'da 30 Temmuz'da İyonya Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş ve İstanbul'un işgali için iki tümenlik kuvveti bölgeye göndermişti.[3] İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından desteklenen Yunan Hükümeti ve Genelkurmayının bu

---

1 Dilşen İnce Erdoğan, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Yaşanan Gerginliklerin Ulusal Basına Yansımaları", *Ulusal Zaferi Taçlandıran Kent: Mudanya*, Gaye Kitapevi, Bursa 2007, s.162-163.

2 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995, s.559-560.

3 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara 1989, s.197.

girişimleri, 15 Ağustos 1922'de İtalya ve Fransa'nın bu durumu reddeden notası ile karşılaştı.[4]

Anadolu'nun düşman işgalinden kurtuluşu üzerine kurulan taarruz planları dahilinde Türk kuvvetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 26 Ağustos'ta ileri harekata geçmişti. 26-27 Ağustos'ta taarruza devam eden Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetleri karşısında üstünlüğü ele geçirmişti. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa tarafından yönetilen ileri harekât 30 Ağustos tarihinde Yunan kuvvetlerinin Çalköy'de ağır bir şekilde yenilgiye uğratılması ile devam etmiş ve 31 Ağustos'ta harekât Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar'da yok edilmesi ile sonuçlanmıştı. Taraflar arasında 31 Ağustos-1 Eylül tarihleri arasında yaşanan şiddetli çarpışmalar sonucunda Yunan kuvvetleri, Uşak, Eskişehir, Bilecik- Pazarcık yönünde geri çekilmeye başlamış ve bu geri çekiliş beraberinde Anadolu topraklarında unutulmayacak vahşeti ve yıkımı da beraberinde getirmişti.[5]. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde 26 Ağustos'ta başlayan taarruz Atina ve Londra için tatil zamanına denk getirilmiş ve zaman kazanılmıştı. Ayrıca Türk ordusunun başarılı ilerleyişi basına ve yazışmalara da yansıtılmamıştı. Bu durum hem İngiliz hem de Yunan tarafında herhangi bir telaş uyandırmamıştı. İngiliz basınına özellikle Kemal'in kuvvetlerinin başarılı ilerleyişi ve karşısında duramayan Yunan kuvvetleri ile ilgili haberlerin doğru bir şekilde ulaşması 1 Eylül tarihinden sonra olmuş ve bu durum başta Lord Curzon olmak üzere Atina'yı da telaşlandırmıştı. 1 Eylül'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Anadolu'da yaşananların konuşulmasına tahammül edemediğini söylerken, 4 Eylül'e gelindiğinde Anadolu'nun ivedilikle boşaltılmasını konuşmaya başlamıştı. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Bentinck, Londra'ya gönderdiği telgrafında Türklerin İzmir'e doğru hızla ilerleyişlerini haber verirken, Anadolu'nun boşaltılması gündeme gelmiş ve İyonya Devleti hayallerinden vazgeçilmişti.[6]

Anadolu'da Türklerin büyük zaferi, Yunanlıların ise Küçük Asya Felaketi ile ilgili haberler İngiliz basınında Eylül ayında yoğun olarak yer almıştı. 1922 yılının ağustos ayının son günlerinde Anadolu'daki Yunan hezimetinin nedenleri, 2 Eylül 1922'de Daily Herald'da "*Yunanlılar neden başarısız oldu?*" başlığı ile sorulmuş ve haberde bu acınası yenilginin nedeni

---

4 Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, "1922 Yılında Barış Çabaları ve Rumların İyonya Devleti Kurma Girişimleri", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012)*, II, Haz: Arzu Güvenç- Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s.833.

5 Adnan Şişman, "Millî Mücadelede Afyon ve Uşak'ın Kurtuluşu", *X. Milli Egemenlik Sempozyumu, Büyük Taarruz ve Sonuçları, (7 Mayıs 1996)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1996, s.61-62.

6 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s.345.

Venezilos taraftarlarının ordudan uzaklaştırılması ve bu uzaklaştırmanın da Yunan ordusunda disiplinin kaybedilmesi olarak gösterilmişti.[7] Yunan ve Türk birlikleri arasında yaşanalar ile ilgili telgraflar Atina-Londra ve Ankara hattında gidip gelirken, The Daily Telegraph gazetesinin 7 Eylül sayısının 11. sayfasında Londra'ya Küçük Asya'daki askeri durum hakkında kesin bilgilerin ulaştığı ve Türklerin başarılı ilerleyişlerine devam ettiği bilgisi verilmişti. Paris'ten gelen haberde Türk uçaklarının İzmir'e 30 mil kadar yaklaştığı bildirilmişti. Kemalistler, Yunanlılara hattın tüm kesimlerinde baskıya başlamışlardı.[8] Ayrıca Türklerin başarısı ve bu başarı karşında Yunan kuvvetlerinin geri çekilişindeki nedenler de ele alınmıştı. Üç büyük güç, trajik hatalar yapmıştı ve Yunanlıların Küçük Asya'daki çekilişleri ile bu hatalara son nokta konulmuştu. Halbuki Yunan kuvvetleri geçen yıl çok iyi iş çıkarmış ve Türkleri sahada yenmişlerdi fakat artık durum farklıydı. Yunanlıların amacı Ankara'ya ulaşmaktı, fakat ele geçirdikleri hat onların savunamayacakları kadar uzundu ki bu da daha sonra yaşanacak yenilginin nedenleri arasındaydı. Anadolu'daki Yunan ordusu İstanbul'da bulunan uluslararası garnizonun ve Kilikya'da bulunan Fransızların merkezinde bulunmaktaydı. Merkezde yer alan Yunan ordusunun geri çekilmesi ile İstanbul'un güvenliği de gerçek anlamda çok ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Türkler açısından da bazı sorunlar mevcuttu ki onların da batıya doğru ilerlemeleri yeni bir iletişim ağı kurmalarını gerektirecekti. Bütün zorluklara rağmen İngiliz basınındaki ortak görüş Türklerin er ya da geç İstanbul'u almak isteyecekleri düşüncesinde birleşmekteydi. Bolşeviklerin silahlandırıldıkları Türkler, saldırı için her an hazır duruma getirilmiş, hatta Kemal'in ordusu 1919'dakinden çok daha donanımlı hale gelmişti. Tabiki bu durumun yaratıcısı sadece Bolşevikler değildi. Haberin devamında Fransız silahlarının, İtalyan uçak ve toplarının da desteği ile Türk ordusunu silahlandırıldığı belirtilmişti. Türk birliklerinin başarıları bilinmesine rağmen gazetenin haberinde, Türk kuvvetlerinin başarısı ya da Yunan geri çekilişi hakkında herhangi kesin görüş belirtilmesi için yeterli bilgiye sahip olunmadığı açıklanmıştı.[9]

Türk birliklerinin devam eden ilerleyişleri karşısında 1 Eylül'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusuna hitaben Batı Cephesine gönderdiği beyannamede "*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*" emrini vermişti. Mustafa Kemal Paşa, Başvekil Rauf Bey'e Türk kuvvetlerinin Eskişehir'e girdiğini Uşak yönüne doğru

7 Ertürk Özel, *İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa*, Cinius Yayınları, İstanbul 2020, s.207.

8 "Turks Pressing the Greeek Army", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.

9 "Greek and Turks, Coming Crisis", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.

ilerleyerek Uşak'ın doğusunda Yunan birlikleri ile savaşıldığını burada da düşmanın yok edilerek Alaşehir'e doğru takip harekatının başladığını bildirmişti.[10] Türk kuvvetlerinin ilerleyişi ile ilgili başka bir haber de 2 Eylül tarihli Daily Mail gazetesinde verilmişti. Bu haberin içeriğinde ise, Türk birliklerinin Bursa'yı tehdit ettiği, Yunan kuvvetlerinin tamamen kuşatıldığının doğru olmadığı ve Uşak'ın doğusuna çekildiği bilgisi verilmişti.[11] Aynı tarihli Daily Mirror gazetesinde ise; büyük savaşın, 26 ağustosta Afyon bölgesinde başladığı, 29 ve 30 Ağustos tarihlerinde değişen yoğunlukta devam ettiği yazılmıştı. Yunan resmi makamlarından alınan bilgide Küçük Asya'da Türk birliklerinin 70 mil kadar ilerlediği "*itiraf*" edilmiş ve Türkler tarafından ele geçirilen ilk önemli kasabanın da Uşak olduğu bildirilmişti. İzmir Reuters haber ajansı da Dumlupınar mevkiinde savaşın tüm şiddetiyle devam ettiğini, Dumlupınar mevkiinde donanımlı Kemalist kuvvetlerin ağır silah ve uçakları ile büyük baskı oluşturduğunu ve Yunan takviye güçlerinin aceleyle bu bölgeye getirildiğini, Yunan gazetelerinden öğrenildiğine göre de Kralın başkanlık edeceği Yunan savaş konseyi toplantısının yakında yapılacağını, bu toplantıya hükümet üyelerinin yanı sıra çeşitli uzmanların da katılacağını, konseyde Yunanistan'ın askeri ve siyasi durumunun inceleneceğini ve başkomutan tarafından konu ile ilgili askeri alanda gerekli kararların alınacağını paylaşmıştı.[12]

4 Eylül'de yayınlanan gazetelerde ise; Yunan Hükümetinin Eskişehir'in düşüşünü hala kabul etmediği haberi yer almıştı. Buna karşılık Birmingham Gazette'de Türklerin, Yunan Kuzey Ordusunu "*tamamen imha ettiği*" iddiası yenilenmiş, fakat bu iddianın ne kadar doğrulanabileceğinin henüz gösterilmediği, ancak Yunanlıların kötü bir şekilde yenildiğine dair kanıtların olduğu belirtilmişti. Türklerin sol kanadının Afyon yönünde güçlü bir şekilde ilerlediği, Uşak eteklerine ulaştığı ve kuşatma planlarını Türklerin gayet iyi sürdürdükleri de ifade edilmişti.[13] Birmingham Gazette'nin bu haberinin yanında aynı gün yayınlanan The Manchester Guardian gazetesinde ise, Yunan Ordusu Karargâhı, Yunan kuvvetlerinin Eskişehir'in kaybını ve geri çekildiğini kabul ettiğini bildiren raporun Atina'da endişe uyandırdığı haberini paylaşılmış ve Eskişehir'in Batı Anadolu'ya hâkim demiryoluna sahip olduğundan bahsedilerek stratejik önemini vurgulanmıştı.[14]

---

[10] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, XIII, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s.234-237.

[11] "A Greek Denial", "Army not surrounded by the Turks", *Daily Mail*, September 2, 1922, s.4; "Key Position of Eskıshehir Abandoned", *The Manchester Guardian*, September 4, 1922, s.1.

[12] *"Greeks Driven Back", Daily Mirror, September 2, 1922, s.1/3.*

[13] "Greek Army Annihilated: Turkish Claim", *Birmingham Gazette*, September 4 1922, s.1.

[14] "Key Position of Eskıshehir Abandoned", *The Manchaster Guardian*, September 4, 1922, s.1.

İngiliz basınında Yunan kuvvetlerinin Anadolu'daki geri çekilişinin başta İngiltere olmak üzere Müttefikleri telaşlandırdığı yazılmıştı. Yunanlıların "*Anadolu Macerası*", "*Küçük Asya Felaketine*" dönüşmüştü.[15] Yunanistan, Anadolu'daki askeri durumunun ümitsiz olduğunun ve "*Megali idea*" sının tarihe karıştığının farkındaydı. Yunan Hükümeti, Savaş Bakanı Theotakis ve İçişleri Bakanı Stratos ve Stergiadis'in 30 Ağustos'ta İzmir'de yaptıkları toplantı sonunda alınan karalar doğrultusunda 2 Eylül'de Londra Elçiliği aracılığıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığına başvurarak ateşkes sağlanmasını istediğini iletmişti. Bununla birlikte Yunan Hükümetinin İngiltere'den tek isteği ateşkes değildi. Yunan ordularının artık İzmir'i de koruyamayacakları bu nedenle İzmir'in korunmasını Müttefik devletlerin ordularının üstlenmesi gerektiğini en önemlisi de kendi yurttaşlarını korumaları için gerekli önlemler almalarını bildirmişti. Bu durum başta İngiltere olmak üzere Müttefikleri daha da telaşlandırdı.[16] Türk kuvvetleri İzmir'in çok yakınındaydı ve "*İzmir'in düşüşü uzun süre ertelenemezdi*". The Daily Telegraph'ın haberine göre Yunan birlikleri Türk birlikleri karşısında çok az direniş göstermişlerdi ve savaşın sonu yakın olarak görülüyordu. Kemalistler, 2 Eylül'de bir ordu komutanı, iki kolordu komutanı ve beş Yunan albayını ele geçirdiklerini iddia etmiş ve hatta alınan esirler arasında 400 subay ve 10.000 erkek de bulunduğunu raporlamışlardı.[17]

3 Eylül'de artık İzmir'de Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir Osmond de Beauvoir Brock, General Harington, İngiltere İzmir Başkonsolosu Harry Lamb ve irtibat subayları ile yapılan toplantıda Yunan kuvvetlerinin toparlanamayacağı konusunda fikir birliğine varılmıştı. Yine de Amiral Brock İzmir'i korumak için mümkün olan tüm önlemlerin alınacağı yönünde bir açıklama yapmıştı. İzmir'deki Yunan Karargâhındaki subaylar da olabildiğince şehirde asayişi sağlamak, akın akın gelen Rum göçünü engellemek ve ordudan askerlerin firarını önlemek için çalışmış fakat başarı kaydedememişlerdi. İzmir Limanına İngiliz kolonisini bölgeden tahliyesini sağlamak için Iron Duke gemisi gelmiş ve çoktan demir atmıştı. İngiltere'nin İzmir'deki kolonisi gemilerle Kıbrıs ve Malta'ya götürülecekleri 4 Eylül tarihi itibari ile duyurulmuş ve ilk gemi 5 Eylül hareket etmişti.[18] Iron

[15] Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s.135.

[16] Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.452; Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s.363-364.

[17] "Rapid Advance", "Smyrna in Danger", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11; Sansasyonel haber başlığı altında da Kemalistlerin Tricoupis'i ele geçirdiği bilgisi yer almaktaydı. "Sensational Rumour", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11; "Greek Commander-in- Chief Captured", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.

[18] Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s.460; Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2002, s.115.

Duke'ün İngiliz çıkarlarını korumak üzere İzmir'e gönderilmesi ile ilgili Evening Standart gazetesinde, Yunanlıların hem İzmir ve hem de Atina'daki durumlarının kötü olduğu, İstanbul'dan İzmir'e gelen İngiliz kruvazörünün İngiliz çıkarlarını ve mülteciler korumak için gönderildiği haberi yer almıştı.[19] Ayrıca Yunan Genelkurmay Başkanı General Dousmanis, Manisa ve Kasaba'nın alevler içinde olduğunu ve İzmir'de bulunan gaz tesislerini korumak için İngiliz deniz piyadelerinin karaya çıktıklarını bildirmişti.[20] Reuters haber ajansından verilen bilgiye göre de mülteciler için önlem alınmaması durumunda ciddi sıkıntılar yaşanmasından korkulduğu, Türk ilerleyişinin yavaş ve dikkatli devam ettiği, Mustafa Kemal ve askerlerine, Hristiyanlara yönelik her türlü tacizin ölümle cezalandırılacağını bildiren bir emir yayınlandığı haberi verilmişti.[21] İngiliz çıkarlarını korumak için Malta'dan ayrılan İngiliz savaş gemilerinin yanı sıra, Amerikan donanma birliklerinin İzmir'e gönderilmesi için İstanbul'a telgraf çeken Amerikan konseyi İstanbul'da bulunan Amiral Bristol'e can ve mal güvenliğinin sağlanması için İzmir'e muhrip kuvvetleri göndermesini emretmişti.[22]

İstanbul'da bulunan Müttefiklerin Yüksek Komiserleri, Ankara Hükümetinin İstanbul'da bulunan temsilcisi Hamit Bey'e mütareke için başvurmuşlardı.[23] İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'e 4 Eylül'de iletilen bu teklif, Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Eylül'de Eşme'de bulunduğu esnada ulaştı. Bu sırada Türk kuvvetleri Marmara ve Akdeniz'e yönelmişti. Mustafa Kemal Paşa aynı gün verdiği cevapta;

> *"Anadolu'daki Yunan ordusu kati suretle mağlup edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir mukavemet göstermesine ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya için söz konusu olabilir. Dolayısı ile Eylül'ün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan Hükümeti veyahut İngiltere vasıtası ile hükümetimize resmen başvurduğu takdirde aşağıdaki şartlar ortaya koyularak cevap verilmelidir. Bu tarihten yani Eylül'ün onundan sonra vaki olacak müracaatın cevabının başka olmak ihtimali vardır. Bu takdirde keyfiyet ayrıca âcizane tarafıma bildirilmelidir:*
>
> *1- Mütareke tarihinden itibaren on beş gün zarfında Trakya 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız TBMM Hükümetinin mülki memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslime dilmiş bulunacaktır.*

---

[19] "British Move in War", "Allies Approach with View to Armistice", *Evening Standart*, September 4, 1922, s.1.

[20] "New Greek Commander Captured, Turks Closing on Smyrna", *The Manchaster Guardian*, September 8, 1922, s.7.

[21] "British Naval Measures", *The Daily Telegraph*, September 8, 1922, s.9.

[22] "British Warships Move", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.

[23] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, I, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.435.

2- *Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim edilecektir.*

3- *Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da yaptığı ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.*" demişti.[24]

The Manchester Guardian gazetesinin 5 Eylül tarihli sayısında "*Struggle in Asia Minor*" başlığı altında İngiltere'nin Anadolu politikası ve bu politika ile ilgili farklı görüşler hakkında açıklamalara yer verilmişti. Küçük Asya'nın durumu askerî açıdan net değildi. Bu nedenle ateşkesi sağlama olasılığının ne ölçüde gerçekleşebileceği de belirsizdi. Türklerin, Yunanlıların askerlerini Anadolu'dan çekmedikleri sürece hiçbir şekilde ateşkese rıza göstermeyecekleri beklenmekteydi. Ayrıca Türkler, Yunanlıların Trakya'dan çekilmesini istemeleri de olası gözükmekteydi. Ancak Müttefiklerin böyle bir şartı kabul etme ihtimalleri yoktu.[25] Western Morning News gazetesinin 7 Eylül tarihli sayısında Türk-Yunan savaşında ateşkes teklifinin hazırlanması ve sunulmasına yönelik önerilerin İngiliz Kabinesi'nde tartışılacağı hükümet harekete geçmeye karar verirse, bir sonraki adımın diğer devletlerin savaşanlara katılmasını sağlamak olacağı fakat Fransızların, Kemalistlere yaptığı yardımın hatta topçu, tank gibi subayları da kapsadığını düşünülürse zor olacağı, Londra'da kabineye ve Anadolu konusuna yaklaşımların farklı olduğu, İngiltere başbakanının Yunan yanlısı olduğu kabul edilirken, diğer bakanların daha çok Hintlilerin ve Türklerin lehine açıklamalarda bulunduğu belirtilmişti. Türkler ateşkes önerisine sadece İzmir'in tahliyesini değil, Trakya ve Edirne'nin de kendilerine verilmesini talep ederek yanıt verirse, İngiliz kabinesi müzakereleri sürdürmekte çok zorlanacaktır denilmişti. Bu durumda Müttefikler ateşkes şartı olarak Yunanları İzmir'i ve Anadolu'da ellerinde tuttukları her şeyi bırakmaya davet etmeye hazır olduklarını gösterecekler ve Yunanistan'ın ateşkesi kabul etmesi ve İzmir'i boşaltması durumunda, tüm tarafların temsilcileri, Venedik'te bir araya gelecekti.[26]

Atina'da bulunan İngiliz konsolosu Bentick, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği telgrafında mütareke esaslarında sadece Anadolu'nun boşaltılması Trakya'nın dışarıda tutulması, Yunan ordusunun bir kısmının Trakya'ya gönderilmesi ve İngiltere'nin Yunanistan'a maddi yardımda bulunması konularının mütareke metninde yer alması gerektiğini bildirirken,

---

[24] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, XIII, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s.256; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (ATAM), Ankara 2000, s.457.

[25] "The Struggle in Asia Minor", *The Manchaster Guardian*, September 5, 1922, s.7.

[26] "Reassuring Greece", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.

General Harington'da, cephede durumun kötü olduğunu ve derhal harekete geçilmesi gerektiğini İngiltere Savunma Bakanlığı'na iletmişti.[27] Yapılan görüşmelerin sonrasında 7 Eylül de Yunan Hükümeti, Anadolu'nun boşaltılması şartını kabul ettiğini bildirerek mütareke teklifini yeniledi. Yunanlıların, İngilizler aracılığı ile yaptıkları mütareke teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) gizli oturumunda tartışıldı. 7 Eylül 1922 tarihli oturumda Meclis Başkanı Rauf Bey'in İstanbul'da Ankara Hükümetini temsilen bulunan Hamit Bey'in gönderdiği telgrafı okumasından sonra tartışmalara geçilmiş ve konu ile ilgili Bursa Milletvekili Emin Bey, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ve Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, Sivas Milletvekili Vasıf Bey ve Kırşehir Milletvekili Müfit Bey söz almışlardı. Bursa Milletvekili Emin Bey, "*Vaktiyle biz boğazlanırken efendiler(aracılar) hazeratı karşısında seyirciler idi. Fakat kuvvetlendiğimiz zamanı intikal edince hemen meyancılığa kalkıştılar...Bugüne kadar hiçbir şeyden korkmadığım halde bugün sulh kelimesinden korkuyorum, titriyorum. İşte desiseler başladı. Sulhun kendisinden değil, sulhun muhat olduğu tehlikelerden korkuyorum. Uzatılacak samimi namlar altında uzatılacak ellerden güzel yüzlerden çok korkuyorum.*" derken, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'de, Avrupa'nın kendi çıkarları doğrultusunda hileli yollara saptığını, mütareke yapalım, mütareke şartlarını konuşalım derken, Yunanlılara zaman kazandırmak isteyebileceklerini belirtmişti. Muş Milletvekili İlyas Sami Bey ve Kırşehir Milletvekili Müfit Bey ise özellikle basından bazı görüşmelerin ve kararların saklanması, icra edilmeden hemen önce ya da icra edilince haberdar olmaları gerektiği üzerinde durmuşlardı[28].

Milano'daki muhabir, Türklerin başarısı ve bu başarı karşısında Yunan Hükümetinin ateşkes isteğinden İtalyan hükümetinin memnuniyet duyduğunu bildirmişti. Ayrıca Kemalistlerin Yunanlıların tüm Anadolu ve Trakya'nın derhal boşaltılmasını, Edirne'nin geri verilmesini ve Müttefikler tarafından İstanbul ve Boğazların hızlıca tahliye edilerek Meriç'te Türk sınırının kurulmasını istediklerine dair görüşlerini de iletmişti. Roma'da bulunan İstanbul hükümeti temsilcisi Osman Nizami Paşa'nın da bazı basın mensupları ile görüştüğü bilinmekteydi. Osman Nizami Paşa, Yunanlıların çekilirken verdikleri tahribata karşılık tazminat talep edeceğini yaptığı görüşmelerde dile getirmişti. Gazetenin muhabiri kaleme aldığı yazısında, Pontus bölgesindeki Rumların tehcir edilmesi, yıkılan köyler ve katliamların göz ardı edildiğini düşünmekteydi. Roma'dan alınan diğer bir haberde Yunanistan'ın başkenti Atina'dan gelmişti. Atina, İtalyanların tutumu karşısında çileden çıktığını dile getirmişti. Bu esnada iki İtalyan askeri de

---

27 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, IV, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.380- 390.
28 Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.m.*, s.163.

saldırıya uğramış ve ölmüştü. Sonuç olarak, İtalya Dışişleri Bakanlığı, İtalya'nın, İngiltere'nin Müttefik Komisyonları ile Yunan ve Ankara Hükümeti temsilcilerinin barış görüşmelerine gitmek üzere İstanbul'da toplanma teklifini kabul ettiğini açıklamıştı.[29]

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise, Türklerin mütareke şartlarını kabul etmesini imkânsız görmekteydi. Lord Curzon, Anadolu'nun boşaltılması koşuluyla mütareke yapılmasını yeterli görmüş ve 5 Eylül geldiğinde hala Ankara'ya mütareke teklifinde bulunulmamıştı. Maalesef Başbakan Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk ordusunun başarısının Anadolu ile sınırlı kalacağını düşünmüş ve yanılmışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsızlık ve özgürlük savaşı mazlum milletlere örnek olmuş özellikle İngiliz sömürgelerinde Anadolu hareketine destek veren hareketlenmeler başlamıştı.[30] Hindistan'daki hareketlenme 6 Eylül'de Lord Reading tarafından Danıştay ve Yasama Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmada ele alınmıştı. Yapmış olduğu konuşmada Lord Reading, halka karşı yapılan eylemlerin kasten yapıldığı ve bu eylemlerin halkın ve sarayın üzerinde etkisi olup/olmadığını kendisinin cesaretle dile getirdiğini söylemişti. Hukuk korunmak zorundaydı ve anayasal otorite tarafından desteklenmeliydi.[31]

The Daily Telegraph gazetesinin 7 Eylül tarihli sayısında ise siyasi açıdan Romanya'nın Türklerin Avrupa'da yeniden ortaya çıkmasına şiddetle karşı olduklarını, boğazların savunması ve uluslararası vesayet konusunda İngiltere'nin diğer müttefikleriyle hızlı ve net bir şekilde fikir birliği yapması, Türklerin Trakya'ya dönüşü ile Balkanlar da huzursuzlukların başlayabileceği ve Karadeniz'e dikkat edilmesi gerektiği vurgusu üzerinde durulmuştu. Türklerin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Asya kıyılarını kontrol etmeleriyle yeni sorunların ortaya çıkacağı bu nedenle "*Küçük Asya'da hâlâ çok sayıda ordusu varken aracımız Yunanistan'a yardım etmeyi reddederek, kendimize tek başına hareket etme veya davanın temerrüde düşmesine izin verme yükünü yüklemiş olabiliriz.*" denilmişti. Ayrıca, Fransa ve İtalya'nın Ortadoğu politikasını kavramaktan tamamen aciz olduklarını itiraf ederek "*ancak bu politika ile Akdeniz'in doğu kıyılarında kalıcı hak, taviz veya toprak avantajı elde etmeyi umuyor isek o zaman dostlarımız olmadan devam etmemiz gerekmekte. Kemalistlerin her zamankinden daha uzlaşmaz olduklarını kanıtlayacakları kesin*" denilerek haber sonlandırılmıştı.[32] Ulusal Hür Kilise Konseyi de savaşı sona erdirmek, uluslararası anlayış ve barışı teşvik

29 "Premier and League", *The Daily Telegraph*, September, 7, 1922, s.11.
30 Bilal Şimşir, *Sakarya'dan....*, s.368.
31 "Indian Aspiration", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.
32 "Greek and Turks, Coming Crisis", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.

etmek için Milletler Cemiyetini destekleme kararı aldı ve Konseye üye olan Hür Kilisler de bu anlayış doğrultusunda çalışmalara başladı.[33]

Western Morning News'un 7 Eylül sayısında Türklerin ilerleyişi karşında Çanakkale'deki mezarlıkların durumundan, İngilizlerin çıkarlarını korumak için İngiltere'ye ait gemilerin İzmir'e gönderildiğinden, ateşkes için harekete geçildiğinden bahsedilmişti. Mezarlıklar konusunda dokuz İngiliz savaş gemisinin Karadeniz'deki gemileri korumak için Malta'dan ayrıldığı, İzmir açıklarında uzanan gemilerin başta İngiliz nüfusunu tahliye ettikleri ve bölgedeki Hıristiyanları korumak için her türlü çabayı gösterdikleri, Yunanlılara karşı Türk taarruzunun hızla ilerlemeye devam ettiği ve Kral Konstantin'in kuvvetlerinin Bursa'yı boşalttıkları, Kemalistlerin Alaşehir'e ve oraya komşu olan İzmir'e doğru ilerledikleri, Alaşehir-Elbanlar-Ortanza hattında iyi tahkim edilmiş olan Yunan birliklerinin çekilmesinin aslında ordunun toparlanması için önceden seçildiği ve Yunanlıların Türklere 10.000 zayiat verdiğinin iddia edildiği, Venedik'te yapılması önerilen konferansa, Yunanistan'ın daveti kabul etmeye hazır olduğu, ancak Ankara hükümetinin yalnızca galip sıfatıyla geleceği haberleri yer almıştı.[34] Ayrıca, Bursa'nın Yunan kuvvetleri tarafından tahliyesinin onaylandığı, bölgede çatışmanın çok şiddetli geçtiği ve çoğunlukla süngü kullanıldığı, Yunanlıların ağır kayıplar verdiği belirtilmişti. Kemal Paşa'nın (gazetede daha Kemal olarak yazılmış sonrasında Kemal Paşa olarak isimlendirilmiştir) kuvvetleri Sevr Anlaşması ile çizilen Yunan sınırını geçmiş ve İzmir'e doğru ilerlemeye başlamıştı.[35] 9 Eylül'de Türk birlikleri İzmir'e girmişti. Türk komutanlar derhal hükümet binasına ve kamu binalarına Türk bayrağını çekmişti. Alınan en son habere göre Türk süvarileri İzmir'e saat 11.00'de girmişti. Kısa süreliğine yaşanan panik, sonrasında kendini sakinliğe bırakmıştı. Gazetenin verdiği haberde Milliyetçi Meclisin ateşkes şartlarını açıklamayı geciktirmeyi amaçladığı ve Ankara Hükümetinin Milletler Cemiyetine yapılan katliamlardan sorumlu olmadığını bildirdiği duyurulmuştu.[36] Sadece Derby Daily Telegraph'da değil diğer İngiliz gazetelerinde de Yunan kuvvetlerinin çekilişleri esnasında yaşanan katliamlardan özellikle Rum ve Ermenilerin katledilmelerinden Türk kuvvetleri sorumlu tutulmuştu.

---

33 "Free Church and Peace", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5; "Kemalist Victory, Italian View", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.

34 "Turks Attack British", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.

35 "Stif Fight for Brusa", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5; "Turks Take Alasheir" başlığı altında ise; Bursa düştükten sonra Türkler Alaşehir'i ele geçirdi ve Yunanlıların geri çekilişi devam etti. Bu haberde de Yunan birliklerin zayıf bir savunma gerçekleştirdikleri ve yakında bu savaşa son verecekleri bilgisi yer almaktaydı.

36 "Turks in Smyrna", *The Derby Daily Telegraph*, September 11, 1922, s.3.

Daily Mail gazetesi muhabirlerinden Ward Price 12 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile İzmir'de görüşmüştü. Mustafa Kemal Paşa barıştan ve barışın anlamından bahsetmişti. Barış için İstanbul, Trakya ve Edirne'de dahil olmak koşulu ile Türklere teslim edilmeliydi. Mustafa Kemal eğer İstanbul en kısa sürede teslim edilmezse kahraman ordusunun yürüyüşüne devam edeceği konusunda *tehdit* etmişti. Buna karşın Kemal, Boğazların tüm ulusların gemilerine açık olacağı konusunda da söz vermişti.[37]

İzmir'den sonra Bursa'nın da 12 Eylül'de, kesin olarak Türkler tarafından *işgal* edildiği haberi The Manchester Guardian'da yer almıştı. Haberde Yunan birliklerinin Mudanya üzerinden Bursa bölgesinden çıkmayı başardıkları ve Rodos'a nakledildikleri bildirilmekteydi. Mudanya'da düzeni sağlamak için Müttefikler arası bir askeri misyon ve iki Fransız piyade bölüğü bırakılmış ve bir Fransız torpido botu da Gemlik'e doğru yola çıkmıştı.[38] Liverpool Post and Mercury'nin aynı gün yayınlanan sayısında da Türk esirlerin sağlıksız şartlarda Larissa Eski Phalerum'da tutuldukları bu durumdan Türk yetkililerin rahatsız olduğu ve bu rahatsızlığın Atina'ya iletildiği bildirilmişti.[39] Sonuç olarak, Türk birlikleri, Yunanlıları eski başkentleri olan Bursa'dan sürmüşler ve Müttefik kuvvetlerin kontrolleri altında olan "*tarafsız bölgeye*" geçmişlerdi. Fransız kabinesi, 14 Eylül'de ivedilikle toplanmıştı. Fransa, Boğazların serbestliği konusunda İngiliz Hükümeti ile hem fikirdi ayrıca acil bir konferansın toplanmasını da istemekteydi. İngiliz Hükümetinin 15 Eylül'de yapacağı toplantıda Lord Lloyd George, Küçük Asya sorununun Milletler Cemiyetine havale edilmesini ve Boğazlar, İstanbul ve Trakya da yaşanan sorunların da Müttefikler ve Türkiye arasında tartışılmasını önerecekti. İngiliz diplomatik yazışmalarında bu sorunların sadece- Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar- Müttefikler ve Türkiye'yi değil özellikle Boğazların serbestliği ile ilgili olan konunun Karadeniz'e kıyısı olan Romanya, Bulgaristan, Rusya'yı doğrudan ilgilendirdiği de belirtilmişti.[40] İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold'da, 14 Eylül tarihli mesajında, acilen bir konferansın toplanması gerektiğini, toplantıda Trakya, Boğazlar ve azınlıklar konusunun ele alınmasını konferans toplanmadığı takdirde Mustafa Kemal'in Trakya'ya ilerleyeceği haberini vermişti. Ayrıca Müttefiklerin en kısa zamanda Boğazlardaki ve İstanbul'daki kuvvetlerini arttırmaları gerektiğini de bildirmişti.[41]

---

37 "Kemalist Peace Terms", *The Derby Daily Telegraph*, September 15, 1922, s.6.

38 "Brussa Occupied by Kemalists", The Manchester Guardian, September 13, 1922, s.3; "Brusa Occupied, Advance of Kemalist Cavalry" North Star, September 13, 1922, s.1.

39 "Greek Treatment of Turks Prisoners", *Liverpool Post and Mercury*, September 13, 1922, s.6.

40 "Neutral Zone", *Daily Herald*, September 15, 1922, s.1.

41 Ergün Aybars, "Mudanya Mütarekesinin Anlamı", *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya*, Gaye Kitapevi, Bursa 2007, s.80.

Bütün bu mesajlar karşısında İngiliz Kabinesi 15 Eylül'de İngiltere'nin genel anlamda Yakın-Doğu politikasını özelde ise, Türk kuvvetlerinin Çanakkale ve İstanbul'a doğru ilerleyişi karşısında izlenecek yol haritası karşısında alınacak tedbirleri belirmek amacıyla toplanmış ve İngiliz Başbakan Lloyd George'da öğleden sonraki görüşmelere katılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakat sonrasında Ankara Hükümeti, İstanbul, Edirne ve Boğazlar ile ilgili isteklerini ilan etmişti. Kapitülasyonları hiçbir şekilde kabul etmediklerini, İstanbul'da bulunan Müttefik kuvvetlerinin barışçı bir şekilde buradan ayrılmazlarsa savaşa hazır olduklarını da belirtmişti.[42] Mustafa Kemal'in bu söylemleri karşısında kabine toplantısında Boğazların ve İstanbul'un Kemalistlere verilmemesi için gerekirse kuvvet kullanılmasına, Fransa, İtalya ve dominyonlardan yardım istenmesine karar verilmişti.[43] Londra'daki askeri çevreler, görüşlerini muhtemelen ilk elden bilgilere dayanarak vermiş ve Mustafa Kemal'in başarılarından etkilenmeyerek bu karaları almışlardı. Fransa'nın ise hangi yolu izleyeceği, daha önce Müttefiklerle imzalamış olduğu anlaşmaya sadık kalıp/kalmayacağı vereceği karardaki güçlü duruşunu belirleyecekti. Fransa'nın izleyeceği siyasetin belirlenmesinde mali konuların etkisi olmadığı ileri sürülmekteydi ve Paris basını bu konuda hem fikirdi. Halbuki eski Osmanlı topraklar üzerinde kurulan Ankara Hükümeti ile Fransa ekonomik anlamda anlaşma sağlamışlardı. Bu anlaşmanın temelindeki önemli faktör Ankara'nın Fransız firmalarına ekonomik anlamda sunduğu tekliflerde cömert davranmasıydı. Sunulan tekliflerin gerçekleşmesi içinde Kemalist hükümetin güvenli bir şekilde kurulması gerektiğine inanılmıştı. Ekonomik anlamda elde ettiği tavizler, Fransa'nın İngiltere'nin yapmış olduğu bu çağrıya olumlu yanıt vermemesine neden olmuştu. [44] Sadece Fransa'da değil, İtalya ve dominyonlarda İngiltere'nin çağrısına olumlu yanıt vermemişti. Ne İtalya ne de Fransa İngiltere'nin prestijini kurtarma çabasına ortak olmak istememişti.[45]

Ayrıca İngiltere Başbakanı Lloyd George hükümetin Yakın Doğu politikasını açıklamak için gazetelerin temsilcileriyle Downing Street 10 numarada önemli ve uzun bir toplantı da yapmıştı. Toplantı da Churchill, Robert Horne, Austen Chamberlain'de hazır bulundu. Lloyd George sözlerine "*Doğuda ortaya çıkan zorlukların niteliği konusunda var olan bazı yanlış anlamaları göz önünde bulundurarak, gerçek olgular ve durum hakkında bir açıklama yapılması gerektiğini düşündüm.*" diyerek başladı ve "*En başta şunu*

---

[42] "Cabinet Considers Near-East", *Daily Mail*, September 15, 1922, s.10.
[43] Salahattin Tansel, *a.g.e.*, s.198.
[44] "France's Attitude to Turkey", *Liverpool Post and Mercury*, September 12, 1922, s.6.
[45] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.198.

açıkça belirtmek isterim ki, son birkaç gün içinde aldığımız hiçbir önlem, Yunan ve Türkler arasındaki anlaşmazlığın yararları veya zararları ile hiçbir ilgisi yoktur." diyerek İngiltere'nin eylemlerinin iki temel düşünce etrafında şekillendiğini ifade etmişti. Bunlardan ilki, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki denizlerin serbestliği hakkındaki endişeleriydi. İngiltere'nin ticari çıkarlarının ve insanlığın korunması için denizlerdeki serbestliğin korunması gerektiğine inanılmaktaydı. Bu amaçla Müttefikler, Türkiye'nin 30 Ekim 1918'de imzaladığı mütareke uyarınca Çanakkale Boğazına yerleşmişlerdi. Bu nedenle, son günlerde atılan adımlarda akla gelen ilk amaç, medeniyetin bu temel su yolunun özgürlüğünü tehdit edecek durumu ortadan kaldırmaktı. Bunu yaparken, ayrı bir eylemde bulunmadıklarını, sadece Ekim 1918'de Müttefiklerimizle kendimiz arasında kararlaştırılan politikayı uyguladıklarını belirtmiş ve sözlerine *"O zaman aldığımız pozisyondan zerre kadar ayrılmadık ve İngiliz İmparatorluğunun bir bütün olarak bize verdiği güvene ihanet etmedik. Bu hazırlıkları yaparken ikinci amacımız, bu fevkalade korkunç savaşın Avrupa'ya yayılmasını engellemekti, suçu Yunanlarla Türkler arasında paylaştırmayacağım. Bunun zamanı gelmedi ve politikamızı açıklamak veya savunmak için bunu yapmama gerek yok. Ben sadece dünyanın en büyük ticaret şehirlerinden birinin fiilen yok edildiği ve o bölgede dehşet içinde neredeyse örneği olmayan katliamlar olduğu gerçeğini ele aldım."* diyerek devam etti.[46]

Sonuç olarak, Başbakan Lloyd George'un Türklerin Avrupa'ya geçmesini önlemek ve başarılarının yarattığı üstünlüğün etkisini ortadan kaldırmak için kabineyi toplamış fakat toplantıdan çıkan çağrıya cevap veren olmamıştı. İzmir ve Bursa'nın Türk birlikleri tarafından Yunan işgal kuvvetlerinden geri alınmasından sonra Türk birlikleri İstanbul ve Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Türk ve İngiliz birlikleri arasında her an çatışma çıkma ihtimali ortaya çıkmıştı. Kabine toplantısının önemli kararlarından biri de İstanbul ve Çanakkale'ye ilerleyen Türk birliklerine karşı kuvvet kullanılmasıydı.[47]

Müttefikler, Rumlara karşı zafer kazanan Türk birliklerinden tarafsız bölgeye saygı göstermelerini istemişlerdi. Fakat bu istek karşısında Milliyetçilerin nasıl bir tepki vereceği de belirsizdi. Müttefik devletlerin yüksek komiserleri tarafından 13 Mayıs 1921'de ilan edilen tarafsız bölgeyi ihlal etmeye yönelik her türlü girişime mevcut tüm deniz ve askeri güçler tarafından direnileceği ifade edilmişti. "*Bu zafer içinde kıvranan Kemal*"in Trakya'ya ayak basarak Asya'dan Avrupa'ya geçme girişiminde bulunabileceği bunun içinde Çanakkale Boğazını kullanacağı ihtimali yüksek olduğu

46 "Statement by the Premier", *Observer*, September 24, 1922 s.13.
47 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti...*, s.572.

belirtilmişti. Bütün bu olasılıklar Türk birliklerinin Müttefiklerle doğrudan çatışma riskini göze aldığını göstermekteydi ki General Harington'da hazırlıklarını yapmıştı. Tarafsız bölgenin ikinci bölümündeki stratejik noktaları işgal eden İngiliz birlikleri, İstanbul'a giden yolu engellemiş, Çanakkale Boğazı'nın siperini oluşturan bölgedeki birlikler takviye edilerek güçlendirilmişti. Piyade, süvari ve topçu birliklerine ek olarak, İngiliz donanması şu anda Boğazlar ve Marmara Denizinde güçlü bir şekilde görevini yapmaya devam etmekteydi. Gazetenin haberinde Kemalist ordunun donanımlı olduğunun bilindiği buna karşın "*milliyetçi liderin*" herhangi bir saldırısı karşısında yapılacak karşı direnişin Yunan direnişinden farklı olacağı da belirtilmişti. Bütün bu olasılıklara karşın Harington tarafından yayınlanan tebliğde de hem denizde hem de karada yapılan hazırlıkların barışçıl amaçlar taşıdığı ifade edilmişti.[48] Kemalistlerin yapılması planlanan konferansın sonucuna kadar eylemlerini geciktirme eğiliminde olduğu, fakat Milliyetçilerin ordularının faaliyetlerini uzun süre askıya da almayacağı düşüncesi gazetenin konuya yaklaşımını sergilemekteydi. Ankara Hükümetinin istediği Avrupalı devletlerin Trakya konusunda garanti vermesiydi. Bu durumda ancak birliklerinin hareketini askıya alabilirdi. Milliyetçilerin, Trakya ile ilgili isteklerine cevap verilmesinde ancak İstanbul bölgesinin tarafsızlığına saygı duyulacağı aynı tarihli gazetede farklı bir başlık altında değerlendirilmişti.[49]

Aynı konu ile ilgili The Western Daily Press gazetesinin 22 Eylül sayısının "*the political struggle for peace-barış için siyasi mücadele*" başlığı altında birkaç saatin çok kritik olduğu, Kemali'n ordusunun tarafsız bölgeye ulaşmış ve İngiliz birlikleri ile karşılaşabileceği, önerilen konferansla ilgili olarak Kemal'den herhangi bir haber alınmadığı, ancak Londra'daki resmi çevrelerin barışçıl bir çözüm olasılığının arttığını düşündüğü belirtilmişti. Adana Reuter haber ajansı muhabirinin bildirdiğine göre de Türk ordusu tarafsız bölgeyi kontrol eden Müttefik kuvvetlerine saldırmayacaktı. Ankara'ya ulaşan haberler arasında Trakya'daki Rumların Müslüman nüfusa karşı kin güttüğü bilgisi de yer almıştı. Times gazetesi muhabirinin verdiği bilgiye göre de dün İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Harington, Ankara Hükümetinin İstanbul temsilcisi Hamid Bey'e tarafsız bölgelerin dokunulmazlığının korunmasının önemini vurgulamıştı. Hamit Bey'de Milliyetçi hükümetin savaş istemediğini, fakat yendikleri düşmanlarını Trakya'ya kadar takip etmeye kararlı olduklarını belirtmişti.[50]

---

48 "Sir C. Harington's Warning", *The Daily Telegraph*, September 22, 1922, s.9; *Daily Herald*, September 22, 1922, s.3.

49 "Guarantees for Thrace", *The Daily Telegraph*, September 22, 1922, s.9.

50 "Political Struggle for Peace", *The Western Daily Press*, September 22, 1922, s.10.

Türklerin tarafsız bölgeye ilerleyişleri üzerine Fransız Yüksek Komiseri General Pelle, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gitmişti.[51] 17 Eylül'de İzmir'e giden Pelle, 18 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girmemelerini önermişti. Pelle'nin bu önerisi karşında Paşa, Ankara Hükümetinin tarafsız bölgeyi tanımadığını, Trakya kurtarılmadıkça Türk birliklerinin durmayacağını, Boğazların durumu ise ilgili devletlerle zaman içinde görüşüleceğini açıklamıştı.[52] 18 Eylül'de özellikle Daily Mail, Daily Express ve The Times gazetelerinin başlıklarına bakıldığında savaş karışı tutumları hemen görülecektir. Bu gazeteler İngiliz Hükümetini Türklerle savaşa girmemesi konusunda uyarılarda bulunan içeriklere de yer vermiş ve taraflar arasında bir an önce barışın sağlanması konusunda önerilerde bulunmuştu.

20 Eylül hem Londra hem de Paris için önemli bir gündü. İngiliz kabinesi toplanmıştı. Kabinede Fransız ve İtalyan birliklerinin "*Asya Türkiyesi*"nden çekilmesi görüşülmüş ve General Harington'a Çanakkale'nin savunulmasının İngiltere'nin ana hedef, İstanbul ve İzmit yarımadasının savunulması ise ikinci derecede önemli olduğu konusunda talimat verilmişti.[53] Aynı tarihte Fransa Başbakanı Poincare'nın başkanlığında, İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon ve İtalya'nın Paris elçisi Kont Sforza Paris'te toplanmış ve toplantıda Poincare "*Türklerin eliyle bir Fransız askerinin dahi öldürülmesine, Fransızların eliyle de Türklerin öldürülmelerine tahammül edemeyeceğini*" söylemişti.[54] Toplantının konusu taraflar arasındaki barış şartlarının, tarafsız bölgenin sınırlarının ve Boğazların durumunun belirlenmesiydi. Toplantıda bir an önce barış şartlarını belirleyecek konferansın toplanması gerektiği konusunda İtalyan temsilci Sforza ve Fransa Başbakanı Poincare ısrar etmişti. Fransız Başbakan özellikle Boğazların Asya yakasından askerlerini çekme kararı aldıklarını, bunda ise sömürgelerinde yaşayan Müslümanların tepkileri ve ekonomik sıkıntıların neden olduğunu söylemişti.[55] 20 Eylül gününde yapılan toplantıda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'da Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının Türklere bırakılamayacak kadar önemli olduğunu belirtmiş buna karşılık Fransız Başbakan Poincare'de Kü-

---

[51] "General Pelle and Kemal", *The Daily Telegraph*, September 22, 1922, s.9.

[52] Bige Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasında Fransa'nın Katkısı",*70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1993, s.113. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s.508; Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s.201; The Daily Telegraph gazetesinin 22 Eylül sayısında "General Pelle and Kemal" başlığı altında bu görüşmenin 19 Eylül'de gerçekleştiği belirtilmişti.

[53] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşından Lozan'ın Açılışına*, IV, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.688.

[54] Salahattin Tansel, *a.g.e.*, s.202-203.

[55] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 688.

çük Asya'daki Türklerle savaşamayacağını tekrar ifade etmişti.[56] Bu toplantı Fransızların manevra yaptığı diplomatik savaştı. Konferans gerçekleşmeden önce Kemal'le anlaşmaya varmak, Poincare politikasının açık ama temel bir parçasıydı; bu, onların Kemal'le olan diyaloglarını arttıracak ve prestijlerini güçlendirecek ve aynı zamanda küçük Müttefik devletlerin Trakya'nın geleceği için Fransız planlarına karşı düşmanlığını da önleyecekti.[57]

Poincare, Lord Curzon ve Sforza 22 Eylül'de görüşmelere devam etmişlerdi. Görüşmelerde durumun tehlikeli olduğu barışı sağlamak için tek çıkar yolun Trakya ve Edirne'yi Mustafa Kemal'e kayıtsız ve şartsız teslim etmek gerektiği Fransa tarafından belirtilmiş ve İtalya da bu görüşü desteklemişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon bu fikre karşı çıkmıştı. Toplantıda Fransa Başbakanı Poincare ile İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon arasında sert tartışmalar gerçekleşmişti. Bütün gerginliklere rağmen 22 Eylül'de Müttefik devletlerin temsilcileri tarafından hazırlanan nota Hamit Bey aracılığı ile Ankara Hükümetine 23 Eylül'de ulaştırmıştı.[58] Bu notada iki önemli konu üzerinde durulmuştu. Bunlardan biri askerî harekât diğeri de Boğazlar ile ilgiliydi. Venedik ya da başka bir şehirde İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırbistan'ın da katılacağı bir konferansa Ankara Hükümetini temsilen bir delege gönderilip gönderilmeyeceği de sorulmuş, Boğazlardaki tarafsız bölgede Türk askerlerinin olmaması koşulu ile Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere verileceği bildirilmişti.[59] Toplantı ile ilgili gelişmeler Daily Chronicle'da "*Dünya Barışını Korumak*" ile Daily Telegraph'da "*Öfkeli Memnuniyet*" başlığı ile verilmişti. Daily Chronicle konu ile ilgili Türklere Trakya'dan Meriç'e kadar olan bölgenin verildiği bunun Mustafa Kemal Paşa'ya konferansa katılmamak için hiçbir mazeret bırakmadığı ayrıca kendilerinin (Müttefiklerin) bu teklifle Türkiye'ye zulmetmek istemediklerini gösterdiklerini, hiçbir zaman muzaffer bir gücün, barış uğruna daha fazla cömertlik göstermediği, Türkiye'deki utanç verici fikir ayrılıklarının artık sona ermesinin umulduğu ve en önemlisi de İngiliz Hükümetinin bu kararlılığının muhtemelen dünya barışını kurtardığı belirtilmişti.[60]

Daily Telegrahp ise; "*ulusun mizacı savaştan yana olmayacaktır ve bu kadar çirkin olasılıklarla dolu bir duruma bir çözüm bulunması beklentisiyle yumuşatılmış bir memnuniyet olacaktır. Birçok insanımız, Trakya'nın geri alınmasını bir gerileme eylemi olarak görecektir ve bu medeniyet davasına darbe*

---

56 "French not to Fight Kemalists", *The Guardian*, September 21, 1922, s.7; Mustafa Cuhalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/45, Ankara 1996, s.808.

57 "French Desire to Fix Terms Beforehand", *The Guardian*, September 22, 1922, s.7.

58 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.460.

59 "Conference First", *The Observer*, September 24, 1922, s.12.

60 "Tempered Satisfaction", *The Western Daily Press*, September 25, 1922, s. 10.

vurulmuştur. İngiliz hükümeti Türklerin tehditlerine değil, Müttefiklerinin iradesine boyun eğdi." şeklinde yazılmıştı.[61] Lord Curzon, 24 Eylül'de Paris'ten ekspres tekneyle Victoria'ya gelmişti. Savaştan kaçınmanın iyi bir ihtimali olup olmadığını söylemesini isteyen Basın Birliği temsilcisine "*Yoğun bir zaman geçirdik. Umarım ilerlemişizdir. İlk şey Müttefikler arasında güvenli bir anlaşmadır. Bence savaşı durdurmanın en iyi yolu bu. Çok umutluyum.*" demişti.[62]

23 Eylül'de Türk birlikleri, tarafsız bölgeye birkaç noktadan girdi. Kemalistler, Çanakkale'nin Asya tarafından bulunan Ezine'yi ele geçirmiş ve Çanakkale Boğazı'nın stratejik noktası olan Kumkale'yi tehdit eder duruma gelmişti.[63] Kemalist süvariler, tarafsız bölgeye komşu olan Çanak tarafına da geçmişti.[64] Çanak, İngilizler için önemli bir bölgeydi ve elde tutulması gerekmekteydi. Çünkü İngiltere, savaşın Avrupa'ya yayılmasından korkmaktaydı. Buna karşın İngiliz Kabinesi Gelibolu veya Çanak'ın yalnızca İngiltere'nin çıkarları için elde tutulması gerektiğine inanmadıklarını bu nedenle bu bölgeden tek başına İngiltere'nin sorumlu olmaması gerektiğini açıklamıştı. İngiltere'ye göre bu kıyıların tüm ulusların çıkarları doğrultusunda Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında olması gerekmekteydi. Başbakan Lloyd George, geçen gün seçkin bir Rumenin kendisine "*Romanya için Boğazların özgürlüğü bir ölüm kalım meselesidir*" demişti. Bu Rusya için de aynı derecede doğruydu ve dünya ticaretinin çıkarları için, Boğazların serbestisine müdahale edilmemeliydi.[65] Reuters Ajansı, İstanbul'dan gelen ve gerçekten donanımlı Yunan askerlerinin İngilizleri desteklemek ve Çanak'a gitmek için Rodos'ta iki gemiye bindikleri ile ilgili raporun gerçeği yansıtmadığını İngiliz Savaş Bakanlığına bildirmişti. Ayrıca Harington'a da bu konuda bir bilgi notu ulaşmamıştı.[66] Bu durum karşısında General Harington İngiliz birliklerine geri çekilme ve Mustafa Kemal'de kan dökülmeden hedefe ulaşılacağını anladığından, Türk birliklerine ilerlememe emrini vermişti.[67] General Harington'un, Türk-İngiliz savaşını önlemek adına olaylara akıllıca yaklaşmasına rağmen, Başbakan Lloyd George'un savaş konusunda kararlılığı ve bu sırada Sovyet Hükümetinin Boğazlar konusunda kendilerinin de söz sahibi olduğuna dair Müttefik devletlerine verdiği nota, Türk ve İngiliz birliklerini savaşın eşiğine getirmişti.[68]

---

61 "Saved the Peace of the World", *The Western Daily Press*, September 25, 1922, s. 10.
62 "Lord Curzon on the Paris Discussion", *The Guardian*, September 25, 1922, s.10.
63 "Turks Seize Town", *Western Morning*, September 23, 1922, s.5.
64 "Across the Frontier", *The Western Daily Press*, September 25, 1922, s.10.
65 "Chanak Must Be Held", *Liverpool Post and Mercury*, September 25, 1922, s.8.
66 "Position at Chanak", *The Daily Telegraph*, September 25, 1922, s.11.
67 "Important Concessions to Turkey", *Western Mail*, September 25, 1922, s.7.
68 Ahmet Emin Yaman, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", *Atatürk Yolu*, (Kasım 1996), V/18, Ankara 1996, s.192.

Türk süvarileri Çanak bölgesindeki tarafsız bölgeye 25 Eylül'de tekrar girmişler ve Erenköy eteklerine makineli tüfeklerini mevzilendirmişlerdi. General Harington, 26 Eylül'de Kemalistlerin temsilcisini davet ederek Mustafa Kemal'den Türk Kuvvetlerinin geri çekilmesi emrini vermesini istemişti. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa'nın barış konferansı teklifini reddettiğine dair dedikodularda ortalıkta dolaşmaktaydı.[69] Mustafa Kemal Paşa, General Harrington gelen bu teklif üzerine kendilerinin tarafsız bir bölge tanımadıklarını Türk ordusunun yenik Yunan ordusunu izlediğini, İngiltere'nin Yunan ordusu için tarafsız bölge ilan edemeyeceğini bildirmişti.[70] Harrington, Mustafa Kemal'in bu cevabı karşısında Pelle ve Garoni ile görüşmüş ve Mustafa Kemal'e görüşmede yapılan tartışmaları iletmişti. Harington 27 Eylül'de tarafsız bölgede Yunan kuvveti bulunmadığını ve Yunan donanmasının İstanbul'dan çıkarıldığını bildirmişti.[71] Mustafa Kemal ve Harington arasında yaşanan telgraf trafiği her iki tarafında temkinli fakat barış taraftarı olduklarını göstermişti. General Harington, Yunan ordularının İstanbul'dan 27 Eylül de ayrıldığını ve savaş arzusunda olmadığını bir defa daha yinelemişti. Bu sırada hem İngilizler hem de Türkler bölgede gerekli askeri tedbirler almışlardı.[72]

Müttefikler, bu arada özel yetkilerle donattıkları M. Franklin Bouillon'u, Mustafa Kemal ile görüşmek için İzmir'e göndermişti. M. Franklin Bouillon, 25 Eylül 1922'de İzmir'deki Fransız Başkonsolosluğu aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta kendisi ile görüşmek istediğini bildirmişti.[73] 28 Eylül 1922'de Mustafa Kemal, İzmir'e gelen Fransız diplomat M. Franklin Bouillon ile görüştü.[74] M. Franklin Bouillon adı İngilizler için Fransız-İngiliz ittifakına yapılan ağır darbeyi hatırlatmaktaydı. Çünkü M. Franklin Bouillon, Mustafa Kemal'le birlikte Ankara Anlaşmasının mimarlarından biriydi.[75] Fransız diplomat, Mustafa Kemal ve Rauf Bey tarafından karşılanmış ve Güzelyalı'daki Ahmet Bey'in evine yerleştirilmişti. Bouillon, yanında daha önce İstanbul'da bulunmuş olan Dr. Etyen Piyer ile özel sekre-

69 "Cavalry Again Enter the Neutral Zone", *Liverpool Post and Mercury*, September 26, 1922, s.7.

70 "Kemal Pasha and Neutral Zones", *The Daily Telegraph*, September 29, 1922, s.11; "Kemal Replies to Sir C. Harington", *The Guardian*, September 28, 1922, s.9.

71 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s.709.

72 "Turkish Menace", *Derby Daily Telegraph*, September 28, 1922, s.3.

73 "M. Bouillon at Smyrna", *The Guardian*, September 30, 1922, s.9; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, I, TTK Yayınları, Ankara 1973, s.21.

74 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, 303.

75 "Political Notes", *The Observer*, September 24, 1922, s.12.

terini de getirmişti.[76] Aynı gün görüşmelere başlanılmıştı. Yapılan görüşmeler sırasında Müttefiklerin 23 Eylül tarihinde verdikleri notada Mustafa Kemal'e ulaşmış ve detaylı bir şekilde incelenmişti.[77] Müttefikler tarafından 23 Eylül tarihinde gönderilen notaya, Mustafa Kemal Paşa tarafından 29 Eylül'de kısa bir cevap verilmişti. Paşa, tarafından verilen cevapta, Edirne dahil Meriç nehrine kadar olan bölgenin Türklere iadesini, Mudanya'da toplanması düşünülen konferansa temsilci göndermeyi kabul ettiğini, konferansın 3 Ekim'de toplanmasının uygun olacağını ve konferansa Ankara Hükümeti adına Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşayı delege tayin ettiğini bildirmişti.[78]

İngiliz kabinesi de 29 Eylül'de toplanmış almış olduğu kararı Türk tarafına iletmişti.[79] Alınan karara göre Türk birlikleri bölgeden çekilmezse İngiliz kuvvetleri Türk birliklerine ateş açacaktı. Bu karar General Charles Harington'a da ulaştırılmıştı fakat Harington tarafından yersiz bulunmuştu. Liverpool Post Mercury gazetesinin 30 Eylül tarihli sayısında Türk ilerleyişinin durdurulmasının söz konusu olmadığı ve geri çekinilmesi önerilmişti. Reuter haber ajansından alınan bilgiye göre Kemal de tarafsız bölgeden çekilme niyetinde olmadığını Pelle'ye bildirilmişti. Kemalist kuvvetlerin önemli ölçüde artması, gerçekten de Kemal'in birliklerinin Çanakkale Bo-

---

76 İsmail Eyyupoğlu, Mudanya Mütarekesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Erzurum 1998, s.115; Mustafa Kemal'in, Bouillon ile tanışıklıkları eskiye dayanmaktadır. 21 Ekim 1921 yılında Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan ve Fransa'nın Misak-ı Milli sınırları tanıdığı Ankara Anlaşmasında Bouillon, Fransız tarafını temsil etmiştir. Bouillon, Türklere olan yakınlığı ile bilinmektedir. Seçil Akgün, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler", *70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1993, s.55.

77 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, I, TTK Yayınları, Ankara 1955, s.439; Bouillon, 23 Eylül tarihinde verilen nota çerçevesinde konuşmasına rağmen, yakında toplanacak olan askeri ve siyasi konferans görüşmeleri sırasında Türklerin isteklerinin kabul olunacağına dair büyük bir inanç taşıdığını ve askeri harekata gerek olmadığını söylemişti. Fransız diplomatın üzerinde durduğu asıl konu, Türk birliklerinin Boğazlar çevresinde bulunan tarafsız bölgeye girmemesiydi. Barış konferansından önce Boullion'un, Doğu Trakya'nın Türklere verileceği konusundaki teminatı, çıkması muhtemel olan askeri çatışmayı önlemiş ve barış konferansının ivedilikle toplanmasını sağlamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu dört saatlik görüşme Boullion tarafından, Poincare'ye bildirilmişti. Poincare'ye gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın askerin ileri hareket etmesini önlemede zorlandığından, Trakya'da kendilerinin geçici olarak bulunduğunu barıştan sonra Türk askerinin bölgeye girebileceğini söylediğinden bahsetmişti. Görülen o dur ki, Mustafa Kemal ile Boullion görüşmesi ileri tarihte imzalanacak olan Mudanya Mütarekesi için önemli pürüzleri ortadan kaldıran bir adım olmuştur.

78 Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.m.*, s.82-83, "Reported Decision for Prelimanry Conference in Asia Minor", *The Guardian*, September 30, 1922, s.9.

79 "Chanak the Danger Point", *Derby Daily Telegraph*, September 30, 1922, s.3.

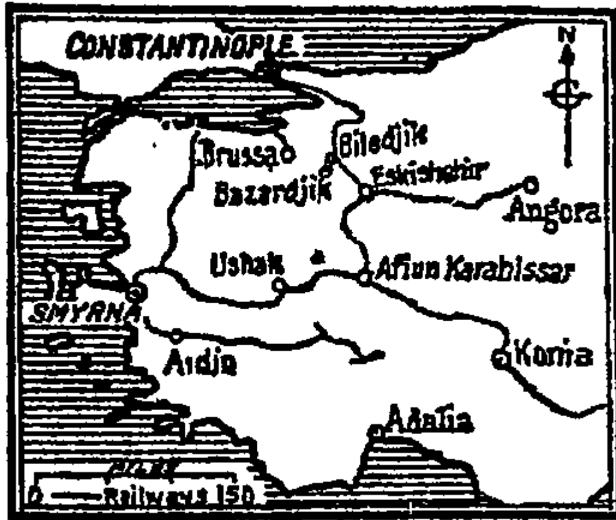
ğazı'nın büyük bir bölümünü işgal etmesi bu gerçeği doğrulamaktaydı.[80] Bu durum Evening Standart gazetesinin 29 Eylül tarihli sayısında İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin yaşanan "*Türk Krizine*" karşı izledikleri tutum başlığı altında ele alınmıştı. İngiliz Hükümeti yaşanan bu kriz karşısında konumunu netleştirmiş ve "*Ateş etmeye zorlanmak istemiyoruz*" diyerek politikalarının tamamen barışçıl olduğunu yinelemişti. İngiliz kamuoyu da barışçıydı. İngiliz ticari sınıfı da ticareti olumsuz etkileyeceği ve finansal iyileşmeyi geciktireceği için savaş istemiyordu. Buna karşın gazetede bu düşüncelerin yani Türklerin ticari çıkarları pek önemsemediği ve bu açıdan da geçerli bir yaklaşım olmadığı belirtilmişti. Bu satırları anlamlandırdığımız da ise, İngilizlerin barışçı yaklaşımına karşılık Türkler savaşçı tutum içindeydi.[81] Fransız Hükümeti de Bouillon ile Kemalistler arasında imzalanan anlaşmanın 13. maddesinde Fransızların, Asya'daki Türklere karşı silahlanmayacağını taahhüt etmişti. Fakat belli koşullarda Avrupa'da Türklere karşı silaha sarılırlar mı? sorusu gazetenin muhabiri tarafından sorulmuş ve bu durumun Fransa'yı zor bir duruma sokacağı ve Fransa'nın Türkler üzerindeki etkisini Büyük Britanya ile uzlaşma tarafında kullanarak bu ikilemden kurtulmaya çalıştığı belirtilmişti.[82] Morning Post Gazetesinden alınan bir başka haberde de barışın sağlanabilmesi için tek çarenin Misak-ı Milli hükümlerinin kabul edilmesi olduğu yazılmıştı.[83]

Müttefik notasının Gelibolu'nun Milletler Cemiyeti tarafından kontrol edilmesinden bahsedilmesi Kemal Paşa'nın hoşuna gitmese de dış garantiler olmaksızın çalışma planının garanti altına alamayacağının farkında olduğu belirtilmişti.[84] Daily Herald gazetesinin 29 Eylül sayısında Ankara Hükümeti'nin Müttefik notasına vereceği cevapta Müttefik teklifini Millet Meclisi'ne götüreceği ve cevabın gelecek haftadan önce gelmesi pek olası olmadığı, İngiliz Hükümetinin, Ankara Hükümetinin, Marmara Denizi'nin Yunan savaş gemilerine açık olmasına rağmen kendi birliklerine kapalı olduğundan şikâyet ettiği haberde yer almıştı. Ayrıca Yunan savaş gemilerinin Konstantinopolis'i terk etmesi gerektiği de Ankara Hükümeti tarafından söylenmişti. "*Kemal'in Cevabı*" başlığı altında Kemal Paşa'nın dün gece İzmir'e gelen M. Franklin Bouillon ile Ankara'ya gideceği de belirtilmişti.[85]

80 "Cabinet Message to Sır Charles Harington", *Liverpool Post and Mercury*, September 30, 1922, s.7.
81 "Britain Enterly Pacific", *Evening Standart*, September 29, 1922, s.2.
82 "Attitude of France", *Evening Standart*, September 29, 1922, s.2.
83 *Ahenk*, 28 Eylül 1922.
84 "Reported Decision for Prelimanry Conference in Asia Minor", *The Guardian*, September 30, 1922, s.9.
85 "Kemal's Note", *Daily Herald*, September 29, 1922, s.1.

Bu esnada Türk birliklerinin Çanakkale'ye doğru ilerleyişleri de devam etmekteydi.[86]

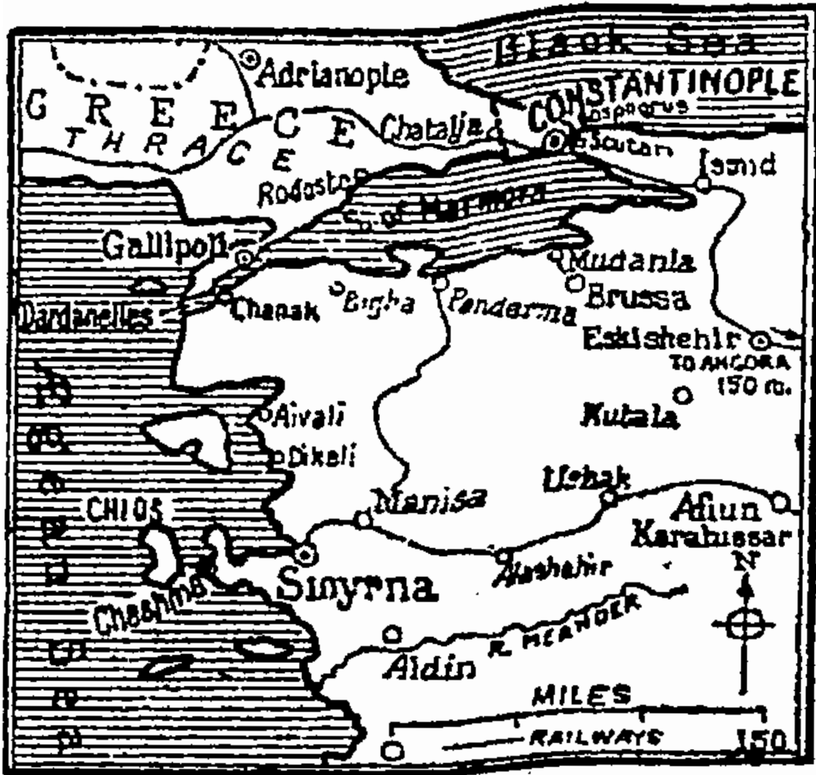
Sonuç olarak Çanakkale Krizini görüşmek üzere 30 Eylül'de toplanan İngiliz kabinesi toplanmış ve General Harrington, alınan kararlara uymadığı için eleştirmişti. İngiliz kabinesinde savaş yanlıları ve karşıtları arasında çetin bir mücadele söz konusuydu. Yunanlılara karşı olan ilgi ve sevgisi Başbakan Lloyd George'un gerçekleri görememesine neden olmuştu. Yunanistan ile yeni bir maceraya atılmak İngiltere için büyük bir felaketle sonuçlanabilirdi. Bu felaketi durdurmak için de Dışişleri Bakanı Lord Curzon durmadan çalışmıştı. Yunan birliklerinin Küçük Asya felaketi beraberinde hem İngiltere'de hem de Atina'da iktidar değişiklerini getirmişti. Ayrıca İngiliz politikasının uygulayıcısı olan Yunanistan'ın bütün hayalleri Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türk birlikleri tarafından tarihe gömüldü.

Karahissar has fallen back about 37 miles.—Exchange.

[Eskishehir (as Mr. Arnold Toynbee wrote yesterday) has been the key to the whole campaign, for it is the railway centre which dominates West Central Anatolia.]

The Guardian, August 31, 1922.

The Guardian, September 21, 1922.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

"Turks Pressing the Greeek Army", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.

"Greek and Turks, Coming Crisis", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.

"A Greek Denial", "Army not surrounded by the Turks", *Daily Mail*, September 2, 1922, s.4.

"Key Position of Eskıshehir Abandoned", *The Manchester Guardian*, September 4, 1922, s.1.

"*Greeks Driven Back", Daily Mirror, September 2, 1922, s.1/3.*

"Greek Army Annihilated: Turkısh Claim", *Birmingham Gazette*, September 4 1922, s.1.

"Key Position of Eskıshehir Abandoned", *The Manchaster Guardian*, September 4, 1922, s.1.

"Rapid Advance", "Smyrna in Danger", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11;

"Sensational Rumour", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.
"Greek Commander-in- Chief Captured", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.
"British Move in War", *Evening Standart*, September 4, 1922, s.1.
"New Greek Commander Captured,", *The Manchaster Guardian*, September 8, 1922, s.7.
"British Naval Measures", *The Daily Telegraph*, September 8, 1922, s.9.
"British Warships Move", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.
"The Struggle in Asia Minor", *The Manchaster Guardian*, September 5, 1922, s.7.
"Reassuring Greece", *Western Morning News,* September 7, 1922, s.5.
"Premier and League", *The Daily Telegraph*, September, 7, 1922, s.11.
"Indian Aspiration", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.
"Greek and Turks, Coming Crisis", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.
"Free Church and Peace", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.
"Kemalist Victory, Italian View", *The Daily Telegraph*, September 7, 1922, s.11.
"Turks Attack British", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5.
"Stif Fight for Brusa", *Western Morning News*, September 7, 1922, s.5
"Turks in Smyrna", *The Derby Daily Telegraph*, September 11, 1922, s.3.
"Kemalist Peace Terms", *The Derby Daily Telegraph*, September 15, 1922, s.6.
"Brussa Occupied by Kemalists", The *Manchester Guardian*, September 13, 1922, s.3; "Brusa Occupied, "Advance of Kemalist Cavalry" *North Star*, September 13, 1922, s.1.
"Greek Treatment of Turks Prisoners", *Liverpool Post and Mercury*, September 13, 1922, s.6.
"Neutral Zone", *Daily Herald*, September 15, 1922, s.1.
"Cabinet Considers Near-East", *Daily Mail*, September 15, 1922, s.10.
"France's Attitude to Turkey", *Liverpool Post and Mercury*, September 12, 1922, s.6.
"Statement by the Premier", *Observer*, September 24, 1922 s.13.
"Sir C. Harington's Warning", *The Daily Telegraph*, September 22, 1922, s.9.
"Guarantees for Thrace", *The Daily Telegraph*, September 22, 1922, s.9.
"Political Struggle for Peace", *The Western Daily Press*, September 22, 1922, s.10.
"General Pelle and Kemal", *The Daily Telegraph*, September 22, 1922, s.9.
"French not to Fight Kemalists", *The Guardian*, September 21, 1922, s.7.

"French Desire to Fix Terms Beforehand", *The Guardian*, September 22, 1922, s.7.
"Conference First", *The Observer*, September 24, 1922, s.12.
"Tempered Satisfaction", *The Western Daily Press*, September 25, 1922, s. 10.
"Saved the Peace of the World", *The Western Daily Press*, September 25, 1922, s. 10.
"Lord Curzon on the Paris Discussion", *The Guardian*, September 25, 1922, s.10.
"Turks Seize Town", *Western Morning*, September 23, 1922, s.5.
"Across the Frontier", *The Western Daily Press*, September 25, 1922, s.10.
"Chanak Must Be Held", *Liverpool Post and Mercury*, September 25, 1922, s.8.
"Position at Chanak", *The Daily Telegraph*, September 25, 1922, s.11.
"Important Concessions to Turkey", *Western Mail*, September 25, 1922, s.7.
"Cavalry Again Enter the Neutral Zone", *Liverpool Post and Mercury*, September 26, 1922, s.7.
"Kemal Pasha and Neutral Zones", *The Daily Telegraph*, September 29, 1922, s.11.
"Kemal Replies to Sir C. Harington", *The Guardian*, September 28, 1922, s.9.
"Turkısh Menace", *Derby Daily Telegraph*, September 28, 1922, s.3.
"M. Bouillon at Smyrna", *The Guardian*, September 30, 1922, s.9.
"Political Notes", *The Observer*, September 24, 1922, s.12.
"Reported Decision for Prelimanry Conference in Asia Minor", *The Guardian*, September 30, 1922, s.9.
"Chanak the Danger Point", *Derby Daily Telegraph*, September 30, 1922, s.3.
"Cabinet Message to Sır Charles Harington", *Liverpool Post and Mercury*, September 30, 1922, s.7.
"Britain Enterly Pacific", *Evening Standart*, September 29, 1922, s.2.
"Attitude of France", *Evening Standart*, September 29, 1922, s.2.
"Reported Decision for Prelimanry Conference in Asia Minor", *The Guardian*, September 30, 1922, s.9.
"Kemal's Note", *Daily Herald*, September 29, 1922, s.1.

Kitap ve Makaleler

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (ATAM), Ankara 2000.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, XIII, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

AKGÜN Seçil, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler", *70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1993, s.55.

AYBARS Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995.

AYBARS Ergün, "Mudanya Mütarekesinin Anlamı", *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya*, Gaye Kitapevi, Bursa 2007, s.80.

BERBER Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997.

BIYIKLIOĞLU Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, I, TTK Yayınları, Ankara 1955.

CUHALI Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/45, Ankara 1996, s.808.

ERDEM Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923),* Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

EYYUBOĞLU İsmail, Mudanya Mütarekesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Erzurum 1998.

HATİPOĞLU Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

İNCE ERDOĞAN Dilşen, "Mudanya Mütarekesi Öncesi Yaşanan Gerginliklerin Ulusal Basına Yansımaları", *Ulusal Zaferi Taçlandıran Kent: Mudanya*, Gaye Kitapevi, Bursa 2007, s.162-163.

JAESCHKE Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara 1989.

KOCATÜRK Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara 1999.

ÖZEL Ertürk, *İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa*, Cinius Yayınları, İstanbul 2020.

SARIHAN Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşından Lozan'ın Açılışına*, IV, TTK Yayınları, Ankara 1990.

SOFUOĞLU Adnan, Seyfi Yıldırım, "1922 Yılında Barış Çabaları ve Rumların İyonya Devleti Kurma Girişimleri", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012)*, II, Haz: Arzu Güvenç- Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s.833.

ŞİŞMAN Adnan, "Millî Mücadelede Afyon ve Uşak'ın Kurtuluşu", *X. Milli Egemenlik Sempozyumu, Büyük Taarruz ve Sonuçları, (7 Mayıs 1996)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1996, s.61-62.

ŞİMŞİR Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, IV, TTK Yayınları, Ankara 2005.

ŞİMŞİR Bilal, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989.

TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

UMAR Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2002.

YAMAN Ahmet Emin, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", *Atatürk Yolu*, (Kasım 1996), V/18, Ankara 1996, s.192.

YAVUZ Bige, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasında Fransa'nın Katkısı",*70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1993, s.113.

ONUNCU BÖLÜM

İTALYAN BASININDA TÜRK ZAFERİ VE BAŞKOMUTAN ATATÜRK*

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
Orcid No: 0000-0001-8244-661X
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: mevlutcelebi@yahoo.com

Giriş

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin yarattığı tehlikelerin farkında olan Türkler, işgalleri önlemek ve bulundukları yerleri korumak için çeşitli dernekler kurdular. Esas itibarıyla fikri bir hazırlık yapan derneklerin çalışmaları devam ederken, İtilaf Devletleri de boş durmuyorlardı. I. Dünya Savaşı devam ederken aralarında imzaladıkları gizli antlaşmaları uygulamaya sokmaya başlarken, Paris'te başlayan barış konferansındaki gelişmeler, Anadolu'nun geleceği için umutsuz bir tablo yaratmaktaydı. İstanbul'da Padişah Vahidettin ve hükümetleri, Türklerin haklarının ancak siyaseten savunulabileceği fikrindeydiler ve İngiltere ile yakın iş birliğini tek kurtuluş yolu olarak görmekteydiler. Buna mukabil, başta Mustafa kemal Atatürk olmak üzere önde gelen subaylar, Türklerin haklarının ancak silahla savunulabileceği görüşündeydiler ve bu yönde hazırlıklar yapmaktaydılar.

İzmir'in Yunan askerleri tarafından kanlı bir şekilde işgali, Anadolu Türkleri için bir dönüm noktasıdır. İngiliz, Fransız ve hatta İtalya, düvel-i muazzama olarak görülmüş ve bir gün gidecekleri düşünüldüğü için işgallerine karşı fiili bir direniş gösterilmemiştir. Oysa Yunanlılar yüzlerce yıl Türk hakimiyetinde yaşamış devletti. Öte yandan Yunanlılar Anadolu'yu

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve araştırmaları 2019 yılında İtalya'da yapılan "İtalyan Kamuoyunda Türk İstiklal Savaşı (1918-1923)" başlıklı projemiz esas alınarak hazırlanmıştır. Bu vesileyle projemi destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

"vatan" yapmak için gelmişlerdi. Türklerle Yunanlılar ve onları Anadolu'ya gönderen güçler arasındaki savaş, emperyalistlerle onlara karşı vatanlarını savunanların savaşıdır.

Başta İzmir ile başlayıp genişleme eğilimindeki Yunan ve diğer İtilaf Devletleri'ne karşı Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde fiilen başlatılan Türk İstiklal Savaşı, Misak-ı Milli ilkeleri doğrultusunda ve "Tam Bağımsızlık" hedefiyle yürütülmüştür. İtalyanların Antalya'dan Selçuk'a kadar güneybatı Anadolu'da ve Konya ile Trakya bölgesindeki varlıkları, Misak-ı Milli ilkeleri ve "Tam Bağımsızlık" anlayışıyla bağdaşmamaktaydı. Dolayısıyla Milli Mücadele hareketi, aynı zamanda İtalyanlara karşı da yapılmaktaydı. Daha İstanbul'dayken Anadolu'daki İtalyan işgalleri hakkında bilgi sahibi olan Mustafa Kemal Paşa, tam bağımsızlık hedefiyle başlayan Milli Mücadele'nin aynı zamanda İtalyanlara karşı da yapıldığının farkındaydı. Nitekim Nutuk'ta 19 Mayıs 1919'un genel görünümünü çizerken Antalya ve Konya'da İtalyan birliklerinin bulunduğundan söz etmiştir.[1] Ordu müfettişi olarak 24 Haziran 1919'da XV. Kolordu Komutanlığına gönderdiği yazıda, İtalyanların kuvvetlerini artırmalarını "memleketimizi taksime uğratmak maksadına müstenit" olarak yorumlamış ve "tamamiyet-i mülkiyemiz aleyhinde olan bu hareketlerin protesto edilmesini"[2] bildirmiştir.

İtalyanların Anadolu'da işgalci olarak bulunmaları, Atatürk ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilemez fakat bir süre katlanılabilir olarak görülmüştür. İlkesel olarak İtalya da Anadolu'da işgalci olarak bulunmaktadır ve Milli Mücadele onlara karşı da verilmektedir. Oysa pratiğe bakıldığında İtalya, İngiltere, Fransa veya Yunanistan ile aynı şekilde görülmemiştir. Bunun nedeni, İtalyanların kendilerini müttefiklerinden farklı bir yere konumlandırmaları ve işgal siyasetleridir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, hem Mütareke İstanbul'unda hem de Anadolu'ya geçtikten sonra, İtalyanlara karşı diğer İtilaf Devletleri'nden farklı bir siyaset izlemiştir. Bu siyasetin en kısa ifadesi; Mustafa Kemal Atatürk, İtalyanların müttefikleriyle yaşamakta olduğu görüş ayrılığından ve Türkiye'ye karşı beslediği beklentilerin yarattığı zaaftan son derece akılcı bir siyasetle faydalandığıdır.

İtalya, Anadolu'daki gelişmeleri iki açıdan takip etme gereği duydu. İlki, Anadolu'da en büyük rakipleri olan Yunanistan'a karşı verilen mücadelenin nasıl bir seyir takip edeceği ve başarılı olup olmayacağının doğrudan kendilerini de ilgilendiriyor olmasıydı. Şimdilik şu kadarını belirtebiliriz ki, İtalyan kamuoyu, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde verilen savaşı sempatiyle izledi. Bu savaşın nihayetinde kendileriyle de

---

1 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 1981, s. 2-3.

2 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, -IV-, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 45.

karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmasına rağmen, Yunanlılara ve onları Anadolu'ya çıkartan İngiltere'ye karşı yapılmakta olduğu için başarılı olması arzu edildi. Öte yandan, bu savaşın başarılı olması halinde, kendilerinin de Anadolu'da kalmalarının mümkün olmayacağı gerçeği, belirsizlik ve gel gitler yarattı. Bu gerçek, İstiklal Savaşı boyunca İtalya'nın bir açmazı olarak varlığını sürdürdü.

İtalyanları Milli Mücadele'yi yakından takip etmeye zorlayan ikinci sebep de, Türk-Yunan çatışmasının kendi işgal sahalarının hemen yanında cereyan ediyor oluşudur. İtalya Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni ile Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos arasında 29 Temmuz 1919'da imzalan gizli anlaşmayla Anadolu'daki Yunan ve İtalyan işgal bölgelerini Menderes nehrinin ayırmasına karar verilmiş, nehrin güneyi İtalyan, kuzeyi de Yunan işgal sahası olarak tespit edilmiştir.[3] Yunanlılara karşı vur kaç taktiğiyle savaşan Kuva-yı Milliye birliklerinin İtalyan işgal bölgesini kullanması da İtalyanları bu mücadelenin dolaylı taraflarından biri yapmıştır.

Türk Taarruzu Hakkında İlk Haberler

İtalyan kamuoyu, İstiklal Savaşı'nı, yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz nedenlerden dolayı takip ederken Sevr Barış Antlaşması'nın gözden geçirilmesi ve Türk sorununun çözümüne dönük diplomatik çabaları da yakından izledi.[4] Bu ilginin, bir Türk taarruzunun beklendiği, öte andan da Türk-Yunan savaşına çözüm bulmak amacıyla yapılan çeşitli diplomatik arayışların yoğunlaştığı 1922 başlarında da devam ettiğini dönemin İtalyan kaynaklarından kolayca anlamak mümkündür. İtalyan kamuoyu kadar, Anadolu'daki sivil ve askeri yetkililerin de gelişmelere odaklandıklarını tahmin etmek zor olmayacaktır. Nitekim İzmir'den Anadolu Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na 10 Mart 1922'de gönderilen raporda; "Kış şartlarının Yunan birliklerini zora soktuğu, Türk birliklerinin morallerinin mükemmel ve fizikî durumlarının da çok iyi olduğu"[5] bildirilmiştir.

1922 ilkbaharı ve yazı, Avrupa devletlerinin Türk-Yunan sorununa çözüm bulmak amacıyla yaptıkları çeşitli diplomatik çabalarla geçti. İtilaf Devletleri, 22-26 Mart 1922'de Paris'te yaptıkları çeşitli müzakereler sonunda hazırladıkları bir barış antlaşması projesini Ankara Hükümeti'ne sundular. Türk ve Yunan taraflarına mütareke teklif etmekle birlikte

[3] Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 186-187.

[4] İtalyan kamuoyunun Türk İstiklal Savaşı'na bakış açısı hakkında bakınız: Fabio L., Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu, İtalya ve Türk Sorunu, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika*, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2003.

[5] Mevlüt Çelebi, *a.g.e.*, s. 378.

Sevr Barış Antlaşması ruhuna uygun olarak hazırlanan proje, Türk tarafına göre Yunanlılara zaman kazandırmayı amaçlıyordu.[6] Karşı bir hamle başlatan Mustafa Kemal Paşa da, artık karar verdiği taarruzun hazırlıklarının düşman tarafından tespit edilmesini perdelemek ve zaman kazanmak için Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey'i bir Avrupa seyahatine çıkarttı.[7] Türk-Yunan sorununa diplomatik yoldan çözüm bulma çabalarında etkili olmak isteyen İtalya da aynı dönemde, Venedik'te bir konferans toplanmasını teklif etti.

İtalyan gazeteleri, bu gelişmeleri okurlarına paralel olarak yansıtmışlardır. Barış teklifi İtalya'dan geldiği için basın bu yöndeki haberleri ayrıntılı olarak duyurdu. Süreci yakından takip eden La Tribuna Venedik'te toplanması beklenen bu konferansla ilgili haberler verirken, "Doğu İçin Gelecek Konferans Venedik'te" başlığını kullandı. Gazete, Yunanistan'ın burada da uzlaşmaz bir tavır takınacağını ileri sürerken[8] Il Messaggero da konferansın toplanacağı tarihin 1 Ekim olarak tespit edildiğini yazdı.[9]

26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı başlayan Türk Taarruzu hakkında İtalyan basınında ilk haberler, 29 Ağustos 1922 gününden itibaren verilmeye başlandı. Dönemin önemli gazetelerinden La Tribuna'nın, 28 Ağustos Atina çıkışlı haberinin başlığı "Küçük Asya'da Türk Taarruzu"dur ve şu şekildedir: "Afyonkarahisar'da iki hattın iki noktasında güçlü bir Türk taarruzunun olduğu bildiriliyor."[10] "Türk Taarruzunun Başlaması" başlığını kullanan Il Messaggero da Atina kaynaklı bir haberle, Afyonkarahisar hattında iki noktadan Türklerin hücuma kalktıklarını duyurdu.[11]

Konu hakkındaki ilk haberlerini Atina'ya dayandıran gazeteler, sonraki gün verdikleri haberde de aynı kaynakları kullandılar. La Tribuna'nın "Anadolu'da Savaş. Türkler güçlü bir taarruz başlatıyor" ve L'Idea Nazionale'nin, "On Kemalist Tümen Yunan Hatlarına karşı" başlıklı haberlerinin

---

6 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 300.

7 Ali Fethi Bey'in Avrupa seyahati ve yaptığı görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgiler için bakınız: İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 57, (Kasım 2003), ss. 1115-1131; Resul Babaoğlu, "Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyar) Londra Misyonu Örneğinde Milli Mücadele'nin İkili Diplomasi Boyutu", *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2019)*, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan, Hasan Dinçer, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2021, ss. 347-366.

8 *La Tribuna*, 25 Agosto 1922.

9 *Il Messaggero*, 29 Agosto 1922.

10 *La Tribuna*, 29 Agosto 1922.

11 *Il Messaggero*, 29 Agosto 1922.

kaynağı da, Atina'dan 29 Ağustosta alınan bir telgraftır. Söz konusu haber, Yunanlıların askeri durum hakkında 27 Ağustos akşamı yaptıkları şu açıklamaya dayanıyordu:

"26 Ağustos günü düşmanın güçlü bir saldırısı başladı. Gece de kesilmeyen saldırı dün gün boyunca Akar ve Hasan ırmaklarının güneyinde devam etti. Hücuma kalkan düşman kuvvetleri, kalabalık topçu grubuyla desteklenen ve bol mühimmatı olan on tümen olarak hesaplandı. Çatışmalar devam ediyor."[12] Türk taarruzu hakkındaki haberlerine "Yunanlılar Türkler tarafından Pataklandılar"[13] başlığıyla devam eden Il Messaggero "Anadolu'da Yunanlıların Büyük Kayıpları" şeklindeki haberinde de Yunanlıların binlerce esir vererek geri çekilmeye devam ettiklerini yazdı.[14] Türk ordusunun taarruzunun başarılı bir şekilde ilerlediğini bildiren gazeteler, Türklerin hedefinin İzmir olduğuna işaret ediyorlardı. Il Giornale d'Italia, 31 Ağustos'ta, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşın yeni hedefinin İzmir ve İyonya olduğunu yazıyordu.[15] L'Epoca gazetesi de benzer haberleri verdi. "Anadolu'da Karşı Konulamaz Türk Taarruzu" başlığını kullanan gazete, Yunan ordusunun tehlikede olduğuna dikkat çekti.[16] Il Secolo gazetesi de gelişmeleri "Türkler Tarafından Anadolu'da Taarruz Başlatıldı"[17] başlığıyla okurlarına iletti. L'Idea Nazionale, Türk taarruzunun gelişmekte olduğunu yazıp, Yunanlıların Afyonkarahisar'ı boşalttıklarını duyurdu.[18] İtalyanların önerdikleri Venedik Konferansı'na atıfta bulunan Il Giornale d'Italia, "Venedik'in Önsözü: Bir Top Ateşi"[19] başlığını kullandı.

Il Giornale d'Italia 1 Eylül tarihli sayısında, Yunanlıların Afyon bölgesini boşalttıklarını ve geri çekildiklerinin bildirdi.[20] Corriere d'Italia, "Anadolu'da Şiddetli Çatışma" başlığıyla, Türklerin hedeflerine doğru hızla ilerlediklerini yazdı. Gazete, Yunan birliklerinin geriye çekilişlerinin de devam etmekte olduğundan ve Yunan Hükümetinin gelişmeleri endişeyle takip ettiğinden söz etti.[21] İtalyan Sosyalist Partisi'nin yayın organı Avanti!, Türk-Yunan savaşını gayet veciz bir şekilde "Anadolu'da Yunan Askeri Hezimeti" başlığıyla duyurdu. Türk süvarilerinin Afyonkarahisar'a girdiklerini

---

12 *La Tribuna*, 30 Agosto 1922; *L'Idea Nazionale*, 30 Agosto 1922.
13 *Il Messaggero*, 30 Agosto 1922.
14 *Il Messaggero*, 31 Agosto 1922.
15 *Il Giornale d'Italia*, 31 Agosto 1922.
16 *L'Epoca*, 31 Agosto 1922.
17 *Il Secolo*, 31 Agosto 1922.
18 *L'Idea Nazionale*, 31 Agosto 1922.
19 *Il Giornale d'Italia*, 31 Agosto 1922.
20 *Il Giornale d'Italia*, 1 Settembre 1922.
21 *Corriere d'Italia*, 1 Settembre 1922.

ve Türk taarruzunun bütün cephelerde geliştiğini ekledi. Gazete, aynı gün verdiği diğer iki haberden ilkinde, Yunan Savaş Bakanı Theotekis ile İçişleri Bakanı Stratus'un, Anadolu'daki Yunan komuta kademesiyle görüşmek için İzmir'e hareket ettiklerini bildirdi. Diğer haberinde ise, Türk ordusunun Afyonkarahisar'a girmesinden sonra Yunan birliklerinin 60 kilometre geriye çekildiklerini yazdı.[22]

Taarruzun Gelişmesi

Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı'nın 26 Ağustos 1922 günü başlayıp, Türk ordusunun İzmir'e girdiği 9 Eylül 1922 günü sona erdiği yönünde genel bir kabul vardır. Özü itibarıyla doğru olmakla birlikte, bizce bu yaklaşımın eksik kısmı şurasıdır: Türk-Yunan Savaşı esas olarak 26 Ağustosta Türk ordusunun taarruzuyla başlamış ve 30 Ağustos günü yaşanan Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile bitmiştir. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusu öylesine bir hezimete uğratılmıştır ki, sonrasında Türk ordusunun karşısında savaşacak bir ordudan söz etmek hayli zordur. Sonraki dönemde Yunan ordusu İzmir'e doğru kaçmış; kaçarken de geçtiği yerleri yakmış yıkmış ve tahrip etmiştir. Türk ordusu da Yunanlıları kovalamış ve Yıldırım Harekatı, Türk öncü birliklerinin İzmir'e girişiyle birlikte parlak bir zaferle tamamlanmıştır.

İtalyan gazeteleri, Eylül ayında yaşananları da duyurmaya devam ettiler. İtalyan basınında Türk-Yunan Savaşı hakkındaki ilk haberler ağırlıklı olarak Paris, Londra ve Atina kaynaklıdır. Taarruzun gelişimine paralel olarak İtalyan gazetelerinin haber kaynakları genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Ankara ve İstanbul'dan alınan haberlere de yer verildiği gibi, gazeteler Türkiye'ye gönderdikleri muhabirleri aracılığıyla elde ettikleri haber ve yorumları da sütunlarına taşımışlardır.

3 Eylül'de "Uşak'ta Bir Çatışma" başlıklı haberinde Il Messaggero, Adana'dan 2 Eylülde aldığı bir haberi vermiştir. Türk ordusunun Uşak'ı kurtardığını duyuran gazete, başka bir haberinde de Yunan birliklerinin 150 kilometre geri çekildiklerini yazmıştır. İtalyan gazetesi, Roma'daki Yunan Temsilciliğinin, hükümetinden aldığı resmi bir duyurusuna da yer vermiştir. Yunan Temsilciliğinin duyurusunda; "Son günlerde Türk ordusunun Eskişehir'i işgal ettiği, Türk ordusunun taarruzunun İzmit yönüne doğru devam ettiği, Bursa'nın tehlike altında olduğu ve Yunan ordusunun kuşatıldığı ve halkın ayaklandığı yönünde haberlerin yayınlandığı" tekrarlandı ve şu iddia edildi: "Tek gerçek, Afyonkarahisar bölgesindeki Yunan birliklerinin, Yüksek Komutanlık kararına uygun olarak, düşman taarruzuna karşı

[22] *Avanti!*, 1 Settembre 1922.

direniş göstermeden Afyon'daki pozisyonlarını terk ederek Uşak'ın Doğusunda mükemmel bir savunma hattı oluşturduklarıdır. Son gelen resmi haberlere, göre düşmanın bu bölgedeki baskısı, ağır kayıplar verdirilerek hafifletildi."[23]

5 Eylül tarihli La Tribuna gazetesinde, savaşın İzmir'deki etkilerine dair haberler yayınlandı. Fransız gazetelerinden aldığı haberleri okuyucularına ileten gazete, Türk taarruzunun İzmir'de büyük bir heyecana yol açtığını bildirdi. Aynı haberlere göre, iki gündür cepheden çok miktarda yaralı İzmir'e gelmiştir. Kentteki Yunan yetkililer, casusluk yaptıkları suçlamasıyla pek çok Türkü tutuklamışlardır.[24] Aynı tarihli L'Epoca da Eskişehir ve Bilecik'in Yunanlılar tarafından tahliye edildiklerini duyurdu.[25]

Il Giornale d'Italia, 6 Eylül tarihli nüshasında sürmanşetten Türk-Yunan savaşını duyurmaya devam ediyordu. Anadolu'daki savaşın safhalarını okurlarına ileten gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmini de bastı. Gazetenin, Roma'daki iki Türk temsilci, Osmanlı Devleti'nin Roma Büyükelçisi Osman Nizami Paşa ve Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Celalettin Ârif Bey ile yaptığı röportajları da bu sayıda yayınlandı.[26] Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı hakkında haberler vermeye devam eden L'Epoca, Yunanlıların, Eskişehir ve Bilecik'in kaybından sonra Müttefiklerden, Mütareke görüşmeleri için talepte bulunduğunu yazdı.[27]

6 Eylül 1922 tarihli Corriere d'Italia, "Yunan Birliklerinin Büyük Geri Çekilişi" başlıklı haberinde, Atina'nın Büyük Güçler'den, mütareke için arabuluculuk talebinde bulunduğunu bildirdi.[28] Aynı gazete, Büyük Güçler'in arabuluculuğa soyunduğunu duyurduğu 7 Eylül tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın birer küçük fotoğraflarına da yer verdi. "Türk Taarruzu" başlıklı haberde Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonraki gelişmeleri özetleyen gazete, son askeri gelişmelerden de söz etti.[29]

---

[23] *Il Messaggero*, 3 Settembre 1922.
[24] *La Tribuna*, 5 Settembre 1922.
[25] *L'Epoca*, 5 Settembre 1922.
[26] *Il Giornale d'Italia*, 6 Settembre 1922.
[27] *L'Epoca*, 6 Settembre 1922
[28] *Corriere d'Italia*, 6 Settembre 1922.
[29] *Corriere d'Italia*, 7 Settembre 1922.

CORRIERE D'ITALIA

QUARTA EDIZIONE

L'azione delle Potenze per la mediazione greco-turca

L'arrivo delle navi alleate a Smirne per la protezione degli europei

L'offensiva turca

Il teatro della guerra

L'ultima difesa greca

L'avanzata turca continua

Navi italiane a Smirne

Corriere d'Italia. (07. 09. 1922)

Türk taarruzunun son derece hızlı ve başarılı bir şekilde gelişmesi ve hedefin İzmir olduğu İtalyan gazeteleri tarafından da vurgulanan bir husustu. Il Messaggero, "Türklerin İzmir'i Ele Geçireceği Kaçınılmaz Olarak Kabul Edildi" başlıklı haberinde Mustafa Kemal Paşa'nın küçük bir fotoğrafına da yer verdi. Türk askerlerinin İzmir'e 25 kilometre mesafede olduğunu yazan gazete, düzensiz bir şekilde geri çekilen Yunan askerlerinin geçtikleri yol üzerindeki bütün köyleri yaktıklarını bildirdi. Bu haberi detaylandırma ihtiyacı duyan Il Messaggero, başka bir başlık altında Manisa ve Turgutlu'nun alevler içerisinde olduğunu bildirdi. General Nikolaos Trikupis'in esir düştüğünün resmi Yunan kaynakları tarafından doğrulandığını da duyurdu.[30]

Türk ordusunun hızla İzmir'e doğru ilerlemekte olduğunun kesinleşmesiyle birlikte, İtalyan gazetelerinde savaş hakkında verilen haberlerin yanı sıra çeşitli yorumlar yapılmaya başlandı. Türk zaferi hakkında yorum yapan yazılardan birisi Rastignac imzasıyla La Tribuna gazetesinde yayınlanmıştır. Anadolu'da yaşananları "Bir Yanılsamanın Sonu" başlığıyla irdeleyen İtalyan yazarın şu tespitleri son derece dikkat çekici ve bir o kadar da gerçekçidir: "Türkiye sorunu bir Avrupa sorunu değildir; tam aksine bir Yunan ve İngiliz-Yunan sorunudur. Lloyd George ve Lord Curzon'un İngiliz siyaseti, doğu dünyasını Yunan karatahtasında Venizelos'un tebeşiriyle yeniden çizecekleri yanılsamasına dayanıyordu. Tebeşir, parmakları arasında kırıldı."[31]

---

[30] *Il Messaggero*, 8 Settembre 1922.

[31] Rastignac, "La fine di una illusione", *La Tribuna*, 1 Settembre 1922.

Türk ordusunun parlak zaferi hakkında yorum yapanlar arasında, kısa bir süre sonra iktidarı ele geçirecek olan Benito Mussolini de bulunmaktadır. Mussolini, kuruculuğunu yaptığı Il Popolo d'Italia'da Türklerin zaferi hakkında çarpıcı değerlendirmeler yaptı. "Yunan megolamanisinin çöküşü. Türkler İzmir'i kuşatırken İtalya barış önerileri sunuyor" manşetiyle son gelişmeleri okurlarına duyuran gazetede Mussolini, yaşananları kapsamlı bir şekilde irdeledi. Mussolini, kısaca; Anadolu'da Yunan ordusunu hezimete uğratan Kemalistlerin İzmir'e doğru ilerlemekte olduğunu hatırlattı. Yaşananları drama benzeten Mussolini, gizli antlaşmalarla İtalya'ya vaat edildiği halde, İngiliz-Fransız politikası sonucu "Anadolu'nun başkenti" İzmir'in Yunanlılara verildiğini tekrarladı. Kemalistlerin İzmir'e 20 kilometre mesafede olduğuna dikkat çeken yazar, "İzmir, artık Türk" tespitinde bulundu. Bütün Anadolu'nun yeniden Türklerin eline geçtiğini yazan Mussolini, Sevr Antlaşması, San Remo ve diğer protokollerin sona ererek sepete atıldığı tespitinde bulundu. Mussolini, yazısının sonunda; Türklerin kazandığı zaferin bütün Müslümanları heyecanlandırdığını, Kemal'in, bütün İslam dünyası için bir kurtuluş lideri haline geldiğini ve onun kazandığı zaferin, Arapları İngiltere'ye karşı bir isyana sevk edebileceğini belirtti."[32]

Il Popolo

Il crollo della megalomania greca

entre i turchi investono Smirne, l'Italia fa proposte di pace

La portata

La crisi... fascis

Mussolini'nin başmakalesinin de yayınlandığı Il Popolo d'Italia. (09. 09. 1922)

İtalyan kamuoyuna Milli Mücadele'yi en doğru ve detaylı bir şekilde yansıttığı fikrinde olduğumuz L'Epoca, İzmir'in kurtuluş sürecini de yakından takip etti. 9 Eylül günü Mustafa Kemal orduları karşısında tutunamayarak geri çekilmekte olan Yunan ordusunun Anadolu'dan kovulmasının

[32] Mussolini, "La Portata", *Il Popolo d'Italia*, 9 Settembre 1922.

birkaç gün içinde başarılacağını bildiren gazete, Yunanistan'ın, askeri malzemesi ve direnme ruhu ve inancı olmadığını belirtiyor. Türk ordusunun vatanlarındaki istilacıları atmak için savaştığına dikkat çeken gazete, şu tespitte bulunuyor: "Bugün Bay Venizelos'un Büyük Yunanistan siyaseti çöktü ama bu çöküş aslında, Paris Barış Konferansı'nda İngiliz ve Fransız temsilcilerin, San Giovanni di Moriana Antlaşması ile İtalya'ya vaat edildiği halde, Yunanistan'ın İzmir'i işgaline yardım etmeleri ve izin vermeleriyle başlamıştı."[33] L'Epoca, ertesi gün "Türkler, Edirne'nin İadesini Talep Ediyorlar" başlığıyla son gelişmeleri değerlendirdiği haberinde Mustafa Kemal Paşa'nın sivil bir fotoğrafına da yer verdi. Haberde kendisi şöyle tanımlanıyor: "Günün Adamı: Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa, En Büyük General, Türk Milli Meclisinin Başkanı, Osmanlı Milliyetçiliğinin Başı, Bu Savaşın Harika Lideri." Avrupa'nın düne kadar hakkında az şey bildiğini belirttiği Gazi hakkında bilgiler veriliyor.[34]

L'EPOCA

IV EDIZIONE

10 Settembre 1922

I turchi chiedono la restituzione di Adrianopoli

Mustafà Kemal Pascià

Re Costantino disposto ad abdicare?

KEMAL PASCIA'

L'Epoca. (10. 09. 1922)

Türklerin, Yunanlıları hezimete uğratıp İzmir'e doğru ilerlemeleri hakkında bir makale de, La Tribuna gazetesinin İstanbul muhabiri tarafından kaleme alınmıştır. Nino Salvaneschi tarafından yazılan "Türkler İzmir'e Taarruz

[33] "L'ora dell'Italia", *L'Epoca*, 9 Settembre 1922.
[34] "Mustafà Kemal Pascià", *L'Epoca*, 10 Settembre 1922.

Ediyor" başlıklı yazıda Yunan işgalinin sonunun yakın olduğu duyuruluyor. Başmakalede, Türk ordusunun Yunan ordusunu denize doğru sürdüğü haber verilerek, İstanbul'daki bütün Müslümanların kalplerinin Mustafa Kemal Paşa için çarptığına dikkat çekiliyor. Mahmut Şevket Paşa, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Jön Türk kahramanı olduğunun hatırlatıldığı yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu'da Sevr Antlaşması'na karşı başlattığı savaşın aşamalarından söz ediliyor. Anadolu'daki bağımsızlık hareketine karşı sultanın tutumundan da söz eden yazar, yakında toplanacak olan Venedik Konferansı ile Türk-Yunan sorununa çözüm aranacağını belirtiyor. Muhtemel barış koşullarının ele alındığı yazıda, Türklerin, eski başkentleri olan Edirne'nin Yunanlıların elinde kalmasına asla razı olmayacakları yazılıyor. Yazar, İstanbul'daki havayı da şu çarpıcı sözlerle ifade ediyor: "İstanbul'daki 500 camide bütün Müslümanlar, Allah'a, Mustafa Kemal'in zaferi için dua ediyorlar. Önceki gün Eyüp'e gittim. Pier Loti'nin şiirlerine ilham veren güzel bir cami. Caminin hocası, Ankara asileri için dua etti. Aynı duaların edildiği bir namaz da Sultan'ın da bulunduğu Hamidiye Camiinde eda edildi. Geçen Cuma günü de, merkezi hükümete bağlı 20 bin asker Ayasofya'da, Allah'a, Anadolu'daki Türk ordusu, asi askerlerin komutanları ve milli kahraman Mustafa Kemal'e şanslarının yaver gitmesi için dua ettiler."[35]

"Türkler, İzmir Yakınında" başlıklı haberini 9 Eylülde veren Il Giornale d'Italia gazetesi, başka bir haberinde de Türklerin İzmir'i kuşattığını bildirdi. İlerleyişlerine devam eden Kemalistlerin, Ödemiş, Bergama, Efes ve Aydın istikametlerinden kalabalık gruplar halinde İzmir'e yaklaştıklarını yazdı.[36]

Avanti! "İzmir'in Düşmesi Yakın" başlığı altında Kemalist ordunun ilerleyişinin devam ettiğini ve İzmir'i ele geçirmesinin yakın olduğunu yazdı. İzmir'den alınan 8 Eylül tarihli telgrafa göre, Yunan birlikleri geri çekilirken geçtikleri köy, kasaba ve şehirleri yaktılar. Gazete, Times'ın, İzmir'in de aynı akıbete maruz kaldığını ve 8 Eylül günü 6 bin kaçak Yunan askerinin İzmir'e geldiğini yazdığını ekledi.[37]

Il Secolo gazetesi, "Türk Ordunun Muzaffer Yürüyüşü" başlığını atarak, İzmir'in Türk ordusu tarafından ele geçirilmesinin yakın olduğunu bildiriyor. Yunan ordusunun geri çekilirken geçtiği bütün köy, kasaba ve kentleri yaktığını tekrar eden gazete, İzmir'de, kentin Türkler tarafından ele geçirilmesi ihtimalinin herhangi bir endişeye yol açmadığını bildiriyor. Gazetenin bu tarihli nüshasında İsmet Paşa hakkında da bir habere rastlanmaktadır.

---

35 Nino Salvaneschi, "I Turchi attacano Smirne: La capitolazione greca é imminente", *La Tribuna*, 10 Settembre 1922.

36 *Il Giornale d'Italia*, 12 Settembre 1922.

37 *Avanti!*, 9 Settembre 1922.

"Günün Olayları ve Kişileri" başlıklı kısa haberde, altında "Muzaffer" ifadesi ve Paşa'nın küçük bir resmi yer almaktadır.[38]

9 Eylül'de, İzmir'in Türkler tarafından ele geçirilmesinin yakın olduğunun açıklandığını duyuran Il Secolo, İzmir'e 200 bin göçmen geldiği bilgisini veriyor. İzmir'deki Yunan arşivinin bir gemiye taşındığını duyuran gazete, Milli Banka ve Atina Bankası'nın kapatıldığını ekliyor.[39]

"Türkler, İzmir'in Kapılarındalar" başlığını kullanan Corriere d'Italia, Yunanlıların, geri çekilirken geçtikleri bütün şehirleri yaktıklarını tekrarlıyor. Çoğunluğunu çevre köylerde yaşayan Britanya vatandaşlarının oluşturduğu binlerce göçmenin olduğunu duyuran gazete, böyle bir göç hareketine hazır olunmadığı için ciddi sorunlarla karşılaşılacağını ifade ediyor.[40]

İzmir'in Kurtuluşu

İzmir'in Türk ordusu tarafından 9 Eylül 1922 Cumartesi günü kurtarılışı, 12 Eylülden itibaren İtalyan gazetelerinde yer bulmaya başladı. Gazeteler, Milli Mücadele tarihinin kronolojisini takip etmekle birlikte, terminoloji olarak farklı bir dil kullanmıştır. Bundan ötürü, İzmir'in kurtuluşunu/kurtarılışını "işgal" (occupazione) olarak nitelemişlerdir. İtalyan gazeteleri kurtuluşla ilgili haberleri ağırlıklı olarak Fransız gazetelerinden aldıkları bilgilerle duyurdular. Bununla birlikte İstanbul'daki kendi muhabirlerinden aldıkları bilgileri de okurlarıyla paylaştılar. Kurtuluş haberlerini veren İtalyan gazetelerinin, yangın öncesinde ve yangın günlerinde kentte yaşanan paniği de detaylı bir şekilde aktardıkları görülmektedir. Türklerin kazandığı zafere övgüyü esirgemeyen İtalyan basınının, sonrasına dönük genel bir endişe ve belirsizliği de yansıttıkları anlaşılmaktadır. Zafer sonrasına dönük bu endişe, barışın hangi şartlar altında olacağı ve diğer Avrupa devletleri gibi İtalya'nın, Osmanlı Devleti'nden kalan imtiyazlarını koruyup koruyamayacağı belirsizliğinden ileri gelmiştir.

İncelediğimiz İtalyan gazeteleri içerisinde İzmir'in kurtuluşunu duyuran ilk gazete Il Messaggero'dur. 1878'de Roma'da kurulan Milliyetçi görüşe yakın gazete, 10 Eylül günü "Türk Birlikleri İzmir'e Girdi" başlıklı haberiyle, tespitlerimize göre İzmir'in kurtuluşunu bildiren ilk İtalyan gazetesidir. İstanbul'dan 9 Eylül gecesi hususi muhabirlerinin gönderdiği telgrafla bu haberi duyuran gazete, ayrıca İzmir'de Yunan askerlerinin son günlerini de haber yaptı.[41]

---

38 *Il Secolo*, 9 Settembre 1922.
39 *Il Secolo*, 10 Settembre 1922; *Corriere d'Italia*, 10 Settembre 1922.
40 *Corriere d'Italia*, 10 Settembre 1922.
41 *Il Messaggero*, 10 Settembre 1922.

Il Messaggero

Domenica 10 Settembre 1922

Le truppe turche sono entrate a Smirne

La città riconquistata

L'ex generalissimo ad Atene

Il patto di pacificazione conchiuso a Civit

(Dal nostro inviato speciale)

Gli italiani costituiscono a Smirne

Il concor

İzmir'in kurtuluşunu ilk duyuran İtalyan gazetesi: Il Messaggero (10. 09. 1922)

İzmir'in kurtuluşunu, "İzmir, Kemalistler Tarafından İşgal Edildi" başlıklı haberiyle duyuran Corriere d'Italia, kentteki göçmen akınına dikkat çekerek yaşanan ev ve gıda sıkıntısının büyüklüğünden söz ediyor.[42]

La Tribuna, "Türklerin İzmir'e girişlerinin ayrıntıları ve sonuçları" başlığıyla, Türk ordusunun İzmir'i kurtarışını ayrıntılı olarak okurlarına duyuruyor. Mustafa Kemal Paşa'nın, altında "Türk Zaferinin Mimarı" yazısı bulunan bir resmine de yer veriliyor. Gazete aynı sayısında, Roma'da bulunmakta olan Ankara Hükümeti'nin Dâhiliye Vekili Fethi Bey ve Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilcisi Celalettin Ârif Bey ile yapılan bir mülakatını da yayınlıyor. Gazetedeki başka bir haber, "İzmir'in İşgali Nasıl Gerçekleşti?" başlığını taşımaktadır. 10 Eylül Paris çıkışlı haberde, İzmir'in kurtuluşu hakkında İstanbul'dan 9 Eylülde alınan haberler duyuruluyor:

"Ankara'dan verilen resmi bilgilere göre, Türk süvarileri, 8 Eylül itibarıyla güneyinden, herhangi bir Yunan direnişiyle karşılaşmaksızın kent

42 *Corriere d'Italia*, 12 Settembre 1922.

merkezine 3 kilometre kadar yaklaşmış durumdalar. Türk ilerleyişi Menderes ve Ödemiş boyunca da devam etmektedir.

Yunanlılar, kendilerine ait malzemeleri kurtarmak için herhangi bir çaba göstermiyorlar. Sadece 9 Yunan uçağı dün İzmir'den ayrılıp Atina'ya gitti. Aynı dakikalarda İzmir semalarındaki Türk havacıları, kentin, direniş gösterilmeden teslimini ve halkın mal ve can güvenliğinin garanti edildiğini duyuran bildiriler atıyordu. Yine dün sabah saatlerinde, Yunan donanmasının da, Kemalist öncüler girmeden kenti terk edeceği duyuruluyordu. Aynı saatlerde Bursa bölgesindeki Yunan birlikleri de Mudanya'ya doğru geri çekiliyordu.

Kentin düşüşü, dün akşam saat 16'da meydana geldi. Türkler, hayatlara saygı göstereceklerine dair söz vermelerine rağmen, klasik korku ve işgal, tahmin edeceğiniz gibi, kentte halkı ve göçmenleri Mustafa Kemal askerlerinin ayaklarının altına itti. Türk komutan, salgın hastalıkların yayılmaması için acil olarak doktor ve hemşire gönderdi. Son olayların gösterdiği gibi, Yunan askerleri çekilirken tahribat yapacak ve yangınlar çıkaracaklar gibi."[43]

LA TRIBUNA

QUARTA EDIZIONE

Le conseguenze ed i particolari dell'entrata dei turchi a Smirne

...'ora con Fethi bey e Gelaleddin bey

Come avvenne l'occupazione di Smirne

La Tribuna. (12. 09. 1922)

Il Giornale d'Italia, "Türk Birlikleri İzmir'e Nasıl Girdi?" başlıklı habe-

riyle, İzmir'in Türk ordusu tarafından kurtuluşunu anlatmıştır. C. E. Bacchiani imzasıyla İstanbul'dan 11 Eylül'de gönderilen habere göre; "Kemalistlerin İzmir'e girişi, 9 Eylül Cumartesi günü saat 16'da oldu. Son Yunan direnişi ne uzundu ne de dirençliydi. Yunan askerleri her ne kadar son anda bazı semtlerde saman alevi gibi sönen direniş gösterdiyse de, kenti, düşmana direnmeden teslim etmeye karar vermiş gibi görünüyorlardı." Gazete, İzmir'in kurtarılmasından önce Mustafa Kemal Paşa'nın, kentte yaşayan Hıristiyanların, can ve mal güvenliklerinin korunması ve güvenlik altına alınması yönünde bir talimat yayınladığını yazdı. Gazete, Kemalistlerin, İzmir'in her tarafından kente pek çok esir getirdiklerini ekledi. Il Giornale d'Italia, başka bir haberinde de kentte çok sayıda muhacir geldiğini haber verdi ve İzmir'deki Müttefik konsoloslarının Turgutlu'da, ateşkesi görüşmek üzere Türk temsilcilerle buluşmaya karar verdiklerini haber yaptı.[44]

L'Idea Nazionale de diğer gazeteler gibi 12 Eylülden itibaren kurtuluş hakkında bilgiler vermeye başladı. Türkiye kaynaklı ilk haber, "İşgalden Sonra İzmir" başlığını taşımaktadır. İzmir'in 9 Eylül Cumartesi sabahından itibaren "Osmanlı kuvvetleri" tarafından "işgal edilmeye başlandığını" yazan gazete, şehrin, Türk birliklerinin girerek kenti kurtarmasından hemen sonra, evsiz barksız göçmenler tarafından istila edildiğini tekrarladı. Şehri yönetmekte olan Türk komutanın, salgın hastalıklara karşı sağlık ekipleri gönderdiğini haber veren gazete, Yunan birliklerinin geri çekilirken pek çok fabrikayı tahrip ettiklerini de bildirdi.[45]

L'Idea Nazionale, Kurtuluşla ilgili haberlerine "Yunan Ordusu Dağıldı" başlıklı haberle ertesi gün de devam etti. Yunan ordusunun ancak bir kısmının şehri terk edebildiğini, büyük kısmının esir olduğunu yazan gazete, Türk süvari birliklerinin 9 Eylül sabah saat 11'de halkın coşkun tezahüratları arasında kente girdiğini haber verdi. İtalyan gazetesi "Kemalist birliklerin davranışı doğruydu" tespitini dile getiriyor. Türk komutanın şehirde düzen ve güvenliği sağlamak ve yanlış bir takım hareketlerin önüne geçmek için devriyeler görevlendirdiğine dikkat çekilerek şu ana kadar herhangi bir olay yaşanmadığını bildiriyor. Haberin sonunda, İtalyan Amiral Pepe'nin, İtalyan konsolosunun refakatinde şehri ziyaret ettiği ve Türk mahallesinden geçerlerken Türk halkı ve askerleri tarafından İtalya'ya sevgi gösterisi yapılarak alkışlandıkları bilgisine yer veriliyor.[46]

Il Popolo d'Italia gazetesinde İzmir'in kurtuluşu hakkında en ayrıntılı haber 12 Eylül tarihinde "İzmir'in Düşüşüyle Anadolu'daki Savaş Sona Erdi" başlığıyla yayınlanmıştır. İzmir'in kaybedilmesinin Yunan siyasetinde

44 *Il Giornale d'Italia*, 12 Settembre 1922.
45 *L'Idea Nazionale*, 12 Settembre 1922.
46 *L'Idea Nazionale*, 13 Settembre 1922.

ve askeriyesinde meydana getireceği değişikliklere dikkat çekilen yazıda, Türklerin 9 Eylül sabahı İzmir'de yaşadıkları heyecan ve bekleyiş anlatılıyor. Türk ordusunun İzmir'e yaklaştığı saatlerde iki Türk uçağının aşağıdaki ilanları kente attığı bildiriliyor: "Türk ordusu, kısa bir süre içerisinde şehrinizi özgürleştirmek üzere gelecek. Bütün İzmir halkına, sakin bir şekilde hareket etmeleri tavsiye edilir."

Bu bildiriden sonra Türklerin, ordularını karşılamak üzere kent dışına çıktığını yazan gazetede, Kemalist birliklerin öğleden sonra halkın alkışları arasında İzmir'e girdiği anlatılıyor. Yunanlıların, İzmir'deki hiçbir malzemelerini kurtaramadıklarına dikkat çekilen yazıda, pek çok Yunan subayının sabahtan kenti terk ettikleri bilgisi veriliyor ve Yunan ordusunun İzmir'de âdeta bir mahkûm vaziyetinde olduğu ileri sürülüyor.[47]

Gazetenin aynı nüshasında, Türklerin kenti ele geçirmesinden sonra şehrin göçmen akınına uğradığı ve yiyecek ve barınma sorununun ortaya çıktığı yazılıyor. Türk komutanın doktor ve acil yardımda bulunduğunu ifade eden gazete, salgın hastalık tehlikesine dikkat çekiyor.[48]

"Türk İşgali Altında İzmir" başlıklı haberinde, Il Secolo, Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanların İzmir'e ulaştıklarını haber veriyor. Türk yetkililerin İzmir'de düzeni sağladıklarını ve mahalli polis idaresini kurduklarını bildiren gazete, Nurettin Paşa'nın İzmir valisi olarak görevlendirildiğini haber veriyor. Çeşme civarında küçük bir Yunan direnişinin olduğunu bildiren gazete, İzmir'i boşaltan Yunan ordusunun çok sayıda esir verdiğini ekliyor.[49]

"İzmir'de Türk İşgalinden Sonra" başlıklı haberinde Avanti!, "Galipler, İstanbul'un tahliyesini istiyorlar" diye yazdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Roma Temsilcisi Celâleddin Ârif Bey'in gazetelere verdiği bir demece yer verildi. "Türkiye, Türklerindir" başlıklı mülakatta temsilci şöyle diyor: "Türkler, 'Türkiye, Türklerindir' diye yemin ettiler. Biz bir millet olarak var olmak ya da yok olmak istedik. Gelenek, halk ve dil olarak tam anlamıyla Türk olan veya çoğunluğu Türk olan yerler, Türk hükümeti olarak yeniden tanındı. İngiltere, bizim muzaffer ve karşı konulmaz yürüyüşümüzü durduracak güçte olduğunu sanarak kendini kandırdı. İmparatorluğun, Avrupa ve Asya'daki eski toprakları yeniden ele geçirilecek ya da yok olacağız. Biz, kelimenin en katı anlamıyla milliyetçiyiz. Savaş veya toprak fethetme fikrimiz yok. Sevr antlaşması gözden geçirilecek ve bizim olana geri döneceğiz." Avanti!'de aynı gün Sticus tarafından "Türklerin İzmir'i İşgalinden Sonra" başlıklı bir makale yazılmıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra yaşananların tahlil edildiği yazı, İngilizlerin tahrikiyle Anado-

47 *Il Popolo d'Italia*, 12 Settembre 1922.
48 *Il Popolo d'Italia*, 12 Settembre 1922; *Corriere d'Italia*, 12 Settembre 1922.
49 *Il Secolo*, 13 Settembre 1922.

lu'ya çıkan Yunanlıların ağır bir hezimet yaşadıklarına dikkat çekerek ve "Mustafa Kemal'in İstanbul'a muzaffer olarak girmek üzere" olduğu tespitiyle sona ermektedir. Gazetedeki başka kısa bir haberde de, Türk ordusunun İzmir'e girdiğinin resmi olarak duyurulduğu bilgisine yer verilmiştir.[50]

Corriere della Sera gazetesi, "İzmir Türk idaresine Nasıl Geçti?" başlıklı haberini, "Kemal'in Zaferinden Sonra" alt başlığıyla verdi. Yakın dönemin tarihsel bir eleştirisini yapan gazete, "Mustafa Kemal'in, zayıf İstanbul Hükümeti'ne karşı başlattığı isyanının" izlediği süreci, olaylarla açıklayarak ele alıyor.[51] Başka bir İtalyan gazetesi olan Corriere d'Italia da "Türkler tarafından işgalinden sonra İzmir" haberinde, İngilizlerin, Marmara'ya asker çıkarttıklarını yazdı. "Kemalistlerin İzmir'i İşgali" haberindeyse, Şehre Türk birliklerinin girerek kenti kurtarmasından hemen sonra, evsiz barksız göçmenler tarafından istila edildiğini yazdı. Şehri yönetmekte olan Türk komutanın, salgın hastalıklara karşı sağlık ekipleri gönderdiğini tekrarlayan, Yunan birliklerinin geri çekilirken pek çok fabrikayı tahrip ettiklerini de ekledi.[52]

(Bir Emperyalizmin Sonu) (Avanti!, 15. 09. 1922)

İtalyan basınında gazetelerin dışında bazı dergilerde de Türklerin zaferi

50 *Avanti!*, 12 Settembre 1922.
51 *Corriere della Sera*, 12 Settembre 1922.
52 *Corriere d'Italia*, 12 Settembre 1922.

hakkında haber ve yorumlara rastlanmaktadır. Dönemin önde gelen İtalyan dergilerinden Oriente Moderno, 13 Mart 1921'de kurulan Doğu Enstitüsü'nün (Istituto per L'Oriente) aylık yayın organıdır. Oriente Moderno 15 Haziran 1921'de yayınlanmaya başlamıştır. Derginin Eylül 1922 tarihli sayısında, Taarruz Tarihi yanlış verilmekle birlikte Türklerin kazandığı zafer şöyle duyuruldu: "Anadolu'daki Yunan Ordusunun Topyekun Hezimeti: 18 Ağustos'ta başlayan ezici ve şimşek hızındaki Türk taarruzu, Kemalist birliklerin 9 Eylül'de saat 16.00'da İzmir'e girmesiyle sonuçlandı ve Yunan kuvvetleri Anadolu'dan neredeyse tamamen silindi."[53]

Adım adım iktidara yürümekte olan Faşistlerin yayın organı Gerarchia dergisinde yayınlanan iki yazıdan bahsedeceğiz. İlki, Ulusal Faşist Parti'nin lideri Benito Mussolini'nin yazısıdır. Benito Mussolini, Türklerin kazandığı zaferin bütün dünyayı etkileyeceği ve dengeleri değiştireceği fikrinde olduğu için yazısına anlamlı bir başlık tercih etmiştir. "La luna crescente." "Giderek büyüyen, yükselen Hilal" olarak çevirebileceğimiz şekilde bir başlık, önemli mesajlar içermektedir. Mussolini'ye göre Türk zaferiyle Yunan emperyalizminin çöküşüyle birlikte İngilizler de İslam dünyasında büyük bir itibar kaybetmiştir. Anadolu toprakları artık kesin olarak Türklerindir ve Türklerin İstanbul'a dönmeleri gerekir.[54]

Aynı dergide yayınlanan diğer makalenin yazarı Alfredo Signoretti, Türk zaferiyle Anadolu sorununun kesin olarak çözümlendiğini belirtti.[55]

Pandora kutusunun açılması (Il Popolo d'Italia, 12. 09. 1922)

---

53 *Oriente Moderno*, Anno 2, Nr. 4 (15 Settembre 1922), s. 214.

54 Benito Mussolini,"La luna crescente", *Gerarchia*, Anno: I, No: 9 (25 Settembre 1922), ss. 477-479.

55 Alfredo Signoretti, "La guerra nell'Asia Minore", *Gerarchia*, Anno: I, No: 9 (25 Settembre 1922), ss. 480-488.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzasıyla başkent İstanbul ve bütün Anadolu toprakları işgal tehlikesini yaşamaya başladı. Nitekim 13 Kasım 1918 günü İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından kontrol atlına alındı. Musul'dan Adana'ya, Kilis'ten, Antep'e ve Maraş'tan Urfa' kadar olan geniş bir bölge İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal altına alındı. Müttefiklerinden geri kalmak istemeyen İtalya da 28 Mart 1919'da Antalya ile başlattığı işgallerini Selçuk'a kadar genişletti. Anadolu'nun geleceği açısından en tehlikeli ve hazmı mümkün olmayan işgal, İzmir'in Yunan birlikleri tarafından 15 Mayıs 1919 günü işgal edilmesidir. İzmir ile başlayarak Batı Anadolu topraklarını "vatan" yapmak için gelen Yunanlılara ve onların arkasındaki güçlere karşı Türkler de bir "vatan mücadelesi" başlattılar. Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülen bu mücadelenin hedefi, işgal atındaki Anadolu topraklarını silahlı bir mücadeleyle kurtarmaktı. "Tam bağımsızlık" ülküsü ve Misak-ı Milli hedeflerine ulaşmak için yapılan mücadele, Anadolu'da işgalci olarak bulunan İtalyanlara karşı da yapılmaktaydı. Anadolu Milliyetçileri ile İtalyanlar arasında, gerçek duyguların gizlendiği, gel-gitlerin yaşandığı ve şartların getirdiği adı konmamış bir ittifak şeklinde bir ilişki yaşandı.

İtalyanlar, Anadolu'daki Türk-Yunan savaşını farklı duygu ve stratejilerle takip ettiler. Türk İstiklal Savaşı'nın başarılı olması demek, İtalyanların Anadolu ile ilgili bütün plan ve hayallerinin suya düşmesi demek olduğundan endişeyle takip ettiler. Öte yandan, kendilerine vaat edildiği halde İzmir'in kendilerine değil de Yunanlılara verilmesini de hazmedemedikleri için savaşı Türklerin kazanmasını istediler. Özetle İtalyanlar Anadolu'daki savaşı, duygularıyla Türklerin, düşünceleriyle Yunanlıların kazanmasından yanaydılar.[56] Hangi açıdan bakılırsa bakılsın savaşın seyri ve sonucu İtalyanları da çok yakından ilgilendirmekteydi. Bu yüzden, İtalyanlar, Anadolu'daki her gelişme gibi Türk-Yunan Savaşını da "üçüncü göz" olarak takip ettiler.

İtalyanlar, 1922 yazında diplomatik bir hamle yaparak Türk-Yunan sorununa diplomatik bir çözüm bulunması için Venedik'te bir konferans toplanmasını önerdiklerinde de Türklerin her an bir taarruz başlatabileceklerini ön görüyorlardı. 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Türk taarruzu hakkında İtalyan gazetelerinde ilk haberler 29 Ağustostan itibaren yer buldu. İlk haberlerin kaynağı Atina, Paris, Londra veya İstanbul çıkışlıdır. İlk haberlerin iç sayfalarda yer almasının aksine Türk taarruzu geliştikçe haberler ilk sayfadan ve manşetten verilmeye başlandı. Aynı zamanda

---

[56] Milli Mücadele dönemindeki Türk-İtalyan İlişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

savaşı birinci elden kaynaklarla takip etmek için Türkiye'ye muhabirler gönderdikleri gibi, çeşitli makalelerle savaş yorumlandı.

Bu zaferin anlamını, büyüklüğünü ve dünyada yarattığı etkiyi görmek için İtalyan kaynaklarını incelemek ve dönemin basınında bakmak bile yeterli olacaktır. İtalyan basını ve Anadolu'daki İtalyan görevliler, Türk-Yunan Savaşını yakından takip ettiler. Resmi görevliler ilgili makamlara gönderdikleri yazılarla, gazeteler de haberleriyle Yunan ordusunun hezimetini ayrıntılı olarak yansıttılar. Bunu yaparken Yunan ordusunun Anadolu içlerine giderken olduğu gibi çekilirken de, zulüm yaptıklarını, insanları öldürdüklerini ve geçtikleri her yeri yaktıklarını özellikle vurguladılar.

İtalyan gazeteleri, genel olarak Türk zaferini memnuniyetle karşıladılar. Bunda, Türkleri desteklemiş olmanın getirdiği manevi bir galibiyet hissi de rol oynamıştır. İtalyan kamuoyuna göre Türklerin Yunanlılara ve onları Anadolu'ya gönderen İngiltere ve Fransa'ya karşı kazandığı zafer, İtalyanların haklılığının da tescili anlamındaydı. Fakat bu zaferin İtalya'nın beklentileri bakımından anlamını sorgulayan gazeteler de vardı. İtalyan basınından bazı gazeteler, Türk zaferinin, aynı zamanda İtalya'nın Anadolu'daki menfaatlerinin de bittiği anlamına geldiğini savunmuşlardır. Avanti! gazetesi, 14 Eylülde L'Idea Nazionale gibi Milliyetçi gazetelerdeki hayal kırıklığını biraz da iğneleyici bir üslupla şöyle eleştirir: "Elveda imtiyaz rüyaları, orduların yorgunluğu, petrol ve maden. Elveda ticarî tekeller, nüfuz bölgeleri. Artık Türkiye ile eşit olarak görüşmek, bize verdiğinden fazlasını istememek, Venedik ve Ceneviz'in mirasına konma hayalini birkaç yüz yıl daha dondurmak gerek. Uyanıp Türkiye ile eşit şartlarda anlaşma yapmak gerekiyor."[57]

Mussolini'nin yazılarında da görüldüğü gibi, Türklerin zaferiyle Yunan emperyalizmi çökmüştür. Aynı zamanda İngiliz emperyalizmi de ağır bir yara almıştır. Masa başında çizilen haritalar ve Sevr ve türevi antlaşmalar artık tarihin çöp sepetine atılmıştır. İtalyan kamuoyuna göre Türklerin zaferi, dolaylı olarak aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nı kaybeden devletlerin de zaferi olarak yorumlanmış ve Versay sisteminin çöküşü olarak görülmüştür. Savaş sonrası statünün yeniden tespit edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

İtalyan basınında Türk zaferini, sadece Anadolu halkının zaferi olarak değil aynı zamanda mazlum milletlerin ve Müslümanların da zafer olarak görülmüştür. Bu destekleyecek haberlere de rastlanmaktadır. Avanti! gazetesindeki "Roma'daki Müslümanların Gösterisi" başlıklı haberi örnek olarak verebiliriz. Habere göre, "Roma'da ikamet eden Müslümanlar, 8 Eylül günü saat 16'da, Ankara Hükümeti'nin temsilciliğinde bir araya gelerek Türk zaferini kutlamak için dini bir tören düzenlediler."[58]

---

57 Fabio L. Grassi, *a.g.e.*, s.187.
58 *Avanti!*, 9 Settembre 1922.

İtalyan basını ve yazarların Mustafa Kemal Paşa'nın hakkını teslim ettikleri de gözden kaçmamaktadır. Haber, yorum ve fotoğraf ve karikatürlerle zaferde Atatürk'ün rolüne özel bir yer ayırdılar. Gerçek bir başkomutan olarak askeri dehasına vurgu yapıldığı gibi, Türklerin kendilerine olan güvenlerini yeniden kazanmasındaki katkısına da dikkat çektiler. Mustafa Kemal Paşa'nın iyi bir diplomat olduğu gerçeğini fark eden İtalyan basını, onu "Zaferin Mimarı" olarak selamladı. Aynı zamanda bütün Müslümanlar için bir kurtuluş sembolü haline geldiğinin altını çizildi. Atatürk'e gösterilen ilgi ve takdir edici tavır basınla sınırlı değildir. Bir grup İtalyan subayı zaferden sonra Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilciliğine bir mektup gönderdiler. Il Popolo d'Italia gazetesinde yayınlanan mektupta isimleri belirtilmeyen İtalyan subayları Türk zaferini ve Mustafa Kemal Paşa'yı şöyle kutladılar: "Büyük generaliniz ve kahramanınız Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkının özgürlüğü için elde ettiği parlak zaferler tarafımızdan büyük bir sevinçle öğrenilmiştir. Parlak zaferlerinizin sevincini Ekselanslarınızla paylaşmayı görev biliyoruz..."[59]

Çeşitli vesilelerle ifade ettiğimiz bir hususu burada da tekrarlamakta fayda görüyoruz. Milli Mücadele, sadece Türk tarihi açısından değil aynı zamanda dünya tarihi bakımından da son derece önemli bir tarihsel olaydır. Bu mücadeleyi veren halkın milliyeti, inancı, hangi coğrafyada yaşadığı çok önemli değildir. Haksızlığa ve adaletsizliğe karşı direniş olan böyle bir mücadeleyi yürüten halka ve liderlerine saygı duymak, gıpta etmek ve haklarını teslim etmek insani bir görev ve duygudur. Dolayısıyla İstiklal Savaşı'nın insanlık tarihindeki önemini daha iyi anlamak için ilgili ülkelerin kaynaklarının kullanılmasında sayılamayacak kadar çok yarar vardır. Bu çerçevede İtalyan kaynaklarının Milli Mücadele tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Gerçekten de İtalyanlar bütünü itibarıyla Milli Mücadele hareketinin büyüklüğünü, anlamını ve önemini takdir etmişlerdir. İtalyan kaynakları da ortaya koyduğu bir gerçeğe de dikkat çekmek isteriz: Böylesine bir mücadeleyi başaran millet ve liderlerine saygı, vefa ve minnet duyguları beslemek bu topraklarda yaşayan her birey için doğal bir görevdir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Avanti!; 1, 9, 12 Settembre 1922.
Corriere d'Italia; 1, 6, 7, 10, 12 Settembre 1922.
Corriere della Sera; 12 Settembre 1922.

[59] *Il Popolo d'Italia*, 13 Settembre 1922.

Il Giornale d'Italia; 31 Agosto 1922. 1, 6, 12 Settembre 1922.
Il Messaggero; 29, 30, 31 Agosto 1922. 3, 8, 10 Settembre 1922
Il Popolo d'Italia; 12, 13 Settembre 1922.
Il Secolo; 31 Agosto 1922. 9, 10, 13 Settembre 1922;
L'Epoca; 31 Agosto 1922. 5, 6 Settembre 1922
L'Idea Nazionale; 30, 31 Agosto 1922. 12, 13 Settembre 1922.
La Tribuna; 25, 29, 30 Agosto 1922. 5, 10,12 Settembre 1922.

Kitap ve Makaleler

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 1981.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, -IV-, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BABAOĞLU, Resul, "Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyar) Londra Misyonu Örneğinde Milli Mücadele'nin İkili Diplomasi Boyutu", *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2019)*, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan, Hasan Dinçer, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2021, ss. 347-366.

BALKAYA, İhsan Sabri, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 57, (Kasım 2003), ss. 1115-1131.

ÇELEBİ, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

GRASSI, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu, İtalya ve Türk Sorunu, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika*, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2003.

"L'ora dell'Italia", *L'Epoca*, 9 Settembre 1922.

MUSSOLINI, Benito,"La luna crescente", *Gerarchia*, Anno: I, No: 9 (25 Settembre 1922), ss. 477-479.

Mussolini, "La Portata", *Il Popolo d'Italia*, 9 Settembre 1922.

"Mustafà Kemal Pascià", *L'Epoca*, 10 Settembre 1922.

OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Rastignac, "La fine di una illusione", *La Tribuna*, 1 Settembre 1922.

SALVANESCHI, Nino, "I Turchi attacano Smirne: La capitolazione greca é imminente", *La Tribuna*, 10 Settembre 1922.

SIGNORETTI, Alfredo, "La guerra nell'Asia Minore", *Gerarchia*, Anno: I, No: 9 (25 Settembre 1922), ss. 480-488.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK ORDUSU İLE YUNAN ORDUSU ARASINDA GERÇEKLEŞEN BÜYÜK TAARRUZ SÜRECİNDE İTİLAF DEVLETLERİ'NCE PLANLANAN VENEDİK KONFERANSI'NIN ALMAN BASININA YANSIMASI

Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN
Orcid No: 0000-0002-8616-8968
Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü
e-posta:kastanyuksel@hotmail.com

Giriş

Milli Mücadelede Türk ordusu ile Yunan ordusu arasında 23 Ağustos 13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk ordusu tarafından kazanılması sonrasında Yunan ordusu geri hatta çekilerek taarruzdan savunmaya geçmiştir. TBMM Hükümeti'nin Yuna ordusunun Misakı Milli sınırları dışına çekilmesi ısrarı kabul edilmeyince bu amaç doğrultusunda Türk ordusu 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar hattından taarruz başlatmıştır. Yunan ordusu direnememiş ve hızla savunma hattında çekilerek 30 Ağustos'ta Türk ordusuna karşı bir savunma savaşı gerçekleştirmiş ve yine başarılı olamamıştır. 1 Eylül tarihinden itibaren Yunan ordusu İzmir, Balıkesir ve Bursa istikametlerine doğru hızla geri çekilmeye başlamıştır.

Türk ordusunun 30 Ağustos'taki başarısı sonrasında Yunanistan'da siyasi karışıklıklar başlamış ve Yunan Hükümeti İtilaf Devletleri nezdinde bir ateşkes arayışına girmiştir. İşte bu süreçte İngiltere, Fransa ve İtalya'nın girişimleri ile TBMM Hükümeti ile Yunan Hükümeti arasında ateşkes görüşmesi için Venedik'te Eylül ayının sonuna doğru bir konferans düzenlenmesi girişimlerine başlanmıştır. Yunan Hükümeti'nin talebi üzerine başlayan bu ateşkes arayışında TBMM Hükümeti'nin ikna edilmesi gerekiyordu. Ancak TBMM Hükümeti'nin ateşkes için İstanbul ve

Trakya'nın boşaltılması ön şartının bir türlü aşılaması nedeniyle Venedik Konferansı toplanamamıştır.

Bu çalışmanın amacı Büyük Taarruz sürecinde TBMM Hükümeti ile Yunan Hükümeti arasında İtilaf Devletleri himayesinde Venedik'te bir konferansın düzenlenmesiyle ilgili Alman gazetelerinde çıkan haberleri incelemektir. Çalışmada nitel araştırma içerisinde tarama ve doküman incelemesi metotları kullanılmış elde edilen metinler içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada gazete nüshaları gün ve gün taranmış, Venedik Konferansı ile ilgili haberler sınıflandırılarak haberlerin içerikleri değerlendirilmiştir. Çalışma Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki müttefiki olan Almanya'da Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı kazandığı Büyük Taarruz Zaferi ve İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümet'ini Venedik Konferansı'na çekme sürecinin nasıl takip edildiğinin tespit edilmiştir.

Büyük Taarruz Öncesi Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri Arasında Anadolu'nun Durumu

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nı 30 Ekim 1918 tarihinde itilaf Devletleri ile imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile sonlandırmasına rağmen savaş sonunda işgal edilmemiş sınırları kısa süre içinde İtilaf Devletleri tarafından çeşitli bahanelerle işgal edilmeye başlanır. 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te galip devletlerle mağlup devletlerarasında barış görüşmeleri başlatılırken Osmanlı Devleti ile görüşmeler daha ileri tarihe ertelenmiştir. Bu süreçte Yunanistan ile anlaşılarak Yunan askerlerinin Anadolu'ya asker çıkarmasına izin verilmiştir. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan askerinin İzmir'e çıkmasının bir gün sonrası 16 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal İstanbul'dan Samsun'a hareket etmiştir. Yunan ordusu İzmir'e çıktıktan sonra şehirde kanlı mücadeleler başlamış, Müslüman ve Türk halkına büyük eza ve çile çektirilmiştir. Halk evlerini ve eşyalarını bırakarak iç bölgelere çaresizce göç etmek zorunda kalmıştır. Yunan ordusu Haziran 1920'te başladığı taarruz sonrasında Balıkesir, Aydın, Manisa, Bursa gibi şehirleri almıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile İtilaf.Devletleri 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Anlaşması imzalamıştır. Ancak bu anlaşma TBMM ve Hükümeti tarafından onaylanmamıştır.[1]

İtilaf Devletleri bu defa TBMM Hükümeti'ni zor durumda bırakarak anlaşmayı kabul ettirmek amacıyla başlattığı taarruzlarında I. ve II. İnönü savaşlarında yenilmişse de Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde başarılı

---

1 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1984,s.614-640; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askerî, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.522-525; Suat İlhan, *Askerlik, Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990, s.330.

olarak Polatlı yakınlarına kadar gelmiştir. Türk Ordusu ile Yunan ordusu arasında 23 Ağustos 13 Eylül 1921 tarihlerinde gerçekleştirilen Sakarya Meydan Muharebesi'ni Tür ordusu zaferle kazanınca artık Sevr Barış Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi iyice zora girmişti.[2]

Sakarya Meydan Muharebesi ile ordunun ve milletin yeniden toparlanması için zamana ihtiyaç olduğundan yeni bir savaş için yaklaşık bir yıl beklenmiştir. Bu süreçte Yunan ordusu geriye çekilmiş, Türk ordusunun taarruz etmemesiyle rahatlamıştır. Batı'da savunmaya geçen Yunan ordusu Gemlik Körfezi'nden Bilecik, Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın doğusu, aşağıda ise Büyük Menderes Irmağı'nı takiben Ege Denizi'ne uzanan bir hatta durmaktaydı. Yunan Hükümeti Şubat ve Mart 1922 tarihlerinde Londra ziyareti yaparak Anadolu'ya askeri yardım takviyesi istemiş, fakat Lloyd George bu isteğe olumsuz yaklaşmıştır. Başbakan Gounaris yardım alamayınca Anadolu'dan askeri geri çekme tehdidinde bulunsa da ülkede bu makbul görülmeyince Hükümetini istifa aşamasına gelir.[3]

TBMM Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Şubat ayında Paris ve Londra ziyaretleriyle barış görüşme zeminini kontrol eder. Yusuf Kemal Bey İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileriyle Mart 1922'de Paris'te Sevr Barış Anlaşması hükümlerini revize etme isteğinde bulunur. TBMM Hükümeti anlaşmak için Yunan ordusunun derhal Anadolu'yu boşaltması şartını öne sürünce görüşme olumsuzlukla sonlanır. Mustafa Kemal Haziran ayında taarruz kararı alsa da bir süre bunu gizli tutar. Temmuz ayında İçişleri Bakanı Fethi Bey bir kez daha Londra ve Paris'e giderek diyalog ile barış imkânı sağlamaya çalışsa da bir sonuç alamaz. Bunun üzerine Fethi Bey 14 Ağustos'ta Ankara'ya "Milli gayenin sağlanması, ancak askeri faaliyetlerle kabil olabilecektir" görüşünü gizli bir şekilde bildirince Mustafa Kemal'in talimatıyla 14 Ağustos'ta Kolordular taarruz için yürüyüşe başlar. 19 Ağustos tarihinde Mustafa Kemal Akşehir'e giderek komutanlarına taarruz günü ve saatinin talimatı verilir. 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyon hattından Yunan ordusuna taarruz harekâtına başlamıştır.[4]

26 Ağustos 5 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberler

Tablo 1 'de görüldüğü gibi 26 Ağustos'ta 1, 29 Ağustos'ta 1, 30 Ağustos'ta 4, 31 Ağustos'ta 5, 3 Eylül'de 2, 5 Eylül'de 13 haber yer alır. Gazetelerde 27 ve 28 Ağustos, 1, 2 ve 4 Eylül tarihlerinde haber yer almaz.

---

[2] Fahri Belen, "Yunan Cephesi Nasıl Yarıldı?" Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan, İstanbul 1972,s.262.

[3] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.12, TBMM Basımevi, Ankara 1922,s.262.

[4] Yusuf Kemal, Tengirşek, "Vatan Hizmetinde" *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Ekim 1968, İstanbul 1968.

Tabloda gün ve gün gazeteler ve gazetelerde yer alan haber başlıkları verilmiştir.

Tablo 1: 26 Ağustos 5 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberler

26 Ağustos	Berlıner Volks Zeitung (M.A.)	Doğuda savaş yeniden alevleniyor. Türk ordusunun Izmir'e yönelmesi	
29 Ağustos	Berlıner Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)	Küçük Asya'da Türk Taarruzu	
30 Ağustos	Berliner Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)	Kuçuk Asya'da Türk İlerleyişi	
	Deutsche Allgemeine Zeitung (A.A.)	Türkler Afyonkarahisar'da	Küçük Asya'da Yeni Bir Türk Taarruzu
		Yunanlılar geri çekiliyor	
31 Ağustos	Deutsche Allgemeine Zeitung (A.A.)	Theotokis und Stratos nach İzmir	
	Deutsche Allgemeine Zeitung (M.A.)	Türk Taarruzu	
	Berliner Volks Zeitung	Türklerin zafer taarruzu	
	Berliner Volks Zeitung	Doğudaki savaş alanından	
	Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	Türklerin zafer taarruzu	
3 Eylül	Berliner Börsen- Zeitung (M.A.)	Yeni Savaş	Venedik Konferansı Öncesi
5 Eylül	Täglicher Rundschau	Yunanistan'ın ateşkes talebi	
	Täglicher Rundschau (A.A.)	Ateşkes görüşmeleri	Türklerin şartı Küçük Asya ve Trakya'nın tahliyesi
	Berliner Börsen- Zeitung (M.A.)	Yunanistan Küçük Asya'yı tahliye ediyor	Yunanistan Küçük Asya'yı tahliye ediyor.
	Berliner Börsen- Zeitung	İtilaf Devletleri ve Yunanistan'ın Ateşkes talebi	
	Berlin Vossische Zeitung (M.A.)	Yunan ordusunun geri çekilmesi	
	Berlin Vossische Zeitung	Ateşkes Çağrısı	
	Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	Yunanlıların İzmir'e Geri Çekilişi	
	Berliner Volks Zeitung (M..A.)	Yunan cephesinin yarılması	Taviz hazır
	Berliner Volks Zeitung (M..A.)	Doğu'da İtilaf Devletleri Müdahalesi	Ateşkesin uygulanması. -Ankara'nın şartları

Tablo 2'de görüldüğü gibi 26 Ağustos- 5 Eylül tarihleri arasında incelenen gazetelerdeki haberler içerik analizi ile incelendiğinde frekans değerleri olarak 18 ile Ateşkes Anlaşması ve Venedik Konferansı yer alır. Daha sonra 12 ile Türk taarruzu, 9 ile Doğu Konferansı, 7 ile Ortadoğu ve Türklerin Şartı, 5 ile Türk ordusunun ilerleyişi, 2 ile Boğazlar ve 1 ile Rum ve diğer Gayri Müslimler yer alır.

Tablo 2: 26 Ağustos 5 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberlerde Yer Alan Bulgular

	BVOLKZ	BBZ	BVossischeZ	DAZ	BTÜHZ	TR	F
Ateşkes Anlaşması	2	4	3		6	3	18
Venedik Konferansı		6	5	2	4	1	18
Türk Taarruzu	3	3	2	1	4		12
Doğu Konferansı	2	2	2	1	2		9
Ortadoğu		4		2	1		7
Türklerin Şartı	3	1	1		1	1	7
Türk Ordusu ilerleyişi		1	1		3		5
Boğazlar			1		1		2
Rumlar ve Gayri Müslimler		1					1

Bu bulgulara göre Türk ordusunun taarruzu, Yunan ordusunun geri çekilişi, Türk ordusunun kazandığı büyük zafer öne çıkmazken daha çok Ateşkes ve Venedik'te toplanacak olan konferansta bir barış yapılması öne çıkmıştır. İtilaf Devletleri daha çok Doğu Sorunu 'nu bir barış ile sonlandırmak için ilk adımın ateşkes olması gerektiği için bu yönde çalıştıkları görülmektedir. Türk taarruzu, kazanılan zafer bir taraftan Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın durumunu zorlaştırırken diğer taraftan TBMM Hükümeti'nin ateşkes ve barış şartlarını belirlemede elini kuvvetlendirmektedir.

26 Ağustos-5 Eylül arasında gazetelerde yer alan haberleri şu şekildedir:

25 Ağustos Paris kaynaklı "Doğuda savaş yeniden alevleniyor" başlıklı haberde Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserinden, Küçük Asya'da büyük bir Türk taarruzunun yakın olduğunu bildiren bir rapor alındığı yer alır. Türk milliyetçileri, geniş çaplı bir askeri operasyonla planlanan Doğu Konferansı'nda Ankara Hükümeti'nin konumunu kuvvetlendirmek istemektedir. Yunanlıların da konferansın sahada olup bitenleri ortaya koyması ve İstanbul'a yönelmiş olan ilginin büyük bir aceleyle devam etmesini planladığı ifade edilmiştir. Burada Doğu Konferansı'yla Venedik Konferansı kastedilmektedir.[5]

29 Ağustos Londra kaynaklı "Küçük Asya'da Türk Taarruzu" başlıklı haberde Venedik'te Ortadoğu konulu bir konferansın düzenlenmesine yönelik hazırlıklar yapılırken, Türk milliyetçileri Küçük Asya'daki Yunanlılara karşı çok güçlü bir şekilde İzmir'in 200 İngiliz mili doğusundaki stratejik merkez Afyonkarahisar'da bir taarruz başlattığı, Yunanlıların Afyon-

[5] Berliner Volks Zeitung, 26 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.

karahisar'ın yaklaşık 100 mil kuzeyindeki Eskişehir'de Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçtikleri yer alır.[6]

Londra kaynaklı "Küçük Asya'da Türk Taarruzu" başlıklı haberde Milliyetçi çevrelerde, Ankara Hükümeti daha fazla diplomatik tartışma fikrinden vazgeçtiği için saldırının, planlanan Venedik Konferansı'na bir yanıt olduğu söyleniyor. Fethi Bey'in Londra ziyareti, Ankara'nın sorunu barışçıl yollarla çözmeye yönelik son girişimi olduğu yer alır. İngiliz devlet adamlarının kendisine bir söz vermeyi reddetmesi ve Lloyd George'un Avam Kamarası'nda Yunanistan'ın çıkarlarını savunduğu konuşması taarruz için son ivmeyi vermiştir. Ankara Hükümeti bunun üzerine askeri bir harekâta geçmeyi karar vermiştir.[7]

29 Ağustos Yunan Ordu Raporuna dayalı "Küçük Asya'da Yunan yenilgisi" ve "Türkler Afyonkarahisar'da" başlıklı haberlerde İstanbul'dan Konya ve İzmir'e uzanan demiryolu hattının birleştiği yerde bulunan Afyonkarahisar'ın alınmasıyla Türkler, Venedik'teki yeni Doğu müzakerelerinden kısa bir süre önce, orada iki kat ağırlık taşıyabilecek olağanüstü bir askeri başarı elde ettikleri yer alır.[8]

"Yunanlılar geri çekiliyor" başlıklı haberde Aniden Atina'dan gelen ordu raporlarının Küçük Asya savaş sahasındaki fiili durumdan dolayı Venedik'te yapılması planlanan Doğu Konferansı'nın tarihinin henüz belirlenmediği belirtilir. 29 Ağustos Londra kaynaklı haberde de oradaki resmi çevrelerde Kemalist taarruzun herhangi bir büyük önemi reddediliyor ve yalnızca Venedik Konferansı'nı etkilemek için yapıldığına inanıldığına yer verilir.[9]

"Türklerin zafer taarruzu" ve "Eskişehir alındı" başlıklı haberde bu taarruzun Venedik Konferansı'ndan kısa bir süre önce başlatılmış olmasının önemli olduğuna, Türkleri ümidiyle destekleyenlerin ya İtilaf konusunda şüpheleri olmalı ya da onu sona erdirmek istemelidir. Türklerin kazandığı avantajın bir dereceye kadar "Avrupa'nın onlara sağladığı" topçu ve mühimmattan kaynaklandığı yazar. İngiltere için Hindistan, Mezopotamya ve Mısır'a karşı sorumluluğu diğer güçlerden daha büyük tehlikededir ve İngilizler tüm güçleri Ortadoğu'da barışı sağlamaya yönelik olmalıdır. Ancak, İyonya'lı Rumların güvenliğini garanti altına alacak bir barış olmalıdır denmektedir.[10]

İstanbul kaynaklı "Türk Taarruzu" başlıklı haberde Ankara Hükümeti, bu operasyonların genel bir taarruz olarak görülmemesi gerektiğini, sadece gelecekteki saldırılar için elverişli bir konum elde etmeyi amaçlayan bir

6 Berliner Börsen- Zeitung, 29 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
7 Berliner Börsen- Zeitung, 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
8 Deutsche Allgemeine Zeitung, 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
9 Berliner Tageblatt und Handels Zeitung 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
10 Deutsche Allgemeine Zeitung, 31 Ağustos 1922, Akşam Baskısı.

keşif operasyonu olarak görülmesi gerektiğini ilan eder. Ankara ilerlemeyi büyük bir zafer olarak kutlamaktadır. Atina'da aşırı bir dehşet ve sinirlilik hali yer alır. İngiliz Hükümeti'nin Müttefiklerin işbirliği olmadan hiçbir şey yapmaya niyeti olmadığı ilan eder. Ancak Türklerin daha fazla başarı elde etmesi halinde yaklaşan Venedik Konferansı'nda daha ulaşılabilir olacaklarına inanıldığı yer alır.[11]

"Yeni bir savaş" başlıklı haberde askeri taraf öncelikle, beklenmedik Türk taarruzunun Küçük Asya'da yol açtığı yeni olaylarla ilgileniyor. Görünüşe göre Mustafa Kemal'in saldırısı rakibini tamamen hazırlıksız yakaladı. Anadolu'nun iç kesimlerinde Yunanlıların ele geçirdiği en önemli şehirler Türklerin eline geçmiştir ve İstanbul'un doğu karakolu Bursa'nın savunulamaz olduğu söylenmektedir. Görüldüğü kadarıyla, stratejik durum, Mustafa Kemal birkaç yüz kilometre genişliğindeki Yunan cephesinin ortasına saldırdı ve o kadar derinden geçti ki, güneydoğu ve kuzeybatıdaki iki kanat umutsuzca havada asılı kaldı. Türklerin yaz sonunda taarruzları için kaybetmeleri başarılarını daha da belirleyici kılıyor: Kral Konstantin bir kez daha karşı saldırı için para ve asker bulsa bile, bu yıl artık bunu yapamazdı. Yağmurlu sonbahar ve kış, Küçük Asya'da herhangi bir operasyonu imkânsız hale getirdi denmektedir.[12]

Trakya'da Konstantin'e karşı yapılan gösteri açıkça Yunanlılar için bir trajedi haline gelir. Konstantin, Türk başkentine yapılan hava saldırısıyla çöken prestijini güvence altına almak ister. Bu nedenle ordusunun önemli bir bölümünü Çatalca hattında toplanır. Muhtemelen Küçük Asya cephesini en değerli unsurlardan mahrum eder. İstanbul'daki İtilaf misyonları, Yunan gösterisini kınamakta o kadar şaşırtıcı bir şekilde birleştiler ki, protestoları kaldırılan kolu felç eder. Mustafa Kemal ayrıca bir Yunan ilerleyişi durumunda İstanbul'a orduyu yürütmekle tehdit eder ama tehdit ederek bırakır. Gevşek mitinglerinin gürültüsü, zayıftır.

Ortadoğu'daki ilişkilerin gelişmesinde İngiltere ve Fransa'nın çıkarları, bu durumda, iki ülkenin gazetelerinin Paris ve Londra'daki hükümetlerin bu konuda parmağı olduğu suçlamasıyla birbirlerini suçlamalarında ortaya çıkıyor. Dikkat edin: Fransız gazeteleri (kaçan) Yunanlıların İngilizler tarafından desteklendiğini söylüyor. İngiliz gazetelerinde Türklerin Fransız uçakları ve füzeleri olduğu iddiası her halükarda gerçeğe daha yakın olmalıdır. İki İtilaf gücünün çıkarları yeniden çatışır. Bu soruları çözmeyi planlayan Venedik Konferansı, onun istediğinden daha fazla uğraşması gerekecek. Türk-Yunan savaşının yeni döneminin bir an önce bitmesi ve Fransa ile İngiltere arasındaki bu konudaki atmosferin hızla ve iyice temiz-

---

11 Berlin Vossische Zeitung, 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.

12 Berliner Börsen Zeitung, 03 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

lenmesi bizim için ancak iyi olabilir. İngiltere için Ortadoğu'daki karar büyük önem taşıyor. Versay'dan beri İngiltere'nin Doğu'ya yönelik endişeleri kaderimize gölge düşürdü denmektedir.

2 Eylül Londra kaynaklı "Venedik Konferansı Öncesi" başlıklı haberde İngiliz Hükümeti dün Fransız Hükümeti'ne Orta Doğu Konferansı'nın Venedik'te düzenlenmesine ilişkin bir nota göndermiştir. Konferansın çok yakında toplanacağı ümidini ifade edilir. Anadolu'da savaşın yeniden başlaması göz önüne alındığında, İngiliz Hükümeti'nin notu artık konferansın ön koşulu olarak acil bir ateşkes için orijinal önerisini alıntılamıyor, ancak diğer yandan Türklere savaşa katılma sözü verilemeyeceği konusundaki tutumunu kararlı bir şekilde koruyor. Yunanlılar tarafından Küçük Asya'nın boşaltılması yoluyla müzakereler verilebiliyordu. Daily Telegraph'ın diplomatik muhabiri not hakkında yorum yaparken, Venedik Konferansı'nın yalnızca öneride bulunma yetkisine sahip olacağına ve tüm önerilerin öncelikle tüm Müttefik hükümetler tarafından kapsamlı bir şekilde istişare edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Paris kaynaklı "Doğu Savaşı" ve "İtilaf Devletleri müdahale etmiyor" başlıklı haberlerde resmi bir nota ile Yunan Hükümeti'nin Yunan-Türk ihtilafını çözmek için acil müdahaleyi sağlamak amacıyla Müttefiklerle özellikle de İngiltere ile bir adım attığını reddettiğine değinilir. 4 Eylül Paris kaynaklı haberde Fransız Hükümeti bir gün önce Doğu Sorununa ilişkin İngiltere'nin notasına yanıt verdiği, İngiliz Kabinesine, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri 'ne ve Yunanistan'daki Fransız Bakan'a, Ankara, Atina ve İstanbul Hükümetlerine yapılacak davete katılmaları için talimat gönderdiğini bildirmiştir. [13]

Londra kaynaklı "Ateşkes görüşmeleri" ve "Türklerin şartı Küçük Asya ve Trakya'nın tahliyesi" başlıklı haberlerde Daily News, bir gün önce İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin temsilcileri arasında Yunan-Türk savaşında ateşkes sağlanması konusunda görüşmelerin yapıldı yer alır. Bu tartışmalarda İtilaf Devletleri arasında tam bir anlaşma olduğu söyleniyor. Resmi çevrelerde, ateşkes için ana koşulların Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması olacağı varsayılmaktadır. Ankara Hükümeti'nin de Yunanlıların Trakya'dan vazgeçmesini talep etmesi muhtemeldir, ancak İtilaf Devletleri bu konuda geri adım atmak istemiyorlar. [14]

Paris kaynaklı haberde ise Petit Parisien Yunanlıların sonunda Küçük Asya'da oyun oynadıklarını ve tüm Küçük Asya'nın ve iç bölgelerin Türk kalması gerektiğini yazar. Yeni bir kritik soru, Rusya'nın daha sonra nasıl davranacağıdır. Bu zorluklar göz önüne alındığında, savaş öncesi durumu

13 Berliner Volks Zeitung, 03 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
14 Tägliche Rundschau, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

düzeltmek en iyisi gibi görünmektedir. Echo de Paris, Yunan emperyalizminin fiyaskosu hakkında sert bir yorum yapar. Yunanlılar, korumaya yetecek kadar güçlü olmadıkları şeylerden vazgeçmeyi tercih etmelidirler denmektedir.

4 Eylül Paris kaynaklı haberde Fransız Hükümeti, Venedik Konferansı'nın toplanmasına ilişkin en son İngiltere'nin notasına dün yanıt verir. Aynı zamanda Fransa Dışişleri, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği General Ballet'e ve Atina'daki Fransız maslahatgüzarına, Yunanlılar ve Türkler arasındaki ortak anlaşmanın yapılabilmesi için Venedik'te yapılacak açılışlara ilişkin kesin talimatlar gönderir. Konferansın tarihi Eylül ayının sonu görünmektedir. Londra kaynaklı haberde ise yetkililerin Yunan Hükümeti'nin İngilizleri Küçük Asya'nın tamamını tahliye etme kararı konusunda bilgilendirdiğini doğrulamaktadır. Burada ayrıca Yunanistan'ın bir ateşkesin bir an önce sonuçlandırılması için çaba gösterdiği de belirtilir. Ayrıca bu haberlerden, Yunanistan'ın yenilmiş hissettiği ve sonunda mücadeleden vazgeçmesi gerektiği izlenimi ediniliyor. Bu savaşın yenik bitirilmesi ile Venedik Konferansı Türkiye'nin başarısı temelinde gerçekleştirilmelidir. Şu anda bu, "kılıcı" inatçı Ankara Yunanistan'a karşı olması gereken Doğu politikasında İngiltere için bir yenilgi ve bilindiği gibi uzun süredir Türk kartını destekleyen Fransa için bir kazanç anlamına gelir. Yunanistan'ın kendisinde, Büyük Yunan emperyalizminin gözle görülür çöküşünden sonra, ciddi iç siyasi yansımaların olmaması olası değildir.[15]

Paris kaynaklı "Bursa Türkler tarafından alındı" ve "Ateşkes Çağrı" başlıklı haberlerde Ankara'dan Bursa'nın Türklerin elinde olduğu haberinin geldiğine yer verilir. Türk taarruzu tüm cephelerde devam ediyor. Reuters'in haberine göre İngiliz Hükümeti, ortak bir adım atarak Yunanlılar ve Türkler arasında bir ateşkes sağlanması için Paris ve Roma hükümetleriyle çoktan temasa geçmiştir. Petit Parisien, Boğazların iki yakasının Türklere geri verilmesini, bu durumun Doğu sorununa yarım yüzyıl daha verilecek en iyi çözüm olarak görüldüğünü yazar.[16]

Londra kaynaklı haberde İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Kabine Konseyi, Fransız Başbakanı Poincare'in yeni notasına İngiliz yanıtına karar verecek ve Küçük Asya ve Venedik Konferansı'ndaki durumu tartışacaktır. Yunan yenilgisi, Londra'nın sabah gazetelerinin de ana konusu olur. Daily Telegraph, ateşkes yönünde atılan adımları memnuniyetle karşılıyor. Bununla birlikte, bu modern zamanlarda ateşkes, mağlup bir devlete ağır yükümlülükler yükler ve bu durumda Kemal'in şartlarının oldukça ağır olacağı kesin. Kemal birkaç hafta önce, son silah çağrısını yaptığında, bir

[15] Berlin Vossische Zeitung, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
[16] Berlin Vossische Zeitung, 05 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

bedel olarak Küçük Asya'nın tahliyesini talep etti. Şimdiye kadar, şartlarının arttığına şüphe yok. Ancak Kemalin askerleri çok ileri giderse, sadece Atina Hükümeti'yle değil, aynı zamanda daha az ilgilenilen İngiltere, Fransa ve İtalya ile de uğraşmak zorunda kalacaktır.

İstanbul Havas kaynaklı haberde Fransız, İngiliz ve İtalyan makamlarının Ankara Hükümeti'ne Yunanistan'ın acil bir ateşkes anlaşması yapılması şartıyla Küçük Asya'nın tahliyesini kabul edeceğini söylerler. Onaylanması halinde, parlamenterler operasyonu değerlendirmek için tarafsız bir bölgede toplanacaktır. Cenevre kaynaklı bir başka haberde İngiliz basınında İstanbul'daki İtilaf Devletleri arası rejime yönelik gerçek korkular yer almaktadır. Daily Telegraph'taki Albay Repington, İstanbul'da yoğunlaşan İtilaf Devletleri birliklerinin Türklere direnmek için tek bir güç olarak yönetilebileceğinden şüphe etmektedir. Yunan ordusunu kullanarak Küçük Asya'daki Türk egemenliğini ortadan kaldırmaya yönelik "Büyük Program'ın tamamen başarısız olmasının ardından, İngilizlerin ilgisinin şimdi yeniden Doğu politikasına döndüğünü söylemeye gerek yok, ancak bu durum Londra'da daha uzak bir geleceğe yönelik bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.[17]

Son İtilaf Devletleri gemisi sayesinde, mevcut statüde ısrar edildi ve sadece olağan Küçük Asya'nın, barışın imzalanmasından sonra belirli bir süre içinde, yani beş ay içinde Yunanlılar tarafından boşaltılması konusunda taviz verildi. Eski Ankara İçişleri Bakanı Fethi Bey bu yaz İngiliz Hükümeti'ne yaptığı resmi olmayan bir ziyarette bir uzlaşma olasılığını ima etti. Bundan sonra Türkler İstanbul'u geri alacak, ancak Çanakkale Boğazı geçişi Milletler Cemiyeti'nin egemenliği altında tarafsız hale getirilecekti. Refet Bey, bu taviz karşılığında Edirne ve Trakya'nın geri verilmesini ve 1919'dan itibaren kuvvetle artan Türk-Bulgar sempatisine uygun olarak Bulgaristan'ın denize açılan bir koridorunu talep etti. Refet Bey'in istekleri o dönemde başarısız olmuştu. Ancak, Türkiye'nin büyük zaferler kazandığı bu anda, Ankara'da barışa olan aşırı büyük ihtiyacın da gözden kaçırılmaması gerektiğine dikkat çekiyorlar. Yunan ordusunun dönüş aşamasında verdiği tahribat, yorgun düşen ülkenin barış özlemini artırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Tamamen milliyetçi unsurlar artık yılbaşındaki gibi katı görüşlere sahip değiller. Fransa ve İtalya'nın şu anda Türklere, İngiltere ile düşmanlığı ve düşmanlığı uzatmayı da amaçlayan tavsiyelerde bulunduğu da kabul edilmemelidir. Fransa'nın çıkarları da sonradan Türk zaferiyle tehdit ediliyor. Bu koşullar altında, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a veya Küçük Asya'nın başka bir yerinde hazır bulunacağı İngiliz-Türk müzakerelerinin yakın zamanda başlayacağına dair raporların gerçekleşmesine dair kesin bir olasılık vardır.

[17] Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

Londra kaynaklı "Taviz Hazır" başlıklı haberde Yunan dışişleri bakanı, Atina'daki İngiliz elçisi ile Küçük Asya'daki askeri yenilginin siyasi sonuçlarının tartışıldığı uzun bir görüşme yapmıştır. Yunan Hükümeti, askeri yenilginin baskısı altında, Ankara Hükümeti'ne taviz vermeye hazırdır. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserler Ankara Hükümeti'nin diplomatik temsilcisiyle yakın temas halindeler ve Atina ile Ankara arasında arabuluculuk yapmaya çalışıyorlar. Ankara Hükümeti Sevr Antlaşması'nın feshedilmesini talep ettiği ve Yunanistan'ın sadece İzmir'i geçici olarak değil, aynı zamanda İzmir bölgesinden kalıcı olarak vazgeçmesi konusunda ısrar ettiği için müzakereler özellikle zorlaşıyor denir.[18]

6-9 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberler

Tablo 3'te görüldüğü gibi gazetelerde 6 Eylül'de 11, 7 Eylül'de 18, 8 Eylül'de 19 ve 9 Eylül'de 24 haber yer alır. Tabloda gün ve gün gazeteler ve gazetelerde yer alan haber başlıkları verilmiştir.

[18] Berliner Volks Zeitung, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

Tablo 3: 6-9 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik'le İlgili Haberler

6 Eylül	Täglicher Rundschau	İngiliz Bakanlar Kurulu	Fransızlarla İngilizlerin not değişimi
		Yunanistan'ın Ateşkes Ricası	Venedik Konferansı'na Doğru
	Berliner Börsen- Zeitung (M.A.)	İtilaf Devletleri Yunanlılar ve Türkler arasında bir ateşkese aracılığı	
	Berlin Vossische Zeitung	Amerika ve Yakındoğu	
	Berlin Vossische Zeitung (A.A	Yunanistan Ateşkes Arayışı	
	Tageblatt und Handels Zeitung	İngiltere ve Türk İlerleyişi	Anadolu'da Türk zaferi
	Berliner Volks Zeitung	Yunan çöküşü	
	Der oberschlescische Wanderer	Yunanlılar ateşkes istiyor	
7 Eylül	Täglicher Rundschau (M.A)	Yunanistan'ın ateşkes talebi	
	Berliner Börsen- Zeitung	Ateşkes hakkında	Arabulucu olarak Fransa
	Berlin Vossische Zeitung	Yunanistan'ın Konstantinopolis'e karşı saldırısı mı?	
	Berlin Vossische Zeitung (A.A)	Ankara'nın barış şartları.	
	Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	Ateşkes için resmi Yunan talebi	İngiliz Fransız Arabuluculuk Eylemi
		Türklerin İzmir'de daha da ilerlemesi	İtalya ve Yunan Yenilgisi
		Avrupalıların İzmir'den kaçışı	İzmir'in düşüşü kaçınılmaz
	Berliner Volks Zeitung (A.A)	Müzakere beklentisi yok	Parçalanmış Sevr
		Küçük Asya'da yeni savaşın sonu	Mücadelenin dersleri
	Der oberschlescische Wanderer	Türkler ateşkesi reddediyor	Yunanistan'ın çöküşü
		Büyük güçlerin rolü	
8 Eylül	Täglicher Rundschau (M.A)	Müttefik birliklerin inişi	Ateşkes müzakereleri
	Täglicher Rundschau (A.A)	İngiltere İstanbul'u koruyor	İngiliz Bakanlar Konseyi Kararı
		Büyük Müttefik Konferans?	
	Berliner Börsen- Zeitung (M.A)	Ateşkes hazırlıkları	Yunanistan, Küçük Asya'yı tahliye etmeye hazır
	Berliner Börsen- Zeitung (A.A)	İngiliz görünümü	Boğazlar tutulmalı
		İngiltere'de endişe	Türklerin Mezopotamya'yı işgali
	Berlin Vossische Zeitung (A.A)	Küçük Asya'nın tahliyesini yasaklamak	İngiltere ateşkes istiyor
	Berlin Vossische Zeitung (A.A)	Yunan çöküşü	
	Tageblatt und Handels Zeitung	Ateşkes Talebi	
	Berliner Volks Zeitung (M.A)	Doğu'da Müttefikler ve Kaos	Ortak şartname?
	Berliner Volks Zeitung (A.A)	Yunan cephesinin çöküşü	İngiltere'de endişe
9 Eylül	Täglicher Rundschau (M.A)	Venedik Konferansı'nın hızlandırılmış toplanması	
	Die Voss Berlin	Doğu'da İngiliz başarısızlığı	Savaş alanlarında dünya tarihi
	Berliner Börsen- Zeitung (M.A)	Venedik Konferansı	Yunan Notası Ankara'ya iletildi
	Berliner Börsen- Zeitung (A.A)	İtalya'nın Barış Çabaları	Ankara'nın ateşkes şartları
		İngiltere'nin itirazı	Boğazların özgürlüğü kısıtlanmamalıdır
	Berlin Vossische Zeitung (M.A)	Venedik'te barış görüşmeleri	İtalyan hükümetinden bir teklif
	Berlin Vossische Zeitung (A.A)	Türk Ateşkes Şartları	İngiltere Boğazlar için savaşıyor
		Kemal'in zafere giden yolu	
	Tageblatt und Handels Zeitung	İtalyan arabuluculuk kampanyası	Kemal Paşa'nın ateşkes şartları
		Tahliye başlangıcı İzmir	
	Berliner Volks Zeitung (M.A)	İngiliz-Fransız Karşıtlığı	
	Berliner Volks Zeitung (A.A)	Çanakkale sorununun yeniden açılması	İngiltere, Fransa'dan taahhütlü beyanlar talep ediyor
		İtalya'nın Barış Adımı	Venedik Konferansına Davet
		Ateşkes Şartları	
	Briefetal-Bote Amtsbezirks-Anzeiger und Zeitung		Ateşkes Arayışı

Tablo 4'te görüldüğü gibi 6- 9 Eylül tarihleri arasında incelenen gazetelerdeki haberler içerik analizi ile incelendiğinde frekans değerleri olarak 74 ile Ateşkes Anlaşması, 47 ile Boğazlar (Çanakkale ve İstanbul), 46 ile Venedik Konferansı ve Ortadoğu yer alır. Ayrıca 38 ile Türk Taarruzu, 28 ile Türklerin Şartı, 20 ile İzmir'deki durum, 17 ile Türk Ordusunun ilerleyişi, 16 ile Sevr Barış Anlaşması, 15 ile Rumlar ve diğer Gayri Müslimler, 7 ile Doğu Konferansı ve 1 ile ABD yer alır.

Tablo 4: 6-9 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberlerde Yer Alan Bulgular

	BVOLKZ	BBZ	BVossischeZ	BBAAUZ	BTUHZ	TR	DOW	F
Ateşkes Anlaşması	10	15	16	4	11	13	5	74
Boğazlar	13	10	12		9	3		47
Venedik Konferansı	6	11	9		12	6	2	46
Ortadoğu	11	10	11		8	3	3	46
Türk Taarruzu	5	4	11		10	7	1	38
Türklerin Şartı	5	5	8		7	2	1	28
İzmir'de durum	3	3	5		6	1	2	20
Türk Ordusu ilerleyişi	2	5	5		3	1	1	17
Sevr	4	5			3	4		16
Rumlar ve Gayri Müslimler	5	2	5		2	1		15
Doğu Konferansı	2	3			2			7
ABD			1					1

6-9 Eylül arasında gazetelerde yer alan haberleri şu şekildedir:

Londra kaynaklı "İngiliz Bakanlar Kurulu" başlıklı haberde Türklerin Fransız savaş teçhizatıyla, tanklarla donanmış olduğu gerçeği Londra gazetelerinde şiddetle vurgulanmakta ve Ankara Hükümeti'nin kredisi olmadığı için bu satın alma için gerekli fonları kimin sağladığı sorusu gündeme gelmektedir. Daily Chronicle, Türk taarruzunun Fransa tarafından yürütüldüğünü öne sürüyor ve İtilaf Devletleri'nin güçlerin Orta Doğu sorunu üzerinde, bu sorun İtilaf Devletleri için bir tehdit oluştursa bile, bir anlaşmaya varması gerektiğini çok vurguluyor. İngilizlerin çıkarı hala Boğazlarda seyrüsefer özgürlüğündeydi ve bu bakımdan İngiltere politikasını savunmaya devam edecektir. Ancak Fransız dışişleri dairesi, cevabın içeriğini en katı sessizlikte saklıyor. Fransız Başbakanı'nın İngiliz Hükümeti'ne, her halükarda büyük güçlerin müdahale etmesi halinde Türk ordusunun büyük başarılarının dikkate alınması gerektiğini söylediğini varsaymak muhtemelen yanlış olmayacaktır denmektedir. Fransız gazeteleri, Fransız

kamuoyunun Sevr Antlaşması'nın revize edilmesini, yani Küçük Asya ve Trakya'nın Türkiye'ye tamamen iade edilmesini talep ettiğini vurgulamaktadır.[19]

5 Eylül Londra kaynaklı "Yunanistan'ın Ateşkes Ricası" başlıklı haberde Yunan Hükümeti ateşkes çağrısında bulunmaları için İtilaf Devletlerine başvurmuş ve bu Londra, Paris ve Roma arasında görüş alışverişine yol açmıştı. İzmit'in güneyinde Küçük Asya'nın tarafsız bölgesinde önümüzdeki iki veya üç gün içinde gerçekleşebilecek savaşan güçlerin temsilcileri arasında bir toplantı yapılması bekleniyor. Anlaşmaya varılacak ve bu toplantı savaşın erken kesilmesiyle sonuçlanacaktır denmektedir.

Paris kaynaklı "Venedik'te Konferansa" başlıklı haberde Roma'dan gelen bir habere göre, İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, o zamanda İtalya'nın başkentinde bulunan Ankara Hükümeti'nin İçişleri Bakanı ile durumu görüşmek ve kendisiyle Venedik Konferansı'nı görüşmek üzere bugün Roma'ya dönme kararı aldığı yer alır. İngiliz kabinesi muhtemelen bu konferansı Cuma veya Cumartesi günü Venedik'te gerçekleşmesi ve 1 Eylül tarihli Fransız notasına bir cevap şeklinde barış konferansının İngiliz görüşüne göre olmasını Paris'e bildirme kararı alacak denmektedir.

"İtilaf Devletleri Yunanlılar ve Türkler arasında bir ateşkese aracılık etmekte" başlıklı haberi Petit Parisien Londra'dan bildirir: Resmi haberler Yunanlıların Küçük Asya'daki tüm direnişi bırakmaya kararlı olduklarını doğrular. Yunan Hükümeti, İtilaf Devletleri'ne ateşkes çağrısında bulunur. Müttefikler arasında bu konuda resmi müzakereler henüz başlamamış olsa da, Londra, Paris ve Roma hükümetleri zaten temas halindedir. İstanbul'daki üç Müttefik Yüksek Komiserine, düşmanlıkların derhal durdurulmasını sağlayabilecek önlemleri birlikte belirlemek için talimatlar gönderilir. Dışişleri Bakanlığı'nın Lloyd George adına İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Humbold'a çoktan talimatın bildirildiğine inanılır. Resmi çevreler, İzmit'in güneyindeki bir kasabadaki tarafsız bölgede iki ila üç gün içinde Atina ve Ankara hükümetlerinden gazeteciler arasında ateşkesin sonuçlandırılması için bir konferans düzenlenmesinin mümkün olacağı umudunu dile getirir. İngiliz yetkililer, Mustafa Kemal'in ne gibi şartlar koyacağı merak konusudur. Müttefiklerin son tekliflerini fazlasıyla aşan taleplerde bulunmasından ve özellikle Trakya sorununun yeniden gündeme gelmesinden korkulmaktadır. İzmir'deki durum, özellikle Hıristiyan azınlıkların korunması nedeniyle İngiliz siyasi çevrelerini son derece meşgul ediyor. Müttefik Yüksek Komiserler 'in, İzmir'de panik olmaması için mültecilerin ülke içlerine nakledilmesi emrini aldıkları söyleniyor. Şu anda İzmir önünde üç İngiliz, üç İtalyan ve iki Fransız olmak üzere altı

19 Tägliche Rundschau, 06 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

Yunan savaş gemisi bulunuyor. Bu arada, Türkler muzaffer taarruzlarına devam ettiği belirtilir.[20]

5 Eylül Londra kaynaklı haberde Lloyd George, Ankara'nın zaferiyle uzun diplomatik kariyerinin en ağır diplomatik yenilgisini yaşarken, Ortadoğu'daki Fransız politikası muzafferdir ve Kemal Paşa'nın daha önce sadece acıyan gülümsemelerle karşılanacak olan barış anlaşmalarını yapacağına dair korkuların olduğu ifade edilir. Kemal'in Edirne'yi talep etmesi ve tüm Balkan devletlerini anlaşmaya dâhil etmesi muhtemeldir. Türklerin Bulgaristan ile ortak bir sınır elde etmesi halinde diğer Balkan devletlerinin karşı çıkmasından ve gerekirse şiddetle direnmelerinden korkulmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin başarısı Küçük Asya'nın tahliyesiyle bitmiyor ve barış koşullarında aşırı katı ısrar, Ortadoğu'da savaşın alevlerini yeniden alevlendirebilir. Türk meselelerinden kaynaklanan bu sorun, Londra'daki diplomatları çok temkinli ve çekingen kılıyor ve duruma ilk Türk başarısından sonra olduğundan daha ciddi bakmalarını sağlıyor. Bununla birlikte, bir ihtimal onlara biraz cesaret veriyor: Amerikalıların Orta Doğu sorununun çözümünde yer alacağını ve belki de Amerika'nın Avrupa meselelerine daha fazla katılımının sonuçlanabileceğini umuyorlar. İngiliz Hükümeti Amerika'yı bu soruna dâhil etmeyi umduklarını çok ciddi bir şekilde reddetmesine rağmen, Amerika'nın yaklaşan Venedik Konferansı'na nihai katılımının son derece cesaret verici olacağını ve diplomatik bir başarının kanıtı olacağını gösteren bir dizi işaret ve ifade var.[21]

"Yunanistan Ateşkes Arayışı" başlıklı Paris kaynaklı haberde Paris gazeteleri Yunan yenilgisinden duydukları memnuniyeti gizlemiyor ve Kemal Paşa'nın Lloyd George'un gelecek isteklerine fazla yer vermek istemediğini biliyor. Ancak, Paris'te çok etkili olan Venizelos'un körüklediği korkular ve Kemal Paşa'nın Rum tarafında savaşı tam anlamıyla kazanmasının ardından Suriye'ye cephe almasıyla korkular dile getiriliyor. Birkaç gün önce Londra'ya tamamen ulaşmış olan Kemal'in arabulucusu Fethi Bey, şimdi Roma'da Dışişleri Bakanı Schanzer'in dönüşünü bekliyor. Görünüşe göre, başlangıçta değişimi getirecek olan arabuluculuk İtalya'dan alınacak. Londra kabinesinde Atina'ya yönelik önceki pozisyonu bunu gerekli kılıyor.[22]

Lahey kaynaklı "İngiltere ve Türk Taarruzu" haberde Manchester Guardian, İngiltere'nin Venedik Konferansı'yla ilgili Fransız notuna verdiği yanıtın kesinleştiğini ancak henüz gönderilmediğini bildirir. Konferans notunun kapıyı kapatmayacağın varsa yayılır. Ancak askeri durum netleşene kadar beklemeyi öneriyor. Nota konferansın toplanma olasılığını böyle-

20 Berliner Börsen Zeitung, 06 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
21 Berlin Vossische Zeitung, 06 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
22 Berlin Vossische Zeitung, 06 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

ce azaltır. Manchester Guardian, resmi çevrelerin Türk ilerleyişinin askeri önemi konusunda çok sessiz olduğunu ekliyor. Ancak, çok gecikmiş olan zaman belirleyici başarıları hariç tutuyor. Türkler, Edirne önünde toplanan Yunan birliklerine karşı şu anda herhangi bir baskı yapmak istemiyorlar. Rum tarafında Türklerin başarılarını anlamsız göstermeye çalışılıyor. Fransa ve İtalya'nın bu Türk eyleminde oynadığı rol büyük bir dikkatle tartışılıyor. Ancak Türkiye'nin kararı önceden dostlarıyla tartıştığına dair işaretler var. Her yerde Türk ordusunun taarruzundan önce yine Avrupa'dan silah geldiğine işaret ediliyor. İtalya yakın zamanda dört adet ağır topçu bataryası teslim etmişti. Ortadoğu'daki sorunların çözümsüz kalmasının moral bozucu etkisi yadsınamaz. Liberal basının özenle beslenmiş bir Türk karşıtı geleneğe sahip olduğu biliniyor, ancak şimdi barış için haykırıyor ve İngiltere'nin sert Türk karşıtı ve Yunan yanlısı politikalarının gevşetilmesini savunuyor gibi görünüyor. Bütün gazeteler, anlaşmazlıkları nedeniyle Orta Doğu'daki durumdan büyük ölçüde müttefik hükümetlerin sorumlu olduğunu buluyor. Daily Telegraph oldukça açık yüreklilikle şöyle diyor: "Tam anlamıyla Türk yanlısı olanlar bile, büyük bir çöküşün İngiltere için çok garip bir durum yaratacağını anlamalı, özellikle de uluslararası durumun son derece zor olduğu bir zamanda." Şimdi Yunanistan., İngiltere'nin Küçük Asya'daki politikasının çeşitli alanlarında kendini gösterdiğine göre, Londra'daki bu üzücü duygular anlaşılabilir.[23]

"Yunanistan'ın ateşkes talebi" başlıklı 6 Eylül Atina kaynaklı haberde Atina'daki Fransız elçisi, bir gün önce Paris'ten Venedik Konferansı'yla ilgili olarak Yunan Hükümeti'yle Müttefik elçileriyle ortak adım atması talimatını alır. Yunan Hükümeti'nin konferansa katılmayı kabul edeceği kesin olarak kabul ediliyor ve hatta Delegeleri Gunaris ve Stratos olacaktır.[24]

6 Eylül Paris kaynaklı "Arabulucu Fransa" başlıklı haberde diplomatik çevrelerde Fransızların Yunan-Türk ateşkesine ilişkin İngiliz notasına verdiği yanıtın içeriği konusunda suskunluk sürdürülse de, yine de ortalıkta dolaşan söylentilerden içeriği hakkında bir fikir edinilebilir. Fransız Hükümeti, Yunanlılar ile Türkler arasındaki savaşın bir an önce bitirilmesi ve daha fazla kan dökülmesinin önlenmesi gerektiğine tamamen inandığını belirtmiş olabilir. Ayrıca, Fransız Hükümeti'nin, düşmanlıkların durdurulmasını kolaylaştırmak için Ankara Hükümeti'ne doğrudan baskı uygulama olasılığını şu anda çok az gördüğü de söyleniyor. Fransız notasının ayrıca, istenen sonuca hızlı bir şekilde ulaşmanın en iyi yolunun, bir anlaşmanın her iki Anlaşma kısmı için bir şart üzerinde hızlı bir şekilde anlaşmak için Yunan ve Türk genelkurmaylarının doğrudan birbirleriyle temasa geçme-

[23] Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 06 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
[24] Tägliche Rundschau, 07 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

leri olacağını ima ettiği de söyleniyor. Fransız Hükümeti, müttefikleriyle anlaşarak, ancak kesin olarak taahhütte bulunmadan ve resmi bir müdahale izni vermeksizin arabulucu rolü oynamaya hazırdır. İngiliz Hükümeti, Fransız Hükümeti'nin Yunan Hükümeti'yle ortak bir adım atma önerisini kabul etmeye karar verir.[25]

6 Eylül Roma kaynaklı "Yunanistan'ın Konstantinopolis'e karşı saldırısı mı?" başlıklı haberde İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, Ankara Hükümeti temsilcisi Fethi Bey'i uzun bir görüşme için kabul etmiştir. Roma konsolosluk çevreleri, İngiliz diplomasisinin Küçük Asya'nın tamamen tahliyesine güvendiğini doğrular. Müttefikler Yunanistan'ın anakarada İstanbul'a karşı bir karşı baskı yapmasından korkarlar. Müttefikler, Yunanistan'ın tazminat ödemesinin mümkün olup olmadığını öğrenmek için temasa geçer.[26]

"Ankara'nın Şartları" başlıklı Celal Bey'in açıklamalarında "...Ankara'nın Venedik dâhil her zaman ve her yerde barış görüşmelerine katılmaya hazır olduğuna inanıyorum, ancak özgürlüğümüzün ve barışçıl kalkınmamızın temel koşulları güvence altına alınana kadar silahlarımızı bırakmayacağız." demektedir. Paris kaynaklı "Karar İzmir'den Önce" başlıklı yazıda Petit Parisen, Fransa'nın dört ay önce başlattığı barış çabalarına Türk zaferlerinin etkilerini konu aldığını belirtir. Fransa Dışişleri'nin bu bağlamda Venedik'te bir konferans yapılması önerisine İngilizlerin yanıtı, Türk taarruzunun başladığı gün gelmişti. Gazeteye göre, "Bu artık durdurulamaz; Müttefik başkomutanlarının adımları, galipler İzmir'e taşınmadan önce kesinlikle onaylanmayacaktır. Ankara Hükümeti Mayıs ayından beri müttefiklerin İzmit'te görüşme teklifini beklediği" söylenir.[27]

6 Eylül Lahey kaynaklı haberde İngiliz Hükümeti, birkaç gün içinde İstanbul'daki Yüksek Komiser'in Jimed Grund'un İzmit'in güneyindeki tarafsız bölgede Yunanlılar ve Türklerin ilk toplantısını gerçekleştireceğini umuyor. İngilizlerin ateşkesi sağlamak için ortak adım atma önerisine Fransızların yanıtı dün akşam Londra'ya geldi. Fransız tarafı, yakında bir anlaşmaya varılacağı umudunu dile getiriyor. İngiliz taktikleri, iki savaşan güce karşı güçlerin ortak bir eylemi gerçekleştirmeyi amaçlıyor. Roma'nın Ankara elçisi Gezas Eddin Bey basına Küçük Asya'daki durum hakkında ayrıntılı bilgi verir; "Bundan sonra İtilaf Devletleri'nin kayıtsızlığı Kemal'i harekete geçmeye zorladı. Ankara, savaşın barışı sağlamanın en iyi yolu olduğuna kendini ikna etmek zorundaydı; çünkü güçlere gönderilen iki not cevapsız kalmıştır" der.[28]

---

25 Berliner Börsen Zeitung, 07 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
26 Berlin Vossische Zeitung, 07 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
27 Berlin Vossische Zeitung, 07 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
28 Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 07 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

En büyük zorluklar İngiltere'den gelecekti. Ankara'nın elçisi Fethi Bey, Londra'ya gelişi Lloyd George'un ünlü konuşmasına denk gelmesine rağmen orada karşılanmadı bile. Fethi Bey, hafta sonunda durumu görüşmek üzere gelecek olan Schanzer'i şimdi Roma'da bekliyor olacaktır. Ankara'nın İtalya'ya güveni tamdır. İstanbul'un Ankara ile aynı fikirleri paylaşıp paylaşmadığı sorulduğunda Bakan: "İstanbul'daki Hükümetin herhangi bir otorite olmadan "tamamen resmi" olduğunu söyler. Kamuoyu ve basın Türkiye genelinde ulusal bir kurtarıcı olarak saygı duyulan Kemal'in arkasında birleşmiş durumdadır. Mevcut askeri başarılara rağmen, Ankara barış görüşmelerine hazır; ancak üç ana koşulun garantisi olmadan herhangi bir ateşkes umudu beyhudeydi" der. Türklerin şartları; tüm Küçük Asya'nın tahliyesi, ulusal sınırlar içinde Türk bağımsızlığının restorasyonu ve Edirne dâhil tüm Trakya'nın geri dönüşü şeklindedir. 6 Eylül Roma kaynaklı "İtalya ve Yunan Yenilgisi" başlıklı haberde İtalya'nın bir Türk-Yunan çatışmasına müdahale etme ihtimali ortaya çıkınca, Schanzer'in Roma'ya dönüşü hızlandı. Dışişleri Bakanlığı'nın en büyük isteksizliğine rağmen, Londra ve Atina'nın ateşkes için İtalyan arabuluculuğuna başvurduğu söyleniyor.

Londra kaynaklı "Müzakere beklentisi yok" başlıklı Reuter haberinde İzmir'den şimdiye kadar savaşan taraflara bir ateşkes teklifi yapılmadığı belirtilir. Müttefikler, muzaffer ilerlemeleri sırasında Türklere yaklaşmanın, Müttefiklerin Doğu'daki konumlarına son derece zarar verecek şekilde reddedilmeyle sonuçlanacağını kabul ederler. Daily Mail, Trakya'dan alelacele Küçük Asya'ya getirilen yeni bir orduyla takviye edilen Yunanlıların, ilerleyen Türklere karşı son tavırlarını vermeye çalıştıklarını bildiriyor. Müttefikler ateşkes görüşmelerine hevesle devam ediyor. Bununla birlikte, Yunanlılar Küçük Asya'yı terk etmeden önce muzaffer Türklerin şimdi taarruzlarından vazgeçmeye meyilli olacağı şüphelidir. [29]

"Parçalanmış Sevir" başlığı altında dört dünya yargıcı, onun Fransız banliyölerinin atölyesi olan Sevr'de, Versailles ve St. German'da yaptıkları gibi bir barış anlaşması hazırlamışlardı. Şiddetleri ve etnografya konusundaki derin cehaletleri, onları siyasi telkari işlerine en az uygun gibi gösteriyordu. Küçük Asya'daki savaş olayları artık Sevr Barışı'nı da bozmuştur. Yunanlılar Küçük Asya'yı tamamen boşaltmak üzereler. Hükümetiniz bir ateşkes için İtilaf güçlerine başvurdu. Londra, Paris ve Roma arasındaki görüş alışverişi şimdiden yoğun bir şekilde devam ediyor. Türk içişleri bakanı şu anda Roma'da ve dışişleri bakanı Schanzer ile Doğu'da nihai çözümü sağlayacak Venedik'te bir konferans için pazarlık yapıyor.

[29] Berliner Volks Zeitung, 07 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

Londra kaynaklı haberde bir gün önce Küçük Asya'daki durumu ele alan İngiliz Bakanlar Kurulu'nun sonuçları, İngiltere'nin Yunan-Türk ihtilafına şimdilik müdahale etmeyeceğini gösterir. Çabalar ve ateşkes devam ediyor ve Fransız, İngiliz ve İtalyan subaylar, başarı ümidi az olan Türk hatlarıyla temas kurmaya çalışırlar.[30]

7 Eylül Londra kaynaklı "Ateşkes hazırlıkları" başlıklı haberde İngiliz Hükümeti'nin Küçük Asya'daki savaş alanında önerdiği ateşkese Fransızların yanıtı gelir. Fransız Hükümeti Yunanistan'ın ateşkes ihtiyacını kabul ettiğini belirtir. Ancak Fransız Hükümeti'nin Ankara'ya doğrudan müdahalesinin mümkün olduğuna inanmıyor. Bu arada Fransız Hükümeti, iki savaşan tarafın başkomutanıyla, müttefikler arası arabuluculuk için ön hazırlık olarak tasarlanan doğrudan müzakereleri desteklemeye hazırdır denmektedir.[31]

7 Eylül Paris kaynaklı haberde Fransız Hükümeti'nin, Yunanistan ile Türkiye arasında bir ateşkes için İngiliz önerisine verdiği yanıt, şimdi Dışişleri Bakanlığı'na teslim edildi. Notun metni henüz kamuya açıklanmamış olmasına rağmen, gazeteler, Fransız Hükümeti'nin esas olarak İngilizlerle tam bir mutabakat içinde olduğunu, Küçük Asya'daki çatışmalara son verilmesinin çok arzu edilir olduğunu bildirebileceklerine inanıyorlar. Fransız Hükümeti, Ankara'ya doğrudan müdahalenin şu anki haliyle mümkün görünmediğini düşünmekle birlikte, Fransız Hükümetinin, savaşan iki ülkenin yüksek komutanları arasında doğrudan müzakereler yoluyla bir çözüme yönelik ilk adıma izin veren herhangi bir kararı destekleyeceğini ilan eder.[32]

7 Eylül Londra kaynaklı "İngiltere ateşkes istiyor" başlıklı haberde İngiliz Kabinesi bir gün önce Yunanlılar ve Türkler arasında bir ateşkes sağlamak için çabalarını sürdürmeye karar vermiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri ve İngiliz askeri ataşeleri, Kemal'in ateşkesi hangi şartlarda kabul edeceğini öğrenmek için Ankara hükümetiyle temasa geçmeye çalışır. İngiliz Kabinesi, herhangi bir Fransız veya İtalyan desteğine bakılmaksızın, düşmanlıkların durdurulması için mümkün olan her şeyi yapmaya kararlıdır. Buradaki inanış, Türkiye denize ulaştığında bir ateşkes yapılacağı yönündedir, ancak bundan önce Rum tarafının bir ateşkes isteyeceğine inanılmaktadır. Anlaşılan İngiltere, Atina bunu istemek zorunda kalmadan önce bir ateşkes düzenleyerek Yunanlıları kurtarmak istemektedir.

30 Tägliche Rundschau, 08 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
31 Berliner Börsen Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
32 Berlin Vossische Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

"Doğu'da Müttefikler ve Kaos" başlıklı haberde Fransız ve İtalyan hükümetleri, Yunan-Türk ihtilafına üç Müttefik gücün ortak müdahalesi için İngiliz önerisini kabul etmeyi kabul ettiler. Paris, Londra ve Roma arasında bir ateşkes olasılığı konusunda gizli bir görüş alışverişi yapılıyor. Küçük Asya'daki Hıristiyanları korumak için kapsamlı bir eylem de tartışılıyor. Hristiyan katliamlarına karşı koruyucu önlemlere ve savunmaya Amerikalıları da dâhil edecekler. Londra kaynaklı haberde de İngiliz tebaasını korumanın ve katliamları önlemenin ötesinde, Küçük Asya'daki durumu istikrara kavuşturmak için çok az veya hiç müdahale yapılamayacağı söyleniyor. Hâkim görüş, Müttefiklerin ne olduğunu bekleyip görmeleri gerektiğidir.[33]

"Venedik Konferansı'nın hızlandırılmış toplanması" başlıklı 8 Eylül Roma kaynaklı haberde İtalyan Hükümeti, Fransa ve İngiltere hükümetlerini, Yunanistan ve Türkiye'yi barışın ön koşullarını tartışmak üzere Venedik'te bir konferansa davet etme gereğine ikna etmek için bir adım attı. Bu arada, insanlık nedenleriyle ateşkesin sonuçlandırılması için önlemler alınmalıdır. Schanzer, Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Fethi Bey'i kabul eder. Resepsiyonda doğu sorunu ayrıntılı olarak ele alınır.[34]

8 Eylül Milan kaynaklı haberde de İtalyan basını Küçük Asya'dan gelen haberleri memnuniyetle takip ediyor, çünkü olaylar İtalya'nın Şark sorununda izlediği ve her şeyden önce Sevr Antlaşması'nın gözden geçirilmesini talep eden politikasını haklı çıkarıyor denmektedir. Corriere della Sera, kanlı mücadelenin en büyük sorumluluğunun, Sevr Antlaşması'nın her revizyonunu bağlama politikası Yunanistan'ın talihsizliğine yol açan İngiltere'ye düştüğünü yazıyor. İngiliz-Yunan işbirliğinin Anadolu'daki tamamen çöküşü dayanılmaz olacaktır. Le Figaro'nun haberine göre Fransa, ateşkes anlaşmasını Trakya'da konuşlu Yunan birliklerinin Enes-Midye hattının gerisine çekilmesine bağlı hale getirdiğini ifade eder. İtalya'nın gelecekteki barış müzakerelerindeki konumuyla ilgili olarak Le Figaro, İtalya misyonunu yerine getirmek ve çıkarlarını korumak istiyorsa uzlaştırıcı bir politika benimsemesi gerektiğini söyler; Yunanlılar çok fazla zayıflatılmamalı, Türkler de tehlikeli biçimde güçlendirilmemelidir. Doğu Akdeniz bölgesindeki diğer güçlerin etkisi, İtalya'nın güç konumunun zorunlu olarak gerektirdiği ölçüde azaltılmalıdır.

8 Eylül Roma kaynaklı "Venedik Konferansı" başlıklı haberde Volta ajansına göre, Venedik Konferansı muhtemelen Fransız ve İngiliz hükümetlerinin talebi üzerine Eylül ayında gerçekleşecek. Değişen durumun bir

---

[33] Berliner Volks Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

[34] Tägliche Rundschau, 09 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

sonucu olarak muhtemelen Yunanlılar ve Türkler arasında bir barış konferansı niteliğini alacaktır. İtilaf Devletleri'nin, başlangıçta öngörüldüğü gibi İstanbul'daki baş komiserler yerine dışişleri bakanları tarafından olmasa da özel delegeler tarafından temsil edileceğine inanılıyor. 8 Eylül Roma kaynaklı "İtalya'nın Barış Çabaları" İtalyan Hükümeti, Fransa ve İngiltere hükümetleriyle birlikte, Yunanistan ve Türkiye'yi barışın ön koşullarını tartışmak üzere Venedik'te yapılacak bir konferansa davet etmeye ikna etmek için bir adım attı.

8 Eylül Londra kaynaklı haberde İngiliz çevrelerinde Fransa'nın Çanakkale Boğazı ve Mezopotamya sorunundaki tavrı konusunda ciddi bir endişe vardır. Evening Standard Kabine Konseyi'nin dün gece Fransa'yı ve Çanakkale Boğazı sorunundaki tutumunu belirtmeye ve ayrıca iki ülke arasında var olan anlaşma uyarınca Yunanistan'ın herhangi bir saldırısına direnip direnmeyeceğini ve İstanbul ve İngiltere'nin karşı çıkıp çıkmayacağını sormaya karar verdiğini yazar. Çanakkale Boğazı'nı açık tutmak için Fransa'nın desteğine güvenebilir. Henüz teyit edilmeyen haberlere göre, Fransa'nın Çanakkale Boğazı'nın Türk kontrolünden yana olduğu söyleniyor. Türkistan'daki Türk boyları bu akşam geç saatlerde Mezopotamya'yı işgal etmiştir, Onlara karşı koymak için İngiliz birlikleri gönderilecek. Bu nedenle de, Fransa'nın İngiltere ile birlikte Çanakkale Boğazı'nın özgürlüğünü savunmak isteyip istemediğini ve İngiltere'nin Fransa'ya güvenip güvenemeyeceğini öğrenmesi İngiltere için özellikle önemlidir. Mezopotamya'da bir Kemalist taarruz olması durumunda Kemalistlerin Bağdat demiryolunu kullanmalarına engel olacaktır.

9 Eylül Londra kaynaklı haberde Morning Post, Doğu'daki mevcut durumda baskın gerçeğin İngiliz Kabinesinin hiçbir koşulda İstanbul'dan vazgeçmeme ve Yunanlılar ile Türkiye arasındaki ateşkesi her ne pahasına olursa olsun Küçük Asya ile sınırlama kararı olduğunu bildiriyor. Londra, Fransa'nın alacağı tavır konusunda çok heyecanlıdır. Kemalist güçlerin İstanbul'a karşı kararlı hareketimi gerçekleştirmeye gerçekten yetecek kadar güçlü olup olmayacağı şüpheliydi denir.

8 Eylül Roma kaynaklı "Venedik'te barış görüşmeleri" ve "İtalyan Hükümeti'nden bir teklif" başlıklı haberlerde İtalyan Hükümeti, Fransa ve İngiltere hükümetleriyle birlikte bir adım atarak, Yunanistan ve Türkiye'yi barışın ön koşullarını görüşmek üzere Venedik'te yapılacak bir konferansa davet etmeye ikna ederek, bu arada insanlık nedenleriyle bir adım attığını bildirdi. Ateşkesin sonuçlandırılması veya düşmanlıkların askıya alınması için hükümler konulmalıdır. Vossische Zeitung gazetesinin Roma muhabiri, İtalyan Hükümeti'nin Venedik'i Türk-Yunan barış görüşmelerinin sahnesi haline getirme ve dolayısıyla uzun zamandır planlanan Venedik

Konferansı'nı mümkün olduğunca hızlandırma niyetini daha önce bildirmişti. Onun duyurusu şu anda İtalya Dışişleri Bakanlığı'nın resmi yayın organı olan Roman Tribuna tarafından değerlendiriliyor. Bir İngiliz gazetesine göre Venedik'teki konferansın 20 Eylül'de yapılması planlanmaktadır.[35]

"Türklerin Ateşkes Şartları" ve "İngiltere Boğazlar için savaşıyor" başlıklı Paris kaynaklı haberde Müttefik Yüksek Komiserlerinin tercümanları, İstanbul Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı'na Ankara Hükümeti'nin ateşkes sağlama amaçlı hareketlerini bildirdiler. Bakan, kararın münhasıran Ankara'ya ait olduğunu açıklar. Ancak milliyetçi hükümetin İzmir'i almadan önce müzakerelere gireceğine inanılmadığını ifade eder. Muhtemelen Yunan başkomutanının Kemal ile doğrudan temas kurması istenecek ve Trakya'nın boşaltılması ve tüm Yunan kara ve deniz kuvvetlerinin Küçük Asya'dan derhal geri çekilmesi şart koşulacaktır denmektedir. Son zamanlarda Londra, Venedik Konferansı'ndan vazgeçmek istiyor gibi görünüyor, çünkü İngiliz Hükümeti, Yunan ordusunun durumunun böyle bir konferansı ve sonucunu önceden anlamsız kıldığı görüşünde; şartlar muhtemelen Ankara'nın önerdiği yer olan İzmit'te belirlenecektir. Times, Morning Post ve diğerleri, Londra Kabinesi'nin hiçbir koşulda İstanbul'a terk etmeyeceği ve ateşkes müzakerelerinin konusunu Küçük Asya ile sınırlamak için elinden gelen her şeyi yapması gerektiği konusunda hemfikir. Londra, bir Reuters raporuna göre, Türkiye'deki azınlıkların korunması konusunu Milletler Cemiyeti'ne havale etmeyi ve kendi payına, "Boğazların özgürlüğü" ile ilgili daha önceki barış koşullarından oluşur. Boğazların özgürlüğü, Türkiye ile savaşın yapıldığı noktalardan biriydi. İstanbul da serbest bırakılmamalıdır, çünkü bu, Boğazları fiilen Türklere geri verecek ve Doğu Trakya üzerinde yeni bir Balkan savaşı başlatacaktır.[36]

8 Eylül Roma kaynaklı "İtalyan arabuluculuk kampanyası" İngiliz davetinin ardından, İtalyan Hükümeti Londra ve Paris'te hükümetlerin derhal temsilcilerini Venedik'e göndermeleri ve barış hazırlıklarını görüşmeleri için diplomatik bir adım attı. İtalyan Hükümeti, insani nedenlerle askeri operasyonların ateşkes yoluyla sona erdirilmesi için bir girişimde bulunulması gerektiğini de sözlerine ekler. Sadece Türk-Yunan sorununun çözümü değil, Avrupa'nın kaderi de bunun sonucuna bağlı olduğundan, basın bu adımın önemine dikkat çeker. Tüm Ankara'nın, Rouss'un, Venedik'te hızlandırılmış bir konferans planından haberdar olup olmadığı tam olarak belli değildir. Her halükarda, Roma ajansının hem Ankara'nın hem de Roma büyükelçiliğinin Venedik'in amacına Türk silahlarıyla ula-

35 Berlin Vossische Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

36 Berlin Vossische Zeitung, 08 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

şıldığı yönündeki görüşünü bildirebilmesi dikkat çekicidir. Her durumda, Ankara ateşkes şartlarını sıkılaştırdı. Giornale d'Italia'da yer alan bir rapora göre, şimdi şu şekilde okuyorlar: Birincisi, tüm Anadolu'nun Yunan ordusundan ve Yunan yönetiminden derhal tahliyesi. İkincisi, savaş malzemesinin teminat olarak teslimi. Dieter'in Trakya'ya asker göndermeme taahhüdü. 4. kısa ateşkes süresi. Barış anlaşması aynı zamanda Trakya ve Çanakkale Boğazı'nın tamamen boşaltılmasını ve Türkiye'ye dönüşünü de sağlıyor. Ayrıca Sakız adasının dönüşü. Midilli ve Savaş Tazminatları. İkinci şartın formülü, Versailles Antlaşması'ndan kelimesi kelimesine alınmış gibi görünmektedir. Genel olarak, bu taleplerden bazıları Yunanistan'dan çok Müttefikleri ilgilendiriyor. Kemal'in de Müttefik birliklerin İstanbul'dan tahliyesini talep etmesi muhtemeldir. Yerel siyasi çevrelerin görüşüne göre, Sevr Antlaşması her halükarda, Kemal'in silahtaki başarıları kadar, artık tüm Türkiye ile taraftarlarını gizli tutmayan güçlerin ayrılığı kadar tehlikeye giriyor. Kemal'in birlik gücü zaten 300.000-500.000 askerdir. Londra'nın bağlı kalmak istediği 20 Mart muhtırası, Fransızlarla kararlaştırdığı Roma görüşünde bile savunulamaz hale gelmiştir. Öte yandan İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nın serbestliğinin sorgulanmaması yönündeki tutumu Roma'da desteklenir.[37]

8 Eylül Lahey kaynaklı haberde Daily Telegraph Ortadoğu'daki olaylara uzun bir başyazı ayırarak İngiltere'nin kesin bir Türk zaferinden duyduğu korkuyu dile getirir. Gazete, İngiltere'nin gerektiğinde Türklere karşı başarılı bir şekilde hareket etme gücüne sahip olduğundan şüphe duymamakla birlikte, Türkiye'ye karşı farklı bir politikanın mümkün olacağına inanan ülke içindeki ve dışındakilere dolaylı olarak ciddi sözler söylemenin gerekli olduğuna inanır. "Müttefik birlikleri, barış anlaşması nedeniyle İstanbul'dadır. Müttefiklerin hiçbiri ateşkes şartlarının çiğnenmesine ve büyük savaştaki zaferin mağlup edilen düşmana, yani Türkiye'ye verilmesine izin veremez. Bu başyazıda Fransız Ankara Antlaşması hakkında hiçbir şey söylenmese de, makalenin Fransa'ya manevi bir baskı kurmayı amaçladığı açıktır. İngiliz Hükümeti, Hollanda Hükümeti'nin talebi üzerine, Küçük Asya'daki Hollanda tebaasının idaresini üstlenir. İzmir'de büyük bir Hollanda kolonisi var. İngiliz Hükümeti talep ederlerse diğer vatandaşların vesayetini de kabul edecektir. The Times'ın haberine göre İzmir'e gelen mülteci sayısı 40 bin civarında. Yunan ordusunun Trakya'dan 12 bin kişilik yeni takviye aldığı söylenir. Yunan Savaş Bakanı, subaylardan oluşan bir heyete, Yunan ordusunun yalnızca Küçük Asya'yı onurlu şartlarla terk edeceğini ilan eder.

[37] Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 09 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

9 Eylül Paris kaynaklı "Kemal Paşa'nın ateşkes şartları" İstanbul'dan bir Havas raporuna göre, yerel milliyetçi çevreler Ankara Hükümeti'nin aşağıdaki ateşkes koşullarını sağlayacağına inanılır: Birincisi, Trakya'nın tahliyesi, ikincisi, İstanbul'un derhal tahliyesi. Ankara'dan gelen Temps'in bildirdiği gibi, Türk süvari birlikleri Bergama şehrine girmiştir.

New York Herald'ın haberine göre, Ankara Hükümeti'nin Paris'teki temsilcisi, Türklerin bugün İzmir'e girmelerinin muhtemel olduğunu söyler. Müttefiklerin ateşkes teklifi ortaya çıkar. O zaman Türk zaferi otomatik olarak bir ateşkesle sonuçlanacak ve Mustafa Kemal Paşa, Rumların Küçük Asya'dan kovulmasından sonra onun çeşitli koşullarını oluşturacaktır. Kemalist zaferin bir sonucu olarak bunlar hiçbir şekilde değişmeyecektir. Türkler hala Türkiye'nin, yani İzmir'in, İstanbul'un, Edirne'nin bütünlüğünü talep eder. İngiltere'ye Edirne ve İstanbul üzerinden, yani Mezopotamya kozu bildirilmelidir. Ordunun Küçük Asya'daki Yunanlıların neden olduğu maddi zararın ödenmesi gerekecektir.

9 Eylül Londra kaynaklı haberde Daily Telegraph'ın haberine göre, İzmir'den gelen direkt habere göre, dün gece şehrin çoktan kuşatıldığı açıklanır. Türk süvarileri bölgedeki ovaları almış ve piyadeler de ilerlemektedir. Türk uçakları şehrin üzerine nüfus için bildiriler bırakır. İzlenim, şehrin düşüşünün sadece birkaç saat meselesi olduğu yönündedir. Daily Telegraph'ın bir İstanbul haberinde İzmir'in bugün Türkler tarafından alınmasının beklendiği yazar. Dailyh Express, Venedik'te önerilen ateşkes konferansının yapılmayacağını öğrenir. İngiliz Hükümeti, Yunan ordusunun durumunun, konferansın hiçbir amacının olmayacağı görüşündeydi. Ateşkes kabul edilirse, şartlar muhtemelen İzmit'te belirlenecektir.

8 Eylül Paris kaynaklı "İngiliz-Fransız Karşıtlığı" ve "İngiltere ve Ankara" başlıklı haberlerde Londra ve Paris arasında Doğu'ya ortak müdahale konusunda görüş alışverişi olağandışı bir hareketlilikle devam etmektedir. İngiliz Hükümeti, Müttefiklerden Küçük Asya'da bir ateşkes sağlamak için acil bir girişim talep ederken, Fransa müdahalenin ancak ateşkes yapıldıktan sonra başlayabileceğini düşünür. İngiliz ve Fransız görüşlerinde Trakya ile ilgili daha fazla karşıtlık vardır. Fransız Hükümeti, Trakya ve Edirne'nin Türklere bırakılmasında ısrar eder. İngiltere ise Çanakkale konusunda Türklere verilen bu tavizlere kesinlikle karşı çıkmaktadır.[38]

8 Eylül Roma kaynaklı "İtalya'nın Barış Adımı" ve "Venedik Konferansı'na Davet" başlıklı haberlerde "Tribün" resmi olarak İtalyan Hükümeti'nin İngiltere ve Fransa'yı Yunanistan ve Türkiye'nin Venedik'e elçiler göndermesi ve orada barış görüşmelerini başlatması ve bir ön barışı sonuçlandır-

[38] Berliner Volks Zeitung, 09 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

ması için düzenlemeye davet ettiğini öğrenir. Dışişleri Bakanı Schanzer Fethi Bey ile Şark sorunu üzerine uzun bir görüşme yaptı. İtalyan Hükümeti, Doğu'nun tüm sorununu ele alacak olan Venedik Konferansı'na davetiyeler yayınlar. Davet, açılış tarihi olarak 20 Eylül'ü gösteriyor.

8 Eylül Londra kaynaklı "Çanakkale sorununun yeniden açılması" ve "İngiltere, Fransa'dan taahhütlü beyanlar talep ediyor" başlıklı haberlerde İngilizce çevrelerde Fransa'nın Çanakkale ve Mezopotamya sorununa ilişkin tutumu konusunda ciddi endişeler vardır. Evening Standard, Bakanlar Kurulu'nun Fransa'ya Çanakkale sorunuyla ilgili görüşünü sormaya karar verdiğini, ayrıca Yunanistan'ın iki ülkenin yaptığı anlaşma temelinde İstanbul'a herhangi bir saldırısına karşı çıkıp çıkmayacağını ve İngiltere'nin buna güvenip güvenemeyeceğini sorduğunu yazar. Fransa'nın Çanakkale Boğazı'nda Türk kontrolünden yana olduğu söyleniyor. İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri, derhal bir ateşkes sağlamak için Türk ve Yunan karargahlarında bir girişimde bulunur ve Yunanistan bunu kabul eder. Yunan ordusunun geri çekilmesi devam eder. Yunanlılar her türlü ihtimali önlemek için İzmir'i boşaltmaya başlamış. İngilizler de deniz kuvvetlerini İzmir'e çıkarmıştır.[39]

10-19 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberler

Tablo 5'te görüldüğü gibi gazetelerde 10 Eylül'de 11, 11 Eylül'de 16, 12 Eylül'de 6, 13 Eylül'de 5, 14 Eylül'de 16 haber gazetelerde yer alır. Tabloda gün ve gün gazeteler ve gazetelerde yer alan haber başlıkları verilmiştir.

[39] Berliner Volks Zeitung, 09 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

Tablo 5: 10-14 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberler

10 Eylül	Deutsche Allgemeine Zeitung (A.A.)	Boğazlar üzerinde anlaşmazlık	İngiliz-Fransız Karşıtlığı
		Kemal Paşa, Küçük Asya ve Trakya'nın tahliyesini talep ediyor	Yunan çöküşü
		Venedik Konferansı boşuna	
	Berliner Börsen- Zeitung (M.A)	Ateşkes talebi.	Kemalistler Çanakkale için savaşırlar
		Paris'te Başbakanlar Konferansı?	
	Berliner Börsen- Zeitung (A.A)	Yunan çöküşü	
	Berlin Vossische Zeitung (A.A)	Türklerin Çanakkale'ye ilerleyişi	Ingiltere'nin Asya Yenilgisi
11 Eylül	Berliner Börsen- Zeitung (M.A)	Boğazlar Savaşı	Türk zaferlerinin siyasi sonuçları
		Bir Türk Trakya'sı için Fransa	Paris, 10 Eylül.
		Barış öncesi bir konferans mı?	İzmir'i almak
	Berliner Börsen- Zeitung (A.A)	Diplomatik mücadelenin başlangıcı	Çanakkale için tehdit
	Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	Roma'da Doğu Barışı için Ön Hazırlıklar	Türkiye, Trakya'nın dönüşünde ısrar ediyor
		Ateşkese ulaşma çabaları	İzmir örneği
	Berliner Volks Zeitung (A.A)	Ateşkes talebi başarılı oldu	Dünya barış istiyor
		Ateşkes Şartları	İngiltere üstünlüğünü koruyor
12 Eylül	Berliner Börsen- Zeitung (M.A)	Venedik Konferansı'nın Sıkıntıya Düşmesi	Ingiltere de Bir Konferans Peşinde
		Babıali'nin talepleri	Pera'da isyan!
		Mısır, Türk zaferlerinin etkisi altında	Boğazlar Çatışması. Türk barış diktesi "süngü ucuyla"
13 Eylül	Berliner Börsen- Zeitung (M.A)	İngiltere müttefiklere hitap ediyor	Venedik Konferansı hakkında
	Berliner Volks Zeitung (A.A)	Müdahale Karışıklığı	Venedik - ya da bekle ve gör?
		Yeni savaş operasyonları yok	
14 Eylül	Berliner Börsen- Zeitung (M.A)	Paris'te toplantı yok mu?	Venedik Konferansı için İtalya
	Deutsche Allgemeine Zeitung (A.A.)	Ama Venedik'te bir konferans?	Ateşkes hakkında
	Tageblatt und Handels Zeitung (A.A.)	İtalya, Türkiye'nin toparlanması için	
	Tageblatt und Handels Zeitung (M.A.)	İngiliz-Kemalist çatışması mı?	İtalya'nın Venedik Konferansı davetinin yenilenmesi
	Berliner Volks Zeitung (M.A)	Venedik Konferansı	
	Berliner Volks Zeitung (A.A)	Venedik Konferansı	İngiltere inşa ediyor
		Titrek Sevr sözleşmesi	Cephe Arakasında Vahşet
		Bir engel olarak Sevr Antlaşması	İtalya'nın Barış Çabaları
		Kemal'in Trakya konusundaki niyetleri	Balkan savaşı tehlikesi mi?

Tablo 6'da görüldüğü gibi 10-14 Eylül tarihleri arasında incelenen gazetelerdeki haberler içerik analizi ile incelendiğinde frekans değerleri olarak

37 ile Boğazlar (Çanakkale ve İstanbul), 35 ile Venedik Konferansı, 28 ile İstanbul, 23 ile Ateşkes Anlaşması, 20 ile Türklerin Şartı, 12 ile Ortadoğu, 10 ile İzmir'de durum ve Sevr Barış Anlaşması, 9 ile Müslümanlar, 7 ile Türk taarruzu, Bulgaristan ve zafer, 6 ile Cenevre, 5 ile Türk ordusunun ilerleyişi, 4 ile Doğu Konferansı, 3 ile ABD ve İzmir Konferansı ve 1 ile Babıali yer alır.

Tablo 6: 10-14 Eylül Tarihleri Arasında Alman Gazetelerinde Venedik Konferansı İle İlgili Haberler

	BVOLKZ	BBZ	BVossischeZ	DAZ	BTÜHZ	F
Boğazlar	10	10	11	2	4	37
Venedik Konferansı	9	9	9	1	7	35
İstanbul	7	9	7	2	3	28
Ateşkes Anlaşması	3	5	9	4	2	23
Türklerin Şartı	6	5	7	1	1	20
Ortadoğu	6	4	1		1	12
İzmir'de durum	3		6	1	1	10
Sevr	6	3	1			10
Müslümanlar	2	5		1	1	9
Türk Taarruzu	2		2	1	2	7
Bulgaristan	2	2	2	1		7
Zafer	1	2	1	2	1	7
Cenevre	2	3	1			6
Türk Ordusu ilerleyişi	2		2		1	5
Doğu Konferansı	2	1			1	4
ABD	2		1			3
İzmir Konferansı	2				1	3
Rumlar ve Gayri Müslimler			2			2
Babıali		1				1

Bu analize göre Alman gazetelerinde İtilaf Devletleri'nin en fazla Çanakkale ve İstanbul boğazlarının serbestliğinin tehlikeye girmesinden endişelendikleri, hatta telaşlandıkları görülmektedir. Daha sonra bir an önce İtalya'nın önderliğinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında TBMM Hükümeti ile Türk-Yunan savaşı ile ilgili bir konferansın Venedik'te aceleyle toplanması gelmektedir. Bu barış anlaşması için öncelikle Türklerle Yunanlılar arasında bir ateşkes anlaşması gerekmektedir. Bu ateşkes için girişimler, mücadeleler, arabuluculuk faaliyetleri yer alır. Türk ordusunun zaferi sonrası TBMM Hükümeti'nin mutlak bir ateşkes için şartlarını ortaya koyması ve bunun için direnmesi yer alır. İngiltere ve Fransa için Ortadoğu ve Müslüman toplumları oldukça önemlidir. Buraları kaybetmemek ve bir isyan,

saldırının çıkmaması önemlidir. İzmir'in Türk ordusu tarafından alınması sonrasında ortaya çıkan asayişsizlik, huzursuzluk, yangın, yağma, saldırılar vb. konular işlenir. Sevr Barış Anlaşması'nın ağırlığı, revize edilmesi, Bulgaristan'ın Ege'ye ulaşmak istemesi, Türk ordusunun zaferi, Boğazlar ve tehditli bölgenin Milletler Cemiyeti'ne götürme gayreti gibi huşular yer almıştır. İlaveten Türk ordusunun ileri harekâtına devam etmesi, öteden beri Doğu Meselesinin çözüm gayretleri, ABD'nin vatandaşları için tahliye konusuna müdahil olması, Ege'de yaşayan Rum ve Gayri Müslim nüfus ile Avrupa vatandaşlarının durumu, buradaki yatırımlar, ekonomik ve ticari kayıplar gibi konulara değinilmiştir. Ayrıca haberlerde Babıali'nin ateşkes ve barış görüşmelerine müdahil olmayarak sözün TBMM Hükümeti'nde olduğunu belirtmesi önemlidir.

10-14 Eylül arasında gazetelerde yer alan haberleri şu şekildedir:

9 Eylül Paris kaynaklı "Venedik Konferansı boşuna" başlıklı haberde Daily Express, Venedik'te önerilen ateşkes konferansının yapılmayacağını ilan ediyor. İngiliz Hükümeti, Yunan ordusunun durumunun, konferansın hiçbir amacının olmayacağı görüşündedir. 9 Eylül Paris kaynaklı "Paris'te Başbakanlar Konferansı?" başlıklı haberde Paris'te İtalyan Dışişleri Bakanı Schanzer ve İngiliz Hükümeti'nden bir temsilcinin Doğu sorununu tartışmak için geldiğine dair söylentiler dolaşır. Expres muhabiri, Fransız Dışişleri'nin böyle bir ihtimal hakkında resmi bir bilgisinin olmadığını açıklar. Ancak, Türkiye'nin Venedik Konferansı'na karşı duyduğu isteksizlik nedeniyle, bunlar hala spekülasyon olsa da, Paris'te başbakanlar toplantısı yapılacağı da göz ardı edilemez denmektedir.[40]

9 Eylül Paris kaynaklı "Türklerin Çanakkale'ye ilerleyişi" başlıklı haberde Ankara Hükümeti'nin Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey, "uzlaşmazlığa", hükümetinin barış taleplerinin üç yıl öncekiyle aynı olduğunu İstanbul, Edirne ve Trakya ve ayrıca Osmanlı Devleti'nin verdiği zararın tazmin edilmesi gerektiğini söyler.[41]

"İngiltere'nin Asya Yenilgisi " başlıklı haberde Yunanlıların ezici yenilgisi kamuoyunda bazı endişelere neden oldu. Yakın Doğu'daki olayların muazzam kapsamını takdir etmekte başarısız olunmaz. Morning Post, Lloyd George'u Doğu politikası nedeniyle acı bir şekilde sitem etme fırsatını yakalar. Son derece şiddetli saldırılarını şu sözlerle süslüyor: "Yunanlılar ne olacak? Türkler ne yapacak? Fransızlar ve İtalyanlar ne diyecek? Son olarak, diplomasisi talihsiz ülkemizi bu çıkmaza sokan Lloyd George ne diyecek? Bir iki gün içinde Türklerin İstanbul'a yürüdüklerini duyabiliriz. Eğer yaparlarsa, Fransızlar ve İtalyanlar önlerini kesecekler mi? İngiltere

---

40 Deutsche Allgemeine Zeitung, 10 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

41 Berlin Vossische Zeitung, 10 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

zaten İran ve Kafkasya'dan çekildi. Aynı zamanda Boğazlardan çekilmek zorunda kalırsa, İngiliz otoritesi İstanbul'dan kaybolmak zorunda kalırsa, o zaman Britanya İmparatorluğu'nun Doğu politikasının yakında sona geleceğine ikna olacaktır. Lloyd George, sözleriyle Yunanlıların bizi müttefikleri olarak görmelerine neden olmuştu. Ancak yenilgiye uğradıklarında, sözlerin arkasında hiçbir şey olmadığını anladılar. Bu kriz İngiliz halkını uyandıracak ve onlara liderlerimizin sağlam bir dış politika uygulaması gerektiğini gösterecek mi? Neredeyse tüm sorularda, savaşı kazandığımız güçten farklı bir bakış açısına sahibiz. Ya bizim Rus politikamız? Eskiden Rus Loyanistlerine cephane gönderirdik, şimdi Bolşeviklere bağlıyız. Ortadoğu'da hangi hedeflere ulaşıyoruz? Türkleri yok etmek mi istiyoruz? Eğer öyleyse, Yunanistan deneyi gerçekleştirmek için uygun araç mıydı? Tüm bu kombinasyonlar, kaçışlar, önlemler ve sorumluluklarımızı başka insanlara yükleme planı, sonunda bizi dünyada tek bir dostumuz kalmadığı noktaya getirecektir."

9 Eylül'de Roma kaynaklı haberde dün gün boyunca Dışişleri Bakanı Shanzer, Doğu'daki durum nedeniyle İngiliz büyükelçisini, ardından Fransız maslahatgüzarını, Bulgar ve Yugoslav elçilerini ve son olarak Ankara'nın temsilcilerini kabul etti. Venedik'teki yeni tip konferansla ilgili İtalyan adımına gelince, bunun Ankara'nın büyük güçlerin arabuluculuğunu oldukça sert bir şekilde reddetmesine ve "Ankara'nın paternalizme ihtiyacı yok" yorumuna dayandığını öğrendiğini ifade eder. Başarısız girişimi göz önünde bulundurarak, İtalyan diplomasisi tutumunu değiştirir ve Venedik'ten sonra, daha önce imzalanan anlaşmalara bakılmaksızın ortak istişarelerde yeni bir Doğu'nun yaratılması gereken bir Şark Konferansı planlanır. Bu nedenle Türklerin bu teklifi kabul edecekleri varsayılmaktadır, çünkü Avrupa'daki milliyetçi program için başlangıçta yalnızca diplomatik silahlara sahip olduklarından daha da fazla kabul edilmektedir. Bu nedenle Yugoslavya ve Bulgaristan da konferansa katılma talebinde bulunuyor.

"Türk zaferlerinin siyasi sonuçları" başlıklı haberde The Times'a göre İngiliz yetkililer, Mustafa Kemal Paşa'nın ateşkes şartlarını görüşmek üzere Müttefik Yüksek Komiseri ve Yunan Başkomutanı temsilcilerini kendisiyle görüşmeye davet ettiğini söylüyor. İzmir'e hareket eden Türk birliklerinin komutanı, Müttefiklere mülteciler arasında katliam olmayacağına dair söz vermiştir. The Times'a göre, İngiliz Hükümet çevreleri durumun aşırı ciddiyetini gizlemez. Resmi çevrelerde Müttefiklerin Türklere vakit kaybetmeden birleşik bir cephe oluşturmasının elzem olduğuna inanılır. Belki de Mustafa Kemal Paşa, İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerini birbirine düşürmeyi umduğu söylenir. Ancak, Kemal büyük güçlere meydan okumaktan da çekinmeyecektir. İngiliz Hükümeti, Boğazların serbestliğini ne

pahasına olursa olsun korumakta ısrar etmeye kararlıdır. Yunan kuvvetlerinin İzmir'de çökmesi Fransa ile yeni müzakerelere yol açmaz. İngiliz kabinesinin en son olayları görüşmek üzere toplanacağına dair bir belirti yoktur denir.[42]

Sunday Times gazetesinin Paris muhabiri, yetkili kaynaklardan iş barış şartlarını tartışmaya geldiğinde, Fransa'nın Trakya'daki Türk iddialarını kesinlikle destekleyeceğini, ancak Boğazların özgürlüğünü korumakta ısrar edeceğini öğrenir. Fransa ve İngiltere bu konuda taviz vermiyor denir.

10 Eylül Paris kaynaklı "Barış öncesi bir konferans mı?" başlıklı haberde İtalyan maslahatgüzarı, hükümetinden Dışişleri hakkında bir nota verir ve bu notta Fransız Hükümeti'nden kendisi ve Yunan Hükümeti ile anlaşmaya varmasını ve Venedik'teki bir konferansa temsilciler göndermesini ister. Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin de katılması gerekmektedir. Konferansın amacı, Yunanistan ile Türkiye arasında nihai bir ön barışın temelini bulmaktır. İtalyan önerisi, yalnızca konferansın çalışmasını kolaylaştırmak için savaşan tarafların düşmanlıkları durdurmasını tavsiye eder. Benzer bir not bugün Yunan kabinesine sunulacaktır. Bir tarih ancak Londra, Paris ve Roma arasında bir anlaşmaya varıldıktan sonra belirlenebilecektir. Ankara Hükümeti'ndeki Müttefik temsilciler tarafından Yunanistan'a ateşkes sağlanması yönünde bir adım da atılmıştır Ankara'nın cevabı kabul edilebilirse, konferans Eylül ayının ikinci yarısının ortasında başlayabilecektir.

Paris'teki İtalyan maslahatgüzarı, Fransa Dışişleri'ne hükümeti adına bir nota verdi ve Fransız Hükümeti'ni Venedik Konferansı'nı olabildiğince çabuk toplamanın yollarını incelemeye davet eder. Aynı adım Londra'da da atıldı. Fransa, İtalya'nın talep ettiği tarihi kabul etmeye meyilli, 20 Eylül söylenir.[43]

11 Eylül Londra kaynaklı haberde İngiliz diplomatik çevreleri, planlanan Venedik Konferansı'nın, olayların alelacele gidişatıyla bir ölçüde çözülmüş olan sorunları tartışmaya uygun olmadığını vurgulamaktadır. Genel ve kesin bir barışın inşası için, önce karmaşık sorunların açıklığa kavuşturulması gereken çok daha geniş bir programa sahip bir konferans düzenlenmelidir.

9 Eylül Roma kaynaklı "Roma'da Doğu Barışı için Ön Hazırlıklar" ve "Türkiye, Trakya'nın dönüşünde ısrar ediyor" başlıklı haberlerde Schanzer, İtalya adımının kapsamını ve Venedik Konferansı ile ilgili sınırlarını açıklamak üzere İngiltere, Fransa, Yunanistan, Ankara ve Yugoslavya elçilerini kabul etti. Ancak görüşmeler kısa süre sonra barış ön hazırlıkları niteliğini kazanır ve bu da büyük güçlerin çaresizliğini, Yunanistan'ın itaatini ve

---

42 Berliner Börsen Zeitung, 11 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
43 Berlin Vossische Zeitung, 11 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

Ankara'nın kararlılığını ortaya çıkarır ve bundan böyle kolaylıkla Türkiye ile eş tutulabilir. İstanbul'un resmi hükümeti çaresizdir. Yunan Hükümeti, İtalyan tekliflerini, güçler tarafından resmi bir hamlede birleşecekleri için kabul ederken, Fethi Bey ve tüm Ankaralılar hemen itiraz etmiştir. Ankara Hükümeti tam yetkili temsilciler göndermekten çekinmiyor, ancak Trakya sorununun Paris Mart Anlaşması ile çözülmüş sayılmaması gerektiği, ancak Türkiye'nin Bulgaristan ile Enes-Midye hattı boyunca ortak bir sınırı olacağı önceden açıklığa kavuşturulmalıdır.[44]

9 Eylül Paris kaynaklı haberde Yunan ordusunun topçularının çoğunu kaybettiği ve tam bir moral bozukluğu içinde olduğu için ciddi bir Yunan direnişi olası değildir. Venedik Konferansı hakkında konuşan Ferid Bey, Ankara Hükümeti'nin barış anlaşmasıyla ilgili tartışmalar başlar başlamaz birliklerinin ilerlemesini durdurmaya hazır olduğunu söyler. Türklerin koyacağı barış koşulları, onları üç yıl önce yayınlanan bildirilerin uygulanmasıyla sınırlayacaktır: İstanbul, Edirne ve Trakya'ya geri döndürülerek Türkiye'nin restorasyonu ve Yunanlıların verdiği zararın onarılması. Barış anlaşması ertelenirse, Türkiye'nin donanması olmadığı için, denize ulaşır ulaşmaz Türk ilerleyişi sona erecektir. Ancak Ankara Hükümeti, Türk topraklarını kendi birlikleri tarafından tamamen işgal etmeye kararlıydı ve eğer Biga'da Çanakkale Boğazı kıyısının yabancı bir güç tarafından işgal edildiği doğrulanırsa, kendini mecbur hissedecekti.

Paris'teki İtalyan maslahatgüzarı, İtalyan Hükümeti'nden Fransız Dışişleri'ne bir nota verdi. Bu notada İtalyan Hükümeti, Venedik'e ateşkesi görüşmek amacıyla müttefik hükümetlerin Küçük Asya'daki savaşanları bir ön müzakerelere delege göndermeye çağırdıklarını belirtir.[45]

Londra kaynaklı "Venedik Konferansı'nın toplanma sıkıntısı" ve "İngiltere'de bir önkonferans istiyor" başlıklı haberlerde İtalyan Hükümeti Venedik Konferansı'nı toplamaya davet ettiğinde, İngiliz Hükümeti şu anda Venedik Konferansı'nı gereksiz buldukları cevabını vermiştir. Öte yandan, Dışişleri Bakanlığı, Orta Doğu'daki genel barış sorununu tek başına tartışabilecek büyük bir müttefikler arası konferansın acilen toplanması gerektiğini düşündüğünü iletmiştir. Küçük Asya sorunu fiilen çözülmüş olduğundan, Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının böyle bir müttefikler arası konferansta tartışılması gerekecektir. Bu üç noktada Müttefiklerin görüşleri biraz farklıdır. Ancak Fransa, özellikle savaş sırasında Boğazların Türkler tarafından kapatılması sonucunda bu sürenin 2 yıl uzatıldığının kendilerine yeterince netlik kazanması nedeniyle, Boğazların serbest bırakılmasını da desteklediğini vurgulayarak ifade etmiştir. İngiliz Hükümeti'yle Boğaz-

44 Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 11 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
45 Berliner Volks Zeitung, 11 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

lar sorununun nasıl yürütüleceği konusunda görüş ayrılıkları vardı. "Merkez Haber" Müttefiklerin arzının birkaç gün içinde gerçekleşebileceğini bildiklerini düşünüyorlar der. Resmi ön görüşmeler başlatılmıştır. Dışişleri Bakanlığı, bu konferansın yeri ve programının henüz kararlaştırılmadığını açıklar.[46]

12 Eylül Paris kaynaklı "Babıali'nin talepleri" başlıklı haberde Babıali'nin Paris'teki temsilcisi Nabi Bey, Petit Parisien'in bir temsilcisine İstanbul'un batıda doğal bir savunma hattı ile güvence altına alınması gerektiğini söyler. Bu, yalnızca düşman istilalarını değil, Balkanları bir asırdır kasıp kavuran çete saldırılarını da önleyecektir. Bu doğal savunma hattı, çok önemli bir şehir olan Edirne ile Marissa'dır. Doğu Trakya'nın Türkiye'ye dönüşü kesinlikle gereklidir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra Osmanlı Hükümeti, Boğazların serbestliği konusunda, güvenlik egemenliğinin garanti altına alınması halinde bu özgürlüğü kabul edeceklerini ilan etti. Ancak Türk egemenliğinden taviz verilmemelidir. Uzmanların bu özgürlük ve güvenliği uzlaştıracak bir formül bulması gerekecekti. İstanbul'un bağımsızlığı kalıcı ve nihai olmalıdır. Türk egemenliğini ihlal eden hiçbir hüküm Türk halkı tarafından alınamazdı.

"Boğazlar Çatışması. 'süngü ucuyla' Türk barış diktesi" başlıklı haberde Daily Express İstanbul'dan Türklerin Karesi ve Balıkesir boğazlarını kontrollerine aldıklarını bildiriyor. Türk basını, Çanakkale Boğazı serbest bırakılmazsa savaş çağrısında bulundu ve Türkiye'nin süngü ucuyla Müttefiklere barış dikte ettireceklerini ilan ettiğini belirtir.

Ankara Hükümeti'nin Paris temsilcisi Ferit Bey, Daily Express için bir muhabirle yaptığı röportajda, Doğu'da barış için tek umudun, İngiliz Hükümeti'nin Edirne'nin Türklere koşulsuz iadesini kabul etmesi olduğunu söyler. Müttefikler İstanbul'un tahliyesi konusunda hemfikirdir. İngiliz Hükümeti bunu yaparsa, o zaman bir konferans düzenlenebilir ve Türkler Boğazların uluslararası olmasını ve İngilizlerin Basra'da ve İngiltere'nin çıkarlarının olduğu Mezopotamya'daki diğer şehirlerde tutulması gibi diğer konuları tartışabilir olur. Türkler Mezopotamya üzerinde hiçbir iddiada bulunmazlar; ama İngiliz Hükümeti Edirne üzerindeki Türk iddialarını ve İstanbul üzerindeki Türk egemenliğini kabul etmeyi reddederse, o zaman Türkler Mezopotamya'yı istila edecek ve İngiliz çıkarlarına karşı çalışmak ve arka Doğu'daki İngiliz egemenliğine son vermek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardı. İngiltere'nin artık tek umudu Türkiye'yi dost yapmaktır. Türkiye İngiltere'ye elini uzattı, onu ele geçirmek İngiltere'ye kaldı denir.

---

46 Berliner Börsen Zeitung, 12 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

Daily Chronicle İstanbul'dan Türklerin ateşkes için aşağıdaki şartları kabul edeceklerini bildiriyor: 1. Yunan ordusunun tüm savaş malzemeleriyle teslim edilmesi, 2. Anadolu ve Trakya'daki tüm hak taleplerinden vazgeçilmesi, 3. Tazminat ve savaş tazminatları, 4. Anadolu'daki yıkımdan sorumlu olan Rumları Türkiye'de yargılanmak üzere teslim edilmesi.

Paris kaynaklı "Venedik'te bir konferans olacak mı?" başlıklı haberde İtalyan maslahatgüzarı onun hükümetinden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ilişkin bir not sunarlar ve bu notta Fransız Hükümeti'nden kendileri ve Yunan Hükümeti'yle anlaşmaya varmasını ve Venedik'teki bir konferansa temsilciler göndermesini istediler. Türkiye de mutlaka davet edilmeli denir. 11 Eylül İstanbul kaynaklı "Ateşkes hakkında" başlıklı haberde Ankara Hükümeti, Yunan Hükümeti'nin ateşkes talebine henüz yanıt vermediği, İstanbul basınına göre, bu konuda sadece Ankara Millet Meclisi karar verecektir.[47]

Paris kaynaklı "İngiltere müttefiklere hitap ediyor" başlıklı haberde Lloyd George tarafından açıklanan nota, bugün Fransız Dışişleri Bakanlığı'na İngiltere Büyükelçisi Lord Hardinge tarafından sunulur. İngiliz Hükümeti, İstanbul ve Gelibolu Yarımadası'nın savunmasında Müttefiklerin yardımına güvendiklerini belirtti. İngiliz Hükümeti, alınacak kararları önceden yargılamadan, askeri işgal görevinin şimdilik İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserliğine emanet edilmesini önermektedir. Çünkü Fransız Hükümeti, İngiliz Hükümeti kadar Boğazların serbestliği ilkesine sadıktır. 13 Eylül Londra kaynaklı haberde Daily Mail, Müttefiklerin Türk milliyetçi hükümetine, Türklerin Trakya'yı işgal etmeye yönelik herhangi bir girişiminin direnişle karşılaşacağı uyarısını yineleyen bir not gönderdiğini bildirdiği yer alır.[48]

12 Eylül Paris kaynaklı "Müdahale karmaşası" ve "Venedik ya da bekle ve gör?" başlıklı haberlerde Lloyd George tarafından açıklanan nota, bugün İngiltere Büyükelçisi Lord Hardinge tarafından Franssız dışişleri bakanlığına sunuldu. Raporda İngiliz Hükümeti, İstanbul'u ve Gelibolu Yarımadası'nı savunmak için Müttefiklere güvendiğini belirtti. İngiliz Hükümeti, Fransız Hükümeti'nin de İngiliz Hükümeti kadar özgürlük ilkesine sadık kalması nedeniyle, alınacak kararları önceden yargılamadan, askeri işgal görevinin şimdilik İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserliği'ne verilmesini önermektedir. Ankara'dan gelen bir habere göre, "Yeni Gün", "Müzakereleri açmaya hazırız ama Venedik'te değil, İzmir'de" yazıyor.[49]

---

[47] Deutsche Allgemeine Zeitung, 12 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
[48] Berliner Börsen Zeitung, 13 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
[49] Berliner Volks Zeitung, 13 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

13 Eylül Roma kaynaklı "Venedik Konferansı hakkında" başlıklı haberde Dışişleri Bakanı Schanzer, Bakanlar Kurulu'nda Doğu'daki durumu özetlediği ve yakın gelecekte yapılacak Venedik Konferansı'na ilişkin önerilerinin sonuçlarını sunduğu yer alır. Önerileri Fransız tarafında onaylandığı ve İngiliz tarafında örtülü ret ile karşılandığı belirtilir. Schanzer'in uzlaşma politikasına ilişkin yönergeler Bakanlar Kurulu tarafından onaylanır. Amaçları, Yunan-Türk çatışmasını Asya ile sınırlandırmak ve daha fazla kan dökülmesini önlemek için bir ateşkes sağlamak ve Doğu'daki durumu yeniden incelemektir. Türk zaferinin diğer devletlerin İslam halklarının savaşçı ruhunu uyandırması engellenmelidir. İtalyan Hükümeti bu nedenle Müttefikler arasında erken görüş alışverişinde ısrar edecek.

Londra kaynaklı "Paris'te toplantı yok mu?" başlıklı haberde Reuters'ın haberine göre Resmi kaynaklar, Lloyd George'un tutumuna ilişkin çeşitli bilgilerin yalnızca varsayımlara dayandığını söylemektedir. Ancak Lloyd Georges, mümkünse Cenevre'ye gitmeyi arzu ediyor; ancak şu ana kadar hiçbir şeye karar verilmez ve zamanı da belirlenmez, tıpkı Başbakanın ayrılıp ayrılmayacağı henüz kesin olmadığı gibi.[50]

11 Eylül Paris kaynaklı "İtalya Venedik Konferansı'nı Topluyor" başlıklı haberde İtalya, bir gün önce Paris ve Londra'da aynı anda düzenlenen Venedik Konferansı için yeni bir adım attı. Fransız maslahatgüzarı Galli, Paris'te, dışişleri bakanlığı danışmanından, İtalyan Hükümeti'nin bu ayın tayin edilen gününde Venedik Konferansı'nı toplamakta ısrar ettiği bir notu teslim etti. Roma kaynaklı "İtalya, Türkiye'nin toparlanması için" başlıklı haberde Venedik Konferansı'nın ertelenmesi istenir. Müttefiklerin Türkiye'ye Uyarısı: Trakya Müdahalesine direnç göstermemesi şeklindedir. 13 Eylül Roma kaynaklı haberde İtalya'nın Venedik Konferansı'nı hızlandırma önerisinin, en uzlaştırıcı biçimde giyinmiş olarak resmen reddedilmesi şaşkınlığa sebep olur. İtalyan Hükümeti, Türk zaferini yalnızca Küçük Asya'da bir olay olarak değil, Avrupa'daki eski Osmanlı vilayetlerine yansımaları kaçınılmaz olduğundan, bir Avrupa olayı olarak görüyor. Londra, savaşın gidişatının henüz bittiğini düşünmediği için bekliyor, ancak İtalyanların görüşüne göre yangının kaynağını zamanında kontrol altına almak daha uygun olacaktır. Bakanlar Kurulu, Müttefiklerin tepkisini politikasının başarısızlığı olarak görmek zorunda kalırken, diğer etkili siyasi çevreler, bu olumsuz çözümü havayı temizleyerek İtalya'ya hareket özgürlüğü vererek memnuniyetle karşıladılar. Türk zaferi sadece askeri bir mesele değil, diplomatik öneme sahip. İddia edilen "ölü adam" her zamankinden daha canlıdır. Bundan sonuç çıkarmak Avrupa'nın çıkarınadır. Adalet politikası, Sultan'ın tüm Müslümanların hükümdarı olarak geri dönmesiyle başla-

---

50 Berliner Börsen Zeitung, 14 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

malıdır. Tek kelimeyle İtalya'nın programı: Türkiye'yi yeniden inşa etmek üzeredir. Başkaları Türkiye'yi bölmekle ilgilendiklerini görse, İtalya bunu Türkiye'nin bütünlüğünü savunmada görürdü. Yeni birleşen Türkiye'nin hedefi olarak İtalya'ya açıkça en yakın birliği koyan İstanbul ve Ankara'dan gelen yarı resmi açıklamalar bu görüşle uyumludur. Tribuna muhabirinin bir röportajında İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşma, İstanbul'da kabine başkanı Haydar Bey ile görüşmek isteyen, ancak Kemalist reis Hamid Bey tarafından kabul edilen ve aynı barış koşullarının duyulduğu açıkça görülüyor ".[51]

Agenzia Stefani'nin bildirdiğine göre: Fransız Hükümeti, ilke olarak, İtalya'nın Venedik'te bir Doğu Konferansı ön düzenleme önerisine kendisini dâhil etti. İngiliz Hükümeti, Yunanistan ile Türkiye arasındaki düşmanlıkların bir an önce durdurulması ve Doğu'da kalıcı bir barışın sağlanması konusundaki arzusunu paylaştığını İtalyan Hükümeti'ne bildirir. İtalyan Hükümeti'nin başlangıçta planlanandan farklı bir format ve programda bir konferans düzenleme önerisini iptal etse de Anadolu'daki olayların devam etmesine izin vermenin iyi bir fikir olduğuna inanıyordu. Ateşkes sağlanana ve yeni bir konferans düzenlemeye karar vermeden önce askeri durum istikrara kavuşana kadar gelişmedir.

12 Eylül Paris kaynaklı haberde Lloyd George'un mesajı Fransız Dışişleri Bakanlığı'na İngiltere Büyükelçisi Lord Hardinge tarafından sunulur. İngiliz Hükümeti, İstanbul'u ve Gelibolu yarımadasını savunmak için Müttefiklere güvendiklerini belirtti. İngiliz Hükümeti, Fransız Hükümeti'nin Boğazların serbestliği ilkesine, Boğazların özgürlüğü ilkesine, Fransız Hükümeti kadar sadık kalarak, alınacak kararları önceden yargılamadan, şimdilik İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserliğine emanet edilmesini önermektedir. İngiliz Hükümeti. -Chicago Tribune gazetesinin haberine göre, eski Yunanistan Başbakanı Venizelos Paris'te bir araya geldi. Poincare ile bir görüşme yapması ve ardından Lloyd George ile görüşmek üzere Londra'ya gitmesi bekleniyor. Edirne kaynaklı "İngiliz-Kemalist çatışması mı?" ve "İtalya'nın Venedik Konferansı davetinin yenilenmesi" başlıklı haberlerde İngiliz müfrezesi Çanakkale Boğazı'nı korumak için Karabiga'ya çıkmıştır. Kemalistlerin İstanbul yakınlarında İngilizlerle kanlı bir çatışma yaşadığı söyleniyor. Küçük Asya Ordusu'nun dört birimi terhis edilmiştir. Parlamento telgrafla çağrılmıştır.[52]

Yeni Kabine Konseyi'ne Başbakan Jacta başkanlık etmiştir. Dışişleri Bakanı Schanzer, İtalya'nın arabuluculuk eylemi ve Londra ve Paris'te girişilen çıkışın beklentileri hakkında genel bir bilgi verir. Barış konferansı

---

51 Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 14 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

52 Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 14 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

gerçekleşmezse, Schanzer üç Müttefik başbakanı Venedik'te bir toplantıya getirme niyetindedir, böylece Müttefikler için Doğu sorununda ortak bir temel oluşturulabilir. Konsolosluk, Anglo-Fransız çatışmasında İtilaf Devletleri için ciddi bir tehdit görmüş ve Fransa ile İngiltere arasında bir anlaşmanın sağlanması için her şeyi ardı ardına bırakmak istemiştir.[53]

13 Eylül Roma kaynaklı haberde Agenzia Stefani duyuruyor: Fransız Hükümeti, İtalya'nın Venedik'te bir Doğu Konferansı ön düzenlemesi önerisini prensipte kabul etti. İngiliz Hükümeti, Yunanistan ile Türkiye arasındaki düşmanlıkların bir an önce durdurulması ve Doğu'da kalıcı bir barışın sağlanması arzusunu paylaştığını İtalyan Hükümetine bildirmiştir. İtalyan Hükümeti'nin başlangıçta planlanandan farklı bir format ve programla bir konferans düzenleme önerisini takdir etti ve daha sonra iptal etti, ancak Türk tarafındaki mevcut aşırı ısınma göz önüne alındığında, Anadolu'daki olayların gelişmesine izin vermenin iyi bir fikir olduğuna inanıyordu. Ateşkes sağlanana yeni bir konferans düzenlemeye karar vermeden önce askeri durum konsolide edilmesi gerektiği ifade edilir.

Londra kaynaklı "Bir engel olarak Sevr Antlaşması" ve "İtalya'nın Barış Çabaları" başlıklı haberlerde The Times'a göre, bilgili çevreler, Britanya Başbakanı'nın Küçük Asya ile ilgili sorunların çözümünün Milletler Cemiyeti'ne bırakılmasını, Boğazlar, Doğu Trakya ve Bulgaristan çıkışı sorununun çözülmesini arzu ettiğine inanılıyor. Ege Denizi, Sevr Barış Antlaşması'nı imzalayanlara ayrılacaktır. Öte yandan milliyetçi Türk çevreleri, Sevr Antlaşması'nın hükümlerini barış görüşmelerinin dışında tutmak için bastırıyor. İstanbul'dan bir Havas raporuna göre, bilgili milliyetçi çevreler, Sevr Antlaşması'nın Avrupa ile Türkiye arasında Doğu sorununun genel bir çözümüne ilişkin konferansa temel teşkil edemeyeceği görüşündeler, çünkü konferans antlaşmayı kabul etmedi ve kabul etti de tanınmadı. Sevr Antlaşması konferans programından tamamen çıkarılmalıdır.[54]

14 Eylül Roma kaynaklı haberde İtalya, İngiltere ve Fransa'ya yeni bir nota göndererek Venedik Konferansı'na üçüncü kez katılma çağrısı yapar. O gelene kadar ne Londra ne de Paris kabinesi bir cevap vermez. İtalya'nın pozisyonu, Doğu'daki durumun o kadar vahim olduğudur ki, Müttefikler herhangi bir komplikasyon ortaya çıkarsa sorumluluklarını acilen üstlenmeyi unutmamalıdır. İtalyan temsilcinin, Müttefik Başbakanların Venedik Konferansı'na katılmasını memnuniyetle karşılayacaktır. Ancak Poincare, Venedik'e gitmeye pek meyilli görünmüyor. Son olarak, Doğu Konferansı'ndan çıkışın İngiltere'ye bağlı olacağına inanılıyor.

---

[53] Berliner Volks Zeitung, 14 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
[54] Berliner Volks Zeitung, 14 Eylül 1922, Akşam Baskısı.

Sonuç

TBMM Hükümeti adına Mustafa Kemal Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Sevr Barış Anlaşması'nın revize edilmesi amacıyla Fransa ve İngiltere'ye temsilci göndererek öncellikle siyasi yöntemle barışın sağlanmasına çalışmıştır. Ancak Mart ayından itibaren yapılan görüşmelerde bir sonuç alınamayınca savaşarak sonuca ulaşmak zorunda kalınmış ve bu amaçla 26 Ağustos'ta Türk ordusu taarruzu başlatılmıştır.

Türk ordusu 26 Ağustos tarihinde Afyonkarahisar hattında Yunan ordusuna karşı başlattığı taarruz çok başarılı olmuş, 30-31 Ağustos tarihlerinde Dumlupınar hattına çekilen Yunan ordusunun bir kez daha başarısız olması, hattın bölünmesi ile savaşın gidişatı belli olmuştur. Yunan Başkomutanı Trikupis'in de esir düşmesi ile Yunan ordusu savaşma kabiliyetini kaybederek morali bozulmuş bir şekilde hızla geri çekilmeye başlamıştır. Bu süreçte İtilaf Devletleri'nin Yunan ordusuna destek vermemeleri ile Yunan ordusu yalnız kalmıştır. Yunan ordusu 9 Eylül tarihinde İzmir'den ayrılmıştır. İngiltere'ye göre Türk ordusunun başarısı İngiltere ile Fransa'nın Anadolu siyasetinin yarışması ve karşı karşıya gelmeleri, Fransız ve İtalyanların Türk ordusuna silah ve mühimmat sağlamaları, Sovyet Rusya'nın destekleri, İngiltere'nin Irak'ta durumunun kötüye gitmesi etkili olmuştur.

Büyük Taarruz Alman gazetelerinde 26 Ağustos- 5 Eylül tarihleri arasında üstün, kuvvetli ve başarılı bir taarruzun gerçekleştiği yer alır. Yunan ordusunun bocaladığı, moralinin bozulduğu ve yenildiğine değinen haberler, ateşkes arayışları, Türk ordusunun hızla İzmir'e doğru ilerlemesine değinilir. Yunan ordusunun İzmir'e doğru geri çekilmesi, Gayri Müslimlerin durumu, göç, telaş ve İzmir'in durumu yer almıştır. 6-9 Eylül tarihleri arasında gazeteler Türk ordusunun zaferi, Yunan ordusunun yenilgisi, hızla savaşma yeteneğini kaybederek geri çekilmeye başlaması, Yunan Hükümeti'nin ateşkes arayışları, Anadolu'da İtilaf Devletleri vatandaşları ile Hristiyan halkın içinde bulunduğu korku, telaş ve panik, İzmir'in kuşatılması ve Türk ordusuna teslimi yer almıştır. 10-14 Eylül arasındaki haberler daha çok Yunan ordusunun tahliyesi, Türk ordusunun Çanakkale ve Marmara'ya doğru ilerleyişi, Mustafa Kemal'in şartları yer alır. Özellikle İngiltere ve Fransa boğazların serbestliği endişesine düşmesi, İstanbul'u boşaltmak istememeleri, Mezopotamya için İngiltere'nin endişeleri ve korkuları ifade edilir. Venedik Konferansı savaşın bir an önce sonlanarak bir ateşkes ve daha sonra barış anlaşması arayışıdır. İtalya bu konferansın toplanması için büyük mücadele etmesine rağmen başarılı olamamıştır.

Büyük Taarruz başarılı bir şekilde devam ederken İtalya Dışişleri Bakanı'nın önderliğinde Venedik'te bir barış konferansı düzenlenme mücadelesi ve Türk temsilcinin müzakereleri diplomasi kanalının kapanmaması

açısından oldukça önemlidir. Ama bu toplanma sürecinde İtilaf Devletleri Mustafa Kemal'in Yunanlıların Ege'yi ve Trakya'yı, İtilaf Devletleri'nin Marmara'yı boşaltması, Boğazların serbestliğinin sona ermesi ve Yunanlıların verdiği tahribatı tazmin ermesi şartlarını bir türlü kabul edilmemesi nedeniyle Venedik Konferansı da toplanamamıştır.

Alman gazetelerinde haberle bazen bir iki gün sonra bazen de aynı gün yer almıştır. Gazetelerde Ankara, İzmir, Adana ve İstanbul kaynaklı haberler hem İtilaf Devletleri hem de İttifak Devletleri haberleri ile örtüşmektedir. Alman gazetelerinin 26 Ağustos ile 14 Eylül tarihlerinde Küçük Asya olarak nitelendirdikleri Batı Anadolu'da Türk ordusunun muzaffer taarruzuna, Türk ordusunun kuzeye yönelerek Boğazları, İstanbul'u ve Trakya'yı alma girişimlerine, Sevr Barış Anlaşması'nın hükümsüz kalmasına duyarsız kalmadıkları ve güne ve gün takip ettikleri görülmüştür.

İzmir Yunan işgali sırasında nasıl önemli olduysa Büyük Taarruz ve Yunan ordusunun Anadolu'dan tahliyesi sırasında da önemli olmuştur. Anadolu'daki savaşın ikmal merkezi olan, mali desteğin, savaş malzemesi ve yiyeceğin gönderildiği ve şehir Türk ordusunun taarruzu ve zaferi ile bir telaş ve sıkıntı içine düşmüştür. İzmir'e doğru Yunan ordusunun geri çekilmesi hemen ateşkes arayışlarına girişilmesine, barış sürecinin hızlanmasına yol açarken İzmir'in alınması ile tüm kozlar Türklere geçmiştir. Böylece İtilaf Devletleri'nin istediği değil Türklerin şartları doğrultusunda bir ateşkes gerçekleştirilecektir İzmir'in Türk ordusu tarafından alınması ve Türk ordusunun Çanakkale ve Marmara'ya doğru ilerlemesi Venedik Konferansı planlarının gerçekleşmesine engel olmuştur. Türk ordusunun zaferi TBMM Hükümeti'ne büyük hak sağlamış bir taraftan Ateşkes Anlaşması için Mustafa Kemal'in şartları ve ateşkes yeri İtilaf Devletleri ve Yunanistan tarafından kabul edilirken diğer taraftan da barış görüşmeleri için Venedik yerine İzmir teklif edilmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Berliner Börsen- Zeitung, 29 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen- Zeitıng, 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen Zeitung, 03 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen Zeitung, 06 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen Zeitung, 07 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen Zeitung, 11 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

Berliner Börsen Zeitung, 12 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen Zeitung, 13 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Börsen Zeitung, 14 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 06 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 07 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 09 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 11 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 14 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 14 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 26 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 03 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 07 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 09 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 09 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 11 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 13 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 14 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berliner Volks Zeitung, 14 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 05 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 06 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 06 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 07 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 07 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 08 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 08 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 10 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Berlin Vossische Zeitung, 11 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Deutsche Allgemeine Zeitung, 30 Ağustos 1922, Sabah Baskısı.
Deutsche Allgemeine Zeitung, 31 Ağustos 1922, Akşam Baskısı.
Deutsche Allgemeine Zeitung, 10 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Deutsche Allgemeine Zeitung, 12 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Tägliche Rundschau, 05 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Tägliche Rundschau, 06 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

Tägliche Rundschau, 07 Eylül 1922, Sabah Baskısı.
Tägliche Rundschau, 08 Eylül 1922, Akşam Baskısı.
Tägliche Rundschau, 09 Eylül 1922, Sabah Baskısı.

Eserler

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1984.

BAYUR, Yusuf Hikmet, "26 Ağustos 1922 Büyük Zaferin Dünya Tarihi üzerindeki Etkiler", *Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972.

BELEN, Fahri, "Yunan Cephesi Nasıl Yarıldı?", *Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askerî, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

İLHAN, Suat, *Askerlik, Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990.

TENGİRŞEK, *Yusuf Kemal, "Vatan Hizmetinde", Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ekim 1968, İstanbul 1968.*

TBMM Zabıt Cerdiesi, C.12. Ankara 1922.

ON İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ VE AMERİKAN BASININDA İZMİR'İN YUNAN İŞGALİNDEN KURTARILMASI SÜRECİ

Arş. Gör. Dr. Mekki ULUDAĞ
Orcid No: 0000-0001-6557-7917
Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e- posta: mekki.uludag@dicle.edu.tr

Giriş

Henüz Birinci Dünya Savaşı sona ermeden önce, 1917 yılında bir araya gelen İngiltere, Fransa ve İtalya, savaşı kazanacaklarından emin bir şekilde Osmanlı Devleti'nin topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. İtalya sınırına yakın Fransız Saint-Jean-de-Maurienne kasabasında buluşan üç devletin başbakanları, toplantıda alınan kararların hem askeri hem de politik olarak tam bir gizlilik içinde tutulmasını kararlaştırmışlardır.[1] Toplantının ardından Londra'ya dönen İngiliz Başbakan Lloyd George, alınmış olan gizlilik kararına uygun davranarak gazetecilerin sordukları tüm soruları yanıtsız bırakmıştır.[2] Daha sonra Bolşeviklerin dünyaya duyurduğu bu gizli paylaşıma göre İzmir ve çevresi İtalyanlara verilecektir. Fakat savaştan sonra Paris'te toplanan konferansta İzmir'in Yunanlılara verilmesine karar verilmiştir.[3]

Yunanlılar, Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşmasının imzalanmasını beklemeden harekete geçmişlerdir. Yunan birlikleri İzmir'i müttefik devletlerin yoğun deniz ve kara gücü desteği altında işgal etmişlerdir. İngiltere, İtalya ve Fransa'ya ait deniz filoları ve kara kuvvetleri Yunanlılara eşlik ede-

---

1 "Allied Premiers Close Conference" Asbury Park Press, New Jersey, April 21, 1919, No:95, p.2.

2 "Complete Unanimity Shown" The Shreveport Times, Louisiana, April 22, 1919, Vol.45, p.11.

3 "Sgr. Tittoni's Aims in Paris" The Times, London, June 27, 1919, No:42137, p.11.

rek İzmir'in işgalini kolaylaştırmışlardır. Ayrıca Amerikan deniz kuvvetlerine ait savaş gemisi Arizona ve dört destroyer de Yunanlılara yardım etmiştir. Bunların yanı sıra Adriyatik'ten ve Karadeniz'den müttefiklere ait deniz kuvvetleri İzmir'e yönlendirilmişlerdir. İngiliz ve Fransızlar açık bir şekilde koordineli olarak Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine yardım etmişlerdir. İtalyanlar ise öncelikle Türkiye'nin Asya topraklarında kendi çıkarlarına odaklanmış durumdadırlar. Atina'dan gelen 14 Mayıs tarihli bildiriye göre Yunan askerleri 14 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e girmişler ve bu durum Atina'da büyük bir sevinçle karşılanmıştır.[4]

İzmir'in Yunanlılar tarafından 1919 yılı mayısında işgal edilmesi şehirde büyük bir ayaklanmanın çıkmasına zemin hazırlamıştır. Lloyd George tarafından 1917 yılındaki St. Jean de Maurienne konferansında İzmir'in kendilerine verileceğine dair söz verilmiş olan İtalyanlar da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden memnun kalmamışlardır.[5] Esasen Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri, Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi'ni doğurmuş ve 1919-1922 yılları arasındaki Türk-Yunan savaşına zemin hazırlamıştır.[6] Yunanlılar İzmir'i işgal ettikleri zaman İzmir ve çevresinde toplam dört bin dört yüz kadar Türk askeri ve başlarında yüz kırk üç subay bulunuyordu. Savaştan önce İzmir'in nüfusu iki yüz elli bin civarındaydı. İzmir merkezinde gayrimüslim nüfus yüzde altmış iken Müslüman nüfusu yüzde kırk civarındaydı. İzmir'de, Atina'da olduğundan daha fazla Yunanlı vardı ve bunlar ticaret zengini, refah içinde yaşayan kimselerdi. Halı, tütün, kuru yemiş ile diğer tarım ürünleri ve elbise gibi üretim malzemeleri satan tüccarların büyük çoğunluğu gayrimüslim kimselerdi. Türk-Yunan savaşı sonunda yapılan nüfus mübadelesi neticesinde İzmir bu tüccarların büyük çoğunluğunu kaybettiği için şehirdeki canlı ticaret hayatı ile buna bağlı olarak gelişmiş olan müreffeh ortam ve zenginlik durumu son buldu. Eski zengin Levanten merkezi, çeşitli toplumların beraber yaşadığı İzmir yerini cansız, soluk bir şehre bıraktı.[7]

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Türklerin gururuna indirilmiş en ağır darbelerden biri olmuştur. Ondan sonra her Türk, İzmir'i Yunanlılardan geri almak için adeta yemin etmiştir. Zaten hiç kimse Yunanlıların İzmir'i uzun süre ellerinde tutabileceklerine inanmamıştır.[8] İngi-

---

4 "Smyrna is held in Allies' grip, Strong Forces Concentrate to Back Greece in Occupying Turkish Port" The Sun, New York, May 17, 1919, Vol.86, No:259, p.1.

5 William Miller, *A History of the Greek People (1821-1921)*, Dutton Company, New York 1922, p.161.

6 Arnold J. Toynbee; Kenneth P. Kirkwood, *Turkey*, Ernest Benn, London 1926, p.92.

7 Yunan işgali öncesi ve sonrasında İzmir ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz.: Andrew Mango, *From the Sultan to Atatürk: Turkey*, Haus Publishing, London 2019, s.75-110.

8 Philip Gibbs, *Adventures in Journalism*, Harper & Brothers, New York 1923, p.300.

liz istihbaratının bilgilerine göre bu dönemde İzmir'in ilçeleriyle birlikte toplam nüfusu yedi yüz elli bin kişiden fazla olup bu nüfusun iki yüz yetmiş binden fazlası Müslüman iken geri kalan nüfus gayrimüslimlerden oluşmuştur.[9] İzmir Yunan işgalinden kurtarıldığı zaman merkez nüfusu üç yüz bin civarındaydı.

İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgal Edilmesi

Yunanlıların İzmir'i işgaline dair haberler Paris'te sıkı bir sansüre tabi tutulmuştur. İşgal haberini yazan The Daily Mail gazetesinin özel muhabiri Perris, bunu ifade ettikten sonra Yunan askerlerinin Fransız ve Amerikan savaş gemileri eşliğinde İzmir'i işgal ettiklerini belirtmektedir. Yazar, İzmir'in alelacele işgal edilmesinin sebebinin Osmanlı ile yapılacak olan barış antlaşmasının uygulanmasını kolaylaştırmak olduğunu iddia etmektedir.[10] Reuter Ajansı'nın Atina'dan bildirdiğine göre İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. İzmir'in işgali Atina'da coşku ile kutlanmış, Kilise çanları, vapur ve fabrikaların sirenleri kutlamalara eşlik etmiştir. Halka açık tüm alanlarda sevinç gösterileri yapılmıştır.[11] Yunanlıların İzmir'i işgaline Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan deniz kuvvetleri ile askeri birlikleri doğrudan yardım etmişlerdir. İzmir işgali için Atina ve Piraeus'tan çok sayıda Yunan askeri İzmir'e sevk edilmiştir. İzmir'in işgali duyurulduğunda Atina caddelerinde çok sayıda kişi toplandı, Atina sokakları İzmir flamaları ile süslendi ve toplanan kalabalık Müttefikler lehine sloganlar attılar.[12] İzmir'i işgal eden Yunan birliği yaklaşık yirmi bin kişiden oluşmuştur.[13]

Yunanlıların İzmir'i işgali kolay olmamıştır. Yunan işgali İslam dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Afganistan, Hindistan ve Mısır'da Yunan işgali aleyhine büyük protestolar düzenlenmiş, işgalin hemen sona erdirilmesi talep edilmiştir. Bu tepkiler özellikle İngilizlerin büyük kaygı yaşamasına sebep olmuş ve İngilizler Türklerle yeni bir antlaşma yapılması gerekliliğini düşünmeye başlamışlardır.[14] The New York Times'taki bir habere göre şehirdeki Türk birlikleri kale ve hisarlara yerleşerek müttefik güçleri ile Yunan askerlerine karşı oldukça güçlü bir direniş göstermişlerdir. Çatışmalar sırasında Yunan, Fransız, İngiliz ve İtalyan birliklerinden üç yüz kişi

---

9 Great Britain, Naval Intelligence Division, *A Handbook of Asia Minor*, Vol. I, Naval Staff, Intelligence Department, London 1919, s.295.

10 G. H. Perris: "Making Peace All Round" The Daily Mail, May 17, 1919, No:10498, p.1.

11 "Greek Landing at Smyrna, Athens Demonstrations" The Times, London, May 16, 1919, No:42101, p.12.

12 "Greek Enthusiasm over Smyrna" The Times, London, May 17, 1919, No:42102, p.13.

13 "Italian Withdrawal" The Times, London, May 28, 1919, No:42111, p.14.

14 "Varying Rumors About the Sultan" The New York Times, New York, May 20, 1919, Vol.68, No:22396, p.1.

öldürülmüştür. Haberdeki iddiaya göre Amerikan birlikleri bu çatışmalarda yer almamışlardır. İzmir merkezine giren Yunanlılar şehir merkezinde kontrolü sağlamaya çalışmışlardır. Yunanlılar, İzmir'deki kilise rahipleri vasıtasıyla Müslüman halka iyi davranılması yönünde çağrılar yapmış, dinler arası bir çatışmanın çıkmamasına büyük özen göstermişlerdir.[15] İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Amerika'nın ekonomik iştahını kabartmıştır. Yakın Doğu ile ticari ilişkilerde bulunmak üzere Virginia'da Amerikan Dış Ticaret Şirketi adında yirmi milyon dolar sermayeli bir şirket kurulmuştur. Şirkete, Amerikan Tütün Üreticileri Birliğinin de aralarında bulunduğu en büyük Amerikan ticaret şirketleri sponsor olmuşlardır. Şirketin operasyon merkezlerinden biri İstanbul olacak ve İstanbul merkezine bağlı bir şubesi de İzmir'de kurulacaktır. İzmir'deki şube, yakın çevreden topladığı ürünleri İstanbul'daki şirketin merkezine gönderecek, ürünler İstanbul üzerinden Amerika'ya gemilerle taşınacaklardır.[16] Ayrıca İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ülkenin çeşitli yerlerinde protesto edilmiştir. En büyük protestolardan biri İstanbul'da yapılmış, Hipodrom 'da toplanan büyük bir halk topluluğu, ellerinde siyah flamalarla yürüyerek işgali protesto etmiştir. Mitinge katılanlar, üzerinde kırmızı harflerle 'İzmir Türk kalmalıdır" yazısı bulunan siyah tişörtler giymişlerdir.[17] Bu toplantıda en etkili konuşmayı yapan kişi Halide Edip olmuş, Edip'in konuşması büyük etki uyandırmıştır. Bu gösteriden sonra İstanbul'da başka toplantı ve gösteri yapılması müttefikler tarafından yasaklanmış ve çok sayıda Türk devlet adamı müttefikler tarafından tutuklanmıştır.[18]

Yunanlıların İzmir'i, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın[19] yedinci maddesine dayanarak, Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin emri ile işgal ettiği iddia edilmiştir. Times'taki bir habere göre Türkler, Yunanlıların yerine İtalyanların İzmir'i işgal etmesini tercih etmektedirler. Türklere göre eğer Yunanlılar İzmir ile yetinmeyip Anadolu'nun içlerine doğru işgallerine devam ederlerse halk ciddi bir direniş gösterecektir ve oldukça fena hadiseler gerçekleşebilecektir. Çünkü Türkler ve Yunanlılar geleneksel düşman olarak bilinmektedirler ve Türklerin yüzlerce yıl kendi egemenliğinde yaşa-

15 "Allies Lost 300 in Smyrna Fight, Forts Guarding the City were Stubbornly Defended by the Turkish Garrison" The New York Times, New York, May 21, 1919, Vol.68, No:22397, p.6.

16 "America's Oversea Trade, Near East Enterprise" The Times, London, May 24, 1919, No:42108, p.13.

17 "Turk Unrest over Smyrna" The Times, London, May 29, 1919, No:42112, p.11.

18 "Turkish Joan Is Exiled" The Washington Post, Washington, March 21, 1920, No:15986, p.3.

19 Mondros Antlaşması'nın Yedinci Maddesi: "Müttefikler istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahiptirler." Antlaşmanın tüm maddeleri için Bkz.: "Terms of the Turkish Armistice" Watonga Repuclican, Oklahoma, October 31, 1918, Vol.27, p.3.

mış olan bir komşu ve düşmanın hakimiyetini kabul etmeleri oldukça zor olacaktır.[20] Bu görüşlerden o dönemin Türk idarecilerinin oldukça ileri görüşlü kimseler olduğunu söylemek mümkündür. Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri üzerine Türk birlikleri İzmir'in kuzeydoğusu ile güneydoğusundan Anadolu'nun içlerine doğru çekilmişlerdir.[21] Yunanlılar İzmir'i, İngiliz, Fransız ve Amerikalıların yardımıyla işgal etmişlerdir. Müttefik devletler Türkleri İzmir'den çıkararak onların yerine Yunanlıları yerleştirmişlerdir. Bu adım, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının ilk işaretlerinden birisi olmuştur.[22] İzmir Yahudileri, Yunan makamlarının kendilerine sempati ve ilgi ile yaklaşmalarından memnuniyet duymuş ve Yahudi topluluklarının gelişen durumlarını hatırlatarak Yunanistan'ın Yahudilere karşı samimi sempatisini not ettiklerini belirtmişlerdir.[23] İzmir'in işgali konusunda elbette tüm İtilaf devletleri ve temsilcileri aynı fikirde değillerdi. Bunlardan ünlü Fransız mareşali Foch, dönemin Amerikan Başkanı Wilson ile görüşmesi sırasında, Wilson kendisine Yunanlıların İzmir ve Batı Anadolu'daki işgalleri hakkındaki görüşünü sormuştur. Bunun üzerine Foch, Yunanlıların kesinlikle Batı Anadolu'nun içlerine doğru işgal hareketlerine katılmaması gerektiğini, İzmir'e derhal geri çekilmeleri ve hatta mümkünse İzmir'i de hemen boşaltmaları kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.[24]

Yunan İşgali Döneminde İzmir

Müttefik devletler, İzmir'in statüsü hakkında çok uzun bir süre uzlaşamamışlardır. Ardı ardına yapılan toplantılarda müttefiklerin gündemine İzmir ile ilgili sürekli olarak farklı tasarılar gelmiş, ortak bir karar alınması mümkün olmamıştır. Müttefiklerin aldığı her karara Yunanistan, Türkiye, İtalya ve Fransa başta olmak üzere her seferinde bir yerlerden itirazlar yükselmiştir. Bu nedenle Yunanlıların İzmir'de istedikleri şekilde teşkilatlanmaları mümkün olmamıştır. İşgal altındaki İzmir halkı, bütün zor şartlara rağmen yeri geldiğinde milli birliklerimize yardım etmekten geri durmamıştır. Ankara'dan bildirilen haberlere göre esirlere yardım çağrısı üzerine İzmir halkı esirler için yardım toplayıp göndermiştir.[25] Batı basınında İzmir ile ilgili daha sık haberler yapılmaya başlanmıştır. Bu haberlerden

---

20 "The Question of Smyrna" The Times, London, May 27, 1919, No:42110, p.14-16.

21 "The Baghdad Railway" The Times, London, May 30, 1919, No:42113, p.14.

22 Robert F. Klueger, *Wilson, Clemenceau, Lloyd George and the Roads to Paris*, Bridge & Knight, New Jersey 2021, p.984.

23 "Les israélites de Smyrne et la Grèce" Le Xix Siègle, Paris, Mardi Octobre 7, 1919, No.17.854, p.1.

24 Gorge Grey Aston, *The Biography of the Late Marshal Foch*, MacMillan Company, New York 1929, p.435.

25 "İzmir'imizin Kardeşlerine Yardımı", Açık Söz, 26 Aralık 1921, No:369, s.1.

birinde Türkler ve Yunanlıların gerçekten büyük ordulara sahip oldukları ve bu orduların İzmir yakınlarında sürekli olarak çatıştıkları belirtilmiştir. Habere göre Türkiye'deki milliyetçi hareket gelişerek savaşabilecek kapasiteye ulaştı. Yunanlılar üzerine düzenli akınlar ve saldırılarda bulunuyorlar. Müttefiklerin Türk milliyetçileri sevmedikleri aşikardır. Bu arada Anadolu'da her an için büyük bir değişim yaşanabilir. Yunan tarafında partizanlık her geçen gün artıyor. Türkler çok sayıda savaşçı buldukları gibi Avrupa ve Amerika'dan Anadolu'ya giden çok sayıda kişi Türkleri savunmaya başlamış. Her geçen an Türklerin lehine işliyor.[26]

Müttefik devletlerin basınında Yunanlıların İzmir işgalini haklı çıkarmak için ilginç haberler yer almıştır. Bunlardan isimsiz bir haberde the Washington Post'ta Yunanlılara övgüler dizilmiştir. Habere göre Yunanistan, güneydoğu Avrupa'da barışın teminatıdır, Bolşevizm'e, anarşiye ve kaosa karşı bulunduğu bölgede en önemli siperdir. Bulunduğu bölgede ekonomik istikrarı olan yegâne ülke olduğu gibi kişi başına vergi oranı en düşük ülkelerden biridir. Haber içinde Türkler kaos ve karmaşanın sorumlusu olarak gösterilmiş, Türkler Avrupa'dan ve hatta İstanbul'dan tamamen atılmadıkça bölgede barış ve istikrarın sağlanamayacağı iddia edilmiştir.[27] Haberin devamında Yunanlıların İzmir'de modern bir medeniyet inşa ettikleri, şehrin tüm cadde ve sokaklarının en modern yöntemlerle yeniden yapıldığı iddia edilmektedir. Herhangi bir batılının İzmir'e gelmesi durumunda şehri bir batı şehrinden ayırt etmesinin kolay olmayacağı iddiasıyla devam eden haberde Yunanlıların şehre motorlu araçlar getirdikleri, şehrin kanalizasyon alt yapısını yenileyerek temiz bir ortam oluşturdukları dile getirilmektedir. Ayrıca Yunanlıların şehirde iyi bir jandarma teşkilatı kurarak güven ve huzuru temin ettikleri, adil bir vergilendirme sistemi ile Müslim gayri-Müslim ayırımı yapmadıkları belirtilmektedir.[28]

Müttefiklerle Türkler arasında yapılmış olan barış müzakereleri sırasında İzmir tüm görüşmeler boyunca Yunan egemenliği altında olacak şekilde

---

[26] "Where Greek Meets Turk" The Washington Post, Washington, January 11, 1920, No:15916, p.1.

[27] Amerikan başkanı, müttefik devletlerin barış konseyine gönderdiği notada bizzat bu hususu dile getirmiş, Amerika'nın Türklerin Avrupa'dan atılması kararını desteklediğini söylemiştir. "Wants Turks to go, should be Ousted from Europe, Wilson's Note to Allies Says" The Washington Post, Washington, March 31, 1920, No:15996, p.1-2.

[28] "Greece Safeguard to Peace, Restore Order in Smyrna" The Washington Post, Washington, February 13, 1920, No:15949, p.6. Yunanlılar İzmir'de bulundukları süre boyunca şehirde adeta bağımsız bir devlet gibi örgütlenmiş, jandarma teşkilatının yanı sıra tüm alanlarda organize çalışma içine girmişlerdir. Yunanistan'ın İzmir'deki örgütlenmesi ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz.: Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, ss.97-140.

müzakereler yapılmıştır.[29] İstanbul'dan gelen haberlere göre, İzmir'deki Yunan, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetlerinin başı Türk direnişçileri ile dertte. Mustafa Kemal liderliğindeki direnişçiler her gün biraz daha güç kazanıyorlar. Mustafa Kemal, Anadolu'nun iç kesimlerindeki Kürt ve Arap aşiretlerine, işgalcilere karşı gerilla savaşı yapmaları çağrısında bulunuyor ve bu çağrıları karşılıksız kalmıyor. Mustafa Kemal Paşa, müttefiklerin Anadolu'ya gönderebilecekleri büyük bir ordusu olmadığını, o nedenle kendilerinin kazanma şanslarının oldukça yüksek olduğunu söylüyor.[30] Venizelos, İzmir'in Yunanlılara verilmesinden dolayı memnuniyetini her fırsatta müttefiklere iletmiştir.[31] San Remo Konferansı'ndan sonra alınan kararlardan memnun olmayan İtalya oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur. İtalyan Başbakan Signor Nitti, müttefikleri eleştirmiş, Türklerin elinden onlara ait Edirne, İzmir, Antalya, Adana, Trabzon gibi tüm önemli kentlerin, tüm limanların ve hatta İstanbul'un alınmasının hata olduğunu, bu kararların Türk halkı ve parlamentosu nezdinde geçerliliği olamayacağını söylemiştir. Nitti, yakında Anadolu'da büyük bir savaş çıkacağını iddia ederek İtalya'nın bu savaşta müttefiklere tek kuruş para veya tek bir asker yardımında bulunmayacağını söylemiştir. Nitti'nin bu sözlerinden, kendisinin oldukça ileri görüşlü ve gerçeklerin farkında bir siyasetçi olduğunu söylemek mümkündür.[32]

Batı basınında yer almış olan haberlerden, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Kurtuluş Hareketi'nin İzmir'i hiçbir zaman Yunanlıların merhametsizliğine tamamen terk etmediklerini anlamak mümkündür. Buna göre Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Ankara Hükümeti, Paris Barış Konferansı delegelerine bir bildiri göndererek Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın imzaladığı hiçbir antlaşmanın kendileri için bağlayıcı olmayacağını bildirdi. Osmanlı subayları arasında istifa edenlerin sayısı artıyor. Subaylar, istifa gerekçesi olarak birliklerini Ankara Hükümeti birliklerine karşı savaşmaya ikna edememek olarak açıklıyorlar. Milliyetçiler, Marmara bölgesinden gelen yeni birliklerle beraber İzmir'de Yunanlılar üzerine harekât başlatmak için hazırlık yapıyorlar. Milliyetçilerin olukça çok sayıda askeri birlikleri topladıkları bildiriliyor.[33] İzmir'in doğusunda, Manisa ile Menderes Vadi-

29 "Smyrna in Greek Control" The Washington Post, Washington, March 05, 1920, No:15970, p.1.
30 "Turkish Forces Growing" The Washington Post, Washington, March 14, 1920, No:15979, p.12.
31 "All Governments Satisfied" The Washington Post, Washington, April 27, 1920, No:16023, p.15.
32 "Nitti Warns of War, Italy will not use its Soldiers or funds Against Turkey, Calls teraty injustice" The Washington Post, Washington, April 24, 1920, No:16020, p.1.
33 "Kemal Refuses to Obey Pact, Preparing to Attack Greeks in Smyrna" The Washington Post, Washington, May 15, 1920, No:16041, p.1.

si arasında Türkler Yunanlılara karşı büyük bir saldırı harekâtı başlattılar. Türklere düzenli olarak destek birliklerinin geldiği ve çatışmaların bir süre daha devam edeceği, İstanbul'a gelen bilgiler arasında yer almaktadır.[34] Atina'dan gelen haberlere göre Türkler ile Yunanlılar arasında Ödemiş civarında çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalardan her iki tarafın da önemsiz kayıplarla ayrıldıkları bildirilmiştir.[35] San Remo'da Türk İmparatorluğu'nu bölmek için bir araya gelmiş olan müttefik başbakanlarının toplantısı sona ermiştir. Paylaşım yapılırken Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yapılmış olan gizli antlaşmalara bağlı kalındı ise de bunun tek istisnası olarak İzmir Yunanistan'a verilmiştir.[36] Yetkili çevrelerden edinilen bilgilere göre hiçbir İtalyan devlet adamı San Remo kararlarından memnun değil, hatta onlara kalırsa antlaşmayı bir kenara bırakıp yeni baştan masaya oturmak gerekir. İtalyanların kızgınlıklarının en önemli sebebi, daha önceki gizli antlaşmalarda kendilerine verileceği sözü verilen İzmir'in Yunanlılara verilmiş olmasıdır. Fransızların, konu ile ilgili olarak İtalyanlar ile İngilizler arasında aracılık yapmaları beklenmektedir.[37]

Türk birliklerinin hareketleriyle ilgili haberler batı basınında yer almaya devam etmiştir. Buna göre Türk milliyetçilerinin Anadolu'da iyice yayıldıkları iddia edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milliyetçiler, müttefiklerin kontrolündeki Marmara Bölgesi ve Yunan kontrolü altındaki İzmir dışında tüm Anadolu'nun tamamını kontrol ediyorlar. Milliyetçilerin otuz yedi bin kişilik bir ordusu, iyi silah ve teçhizatları var ve sürekli takviye birliklerle güçleniyorlar. İstanbul'daki hükümet oldukça çaresiz bir durumda ve askerlerini tüm bölgelerden çekiyor.[38] İzmir'de Türklere karşı saldırıya geçen Yunan askerleri İzmir limanında kontrolü ele geçirdi ve Osmanlı posta ofisini de kontrol altına aldılar.[39] Yunanlılar Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir saldırı başlattılar. Şimdilik Yunan saldırısı olarak başlamış ise de İngiliz-Yunan veya hatta İngiliz-Yunan-Fransız-İtalyan operasyonuna dönüşmesi beklenmektedir. Operasyonun ilk hedefi Türk milliyetçilerini bitirmek olsa da asıl hedef onların arkasında duran Bolşevik Lenin'dir. Bolşevik lider Lenin tarafından Türklere güçlü makineli silahlar ile uçaklar verilmeden önce Türklerin yenilgiye uğratılmaları gerekir.[40]

Paris'teki Türk barış heyetine İstanbul'dan gelen direktife göre heyet, İzmir, Edirne ve Trakya'nın Türkiye'den ayrı olarak düşünüldüğü hiçbir antlaşmaya imza atmayacaktır. Bu arada milliyetçiler İzmir civarında büyük

---

38 "Situation More Dangerous" The Washington Post, Washington, June 20, 1920, No:16077, p.1.

39 "Greek Offensive in Turkey Begun" The Washington Post, Washington, June 25, 1920, No:16082, p.2.

40 "Lloyd George and Lenine" The Washington Post, Washington, June 25, 1920, No:16082, p.6.

miktarda askeri birlikler toplamayı başarmışlardır. Türk milliyetçiler ayrıca Marmara bölgesinde saldırılar düzenliyorlar, amaçları İngilizlerin Yunanlılara yardım göndermelerini engellemektir. İzmir'in Yunanlılara verilmesi halinde milliyetçilerin tüm güçleri ile İzmir üzerine taarruza geçmeleri beklenmektedir.[41] Yunan Başbakanı Venizelos, Yunanlıların Türkleri yenebilecek kapasitede olduklarına dair inanılmaz abartılarla dolu mektuplarını müttefiklere gönderiyor. Venizelos, gerekirse Yunanistan'ın Türklere karşı beş yüz bin kişilik bir ordu bile çıkarabileceğini söyleyerek savaş için müttefiklerden parasal veya askeri olarak hiçbir talepleri olmadığını iddia etmiştir. Venizelos ayrıca Türkleri barışı kabul etmek zorunda bırakacaklarına dair hiçbir şüphesi olmadığını söylemiştir. Venizelos'a göre Bolşeviklerin Türkleri desteklemesi sorun değildir, çünkü Rusya'dan gelen tüm yollar tahrip edilmiş ve yapılması aylar sürecektir. Venizelos, İzmir'i işgal ettikleri zaman kendilerine Anadolu'ya operasyon izni verilmemiş olmasını büyük hata olarak nitelendirmiş, aksi halde tüm Anadolu'yu etkisiz hale getireceklerini, böylece Türklerin organize olma şanslarının olmayacağını söylemiştir. Buna rağmen Türklere karşı kesinlikle başarılı olacaklarını iddia eden Venizelos, İzmir ve Trakya Türk boyunduruğundan kurtarılmadıkça kendilerinin durmayacağını belirtmiştir.[42]

Bir yandan İzmir'in statüsü görüşülürken her durumda müttefikler için önemli olan ticari faaliyetlerinin zarar görmemesi hususu olmuştur. Bu nedenle açık bir şekilde ticari faaliyetlere vurgu yapılmış, İzmir'in politik konumu ne olursa olsun bunun Anadolu ile yapılan ticaret üzerinde bir etkisinin olmayacağına özellikle vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte müttefikler tüm görüşmeler boyunca İzmir'de Türk nüfusunun azınlık olduğu gerekçesiyle Türklere verilmeyeceğine özellikle vurgu yapmışlardır.[43] İstanbul'daki Türk hükümeti barış antlaşmasını imzalamaya hazır olduğunu duyurdu. Antlaşmaya göre etki alanı faktörü göz önünde bulundurularak İzmir'de Rum nüfus çoğunluğu dikkate alınmış ve İzmir'in Yunanistan'a verilmesine karar verilmiştir.[44] Sevr Antlaşması imzalandı.[45] Antlaşma ile İzmir'in Yunanistan'a verilmiş olması İzmir'de düzenlenen bir törenle kutlandı. Kutlamalar, Venizelos'a suikast düzenleneceği ihbarı üzerine bir haf-

---

41 "Turks Refuse to Surrender Thrace" The Washington Post, Washington, June 26, 1920, No:16083, p.1.
42 "Solid Against Turks" The Washington Post, Washington, June 28, 1920, No:16085, p.1.
43 "Threaten to Eject Turk from Europe" The Washington Post, Washington, July 18, 1920, No:16105, p.14.
44 "The Turkish Peace Treaty" The Washington Post, Washington, July 25, 1920, No:16112, p.4.
45 "Turkish Treaty, Signature at Sevres" The Daily Telegraph, London, August 11, 1920, No:20380, p.10.

ta gecikme ile yapıldı.[46] Yunanlıların İzmir'deki yapılanması devam ediyor. Türk Hilal'inin yerine Yunan Haç'ı şehrin her tarafına asıldı. İzmir'deki Yunan idaresine Rumlar ve diğer yabancılar dahil tüm İzmirliler pek ilgi göstermiyorlar, hatta Yunan devlet adamlarına karşı tepkililer. Yunan idarecileri bunu toplanan vergilere bağlıyorlar ve İzmir halkını aşağılayan ifadelerle, İzmirlilerin medeniyete geçmek istemediklerini iddia ediyorlar.[47] İzmir'in Yunan valisi Aristeidis Stergiadis, ilginç bir şekilde, Türklerden ziyade İzmirli Yunanlılar ve diğer İzmirli yabancılarla uğraşmak durumunda kalıyor. İzmir Türk hakimiyetinde iken şehirdeki Türk olmayan nüfus vergi ve askerlik gibi konularda Türk nüfusun sahip olmadığı çeşitli ayrıcalıklardan faydalanıyordu. Yunan egemenliğinde tüm halka vergi ve askerlik gibi konularda eşit uygulamalar yapılınca bunlar İzmir'in gayrimüslimleri tarafından tepki çekmiştir.[48] İzmir'den gelen haberlere göre İzmir'deki Yunan askerleri, Konstantin'in seçimi kazanması üzerine ayaklanmışlar ve Türklere karşı savaşmayı reddetmişlerdir.[49] Yunanistan'da yapılan seçimlerde halk Venizelos gibi düşünmediğini, yüz binlerce kişilik bir ordunun desteklenmediğini seçimlerde Konstantin'e oy vererek göstermiştir. Venizelos seçimlerde büyük bir yenilgi almıştır.[50] İstanbul'dan gelen haberlere göre Türkler Sovyet Rusya'dan aldıkları otuz uçak, yirmi zırhlı savaş aracı ve çok sayıda kamyon ve diğer araçları İzmir bölgesine getirerek Yunan birliklerine karşı bir taarruz hazırlığı içine girmişlerdir.[51]

Yunanistan'da yapılan seçimde Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ve Kral Konstantin'in seçimleri kazanması sonucunda müttefik devletlerde derin fikir ayrılıkları oluşmuştur. Müttefikler Sevr Antlaşması'nın Osmanlı tarafından onaylanmadığı için revize edilebileceğini, Konstantin'in Yunanistan'ındansa İzmir'in Türklere verilmesinin daha uygun olacağını dile getirerek Yunan siyasetine etki etmeye çalışmışlardır.[52] Yunan gazetelerinin bazılarında Konstantin'in gelişi eleştirilmiş, 'Konstantin geliyor ama İzmir gidiyor'

---

46 "Smyrna Celebrates Peace" The Washington Post, Washington, August 22, 1920, No:16140, p.1.

47 "Greeks Oppose Grecian Rule" The Washington Post, Washington, September 20, 1920, No:16169, p. 6.

48 "The Near Eastern Tangle" The Washington Post, Washington, September 22, 1920, No:16171, p.4.

49 "Greeks in Revolt; Won't Fight Turks" The Washington Times, Washington, November 24, 1920, No:11695, p.1.

50 "Greece Shows Attitude" New York Tribune, New York, November 30, 1920, Vol.80, No:27043, p.2.

51 "Turks Massing Forces for Drive on Greeks" New York Tribune, New York, December 04, 1920, Vol.80, No:27047, p.1.

52 "May Award Smyrna to Turks" New York Tribune, New York, December 04, 1920, Vol.80, No:27047, p.1.

başlıklı haberler yapılmıştır.[53] Bu arada Türk milliyetçiler Yunanlılara karşı harekete geçmiş, Yunanlıların İzmir'den ve Anadolu'nun tümünden atılmaları için operasyona başlamışlardır.[54] Resmi Türk bildirilerine göre Türkler İzmir'in doğusundaki Yunan kuvvetlerine saldırı düzenlemiş, saldırıda Yunanlılar ağır bir yenilgi alarak geri çekilirken bin yedi yüz Yunan askeri Türk birlikleri tarafından esir alınmıştır.[55] Yunanlıların İzmir üzerindeki hak iddialarının aksine bazı batı kökenli raporlarda İzmir ile ilgili gerçekçi bilgiler yer almıştır. Fransız görüşünü yansıtmak üzere hazırlanmış olan bir raporda İzmir ile ilgili kararlar eleştirilmiştir. Ona göre İzmir ile ilgili kaygılar gerçeklerden ziyade, Hristiyanlık inancı esas alınarak alınmıştır. Bu karar İzmir hinterlandındaki ekonomik faaliyetlere ağır darbe vurmuştur. Etnografı olarak bir Türkiye var ve onun muhafaza edilmesi gerekir. İzmir, iddia edildiği gibi Rum nüfus çoğunluğun olduğu bir yer değil, İzmir ve çevresi hesaba katıldığında Müslüman-Türk nüfusu çoğunluğu oluşturuyor, dolayısıyla oradaki Yunan egemenliği ancak silah zoruyla sağlanabiliyor.[56]

İzmir'deki Rumlar İzmir'in Yunanistan'a verilmesine büyük destek veriyorlar. Ayrıca İstanbul ve Trakya'daki Rumlar gönüllü olarak İzmir'e gelip Yunan birliklerine katılarak Türklere karşı savaşa destek veriyorlar.[57] Yunan Başbakanı Gounaris ve Yunan savaş bakanı Theotokis, Yunanlıların başlatacakları büyük saldırı öncesi son hazırlıkları görüşmek üzere İzmir'de Yunan kralı Konstantin ile görüşmüşlerdir.[58] Ankara askeri konseyi, Ermenistan cephesinin kapanmasından sonra oradaki birliklerinin İzmir cephesine kaydırılacaklarını duyurdu.[59] İzmir'de Venizelos taraftarları ile Konstantin taraftarları arasında kavga ve çatışma haberleri geliyor. Öyle ki, Venizelos taraftarları, Konstantin'in amblemi olduğu gerekçesiyle zeytin yemeyi bile reddediyorlar.[60] Sevr Antlaşması sonucunda İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi kararını sadece İngiltere destekliyor, Fransa ve İtalya bu

53 "Greece Calls Back King by Big Majority" New York Tribune, New York, December 06, 1920, Vol.80, No:27049, p.1.
54 "Attempt to Dislodge Greeks" New York Tribune, New York, December 06, 1920, Vol.80, No:27049, p.3.
55 "Turks Announce Defeat of Greeks by Counterblow, Nationalists Said to Retain 1700 Prisoners" New York Tribune, New York, March 26, 1921, Vol.80, No:27159, p.2.
56 "Important World Events, Think Treaty Unworkable" The Washington Herald, The Herald Weekly Review, Washington, March 27, 1921, p.13.
57 "Greeks Capture 6000 Turks in Counter Blow" New York Tribune, New York, April 15, 1921, Vol.81, No:27179, p.3.
58 "Greece Raising Huse Army for Turk Drive" The New York Herald, New York, June 27, 1921, Vol.85, No:301, p.2.
59 "Plan Campaign in Smyrna" The Washington Post, Washington, November 14, 1920, No:16224, p.15.
60 "Greeks Vote on King" The Washington Post, Washington, December 06, 1920, No:16246, p.1.

kararı kesinlikle desteklemiyorlar. Dolayısıyla İngiltere, Yunanistan'ı Fransa ve İtalya'ya karşı korumak durumunda kalıyor, aslında sadece İngiltere Yunanistan'a destek veriyor.[61] Yunan Kralı Konstantin, Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki faaliyetlerinin, müttefiklerin iznine tabi olduğunu açıkça itiraf etmiştir. Ona göre müttefikler müsaade etmeden kendilerinin harekete geçmeleri mümkün değildir.[62]

İzmir'in Yunan etkisi bahane edilerek Yunanlılara verilmesi kâğıt üzerinde mükemmel görünse de gidişat hiç öyle olduğu yönünde değil. Milliyetçi Türklerin direniş hareketi Yunanlıların istedikleri şekilde İzmir ve çevresinde örgütlenmelerine engel oldu. Bunun sonucunda müttefikler, İstanbul'daki kukla yönetim yerine Mustafa Kemal ile temasa geçerek onun göndereceği kişilerin Londra'da Türkleri temsil etmesine razı olmak zorunda kaldılar. Bu durum Atina'yı çok rahatsız etti. Yunan hükümeti, Mustafa Kemal'in amaçlarının kendi emelleri ile çeliştiğinin farkında ve Mustafa Kemal'in müttefikleri Yunanlılara destek vermekten vazgeçirme konusunda ikna etmesinden korkuyorlar.[63] Yunanlıların İzmir'deki birliklerinin genel komutanı bir heyet ile birlikte Londra'ya giderek müttefiklerden çeşitli taleplerde bulunmuştur. Buna göre Yunanlıların Anadolu'da Türklere karşı başarılı olabilmeleri için mutlaka kendilerine parasal yardım yapılması gerekir. Yunanlılar para dışında bir talepte bulunmayıp askeri kapasite olarak Mustafa Kemal'i yenme kapasitesine sahip olduklarını iddia etmişlerdir.[64] Müttefikler İzmir'in idaresi hakkında bir türlü uzlaşmaya varamamışlardır. İlk başta tamamen Yunan idaresine vermeyi düşündükleri şehrin kontrolü, Yunanistan'daki iktidar değişikliğinden sonra müttefikler arasında tartışma konusu olmuştur. Üzerinde uzun süre durulan sistemlerden biri şehrin, müttefikler tarafından atanan Hristiyan valilerin yönetiminde sivil ve askeri anlamda Türklere verilmesi olmuştur. Yargı ve ekonomik idare uluslararası bir komisyonun yönetiminde olacaktı. Şehrin jandarma teşkilatı Türk ve Yunan birliklerinden teşkil edilecekti. Böylece İzmir ile ilişkisi bulunan tüm tarafların politik ve ekonomik çıkarları korunmuş olacaktı.[65] Ankara Hüküeti, İzmir ile ilgili yapılması planlanan bu tasarıyı kabul edebileceğini belirtmiş, bunun dışındaki Sevr'in diğer maddelerinin dayatılmak isten-

61 "Sees British Plan to Absorb Turkey, Says Britain Rules Greece" The Washington Post, Washington, January 02, 1921, No:16273, p.27.

62 "King Going to Smyrna" The Washington Post, Washington, January 13, 1920, No:16284, p.2.

63 "Near East Conference" The Washington Post, Washington, February 11, 1921, No:16313, p.6.

64 "Greeks Back Sevres Treaty" The Washington Post, Washington, February 21, 1921, No:16323, p.1.

65 "Lighten Turk Terms" The Washington Post, Washington, February 22, 1921, No:16324, p.1.

mesi durumunda savaşmaya devam edeceğini bildirmiştir. Yunanlılar ise Sevr'in aynen uygulanmaması durumunda onu Türklere zorla kabul ettirmek için savaşa devam edeceklerini bildirmişlerdir.[66]

Londra'da müttefik yüksek konseyinin yaptığı toplantılar sonucunda Sevr'in revize edilmesine karar verildi. Buna göre İzmir ile ilgili olarak mümkün olduğunca Yunan ve Türk yerleşim yerleri birbirinden ayrı tutulacak. Türkler ve Yunanlılar kendi yönetim kurumlarını oluşturacaklar. Türkler yeni şartları kabul etmedikçe Yunanlılar şehirden çıkmayacaktır.[67] Londra'da alınan kararlar Yunan Kralı Konstantin'i memnun etmemiş, Konstantin Londra'yı terk etmiş ve Türklere karşı tek başına savaşmaya karar vermiştir.

İzmir'de Yunan Mezalimi

Yunanlılar İzmir'i işgal ettikleri ilk andan itibaren şehirde öldürme, yağma, tecavüz ve talan gibi insanlık dışı yollara sıklıkla başvurmuşlardır. Yunanlıların İzmir'deki mezalimleri hakkında batı basınında kayda değer bilgiler mevcut olup Yunanlıların İzmir'i işgalinin ilk anlarına ait önemli bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Müttefikler tarafından Yunanlıların İzmir'i işgal edebileceklerine dair karar verildiğinde bu karar Atina'da coşku ile karşılanmış, mavi beyaz renkli Yunan bayrağı İzmir surlarında sallandığında Yunanistan'da adeta yer yerinden oynamıştır. Yunanlılar İzmir'e ilk çıktıklarında Türk birlikleri, elinden hiçbir şey gelmeyen sadrazamın talimatları sonucunda barakalarına çekilmişlerdir. Osmanlı sadrazamı derhal İzmir'e temsilciler göndererek oradaki yetkililerin istifa etmelerini sağlamıştır. Sadrazam, Yunan işgalinin geçici olacağına halkı inandırmaya çalışmıştır. O dönemde İzmir'de fedailerin olmadığı bilinmektedir. Fakat Yunan askerleri ayak basar basmaz toplanmış olan halk kalabalığı içinden Yunan askerlerine ateş edilmiştir. Öyleyse Türk barakalarından o ilk kurşunu kim sıkmıştır? İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza, kendisine gelen bilgilere göre o ilk kurşunu sıkan kişinin bir Yunan provokatör ajanı olduğunu belirtmektedir. Sforza'ya göre bu provokasyon Atina'dan ziyade, İzmir'de kargaşadan faydalanarak basit bir zafer kazanma peşinde olan bir Yunan generalinin tezgâhı olabilirdi. Yunanlıların İzmir çıkarmasına kadar masadaki tüm sorunlar diplomatik yollarla çözülebilirdi, fakat Yunan askerlerinin İzmir'e adım atmaları bir hataydı ve nitekim ardı ardına hatalar birbirini takip etti.[68]

---

66 "Greek Fight Vain; Turks Win Respite" The Washington Post, Washington, February 25, 1921, No:16327, p.1.

67 "Terms for the Turks" The Times, London, March 12, 1921, No:42667, p.10.

68 Count Carlo Sforza, *Makers of Modern Europe, Portraits and Personal Impressions and Recollections*, Elkin Mathews & Marrot, London 1930, p.352.

Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri ilk anlara dair bir başka izlenim, beş resmi İngiliz savaş muhabirinden biri olan Philip Gibbs'e aittir.[69] Gibbs, bir İngiliz binbaşının kendisine anlattığı olayları aktarmıştır. Ona göre Yunan askerleri gemi ve botlardan fırlarcasına İzmir cadde ve sokaklarına çıkarken bir grup Türk hamal, onların malzemelerini taşımalarına yardım etmişlerdir. İzmir'deki tüm Hristiyanlar balkon ve pencerelerden Yunan askerlerine mendil sallayarak onları karşılamışlardır. Türklerden düşmanlığa dair herhangi bir işaret olmamıştır. Birdenbire Yunan askerleri delirmişçesine henüz bir süre önce onlara yardım etmiş olan Türklerin üzerine kurşun yağdırmaya başlamışlardır. Yunan askerleri, onları karşılamaya gelmiş olan kadınlar ve çocukların gözü önünde Türkleri katletmiş ve cesetlerini denize savurmuşlardır.[70]

İngiliz basını bile İzmir'deki Yunan mezalimine kayıtsız kalamamıştır. The Times'taki bir habere göre İzmir'deki yerli Türkler, Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında korkunç acı çektiler. Yunanlılar şehre adım atar atmaz büyük bir katliama ve yoğun bir yağma ile talana başvurdular. Yunan ilerleyişi boyunca Türkler evlerini terk etmek zorunda kaldılar ve onlara ait hayvanlar ile taşınabilir tüm eşyaları yağmalandı. Yunan kontrol bölgesi dışındaki bazı Türk evleri bile Yunan saldırılarından zarar gördüler. Yunan jandarmaları Türkçe diline tahammül göstermediler ve yüklü miktarda para ile birlikte ortadan kaybolan bazı Türkler, halkın Yunan jandarmalarını bu konuda suçlamalarına sebep olmuştur. Türklerin bazıları Yunan kontrolü dışındaki bölgelere göç etmeyi düşünmüşlerdir. İzmir'deki Rumlar da bir daha Türk hakimiyeti altına girmek istemiyorlar. Bu durumda İzmir için en makul çözüm İzmir'in bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi olarak görünüyor.[71] Yunanlıların işgal boyunca halka zarar verdiği inkâr edilemez bir gerçektir.[72] Yağma olaylarında iki Yunan askerinin yer aldığı tespit edilmiş, bu askerler yargılanmaları sonucunda idam cezası almış ve cezaları derhal uygulanmıştır. Yağma ve talandan bir Yunan subayının doğrudan sorumlu olduğu tespit edilmiş, subayın sıkı bir şekilde cezalandırılacağı iddia edilmiştir.[73]

Yunan askerleri İzmir'e girdikleri andan itibaren şehrin Türk ve Müslüman ahalisi tarafından büyük bir direnişle karşılaşmışlardır. Sokak savaşları

[69] Mayıs 1915'te İngiliz ordusu ve hükümeti tarafından beş muhabire akreditasyon verilmiştir. Philip Gibbs (Daily Telegraph, Daily Chronicle), Herbert Russell (Reuters), William Beach Thomas (The Daily Mail, Daily Mirror), Perry Robinson (Daily News, The Times), Percival Philips (Daily Express, Morning Post). Greg McLaughlin, *The War Correspondent*, Pluto Press, London 2016, p.101.

[70] Gibbs, *Adventures...*, p.311-312.

[71] "Turks and Greeks in Smyrna Zone" The Guardian, London, March 12, 1921, No:23269, p.10.

[72] "Greek Atrocities" The New York Times, February 01, 1923, No:23719, p.12.

[73] "The Smyrna Rioting" The Times, London, June 05, 1919, No:42118, p.18.

şeklinde gerçekleşen çatışmalarda İzmir Hristiyanları Yunanlılarla beraber hareket etmişlerdir. Günlerce süren çatışmalar sonucunda üç yüz Müslüman katledilirken Hristiyanların kayıpları yüz kişi civarında olmuştur. Şehirde ayrıca Yunanlılar tarafından katliam ve yağma yapılmıştır.[74] Yunanlılar İzmir'i işgal ettikleri daha ilk andan itibaren halka ve İzmir valisi dahil olmak üzere hükümet görevlilerine kötü muamelede bulunmuş, daha ilk günden beri Müslümanların evlerine girerek canlarına ve mallarına zarar vermişlerdir. Yani Yunan askerleri İzmir'e adım attıklanndan itibaren işgal ve istila hukukuna göre davranarak türlü çirkinliklerde bulunmakta tereddüt etmemişlerdir.[75] Yunanlılar İzmir'e ayak bastıkları ilk andan, Büyük Türk Taarruzu sonucunda denize döküldükleri zamana dek İzmir'de ve Batı Anadolu'da türlü vahşetlerde bulunmuşlardır.[76] Türklerin başlattıklan Büyük Taarruz harekâtı sonucunda çok kısa bir süre içerisinde tarihte eşi az görülecek bir şekilde büyük bir hezimete uğrayan Yunanlılar kaçarken vahşetlerine devam etmişlerdir. On binlerce Yunan askeri İzmir'e doğru büyük bir hızla kaçarken kaçış güzergahları üzerinde bulunan tüm yerleşim yerlerini ateşe vermişlerdir. Türkler İzmir'e yaklaştıkları sırada Ödemiş, Tire, Turgutlu ve Manisa Yunanlılar tarafından ateşe verilmiş olup cayır cayır yanmaktaydı.[77] Yunanlılar İzmir'de öldürme, yağma ve talan ile tecavüz olaylarına karıştılar. Yunanlıların İzmir'deki mezalimi müttefikler tarafından oluşturulan soruşturma komisyonu tarafından belgelendi. Yunanlıların bu davranışları, onların müttefikler nezdindeki değerini düşürdü, müttefiklere göre haklı iken haksız duruma düştüler. Yunanlılar ile Ermenilerin Türklere zulüm etmeleri Anadolu'daki halkın uyanmasına sebep oldu. Bundan oldukça iyi bir şekilde faydalanan Mustafa Kemal Paşa, halkı silahlanmaya çağırdı ve bir ordu kurdu. Ordunun tüm ihtiyaçları halk tarafından karşılandı, orduya katılanlar ölüme meydan okuyan bir ruh haline büründüler. Dini duygular ve tarihsel üstünlük iddiaları Yunan ve Türk ordulanna hâkim oldu. Henüz bir sene önce, Osmanlı Devleti, önüne sürülen tüm şartları kayıtsız şartsız kabul edecek çaresizlik içinde idi. Şimdi Türklerin bir ordusu, savaşmak için iyi bir sebebi ve olukça iyi bir propagandası var.[78]

---

74 "Resisted by the Turks!" The Daily Mail, Humberside, May 23, 1919, No: 10503, p.6.

75 İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilirken İzmir valisi olan İzzet Bey tarafından yazılmış olan bir raporda Yunanlıların türlü taciz ve haksızlıklarının detayları için Bkz.: Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD), VI/15, (2007/Güz), s.3-18.

76 "Greek Atrocities Against Turks, The Fatal Greek Landing" The Bombay Chronicle, Vol.9, No:143, p.7.

77 "Armistice Sought by Greeks as Turks Press Near Smyrna" The New York Times, New York, September 08, 1922, Vol.71, No:23603, p.1.

78 "Turk Learned How to Fight" The Washington Post, Washington, January 09, 1920, No:15914, p.9.

İzmir'deki Yunan işgali Yunanlılar büyük bir hezimete uğratıldıktan sonra sona erdiği zaman, Yunanlılar İzmir'den çekilmeden önce Rumlar ve Ermeniler tarafından şehir ateşe verilmiştir. Çıkan yangını söndürmek isteyen yerel itfaiye ile Fransız bahriyelilerine Rum ve Ermeniler engel olmak istemiş, başka yerleri kundaklamak suretiyle yeni yangınların çıkmasına sebep olmuşlardır. Rum ve Ermenilerin bu faaliyetleri, İzmir'deki diğer yabancı uyruklu vatandaşlar tarafından kayda alınarak duyurulmuştur. Yunan ordusu geri çekilirken İzmir'i harabe halinde bırakmıştır. İzmir'in Ermeniler tarafından yakıldığına dair bilgiler İzmir'deki yabancı temsilcilerin kendi konsolosluklarına çektikleri telgraflarda yer almıştır. Yunanlıların ve Ermenilerin İzmir'i ateşe verdikleri açık iken hala bu suçlarını başkalarına atma çabası içinde olmaları utanç vericidir. Yunanlılar Girit ve Makedonya'daki Müslüman halkı yerlerinden çıkararak onların yerine Hristiyanları yerleştiriyorlar. Müslüman halk, Yunanlılar tarafından tüm mal ve mülklerine el konularak aç ve sefil bir şekilde yollara dökülüyorlar.[79]

Türklerin İzmir'de çeşitli zulüm ve öldürme olaylarına başvurduklarına dair iddialar bazı Batı yayın organlarında yer almıştır. Fakat bu iddialar bizzat yine batı basınında yer almış olan o döneme ait kaynaklar tarafından çürütülmüştür. Bunlardan biri İzmir Yardım Kuruluşu'ndan Raymond Moremen tarafından kaleme alınmıştır. Türklerin İzmir'i aldıkları sıralarda İzmir'de bulunan Moremen'e göre İzmir halkı büyük bir korku içindedir fakat bu korkunun asıl sebebi geri çekilmekte olan Yunan askerleridir. Çünkü İzmir'e kaçarak gelmekte olan Yunan askerleri oldukça perişan bir haldedirler ve İzmir halkı Yunan askerlerinin geri çekilirken güzergahları üzerinde bulunan tüm şehir ve kasabaları yağmalayıp ateşe verdiklerinden ve çok sayıda kişiyi de öldürdüklerinden haberdardır. Bu nedenle İzmir halkı arasında, Yunan askerlerinin aynı barbarlıkları yapabileceklerine dair büyük bir korku ve tedirginlik hakimdir.[80] Yunan mezalimine dair bir başka kanıt Uluslararası İzmir Koleji Müdürü King Birge tarafından yazılmış olan bir mektuptur. Mektupta Türklerin İzmir'e girdikleri sıradaki gelişmelere yer verilmiştir. Ona göre İzmir yangını sırasında şehir büyük hasar görmüş ve halk tanımlanamaz büyüklükte bir dehşet yaşamıştır. Amerikan, İngiliz ve Fransız gemileri kendi vatandaşlarını ve Yunanlıları yangın alanından tahliye etmek için çabalamışlardır. Birge, bütün gece korku içinde beklediklerini, Türklerin onları öldüreceklerine dair şayialar yayıldığını fakat hiçbir zaman öyle bir şeyin gerçekleşmediğini belirtmektedir. Türklerin davranışlarının çoğu kibarca olup nadiren kaba bir tutum içine girmişlerdir.

---

79 "Caniler İslamları İmha Ederken" Açık Söz, 22 Kasım 1922, No:638, s.1.

80 "Word is Received from R. Moremen" The Upland News, Upland, California, October 10, 1922, Vol.28, No:42, p.1.

Türklerin yaptıkları tek şey, Yunanlılardan kendi ülkelerine yaptıkları kötülüklerin intikamını almaktı. Birge, Alaşehir'e kadar yardım faaliyeti götürdüklerini, güzergâh boyunca gördükleri tek şeyin Yunanlılar tarafından işlenmiş olan yakma, talan ve öldürme eylemleri olduğunu söylemiştir. Evlerin yüzde doksan beşi yıkılmış, yazarın daha önce de görmüş olduğu güzel şehirlerin yerinde harabeler kalmıştır. Tüm bu Yunan zulüm ve barbarlıklarını görerek İzmir'e ulaşmış olan Türklerin yaptıkları tek şey Yunanlılardan intikam almak ve bu gayet anlaşılır bir durumdur. Birge, elde ettiği kanıtlardan, Yunan ordusunun geri çekilirken şehirleri bilerek ve isteyerek yakıp yıktığına ikna olduğunu belirtmektedir.[81]

İzmir'in Yunan İşgalinden Kurtarılması

26 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar'da Yunanlıların Anadolu'dan tamamen atılmaları amacıyla başlamış olan Türk Büyük Taarruzu çok kısa süre içerisinde hedefine ulaşmış ve sadece İki hafta içinde Türk birlikleri İzmir kapılarına dayanmışlardır. Anadolu'nun her tarafından büyük bir korku ve panik içinde kaçan Yunanlılar İzmir'de korkunç bir kaos ve kargaşa ortamına sebep olmuşlardır. Batı basınından büyük Yunan kaçışını takip etmek mümkün olmuştur. Ona göre İzmir'deki Yunan yüksek komiseri ile yabancı konsoloslar arasındaki görüşmelerde Kral Konstantin'in artık savaşı sürdüremeyeceği ve Batı Anadolu'yu tamamen boşaltacağı konuşulmaktadır. Bu arada İzmir'den gelen haberlere göre dört bin yaralı Yunan askeri İzmir'e getirildi ve hemen Yunanistan'a gönderildiler.[82] Gelen son bilgilere göre Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları kaçınılmaz gibi görünüyor.[83] Türk tarafından gelen bilgilere göre Türk birlikleri İzmir'e kırk kilometre mesafede olup Türk birliklerinin komutanı, İzmir'deki Yunan birlikleri komutanına, gereksiz yere kan dökülmemesi için şehri kendilerine teslim etmesini teklif etmiştir.[84]

Yunan ordusu büyük bir moral bozukluğu içinde geri çekilirken savaş alanlarından kaçan binlerce mülteci İzmir'e doğru akın etmişlerdir. Yunan askerleri de aynı yöne doğru çekiliyorlar ve eğer Türkler tarafından bu kovalamaca devam ederse Yunan ordusunun tamamının ezilebileceği korkusu

[81] "Tragedy in Near East Described, Acting Dean of College at Smyrna Writes of Fire and Aftermath" The Glendale Evening News, Glendale, California, December 18, 1922, Vol.28, No:89, p.5.

[82] "La Grèce évacure l'Asie-Mineure" Gazette de Lausanne, Mardi 5 Septembre 1922, No.245, p.4.

[83] "Turks Take Brusa, Greek Base; Refugees in Flight" The Washington Herald, Washington, September 06, 1922, p.2.

[84] "La guerre en Anatolie, La Situation Militaire, Informations Turques" Journal de Genève, Samedi 9 Septembre 1922, No.248, p.8.

yaşanmıştır. Çünkü Müttefiklere ait savaş gemileri ancak sivilleri yurt dışına taşıyabilirler ve öyle bir durumda askerler, zafer kazanan tarafın merhametine terk edilmiş olacaklardır.[85] Zaten normalden daha kalabalık olan İzmir'e iki yüz bin Rum ve Ermeni halk ile yüz bin civarında Yunan askeri bir anda mülteci olarak yığılmışlardır. İzmir'e giden bütün yollar mülteciler ve onların eşyaları yüzünden ulaşıma tamamen kapanmıştır. Mülteciler büyük açlık tehlikesi yaşamışlardır. En çok korkulan şeylerden biri ise salgın hastalıklar olmuştur. İstanbul'daki yardım kuruluşları hemen İzmir Acil Yardım Kuruluşu adında bir organizasyon oluşturarak mültecilere ilaç ve yiyecek yardımı temin etmek için çalışmışlardır. Tüm müttefik devletlere ait çok sayıda yolcu ve savaş gemisi İzmir limanına gelerek kaçmak isteyen herkesi tahliye etmişlerdir. Bilhassa Yunan askerleri, gemilerin gecikmesi sonucu büyük korku yaşamış, kimi zaman bazı askerler korkudan denize atlamışlardır. Yunan askerleri kaçarken tüm silah, teçhizat, savaş malzemesi ve araçlarının yanı sıra binek hayvanlarını da terk etmişlerdir. Böylece büyük Yunan hayali tarihte eşi az görülmüş büyük Yunan kâbusuna dönüşmüştür.[86]

Yunanlılar, Türklerin eline geçmemesi için İzmir'deki devasa mühimmat depolarını havaya uçurmuşlardır. İstanbul'dan gelen haberlere göre, Türklere esir düşmüş olan Yunan komutanları Türklerin elinden almayı başaramayan Yunan askeri liderlerinin bir ateşkes durumunda Türkler tarafından ileri sürülecek olan tüm şartları kabul etmek zorunda kalacakları konuşuluyor. İstanbul'da Kemalistlerin temsilcisi olarak bulunan Hamit Bey'e Müttefik komiserleri tarafından Yunanlılarla bir ateşkes yapmaları tavsiyesinde bulunuldu. İddialara göre Atina'da, Türklerin Yunan ordusuna karşı sergilediği başarı önceden tahmin edilen bir durumdu ve bu arada Atina'daki hükümet istifa etti. Yunan askerlerinin Ege'deki bazı adalara çıkarılacakları, orada yeniden organize edilip silahlandırıldıktan sonra bir kısmının Trakya'ya gönderileceği söyleniyordu. İzmir'den gelen bazı mülteciler Atina'ya ulaşmışlardı. Her ne kadar resmi Yunan ateşkes teklifi Ankara'daki Türk hükümetinin önünde dursa da Türkler üç koldan İzmir üzerine hücuma devam ediyorlardı.[87] Binlerce mülteci İzmir'e yaklaşıyor iken tüm kiliseler ile okullar zaten mültecilerle doluydu. Çoğu mülteci İzmir'e aç bir şekilde varırken özellikle kadınlar ve çocuklar açlıktan dolayı acı

85 "Turks Take Brusa, Greek Base; Refugees in Flight" The Washington Herald, Washington, September 06, 1922, p.1.

86 "Armistice Sought as Turks Press on" The New York Times, New York, September 08, 1922, Vol.71, No:23603, p.3.

87 "Royal Army Crushed; Greek Throne Totters, Big Greek Army in Disaster at Hands of Turks" The Topeca State Journal, September 08, 1922, p.1-2.

çekme emareleri gösteriyorlardı.[88] İzmir'den bildirilen haberlere göre Yunanlıların Batı Anadolu'nun her tarafından İzmir'e doğru kaçışı devam ediyordu. İzmir'deki Müttefik Yüksek Komiseri, Fransa ve İtalya konsolosları ile yaptığı görüşmeden sonra, Yunanlıların barışçıl bir şekilde Anadolu'dan çıkarılmasının Türkler tarafından teklif edilmesi halinde bu teklifin memnuniyetle kabul edileceğini belirtmiştir.[89] Londra'dan bildirildiğine göre Türklerin ani saldırısı sonucunda büyük bir hezimet yaşayan Yunanlılar acil bir ateşkesin sağlanması amacıyla İngilizlerden yardım talep etmişlerdir.[90]

İstanbul'dan gelen haberlere göre İngiliz, Fransız ve Amerikan konsolosluklarının kararı üzerine bu ülkelere ait kruvazörler kendi vatandaşlarının güvenliği ve gerekirse tahliyelerini sağlamak üzere İzmir'e hareket etmişlerdir.[91] Türklerin İzmir'e doğru ilerlemeleri üzerine Yunan hükümeti müttefikler aracılığıyla Türklerle barış yapmak istediklerini, tüm Anadolu'dan çekilmeyi kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca büyük Yunan hezimeti sonucu Kral Konstantin ve Yunan hükümeti istifa etmiştir. Türklerin, başlattıkları taarruz, hedefine ulaşmadan Yunanlıların ateşkes isteğini kabul etmeyecekleri düşünülüyordu. Yunan ordusunun güney kanadının tamamı Salihli'de Türklere teslim olmuştur. Türk saldırısının başlangıcından beri Yunan kayıplarının elli binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Adana'dan gelen bir bildiriye göre Türkler Yunanlılardan 700 silah, 950 kamyon, 11 uçak, 2000 makineli silah ve büyük miktarda küçük çaplı silahlar ile savaş malzemesi ele geçirmişlerdir.[92] Yunanlıların yaptıkları ateşkes ve barış çağrısı Ankara'da görüşülüyordu. Bununla birlikte Türklerin İzmir'e doğru ilerleyişi üç koldan devam ediyordu. Paris'ten gelen haberlere göre Yunanlıların İzmir Yüksek Komiseri Aristeidis Stergiadis şehri terk ederek kaçmıştır. İzmir'deki mülteciler Ege'deki adalara taşınıyorlardı.[93]

Selahattin Bey komutasındaki iki Türk süvari birliği 9 Eylül 1922 Cumartesi günü sabah saat on birde İzmir'e girdi. Birlikler mükemmel bir disiplin içinde hareket ediyorlardı. Arkalarından gelen düzensiz birlikler bile kendilerine verilen emirlere eksiksiz bir şekilde riayet ediyorlardı. Se-

88 "Allies Consider Armistice Plan in Asia Minor, Thousands of Refugees Flocking to Port Starving" New York Tribune, Ner York, September 05, 1922, p.4.

89 "L'offensive Kémaliste" Gazette de Lausanne, Mardi 5 Septembre 1922, No.245, p.2.

90 "L'offensive Kémaliste, Tentative d'armistice" Gazette de Lausanne, Mardi 5 Septembre 1922, No.245, p.4.

91 "L'offensive Kémaliste, A Constantinople" Gazette de Lausanne, Mardi 5 Septembre 1922, No.245, p.4.

92 "Armistice Sought by Greeks as Turks Press Near Smyrna" The New York Times, New York, September 08, 1922, Vol.71, No:23603, p.1.

93 "Turk Continue Smyrna Attack, Greeks' Request for Peace is at Angora; Making Final Stand Now" The Glendale Evening News, Glendale, California, Vol.27, No:313, September 8, 1922, p.4.

lahattin Bey, karargâh merkezi kurup oraya geçtikten sonra müttefik devlet temsilcileri ile görüştü. Ardından birliklerini sıkı şekilde uyaran Selahattin Bey, Hristiyanların can veya mallarına zarar gelmesi durumunda bunun derhal idam cezası ile cezalandırılacağını söyledi. Bu emirler boşuna verilmiyordu. Sabah saatlerinde bir Yunan sivil tarafından Türk subayları üzerine bir bomba atıldı, iki subay yaralandığı halde Türkler intikam duygusu ile hareket etmeyip sakin kalmayı başardılar. Rum ve Türk sivil halk silahlanmış oldukları halde bir çatışma yaşanmadı. Motorlu araçlarla içinde Hristiyan halkın yaşadığı bölgelerde devriye gezen İngiliz subayları halka sakin olmaları çağrısında bulundular. Aynı anda cadde ve sokaklarda devriye gezen Türk subayları halka silahlarını teslim etmeleri çağrısında bulundular. Mustafa Kemal Paşa şehirde yaşayan herkesin can ve mal güvenliğini temin etmiş, şehri iki yıl önceki haliyle eksiksiz ve sorunsuz olarak teslim almak istemiştir. İzmir'e varan Türk birliklerinin oldukça iyi teçhizatlar ile donatılmış oldukları görülmekteydi. Subaylar ve askerler, müttefik subaylarını kibarca selamlayarak geçiyorlardı. Güçlü Türk piyadeleri tarafından İzmir'in tüm stratejik noktaları ele geçirildi. General Selahattin Bey, Türk birliklerinin yağma ve taşkınlık yapmamaları konusunda sıkı bir şekilde uyarıldıklarını ve korkuya yer olmadığını söyledi. Mürsel Bey komutasındaki ilk süvari birliğinin İzmir'e girişi halkın büyük sevgi gösterileri arasında gerçekleşti. Bu komutanın yaptığı ilk şey, büyük sevinç içinde havaya ateş açmakta olan İzmirlilerin bu atışlarını sona erdirmek oldu. İzmir'de yüz elli bin kişiden fazla mülteci bulunuyordu ve sadece parası olanlar kaçabiliyorlardı. Londra'dan gelen bilgilere göre Türklerin Yunanlıları Batı Anadolu'dan bir kasırga hızıyla tamamen atmaları sadece iki hafta sürdü. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk milliyetçilerinin bu büyük askeri zaferi, dünya savaşındaki kayıplarını biraz telafi etti. Türklerin bu zaferi İngiliz, Fransız ve İtalyan iş birliğini acil bir hale getirdi fakat böyle bir ortaklık şimdilik zor görünüyor. Fransa ve İtalya, Kemalistlere silah ve mühimmat sağlamak ve onları Yunanlılara karşı cesaretlendirmekle suçlanıyorlar. Fakat şimdi aynı iki devlet, Türklerin bu hızlı ve kesin zaferi karşısında tedirgin olmuş görünüyorlar. Fransız ve İtalyan rahatsızlığının sebeplerinden biri muhtemel Türk Rus iş birliğinin İstanbul ve boğazların güvenliğini tehdit etme olasılığıdır. Londra'da Kemalistlerin zaferinden endişe edilmesinin bir başka sebebi Hindistan Müslümanlarının tutumudur. Hintli Müslümanlar her Kemalist zaferden sonra sevinç gösterilerinde bulunmuş, her gün camilerde toplanıp dualar etmiş, İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasını büyük gösterilerle kutlamışlardır. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Tuğamiral Bristol Türklerin İzmir'e disiplinli bir şekilde ve bir taşkınlık yapmadan girmelerine rağmen İzmir'de durumun

halen çok kritik olduğunu, şehirde olaylar çıkabileceğini 10 Eylül tarihli raporunda belirtmiştir.[94]

İzmir'den bildirildiğine göre son Yunanlı askerler cumartesi günü saat 10'da İzmir'i terk ettiler. Şehrin yönetimini İtilaf Devletlerine teslim ettiler. Müttefik temsilcileri Mustafa Kemal Paşa'ya kendisiyle görüşmek istediklerini, Yunanlıların şehri terk ettiklerini ve kendisinden İzmir'e saldırmamasını istemişlerdir. Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri İzmir'in barışçıl yollarla Türklere teslimi için yarın Türk temsilcileri ile görüşeceklerdir. İstanbul'dan bildirilen haberlere göre yüz bin Yunan askeri İzmir'den çıkartıldı ve şehrin yönetimi Türklere teslim edildi. Paris'ten bildirildiğine göre Yunanlıların İzmir'i boşaltma işlemi tamamlandı. İstanbul'dan gelen bilgilere göre Türklerin İzmir zaferi İstanbul'da büyük coşku ile karşılandı. Belediye yetkilileri tarafından Ankara'daki meclise tebrik telgrafı gönderildi. Binlerce öğrenci, ellerinde bayraklarla, marşlar söyleyerek ve Mustafa Kemal lehine sloganlar atarak caddelerde yürüyüş yaptılar. Ankara'dan bildirildiğine göre Kemalist ordu İzmir'e oldukça gösterişli bir şekilde girmeyi planlamaktadır. Atina'dan gelen haberlere göre Batı Anadolu'dan gelen ilk Yunan askerleri, kötü bir moral içinde ve kızgın bir halde Pireaeus'a ulaştılar. Askerler caddelerde Konstantin aleyhinde bağırarak yürüyüş yapmışlardır. İstanbul'dan gönderilen bir rapora göre Yunanlılar İzmir yakınlarındaki son muharebeyi de kaybettiler ve Yunan yönetimi İyonya'yı terk etmeye karar verdi. İyonya'daki tüm Yunan yöneticileri İngiliz gemisi Iron Duke'e bindirildiler. Yunan ordusu feci şekilde yenildi. Mustafa Kemal, karargahını Turgutlu'da kurmuş ve müttefik temsilcilerini orada görüşmeye davet ederek şehrin barışçıl yollarla kendilerine teslimini sağlamak için çabalamıştır.[95]

İzmir'e Türkler girdikten bir gün sonra şehirdeki durum hakkında bilgi edinmek mümkündür. Buna göre tüm şehir evsiz, kirli, yorgun, aç ve şaşkına dönmüş insanlarla dolmuş durumdadır ve bu kimseler her şeyden korkmaktadırlar, bundan sonra ne olacağına dair bir fikirleri yok ve tek istedikleri şey İzmir'den bir an önce kaçıp gitmektir. Kaçmakta olan Yunan ordusu da İzmir'e gelmektedir ve Yunan askerleri acınacak bir durumdadırlar, günlerden beri yürüyorlar ve açlık ile yorgunluktan dolayı tamamen bitmiş bir halde olup yarı sersem durumundadırlar. Mustafa Kemal'in tam olarak nereye ulaştığı bilinmiyor fakat beş veya altı gün içinde İzmir'e gelmesi bekleniyor. Mümkün oldukça çok sayıda insan şehirden kaçmak istiyor fakat onları götürebilecek olan gemiler çok az sayıda olup gitmek isteyen

[94] "Smyrna is in grip of Kemalist army, Bristol fears disorder" The Evening Star, Washington, September 11, 1922, No:28.624, p.1-3.

[95] "Smyrna Under Turkish Rule, Evacuation of Greek Army" Wilkes-Barre Record, Pennsylvania, September 11, 1922, p.1.

insanların sadece az bir kısmını götürebileceklerdir. Gemiler mültecileri yakınlardaki adalara götürüyorlar ve o adalardaki şartlar da kötüye gitmektedir. İnsanlar kıyıya bırakılıyorlar ve kıyılarda o kadar çok insan birikmiş ki onlara hiçbir şey yetiştirmek mümkün olmuyor ve bu nedenle mülteciler ciddi boyutlarda acı çekmektedirler. İzmir Amerikan Koleji'nde bulunan insanlar kolejde kalıyorlar ve onlar için bir tehlike söz konusu değil. Olayların gidişatına göre İzmir'de büyük bir felaket beklendiği söylenemez.[96] Türk süvarileri İzmir'i teslim aldılar. İki gün önce şehre girmiş olan Türk süvarileri bugün itibariyle şehirde kontrolü sağlamış durumdadırlar. İki gün önce son Yunanlılar da şehirden ayrıldılar. İzmir'de durum sakin ve şehirde güvenlik sağlanmış durumdadır. Mülteciler hızlı bir şekilde şehirden tahliye ediliyorlar. Zaten şehrin, sorunsuz bir şekilde Türklerin kontrolüne geçmesi beklenmekteydi.[97] İzmir'den gelen son haberlere göre Çeşme Yarımadasında direnmekte olan son Yunan birliği Türklere teslim olmuş ve böylece Batı Anadolu'da direnen Yunan birliği kalmamıştır. Türkler, General Mustafa Kemal komutasında İzmir'e girmiş olup şehirde sükûnet hakimdir. İzmir-Uşak demiryolu hattının onarılma çalışmaları için hazırlık yapılmaktadır.[98] Yunanlılar Batı Anadolu'yu kasıp kavururken Türklere veya Müslümanlara hiçbir yardım faaliyetinde bulunmamış olan batılı devletler, Yunanlılar Anadolu'dan tamamen atılırken aylarca onlara yardım etmişlerdir. Yardım kuruluşları ve kiliselerin öncülük ettiği yardım çalışmaları sonucunda yüz binlerce dolarlık büyük miktarda yardımlar toplanıp İzmir'deki Hristiyanlara yardım edilmesi amacıyla gönderilmiştir.[99] Bu anlamda başta Amerika ve İngiltere olmak üzere İzmir'deki Yunanlı mültecilere yiyecek ve sağlık malzemeleri ağırlıklı olmak üzere önemli miktarda yardımda bulunmuşlardır ve bu yardımlar aylar boyunca sürmüştür.[100]

Yunanlıların uğradıkları hezimet artık batı basınında tüm detayları ile yer almaya başlamıştır. Öyle ki bazı gazeteler Batı Anadolu haritası üzerinde Yunanlıların nerelerden çıkarıldıklarını, Türklerin hangi yönden saldırıya geçtiklerini ve Yunan birliklerinin kaçış rotasını detaylarıyla okurlarına sunmuşlardır. Buna göre Kemal Paşa ordularının iki hafta önce başlattıkları Büyük Taarruz harekâtı, iki haftalık süre içinde Yunanlıların Anadolu'dan ta-

---

96 "Word is Received from R. Moremen" The Upland News, Upland, California, October 10, 1922, Vol.28, No:42, p.1.

97 "Turkish Cavalry Now Holding City of Smyrna" The Glendale News, Glendale, California, September 11, 1922, Vol.27, No:315, p.1.

98 "La guerre en Anatolie, es le probleme du proche Orient" Journal de Genève, Jeudi 14 Septembre 1922, No.253, p.8.

99 "Churches Unite for Smyrna Relief" The Upland News, Upland, California, September 26, 1922, Vol.28, No:39, p.5.

100 "Americans Send Relief to Stricken Smyrna" The Upland News, Upland, California, November 7, 1922, Vol.28, No:50, p.7.

mamen atılmalarıyla sona ererek büyük bir başarı ile sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra, Türk birlikleri İstanbul'a doğru harekete geçerek tarafsız bölge olarak ilan edilmiş olan yerlere yaklaştıkça Yunanlılara karşı bazı bölgelerde ayaklanmalar olmuştur. Yunanlılara karşı şiddetli halk ayaklanmasının baş gösterdiği noktalardan biri İzmir'e neredeyse bitişik durumdaki Sakız Adası olurken bir diğeri Midilli Adası olmuştur. Bu halk hareketlerinden de açıkça anlaşılmaktadır ki Yunanlılar oralarda istenmemektedirler. Müttefikler İzmir'deki yardım faaliyetlerinde başarısız oldular. Kaçmak için rıhtımda bekleyen on binlerce Yunanlı açlık ve susuzluk çekmektedir. Müttefiklere ait gemilerin acilen yiyecek içecek yardımında bulunmaları gerekir.[101] İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından hemen sonra Türk birlikleri tarafından Midilli, Samos ve Sakız adaları ele geçirilmiştir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa konu ile ilgili yaptığı konuşmada hedeflerinin barışçıl yollarla Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olduğunu belirtmiştir. Fevzi Paşa, şayet savaşmaları gerekirse askerlerinin savaşa hazır olduklarını, morallerinin yerinde olduğunu ve yeniden savaşabileceklerini sözlerine eklemiştir.[102]

Yunanlılar Batı Anadolu'da öylesine büyük bir hezimet yaşadılar ki, ülke olarak Yunanistan'ın bir ordusunun olduğu bile şüpheli hale geldi. Yunanistan çok büyük bir insan ve malzeme kaybı sonucunda Anadolu'dan kaçarak ve atılarak çıktı. Böylece Anadolu'nun Türkiye'ye ait olduğu hususu tartışmasız olarak herkes tarafından kabul edildi ve bu durum bir daha hiçbir devlet tarafından sorgulanmadı.[103] Mustafa Kemal Paşa İzmir'e varıp eskiden Yunan karargâhı olan binaya giriş yaptığında üzerine basıp geçmesi için yere serilmiş olan bir Yunan bayrağını gördü. Kemal Paşa, Yunan Kralı Konstantin'in bir zamanlar Türk bayrağına karşı sergilediği saygısız tavrı sergilemeyi reddetmiş, bayrakların, bağımsızlığın simgesi olduğunu söyleyerek yerdeki bayrağın kaldırılmasını emretmiştir.[104]

Sonuç

Yunanistan, Sevr Antlaşması'nın zorla uygulanması için İtilaf Devletleri'nin temsilcisi rolünü kabul etti. Ankara'daki milliyetçiler, eski Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını reddettikleri zaman, İzmir ve çevresini işgal etmiş olan Yunan hükümetinin birlikleri, Marmara denizi kıyılarına

---

[101] "Says Allies Fail in Smyrna Relief" The New York Herald, New York, September 22, 1922, Vol.87, No:23, p.2.

[102] "Turks Extending in Asia Minor" The New York Herald, European Edition, Paris, October 01, 1922, No: p.1.

[103] "Settle with Turkey!" The Saturday Review, September 16, 1922, Vol.134, Iss:3490, p.405.

[104] George Kaloudis, "Ethnic Cleansing in Asia Minor and the Treaty of Lausanne" International Journal on World Peace, March 2014, Vol.31, No.1, pp.59-88., p.66.

bir ordu çıkardılar. Buradan doğuya doğru ilerleyen bu ordu, İzmir'den harekete geçmiş olan diğer Yunan ordusu ile buluştu ve Uşak'tan Bursa'ya uzanan hattın batısını ele geçirdi. Başarılı olan bu ilk Yunan operasyonu Haziran 1920'de sona erdi. Kasım 1920'de Yunan halkı kralcı bir parlamento seçti ve bir plebisit sonucunda Yunan Kralı Konstantin geri çağrıldı. Müttefikler bu yeni durum karşısında şaşırdılar. Şubat 1921'de Londra'da düzenlenen bir konferansta Sevr Antlaşması radikal bir şekilde revize edildi. Yunanlılara verileceği vaat edilen Asya topraklarının çoğu Türklere bırakılacaktı. Yunanlılar sadece İzmir bölgesinde ve sınırlı bir denetleme gücü olarak kalacaklardı. Konstantin kendisini aşağılanmış hissetti ve kendi başına Türklerle savaşmaya karar verdi. Mart'ın ikinci yarısında Yunanlılar Uşak-Bursa hattında Türk milliyetçilerine saldırdılar ve onları Eskişehir-Afyonkarahisar civarındaki İstanbul-Bağdat demiryolu hattına kadar geri çekilmek zorunda bıraktılar. Ani bir Türk karşı saldırısı, istilacıların eski hatlarına çekilmek zorunda kalmalarıyla sonuçlandı. Konstantin ordusunu takviye ederek milliyetçilerin başkenti Ankara üzerine yeni bir harekata hazırlandı. Bu yeni saldırı 9 Temmuz 1921 tarihinde başladı ve Eylül ayına kadar devam etti. Konstantin birlikleri İstanbul-Bağdat demiryolu hattına kadar olan bölgeyi tekrar ele geçirdi ve hatta onun ötesine kadar ilerlediler. Yunan ilerleyişi Sakarya Nehri civarında Eylül ayında durduruldu ve Yunanlılar Eskişehir'deki üslerine geri çekildiler.

Yunanlıların son hücumu aynı zamanda Türklerin son savunma savaşı olmuştu. Büyük bir hazırlık dönemi içine giren Türkler 1922 yılı içinde Yunanlılar üzerine akınlar düzenlemeye başladılar. Uzun süreden beri beklenen Türk saldırısı gecikince Yunan Kralı Konstantin büyük hayallere kapıldı ve çok büyük bir stratejik hata yaparak Anadolu'dan on binlerce Yunan askerini İstanbul'u işgal etme hayalleriyle Trakya bölgesine kaydırdı. Mustafa Kemal Paşa Yunanlıları dikkatlice izliyordu ve bu Yunan gafletinin beklediği fırsat olduğuna karar verdi. Aylardan beri büyük bir titizlikle planlanmış olan Türk Büyük Taarruzunun başlama emri Mustafa Kemal Paşa tarafından verildi ve taarruzun ilk iki gününde Yunanlılar büyük bir bozguna uğratıldılar. Sonraki üç gün boyunca Afyonkarahisar ve Dumlupınar'da gerçekleşen meydan muharebelerinde Yunanlılar on binlerce kayıp vererek, kuzey ve güney birliklerinin irtibatını kaybederek korkunç bir hezimete uğratıldılar. Türk süvarileri batılıların tabiriyle kasırga hızında ilerlerken bu kasırgaya yeni Yunan genelkurmay başkanı kapılarak Türklere esir düştü. Yunanlıların hiçbir umudu kalmamıştı neredeyse. Ona rağmen Uşak civarında toplanan Yunan kuvvetleri Türklere karşı gerçekten iyi bir direniş göstererek dönemin en büyük savaşlarından birinin yaşanmasına sebep oldular. Yunanlılar yine kaybettiler. Ölü ve esir toplam Yunan kayıpları yüz binin üzerinde ra-

kamlarla telaffuz ediliyordu. Yunanlılar için hiç umut kalmamıştı. İzmir'de tutunmaya fırsat bulamadılar. Farklı rakamların telaffuz edilmesine rağmen sivil asker toplam üç yüz binin üzerinde Yunanlı büyük bir dehşete kapılarak İzmir'e doluştular. İzmir'de tüm yollar kapandı, tüm cadde ve sokaklar eşyalarla dolup taştı, hayat felç oldu. Yunanlılar açlık, salgın hastalıklar ve panik içinde korku dolu günler geçirdiler. Yunanlıların Anadolu'da tutunacak tek bir dalı bile kalmamıştı artık. Üç yıldan uzun bir süre istila ettikleri İzmir'de hemen hiç kimse Yunan hezimetine üzülmüyor, aksine herkes şehre giren Türk atlılarını büyük sevinç gösterileri ile karşılıyordu. Büyük Yunan İmparatorluğu rüyası büyük Yunan kâbusuna dönüşmüştü. İzmir, müttefiklerin masaya koydukları tüm tasarıların dışında bir statü kazanıyor, tamamen Türk hâkimiyetine giriyordu. Bir daha İzmir ile ilgili müttefiklerden hiçbir talep gelmedi. İzmir'in Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeği ilgili tüm taraflarca koşulsuz olarak kabul edildi.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Açık Söz
Asbury Park Press
Chicago Tribune
Gazette de Lausanne
Journal de Genève
Le Xix Siègle
New York Tribune
The Bombay Chronicle
The Daily Mail
The Daily Telegraph
The Enterprise
The Evening Star
The Glendale News
The Glendale Evening News
The Guardian
The New York Herald
The New York Times
The Saturday Review
The Shreveport Times
The Sun
The Times

The Topeka State Journal
The Upland News
The Washington Herald
The Washington Post
The Yorkville Enquirer
Wilkes-Barre Record

Kitap ve Makaleler

ASTON, Gorge Grey, *The Biography of the Late Marshal Foch*, MacMillan Company, New York 1929.

ERDEM, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* XIV/29, ss.97-140.

GIBBS, Philip, *Adventures in Journalism*, Harper & Brothers, New York 1923.

GREAT Britain, Naval Intelligence Division, *A Handbook of Asia Minor*, Vol. I, Naval Staff, Intelligence Department, London 1919.

KALOUDIS, George, "Ethnic Cleansing in Asia Minor and the Treaty of Lausanne" International Journal on World Peace, March 2014, Vol.31, No.1, pp.59-88.

KARAYAMAN, Mehmet, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (ÇTTAD), VI/15, (2007/Güz), s.3-18.

KLUEGER, Robert F., *Wilson, Clemenceau, Lloyd George and the Roads to Paris*, Bridge & Knight, New Jersey 2021.

MANGO, Andrew, *From the Sultan to Atatürk: Turkey*, Haus Publishing, London 2019.

MCLAUGHLIN, Greg, *The War Correspondent*, Pluto Press, London 2016.

MILLER, William, *A History of the Greek People (1821-1921)*, Dutton Company, New York 1922.

ROSE, John Holland, *The Development of the European Nations 1870-1921*, The Knickerbocker Press, New York 1922.

SFORZA, Count Carlo, *Makers of Modern Europe, Portraits and Personal Impressions and Recollections*, Elkin Mathews & Marrot, London 1930.

Terms of the Turkish Armistice, Watonga Repuclican, Oklahoma, October 31, 1918.

TOYNBEE, Arnold J.; Kirkwood, Kenneth P., *Turkey*, Ernest Benn, London 1926.

Ekler:

Ek 1: "Where Turkish Armies Crushed the Greeks" (Türk Ordularının Yunanlıları Ezdikleri Yerler), The Yorkville Enquirer, York, Canada, p.3.

WHERE TURKISH ARMIES CRUSHED THE GREEKS.

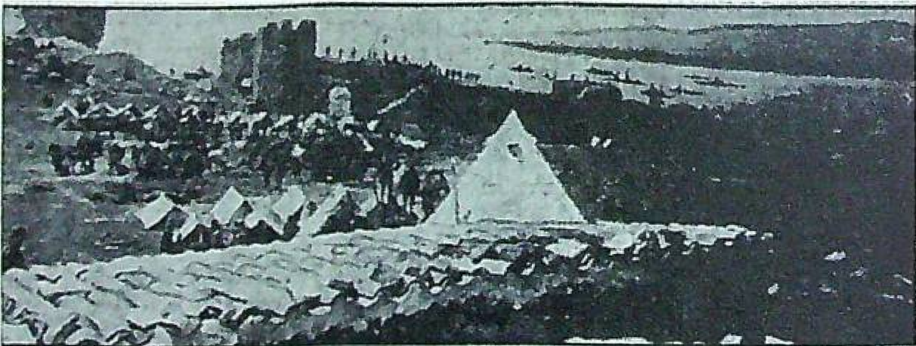
Ek 2: "Türklerin İzmir'e Girişlerine Ait İlk Otantik Fotoğraf" The Glendale Daily Press, Glendale, California, October 10, 1922, Vol.2, No:239, p.2.

Ek 3: "Alevler içindeki İzmir'den Amerika'ya ulaşan ilk fotoğraf" The Enterprise, California, October 12, 1922, Vol.29, No:41, p.5.

Ek 4: Yunan kuvvetleri hezimet halinde. Bu fotoğraf İzmir dışındaki Türk kalesinin yıkıntıları arasındaki Yunan kampına ait. Düzenli, etkili bir ordudan, mülteci yığınına dönüşen ve tek düşüncesi kaçmak olan Yunan birlikleri. Chicago Tribune, September 11, 1922, Vol.81, No:217, p.34.

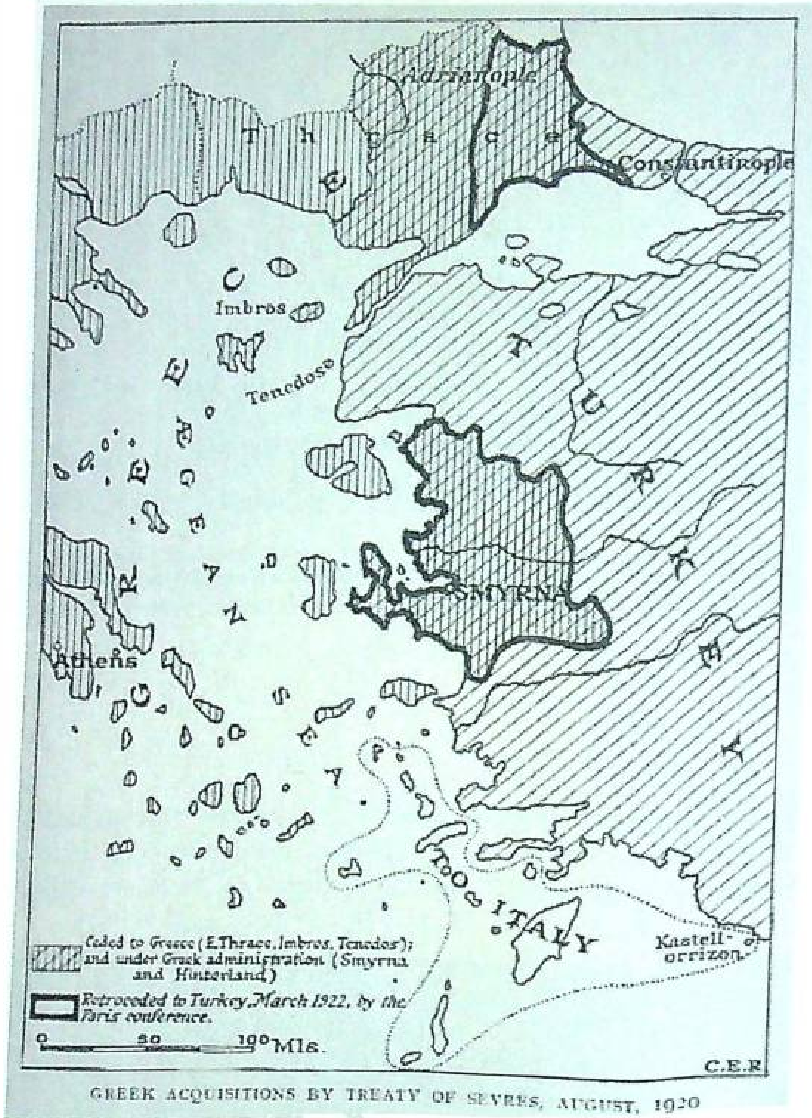
GREEK FORCES IN UTTER ROUT. Photo shows Greek camp near ruins of Turkish castle in outskirts of Smyrna. From an orderly, efficient army, the Greeks, even when this photo was taken weeks ago, had become little less than a band of refugees whose only thought was of flight.

Ek 5: Kemal Paşa komutasındaki Türk askerleri bir hendekte saldırı emrini bekliyorlar. Bu fotoğraf çekildiğinde Türk süvarileri İzmir'e otuz mil mesafesindeydiler. Chicago Tribune, September 11, 1922, Vol.81, No:217, p.34.

AWAITING WORD TO ADVANCE. Turkish soldiers under Kemal Pasha are shown in a trench pending an order to continue their attack. When the photo was taken the Kemalist cavalrymen were within thirty miles of Smyrna [illegible]

Ek 6: Sevr Antlaşması ile Yunanistan'a verilen bölgeler. Koyu çizgili alanlar, Mart 1922 Paris Konferansı'nda Türkiye'ye verilmesi planlanan bölgeler. William Miller, A History of the Greek People (1821-1921), Dutton Company, New York 1922., p.175.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA ZAFERİ'NİN KARAGÖZ KARİKATÜRLERİNE YANSIMASI

Prof. Dr. Makbule SARIKAYA
Orcid No: 0000-0002-2676-6254
Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: makbulesarikaya@ardahan.edu.tr,

Giriş

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Savaşı yakın tarihin önemli meydan savaşlarından biridir. Türk Kurtuluş Savaşının niteliğini ve Türk milletinin kaderini de belirleyen bu savaş kesin bir Türk zaferi ile bitmiştir. Sonuçları itibariyle Türkiye üzerinde olduğu kadar Yunanistan başta olmak üzere Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa gibi birçok ülke üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu zafer yeni antlaşmalar, yeni bir taarruza hazırlık ve millete güç ve moral sağlayan yönleriyle basında önemli yer tutmuştur. Bu kapsamda Sakarya Zaferi'nin Türk mizah basınına da yansıdığı bilinmektedir. 1908'den itibaren yayın yapan ve o tarihlerde işgal altındaki İstanbul'da çıkan mizah dergilerinden biri olan Karagöz, Sakarya Zaferi'ne ilişkin çok sayıda karikatür yayınlamıştır. Bu karikatürler dönemin tanığı olarak Sakarya Zaferi'ne dair siyasi, askeri ve sosyo-politik mesajlarıyla içeride olduğu kadar dışarıda da kamuoyunu doğru bilgilendirmenin yanında bir tür propaganda savaşı vermiştir. Çalışmada konuyla ilgili olarak tespit edilen karikatürler üzerinden Sakarya Zaferi'nin sonuçları ve yarattığı etkiler incelenecektir. Ayrıca Binlerce yıllık Türk kültürünün günümüze kadar gelen kahramanlarından Hacivat ve Karagöz'ü Yunan kültür mirası olarak sunmaya çalışanlara, daha o tarihlerde Karagöz'ün nasıl cevap verdiği bu karikatürlerde bulunabilecektir.

1908'den itibaren İstanbul'da yayınlanan haftalık Karagöz mizah dergisi dönemin siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel gelişmelerini dört sayfada kamuoyuna duyurmuştur. İşgal altındaki İstanbul'da ve İtilaf sansürüne rağmen yayın yapan Karagöz, Sakarya Meydan Muharebesi ve Zaferi'ne dair gelişmeleri ele alırken Kral Konstantin, Gunaris, Papulas ve Venizelos'u karikatürleştirirken, uzun zaman önce yarattığı çorbacı ve efzun karakterlerini de kullanmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi Sırasında Karagöz Karikatürleri

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi yapılmasına rağmen İngiliz, Fransız ve İtalya'nın işgallerine ve onların işbirliği ile doğuda ve güneyde Ermeniler, kuzeyde ve batıda Yunanlıların saldırılarıyla mücadele etmek zorunda kalan Türkler, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Kurtuluş savaşına girmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ederek Anadolu içlerine ilerleyen Yunan ordusu, Akhisar, Soma, Balıkesir'i Trakya'yı işgal ederek 1921'de Afyon ve Eskişehir yönlerinde harekete geçmişlerdi. I. ve II. İnönü Savaşlarında durdurulan Yunan birlikleri, Temmuz 1921'de saldırıya geçmiş ve Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.

Kamuoyunu bilgilendirirken millete moral ve ferahlık vermeye gayret eden Karagöz, Sakarya Meydan Muharebesi öncesi ve sürecindeki karikatürlerinde Türklere saldıran Yunanlıların yakında hezimete uğrayacakları inancını işlemiştir. Örneğin Karagöz'ün 2 Temmuz 1337/1921 tarihli karikatüründe bu inanç harman zamanı karikatürüyle tasvir edilmiştir. Harman döveninin üzerinde Mustafa Kemal Paşa, sağlıklı iki atın koşulduğu dövenini mahirane idare etmekte ve Yunanlılar ot yığını gibi dövenin altında kalarak samana çevirilmektedir. Döveni büyük bir ustalıkla kontrol eden Paşa'yı izleyen Karagöz ve Hacivat Yunan taşkınlıklarının yakında dizginlenerek nasıl yok edileceğini anlatmaktadır.

2 Temmuz 1337/1921
Karagöz: Harmanın civcivli zamanı Paşam. Kıvamı gelse de samanını beraber savursak.

Batı cephesinde Yunan ileri harekatının 23 Ağustos 1921'de genel tarruza dönüşmesiyle muharebeler şiddetlenmiştir.[1] Sakarya Meydan Muharebesi önce (23-31 Ağustos 1921'de) Yunan saldırısına karşı Türk direnişi şeklinde cereyan ederken 27 Ağustos 1921'de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın savaşın seyrini değiştirecek "*Hattı müdafa yoktur sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır.*"[2] savaş planıyla Yunan taarruzu kırılmaya ve düşman geri çekilmeye başlamış, Türk karşı taarruzu ile 13 Eylül'de kesin Türk zaferi gerçekleşmiştir. Böylece Ankara'yı ele geçirmeyi ve Türk direnişini bitirmeyi planlayan Yunanlıların başlattığı 23 Ağustos 1921 tarihli taarruz 22 gün ve gece süren Sakarya Meydan Muharebesi bir Türk zaferi ile sonuçlanmıştır. Sakarya Zaferi Türkiye devleti için Kars Antlaşması

---

1 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1921*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.276

2 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk/Söylev (1920-1927), II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.827.

(13 Ekim 1921), Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) ve Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Antlaşması (23 Ekim 1921) gibi Türk dış politikasını etkileyen sonuçlar sağlamıştır. Türk zaferi İtilaf Devletleri için önemli politik değişiklikler yaratırken, Yunanistan için yeni sorunlar meydana getirmiştir. Sakarya yenilgisini planlı bir geri çekilme olarak belirtseler de sorumlu ve suçlu arayan Yunanistan, Prensin istifası veya Papulas'ın emekliye sevkedilmesi gibi gelişmelerin yarattığı sorunlarla uğraşmış ve Sevr'in Türklere kabul ettirilemeyeceği anlamaya başlamıştır.[3]

Karagöz dergisinde Sakarya Meydan Muharebesinin sonlarına doğru Türk taarruzunun devam ettiği bir sırada yapılan 10 Eylül 1921 tarihli karikatürde Yunan ordusu kumandanı Papulas'ı süngü ile dehşete sürükleyen Mustafa Kemal Paşa, Ankarayı ele geçirmeyi planlayan Yunan'a verdiği cevap ile Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonunu görmekte ve gelişmeleri özetlemektedir. Bu arada başına gelecekleri önceden kestirip cepheden hızla kaçan Kral Konstantin de arkası dönük olarak kompozisyonda yerini almıştır. Türk taarruzu karşısındaki Yunan kaçışını ele alan karikatüre belirtildiği gibi Sakarya Zaferi'nin 13 Eylül 1921'de netleşmesinden sonra da kaçan düşman takip edilmiş,[4] devam eden baskınlar ile Sivrihisar'da 400 Türk askeri esiri kurtarılırken, çok sayıda Yunanlı esir alınmış ve birçok köy işgalden kurtarılmıştır.[5]

---

[3] Şaduman Halıcı, "Yunan Subay ve Diplomatlarının Gözünden Sakarya Meydan Muharebesi", *Mütarekeden Istiklale 1921 Yılında Milli Mücadele*, İstanbul, 2021, s.229

[4] Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi* (Yayına Hazırlayan: Rıdvan Akın), İşbankası, İstanbul, 2018, s.264-265

[5] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.47.

10 Eylül 1337/1921
Mustafa Kemal Paşa: Ankara balının ben adama bununla yediririm. Ne yapalım Anadolu'da başka çatal yok.

Sakarya Zaferi'nden Sonra Karagöz Karikatürleri

Sakarya Zaferi'nin kazanılmasının hemen ardından 14 Eylül 1921'de yayınlanan karikatürde, Yunan Kralı Konstantin'in pılını pırtısını toplayıp Anadolu'dan kaçması ele alınırken Karagöz elindeki Sevr porselen fabrikasında üretilen lazımlık/kâse ile Sevr Antlaşması'na da gönderme yapıldığı görülmektedir. Sevr planına göre Anadolu'da fırsatlar yakalamaya çalışan Yunanistan'ın içine düştüğü kötü durum karikatürde Konstantin üzerinden ele alınırken onların bir süre daha Sevr vaatlerine kanacağı tahmin edilmektedir. Sevr'e dair başka bir vurguyu 2 Kasım 1921 tarihli sayısında, Konstantin'in elindeki Sevr kâsesinin kırılmasını konu edinerek yapan Karagöz, birbirini tamamlayan bilgileri ve gelişmeleri kamuoyuna ulaştırmakta hassasiyet göstermiştir.

14 Eylül 1337/1921
Konstantin: (kendi kendine) başka çare yok, tası tarağı toplamanın çaresine bakmalı.
Karagöz: aman çorbacı, şunu ben bir türlü kullanamadım. Halis "Sevr" fabrikası malıdır. Belki senin işine yarar.

13 Eylül 1921'den sonra da Türk-Yunan mevzi çatışmaları devam etmekteydi. Türklerin Büyük Taarruz Meydan Muharebesine yani Ağustos 1922'ye kadar hem hazırlık yaptıkları hem de Yunanlıların işgalindeki bölgeleri zaman zaman gerçekleşen çarpışmalarla geri aldıkları bilinmektedir. Ancak bu durumların -tıpkı Sakarya Zaferi gibi- Yunanistan basınında ve siyasi çevrelerinde Yunan zaferi ve başarısı olarak sunulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Eylül ortasında gerek Yunan meclisinde gerek askeri yetkililerce yenilgiden pek bahsedilmediği hatta Sevr'de kendilerine Anadolu'da verilecek yerlerden çok daha fazlasını kazandıklarını ifade ettikleri[6] görülmekteydi. Bu tür psikolojik harp taktiklerini bilen Karagöz, Türk ordusunun başarılarını 17 Eylül 1921 tarihli "Türk ordusu şanın yine yükseldi"

6 Sarıhan, a.g.e, s.54

başlıklı haberiyle karikatürlere yansıtırken Sakarya'daki yenilgiyle soğuk duş alan Konstantin'in sakinliğini ve zafer naraları atsa da Türklerin kendilerini geldikleri yere göndereceğini tahmin eden Papulas'ın telaşını aynı günkü karikatürlerinde konu edinmiştir.

17 Eylül 1337/1921
Papulas: aman haşmetpenah, Türkler geliyor. Banyo edilecek sıra değil.
Karagöz: A canım sen Sakarya'da soğuk su banyosu yaptın ya, bırak onu da görmüyor musun şimdi cici cici yapıyor.

Sakarya Zaferi'nin Yunanistan içinde ve müttefikleri arasında yeni sorunlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Yunan ordusunun geri çekilişine dair suçlamalara karşı Papulas kendini savunmuş ve devamında görevden alınmasını istemişti.[7] Bu arada İtalyanlar gibi Fransızların da Türkler ile yakın temasları ve barış arayışları İngilizleri telaşlandırmış ve Yunanistan'a olan uluslararası destek iyice azalmıştı. Bu gelişmeler karşısında zor duruma düşen Yunanistan'ın hali, 21 Eylül 1921 tarihli karikatürde küçük çocuk gibi azarlanan Papulas ve annesi kral Konstantin'in çocuğunu cezalandırma tehdidi ile tasvir edilmiştir. Suçlu ararken hata yaptıklarını bilen ve birbirine kızan anne ve çocuk karakteriyle verilen Yunan idari ve askeri

[7] Sarıhan, a.g.e, s.64

liderleri kayığa bindirilirken Mustafa Kemal Paşa'dan askerlik öğrenmelerini tavsiye eden Karagöz Yunanistan'ın için bulunduğu hali başarıyla hicvetmiştir.

21 Eylül 337/1921
Papulas: anne, anneciğim, sandala binemem ben, korkarım.
Konstantin: sus maskara, karada korkarsın denizde korkarsın, hele eve gidelim sana bir ders vereceğim de gör.
Karagöz: aman kokona, istersen Paşama bırak da biraz askerlik öğretsin.

Sakarya Zaferi'ni kazanan Mustafa Kemal Paşa'ya Büyük Millet Meclisi tarafından 19 Eylül 1921'de kabul edilen kanun ile Gazi unvanı ve Mareşal rütbesi verilmiştir.[8] Bundan sonraki süreçte Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, orduyu ve kaynakları büyük ve kesin bir taarruz için bütün ayrıntılarıyla planlamaya başlamıştır. Yunan ordusunun takviye edilmesine karşın düşmanı yenecek çalışmalar büyük bir gizlilikle yapılırken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan işgal ve zulmünü kesin kes bitireceğine olan inanç karikatürlerde sıklıkla ve açıkça ortaya konulmaktaydı. İstanbul'un

[8] *TBMM Zabıt Ceridesi*, I, 12, 19 Eylül 1337, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.263-264.

itilaf devletlerinin işgalinde olmasına rağmen milli duyguları cesaretle ifade eden Karagöz, halkın moral ve inancını yüksek tutacak 24 Eylül 1921 tarihli karikatür gibi Mustafa Kemal Paşa'nın iradesiyle düşmanın hakkından kesinlikle gelineceği kanaatini daima yansıtmıştır.

نومرو : ١٤١١ ٢١ محرم ١٣٤٠ ★ جمعه ایرتسی ★ ٢٤ ایلول ١٣٣٧ سنه ١٤

عصمت پاشا — زاتاً ساپیر ساپیر دوكیلیور ، پاشام زحمت ایدییورسڭز .
مصطفى كمال پاشا — ضرر یوق ، بن كوكندن بالطه‌یی ووره‌یمده بر داها فیلیزلنمه‌سین !

24 Eylül 337
İsmet Paşa: zaten sapır sapır dökülüyor paşam zahmet ediyorsunuz.
Mustafa Kemal Paşa: zarar yok, ben kökünden baltayı vurayım da bir daha filizlenmesin.

Yunan taarruz gücü Sakarya Zaferi'yle kırılmış olmasına, Türk zaferinin dünyada yankı yaratmasına rağmen Yunan propagandası kayıpların saklanması, aslında zafer kazanıldığı ve daha güçlü bir ordu ile yeniden saldırıya geçileceği yönündeydi.[9] Bu durum Karagöz'ün 28 Eylül 1921 tarihli karikatürde Papulas'ın bir kumpanyanın seyirci toplamaya çalışmasıyla ele alınmıştır. Karikatürde kırık Türkçe ile Yunanlıları eğlenceye

[9] Selahattin Tansel, *Mondrostan Mudanya'ya Kadar, IV*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1991, s.110

davet eden Papulas'ın kendi yaptığı maskaralıkları marifet zannetmesi ve Kral Konstantin'in palyaço haline getirilmesi resmedilmiştir. Buna karşın asıl eğlence işgalci Yunanistan'ın yenilgisinin Türkiye'de yarattığı büyük sevinçle yaşanmıştı. Çünkü Sakarya Zaferi Ankara'da ve birçok ilde şenliklerle kutlanmış, askerler ile halk yürüyüş yapmış, resmigeçit ve fener alayları tertip edilmiş olup zafer haberi Anadolu'da heyecanlı anlar yaratmıştır.[10]

28 Eylül 1337/1921
Papulas: kumpanya bizim. Gösterdiği nam üüüç oyun. Yaptık çok marifetler, çok maskaralıklar. Ama kazanamadık beş para. Şimdi efendiler, gidezek biz Atinada. Ama bir defa görün bizim palyaço içerde. Bakmayın burda resmine, var içerde canlisi.

Sakarya Zaferi'nden sonra Türk dış politikasında olumlu gelişmeler oldu. Örneğin 17 Eylül 1921'de Ankara ile Ukrayna hükümeti arasında askeri esirlerin ve kamplara alınan sivillerin ülkelerine geri verilmesiyle ilgili antlaşma imzalandı. Kars konferansı hazırlıkları başladı ve13 Ekim 1921'de Kars antlaşması imzalandı. Sovyet Rusya ile ilişkiler gelişti ve

10 Sebahattin Özel, *Milli Mücadale'de Trabzon*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.206.

Buhara ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Ankara'da elçilik açtılar. 20 Ekim 1921'de Türkiye-Fransa arasında Ankara itilafnamesi imzalanarak Sevr ortaklığında bir gedik açıldı ve Fransa İngiltere'yi Türkiye karşısında yalnız bıraktığı için İngiltere telaşlandı.[11] Türk-İngiliz esir mübadelesi antlaşması 23 Ekim 1921'de Türkiye ile İngiltere arasında yapıldı.[12] Gelişmelere rağmen etrafındakilere nutuk atan Konstantin'in kendini Bizans imparatoru zannetmesinin sonuçları 1 Ekim 1921 tarihli karikatürde üç kelimeyle özetlenmiş "gittim, bittim, geldim".

1 Teşrinievvel 1337/ Ekim 1921
(Bizans imparatorluğu kurmaya gidip Türk tekmesiyle soldan geri edenin Atina'da nutku)
Konstantin: gittim, bittim, geldim.
Karagöz: Evet evet, geldin.

---

[11] Sebahattin Selek, *Milli Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı II*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1971, s.298

[12] Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Türk Ve Yunan Esirler (1919-1923)*, İşbankası Yayınları, Istanbul, 2018, s.121.

Yunanistan'daki iç ve dış olumsuz gelişmeler yaşanırken ve Yunanlıların Avrupa'daki destekleri azalırken[13] Ankara'yı ele geçirmek ve Küçük Asya seferiyle megali ideayı gerçekleştirmek için üstün silahlara ve batının desteğine güvenen Yunanlılar Anadolu'daki büyük vahşetlerine devam etmekteydiler. İşgal ettikleri yerlerdeki ahaliyi Yunan yönetici, asker ve din adamlarının direktifleriyle sistematik bir kıyımla yok etmeyi ve işgal bölgelerini yakıp yıkmayı aralıksız sürdürmüşlerdir.[14] Tüm bunlara rağmen eli boş Yunanistan'a geri dönen Kral Konstantin'in uğradığı büyük hüsran Karagöz'ün 5 Ekim 1921 tarihli karikatüründe ele alınmıştır. Burada Yunanlılar gibi kraliçe'nin beklentilerini boşa çıkaran Kral Kontantin'in verdiği gülünç cevap savaş sürecini özetler niteliktedir.

5 Teşrinievvel 337/Ekim 1921
Kraliçe: hani bakalım, o kadar yer gezdin. Üzüm yedin bal yedin, bana neler getirdin?
Kral: aman madam, ne yediğimi cihan duydu, sana nasıl getiririm.

[13] Sarıhan, a.g.e, s.85.

[14] Türkmen Töreli, "Trakya'nın İşgali ve Yunan Mezalimi (1919-1922)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51, 2012, s.239, 242

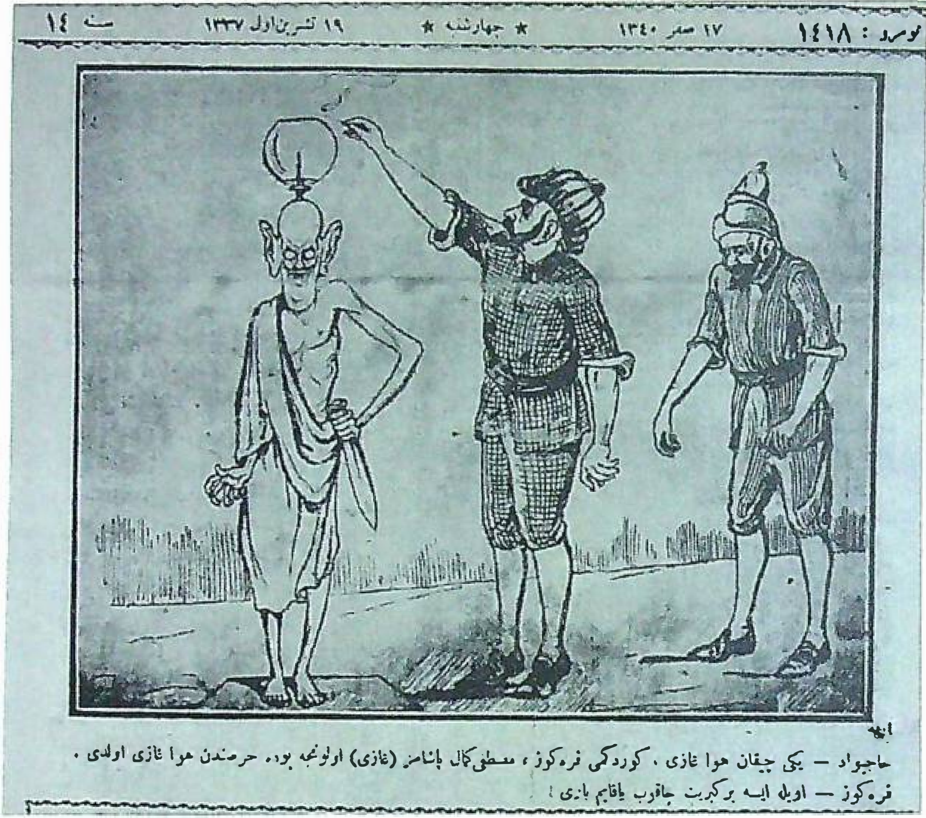
Yunanistan'ın barış arayışlarıyla ilgili girişimlerine rağmen Türkler ile yeniden karşılaşmak zorunda kalacağı öngörüsü karikatürlerde sıklıkla işlenen bir başka konudur. 12 Ekim 1921 tarihli karikatürde Sakarya Savaşı'nda kanı aktığı halde hala kaşıntısı geçmeyen Kral Konstantin'in daha çok kanının akacağının belirtilmesi gibi Karagöz'ün 26 Ekim 1921 tarihli sayısında kılıcını bileyen Mustafa Kemal Paşa'nın "Öyleyse münasip bir sulh hazırlayalım. Çünkü dönüp dolaşıp buraya gelecekleri görülüyor" sözüyle Yunan ile barışın nasıl sağlanacağı ve sorunun nasıl çözüleceği ele alınmıştır.

12 Teşrinievvel 337/ Ekim 1921
Konstantin: Anadolu'da beni bir hacamat ettiler ki hiç kaşıntım kalmadı doktor, kan aldırmak iyi geldi.
Doktor: Papulas generaliniz ne alemde haşmetmeab.
Konstantin: o henüz tedavide. Mustafa Kemal zannederim ondan daha çok kan alacak.

Sakarya Zaferi'nden sonra Türkiye'nin dış politikada başarılar kazanması Yunanistan'da gerilim yaratmaktaydı. 13 Ekim'de Kars Antlaşması'nın

imzalanması ve Fransa ile Ankara hükümetinin yakında bir antlaşma yaparak ilk kez batılı bir itilaf devletiyle barış sağlaması Karagöz'ün 19 Ekim 1921 tarihli bu karikatürüne Yunanistan'ın hırsından patlaması şekliyle yansımıştır. Çünkü Türkiye'nin gerçek temsilcisinin Ankara Hükümeti ile İtilaf Devleti Fransa'nın ilişkilerinin düzelmesi Yunanistan'ın bir müttefikini daha kaybetmesi anlamına gelmekteydi ve artık İngiltere'nin de desteğinin azalması söz konusuydu.

19 Teşrinievvel 1337/ Ekim 1921
Hacivat: yeni çıkan havagazı gördün mü Karagöz, Mustafa Kemal Paşamız (Gazi) olunca bu da hırsından havagazı oldu.

Sakarya Savaşı'ndan önce olduğu gibi hala devam eden Yunanlılar mezalim, yağma ve katliamlarına[15] rağmen İzmir'den vazgeçilmeyeceğini ve İzmir'in kurtarılacağını her fırsatta ifade eden Karagöz, Türk milletinin sözcülüğünü yapmış ve 23 Kasım 1921 tarihli karikatüründe İzmir'i Mustafa Kemal Paşa'nın nişanlısı olarak ele almıştır.

---

[15] Kenan Özkan, "Yunanistan'ın izmir'i İşgali ve ABD", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/13, 2015, s.129, 141

23 Teşrinisani 337/ Kasım 1921
Konstantin: Nafile Gunarisim nafile, anlaşıldı ki onu nişanlısından ayıramayacağız. Bari sahibine bırak da gel şu yere düşen tacımı başıma koy.

İtilaf Devletleri desteğiyle Anadolu ve Trakya'yı işgal eden Yunanlılar doğuda Ermenilerin yaptığı gibi kendilerine bir devlet kurmak hülyasıyla Türkleri yok etmeyi bir hedef olarak görmüş, Dünya Savaşını ve sonrasındaki ortamı bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.[16] Bu yönüyle doğu Trakya Kasım 1918'de işgal edilirken, 15 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir'den başlayarak batı Anadolu işgal edilmişti. İşgal bölgelerinde Yunanlıların insafına kalan Türkler zulme uğramış, göçmüş veya katledilmişlerdir. Bu kıyım 1922 sonlarında Türk kurtuluş savaşının başarıyla sonuçlandırılıp işgalin bitirilmesiyle durdurulabilmiştir. Sakarya Zaferi'ne rağmen Yunan işgalinde bulunan bölgelerde devam eden zulüm ve kıyım sürdürülürken, 17 Eylülde patrikhane yayınladığı bir bildiri ile İstanbul Rumlarını fiilen Yunan hükümeti ve ordusuna yardım etme çağrısında bulundu ve İstanbul'da büyük bir yardım kampanyası başlatıldı. Vermeyenlerin kara listeye

[16] Töreli, a.g.m.s.239, 242

alındığı bu kampanyaya İstanbul hükümeti, Saray ve İtilaf Devletleri seyirci kaldı.[17] Patrikhanenin dini, siyasi ve askeri faaliyetlerine dikkat çeken Karagöz, 15 Kasım 1921 tarihli sayısında Karagöz'den kışlık odun isteyen patrikhane kahyasına "Zaten sizin için odunu hazırladık!" derken verdiği ince mesaja rağmen patrikhane ile Yunan yetkililerin bu görüşme ve ittifakları ilerleyen tarihlerde artarak devam etmiştir. Gelişmeler karşısında Karagöz, 10 Aralık 1921 tarihli karikatüründe yakında ikisinin de belini kıracak olan Mustafa Kemal Paşa'nın fırsatı beklediğini ifade ederek, Türklerin düşmanın icabına bakacakları mesajını vermiştir.

10 Kanunuevvel 337/ Aralık 1921
Hacivat: bunların ikisinden birini söndürmeli Karagöz. Birbirlerinden ışıklarını gürletiyorlar.
Karagöz: merak etme, ikisinin birden sönmesi yakındır.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından yararlanan büyük devletlerin desteğiyle bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın batının taşeronluğunu yaparak Türklere saldırması ve Avrupalı büyük güçlerin çıkarları doğrultu-

[17] Sarıhan, a.g.e, s.58, 93

sunda kukla haline getirilmesi ve uzun bir işgal ve savaş sürecine girmesi Türklerin kendi vatanlarında işgal, zülüm ve kıyıma maruz kalmasına neden olmuştur. Sakarya Zaferi'nden sonra güç dengesinin Türkler lehine değişmesiyle batının piyon olarak kullandığı ve Mudanya Mütarekesine bile çağırmadığı Yunanistan içeride ve dışarıda nasıl kullanıldığını çok geç anlamıştır. Karagöz'ün 31 Aralık 1921 tarihli karikatüründe Türk boyunduruğundan kurtulduğunu sanan papasın, batının isteklerini gerçekleştirmek üzere yönetime getirilen kukla idarecilerin dizginlediği bir yük hayvanı olarak insanlıktan dahi nasıl çıkarıldığını hicvetmiştir.

بطریق وکیلی پاپاس نیقولا — تورك بویوندوروغندن قورتولدق ، بر داها کیرمه یز ...
قره کوز — تورك بویوندوروغندن قورتولدق دیورسك اما قسطنطینك آرابه سنه قوشولدیغنی اونوتیورسك بویوندوروغنی آرایاجغه یه
قدر چك بقالم طمعنك جزاسنی .

31 Kanunuevvel 1337/Aralık 1921
Patrik vekili papas Nikola: Türk boyunduruğundan kurtulduk, bir daha girmeyiz...
Karagöz: Türk boyunduruğundan kurtulduk dersin ama Konstantin'in arabasına koşulduğunu unutursun. Boyunduruğunu arayıncaya kadar çek bakalım emelinin cezasını.

Sakarya Zaferi'ne rağmen Sevr'in ruhunu koruyan diplomatik girişimlere karşı işgali bitirecek ve düşmanı yurttan söküp atacak, bir bakıma Türk Kurtuluş Savaşını kesin sonuca ulaştıracak bir zaferin yine Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kazanılacağı inancı Karagöz karikatürlerinde sıklıkla

ele alınmıştır. Aslında Sakarya Meydan Muharebesinden sonra düşmanın yurttan atılması için nihai bir askeri zaferin kazanılması yolunda Büyük Taarruzun hazırlığı büyük bir titizlik ve gizlilikle yapılıyordu ve uzun zamandır sömürgeci güçlerin tetikçisi olarak Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusuna karşı bir taarruzla son darbenin vurulması planlanıyordu. Bu amaçla Türk ordusunu savaşa hazırlamak isteyen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1921 güzünden 1922 yazı ortalarına kadar Anadolu'nun ve Türk Ulusunun bütün imkânlarını, topyekûn bir savaş stratejisi içinde değerlendirmekteydi. İşte gizlilikle sürdürülen Büyük Taarruza hazırlık sürecinde Karagöz, Yunan Ordusu ve Yunanistan'ın iç ve dış durumunu takip ederek gelişmeleri kamuoyuna göstermek amacındadır. Karagöz'ün 11 Şubat 1921 tarihli karikatürü buna bir örnektir. Karagöz, Kral Konstantin'in eşeğin üzerinde tepetaklak duran heykelini çizerek kralı alaya alırken, 30 Eylül 1921 tarihli Tercüman-ı Hakikat'te çıkan haberdeki Yunan şarlatanlığının güçlü numunesi olarak Sakarya'da muzaffer olacaklarını zannederek İzmir'e heykel dikenler[18] hicvedilmiştir.

---

[18] Sarıhan, a.g.e, s.82.

11 Şubat 1338/ 1922
Hacivat: bu baş aşağı heykelde kimin Karagöz, tanıyamadım.
Karagöz: çorbacının geçen seneki Anadolu seyahati hatırası. Atina'da dikilmiş heykeli.

Yunan generali Trikopis'in itiraf ettiği gibi "*bizim Anadolu savaşında hiçbir menfaatimiz yoktu. Biz yabancı devletlere alet olduk... Anadolu harekatı muazzam bir hata*"[19] sözlerine rağmen sömürgeci devletlerin vekalet savaşını yapan Yunanistan, Sakarya Zaferi sonrası ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Avrupa'nın Akdeniz'de ileri karakolu olması için başta İngiltere tarafından Megali İdea fikriyle desteklenen Yunanistan, müttefikler arasında çıkan çıkar çatışmalarının da etkisiyle felakete sürüklenmiştir. Bir yandan Nisan 1921'de Yunanistan'ı Türklere karşı destekleyip sıkıştıran İtilaf Devletleri bir yandan da Anadolu'daki savaşta tarafsız olduklarını ilan etmişlerdi.[20] 1922 başlarında Yunanistan'a kredi verme sorunlarının oluşması, Ankara Hükümeti'nin

[19] Oğuz Aytepe, "Yunan Generallerinin Anılarında Sakarya Meydan Savaşı", *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Ankara, 2015, s.120

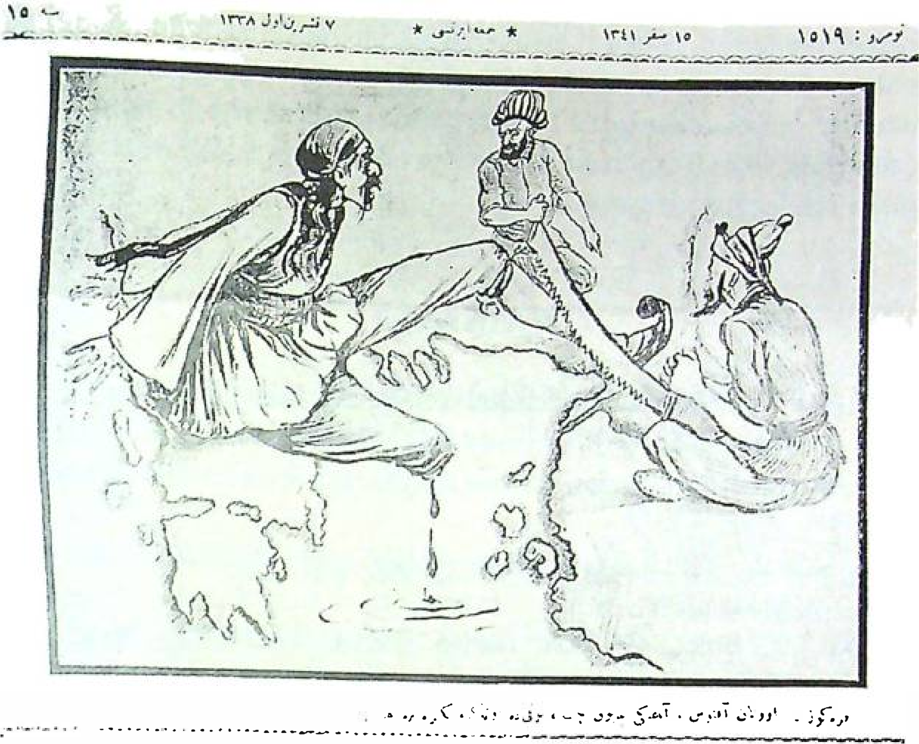
[20] Cengiz Mutlu, "Milli Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekalet Savaşı", Çağdaş *Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, Güz 2019, s.578

Fransa'dan sonra İtalya ve İngiltere ile yaptığı çeşitli antlaşmalarla iyi yönettiği bir Türk dış politikası sürdürmesi Yunanistan'ı olumsuz etkilemiştir. Nihayet Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın kazanılması ve düşmanın denize dökülmesiyle Yunan Megali ideası tarihin çöplüğüne atılmıştır. Karagöz'ün 30 Eylül 1922 tarihli karikatüründe Yunanistan'ın megali ideasının bir milleti anlamsız bir maceraya sürüklemesi ve ölülerin kafatasları üzerine tahtını kuran Kral Konstantin ve Venizelos'un alaşağı olmaları ve ülkelerini büyük bir yıkıma sürüklemeleri resmedilmiştir.

30 Eylül 338/1922
Karagöz: Ağlama Venizelos Efendi ağlama. Kendi düşen ağlar mı hiç. Dünya etme bulma dünyasıdır. (kafataslarının üzerinde Megali idea yazılı)

Sakarya hezimetinden sonra itilaf devletlerinin de güven ve desteğini kaybeden Yunanistan askeri tarihte eşine az rastlanır hezimetlere uğramış ve uzun yıllar sürecek iç kargaşaya sürüklenmiştir. Batı Anadolu'daki Yunan işgali Eylül 1922'de sona erdirildikten sonra sıra Trakya ve İstanbul'un kurtarılmasına gelmişti. Bu gelişmeler Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması ile nihayet düşmanın ayağı kesilmiştir. Yani 7 Ekim 1922 tarihli karikatürde ifade edildiği gibi Yunanistan'ın ayağı Anadolu'dan ve Trakya'dan kesilmiştir.

7 Teşrinievvel 338/ Ekim 1922
Karagöz: ulan efzun, ayağını çabuk kes, bunu da ötekine benzetirim ha!

Sonuç

Türk Kurtuluş Savaşının önemli bir safhası olan Sakarya Zaferi Türkiye'nin geleceğini tayin eden önemli cephelerden biridir. Türk milletinin topyekun katıldığı 22 günlük direniş ile düşman Sakarya nehrinin batısına atılarak Yunan taarruzu durdurulmuş ve Türk taarruzu başlamıştır. Viyana çekilmesinden yüzyıllar sonra yapılan bu ilk taarruz Türk milleti ve ordusu için farklı bir anlam taşıdığı kadar 26-30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi için de zemin teşkil etmiştir. Böylece işgalci düşmanı imha harekatıyla yurttan atan Türk ordusu sadece Yunanistan'ı değil aynı zamanda arkasındaki sömürgeci devletleri de mağlup etmiş ve başta mazlum ülkeler olmak üzere dünyada saygınlık kazanmış ve takdir toplamıştır.

Dünya savaş tarihine geçen hususiyetleri ile Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, başarıyla neticelenen askeri harekat planlarının yanında içerde ve dışarda sürdürdüğü siyasi, sosyal ve diplomatik faaliyetleri ile de etkin bir savaş süreci yönetmiştir. Sakarya Zaferi, Yunanistan'ın içeride askeri, ekonomik, idari ve sosyal sorunlar yaşamasına dışarıda yalnızlaşmasına ve iç işlerine müdahale edilmesine sebebiyet vermiştir. Tüm bu süreç Karagöz

dergisi tarafından yakından takip edilerek birçok karikatürün konusu olmuştur. Binlerce yıllık Türk kültürünün günümüze kadar gelen kahramanlarından biri olan Karagöz'ü bu gün yunan kültür mirası olarak sunmaya çalışanlara, daha o tarihlerde Karagöz'ün nasıl cevap verdiği de bu karikatürler incelendiğinde görülecektir.

KAYNAKÇA

AYTEPE, Oğuz, "Yunan Generallerinin Anılarında Sakarya Meydan Savaşı", *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Ankara, 2015, s.120 (s.113-121)

ERIKAN, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi* (Yayına Haz. Rıdvan Akın), İşbankası, İstanbul,2018

Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK), *Nutuk/Söylev (1920-1927) II*, TTK, Ankara, 1989.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1921*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

HALICI Şaduman, "Yunan Subay ve Diplomatlarının Gözünden Sakarya Meydan Muharebesi", *Mütarekeden Istiklale 1921 Yılında Milli Mücadele*, İstanbul, 2021, s.192-236.

MUTLU, Cengiz, "Milli Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekalet Savaşı", Çağdaş *Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, Güz 2019, s.563-588.

ÖZEL, Sebahattin, *Milli Mücadale'de Trabzon*,Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

ÖZKAN, Kenan, "Yunanistan'ın izmir'i İşgali ve ABD", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/13, 2015, s.113-149.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

SELEK, Sebahattin, Milli Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı II, Ağaoğlu Yay. İstanbul, 1971.

TANSEL, Selahattin, *Mondrostan Mudanya'ya Kadar IV*, MEB, İstanbul, 1991.

TAŞKIRAN, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Türk Ve Yunan Esirler (1919-1923)*, İşbankası Yayınları, Istanbul, 2018.

TBMM Zabıt Ceridesi, I/12, 19 Eylül 1337, (s.263-264) TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TÖRELİ, Türkmen, "Trakya'nın İşgali ve Yunan Mezalimi (1919-1922)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51, 2012, s.237-252.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKİT GAZETESİNE GÖRE BÜYÜK TAARRUZ (26 AĞUSTOS-11 EYLÜL 1922)

Doç. Dr. Nejdet BİLGİ
Orcid No: 0000-0002-2288-616X.
Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: nejdet.bilgi@gmail.com

Giriş

Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922 sabahı başlamakla beraber, uzun sayılabilecek bir hazırlığın sonucudur. Taarruz hazırlıkları ve planı 1922 Ağustos başlarında uygulanabilir aşamaya ulaştı. Mustafa Kemal Paşa, 28-29 Temmuz gecesi komutanlarla Akşehir'de taarruz hakkında görüş alışverişinde bulundu. 30 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi komutanlarıyla taarruzun ayrıntıları belirlendi. 1 Ağustos'ta Akşehir'e gelen Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa'ya, Bakanlığa düşen görevler nakledildi. 6 Ağustos'ta Batı Cephesi Komutanı, ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emrini verdi. 5 Ağustos'ta Ankara'ya dönen M. Kemal Paşa, taarruz emri verdiğini Heyet-i Vekile'ye bildirdi ve görüş birliğine varıldı.[1]

Bu arada Ağustos 1922 başında, İtilaf Devletleri arasında Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları tartışılırken, Ankara Hükümeti siyasi girişimlerle bunun gerçekleşmesi için Fethi Bey'i Londra'ya gönderdi. Fakat ingiliz yetkililer Fethi Bey'in girişimini olumlu karşılamadılar. Hatta Başbakan Lloyd George 4 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Ankara Hükümeti'ni suçladı.[2] Nitekim bu konuşmanın etkisi, 6 Ağustos'taki gizli taarruz emri oldu. Milli hedeflere ancak silah gücüyle ulaşılabileceği kanaati kesinleş-

---

[1] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, II. Cilt, TTK, Ankara 1987, s. 896-897.
[2] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, TTK, Ankara 1996, s. 567.

miş oldu.[3] 18 Ağustos'ta İngilizler, Fransızların Venedik'te bir konferans toplanması teklifini kabul ettiler.[4] Londra'da Başbakan ve Dışişleri Bakanı tarafından kabul edilmeyen Fethi Bey, 21 Ağustos'ta Paris'e geçti.[5] Fethi Bey'in girişimleri sonuç getirmemekle beraber, Avrupa'nın merhamet ve insafına başvuruluyormuş gibi algılanmış ve taarruz harekatı hazırlıklarını perdelemeye yarayan bir araç olmuştur.[6]

Taarruz hazırlıkları sürerken aynı zamanda geniş bir cepheye sahip olan işgal bölgesine nereden taarruza geçileceği sorusuna da cevap aranmıştır. Bu geniş cephede taarruza geçilebilecek üç bölge tespit edilmiştir: Birincisi Sakarya kuzey kolu ile Sivrihisar-Seyitgazi arasındaki bölge, ikincisi Seyitgazi ve Afyon arasındaki merkez bölge ve üçüncüsü ise Afyon bölgesidir. Komutanlar arasında yapılan değerlendirmeler sonucunda, düşmanın bir hamlede imhasına sadece Afyon bölgesinin imkân sağlayacağı kanaati oluşmuştur.[7] Taarruz'da görev alacak birliklerin nerelerde yerleşecekleri ve nasıl hareket edecekleri de belirlenmiştir.[8]

13 Ağustos'ta Fevzi Paşa karargâhı ile Ankara'dan cepheye hareket etti ve 16 Ağustos'ta Akşehir'e ulaştı.[9] M. Kemal Paşa ise 17/18 Ağustos 1922 gecesi Ankara'dan ayrıldı. Ankara Kumandanı'na ve Yaveri Cevat Abbas Bey'e kendisinin Ankara'da bulunduğu izlenimi yaratmalarını tenbihledi.[10] 18 Ağustos'ta Konya'ya gelen M. Kemal Paşa, buradan 20 Ağustos'ta cephe karargahının bulunduğu Akşehir'e geçti. Burada Cephe Komutanı'na 26 Ağustos sabahı için taarruz emrini verdi. Aynı günün gecesi Birinci ve İkinci Ordu komutanlarını karargâha çağırarak, saldırının nasıl yapılacağını açıkladı ve taarruz emrini tekrar etti.[11] Aynı günkü *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yenigün* gazetelerinde, Çankaya'da çay ziyafeti konulu haberler yayımlatılarak, taarruz harekâtı gizli tutulmaya çalışıldı.[12] 23/24 Ağustos gecesi, üç gün sonra gerçekleştirilecek büyük taarruzda Yunanlıları şaşırtmak için, Kocaeli Grubu Kumandanlığı tarafından, Bilecik'in doğusunda bulunan Rumköy'deki Yunan kuvvetlerine bir baskın düzenlendi.[13]

---

3 Cevdet Kerim İncedayı, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Haz. Muhammet Safi, YKY, İstanbul 2007, s. 182.
4 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, TTK, Ankara 1986, s. 258.
5 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 591.
6 Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 182.
7 Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 182-185.
8 Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 194-198.
9 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 578,583.
10 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 585
11 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *a.g.e.*, s. 898-899.
12 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 586,589-590.
13 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 593.

24 Ağustos'ta cephe karargâhı Akşehir'den taarruz cephesi gerisindeki Şuhut'a nakledildi. Karargâh 25 Ağustos'ta da Kocatepe güneybatısındaki çadırlı ordugâha nakledildi.[14] Aynı gün M. Kemal Paşa'nın emri ile Anadolu'nun İstanbul ve dış dünya ile haberleşme bağlantıları kesildi. Bu yüzden İstanbul basını savaş boyunca Anadolu'dan haber alamayınca Yunan tebliğlerinden çıkarımda bulunmaya çalışacaktır.[15]

***

Konuyu incelediğimiz *Vakit*, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayın hayatına girmiş ve uzun yıllar yayın hayatında kalmış bir gazetedir. İlk sayısı 22 Ekim 1917 tarihini taşıyan gazeteyi Mehmet Asım (Us) ile Ahmet Emin (Yalman) çıkarmışlardır. Bu tarihlerde her ikisi de *Sabah* gazetesinde yazarlık yapmaktaydılar. Hatta Ahmet Emin başyazardı. Mehmet Asım bu sıralarda Maliye'deki memurluğundan ayrılmış ve Ahmet Emin'le *Vakit*'i çıkararak, sadece gazetecilikle uğraşmayı tercih etmiştir. İstanbul'da yayınlanan gazete, başından itibaren Millî Mücadele yanlısı olmuştur. Ali Naci, Enis Tahsin, Necmettin Sadık ve Kazım Şinasi gibi ünlü gazeteciler bu gazetede çalışmışlardır. Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü, Ali Ekrem, Reşat Nuri, Hüseyin Cahit ve Ziya Gökalp gibi isimler bu gazetede yazmışlardır.[16]

Ahmet Emin'in Mütareke döneminde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmesinden sonra, gazetenin sorumluluğu Mehmet Asım'ın üzerine kalmıştır. Mehmet Asım'ın bu dönemde Mustafa Kemal'den Paşa olarak söz etmesi, Anadolu hareketini yönetenlerle ilgili yayınlar yapması, sık sık sorgulanmasına neden olmuştur.[17] Büyük Taarruz sürecinde de gazeteyi kurucu iki ortak çıkarmaktaydı. Başyazıları çoğunlukla Ahmet Emin yazmaktaydı. Gazetenin sorumlu müdürü ise Hüseyin Necati idi. Vakit'in gazeteciliği meslek olarak seçen ve yürütenler tarafından çıkarılması, Anadolu hareketine olumlu yaklaşımı ve kamuouyunda tarafsız izlenimi bırakmış olması, bu konunun incelenmesi için tercih sebebidir.

Vakit Gazetesinde Büyük Taarruz
25 Ağustos 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

25 Ağustos'ta M. Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e 26 Ağustos'ta taarruzun başlayacağını bildirdi.[18] Aynı gün Anadolu'nun İstanbul ve dış dünya ile haberleşme bağlantısı kesilmişti. Dolayısıyla İstanbul

---

[14] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *a.g.e.*, s. 898-899.

[15] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 597.

[16] Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul 1992, s. 32-33.

[17] Nuri İnuğur, *a.g.e.*, s. 34.

[18] *İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar*, Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara 1994, s. 102-103.

basınının 26 Ağustos tarihli sayılarında haber olarak Anadolu'daki hareketliliğin yer almaması anlaşılabilir bir durumdur. *Vakit* gazetesinin 26 Ağustos tarihli sayısında Anadolu'ya ilişkin ne gibi haberler ve yorumlar olduğuna bakıldığında şunlar görülüyor: "*Venedik Konferansı*" başlıklı başyazıda Ahmet Şükrü, barış görüşmelerinin yapılacağı, yani Sevr metninin tadilinin yapılması düşünülen Venedik konferansını ele almaktadır. Yazıda Kan, Cenevre, Lahey ve özellikle "*müteveffa*" Londra konferansından sonra, barışımızın ele alınacağı Venedik'te toplanacak konferansın da akim kalan bu dört konferans gibi sonuçlanabileceği vurgulanıyor.[19]

"*Fethi Bey'in Beyanatı*" başlıklı ve Paris 24 Ağustos mahreçli haberde, Fethi Bey'in Londra'dan Paris'e geldiği ve Venedik konferansına hangi şartlarda temsilci gönderilebileceğini söylerken, "*Türkler Asya-yı Suğra tahliye edilmek şartıyla bir mütareke akdine hatta mütareke akdinden evvel şerait-i sulhiyeyi müzakere etmeğe amadedir. Bundan maada Türkiye boğazların serbestisi için filen teminat itasını ve ekalliyetlerin himayesi emrinde kâfi telakki edilecek her türlü tedabiri kabule müheyyadır*" açıklamasını yaptığı belirtiliyor. Gazetenin ilk sayfasının altındaki "*Yunanlıların Akıbeti Malumdur!*" başlıklı, Ankara çıkışlı küçük haberde, 25 Ağustos tarihli *Yenigün* gazetesinden şu ifade aktarılıyor: "*Tarihinde istila ihtirasına uğrayan bütün milletlerin akıbetleri malum olduğu gibi her halde Yunanistan da bu neticeye varmada gecikmeyecektir.*" Ankara'da yayınlanan ve Ankara hükümetine yakınlığıyla bilinen bir gazetede böyle bir ifade yer alması, aslında olacakları haber verir gibidir.[20]

Gazetenin ikinci sayfasındaki "*Yunanlıların Gülünç Tarafları*" başlıklı haber-yorumda, "*Anadolu'da muhtariyet ilan ettiler: İdaresi Atina'dan icra ediliyor*" deniliyor ve Atina'da yayınlanan *Eleftros Tipos* gazetesinden konuyla ilgili itiraf gibi bir yazı aktarılıyor. Yazının sonunda, "*İdare-i mahalliyeden bahsedildiğini işitiyoruz. Fakat asla bunu görmüyoruz. Hatta hazırlık bile müşahade edemiyoruz. Sakın hükümet ilk adımda tevakkuf etmiş olmasın*" sözü aktarılarak, bir bakıma Yunan idaresinin çaresizliği vurgulanıyor.[21]

Diğer İstanbul gazeteleri de aynı durumdadır ve hiçbirinde taarruz hazırlıklarına işaret eden bir haber bulunmamaktadır. Oysa Ankara'da yayınlanan *Hâkimiyet-i Milliye*'deki bir haberde, "*Mehmetçiğin süngüsüne dayanarak*" konferansa gideceğiz ifadesi, *Yenigün*'de ise "*Yunan Hükümeti'ni düşündüren bir mesele: İzmir'in tahliyesinden sonra zuhur edecek olan Trakya meselesi, bu tahliye ile beraber başlayacak olan Rumların muhacereti*" başlıklı haber, taarruza geçileceği bilgisine vakıf olunduğunu düşündürtmektedir.[22]

---

19 Ahmet Şükrü, "Venedik Konferansı", *Vakit*, 26 Ağustos 1338/1922, s. 1.
20 *Vakit*, 26 Ağustos 1338/1922, s. 1.
21 *Vakit*, 26 Ağustos 1338/1922, s. 2.
22 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 600-601.

26 Ağustos 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

Büyük Taarruz'un başladığı 26 Ağustos günü gelişmelerinin özeti: 26 Ağustos sabahı saat 03'te M. Kemal, Fevzi ve İsmet paşalar, Birinci Ordu'nun gözetleme yeri olan Kocatepe'ye gittiler. Saat 05'te top atışlarıyla taarruz başladı. Süngü hücumuna geçen bazı birlikler, 06.55'te Tınaztepe'yi, 09'da Belentepe'yi, 11.25'te Türkmentepe'yi ele geçirdiler. Trikopis Afyon'daki Yunan hastanelerini Uşak'a naklettirdi.[23]

Taarruzun başlangıç günüyle ilgili bu gelişmeler İstanbul gazetelerinde yer almadı. Normal şartlarda 26 Ağustos'la ilgili haberlerin 27 Ağustos'ta gazetelerde yer alması beklenir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Anadolu'nun İstanbul'la haberleşme bağlantısı kesildiği için, İstanbul gazetelerinde taarruzun başladığına ilişkin haber görülmüyor. Yalnızca *İleri* gazetesinde, "*Taarruzun başladığına dair şehrimizde şayialar*" başlığı atılmış ve bu söylentilere önem vermek gerektiği yazılmış. İstanbul'un aksine, Anadolu'da çıkan *Hâkimiyet-i Milliye*, *Öğüt*, *Açıksöz*, *Yeni Adana* ve *Yenigün* gazeteleri sayfalarını taarruza ayırmışlar.[24]

Vakit gazetesinin birinci sayfasındaki, "*Kocaeli cephesinde ordumuzun muvaffakiyetli bir keşif-i taarruzisi - Rumköy istikametinde kıtaatımız bilhücum düşman mevaziini zabt etmiştir*" başlığı altında, 24 Temmuz'da Kocaeli cephesindeki taarruz ele alınıyor. Haber şöyle devam ediyor: "*Dün şehrimizde ordumuzun Kocaeli mıntıkasında taaruza geçtiğine ve mühim bir hareket-i askeriyeye başladığına dair bir rivayet deveran etmiştir. Bu rivayet hakkında muhtelif makamlara müracaatla tahkikat icra ettik. İstihsal ettiğimiz malumata nazaran henüz taarruza geçtiğini gösterecek kati bir haber mevcut değildir. Gerçi son gelen 25 Ağustos tarihli tebliğ-i resmi Koceli mıntıkasında Rumköy civarındaki düşman mevaziinin bilhücum zabt edidiğinden, düşmanın meydan-ı muharebede birçok zabit ve efrat maktul bıraktığından bahsetmektedir. Fakat tebliğin tarz-ı tahririne nazaran bu bir taarruzdan ziyade bir keşf-i tarruziye delalet etmektedir. Bunun hakiki bir tarruz mukaddemesi olup olmadığını anlamak için takip edecek tebliğ-i resmilere intizar etmek lazımdır. // Malumdur ki karşı karşıya duran iki muhasım ordu arasında her gün müsademeler vukua gelir.*" Haberin sonlarında şöyle deniliyor: "*Son günler zarfında Anadolu'da ordumuz bu kabil iki keşf-i taarruziyede bulunmuş ve düşmana iki büyük darbe indirmiştir. Bunlardan birincisi Sarayköy mıntıkasındadır. Bu taarruzda düşmanın uğradığı zayiatı, hatta bazı istasyonları tahliye etmeğe mecbur kaldığını geçen hafta gelen tebliğ-i resmiler bildiriyordu. // İkinci keşf-i taarruzi Kocaeli cephesindedir. Ve dün gelen 25 Ağustos tarihli tebliğ-i resmi bunu bildirmektedir.*". Haberin sonunda taarruz beklentisi şöyle dile getiriliyor: "*Sarayköy ve*

---

[23] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 599; Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 206-208.
[24] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 603.

Kocaeli mıntıkalarındaki keşf-i taarruzileriniz ve istihsal edilen muvaffakıyetli neticeler ordumuzun her an, istediği mahalde düşmana kuvvetli bir darbe indirmeğe muktedir olduğunu göstermiştir. Bu sebeple son gelen tebliğ-i resmideki hareketi vasi bir taarruz hareketi takip edecek olursa ordumuzun düşmanı mağlup edeceğine şüphemiz yoktur."[25]

27 Ağustos 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

Taarruzun ikinci günü, yani 27 Ağustos'taki gelişmeler şöyle özetlenebilir: Afyon'daki taarruz nedeniyle Ankara halkı 26/27 Ağustos gecesini uykusuz geçirdi. Türk birlikleri sabah saatlerinde Yunan mevzilerine saldırarak ele geçirmeye başladılar. Yunan Birinci Kolordu Komutanı Trikopis, birliklerine karşı saldırı emri verdiyse de birlikler yerlerini bile koruyamadılar. Yunan birlikleri Afyon'u boşaltarak daha batıda bir savunma hattı oluşturmaya yöneldi. Bu arada Afyon'daki Hristiyanlar İstasyon'a akın etti. Yunan birliklerine şiddetli darbeler vuran Türk birlikleri Afyon'a girdi. Yunanlılar Sincanlı ovasına atıldı. Süvari Kolordusu ise Yunan çekilme hattına hâkim oldu.[26] Yunanlılar çekilirken Afyon hükümet konağını ve bazı yerleri yaktılar.[27]

27 Ağustos'taki bu gelişmelerin bir kısmı, 28 Ağustos'ta Anadolu'da yayınlanan gazetelerde yer aldı. Mesela *Hâkimiyet-i Milliye* ilk sayfada şu iki habere yer verdi: "*Dün bütün cephelerde ve bilhassa Afyonkarahisar mıntıkasında muharebat muvaffakıyetle devam etmiştir*" ve "*Son dakika: Afyonkarahisarı'nın işgali*".[28] İstanbul gazeteleri ise gelişmelerden habersiz. Sadece *Akşam* gazetesinde taarruzdan söz ediliyor ama ayrıntı verilmiyor.[29] *Vakit* gazetesi ilk sayfada "*Dün Anadolu'dan hiçbir haber gelmemiş ve İstanbul'dan da telgraf çekilememiştir*" başlığıyla bir habere yer vermiştir. Haberde, "*Bütün bu ahval Anadolu'nun muvakkat bir zaman için İstanbul ile mahabereyi kat ettiğini göstermektedir. Acaba Anadolu neden böyle birdenbire muhabereyi kat etmeğe lüzum görmüştür? Bu hususta şimdilik kati bir şey söylemek kabil değildir. Maamafih bu inkıta muhaberenin milli ordunun taarruza geçmek üzere olduğuna dair deveran eden haberlerle bir münasebeti olması çok muhtemeldir*" deniliyor.[30] Aynı başlık altında Kocaeli Grubu'nun harekâtı da ele alınmaktadır.

---

25 *Vakit*, 27 Ağustos 1338/1922, s. 1.
26 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 601; *İstiklal Harbi ile İlgili*, s. 118-119.
27 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, II. Cilt, 6. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay, Ankara 1995, s. 126.
28 *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1338/1922, s. 1.
29 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 606-607.
30 *Vakit*, 28 Ağustos 1338/1922, s. 1.

28 Ağustos 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

28 Ağustos'taki cephe gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Taarruzun üçüncü gününde de Türk ordusu şiddetli saldırılarını sürdürdü. Yunan ordusuna büyük kayıplar verdirildi. Yunanlıların ilk hatları tamamen Türk birliklerinin eline geçti ve çekilme yolu tutuldu. Yunan ordusu Dumlupınar'da toplandı. Sincanlı kurtarıldı. Başkomutan Afyon'a gitti. Afyon'da devam eden yangınlar söndürüldü.[31] Batı cephesi ve Başkomutanlık karargahları Afyon'a taşındı. M. Kemal Paşa'nın Afyon'un kurtarıldığı ve çok sayıda esir alındığı konusundaki telgrafı TBMM'de okundu. Yunan hükümeti 1903 doğumlu Rumları askere alma emrini yayınladı.[32]

Bu gelişmeler, büyük ölçüde 29 Ağustos tarihli Anadolu gazetelerinde yer aldı.[33] İstanbul gazeteleri ise iki günde alınan mesafeden habersizce, sadece Afyon cephesinde taarruza geçildiğine ilişkin başlıklarla çıktılar.[34] İstanbul gazeteleri arasında yer alan *Vakit* de aynı durumdadır. Gazetenin ilk sayfasındaki haberler, yorumlar ve başyazı konuyla ilgilidir. Ana başlık, "*Ordumuz düşmana karşı vasi mikyasta bir taarruz hareketine başlamıştır*" şeklindedir ve alt başlıkta "*Afyonkarahisarı'nda kuvvetlerimiz şehrin yanındaki düşman mevaziini işgal etmiştir*" deniliyor. Başlıkların hemen altında, "*Anadolu hariçle her türlü muhabere ve muvasalayı kestiğinden vaziyet-i harbiye hakkında vazıh malumat almak kabil olamamaktadır. Maamafih son Yunan tebliği ve Yunanlıların telaşı vaziyetlerinin iyi olmadığını göstermektedir*" açıklaması yapılmış. Başlık ve açıklamalar, gazetenin iki günlük gelişmelerden haberdar olmadığı ve Yunan kaynaklarındaki haberlerle yetinmek zorunda kaldıklarını gösteriyor. Haberde, "*Anadolu'daki ordumuzun vasi mikyasta bir taarruz hareketine başladığı tahakkuk etmektedir. Muhtelifülalaim, bilhassa 26 Ağustos tarihli Yunan tebliğ-i resmisi bu hususta şüpheye mahal bırakmamaktadır. Malumdur ki ordumuz geçen hafta Menderes mıntıkasında bir keşif taarruzu icra etmiş ve Burhaniye istasyonunu işgal ederek mühim muvaffakıyet ihraz eylemişti. Bunu birkaç gün evvel Kocaeli mıntıkasında vukuubulan taarruz takip etti ve bu taarruz da Yunan mevaziinin bilhücum zabtı ile neticelendi. O zamandan beri cereyan eden vakayi hakkında henüz kati malumat mevcut değildir. 26 Ağustos tarihli Yunan tebliği Afyonkarahisarı ve Çal mıntıkalarında vukua gelen muharebelerden bahsetmekte olduğundan son harekât-ı harbiyenin bu mıntıka-*

[31] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, s. 160.

[32] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 604-605.

[33] *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1338/1922, s. 1-2. İlgili haber başlıkları: "*Afyon zaferi sevkülceyş,...*", "*Başkumandanımızdan Meclis'e, Meclis'ten Başkumandanımıza*", "*Yıkılan gurur!*", "*26 ve 27 Ağustos harekat-ı taarruziyemiz muvaffakıyatımızdaki ehemmiyet-i mahsusa*", "*Son dakika: Ordumuz taarruza muvaffakıyetle devam etmektedir*", "*Büyük Millet Meclisi'nde*".

[34] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 609.

larda cereyan ettiği anlaşılmaktadır." denilmektedir. Devamında bunun da kesin olmadığı, çünkü Yunan cephesinin pek geniş olduğu vurgulanmaktadır. Yunan resmi tebliğinin çok muğlak olmakla beraber, ordumuzun taarruz için Afyonkarahisar cephesini seçtiğini gösterdiği ve askerlerimizin şehre yaklaşmış olabilecekleri yorumuna imkân verdiği vurgulanıyor.[35] İlk sayfadaki başka bir haber, "*Anadolu Karadeniz limanlarını kapadı*" başlığını taşıyor ve karşılıklı ulaşımın durdurulduğu belirtiliyor. "*Taarruz ve konferans*" başlıklı haberde ise, ordumuzun taarruzu dolayısıyla Venedik'te toplanması düşünülen konferansın erteleneceğinin konuşulduğu belirtiliyor.

Vakit'in 29 Ağustos'taki başyazısı ise, "*Son Söz Silahların...*" başlığını ve Ahmet Emin [Yalman] imzasını taşıyor. Ara ara sansürlenmiş olan yazıda, şu görüşlere yer veriliyor: "*Türk milleti yeniden heyecanlı günler geçirmeğe başlamıştır. Vatan duygusundan zerre kadar olsun nasibi olan, şahsi kin ve ihtirasların sevkıyle her nevi yurt hissini kaybedecek derecede sükuta uğramamış olan her ferdin kalbi, vazifesinin son safhasını ifaya girişen ordumuz ve cephedeki fedakâr gazilerimiz için bu saniye hararetle, hürmetle, muhabbetle çarpmaktadır. [...] Milli ordumuz aylardan beri taarruz kabiliyetini tamamıyla haiz bir dereceye gelmişti. Bununla beraber Avrupa'da bir münakaşa devresi açılır gibi olduğunu görünce beklemeği tercih ettik, sulhü kan dökmeden, tesis edebilecek her münakaşaya girişmeğe hazır olduğumuzu her suretle ispat ettik. Ortaya daha ibtidadan bir mütareke teklifi sürüldü. Buna razı olamazdık. Bilakayd ü şart bir mütareke bizi silahtan tecrit etmeğe çalışmak demekti. [..] Telgraf muhaberesi münkat' olduğu için taarruz hareketlerinin ilk neticelerini bilmiyoruz. Taarruzun inkişafı için de her halde daha biraz beklemek icap eder. Fakat neticeler hakkında tamamıyle nikbin olmak caizdir. Şurasına emin olmalıyız ki Anadolu her kuvvetini hesapla ve ihtiyatla idare etmektedir. Eğer taarruza karar verilmişse kati muvaffakıyetin muhakkak derecesine yakın olduğunu hesaplamış demektir.*"[36]

29 Ağustos 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

29 Ağustos'taki cephe gelişmeleri şöyle özetlenebilir: İsmet Paşa, Birinci Ordu ve Üçüncü Süvari Tümeni'ne düşmanın Anadolu'da imhası emrini verdi. Bunun için Yunanlıların haberleşme ve ulaşım imkanlarının engellenmesi istendi. Yunanlıların tutunmalarına engel olmak için Dumlupınar'ın arkasındaki Kaplangı tepesi ele geçirildi. Yunan ordusunun ön ve arkası kuşatıldı. Trikopis Çalköy'e çekilme emri verdi. Emre uyan Yunan birlikleri arasında karışıklık çıktı. Yunan Birinci Kolordusu ile bağlantı kuramayan Eskişehir'deki Bağımsız Yunan Tümeni batıya doğru çekilmeye

---

35 *Vakit*, 29 Ağustos 1338/1922, s. 1.

36 Ahmet Emin, "Son Söz Silahların...", *Vakit*, 29 Ağustos 1338/1922, s. 1.

başladı. Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar gece Afyon'da durumu gözden geçirerek saldırının şiddetle devam etmesine karar verdiler. Afyon'a bağlı Egret (İhsaniye) ile Kütahya'ya bağlı Kürtköy (Altıntaş) kurtarıldı.[37]

Bu gelişmelerin bir kısmı 30 Ağustos tarihli Anadolu gazetelerinde yer aldı. İstanbul gazeteleri taarruzun 26 Ağustos'ta başladığını, Afyon'un kurtarıldığını, taarruzun devam ettiğini yazmaya başladılar.[38] 30 Ağustos tarihli *Vakit* gazetesi, ilk sayfasını tamamen taarruzla ilgili haberlere ayırmış: "*Ordumuzun taarruzu devam ediyor, Afyonkarahisarı istirdad edilmiştir*", "*Bilecik istirdat edildi mi?*", "*Afyonkarahisarı'nın istirdadı*", "*Ordumuz bir şaheser yaratıyor*", "*Türk ordusu çok parlak ve mükemmeldir*", "*Trakya'daki Yunan kıtaatının nakli.*" Ayrıca Ahmet Emin imzalı başyazı da taarruzla ilgilidir ve "*İntizar günleri*" başlığını taşımaktadır.[39]

Gazetenin, "*Ordumuzun taarruzu devam ediyor, Afyonkarahisarı istirdad edilmiştir*" başlıklı haberinin alt başlığında şöyle deniliyor: "*Dün akşam gelen mevsuk malumata nazaran ordumuz Afyonkarahisarı'na dahil olmuş ve Yunan kuvvetlerini mühim bir mağlubiyete uğratmıştır. Taarruz hareketimiz inkişaf etmektedir. Yunanlılar Trakya'dan Anadolu'ya alelacele kuvvet sevk ediyorlar.*" Haberde şunlar söyleniyor: "*Ordumuzun 26 Ağustos'ta başlayan taarruzu kemal-i muvaffakıyetle devam etmektedir. Anadolu'dan elan tebliğ-i resmi gelmediği için hakiki vaziyetin ne merkezde olduğu henüz malum olmamakla beraber bizzat Yunanlıların tebliğleri kapalı bir surette ordumuzun muvaffakıyetini itiraf etmektedir. Dün şehrimizdeki Yunan matbuat kalemi tarafından 28 Ağustos tarihiyle neşredilen (Hacı Anesti)nin tebliği pek ziyade manidardır. (Hacı Anesti) 26 Ağustos'ta neşrettiği bir tebliğinde ordumuzun Afyonkarahisarı'nın şimalinde ve cenubunda taarruza geçtiğini ve Yunan mevaziine girdiğini itiraf ediyorlardı. 28 Ağustos'ta, mebzul mühimmata, pek kuvvetli topçu kıtaatına malik mühim kuvvetler tarafından taarruza devam edilmekte olduğunu ve harbin devam ettiğini bildirmiştir. (...) Dün akşam alınan mevsuk haberler Yunanlıların Afyonkarahisarı'nı tahliyeye mecbur kaldıklarını bildiriyordu. Bu haber Hacı Anesti'nin uzun uzadıya kuvvetimizden bahsetmesi esbabını anlatmaktadır. Afyonkarahisarı pek mühim bir sevkülceyş noktası olduğu için bu muvaffakıyetin harbin tarz-ı cereyanı üzerinde mühim bir tesiri olacağı şüphesizdir.*"[40]

"*Afyonkarahisarı'nın istirdadı*" başlıklı haberde, dün İstanbul'da önceleri böyle bir söylentinin dolaştığı, bu söylentinin bir telgrafla daha kuvvetlendiği ve nihayet akşama doğru güvenilirliği olan kaynaktan alınan bilgi ile haberin doğrulandığı belirtiliyor. Afyon'un Yunan cephesinin kilit noktası

[37] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 607.
[38] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 612-613.
[39] *Vakit*, 30 Ağustos 1338/1922, s. 1.
[40] *Vakit*, 30 Ağustos 1338/1922, s. 1.

olduğundan, bu durumun Yunan askeri üzerindeki etkisinin önemine vurgu yapılıyor. Bilecik'le ilgili haberde ise Bilecik'in kurtarılmasının gerçekleşip gerçekleşmediği ele alınıyor. "*Ordumuz bir şaheser yaratıyor*" başlıklı haber-yorumda, gazetenin "*askeri muharriri*", Yunan kaynaklarındaki bilgilerden hareketle, Türk ordusunun başarılarını tespite çalışıyor.[41]

Ahmet Emin imzalı başyazıda, "*Milli ordunun umumi ve kati bir taarruzu karşısında bulunduğumuza artık zerre kadar şüphe kalmamıştır. Yunan tebliğine bakılırsa bu taarruzun pek şiddetli olması lazımgelir. Yalnız bir noktada on fırkalık bir kuvvet istimal edilmiş, Yunanlılara hayret verecek kadar mebzul mikyas ve miktarda top atışı yapılmıştır. Yunan tebliği umumiyet itibariyle Yunan efkârını bir mağlubiyete hazırlayacak tarzda yazılmıştır. Gerek bizim kuvvetimizin fazlalığından ve gerek taarruzumuzun devamından, Yunanlılara mahsus tafrafuruşluklardan ari bir lisanla bahsedilmesi, her halde pek şayan-ı dikkat bir emaredir. (...) Böyle güzel bir haberi, muhtelif emarelerden istihrac etmeye çalışacak yerde bir Anadolu resmi tebliğinde okumayı elbette tercih ederdik. Fakat görünüşe göre Anadolu, şimdilik birkaç gün iş görmeyi ve başladığı mühim iş hakkında harice malumat aksettirmemeyi tercih etmektedir.*"[42]

Vakit gazetesinin 30 Ağustos tarihli sayısındaki haber ve yorumlardan anlaşıldığı kadarıyla, verdikleri bilgiler hâlâ Yunan kaynaklarından alınan bilgilerdir. Bu yüzden de eksik ve yüzeyseldir.

Gazetenin ikinci sayfasındaki, "*Taarruz hakkında karşı gazeteleri ne diyor?*" başlıklı haberin altında, "*Karşı gazeteleri taarruzumuzun pek mükemmel surette ihzar edildiğini ve mühim harekât-ı harbiye cereyan etmekte olduğunu itiraf ediyorlar*" deniliyor. Haberde İstanbul'daki azınlık ve yabancı dillerde yayınlanan gazetelerin dünkü, yani 29 Ağustos tarihli sayılarındaki taarruzla ilgili haber ve yorumlarına yer veriliyor. Sırasıyla *Jurnal Doryan*, *Bosfor*, *İstanbul* (Fransızca), *Hronos*, *Na Haydaromos* gazetelerinden aktarmalar yapılıyor.[43]

30 Ağustos 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

30 Ağustos gününün önemli gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Büyük taarruzun beşinci günü. Afyon'da bulunan M. Kemal, Fevzi ve İsmet paşalar toplanarak savaşa karar verdiler. Sabah 06.30'da ordulara talimat verildi. M. Kemal Paşa 14.00'da hareketi yöneteceği tepeye çıktı. Öğleyin başlayan şiddetli savaş gece de sürdü. Dumlupınar'daki savaş Yunan ordusunun ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Daha sonra bu savaş Başkumandan Meydan Muha-

41 M.N., "Askeri Mülahaza: Ordumuz Bir Şaheser Yaratıyor", *Vakit*, 30 Ağustos 1338/1922, s. 1.

42 Ahmet Emin, "İntizar Günleri", *Vakit*, 30 Ağustos 1338/1922, s. 1.

43 *Vakit*, 30 Ağustos 1338/1922, s. 2.

rebesi olarak adlandırıldı.[44] M. Kemal Paşa 1 Eylül'de yayımladığı "*Büyük ve Asil Türk Milleti*" başlıklı beyannamede, "*26 Ağustos 1922'den beri başlayan harekât-ı taarruziyemiz Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi halinde beş gün beş gece devam etti*" diyor.[45] Kütahya, Çivril, Demirci ve Gördes kurtarıldı.[46]

30 Ağustos'taki gelişmelerin çok az bir kısmının 31 Ağustos tarihli İstanbul gazetelerine yansıdığı ve hâlâ yeterli bilgi alamadıkları anlaşılıyor. Nitekim henüz kurtarılamayan Eskişehir'in kurtarıldığı yazılıyor.[47] *Vakit* gazetesinin durumu da farklı görünmüyor. İlk sayfada, sayfa genişliğindeki süslü çerçeve içinde şunlar yazılmış: "*Yunanlılar şimendüfer hattı boyunca ricat etmektedirler. Son haberlere nazaran Eskişehir de kahraman kıtaatımız tarafından işgal edilmiştir. Afyonkarahisarı'ndaki iki Yunan fırkasında panik baş göstermiştir. Patris gazetesi de bu cephedeki rediflerin harp etmediklerini itiraf ediyor. Dün akşam aldığımız mevsuk malumata nazaran taarruz gittikçe inkişaf etmekte ve iyi semereler vermektedir. Afyonkarahisarı cephesindeki Yunan kuvvetleri arasında büyük bir şaşkınlık hükümfermadır. Yunanlılar şehri tahliye ettikten sonra Afyonkarahisarı'nın 15 kilometre kadar garbında yerleşmek istemişlerse de burada da tutunamamışlar ve şimendüfer hattını takiben Uşak istikametinde ricat hareketine devam etmişlerdir. Bu kıtaatın Afyonkarahisarı'ndan 60 kilometre mesafeye kadar çekildiği tahakkuk etmektedir. Yunanlılar burada vaziyetlerini ıslah için Trakya'daki kuvvetlerini alelacele İzmir'e sevk etmektedirler. İlk taburun dün İzmir'e vasıl olduğu haber alınmıştır. Maamafiih bu kuvvetlerin vaziyeti ıslah etmesi ümit edilmektedir.*"[48]

31 Ağustos tarihli *Vakit*'in ilk sayfasındaki bu baş haberden sonraki haberler de taarruzla ilgili. Bunlardan biri, Ankara mahreçli, "*26 ve 27 Ağustos tarihli tebliğ-i resmiler*" başlığını taşıyor. Taarruzun ilk günlerine ilişkin bilgiler veriliyor. Hemen altındaki haberin başlığı, "*Eskişehir'in kıtaatımız tarafından işgali*" şeklindedir. Başlığın altında, "*dün akşam mevsuk menabie gelen haberlere göre Eskişehir istirdat edilmiştir. Bu haberin bugün te'yyüt etmesi muhtemeldir*" deniliyor ki, güvenilir kaynaklardan alındığı vurgulanan haber doğru değildir. Haber metninde ise bunun 27 Ağustos tarihli resmi tebliğe dayandırılan bir çıkarım olduğu görülüyor. Bu çıkarıma göre Eskişehir 28 Ağustos'ta kurtarılmış olmalıdır. İstanbul gazetelerinden bazıları, mesela *Tevhidiefkar* da böyle bir beklentinin gerçekleşmiş olabileceği ihtimaliyle benzer haberlere yer verdi.[49] *İkdam* ise daha ihtiyatlı davra-

---

[44] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 610.
[45] Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 221.
[46] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 611; *İstiklal Harbi ile İlgili*, s. 142-143.
[47] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 616.
[48] *Vakit*, 31 Ağustos 1338/1922, s. 1.
[49] *Tevhidiefkar*, 31 Ağustos 1338/1922, s. 1.

nıyor ve "*Eskişehir'in de alındığını tahmin ediyoruz*" diyor.[50] Nitekim ordu birlikleri arasındaki yazışmalara göre, Eskişehir 31 Ağustos günü Yunan birliklerinin elinde bulunmaktadır ve 1 Eylül günü boşaltılacaktır.[51] "*Kat'i muharebe Dumlupınar'da*" başlıklı heberde, Atina kaynaklarına göre kesin savaşın Dumlupınar'da yapılacağının vurgulandığı belirtiliyor. Oysa Dumlupınar Meydan Muharebesi gerçekleşti ve Yunan kaynaklarının belirttiği gibi, savaşın sonucu burada belirlendi. Gazetenin ilk sayfasındaki diğer haberler, "*İki Yunan fırkası bozuldu*", "*Yunanlıların ricati*", "*Taarruzumuzun tesiratı*", "*Tekfurdağı'ndan Mudanya'ya asker nakli*" başlıklarını taşımaktadır. Çoğunun kaynağı belirsiz ve güncelliği zayıf haberler olduğu görülüyor. İlk sayfada başyazı mahiyetinde, "*Askeri Mülahaza Afyonkarahisarı Muzafferiyeti*" başlıklı bir yazı yer alıyor. Daha başlangıçta yani 26 Ağustos akşamı Türk birliklerinin Afyonkarahisarı'na girdiğini belirterek başlayan yazı, bölgenin resmi tebliğler üzerinden askerî açıdan değerlendirmesini yapıyor.[52]

Gazetenin ikinci sayfası da büyük ölçüde taarruz haberlerine ayrılmış: "*Afyonkarahisarı'nın garbında muharebe*", "*Taarruz hareketi tevessü ediyor*", "*Atina'da galeyan baş gösterdi*" ve "*Taarruz hakkında Atina'dan gelen haberler*". İkinci sayfadaki, "*Karşı gazeteleri ne diyor*" başlığı altında, "*Rumca gazeteler hayret ve endişelerini gizleyemiyorlar*" deniliyor.[53]

30 Ağustos gününe ait gelişmelerin yer alması gereken 31 Ağustos tarihli taarruz haberleri incelendiğinde çoğunun, taarruzun ilk günlerine ait bilgiler veya bu bilgilere dayalı çıkarımlar olduğu görülüyor. Nitekim hiçbir haberde, açık ve sahih kaynak belirtilmemiş olması da bunu gösteriyor. Ayrıca haberlerin metinleri, genellikle başlıktan fazla bilgi içermiyor.

31 Ağustos 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

31 Ağustos gününün cephe gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Başkumandan M. Kemal Paşa, Rauf Bey'e Dumlupınar'dan göndediği yazıda, Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin 31 Ağustos sabahı son bulduğunu, Yunan ordusunun büyük kayıplar vererek hezimete uğradığını, taarruzun ve takibin aralıksız sürdüğünü belirtmektedir.[54] Savaş alanını gezen M. Kemal Paşa, bu manzaranın meşru müdafaa yapma mecburiyetinin bir sonucu olduğunu vurguluyor. M. Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar, Çal köyünde gö-

---

[50] *İkdam*, 31 Ağustos 1338/1922, s. 1.

[51] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos - 18 Eylül 1922)*, II. Cilt, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay, Ankara 1995, s. 28, 30, 51, 59.

[52] M.N., "Askeri Mülahaza Afyonkarahisarı Muzafferiyeti", *Vakit*, 31 Ağustos 1338/1922, s. 1.

[53] *Vakit*, 31 Ağustos 1338/1922, s. 2.

[54] *İstiklal Harbi ile İlgili*, s.151-153.

rüşerek kazanılan zaferin önemini vurguladılar ve İzmir yönündeki takip harekâtını başlattılar. Gün içinde çekilen Yunan ordusu Uşak'ı ateşe verdi. Yunan kuvvetlerine karşı şiddetli saldırılar yapıldı. İzmir'deki Yunan karargahından Türk ordusunun durdurulması ve yenilmesi emri verilmekle beraber, Yunan ordusunda herkes canını kurtarma derdine düştü. Afyon bölgesindeki savaşlar sona erdi ve Yunanlılar Eskişehir yönünde çekilmeye başladılar.[55]

Bu gelişmelerin yer alması beklenen 1 Eylül tarihli gazetelere bakıldığında, Anadolu'daki gazetelerin bu gelişmelere daha fazla yer verdiği görülüyor. Mesela *Hâkimiyet-i Milliye* büyük harflerle son durumu şöyle özetliyor: "*Düşman ordusunun mühim kuvvetleri hatt-ı ricat-ı tabiyiilerinden tamamen tecrit edilmiş ve Murat dağlarına itilmiştir. Süvarilerimizin kılınçları altında bu çetin yolda emekleyerek kendisini Uşak-Gediz şosesine atmağa çalışmaktadır.*" Başka bir başlıkta, "*Dün gelen en son malumat Süvarilerimiz Murat dağında kaçmağa uğraşan düşmana yıldırım darbeleri indirmektedir. Dumlupınar muzafferiyetinde iğtinam edilen külliyetli topların 6'sı ağırdır*" deniliyor. Bir başka haber, "*Son dakika: Kütahya, Uşak istirdad edilmek üzere*" başlığını taşıyor.[56] İstanbul gazeteleri ise yine çıkarımlı haberlere yer veriyorlar.[57] *Vakit* gazetesi yine sayfa genişliğindeki çerçeve içinde, "*Ordumuz muvaffakıyetten muvaffakıyete koşuyor, sağ cenahta taarruz eden kıtaatımız evvelki gün Bilecik ve İnegöl'ü işgal etmiştir*" deniliyor. "*Dün gelen son haberlere nazaran ordumuzun vaziyeti*" başlıklı haberde, güvenilir yerlerden alınan bilgilere göre Bilecik, İnegöl ve Uşak'ın kurtarıldığı belirtiliyor. Oysa Bilecik ve İnegöl 6 Eylül'de, Uşak 1 Eylül'de kurtarılacak. İlk sayfa yine tamamen taarruza ayrılmıştır. Haber başlıkları; "*28 Ağustos tarihli tebliği-i resmimiz*", "*Taarruzumuzun kuvveti ve inkişafı*", "*Bilecik ve İnegöl'ün istirdadı*", "*Sevr hattına çekilmeyi düşünüyorlar*" ve "*Eskişehir'in istirdadı tahakkuk etti*" şeklindedir. Haberlerin çoğu yine açık olmayan güvenilir olarak tanımlanan kaynaklara dayandırılıyor. Mesela Eskişehir'in 29 Ağustos Salı günü birliklerimiz tarafından kurtarıldığı yazılıyor.[58] "*Yunan gafleti*" başlıklı ve bazı yerleri sansürlenmiş başyazıda, "*Yalnız şurasını ilave etmeyi unutmayalım ki biz askeri muvaffakıyetler arkasından koşmuyoruz, sadece meşru' milli gayemizin istihsalini istiyoruz*" deniliyor ve bu hedefe ulaşıldığında, silahların susacağına vurgu yapılıyor.[59]

---

55 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 613.
56 *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eyül 1338/1922, s. 1-2.
57 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 620.
58 *Vakit*, 1 Eylül 1338/1922, s. 1.
59 Ahmet Emin, "Yunan Gafleti", *Vakit*, 1 Eylül 1338/1922, s. 1.

1 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

1 Eylül gününün cephe gelişmeleri şöyle özetlenebilir: M. Kemal Paşa, 1 Eylül'de "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları*"na bir bildiri yayınlayarak, elde ettikleri başarıları övmüş ve başka muharebelere de hazır olmasını istemiştir. Ve orduya şu emri vermiştir: "*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir! İleri!..*" Ayrıca bir bildiri de "*Büyük ve Asil Türk Milleti*"ne hitaben yayınladı. Savaştaki başarıları anlatarak, milletin istikbalinin güvende olduğunu vurguladı. Yunan kuvvetlerinin yaktığı Uşak ve Eskişehir yanmaya devam etti. Yunanlılar Eşme'yi de yaktılar. Türk ordusu akşama doğru Uşak'a girdi. Gediz, Yenice ve Seyitgazi kurtarıldı. Yunanlılar geçtikleri köy ve kasabaları yakmayı sürdürdü.[60]

Cephelerdeki 1 Eylül tarihli gelişmelerin, 2 Eylül'de Anadolu gazetelerinde önemli ölçüde yer almakla beraber, İstanbul gazetelerine pek yansımadığı anlaşılıyor.[61] Mesela *Hâkimiyet-i Milliye*'de şu başlıklar yer alıyor: "*Gazi Başkumandanımızın ordu ve milletimize hitaben beyannamesi*", "*Ordumuzun vasıl olduğu parlak neticeler*", "*Uşak ve Eskişehir'in zaptı hakkında son malumat*", "*Son dakika: Gediz ve Çivril'in işgali*".[62] *Vakit*'in ilk sayfasındaki haber başlıkları ve içerikleri şöyledir: "*Dumlupınar muzafferiyeti bellerini büktü: Düşman İzmir yolundadır*" başlıklı haber, 29 ve 30 Ağustos tarihli resmi tebliğlere dayanmaktadır. "*29 Ağustos tarihli tebliğ-i resmimiz*" başlıklı haber de ilk haberin devamı niteliğindedir ve 29 ve 30 Ağustos tarihli resmi tebliğ metinlerini içermektedir. Dolayısıyla, bu haberlerde 31 Ağustos ve 1 Eylül tarihlerindeki gelişmeler yer almamaktadır. "*Muvasala ve muhabere*" başlıklı haberde, dün Anadolu limanlarından İstanbul'a bir kayığın bile gelmediği, dolayısıyla haber de alınamadığı vurgulanıyor. "*Düşmanın ağırlıkları İzmir yolu üstünde...*" başlıklı haberde, Dumlupınar'da bozulan Yunan ordusunun ağırlıklarını imkân ölçüsünde İzmir'e doğru kaçırdığı belirtiliyor. "*Zaferlerimizi Londra'dan teyit ediyorlar*" başlıklı ve Londra kaynaklı haberde, Yunan ordusunun gaflette yakalandığı ve Türk ordusunun yetmiş kilometre ilerlediği belirtiliyor. "*Yunan donanması*" başlıklı ve Atina mahreçli haberde, donanmanın İzmir'e gitmek için emir aldığı yazmaktadır. "*İstanbul dün bir tek kalp gibi çarptı*" başlıklı haberde, İstanbul'un bütün camilerinde şehitlere fatihalar okunduğu, gazilere dua edildiği belirtiliyor. "*Bursa üzerine ileri hareket*" başlıklı haberde, dün gazeteye Bursa'dan kurtarıldığına dair bir müjdeli haber verildiği, fakat bunun teyit edilemediği belirtiliyor. "*Son dakika, Uşak kapılarında*" başlıklı haber, 31 Ağustos tarihli Yunan tebliğine dayandırılıyor. Buna göre, Yunan ordusu ciddi bir baskıya

---

60 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 617-618.
61 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 623.
62 *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1338, s. 1-2.

maruz kalmadan çekilmeye devam etmekte olup, Uşak'ın doğusunda bulunmaktadır.[63] Ahmet Emin imzalı ve "*Bir zihniyetin tahlili*" adlı başyazıda, taarruz harekâtına mesafeli ve inandırıcı bakan Avrupalı gazetecilerin zihniyeti eleştiriliyor.[64]

2 Eylül tarihli Vakit'in ikinci sayfasının çoğu, taarruzla ilgili haberlere ayrılmış. Bunların ilki askerî açıdan konuyu ele alan "*Yunan ordusunun umumi ricati*" başlıklı M. N. İmzalı yazıdır. "*Düşman Dumlupınar'da münhezim oldu*" başlıklı yazı, konuyu Yunan kaynakları üzerinden ele almakta. "*Taarruzumuzun inkişafını itiraf*" başlıklı haber, Yunan komutanların zor duruma düştüklerine vurgu yapıyor. "*Karahisar zaferinin Avrupa'ya aksi*" başlıklı haber, Paris mahreçli olup, bazı gazetelerdeki yansımaları aktarıyor. "*Yunan mehafili ümitsizlik içinde...*" başlıklı haberde, Hacı Anesti'nin başkomutanlıktan ayrıldığı haberi üzerinde duruluyor. "*Sevr hattında tutunmak projesi*" başlığı altında, "*300 kilometre mesafeyi aç, susuz, mühimmatsız bir halde harp ederek kat eden bir ordunun bu hatta tutunması mümkün değildir*" deniliyor. "*Bursa'dan hicret*" başlıklı haberde, Bursa'dan İstanbul'a Rum göçmenlerin geldiği belirtiliyor.[65]

2 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

2 Eylül gününün cephe gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Büyük Taarruz'un sekizinci günü. Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargahları Dumlupınar'dan Uşak'a nakledildi. Ordu Eskişehir'e girdi. Dursunbey de kurtarıldı. Çalköy'de esir alınan Trikopis ve Diyenis Uşak'a götürüldü. M. Kemal Paşa yanında İsmet ve Nurettin paşalarla birlikte esir komutanları kabul etti. Harekât hakkında onlarla sohbet etti. Yunanlılar geçtikleri köyleri yakıyor, ırza dokunuyorlar.[66] ABD İzmir konsolosunun hükümetine telgrafı: "*Ordunun durumu o kadar ciddidir ki artık kurtarılmasına imkân yoktur. Şehirdeki Hıristiyanlar, panik halinde şehri terk etmek istiyorlar. Yunan ordusu İzmir'e ulaşınca çok ciddi karışıklıklar çıkması mümkündür ve işittiğime göre şehri yakmak istiyorlar.*"[67]

2 Eylül gününün gelişmelerinin kısmen Anadolu gazetelerinde yer aldığı anlaşılıyor. İstanbul gazeteleri yine geriden geliyor.[68] *Vakit* gazetesi 3 Eylül'de de ilk sayfanın genişliğinde süslü çerçeve içinde şu ifadelere yer veriyor: "*Kahraman ordumuz Kütahya ve Gedüs'ü işgal etmiş ve Yunan ordusunun*

63 *Vakit*, 2 Eylül 1338/1922, s. 1.
64 Ahmet Emin, "Bir Zihniyetin Tahlili", *Vakit*, 2 Eylül 1338/1922, s. 1.
65 *Vakit*, 2 Eylül 1338/1922, s. 2.
66 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 620-621.
67 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Milliyet, İstanbul 1972, s. 369.
68 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 626-627. *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1922, s. 1'den bazı haber başlıkları: "*Sevgili Eskişehir ve Uşak'ın istirdadı*", "*Esir Yunan kumandanların sevk olunuyor*".

hatt-ı ricatini kesmiştir. Elyevm Yunanlılar dağlık arazide menzil teşkilatından mahrum bir halde bulunmaktadır. Cenab-ı Hakk'ın muavenetiyle Yunan ordusunun kamilen imhasına intizar edebiliriz. Yunan ordusundan külliyetli miktarda üsera ve ganaím alınmıştır. Esirler arasında müteaddit ümera, generaller vardır. İğtinam edilen topların adedi yüzlere baliğ olmaktadır. Yunanlılar ricat ederken bilcümle ağırlıklarını terk etmişlerdir. Her taraftan İzmir'e yaralı ve mülteci vürud etmektedir."[69] Büyük puntolarla verilen bu haberdeki bilgilerin yuvarlak ifadeler olduğu dikkati çekiyor. Diğer İstanbul gazeteleri gibi *Vakit*'in de güncel bilgiye erişemediği anlaşılıyor. Mesela 30 Ağustos'ta kurtulan Kütahya'nın ve 1 Eylül'de kurtulan Gediz'in haberleri yeni gibi veriliyor.

Gazetenin ilk sayfası yine tamamen taarruzla ilgili haber ve yorumlarla kaplı. "*31 Ağustos tarihli tebliğ-i resmimiz*" başlıklı haberde, takip harekatının sürdüğü, ileri birliklerimizin Kütahya, Gediz ve Banaz civarına vardıkları, çok miktarda savaş malzemesinin ele geçirildiği belirtiliyor. "*Kütahya evvelki gün istirdat edildi*" haberinin ardından, "*400 kamyon 180 top iğtinamı*" haberinde, "*Dün Beyoğlu mehafil-i mevsukasına gelen haberlere nazaran Yunanlılar Dumlupınar mağlubiyetinden sonra Uşak önünde de yeni bir mağlubiyete uğramışlardır*" denilerek, ele geçen ganimetten söz ediliyor. Bu haber de İstanbul gazetelerinin hâlâ taarruzla ilgili bilgileri karşı gazetelerinden aldığını gösteriyor. "*Bursa'nın tahliyesi*" başlıklı haberde, 2 Eylül'de Bursa'nın Mudanya yoluyla boşaltılmaya başlandığı, kaynak gösterilmeksizin belirtiliyor. "*Uşak'ın İstirdadı*" başlıklı haberde, dün akşam İzmir'den gelen telgraf haberlerine göre, Uşak'ın 1 Eylül günü Türk kuvvetlerinin eline geçtiği belirtiliyor. Haberde bu konuda resmi bir bilgi olmamakla beraber, bu bilginin muhtemel olduğu vurgulanıyor. "*İzmir tahliyeye mi hazırlanıyor?*" başlıklı 1 Eylül Atina mahreçli haberde, birçok boş geminin İzmir'e gönderilmesinden söz edilmesi, tahliye hazırlığı olarak yorumlanmış ki doğru bir yorumlamadır. "*Yunanlıların vaziyeti pek ziyade tehlikelidir*" başlıklı haberde, 1 Eylül Londa ve Paris mahreçli ajans haberleri nakledilerek, Türk taarruzunun 400 kilometrelik bir cephede gelişmekte olduğu ve Yunanlıların durumunun tehlikeli olduğu vurgulanmaktadır. "*İzmir yaralılarla doldu*" haberine göre, yaralı Yunan askerlerinin kafile kafile İzmir'e sevk edildikleri, sadece dün 1.000 yaralı geldiği ve toplam yaralı sayısının 4.000'e ulaştığı belirtilmektedir. "*Yunan ordusu ikiye ayrıldı*" başlıklı haberde, Türk ordusunun kuzey ve güneydeki Yunan birlikleri arasındaki bağlantıyı kopardığına vurgu yapılıyor.[70]

"*Ordumuzun şiddetli takipleri*" başlıklı yazı, "*askeri mülahaza*" olarak veriliyor ve şu uyarı yapılıyor: "*Harpte şiddetli bir takip hareketi bir meydan*

---

69 *Vakit*, 3 Eylül 1338/1922, s. 1.
70 *Vakit*, 3 Eylül 1338/1922, s. 1.

muharebesini kazanmak kadar müşkül addolunur. Çünkü kazanılmış bir meydan muharebesi akabinde iki muhasım taraf tamamıyle makus iki türlü hissiyatın tesirine kapılır: Muzaffer ardunun neşve-i zafer ve galibiyetle şiddet-i kin ve savleti gevşemeğe ve tamamıyle hak ettiği biraz sükûn ve istirahat arzuları uyanmağa başlarken, mağlup taraf can havliyle kaçmak ve nasıl olursa olsun hasmının tehacümünden kurtulmak ister. İşte bu yüzden, ekseriya kazanılmış olan bir meydan muharebesinin bütün semeratı iktitaf edilemez."[71]

Ahmet Emin imzalı başyazıda, Yunan yanlısı bazı gazetelerin tutumu ele alınıyor. Yardakçı olarak tanımladığı gazetelerin tutumundan söz ederken şunları ifade ediyor: "*Görünüşe göre yardakçılık başlı başına bir sanattır. Bu sanatın sırrı da hafıza denilen zaid yükten beri bulunmaktır. İnsan dün ne dediğini hatırda tutmağa lüzum görmezse ve dünkü sözlerinin mesuliyetini düne bırakırsa bugün tahaddüs eden yeni vaziyetler karşısında bittabi daha serbest ve zemin ve zamana daha muvafık bir lisan kullanabilir. Yunan yardakçıları da sanatlarının bu husustaki icabatını tamamıyle icra etmektedirler. Mesela Bosfor gazetesinin birkaç gün içinde yazdığı yazılar tedkik olunursa bu gazeteye yazı yazanlarda hafıza denilen şeyden eser bulunmadığı ve bir gün evvel yazdıklarını hatıra getirmek zahmetine hiç katlanmadıkları pek vazıh surette göze çarpıyor. Bosfor'un son bir makalesinde Yunan taraftarlığı kisvesi tamamıyle bir tarafa bırakılmıştır; sırf akıl, mantık, insaniyet namına söz söyleniyor.*"[72]

Gazetenin ikinci sayfası da büyük ölçüde taarruz haberlerine ve yorumlarına ayrılmıştır. "*Fransızca İstanbul'un mütalaası*" başlıklı haberde, gazetenin iki Yunan ordu grubu arasında irtibatın olmadığını yazdığı vurgulanıyor. "*Taarruz hakkında Atina'dan gelen haberler*" başlığı altındaki, 1 Eylül Atina mahreçli haberde, Yunanlıların taarruzun şiddetinden söz etmekle beraber kayıpları gizledikleri, fakat çekilmenin sürdüğünü itiraf ettikleri belirtiliyor. "*Atina'da heyecan devam ediyor*" başlıklı ve yine Atina çıkışlı haberde, parlamentonun toplantısı sırasında halkın sokaklara çıkarak bilgi verilmesini istedikleri, hükümetin de bir beyanname yayınladığı belirtiliyor. "*Taarruzumuzun tesiratı*" başlıklı haberde ise Bulgaristan, Fransa ve İtalya basınındaki yankılarından söz ediliyor.[73]

3 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

3 Eylül günü cephe gelişmelerinin özeti: Takip harekâtı sürdü. İnönü mevzilerinde şiddetli çarpışmalar yaşandı. İsmet Paşa bazı birliklere 40 kilometrelik hedef gösterdi. Yunanlılar Kula yönünde çekilmeyi sürdürüyor. Bağımsız Yunan Tümeni, Gediz'in doğu ve kuzeydoğusunda tekrar harekete

[71] M.N., "Askeri Mülahaza: Ordumuzun Şiddetli Takipleri", *Vakit*, 3 Eylül 1338/1922, s. 1.
[72] Ahmet Emin, "Siyasi Ric'at", *Vakit*, 3 Eylül 1338/1922, s. 1.
[73] *Vakit*, 3 Eylül 1338/1922, s. 2.

geçti. Bugün Kula, Sındırgı, Eşme, Emet, Tavşanlı, Burhaniye, Güney, Bayramiç, Bigadiç ve Selendi kurtarıldı. Akıncı müfrezeleri Sındırgı'ya girdiler. M. Kemal Paşa Rauf Bey'e Uşak'ın doğusunda yenilen düşmanın Alaşehir yönünde takip edildiğini belirtti ve bu akşam Uşak'ta olacağını söyledi. M. Kemal Paşa yarın sabahtan itibaren sınırların açılacağını, basında resmi tebliğlerden başka askeri haber yayımlanmayacağını duyurdu. Rumlar köy ve kasabalarını terk ederek İzmir yönünde kaçıyorlar. Kaçan Rumların yangın çıkarma planları öğreniliyor. İstanbul ve muhtelif şehirlerde kutlamalar yapılıyor. Hükümet komutanları birer derece terfi ettirdi.[74]

3 Eylül gününün gelişmeleri kısmen 4 Eylül tarihli Anadolu gazetelerine yansımış. İstanbul gazeteleri yine olayları geriden takip ediyor.[75] 4 Eylül tarihli *Vakit*'in ilk sayfasında yine tam sayfa genişliğinde süslü bir çerçeve içinde iri puntolarla şöyle yazılmış: "*Kahraman ordumuz düşman kuvvetlerinin hatt-ı ricatini kesmek üzeredir. Üç fırkalık bir düşman kuvveti dağlık araziye atılmış ve burada kısım kısım esir edilmeğe başlanmıştır. Bir Yunan fırkası kamilen imha ve kumandanı mecruhan esir edilmiştir. Ordumuz Uşak ve Çivril'i işgal etmiştir. Düşman Alaşehir önünde yeni bir mağlubiyete uğramış ve burasını da tahliye etmeğe başlamıştır. Alınan üsera ve ganaim pek çoktur. Yunanlıların artık bir müdafaa kabiliyeti göstermeğe muktedir olmadıkları tahakkuk etmiştir. Mudanya ve İzmir tarikıyle tahliyeye başlanmıştır.*" Bu yazının altındaki haber, "*Yunan ordusu üç parçaya ayrılmış ve dağlara doğru atılmıştır*" başlığını taşıyor. Haberde, "*Yunan cenup grubu Dumlupınar harbinden sonra iki parça olmuş ve bunların hatt-ı ricatleri kesilmiştir. Dağlık araziye düşen düşman kısım kısım esir edilmektedir. Şimal grubu Bursa'ya doğru ricat ediyorsa da bu gurubun da vaziyeti pek ziyade tehlikelidir.*" deniliyor.[76] "*Cephelerde son vaziyet-i askeriye*" başlıklı haberde, "*Yunanlılar Uşak'ı tahliye etmişler ve Alaşehir önünde de mağlup olmuşlardır. Yunan kuvvetlerinin hatt-ı ricati tehlikededir.*" deniliyor. Ardından, "*Dün Beyoğlu mehafil-i mevsukasından aldığımız malumata nazaran Anadolu'da son vaziyet-i askeriye şudur*" denilerek, cephelerdeki durum 7 maddede açıklanmaya çalışılmaktadır. Birinci maddede Uşak civarındaki savaşlarda ele geçirilen topların Türk topçuları tarafından etkili bir şekilde kullanıldığı, ikinci maddede Alaşehir yakınında yeni bir muharebe başladığı ve Alaşehir'in yanmakta olduğu, üçüncü maddede süvari birliklerinin İzmir'e doğru çekilmeye çalışan Yunan birliklerinin önünü kesmeye çalıştıkları, dördüncü maddede cephenin güneyinde de Türk baskısının giderek arttığı, beşinci maddede cephenin kuzeyindeki Yunan

[74] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 624-626.

[75] Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 629-631. *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1922, s. 1: "*Vaziyet-i harbiye: Münhezim düşman ordusu ricate, ordumuz takibe devam ediyor*", "*Zalim Yunan kumandan ve askerlerine ihtar, halkımıza vesaya!*".

[76] *Vakit*, 4 Eylül 1338/1922, s. 1.

birliklerinin Mudanya yoluyla tahliyeye yöneldikleri, altınca maddede, Gediz-Simav üzerinden çekilen Yunan kuvvetlerinin tamamıyla irtibatsız kaldıkları, yedince maddede de güney cephesindeki Yunan birliklerinin İzmir'e gidemeden dağlara atılacakları yorumları yapılmış.[77]

İlk sayfadaki diğer haberlerde, "*1 Eylül tarihli tebliğ-i resmimiz*" başlığı altında tebliğ-i resmi veriliyor. "*Bursa'nın istirdadı şayiası*" başlığı altında birliklerimizin dün, yani 3 Eylül'de Bursa'ya girdikleri ve Yunanlıların da Mudanya'ya doğru firar ettikleri söylentisine yer veriliyor. "*Eskişehir'in istirdadı teeyyüt etti*" başlıklı haberin altında, 1 Eylül tarihli Yunan tebliğinden Eskişehir'in kurtarıldığı çıkarımı yapılıyor. "*İzmir yolu Yunanlılara kapandı*" başlığı altında son dakikada alınan bilgilere göre, Yunan ordusunun İzmir'e doğru çekilme yolunun kapandığı vurgulanıyor. "*Bir Yunan fırkası kamilen imha edildi*" başlığı altında, güvenilir kaynaklardan alındığı belirtilen bilgilere göre, Yunanlıların kuzey cephesindeki 7. veya 13. Tümenlerinin takip kuvvetlerimiz tarafından bütünüyle imha edildiği belirtiliyor. "*İzmir'de muhaceret başladı*" başlığı altında, zengin Rumların şehri terk etmekte oldukları, halkın parasını geri çekmek için bankalara saldırdıkları anlatılıyor.[78]

Mehmet Asım [Us] imzalı başyazıda ise şöyle deniliyor: "*Umumi taarruza ait muzafferiyet haberlerini tebşir eden tebliğ-i resmilerimiz Yunan kundakçılarının işgal altındaki son Anadolu mamurelerini de en küçük köylere varıncaya kadar yakıp yıktıkları; (üç kelimelik sansür) kalplerimizi dağdar eden bu emsalsiz cinayetler ricat eden düşman kuvvetlerinin nasıl bir halet-i ruhiye içinde olduğunu göstermektedir. (...) Türkler hiçbir vakit ümitlerini kesmedi. Bu alemde bir adl-i ilahi olduğu şüphesizdi ve her halde bu adl-i ilahi teehhür etse bile bir gün tecelli edecek Yunanlıların cellat ve kundakçı ordusunun cezasını verecekti. Allah'a çok şükür ki dört gözle beklediğimiz adl-i ilahinin zaman-ı tecellisi hulûl etti. Milli ordu umumi taarruza geçti ve Yunan ordusuna Afyonkarahisarı, Dumlupınar, Eskişehir ve Uşak havalisinde birer müthiş ceza darbesi indirdi. Şimdi Yunan cani alayları Afyonkarahisar, Eskişehir gibi güzel Türk şehirlerini ve rast geldikleri köyleri birer birer yakarak [5-6 kelimelik sansür] bu defaki tahrib-i [tek kelime sansür] harekâtı artık Ankara hükümetini İzmir ve Trakya'dan vazgeçirmek için değildir. Du defaki tahrib-i [tek kelimelik sansür] harekâtı mağlubiyetin verdiği son yeis ve nevmididen neşet etmektedir. (...) onlar fırsat buldukları şehirleri ve köyleri yaktıktan [4-5 kelimelik sansür] sonra otomobillere ve trenlere binerek ordumuzun takibinden, yani cinayetlerinin cezasından kurtulabileceklerini hesap etmişlerdi. Lakin hakikat-i hal hiç de onların tahmin ettiği gibi değildir. Milli ordunun planı Yunan cinayetlerinin tamamen cezasını verecek bir şekilde tertip edilmiştir. Ve bu planın ne kadar dürbinane*

77 *Vakit*, 4 Eylül 1338/1922, s. 1.
78 *Vakit*, 4 Eylül 1338/1922, s. 1.

tertip edildiği ve ne kadar sıhhatle mevki-i tatbika vaz' olunduğu bugüne kadar verdiği neticeden bellidir. Yunan canilerinin o pek güvendikleri otomobillerin birçoğu milli ordu tarafından zabt edilmiş, demir yolların ehemmiyetli noktaları kat' olunmuş, [tek kelime sansür] ve kundakçı alayları dağ başlarında yaya kalmıştır. Kahraman askerlerimizin süngüleri bu [2 kelimelik sansür] alaylarının cezasını verecektir."[79]

Gazetenin ikinci sayfasında da taarruz konulu haber ve yorumlar bulunmaktadır: "*Askeri mülahaza: Yunan ordusu nerede?..*", "*Trakya'dan Anadolu'ya*", "*Hilal-i Ahmer halkımızı vazifeye davet ediyor ve yardım bekliyor*", "*Türk zaferinin Bulgaristan'daki tesiratı*", "*Balıkesir havalisini de tahliye etmeğe başladılar*", "*Bursa civarında süvari kollarımız göründü*", "*Yunanlılar boş gemi arıyorlar*", "*Venedik konferansı hakkında bir nota*", "*Yunanlılar artık harpten usandılar*" gibi.[80] Bu haberlerin çoğu, başlıklarından fazla bilgi içermemekte, duyum ve tahmine dayanmaktadır.

4 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

4 Eylül gününün gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Sabaha karşı Kula'ya yaklaşan süvarilerimiz, Yunanlıların yakmalarına fırsat vermeden Kula'yı kurtardı.[81] İsmet Paşa hedefin İzmir'in tahrip edilmeden kurtarılması olduğunu bildirdi. Hava çok sıcak. Savaş şiddetli şekilde sürüyor. Yunanlılar Alaşehir'i yaktılar. Bigadiç, Buldan, Söğüt, Kula, Bozöyük kurtarıldı. M. Kemal Paşa Uşak'ta 300 subay ve 10.000 erin esir alındığını bildirdi. 4/5 Eylül gecesi Nazilli kurtarıldı. İzmir'e gitme çabasındaki Rumlar, Alaşehir istasyonuna yığıldı. Yunan 13. Tümeni Salihli istasyonuna yerleşti. Kula sabah erkenden kurtarıldı. Yunan hastane gemisi yaralılarla dolu olarak İzmir'den ayrıldı. Sınır kapıları açıldı, İstanbul ile Ankara arasında telgraf haberleşmesi yeniden başladı.[82]

5 Eyül tarihli hem Anadolu hem de İstanbul gazeteleri konuyla ilgili çok çeşitli haberlere yer veriyorlar. Takip harekâtı ilerledikçe ve bütün cephelerde sürdükçe haber sayısı artıyor. İçlerinde güncel olanı ayrıca belirlemek gerekiyor. *Vakit* gazetesi için de durum aynı. *Vakit* çerçeve içi taarruz haberi uygulamasını, 5 Eylül'de de sürdürüyor. Çerçeve içinde şöyle deniliyor: "*Yunanlılar hezimetlerinin derecesini anladıklarından devletlere müracaatla Anadolu'da kendilerine verilen vekaleti terk etmek mecburiyetinde bulunduklarını tebliğ etmişlerdir. İzmir'in tahliyesine kemal-i faaliyetle devam ediliyor.*" Bu bilginin altında, 3 Eylül Atina ve *Patris* gazetesi mahreçli konuyla ilgili şu

---

79 Mehmet Asım, "Ceza Saati", *Vakit*, 4 Eylül 1338/1922, s. 1.
80 *Vakit*, 4 Eylül 1338/1922, s. 2.
81 Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 227.
82 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 627-629.

haber yer alıyor: "*Politiea gazetesinin istihbar ettiğine göre hükümet, Yunanistan'ın vaziyet-i askeriyesini İngiltere hükümetine izah etmek için Londra'daki Yunan maslahatgüzarına emir vermiştir. Yunan maslahatgüzarına, Yunanistan'ın Asya-yı Suğra ekalliyetleri himaye için düvel-i müttefika tarafından aldığı vekaleti terk etmek mecburiyetinde bulunduğunun da suret-i sariha ve vazıhada tebliğ edilmesi emr olunmuştur. Yunan maslahatgüzarı bunların diğer müttefik devletlere de tebliği İngiltere hükümetinden rica etmek emrini de almıştır. Atiya gazetesi, bu Yunan teşebbüsünün, Yunanistan'ın efkâr ve niyetini bildirir ve muhakkak cevap itasını müstelzim bir mahiyette olduğunu yazıyor.*"[83]

Çerçeve dışındaki ilk haber, "*Yunanlıların şimal grubu da parçalanmış ve ihata edilmeğe başlanmıştır*" başlığını taşıyor. Başlık altında, "*Düşmanın cenup grubu kamilen inhilal etmiştir. Şimal grubu ikiye ayrılmış, bir kısmı dağlık araziye sürülmüş, diğeri Bursa istikametinde üssülharekesinden tecrit edilmiştir. Yakında bu grubun da diğerinin akıbetine uğramasına intizar edilmektedir*" deniliyor. Başka bir haber, "*Cephelerde son vaziyet-i askeriye*" başlığını taşıyor. "*Dün Beyoğlu mehafil-i mevsukasından aldığımız malumata nazaran*" şeklinde kaynağı belirtilen ve 4 maddeden oluşan haberin özeti şöyle veriliyor: "*Gediz-Simav yolu tutulmuş ve üç Yunan fırkasının ihata edilmesine muvaffakıyet hasıl olmuştur. İzmir'in tahliyesi hitam bulmazdan evvel kuvvetlerimizin yetişeceği anlaşılmaktadır.*" "*Hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*" başlıklı çerçeve içi yazıda, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül'de ordulara hitaben yayınladığı beyannameye yer veriliyor. Bu yazının altında, "*Yunan ordusunun ikiye ayrılması*" başlıklı ve Paris 30 Eylül çıkışlı haberde, Yunan ordusunun ikiye bölündüğü bilgisini Ankara'nın onayladığı belirtiliyor.[84]

İlk sayfada "*müstahberat-ı hususiye*", yani özel haberler kısmında şu haber başlıkları yer alıyor: "*Kocaeli grubumuz taarruza başladı*", "*Gönen gönüllüler tarafından işgal edilmiştir*", "*Atina'da ahali saraya hücum etmiş*" ve "*Trakya'da Yunan askerinin isyanı*". İlk sayfadaki diğer haberler şöyledir: "*Anadolu ile muhabere teessüs etti*" başlığı altında, "*Dün Ankara'dan Anadolu Ajansı'nın tebligatı ve birçok telgrafları şehrimize gelmiştir*" deniliyor. Anadolu ile sekiz gündür kesik olan telgraf haberleşmesinin dünden itibaren yeniden kurulduğu vurgulanmaktadır. "*İstiryadis'in Atina'ya kati bir müracaatı*" başlıklı haberde, İzmir kaynaklı bilgilere göre, şehirde büyük bir heyecan vardır ve Yunan komutanlar kurtuluş olmadığını gördükleri için Yunan hükümetine tahliye isteği ile başvurmuşlardır. "*Ankara'nın Yunan mezalimini protestosu*" başlıklı haberde, Yunanlıların çekilirken yaptıkları mezalimin engellenmesi için Yunan hükümeti üzerinde bir etki oluşturulması gerektiği vurgulanıyor.[85]

---

[83] *Vakit*, 5 Eylül 1338/1922, s. 1.
[84] *Vakit*, 5 Eylül 1338/1922, s. 1.
[85] *Vakit*, 5 Eylül 1338/1922, s. 1.

İlk sayfada yer alan başyazı da taarruzla ilgilidir. Ahmet Emin imzalı yazıda şöyle deniliyor: "*Mevsuk menbalardan son gelen haberlere göre ortada Yunan ordusu denilebilecek bir şey kalmamıştır. Anadolu'daki topraklarımızın muhtelif noktalarını, nihayet sevgili İzmirimizi istirdat etmek milli ordu için artık bir yürüyüş ve zaman meselesi hükmünü almıştır. Bir taraftan da Anadolu'daki bozgunun tabii bir neticesi olarak eski Yunanistan'da karışıklıklar baş göstermiştir. Demek ki küçük Yunanistan için emperyalizm hülyalarının bedeline ait son büyük taksitleri ödemek saati gelmiş, çatmıştır.*" Yazının sonunda şu sonuca varılıyor: "*İşte Yunanistan merhamete en muhtaç olduğu dakikalarda bu nevi infialler karşısında kalacak ve dünyanın mağluplar ve düşkünler için hiç de cazip bir yer olmadığını fark edecektir. Başına gelen ve gelecek olan feci akıbetler, bilhassa muvakkat hülyaların tatlılığı ile geçen günlerden sonra Yunanlılara pek, pek acı gelecektir.*"[86]

5 Eylül tarihli gazetenin ikinci sayfasında da taarruzla ilgili haberler bulunmaktadır: "*Askeri mülahaza: Tarruzumuzun ilk safhası*", "*2 Eylül Yunan tebliği*", "*Afyonkarahisarı muharebesi tafsilatı*", "*Fethi Bey Roma'ya azimet etti*", "*Atina'da yeis ve heyecan artıyor*", "*İzmir'de vaziyet*", "*Venedik konferansı tesri' ediliyor*". Taarruzla ilgili haberler üçüncü sayfaya da taşmış görünüyor: "*Afyonkarahisarı'nda Yunan tahribatı*", "*Anadolu'da şenlik*", "*Zaferimiz ve Avrupa gazetelerinin mütalaatı*".[87]

5 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

5 Eylül gününün gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Alaşehir tamamen yanmış olarak kurtarıldı. Salihli istasyonuna saldıran Yunan kuvvetleri, buraya yeni gelmiş olan Türk süvari birliğini püskürttü. İstasyon daha sonra ele geçirildi. Salihli'deki yangın söndürüldü.[88] Türk ordusu, Yunanlıların son savunma hatlarını da ele geçirerek savunma imkanlarını ortadan kaldırdı. Alaşehir, Gördes, Salihli, Susurluk, Bilecik, Bozöyük, Simav, Ödemiş, Kuyucak, Nazilli, Bigadiç kurtarıldı. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmadığını, Trakya için sözkonusu olabileceğini söyledi. Yunan Anadolu ordusu komutanlığına Hacıanesti'nin yerine Trikopis atandı. Trikopis'in esir düştüğü öğrenilince yerine Polimenekos getirildi. Yunanlıların İzmir'i boşaltma çabaları yoğunlaştı. Trakya'dan getirilen takviye birlikler İzmir'deki durumu görünce, karaya çıkmayı kabul etmediler. Rum göçmenler nedeniyle Mudanya mahşer yerine döndü.[89]

86 Ahmet Emin, "Bir Hülyanın Bedeli", *Vakit*, 5 Eylül 1338/1922, s. 1.
87 *Vakit*, 5 Eylül 1338/1922, s. 2-3.
88 Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 228
89 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 631-633.

5 Eylül gününün gelişmeleri 6 Eylül'deki gazetelerde kısmen yer alıyor. *Vakit* gazetesinin 6 Eylül tarihli sayısındaki ilk sayfada, yine sayfa genişliğinde süslü bir çerçeve içi haber var. Cephe gelişmelerini özetleyen haber şöyle: "*Düşmanın şimal grubu İnönü'nde vukua gelen bir muharebede mağlup edilmiştir. Yunanlılar kemal-i süratle kaçıyorlar. Düşmanın şimal grubu da kamilen dağılmak üzeredir. Dün Bursa'nın istirdadı hakkında haberler gelmiştir. Yunanlılar Biga havalisini alelacele tahliye ediyorlar. Bu havali Türk jandamalarına teslim edilmektedir. İzmir, Bandırma ve Mudanya'dan Yunan askerleri ve Rumlar firar etmektedirler. Düşman bir mütareke akdini temin için uğraşmaktadır.*"[90] Bu, gazetenin en güncel haberi, fakat güncel hiçbir bilgi içermiyor. Bu çerçeve haber özetinin altında, "*Muzaffer kumandanlarımızın rütbelerinin terfii*" başlıklı ve Ankara 5 Eylül mahreçli "muhabir-i mahsusumuzdan" ibareli haberde şöyle deniliyor: "*Büyük Millet Meclisi son muzafferiyetin ihrazında büyük hizmetleri sebk eden kumandanların taltifine müttefikan karar vermiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa müşirliğe, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Ordu kumandanlarından Yakup Şevki, Nurettin paşalar ferikliğe, miralay Kütahyalı Asım, İzzettin, Kazım, Kemal, Mürsel, Kazım beyler livalığa, Kaymakam Naci, Suphi, Halit, Salih, Derviş, Zeki, Kemal, Naci, Vehbi, Hulusi beyler miralaylığa, Tayyareci Fazıl Bey binbaşılığa terfi edilmiştir. Kolordu kumandanlarından Kazım Paşa takdirname ile taltif edilmiştir.*"[91]

Bu sayfadaki, "*Şimendüfer hatları tamir edildi*" başlıklı haberde, Afyonkarahisarı ile Konya arasında ulaşımın başladığı, Afyon-Eskişehir hattının tamiratının tamamlanmak üzere olduğu ve bir iki güne kadar hizmete açılacağı belirtilmektedir. "*Yunanlılar İnönü'nde mağlup oldular*" başlıklı hususi haberde, Yunan ordusunun İnönü'de yenilerek çokça esir ve ganimet verdikleri belirtilmektedir. Ancak tam tarih verilmemektedir. "*Zaferimizin İslam memleketlerindeki tesiri*" başlıklı ve Paris kaynaklı haberde, zaferin özellikle İslam ülkelerinde heyecan yarattığına vurgu yapılmaktadır. "*2 Eylül tarihli tebliğ-i resmimiz*" başlığı altında, Uşak'ta yaklaşık 2.000 evin Yunan komutanlığının emri ve gözetimi altında yakıldığı vurgulanmaktadır. "*Rumların bir borsa manevrası*" başlıklı haberde, Yunan ordusunun yenilgisi üzerine Galata'da çeşitli söylentiler çıktığı belirtilmektedir. Kuzeydeki Yunan ordusunun Türk birliklerini yenilgiye uğrattığı iddia edilmiştir. "*Yunanlıların cenup grubunun hezimeti*" başlıklı haberde, 31 Ağustos tarihli resmi raporun özeti verilmektedir. "*Sevgili Bursamızın istirdadı*" başlıklı haberde, Bursa'nın 4 Eylül günü kurtarıldığına dair kuvvetli bir rivayetten söz edilerek, teyit haberi beklendiği belirtilmektedir. Oysa Bursa 10 Eylül'de kurtarılacaktır.[92]

---

90 *Vakit*, 6 Eylül 1338/1922, s. 1.
91 *Vakit*, 6 Eylül 1338/1922, s. 1.
92 *Vakit*, 6 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin imzalı başyazının başında, "*Anadolu'da herkes tarafından her vakit teslim edildiği üzere İstanbul Milli Mücahede ile daima beraber bulunmuş, en müşkül dakikalarda imanı sarsılmamış, en fena ihtimaller karşısında imanına halel gelmemiştir.*" deniliyor ve gelişen olayların İstanbul halkı için bir imtihan devresi açtığı belirtiliyor. Her memlekette olduğu gibi burada da çıkarlarının peşinden koşan, kin ve ihtiraslarından başka dini olmayan az sayıda insan bulunduğu vurgulanıyor. "*Son senelerde görülen vatan hainleri döküntüsünün insana yeis hisleri verecek kadar büyük olmadığı görülür*" deniliyor. Milletimizin Anadolu'da yaptığı harika fedakarlıklar sırasında, İstanbul halkının hayırhah bir seyirci konumunda kaldığını, özellikle aydın kesiminin güzel duygular beslemekle görevini yaptığı iddia edilemez deniliyor. "*Bize reha, istiklal hazırlayan, yaşamak hakkını kati bir surette istihsal için kan döken gazilere karşı İstanbul borçlu mevkiindedir. Çok borçlu olduğunu görmeli, itiraf etmelidir. İstanbul'un borcunu ödeyebilmesi için asgari yol, Türk istiklali için döğüşürken mecruh düşen gazilerin yaralarını sarmağa, bunların vücutlarındaki arızaları tedavi ederek yarınki sulh mücahedeleri için kendilerini sağlam bir halde muhafaza etmeğe ait işleri tamamıyle benimsemektir.*" Bunun için, Hilal-i Ahmer kanalıyla yardım yapılması tavsiye edilmektedir.[93]

6 Eylül tarihli gazetenin ikinci sayfasında da yine taarruzla ilişkili haber ve yorum yazıları yer alıyor. "*Askeri Mülahaza: Taarruzumuzun ikinci safhası*" başlıklı yorum yazısı M. N. İmzasını taşıyor. Yazı kuzey cephesindeki durum üzerinedir. "*Anadolu'dan kaçanlar Pire'de*" haberinde, Yunan gazetelerinin Eskişehir ve Uşak'ın Türklerin eline geçtiğini itiraf ettikleri, ayrıca ilk mülteci kafilesinin Pire limanına ulaştığı belirtiliyor. "*Başkumandanlarını değiştirdiler*" başlığı altında, Trikopis'in esir düşmesi üzerine yapılan değişiklik vurgulanıyor. "*Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamesi*" başlıklı ve 2 Eylül Ankara çıkışlı haberde, Paşa'nın 1 Eylül tarihli millete beyannamesi veriliyor. "*Çanakkale havalisini tahliye ediyorlar*" başlığı altında, Yunanlıların bölgeyi tahliye ettikleri ve Umum Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal Paşa'ın 5 Eylül'de vapurla bölgeye hareket ettiği vurgulanıyor. "*Mağlup Yunanlıların İngiltere'ye ilticası*" haberinde, yenilen Yunanlıların İngiltere'den mütareke yapılmasını istedikleri vurgulanıyor. "*Yunanistan süratle mütareke talep ediyor*" başlıklı ve Londra çıkışlı haberde, yine Yunan hükümetinin ateşkes için devletlere başvurduğu belirtiliyor. Bunu yalanlayan haberlere de işaret ediliyor. "*Gönen nasıl zabt olundu*" başlığı altında, Gönen'e ilk giren "*Edincikli Osman Bey'le Bacak Hasan'ın müşterek hücumları*" anlatılıyor. "*Yunanistan Anadolu'yu tahliye ediyor*" başlıklı haberin altındaki, "*Anadolu Yunan ordusuna mezar oldu*" başlıklı yorum yazısında, Yunan ordusunun en az yarısının muharebe dışı kaldığı belirtiliyor. "*Mustafa Kemal Paşa ve Ge-*

[93] Ahmet Emin, "İstanbul'un Borcu", *Vakit*, 6 Eylül 1338/1922, s. 1.

neral Tavshend" başlıklı yazıda, generalin Times gazetesinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesini ve izlenimlerini anlattığı nakslediliyor. "*Bandırma'dan çekiliyorlar*" haberinden sonra, "*Anadolu ile münakalat*" ve "*Anadolu ile muhabere*" başlıkları altında, Anadolu ile ulaşım ve haberleşmenin başladığı belirtiliyor. "*General Tavshend*" başlıklı ve sansürlü haberde, generalin Türk ordusunun taarruz planını taktir ettiği belirtiliyor.[94]

Gazetedeki haberler güncel olmaktan çok, daha önce haberleşme bağlantısı olmadığı için sözü edilemeyen gelişmeleri ve konuları telafi bağlamındaki haberlerden oluştuğu dikkat çekiyor. Bu nedenle ilk iki sayfa yeterli olmayınca, üçüncü sayfanın da taarruzla ilişkili haberlere ayrıldığı görülüyor. Bu sayfadaki konu ile ilgili haber başlıkları şunlardır: "*Yunan mağlubiyetinin Balkanlarda tesiri*", "*Fransızca İstanbul refikimizin mütalaası*", "*Karşı gazeteleri*", "*Anadolu'nun tahliyesine nasıl karar verdiler?*" ve "*Anadolu'dan gelenler*".[95]

Anadolu ile haberleşme sağlanmış olmasına rağmen, gazetedeki haberlerin, cephedeki gelişmeleri yansıttığı söylenemez. Hâlâ Anadolu gazeteleri bu açıdan önde görünüyor.

6 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

6 Eylül günü cephe gelişmelerinin özeti: Yunanlıların savunma imkânı bütünüyle ortadan kaldırıldı. Yunanlılar Turgutlu'ya doğru çekiliyor. Uludağ-İznik civarındaki Yunan birliklerinin Trakya'ya nakledilmek üzere Kapıdağ ve Bandırma limanlarına gitmeleri emredildi. Yunan Bağımsız Tümeni 5 gün önce Yunan kuvvetlerinin boşalttığı Sındırgı'ya vardı. Ekmek ve arpa ihtiyacını karşılayarak Sındırgı'dan ayrıldı. İsmet Paşa kasaba ve köylerin yakılmaması için önlem alınması emrini verdi. Yunanlılar sabah saatlerinde Manisa'yı ateşe verdiler. Bugün Akhisar, Balıkesir, Yenişehir, Köşk, Tire, Bayındır, Söke, İnegöl, Soma, Kırkağaç, Gönen, Pazarcık, Umurlu, İvrindi, Balya, Bilecik, Ahmetli, Kuşadası, Kepsut, Savaştepe ve Domaniç kurtarıldı. Yunan askerleri Kirmasti'yi (Mustafakemalpaşa) boşalttı. Akıncılar Balıkesir'e girdi. Yunan ordusu yeni Başkomutanı Polimenakos ile Genelkurmay Başkanı Dusmanis İzmir'e geldiler. Bozguna uğrayan Yunan ordusunun ilk öncüleri İzmir'e ulaştı. Rauf Bey, Abdülhalik Bey'in İzmir valiliğine atandığını M. Kemal'e bildirdi. İzmir'de dini cemaat liderleri ortak bildiri ile halkı yolsuz hareketler için uyardılar. İngiliz uyruklular gemilerle İzmir'den ayrılmaya başladılar.[96] M. Kemal Paşa Eşme'den Alaşehir-Salihli yönüne hareket etti.[97]

---

94 *Vakit*, 6 Eylül 1338/1922, s. 2.
95 *Vakit*, 6 Eylül 1338/1922, s. 3.
96 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 635-637.
97 *İstiklal Harbi ile İlgili*, s. 168-169; Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 229.

6 Eylül gününün gelişmelerinin yansıdığı 7 Eylül tarihli gazetelere kabaca bakılınca, hâlâ Anadolu'da yayınlanan gazeteler, özellikle *Hâkimiyet-i Milliye*, İstanbul gazetelerine göre daha güncel cephe haberleri vermektedir.[98] 7 Eylül tarihli *Vakit*, yine ilk sayfada sayfa genişliğinde çerçeve içinde şu bilgileri veriyor: "*Yunan Başkumandanı Eylül'ün ikinci günü akşamı birçok generallerle birlikte Uşak civarında esir edilmiştir. Generalin esareti Hilal-i Ahmer vasıtasıyle Yunan Salib-i Ahmer'ine bildirilmiştir. Aydın, Nazilli, Alaşehir, Manisa, Salihli, istirdat edilmiş, süvarilerimiz Ödemiş'ten İzmir üzerine ilerlemeğe başlamıştır. Güzel İzmirimizin bir iki güne kadar anavatana kavuşmasına intizar edilmektedir.*"[99] Gazetenin en güncel haberi bile güncel değil. Mesela Nazilli, Alaşehir ve Salihli 5 Eylül'de, Aydın 7 Eylül'de ve Manisa 8 Eylül'de kurtarılmıştır. Hepsinin kurtuluş tarihi bu haberde 6 Eylül gibi gözükmektedir. Oysa henüz kurtulmayan Aydın ve Manisa da kurtulmuş gözükmektedir. "*Yunan şimal grubu parçalanmış süvarilerimiz İzmir yolunu tutmuşlardır*" başlıklı haberin alt başlığında şunlar söyleniyor: "*Şimalde mağlup edilen Yunan kuvvetleri Manyas üzerine atılmıştır. Cenupta süvarilerimiz her taraftan İzmir üzerine yürümektedir. İki güne kadar İzmir'in tahlisine intizar edilmektedir.*" Dün akşam alınan güvenilir bilgilere göre, denilerek maddeler halinde askeri durum anlatılıyor. Kurtarılan yerler arasında Manisa da gösteriliyor. Oysa iki gün sonra kurtarılacak. İlk sayfadaki diğer haberler şunlardır: "*Yunan şimal grubunun mağlubiyeti*", "*Mütareke için en kestirme yol*", "*Marmara sevahilini süratle tahliye ediyorlar*", "*Çatalca'da bir düşman alayının isyanı*", "*Yunan Başkumandanı'nın esareti.*"[100]

Ahmet Emin imzalı başyazı şöyle başlıyor: "*Her harp hareketinde hakiki gaye, düşmanın kuvvetlerini imha etmek ve bir daha harp edemeyecek bir hale koymaktır. Bu maksatla yapılan harekât esnasında hangi şehrin ne kadar zamanda işgal edildiği meselesi, ancak ikinci, üçüncü derecede bir ehemmiyeti haizdir. Milli ordumuzun Başkumandanlığı da son muazzam ve harikalı taarruz hareketinde bittabi bu gaye ile hareket etmiş, Yunan ordusunun tepesine saika gibi inmiştir.*"[101]

İkinci sayfadaki taarruza ilişkin haber ve yorum başlıkları şöyledir: "*Askeri Mülahaza: İlk darbe ve ilk hedef*", "*Yunanlılar yaptıkları tahribatı ödeyeceklerdir*", "*Beş günlük muharebenin tarihçesi*", "*İzmir şehri karma karışık bir halde*", "*Kalem kırmak ve insanlıktan istifa vaadi*", "*Yunanlıların yalan haber-*

---

98 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 642-644. *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1922, s. 1'den haber başlıkları: "*Yunanlılar mütareke rica ediyorlar*", "*Eskişehir'de Yunan kundakçılığı ve dehşeti*", "*İzmir'de telaş gittikçe artıyor*", "*Trikopis Yunan Başkumandanı*", "*Yunan filosu ve vapurları*", "*Yunanlıların gülünç tevilatı*", "*Vaziyet-i harbiye*".

99 *Vakit*, 7 Eylül 1338/1922, s. 1.

100 *Vakit*, 7 Eylül 1338/1922, s. 1.

101 Ahmet Emin, "Son vaziyet", *Vakit*, 7 Eylül 1338/1922, s. 1.

lerinden bir numune", "*Rusların zaferimizi tebriki*", "*Yunan propagandalarının mahiyeti*", "*Borsanın harareti*".[102] Üçüncü sayfada Ali Ekrem'in "*Zaferullah!*" şiiri ve "*Gelen muhacirler*" başlığı altında, "*dün Mudanya'dan birçok Rum ve Ermeni geldi*" denilerek Anadolu'dan firarlara yer veriliyor.[103]

7 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

7 Eylül günü cephe gelişmelerinin özeti: Yunan kuvvetleri Nif (Kemalpaşa) istikametinde çekiliyor. Yunanlılar İzmir'i savunmayı düşünüyorlar. Bozdağ'dan inen çeteler Yunanlılara kayıplar verdiriyor. Yunanistan'dan takviye gönderilen üç alay İzmir'e ulaştı fakat erler karaya çıkmayı reddettiler. Çekilen Yunanlılar demiryolunu da tahrip ediyorlar. Aydın ve Kuşadası kurtarıldı. Çeteler Kirmasti'ye gelerek kasabayı denetime aldılar. Akıncılar Balıkesir'de 9 gün sürecek geçici bir yönetim kurdular. Steryadis akşam İngliz Iron Duke gemisine sığınırken, bütün Yunan memurlar da İzmir'i terk etti. İzmir'deki İngilizlerin şehirden ayrılmalarına karar verildi. Müttefikler Yunanistan adına ateşkes önerdiler. Rauf Bey ateşkes önerisi hakkında Meclis gizli oturumunda bilgi verdi. Yunan hükümeti istifa etti. Meclis medeni aleme çağrı yaparak Yunan ordusunun tahrip ve yağmasına engel olunmasını istedi. Yunanlılar Ahmetli'de halkı binalara sokarak ateşe verdiler. Yunanlılar Turgutlu'dan Nif'e çekildiler. Manisa Yunan asker kaçaklarıyla doldu.[104] Birinci Ordu ileri birlikleri yanmış haldeki Turgutlu'ya girdiler.[105]

8 Eylül tarihli gazetelerde bu gelişmeler kısmen yer alıyor. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin haberleri İstanbul gazetelerine göre daha güncel: "*İzmir'e gelenler*", "*Tayyarecilerimizi taltif*", "*Hilali, Bursa ve İzmir'e ilk götürenler*", "*Yunanlılar ve Londra efkâr-ı umumiyesi*", "*İstirdat edilen yerlerimizde*", "*Anadolu'yu tahliye*", "*İzmir ne halde?*".[106] *Vakit* 8 Eylül'de ilk sayfada, sayfa genişliğinde çerçeve yazı geleneğini sürdürüyor. Çerçeve içinde şöyle deniliyor: "*Yunan ordusunun şimal grubu da kati bir hezimete uğramıştır. Ordu bütün malzemesini barakarak kaçmaktadır. Dün akşam Beyoğlu mehafil-i mevsukasına gelen haberlere göre Yunan ordusunun vaziyeti ümitsizdir. Dün akşam İzmit'ten gelen haberlere göre Bursa, Alaşehir, Simav, Manisa, Nazilli, Denizli, Mudanya istirdat edilmiş ve Bandırma - Balıkesir hattı kesilmiştir. Yunanlılar dün mütttefikler vasıtasıyla Ankara hükümetine mütareke teklif etmişlerdir.*"[107] *Vakit*'in bu en güncel özet haberini, verilen bazı bilgiler yoluyla denetleyebiliriz. Mesela

---

102 *Vakit*, 7 Eylül 1338/1922, s. 2.
103 *Vakit*, 7 Eylül 1338/1922, s. 3.
104 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 639-642.
105 Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 230
106 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 647-648. *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1922, s. 1.
107 *Vakit*, 8 Eylül 1338/1922, s. 1.

7 Eylül'de kurtulduğu belirtilen yerlerin sırasıyla kurtuluş tarihleri Eylül 1922 itibariyle şöyledir: Bursa 10, Alaşehir 5, Simav 4, Manisa 8, Nazilli 5, Denizli işgal edilmedi ve Mudanya 12. Hiç 7 Eylül tarihli yok. Dolayısıyla hiçbiri doğru tarih içermiyor. Tarihler ya öncesi ya da sonrasına ait.

8 Eylül tarihli gazetenin ilk sayfasındaki diğer haberlerden ilki, "*Düşmanın kati mağlubiyetine dair İzmit'ten gelen son haberler*" şeklindedir. Hemen altında haberin özeti şöyle veriliyor: "*Düşmandan şimdiye kadar 40 bin esir, 3.000 zabit, 284 top, 1.400 otomobil, 1.200 makineli tüfek, 4.000 otomatik, birçok elbise ve levazım alınmıştır. Düşmanın telefatı 30 bini mütecavizdir.*" Bu bilgilerin İzmit'ten gelen bir yolcu tarafından verildiği, 6 Eylül tarihli resmi tebliğde yer aldığı, ancak bu tarihli bir resmi tebliğin varlığının da duyulmadığı belirtilmektedir. "*Yunanistan mütareke talebinde bulundu*" başlıklı haberde, Fransa, İngiltere ve İtalya olağanüstü komiserlikleri baştercümanlarının Yunanistan'ın teklifini Ankara temsilcisi Hamit Bey'e verdikleri belirtilmektedir. "*Ortada düşman kalmadı*" başlığı altında, Ali Fuat Paşa'nın Kocaeli'ye gönderdiği telgrafta yer alan bu ifade kullanılmaktadır. "*Kıtaatımız İzmir'in önündedir*" başlıklı haberde, birliklerimizin İzmir'in yakınlarında oldukları ve yarın İzmir'e girerek Cuma namazını İzmir'de kılmalarının muhtemel olduğu vurgulanıyor. "*5 ve 6 Eylül tarihli Yunan tebliğleri*" başlığı altında, bu tarihli tebliğlerdeki bilgiler özetlenmektedir. Gazetenin cephe gelişmeleriyle ilgili en güncel haberleri bile güncel değil. Anadolu ile haberleşme oluşturulmuş olmasına rağmen, tahminler veya Beyoğlu çevrelerindeki söylentiler üzerinden haber oluşturulduğu anlaşılıyor.[108]

Vakit'in 8 Eylül'deki başyazısı "*Mütareke istiyorlar*" başlığını taşıyor. Yazıda "*Akılsız başın derdini ayak çeker*" sözünden sonra şöyle deniliyor: "*Bundan beş altı ay evvel ortaya atılan mütareke teklifini biz reddetmemiştik. Anadolu'nun tahliyesi şartıyla kabul etmiştik. Yunanlılar akıl edip de şartımızı o zaman kabul etselerdi, resmi tebliğlerinde geri tecemmü diye yad edilen mütemadi ve perişan kaçışlarla ayaklarına dert çektirmelerine mahal kalmazdı.*" Zamanında barış yoluyla çekilmediği Anadolu'dan, şimdi silah zoruyla kaçan Yunanlıların, İtilaf Devletleri aracılığıyla ateşkes istemesi üzerine yorum yapılıyor. Yunanlıların mütareke için Doğu Trakya'yı boşaltarak bize teslim etmesi gerektiği vurgulanıyor.[109]

İkinci sayfadaki konuyla ilgili haber başlıkları şunlardır: "*Mütareke şartları*", "*Bursamız ve Manisa Akhisar'ın istirdadı*", "*İzmir üzerinde bir tayyare filosu*", "*Taarruzun ilk beyannamesi*", "*Bir tayyare filosunun cepheye hareketi*", "*Askeri mülahaza: Yunanistan'ın bakıyyetüssüyufu*", "*İzmir'de 200 bin mülteci toplandı*", "*Trikopis'in esareti nasıl bildirildi*", "*Ordumuzun zaferi katidir*",

---

108 *Vakit*, 8 Eylül 1338/1922, s. 1.

109 Ahmet Emin, "Mütareke İstiyorlar", *Vakit*, 8 Eylül 1338/1922, s. 1.

"*Şark'ta sulhün tesisi çaresi*", "*İngiliz matbuatı*", "*Tan'ın makalesi*" ve "*İngiliz kabinesi ictimaa davet edildi*".[110] 8 Eylül'de de taarruz haberleri üçüncü sayfaya taşmış görünüyor: "*Büyük Millet Meclisi'nde heyecanlı bir celse*", "*Düşman bir ordu intizamını kaybetti*", "*Mudanya muhacirleri*" ve "*Venedik konferansı*".[111]

8 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

8 Eylül günü gelişmelerinin özeti: İsmet Paşa Süvari Kolordusu'nun bir an önce İzmir'e yetişmesini ve şehri teslim almasını emretti. Yunan birlikleri İzmir'i bütünüyle boşalttı. Şehir Rum ve Ermeni muhafızlara bırakıldı. Şehre binlerce mülteci akın etti. Müttefikler şehri teslim için yer bildirilmesini istediler. Cevap olarak teslim heyetinin beyaz bayrakla Turgutlu'ya gelmesi istendi. Yunanlılar Rum göçmenleri için Müttefik ülkelerden gemi, yiyecek ve çadır istedi. Türk ordusu Manisa'ya girdi, evsizler Rum köylerine yerleştirilmeye başlandı. Balya, Nif, Selçuk, Saruhanlı ve Sarıgöl kurtarıldı. Müttefikler Bursa'nın yakılmaması için Yunanistan'a nota verdiler. M. Kemal Paşa Rauf Bey'e, Kocaeli ve Eskişehir yönünden çekilen düşmanın takip edildiğini bildirdi. Zafer kutlamaları sürüyor. Eyüp ve Beykoz'da şenlik yapıldı. Ayasofya'da mevlit okutuldu, Ankara Namazgah'ta topanan halk şükranda bulundu.[112]

9 Eylül tarihli gazetelerde 8 Eylül'ün yansımaları: Genelde yarın İzmir'e girileceği vurgulanıyor. Bazıları her an girebileceğini yazıyor.[113] *Hâkimiyet-i Milliye* şu başlıklarla cephe haberlerini veriyor: "*General Trikopis'in esareti*", "*Mütareke ve Fransa-İngiltere muhaberesi*", "*İstanbul'da zafer şenliği*", "*İzmirimizde ecnebi harp gemileri*", "*Trikopis ile Dusmanis'e salahiyet*".[114] Basının gelişmelerin hızına yetişemediği anlaşılıyor. 9 Eylül tarihli *Vakit*'te de öncekiler gibi sayfa genişliğinde çerçeve içi haberler yer alıyor: "*Kıtaatımız İzmir kapılarındadır. Şehirde büyük bir heyecan hüküm sürmekte ve her an ordumuzun İzmir'e duhulüne intizar edilmektedir. Dün müdafaacılarla asker firarileri arasında müsademeler vukuubulmuştur. Balıkesir gönüllü müfrezelerimiz tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle düşmanın en mühim bir ricat yolu kapanmıştır. Vaziyetin vehametini Yunanlılar da itiraf etmektedir. Atina'da müsademeler başlamıştır. Hükümet sokaklarda devriyeler gezdiriyor.*" Bu çerçeve haber özetlerinin altındaki, "*Yunan ordusu her taraftan demir bir çenber içine alınmış ve ricat yolları kapanmıştır*" başlıklı haberde, "*dün aldığımız mevsuk haberlere göre*"

---

110 *Vakit*, 8 Eylül 1338/1922, s. 2.
111 *Vakit*, 8 Eylül 1338/1922, s. 3.
112 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 644-646.
113 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 651.
114 *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1922, s. 1.

denilerek, şu özet yapılıyor: "*Bandırma'dan sonra Balıkesir de gönüllü müfrezelerimiz tarafından işgal edilmiştir. Bursa'nın üç gün evvel Yunanlılar tarafından tahliye edildiği tahakkuk etmektedir. Yunan ordusu için hiçbir halas ümidi kalmamıştır.*" Haberde, Roma 7 Eylül kaynaklı olarak, Bursa'nın tahliye edildiğinin teyit edildiği vurgulanıyor ki doğru değil. Bursa 10 Eylül'de kurtarılacaktır. "*İzmir'de kanlı müsademeler başladı*" başlıklı ve "*mevsuk malumat alan Beyoğlu mehafili*" kaynaklı haberde, "*dün müdafaacılarla asker firarileri arasında kanlı müsademeler vukua gelmiştir. Birçok telefat vardır*" deniliyor. Müdafaacılar, "*bir mukavemet teşkilatı vücuda getirmek isteyen*"ler olarak tanımlanıyor. "*Ankara'da iki garnizon tesisi*" başlığı altında, Yunan esirlerinin yakında Ankara'ya nakledileceği, bu yüzden subay ve erler için iki "*üsera garnizonu*" kurulduğu belirtiliyor. "*Tahlis edilen menatıktan bir telgraf*" başlığı altında, "*Bayramiçliler Yunan itisafından kurtulmalarını tesid ediyorlar*" deniliyor. Bu kutlamaları anlatan bir telgrafa yer veriliyor. "*Yunan kabinesinin istifası*" başlıklı haberde, yeni hükümetin kurulması için görevlendirme yapıldığı belirtiliyor. Paris 7 Eylül mahreçli bir haber, "*Yunan zayiatı 50 bin*" başlığını taşıyor. Bu sayının 15 bininin esirleri kapsadığı belirtiliyor. "*Şimal grupları da kaçıyor*" başlıklı ve Atina 6 Eylül çıkışlı haberde Bursa, Bandırma ve Karabiga'nın tahliyesinin itiraf edildiği vurgulanıyor. "*İngiliz kabinesinin müzakeratı*" başlıklı ve Paris 8 Eylül çıkışlı haberde, Doğu'da barışın esaslarının belirlenmesi için konferans toplanması öngörülüyormuş.[115]

Ahmet Emin imzalı başyazıda, "*milli taleplerimiz dün ne ise bugün de odur*" deniliyor. "*Anadolu'da mevcut vaziyet iyice tahlil edilecek olursa, görülür ki (...) mütarekeden maksat, muhasematın mahdut veya gayrı mahdut bir zaman için tatil edilmesidir. Bizim bilaşart bu manada bir mütareke akdine razı olabilmemizi tasavvur etmek büyük bir safdilliktir*" denilerek, Yunanistan'ın tahliye şartıyla mütareke istemesinin anlamsızlığı vurgulanıyor.[116]

İkinci sayfadaki konu ile ilgili haber ve yorum başlıkları şöyle: "*Askeri mülahaza: Ordumuz vazifesini ikmal edecektir*", "*Mütarekeyi hangi şartlarla kabul edebiliriz*", "*Nazilli ve Söğüt hakkında resmi haberler*", "*Atina'da müsademeler başladı*", "*Mütareke hakkında Fransa'nın cevabı*", "*Artık Yunanlılar da itirafa başladılar*", "*Ayasofya camiinde dünkü mevlid*", "*Fethi Bey*", "*Çanakkale'de*", "*Eskişehir'deki tahribat*", "*Türk zaferi ve İngiliz matbuatı*", "*İstifa mı edecek?*", "*Rezalet-İhanet*", "*Trikopis'in esareti*". Taarruz haberlerinin üçüncü sayfada da yer aldığı görülüyor. Haber ve yorum başlıkları şöyle: "*Palikarya! Nereye?*", "*İzmir'in Yunan İdaresinde son günleri*", "*Karşı gazeteleri*", "*Fener alayları*", "*Venedik konferansı*".[117]

---

[115] *Vakit*, 9 Eylül 1338/1922, s. 1.
[116] Ahmet Emin, "Zafer ve İtidal", *Vakit*, 9 Eylül 1338/1922, s. 1.
[117] *Vakit*, 9 Eylül 1338/1922, s. 2-3.

9 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

9 Eylül günü gelişmelerinin özeti: Türk ordusu İzmir'e girdi. Yüzbaşı Şerefeddin Bey Hükümet konağına Türk bayrağını çekti. Yüzbaşı Zeki komutanlık dairesine, Binbaşı Reşat da Kadifekale'ye bayrak çektiler. Rumlar kendilerini gemilere atıyorlar. İtilaf Devletleri Komiserleri sabah Iron Duke gemisinde toplanarak şehrin en yakın Türk komutanına teslimini kararlaştırdılar. Fransız telsizi ile İzmir'in alındığı Ankara, İstanbul ve Doğu Cephesi Komutanlığı'na bildirildi. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa İzmir'in düzeniyle ilgili iki numaralı talimatı yayınladı. M. Kemal Paşa akşam üzeri Nif'e geldi. Belkahve'den İzmir'i seyretti. Yunanlılar Edremit'ten çekildiler. Menemen yakılmadan kurtarıldı. Seydiköy kurtarıldı. Bursa'da kargaşa var. Ova köyleri yanıyor. Çekilen Yunan Bağımsız Tümeni, Kırkağaç'ı işgal ederek geceyi burada geçirdi. Rumlar Tümen'le beraber göçe hazırlanıyor. Yunan Üçüncü Kolordusu gece Bandırma, Gemlik ve Mudanya limanlarından Trakya'ya hareket etti. İngilizler Venedik Konferansı için Anadolu'daki gelişmeleri beklemeyi tercih etti. İstanbul'un semtlerinde İzmir'in alınması kutlanıyor. Aynı şekilde muhtelif şehirlerde kutlamalar yapılıyor.[118] Süvarilerimiz saat on buçukta İzmir şehrine girdiler ve halkın gözyaşlarıyla karşılandılar.[119]

10 Eylül tarihli gazetelerin çoğu, İzmir'in 9 Eylül Cumartesi günü kurtarıldığını yazdı. *Hâkimiyet-i Milliye* süvarilerimizin öğleden önce İzmir'e girdiğini yazarken,[120] İstanbul gazeteleri akşama doğru girildiğini yazıyorlar. Yine de son zamanların en güncel gazeteleri 10 Eylül'de çıkmıştır denilebilir. *Vakit* gazetesi ilk sayfada sayfa genişliğinde çerçeve geleneğini devam ettiriyor. Çerçeve içinde şu bilgiler var: "*Süvari kıtaatımız dün saat dört ile beş arasında İzmir'e dahil olmuş ve İzmir Kalesi'nde şanlı bayrağımız temevvüc etmeğe başlamıştır. Son haberlere nazaran şehirde büyük bir sükûn hüküm sürmektedir. Şehrimizdeki Yunan heyet-i askeriyesi dün müfarekat etmiştir. Atina'dan 24 saatten beri hiçbir telgraf gelmediğinden Yunanistan'da mühim vakayii zuhur ettiği anlaşılmaktadır. Yunanlılar Çatalca'daki kuvvetlerini de geriye çekmeye başlamışlardır.*" Çerçeve yazının altında, İzmir fotoğraflarıyla birlikte şehrin teslimi ile ilgili telgraflara yer veriliyor. Hemen yanında, "*Bursa'da vaziyet*" başlığı altında Yunanlıların şehirden çekildikleri ve sahile 100 bin Rum'un toplandığı belirtiliyor. "*Bursamızın istirdadı*" başlıklı haberde, İzmit'ten gelen özel haberlere göre, Bursa'nın kurtulduğu haberi perşembe akşamı teyit edilmiş. "*Emsalsiz bir hezimet*" başlığı altındaki İzmir 8 Eylül

---

[118] Zeki Sanhan, *a.g.e.*, s.647-650.
[119] *İstiklal Harbi ile İlgili*, s. 178-179.
[120] *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1922/1338, s. 1: "*Süvarilerimiz cumartesi günü öğleden evvel 10.30'da İzmir'e girmiştir. İzmirliler bu suretle Yunan kabusunda müebbeden kurtuldular.*"

çıkışlı haberde, Yunanlıların yenilgisinin askerlik tarihinde benzerinin olmadığı vurgulanmaktadır. "*Atina'dan haber yok*" başlığı altında, 24 saattir haber gelmediği yazılıyor. "*Mütareke teklifine Ankara'nın cevabı*" başlıklı haberde ateşkes teklifinin Bakşumandanlığa iletildiği ve cevabın beklendiği belirtiliyor. "*Bir Mustafa Kemal Paşa aranıyor*" haberine göre, Rumca gazetelerin Yunanistan'ın kurtuluşunun ancak Mustafa Kemal gibi bir Yunanlıyla olabileceğini yazdıkları belirtiliyor. "*Yunan hezimeti hakkında son haberler*" başlıklı ve Paris 8 Eylül mahreçli haberde, resmi kaynaklara göre Yunanlılardan şu ana kadar 700 top, 950 otomobil, 11 tayyare, 2.000 mitralyoz elde edilmiş, 500 subay ve 12.000 er esir alınmıştır. Üç Yunan tümeni de tamamen imha edilmiştir. "*6 ve 7 Eylül tarihli tebliğ-i resmiler*" başlıklı haberde, bu resmi tebliğlerdeki durum aktarılmaktadır. "*Ferid Paşa bugün İstanbul'a geliyor*" başlığı altında, Damat Ferit'in Avrupa'dan İstanbul'a dönmek üzere yola çıktığı belirtilirken, İzmir'in işgalinin başlıca müsebbiblerinden birisi olarak tanımlanmaktadır. "*İstanbul da Yunanlılardan temizleniyor*" başlığı altında, Yunan askeri heyetinin İstanbul'dan ayrılmasına vurgu yapılıyor. "*Müttefiklerin Atina'da bir teşebbüsü*" başlığı altında, müttefiklerin İslamlara karşı Yunan mezalimine dikkat çektikleri belirtiliyor.[121]

Gazetenin 10 Eylül tarihli sayısındaki başyazı, "*İkinci fetih*" başlığını taşıyor. Yazının bazı kısımları şöyledir: "*Dün İstanbul'da büyük bir bayram günü hali vardı. Allı beyazlı bayraklardan mürekkep bir çerçeve içinde, İstanbul'un bütün Türk ve Müslüman halkı en tatlı saadet dakikaları geçiriyor idi. Her çehrede vakarla karışık sevinç izleri okunuyordu. Beyoğlu'ndan dalgın dalgın İstanbul tarafına geçen bir insan, birdenbire gözünü açınca kendini şevkle, saadetle dolu başka bir alemde buluyor. Göğsünün derin bir iftiharla kabardığı, geçen acı günlerin teraküm ettirdiği bütün azab ve ıztırapların bir an içinde mütekasif bir sevince inkılab etdiğini hissediyordu. (...) Bugün bizimle beraber bütün Türklük ve Müslümanlık alemi seviniyor. İnsaniyet aleminin de sevinmesi lazımdır. Çünkü bizim hülyamız hakkın haksızlığa, mazbut milliyet prensiplerinin mecnunca bir emperyalizme galebe etmesi demektir. (...) Bu şekil ve mahiyette bir zafer, hiçbir zaman sırf hissiyatı tatmin edecek bir fırsat diye telakki edilemez. Birtakım sathi emelleri, kinleri, hatta en meşru intikam hislerini tatmine vasıta olamaz. Biz harbi, neticeleri ince hesap ederek soğuk kanla çalışmak suretiyle kazandık sulhü de aynı suretle kazanacağız.*"[122]

Gazetenin ikinci sayfası yine taarruzla ilgili haber ve yorumlara ayrılmıştır. M. N. İmzalı "*Askeri mülahaza: İlk hedefe vardık*" başlıklı yorum yazısına, bu satırların okuyucular tarafından görüldüğü sırada şanlı bayrağımızın "*İzmir afakında*" dalgalanmakta olacağı belirtilerek başlanıyor. "*Türk milleti*

---

[121] *Vakit*, 10 Eylül 1338/1922, s. 1.

[122] Ahmet Emin, "İkinci Fetih", *Vakit*, 10 Eylül 1338/1922, s. 1.

ve ordusu tarihe büyük bir şaheser -ilk makalemizde tavsif ettiğimiz vechile- bir mucize daha hediye etmiş oldu" denilerek, bu mucizeyi izah etmek için şu tarihçe yapılıyor: "*15 Mayıs 1919'da sabahleyin şafakla beraber İzmir'e ayak basan hain ve katil düşman, karşısında birkaç hasta ve alil askerden, bir miktar müdafaasız zabitten başka birşey bulamadığı için kendini ejderha zan ederek her tarafa saldırmış, yirmi dört saat muntazaman katliam ve yağmagerlik etmiş, namütenahi masum kanı içmişti. // Günler, seneler geçtikçe bu ejderha büyüdü; vahşet ve hunharlıklarını da artırdı, müdafaasız memleketlerimiz üzerindeki caniyane istilasını mütemadiyen büyüttü. Bir raddeye geldi ki artık kendini hakikaten namağlup zannediyordu. Fakat en büyük felaket zamanlarında bile harikalar yaratan Türk milleti de bir taraftan hasmının her tecavüzüne, her cinayetine cismiyle, kanıyla mukavemet ederken, diğer taraftan dişi ile, tırnağıyla çalışarak hiç kimsenin hayalinden bile geçiremediği derecede mükemmel kuvvetler, ordular vücuda getirdi. Nihayet vatanını bu hain düşmandan kurtarmak için başka hiçbir vasıta kalmadığına kanaat getirdikten sonra yıldırım gibi düşman ordularının üzerine atıldı. // Üç sene ve üç aydan beri Yunanistan'ın bütün mevcudiyet-i maneviye ve maddiyesini ve büyüklerinin namütenahi muavenet ve teşvikatını sarf eden Anadolumuza yığdığı 180.000 kişilik ordusuyla üç senelik tahkimatını Türk ordusu 15 günde hak ile yeksan etti. Bu kudret-i askeriyenin tarihte bir misalini bulmak cidden müteassirdir. Bu 15 gün zarfında ordumuz bugünkü havarık-ı fenniyenin bütün vesait-i mükemmeliyesiyle tahkim ve techiz edilen laakal 15 mevki-i müstahkem zabt etmiş, en aşağı 500 kilometre mesafe yürümüş; en mükemmel esliha, mühimmat ve tezhizata malik 3 düşman kolordusunu imha etmiştir.*" Yazının sonunda şöyle deniliyor: "*Hülasa ordumuz nispeten asgari zayiat ve fedakarlıkla asırlık düşmanını yerlere sermiş, onu muhakkirane çiğneyerek ilk hedefine varmıştır. Bundan dolayı Türkiye parlak ve keskin süngülerine dayanarak yüksek gayesine kavuşacak, mutlaka diğer hedeflerini de istirdat edecektir.*"[123]

İkinci sayfadaki konuyla ilgili diğer haberler şunlardır: "*Büyük Millet Meclisi'nin protestosu*" başlıklı haberde, Yunan ordularının çekilirken yaptıkları mezalimin bütün devletler ve kamuoyu nezdinde kınandığı bildiriye yer veriliyor. "*Anesti'nin tehdidi*" başlıklı ve 8 Eylül Atina kaynaklı haberde, aleyhinde basında çok yayın yapıldığı, devamı halinde Anesti'nin baklayı ağzından çıkaracağı vurgulanıyor. "*Bulgaristan mektupları Yunan hezimetinin beklenen neticeleri*" başlıklı ve Vicdani imzalı Filibe'den gönderilen yazıda, Yunan mağlubiyetinin Balkanlılar arasındaki etkisinden ve Balkanlıların bundan menfaat sağlama çabalarından söz ediliyor. "*Türk zaferi ve Fransız matbuatı*" başlıklı heberde, zaferin Fransız gazetelerindeki yansımalarına

---

123 M.N., "Askeri Mülahaza: İlk Hedefe Vardık", *Vakit*, 10 Eylül 1338/1922, s. 2.

değiniliyor. "*Vaziyet hakkında İngilizler ne düşünüyorlarmış*" başlıklı haberde de İngiliz gazetelerindeki yansımalar ele alınıyor. "*Karşı gazeteleri*" başlığı altında Beyoğlu'ndaki azınlık ve yabancı gazetelerinin konuyla ilgili yayınlarına değiniliyor. Taarruz ve zafere ilişkin haber ve yorumlar üçüncü sayfada da yer alıyor. "*Son zamanlarda mütarekeler nasıl yapılıyor?*" başlıklı yazıda ateşkesin gündemde olması dolayısıyla konu ele alınıyor. "*Fener alayı*" başlığı altında Darülfünun tarafından bu akşam düzenlenecek olan alayın programı veriliyor.[124]

10 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

10 Eylül günü gelişmelerinin özeti: Türk öncü birlikleri Bursa'yı kurtardı. Şehrin yakılmasını engellemek için Müttefik subaylardan oluşan bir grup İstanbul'dan Bursa'ya geldi. Yunanlılar saat 20.00'da Bursa'dan çekildi. Yunanlılar Gemlik'i boşalttılar. Geceyi Nif'te geçiren M. Kemal Paşa İzmir'e geldi. Sevgi gösterileriyle karşılanan M. Kemal Hükümet Konağı'na indi.[125] Şehirde başlayan yağmacılığı engellemek için önlemler alındı. Metropolit Hristostomos linç edildi. Yunan birlikleri Urla'dan gemilerle gidiyor. Yunan Bağımsız Tümeni gece yerli Rum ve Ermenilerle beraber Kırkağaç'tan hareket etti. Tümen Soma'dan geçti, Kınık'ta konakladı. Bergamalılar Tümen'in yiyecek ve arpa ihtiyacını karşıladıkları için şehre girmedi ve Dikili'ye geçti. Ankara, İstanbul ve muhtelif şehirlerde kurtuluş şenlikleri yapıldı. İstanbul Hükümeti, büyük zafer için Mustafa Kemal'i kutlamayı kararlaştırdı. Padişah, kutlamada bulunmayı reddetti. Tevfik Paşa, Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta kutlamalarını bildirdi. Avrupa'dan İstanbul'a gelen Damat Ferit Paşa, protestoya muhatap olmamak için doğrudan evine gitti.[126]

11 Eylül tarihli gazetelerde 10 Eylül tarihli gelişmelerin kısmen yansıdığı söylenebilir. 11 Eylül tarihli *Vakit* gazetesi ilk sayfada çerçeveli haber özeti uygulamasını terk etmiş. İlk haber Bursa ile ilgili: "*Hain Yunanlılar evvelki akşam Bursa ve Mudanya'ya çekilmişleridir*". Başlık altında, "*Şehirde asayişin muhafazası, yangın vukuuna meydan vermemek ve ordumuzun vürudunu müteakip şehri teslim ile çekilmek üzere*" Müttefiklerin İstanbul'daki yetkililerinin Bursa'ya bir heyet gönderdiği belirtiliyor. Yunan kuvvetlerinin 7 Eylül'de Bursa civarındaki yenilgiden sonra kaçmaya başladıkları, ordumuzun bu kundakçılara cezasını vereceği vurgulanıyor. "*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir'de*" başlıklı haberde, şehrin kurtarılışı ile ilgili bilgiler veriliyor. Birliklerimizin İzmir'e on bir buçukta girdikleri, halkın sevgi gösterileriyle karşılandıkları, şehirde kalan Yunan subay ve erlerinin toplandığı

124 *Vakit*, 10 Eylül 1338/1922, s. 2-3.
125 Cevdet Kerim İncedayı, *a.g.e.*, s. 232.
126 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s.652-655.

belirtiliyor. "*Üsera ve ganaim miktarı artıyor*" başlığı altında rakamlar yenileniyor. "*Midilli ve Sakız'da galeyan*" haberine göre, halkın Yunanistan'dan ayrılarak Türkiye ile birleşmek istediği belirtiliyor. "*Mütareke için dört şart*" başlığı altında: "*1-Düşman bulunduğu yerleri eslihasıyle bilakaydüşart teslim etmeli, 2-Anadolu ve Trakya'ya ait iddialardan feragat etmeli, 3-Tahribatı ve mesarifimizi tazmin etmeli, 4-Mesulleri muhakeme için teslim etmeli.*" Ankara 9 Eylül kaynaklı haberde, dört şart böyle özetleniyor. Ama bu dört şartı kimin söylediği belli değil. Nitekim haberin son kısmında mütareke teklifine Ankara'nın henüz cevap vermediği belirtiliyor. "*8 Eylül tarihli tebliğ-i resmi*" başlığı altında tebliğin metni veriliyor. "*Yunan cenup grubunun akıbeti*" başlıklı haberde, dağılan Yunan ordusunun artıklarının esir alındıkları, kaçabilenlerin Çeşme veya diğer sahillere ulaşmaya çalıştıkları belirtiliyor.[127]

11 Eylül tarihli başyazı Almet Emin imzalı olup, "*Nefsimize galebemiz*" başlığını taşıyor. "*Türk milleti, tarihte misli pek az görülmüş derecede büyük bir galebe elde etti. Mevcudiyetini, istiklalini tehdit eden nihayetsiz tehlikeleri birer birer yıktı.*" denildikten sonra, Afyon'da başlayan ve İzmir'e ulaşan süreç özetleniyor. Sonra, "*Millî Mücadele'ye bütün kalbiyle iştirak eden İstanbul halkı da birkaç günden beri milletin fevkalade bayram günlerini pek vasi tezahürlerle tesid ediyor. Bu tezahürlerdeki şevk, hararet, samimiyet kalpleri iftiharla dolduracak bir derece ve mahiyettedir.*" deniliyor ve bu gibi durumlarda halkın hislerine yenilerek galeyana gelebildiğinden söz ediliyor. İstanbul halkının ise birkaç küçük istisna dışında hislerine galip geldiği vurgulanıyor. Birçok haksızlık ve vatansızlığın karşılığını milli hükümetin kanunlarına bırakmak gerektiği belirtiliyor. Kısas yoluna gidilmemesi gerektiği vurgulanarak, şöyle tamamlanıyor: "*En büyük zafer dakikamızda en büyük bir itidalle hereket edeceğiz. Onlardan pek başka olduğumuzu bu suretle de göstermeğe muvaffak olacağız.*"[128]

Gazetenin ikinci sayfası yine zaferle ilgili yazı ve haberler içeriyor. M. N. imzalı yazı, "*Askeri mülahaza: İzmir'den sonra*" başlığını taşıyor. Yazıda güçlü orduya malik olanların iyi dostları olduğu görüşü işleniyor. "*İzmir'in tahlisinden mütevellid intibalar*" başlığı altında İstanbul halkının İzmir'in kurtarılmasını milli davanın gerçekleşmesi yolunda kesin delil olarak gördüğü yorumu ele alınıyor. "*İstanbul'da vatanperverane tezahürat*" başlığı altında önceki akşam Fatih'ten Beyoğlu'na kadar yürünerek yapılan tezahürat anlatılıyor.[129]

---

[127] *Vakit*, 11 Eylül 1338/1922, s. 1.

[128] Ahmet Emin, "Nefsimize Galebemiz", *Vakit*, 11 Eylül 1338/1922, s. 1.

[129] *Vakit*, 11 Eylül 1338/1922, s. 2.

11 Eylül 1922 Gelişmeleri ve Yansıması

11 Eylül günü gelişmelerinin özeti: Mudanya boşaltıldı. Türk gençleri şehri korumaya aldı. Akıncılar Havran'ı kurtardı. Burhaniye ve Edremit de akıncıların eline geçti. Gemlik ve Orhaneli kurtarıldı. Urla ve Foça'ya çekilen Yunan birliklerinin takibi başladı. Bursa'nın kurtuluşu Meclis'te alkışlarla karşılandı. İzmir ve Bursa'nın kurtulması her yerde görülmemiş şenliklerle kutlanıyor. Topkapı sarayı'nda şehitler için mevlit okutturuldu. Mevlide Padişah, Abdülmecit, Tevfik Paşa ve kabinesi katıldı.[130]

12 Eylül tarihli gazeteler benzer haberleri veriyorlar. Çeşitli zafer haberleri ağırlıkta. *Vakit* ilk sayfada Bursa'nın önceki gün yani 10 Eylül'de kurtarılmasını haber yapıyor. "*Yunanlılar umum toplarını kaybettiler*" başlıklı haberde, Times gazetesinin bu bilgiyi vererek Yunan askerinde manevi kuvvet adına bir şey kalmadığını yazdığı aktarılıyor. "*Ankara'da zafer şenlikleri*" başlıklı haberde, Ankara'da sabahlara kadar İzmir'in kurtuluşu için şenlik yapıldığı belirtiliyor. "*Evvelki geceki zafer alayı*" haberinde İstanbul'daki muazzam zafer alayı konu ediliyor. "*Kral Kostantin'in beyannamesi*" haberinde, Kral'ın Yunan halkını teselliye çalışırken itaate de davet ettiği belirtiliyor. "*Yunan askerleri arasında isyan*" ve "*Yunanistan'da seferberliğin hitamı*" haberleri yenilginin sonuçları olarak veriliyor.[131]

Gazetenin Ahmet Emin imzalı başyazısı "*Müessif taşkınlıklar*" başlığını taşıyor. Daha önceki başmakalesinde konuya değindiğini, bazı binaların camlarının kırıldığını ve şehirde cam ihtikârının başladığını, camları satın alan sendika ila cam kırılmasının ilişkili olduğunun bile konuşulduğu vurgulanıyor. Kilikya'daki Ermenilerin tahliyesi sırasında BMM hükümetinin önlem alarak taşkınlıklara engel olduğunu ve dolayısıyla, birkaç kişinin hislerini tatmin için karşı tarafa koz verilmediğini belirtiyor. Yazı şöyle devam ediyor: "*Milli ordumuz bu defa harikalı bir zafer yürüyüşü ile İzmir'i alırken de en küçük bir taşkınlığa tahammül etmemiş ve mevcut her türlü hesapların tesviye ve tasfiye edilmesinin muntazam ve kanuni hükümet kuvvetlerine bırakmasını istemiştir. Milli hükümetimiz memleketin menfaatini bu noktada görürken ve neşrettiği resmi beyanname mucibince de İstanbul halkından vekar ve itidal beklerken, İstanbul'da taşkınlıklarda bulunmak pek çirkin ve münasebetsiz bir harekettir. Biz fenalık yapanlara bu günlerde yapabileceğimiz en büyük hakaret, hepsini yok farzetmek ve en büyük bir heyecan karşısında bile irademizi kaybetmeyeceğimizi ve kendi seviyelerine düşmeyeceğimizi ortaya koymaktır. (...) sözümüzün hülasası şudur: Pek haklı ve pek tabii olan şevk ve sürurumuzu izhar etmeliyiz. Fakat bunu yaparken bir saniyelik keyfimiz için memleketin daimî menfaatlerine el uzatmamalıyız. Bu büyük zaferden sonra*

130 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s.657-658.
131 *Vakit*, 12 Eylül 1338/1922, s. 1.

memleketin menfaati, tahrip sahasında değil, say ve imar sahalarında zaferler ihraz etmektedir."[132]

İkinci sayfada da zafere ilişkin haber ve yorumlar bulunmaktadır. M. N. İmzalı "*Askeri mülahaza: Mütareke şartları*" başlıklı yazıda, Anadolu Ajansı'nın özetleyerek verdiği 4 maddelik ateşkes şartları yorumlanıyor. "*Yunanlılar İzmir'den nasıl çekildiler?*" başlığı altında, İzmir'in işgalinden 12 saat önce şehirden ayrılan birisinin verdiği bilgiler aktarılıyor. "*Yunan hezimeti ve Fransız matbuatı*" başlığı altında, Fransız gazetelerinin yorumları veriliyor. "*Kırılan camlar*" başlıklı haber-yorumda şöyle deniliyor: "*Evvelki akşamki tezahürler esnasında cam kırmak birdenbire moda halini almış, Galata, Beyoğlu, Şişli cihetlerinde pek çok camlar kırılmıştır. Bu suretle tecavüze uğrayan ev ve dükkanlar arasında her unsura mensup olanlar vardır.*" Haberde yapılan tecavüzlerin, bir kısım Türk olmayan kışkırtıcıların eseri olduğu vurgulanıyor.[133] Zafere ilişkin yazılar üçüncü sayfada da var: "*Yunanistan tezebzüb ve hükümetsizlik içinde*", Fatma Aliye imzalı "*Mecruhlarımıza imdat*" başlıklı yazı ve "*İzmir'e giren kuvvetlerimiz*" başlıklı haber.[134]

Sonuç

Büyük Taarruz'un başlamasıyla, İzmir ve Bursa'nın kurtuluşu arasındaki dönem ele alınmaya çalışılmıştır. *Vakit* gazetesi de diğer İstanbul gazeteleri gibi taarruz haberlerini çok geç ve eksik vermek zorunda kalmıştır. Bunun başlıca sebebi, taarruz başlamadan önce Anadolu'nun İstanbul ve dış dünya ile iletişim ve ulaşım bağlantılarının koparılmış olmasıdır. Yine de İstanbul gazetelerinden hiçbirinin uzun süre cepheye gazeteci göndermemiş olması ilginçtir. Türk ordusunun İzmir'e girdiği sıralarda gazetecilerin Anadolu'ya geçmeye başladıklarını, muharebeleri değil, sonuçlarını görebildikleri haberler yapabildikleri söylenebilir.

Büyük Taarruz sürecinde Anadolu'da çıkan gazetelerin belli başlıları olayları daha iyi aktarabilmişlerdir. Özellikle *Hâkimiyet-i Milliye*. Bir İstanbul gazetesi olarak *Vakit*, taarruzla ilgili haberleri diğer İstanbul gazeteleri gibi yabancı ajans veya gazetelerden izlemek durumunda kalmıştır. Ayrıca hususi muhabirlerin haberleri de önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu ile haberleşme bağlantısının 25 Ağustos'tan itibaren kesik olması yüzünden taarruz haberleri çoğunlukla güncel olamamıştır. Bağlantının yeniden kurulduğu 4 Eylül sonrasında cephe olayları ve bağlı gelişmelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bir de spekülatif haberlerin de ciddi boyutta olduğu söylenebilir. Haberleşme bağlantısına rağmen, cephe gelişmeleriyle ilgili

---

[132] Ahmet Emin, "Müessif Taşkınlıklar", *Vakit*, 12 Eylül 1338/1922, s. 1.
[133] *Vakit*, 12 Eylül 1338/1922, s. 2.
[134] *Vakit*, 12 Eylül 1338/1922, s. 23

birçok haberin kaynağının "Beyoğlu mahfilleri" olması ilginçtir. Bir başka dikkat çeken husus da artan cephe haberlerindeki içerik zayıflığıdır. Birçok haberin içeriği başlığından fazla değildir.

Sonuç itibariyle taarruz ve zaferle ilgili gelişmeleri içeren haberlerde gazeteler arasında farklılıklar olduğu gibi, aynı gazetenin aynı konuyu farklı günlerde farklı ele aldığı da görülebilir. Bu bakımdan Vakit gazetesinin Büyük Taarruz'a ilişkin haber ve yorum serüveni, İstanbul basınının genelinden çok farklı olmamakla beraber, gelişmeleri olumlu beklentiyle yansıtmaya çalıştığı ve kamuoyu oluşturmuş olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

EVANS, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* Milliyet, İstanbul 1972.

(ATATÜRK), Gazi Mustafa Kemal *Nutuk-Söylev*, II. Cilt, TTK, Ankara 1987.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Haz. Muhammet Safi, YKY, İstanbul 2007.

İNUĞUR, Nuri, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul 1992.

İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar, Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara 1994.

SALAHİ R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, TTK, Ankara 1986.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* IV, TTK, Ankara 1996.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), II. Cilt, 6. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos - 18 Eylül 1922), II. Cilt, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay, Ankara 1995.

Gazete Makaleleri

Ahmet Emin, "Bir Hülyanın Bedeli", *Vakit*, 5 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "Bir Zihniyetin Tahlili", *Vakit*, 2 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "İkinci Fetih", *Vakit*, 10 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "İntizar Günleri", *Vakit*, 30 Ağustos 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "İstanbul'un Borcu", *Vakit*, 6 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "Müessif Taşkınlıklar", *Vakit*, 12 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "Mütareke İstiyorlar", *Vakit*, 8 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "Nefsimize Galebemiz", *Vakit*, 11 Eylül 1338/1922, s. 1.

Ahmet Emin, "Siyasi Ric'at", *Vakit*, 3 Eylül 1338/1922, s. 1.
Ahmet Emin, "Son Söz Silahların...", *Vakit*, 29 Ağustos 1338/1922, s. 1.
Ahmet Emin, "Son vaziyet", *Vakit*, 7 Eylül 1338/1922, s. 1.
Ahmet Emin, "Yunan Gafleti", *Vakit*, 1 Eylül 1338/1922, s. 1.
Ahmet Emin, "Zafer ve İtidal", *Vakit*, 9 Eylül 1338/1922, s. 1.
Ahmet Şükrü, "Venedik Konferansı", *Vakit*, 26 Ağustos 1338/1922, s. 1.
M.N., "Askeri Mülahaza Afyonkarahisarı Muzafferiyeti", *Vakit*, 31 Ağustos 1338/1922, s. 1.
M.N., "Askeri Mülahaza: İlk Hedefe Vardık", *Vakit*, 10 Eylül 1338/1922, s. 2.
M.N., "Askeri Mülahaza: Ordumuz Bir Şaheser Yaratıyor", *Vakit*, 30 Ağustos 1338/1922, s. 1.
M.N., "Askeri Mülahaza: Ordumuzun Şiddetli Takipleri", *Vakit*, 3 Eylül 1338/1922, s. 1.
Mehmet Asım, "Ceza Saati", *Vakit*, 4 Eylül 1338/1922, s. 1.

Gazete Haberleri

Hâkimiyet-i Milliye, 28, 29 Ağustos 1922/1338; 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10 Eylül 1922/1338.
İkdam, 31 Ağustos 1338/1922.
Tevhidiefkar, 31 Ağustos 1338/1922.
Vakit, 26, 27, 28, 29, 30, 31 Ağustos 1338/1922; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 Eylül 1338/1922.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

GAYE-İ MİLLİYE GAZETESİ'NE GÖRE ADANA CEPHESİ

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK
Orcid No: 0000-0002-2409-1192
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: mikailkolutek@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti girmiş olduğu I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıktığı için 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Anadolu'da itilaf devletleri tarafından gerçekleştirilen işgallerin durması beklenirken aksine Güney sınırımızdaki işgaller devam etmiştir. İngilizler 4 Kasım 1918 tarihinde Musul'u işgal ederken iki İngiliz gemisi de İskenderun Limanı'na girmiştir.[1] Yarbay Romieu tarafından yönetilen ve ekseriyeti Ermenilerden oluşan Fransız birlikleri 21 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı işgal etmişlerdir.[2] Adana'nın işgalinde Ermenilerin de kullanılması esasen hem İngilizlerin hem de Fransızların sözde bölgede Ermeni yaşayan Osmanlı vatandaşlarının haklarını savunmak istemesi olmuştur. Örneğin İngiliz Yüksek Komiserliği en zor vazifesini Ermeni kadın ve çocuklarının Türk evlerinden kurtarılması olarak tanımlamıştı.[3] 15 Eylül 1919 tarihinde İngiliz-Fransız hükumetleri arasında yapılan anlaşmaya göre İngilizler tarafından işgal altında

---

1 Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 70-71.; Esasen Güney bölgesinin 9-16 Mayıs 1916 tarihinde yapılan Sykes-Picot gizli anlaşması çerçevesinde Fransızlara bırakılması öngörülmüştü. Fakat İngilizlerin bu mıntıkaları işgal etmesinin başlıca sebebi Musul'u Fransızların elinden kurtarmak ve pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmak olmuştur. Bkz. Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş*, ATAM Yayınları, Ankara 1999, s. 3.

2 Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 60-61.

3 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 40.

bulunan Suriye ile Adana-Urfa civarındaki İngiliz birlikleri ise yerlerini Fransızlara bırakmışlardır.[4] İngiliz işgali altında bulunan bölgelerin Fransız işgaline terk edilmesi ise geniş tepkilere sebebiyet verirken bu tepkiler Anadolu basınında büyük bir akis meydana getirmiştir.[5]

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde verilen Türk bağımsızlık savaşı irdelendiğinde çok yönlü bir mücadele olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zafer bir taraftan işgalci güçlere diğer taraftan bağımsızlığa inanmayan hatta milli mücadelecilere karşı koyan dâhili düşmanlara karşı kazanılmıştır. Bu minvalde Millî Mücadele döneminde Türk basınının karakteristiği göz önüne alındığında benzer özellikler gösterdiği tespit edilmiştir. Dönem basınını Türk Millî mücadelesini destekleyen ve karşısında olan olarak tasnif etmek mümkündür. Millî Mücadele karşısında olan basını tanımlarken ise yabancı basını da bu gruba dâhil edebiliriz.[6] Bu grupta yer alan gazeteler 16 Mart 1920 tarihinde son Osmanlı Mebûsan Meclisinin dağıtılmasından sonra Millî Mücadele'ye karşı olan fikirlerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamışlardır.[7] Öte yandan Türk Millî mücadelesi tarafında yer alan gazeteleri ise İstanbul ve Anadolu basını olarak iki gruba ayırabiliriz. İstanbul'da yayın yapan Millî Mücadele taraftarı olan gazeteler; Akşam, İkdam, İleri, İstiklal, Tasvir-i Efkâr, Tercüman, Vakit ve Yenigün gibi gazetelerdir. Anadolu'dan yayın yapıp Millî Mücadele taraftarı olan gazeteler ise; Açıksöz, Ahali, Albayrak, Anadolu, Arkadaş, Babalık, Dertli, Emel, Gaye-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, Işık, İrade-i Milliye, İstikbal, İzmir'e Doğru, Öğüt, Yeni Adana olarak sıralanabilir.[8] İlgili gazeteler propaganda araçları içerisinde en etkili araçlardan birisi olması nedeniyle Milli Mücadele taraftarları tarafından da sıklıkla kullanılmıştır.[9] Öyle ki 1919 yılı ekim ayında İngiliz belgelerinde Mustafa Kemal'in propaganda aracılığıyla Adana'da Müslümanlar arasında taraftar kazandığından bahisle Milli Mücadele'nin bölgede güçlendiğinden bahsedilmiştir.[10] Türk bağımsızlık savaşı sırasında

---

4 M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken,* II. Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965, s. 183.; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar;* C. II, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 208.

5 İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi,* ATAM Yayınları, Ankara 2005, s. 5.

6 Hülya Baykal, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. IV, S. 11, (1998), s. 471.

7 Orhan Koloğlu, *Türk Basını-Kuvayi Milliye'den Günümüze,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 12.

8 Hülya Baykal, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. IV, S. 11, (1998), s. 471.

9 İsa Kalaycı, "I. Dünya Savaşı'nda İngilizce Basında Yayımlanan Ermeni Propagandalarına Ait Bazı Örnekler", *Turkish Studies,* Volume 1, Issue 1, (2020), s. 75.

10 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 228.

basın incelemesi yapıldığında dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik durumunu gözler önüne süren çok sayıda haber yapıldığı görülmektedir. Bu haberlerden Anadolu'nun itilaf devletleri tarafından ele geçirilmesine karşı reaksiyon verildiği de anlaşılmaktadır.[11]

İlkeleri doğrultusunda bağımsızlığın temini için yayın yapan gazeteler arasında Gaye-i Milliye isimli gazete de yer almıştır. Milli Mücadele taraftarı olan gazete, Sivas'ta kısa süre de olsa yayımlanmıştır. Gaye-i Milliye 2 Mart ile 29 Nisan 1921 tarihleri arasında yayınlanmış ve *"Gaye-i Milliye İstiklal ve saadet-i vatandır"* sloganını kullanmıştır.

Milli Mücadele taraftarı olan gazetelerden Gaye-i Milliye pek az araştırmaya konu olmuştur. Cumartesi ve Pazartesi günleri yayımlanmayan gazetede Adana Cephesi ile ilgili çıkan haberler ise henüz irdelenmemiştir. Gaye-i Milliye gazetesinin yayın hayatına başlamasından hitama ermesine kadar geçen sürede Adana Cephesi ile ilgili haberleri analiz etmek çalışmanın amacı olmuştur. Bu çerçevede gazetenin toplam 39 sayısı tespit edilerek ilgili sayılarda yer alan 27 haber seçilmiş ve değerlendirilmiştir. Gazetedeki haberlerde Milli Mücadele'ye destek verilirken, Adana halkının yaşadıkları ve Fransızların bölgedeki faaliyetleri gözler önüne serilmiştir.

Mart Ayında Çıkan Haberler

Gaye- Milliye Gazetesinin Adana ile ilgili ilk haberi 2 Mart 1921 tarihinde *"Teke*[12] *Ahalisinin Şikâyâtı"* başlığı ile yapılmıştır. Teke belediye ve müdafaa-i hukuk cemiyeti başkanı, cemiyetin üyeleri, eşraf ve bölgenin ileri gelenlerinin kaleme aldığı telgraf namede bölgede yaşanan sıkıntılar detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Haberde iki senedir Adana bölgesinde Fransa medeniyeti adına baş kesildiğinden, kuyuların Türk ve Müslüman cesetleriyle doldurulduğundan, haksız yere ahalinin mallarının gasbedildiğinden bahsedilmiştir. Bilahare insanların yalnızca Müslüman oldukları için zindanlara atıldığı, eşraf ve ileri gelenlerin Fransız menfaatlerine uygun hareket etmediği için zorla paralarının alındığı ve Fransız işgal güçleri tarafından istenen paraları veremeyenlerin ise baskı altına alınarak silah zoruyla para tahsil edildiği son aşamada ise para vermeyenlerin Ermenilere

---

[11] İsa Kalaycı, "Yerli ve Yabancı Basında Maraş'ın Millî Mücadelesi", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Millî Mücadele'nin 100. Yılında Kahramanmaraş Özel Sayısı, (2020), s. 92-93.

[12] Teke ismi Anadolu'da birçok bölgeyi işaret etmekteyse de haberde bahsi geçen Teke ile günümüz Tarsus ilçesine bağlı Gülek mahallesinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 747.; Bu isim Teke-Tekelü olarak anılan, Antalya'dan güneyde Adana'ya kadar uzanan bir coğrafyaya yayılan bir Türkmen aşiretin de ismidir. Tekelilerle ilgili geniş bilgi için bkz. Resul Tekeli, *Tekeli ve Karatekeli (Tekelioğlu) Aşiretleri*, II. Baskı, Özbiçer Ofset, Tarsus 2018, s. 218-221.

öldürtüldüğü ifade edilmiştir. Fransızların yapmış oldukları mezalim nedeniyle yaşlı insanlardan tüyü bitmedik yetimlere kadar 500 bine yakın nüfusa sahip olan Adana vilayetinin sakinleri mülklerini ter etmiş ve Fransızlara karşı mücadele etmek için cephelere gitmiştir. Haber şu şekilde devam etmiştir:

> *"Amal-i milliyenin istihsalinden başka hiçbirşey takip etmeyen bizler pek yakında mevcudiyet-i milliyemizi Avrupa nazarında da isbat edeceğiz. Fakat Şark Meselesi'nin halli için Londra'da içtima eden konferansın şu an teşkilde Fransızların Adana'da tahlis-i nefse muvaffak olamayan birtakım acze ve fukara-yı islamiyeyi tehdit etmek, islam ismini takınarak kendisini İslam sıfatında gösteren Ermeniler vesair ahali-i gayrimüslimden olup fakat İslam ismini taşıyan Mersin Arap Yahudilerinin ve Fransız parasına tama eden yurtsuz ve memlekete alakasız birkaç serseri elde etmek suretiyle kendi lehlerinde rey toplamak gayretinde bulundukları haber alındı. İstihlas-ı vatan için çalışan ve bu yüzden bütün memleketlerini terk etmiş olan beş yüz bin Adana Müslüman ve Türkleri cephelerde Fransızlara bir seneden beri karşı karşıya mücahede etmektedirler. Binaenaleyh Londra Konferansı Fransızların bu desaisini anlamak istemezse bu nüfus-u İslamiye kan ve ateş olacak veyahut Kilikya sahib-i asli ve hakikileri olan bu Türklere iade edilecektir."*

Haberde, Adana halkının Türk milletini tamamını temsil eden Anadolu Hükumetinin meşruiyetini kabul ettiği ve başka hiçbir yabancı yönetim ile hükumeti kabul etmediği açıkça ifade edilmiştir. Bununla beraber Fransızların işgal hareketini protesto ettikleri ifade edilerek birkaç kendini bilmezin onlarla yaptıkları işbirliği kınanmış, hıyanet olarak tanımlanmış ve bu durumun reddedildiği ifade edilmiştir. Haber şu ifadelerle son bulmuştur:

> *"Bu Türk kalasının sahib-i aslilerine iadesi için bütün Avrupa hükümetlerinin nazar-ı dikkatlerini celbetmekle beraber şayet konferans bu talebimizi nazar-ı dikkate almazsa gaye-i milliyenin istihsaline kadar silahlarımızı bırakmayacağımıza yemin eder ve akacak kanlardan dolayı bütün mesuliyetin Avrupa devletlerine raci olduğunu arz eyleriz."*[13]

Gaye-i Milliye Gazetesi, Adana cephesi ile ilgili haberlere sıklıkla "*Resmi Tebliğ*" başlığı altında yer vermiştir. Gazetede bu başlık altında yer alan haberlerin ilki 6 Mart 1921 tarihinde yayımlanmıştır. Adana Cephesi alt başlığındaki habere göre: Osmaniye'den hareket eden ve yerli Ermenilerle takviye edilen bir düşman süvari müfrezesi Toprakkalenin kuzeyindeki Tatarlar Karyesine gelmiştir. Bölgedeki Türk keşif kolu ile işgal güçlerine ait

[13] Gaye-i Milliye, 2 Mart 1337 [2 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 1, s. 1.

süvari müfrezesi karşılaşmış, iki grup arasında çıkan çatışma sonunda işgal güçleri 3 kayıp vererek Toprakkale istikametine doğru kaçmak zorunda kalmıştır.

Aynı gün gazetede *"Konya'daki Muhacir Adanalıların Tezahüratı"* başlığı altında başka bir habere yer verilmiştir. İlgili habere göre Fransızlar Adana halkından zorla rey toplamaktadırlar. Adana'da yaşanan gelişmelerden haberdar olan Konya'daki binlerce Adanalı hükumet meydanında toplanmış, milli tezahüratlar yaparak asıl Adana halkının şehirden göç ettiğini beyan etmiştir. Mitingde hükumetten yapılan protestoların bilumum devletlere duyurulması istenmiştir. 6 Mart'ta gazetede yer ala son haber *"Kilikya'nın Tahliyesi İçin"* başlığını taşımaktadır. Haberde Ankara temsilcileriyle Fransız temsilciler arasında Kilikya'nın tahliyesi için görüşmeler yapıldığı duyurulmuştur.[14]

8 Mart 1921 tarihinde gazetede yer alan ilk haber *"Hususi Haberlerimiz"* başlığı altındaki Adana Cephesi alt başlıklı haber olmuştur. Buna göre; Osmaniye mıntıkasında makineli tüfeklerle donatılmış işgal güçlerine ait iki tabur kadar piyade asker ile bir topçu müfrezesi harekete geçmiştir. Birlikler Kanlıgeçit'in doğusunda bulunan Karatepe'deki mevzilere saldırsalar da geriye püskürtülmüşlerdir. Aynı tarihte yayımlanan ikinci haber "Adana Müslümanları Usturalarla İşkence Görüyor" başlığı altında yer almıştır. Haberde birkaç gün önce Tarsus'a bağlı Hacılı Köyü'nde Fransız elbiseli bazı eşkıyaların halka işkenceler yaparak para ve eşya gasp ettiğine yer verilmiştir. Bu esnada halktan bir kısmının ayaklarının altı ustura ile kesilerek çeşitli zulümler yapılmıştır. Durum halkın hem Fransızlara hem de onlar tarafından silahlandırılanlara karşı sonsuz bir nefret duyulmasına sebep olmuştur. En Son Haberler başlığına ait *"Tebliğ-i Resmî"* isimli alt başlıkta 5 Mart 1921 tarihinde Türk birlikleri tarafından Kanlıgeçit'in batı sırtlarında bulunan işgal güçlerine karşı yapılan mukabil taarruz yer almıştır. Saldırıda işgal güçlerine mensup askerler bulundukları mevzileri terk ederek çatışmadan firar etmişlerdir. Yaşanan gelişmeler karşısında işgal güçleri kendi askerlerine kurşun yağdırmış bu yolla bozgunu durdurmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. İşgal güçlerine mensup piyadeler himayelerinde bulunan topları Mamure tren istasyonuna kaçırmak zorunda kalmıştır.[15]

Gazetenin 10 Mart 1921 tarihli nüshasında Adana cephesi ile ilgili bir haber yer almıştır. Habere göre 6 Mart 1921 tarihinde Adana cephesi İslâhiye Mıntıkasında bir hareketlilik yaşanmıştır. Hassanın güneyinden Nazlıkuyu mevkiine doğru işgal güçlerine ait birliklere 7 Mart'ta karşı saldırı yapılmış, bu saldırı sonrası işgal güçleri Kırıkhan istikametinde bulunan

---

14 Gaye-i Milliye, 6 Mart 1337 [6 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 3, s. 1.
15 Gaye-i Milliye, 8 Mart 1337 [8 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 4, s. 1.

mevkilerine geri dönmek zorunda kalmıştır. 6 Mart'ta Osmaniye mıntıkasında Karatepe-Akçakoyunlu hattına saldıran işgal güçlerine karşı 7 Mart'ta karşı saldırı düzenlenmiş, oldukça kayıp veren işgalciler geri püskürtülmüştür. Aynı nüshanın ikinci sayfasında yer alan *"Fransızlar Memnun"* başlıklı ikinci haberde 8 Mart 1921 tarihinde Ankara'dan alınan malumat aktarılmıştır. Buna göre Türk temsilcilerin Kilikya Meselesinde ortayolu bulma yönündeki tavrı doğru bir yaklaşım olmuştur. Bu tavır Fransızların barışa meyleden bir siyaset takip etmesine etki etmiştir.[16]

11 Mart 1921 tarihinde gazetede Adana cephesi ile *"Adana'da Mezalim"* başlıklı ilgili bir haber tespit edilmiştir. 9 Mart Karaisalu girişiyle başlayan haberde Adana'ya ulaşan bilgilere göre Fransızlar tarafından silahlandırılan Ermeni çetelerinin Adana'ya bağlı köylerde eşkıyalık yaptığı, halka mezalim etmeye devam ettikleri beyan edilmiştir.[17] 13 Mart 1921 tarihinde yayımlanan nüshada *"Tebliğ-i Resmî"* başlığı altında Adana cephesinde işgal kuvvetlerine ait bir uçak filosunun Gelebik üzerinde uçuş yaptığı, istasyona bomba atılsa da herhangi bir zayiata neden olmadığı bildirilmiştir.[18] Aynı gün gazetenin ikinci sayfasında yer alan *"Tebliğ-i Resmî"* başlığı altındaki habere göre Adana cephesi sağ cenahında ise topçu atışları yapılmıştır.[19]

15 Mart 1921 tarihinde *"Kilikya'da Mütareke"* başlığıyla verilen haberde Kilikya'da mütareke akdi için Fransız ve Türk temsilcileri arasında devam eden müzakerelerin devam ettiği ve tahminen anlaşmanın Paris'te imzalanacağının tahmin edildiği bildirilmiştir.[20]

Gazetenin 16 Mart 1921 tarihli nüshasında Adana cephesi ile ilgili üç haber yer almıştır. İlk haberde *"En Son Telgraflar"* başlığına ek olarak *"Tebliğ-i Resmî"* başlığı atılmıştır. Adana Cephesi alt başlığında göre Adana mıntıkası sağ cenahında 13 Mart gecesi bir müfrezenin Tarsus kuzeyindeki işgal güçleri mevkiine, diğer bir müfrezenin de Tarsus batısındaki elektrik fabrikasına baskın yapmıştır. Yapılan baskın sonucunda işgal güçleri fabrikayı terk etmiş ve iki maktullerini de geride bırakmıştır. Adana cephesi sol cenahında Tarsus'un doğusunda Zeytunlu istikametinde piyade korumasında ilerleyen bir zırhlı tren, Türk kuvvetlerinin saldırısı sonucunda geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Kozan mıntıkasında milli kuvvetler tarafından 11-13 Mart tarihleri arasında yapılan taarruzlar sonucunda Mustafa Bey Çiftliği batısında bulunan tren yolu köprüsü havaya uçurulmuştur.

---

16 Gaye-i Milliye, 10 Mart 1337 [10 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 6, s. 1.
17 Gaye-i Milliye, 11 Mart 1337 [11 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 7, s. 1.
18 Gaye-i Milliye, 13 Mart 1337 [13 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 9, s. 1.
19 Gaye-i Milliye, 13 Mart 1337 [13 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 9, s. 2.
20 Gaye-i Milliye, 15 Mart 1337 [15 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 10, s. 1.; İlgili gazetenin nüshasında tarih olarak 15 Mart 338 Salı kullanılmış olsa da bu tarih 15 Mart 337 olmalıdır.

Toprakkale tren istasyonu topçu ateşiyle tahrip edilmiştir. Tren hattı tahrip edilerek işgal güçlerinin bu hattan faydalanması asgari düzeye çekilmek istenmiştir. İkinci haber *"Kilikya Hakkında"* başlığı ile yer almıştır. Habere göre İstefani Ajansının 10 Mart tarihli tebligatında Havas Londra'dan birtakım haberler alındığı bildirilmiştir. Habere göre Beriyan'ın Türk temsilcileriyle anlaştığı ve Fransızların Kiliya'yı derhal tahliye edeceği aktarılmıştır. Esirlerin mübadelesi, çatışmaların sona erdirilmesi, kişisel hukukun temini ile azınlıkların haklarının korunması gibi konular tekrar etmiştir. Üçüncü ve son haber 11 Mart'ta Karaisalu'da yaşananlarla ilgili olmuştur. Habere göre; Adana'daki işgal kuvvetleri komutanı General Dokyo, Kilikya'daki kazalarda bulunan Fransa mutasarrıf ve kaymakamlıkların lağvedildiğini ilan etmiştir. Bunların yerine denetleme idaresi memurlarının göreve getirildiği duyurulmuştur.[21]

18 Mart tarihli nüshada Adana cephesi ile ilgili bir haber yer almış, bu habere göre Tarsus'ta yer alan Fransız ve Ermenilerin icraatları alçaklık olarak tanımlanmıştır. Yaşanan gelişmeler *"Fransız ve Ermeni Denâetleri"* başlığı altında şu şekilde aktarılmıştır:

> *"Tarsus'ta Fransiz ve Ermeni zulmünden terk-i diyâr eden ahâlînin evleri açılarak bütün eşyâları yağma edildiği gibi, Teneke Mahallesi'ndeki bütün evler sökülüb, yıkılarak Fransız 'askerleri tarafından yakacak olarak kullanılmakdadır. Şit aleyhi's-selam kaldırılmışdır. Türbesindeki tefrîşât ve müzeyyenât Fransızlar tarafından Câmi'-i Kebîr Ermeni Mahallesi'ne yakın olmasından dolayı mü'ezin efendi ezân okurken Ermeniler tarafından taşlanarak mümâna'at edilmekde ve câmi'de namaz kılınırken babalarının teşvikiyle Ermeni çocukları tarafından necâset atılmak sûretiyle, ma'bedin kudsîyyet ve mahremiyetine tecâvüz edilmekdedir. Aynı zamanda Fransız 'askerleri tarafından ibâdet-hâneleri hâşâ tezyîf maksadıyla Câmi'-i Kebîrin avlusuna hayvan bağlamışlardır. Avlunun parmaklık aksâmı kâmilen harâb olmuşdur. Tarsus'daki câmi'lerden dört denk zî-kıymet halı ve müzeyyenât aşırılırken istasyonda der-dest edilmiş ise de komiser Mısrî-zâde 'Amad tarafından el çabukluğuyla ortadan tekrâr gâ'ib edilmişdir.*
>
> *Hicret eden tüccarların dükkân ve mağazaları açılarak derûnundaki mallar furûht edilmiş hâsıl olan meblağ Malmüdîri Nûrî tarafından governora peşkeş edilmişdir. Bir hırsız tarafından aşırılırken Paç Köprüsü'nde Fransız devriyeleri tarafından der-dest edilen bir at sâhibine teslîm edilmesi icâb ederken, governorluğa teslîm edilmiş sâhibine, mürâca'atında bu hayvanın mâl-i ganîmet olduğu zikredilerek yetmiş lira mukâbilinde Jandarma Mülâzımı 'Abdurrahman Efendi'ye furûht edilmişdir.*

[21] Gaye-i Milliye, 16 Mart 1337 [16 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 11, s. 1.

Evkâfa 'âid bil-cümle emâkin îcâra verilerek bedel-i icârı evvelâ evkâf kasasına bil-âhare Fransızlar tarafından istirdâd edilmekdedir. Türklere 'âid meyve bağçeleri kâmilen kat' edilerek odun ve kömür yapdırılmakdadır.

Kasaba hâricine çıkarılacak olan bil-cümle mevâddan vesika taleb olunuyor. Her vesîka on beş guruş mukâbilinde verilmekdedir. Yılbaşı yortusu münâsebetiyle Mâlmüdiri Nûrî Fransız 'askerlerine Adana'da Hâfiz Mahmûd gibi sigara ve portakal hediye etmişdir. Fransızlar biraz paralı olduğunu hiss etdikleri İslâmları derhâl birer bahâne ile tevkîf ederek mümkün olduğu kadar paralar aldıkdan sonra bırakıyorlar.

Adana'da neşr etdirdikleri Türkçe gazetelerle ahâlînin ma'neviyâtını kırmak için yalan, yanlış havâdisler neşreden Fransızlar foyalarının meydana çıkmasına sebeb olan Yeni Adana Gazetesi'nin kimde olduğunu ihbâr edene altmış lira vererek gazetenin intişârına mâni' olmak istiyorlarmış."[22]

Gazetenin 20 Mart 1921 tarihli nüshasında Adana cephesi ile ilgili iki habere yer verilmiştir. İlk haberde; Adana mıntıkasında 16-17 Mart gecesi sol cenahta Nail Sırtında bulunan işgal güçlerine karşı yapılan baskın başarıyla sonuçlandığından bahsedilmiştir. Osmaniye mıntıkasında işgal güçlerinin Yarbaşı Mevkiinde bulunan toplarını Osmaniye mıntıkasına çektiklerinin tespit edildiği aktarılmıştır.[23] İkinci haber gazetenin özel muhabiri tarafından *"Tebliğ-i Resmî"* başlığı altında aktarılmıştır. Habere göre; Fransızlar Adana ve havalisi ile Maraş, Antep, Urfa civarında takip ettikleri Kilikya siyasetinden vazgeçmişlerdir. Bölgede bulunan yerli Hristiyanların emniyet altında bulundurulması şartıyla Fransa Başvekili Mösyö Beriyan ve Hariciye Vekili Bekir Sâmî Bey'in taht-ı riyasetinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi murahhasları arasında bu havalinin tahliyesi hakkında devam eden görüşmeler sona ermiştir. Müttefikler Fransa'yı konu ile ilgili dilediği gibi anlaşmak hususunda serbest bıraktığı için düzenlenen ve *"Kilikya İtilafnamesi"* adı verilen protokol her iki tarafça imzalanmıştır.[24]

22 Mart 1921 tarihinde nüshada yar alan *"Son Telgraflar: Resmî Tebliğ"* başlıklı habere göre Batı ve Adana cephelerinde keşif faaliyetleri devam etmektedir. İşgal güçlerine ait birlikler İslâhiye mıntıkasında, Hassa civarındaki köylere giderek bu köylerin ihtiyar heyetlerini toplamış ve buraların Fransızlara verildiğini söyleyerek halkı rahatsız etmeye başlamışlardır.[25]

---

22 Gaye-i Milliye, 18 Mart 1337 [18 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 13, s. 2.
23 Gaye-i Milliye, 20 Mart 1337 [20 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 14, s. 1.
24 Gaye-i Milliye, 20 Mart 1337 [20 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 14, s. 2.
25 Gaye-i Milliye, 22 Mart 1337 [22 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 15, s. 1.

İkinci sayfada yer alan haberde Kilikya hakkında Fransızlarla ayrıca itilaf akd olundu ifadesi yer almıştır.[26]

23 Mart tarihinde *"Resmî Tebliğ"* başlıklı haberde Adana Cephesinde Osmaniye Mıntıkasında tarafeyn keşif kolları arasında bazı çatışmaların olduğu bilgisi verilmiştir.[27]

Gaye-i Milliye Gazetesinde ilgili tarihler arasında yer alan haberler arasında en çarpıcı olanı 24 Mart 1921 tarihli nüshada bulunmuştur. *"Cezasını Buldu- İngiliz Generali Allenbi Vuruldu"* başlıklı haberde; Adana gazetelerinin verdikleri bir habere göre, Mısır'da bulunan İngiliz Generali Allenbi Hafız İsmail Efendi isminde on beş yaşında Mısırlı bir çocuğun atmış olduğu yedi kurşundan ikisinin isabetiyle vefat etmiştir.[28]

26 Mart tarihli nüshada ilk olarak Adana cephesi, Osmaniye mıntıkasında 21 Mart 37'de bir düşman süvari müfrezesi Yarbaşı istikametinden ilerlemek istemiş ise de milli kuvvetlerin ateşiyle püskürtülmüştür haberine yer verilmiştir. Akabinde *"Fransız Aleti Ermeni Barbarları"* başlığında bölgede yaşananlar gözler önüne serilmiştir. Habere göre; Fransız silahlarıyla donatılmış Ermeni ve Asuri çeteleri Mart'ın 12'sinde Adana'ya on kilometre mesafedeki Kabarlı Karyesini basmıştır. Baskında iki Müslüman hayatını kaybetmiş, birçoğu ise yaralanmıştır. Ayrıca bu baskında Müslümanlardan oldukça yüklü miktarda para gasbedilmiştir. Aynı çete 14 Mart'ta Adana'ya iki saat mesafede bulunan Yozgat Çiftliği'ni basmış, çiftlik halkının mallarını ve eşyalarını soymuştur. Bununla beraber Adana'daki Hristiyanların geneli silahlı olup, çarşılarda bu vaziyette gezerlerken Müslümanlar yaşanan bu durumdan rahatsız olmuştur. Can ve mallarından emin olmayan Müslümanlar evlerinden dışarıya çıkmamaktadır. *"Müslümanları Tehcir Etmek İçün"* başlığıyla aktarılan haberde Müslümanları bulundukları bölgelerden göç ettirmek üzere Ermeniler tarafından yaratılan asayiş sorunlarından bahsedilmiştir. 23 Mart'ta Adana'da bulunan Acemhanı civarında Ermeniler tarafından çıkarılan bir yangında birçok dükkân yanmıştır. Bu yangında sadece eşya zayiatı ise toplamda on beş bin lirayı aşmıştır.[29]

28 Mart 1921 tarihli 19. sayının ilk sayfasında *"Cenub ve Elcezire Cebhelerinde sükûnet vardır"* ifadesine yer verilmiştir. 29 Mart 1921 tarih ve 19[30] sayılı gazetenin ilk sayfasında *"Adana ve Elcezire Cebhelerinde sükûnet vardır"* şeklinde yazılmıştır. 30 Mart 1921 tarih ve 20 numaralı sayıda aynı başlık kullanılmıştır.

---

26 Gaye-i Milliye, 22 Mart 1337 [22 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 15, s. 2.

27 Gaye-i Milliye, 23 Mart 1337 [23 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 16, s. 1.

28 Gaye-i Milliye, 24 Mart 1337 [24 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 17, s. 1.

29 Gaye-i Milliye, 26 Mart 1337 [26 Mart 1921], Yıl. 1, Sayı. 18, s. 1.

30 Bu gazetenin sayı numarası 20 olması gerekirken orijinal basımda 19 olarak bir önceki sayının numarası verilmiştir.

Nisan Ayında Çıkan Haberler

3 Nisan 1921 tarih ve 23 numaralı sayıda, 5 Nisan 1921 tarih ve 24 numaralı sayıda, 6 Nisan 1921 tarih ve 25 numaralı sayıda, 7 Nisan 1921 tarih ve 26 numaralı sayıda Adana cephesinde sükûnet olduğu yazılmakla beraber bu cephe ile ilgili başka herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

8 Nisan 1921 tarihli nüshada *"Adana'da Camilerin Tathiratına Başlandı"* başlıklı habere yer verilmiştir. Adana'dan alınan malumata göre: kapalı bulunan bazı camiler ile Tahtalı Câmi-i Şerîfe'nin temizlenmesine başlanmıştır. Ayrıca Tahtalı Câmii'nin Ermeniler tarafından taş ve gübre ile doldurulmuş olan kuyusunun temizlendiği esnada hasırlara sarılı yirmi kadar çürümüş Müslüman cesedi çıkarılmıştır. Aynı günün ikinci haberinde *"Adana'da Yunan Mağlubiyeti İlan Edildi"* başlığı kullanılmış; Adana'dan alınan haberlere nazaran mağlup edilen Yunanlıların on sekiz bin zayiat verdikleri ve iki batarya top terk ederek mütarekeye talip oldukları Fransızlar tarafından Adana'da ilan edilmiştir ifadelerine yer verilmiştir.[31]

10 Nisan 1921 tarih ve 28 numaralı sayıda, 12 Nisan 1921 tarih ve 29 numaralı sayıda, 17 Nisan 1921 tarih ve 30 numaralı sayıda, 19 Nisan 1921 tarih ve 31 numaralı sayıda, 20 Nisan 1921 tarih ve 32 numaralı sayıda hem ilk hem de ikinci sayfada, 26 Nisan 1921 tarih ve 36 numaralı sayının ikinci sayfasında, 27 Nisan 1921 tarih ve 37 numaralı sayıda, *"Adana ve Elcezire Cebhelerinde sükûnet vardır"* ifadesi yer almıştır. Burada zikredilmeyen diğer sayılarda ise ya cephelere dair herhangi bir haber aktarılmamış ya da tüm cephelerde sükûnet vardır ifadesi kullanılmıştır.

Sonuç

Türk bağımsızlık savaşı milletin tüm kaynaklarını seferber edip, kendi iradesini kabul ettirebilmek adına verilen bir savaş olmuştur. Bu savaşta askeri ve siyasi safhalarda direniş gösterilirken, tepkiler basın-yayın yoluyla da ortaya koyulmuştur. Basın-Yayın yoluyla verilen mücadele hem Türk'ün haklı sesini tüm dünyaya duyurmak hem de halkı milli mücadeleye katılıp desteklemek bağlamında bilinçlendirmek gibi amaçlara hizmet etmiştir. Sivas'ta 2 Mart 1921 tarihinde yayın hayatına başlayan Gaye-i Milliye Gazetesi de bahsettiğimiz bu iki amaca hizmet eden bir basın-yayın organı olarak kısa süreli de olsa tarihi görevini yerine getirmiştir.

Gaye-i Milliye Gazetesi ilk sayısından itibaren *"Güney'in İncisi"* olarak adlandırılan Adana ve bölgedeki cephede yaşanan gelişmeleri aktarmaya başlamıştır. Özellikle ilk sayıda yayımlanan *"Teke Ahalisinin Şikâyâtı"* başlıklı haberden itibaren işgale uğrayan bölge halkının haklı sesi duyurulmaya çalışılmıştır. Gazetenin otuz dokuz sayısında yer alan yirmi yedi haber-

---

31 Gaye-i Milliye, 8 Nisan 1337 [8 Nisan 1921], Yıl. 1, Sayı. 27, s. 2.

de Adana Cephesi'nin önemi üzerinde durulmuştur. Gazete yayın hayatı boyunca Adana halkının yaşadıklarına ve Adana Bölgesinde özellikle cephelerde yaşanan gelişmelere yer vermiştir. Haberlerde her fırsatta işgallerin haksız olduğuna, bölgenin gerçek sahiplerine bırakılması gerektiğine vurguda bulunulmuştur. Gazetede yer alan haber içerikleri incelendiğinde haberlerin iki husus üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki Adana Cephesinde yaşanan silahlı çatışmalar olurken, ikincisi yaşanan işgalle birlikte bölge sakinlerinin karşı karşıya kaldığı olaylar olmuştur. Gazetede yayımlanan yazıların içeriğinde göze batan bir diğer husus ise okuyucuda milli hisleri uyandıran temalara sahip olmasıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Adana Cephesi ile ilgili haberler gazeteyi okuyanlara cephedeki askeri gelişmelerle ilgili bilgiler verirken, diğer taraftan milli mücadeleye her anlamda destek verilmesini temin etmiştir.

KAYNAKÇA

Telif ve Tetkik Eserler

AKBIYIK Yaşar, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Maraş,* ATAM Yayınları, Ankara 1999.

BAYKAL Hülya, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. IV, S. 11, (1998), ss. 471-480.

ÇELİK Kemal, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi,* TTK Basımevi, Ankara 1999.

GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken,* II. Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965.

HATİPOĞLU Süleyman, *Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

JAESCHKE Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* TTK Basımevi, Ankara 2011.

KALAYCI İsa, "I. Dünya Savaşı'nda İngilizce Basında Yayımlanan Ermeni Propagandalarına Ait Bazı Örnekler", *Turkish Studies,* Volume 1, Issue 1, (2020), ss. 73-90.

KALAYCI İsa, "Yerli ve Yabancı Basında Maraş'ın Millî Mücadelesi", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* Millî Mücadele'nin 100. Yılında Kahramanmaraş Özel Sayısı, (2020), ss. 89-112.

KOLOĞLU Orhan, *Türk Basını-Kuvayi Milliye'den Günümüze,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993

ÖZÇELİK İsmail, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi,* ATAM Yayınları, Ankara 2005.

SEZEN Tahir, *Osmanlı Yer Adları,* Başbakanlık Osmanlı Arşivi Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

ŞİMŞİR Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1992.

TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C. II, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

TEKELİ Resul, *Tekeli ve Karatekeli (Tekelioğlu) Aşiretleri,* II. Baskı, Özbiçer Ofset, Tarsus 2018.

Süreli Yayınlar

Gaye-i Milliye Gazetesi

2 Mart 1337, 3 Mart 1337, 6 Mart 13337, 8 Mart 1337, 9 Mart 1337, 10 Mart 1337, 11 Mart 1337, 13 Mart 1337, 15 Mart 1337, 16 Mart 1337, 17 Mart 1337, 18 Mart 1337, 20 Mart 1337, 22 Mart 1337, 23 Mart 1337, 24 Mart 1337, 26 Mart 1337, 28 Mart 1337, 29 Mart 1337, 30 Mart 1337, 31 Mart 1337, 1 Nisan 1337, 3 Nisan 1337, 5 Nisan 1337, 6 Nisan 1337, 7 Nisan 1337, 8 Nisan 1337, 10 Nisan 1337, 12 Nisan 1337, 17 Nisan 1337, 19 Nisan 1337, 20 Nisan 1337, 21 Nisan 1337, 22 Nisan 1337, 24 Nisan 1337, 26 Nisan 1337, 27 Nisan 1337, 28 Nisan 1337, 29 Nisan 1337.

ON ALTINCI BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNİN İÇ BASINA YANSIMASI: SEBÎLÜRREŞÂD MECMUASI 17. CİLDİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. İzzetullah ZEKİ
Orcid No: 0000-0001-6571-7377
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
e- posta: izzetullahzeki@yahoo.com

Giriş

Sebîlürreşâd Mecmuası, son dönem Osmanlı Devleti`nde 1908 ve 1925 yılları arasında Mehmet Akif Ersoy'un çabalarıyla yayımlanan ilmi, içtimai, iktisadi, siyasi ve kültürel bir dergi olarak bilinmektedir. İşbu mecmuada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bağımsızlık mücadelesine dikkat çekilmiştir. Dergi, İslam Birliği, dini ve milli temellere dayanan ahlak ve değerler üzerine tesis edilmiştir. Dergide bahsedildiği üzere Müslümanların temsilcisi ve hilafet makamının sahibi olan Osmanlı Devleti, dünya üzerinde baskı ve sömürge altında yaşayan Müslümanların yegâne teselli ve gururu olmuştur. İngiltere sömürgesi ve Hindu çoğunluğun baskısı altında kalan Hindistan Müslümanları da Osmanlı Devleti'ne saygı ve sevgi besleyen Müslümanlar arasında yer almıştır. Hindistan Müslümanları kendi topraklarında din ve kültürlerini devam ettirme çabalarını göstererek İstanbul'un yanında yer almışlardır. Sebîlürreşâd Mecmuasının 17. Cildinde İzmir'in işgali, İslam'ın ihmali, Müslümanların vahdeti, Kıbrıs Müslümanlarının durumu, cereyan eden sulh konferansları, Osmanlı topraklarının son durumu üzerine durulmuştur. Araştırmada bahsi edilen Türk milletinin özgürlüğü, Türkiye'nin istiklali, Türkiye'nin istikbali, Türkiye meselesi, Türk milletinin mukadderatı, Anadolu'nun payitahttan beklentileri özellikle durulmuş ve çıkış yolları aranmıştır.

Türk Milletine Hür Yaşamak Hakkı Verilmelidir. (L'Humanite Gazetesi)

Türklerin hür yaşama hakkı konulu yazıyı kaleme alan Fransız L'Humanite gazetesidir. Burada Fransızların gözüyle Osmanlı Devleti ve Türk Milletinin durumu kaleme alınmıştır. İşbu yazı Sebîlürreşâd Mecmuasının 17. Cildi, 417-418. sayılarında aynen tercüme edilerek aktarılmıştır. Dergide geçen söz konusu başlık altında İzmir'e müttefik askerlerin tüm kaide ve kurallara ters olarak çıkarmalarından bahsedilmiştir. Fransız gazete: Türklerin Ortadoğu'da acımasızca bir politika yürütmediğini öne sürmüştür.[1]

Ancak gazete Türk Devleti'nin Hıristiyanlara karşı güç kullandığını da iddia etmiştir. Buna karşı Balkanlarda Hıristiyanların Müslümanlara karşı cinayet işlendiği kaleme alınmış, Makedonya'da Türklere karşı yapılan mezalimi kaleme alınmış, köylerin baştan aşağı tahrip edildiğine işaret etmiştir. Fransızların tüm milletlerin hamisi olduğu vurgulanmış, Türk milletinin iddia edilenin aksine iffet, sadakat ve sebat ehli insanlar oldukları vurgulanmıştır. Tüm olumsuzluklarla beraber Türk Milletinin hür yaşama hakkının olduğu dile getirilmiştir. Ancak gazete tümüyle reddettiğimiz Ermeni meselesini "Ermeni ve Rum kıtalı gibi feci vakanın bir daha meydana gelmemesinin teminat altına alınmasını" şeklinde dillendirmiştir. Özünde "Türk milletinin tüccar ve çalışkan bir milleti olduğu, mesulü olmadığı bu feci vakayı bahane edilerek cezalandırılmaması gerektiği, toprağının kendi müttefikleri tarafından parçalanmaması gerektiği" vurgulanmıştır.[2]

Gazetede, Fransızların şarktaki sosyalist dostlarıyla makul bir siyaset izleyebilecekleri, Balkanlar ve Anadolu'da Türk-Rum Federasyonlarının önerildiği kaleme alınmıştır. Cemiyet-i Akvamın başarısızlığı üzerine durulmuştur. Müttefiklerin adil davranmalarının yerine Osmanlı Devleti'nin enkazları üzerine taksim düşüncesine kapıldıkları üzerine durulmuştur.

Mukadderatımız Hakkında İtilaf Matbuatı

Türkiye ile ilgili bu yazı 20 Nisan 1919 tarihinde -Le Matin Gazetesinde yayınlanmıştır. Fransız Le Matin gazetesinden alınan "Mukadderatımız Hakkında İtilaf Matbuatı" Sebîlürreşâd Mecmuasının 417-418. sayılarında yayınlanmıştır. Türkiye'nin geleceği ile ilgili 1915'ten beri müttefik devlerin çalıştıkları, bu konuda görülen ilk çalışmanın 1915-1916 İtilâfnamesi olduğu zikredilmiştir. Fakat Gazete, Dörtler Meclisi'nin Hindistan Müslümanlarının temsilcisi Bikanir Mihracesini dinlemelerinden sonra durumun

---

1 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, editör: Mehmet Ertuğrul Bozdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2019, s. 17.

2 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 17.

değiştirdiğini, bununla gittikçe küçüldüğünü, Padişahın uluslararası bir gözetim altında İstanbul'da tutulması düşünüldüğünü yazmıştır. Kendisine dua eden Müslümanların rencide edilmemesi gerektiği de ilave edilmiştir. Fransa'nın konumunun bu alanda muhafaza edilmesi gerektiği vurgulanmış, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı Suriye'de kontrol ettiği bölgelerin korunmasına işaret edilmiştir.

Türk Milletinin bağımsızlığı ile ilgili diğer bir Fransız gazete Jurnal Dedeba 20 Nisan'da Paris'te şöyle bir yazı kaleme almıştır: "Türkiye'de muhtelif devletlere verilecek manda vazifesi hakkında neşredilen haberlerin temelsiz olduğu nakledilmiştir. İstanbul ve nüfuz bölgeleri hakkında herhangi bir kararın verilmediği vurgulanmıştır. Dörtler Meclisinin Osmanlı topraklarının geleceği ve idare şekli hakkında müzakere ettikleri yazılmıştır. L'Action Français Gazetesi: Avusturya gibi Türkiye'nin yeniden teşkiline ihtiyaç duyulduğunu yazmıştır.

Post Republic Gazetesi: Hindistan Müslümanlarının Almanya müttefiki olan Türkiye'ye karşı savaştıklarına değinmiştir. Bu durumlar Türk meselesi ve Türkiye meselesinin iyi anlaşılmasına ışık tutmaktadır.

İstiklalimiz

İstiklalimiz konulu başlık Sebîlürreşâd Mecmuasının 17. cildi 419-420. sayılarında kaleme alınmıştır. Ömer Rıza Bey, tarafından kaleme alınan bu başlık altında Çarlık'a karşı mağlup olup silah bırakıldığı üzerine durulmuştur. Ancak Türk hürriyetinin ağır bir boyundurukta kalmaktan kurtarıldığına işaret edilmiştir. Burada milletimizin harbi umumiyeye katılarak Çarlık'ın şerrinden kurtulduğuna, hayat ve istiklalini sağlam esaslar üzerine dayandırıldığı ifade edilmiştir. Bu başlık altında Osmanlı Devleti'nin hürriyetini içeride ve dışarıda çekemeyenlerle işbu istiklali hazmedemedikleri nakledilmiştir. Bunların muhteris Çarlık kalıntılarıyla ülke içindeki gafillerin olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca dergide savaş mezalimine uğrayan Osmanlı Devleti'ne hiçbir tazminatın ödenmediği ve gündeme bile getirilmediği dile getirilmiştir. Diğer taraftan Yunanlıların İzmir'i işgal ederek Müslümanlara zulmetmelerinin hiçbir kültür ve medeniyetle açıklanmayacağı ifade edilmiştir.[3]

Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı yenilmiş Çarlık'ın siyasetini izlemeye çalıştığı, bu umutla işgal girişimlerinde bulunulduğu nakledilmiştir. İtalya'nın Libya işgali, İngiltere'nin Irak işgalinin işleri zorlaştırdığı kaleme alınmıştır. Ayrıca ülke içindeki bazı kesimlerin batılı devletlerin himayesi altına girerek medeni olacaklarını, kolayca güzel şehirler, caddeler, bağ ve

[3] *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 27.

bahçeler, limanlar ve fabrika elde edebileceklerini düşündüklerini, aksine yanıldıklarını, ecnebi işgalinde ana baba kucağında kalacaklarını zannettiklerine değinilmiştir.[4]

Bu durumun felaketi şu veciz cümlelerle özetlenmiştir: "Aman ya Rabbi bu ne feci bir gaflettir"! "Aslanın pençelerinde parçalanmak dışında "hürriyet" mi olur? Hayatımız ve sa'yimiz bize ait olmadıktan sonra yaşamaktan, çalışmaktan sarf-ı nazar ederek namusumuzla ölmek daha iyidir". "Kendi itikâlımızı talep ederken Arap kardeşlerimizin de istiklallerinin temini için gayret göstermeliyiz. "Alem-i İslam bizden bunu bekliyor." "Hicaz, Suriye, Filistin ve Irak'ın işgal ve sömürülmesine müsaade edemeyiz". "Biz Türk'ün istiklaline ne talip isek ve bu uğurda nasıl hiçbir fedakarlıktan çekinmiyorsak Arap kardeşlerimizin istiklali için aynı fedakarlıktan çekinmemeliyiz." "Bizim istiklalimizin temel taşı Arap kardeşlerimizin istiklalidir[5]" şeklinde izah edilmiş, bölge halklarının hak ve menfaatlerine vurgu yapılmıştır.

Türk ve Türkiye Ölmeyecektir.

Bu yazı Sebîlürreşâd Mecmuasının 17. Cildi 419-420. sayılarında kaleme alınmıştır. Yazıda asırlardan beri Halifenin, Müslümanlara karşı yapılan olumsuz nifak tohumlarını bertaraf ettiğine değinilmiştir. Türk'e Müslümanların hukukunu riayet etme görevi verildiği yazılmıştır. Emperyalist ve kapitalist batının meydanı bol bulduğu, insanlığa karşı sorumluluğunu yerine getirmediği vurgulanmıştır. Batının (Amerika) samimi olmadığına işaret edilmiştir. Nüfusu kadar şehit veren Türk'ün öz toprağı İzmir'e Yunanların çıkarma yapması tipik bir örnek olarak gösterilmiştir. "İslam'ın zekatıyla mantıki bir Bolşevizm'i, ibadetiyle emsalsiz sosyalizmi, adet ve ahlakıyla lekesiz bir demokrasiyi on üç asır evvel tesis ve temin" ettiği kaleme alınmıştır. Müslümanlar arasında hiçbir milletin Türk Milleti kadar İslam'ın bu meziyetlerine layık olamadığı ileri sürülmüştür.[6]

Dergiye göre, "Avrupa'da aciz milletlere muhabbet kanatlarını açan tek millet Türk Milleti olmuştur." "İngiltere ve Fransa'nın gerçek menfaatleri Türk'ün elinde olduğu tekit edilmiştir. Türk'ü şu (Yunan) veya bu menfaatleri için feda edilmemesi gerektiği defalarca tekit edilmiştir. Derginin aktardığına göre Amerika'yı de bu iki millet aydınlatacaktır." "Yaşayan görecektir: Türk ve Türkiye ölmeyecektir." Bu yazı Fransa'da Yeni Avrupa adıyla

---

4 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 27.

5 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 27.

6 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 32.

yayımlanan gazeteden alıntı yapılarak Sebîlürreşâd Mecmuasının 17. Cildi 423-424. sayılarında neşredilmiştir.[7]

Türkiye Meselesi

Yazıda Türkiye Meselesi başlığı altında Türklerin geleceği, İstanbul ve İzmir'in durumu, Yunanların şımarıklıkları üzerine durulmuştur. İstanbul'un Türklere kalabileceği ve bunun gerçekleşmesi için diğer halkların haklarının teminat altına alınmasından bahsedilmiştir. Gazete Fransız bir dergi olması hasebiyle Fransızların İstanbul'daki tüm etnik gruplara karşı sorumlu davranmaları gerektiği beyan edilmiştir. Trakya ve Anadolu'nun eski Türk İmparatorluğuna ait Türk toprağı olduğu, ancak İstanbul ve İzmir'in farklılık arz ettiğine işaret edilmiştir. Wilson Nazariyesine göre söz konusu bölgelerin Türklere ait olduğu ifade edilmiştir. "Kısa bir müddet önce fes taşımak hakkından mağrur ve mütekebbir olan ve hatta içlerinden pek çokları lisanlarını bile unutan Osmanlı Rumları, Levanten medeniyetlerini kendilerine addeden faik olan Türklere medyundur" şeklinde Türklerin azametine değinilmiştir. "Sahillerde yaşayan birkaç bin Rum için Türklerden sahillerden mahrum bırakılamaz." Rumların şikâyet etme hakları yoktur çünkü onların hakları tanınacaktır. Ancak hak dava ederken yapılan manasız gürültülerin anlaşılması güçtür"[8] cümleleriyle Rumların haksız ve gereksiz yerde Türklere karşı tavır aldıkları açıklanmıştır.

Türkiye'nin İstikbali

The Times gazetesinin "Türkiye'nin İstikbali" başlıklı yazısında Hindistanlı Müslümanların Türkiye hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. İşbu yazı Türkçe olarak aynen Sebîlürreşâd Dergisinin 17. Cildi 425-426. sayılarında okuyucularına aktarılmıştır. Yazıdan Hindistan Müslümanlarının İngilizleri kızdırmayacak şekilde Türklerden yana tavır koydukları anlaşılmaktadır. Türkiye'nin (Osmanlı) bölünmesinin büyük bir tehlike olduğu, İslam aleminin gönlünün ızdıraplar içinde kalacağına işaret edilmiştir. Hindistan Müslümanlarının bu tavrına karşı İngilizlerin başvekili de olumlu cevap vermek durumunda kalmıştır: "Biz Türkiye'yi payitahtından, zengin ve meşhur Asya-i Suğra (Anadolu)'daki arazisinden ve Trakya'dan mahrum bırakmak için harp etmiyoruz. Bunların hemen hepsi her şeyden evvel Türk'tür." "Türklerin öz yurtları olan İstanbul, Akdeniz ve Karadeniz hariç Arabistan, Ermenistan, Irak, Filistin ve Suriye'nin ulusal şartları

---

7 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17,* s. 32.

8 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17,* s. 67.

tanınmalıdır" denilmiş ve İngilizlerin menfaatlerinden vazgeçmeyeceği [9] vurgulanmıştır.

Türkiye'nin Taksimi (Bölünmesine) Aleyhinde Bir Miting

The Morning Post gazetesinde yayımlanan bu yazı Sebîlürreşâd Dergisinin 17. Cildi 425-426. sayılarında Eşref Edip tarafından Türkçe olarak neşredilmiştir. Derginin aktardığına göre Londra'daki Müslümanlar, Türkiye'nin (Osmanlı Devleti) bölünmesine karşı bir miting düzenleyerek durumu protesto etmişlerdir. Türkiye'nin (Osmanlı Devleti'nin) Hıristiyan devletlerce bölünmesinin acı bir haksızlık olduğu, Wilson esasına ters olduğu nakledilmiştir. Hindistan Müslümanlarının bu duruma karşı olduklarına işaret edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin parçalanması İslam'ı Avrupa'nın esaretine bırakılması olarak yorumlanmıştır. Bu durumda İngilizlerin daima Müslümanların yanında olduğu ve onları rencide etmeyecekleri bildirilmiştir. Buna binaen İngiltere'nin adil sulh konferansı düzelmesinin önerdiği kaydedilmiştir.[10]

Türk, Arap ve Kürt Dayanışması

Ömer Rıza Bey tarafından kaleme alına bu yazıya göre Türk, Arap ve Kürt ırkları Osmanlı Devleti'nin üç esas temelidir. Bunlar Ümmet-i İslamiye olup kardeştirler. Bunların siyasi, iktisadi ve her türlü menfaatleri ortaktır. "Bunlar bölünmez bir parçadırlar". "Bir Müslüman Hz. Ömer'i benimsediği gibi Selahaddin-i Eyyubi ve Sultan Selim-i Evveli benimser ve severler. Birincisinin Arap, ikincisinin Kürt ve üçüncüsünün Türk olduğu hiçbir Müslüman'ın aklına gelmez. Osmanlı Devleti ve hükümetini idare eden bunlardır. İdare mercii olan Sadrazam bunlardan seçilmiştir.[11]

Anadolu'nun Payitahta Hitabı

Bu başlığı Kastamonu Aydın Dergisi kaleme almıştır. Yazıda bütün Müslümanların umudunun İstanbul olduğu vurgulanmıştır. İstanbul'da ezanların susması, İslam ışığının sönmesi anlamına geleceğine işaret edilmiştir. Bundan dolayı bütün Müslümanlar ve Türk yurtlarının gözü kulağı İstanbul olduğuna şöyle dikkat çekilmiştir:

---

9 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 85.

10 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 86.

11 *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17*, s. 118.

Asırlarca ilim ve medeniyetin beşiği İstanbul!
Sen bu hale düşecek miydin?
Ey Anadolu! Birleş! İstanbul için birleş!
"Ey Anadolu vatan için birleş!"
"Uyku devresi geçmiştir"
"Bu uyku, Türklüğün ve İslamiyet'in ebediyen ölmesi demektir."
"Uyan İslam oğlu!"
"Uyan Türk oğlu!"
"Uyan! Ey Mukaddes Anadolu uyan! [12]

Sonuç

Avrupa, İslam'ın ve Türkün milli bir mevcudiyeti olduğunu anlamaya başlamıştır. Türk mağdur olursa mezarı başında ağlayacak 350 milyonluk bir kitle-i beşerin varlığından söz edilmiştir. Türk'ün vefakâr, ahdine sadık ve dostuna minnettar bir ulus olduğu kabul edilmiştir. Avrupalıya göre bir Türk milleti vardır ki mutaassıp değildir. Ekseriyet iffet, sadakat ve amelde sebat sahibidir. Türk milleti tüccar ve çalışkandır. Trakya, Anadolu, İstanbul, İzmir, Akdeniz ve Karadeniz Türk yurdudur. Türk yurdu olarak yaşayacaktır. Osmanlı Devleti belki kısa bir süre duraklayacak ancak tüm İslam aleminin kalbinde yaşamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17, Editör: Mehmet Ertuğrul Bozdağ, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2019.

[12] *Meşrutiyetten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sebîlürreşâd Mecmuası, 17,* s. 148.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE'NİN YURTDIŞINDAN ÖĞRENCİ KABUL GELENEĞİ: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

Dr. Öğr.Üyesi: Ayşe AKSU
Orcıd No: https://orcid.org/0000-0001-6088-6980
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
e- posta: ayse.aksu@edeniyet.edu.tr.

Giriş

Milli Mücadele (1918-1923) yılları bilindiği üzere Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin yaşandığı zorlu bir dönemdir. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonraki süreçte Milli Mücadele başlamış, Anadolu'da işgale karşı güçlü bir direniş gerçekleşmiştir. Bu geçiş döneminde tüm ağır şartlara rağmen mevcut eğitim kurumlarımız faaliyetlerini sürdürmeyi başarmışlardır. Bu kurumlar arasında Mekteb-i Harbiye pek çok yönden öne çıkmaktadır. Her zaman savaşlarda merkezi rol oynaması yanında Türkiye'ye modern askeri bilimlerin girişinde öncü rol oynaması, güncel bilgilerle donatılmış subaylar ile değişik meslek ve sanat alanlarında uzman ve sanatkârlar yetiştirmesi örnek olarak sayılabilir.[1] Diğer bir önemli özelliği ise Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının büyük çoğunluğunu yetiştirmesidir.

Kuruluşundan itibaren çeşitli kesimlerden öğrenci kabul eden Mekteb-i Harbiye'deki yabancı öğrencilerin de kendine özgü bir yeri vardır. Onların kabulüne ve mezuniyet sonrasındaki istihdamlarına yönelik Osmanlı Ar-

[1] Gülşah Eser, "Türkiye'de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 13, S. 2, 2012, s. 109-112. Bu konuda ayrıca bkz.: Zekeriya Türkmen, "Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Harbiye Mektebinde Eğitim-Öğretim Sistemi ve Müfredatına Dair Bir Değerlendirme", *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022, C. 3, s. 1561-1591. Harbiye'de yetişen ressamlarla ilgili bkz.: İhsan Terzi, Mir'at-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ve Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye Adlı Eserlere Göre 19. Yüzyıl Resmi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1988.

şivi'ndeki belgeler esas alınarak yapılacak incelemelerin, temel kaynaklar üzerine inşa edilecek ciddi sonuçlara ulaştıracağı açıktır. İkinci aşamada, bu alımların Milli Mücadele döneminde devam edip etmediği sorusu cevaba kavuşturulacaktır. Zira Cumhuriyet'ten sonra bu okula yurtdışından öğrenci kabullerinin bir geleneğe dayanıp dayanmadığı böylece ortaya çıkmış olacaktır.

Mekteb-i Harbiye'nin Tarihçesi ve Öğrenci Alım Şartları

Ülkemizin köklü eğitim kurumlarından biri olan Mekteb-i Harbiye, klasik Osmanlı ordusunun çeşitli yenilgiler alması sonucu gündeme gelen modernleşme ihtiyacı ve Yeniçeri Ocağının lağvedilmesi sonrasında orduya modern askeri bilgilerle donatılmış subay yetiştirmek amacıyla 1834 yılında kurulmuştur. Başlangıç seviyesinde eğitim için Selimiye Kışlası'ndaki Hassa Dördüncü Alayı nefer, onbaşı ve çavuşlarından zeki ve kabiliyetli olanlar seçilerek sıbyan (mektep) bölükleri oluşturulmuştur. Burada eğitimlerini tamamlayanların Maçka Kışlası'na nakledilmesi planlanmıştır. Resmi açılışı ise Sultan II. Mahmud'un katılımıyla 5 Rebîüevvel 1251 (1 Temmuz 1835) tarihinde Maçka'da gerçekleşmiştir.[2]

İlk mezunlarını H.1264 (1848) yılında veren Mekteb-i Harbiye gerek eğitim öğretim programlarını gerekse teknolojisini her daim yenilemiş ve geliştirmiştir. Henüz kurulduğu aylarında Binbaşı Azmi Bey yukarıda bahsedilen Sıbyan Bölüklerine en ekonomik ve hızlı şekilde okuma yazma ve basit konuların öğretimi arayışına girdiğinde Lancaster metodunu uygulamaya koymuştur.[3] Zaman içerisinde bu uygulama Mekteb-i Harbiye Nazırı Emin Paşa'nın teklifiyle bir hazırlık okuluna dönüştürülmüştür. 1845 yılında oluşturulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'in aldığı kararla Mekteb-i Harbiye'nin dört sınıflı olması, yalnızca askeri derslerin okutulması, bu derslere hazırlık mahiyetinde askeri idadilerin açılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle kurumun çerçevesi çizilerek yakın ve uzak hedefleri belirlenmiştir.[4]

Mekteb-i Harbiye kuruluşundan başlayarak adaylarda aranacak şartları ve kriterleri belirlemiştir. Buna yönelik ilk düzenleme henüz bir askeri idadinin bulunmadığı 1837 yılına aittir. Düzenlemeye göre adayın İslam dinine inanmış bir Müslüman olması, 15-20 yaş aralığında bulunması, çiçek çıkarmış veya aşılanmış olması, tüm azaları tamam ve sağlıklı olması, ahla-

---

[2] Gülşah Eser, *a.g.m.*, s. 106.

[3] Ayşe Aksu-Gülşah Eser, "Mekteb-i Harbiye Nazırı Miralay Azmi Bey'in Yabancı Kaynaklar Bağlamında Hayatı ve Faaliyetleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 12, S. 68, 2019, s. 796-806.

[4] Kasım Mehmet Teke, "Kuruluşundan Cumhuriyet'e Kuleli Askerî Lisesi (1845-1923)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 39-40.

ki tavır yönünden düzgün olup ayak takımından olmaması, dinî akidesinin icaplarını ve şeriat hükümlerini bilmesi, bir ibareyi çözecek kadar Arapça ve Farsça ile meramını anlatacak kadar yazı öğrenmiş olması.[5]

1877 tarihli ikinci düzenlemede askeri idadi mezunu veya Darüşşafaka, Mekteb-i Sultani ve mülki (sivil) idadi mezunu olmak, komisyon imtihanını geçmek, tabip muayenesi olmak şartları konulmuştur.[6] Bundan sonraki kırk yıl boyunca bu şekilde devam edilmiştir. 1322 (1906) tarihinde çıkartılan *Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne'ye Kabul Olunacak Talebenin Evsâfına Dair Nizamnâme*'de ise Harbiye'nin tek öğrenci kaynağının Kuleli Askeri İdadisi'nin son sınıfı olduğu, bunun dışında öğrenci kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır.[7] Anlaşıldığı üzere Harbiye Mektebi adaylarda aradığı özellikleri ve giriş şartlarını sabitlemekle kurumun iç ve dış vizyonunu netleştirmiş, öte yandan iltimas ve ayrımcılığa kapısını kapatmıştır.

Konumuzu ilgilendiren diğer bir kabul şartı, 1915 yılında hazırlanan *Şehit ve Saire Evlatlarının Leylî Mekâtib-i İdadiye-i Askeriyeye Kayd ve Kabulü Hakkında Nizamname*'de yer almaktadır. Nizamnamenin 4. maddesi, *yatılı* askeri mekteplere imtihansız (bilâ-imtihan) kabul olunacak adaylara yöneliktir:

"*1- İran ve Afganistan ve Fas gibi düvel-i mütehâbe-i İslamiye [dost devletler] tebeası etfâlinden leylî mekâtib-i askeriye-i Osmaniye'de tahsil ve terbiyelerine bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenâb-ı hilafet-penâhi şeref-sâdır olanlar. 2-Tunus ve Cezayir ve Kıbrıs ve Girit ve Mısır ve Trablusgarp misillü mahallerin etfal-i İslamiyesinin ve Hicaz ve Yemen ahalisiyle Araban ve aşâir evlatlarının leylî mekâtib-i askeriyeye kabullerine keza bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhi şeref-sâdır olanlar.*"[8]

Aşağıda görüleceği gibi 1915 yılına kadar yabancı statüsündeki aday öğrencilerin tamamı kurum imtihanına tabi tutulmaktaydı. Büyük ihtimalle dönemin savaş koşulları sebebiyle böyle bir değişikliğe gidilmiştir.

Mekteb-i Harbiye'nin Öğrenci Aldığı Kesimler ve Yöreler

Mekteb-i Harbiye'nin hangi kesimlerden öğrenci aldığı meselesi, kurumun iç dinamiklerini görmek ve nasıl bir sosyolojik zemine oturduğunu anlamak açısından hayli önem taşımaktadır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve

---

5 Hayrullah Gök, "Arşiv Belgeleri Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 97.

6 Mehmed Es'ad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul: Şirket-i Mürebbiye Matbaası, 1310, s. 111.

7 İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara 1992, s. 101. Ancak bu kuralın tek istisnasının, sadece birinci sınıfa alınmak üzere rüşdiye ve idadilerin ortak olmayan derslerinden ve Kuleli son sınıfına ait derslerden sınava giren başarılı öğrenciler olduğu belirtilmiştir.

8 MV. 241/144, 17 Za.1333/1915-1.

1838-1921 yılları arasında Mekteb-i Harbiye'ye başvuru dilekçelerini barındıran yaklaşık 150 belge çerçevesinde yapılan araştırma[9] sonucunda bu meseleye dair bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Buna göre kurum, öğrenci kitlesini çok katmanlı bir sosyal bünyeye dayandırmış ve bunu bir teamül, hatta ihlal edilemez bir kural haline getirmiştir. Söz konusu belgelerde kurumun öğrenci profilini oluşturan şu altı zümre görülmektedir: Devlet ricalinin çocukları, asker çocukları, sıradan ahali çocukları, asker yetimleri ve ahaliden yetimler; Kafkasya, Bosna, Dağıstan, Girit, Kırım, Kazan, Batum, Vidin gibi yörelerden muhacir olarak gelen Türk, Çerkez, Nogay, Çeçen ve diğer kavimlerin evlatları. Bunlar haricinde 1888-1908 arasında Bulgaristan Emareti ve Şarki Rumeli Vilayetinin idaresinde kalan Müslüman ahali çocukları da Harbiye'deki bir başka öğrenci grubunu oluşturmaktadır.[10]

Bütün bu gruplara bakıldığında kuşkusuz okulun ana omurgasını asker ve devlet ricalinin çocuklarının teşkil ettiği görülür. Ancak bu iki kesimle başa baş giden oranlarda öğrenci alımı ise sıradan ahali çocukları olmuştur. Öte yandan 19. yüzyılın başından itibaren Orta Asya ve Balkan coğrafyasındaki savaşlar, sürgünler ve kıyımlar yüzünden Osmanlı ülkesine göç eden binlerce soydaş ve dindaşımızdan halihazırda ordu mensubu olanları doğrudan, Harbiye'nin şartlarını taşıyan gençlerini de Kuleli Askeri Lisesi ve Mekteb-i Harbiye'de hazırlayarak orduya dahil etme yoluna gidilmiştir.

Bulgar Emareti idaresi her ne kadar o yapılanmada ikili ve uluslararası antlaşmalarla Osmanlı'ya bağlı olsa da Avrupalı devletlerinin desteğiyle Müslümanların mevcut eğitim kurumlarını ellerinden almış ve eğitim haklarını kısıtlamıştır. Hal böyle olunca Osmanlı hükümeti oralardan gönderilen rüştiye mezunu gençleri sivil mekteplere ve Kuleli Askeri İdadisi 'ne alarak eğitmiştir. Yetişen gençler ise Osmanlı ordusunda çeşitli görevler üstlenmişlerdir.

---

9 Ayşe Aksu, "Mekteb-i Harbiye'ye İlk Adım: Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla Öğrenci Başvuru Dilekçeleri (1838-1921)", *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar I*, Ed.: Volkan Tunç-Türker Uygur, LAP Lambert Academic Publishing, e-kitap, 2021, s. 47-85. Harbiye'nin hazırlık okulu olan Kuleli Askeri İdadisi'nde de aynı hassasiyet ve uygulamalar mevcuttur. Ayşe Aksu, "Arşiv Belgelerine Göre Kuleli Askeri İdadisi'nin Öğrenci Kabulü Uygulamaları (1847-1921)", *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar I*, (ed) Volkan Tunç-Türker Uygur, LAP Lambert Academic Publishing, e-kitap, 2021, s. 1-46. Böylece bu iki kurum birbirini bu anlamada tamamlamaktadır.

10 Emaret'ten gönderilen ilk öğrencilerden Silistreli Sezai'nin başvuru dilekçesi için bkz. BEO. 209/15664, 12 Za.1310/1893-1. 1905 yılında Burgaz, Tırnova, Yeni Zağra, Kızanlık, Plevne, Osmanpazarı, Hezargrad, Hacıoğlu Pazarcığ ve Eskicum'dan seçilerek Kuleli Askeri İdadisi'ne gönderilen rüşdiye mezunu çocuklar hakkında bkz.: A.}MTZ. (04). 136/71, 24 L.1323/1905-3, 5.

Yaklaşık bir asır boyunca böyle bir öğrenci mozaiğini yetiştiren Harbiye Mektebi gerek bu çeşitliliği sürdürülebilir kılma gerekse olabilecek iltimasların ve eşitsizliğin önüne geçmek için birtakım önlemler almış olmalıdır. Bu önlemlerden biri de hiç kuşkusuz öğrenci kayıt ve kabul şartlarını daha ilk günden itibaren belirlemiş olması ve bu şartları hayati gerekçeler olmadığı müddetçe değiştirmemesidir. Nitekim yukarıda görüldüğü gibi bu alanda sadece üç defa ıslahat yapılmıştır. Daha da önemlisi, kurulduğu günden itibaren kurumsal kararlara ve nizamnamelere titizlikle uyulmasını temin etmesidir. Bunun anlamı açıktır. Adayların kabulü esnasında herhangi bir bölge, statü, aile, mevki, kavim, sülale ve benzeri kriterler ölçü olarak alınmamış, belli kesimlere yönelik bir ayrımcılık, öncelik ve kısıtlama yoluna gidilmemiştir. Belirlenen şartlara uymayan adaylar hangi kesime mensup olurlarsa olsunlar istisnasız geri çevrilmişlerdir.

Mekteb-i Harbiye'de Yetişen Yabancı Öğrenciler

Yukarıda sayılanlar dışında Mekteb-i Harbiye'nin öğrenci kitlesinden bir diğer zümreyi yabancı ülkelerin çocukları teşkil etmektedir. Bu ülkeler Mısır, Tunus, Fas, Kafkasya, Azerbaycan, Doğu Türkistan, İran, Afganistan, Hindistan, Bosna ve Karadağ'dır. Buralardan gelen öğrencilerle ilgili Osmanlı Arşivi'nden elde edilebilen belgeler ülkeler bazında tasnif edilmiş, ardından Milli Mücadele döneminde öğrenci akışı devam edenler incelenmiş, o dönemde öğrenci gönder(e)meyen ülkelerin çocukları ise ayrı bir başlık altında topluca değerlendirilmiştir.

Mısırlı Öğrenciler

Mekteb-i Harbiye'ye gönderilen erken dönem Mısırlı öğrencilerden biri, aslen Girit vilayetinin Hanya şehrinden olduğu halde vaktiyle İskenderiye Kaptan Mektebi'nde öğrenim gördükten sonra oraya yerleşen Serkaptan Osman Mazhar Efendi'nin (v.1889) torunu Abdülaziz'dir. Verdiği özgeçmiş bilgilerine göre 1877'de İskenderiye'de dünyaya gelmiş, oradaki "Mekâtib-i İslamiyeden" nahiv, coğrafya, ilm-i hesab ve sair dersler almıştır. Arabî ve Türkî lisanlarına iyi derecede aşinadır. Fransızca ve İngilizce de öğrenmiştir. İki sene İskenderiye Muhafızlığı Tercüme Odası'nda çalıştıktan sonra askerlik hizmetine girmek istemiştir. İlgili makamların mutat yazışmalardan sonra Serasker Rıza Paşa imzasıyla gelen cevapta, Mekatib-i Askeriye Nezareti'nin onun imtihan için İstanbul'a gönderilmesini istediği belirtilmiştir. Mısır Fevkalade Komiserliği bu daveti Abdülaziz'e ulaştırmış, ondan gelen olumlu cevabı da merkeze iletmiştir.[11]

---

[11] A.}MTZ.(05) 5/144, 25 Ca.1312/1894-5, 7, 11, 13.

Ertesi yıl da Mısır Hidivi [II. Abbas Hilmi] Paşa'nın istirhamıyla Kuleli Askeri İdadisi'ne kabul edilmesi istenen Mehmed Sıddık, Mirliva Vehbi Paşa tarafından özel bir çavuşun refakatinde İstanbul'a gönderilmiştir.[12] Ahmet Mustafa adlı genç de 20 Temmuz 1909 tarihli başvuru dilekçesinde Aslen Bağdatlı Şehit ailesine mensup ve "Devlet-i Aliyye tebeasından" olduğunu, fakat İskenderiye'de ikamet ettiklerini söyledikten sonra rüşdiyeyi bitirdiğini, İngilizce ve Arapça bildiğini, hesap ve coğrafyaya vukufu bulunduğunu da eklemiştir. Yaklaşık bir ay sonra Harbiye Nezareti'nden verilen cevapta, Mekatib-i Askeriye Nezareti'nin askeri mekteplere giriş talimatnamesini oraya gönderdiği, Ahmet Mustafa'nın "Fransızca bilmediği ve riyaziyeye dair malumatı gayr-ı kâfi görüldüğü cihetle" Harbiye'ye giriş imtihanını veremeyeceği gibi Kuleli Askeri İdadisi'ne "kabulünün dahi gayr-ı mümkün olacağı görüldüğünden" talebi geri çevrilmiştir.[13]

Mısır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 19 Eylül 1909 tarihli Fransızca bir mektupta, Mısır mekteplerinden İstanbul'daki askeri mekteplere nakledecek talebeler hakkında bazı sorular sorulmuştur. Yazılanlara göre genç Mısırlıları eğitime teşvik etmek ve ecnebi mekteplerine, fakültelerine ve bilhassa Türkiye mekteplerine yazılmak hususunda yardımcı olmak için bir Heyet-i Fenniye-i Teşvik Komitesi kurulmuştur. Kuruluş amacı "Türk ve Mısır, iki büyük millet arasındaki uhuvvet ve meveddet mertebelerini daha fazla tahkim etmek" olan bu komite "lisan-ı Osmanî'nin Mısır'da ta'mim ve intişârını" gerçekleştirmektedir. Kahire'de "Mekatib-i Âliye Kulübü" adlı bir mekanda toplanan bu komitenin Dersaadet'teki azalığına Hüseyin Hasip Bey seçilmiştir. Komite aşağıdaki hususlarda bilgi istemektedir:

"*1- Mekâtib-i Mısrî'de ikinci derecedeki tahsilini ikmal eden şakirdan mekatib-i askeriyeye girmek hakkını hâiz olacaklardır. 2-Mekâtib-i Mısrî'de tahsil-i ibtidaiyelerini ikmal eden şakirdan mekatib-i rüşdiye-i askeriyeye girmek hakkını hâiz olacaklardır. 3-Mısır mekatib-i iptidaiye, tâliye ve âliyesi şakirdanından mekatib-i Osmaniye'ye nakillerini arzu eden şakirdan iktiza eden imtihanları vermek şartıyla nakil haklarını hâiz olacaklardır. 4-Mısır Mühendis Mektebi'nde ikmal-i tahsil eden talebe 'Erkân-ı Harb-i Askerî' mektebine girme hakkını hâiz olacaklar mı?*"[14]

Görüldüğü gibi bu şıklardan sadece sonuncusu soru formundadır. Bu durumda diğer şıkların komitenin kararı mı olduğu yoksa tercüme edilirken kısa geçilmesi sebebiyle mi net cümleler halinde verildikleri yoruma açıktır. Bununla beraber mektubun siyak ve sibakından soru oldukları akla daha yatkındır.

---

[12] Y.MTV. 128/82, 24 Ra.1313/1895-1.
[13] A}MTZ.(05) 7/253, 16 B.1329/1911-3.
[14] A.}MTZ.(05) 7/253, 16 B.1329/1911-25.

Bunun üzerine Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden yapılan açıklamada (19 Ekim 1909) komitenin bu tekliflerinin "şayân-ı kabul görüldüğü", adayların "mümkün mertebe Türkçeyi okuyup yazmaya muktedir bulunmaları da meşrût olması lazım geleceği" tekrar vurgulanmıştır. Ancak Mısır Mühendis Mektebi'nde öğrenim görenlerin Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne kayıtları kabul edilmemiştir. Çünkü oraya giriş şartları gelecek seneden itibaren uygulanmak üzere değişmiştir. Buna göre Erkân-ı Harbiye'ye "*dahil olabilmek için mektepten çıktıktan sonra behemehâl bi'l-fiil iki sene kıtaân-ı askeriyede hizmet etmiş olmak ve ahvâl-i hususiye ve umumiyesi mazbut olmakla beraber icra edilecek müsabaka imtihanında ihrâz-ı muvaffakiyet etmek ve otuz yaşını aşmamış olmak*" gerekmektedir.[15]

Bu şartlara bağlı olarak Mısırlı gençlerin askeri eğitim için İstanbul'a gelişleri devam etmiştir. 1911 yılında İskenderiye'de yaşayan Seyyid Ali el-Melîhi hanesine mensup 19 yaşındaki Ahmet Yusuf oğlu Yusuf Fehmi başvurmuştur. Harbiye Nezareti'nden verilen cevapta, o sene öğrenci kabul işlemlerine bir sonraki Haziranda başlanacağı ve giriş şartları da Mayıs'ta gazetelerde ilan edileceğinden vakti gelince müracaat etmesi gerektiği bildirilmiştir.[16] Burada ilginç olan husus, Fehmi'nin yaşının hayli ileri olmasına ve öğrenim durumunun yalnızca "iptidai mektebi bitirdikten sonra yeterli derecede Arapça ve Fransızca öğrenmiş, bu sene dördüncü derecede bir kıt'a şehadetname almış olması" beyanına göre oldukça alt seviyede bulunmasına rağmen doğrudan geri çevrilmemesidir.

Mısır'da medrese talebesinden olan Mustafa Efendizade Mehmed Şemseddin es-Serkî 1913 yılında Harbiye Nezareti'ne gönderdiği dilekçesinde Mekteb-i Harbiye'ye kabulünü istirham etmiştir. Kendisinin durumu Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettişliği'nde görüşülmüş ve Harbiye Nazırı Vekili Süleyman Fethi Bey imzasıyla şu cevap verilmiştir: Usul ve nizam gereği Mekteb-i Harbiye'ye giriş, "idadî-i askeriye üçüncü sene şakirdanının piyade neferi ta'liminden bi'l-imtihan nakliyle" gerçekleştiğinden dolayı Şemseddin'in buraya alınması mümkün değildir. Şayet Kuleli Askeri İdadisi'nin üçüncü senesine kabulünü arzu ederse o zaman da "*tâm'us-sıhha olmak şartıyla ulûm-ı diniyye, cebir, müsellesat, hendese-i mesâha, kozmografya, lisan-ı Osmanî, tarih-i umumi ve Osmanî, Fransızca, coğrafya-yı Osmanî, hıfzı's-sıhha ve resim derslerinden*" imtihana girmesi lazım gelecektir. Karar Mısır Fevkalade Komiserliği'ne bildirilmiştir.[17]

---

[15] A.}MTZ.(05) 7/253, 16 B.1329/1911-21.

[16] A.}MTZ.(05) 17/97, 5 Za.1323/1906-1. Yusuf Fehmi'nin dilekçesinin Arapça aslı için bkz.: lef. 4. Aynı başvuru dilekçelerinin diğer künyeleri için bkz.: A.}MTZ. (05) 7/253, 16 B.1329/1911-29, 30, 31.

[17] A.}MTZ.(05) 32/192, 17 L.1331/1913-1.

Aynı yıl gönüllü olarak Mısır'dan gelmiş olan Mehmet Abdülaziz ve Halil Kamil adlı gençler Kuleli Askeri İdadisi'ne kabul dilekçesi vermişlerdir. Dilekçe, Harbiye Nezareti'nde işleme alınmıştır.[18] Bir sonraki sene Port Said eşrafından Tevfik Efendi'nin oğlu Tevfik, Dersaadet Mekteb-i Harbiyesi'ne kaydını istirham için dilekçe vermiştir. Buna cevaben çıkan "emr u fermanda" Tevfik'in gerekli şartları (*şerâit-i lâzime*) öğrendikten sonra müracaat etmesi tavsiye edilmiş, bu bilgi Mısır Pord Said Komiserliği Vekaleti'ne de iletilmiştir.[19]

Milli Mücadele'nin çalkantılı döneminde Mısırlı öğrenciler Harbiye'de eğitim almaya devam etmişlerdir. 1919 yılında Kuleli İdadisi'nin üçüncü sınıfında okumakta olan Mehmet Server'in, eğitiminin bundan sonraki kısmını ücretsiz devam ettirmesi için Padişah iradesi çıkartılmıştır.[20] İki yıl sonra da Abdurrahman oğlu Mehmet Subhi adlı gencin askeri mekteplerden birine giriş için yaptığı başvuru Padişah iradesiyle kabul edilmiştir.[21] Mısır'la Türkiye arasındaki bu köklü ilişkilerin semeresi, İstanbul'un işgali ve İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da gerçekleştirdikleri işgal ve saldırılar sırasında oradan gelen desteklerle kendini göstermiştir.[22]

Tunuslu ve Faslı Öğrenciler

Osmanlı'nın kuzey Afrika'daki fetihlerinden sonra yaklaşık üç yüz yıl boyunca Garp Ocakları diye adlandırdığı bölgede yer alan Tunus, ileriki dönemlerde "eyalet-i mümtâze" statüsünde iç işlerinde serbest hareket eden bir konumda ilerlemiştir. 1883 tarihli Mersâ Antlaşması'yla kesin olarak Fransa'nın idaresine ve dolayısıyla sömürgeleştirme sürecine girmiştir.[23] Ancak Osmanlı Devleti'nin orayla münasebetleri buna rağmen uzun yıllar devam etmiştir.

---

[18] BEO. 4170/312715, 1 C.1331/1913-1.

[19] A.}MTZ. (05) 35/103, 8 B.1332/1914-1.

[20] BEO. 4585/343843, 7 Za.1337/1919-1.

[21] BEO. 4611/345795, 27 R.1338/1920-1.

[22] Bu desteklere misal olarak Mısır'daki Senûsiyye Hareketi'nin, Millî Mücadele'nin lider kadrosuna İngilizlere karşı ortak mücadele çağrısında bulunması, Mısır Kadınlar Cemiyeti'nin Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı yollaması, Fransa'nın Tolus şehrindeki Mısır Derneği üyelerinin İzmir'in kurtuluşu sonrasında Türkiye'nin Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey'e gönderdikleri telgrafta Mustafa Kemal Paşa'dan "Doğunun Kahramanı" diye söz etmeleri, Mısır'dan Türkiye'nin Roma temsilciliğine gönderilen bir başka telgrafta da onun için "İslam'ın Şampiyonu" ifadesinin kullanılması, Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 1921 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Ankara şubesine Yunan işgalinde zarara uğrayan köylülere verilmek üzere para yardımında bulunması gösterilebilir. Arda Baş, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C. 31, S. 92, 2015, s. 39.

[23] Ahmet Kavas, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *DİA*, C. 41, TDVY, İstanbul 2012, s. 391.

19. yüzyılda Osmanlı ordusuna girmek isteyen Tunuslu askerlere dair veriler bulunmaktadır. 1853 yılında "Tunus Mektebi'nde tahsil-i fünün-ı harbiye ederek yüzbaşı olmuş olan" Mehmed Ağa bunlardan biridir. Dersaadet'e gelerek askeriyenin hizmetine girmek istediğini bildirmiştir. Dâr-ı Şurâ-yı Askeri'den yapılan açıklamada, tahkikat sonucu bu şahsın yüzbaşılığa beş sene ehliyeti olduğu, bu durumda "Erkân-ı Harbiye zâbitânı silkine ithal kılınması" veya "Dersaadet Ordu-yı Hümayun alaylarında yüzbaşılık verilmesi", bunlar olmazsa "Ordu-yı Hümayun umür-ı dahiliyesinde istihdam edilmesi" istenmiştir.[24]

1882 yılına gelindiğinde yine bir grup Tunuslu asker Osmanlı ordusuna girmek için İstanbul'a gelmiş ve başvuruları Padişah iradesiyle onaylanmıştır. İradede, gelenlerden Binbaşı Mehmed Ağa ve dört topçunun Tophane-i Âmire'ye gönderilmesi, geri kalan yirmi kişinin de Birinci Fırka'ya dahil edilmeleri istenmiştir. Ayrıca Mehmed Ağa'ya 2.000 kuruş padişah hediyesi (*atiyye-i seniyye*) verilmesi de emredilmiştir.[25] Bu başvuru tarihinden birkaç ay evvel, Fransızların Tunus sınırında düzmece bir kavgayı bahane ederek Mart 1881'de asker sevk ettikleri ve Mayıs 1881'de de Tunus Beyi ile Bardo Antlaşması'nı imzalayarak Tunus eyaletini kendi hakimiyetlerine aldıkları[26] düşünülürse yukarıdaki 25 askerin Osmanlı ordusuna başvuruları farklı bir boyut kazanmaktadır.

Nitekim bundan yirmi yıl sonra Osmanlı'ya sığınan Tunuslu bir askerin orduya alınması söz konusudur. "*Tunus eşrafından ve Fransız kolordusu mülâzım-ı evvellerinden olduğu halde memuriyetini terk ile derbâr-ı şevket-karara iltica ettiğinden ve sefalete dûçar olduğundan*" dolayı mülazımlık rütbesiyle orduya kabulünü isteyen Mehmed oğlu Ali Şerif'e jandarma çavuşluğu verilmiştir.[27]

Askeri eğitim için gelen Tunuslu gençlere I. Dünya Savaşı başlarında rastlamaktayız. Kuleli Askeri İdadisi'ne kabul edilmiş olan Tunuslu bazı gençler savaş şartlarında aileleriyle haberleşemediklerinden memleketlerine dönmek için dilekçe vermişler, bu minvalde bir miktar maaş tahsis edilmesini veya memleketlerine iadelerini rica etmişlerdir. Meclis-i Vükela'dan, "memleketlerine avdet etmek arzusunda bulunanlara harcırah verilerek teshîl-i avdetlerinin muvafık görüldüğü" açıklaması yapılmıştır.[28] Benzer şekilde Kuleli İdadisi'nde tahsil görmüş olan Mehmed Şerif Efendi'nin oğulları Abdülkadir ile Murat, babalarının vefatı üzerine 1920

---

[24] A.}AMD. 42/45, 9 Ca.1269/1853-1.
[25] MB.İ. 90/138, 3 Ra.1299/1882-1.
[26] Ahmet Kavas, *a.g.m.*, s. 391.
[27] BEO. 1779/133411, 8 L.1319/1902-1.
[28] MV. 213/81, 19 Ra.1337/1918-1.

tarihinde İstanbul'dan ayrılmışlardır.[29] Ertesi yıl Mahmud Bey'in oğulları Cemil, Zeynelâbidin ve Celal'in "leylî ve meccanî" olarak Kuleli'ye kayıt başvuruları Padişah iradesiyle uygun görülmüştür.[30]

Osmanlı Devleti'nin Fas Sultanlığı ile üç yüz yıla dayanan siyasi bağlantısı, 1830 yılında Fransızların Cezayir'i işgaliyle sona ermiş, Fransa o bölgedeki sömürge imparatorluğunu tamamlamak adına 1901-1913 yılları arasında Orta Afrika ve Çad'ı ele geçirdiği dönemde Fas'ı da sömürgesi yapmıştır (1912). Bununla beraber Osmanlı Devleti bölgedeki aktif rolünü sürdürmüş, bilhassa Sultan Abdülhamid halifelik vasfını kullanarak Fransa'nın faaliyetlerini durdurmaya çalışmıştır.[31] İttihat ve Terakki döneminde de süren ilişkilerin mühim bir ayağını, Almanya'nın aracılığı ile Fas ordusunu eğitmek için Osmanlı subaylarının Fas'a gönderilmesi teşkil etmiştir. 1920 yılına kadar orada kalan bu subaylar bununla yetinmemiş, sömürgeci devletlere karşı faaliyetler yürütülmesi için yerel cemiyetler kurmuş ve yazılı propaganda için matbaa tesis etmişlerdir.[32]

Fas Reisülküttabı Seyyid Mehmed Tahir el-Bel'aşî'nin oğulları Ebülgays ile Abdullah 1919'da Kuleli Askeri İdadisi'nde okumaktadır. Harbiye Nezareti tahsil masraflarını karşılamak için aylık 300 kuruş vermektedir. Ancak o yıl bu aylıkların kesilmesi sonucu zor durumda kalmışlardır. Bu vaziyetlerini izah eden dilekçelerine Ömer Yaver Paşa imzasıyla Nezaretten verilen cevapta, "Harbiye bütçesinden [bunun] imkan-ı tesviyesi kalmamış olduğu" belirtilmiştir.[33] Bu yazışmalardan yedi ay sonra Ebülgays, "yolların açılmasına ve bu meslekte devam edemeyeceğine mebni mektepten affını" istemiş, bu doğrultuda Padişah iradesi çıkmıştır. Ayrılma gerekçesine dair yetkililere bir açıklama yapmamıştır.[34] Gidiş sebeplerinden birinin maddi sıkıntılar olması muhtemeldir. Zira kardeşinin kayıt sildirmesiyle ilgili herhangi bir veri bulunmadığına bakılırsa onun lehine feragat ettiği söylenebilir.

Kafkasya'dan Gelen Öğrenciler

19. yüzyıl başlarında Rusya'nın işgale başladığı Kafkasya bölgesinde acımasız kıyımlar ve emperyalist uygulamalarla oradaki halkları tahakküm altına aldığı süreçte İran'la imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençayı (1828) antlaşmaları ile Erivan dahil Aras'ın kuzeyindeki bütün topraklar

29 DH.İ.UM. 19/1, 25 Za.1338/1920-1.
30 BEO. 4693/351947, 17 M.1340/1921-1.
31 Mustafa Bilge, "Osmanlı-Fas Münasebetleri", *DİA*, C. 12, TDVY, İstanbul 1995, s. 192.
32 HR.SYS. 404/35, 1911-4-5'ten aktaran Gökhan Yeşilmen, "Osmanlı Devleti'nin Fas Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", *Medeniyet ve Toplum*, C. 2, S. 2, 2018, s. 117.
33 BEO. 4553/341423, 28 R.1337/1919-3.
34 İ.DUİT. 163/34, 8 Z.1337/1919-1; BEO. 4590/344178, 14 Z.1337/1919-1.

Rusya'nın hakimiyetine girmiştir. Diğer yandan 1828-1829'da Rusya'yla yaptığı savaşı kaybeden Osmanlı Devleti imzalanan Edirne Antlaşması ile Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçmişti.[35] Tamamen hukuk dışı ve barbarca bir uygulamayla Rusya'nın yayılmacılığı ve bölge halklarını asimilasyonu devam etti. Zamanla Türkistan, Taşkent (1865), Hocend (1866), Semerkant ve Buhara (1868), Hîve (1873), Hokand (Fergana, 1876) hanlıklarıyla beraber çok büyük bir Müslüman nüfus Rusya'nın eline geçti. Rus Çarlığı uyguladığı kültür emperyalizmiyle bölgeyi özellikle Müslümanlar için yaşanmaz hale getirdi.[36]

Bütün bunlar olurken o bölgelerdeki Müslümanlar bir şekilde Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürmeye çalışmış, askeri eğitim için destek almışlardır. Hokand Emiri Muhammed Ali Han 1837'de İstanbul'a elçi göndererek ordusunun eğitimi için subay, öğretmen ve araç gereç istemiş, hükümetten cevap almıştır.[37] Bunun dışında Osmanlı'ya sığınan askerler de söz konusuydu. Rusya'da topçu askeri iken firar edip İstanbul'a gelen ve askeriyeye kaydını istediği arzuhalini doğrudan Padişaha takdim eden Nogay kabilesinden Kasım oğlu Hacı İsmail'in durumu yeni bir vaka olmalıydı. Zira Serasker Ali Saib Paşa bu konuda Dahiliye'ye yazdığı yazısında "tebdîl-i tabiiyet etmeyerek firâren gelenlerin" askeriyeye kabul edilip edilmeyeceğinin ayrı bir mütalaa gerektirdiğini söylemiştir.[38]

Doğrudan askeri okullarda okumak için yapılan başvurular elbette farklıydı. Nitekim 1910 yılında Hokand'lı Taşyolan Bey, Osmanlı askeri mekteplerinden birinde okumak için Petersburg Ateşemiliterliği'ne başvurmuştur. Meclis-i Vükela müzakereleri akabinde bu konuda alınan kararda Taşyolan Bey'in İstanbul'daki askeri okullardan birine alınmasının "muvafık-ı hikmet ve merhamet olacağı" bildirilmiş, tahsilini tamamlayıncaya kadar masraflarının bütçeden karşılanması istenmiştir. Vurgulanan diğer bir konu ise benzer müracaatlar olması halinde bunların, her defasında Bâb-ı Âli'den gelecek karara göre işleme alınmamasının gerektiğidir.[39]

1912 yılında Osmanlı'nın Petersburg sefaretine verilmiş bir dilekçede Şir Ali Lapin adlı şahıs, oğlu Mir Ali'nin Mekteb-i Harbiye'ye kaydını is-

---

35 Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 1990, s. 249.

36 Kemal Beydilli, "Rusya-Tarih", *DİA*, C. 35, TDVY, İstanbul 2008, s. 256-257.

37 Hokand Hanlığı idarecileri Osmanlı idarecilerinden ülkelerindeki medreseler için ders kitapları isteğinde bulunmuşlar; idadi, rüştiye, hukuk, top ve mühendislik dallarında okul açılması için öğretmen ve idareci gönderilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca Hokand Hanlığı ahalisinden Osmanlı medreselerinde eğitim görmek isteyen öğrencilerin müracaatları da söz konusudur. Abdülkadir Macit, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", *İLEM Yıllık*, S. 4, İstanbul 2009, s. 67-81.

38 HR.HMŞ.İŞO. 174/4, 19 C.1307/1890-1.

39 MV. 141/72, 15 C.1328/1910-1.

temiştir. Bunun için kalkıp İstanbul'a gelmiş ve Padişah'a takdim edilmek üzere "bir kıt'a Kur'an-ı Kerim" getirmiştir.[40] Sadaret'ten Hariciye'ye gönderilen cevapta Mir Ali'nin yaşı ve tahsil derecesi hakkında dilekçede bilgi verilmediğinden hangi mektebe kaydedilmek istediğinin anlaşılamadığı belirtilmiştir. Devamında, "mekatib-i askeriyeye kayd ve kabul olacak şakirdana müteallik talimatın" 15. maddesinde ecnebi memleketlerinden Osmanlı Devleti'ne gelenlerin resmi vesikalara sahip Müslüman evladı olması gerektiği, aynı talimatnameye göre senede en fazla beşer kişinin leyli rüşdiyelere kabul edilebileceğinden dolayı yaşı 12'yi aşanların oraya, büyük olanların ise imtihan edilerek idadilere kaydının mümkün olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca sağlıklı olduğuna dair mahalli şehbenderlikten tasdikli bir belge almalıdır.[41]

Milli Mücadele dönemi Türkiye ile Azerbaycan'ın sıkı işbirliğine de tanıklık etmiştir. Özellikle askeri ilişkilerin yoğun olduğu, Bolşeviklere karşı mücadele eden Azerbaycan halkına yardım için Türk subaylarının bölgede önemli roller aldığı, çeşitli vesilelerle oradan Türkiye'ye öğrencilerin gönderildiği bu dönemde[42] Bakü'den Mekteb-i Harbiye'ye yapılan iki başvuru bu temasların askeri mekteplere yansımasının izdüşümü olarak telakki edilebilir. Bakü Mekteb-i Harbiyesi talebelerinden Hüseyinzade Zeynelabidin, İstanbul'a gelmiş ve Kuleli'ye giriş dilekçesi vermiştir. Başvurusu "irade-i seniyye" ile kabul görmüştür.[43] Diğer başvuru ise "Kafkasya'nın Kuban ahâli-i İslamiyesinden" Nakî Zeynelabidin'in oğulları Rıza ile Cafer'in Kuleli Askeri İdadisi'ne ücretsiz olarak kabulleri adına yapılmıştır. Talepleri Padişah iradesi ile onaylanmıştır.[44]

Doğu Türkistan'dan Gelen Öğrenciler

Arşiv belgelerinde "Türkistan-ı Çin" ibaresiyle geçen Doğu Türkistan ile Osmanlı arasındaki eğitim ilişkileri sivil mekteplerde daha yoğundur. 1902 yılında Golçe (Kolça/Kulca) şehrindeki Mekteb-i Hüseyni muallimi olan Masum Efendi İstanbul'daki "İslam mekteplerinde" bilgi ve izlenimler elde ederek bunları kendi memleketindeki İslam ahalisinin tahsillerini ko-

---

[40] BEO. 4125/309375, 19 M.1331/1912-3, 5.

[41] BEO. 4129/309655, 19 M.1331/1912-1.

[42] Bu dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri için bkz.: Mustafa Öztürk, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Politikası", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005; Mehman Ağayev, "Milli Mücadele Yıllarında Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2006; Mehmet Ali Bolat, "Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti (1919-1921)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul 2018.

[43] BEO. 4517/338752, 17 Ş.1336/1918-1; İ.DUİT. 163/12, 15 Ş.1336/1918-1.

[44] BEO. 4691/351752, 20 Z.1339/1921-1.

laylaştırmak (*mekâtib-i İslamiyesinde malumat ve meşhûdatını tatbiken ahâli-i İslamın tahsillerini teshîl*) amacıyla tedris usulü dersleri görmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Yetkililerden bir mektebe devamına izin verilmesini talep edince Mercan İdadisi'ne yönlendirilmiştir.[45] Aynı kişi 1904 tarihinde Kaşgar ve Golçe'den gönderilen Abdülkadir, Mesut, Mehmet Seyit ve İbrahim adlı öğrencilerin İstanbul'daki Hamidiye Mekteb-i Âlisi'ne kabul edilmeleri dolayısıyla Padişaha teşekkürlerini arz etmiştir.[46] Fakat eğitim amaçlı karşılıklı gerçekleşen bu ve daha pek çok faaliyete Rusya'nın engel çıkardığı da kaydedilmektedir.[47]

Hüseyin Bek Musa Bayof adlı bir kişi Darüşşafaka talebelerinin zaruri masraflarına harcanması koşuluyla kuruma 7.475 kuruş bağışta bulunmuştur. Bunun üzerine Darüşşafaka Müdürü Ali Rıza Bey, böylesi hamiyetlerin teşvik edilmesi adına bu bağışın gazetelerde yayınlanmasını yetkililerden istemiştir.[48] Aynı şahıs üç yıl sonra aynı kuruma bir telefon takımı ile diğer alet edevatın alınması için para bağışlamıştır.[49] Kardeşi Bahaeddin Bey de Çin Türkistanı'ndan seçtiği birçok talebeyi, masraflarını kendisi karşılayarak Harbiye, Tıbbiye veya Mekteb-i Sultani'de öğrenim görmeleri için İstanbul'a yollamıştır.[50] 1914 yılında ise İstanbul'dan Kaşgar yakınlarındaki Artuş'a gönderilen Muallim Habibzade Ahmed Kemal Bey orada bir darülmuallimin açmış, masraflarını ise Bahaeddin Bey karşılamıştır.[51]

Askeri mekteplere kaydolma taleplerine dair net bir tarihlendirme yapmak zor olmakla birlikte geç dönemlere tesadüf ettiğini görmekteyiz. "Millet-i Osmaniyye'nin nail olmakta bulunduğu terakkiyât-ı medeniyeden hisseyâb olmak" amacıyla Golçe şehrinden gelmiş ve dört senedir Harbiye Mektebi'nin "sınıf-ı mahsusunda" okumakta olan dört genç oradan ayrıla-

---

45 MF.MKT. 670/10, 18 B.1320/1902-1.
46 Y.PRK.AZJ. 50/33, 3 N.1322/1904-1.
47 Dilek Çoban, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Basınında Türkistan", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 24.
48 MF.MKT. 969/34, 6 Za.1324/1906-1.
49 MF.MKT. 1093/77, 25 Z.1326/1909-1.
50 Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, Haz.: Yusuf Gedikli, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 116. Yazar bu iki kardeşin babadan gelen bir zenginliğe sahip olduklarını, yüzlerce kişiye iş temin eden fabrikalar açtıklarını, Hüseyin Musa Bey'in Sibirya'dan kaçan Türk esirlerine çok yardım ettiğini, 1903'te Moskova fuarına katıldığını, Mekke'de bir otel yaptırarak hacıların ikameti için mahalli yetkililere teslim ettiğini, 1903'te Bağdat Demiryolu hisselerinden 40 bin altınlık hisse senedi satın aldığını anlatmaktadır (s. 202). 1895'te kurulan Musabayev Biraderler Şirketi'nin Golçe'deki mevcut deri fabrikasını modernleştirmek için Frankfurt'tan makineler ithal ettiklerini ve bu fabrikanın Çin'deki ilk deri fabrikası olduğunu da sözlerine eklemiştir.
51 Dilek Çoban, *a.g.e.*, s. 25. Osmanlı ile Rusya hakimiyetindeki Türklerin eğitim ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmet Kanlıdere, "Eğitim Merkezli Etkileşim: Osmanlı ve Rusya Türkleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 12, 2008, s. 287-320.

rak Mekteb-i Sultani'ye geçmek istemişlerdir. Bu taleplerinin gerekçesi bağlamında, asıl hedeflerinin ilim ve maarif öğrendikten sonra memleketlerine döndüklerinde orada iptidai ve sivil okullar açmak suretiyle maarifin yaygınlaşmasına çalışmak olduğunu, bunun da Harbiye'de okuyarak gerçekleşemeyeceğini söylemişlerdir.[52] Neticenin ne olduğu belgelere yansımasa da kabul gördüğü kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu hadiseden yaklaşık iki ay sonra Mekteb-i Harbiye'de "suret-i hususiyede" okumakta olan dokuz Gölçe'li genç Mekteb-i Sultani'ye ücretsiz kaydedilmeleri için dilekçe vermişler ve başvuruları kabul edilmiştir.[53] Şayet ilk dilekçe olumsuz karşılansaydı ikincisinin de aynı akıbete maruz kalması icap ederdi.

Bir sonraki yıl, Kaşgar Umumi Müftüsü Abdülkadir Efendi'nin Darüşşafaka'dan mezun olup memleketine dönmüş olan torunu Niyazi gönderdiği dilekçesinde Mekteb-i Harbiye yahut Askeri Tıbbiye'ye kabulünü istemiştir.[54] Sonuç belirsizdir, ama mezun olduğu okul hasebiyle kabul edilme şansı yüksek görünmektedir.

Askeri okullara Doğu Türkistan'dan öğrenci alımları Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. "Türkistan-ı Çinî ahâli-i İslamiyyesinden Emin Efendi'nin Kuleli Mekteb-i Askeriyesi'ne leylî olarak meccânen kaydı" Padişah iradesiyle onaylanmıştır.[55]

Afganistanlı Öğrenciler

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca İngiltere, Fransa ve Rusya'nın emperyalist ve sömürgeci imha politikalarına ve faaliyetlerine karşı mücadelesi ve bunun son eşiği olan Milli Mücadele dönemi ile Asya'nın stratejik konumdaki ülkelerinden Afganistan'ın aynı kaderi paylaştığı bilinmektedir. Daha öz bir ifadeyle, var olma ve bağımsızlık yolunda Türkiye ile Afganistan'ın yazgısı aynı olmuştur.

Türkiye-Afganistan ilişkileri her ne kadar Sultan Abdülhamid dönemine kadar gitse de bu ilişkiler daha ziyade oradan gelen muhacir kitlelerinin himayesi, oraya elçi ve diplomatların gönderilmesi ve Tahran Sefiri Fahri Bey ile İstinaf mahkemesi Müddeiumumi Muavini Hacı İsmail Hakkı Bey'in hazırladıkları bazı raporlarla sınırlı kalmıştır.[56]

---

52 BEO. 3473/260462, 24 Z.1326/1909-1. "*... maksatları iktisâb-ı ilim ve maariften sonra memleketlerine avdetle mekâtib-i mülkiye ve iptidaiye tesis ederek oralarda neşr olan maarife gayret eylemek emel-i yegânesine mâtuf ve işbu emellerine de ba'demâ Mekteb-i Harbiye'de devam-ı tahsil ile olamayacağı...*"

53 BEO. 3507/263019, 16 S.1327/1909-3.

54 BEO. 3812/285890, 12 L.1328/1910-1.

55 BEO. 4690/351705, 9 Z.1339/1921-1.

56 Mohammad Hussaini, "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan'da İngiltere-Rusya Rekabeti ve Osmanlı Siyaseti (1876-1909)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2016, s. 85-89.

İki ülkenin birbirlerine fiili destekleri asıl Milli Mücadele öncesi yoğunlaşmış, o dönemde artarak devam etmiş ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında alabildiğine gelişmiştir. Afgan hükümetinden gelen davet üzerine 1907 yılında eski valilerden Hüseyin Hüsnü Bey ile Dr. İzzet Münir, makinist Ali Rıza, ressam Mehmed Fazlı, Ali Server ve Ali Fehmi beylerden oluşan bir grup uzman Kâbil'e gitmiştir. Türkiye'nin desteğiyle orada açılan harbiye mektebinin müdürlüğünü Mahmut Sami Bey yapmıştır. 1913'te düzenlenen Afgan Eğitim Konseyi'nin dokuz üyesinin üçü Türklerden oluşmuştur. Aynı zamanda Afgan Emiri'nin hususi doktorları da olan Türk hekimler Münir İzzet Bey ile Ahmed Fehmi Bey Kâbil'de ilk devlet hastanesini kurmuşlardır.[57]

Bu yoğun ilişkiler çerçevesinde askeri mekteplerde okumak üzere İstanbul'a gelen Afganlı gençlere dair kayıtlar çok nadirdir. Şimdilik elimizdeki tek belge, "Mekteb-i Harbiye-i şâhâne Erkân-ı Harbiye namına ve birinci senesi mülâzım-ı sânilerinden iken" Gümüşsuyu (Askeri) Hastanesi'nde vefat etmiş olan Afganlı Abdürrezzak Efendi'nin kardeşine teslim edilecek terekesiyle ilgilidir.[58] Buradan anlaşılıyor ki, Afganistan'a gönderilen subayların orada açtıkları harbiye mektebi ve diğer eğitim kurumlarında yetiştirilmeleri tercih edilmiştir. Nitekim o subaylardan biri, İkinci Alay Kumandanı Binbaşı Ali Fazıl Bey'dir. "Afganistan hükümeti tarafından vuku bulan teklif üzerine orduda muallimlik etmek üzere" Afganistan'a gidiş izni almak için 1909 yılında verdiği dilekçeye karşılık Hariciye Nazırı Mehmed Rıfat Paşa, onun "Afganistan ordusunda bulunarak ifa-yı hizmet etmesinin" faydalı görüldüğünü, ancak Osmanlı ordusundan istifa edip gitmesinin daha münasip olacağını bildirmiştir.[59]

Milli Mücadele Öncesinde Gelen Diğer Yabancı Öğrenciler

Mekteb-i Harbiye'de öğrenim gören yabancı öğrenci alımı yapılan ülkeler buraya kadar zikredilenlerle sınırlı değildir. Trablusgarp, İran, Hin-

---

57 Bülent Yaşar, "Bağımsız Afganistan'ın Modernleşmesi Hususunda Türkiye'den Afganistan'a Gönderilen Uzmanlar", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 2020, s. 58. Mustafa Kemal Paşa'nın Afganistan'la ilgili görüş ve stratejileri, Osmanlı 4'üncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa'nın Afganistan ve Hindistan Müslümanlarına yardım için 1920'de bölgeye gitmesi, gönderilen subaylar, 1921 Türk-Afgan Dostluk Antlaşması, Medine Müdafii Fahrettin Paşa'nın ilk sefir olarak atanması (1922), Afganistan'ın Milli Mücadele'deki maddi ve manevi desteği ile Afgan Kralı Emanullah Han dönemindeki ilişkilere bakıldığında bahsi geçen ilişkilerin derinliği daha iyi anlaşılmaktadır. Mustafa Şahin, *Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2015, s. 23-66. Afganistan'da 1937 yılında eczacılık fakültesi kuran Ömer Şevki Bey, kızı Saliha Öncel Arkun ve haleflerinin çalışmaları için bkz.: Şeref Etker, "Afganistan'da Türk Eczacıları: Ord. Prof. Selahattin Tandal", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C. 12, S. 1, 2010, s. 67-74.

58 HR.UHM. 367/35, 1906-1; HR.TH. 339/131, 1906-1.

59 BEO. 3660/274499, 26 L.1327/1909-3.

distan, Bosna ve Karadağ'dan gelen öğrenciler de arşiv belgelerinde yer almaktadır. Bu belgeler çerçevesinde değerlendirildiğinde sayılan yörelerden gelen öğrencilerin Milli Mücadele sırasında kesintiye uğradıkları tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1912'de İtalya'ya terk ettiği Trablusgarp'tan gelerek İstanbul'daki Piyade Küçük Zabit Mektebi'nden mezun olan Süleyman ile Kasım'ın 1917 yılında Kuleli Askeri İdadisi'ne yaptıkları başvuruları Padişah iradesiyle kabul edilmiş, Harbiye Nezareti'nden gereğinin yapılması istenmiştir.[60] İranlı gençlerin Osmanlı askeri mekteplerine en erken başvurulardan biri, İran sefiri Mehmet Hanzade Hasan Bey'in 1862 yılında Mekteb-i Harbiye'ye veya "silk-i askeriyeye" dahil edilmesi için Serakerliğe verdiği dilekçedir.[61] İran'dan öğrenci akışı bundan sonra da devam edecektir.

Hindistan'dan gelen gençlere dair iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Lahor eşrafından Mehmed A'zam Bey'in oğlu Ekber Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi bitirerek ülkesine dönmüştür. Ancak Bombay şehbenderliğine tekrar müracaat ederek Osmanlı ülkesinde çalışmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine çıkan Padişah iradesi, "mülkiye tabâbetinde" istihdamı şeklinde olmuştur.[62] Diğeri ise Haydarabad Dahiliye Dairesi Mütercim-i evveli Abdülhak Efendi'nin, Seyyid Haşim adlı gencin Harbiye'ye kabulü için verdiği arzuhaldir.[63]

1878 Berlin Antlaşması ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılan Bosna'dan ve aynı antlaşmaya dayanarak bağımsızlık elde eden Karadağ'dan Mekteb-i Harbiye'ye gelen öğrenciler olmuştur. Bosna'nın Koniçe kasabası hanedanından Talip Bey'in oğlu Rüstem'in Kuleli Askeri İdadisi'ne kaydı için verilen arzuhal Padişah iradesiyle kabul edilmiştir.[64]

Bosna'nın Serebreniçe ahalisinden olan Yahya oğlu Osman Nuri, askeriyeye girmek arzusuyla İstanbul'a gelmiş ve bunun için bir dilekçeyle müracaat etmiştir. Fakat mekteplerde açıktan yer bulunmadığından kabul görmemiştir. Bu defa "bîkes ve fakir fukaradan olduğunu" ve "tahsil-i fünûn-ı askeriyeye ziyadesiyle heveslendiğini" belirterek taşradaki askeri idadilerden birine kaydını rica etmiştir.[65] Sonuç belli değildir, ama Osman Nuri'nin kabul edileceği kuvvetle muhtemeldir. Zira geri çevriliş sebebi, başvuru şartlarından birini taşımaması değildir. Öyle olsaydı, ikinci defa başvuramazdı. Geldiği coğrafya ve içinde bulunduğu ahval de dikkate alındığında kabul ihtimali artmaktadır.

---

60 BEO. 4464/334766, 23 C.1335/1917-1.

61 A.}MKT.NZD. 415/19, 29 L.1278/1862-1.

62 DH.MKT. 2039/72, 16 Ca.1310/1893-1.

63 BEO. 3546/265881, 21 R.1327/1909-1.

64 BEO. 65/4840, 15 S.1310/1892-1; İ.HUS. 3/24, 3 S.1310/1892-1.

65 MF.MKT. 624/45, 24 M.1320/1902-1.

Bosna'nın İzvornik kasabası eşrafından Şahin Paşazade Hilmi Bey'in oğlu Mahmud Nedim'in Mekteb-i İdadî-i Harbiye'ye kabulü için Belgrat sefarethanesi aracılığıyla müracaat edilmiştir. Tophane-i Âmire Müşiri Zeki Paşa dilekçeyi, "bu misillûların idadi sınıf-ı mahsusuna kaydı irade-i seniyye-i hazreti padişahiye mütevakkıf bulunduğu" notuyla Padişahın müsaadesinin alınması için Sadaret'e yollamıştır.[66]

Mekteb-i Harbiye'ye başvuran Karadağlı gençlerin Mekteb-i Sultani mezunu oldukları dikkati çekmektedir. 1897 yılında "Mekteb-i Sultani'den neşet eden" Duşan Gregoriç'in Harbiye'ye alınması için Karadağ prensi ricada bulunmuştur. Duşan bunun üzerine Harbiye'de bir müddet öğrenim gördükten sonra yine "Karadağ prensi hazretleri cânibinden" Mekteb-i Hukuk'a alınması istirham edilmiştir. Bu ricası da Padişah iradesiyle kabul edilmiş, üstelik "mektepten şehadetname ahz edinceye kadar hazine-i maliyeden 800 kuruş maaş tahsisi" emredilmiştir.[67] Onunla beraber gönderilen diğer iki genç Hendese-i Mülkiye ile Mekteb-i Harbiye'ye alınırken, aynı gruptan bir Müslüman genç de Mekteb-i Tıbbiye'ye kabul edilmiştir.[68]

1898 yılında "Mekteb-i Sultani'den çıkmış olan" Ristolomoviç adlı genç memleketine dönmüştür. Ancak ertesi yıl Karadağ prensinin "arzu ve istirhamları üzerine" Osmanlı'daki yüksek mekteplere (*mekâtib-i aliyye-i şâhâneye*) kabullerine Padişah tarafından izin verildiği bildirilenlerden, "Mekteb-i Harbiye-i şâhâneye girecek olan" Yeni Pazarlı Ristolomoviç'in bazı mazeretlerden dolayı ancak gönderilebildiği Çetine sefiri Aydınoğlu Ahmet Fevzi Bey tarafından Mabeyn-i Hümayun'a bildirilmiştir.[69] Anlaşıldığı üzere Karadağ'dan yalnızca askeri okullara değil, sivil okullara da öğrenci gönderilmekteydi.

Aynı yıl Mekteb-i Harbiye'ye "kayd ve ithal edilen" Fresno adlı genç de Mekteb-i Sultani'de okuyarak Harbiye'ye geçiş yapanlardandır. Hatta "oradayken almakta olduğu maaşın kemakân îtâsı şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye" ile yetkililerden istenmiştir.[70] Bu durumda her ne kadar alım şartlarında Mekteb-i Sultani mezunlarının Harbiye'ye kabul edilecekleri belirtilmiş olsa da Karadağlı gençlerin alt yapı olarak askeri mekteplerden gelmeyişleri düşündürücüdür.

***

66 İ.AS. 54/56, 24 Z.1322/1905-2, 7.
67 İ.HUS. 59/85, 29 B.1315/1897-1.
68 BEO. 1060/79462, 3 Ş.1315/1899-1; İ.HUS. 58/68, 24 C.1315/1897-1.
69 Y.PRK.EŞA. 32/41, 19 Za.1316/1899-3; HR.TH. 226/13, 1899-1.
70 İ.HUS. 75/4, 4 M.1317/1899-1.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin askeri okullarında okumak üzere gelen yabancı öğrenciler söz konusu olmuştur. Her ne kadar bu konu başlığı ayrı bir çalışma alanı olsa da konuyla ilgili belgelerden birine burada yer vermek, Milli Mücadele dönemindeki yabancı öğrenciler mevzusunu tamamlayıcı nitelikte olacaktır. Böylece Mekteb-i Harbiye'nin yabancı öğrenci kabulü geleneğinin kesintisiz olarak günümüze kadar sürdüğü daha belirgin hale gelecektir.

1938 tarihli ve Mustafa Kemal imzalı bir kararnamede yurtdışından gelecek öğrenciler ve Türkiye'den yurtdışına gönderilecek askeri öğretmenlerle ilgili şu açıklama yapılmıştır:

"Memleketimizde askeri tahsilini bitiren ve sair sebeplerle çıkan talebe yerine alınacak talebe miktarı ile Afgan Harbiye Ortaokulu'nda muhtelif dersler vermek üzere istenilen 6 öğretmen ve Çin'de bulunan Hotan Emiri'nin 17 ve 18 yaşlarındaki iki akrabasının askeri mekteplerimizde okutulması hakkında Hariciye Vekaleti'nden yazılan 7 Kanunuevvel 1937, 31 Kanunuevvel 1937, 17 Mart 1938, 30 Mayıs 1938 tarih ve 25696 /696, 27767/754, 5421/119, 11953/284 sayılı ve Milli Müdafaa Vekaleti'nden alınan 14 Kanunuevvel 1937 tarih ve 111187 sayılı tezkerelerle Maliye Vekilliğinin 25 Nisan 1938 tarih ve 11181/1593 sayılı mütalaanamesi ve Maarif Vekaleti'nden yazılan 22 Şubat 1938 tarih ve 2/229 sayılı tezkere, İcra Vekilleri Heyeti'nin 30 Mayıs 1938 tarihli toplantısında okunarak askeri mekteplerimizde tahsilini bitiren ve muhtelif sebeplerle çıkan 9 Afganlı subay yerine 15 subay alınması, Afgan Harbiye Ortaokulu'nda ders vermek üzere istenilen 6 öğretmene de zabitan gibi ücret verilmesi ve Çin'de bulunan Hotan Emirinin akrabasından 2 çocuğun da askeri mekteplere kabulü onanmıştır."[71]

Görüldüğü gibi Harbiye Mektebi 1936'da Ankara'ya taşındıktan sonra da geleneklerini sürdürmüş; ülkenin askeri, eğitim ve idari alanlarında söz sahibi olduğu gibi uluslararası ilişkilerinde de başat rol alan kurumlardan biri olmaya devam etmiştir.

Sonuç

Mekteb-i Harbiye öğrenci kitlesi bakımından farklı unsurları barındırması yönüyle de ayrıcalıklı bir yere sahip bir eğitim kurumumuzdur. Ülke dahilinden kabul ettiği öğrenciler gibi çeşitli ülke ve coğrafyalardan gelen pek çok öğrenciyi de yetiştirmiştir. Bu araştırmanın sonuçları çerçevesinde yabancı adaylarla ilgili kurumsal tutum ve yaklaşımlarla ilgili olarak bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Buna göre yurtdışından başvuran adaylarının, diğer adaylarda aranan şartları taşımalarına titizlikle dikkat edilmiştir. Yabancı öğrencilerin çoğun-

[71] BCA. 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1928) / 83-50-1, 1938-1.

lukla kendi ülkelerinin üst düzey mevkilerdeki şahısların referanslarıyla gönderildikleri vakidir. Her bir başvuru dilekçesi mutlaka Padişah onayından geçmiş, bunun dışındaki hiçbir kişi ve kurum bu alımlarda söz sahibi olmamıştır.

Tahsile başlayan yabancı öğrenciler esas itibarıyla eğitim masraflarını kendileri karşılamışlardır. Ancak maddi durumu iyi olmayanlara devlet tarafından burs bağlanmış, gerektiğinde harcırah verilmiş, "meccânen" kabul isteyenlere yardımcı olunmuştur. Öte yandan onlardan çok azı hariç tamamının Müslüman oldukları görülmüştür. Bir başka bulgu, arşiv belgeleri muvacehesinde bakıldığında askeri okullara yabancı öğrencilerin kabulleri Sultan Abdülhamid döneminde yoğunlaşsa da II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinde de aynı anlayış ve yoğunlukla sürdürülmüş olmasıdır.

Sonuç olarak Mekteb-i Harbiye yukarıda adı geçen devletlere sahada her türlü desteği vermeye çalışırken aynı desteği kurumsal eğitim alanında da devam ettirmiş, Milli Mücadele döneminin zorlu şartlarında bu tutumdan vazgeçmemiştir. Bir yönüyle böyle bir durum Harbiye'nin kendi bünyesini güçlendirme yolunda doğal bir çizgi takip ettiğini göstermekle birlikte diğer yönüyle uluslararası diplomasi alanında ciddi bir rol oynadığını da ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 1060/79462-1, 1779/133411-1, 3473/260462-1,3507/263019-3,3546/265881-1,3660/274499-3, 3812/285890-1, 4125/309375-3, 5; 4129/309655-1, 4170/312715-1, 4464/334766-1, 65/4840-1, 4517/338752-1, 4553/341423-3,4585/343843-1,4590/344178-1,4611/345795-1, 4690/351705-1, 4691/351752-1, 4693/351947-1.

BCA. 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1928) / 83-50-1, 1938-1.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT): 2039/72-1.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO): 174/4-1.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH): 226/13-1, 339/131-1.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtelit (HR.UHM): 367/35-1.

İdare-i Umumiye (DH.İ.UM): 19/1-1.

İrade Askeri (İ.AS): 54/56-2, 7.

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT): 163/12-1, 163/34-1.

İrade Hususi (İ.HUS): 3/24-1, 58/68-1, 59/85-1, 75/4-1.

Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi (MF.MKT): 1093/77-1, 624/45-1, 670/10-1, 969/34-1.
Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB.İ): 90/138-1.
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 141/72-1, 213/81-1, 241/144-1.
Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.}AMD): 42/45-1.
Sadaret Bulgaristan (A.}MTZ.(05): 35/103-1, 7/253-29, 30, 31; 32/192-1, 5/144-5, 7, 11, 13; 7/253-3, 17/97-1, 7/253-21, 25.
Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD): 415/19-1.
Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ): 50/33-1.
Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA): 32/41-3.
Yıldız Mütenevvî Maruzât Evrakı (Y.MTV): 128/82-1.

Araştırma Eserleri

ADİL HİKMET BEY, *Asya'da Beş Türk*, Haz.: Yusuf Gedikli, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

AKSU, Ayşe, "Arşiv Belgelerine Göre Kuleli Askeri İdadisi'nin Öğrenci Kabulü Uygulamaları (1847-1921)", *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar I*, Ed.: Volkan Tunç-Türker Uygur, LAP Lambert Academic Publishing, e-kitap, (ISBN. 978-620-4-72775-2), 2021, ss. 1-46.

AKSU, Ayşe, "Mekteb-i Harbiye'ye İlk Adım: Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla Öğrenci Başvuru Dilekçeleri (1838-1921)", *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar I*, Ed.: Volkan Tunç-Türker Uygur, LAP Lambert Academic Publishing, e-kitap, (ISBN. 978-620-4-72775-2), 2021, ss. 47-85.

AKSU, Ayşe-ESER, Gülşah, "Mekteb-i Harbiye Nazırı Miralay Azmi Bey'in Yabancı Kaynaklar Bağlamında Hayatı ve Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 68, 2019, ss. 795-806.

BAŞ, Arda, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C. 31, S. 92, 2015, ss. 31-76.

BEYDİLLİ, Kemal, "Rusya-Tarih", *DİA*, C. 35, TDVY, İstanbul 2008, ss. 253-265.

BİLGE, Mustafa, "Osmanlı-Fas Münasebetleri", *DİA*, C. 12, TDVY, İstanbul 1995, ss. 190-192.

ÇOBAN, Dilek, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Basınında Türkistan", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

ESER, Gülşah, "Türkiye'de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 13, S. 2, 2012, ss. 99-114.

GÖK, Hayrullah, "Arşiv Belgeleri Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2005.

HUSSAİNİ, Mohammad, "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan'da İngiltere-Rusya Rekabeti ve Osmanlı Siyaseti (1876-1909)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2016.

KAVAS, Ahmet, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *DİA*, C. 41, TDVY, İstanbul 2012, ss. 388-393.

KURTCEPHE, İsrafil-BALCIOĞLU, Mustafa, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara 1992.

MACİT, Abdülkadir, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", *İLEM Yıllık*, S. 4, İstanbul 2009, ss. 67-81.

MEHMED ES'AD, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul: Şirket-i Mürebbiye Matbaası, 1310.

SAYDAM, Abdullah, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 1990, ss. 243-261.

ŞAHİN, Mustafa, *Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2015.

TEKE, Kasım Mehmet, "Kuruluşundan Cumhuriyet'e Kuleli Askerî Lisesi (1845-1923)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

YAŞAR, Bülent, "Bağımsız Afganistan'ın Modernleşmesi Hususunda Türkiye'den Afganistan'a Gönderilen Uzmanlar", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 2020, ss. 51-86.

YEŞİLMEN, Gökhan, "Osmanlı Devleti'nin Fas Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", *Medeniyet ve Toplum*, C. 2, S. 2, 2018, ss. 107-121.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE VE YENİ TÜRKİYE'DE SPOR YOLUYLA ASKERİ EĞİTİM (DOĞU CEPHESİ ÖRNEĞİ)[1]

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU
Orcid No: 0000-0001-8826-6572
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: maliturkmenoglu@harran.edu.tr

Giriş

Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri sayılan Millî Mücadele, uzun yıllar savaşlarla boğuşmuş ve birçoğundan yenilgiyle ayrılmış bir millet için oldukça önemlidir. Birçok cephede başarılı savaşlar verilerek önemli askeri ve siyasi zaferler kazanılmıştır. Bu zaferlerin kazanıldığı cephelerden biri de Doğu Cephesi'dir. 1919'da Osmanlı idaresi tarafından 15. Kolordu Kumandanı olarak atanan Kazım Karabekir kısa bir süre sonra İstanbul Hükümeti'yle ilişkisini keserek Mustafa Kemal ile birlikte Millî Mücadeleye katılmıştır.[2]

Kolordusuna bağlı birliklerle Doğu Bölgesi'ndeki Ermenileri Türk topraklarından çıkaran Kazım Karabekir, daha sonra savaşlardan dolayı yetim ve sefil kalmış binlerce çocuğu toplayarak kolordu bünyesinde kurduğu okullarda ruhen, bedenen ve zihnen modern tarzda yetişmeleri için çaba sarf etmiştir. Oluşturulan okul programlarında beden eğitimi ve spora önemli oranda yer verilmiştir. Bu faaliyetler bir yandan öğrencilerin gelişimi için etkili bir eğitim aracı olurken diğer yandan asker-sivil ve öğrencilerin tamamını bir araya getiren, milli birlik ve beraberlik adına önemli katkılar sağlayan eğlence, şenlik ve bayramlara dönüşmüştür. Aynı zamanda

1 Çalışmada emeği geçen Yüksek Lisans öğrencilerim Yılmaz DAĞ ve Mehmet Ziya KANTAŞ'a teşekkür ederim
2 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.1145.

bu etkinlikler geleneksel ve modern sporların bir arada uygulandığı alanlardan biri olmuştur.[3]

Spor eğitimi tüm toplumlarda olduğu gibi özellikle milli mücadelede ve sonrasında Türkiye'de önem arz etmiştir. Spor eğitimi askeri eğitimin bir hazırlık aşaması olarak her zaman ele alınmış, özellikle Doğu Cephesinde Kazım Karabekir'in himayesine aldığı yetim çocuklar bu yolla hem zinde tutulmaya hem de harbe hazırlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü takip eden süreçte, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran lider kadro tarafından, milli eğitim sistemine özel önem verilmiş; savaşlarda yenilmiş olmasına rağmen galip devletlerce sömürgeleştirilememiş olan Türk toplumunun sağlam temeller üzerinde yeniden yükselmesi için, etkin eğitim politikaları uygulanmaya çalışılmış ve yaygın eğitim niteliği taşıyan çeşitli uygulamalar denenmiştir. Eğitim sisteminin en görünür veçhelerinden birisini teşkil eden beden eğitimi ve spor politikaları da aynı bağlamda ele alınmış ve ideolojik eğitimin etkin bir aracı kılınmaya çalışılmıştır. Dönemin yükselen totaliter rejimlerinin örnek alındığı bu yıllarda, kurulan beden eğitimi ve spor teşkilatları ve uygulanan programlar, özellikle Alman ve Sovyet sistemlerinden etkilenmiştir. Bu çerçevede beden eğitimi ve spor uygulamaları, 1930'lu yıllarda her yaştaki vatandaşın eğitilmesi için yasal düzenlemeyle zorunlu kılınmışsa da bu düzenleme beklentilere cevap verecek düzeyde etkin olamamıştır. Yapılan çalışmada Milli mücadele sürecinde ve erken Cumhuriyet Dönemi'nde askeri amaçlı beden eğitimi ve spor anlayışının ideolojik temelleri ve ürünleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.[4]

Eğitim Faaliyetleri

1.Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Tekirdağ'da XIV. Kolordu Komutanı olarak görevde bulunan Kazım Karabekir, bu dönemde birçok faaliyetlerde yer almıştır. Askeri, siyasal ve eğitim faaliyetlerinde önemli başarılar elde edilen Kazım Karabekir, Tekirdağ'da yardıma muhtaç ve yetim çocuklarla karşılaşmış, himaye altına alarak eğitim almalarını sağlamıştır. Doğu Cephesi'ne görevlendirilen Kazım Karabekir, Erzurum-Kars bölgesinde uzun dönem savaşlar sonucunda ailelerini yitiren çocuklara eğitim olanağı sağlayarak, yeniden yaşama tutunmalarına yardımcı olmuştur. Bölgenin olumsuz şartlarını ve maddi imkânsızlıkları dağıtarak eğitim anlayışı doğrultusunda faaliyet yapmaya yönelmiştir.[5]

---

3 Ayrıntı için bkz. Ü. Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara,1990.

4 Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız*, C.I, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.2.

5 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.1145.

1920 yılında Türk ordusu tarafından yönetilen Doğu Harekâtı sonucunda Kars ve Gümrü işgallerden kurtarılmıştır. Karabekir, bölgede yapılan incelemeler sonucunda Erivan, Tiflis ve Gürcü yakınlarında 18.000'e yakın Ermeni çocuğunun Amerikan misyonerleri tarafından toplandığına şahit olmuştur. Kars ve çevresinde bulunan 6.000 Ermeni çocuk Gümrü'ye nakledilmiş, bu çocukların bir kısmı Ermeni Hükümeti'nin programlarına uygun olarak Protestan Kilisesi'nde eğitilmiştir. Karabekir tarafından belirlenen Müslüman çocuklar Amerikalıların elinden alınmış ve Amerikan heyetleri tarafından yapılan yardım ve eğitimlerle yakından ilgilenilmiştir. Kadın ve erkeklerden oluşan Amerikalı öğretmen, bakıcı ve doktorlar en güzel şekilde donatılarak kışlalarda çocukların eğitimi için çalışılmıştır. Maddi anlamda herhangi bir sorun olmamasına rağmen yönetmelikleri gerekçe göstererek Türk çocukların bakımını yapmayı reddeden Amerikalı eğitmenlerin tavrına karşı Kazım Karabekir, ana mekteplerinden başlayarak en ince detaylarına kadar gerekli tetkikleri yapmış ve pedagog yardımlarıyla çocukları eğitmeye karar vermiştir. Amerika'da uygulanan sistem rol model alınarak kabul edilmiş Sarıkamış'ta açılacak okulun fikri altyapısını oluşturulmuştur.[6]

Karabekir, Doğu Cephesi'nde eğitim faaliyetlerine başlarken eğitim felsefesinin temeline, ekonomik gelişmeyi ve üretimi arttırmayı koymuştur. Ayrıca ortaöğretimin iş adamı yetiştirmesine değinen ünlü eğitim bilimci Paul Monroe'nin görüşlerden etkilenmiş, insanları üreticiliğe ve yaratıcılığa yönlendiren eğitim modelinin olması gerektiği ifade etmiştir.[7]

Kazım Karabekir'in eğitimci yönü üzerine bazı görüşleri şunlardır:

"Yoksullara yardım zevki bende pek küçük yaşlarımdan yer etmiştir. Memleketimizin birçok yerlerini beraber dolaştığım ve küçük yaşta kaybettiğim babamdan sonra anamdan da yoksul çocuklara yardımı ve hele bayram günlerinde onlara çamaşır; elbise, harçlık vererek sevindirmek âdetini görmüş ve o vicdan hazzını tatmıştım. Ailemizin himayesinde birçok kimsesiz çocuklar yetiştirilmiştir".[8]

1919 yılında XV. Kolordu Komutanlığı'na atanan Kazım Karabekir, Erzurum'a ulaşır ulaşmaz kimsesiz kalmış yetim çocukları himayesi altına almış önce Bayburt sonra Erzurum darüleytamlarındaki parasızlıktan bakılamayan çocukları Kolordu Sanayi kadrosuna dahil etmiştir. Kolordu'da yer alan mevcut ustalar ve zabitler, okuma ve terbiye muallimi olarak görev yapmaya başlamış ilk etapta 600 çocuğun korunma altına alınması sağlan-

---

[6] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.1146.

[7] A. Çiftçi, Kazım Karabekir, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul, 2009, s.1118.

[8] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.s.2.

mıştır. Erzurum Kolordu imkanları kullanılarak; Sanayi Mektebi, Leyli Eytam İptidai Mektebi, İş Ocağı, Sıhhiye Mektebi, Sarıkamış Askeri İdadisi ve Sarıkamış Ana Mektebi gibi eğitim kurumları açılmıştır.[9]

Karabekir bu okullarda yetişen çocukların bir kısmını Kolordu'ya bırakmış, diğerlerinin de dışarıda iş bulmasına yardımcı olmuştur. Zeki olan çocukları özel eğitime tabi tutarak askeri okullara göndermiştir. Bütün bu alanlarda olduğu gibi yeniden inşa edilecek olan askeri, siyasi ve idari yapılanmaların yanı sıra; eğitim, basın ve tiyatro geliştirilmeye çalışılmıştır. 7 yıl önce bu bölgede canlarını yitiren kahramanların ruhları, okula başlayan yetim çocuklarla hayat bulacaktır. Artık silahlı savaş bitmiş, ekonomik, kültürel ve siyasi savaş başlamıştır. Bu sebeple Erzurum'dan sonra Sarıkamış'taki gelişmeler de oldukça önemli görülmüştür. Savaştan sonra bakıma muhtaç olan Türk çocukları yetimhanelerde toplanmış, okullar açılmış, tiyatro grupları kurulmuş ve gazete çıkartılmıştır.

28 Kasım 1921 tarihinde Karabekir Paşa öncülüğünde *"Sarıkamış Ana Mektebi"* açılmış ve ilk ders Karabekir tarafından verilmiştir. Ana mektebi 70 çocuk ile öğrenime başlamıştır. Kazım Karabekir Paşa, çocuğa okulu sevdirmenin, okula hazırlamanın önemli olduğunu söyleyerek eğitimin temel amacı ana mekteplerinden başlamaktadır söylemleriyle bu düşünceleri belirtmiştir.[10]

Bu dönemde gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri, yeni usul ve sistem içinde hazırlanmaya çalışılmıştır. Çocukların çok yönlü geliştirilmesi için çeşitli eğitim programlarının uygulandığı 7 ayrı masa oluşturulmuştur. Bunlar: Kâğıt işleri masası, İğne iplik masası, Fikri terbiye, Çamur-kum ve boya masası, Temizlik masası, Güzel yaşayış masası, Ağaç ve mukavva masasıdır.[11]

Ana mekteplerinde hazırlanan bu masalarla yapılan çalışmalar çocuklara el becerisi kazandırma amacını taşımaktadır. Dönemin şartlarından daha önde uygulamalara yer verilerek açılan bu mektep Doğu Anadolu Bölgesi'nin Cumhuriyet Öncesi ilk anaokullarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Bu mektep Kazım Karabekir'in Sarıkamış'tan ayrılmasından sonra bazı nedenlerden dolayı kapatılmıştır.

Doğu Cephesi'nde yapılan diğer eğitim faaliyetlerinden biri de Karabekir Paşa'nın öncülüğünde çıkartılan *"Varlık Gazetesi'dir.* Bu cephede Karabekir'in yaptığı eğitim hamleleri ve eğitim faaliyetleri sonraki dönemlerde durumun gelişmesi anlamında oldukça önem taşımaktadır. Varlık Gazetesi de önemli olarak görülen bir faaliyet olup, Karabekir Paşa'nın gayret ve ça-

---

9 C. Küçük, "Kazım Karabekir", *DİA*, İstanbul, 2002, s.150.
10 N. Köstüklü, *Kazım Karabekir*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2004, s.38.
11 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.1149.

balarıyla gerçekleşmiştir. Karabekir, Kafkaslarda ve Doğu'da yaşanan olayları halka gereği gibi anlatabilmek için Sarıkamış'ta Cephe Karargahı'nda gazete çıkarılmalı düşüncesini dile getirmiştir. Karabekir'in ısrarlı duruşu karşısında Hükümet, Diyarbakır ve Erzurum'da birer gazete çıkarılmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Karabekir Paşa TBMM Başkanı Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplarla Varlık Gazetesi'nin Sarıkamış'taki orduda çıkarılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.[12]

1920 yılının Mayıs ayında *"Sıhhiye Mektebi"* kurulmuştur. Sarıkamış hastanesinde öğretim yapan mektebin ilk mezunları 1921 yılında verilmiş ve buradan mezun olanlar *"Küçük Sıhhiye Memuru"* unvanını almışlardır. Yaklaşık 3 yıllık öğretimden sonra bu okul kapanmıştır.[13] Sağlık alanında eğitim veren bu mektep, ilgili bakanlıklardan gelen emirlerle görevlendirilmeye tabi tutulmuştur.

"Sarıkamış Askeri İdadisi" daha önceden Erzurum'da açılan *"Leyli Eytam İptidai Mektebi'nin"* belli bir eğitim düzeyine ulaşarak 5 sınıflı hale gelmesinden sonra lüzum görülmesi üzerine açılmıştır. 19 Aralık 1920 tarihinden itibaren Erzurum'dan Kars'a nakledilen Leyli Eytam İptidai Mektebi, daha sonra Askeri idadiye çevrilmiştir. Kars'ta yaklaşık 7 ay boyunca eğitim ve öğrenim faaliyetini sürdüren bu okul Karabekir Paşa'nın 22 Nisan'da karargâhını Sarıkamış'a almasıyla 24 Nisan'da Sarıkamış'a nakledilmiştir. 1922 yılının mayıs ayında henüz ilk sınıfları mevcut olan bu okul, aynı yılın Kasım ayında 6'sı iptidai 3'ü ise idadi olmak üzere 9 sınıflı eğitim olarak devam etmiştir.[14] Bu okulda hangi derslerin okutulduğu hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Ancak yapılmış kaynak taramalarına göre, Hesap, hayvanat, tarih, coğrafya, cebir, resim, din, musiki, güzel yazı ve beden terbiyesi dersleri okutulmuş, Farsça ve Arapça öğretimine yer verilmeyen ders programı izlenmiştir. Sosyal faaliyetler ve tiyatro gibi çalışmalarda yer almıştır.

Kazım Karabekir eğitim faaliyetlerinde müziğe önem vermiş ve ihmal etmemiştir. Okulun öğrencilerinden oluşturulan bir bando mızıka takımı, flüt, piyano ve kemandan oluşan orkestra yer almıştır. Çeşitli musikili oyunlara yer vermiş, oyunlardan kasıt olarak çocukların ruh ve beden dimağlarını birlikte terbiye edilmesi amaçlanmıştır.

Doğu Cephesi'nde yapılan bu eğitim faaliyetleri en zor şartlarda olsa bile Türk Milleti'nin eğitim ve öğretime ne kadar önem verildiğinin göstergesidir. Doğu'nun kurtuluşu ve sınırlarının çizilmesinden sonra Karabekir Paşa, bütün çabasını yetim çocukların ve diğer çocukların terbiye ve

---

[12] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.955.
[13] N. Köstüklü, *a.g.e.*, s.148.
[14] N. Köstüklü, *a.g.e.*, s.148.

tahsilleri için harcamıştır. Karabekir Paşa, doğuda yapmak istedikleriyle ilgili yeni projeler hazırlamış ve eğitim hakkında getirdiği yabancı kaynakları detaylı bir şekilde incelemiştir. Aynı zamanda mektepler için sinema makinesi ile ilmi, coğrafi ve sınai filmler getirerek Sarıkamış'taki elektrik aydınlatmasını kurmuştur. Toplumda isteyen kişilere doğu dilleri, elektrik, sinema ve fotoğraf kursları açılmış, kadınlar için kadın ve çocuk hastalıkları, doğum ve ebelik hakkında konferanslar ve kurslar verilmiştir.[15]

Askeri ve Sportif Faaliyetler

Mondros Ateşkesi sonrası yaşanan işgaller karşısında; 12 Nisan 1919 tarihinde Kazım Karabekir, Erzurum'da bulunan Kolordu'nun başına geçmek için hareket etmiştir. Burada yaptığı faaliyetlerden ilk olarak Millî Mücadele'ye alt yapı teşkil edecek çalışmalarda bulunmuştur. Öncelikle Mondros Mütarekesi ile toplanan silah ve mühimmatları teslim etmemiş, sonra Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki vilayetleri işgalden kurtarmak için kolorduyu düzenli hale getirmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kazım Karabekir, Ermeni hareketlerinin bastırılması ve sonlandırılması için hazırlıklara başlamıştır. Bu harekete girişmeden önce milli birlik çalışmalarına darbe vurmak amacıyla faaliyete geçen iç gruplar saf dışı edilmiştir. İngilizlerin desteklemesiyle faaliyetlerine hız veren Ermenilerin, Erzurum üzerine yürüme ihtimalini göz önüne alan Kazım Karabekir, birlikleri hazır halde tutmuştur. 25 Eylül 1919'da Erzurum'a gelen 30 kişilik Amerikan Heyeti'ne verdiği izahatlardan sonra Ermeni meselesini Türklük lehine çevirmeyi başarmıştır.

Tanzimat Fermanı ile başlayan Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme hareketinin en önemli gelişmelerden biri de beden eğitimi ve spor alanında yaşanmıştır. Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'ne gelinceye kadar beden eğitimi ve spor faaliyetlerini, savaşlarda başarı elde etmek ve düşmana üstünlük sağlamak amacıyla bir eğitim aracı olarak kullanmıştır. Her bedensel aktivitenin uzman öğreticiler (şeyh-ihtiyar) tarafından kendine özgü bilgi ve teknik egzersizlerle öğretildiği bu faaliyetler, dini ve milli geleneklerin birlikte verildiği okullarda (tekkeler) yapıldığı bilinmektedir. En önemlileri güreş, avcılık, ok atma (Kemankeşlik), binicilik ve Cirit sayılabilir. Bu faaliyetlerin uygulanması ve yarışmaya dönüştürülmesi için açık ya da kapalı alanlar oluşturulur, kazananlara mevki veya ödüller verilirdi.[16]

Fransa'da 1800'lü yılların başlarında beden eğitim hayatında etkili olan Amasi John'da olduğu gibi askeri jimnastiklere önem vermiştir. Fransız

---

[15] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.1129.

[16] Daha fazla bilgi için bkz. A. Kahraman, *Osmanlı Devletinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

askeri sisteminde de Amasi Jimnastikleri uygulanmaktadır. Aynı zamanda Fransızlar eskrim ve boks gibi mücadele sporlarına çok önem vermişlerdir. Osmanlı'nın Tanzimat ile seçmiş olduğu yol, Fransa'daki Jimnastikleri Osmanlı askeri okullarına taşımıştır. İlk etapta basit vücut idmanları, boks ve eskrim gibi mücadele sporları askeri okulların müfredat programlarına koyulmuştur.[17]

Dönemin önemli olaylarından biri de ıslahat çalışmaları doğrultusunda Fransızların ısrar ve teşvikleriyle 1 Eylül 1868'de Galatasaray Lisesi'nin (Mektebi-i Sultani) açılmasıdır. 1869'da uygulamaya koyulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 23. maddesine göre jimnastik dersleri bütün rüştiyeler için zorunlu hale getirilmiştir. Galatasaray Lisesi'nde uygulanacak model, Fransız liselerindeki idare tarzı ve öğretim usulleriyle aynen kabul edilmiştir. Okulun idaresine de bir Fransız müdür getirilmiştir. Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlı halkının memleket hizmetinde eşit şartlarda sorumluluk alabilecek bir seviyede yetiştirilmesi amaçlanan bu okulun öğretim kadrosunun birçoğu da Fransız'dır. Bu kadronun içinde bulunan beden eğitimi öğretmeni Gürel, Fransa'dan beraberinde getirdiği araç-gereçlerle okul binasının bir salonunu jimnastik haneye çevirmiştir. Gürel'in liseden ayrılmasından sonra yerine yine Fransız Moiroux adında başka bir beden eğitim öğretmeni atanmıştır. Jimnastiğin yanı sıra deniz sporlarına da önem veren Moiroux, yüzme ve kürek sporunun Osmanlı topraklarında gelişmesi için gayret göstermiştir. Daha sonra Tophane Askeri Sanayi Okulu'na atanmış ve yerine İtalyan Martine Etti getirilmiştir. 1878 yılında liseden ayrılan Martine Etti'nin yerine gelen Stangali, okuldaki etkinliklerinin dışında özel bir jimnastik salonu açarak birçok Osmanlı gencinin jimnastik yapmasını sağlamıştır. Jimnastik kültürünün yavaş yavaş yerleşmesi Türk öğrencilerinin de ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu öğrencilerden Faik Üstün İdman, Rıza Tevfik ve Selim Sırrı Tarcan öne çıkanlar isimlerdendir.[18]

İngiltere'de 19. yüzyılın sonlarında beden eğitiminde bir sentez unsuru sayılan spor hareketlerinin doğmaya başladığı görülmüştür. İngiliz kolej ve üniversitelerindeki örgütlenmeler, oyun kurallarının belirlenmesi, siyasi ve ticari ilişkiler yoluyla modern sporları evrenselleştirerek İngiltere'de ve tüm dünyada yayılmasına neden olmuştur. Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların katkılarıyla İzmir ve İstanbul'da kurulan kulüpler sayesinde futbol ile sınırlı olan faaliyetler, 1909'da II. Meşrutiyet'in ilanıyla gerçekleşen

17 Konunun mütalaası için bkz. F. G. Ançel, "18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'da Beden Eğitimi Akımlarının Türkiye'deki Görünümleri ve Selim Sırrı Tarcan'ın Çabaları", Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005

18 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi: 1773- 1923*, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara, 1970.

dernek kurma özgürlüğü Türkler arasında da yayılmıştır. Fakat Galatasaray Lisesi ve Robert Koleji'nde atletizm, yüzme, kürek, grekoromen güreş, bisiklet ve basketbol gibi sporlar yapılmış ancak hiçbir zaman futbol kadar ilgi ve alaka görmemiştir.[19]

Türkiye'de futbol ilk defa 1890 yılında, İzmir'de Lavantine ailesinin çevresinde toplanan İngiliz gençleri arasında oynanmıştır. 1894 yılında, Bornova'da Türkiye'nin ilk spor kulübü olan Football and Rugby Club'u yine aynı aile fertleri kurmuştur. Bir süre sonra futbol İzmir'den İstanbul'a taşınmıştır İzmir futbolcuları ve İngiliz Sefarethanesindeki personellerden bazılarının katılımıyla 1896'da Moda Futbol ve Rabbi Kulübü kurulmuştur. İlk Türk futbol takımı ise 1899 yılında, Fuat Hüsnü tarafından Black Starking (Siyah Çoraplılar) adında kurulmuştur. Devir örgütlenme ve dernek kurmaya müsait olmadığı için bu tür faaliyetler gizlice yapılmıştır. Fuat Bey de hafiyelerin gazabına uğramamak ve hapishaneye atılmamak için takımın ismini İngilizce koyarak bir İngiliz takımı süsü vermesine rağmen hafiyelere yakalanmaktan kurtulamamıştır.

İstanbul'daki İngiliz ve Rum gençleri tarafından 1905 yılına kadar değişik ad ve isimlerde futbol kulüpleri kurulmuştur. Hatta 1903 yılında İstanbul Futbol Ligi adı altında maçlar düzenlenmiştir. Türklerin futbola olan ilgileri giderek artmış ve 1905 yılında Ali Sami'nin öncülüğünde Galatasaray öğrencileri tarafından kurulduğu için ismi Galatasaray olarak adlandırılan bir futbol kulübü kurulmuştur. Galatasaray'ı takiben Kadıköy yakasında oturan Türk gençleri tarafından 1907 yılında Fenerbahçe isminde ikinci futbol kulübü açılmıştır. Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü 1903 yılında kurulmasına rağmen 1910 yılına kadar jimnastik, boks ve güreş sporlarıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Kulübün sporcu sayısının ve futbola olan ilginin artmasından dolayı bu tarihten sonra faaliyetlerine futbol da katılmıştır.[20]

II. Meşrutiyete kadar gizli ve gelişi güzel herhangi bir hukuksal metine dayanmayan kulüpçülük, 1909'da II. Meşrutiyet'in ilanı ile dernek ve cemiyet kurma hakkının tanınmasıyla birlikte gelişmeye başlamış ve özellikle futbol kulüplerinin artmasına neden olmuştur. Cemiyetler Kanunu, sadece kulüpçülüğü değil aynı zamanda Osmanlı Devleti topraklarında kurulacak ve kurulmuş olan siyasi bütün cemiyet ve dernekleri kapsamaktadır.

1904 yılında İstanbul Futbol Birliği adı ile başlayan, 1910 İstanbul Futbol Kulüpleri, 1913 Cuma Ligi, 1915 Cuma Birliği ismi ile devam eden futbol müsabakaları 1918 yılına kadar devam etmiş ve işgaller yüzünden yavaşlamıştır.

---

[19] Selçuk Ural, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 47, Bahar 2011.

[20] F.G.. Ançel, *a.g.t.*, s. 25 vd.

Bu dönemde yapılan en önemli faaliyetlerden biri de izciliktir. İzcilik ilk kez İngiliz Generallerinden Baden Powell tarafından 1908'de kurulmuştur. İngilizlerin savaş meydanlarında askerlik açısından geri olduğunu düşünen ve bu durumu düzeltme çabaları arayan Powell, kuvvetli, dinç, uyanık ve kendi kendini idare edebilen bir gençlik yetiştirmek için izciliği kurmuştur. İngiltere'de kurulan ilk izci teşkilatı, kısa sürede Avrupa ülkelerine yayılmış ve nerdeyse tüm Avrupa'da izci teşkilatları kurulmuştur. İzcilik Osmanlı topraklarında ise daha üçüncü senesinde Robansan kardeşler sayesinde İstanbul'da başlatılmıştır. Kısa bir süre sonra İstanbul'u Bursa, İzmir, Sivas, Kayseri, Kütahya, Ankara, Edirne ve diğerleri takip etmiştir.[21]

Balkan Savaşları nedeniyle Osmanlı'da hızını kaybeden izcilik faaliyetlerine, İttihat ve Terakki'nin güçlü bir gençlik yetiştirmek maksadıyla, Avrupa'ya gönderdiği elemanların raporları doğrultusunda yeniden hız verilmiştir. Bu iş için 1913 yılının sonlarına doğru Belçika'dan İngiliz Hard Parite davet edilmiştir. Parite 9 Nisan 1914'de ilk izci ocağını kurarak örgütlenmeye başlamıştır. Örgütün başına Başbuğ adıyla Enver Paşa, vekilliğe ise Kalgay olarak Parite getirilmiştir. Amaç, gençliğin açıkgöz, çevik, becerikli, yiğit, fedakâr, vatanperver, dayanışmacı, disiplinli, mesuliyet sahibi ve namuslu yetiştirilmesidir. İzci ocağının kurulmasıyla Osmanlı'da izcilik yeni bir döneme girmiştir. Öncelikle doğa faaliyetleriyle boy gösteren faaliyetler daha sonra İttihat ve Terakki'nin istediği gibi parazitiler bir hale dönüşmüştür. Kamplar, kurslar ve etkinlikler yapılarak faaliyet alanını artıran İzci ocağı, kulüplere de sokularak daha fazla gence ulaştırılmıştır. Ancak tüm gençliğe ulaşmasını isteyen İttihat ve Terakki, bu çalışmaları yeterli bulmayarak çok kısa bir süre sonra Osmanlı Güç Derneklerini hayata geçirmiştir.

Balkan Savaşlarında olduğu gibi Birinci Dünya Savaşının başlaması da İzcilik faaliyetlerini yavaşlatmıştır. Parite ülkesine geri gönderilmiş ve iktidar yeni arayışlar içine girmiştir. Osmanlı gençliğini savaşa hazır halde tutmak ve milis bir örgüt etrafında toplamak niyetiyle Almanya'dan gençlik teşkilatları konusunda deneyimli Vın Haf İstanbul'a getirilerek Paşalık unvanı verilmiştir. Vın Haf Paşa ve Selim Sırrı tarafından Alman Gençlik Teşkilatının bir kopyası olan Osmanlı Genç Dernekleri kurulmuştur. Osmanlı Genç Derneği 12-17 yaş arası gençleri Gürbüz Derneği ve 17 ve yukarısı için ise Dinç Derneği adı altında örgütleyerek, Müslim gayrimüslim gençlerin tamamının bu derneğe katılımı zorunlu tutulmuştur. Genç Dernekleri Birinci Dünya Savaşı süresince faaliyetlerine devam etmiş ancak savaşın bitimiyle birlikte fonksiyonunu kaybetmiştir. Genç Dernekleri izcilik faali-

[21] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'ten Mütareke Yıllarına: Türkiye'de İzciliğin İlk Evresi", *Tombak*, S.24, İstanbul, 1999, s. 19-27.

yetlerinin yanında jimnastik ve idman talimleri, koşu, sıçrama, tırmanma, taş atma gibi beden aktivitelerine de yer vermiştir.[22]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra modern kayakçılık Türk coğrafyasına girmiştir. Ruslardan dolayı açılan Kafkas Cephesi arazi ve iklim şartları dolayısıyla diğer cephelere göre daha zor ve ağır şartlara sahiptir. Şiddetli geçen kış dolayısıyla binlerce Türk askeri soğuklar ve fırtınalardan dolayı donarak can vermiştir. Türk ordusunun kış harekâtına alışkın ve uygun giydirilmemesi, arazinin çok engebeli olmasından dolayı askerlerin zorluklar içinde ilerlemesi, sık sık şiddetli kar fırtınalarından dolayı hareket kabiliyetinin ve haberleşme olanaklarının azalması, Osmanlı idaresini yeni çareler aramaya itmiştir. Kar üzerinde hızlı hareket edebilen, ani baskınlar düzenleyen ve gerekirse haberleşmeyi sağlayabilen en iyi yöntem olan kayak birliklerinin kurulmasına karar verilmiştir.[23]

Avusturya'dan getirtilen uzman elemanlar eşliğinde 1914 yılının son ayalarına doğru Erzurum'da modern kayakçılığa başlanmıştır. Cevat (Dursunoğlu), Yüzbaşı Ahmet İzzet, Bergamalı Mühendis Hasip, Yüzbaşı Ahmet Tevfik, Teğmen Mehmet Arif, Ahmet Robansan ve Arif Hikmet (Koyunoğlu)'in aralarında bulunduğu otuz kişilik bir ekip ilk kayak müfrezesi olarak yetiştirilmiştir. Savaşlardan dolayı bölgenin sürekli el değiştirmesi, kayak faaliyetlerinin de önce Erzincan, daha sonra da Sivas'a taşınmasına neden olmuştur. Rusya da Bolşevikliğin ilan edilmesi, Doğu'da savaşların durmasını ve Rusların da geri çekilmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ortaklarından Almanya ve Avusturya'nın yenilgiyi kabul etmesi ve anlaşma yolları araması, Türklerin de yenilgiyi kabul etmesine yol açtı. 1918'de Mondros Ateşkes anlaşmasının imzalanması, Türk topraklarının işgal edilmesine ve ordunun dağıtılıp silahlarının elinden alınmasına ve böylelikle modern kayakçılığının da durmasına sebep olmuştur.[24]

II. Meşrutiyetle yeni yeni canlanmaya başlayan Türk beden eğitimi ve spor hayatı maalesef Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile yeniden sönmeye başlamıştır. Bunun nedeni Osmanlı'yı parçalamaya götüren savaşlar değil, o güne kadar yetişmiş Türk sporcuların savaşlarda can vermiş olmasıdır. Spor Âlemi dergisinin ikinci sayısında bu durum şöyle ifade edilmiştir:

"1914 Temmuz'unda verilen umumi seferberlik emri ve arkasından da aynı senenin Teşrinievvelinde harbe iştirakimiz, Türk gençliğinin henüz başlayan bu çalışmaları üzerinde, taze fidanları kırıp geçiren felaket getirdi. Genç idmancıla-

---

[22] Ayrıntı için bkz. Dursun Yıldırım vd., *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürü Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1991.

[23] Samih Çoruhlu, (Akdes Nimet Kurat), "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 3 Temmuz 1966, Tefrika No. 3.

[24] Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s. 55.

rımız derhal silaha sarıldılar ve herkesten evvel vatanın savunmasına koştular. Harp bir taraftan en güzide sporcularımızın kaybıyla bizi üzdüğü gibi, diğer taraftan bütün o meşhur heyecan ve faaliyeti o galeyanı, spor hayatını durdurdu".

Tüm olumsuzluklara rağmen Millî mücadele yıllarında Türkler, Türk topraklarında yaşayan azınlıklar (Rum- Ermeni ve Musevi) ve ecnebiler tarafından, özellikle futbol ve izcilik olmak üzere birçok sportif aktivitelerin yapıldığı görülmektedir.

İstanbul futbol müsabakaları, Mondros Mütarekesi ile birlikte başlayan işgaller yüzünden 1918-1919, 1919-1920 yıllarında yapılamamıştır. 1920-1921 yılında Cuma Lig adıyla futbol maçlarına yeniden başlanmıştır. Fenerbahçe, Galatasaray, Altınordu, Anadolu ve Süleymaniye'nin aralarında bulunduğu beş takımın aralarında yaptıkları maçlar sonucunda Fenerbahçe birinci olmuştur. Bu arada Cuma Ligi dışında kalan takımlar arasında Pazar Ligi oynandı ve müsabakalar sonunda İttihat Spor Kulübü birinciliği elde etmiştir.

Bir sonraki sene yapılan Cuma Ligi müsabakalarına ise katılım sayısı fazla olması nedeniyle tek devreli lig usulüne göre oynandı. Galatasaray, Fenerbahçe, Süleymaniye, Vefa, Darüşşifama, Anadolu, Altınordu, Hilal, Beylerbeyi, Kumkapı ve Türk Gücü'nün bulunduğu, 11 takımlı ligde üstün başarılarından dolayı Galatasaray birinci olmuştur. Bu arada Pazar Ligi maçları da devam etmiştir. Bu aynı zamanda Türk futbol tarihinde son oynan Pazar Ligi olmuştur. Büyük çoğunluğu azınlık takımlarından oluşan bu ligde, İttihat Spor Kulübü de Ermenilerin ellerine geçmiştir. Rumların Stella ve Ensisi takımlarının yanı sıra bir İngiliz adı altında maçlara katılan Strugglers de Rum takımıdır. Bu ligde ayrıca Musevilere ait Makabil takımı yer almıştır. Pazar liginde tek Türk takımı Beşiktaş olmuştur. Beşiktaş, bu ligde hiç yenilmeyerek şampiyonluğu kazanmıştır.

Cuma Ligi (1922-1923) ise sekiz takımla başlamış ve iki devreli lig usulüne göre yapılan maçlara Fenerbahçe, Altınordu, Galatasaray, Süleymaniye, Hilal, Anadolu, Vefa ve Darüşşifama takımları katılmıştır. Ancak tüm müsabakalar oynanamamış, bu duruma Fenerbahçe'nin açık ara önde gitmesi, bazı kulüplerin gelir sağlamak amacıyla özel müsabakalar ve kupa maçlarına katılması neden olarak gösterilmiştir. Ancak Fenerbahçe'nin son iki maçının oynamadan kazandığı birincilik tarihte görülmemiş bir rekora imza atmasına neden olmuştur.[25]

Yine bu dönemde sportif açıdan ses getiren faaliyetlerden biri de iki Türk takımının yapmış olduğu seyahatlerdir. Bunlardan biri 1921 yılında Galatasaray'ın iki ay süreyle Avrupa'ya Türk futbolunu ve Türk futbolcusu-

---

[25] Lig hakkında bilgi için bkz. İbrahim Yıldıran, "Spor Yoluyla Erdemlilik Eğitiminin Tarihsel Görünümü", *Spor Eğitiminin ve Performansının Felsefi Temelleri Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Manisa, 2005.

nu tanıtmak maksadıyla yaptığı turnedir. İsviçre, Almanya, Çekoslovakya ve Macaristan'ın 17 farklı şehrinde 17 maç yaparak geri dönen Galatasaray, bu maçların ancak 3'ü kazanıp 3'ünde de berabere kalarak 11 mağlubiyet almıştır. Günün gazeteleri ve spor çevreleri alınan bu kötü neticeler sonucu Galatasaray'ı ağır bir dille eleştirmiştir. Rövanş için memleketimize gelecek olan yabancı takımlara karşı bu gibi durumlara düşmemek için çareler aranması gerektiği yazılmıştır. Spor Âlemi dergisinin 4 numaralı sayısında Bendi Mahsus bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Avrupa seyahati sırasında Galatasaray takımının uğradığı 10-15 kulüpten şüphe yok ki birkaçı spor ve medeniyet zarafeti gereği iadeten şehrimizi ziyaret edeceklerdir. Bu Avrupalı ziyaretçileri onurlandırmalı. Galatasaray'a yönelik olmasa da Batı da tam kıymetini gösteremediğimiz Türk futbolculuğunun ayarını bu misafirlere bildirmek bütün Türk futbolcularına düşer"*. Yine aynı makalesinin devamında yabancı takımlara karşı karma bir Türk takımı oluşturulması ve bu gibi durumlar karşısında her zaman hazır tutulmalı tezi savunulmuştur.[26]

Diğer seyahat ise Trabzon İdman Ocağı'nın İstanbul'a yaptığı seyahattir. Bu dönemde sportif açıdan en hareketli illerden biri de Trabzon'dur. Ocak 1921'de Trabzon İdman Ocağı ve Şubat 1921'de de İdman Yurdu ismi ile iki kulüp kurulduktan sonra Mektep-i Sanayi ve Darülmuallimin takımlarının eklenmesiyle dört takımlı bir lig kurulmuştur. 1923 yılında kurulan Necm-i Âti kulübüyle bu sayı beşe çıkmıştır. 11 Temmuz 1923'de karşılaşmalar yapmak üzere İstanbul'a giden ve Kabataş Sultanisinde misafir edilen Trabzon İdman Ocağında 20 sporcu bulunuyordu. İşgal kuvvetlerinin hala dolaşmakta olduğu bir sırada yapılan bu seyahatte birçok futbol ve atletizm müsabakası yapılmıştır. İlk maç Beşiktaş kulübünün başkanı olan Şeref Bey'in hakemliğinde olmuş, Galatasaray'a karşı yapılan bu maçta Trabzon İdman Ocağı 4-2 kaybetmiştir. İkinci maçta ise İstanbul Karmasına karşı 2-0 kaybedilmesine rağmen oynanan oyun herkesi memnun etti. Futbol müsabakaları sonucu oluşan havayı o zaman Trabzon İdman Ocağında oynayan ve kaptanlığını yapan Kaptan Rıza (Mehmet Rıza Kuğu) şöyle aktarmıştır; *"Bu oyunda İstanbul Muhtelitine karşı gösterilen mukavemet ve az farkla yenilme ilk Anadolu kulübü olarak İstanbul Muhteliti ve seyircisi karşısında büyük takdir topladığı gibi bizleri de memnun ve meşkûr bırakmıştı"*.

Futbol maçlarıyla birlikte uzun atlama, gülle atma, 100 metre sürat, disk atma, cirit atma, 1500 metre koşu müsabakaları yapılmıştır. Müsabakalar sonunda Trabzon İdman Ocağı'ndan Süleyman Rıza yüksek atlamada 1,47 metre atlayarak birinci, uzun atlamada ise 5,70 metre atlayarak Galatasaray'dan Vildan'ın (Aşer Savaşır) ardından ikinci gelmiştir. Nişantaşı ile

---

[26] Guze, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesindeki Muharebeler*, Çev.H. Akoğuz, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 28.

oynan Hokey (Değnekli futbol) müsabakasında ise Trabzon İdman Ocağı 2-1 galip gelmiştir.[27]

Bu sırada Alaşehir'de yapılan tek bir maçın Millî Mücadeleye olan katkısı çok büyük olmuştur. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, düşmana son darbeyi indirmeye hazırlanırken, taarruzun yeri ve tarihini son derece gizli tutmaya özellikle itina etmiştir. Türk ordusunun son durumunu görmek ve teftiş etmek maksadıyla yüksek rütbeli subaylarıyla son bir kez toplanma kararı almıştır. Bu arada kendisiyle görüşmek isteyen İngiliz General Tonsan ile görüşmek üzere Konya'ya gitmiştir. Bu görüşmeden dolayı Konya'da birkaç gün kalan Mustafa Kemal, 28 Temmuz 1922 günü Alaşehir'de subaylar arasında yapılacak bir futbol maçına da davet edilmiştir. Bu maç, basın yolu ile tüm dünyaya duyurulmuştur. Mustafa Kemal ve diğer üst rütbeli kumandanların futbol maçı seyretmeye gidecekleri yolundaki haberler duyanlarda, Türklerin bir müddet daha saldırıya geçemeyecekleri kanısını uyandırmıştır. Büyük bir kalabalığın ilgiyle izlediği Kolordu subayları ile Batı Cephesi subayları arasında yapılan futbol müsabakasından sonra Mustafa Kemal ve kurmayları, akşam yaptıkları çok gizli bir toplantı ile düşmana vurulacak son darbe üzerinde anlaşmıştır. Sonuçta 30 Ağustos 1922'de Türk ordusunun kesin zaferleriyle sonuçlanan Büyük Taarruzun kararları bir futbol maçının gölgesinde alınmış olmuştur.[28]

Giderek artan spor kulüplerinin fazlalığı, birbirleriyle olan sürtüşme ve anlaşmazlıkların yanında futbolun dışındaki spor faaliyetlerinin yeterince gelişmemesi, Türk sporundaki sistemsizliği ve belirsizliğini artırmıştır. Bu durum, Türk spor adamlarını yeni bir teşkilat arayışına itmiştir. Bu sırada İsviçre'deki yükseköğrenimini tamamlayıp yurda dönen Galatasaray'ın eski futbolcularından Yusuf Ziya (Öniş) tarafından, yanında getirdiği İsviçre sportif nizamnamesi tercüme edilerek, aralarında Galatasaray, Fenerbahçe, Altınordu, Anadolu, Süleymaniye, Anadoluhisarı, İdman Yurdu, Vefa, Darüşşifada, Hilal, Bakırköy, Nişantaşı ve Türk gücü takımlarının temsilcileri tarafından, 1922 yılının Nisan ayında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı adıyla yeni bir teşkilat kurulmuştur. T.İ.C.İ.' in 31 Temmuz 1922 yılında yaptığı ilk toplantıya katılan kulüplerin ortak kararı ile de Futbol Encümenleri adıyla ilk futbol federasyonu oluşturulmuştur.

Uluslararası Milli Olimpiyat Komitesi 1924 Paris olimpiyatlarına katılacakların listesine Türkiye'yi eklediğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Milli Olimpiyat Cemiyeti hazırlıklara başlamıştır. Öncelikle Milli Olimpiyat Cemiyeti bazı nedenlerden dolayı ismini Cihan Müsabakalarına Hazırlanma

---

27 AA. Bölükbaşı, "Kaptan Mehmet Rıza Kuğu'nun Anılarından: İstanbul Seyahati 1923", *Trabzonspor Aylık Dergisi*, S: 49, 2007, s. 55-64.

28 Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s. 70

Cemiyeti olarak değiştirmiştir. 19 Eylül 1922 tarihinde, her ne kadar ismi Beynelmilel Olimpiyatlara Hazırlık Müsabakaları olsa da Olimpiyatlara gidecek sporcularla alakası olmayan bir turnuva düzenlenmiştir. Bu müsabakalarda teniste Nişantaşı ve İdman Yurdunu yenen Fenerbahçe birinci olmuştur. Yüzme müsabakalarında ise 100 metrede Galatasaray'dan Fazıl Bey birinci, yine Galatasaray'dan Sedat Bey ikinci olmuştur. Sırt üstü yüzme yarışlarında ise 100 metrede İdman Yurdu'ndan Mehmet Ali Bey birinci, Galatasaray'dan Malik Bey ikinci gelmiştir. 6 metre yüksekliğinde dalmalarda, Anadolu'dan Rafet Bey birinci, İdman Yurdu'ndan Necip Bey ikinci olmuştur. 400 metre yüzme yarışında 100 metre yarışlarında olduğu gibi Galatasaray'dan Fazıl Bey birinci, Sedat Bey ikinci olmuştur.

Paris Olimpiyatları'nda Türk Milleti'nin en iyi şekilde temsil edilmesi gerekliliğine inanan Türk spor adamları, Mustafa Kemal'in direktifleriyle ve 16 Ocak 1924 tarihli kararname ile 17.000 liralık yardım almıştır. Sporcuların daha iyi hazırlanması için atletizm, futbol ve güreş için yurt dışından uzmanlar getirilmiştir. Atletizmde Amerikalı Mr. Tobin, güreşte Macar Raol Peter, futbolda ise İskoçyalı Bill Hunter İstanbul'a davet edilmiştir. Henüz bir yaşını bile doldurmamış Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmeye 19 futbolcu, 5 güreşçi, 2 halterci, 1 eskrimci, 3 bisikletçi, 10 atlet ve 13 yönetici-çalıştırıcı olmak üzere 53 kişiyle katıldı. 1924 Paris Olimpiyatlarında, Türk sporcular ellerinden gelen tüm gayreti göstermelerine rağmen başarılı olamadılar. Atletler ilk turda elenmiş, güreşçiler ise fazla bir varlık gösterememiştir. Bisikletçiler özel bisiklet sağlanamadığı için yarışlara katılamamıştır. Futbolda ise Avrupa'nın en güçlü takımlarından Çekoslovakya'ya 5-2 yenilerek elenmiştir.[29]

Millî Mücadele Dönemi'nde beden eğitimi ve spor faaliyetleri açısından yoğun geçen kurumlardan biri de Jandarma Zabit Mektebidir. Kumandanları Ali Kemal Paşa, beden eğitimi ve spora çok önem veren biriydi. Kısa bir süre sonra Selim Sırrı Bey'i de bu faaliyetlerin başına getirmiştir. İşgallerden dolayı sık sık yer değiştiren okul, harabe halde alınan ve tamir ettirilerek mükemmel bir hale getirilen Beşiktaş'taki binaya taşınmıştır. Selim Sırrı gözetiminde, sahil kenarında tenis sahası, tüm alet ve teçhizatıyla İsveç tarzında bir jimnastik salonu, atletik sporlara mahsus yerler, 100 metrelik sürat yarışı ve 110 metre engelli yarış yeri, sırıkla atlama yeri, ağırlık ve cirit atma alanı, basketbol ve voleybol sahası yapılmıştır. Oluşturulan bu spor alanından aynı zamanda haftanın iki günü Darulmuallimin ve Sultani Mekteplerinin talebeleri de istifade etmiştir. Ayrıca 1924

---

[29] Nuray Özdemir, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı İlk Uluslararası Organizasyon: 1924 Paris Olimpiyatları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, Bahar 2013, s. 717-744.

Paris Olimpiyatları'na katılacak Türk sporcuların hazırlık yerleri yine bu mekân olmuştur.[30]

II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren İstanbul ve Anadolu'nun birçok yerinde kurulmaya başlanan dernek ve öğrenci cemiyetleri de Millî Mücadele döneminde kurulanlarla beraber varlıklarını sürdürmüştür. Üsküdar Genç Birliği, İstanbul Gürbüzler Yurdu, Asri Gençler Cemiyeti, Marki Köy Gençler Birliği, Kastamonu Gençler Kulübü, Çankırı Gençler Mahfili, Bolu Gençler Birliği, Konya Müslüman Gençler İdman Yurdu bunlardan bir kaçıdır. Bir çoğunun amacı gençliğin fikren ve bedenen yetişmesini sağlamaktı. Bu cemiyetlerin faaliyetleri arasında askeri tâlimler yanında izcilik ve spor faaliyetleri de yer almaktaydı. Öncelikle işgallere karşı gençliğin bedenen güçlü olması amaçlanmıştır. Bu derneklerden biri olan Vefa Gençlik Kulübü, bünyesinde içtimai yardım ve yardıma muhtaç öğrencilere tahsil ve kültür yolunda kolaylıklar yapılarak ve bir de kütüphane kurmuştur. Spor şubesinde; atletizm, izcilik, futbol gibi spor çalışmaları yapılmıştır. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda cephelerde görev yapan kulüp üyeleri, savaştan sağ dönenlerle birlikte çalışmalarına devam ederek Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul'daki gizli gruplarda görev alarak Anadolu'ya silah kaçırma gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu hizmetin dışında bir taraftan da spor çalışmalarına cemiyet bünyesinde yeniden hız vermiştir. 1920 yılında futbol, patentli hokey, çayır hokeyi ve atletizmde takdire değer başarılar elde etmiştir.[31] Hatta Spor Âlemi dergisinin sahibi Sait Çelebinin 1921'de düzenlediği mukavemet ve bisiklet yarışlarında birinciliği Vefalı Ömer Besim kazanmıştır. 1922'de üyelerinin İstiklal Savaşı'na katılmaları ile birlikte kulübün çalışmaları yavaşlamıştır. Bir başka cemiyet olan Kastamonu Gençler Kulübü ise işgaller ve Yunan ilerlemesi karşısında faaliyetlerine hız vermiştir. Cuma Talimleri adı altında özellikle kulübe üye yedek subay gençlerin önderliğinde, halkında katılımıyla talimlere başlanmıştır. Bir süre düzensiz bir biçimde yapılan Cuma Talimleri, alınan bir karar neticesinde daha sistemli bir hale getirilmiş ve on beş yaşından kırk beş yaşına kadar herkesin mecburi olarak teşkilata katılması ve haftada üç gün talim yapılması ve katılmayanlar hakkında cezayı işlem uygulanması kabul edilmiştir. En önemli faaliyetleri izcilikle ilgili olanlardır. Ayrıca kulübün birde değişik sportif faaliyetler yapan spor şubesi vardır. Konya'da misyoner derneklere karşı açılan Konya Müslüman Gençler İdman Yurdu da yine bu doğrultuda faaliyetler yapan sportif etkinliklere fazlaca yer veren derneklerden biridir.[32]

---

30 "Spor Âleminde", *Terbiye ve Oyun*, S.1, 1922, s.17-18.

31 Haluk San, *Türk Sporunda Atatürk*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000.

32 Cem Atabeyoğlu, "Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İletişim Yayınları, 1983, s.2190; Der. Cüneyt E. Koryürek, *Olimpiyat*

Türklerin dışında Osmanlı topraklarında ecnebilerin ve azınlıkların yapmış olduğu faaliyetler de vardır. Mondros ile birlikte asırlardır yaşadıkları insanlara sırt çeviren azınlıklar, İtilaf Devletleri'nin isteklerine göre hareket etmiştir. Osmanlı'nın savaşı kaybetmesi Türk topraklarında yaşayan Rumlar ve Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmıştır. İşgal güçlerinin gelişi karşısında yakalarına rozet takarak, sokaklara Yunan bayrakları asmışlardır. Rum, Ermeni ve Musevilerin İstanbul ve çevresinde izci teşkilatı adı altında faaliyetler yaptıkları görülmüştür. Rumların ve Ermenilerin İstanbul'da hazırladıkları izciler, askeri bir nitelik taşımalarının yanında Müslümanları ve Türkleri gerekirse öldürmek üzere yetiştirilmiştir. Teşkilatın başında Rum ve Ermeni askerler bulunmakta ve direktifler ise Rum ve Ermeni Patrikleri tarafından verilmekteydi. İzci örgütü adı altında faaliyet yapan bu azınlık kuruluşları 1920 yılında Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Rus İzci Örgütleri ile daha da genişlemiştir. Ancak bu örgütlenmeler daha köklü olan Ermeni ve Rum izci örgütlenmelerinin yanında sönük kalmıştır.

Azınlıkların Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinde öncelik azınlık gençlerini teşkilatlandırmaktır. Bu doğrultuda Genç Erkekler Hıristiyan Birliği (YMCA: Young Mens Christina Associates) adı altında faaliyet yapan cemiyete değinmek lazımdır. Bu cemiyetin idaresi Hıristiyanların nezaretinde olmasına rağmen, herhangi bir millete ya da dine mensup olan bir genç de bu cemiyete üye olabilmektedirler. Cemiyetin maksadı; "bedenen, fikren ve manen kuvvetli gençler yetiştirmek" gibi görünse de asıl amaç misyonerlik faaliyetleri yapmaktır. İçinde Türk gençlerinin de bulunduğu birçok dine ve millete mensup genç, cemiyete üye edilmiştir. Bu cemiyet İstanbul'da şube açtıktan sonra, bir yandan İsa öğretisini yayarken, öte yandan aralarında basketbolun da bulunduğu çeşitli sporları yapmak için faaliyetlere başladığı hatta Ali Sami ve Selim Sırrı Beylerden de destek sözü aldıkları bilinmektedir.[33]

Bunlardan başka Millî Mücadele döneminde sportif etkinlikler yapan yabancı güçler de vardır. Amerika'nın Karadeniz filosun bunlardan biridir. Trabzon Mevki Komutanı Hazım ve Maarif Müdürü Nezih Beyler Amerikan Şark-ı Kârip Muavenet Heyetinin Trabzon'daki Müdürü Mister Körce aracılığıyla Amerika'nın İstanbul'daki yüksek komiseri Amiral Bristol'e bir mektupla başvurarak, Amerikan Karadeniz filosundaki sporcu subay ve erlerin Trabzon'da futbol ve diğer Amerikan spor oyunlarını oynamak istediklerini bildirmiştir. Mektupta, bunun için rıhtımda özel bir yer ayrı-

---

Oyunlarının 100.Yılında Türkiye, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yayını, İstanbul, 1997, s.25-36.

[33] Konuyu mütalaa eden bir çalışma: A. Cerrahoğlu (Kerim Sadi), Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yayınları, İstanbul 1975.

lacağı, Amerika ve Türkiye arasında henüz diplomatik ilişkiler kurulmamasına rağmen Amerikan subay ve erâtı hakkında her türlü merasimin icra edileceği iletilmiştir. Bu çerçevede gemi komutanı, subaylar ve erâtı şehre çıkarak muhtelif yerleri gezdiler ve geminin sporcu personeli İnönü Meydanı'nda boks ve beysbol oyunları oynadılar. Yine İşgal kuvvetlerine mensup askeri takımlarla yapılan maçlarda Türk takımlarının kazandıkları galibiyetler futbolu bir milli dava haline getirmiş milli hisleri coşturmuştur. Türklerin en önemli kulüplerinden Fenerbahçe, işgal kuvvetlerinin kara, hava ve deniz futbol takımlarıyla Taksim stadında oynadığı tüm müsabakaları kazanmıştır. Diğer yandan Beykoz kulübü, Beykoz çayırında yabancı takımlarla maçlar yaparak, aldıkları başarılı neticelerden dolayı geniş halk kitleleri tarafından ilgi ve alaka görmüştü.

Ülkenin her tarafındaki bu faaliyetlerin doğu cephesine ve Kazım Karabekir'in faaliyetlerine yansımasına bakacak olursak; Doğu Cephesine atandığı ilk günden itibaren yetim ve kimsesiz çocukları toplamaya başlayan Kazım Karabekir'in ilk düşüncesi onları vatana faydalı birer fert olarak yetişmelerini sağlamaktır. Terhis dolayısıyla boşalan kadrolara 24 Mayıs 1919'da Erzurum yetimler yurdundan yaşı 12'den yukarı olan 33 çocuğu dahil ederek sanayi takımları kurmuştur.[34] Gün geçtikçe çocukların sayısının artması okullara olan ihtiyacın çoğalmasına yol açtı. Ancak bunun için fiziki şartlar müsait değildi. Çünkü savaş, şehirdeki birçok yapının tahrip olmasına ve yıkılmasına neden olmuştur. Kazım Karabekir, önce eğitime uygun binaları tespit ederek, tamir ve onarılmasını sağladı ve 1 Ekim 1919'da yatılı okulunu eğitime açtı.[35] Küçük çocuk sayısının artması ile birlikte ilkokul ve anaokuluna olan ihtiyacın doğduğunu gören Kazım Karabekir[36], bu doğrultuda çalışmalar yaparak Kolordu bünyesinde önce ilkokul daha sonrada anaokulu açılışlarını yapmıştır. Bu arada tiyatro ve piyes gösterilerinin yapılacağı ibret yeri misafirlerin huzurunda gösterime girmiştir. 9 Şubat 1920'de musiki mektebi açıldı. Sanayi okuluna bağlı bir bando teşkil edilmiştir. 4 Mart 1920 tarihinde dördüncü okul açılacak seviyeye gelinmiştir. Erzurum'da Dokuzuncu Tümenin 29. Alayının bulunduğu Firdevsoğlu Kışlasında Kolordu'nun iş ocağı vardı, buraya 100 kadar çocuk ayırarak eğitilmelerini sağlamıştır. Burada aynı zamanda otomobil tamiri ve şoförlükte öğretilmiştir. Buraya "Otomobil Mektebi" adı verilmiştir. Bu mektebe bağlı birde kuyumculuk şubesi açılmıştır. 1 Mayıs 1920'de gelindiğinde sadece Erzurum'daki çocukların mevcudu 1650 idi. Kurduğu bu yapıya "Çocuklar Ordusu Teşkilatı" adını vermiş ve Mayıs'ın birinci

---

[34] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.1129.
[35] Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, K.N: 150, G.N: 30.
[36] Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, K.N: 155, G.N: 36.

günü çok parlak surette kutlanarak tüm Erzurum halkı huzurunda ilan edilmiştir.[37]

Askeri ve mülki yetkileri elinde bulunduran Kazım Karabekir, artık son bir hamle ile Doğu hareketine girişmiştir. İsyancı Ermenileri Türk topraklarından çıkmaya zorlamıştır. Karargâh merkezini Erzurum'dan Sarıkamış'a taşımak istemiştir. Çünkü Sarıkamış'ta Ruslar tarafından yapılmış birçok modern bina mevcuttur. Ayrıca depolar Ruslardan kalma malzemelerle doludur. Karargâh ile birlikte birçok okulu da "Çocuklar Kasabası" haline getireceğim dediği Sarıkamış'a taşımıştır. Büyükçe bir pavyon, ibret yeri olarak hazırlatılmıştır. İbret yerinde müsamereler ve konferanslar verilmiştir. Sandalyelerin sabit olmamasından dolayı burası aynı zamanda spor salonu olarak da kullanılıyordu.

Çocuklar Ordusu 1 Ağustos 1922 yılına gelindiğinde Sarıkamış, Erzurum, Trabzon, Kars, Kağızman, Beyazıt, Iğdır, Ardahan, Artvin, Rize, Sürmene ve Erzincan da olmak üzere 17 Alay halinde teşkilatlanmıştır. Tüm bu okullar Sarıkamış'taki Çocuklar Ordusu Teşkilatı'na bağlıdır. Her mektebin aynı tarzda bir bayrağı olup üzerinde alayın numarasını taşımaktadır.[38] 1923 yılında çocukların toplam sayısı 6000'e yaklaşmıştır. Kolordu bünyesinde açılan okullarda uygulanan eğitim programları Güç Derneği'nin (30 Mart 1914 yılında gençlerin savaş hazırlanmasını sağlamak amacıyla kurulan örgütlenme) altı aylık programlarına göre yapılmıştır. Pratik konularda bizzat Kazım Karabekir'in tecrübe ve birikimlerinden faydalanılmıştır. Onun kurduğu okullarda hiçbir zaman ezberciliğe gidilmez, yaparak-yaşayarak öğrenme temel prensip sayılmıştır. Çocuklardan yetenekleri ve zekâlarıyla göze batanları ayırt edilmiş, diğerleri her köye ikişer sanatkâr vermek esasına göre köylere gönderilmiştir. Bu suretle az zamanda bütün doğu köylerinde aynı eğitimi görmüş ve aynı ruhu taşıyan birer örnek bulunmuştur. Çocuklar günün yarısını okuma yazma ile geçirir, diğer yarısında ise bir asker gibi beden eğitimine tabi tutulurdu.

Kolordu mekteplerinde çocuklara beden ve ruh eğitimi aynı şekilde verilmiştir. Çocukların kemik ve adalelerin gelişmesine gayret edildiği gibi düşüncelerinin de iyi bir surette kuvvetlenmesine çalışılmıştır. Gezintiler ve seyahatler eğitimin vazgeçilmez bir parçası olarak sık sık yapılmıştır. Fikir, ruh ve beden eğitimini bir arada yapacak müzikli hareket oyunlarını bizzat Kazım Karabekir'in kendisi yazmıştır. Memleketin coğrafyası çeşitli eğlenceli oyunlarla izah edilmiştir.

Doğu Cephesi'nde kurulan bu okullarda en önemli faaliyetlerden biri de beden eğitimi ve spordur. Kazım Karabekir insanı eğitirken onu en uy-

---

37 Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, K.N: 861, G.N: 54.

38 Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, K.N: 160, G.N: 75.

gun beden eğitimiyle eğiteceğini düşünmektedir. Kendisi tüm fikre ve ruha yönelik eğitimlerin kaynağının fiziksel faaliyetler oluşturduğunu düşünmüştür.[39] Yetim çocukların toplanmasıyla kurulan okullarda öğrenciler her gün beden eğitimi ve sporla ilgilenmişlerdir. Her hafta cuma günleri özel olarak hazırlanmış alanda kolordu öğrencilerinin tamamının katılımıyla çeşitli müsamereler ve spor gösterileri sergilenmiştir.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı boyunca spor ve sportif faaliyetler harbe hazırlıkta özellikle genç ve çocukları yetiştirmekte Anadolu'nun her tarafında yoğun olarak kullanılmıştır. Sosyal ve kültürel açıdan Anadolu'nun birçok yeri benzer özellik göstermesine rağmen Doğu'da farklı bir durum yaşanmaktadır. 15. Kolordu Kumandanlığına atanan Kazım Karabekir kazandığı zaferlerden sonra eğitim ve kültür işlerine girişmiştir. Öncelikle şehit ve yetim çocukları toplayarak kolordu bünyesinde toplamıştır. Sonra yakılmış ve yıkılmış olan şehri imar ederek, 6000'e yakın çocuğun eğitimini sağlamak için okullar açmıştır. Bütünsel eğitim içerisinde, beden eğitimi ve spor faaliyetlerine çokça yer vermiştir. Bu faaliyetlerin halka arz edilmesi maksadıyla belirli günlerde belirli alanlarda şenlikler ve eğlenceler düzenleyerek sporun kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

Geleneksel sporlar ile modern sporların aynı anda ve ortamda sunulması ve gelişmesi için çaba harcanmıştır. Geleneksel sporlardan atlı cirit, güreş, at yarışları, binicilik ve avlanma, modern sporlardan aletli-aletsiz jimnastik, izcilik, silahla nişancılık (endaht), eskrim, atletizm, kayak, paten, futbol, bisiklet ve su sporları en başta yapılan faaliyetlerdendir. Aynı zamanda bizzat Kazım Karabekir Paşa'nın yazıp bestelediği sahne oyunları bir taraftan seyircilere ibretli dersler verirken diğer taraftan bedensel hareketlerin müzik eşliğinde sergilendiği alanlar olmuştur. Ayrıca her kesim insanın yarışıp eğlenebileceği yağlı sırığa çıkma, çuval yarışı, yumurta yarışı, taş toplama, halat çekme ve süvari yarışı şenliklerin vazgeçilmez oyunlarındandır.

Sonuç olarak; Kazım Karabekir bir asker ve devlet adamı olmasına ve görev kapsamına girmemesine rağmen inisiyatif almış ve bulunduğu bölgedeki insanları ve öğrencileri spora yönlendirmiştir. Verilen eğitimler neticesinde önemli günler, ziyaretine gelenlere bu öğrencilerin çalışmalarını seyrettirmiştir. Bu sayede Türk gencinin nasıl da başarılı olduğunu herkese göstermek amacında olmuştur. BBu çalışma bölgesel ve yerel olmasına rağmen Türk spor tarihi açısından dönem itibariyle küçükte olsa ipuçları vermesi ve idarecilere örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

---

[39] Kazım Karabekir, *Talim Ve Terbiye Hakkında Ana Hatlar*, Yenigün Matbaası, Ankara, s. 1340.

Modern sporların birçoğunun aslında Türklerin eski tarihinden beri var olması sporun Türklerde önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

"Spor Âleminde", *Terbiye ve Oyun*, S.1, 1922, s.17-18.

ANÇEL, F. G., "18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'da Beden Eğitimi Akımlarının Türkiye'deki Görünümleri ve Selim Sırrı Tarcan'ın Çabaları", Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

ATABEYOĞLU, C., "Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İletişim Yayınları, 1983, s.2190

Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K.N: 150, G.N: 30.

Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K.N: 155, G.N: 36.

Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K.N: 160, G.N: 75.

Ataşe Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K.N: 861, G.N: 54.

BÖLÜKBAŞI, AA., "Kaptan Mehmet Rıza Kuğu'nun Anılarından: İstanbul Seyahati 1923", *Trabzonspor Aylık Dergisi*, S: 49, 2007, s. 55-64.

CERRAHOĞLU, A. (Kerim Sadi), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, May Yayınları, İstanbul 1975.

ÇİFTÇİ, A., Kazım Karabekir, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul, 2009.

ÇORUHLU, Semih (Akde Nimet Kurt), "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, İstanbul, 3 Temmuz 1966, Tefrika No. 3.

GUZE, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesindeki Muharebeler*, Çev. H. Akoğuz, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

KAHRAMAN, A., *Osmanlı Devletinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, C.I, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

KARABEKİR, Kazım, *Talim ve Terbiye Hakkında Ana Hatlar*, Yenigün Matbaası, Ankara, 1340.

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi: 1773-1923*, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara, 1970.

KORYÜREK, Cüneyt E. (Der.), *Olimpiyat Oyunlarının 100.Yılında Türkiye*, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yayını, İstanbul, 1997, s.25-36.

KÖSTÜKLÜ, N., *Kazım Karabekir*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2004.

KÜÇÜK, C., "Kazım Karabekir", *DİA*, İstanbul, 2002, s.150.

ÖZDEMİR Nuray, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı İlk Uluslararası Organizasyon: 1924 Paris Olimpiyatları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, Bahar 2013, s. 717-744.

ŞAN, Haluk, *Türk Sporunda Atatürk*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000.

TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet'ten Mütareke Yıllarına: Türkiye'de İzciliğin İlk Evresi", *Tombak*, S.24, İstanbul, 1999, s. 19-27.

URAL, Selçuk, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Evliye-i Salise'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, Sayı 47, Bahar 2011.

YAVUZ, Ü., *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 1990.

YILDIRAN, İbrahim, "Spor Yoluyla Erdemlilik Eğitiminin Tarihsel Görünümü", *Spor Eğitiminin ve Performansının Felsefi Temelleri Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Manisa, 2005.

YILDIRIM, Dursun vd., *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürü Araştırmaları Yayınları, Ankara, 1991.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ KONUSUYLA İLGİLİ BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME

Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER
Orcid No: 0000-0002-6717-93110
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: ummugulsumcandeger@osmaniye.edu.tr

Dr. Öğretim Ü. Ahmet Caner ÇATAL
Orcid No: 0000-0001-5112-6170
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: ahmetcanercatal@osmaniye.edu.tr

Giriş

1914-1918 yılları arasında tüm dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı yaşanmış ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak savaştan ayrılmıştır. Ateşkes Osmanlı Devleti'nin sonunun geldiğinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Antlaşma maddeleri incelendiği zaman stratejik açıdan önemli yerlerinin işgaline açık hale bırakılan Osmanlı Devleti bu süreci iyi yönetememiş ve fiilen sona ermiştir. Ateşkesten kısa bir süre sonra İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği kurulmuş ve sarayın aldığı bütün kararlarda da bu kurumun etkisi olmuştur.

8 Ocak 1918'de ABD başkanı Wilson'un yayınladığı ilkelerde bulunan savaştan sonra her ulusun kendi kaderini belirlemesi ve özellikle Osmanlı Devleti ile ilgili olan 12. maddesinde bulunan "*Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milliyetlere muhtar gelişme imkanları verilecek. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletlerarası garanti*

altına konacak.[1]" ibaresi Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiştir. Wilson ilkelerine dayanarak ülke içinde bulunan gayri Türk unsurlar cemiyetler kurmaya başlamış ve kendi devletlerini kurabilme hayaliyle hareket etmişlerdir.

1919 yılı başında yapılan Paris Barış Konferansı ile dünya devletleri arasındaki savaş durumunun sona erdiğini söylemek mümkündür. Bu konferans Osmanlı ülkesinde gözü olan ve buradan pay alabilmenin yarışını yapan devletlerin toprak talepleriyle ilgili gerekçelerini sundukları bir konferans olma özelliği göstermektedir. Bu konferansta İtilaf Devletleri grubundan İngiltere ve Fransa'nın sözü geçmiş ve İttifâk Devletleri grubunda bulunan devletlere ağır cezalar kesilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası başlayan Osmanlı ülkesindeki işgaller konferanstan kısa bir süre sonra hızlanmış ve 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından İzmir işgal edilmiştir.

Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi unvanıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ve Anadolu'da işgallere karşı tepkilerin artışı ise diğer devletlerin beklemediği bir gelişmedir. Anadolu'daki bu direniş 11 Ekim 1922'de yapılan Mudanya Ateşkes Antlaşması'na kadar devam etmiş ve büyük bir başarı ile sonuçlanmıştır.

Anadolu'nun Doğu'sunda Ermenilere, Güneyinde Fransız ve İngilizlere, Batısında ise İngiliz destekli Yunanlılara karşı müthiş bir mücadele verilmiş ve sonuçta başarılı olunmuştur. Büyük Taarruz bu Milli Mücadele döneminin Batı Cephesinde verilen son büyük savaştır. Büyük Taarruz 26 Ağustos- 9 Eylül 1922 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. 26 Ağustos'ta başlayan saldırının içinde bizzat Başkumandan unvanıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi ise Yunan kuvvetlerinin savaşma kabiliyetinin tamamen yok edildiği bir muharebe olmuştur. Devamında Yunan kuvvetleri takip edilerek 9 Eylül'de İzmir'e ulaşılmıştır. 18 Eylül'de ise Batı Anadolu'da Yunan kuvveti kalmamıştır.

Bibliyometri "yayınların ya da belgelerin yazar, konu, yayın bilgisi, atıf yapılan kaynaklar vb. özelliklerinin niceliksel analizidir" şeklinde tanımlanmaktadır. *Biblio* kitap, *metric* ise ölçüm anlamına gelmektedir[2]. Bu çalışmada da *Büyük Taarruz* anahtar kelimesi ile Türkiye'de akademik yayınların depolandığı veri tabanları üzerinden bir tarama yapılarak konuyla ilgili ne kadar yayın olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

---

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 11. Bsk., Alkım Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 76.

2 Güleda Doğan, "Bibliyometri", http://www.bby.hacettepe.edu.tr/akademik/guledadogan/ybom_bibliyometri-egitimi_gd-23-3-2019.pdf Erişim Tarihi: 20.04.2022.

Bibliyometrik çalışma ile konuyla ilgili alan uzmanlarının tespiti ve en verimli araştırmacıların tespiti sağlanabilmektedir. Bu çalışmada da hedeflenen konunun ne kadar incelendiği ve konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacıların tespitidir.

Çalışma tarama modeline dayalı nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmanın evreni Yükseköğretim Kuruluna bağlı internet sitelerinden biri olan YÖK Akademik sitesi ile Ulusal Tez Veri Tabanıdır. Adı geçen sitelerde anahtar kelime olarak "Büyük Taarruz" ve "Dumlupınar" yazılmış ve elde edilen veriler üzerinden inceleme yapılmıştır.

Yükseköğretim Kurulu, Ulusal Tez Veri Tabanı'nda yapılan taramada 1990-2021 yılları arasında Büyük Taarruz konusuyla ilgili 9 tez tespit edilmiştir. Konuyla ilgili Yükseköğretim Kurulu Akademik Arama sayfasında yapılan tarama sonucunda ise 6 proje, 33 bildiri, 35 makale, 14 kitap ve kitap bölümü ile karşılaşılmıştır. Elde edilen verilerin aynı zamanda nicel olarak ortaya konulması ise bu çalışmanın bibliyometrik bir çalışma özelliğinde olması anlamına gelmektedir.

Çalışmada tezler ile ilgili olarak tezlerin türü, yapıldığı üniversite, anabilim dalı, sunulduğu enstitü ve konuyu ele alış biçimleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen diğer veriler ise yazar adına göre alfabetik bir sıralama ile verilmeye çalışılmıştır. Bu veriler proje, kitap, makale vb. gibi bir tasnife tabii tutulmuştur.

Alanyazında tarama modeli ve doküman inceleme yöntemi ile yapılan Büyük Taarruz ile ilgili araştırma sonuçlarının daha sonra konuyla ilgili çalışma yapacak olanlara bir kaynak olması açısından önemlidir. Bu konunun bildiri olarak seçilmesinin nedeni ise konuyla ilgili derli toplu bir literatür çalışmasının olmamasıdır. Konu aynı zamanda Millî Mücadele ile ilgili çalışmaların içinde de olmakla birlikte özellikle müstakil bir başlık olarak bu şekilde bir çalışmanın olmaması nedeniyle seçilmiştir.

Bulgular

Büyük Taarruz ile İlgili Ulusal Tez Veri Tabanında Bulunan Lisansüstü Tezler

Tablo 1. Ulusal Tez Veri Tabanında Ulaşılan Tezler

	Tez No	Yılı	Hazırlayan	Danışman	Tez Türü	Verildiği Enstitü	Tez Adı
1	680616	2021	Gökçe Yavuz	Doç. Dr. Arif Kolay	Yüksek Lisans	Kütahya Dumlupınar Ü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD	Dumlupınar Başkumandan Meydan Savaşı
2	53763 Özet	1996	Ertan Erol	Doç. Dr. Sema Uğurcan	Yüksek Lisans	Marmara Ü., SBE, Türk Dili ABD	Turk Basınında Dumlupınar Zaferi (Eylül 1922- Eylül 1923)
3	234958	2009	Atilla Demiralay	Prof. Dr. Durmuş Yılmaz	Yüksek Lisans	Selçuk Ü., SBE, Sos. Bil. Öğr. ABD	Büyük Taarruz ve Büyük Taarruz Şehitlikleri
4	573929	2019	Zinnur Akçasulu	Dr. Zülal Keleş	Yüksek Lisans	Pamukkale Ü., SBE, Tarih ABD	Hâkimiyet-i Milliye ve Peyam-ı Sabah Gazetelerine Göre Büyük Taarruz
5	472113	2017	Abdullah Erdoğan	Yrd. Doç. Dr. Neslihan Altuncuoğlu	Yüksek Lisans	Erciyes Ü., SBE, Tarih ABD, T.C. Tarihi Bilim Dalı	Çanakkale ve Büyük Taarruzda Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Rolü
6	258074	2010	Uğur Üçüncü	Prof. Dr. Sadık Sarısaman	Doktora	Afyon Kocatepe Ü., SBE, Tarih ABD.	Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz
7	265094	2010	Murat Bastem	Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Ateş	Yüksek Lisans	Afyon Kocatepe Ü. SBE, Tarih ABD	Büyük Taarruz'da Hava Harekâtı
8	145462	2004	Mehmet Erhan Turksoy	Yard. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu	Yüksek Lisans	Dokuz Eylül Ü. AİİT. Ens. AİİT ABD.	Askeri ve Stratejik Açıdan Büyük Taarruz
9	110131 Özet	2002	Muharrem Güneş	Yrd. Doç. Dr. Asuman Demircioğlu	Yüksek Lisans	Atatürk Ü. AİİT Ens., AİİT ADB	Büyük Taarruz Öncesi Askeri Hazırlıklar
10	62225	1997	Feyzullah Ezer	Yrd. Doç. Dr. Rahmi Doğanay	Yüksek Lisans	Fırat Ü. SBE, Tarih ABD	Büyük Taarruz Öncesi İkmal ve İaşe
11	536127	1990	Nilgün Nurhan Peköz	Prof. Dr. Ergün Aybars	Yüksek Lisans	Dokuz Eylül Ü., AİİT Ens, AİİT ABD	Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesinin İzmir Basınına Yansımaları

Ulusal Tez Veri Tabanında yapılan tarama sonucunda konuyla ilgili on bir teze ulaşılmıştır. Bunlardan dokuzunun tam metnine ulaşılabildiği halde ikisinin tam metni sistem üzerinde bulunamamıştır. Tezlerden ilki 1990 yılında sonuncusu ise 2021 yılında yapılmıştır. Tezlerden biri doktora diğerleri yüksek lisans tezidir. Tezler genellikle Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüleri ya da Sosyal Bilimler Enstitüleri bünyesinde hazırlanmıştır. Üniversitelere göre tezlerin dağılımı; Afyon Kocatepe Ü. 2, Dokuz Eylül Ü.

2, Atatürk Ü., Erciyes Ü., Fırat Ü., Kütahya Dumlupınar Ü., Marmara Ü., Pamukkale Ü., Selçuk Ü. 1'er tez şeklindedir. Konuyla ilgili tek doktora tezi 2010 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD bünyesinde Prof. Dr. Sadık Sarısaman danışmanlığında Uğur Üçüncü tarafından hazırlanan "Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz" başlıklı tezdir.

Büyük Taarruz İle İlgili Kitap /Kitap Bölümleri

Akandere Osman, "İsmail Şükrü Beyin Kuva-yı Milliye Döneminde Afyon ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010, ss. 183-209.

Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010, ss. 413.

Babacan Hasan, "Büyük Taarruz Öncesi Siyasi Çözüm Arayışları", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010.

Beyoğlu Süleyman, "Kuvayı Milliye'den Afyon Kongresine", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010.

Görgülü İsmet, *Büyük Taarruz*, Harp Akademileri Yay. , 1992, ss. 147.

Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'da Afyonkarahisar, Afyon, 2010, ss. 750.

Özçelik Ayfer, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı)", *Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Pehlivanlı Hamit, "Türk İstiklal Harbi İçerisinde Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi'nin Yeri", *Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Selvi Haluk, Babacan Hasan, Altıntaş Ahmet, "İzmir'in İşgali Üzerine Afyon'dan Çekilen Protesto Telgrafları", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010, ss. 157-164.

Şahin Gürsoy, "Kocatepe Ruhu" Büyük Zaferin Kazanılmasındaki Psikolojik Faktörler", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010.

Taş Barış, "Kocatepe ve Büyük Taarruz Savaş Alanlarının Coğrafi Özellikleri", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010, ss. 7-21.

Türkmen Uğur, "Müzik Edebiyatında Kocatepe Büyük Taarruz", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010.

Üçüncü Uğur, "Milli Mücadele Büyük Taarruz'da Afyonkarahisar", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, (ed. Gürsoy Şahin) Afyon Kocatepe Ü. Yay., Afyon, 2010.

Üçüncü Uğur, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yay., Ankara, 2012, ss. 527.

Büyük Taarruz İle İlgili Makaleler

Akandere Osman, Akandere Mehibe, Yalçıntaş Sena, "Büyük Taarruz Öncesi Akşehir'de Yapılan Komutanlar Toplantısı ve Düzenlenen Futbol Maçının Milli Mücadelemiz Bakımından Önemi", *Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi*, Konya, 1999.

Akdağ Ömer, "Büyük Taarruz'dan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, S. 41, 1998, ss. 488-512.

Akın Fehmi, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.X, S.2 (Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı), 2008, ss. 92-103.

Akkoyun Turan, "Yörük Yerleşim Diyarı ve Büyük Taarruzun Kilit Noktası Sincanlı- Sinanpaşa'nın Tarihi Üzerine Notlar", *Türkoloji Üzerine Araştırmalar*, C. 11, 2015, ss. 49-66.

Alaeddinoğlu Faruk, Aliağaoğlu Alpaslan, "Savaş Alanları Turizmine Tipik Bir Örnek Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 2, 2007, 215-225.

Balkaya İhsan Sabri, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX, S. 57, 2003, ss. 1115-1131.

Baycan Nusret, "Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargah Subayları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 26, 1993, ss. 311-394.

Borak Sadi, "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünya'dan Nasıl Gizli Tuttu?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 17, 1990, ss. 381-390.

Çapa Mesut, "Büyük Taarruz ve Otuz Ağustos Zaferi", *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, S. 60, 2003, ss. 33-37.

Doğanay Rahmi, "Büyük Taarruz'da Türk Havacılığı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 13, S.1, 2003, ss. 375-388.

Gazel Ahmet Ali, Ortak Şaban, "Büyük Taarruz ve Sonrasında Yapılan Savaşlarda Başarı Gösterenlerin Ödüllendirilmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.X, S.2 (Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı), 2008, ss. 155-239.

Güven Cemal, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Sovyet Rus ve Azerbaycan Elçileri ile Cephe ve Cephe Gerisi Gezisi (Sivrihisar, Çay, Akşehir, Ilgın, Konya)", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, S. 218, 2006, ss. 58-60.

Kalemli Hüseyin, "Büyük Taarruz Harekatı", *Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Dergisi*, 2021.

Kaygana Mehmet, "Türk Tiyatrosunda Büyük Taarruz", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.X, S.2 (Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı), 2008, ss.125-141.

Müjdeci Mustafa, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz", *Journal of Turkish Studies*, C.9, S.1, 2008, ss. 387-408.

Ortak Şaban, "Büyük Taarruz'un TBMM'ndeki Yansımaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.X, S.2 (Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı), 2008, ss. 59-93.

Öksüz Hikmet, Köse İsmail, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz, *Türkiyat Mecmuası*, C. 27, S.2, 2017, ss. 207-238.

Özcan Kenan, "Yunan İşgali Sırasında Göç Eden ve Büyük Taarruz Sonrasında Memleketlerine Dönen Muhtaç Köylülere TBMM'nin Yaptığı Yardımlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 38, 2020, ss. 137-166.

Sarısaman Sadık, Üçüncü Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Journal of History School*, Yıl: 9, S. XXV, 2016, ss. 269-310.

Sayılır Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. 12, S. 16, 2014, ss. 89-114.

Şahin Naci, "Büyük Taarruz Öncesi Afyonkarahisar'da Yunan Mezalimi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.X, S.2 (Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı), 2008, ss. 115-124.

Toker Hülya, "Büyük Taarruz'da Takip Harekatı ve Yunan Macerasının Sonu", *Askeri Tarih Araştırmaları*, S. 10, 2007, ss. 107-139.

Türkmen Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevralarında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 58, 2004, ss. 203-230.

Türkmen Zekeriya, "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterlerinde Büyük Taarruz Harekatı'na Uzanan Süreçle İlgili Değerlendirmeleri", *askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 10, 2007, ss. 83-105.

Türkmen Zekeriya, "Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Notlarından: Büyük Taarruz Harekatı ve Büyük Zafere Dair Değerlendirmeler-1", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi,* C.70, S.415, 2021, ss. 4-11.

Türkmen Zekeriya, "Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Notlarından: Büyük Taarruz Harekatı ve Büyük Zafere Dair Değerlendir-

meler-2", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi,* C.70, S.416, 2021, ss. 50-59.

Üçüncü Uğur, "Türk Basınına Göre Büyük Taarruz'da Din Olgusu", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, S.2, 2011, ss. 345-366.

Üçüncü Uğur, "Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios'un Büyük Taarruz'daki Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S.1, 2015, ss. 21-50.

Üçüncü Uğur, "Büyük Taarruz Zaferinin Ortadoğu'da Yansımaları", *Journal of History School,* C. 11, S. XXXVII, 2018, ss. 703-721.

Yalçınkaya Haldun, Çınar Burak, "Blitzkrieg'in İkinci Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması Büyük Taarruz", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, S. 9, 2009, ss. 77-96.

Yaşar Selman, "Büyük Taarruz'da Topçusu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.X, S.2 (Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı), 2008, ss. 249-257.

Yaşar Selman, "Büyük Taarruz'da Türk Havacıları", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.1, S.2, 2008, s. 77-85.

Yaşar Selman, "Büyük Taarruz'da Türk Süvarisi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C.X, S.2 (Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı), 2008, ss. 240-248.

Yaşar Selman, "Doğumunun 140. Yılında Neyzen Tevfik (Büyük Taarruz'a Bakışı ve Çeşitli Yönleriyle), *Turkish Studies- Historical Analysis*, C. 15, S.2, 2020, ss. 711-722.

Yüceer Saime, "Büyük Taarruz Sonrasında Yaşanan Dış Gelişmeler ve Türk İngiliz Savaşının Çıkmamasında Tarafların Rolü", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:9, S. 15, 2008, ss. 379-394.

Büyük Taarruz İle İlgili Projeler

Alaeddinoğlu Faruk, *85. Yılında Edebiyat, Coğrafya ve Turizm Açılarından Kocatepe Büyük Taarruz*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yükseköğretim Kurumları Destekli Bilimsel Araştırma Projesi, 11.06.2007-13.07.2010.

Altıntaş Ahmet, *Süvari Kolordu'sunun Büyük Taarruz ve Sonrası Harekatında Coğrafyanın Rolü,* Yükseköğretim Kurumları Destekli Bilimsel Araştırma Projesi, 17.11.2017-03.07.2020.

Cihan Cihad, Akkoyun Turan, Biçer Ramazan Hüseyin, Karazeybek Mustafa, Kurt Ümüt Emrah, *Kocatepe Büyük taarruz Savaş Alanlarındaki Meçhul Şehitlikler ve Siperlerin Tespiti*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yükseköğretim Kurumları Destekli Bilimsel Araştırma Projesi, 15.08.2016-31.05.2019.

Şahin Gürsoy, *85. Yılında Edebiyat, Coğrafya ve Turizm Açılarından Kocatepe Büyük Taarruz*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yükseköğretim Kurumları Destekli Bilimsel Araştırma Projesi, 26.10.2007-16.09.2010.

Taş Barış, *85. Yılında Edebiyat, Coğrafya ve Turizm Açılarından Kocatepe Büyük Taarruz*, Yükseköğretim Kurumları Destekli Bilimsel Araştırma Projesi, 01.01.2007-01.01.2009.

Üçüncü Uğur, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, BAP.

Büyük Taarruz İle İlgili Bildiriler

Akkoyun Turan, "Başkomutanlık Meydan Muharebesi", *Dumlupınar Milli Eğitim Hizmetiçi Eğitimi*, 20.05.2015.

Altıntaş Ahmet, "Süvari Kolordu'sunun Büyük Taarruz ve Sonrası Harekatında Coğrafyanın Rolü", *III. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu*, 10-12 Kasım 2017.

Arı Kemal, "Büyük Taarruz'da Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş", *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana.*

Atnur İbrahim Ethem, "The Times'e Göre Büyük Taarruz", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar Sempozyumu*, 08-09 Ekim 2009.

Baltaoğlu Ali Galip, "1. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesi Faaliyetleri Çerçevesinde Büyük Taarruza Katkıları", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Bozkurt Serkan, "Büyük Taarruz Döneminde Basın", *Büyük Taarruz Döneminde Basın*, 14 Mart 2019.

Çakmak Fevzi, " Büyük Taarruz'un İtilaf Devletleri ve Yunanlılar Açısından Sonuçları", *Türkiye Barolar Birliği Etkinliği Cumhuriyetimize Giden Yol 7- Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi*, 25 Ağustos 2018.

Çetin Sabit, "Büyük Taarruz'da Türk Hava Kuvvetleri", *Havacılık Tarihi Sempozyumu (1911-1923)*, 13-14 Aralık 2012.

Değerli Esra Sarıkoyuncu, Karakuzu Hasan, "İngiliz Basınında Büyük Taarruz", *III. Uluslararası Afyon Araştırmaları Sempozyumu*, 05-07 Nisan 2018.

Demircioğlu Asuman, "Faik Ahmed Bey'e Göre Büyük Taarruz Öncesi Diplomasi Girişimleri", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar Sempozyumu*, 08-09 Ekim 2009.

Eğilmez Mustafa, " Malazgirt'ten Büyük Taarruza Anadolu'nun Ebedi Yurt Olması", *Zafer Haftası*, 25-31 Ağustos 2014.

Erdaş Sadık, "Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Erdem Nilüfer, Büyük Taarruza Giden Süreçte Rumlara Ait Gizli Anadolu'yu Savunma Mikrasiatiki Amina Örgütü", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Güneş Günver, Güneş Müslime, " Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruzun Aydın Sancağındaki Etkileri ve Sonuçları", *Sakarya Meydan Muharebesi ve III. Uluslararası Haymana Sempozyumu*, 11-12 Eylül 2018.

Irmak İsmail Erkan, " Nazım'ın Büyük Taarruz'u Kuvayı Milliye Memleketimden İnsan Manzaraları ve Sonrasında Atatürk", *Milli Edebiyat Akımı Çerçevesinde Edebiyat ve Milliyetçilik İlişkisine Yeniden Bakmak (Atölye Çalışması)*, 24-25 Eylül 2010.

Kara Fevzi Nuri; Yılmaz Hakan; Türkmen Uğur, "Büyük Taarruz'un 100. Yıl Dönümüne Yönelik Sanat Müzik İnsanlarının Proje Önerileri", 2. *Uluslararası 30 Ağustos Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu*, 28-30 Ağustos 2020.

Kılıç Fahri, "Büyük Taarruz Öncesi Açılan Nalbant Mektebi", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Korkmazcan Nezihe Selcen, "Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Büyük Taarruz Öncesi Paris ve Londra'daki Diplomatik Temasları", *İstiklâl Yolunda Milli Mücadele'nin 100. Yılı Sempozyumu*, İstanbul, 27 Kasım 2019.

Müjdeci Mustafa, " Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Özdemir Tiryaki Nuray, " Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Özlü Hüsnü, "Arşiv Belgelerine Göre, Büyük Taarruz Öncesi, (Sad Taarruz Planı) ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Özlü Hüsnü, "Türk İstiklal Savaşı'nda Büyük Taarruz Sonrası Takip Harekatı ve İzmir Bölgesinde Yapılan Muharebelerin Analizi", 3. *Uluslararası Tarih Sempozyumu "Aydınoğulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e Bakmak: İzmir'in Dünü ve Yarını"*, 05.07.2018.

Polat Zelkif, "Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'da Afyonkarahisar", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar Sempozyumu*, 08-09 Ekim 2009.

Şahin Feyza Kurnaz, "Büyük Taarruz'da Sıhhi Hizmetler", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Tağmat Çağla Derya, " Tarihi Edebiyattan Okumak Çağdaş Yunan Edebiyatında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Tutsak Sadiye, "Büyük Taarruz'da Esir Alınan Yunanlıların Kamplara Dağılımı ve Uşak Yunan Üsera Kampı", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012.

Türkmen Zekeriya, " Büyük Taarruz Öncesi Uluslararası Kamuoyu Oluşturma Çabaları Bağlamında Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov'un Türkiye'deki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme", *VII. Uluslararası Atatürk Kongresi*, Gence/ Azerbaycan, 13-15 Ekim 2015.

Türkmen Zekeriya, "Kocaeli Servetiye Cephesinden Büyük Taarruz Zaferine, İstiklal Harbine Kocaeli Şehitleri", *Uluslararası Milli Mücadele Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-VI*, Kocaeli, 08-10 Mart 2019.

Türkmen Zekeriya, " Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Yazdıklarına Göre Afyonkarahisar ve Civarında Büyük taarruz Öncesi Yapılan Hazırlıklar ve Ilgın Süvari Manevrası", *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*, 05-07 Nisan 2018.

Üçüncü Uğur, "Büyük Taarruz Zaferinin Ortadoğu'da Yankıları", *Sykes Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Orta Doğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, 01-02 Aralık 2012.

Üçüncü Uğur, "Türk Kamuoyuna Göre Büyük Taarruz Zaferinin Azerbaycan Üzerindeki Yansımaları", *III. Beynelxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumumum Materialları*, 25-27 Mayıs 2016.

Yel Selma, " İstiklal Savaşı'nda Büyük Taarruz'un Tarihinin Tespitinin Perde Arkası", *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi,* 12 Kasım 2007.

Yel Selma, "Büyük Taarruz'u Müteakiben II. Ordunun Çanakkale ve Boğazlar Bölgesi Takip Harekatı ve Balıkesir", *Milli Mücadelenin 100. Yılında Kuvayı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu*, 19-22 Eylül 2019.

Sonuç

Büyük Taarruz ile ilgili yapılan alanyazın incelemesinde Ulusal Tez Veri Tabanında 11 lisansüstü tez tespit edilmiştir. Bunlardan biri doktora diğerleri yüksek lisans tezi olup iki tanesinin de özet metni bulunup tam metni sisteme yüklenmemiştir.

Yükseköğretim Kurumu Akademik Arama Veri Tabanında yapılan taramalarda kitap/ kitap bölümü başlığı altında 14 eser, makaleler başlığı altında 35 eser, projeler başlığı altında 6 proje, bildiriler başlığı altında 33 eser tespit edilmiştir. Eserlerin tespiti ve bibliyografik künyelerinin yazıl-

masından sonra her bir tür için uygun bir şekilde yazar soyadına göre alfabetik sıralamaya tabii tutulmuştur. Bibliyometrik çalışmaların doğası gereği bu alfabetik sıralama konuyla ilgili en çok yayın yapan araştırmacıların da tespitini kolaylaştırmıştır.

Çalışma esnasında fark edilen ve aslında bu tür bibliyometrik çalışmaların daha çok yapılmasını da elzem kılan bir durum vardır. Yazarlar eserleri-ni sisteme yüklerken gereken özeni göstermemekte dolayısıyla dergi adını yazmışsa o derginin birkaç sayısını tarayarak adı geçen çalışmaya ancak ulaşılabilmektedir. Dergilerde durum böyleyken kitap/ kitap bölümü ve bildiriler için maalesef bu da bazen mümkün olamamaktadır.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 11. Bsk., Alkım Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz.

DOĞAN, Güleda, "Bibliyometri", http://www.bby.hacettepe.edu.tr/akademik/guledadogan/ybom_bibliyometri-egitimi_gd-23-3-2019.pdf Erişim Tarihi: 20.04.2022.

https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/view/searchResultviewListArticle.jsp

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

YİRMİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ KRİTİK BİR KARAR: BİRİNCİ ORDU KOMUTANI GENERAL ALİ İHSAN SABİS'İN GÖREVDEN ALINMASI VE YARGILANMASI

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Orcid No: 0000-0002-5008-6901
Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: hamitoba@yahoo.com

Giriş

Ali İhsan Paşa'nın, askerlikten çıkarılmasından önceki askeri hayatı, katıldığı savaş ve muharebeler hakkında bilgi verilmesinin faydalı olacağını düşünüyorum. Kişiliği ve askeri başarılarına değinmeden, sonraki olayları kavramanın zorluğu aşikârdır. Ali İhsan Paşa 30 Ağustos 1882'de İstanbul Cihangir'de doğmuştur. 9 Aralık 1957'de İstanbul'da vefat etmiş ve Zincirlikuyu Mezarlığına defnedilmiştir. Babası Kolağası (Önyüzbaşı) Cemal Bey, annesi Seher Hanım'dır. Beşiktaş Askerî Ortaokulunu bitirmiştir. 1895'te Halıcıoğlu Topçu İdadisi'nde yatılı olarak okumuştur. Harp Akademisi'nde okurken Paris'teki Jön Türklerle temas ettiklerinden ve yasaklanmış yayınları okuduklarından dolayı Askerî Mektepler Müfettişi İsmail Paşa'nın kendilerinden şüphelendiğini ve takip ettirdiğini hatıralarında anlatmaktadır.[1] 18 Nisan 1899'da girdiği Topçu okulundan 1902'de teğmen olarak birincilikle mezun olmuştur. 10 Ocak 1902'de girdiği Harp Akademisi'nden 11 Ocak 1905'te birincilikle kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Harbiye Nezareti tarafından Selanik'teki 3. Orduya tayin olunmuştur. Ancak daha sonra hükümet tarafından şüphelenildiğinden Şam'daki 5. Orduya tayin edilmiştir. Ali İhsan Paşa, 4. Ordu emrinde, Edirne Harp Okulu İstihkâm öğretmen yardımcısı olarak, 2. Ordu karargâhında ve Genelkurmay

---

[1] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Nehir yay., C.1, İstanbul 1990, s. 20.

Başkanlığı karargâhında görev yapmıştır. 31 Mart Ayaklanmasının bastırılması için görevlendirilen 2. Ordu birlikleri ile İstanbul'a gelmiş ve bir süre Beyoğlu Merkez Komutanlığı yapmıştır. 1909-1911 tarihleri arasında Almanya'ya eğitim için gönderilmiştir. Almanca, İngilizce ve Fransızca biliyordu. Almanya dönüşü Harp Akademisi'nde tabiye (taktik) ve harp tarihi öğretmenliği yapmıştır. 1912'de Çanakkale'de ordu kurmay subaylığına tayin edilmiştir. 1912'de Balkan Savaşlarına iştirak etmiştir. Çatalca ve Şarköy Muharebelerine katılmıştır. 1914'te Enver Paşa'nın orduyu gençleştirme çalışmalarında Genelkurmay 1. Şubede görevlendirilmiştir. 3 Aralık 1914'te 2. Ordu Kurmay başkanlığına tayin edilmiştir. 1915'te gönüllü olarak Kafkas Cephesinde 3. Orduya giderek 11. Kolordu Komutan vekilliği yapmıştır. 17 Haziran'da Birinci Kuvve-i Seferiye, 6 Kasım 1915'te 9. Kolordu Komutanlığı yapmıştır. 13 Şubat 1916'da 13. Kolordu Komutanı olarak Irak Cephesi'nde Sabis Muharebesini kazanmıştır. Bilahare kolordusuyla Haziran 1916'da İran harekâtında bulunmuştur. 1917 yılında Mirliva (Tuğgeneral) rütbesini almıştır. 21 Ekim 1917'de 4. Kolordu Komutanı olarak Kafkas Cephesi'nde bulunmuştur. 30 Haziran 1918'de 6. Ordu Komutanlığı'na atanarak 1 Eylül'de Musul'da görevine başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra 2 Mart 1919'da 6. Ordu'nun lağvedilmesiyle birlikte İstanbul'a çağrılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin askerlerin terhis edilmesi ve silahların teslim edilmesi istenen hükümlerine uymayarak asker ve silahların Anadolu'daki askeri birliklere gönderilmesini sağlamıştır. Bu davranışları İngilizlerin hoşuna gitmediğinden İstanbul Hükümeti nezdinde baskılar yapmaya başladılar. Ordusunun lağvedilmesiyle birlikte İstanbul'a gelir gelmez Haydarpaşa Gar'ında İngilizler tarafından tutuklanarak önce İngiliz sefarethanesine götürülmüş ve sonra Malta'ya gönderilmiştir. Böylece diğer birçok asker ve siville beraber esaret hayatı yaşamıştır. 25 Eylül 1921'de esaretten kurtularak Kuşadası'nda Anadolu topraklarına ayak basmıştır. Karşılayanlar arasında Şükrü Saraçoğlu'nun da bulunduğu bir heyetle Söke'ye getirildi. Ali İhsan Paşa, M. Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta Anadolu'ya geldiğini ve her türlü hizmete hazır olduğunu bildirdi. İkinci bir telgrafla da Gazilik ve Mareşalliğe terfiini tebrik etti. Mustafa Kemal Paşa da cevabi telgrafında anavatana kavuşmasından sevinç duyduğunu, doğruca ve hızlıca Ankara'ya gelmesini rica ediyordu. Yolculuğunun kolaylaştırılması için İsmet Paşa da ilgililere gerekli emirlerin verildiğini telgrafla Ali İhsan Paşa'ya bildirdi. Söke'den ayrılarak Aydın Koçarlı Çiftliğinde, Koçarlı Milli Müfreze Komutanı Adnan (Menderes) Bey'e misafir oldu.[2]

---

2 Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi Cumhuriyete Doğru**, c. IV, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2010, s.224-225; Andrew Mango, **Atatürk** (Çeviri: Füsun Doruker), İstanbul 2000, s.318.

Buradan Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile temas kurarak 5 Ekim 1921 Çarşamba günü akşam saat 19.30 Ankara'ya intikal ederek Milli Harekete katılmıştır.[3] Ali İhsan Paşa'nın Ankara'ya gelişi, başta Mustafa Kemal Paşa olduğu halde memnuniyetle karşılanmıştır. Ali İhsan Paşa, 5 Ekim 1921'de Ankara Garı'nda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile mebus ve bakanlardan oluşan bir heyet tarafından karşılandı. İki gün sonra ordu komutanı yetkisiyle Afyonkarahisar Cephesi Komutanlığına atandı. Daha sonra bu birliğin adı I. Ordu olarak değiştirildi.[4] Karşılama heyetinde bulunan Kılıç Ali manzarayı şöyle anlatıyor:

"*Ali İhsan Paşa trenden iner inmez onu içtenlikle kucakladı. Ciddi ve iyi kumandan bildiği bir arkadaşının kendisine katılmış olmasından memnundu. Aslında Ali İhsan Paşa'nın Malta'dan kaçtığını ve İtalya topraklarına ayak bastığını duyunca çok sevinmiş ve Türkiye'ye geldiğinde ordu kumandanlarına mahsus karşılama töreni yapılması için emir vermişti.*"[5]

Ali İhsan Paşa askeri hayatını şöyle özetlemektedir: "*Ben, I. Dünya Harbi'nde evvela karargâhı umumide harekât-ı harbiye şubesinde, sonra ordu erkân-ı harp reisliklerinde, fırka ve müteaddit kolordu kumandanlıklarında ve nihayet Altıncı Ordu kumandanlığında ve İstiklâl Harbi'nde de I. Ordu Kumandanlığında bulundum. Müstakil olarak birçok muharebeler idare ettim. Bu mevkilere ne politikacılık ile ne de intisap ile geçtim.*"[6] Ali İhsan Paşa'nın askerî meziyetleri daha üst komutanlarca da takdir edilmiştir. 13. Kolordu Kumandanı olarak İran'a yaptığı harekât hakkında Ahmet İzzet Paşa "*İhsan Paşa bu seferde harekâtı gerçekten güzel bir şekilde yönetmiş ve pek çok askeri meziyetler göstermiştir. Fakat bu kolorduyla muktedir kumandanının buradaki her bir galebesi genel karargâhın hesabına yazılacak stratejik bir hatadır.*"[7]

Tebliğde resmi yazışmalardaki bazı bilgiler ve aleyhinde yazılan raporlardan istifade edilecektir. Atatürk'ün "Nutuk" isimli eserinde bu konuya değinilmekte ve Sabis Paşanın aleyhinde ifadeler bulunmaktadır. Başta ihtilafa düştüğü İsmet Paşa olmak üzere o dönemde görevde olan çok sayı-

---

[3] Sâbis, **Harp Hatıralarım**, cilt.1, s. 19-21; Hülya Toker-Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların** Biyografileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., c.III, Ankara 2009: s.232-233,**Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s.174-176;

[4] Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s.227; Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi** 1846-1965, Genelkurmay basımevi, Ankara 1966, s.204.

[5] **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları** (derleyen: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür yay., 13. Baskı, İstanbul 2011, s.386-387.

[6] Sâbis, **Harp Hatıralarım**, c.I, s. 18; Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2009, s.581; Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 226-227.

[7] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, cilt.1, Nehir yay., İstanbul 1992, s.214; Sabahattin Özel-Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, **Türk Devrimi Mülakatları**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2011, s.150.

da asker ve sivil şahısların hatıra ve günlüklerinde konuya yer verilmiştir. (Nutuk, İnönü'nün Hatıraları, Fahrettin Altay, "On Yıl Savaş ve Sonrası", İzzettin Çalışların "On Yıllık Savaş", Kılıç Ali'nin Hatıraları vs.) Bu makalemizde Ali İhsan Paşa ile İsmet Paşa'nın ihtilafa düştüğü konular, Büyük Taarruzun plan tartışmaları üzerinde durulacaktır. Ali İhsan Paşaya yapılan suçlamalar arşiv belgeleri, telif eserler, hatıra ve günlüklerdeki bilgiler karşılaştırılarak konu izaha çalışılacaktır. Sonuç olarak Ali İhsan Paşa'nın davranışları Büyük Taarruza çok az bir süre kala görevden alınmasını gerektiriyor muydu gibi sorulara cevap aranacaktır.

Birinci Ordu Komutanlığına Tayin Edilmesi Ve Büyük Taarruza Giden Yol

Kılıç Ali hatıralarında, Ali İhsan Paşa'nın ordu komutanlığına tayin edilmesi sürecinde duyduklarını şöyle anlatıyor: "*Ali İhsan Paşa Ankara'ya geldikten sonra Batı Cephesi'nde I. Ordu komutanlığına tayin edildi. O zaman yetkili kumandanlardan duyduğumuza göre Ali İhsan Paşa, İsmet Paşa'dan iki sınıf önce olduğu için onun emir ve kumandasına girmeyi kendisi için küçültücü bulmuş, ancak bir asker itaati ve disiplini ile görevi kabule mecbur olmuştu.*"[8]

Büyük Taarruza Hazırlık ve Ali İhsan Paşa (10 Ekim 1921-18 Haziran 1922)

Sakarya Zaferi'nden sonra Yunan Ordusunun takip edilerek yurttan atılması için planlar yapılmaya başlamıştı. Genelkurmay Başkanlığı sürekli olarak, Batı Cephesi Komutanlığı ve bağlı birliklerin fikirlerini sorarak bir taarruz planı hazırlamaya çalışıyordu. Batı Cephesine bağlı birlikler, Eskişehir-Afyon hattında yerleşen Yunan kuvvetlerinin karşısında tertiplenmeye çalışıyordu. Genelkurmay karargâhında Yunan kuvvetlerinin toparlanmasına meydan vermemek için kıştan önce bir taarruz yapılması fikri ağır basmaya başlamıştı. Gizliliği sağlamak amacıyla, planlanan bu taarruz planı, sembol olarak Osmanlı Alfabesindeki "SAD" harfi ile adlandırılmıştı.[9] Bu düşünceye göre "*Türk Ordusu, kış başlamadan ve düşmanın Sakarya yenilgisinin etkilerinden kendini sıyırıp, yeniden kuvvetlenmesine fırsat vermeden ona kesin bir darbe indirmek zorundadır. Yunanlıların Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolundan, harekât bakımından faydalanmasını sınırlamak ve eşit şartlar altında bir muharebe verilmesini mümkün kılmak için; bu taarruz asıl kuvvetlerle Afyonkarahisar bölgesinden ve daha başlangıçtan itibaren Yunanlıların*

---

[8] Kılıç Ali'nin Anıları, s.387.

[9] Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), c.II, 6. Kısım, 1. Kitap, Ankara 1967, s. 44, 51.

İzmir'le olan ulaşımını kesecek surette yönetilmelidir."[10] Bu plan için cephe, ordu ve ast birlik komutanlarının teker teker fikirleri sorulacaktır. Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı 17 Ekim 1921 tarihli cevabında Cephe bölgesinde kuvvet tertiplenmesi ve lojistik faaliyetlerle ilgili uzun açıklamalardan sonra "*düşünceme göre 21 Ekim 1921'de yürüyüşe geçmek mümkündür*" mütalaasında bulunmaktadır.[11]

SAD planı için Ali İhsan Paşa da uzun bir mütalaada bulunmuş ve fikirlerini açıkça beyan etmiştir. Paşa'nın düşünceleri şöyle özetlenebilir: " *Subay mevcudu eksik ve uzun süre eğitime muhtaçtır. Eğitim işi düzenlenmezse, taşıt araçları, silah ve donatım tamamlanmazsa taarruz edilemez. Şartlar düzeltilmelidir. Kışın bu zor durumda menzil hatlarını değiştirmek ve büyük taarruzlara girişmek zararlıdır. Böyle işlere girişilirse eldeki iyi savunma imkânlarının da kaybedilmesi hatıra gelebilir. Yalnız Afyonkarahisar ve yöresinin büyük kayıplar karşılığında ele geçirilmesi mümkün olsa bile, düşmanın karşı taarruzları halinde buraların çabuk boşaltılacağı şüphesizdir.*"[12] Taarruzla ve birliklerin durumu ile alakalı fikirlerini ifade ettikten sonra "*bu kış harekâta başlamayıp, taarruz yeteneğini artıran tedbirler alındıktan sonra ilkbaharda taarruza geçilebileceği*"[13] kanaatinde olduğunu bildirmiştir. Bundan sonra 4 Aralık 1921'de Batı Cephesi ve Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği diğer bir yazısında ise hem askeri düşüncelerini sıralamış, hem de siyasi konjonktür ile ilgili düşüncelerini şöyle beyan etmiştir: "*Eksik cephanenin tedariki, bunların Konya demiryolu istasyonlarına ve buralardan da Eğirdir'e taşınması, elbise ve eşya eksikliklerinin tamamlanması gibi işlerin mevsim sonuna kadar bitirileceği, az sayıdaki motorlu ulaştırma araçları için elde yeterli akaryakıt olmadığı gibi, tek ulaştırma aracı olarak kullanılan devenin de bulunabileceğinin şüpheli görüldüğünü, eldeki araçların Eğridir'de yiyecek ve cephane depo edilmesine ayrılması halinde de birliklerin uzun süre hareketsiz kalacağını ve böylece her tarafta cephanesiz kalmak ihtimali bulunduğunu, yalnız Eğridir'e dayanarak büyük bir ordu ile büyük hareketlere girişmek imkanının kalmadığını, bundan önceki mütalaasında ileri sürmüş olduğu, hazırlıklar tamamlanınca Afyon'u hedef tutan bir taarruz yapılabileceğini*" *tekrarlamış ve "Türk-Fransız anlaşmasının yürürlüğe gireceği 4 Aralık 1921'e kadar bir askeri başarısızlığa meydan verilmemesi gerektiği*" ne işaret etmiştir.[14] Başka komutanlar da Ali İhsan Paşa'nın bu şartlarda taarruz yapılmasını doğru bulmayan fikirlerine benzer düşüncelere sahiptir. Mesela 2. Kolordu Komutanı Mirliva Selahattin

---

[10] T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap,, s. 51.
[11] T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 53.
[12] T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 55.
[13] T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 56.
[14] T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 56.

Adil Paşa bunlardan birisidir. Paşa 14 Ekim 1921'deki bir yazısında "*Türk Ordusunun bugünkü durumuna göre Konya demiryolunun sağladığı lojistik destekten en iyi yararlanma imkânlarına elverişli olması bakımından merkezden (Azizi'ye bölgesinden) yapılacak bir yarma harekâtını en elverişli çözüm şekli olarak benimsiyordu.*" SAD harekâtı üzerindeki görüşleri bu yönde olan Paşa 21 Ekim 1921 deki yazısında da "*ordunun henüz taarruz yeteneğine sahip olmadığını ileri sürüyor ve esaslı bir hazırlık yapılmadan genel bir taarruza geçilmemesini*" istiyordu.[15] Ali İhsan Paşa'nın taarruza başlayabilmek için yüz bin asker, yirmi bin hayvan için gerekli yiyecek ve cephanenin Dinar'ın kuzeyinde toplanması, cephede ulaştırma işlerinin düzenlenmesi ve askerlere taarruz eğitiminin verilmesi şeklindeki teklifleri dikkate alınmış ve taarruzun 1922 ilkbaharına ertelenmesi fikri kabul edilmiştir.[16]

Ali İhsan Paşa'nın Ordu Komutanı Olarak Uygulamaları ve Batı Cephesi Komutanlığı İle Arasının Açılması

Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa hatıralarında Ali İhsan Paşa ile münasebetleri üzerinde durmakta ve aralarının açılmasını şöyle izah etmektedir: "*Ali İhsan Paşa'nın ordu kumandanı olarak idaresinde bidayette hiçbir güçlük çekmedim. Fakat gittikçe iki ordu kumandanı ile de meselelerim olmuştur. Ali İhsan Paşa'nın benim anlamadığım birtakım davranışlarından dolayı, münasebetlerimiz bakımından, nihayet cephenin sevk ve idaresine tesir edecek muamelelerle karşılaştım. Ali İhsan Paşa'ya yeni bir istikamet vererek bu durumunu ıslah edemedim.*"[17] I. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Halit (Akmansü) 20 Ocak 1922'de Ali İhsan Paşa hakkında Batı Cephesi Komutanlığına bir rapor göndermiştir. Bu rapor Ali İhsan Paşa'nın geleceği bakımından da önemlidir. Bundan sonra Paşa hakkındaki iddiaların çoğu bu rapordaki ifadelere benzemektedir. Rapor şöyledir: "*Kumandanım Ali İhsan Paşa'nın geldiği günden beri madun kumandanların izzeti nefsini ve şevk-i vazifesini kıracak muameleler yapması ve cereyan eden muhaberattan müsteban buyurulacağı veçhile, Cepheye karşı, maduna hissettirecek derecede gayri makul bir muhabere kapısı açması, benlik kokusu hissedilen mütalaa yarışına girmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği Cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini işrab eder bir hattı harekât takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve müteessir etti. Muamelatını imkân nispetinde tadile çalıştım. Fakat yine de büyük bir fark göremedim.*"[18] Bu rapor gerçekten önemlidir. Ayrıca düşündürücüdür. Ordu komutanının çok yakınında bulunan kurmay başkanının bu cesareti nereden aldığı so-

---

[15] T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 56-57.
[16] Gologlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 336-337.
[17] İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi yay., Ankara 2014, s.262-263.
[18] Refik Korkut, **Milli Mücadele Takvimi**, Ankara (baskı tarihi yok), s.168.

rusunu da akla getiriyor. Ayrıca yarbay rütbesinde bir subayın raporunda Batı Cephesi komutanlığını çok üst rütbeli bir subay edası ile takdir eder mahiyette "*kâinatın takdir ve hürmet ettiği Cephe karargâhının*" cümlesi ile takdiri de insanı şüpheye düşürüyor.

Kılıç Ali hatıralarında Ali İhsan Paşa ile ilgili iddia ve gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: "*Ali İhsan Paşa kumandanlık görevini üstlendikten bir süre sonra İsmet Paşa'yı eleştirmeye başlamıştı. Verilen emirleri eksiksiz yerine getiriyor ama İsmet Paşa'yı eleştirmeden de edemiyordu. Bu arada İsmet Paşa'ya bir takım güçlükler çıkarıyordu. Bu nedenle araları açılmıştı. Sonunda İsmet Paşa dayanamamış, verdiği emirlere itaat etmeyen ve astları, üstleri aleyhine tahrik ettiği gerekçesiyle Ali İhsan Paşa'yı İstiklal Mahkemesi'ne sevk ederek yargılanmasını ve cezalandırılmasını istemişti. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Ali İhsan Paşa'yı derhal kumandanlıktan çekerek yerine Nurettin Paşa'yı tayin etti. Her an düşman saldırısına maruz bir ordu kumandanının emir dinlememesi, ordunun disiplinini bozabilirdi. Ali İhsan Paşa'nın suçu İstiklal Mahkemelerinin yetki alanına giriyordu. Paşa, benim de üyesi olduğum Bir Numaralı Ankara İstiklal mahkemesi tarafından yargılanacaktı.*"[19]

İsmet Paşa aralarının açılmasına sebep olan ilk hadiselerden birini şöyle anlatmaktadır: " *bir gün Ali İhsan Paşa'dan bir telgraf aldım. Para istiyor. I. Ordu kumandanı olarak ordunun iaşesi bitmiştir. Orduyu besleyebilmek için bu gece şu kadar para göndermeniz lazım diyor. Erkan-ı harp reisi ve levazım reisini çağırdım. Telgraftan bahsederek bu ordunun yiyecek şeyi yokmuş, nasıl oluyor diye sordum. Böyle bir şey yoktur dediler. Ve bana üç-dört gün önce verilen en son yiyecek cetvellerini getirdiler. Cetveller üzerinde izahat vererek I. Ordunun daha günlerce erzakı olması lazım, bitmesine imkân yok dediler. Bunun üzerine kendisine yazın dedim yazdılar. İkmal işlerini kendileri muhabere ile hallediyorlar.*"[20]

Cephe Komutanı İsmet Paşa ile I. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın arasını açan hususlardan biri de bazı usul meseleleridir. Yukarıda da izah edildiği gibi Ali İhsan Paşa'nın düşüncelerinin umumi olarak kabul gördüğü açıktır. Genelkurmay Başkanlığı, Cephe Komutanlığınca SAD taarruz planı ile ilgili olarak ordu komutanının ve ast birliklerin (kolordu-tümen) fikirlerini sormuştu. Ali İhsan Paşa bu konudaki fikirlerini Cephe Komutanlığı'na bildirdiği gibi yazıların birer suretini de doğrudan Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığına bildirmiştir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1 Aralık 1921'de Bolvadin'de yapılan bir toplantıda I. Ordu Komutanının 19 Ekim 1921'deki tekliflerinin kabul edilerek üst komutanlara bildirildiğini, ancak aynı evrakın doğrudan adı geçen komutanlıklara

---

19 Kılıç Ali'nin Anıları, s.387.
20 İsmet İnönü, Hatıralar, s.263.

yeniden gönderilmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir.[21] Görüldüğü gibi Cephe Komutanı kendisinin dışında üst makamlarla ayrıca haberleşme ve bağ kurulmasını istemiyordu. Normal olarak başka türlü de olmamalıydı.

İsmet Paşa'nın kış gelmeden evvel taarruza geçmek üzere hazırlık yapılması için verdiği emirlere karşı Ali İhsan Paşa devamlı yeterli hazırlığın olmadığı gerekçesiyle olumsuz fikirlerini bildirmektedir. Fikirlerini desteklemek için de "*bunlar talim ve terbiye ve taarruz hazırlığı mı yapacak, yoksa kilometrelerce uzakta dağlar üzerine çıkıp tahkimat mı yapacak? Hususiyle şimdi karla örtülü dağlar üzerinde tahkimat icrasına imkân yok. Fakat Garp Cephesi Kumandanı (emir olunmuştur) diyerek işin içinden kendisini sıyırıyor. Emir verdim demekle maksat hâsıl olmuş değildir. Evvela tatbik imkân ve kabiliyeti olan bir emir vermeli; ondan sonra bu emrin yapılıp yapılmadığını kontrol etmeli*"[22] fikrini ileri sürmektedir.

Ali İhsan Paşa, SAD hareketinin gerekli hazırlıklar tamamlanmadan yapılamayacağı fikrini devamlı surette dile getirmiştir. Garp Cephesi Komutanlığı'nın 2.11.1921 tarihli emri üzerine düşüncelerini şöyle ortaya koymaktadır: " *bu cevap hala eski fikirde inat edildiğini tekrar gösterdi. Fakat benim kanaatimce hiç bir zaman da Dinar menzili süvarilerle beraber üç kolorduyu besleyecek ve cephane ihtiyacını temin edecek bir hale getirilemeyecek ve SAD hareketi de Dinar-Çivril istikametinde kati taarruz hareketi de asla yapılamayacaktır. Bu görüşümü hadiseler tasdik etmiş ve SAD hareketi kışın veya ilkbahardan evvel yapılamadığı gibi, yaz aylarında da yapılamayacak nihayet 26 Ağustos 1922'de yapılan taarruz benim tasavvur ve teklif ettiğim tarzda, Afyon ile Dumlupınar arasına kati darbenin tevcihi suretiyle son zafer istihsal olunmuş ve düşman imha edilmiştir.*"[23]

İsmet Paşa, Ali İhsan Paşa'nın bu tavrından çok rahatsız olmuştur. Meseleyi Genelkurmay Başkanlığı ve Başkomutanlığa başvurarak büyütmüştür. İsmet Paşa, I. Ordu Komutanının davranışlarını şöyle değerlendirmektedir:

1- Ordu Komutanı Cephe Komutanlığının harekâtla ilgili bütün düşünce ve fikirlerini tenkit etmektedir.

2- Daha iyisini bulma çabasıyla verilen emirler ve sorulara karşı konu ile ilgisi olsun veya olmasın uzun uzun karşı mütalaalarda bulunarak Cephe Komutanlığının otoritesini sarsıcı ve komutanın kişiliğini küçük düşürücü davranışlarda bulunmaktadır.

3- Ordu Komutanı küçük olaylara bile büyük anlamlar yükleyerek her ne pahasına olursa olsun kendi fikirlerini kabul ettirmek için aşırı bir çaba içine girmektedir.

---

[21] T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 90.
[22] Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 149.
[23] Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 126.

4- Ordu Komutanının bu tavrı orduda kışkırtıcı bir durum meydana getirmektedir.

5- Daha hazırlık ve düşünce safhasında tutumu böyle olursa ileride kritik zamanlarda alınması gereken kararlar sırasında ortaya çıkacak durumlardan endişe duyulmaktadır.

6- Cephe Komutanlığını daima uyaran ve düzeltmelere yeltenen I. Ordu Komutanının daha sonraki durumlarda da ortaya çıkacak tavrının doğru olmadığı, tehlikeli sonuçlar doğuracak bu davranışlardan kaçınması gerektiğini kendisine söyleyerek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. İsmet Paşa bu düşüncelerini ihtiva eden yazıyı ilgili makamlara bildirdikten sonra Ordu Komutanlığına da bir yazı göndermiştir. Cephe Komutanı yazısında "*eski mütalaaların tekrarında bir fayda olmayacağını ve bu halin sevk ve idareyi bozacağını*"[24] bildirmiştir.

Cephe Komutanlığı İle Ali İhsan Paşa'nın Ordu Teşkilat Yapısı ve İdari Konulardaki Anlaşmazlıkları

I. Ordu Komutanı ile Batı Cephesi arasındaki askeri konulardaki yazışmalar devam etmekteydi. Aşağıda bazı başlıklar altında anlaşmazlık konuları izah edilecektir. 23 Nisan 1922'de Ali İhsan Paşa subay ve ulaştırma araçlarının eksikliğini gidermek, genel harcamaları azaltmak ve top, makineli tüfek ve cephanenin arttırılması için bazı tekliflerde bulunmuştur. Tekliflerini sıraladıktan sonra da "*hazırlıkların bir an önce tamamlanmasıyla mevsim geçmeden önce Haziran 1922'de taarruza başlamak gerektiğini*" ifade etmiştir.[25] Ali İhsan Paşa bu tekliflerini aynı zamanda II. Ordu Komutanlığı'na da yazmıştır. II. Ordu Komutanlığı'nın bu tekliflerle ilgili görüşleri de hemen hemen aynıdır. O da mevcut durumda ordunun taarruz ordusundan ziyade savunma ordusu durumunda olduğunu, asker, subay sayısının arttırılarak ordu teşkilatında yeni düzenlemeler yapılarak taarruz edecek hale getirilmesi yönünde fikir beyan etmiştir.[26]

Batı Cephesi Komutanlığı, I. Ve II. Ordu Komutanlıklarından gelen teklifleri değerlendirerek 27 Nisan 1922'de Başkomutanlığa bir rapor yazarak tekliflerini sıralamıştır. Taarruz mevsimi ve tarihi konusunda İsmet Paşa'da bu sıralarda ordu komutanları gibi düşünmekte ve Haziran ayını işaret etmektedir. Ayrıca ordunun teşkilat yapısı hususunda da Ali İhsan Paşa'nın tekliflerine paralel değerlendirmeler yaparak tümen sayısının 18' den 15 tümene indirilerek standardının Yunan tümenleri seviyesine yükseltilmesini, birliklerin ulaştırma araçları bakımından seyyar hale getirilmesini iste-

---

24 T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 91.
25 T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 140-141.
26 T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 141-142.

mektedir.[27] Cephe Komutanlığı ile I. Ordu Komutanı arasındaki belli başlı anlaşmazlık konuları aşağıda açıklanacaktır.

a- Emirleri Sorgulamak ve Karşı Mütalaada Bulunmak

Batı Cephesi Komutanlığı 1 Haziran 1922'de ordu komutanlıklarına büyük karargâhların nasıl çalışacağına dair bir kadro düzenlemesi göndermiş ve bunun dışına çıkılmaması emrini vermiştir. Bu emre Ali İhsan Paşa 4 Haziran 1922'de bir cevap yazmıştır. Ali İhsan Paşa cevabında, Ordu kurmay başkanlığının karargâh personelini azaltıp, çoğaltmak yetkisinin olduğunu, istenmiyorsa bu yetkilerin geri alınmasını ifade etmiştir. Ayrıca kadrolarda mevcut olmayan makineli tüfek müfettişliği ile silah ve mühimmat şubesinin de kaldırılma emrinin verilmesini veyahut kadroların uygulanmasını istemiştir.[28] I. Ordu Komutanı 5 Haziran 1922'de Milli Müdafaa Vekâleti, Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı ve II. Ordu Komutanlığına da bir rapor göndermiştir. Raporda özetle, savaş giderlerini artıran fazla teşkillerin kaldırılmasını, mevcut kadroların azaltılmasını, 100 mevcutlu bölükler yerine 150 mevcutlu daha az sayıda bölükler kurulmasını, mevcut silahlarla 10-12 tümen kurulmasını, cephe karargâhı ile bir ordu karargâhının kaldırılmasını veya kolorduların kaldırılmasını, orduların beş veya sekiz tümenden kurulmasını, süvari kolordusunun üç alaylı bir tümen haline getirilmesini teklif etmiştir.[29] Yukarıda bahsedilen usul hatası yine işlenmiş ve Ali İhsan Paşa'nın bu teklifleri Cephe Komutanlığınca hoş karşılanmamıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa yayınladığı bir emirde sert bir dil ile "*bir ordu komutanının kendi isteklerinin yerine getirilmesi konusunda daha üst kademelere başvurmasının suç olduğunu ve bu şekildeki hareketlerin kanuni kovuşturmaya uğrayacağını*" bildirmiştir. Ordu komutanının, bağlı bulunduğu üst komutanlığı da atlayarak en üst komutanlık ve bakanlığa başvurması İsmet Paşa'yı fevkalade kızdırmış ve yukarıdaki sert emri vermiştir. Bundan sonra İsmet Paşa, I. Ordu Komutanın raporunu da ekleyerek Başkomutanlığa bir rapor sunmuştur. Cephe Komutanı raporunda, I. Ordu Komutanlığı'na mevcut kuruluş ve kadrolarında değişiklik yapmaması gerektiğini, tümen mevcutlarının artırılması için bazı teşebbüslerde bulunulduğunu ve böylece bütçede tasarruf sağlanacağını bildirmiştir. Bu yazışmalardan anlaşıldığına göre Ali İhsan Paşa ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlık giderek derinleşmektedir. Yukarıda da açıklandığı üzere Ali İhsan Paşa'nın bütün fikirlerine katılmasa da bazı konularda paralel düşünüyorlardı. İsmet Paşa mesela tümen sayısının azaltılarak kuv-

27 T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 142-143.
28 T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 168.
29 T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 168.

vetlendirilmesini Başkomutanlığa yazmıştı. Ancak İsmet Paşa hatıralarında ordu teşkilat yapısında düşünülen değişiklik hususuna değinerek "*bilhassa Ali İhsan Paşa ayrılıncaya kadar benimle olan esaslı ihtilaflarından biri ordunun teşkilat meselesiydi*"[30] diyerek kendinin haklı olduğunu ifade etmektedir. Haklılığına delil olarak, harpten yıllar sonra Yunan Harbiye Nazırı Kondilis ile Ankara'da aralarında geçen bir konuşmayı aktarmaktadır. İsmet Paşa, Kondilis'in Yunan ordu teşkilat yapısının kuvvetli birlikler ile hantal olduğunu, yapılan en ufak sevk ve idare yanlışının büyük zararlara yol açtığını kendisine anlattığını ifade ediyor. Böylece Ali İhsan Paşa'nın nazari olarak özendiği, kendisinin tasvip etmediği bir teşkilat yapısının zararlarını, bir Yunan generalinden aktararak haklılığını savunmaktadır.[31] Ancak yukarıda da belirtildiği gibi daha önce yazdığı yazılar ile hatıraları arasında bir çelişki söz konusudur. Muhtemelen hatıralarını sonra yazdığı için unutmuş olmalıdır.

b- Cephe Komutanlığına Karşı İtaatsizlik, Askeri Kışkırtmak ve Bozgunculuk

Ali İhsan Paşa'nın davranışları Cephe Komutanlığı tarafından itaatsizlik ve askeri komutana karşı kışkırtmak, bozgunculuk olarak algılanmaktadır. Yukarıda anlatılan askerin iaşesi için ısrarla isteyerek aldığı parayı personele maaş olarak dağıtması İsmet Paşa tarafından buna örnek olarak gösterilmektedir. Ali İhsan Paşa'nın bu hareketi duyulduğunda II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa "*aylardan beri maaş almıyoruz, I. Orduya maaş vermişsiniz, bize de gönderin*" diye Batı Cephesi Komutanlığına müracaat ederek rahatsızlığını dile getirmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, Ali İhsan Paşa'yı "*bir daha böyle bir şey yapmayın*" diyerek sert bir dille uyarmış ve meseleyi kapatmıştır.[32]

c- Cephe Komutanlığına Karşı Güvensizlik Doğuran Davranışlar

İsmet Paşa, Ali İhsan Paşa'nın kendi birliklerini teftiş ederken askerlere sorular sorarak eksikler üzerinden Cephe Komutanlığını suçlayıcı bir şekilde davranmasının tehlikeli bir davranış olarak değerlendirmektedir. Bu tutumun aynı zamanda II. Ordu ile Cephe Komutanlığının ilişkilerine de zarar verdiği kanaatindedir. Dolayısıyla asker arasında cephe komutanlığına karşı bir güvensizliğe sebep olduğunu düşünen İsmet Paşa "*tehlike görmeye başladım ve şikayet ettim*"[33] demektedir.

30 İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.273.
31 İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.273.
32 İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi yay., Ankara 2014, s.263.
33 İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.264.

d- Karşılıklı Güvensiz Davranışlar

İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa arasındaki sürtüşme ve gerginliğin daha başka sebepleri de vardı. Her şeyden önce Ali İhsan Paşa kendinden kıdemsiz bir kimsenin emrine girmeyi hazmedememişti. Bu duygu, bazı uyumsuz davranışlarının en önemli psikolojik sebeplerinin başında geliyordu. Ayrıca I. Ordu kurmay başkanlığına İsmet Paşa'nın kendine yakın bir subayı ataması da Ali İhsan Paşa'yı kızdırmıştı. Kendisine itimat edilmediği veya kontrol edildiği gibi bir düşünceye kapılmıştı. M. Kemal'in de bu konuda İsmet Paşa'ya yakın davranması Ali İhsan Paşa'nın pek hoşuna gitmemişti. Sonunda bu subayı (Yb. Halit - Halit Akmansü) istifa ettirmiş ve yerine yeni bir subayın atanması beş hafta sürmüştü. Beş hafta sonra Miralay Emin Bey, I. Ordu kurmay başkanı olarak atanmıştır. Yarbay Halit, 3 Ocak 1922'de uzun bir istifa dilekçesi vererek görevinden affını istemiştir. İstifa dilekçesinde özet olarak zihni yorgunluğunu ve kurmay başkanlığı gibi ağır bir görevi yapamayacağını öne sürerek istifasının kabulünü istemiştir. Ali İhsan Paşa bu subayın daha önce de Selahattin Adil Paşa tarafından tekdir edildiğini ve gerçekten de bu işi yapmaya layık olmadığını ifade etmektedir. Ali İhsan Paşa bu subayın *"hala Sakarya Muharebesinin muharebe takririni yazıp göndermediğini, gece geç vakitlere kadar içki ile vakit geçirerek geç yatıp sabahleyin uzun boylu yataktan kalkmaması"*[34] yüzünden istifasının uygun olduğunu yazmaktadır. 4 Ocak 1922'de Garp Cephesi Kumandanlığına Yarbay Halit Bey'in istifasının kabul edildiğine dair teferruatlı bir yazı göndermiştir.[35] Ali İhsan Paşa Yb. Halit'in kendi aleyhine bir jurnal yazarak İsmet Paşa'ya vermesini yadırgadığını yazmaktadır. İsmet Paşa'nın bir subayın komutanı aleyhine yazdığı jurnali kabul ederek ahlaki davranmadığını da ifade etmektedir. Bu jurnalin M. Kemal Paşa'ya gönderildiğini ve onun da Halit'in imzasıyla "*Nutuk*" a koyarak aleyhinde kullanıldığını hatıralarında yazmaktadır. Bu kişinin istifa dilekçesinde de belirttiği gibi hem zihni yorgunluğu, hem de basur illetinden dolayı ata binemediğini ifade etmesine rağmen tümen kumandanlığına atanması Ali İhsan Paşa tarafından yadırganmış ve İsmet Paşa'nın kasıtlı yaptığı kanaatine varmıştır. Yarbay Halit'in bu iddialarının İstiklal Mahkemesi ve Divan-ı harp evrakı arasına konularak delil gösterilmesi de Ali İhsan Paşa'yı üzmüştür. Ancak bunların hiç biri adı geçen mahkemelerce dikkate alınmayarak suçlamalara delil kabul edilmemiştir.[36] Yukarıda İsmet Paşa'nın Ali İhsan Paşa'nın doğrudan üst makamlarla görüşmesini kabul etmeyerek uyardığını ifade etmiştik. Burada da aynı gerekçelerle Ali İhsan Paşa kendi kurmay başkanı-

---

[34] Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 184-185.
[35] Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 186
[36] Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 187.

nın İsmet Paşa ile görüşmesini yadırgamakta kendisine itimatsızlık olarak algılamaktadır. Ali İhsan Paşa'nın çalışma biçimine dayanamayan ve sağlıkla ilgili mazeretler ileri sürerek ordu kurmay başkanlığından alınmasını isteyen bir subayın tümen komutanlığına atanması Ali İhsan Paşa tarafından inadına yapılmış bir tayin olarak değerlendirilmiştir.

Cephe Komutanının Ali İhsan Paşa'ya Yaptığı Suçlamalar ve İtibarını Sarsıcı Davranışları

İsmet Paşa'nın, Ali İhsan Paşa hakkında şüphe uyandırmak, diğer subaylar arasında itibarını sarsmak için bir ortam oluşturmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Mesela Fahrettin Paşa'nın emir subayına Batı Cephesi Komutanlığı yaveri "*Ali İhsan Paşa sizleri tevkif ederek isyana kalkışırsa ne yaparsınız*" diye sormuştur. Fahrettin Paşa, yaverine "*böyle şey olmaz seninle alay etmişler*" dediğini anlattıktan sonra içine bir şüphe düştüğünü de ifade ediyor. Fahrettin Paşa, I. Ordu karargâhına komutayı devralmak için giderken İsmet Paşa'nın yarı şaka, yarı ciddi bazı imalarda bulunduğunu anlatıyor. İsmet Paşa, emri tebliğ ettikten sonra "*hemen Çay'a hareket etmenizi rica ediyorum. Hususi muhafıza ihtiyaç var mıdır?* " diye sormuştur. Fahrettin Paşa "*hususi muhafıza ihtiyaç hissettirecek bir sebep göremiyorum*" diye cevap vermiştir. Ancak, İsmet Paşa'nın bu tereddütlü tavrını da yadırgamış ve bir mana verememiştir. Fahrettin Paşa, akşam I. Ordu karargâhında kurmay başkanı Albay Emin Bey (Korg. Koral) tarafından karşılanmış ve odasının hazır olduğunu söylemiştir. Ali İhsan Paşa'nın ima edildiği gibi herhangi bir tavrı olmadığı, cephe komutanlığının emrini aldıktan sonra Fahrettin Paşa için "*kendisine yer hazırlayınız, yarın görüşür ve kumandayı teslim ederiz*" diyerek bir asker gibi karşıladığı anlaşılmaktadır.[37]

Ali İhsan Paşa ile I. Kolordu Komutanı Albay İzzettin'in (Çalışlar) arası açılmıştır. İzzettin Bey ile 57. Tümen komutanı Mümtaz (Çeçen) Bey'in arası maaş dağıtımı yüzünden açılmıştır. Ali İhsan Paşa hem kolordu, hem de tümen komutanını ikaz etmiştir. Ancak İzzettin Bey ordu komutanının ikazını kabul etmeyip istifasını vermiştir.[38] Bu hususta İsmet Paşa, Fahrettin Paşa'ya "*Ali İhsan Paşa ile İzzettin'in araları açıldı. İkisinden birini feda etmek icap ediyor. Hangisini feda etsem diye düşünüyorum*" diyerek ağız aramıştır. Fahrettin Paşa "*Ali İhsan Paşa yeni geldi. İzzettin ise İstiklal Mücadelemizin başından beri didişiyor*"[39] diyerek Albay İzzettin'den yana tavır koymuştur.

---

[37] Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası-1912-1922**, İnsel yay., İstanbul 1070, s. 320-323.

[38] İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaş** (Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2010, s.558.

[39] Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş**, s. 319.

İsmet Paşa, Fahrettin Paşa'nın bu sözlerine karşılık "*evet ben de öyle düşünüyorum ama öbürünün de ilerde göreceği işlerden orduyu mahrum etmiş olmaktan korkuyorum*" diyerek Ali İhsan Paşa'nın asker olarak değerini bizzat ifade etmiştir.[40] Burada Fahrettin Paşa'nın tavrı tarafgir gibidir. Ali İhsan Paşa'nın Anadolu'ya gelir gelmez orduda görev alması önemli bir husustur. Ayrıca Eylül 1921'den Haziran 1922'ye kadar geçen süre de az değildir. Ali İhsan Paşa'nın sekiz aylık süre içerisinde I. Ordunun gelişmesi ve taarruz edecek seviyeye gelmesindeki rolü küçümsenemeyecek kadar önemlidir. Bunu Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve emrinde çalışan diğer zevat da teslim etmektedir. Mesela Mustafa Kemal Paşa, I. Orduyu teftiş ettiğinde (28-31 Mart 1922) Ali İhsan Paşa'nın birlikleri altı ayda getirdiği seviyeden ve diğer faaliyetlerinden memnun olduğunu ifade etmiştir.[41]

Ali İhsan Paşa'nın İsmet Paşa'ya karşı tavırlarında meclisteki muhalif milletvekillerinin de rolü olduğu kanaati vardır. Kazım Özalp bunu "*ordumuz günden güne kuvvetleniyordu. Muhalif mebuslar ordu ile ilgi kurmak heveslerinden vazgeçmiyorlardı. Bazı ordu kumandanlarıyla görüşmeler yapıyorlar ve ordunun teşkilatıyla idare tarzı aleyhinde fikir yürütüyorlardı. Gayeleri orduya hâkim olmak, istediklerini yaptırmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin artmasını önlemek idi. Bilhassa I. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa ile mektuplaşıyorlardı. Orduda vazife isterken diğer taraftan muhalif mebuslarla görüşerek onlara ümit verdi. Birinci Cihan Harbi'nde İsmet Paşa'nın en fazla iki fırkalık bir kuvvete kumanda ettiği ve ondan daha kıdemli olduğu halde onun emrine girmeyi, nezaketen kabul ettiğini söylüyordu. Bu sözler muhalif fikirli mebusların ümitlerini artırıyordu. Diğer taraftan Ali İhsan Paşa ordunun durumunu tam bilmiyordu. Pek tabii olarak bir ordu kumandanının Meclisteki muhalif fikirli mebuslarla mektuplaşması uygun değildi.*"[42] şeklinde açıklamaktadır. Kâzım Paşa (Özalp), İsmet ve Fevzi paşaların Ali İhsan Paşa hakkındaki şikâyetlerini gizli celsede açıklayarak bazı izahlarda bulunmuştur. Milli Savunma Bakanının izahatının özü "*milleti isyana teşvik, orduyu ihtilale hazırlamak ve milletvekillerinin maaşlarının çok olduğunu yazarak subayları ve orduyu Millet Meclisi aleyhine teşvik etmek*" olarak açıklanabilir.[43]

Ali İhsan Paşa başına gelen birçok hadiseden sonra 6-7 ay evvel I. Ordu Kumandanlığına tayin olunmadan evvelki olayları hatırlayarak bir muhasebe yapmaya çalışmıştır. Ali İhsan Paşa hatıralarında bidayette Ankara'ya giderken Polatlı'da Garp Cephesi Kumandanlığı karargâhında İsmet Paşa

---

40 Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş,** s. 319.

41 Zekeriya Türkmen, Ali İhsan Sâbis, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** c.35, İstanbul 2008, s.348,

42 Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922,** TTK yay., Ankara 1971, s. 228.

43 Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım,** s. 331.

ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Afyon çevresindeki muharebe düzeni ile ilgili olarak bazı fikirler öne sürmüş ve hafif yollu İsmet Paşa'yı tenkit etmiştir. Bunun İsmet Paşa'nın hoşuna gitmediği açıktır. Ali İhsan Paşa, "*kimin aklına gelirdi ki birkaç gün sonra beni, kendimden her hususta kıdemsiz olan bu adamın maiyetine girmeye mecbur edecekler! ve bu tenkidim bir kin ve intikam vesilesi olacak!*"[44] diyerek daha sonraki çekişmelerinin başlangıcını bu görüşmeye bağlamaktadır. Kendisine Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği telgrafı gösterdiğini ve İsmet Paşa'nın "*Mustafa Kemal'in takdir ve iltifatını kıskandığı yüzündeki alametlerden seziliyordu*"[45] diyerek daha sonraki olayların başlangıcını yine bu görüşmelere bağlamaktadır.

Ali İhsan Paşa, Ankara'daki havayı ise şöyle tarif etmektedir. "*Of bu Ankara! Ne kadar ürkek ve endişeli olmuşsunuz! Hepimiz elbirliği ile çalışıp şu vatanı düşmandan kurtaracağız. Bunda da dedi kodu particilik filan olur mu? dedim*"[46] Bu sözlerine karşılık verilen cevap ise Ankara'da oluşan ve bu havaya alışamayanların başına gelecekleri ima eder şekildedir. Muhataplarının cevabı şöyledir:" *ebette olur; İttihatçılık kokusu olmayacak; Enver Paşa taraftarlığı olmayacak, padişahçılık olmayacak; benlik olmayacak, şahsiyet temayüzü ve kendini gösterip başa geçmek hırsları sezilmeyecek; Mustafa Kemal'in şüphesini celp edecek hiçbir bakış, gülüş, hareket belirmeyecek, anladın mı Paşam; biraz politik ol, dediler.*"[47] Paşa'nın "*benim politika ile alış verişim yok*" cevabına karşılık toplantıya katılanlar şöyle cevap vermişler: "*Paşa çok temiz kalplisin; fakat politikanın karıştığı işlerde bu kadar saflık yürümüyor.*"[48]

Garp Cephesi emrine verildiğine dair emir tebliğ edilince paşa "*tepemden vurulmuş gibi oldum. Fevzi Paşa'ya İsmet Paşa'nın emri altına girmek, benim için pek ağır bir şeydir. Biraz düşüneyim dedim*" diyor.[49] Ankara'daki havayı pekiyi kavramadığı anlaşılan paşaya "*Anadolu'da kıdem, Anadolu'ya geldiği günden başlar*" [50]diyorlar. Ali İhsan Paşa daha önceden tanıdığı Yarbay Halit (Akmansü) Bey'i I. Ordu kurmay başkanlığı için talep etmiş ve isteği yerine getirilmiştir. Ancak bazı subaylar kendisini " *kaymakam Halit Bey İsmet Paşa'nın adamıdır; İsmet Paşa vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya da sokulmuştur. Müteyakkız bulunmak lazımdır.*"[51] diye ikaz etmişlerdir. Gerçekten de bu ikazın haklılığı sonra ortaya çıkacak, yukarıda da izah edildiği üzere Halit Bey Ali İhsan Paşa hakkında aleyhinde bir rapor verecektir. Ali İhsan Paşa

---

[44] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 48.
[45] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 48.
[46] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 53.
[47] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 54
[48] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 54.
[49] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 54.
[50] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s..55.
[51] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 60-61.

daha sonra kendisi aleyhinde bulunabilecekler hakkında İsmet Paşa'yı ikaz etmiştir. Daha önce çeşitli vesilelerle Ali İhsan Paşa'nın ikaz ve tekdirine maruz kalmış kişilerin karargâhına verilmesini uygun bulmadığını İsmet Paşa'ya söyleyerek dikkatini çekmiştir. Ali İhsan Paşa'nın ifadesiyle "*cephe kumandanı bunlara hiç vakıf değilmiş gibi davranarak dikkate alacağını*"[52] söylemiştir. Ancak gelişmelerden ve bazı olaylardan anlaşıldığına göre bu tayinlerin bilinçli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Ali İhsan Paşa hakkında Ankara'da olumsuz bir hava oluştuğu görülmektedir. Yakup Şevki Paşa, Fevzi Paşa'nın "*Ali İhsan Paşa ordusuna istihlas ordusu namını vermiş; bakalım siz ne isim vereceksiniz?*"[53] diye işi biraz da şakayla karışık sorduğunu Ali İhsan Paşa'ya anlatmış.

Ali İhsan Paşa'ya yapılan suçlamalardan biri de astları üstlere karşı tahrik ve milletvekillerinin maaş almaması gerektiği yönünde konuştuğudur. Ali İhsan Paşa bu konuda şöyle savunmaktadır: "*Kasım Ayı içinde hala Ağustos ve Eylül aylıklarını almamış birçok subay bulunmaktadır. Bazıları daha çok gerilerde kalmıştı. Düşman karşısında siper içinde memleketi müdafaaya çalışan subayların ihmal edilerek gerilerdeki karargâhlarda, dairelerde, vekâletlerde, hatta Büyük Millet Meclisi'nde ayın sonu gelmeden aylık verilmesini doğru ve haklı bulmuyordum. İstisnasız herkesin ihtiyaca ve imkâna ayak uydurmasını istiyordum. Bu husustaki müteaddit müracaatlarım bilahare aleyhime suç delili olarak ileri sürülmüş ve -Ali İhsan Paşa mebuslara aylık verilmemesini istiyor- diye sui tevil olunarak aleyhimde Büyük Millet Meclisi'nde infial uyandırmak istenilmiştir.*"[54] Maaş meselesi ile ilgili olarak kendisini şöyle savunmaktadır. "*Ali İhsan Paşa zabitleri avucunun içine almak için maaş meselesini parmağına dolamıştır gibi dedikodular ile beni küçük düşürmek ve aleyhimde iftiralar tertip eylemeye tenezzül eylemek gibi hareketler ve jurnaller tedricen kulağıma gelmeye başlamıştı. Fakat fena bir niyetim olmadığı için bu dedikodular beni doğru olduğuna kanaat beslediğim yoldan ayırmamıştır.*"[55]

İsmet Paşa'nın Suçlamalarına Karşı Ali İhsan Paşa'nın Düşünceleri

Ali İhsan Paşa, İsmet Paşa'nın çeşitli meseleleri bahane ederek kendi aleyhine bir hava oluşturmak istediği kanaatindedir. Daha önce cephe emirlerinde ahaliden de istifade edilmesi yazılı olduğu halde şimdi bu mesele aleyhine kullanılmaya başlanmıştır. Ali İhsan Paşa, İsmet Paşa'nın daha önce verdiği emirleri unutarak " *bizi ahaliye angarya yaptırıyor, zulüm ediyor*

---

52 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 66.
53 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 141.
54 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 142
55 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 143.

şeklinde suçlu göstermeye kalkmak, musammem (kararlaştırılmış, kesin) bir plan dahilinde aleyhime geçtiği manasına"[56] geliyordu diye izah ediyor. Ali İhsan Paşa, Genelkurmay Başkanının bazı birliklerin erzak ve cephane noksanları yüzünden birlik komutanlarını ikaz ve azarlamasının faturasının da kendisine çıkarıldığını söylüyor. Bu hususta Menzil Müfettişliklerinin doğrudan Garp Cephesine bağlı olduğunu ve kendisinin bu hususta suçlanmayacağı şeklinde savunuyor.[57] Ali İhsan Paşa Çal Muharebesi ve Şeyh Elvan Dağını terk ederek bin metre kadar güneyinde ve yine Menderes Nehri şimalindeki tepelere 27 Kasım'da zayıf bir kuvvetin çekilmesinin kusurunu da kendisine yüklemek istediğini yazıyor. Bu mesele ile ilgili olarak bazı evrak İstiklal Mahkemesine ve daha sonra Divan-ı harbe delil olarak sunulmuştur. Ali İhsan Paşa "*zavallı divan-ı harp, pirincin taşını ayıklamak için neler çekmişti!*"[58] diye istihza ediyor.

M. Kemal Paşa ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) cepheye gelerek göstermelik bir taarruz yapılıp yapılamayacağını araştırmaktadır. Ali İhsan ve Yakup Şevki paşalarla bazı konuları müzakere etmişlerdir. Paşalar bu kış mevsiminde taarruzun mümkün olmadığını, düşman saldırırsa savunma yapılabileceğini gerekçeleriyle izah etmişlerdir. Subayların maaş meselesi tekrar gündeme gelmiş ve bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini, askerlerin huzursuz olduğunu, maneviyatlarına ve savaşma arzularına olumsuz etki yaptığını örneklerle anlatmışlardır. Ancak İsmet Paşa tarafından bu görüşme, kendisinin başkumandana şikâyet edildiği şeklinde anlaşılmıştır. Ali İhsan Paşa bunu şikâyet olarak değil, sorulan soru karşısında olanları anlattığını ifade etmektedir.[59] Ali İhsan Paşa'nın anlattıklarını Yusuf Kemal Bey de aynen teyit etmektedir. Sivrihisar'da Kazım Bey (Özalp) emir buyurulursa harekât yapılabilir derken, Ali İhsan ve Yakup Şevki paşalar itiraz etmişlerdir. Bu görüşmeyi Yusuf Kemal Bey şöyle anlatmaktadır: "*Ali İhsan Paşa, içinde bulunduğumuz mevsimi, arazinin halini, silahlarımızın noksanlığını, hâsılı her ciheti ayrı ayrı nazara alarak meseleyi mütalaa etti. Böyle bir taarruz hareketinin o günlerde yapılması kendisince doğru olmadığını söyledi. Yakup Paşa, Ali İhsan Paşa'nın fikrine iştirak ettiğini söyledi. Ayrı bir mütalaa ilave etmedi. Cephe kumandanlığı karargâhı olan Akşehir'e vardık. Orada da Cephe Kumandanlığı erkânı ile görüştük. Onlarda o günlerde öyle bir taarruzun yapılamayacağı mütalaasında idiler.*"[60]

56 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 152.
57 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 152-153.
58 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 173.
59 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 158-159; İsmet İnönü, Hatıralar, s. 264.
60 Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1981, s.266.

Ali İhsan Paşa bu görüşmeden sonra 11.12.1921 tarihinde gelen cephe emrinden SAD taarruz planından vazgeçildiğini anladığını ifade etmektedir. Cephe emrinde bizim taarruzumuz yerine düşman taarruzundan bahsedilmesini İsmet Paşa'nın evhamına bağlamaktadır. Ali İhsan Paşaya göre "*aylar geçtikten sonra, hiçbir hadise, hiçbir zamanda Garp Cephesi Kumandanını bu düşüncelerinde haklı çıkarmamıştır.*"[61] "*Şimdiye kadar bizim Afyon, Dumlupınar, İslâmköy, Uşak istikametlerinde yapacağımız taarruzlardan bahseden Cephe Kumandanı nerede kaldı? Şimdi düşman taarruzundan bahseden bu emirlerden sonra sükûn içinde tam dokuz ay geçtiği halde şu müddet zarfında bir gün bile İsmet Paşa'nın mezkur vehimlerini haklı gösterecek bir delil veya bir hadise zuhur etmemiştir.*"[62]

Mustafa Kemal, Yusuf Kemal ve Albay Arif Bey Akşehir'de Henry Franklin Bouillon ile görüştükten sonra Çay'da Ali İhsan Paşa'ya uğradıkları sırada Albay Arif'ten şu malumatı aldığını yazıyor: "*İsmet Paşa benim aleyhimde türlü türlü entrikalar çeviriyor ve Mustafa Kemal'e beni çekiştiriyormuş. Akşehir'de iken birkaç defa Birinci Ordudan gelen raporları göstermiş ve şikâyetler yapmış. Mustafa Kemal'in ne cevap verdiğini bilmiyor; çünkü M. Kemal Paşa bazen işaretle, bazen de kâğıt üzerine kalemle yazarak bunları İsmet'e okutmak suretiyle cevap veriyormuş. İsmet Paşa'nın beni kızdırıp istifaya mecbur etmek istediğini zanneylediğini Arif Bey şahsi mütalaa olarak söyledi.*"[63]

Ali İhsan Paşa'nın Ordu Komutanlığından Alınması ve Mahkemeye Verilmesi

Ali İhsan Paşa'nın Cephe Komutanı ile olumsuz ilişkileri sonunu hazırlamıştır. Paşanın Cephe komutanı ile arası Aralık 1921'den beri çeşitli vesilelerle gerginleşmeye ve ihtilafları derinleşmeye başlamıştır. Ali İhsan Paşa Konya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede Batı Cephesi Komutanını şikâyet etmiştir. İsmet Paşa'nın askeri emirlerinde isabetsiz olduğunu elindeki notlarına bakarak başından sonuna birer birer tenkit etmiştir. İsmet Paşa hatırlarında bu görüşmeyi Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine anlattığını yazmaktadır. Atatürk ile görüşmesini şöyle anlatıyor: "*Atatürk, onu dinledikten sonra, bu emirlerin hepsinin doğru olduğunu, kendisi cephede bulunsaydı aynı surette düşüneceğini söylemiş. Hülasa benden şikâyet ediyor. Şikâyeti pek çok. Mustafa Kemal Paşa, cephede bu tarzda itimatsızlık yaratılırsa, emr-i kumandanın muntazam bir surette işlemeyeceğini söyleyerek Ali İhsan Paşa'ya kendisinin hareketlerini tasvip etmediğini belirtmiş: Ben sizin tutumunuzu tasvip etmiyorum. Fevzi Paşa da tasvip etmiyor. Fakat Garp Cep-*

61 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 160.
62 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 162.
63 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 168-169.

hesi Kumandanına sözümüz geçmiyor. O, sizden ciddi olarak şikâyet ettiği zaman, sizi istemediği zaman vazifeniz hitam bulur."[64] Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa bunu "*ordu komutanı bu tutum içinde etrafta cephe komutanlığının sevk ve idare sisteminde aksaklıklar bulunduğu kanısını uyandırarak Batı Cephesinin başına geçmenin ortamını hazırlamakta, Ankara'da Büyük Millet Meclisi içinde ve dışında karşıt gruplarla da bağlantı kurmakta olduğu*" şeklinde değerlendirmiştir.[65]

Burada anlatılanlardan İsmet Paşa ile üst komutanlıklar koordineli çalışmaktadır. Dolayısıyla Ali İhsan Paşa bilerek veya bilmeyerek Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Başkomutan Mustafa Kemal Paşayı da karşısına almaktadır. Nitekim Paşa'nın davranışlarında değişiklik olmaması üzerine İsmet Paşa Başkumandanlığa "*bunun cephede çalışmasının mümkün olmayacağını, değiştirmek lazım geldiğini*"[66] yazarak görevden alınmasını sağlamıştır. Başkomutan Mustafa Kemal imzasıyla I. ve II. Ordu komutanlıklarına, 5. ve I. Kolordu komutanlıklarına ve Kocaeli Grup Komutanlığına yazılan emir şöyledir: "*Dürüst bir harekât hattı takip etmediği anlaşılan I. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın kumandanlığına nihayet verilerek hakkında kanuni muameleye devam edilmek üzere Milli Müdafaa Vekâleti emrine verilmesi tensip edilmiştir.*"[67]

İsmet Paşa, aralarındaki sürtüşmenin derinleşmesi üzerine 17 Haziran'da Fevzi Paşa'ya müracaat ederek Ali İhsan Paşa'nın ordu komutanlığından alınmasını istedi. Mustafa Kemal ertesi gün bu fikri kabul etti ve "*cephe komutanına karşı entrikacı davranışlarından ve ordu içinde bölücülük yaptığından*"[68] Paşa görevden alındı. Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması Millet Meclisi'nde de gündeme gelmiştir. Bir kısım milletvekilleri görevden alınmasının sebeplerini Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa (Özalp)'dan öğrenmek istemişlerdir. Kazım Paşa bu suallere kaçamak cevaplar vererek geçiştirmiştir. Mesele hakkında açıklayıcı bilgi vermek yerine "*bu orduya ve ordunun zaptı raptına müteallik bir keyfiyettir. Ali İhsan Paşa zaptı rapta muhalif harekette bulunduğu için cephe kumandanı kendisinden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine şikâyet etmiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de Başkumandana yazmıştır. Başkumandan Paşa da vazifesi başında devamı me-*

---

64 İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.264-265.

65 T.İ. H. C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 169; Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk** (hazırlayan: Zeynep Korkmaz), cilt.2(1920-1927), Ankara 1984, s.453.

66 İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.265.

67 Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş**, s. 322; Refik Korkut, **Milli Mücadele Takvimi**, s.171; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara 1978, s.134-135.

68 Mango, **Atatürk**, s.324; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul 2021, , s.349.

muriyetini gayri caiz görerek emir ve kumandadan çıkarılmasını bildirmiştir"[69] şeklinde yuvarlak bir cevap vermiştir. Öyle ki bu ordunun iç meselesidir, sizi çok fazla ilgilendirmez manasına "*bunun teferruatına dair şimdiden Meclis-i Aliye malumat arz etmek lüzumu yoktur zannederim*"[70] cevabını vererek meseleyi kapatmak yolunu tercih etmiştir. Ancak bu cevap milletvekillerini tatmin etmemiştir. Başkumandanlığın, istediği komutanı alıp başka yere verme yetkisine zaten itiraz eden yoktur. Ancak milletvekillerinde de bu görevden alınmanın normal şartlarda olmadığı kanaati ve hissi olduğu anlaşılmaktadır. Çankırı Mebusu Tevfik Efendi'nin konuşması da bu yöndedir. Tevfik Efendi şüphelerini şöyle ortaya koymaktadır: "*Ali İhsan Paşa hakkında askerlerin ve sivillerin kısm-ı âzamında muvaffakiyet hissi zannı vardı. Ali İhsan Paşa'nın geri çekilmesi inkisar-ı hayalimizi mucip olacak derecede bir hal mi? Bunu bilsek de müsterih olsak iyi olur. Yoksa kumanda heyeti arasında bir rekabet midir? Değil midir? Sonra ahval-i harbiyeden bizim bir parça malumatımız olmak lazım geliyor. Yaz geldi, dağlar aştı. Biz taarruz mu edeceğiz, sulh mü olacağız? Bizi tenvir edemiyorsan, biz tenevvür etmek istiyoruz.*"[71] Ayrıca Milli Savunma Bakanının yüksek perdeden hitabı da milletvekillerini kızdırmışa benziyor. Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü Bey de Milli Savunma Bakanının tavrını yadırgadığını ve tatmin olmadığını şöyle ifade ediyor: "*Paşa hazretlerinin verdiği malumatı biz matbuatta da okurduk. Eğer lütfen verecekleri fazla malumat varsa kemal-i sükun ile dinlemeye amadeyiz. Yoksa bu kadar malumatı zaten ordumuzun faaliyetini ve Meclise muti olduğunu ve kumandanın esbâb-ı azlini gazeteden öğreneceğimize vakıftık.*"[72] Bu konuşmalardan da anlaşıldığı gibi Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması milletvekillerini pek tatmin etmemişe benziyor. Ayrıca görevden alınmasının bir rekabet şüphesi taşıdığı şüphesi de konuşmalara yansımış durumdadır. Milletvekillerinin bu ve benzeri soru ve konuşmaları bilahare Ali İhsan Paşa'nın muhalif milletvekilleriyle temasta bulunduğu şeklinde aleyhinde kullanılacaktır. Ali İhsan Paşa ve bir kısım milletvekilleri zamanın ruhunu pek anlamamışa benziyorlar. Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde ki düşük performansına rağmen M. Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı Batı Cephesi Komutanlığında tutarak onunla çalışmak istediğini göstermiştir. Onu askeri açıdan dengelemek için

---

[69] T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları (22 Haziran 1338), cilt. 3, Devre.1, İçtima Senesi III, s.485.

[70] T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları (22 Haziran 1338), cilt. 3, Devre.1, İçtima Senesi III, s.485.

[71] T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları (22 Haziran 1338), cilt. 3, Devre.1, İçtima Senesi III, s.485.

[72] T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları (22 Haziran 1338), cilt. 3, Devre.1, İçtima Senesi III, s.485.

de Genelkurmay Başkanlığı'na Fevzi Paşa'yı getirmişti.[73] Mesele, Ali İhsan Paşa'nın askerlik kabiliyetinden ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında şekillenen yeni düzeni anlayıp anlamamadır.

Ali İhsan Paşa ast komutanlara karşı sert ve olumsuz davranmakla suçlanmıştır. I. Kolordu Komutanı Albay İzzettin (Çalışlar) Bey ile de arası açılmıştır. Cephe Komutanı ile olan anlaşmazlığı da bunlara eklenince ilerde bu durumun daha kötü sonuçlar doğuracağı düşüncesiyle 18 Haziran 1922'de hakkında kanuni işlem yapılmak üzere Bakanlık emrine alınmasına Başkomutanlıkça karar verilmiştir. Bunun üzerine ordunun komutası 20 Haziran 1922'de geçici olarak Mirliva Fahrettin (Altay) Paşa'ya verilerek I. Kolordu da cephe emrine alındı. İsmet Paşa, Ali İhsan Paşa'yı Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya şikâyet etmiştir. Fevzi Paşa 17 Haziran'dan 25 Haziran'a kadar Ali İhsan Paşa hakkında yazılan şikâyetleri dokuz madde halinde tespit ettirmiştir.[74] 20 Haziran 1922 tarihli Garp Cephesi emrinde, Genelkurmay Başkanlığının 19 Haziran 1922 tarihli emriyle görevinden alınarak Milli Müdafaa Vekâleti emrine verildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa emrindeki birliklere durumu tebliğ ederek veda etmiştir. Bağlı birlik komutanları telgraf çekerek üzüntülerini ifade etmişlerdir. Ali İhsan Paşa yaverine "*Fahrettin Paşayı bekleyiniz. Ne zaman gelirse benim için gelen şifreyi okuduktan sonra tekrara yattığımı ve uyumakta olduğumu söylersiniz. İş odasına götürürsünüz ve burada istirahat etsinler, sabahleyin görüşürüz dediğimi de ilave edersiniz*"[75] emrini vermiştir. Fahrettin Paşa'nın hatıralarında da bu sözler aynen kaydedilmiştir. İsmet Paşa'nın yanına muhafız alarak gitmesi tavsiyesine lüzum kalmadığını da Fahrettin Paşa yazmaktadır. Fahrettin Paşa gece karargâha geldikten sonra Kurmay Başkanı Emin Bey ile görüşmüştür. Ali İhsan Paşa'nın söylediklerini yaver kendisine aktarınca " *isyan edeceği zannedilen Ali İhsan Paşa'ya bakınız; müsterih olarak yatağında uyuyor. Bize Akşehir'de neler söylemişlerdi!*" diyerek hayretini ifade etmiştir.[76] Ali İhsan Paşa ile Fahrettin Paşa görüşerek görevi devretmiştir. Ordu ile ilgili evrak vs.nin kurmay başkanında olduğunu söyleyerek görevinden ayrılmıştır. Yakup Şevki

---

[73] George W. Gawrych, **Genç Atatürk-Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına-**, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016, s.238-239.

[74] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 321; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.404-405(Fahri Belen, Paşa ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapıyor: "*Ali İhsan Paşa kuvvet ile darbe yapacak bir adam değildi. Kendisi hakkında propaganda yaptırmak, marşlar yazdırmak onun eski âdetidir. Kendisinden kıdemsiz olan İsmet Paşa'nın emrinde bulunmak da onun canını sıkmakta idi. Mecliste Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutanlıktan atmak teşebbüsleri de ona ümit vermiş olabilir.*" Bu değerlendirme daha sonra yazılan kitaplarda rastlanan değerlendirmelere iyi bir örnektir. Daha çok Nutuk ve İsmet İnönü ve ona yakın subayların hatıralarında rastlanan bir değerlendirmedir.)

[75] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 322.

[76] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 324.

Paşa ve 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Bey üzüntülerini ifade ederek teselli etmeye çalışmışlardır. Ali İhsan Paşa burada arkadaşlarına Mart ayından beri olan gelişmeleri ve İsmet Paşa'nın suçlamalarını şöyle sıralamıştır: "*Ali İhsan Paşa askere para dağıtıyor, orduyu avucunun için almıştır. Bizi hiçe sayıyor, bizim itibarımızı itimadımızı kaybetmemiz için tenkitler, itirazlar yapıyor. Askere ve subaylara izin vererek kendi lehinde memlekette propaganda yaptırıyor. Mebusların maaşları aleyhinde bulunuyor.*"[77] Bu görüşme sırasında Ali İhsan Paşa isnatları ve İsmet Paşa ile ilgili görüşlerini de şöyle sıralıyor: " *Dua edelim de yeni bir muharebeyi İsmet Paşa yalnız başına idare etmesin. Görmüyor musunuz SAD hareketi ne oldu? KAF müdafaa tertibi ne haldedir? Üç aydan beri hala Yunanlıların Eskişehir cenubundan Aziziye istikametine taarruzunu bekliyor. Samsun'u bombardıman eden Yunan Harp gemilerinin mermileri sanki Aziziye'yi döğüyormuş gibi her iki orduya muharebe tertibatı aldırdı. Bunları kafası sağlam işleyen, yüreği tam bir cesaretle ve metanetle çarpan bilgili ve iyi görüşlü bir kumandanın yapacağı marifetler midir? Mukadderat böyle imiş. Fakat bu adamın iftira tertibinde Allah'tan hiç korkusu yokmuş. Yalan ve düzeni su içmek kadar basit ve mübâh görüyormuş. Orduyu aç bırakacakmışım. Ali İhsan Paşa, ordularını hiçbir zaman ve hiçbir yerde aç bırakmamıştır. İki gün sonra ambar mevcutları tükeniyorsa elbette iki gün evvel feryat edeceğim. Ağlamayana meme verilmez. Hüsnü niyete müstenit bir raporumu, adeta canilik gibi göstermeye çalışan adam namussuz bir alçaktır.*"[78] Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması Mecliste de yankı bularak sebebi üzerinde milletvekilleri tarafından da durulmuştur. Rauf Orbay'ın meseleyi M. Kemal'e sorması üzerine sert bir karşılık almıştır. Bu konuya Nutuk'ta da değinilmekte ve bir kumandanın azil veya divan-ı harbe verilmesiyle milletvekillerinin ilgilenmesi arasında siyasi bir bağ kurulmaktadır.[79]

Ali Fuat ve Refet Paşaların M. Kemal'in ordu komutanlığı teklifini kabul etmemesi üzerine Ali İhsan Paşa'da bu görevi daha önce kabul etmesini bir hata olarak değerlendirmekte ve "*keşke o zaman hislerimin ve izzeti nefsimin bana emrettiği hareket tarzını tercih etmiş olsaydım*"[80] diyerek geç kaldığını ifade etmektedir. Ali İhsan Paşa mecliste ikinci grup ile ilişkisi olduğu iddiasını da kabul etmeyerek reddetmektedir. İsmet Paşa'nın azilden sonra Konya'da ikameti sırasında da peşine asker, sivil ve polisleri takarak kendisini rahat bırakmadığını anlatmaktadır. Hatıralarında "*aleyhimdeki bu tarassutlar ve gizli takipler ta 1950 senesi Mayısına kadar devam etmiştir. Ancak 14 Mayıs 1950'de ali cenap ve kadirşinas Türk seçmenleri tarafından İstiklal*

77 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 325.
78 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 326.
79 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 327.
80 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 328.

Harbi'nde, Afyon ve Denizli cihetlerinde yapmış olduğum hizmetler takdir edilerek milletvekili seçildikten sonra bu tarassut ve takiplerden kurtulabildim"[81] diye yazmaktadır.

Ali İhsan Paşa görevden alındıktan sonra orduya komutan arayışına girilerek bazı komutanlara tekliflerde bulunulmuştur. Ali Fuat Paşa Cephe komutanının kendisinden kıdemsiz olduğunu ileri sürerek kabul etmemiştir. Aynı şekilde Refet (Bele) Paşa da teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine açıkta bulunan Mirliva Nurettin Paşa (Korg. Nurettin İbrahim) I. Ordu Komutanlığına tayin olunarak 29 Haziran 1922'de görevine başlamıştır.[82]

Yargı Sürecinin Başlaması

Genelkurmay Başkanlığı, İsmet Paşa'nın iddialarını 8 madde halinde sıralayarak 25.6.1922 tarih ve 25 numaralı yazı ile durumu Başkomutanlığa bildirmiştir. Milli Müdafaa Vekâleti tarafından da 3.7.1922 tarih ve 802 numaralı yazı ile Ali İhsan Paşa'nın istiklâl mahkemesine verilmesi teklif edilmiştir. Bu teklifler Mustafa Kemal Paşa tarafından da uygun bulunarak 3.7.1922 tarih ve 4/1937 sayılı yazı ile konu istiklal mahkemesine intikal ettirilmiştir. İsmet Paşa, istiklal mahkemesine Başkumandan tarafından verildiğini yazmakta ve kendisinin ısrarı üzerine divan-ı harpte yargılanmasına karar verildiğini yazmaktadır. Atatürk'ün kendisine "*sonra pişman olacaksın*" diyerek sonunda razı olduğunu ve Ali İhsan Paşa'nın görevine son verilerek Konya'ya gönderdiğini ifade etmektedir. Divan-ı Harbe Büyük Taarruzdan sonra verilerek yargılanmıştır. Ancak burada İsmet Paşa çelişki içerisindedir. Ali İhsan Paşa'nın, Divan-ı Harbe İsmet Paşa'nın yukarıda söylediği gibi onun isteği ile değil, İstiklal Mahkemesinin yargılama sonucu meselenin görev alanlarına girmediğine karar vermesinden sonra Divan-ı Harbe verildiği anlaşılmaktadır. Ali İhsan Paşa "*askeri şahıslar tarafından işlenmiş olan suçlara ait evrakın ilk önce Milli Müdafaa Vekâletindeki Umuru Mehâkim Müdürlüğüne havale olunması ve oraca icap eden tetkiklerin ve muamelelerin yapılması*" ndan sonra mahkemeye verilmesi gerektiğini yazıyor. Oysa İsmet Paşa tarafından Genelkurmay Başkanlığına yapılan teklif, 3.7.1922'de başkomutanlığa iletilmiştir. Bu makam tarafından Ali İhsan Paşa'nın İstiklal Mahkemesine verilmesi teklif edilmiş ve aynı gün başkomutanlıkça dosya İstiklal Mahkemesine gönderilmiştir. Bu da Ali İhsan Paşa tarafından kasıtlı bir muamele olarak değerlendirilmiştir.[83] Refet Paşa,

[81] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 330.
[82] **T.İ. H.** C.II/6.Ks./1. Kitap, s. 169; İsmet İnönü, **Hatıralar**, s.265; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, s.323; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, s.229; Necati Fahri Taş, **Nurettin Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 2014, s.156.
[83] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s. 331.

ordunun maaşının geç verilmesini eleştiren Ali İhsan Paşa hakkında kendisine sorulanlara "*bilakis şimdiye kadar neden yazmadı? İhsan Paşa bunu yazmasaydı vazifesini yapmamış olurdu. Yazılan şeye bakınız; yanlış mı? Mayıs Ayında orduya Şubat maaşı güçlükle veriliyor*" diye cevap vererek Ali İhsan Paşa'yı savunmaya çalışmıştır.[84] Ali İhsan Paşa'ya, İstiklal Mahkemesi'nin görevsizlik kararından sonra 12 Ağustos 1922'de Milli Müdafaa Vekâleti Umur-u Mehâkim Müdüriyeti'nden bir tebliğ gelmiştir. Tebliğde, I. Ordu Komutanlığı yaptığı sırada Garp Cephesi Komutanlığı'nın Genelkurmay Başkanlığı'na yaptığı şikâyetler sekiz madde halinde mahkemeye gönderilmiştir denilmektedir.

Ankara İstiklal Mahkemesi Tarafından Yapılan Yargılama

Ali İhsan Paşa'nın meselesi ile ilgili olarak M. Kemal Paşa Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Bey (Eryavuz) ile Kılıç Ali'yi meclisteki odasına çağırarak talimat vermiştir. Meclisteki odasında "*gördünüz mü? Ali İhsan Paşa'yı. Kendisini kabul ettik. İzaz ve ikram ettik. Ordunun başına geçirdik. Şimdi bu orduyu bizim aleyhimize hazırlamakta imiş!*" Bu sözler üzerine İhsan Bey "*ne söylüyorsunuz paşam. İstanbul ile muhaberesi mi yakalandı?* diye söylediğinde M. Kemal Paşa, "*hayır. Ama cephe kumandanı kendisinden öyle şikâyet ediyor. Bu adamı mahkemeye vereceğim. Siz cepheye gidiniz. Vaziyeti yerinde tetkik ediniz. Cephe kumandanını da dinleyiniz. Şayet şikâyet tahakkuk ederse, hükmünüzü ona göre veriniz*"[85] şeklinde emir vermiştir. Bunun üzerine mahkeme heyeti hazırlıklarını yaparak cepheye hareket etmiştir.

İstiklal Mahkemesi üyesi Kılıç Ali Aziziye'de Ali Hikmet (Ayerdem) Bey'in karargâhında bir iki gün kalarak suçlama ile ilgili bilgi topladıklarını yazmaktadır. Kılıç Ali bu incelemelerin sonucunu şöyle özetliyor: "*itiraf etmeliyim ki, yaptığımız inceleme ve bütün söylenenler Ali İhsan Paşa'nın lehine çıkıyordu. Hatta bu bir iki günlük süre içinde Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa'nın karargâhında mahkememiz onuruna bir yemek verilmişti. Kolordunun fırka kumandanları, kurmay başkanları ve bazı alay kumandanları ile civar kolordu kumandanlarından bazıları bu yemekte bizimleydiler. Yemekten kalktıktan sonra çok sevdiğim kolordu kumandanlarından Kemalettin Sami Paşa beni çadırımdan aldı. Koluma girdi, çadırın arkasındaki düzlükte hayli gezinti yaptık. Bana İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa arasındaki gerginliğin nedenlerini ve iç yüzünü uzun uzun anlattı. Buna rağmen Ali İhsan Paşa'nın cezalandırılmasının adil kabul edilemeyeceğini söyledi.*"[86]

---

84 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 331.
85 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s. 332.
86 Kılıç Ali'nin Anıları, s.387-388.

İstiklal Mahkemesi heyeti Akşehir'e de giderek incelemelerine devam etmiştir. Mahkeme heyetine İsmet Paşa kalın bir dosya sunarak Ali İhsan Paşa ile ilgili iddialarını anlatmıştır. Konu ile alakalı olarak sözlerini şöyle bitirmiştir: "*Didine didine mükemmel bir ordu oluşturduk. Neden sonra davaya katılmış olan Paşa hazretlerine buyurun, ordunun başına geçin dedik. Teslim ettik. Şimdi o bizi yerden yere vurmak istiyor. Buna izin veremeyiz. Özellikle vermemeliyiz. Ordunun emir ve disiplini tehlikededir. Bu açıdan işe önem vermenizi rica ediyor ve kendisinin cezalandırılmasını istiyorum*"[87] İsmet Paşa'nın bu ifadelerinden mahkeme üzerinde bir baskı kurmaya çalıştığı açıktır. Adeta mahkemenin savcısı gibi hareket ettiği açıkça görülmektedir. Mahkeme heyeti Ali İhsan Paşa ile ilgili dosyaları baştan sona didik didik inceledikten sonra "*ordu kumandanının suçlanmasını gerektirecek hiçbir unsura rastlamadığını*" ifade ile davanın mahkemelerini ilgilendirmediğini beyan ederek dosyayı iade etmiş ve Ankara'ya dönmüştür.[88]

Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan (Eryavuz) Bey'in hatıralarında da Ali İhsan Paşa'nın, İsmet Paşa'nın şikâyeti üzerine mahkeme edilmesi konusunda bilgi bulunmaktadır. İhsan Bey hatıralarında şöyle anlatmaktadır. "*Ali İhsan Paşa düşman karşısında ordusunu cephe ve dolayısıyla Ankara aleyhine hazırlamak töhmetiyle hakkında takibat yapılmak üzere mahkememize verilmişti. Mesele çok mühim; mevzubahis olan fiil bir ihanetti. Otomobillerle Akşehir'e gittik. İsmet Paşa, malum olan güler yüzlülüğüyle bizi olağanüstü samimi olarak karşıladı. Ve Ali İhsan Paşa hakkındaki ithamına delil gösterdiği iki karargâh arasındaki haberleşmeleri getirtti. Ali İhsan Paşa'nın cepheden aldığı emirlerini surette kabul ettiğini ve cepheye yazdığı yazılarda ne maksat takip ettiğini İsmet Paşa'nın öyle bir açıklaması vardı ki, bunu dinleyip de tasavvurlarına ve sözlerindeki ikna kuvvetine derinden hayran olmamak mümkün değildi. İnsan kendilerini dinlerken yürütülen muhakemeler, kıyaslar, deliller getirme yoluyla hakikaten büyük bir ihanet karşısında bulunulduğu hissine kapılıp fakat kendisini söz ve mantık oyunu tesirlerinden kurtarıp da hakikati çıplak olarak görmeye çalıştığı zaman ortada Ali İhsan Paşa'nın bazı dikkatsizliğinden başka bir şey bulunmuyordu. Hakikaten ifade hâkim ve açık, mantık kuvvetli, hayal gücü, telkin tarzı çok sanatlı ve büyüleyici idi. İsmet Paşa telkinde başarılı olmak için gururumuzu da okşamayı ihmal etmiyor, aynen -yoktan bir ordu vücuda getirelim, imkânsızlıklar içerisinde onu silahlandırıp ve donatalım, yetiştirtelim; Paşam Malta'dan teşrif etsin. Bin bir fedakârlıkla, mahrumiyetler içerisinde oluşturduğumuz bu orduyu(buyurun Paşam !) diye eline teslim edelim; sonra talih, okunu aleyhimize hazırlasın. Bu olur mu İhsan! Biz buna müsaade edecek*

87 Kılıç Ali'nin Anıları, s.388.
88 Kılıç Ali'nin Anıları, s.388.

kadar gafil olabilir miyiz?- diyordu."[89] Mahkeme başkanı olarak İhsan Bey, İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa arasındaki meselenin iç yüzünü ise kendi üslubuyla şöyle anlatıyor: "*esasen mektepten mezuniyet itibari ile ileride bulunan Ali İhsan Paşa, Dünya Savaşı'nda bilfiil ve müstakil olarak bir orduya kumanda etmiş, dar ve sıkıntılı durumlarda o orduyu mükemmelen ve başarıyla sevk ve idare ile akranları arasında belli etmiş ve bu başarısı karşısında daha dünya savaşında general olmuş bir kumandan idi. Bundan başka da o, Dünya Savaşı'nda bir ordu erkân-ı harbiye riyasetinde bulunabilmiş, bilfiil ordudan küçük kıtalara kumanda ettiği zamanda da daima her nedense talihin müsadesizlikleriyle karşılaşmış olan İsmet Paşa'yı her zaman solu gerisinde görmeye alışmıştı. Ali İhsan Paşa mütarekede sadece haklı şöhretinin ve işgal ettiği ordu kumandanlık mevkiinin belası olarak İngilizler tarafından Malta'ya götürüldüğü için Anadolu harekâtının başına katılamamıştı."*[90]

İhsan Bey, Ali İhsan Paşa'nın bazı davranışlarının psikolojik sebeplerini de güzel bir şekilde tahlil ederek ortaya koymuştur. İhsan Bey'in tahlili "*Ali İhsan Paşa da hürriyetine kavuşarak Anadolu'ya gelmişti. Fakat zaman ve hadiselerin zorlamasıyla solu gerisinde görmeye alıştığı bir alt rütbeliyi sağa ve ilerisine geçmiş görünce, üzüntüye ve kırgınlığa kapılmaktan insanlık icabı kendini alıkoyamamıştı. Hali hazır rütbe vaziyetlerine göre her ikisi tuğgeneral, Ali İhsan Paşa daha kıdemli olduğundan İsmet Paşa'nın alt rütbesinde bir mevkide bulunmayı doğru bulmayabilirdi. İşte cepheye karşı ara sıra gerçekleşen mübalatsızlıkların (duymazlıktan gelme) ruhi sebebi budur. Bu mübalatsızlıklar iddia olunduğu gibi gizli ve -cepheye karşı orduyu hazırlamak- gibi ihanet sayılabilecek bir fikirden çok uzak; ancak cephe kumandanının şahsına karşı güvensizlik ve hürmetsizlik ortaya çıkaran hareketler idi. Ali İhsan Paşa'nın kendisine göre kıdemini ve ordu içerisinde yayılan mesleki ehliyetinin yüksekliğini bildiği içindir ki İsmet Paşa onun her muamelesini yanlış anlamaya yatkın bir zihniyetle karşılamış oluyordu."*[91] İhsan Bey kendisi de asker olmak hasebiyle askerler arasındaki hiyerarşik yapıyı, kıdem ve kıdemsizlik meselelerindeki psikolojik durumu değerlendirdikten sonra meselenin iddia edildiği gibi ihanet, orduyu kışkırtmak gibi bir amacının olmadığını ortaya koymuştur. Ankara İstiklal Mahkemesi heyeti bu iddiaların yanlış anlamadan kaynaklandığı kanaatine vararak meselenin yetki alanları dışında olduğunu belirterek dava dosyasını iade etmiştir. Dosyanın iadesi şöyle izah edilmektedir: "*İçeriği itibariyle bu davayı kendi ilmi yetkisi ve mesleki sınırların dışında bularak, hükümde bir hataya düşmemek ve dışarıda, şunun bunun emeline alet oldu, tar-*

---

89 Kamil Maman, Kara Defter Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor, Timaş yay., İstanbul 2014, s.205-206.
90 Kamil Maman, Kara Defter, s.206.
91 Kamil Maman, Kara Defter, s.206-207.

zında mahkememiz aleyhine bir görüş uyandırmamak için dava evrakını, yüksek kumanda sıfat-ı aliyyesine ait olan bu dava, mahkememizin daire-i vukuf ve ilmi haricindedir. Ordu kumandanlarından oluşan bir askeri divan-ı harb-i ali tarafından bu davanın görülüp ve neticesi daha uygun ve adaletin gereği olacaktır; görüşüyle ret ve iade eylemişti."[92] Böylece Ankara İstiklal Mahkemesi dava dosyasında ciddi bir suç unsuru bulamadığından görevsizlik kararı vererek işin içinden çekilmeyi başarmıştır.

Görevden el çektirilen Ali İhsan Paşa Konya'da ikamet etmekte ve divan-ı harbe verilmeyi beklemektedir. Bu sırada meydana gelen bazı olaylar Ali İhsan Paşa'nın geleceği ile ilgili bazı ipuçları da vermektedir. Görevden alındıktan sonra Ali İhsan Paşa Konya Türk Ocağı'na kaydını yaptırmış ve fırsat buldukça Ocağa gitmektedir. M. Kemal Paşa'nın Konya ziyareti sırasında karşılayanlar arasında Paşa da bulunmaktadır. Karşılayanların tek tek elini sıkan M. Kemal Paşa, suratını asarak Ali İhsan Paşa'yı atlayarak geçmiş ve diğerlerinin elini sıkmıştır. Adana ziyaretini tamamlayarak tekrar Konya'ya dönen Mustafa Kemal Paşa aynı şekilde karşılayıcılar arasında bulunan Ali İhsan Paşa'nın elini daha önce olduğu gibi sıkmayarak diğerlerine geçmiştir. Bundan sonra Türk Ocağı yetkililerini çağırarak Ocak üyeliğinden Paşa'nın çıkarılmasını istemiştir. Aynı zamanda Mahmut Bey'i (Soydan) çağırarak "*bu Ali İhsan hala buralarda ne geziyor. Hani Divan-ı Harbe verilmişti? Hemen yazın muhakemesine baksınlar*" emrini vermiştir. Ocak karar defterini kontrol ederek kaydının silindiğini gördükten sonra da "*siz bu adamı benim kadar tanımazsınız, pek yüz vermeye gelmez*" diyerek kızgınlığını ifade etmiştir.[93] Ancak bu karşılama sırasında istiskal edilen Ali İhsan Paşa'ya, ziyaret günü (14 Mart 1923) Konya Merkez Komutanı İskender Bey tarafından bir davet tezkeresi gönderilmiştir. Ali İhsan Paşa merkez komutanının tezkeresi, Askeri Temyiz Mahkemesi Başkanı Nihat Paşa'nın ısrarı üzerine karşılamaya gitmiştir. Bu konu Ali İhsan Paşa'nın hatıralarında şöyle dile getirilmektedir: " *Mustafa Kemal Paşa, istikbale gelmiş olanların hepsinin ellerini birer birer sıktı. Bana gelince sırayı bozmadı. Fakat ciddi gibi duran çehresinde bana karşı bir kırgınlık veya kızgınlık eseri seziliyordu. Ben de güler yüz göstermemiştim.*"[94] Askeri lise talebelerini ve diğerlerini ziyaret ettikten sonra tekrar eşi Latife Hanımla karşılayan heyetin yanına döndüğünde olanları da Ali İhsan Paşa şöyle anlatıyor: "*Benim yanımda duran Nihat Paşa'ya hitaben nasılsınız paşam dedi, bana bir şey söylemedi. Hava biraz serin olduğundan valiye ve Ata Bey'e hitaben buyurun biraz vagonda oturalım diyerek vagona girdiler. Diğerleri onları takip ettiler. Nihat Paşa haydi biz de*

---

92 Kamil Maman, **Kara Defter**, s.207.
93 Süreyya Sami Berkem, **Unutulmuş Günler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960, s.143-147.
94 Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s.365-366.

gidelim dedi. Ben gitmek istemedim. Fakat elimden sıkıca tutarak beni vagona çekti, bu şekilde içeri girdik. Mustafa Kemal Paşa, içeri girenleri birer birer isimlerini söyleyerek karısına takdim ediyordu. Sıra bana gelince İhsan Paşa dedi. Latife Hanım herkese elini uzattığı halde bana uzatmadı. Ben de ciddi duruşumu muhafaza ettim. Anladım ki karı koca benim hakkımda konuşmuşlar. Latife Hanım bana karşı menfi bir fikir edinmiş."[95] M. Kemal Paşa Adana'dan 20 Mart 1923'te dönüşte tekrar Konya'ya uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kızgınlığının sonuç verdiği ve emrin derhal yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 20-23 Mart arasındaki bu ziyaretten hemen sonra dosyanın divan-ı harbe verildiği görülmektedir. Bu tarihten iki gün sonra yani 25 Mart 1923 'te Divan-ı Harp başkanından mahkemeye davet evrakı gelmiştir.

İzmir Divan-ı Harp Mahkemesince Yapılan Yargılama

İzmir'de kurulan Divan-ı Harp Başkanı Ferik Galip Paşa (Pasiner)[96], 25 Mart 1923'te Ali İhsan Paşa'ya 2 Nisan 1923'te mahkemede hazır olmasını bildirmiştir. Cumhuriyet'te (Gazete) İsmail Habib'in yazdığı yazıların ve Konya'daki karşılama sırasındaki soğukluğun etkisiyle bu divan-ı harp meselesinin hızlandırılması söz konusu olmalıdır. Ali İhsan Paşa'da bu kanaattedir. Mahkemede sekiz soru üzerine hazırlanan iddiaların hepsine teker teker Ali İhsan Paşa cevap vermiştir. Ali İhsan Paşa bu iddiaların hepsinin 1921 Kasım ayından itibaren muhtelif zamanlarda iki makam arasında tartışılmış ve halledilmiş olduğunu ifade ile "*evvelce karşılıklı muhabere ile kapanmış hadiselerin şimdi tekrar ileri sürülerek isticvap ve tahkikat yapılmasının kanuna aykırı olduğunu*" mahkeme heyetine söylemiştir.[97] Ali İhsan Paşa'nın mahkemesi devam ederken İsmet Paşa'nın Lozan'a giderken birkaç gün İzmir'de kalıp mahkeme heyeti ile görüşmesi ve bazı merasimlere katılması dikkat çeken bir husustur. Yine Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın da Divan-ı Harp üyelerine baskı yapmaya çalıştığına dair bilgiler söz konusudur. Ali İhsan Paşa, üyelerden Rüştü Paşa'nın bu hususta daha sonra mahkemede olanlarla ilgili bilgi verdiğini yazmaktadır. Kazım Paşa'nın hiç olmazsa tekaüt cezası verilsin isteğine karşı Mahkeme Başkanı Galip Paşa "*askeri ceza kanununa göre bir suç tebeyyün etmez ve altı ay dan fazla hapis cezası verilmez ise Divanı Harp tekaütlük kararı veremez. Askeri temyiz bozar, paçavraya çevirir*"[98] cevabını vermiş. Uzun soruşturmalardan sonra 12 Mayıs 1923'te Divan-ı Harp başkanlığından Ali İhsan Paşa'ya bir

---

[95] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s.366.

[96] Hamit Pehlivanlı (hazırlayan), **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri Simalar**, Ankara 2017, s.59.

[97] Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım**, s.373.

[98] Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s.374.

davet gelmiştir. Mahkeme Heyeti 13 Mayıs 1923'te vermiş oldukları kararı Ali İhsan ve İzzettin Çalışlar) Paşaların yüzüne okuyarak mahkemeye son verilmiştir. Mahkemede Ali İhsan Paşa'nın "*tekdi*r" edilmesine, İzzetin Paşa'nın ise daha önce I. Ordu Komutanının vermiş olduğu tekdir cezası yeterli kabul edilerek cezalandırılmamasına karar verilmiştir. Ali İhsan Paşa kararı temyiz etmek üzere 71 sayfalık gerekçeyi ve iki sayfalık kararın resmi tasdikli suretini alarak mahkemeden ayrılmıştır. Mahkemeden sonra Saruhan Mebusu Reşat Bey ile karşılaşmış ve sonucu temyiz edeceğinden bahsetmiştir. Reşat Bey temyiz ederek işi uzatmamasını, Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazarak hakkını istemesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeye uyarak M. Kemal ve Kazım Karabekir Paşa'ya birer mektup yazmıştır. Mektupta bir göreve tayin edilmesini ve Konya'dan mebus adayı olmak istediğini de yazmıştır. M. Kemal Paşa mektuba hiç cevap vermemiş ve böylece temyiz süresi geçmiştir. Ali İhsan Paşa, Reşat Bey'in bu tavsiyesine uyarak temyiz süresini geçirdiğine üzülmüştür. Tekrar görev verilmeme ihtimaline binaen İzmir, İstanbul ve Konya'dan mebus adaylığına müracaat etmiştir.[99] Ancak hiçbir yerden mebus adaylığına imkân bulamamıştır. 28 Haziran 1923 tarihli kararname ile emekliye sevk edildiği bildirilmiştir.[100] Kılıç Ali, İhsan Paşa davasının daha sonra İzmir Bornova'da kurulan Galip Paşa başkanlığındaki Divan-ı harbe verildiğini ve mahkemeye davet edilen askeri yetkililerin "*meselenin bir incir çekirdeğini doldurmayacağı* "şeklinde ifade vermelerine rağmen Paşa'nın tekdir edilerek bilahare emekliye sevk edildiğini duyduklarını ve üzüldüklerini yazmaktadır.[101] Nitekim o devri yakinen bilen gazetecilerden Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu bu ve benzeri olayları isabetli bir şekilde şöyle değerlendirmektedir: "*Ali İhsan Paşa ve diğer bazı subayların Mustafa Kemal'in Başkomutanlığı altında yeni bir ordunun kurulduğunu anlayamadıkları anlaşılmaktadır. Cafer Tayyar, Nurettin ve Ali İhsan paşalar ilk fırsatta Anadolu harekâtına katılmışlar ve hala mensubu bulundukları eski ordularında görev yaptıklarını sanıyorlardı. Halbuki M. Kemal'in tanzim ederek oluşturduğu yeni bir orduda görev yapıyorlardı. Ancak bunu kavrayamamış ve geç anlamışlardı. Onun için de çeşitli şekillerde yeni düzene ayak uyduramadıkları için tasfiye edildiler. Aslında bu generallerin başka bir hataları ve kabahatleri yoktu.*"[102]

Bu ve benzeri gelişmelerden o dönemde olayları yakından takip eden siviller de rahatsızlık duymaktadır. Halide Edip Adıvar bu hususta şunları

99 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s.379-381.
100 Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, s.387.
101 Kılıç Ali'nin Anıları, s.389.
102 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Ordu ve Politika, Bedir Yayınevi, İstanbul 1967, s.236.

yazmaktadır: "*Adnan Adıvar M. Kemal Paşa'nın etrafındaki bazı adamların Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi kimselere karşı el altından yaptıkları menfi propagandadan üzüntü duyuyordu. Bunlar; İsmet Paşa müstesna ahlaki ve siyasi meziyetleri olan milli simaları kötülemeye çalışıyor gibiydiler. Ona öyle geliyordu ki memleket, bütün değerli kimselerin bir tarafa atıldığını ve eski günlerdeki gibi dalkavukların milleti sömürdüğü bir diktatörlük rejimine doğru sürükleniyordu. Adnan korkularını, şüphelerini M. Kemal Paşa'ya açık yüreklilikle, düpedüz söylemişti. Ona, yanınızdaki adamların Ali Fuat ve diğerleri aleyhinde böyle ulu orta konuşmalarına nasıl müsaade edersiniz? Bu değersiz adamlarla ne çeşit bir hükümet kurmak tasavvurundasınız? demişti. O zaman M. Kemal Paşa gayet samimi ve açıklıkla konuşmuştu. Bu adamların dediğine kulak asmadığını söylemişti. -Onlar birer maşadır. Hiçbir zaman benimle hakiki arkadaşlarım ve kardeşlerim arasına giremezler-*"[103] demişti.

Sonuç

Bu mesele ile ilgili yazılan yazılarda genellikle yeni oluşan kadronun yazdıkları ve söylediklerinin dikkate alındığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa ve çevresini oluşturanların yazdıkları muteber kabul edilmektedir. Ali İhsan Paşa veya devrin gidişatını kavrayamayan asker ve sivil ileri gelenlerin yazdıkları ve kendilerini savundukları eserler pek dikkate alınmamaktadır. Bazı eserler hariç o dönemle ilgili yazılanların çoğu Nutuk'ta yazılanları, İsmet Paşa'nın Hatıralarını ve İsmet Paşa'ya yakın olanların yazdıklarını mehaz olarak almaktadırlar. Bunları göz ardı etmemekle beraber Ali İhsan Paşa'nın bazı hususları vaktinde kavrayamamasını da dikkatten uzak tutmamalıdır. Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa yukarıda da izah edildiği üzere hiç ummadığı bir neticeyle karşılaşmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı'nın emirlerini dinlememek, hafife almak, amirleri tenkit etmek, İsmet Paşa'nın itibarını sarsacak davranışlarda bulunmak ve orduyu adeta isyana teşvik etmek gibi suçlamalarla karşılaşmıştır. Hatta kendisine İkinci Orduyu da etkileyerek Cephe Komutanlığına karşı kışkırttığı şeklinde bir suçlama da yöneltilmiştir. Bütün bunlar askeri bakımdan çok ciddi ve ağır suçlamalardır. Ali İhsan Paşa'nın, İstiklal Mahkemesi ve Divan-ı Harp kararlarında da görüldüğü üzere bu iddialarla cezalandırılması mümkün olmamış, tekdir edilmekle iktifa edilmiştir. Buna rağmen bilahare idari bir tasarrufla emekliye sevk edilmiştir.

Paşa'nın Anadolu'ya geç gelmesi Onu küçümsemek için bir araç gibi kullanılmaktadır. Ancak Paşa tecrübeli bir ordu komutanı ve geç gelişi de suçu değildir. Malta sürgününden kurtulur kurtulmaz Anadolu'ya geçmiş olması iyi niyetinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Ali İhsan Paşa

---

[103] Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Çan yay., İstanbul 1962, s.309-310.

kendinden kıdemsiz bir subayın emrine girerek nefsine galip gelmiştir. Yaptığı aslında büyük bir fedakârlıktır. Ancak, geçen süre içinde yaptığı iyi icraatlar, ordunun eğitimi, harbe hazırlığı için yapılan fedakârca davranışlarına mukabil en sonunda düştüğü durum kendi açısından üzüntü vericidir. Kendisini bir anda hiç ummadığı bir şekilde mahkemede hâkim önünde bulmuştur. Askerî başarılarını taktik hataları yüzünden bir anda gölgeleyecek duruma düşmüştür. Yani Milli Mücadeleye geç katıldı diye başa kakılan durum sonradan vaziyetini kötü duruma düşürdüğü için dile getirilmiştir. Yoksa Anadolu'ya geçer geçmez eski askerî başarıları dikkate alınarak hemen ordu kumandanlığına getirilmişti. Ancak paşanın askerlikte temel unsur olan "*emre kayıtsız şartsız itaat*" düsturuna zaman zaman aykırı davranması, aklından geçmediğinde şüphe olmayan birçok ağır suçlama ile karşı karşıya kalması neticesini doğurmuştur.

Onun görevden alınması Başkomutanlık ve Genelkurmay için de zor bir karardır. Halk deyimi ile "*dere geçerken at değiştirilmiş*" tir. Ancak gerekçe, ordu emir ve komutasında zaafa sebep olmamak için alınan bir karardır. Burada İsmet Paşa'nın ısrarı etkili olmuştur. Ali İhsan Paşa ile arasındaki kıdem meselesini gurur meselesi yaptığı anlaşılmaktadır. Cephe komutanı olması ve M. Kemal Paşa ile uyumu da bu hadisede durumu kendi lehine çevirmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'nın ast birliklerdeki komutanları da kendi yanına çektiği görülmektedir. Zaten bu komuta kademesinin oluşturulmasında rolü olan üç kişiden birisidir. Dolayısıyla emir komuta kademesindeki ast birliklere ve komutanlarına hâkim olmasından daha tabii bir şey yoktur. Ali İhsan Paşa askerî başarılarına güvenerek daha ince karargâh oyunlarını hesap etmemişe benziyor. Bu hususta Fevzi Paşa'nın tavrı da belirleyici olmuştur. Fevzi Paşa "*Günlükler*" inde ve "*Rumeli'nin Son Demleri ve Ötesi*" isimli hatıralarında Ali İhsan Paşa'nın görevden alınışı ile ilgili hiç bir şey yazmıyor. Bu tutumu şöyle değerlendirilebilir. Ali İhsan Paşa'ya hak veriyor ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı tutmasından dolayı tarafsızlığı ve sessiz kalmayı tercih ediyor olabilir. Bir diğer ihtimal ise Ali İhsan Paşa'yı haksız buluyor ve görevden alınmasını tasvip ettiğinden meseleye karışmak yerine sükut etmeyi tercih ediyor. Ali İhsan Paşa farklı tarihlerde yaptığı askeri bakımdan isabetli teklifleri ile iyi bir asker olduğunu ortaya koymuştur. Ancak kıdemliliğin verdiği öz güven ile Cephe Komutanına karşı rahat ve bazen de umursamaz davranışlarıyla kendisini üst komutanlar nezdinde zora sokmuştur. Kendisinden vazgeçilemeyeceği gibi bir duyguya kapıldığı anlaşılmaktadır. Esaretten döner dönmez görev verilmesi, yaptığı tekliflerin kabul edilmesi gibi hususlar Paşaya cesaret vermiş olmalıdır. Bu duygularla itirazcılık, emirleri fazla dikkate almama gibi askerliğin temel felsefesine aykırı davranışları İsmet Paşa'ya istediği

fırsatı vermiştir. Ali İhsan Paşa'nın görevden alındığı zaman gerçekten de yerine atama yapılmasında sıkıntı çekildiği görülmektedir. Bir kısım paşaların çeşitli bahanelerle görevi kabul etmemesi, Kazım Paşa (Özalp) ve Fahrettin (Altay) Paşa'nın atamalarının uygun görülmemesi ordu yönetecek tecrübede adam kıtlığının bir göstergesi sayılabilir. Mustafa Kemal ve Fevzi paşalar İstiklal Harbi sırasında paşa olanlara ordu komutanlıklarını teslim etmekte tereddüt etmişlerdir. Daha küçük birlikleri idare eden generaller yerine, önceden büyük birlikler yönetmiş, ordu komutanlığı yapmış tecrübeli Ali İhsan, Nurettin ve Yakup Şevki paşaları tercih etmişlerdir. Sonunda Ali İhsan Paşa'nın yerine daha önceki bazı sıkıntılar yüzünden açığa alınan Nurettin Paşa'da karar kılınması da bunun göstergesi sayılabilir. Daha önce Birinci Dünya Harbi'nde müstakil komutanlıklar yapan, ordu komutanlığı yapan tecrübeli birkaç kişiden biri olan Ali İhsan Paşa ve Nurettin Paşa üzerinde karar kılınması adam kıtlığının açık bir delilidir. Ancak yeni orduyu kuranlar İstiklal Harbi sırasında yetiştirdikleri, paşalık verdiklerini de koruyup kollamış ve iyi yerlerde değerlendirmişlerdir. Ali İhsan Paşa'nın, İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkisini de iyi değerlendiremediği anlaşılmaktadır. İsmet Paşa'nın Eskişehir-Kütahya muharebelerindeki başarısızlığı bilinmektedir. Divan-ı Harbe verilme beklentisi içinde olan İsmet Paşa'yı milletvekillerine karşı Mustafa Kemal ve Fevzi paşalar sorumluluğu üstlerine alarak korumuştur. Buna rağmen başka meselelerde de korunup kollandığı hadiselere bakıldığında gayet açıktır. Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerini İsmet Paşa'nın hatıralarında yazdığı aşağıda nakledilen hadise gayet iyi açıklamaktadır. Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesini dolaştıktan sonra İsmet Paşa ile aralarında şöyle bir konuşma geçiyor: " *Yalnız bir şeye şaşıyorum, sen nasıl emniyet ediyorsun? Neyi kastettiğini anlayamadım sordum. Bunun üzerine dedi ki: cephenin bir ucundan giriyorum, öteki ucuna kadar yalnız başıma dolaşıyor ve herkesle konuşuyorum. Kumandanlar; amirin böyle dolaşıp çalışmasına itimat etmezler. Yarı şaka, yarı ciddi konuşuyordu. Kendine çok güveniyorsun dedi. Evet, güveniyorum ama kendimden ziyade sana güveniyorum, dedim ve sözlerime ilave ettim: İstediğini serbestçe göresin, bunu istiyorum.*" Bu ilişkiyi iyi değerlendiremeyen Ali İhsan Paşa, davranışlarının normal karşılanacağı ve çoğu haklı isteklerinin cephe komutanlığınca istemeyerek de olsa kabul edileceği yanılgısına düşmüştür. Öyle anlaşılıyor ki Batı Cephesi Komutanlığı'na yapılan tenkitler, itirazlar doğrudan Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'ya yapılmış gibi algılanmaktadır. İsmet Paşa da zaten bu algıyı iyi yönetmiş gibi gözüküyor. Nitekim Ali İhsan Paşa hiç beklemediği bir anda da görevden alınmıştır. Ali İhsan Paşa örneği bize gösteriyor ki; şahsi olarak askeri başarılarınız olabilir, çok faydalı işler yapabilirsiniz. Ancak, içinde bulunduğunuz ortamı iyi kavrayamadıysanız, amiriniz durumun-

da olanların aralarındaki ilişkiyi ve dengeleri anlayamadıysanız bir anda ummadığınız acı, kötü sonuçlarla karşılaşabilirsiniz. Yeni kurulan orduda sıkıntı çıkarabilecek, öz güvenleri mazilerindeki başarılarından dolayı yüksek olan paşalar çeşitli sebeplerle ordudan uzaklaştırılırken; İstiklal Harbi sırasında yetişen/yetiştirilen paşalar korunarak ileride çok daha iyi yerlerde istihdam edilmiştir.

KAYNAKÇA

ALTAY, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası-1912-1922*, İnsel yay., İstanbul 1070.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları (derleyen: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür yay., 13. Baskı, İstanbul 2011.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul 2021.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı,* Kültür Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1983.

BERKEM, Süreyya Sami, *Unutulmuş Günler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960.

ÇALIŞLAR, İzzettin, *On Yıllık Savaş* (Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2010.

FURGAÇ, Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt.1, Nehir yay., İstanbul 1992.

GAWRYCH, George W. , *Genç Atatürk-Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına-*, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi Cumhuriyete Doğru*, c. IV, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2010.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi yay., Ankara 2014.

İskora Muharrem Mazlum Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965, Genelkurmay basımevi, Ankara 1966.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler (1906-1948),* Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2009.

(ATATÜRK), Kemal, *Nutuk* (hazırlayan: Zeynep Korkmaz), cilt.2(1920-1927), Ankara 1984.

KORKUT, Refik, *Milli Mücadele Takvimi,* Ankara (baskı tarihi yok).

MAMAN, Kamil, *Kara Defter Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor*, Timaş yay., İstanbul 2014.

MANGO, Andrew, *Atatürk* (Çeviri: Füsun Doruker), İstanbul 2000.

ÖZALP, Kâzım, *Milli Mücadele 1919-1922,* TTK yay., Ankara 1971.

ÖZEL, Sabahattin - Çakan, Işıl Hacıibrahimoğlu, *Türk Devrimi Mülakatları*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2011.

PEHLİVANLI, Hamit (hazırlayan), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri Simalar*, Ankara 2017.

SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi*, Nehir yay., c.1, İstanbul 1990.

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları (22 Haziran 1338), cilt. 3, Devre.1, İçtima Senesi III.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar;* Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara 1978.

TAŞ, Necati Fahri, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 2014.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1981.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1967.

TOKER, Hülya - Aslan, Nurcan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., c. III, Ankara 2009.

TURGUT, Hulusi, *Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul 2011.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), c.II, 6. Kısım, 1. Kitap, Ankara 1967.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s.174-176.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Ali İhsan Sabis*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.35, İstanbul 2008, s.348.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BATI CEPHESİ KARARGÂHI AKŞEHİR'İ ZİYARETİ VE GENEL TAARRUZ PLANININ KOMUTANLARLA GÖRÜŞÜLMESİ

Prof. Dr. Osman AKANDERE
Orcid No: 0000-0001-7875-4214
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
e- posta: oakandere@erbakan.edu.tr

Giriş

23 Ağustos 1921 tarihinde başlayıp 22 gün 22 gece süren ve 13 Eylül 1921'de kesin bir zaferle sonuçlanan Sakarya Savaşı, Millî Mücadele'nin nihai zaferi olan Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasına da zemin hazırlamıştır.

Sakarya Zaferi'nden Büyük Taarruza kadar geçen süre; karşılaşılan siyasî, iktisadî güçlükler ve ordunun ihtiyaç ve noksanlarının tamamlanması amacıyla sürdürülen askeri hazırlıklara bağlı olarak bir yıl uzamıştır.[1] Bu uzun hazırlık döneminde Millî Mücadele'nin yarattığı ve özellikle de ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik şartlar nedeniyle bazı siyasi huzursuzluklarda cereyan etmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde ve kamuoyunda, muhaliflerin seslerini yükseltmelerine neden olmuştur.[2]

[1] *Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi,* c.IV,1 nci Ks., Ankara 1984, s.481.

[2] Muhalefetin karşı çıktığı konulardan biri de başkomutanlık meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın "tek adam" ve "kuvvetli adam" durumuna geçmesini istemeyen muhalefet, M.Kemal Paşa'yı başkomutanlık meselesinde yıpratmaya çalışmıştır. M. Kemal Paşa'nın başkomutanlığı ilk olarak 31 Ekim 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatılmış Temmuz 1922'den itibaren de süresiz hale getirilmiştir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, c.II, 6 ncı kısım, 2 nci Kitap(Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922),* Ankara 1995, s.2.

Diğer taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İtilâf Devletleri nezdinde sürdürdüğü barış görüşmeleri de sonuç vermemiş[3] ve Yunanlıların işgal ettikleri vatan topraklarından, silah kuvveti ile çıkarmaktan başka bir çare kalmamıştır.

Sakarya Savaşı kazanılmakla birlikte, Yunan ordusu tamamen imha edilememişti. Sakarya Savaşı'ndan sonra Türk Genelkurmayı'nda hâkim olan fikir "Yunan ordusu toparlanmadan hemen taarruz edilmesi" şeklindeydi. Bu nedenle bir genel taarruz düşünülüyor ve böyle bir taarruz içinde hazırlıklar çok yönlü sürdürülüyordu. Bu çalışmalar arasında bilhassa ilan edilen seferberlikle asker sayısını artırmak ve buna bağlı olarak ta subay ihtiyacını gidermek ön planda geliyordu.[4] Nitekim hazırlık sürecinde Türk ordusunda eğitim oldukça önemsenmişti. Sürekli olarak tatbikatlar yapılarak ordu savaşa hazırlanmıştı. Yine subay ve erlerin yetiştirilmeleri için ordu ve kolordu merkezlerinde çeşitli kurslar açılmıştı. Özellikle birliklere tahsis edilecek yeni silahları kullanmaları için yedek erler eğitilmişti. Alay ve tümen karargâhlarında subay konferansları düzenlenmiş ve Konya'da topçu kursları açılmıştı.[5] Bütün bu çalışmaların yanında Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması, Doğu cephesinde Sovyet Rusya ile yapılan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile güney ve doğu bölgelerimizde sulh ve huzur sağlanmıştı. Böylece bu bölgelerde bulunan ve boşta kalan askeri birliklerinde Batı cephesine kaydırılması mümkün olmuştu[6]. Bir taraftan da bütün imkânlar seferber edilerek ordunun giyim, kuşam gibi ihtiyaçları ile cephane ve mühimmatlarının teminine gidiliyordu.

Görüldüğü gibi yapılacak bir genel taarruzun hazırlıkları Sakarya Zaferi'nden itibaren başlamıştı. Ancak taarruzun ne zaman yapılacağı harbin özelliğinden dolayı gizli tutulmaktaydı. İşte Mustafa Kemal Paşa, Akşehir'de bulunan Garp Cephesi Karargahı'nda hazırlanan savaş planlarını komutanlarıyla gizlice ve baş başa görüşmek ve aynı zamanda son hazırlıkları

---

[3] İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları Paris'te biraraya gelmişler ve Ankara Hükümetine bir mütareke teklifinde bulunmuşlardı. Ankara Hükümeti 6 maddelik mütareke teklifini esas itibarıyla kabul ettiğini bildirmişti. Ancak Ankara Hükümeti, mütarekenin başlamasıyla birlikte 15 gün içerisinde "Eskişehir-Kütahya-Afyon " hattının,4 ay içerisinde de işgal altındaki bütün yerlerin boşaltılmasını istemişti. Ancak İtilâf Devletleri bu teklife cevap bile vermemişlerdi. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi,(Büyük Taarruz)*,s.2.

[4] Subay ihtiyacı, İstanbul'dan çeşitli yollarla Anadolu'ya gelenlerle Ankara Talimgâhı'ndan yetişenlerden ve köylerinde kasabalarında oturan savaş görmüş, tecrübeli yedek subaylarla giderilmeye çalışılıyordu. Bkz. Selahattin Tansel; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar; c.IV*, Ankara 1978, s.134-135;

[5] *Türk İstiklâl Harbi, C.II, 2. Kısım*, s.10; Uğur Üçüncü, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayıncılık Ankara 2012, s.30.

[6] *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi*, s.483; Gotthard Jaescke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK yayını, Ankara 1989, s.164-171. Tansel; a.ge.;s.138.

yerinde görmek için cepheye gitmeye karar vermişti.· Bu seyahatin kamuoyundan gizli tutulması gerekiyordu. Bunun için kendisiyle görüşmek isteyen ve amaçla Konya'ya kadar gelmiş bulunan ünlü İngiliz Generali Townshend'le yapacağı bir görüşme cepheye yapacağı seyahat için bir kılıf olabilirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Generali Townshend'e 24 Temmuz 1922 günü Konya'da görüşmek üzere bir randevu verdi. Bu randevu kamuoyuna ve basına ilan edildi. Yapılan görüşmelerden sonra 27 Temmuz 1922 günü Konya' dan dan Akşehir'e dönen Mustafa Kemal Paşa aynı günün akşamı Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yla bir toplantı yaptı. Bu toplantıda "taarruz" konusu görüşülmüştü.

Toplantıda alınan kararların ordunun "ordu ve kolordu" kumandanlarına da duyurulması gerekmekteydi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dan düşmanın dikkatini ve kuşkusunu çekmeyecek bir bahane ile ordu ve kolordu komutanlarını Akşehir'e çağırmasını istemişti. Bu maksatla 28 Temmuz 1922 günü Akşehir'de bir "futbol turnuvasının" düzenlenmesi ve böylece ordu ve kolordu kumandanlarının dikkatleri çekmeden Akşehir'e gelmelerinin sağlanması kararlaştırılmıştı.

Bu tebliğde arşiv belgeleri, gazeteler, yayınlanmış hatıralar ve konuyla ilgili çalışmalardan istifade edilerek 28 Temmuz 1922'de Garp Cephesi Karargâhı olan Akşehir'deki Komutanlar toplantısının mahiyeti, yapılan görüşmeler ve alınan kararlar verilmeye çalışılacaktır

Büyük Taarruz Kararının Alınması

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlılara karşı genel bir taarruz yapılmasına "Haziran 1922'de" karar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararından öncelikle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Millî Müdafaa Vekili Kazım(Özalp) Paşa'nın ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın haberi olmuştur. Taarruz konusunda alınan bu kesin karardan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun üst rütbedeki kumandanlarıyla ilk görüşmesi "İzmit-Adapazarı seyahati" esnasında gerçekleşmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Fevzi ve Kazım(Özalp) Paşa'ları alarak Sarıköy İstasyonu'na gelmiş ve İsmet Paşa'yı da oraya çağırmıştır. Burada yapılan toplantıda yapılması kesinleştirilen genel bir taarruz için son hazırlıkların yapılması kararlaştırılmıştı.[7]

Mustafa Kemal Paşa'ya göre yapılacak bir genel taarruzun asıl amacı, bir meydan savaşı ile düşmanı hemen ve tamamen yok etmekti. Bunun içinde düşmanın çok hassas olan mevkiine, seri ve nihai bir netice alacak şekilde

---

[7] Kazım Özalp; *Millî Mücadele I(1919-1922)*, 2.Baskı, Ankara 1985, s.229, Ayrıca bkz. Tansel, *age.*,143-144.

saldırmak ve onu vurmaktı. Bu doğrultuda yapılması kesinlik kazanmış genel taarruz için, Genelkurmay hazırlıklarını buna göre yapmakta, plan ve stratejilerini yine buna göre hazırlamaktaydı. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, gerek savaş planlarına ve gerekse yapılan hazırlıklara büyük önem veriyordu. İşte Mustafa Kemal Paşa, Akşehir'de bulunan Garp Cephesi Karargâhı'nda[8] hazırlanan savaş planlarını komutanlarıyla gizlice ve baş başa görüşmek ve aynı zamanda son hazırlıkları yerinde görmek için cepheye gitmeye karar vermişti.[9] Bu seyahatin kamuoyundan gizli tutulması gerekiyordu. Bunun için kendisiyle görüşmek isteyen ve amaçla Konya'ya kadar gelmiş bulunan ünlü İngiliz Generali Townshend'le yapacağı bir görüşme, cepheye yapacağı seyahat için bir kılıf olabilirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Generali Townshend'e 24 Temmuz 1922 günü Konya'da görüşmek üzere bir randevu verdi. Bu randevu kamuoyuna ve basına ilan edildi. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık yetkileri de Türki'ye Büyük Millet Meclisi'nde süresiz olarak uzatılmıştı. Dolayısıyla Ankara'dan ayrılmasına bu anlamda da bir engel kalmamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Generali Townshend'le görüşmek için Ankara'dan ayrılacağını hükümete bir yazı yazarak bildirmişti. Bu yazıda şöyle deniliyordu:

> *"Hey'et-i Vekile Riyasetine*
> *Ben, bir iki gün sonra avdet etmek üzere General Townshend'le görüşmek için Konya'ya gidiyorum. 24 Temmuz 338 Mustafa Kemal"*[10]

Mustafa Kemal Paşa'nın hükümete yazdığı bu yazının tarihi 24 Temmuz 1338(1922) olmasına rağmen, O, 23 Temmuz günü sabah erkenden Anka-

---

[8] Garp Cephesi karargahı, Akşehir'de şehrin merkezindeki belediye meclisi binasına yerleşmişti. İki katlı binanın üst katındaki caddeye bakan büyük salan 1 masa, 8 koltuk, 1 kanepe ve 1 de divan halısı ile döşenmiş, Başkomutanlık odası olarak düzenlenmişti. Bu salona bitişik odalardan biri Garp Cephesi Komutanı İsmet(İnönü) Paşa'ya, öteki oda da Garp Cephesi Kurmay başkanı Miralay Asım(Gündüz) Bey'e ayrılmıştı. 1 odayı da yaverler kullanıyordu. Bu anlatımlar için bkz. Mehmet Önder, "Akşehir'de Garp cephesi Karargâhı ve Büyük Taarruz Kararı", *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 255.

[9] *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi(Büyük Taarruz), II. Kitap,* s.3; Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da,* Ankara 1989, s.20.; Uğur Üçüncü, ***Türk kamuoyunda Büyük Taarruz,*** Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012, s. 31.
Mustafa Kemal Paşa Adapazarı ve Geyve seyahatini bahane ederek Sarıköy'de genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), Milli Savunma Bakanı Kazım(Özalp), ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet(İnönü) Paşalarla bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede taarruzun kısa zaman sonra yapılacağı bu nedenle hazırlıkların hızlandırılması istenmişti. Bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991, s.466-467.

[10] Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* Sayı.9, Belge 1354.

ra'dan ayrılmış, aynı gün akşam saatlerinde Garp Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gelmişti.[11] Garp Cephesi kumandanı teftişte olduğu için Akşehir'de yoktu. Bu nedenle Baş Kumandan Mustafa Kemal Paşa'yı Garp Cephesi Kurmay Başkanı Miralay Asım Bey karşılamıştı. Garp Cephesi Kurmay Başkanı Miralay Asım Bey hatıratında bu olaya şöyle yer vermiştir:

> **"Ben, Mustafa Kemal'i iyi tanıyan bir insan olarak, O'nun bütün bu tavizlerini bir noktada keseceğini ve vatanın selâmeti, mücadelenin müsbet sonu, milletin varlığı ve haysiyeti namına en isabetli anda son kararını vereceğini çok iyi hissediyor, hatta rahatça söyleyeyim ki, biliyordum. O'nu iş başında bekliyordum. Nitekim bir gün ansızın Akşehir'e Garp Cephesi Karargahına çıkageldi... Hiç haber vermeden. Yanında sadece yaverleri vardı. İsmet Paşa teftişte idi ve Başkumandan, cephe kumandanının karargâhta olmadığını biliyordu.(...)**
> **İsmet Paşa'yı telefonla Bolvadin'de buldum ve Başkumandanın Akşehir'de olduğunu bildirdim, geldi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı da 28 Temmuz 1922 tarihi için Akşehir'e davet ettik. Bir futbol maçı tertip edilmişti. Onu seyretmek için ordu kumandanlarına da şekli bir davet yapılmıştı."[12]**

Ancak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa henüz Akşehir'e gelmediğinden "harekât hakkında" esaslı bir görüşme yapılmamıştı. Atatürk özellikle Genelkurmay Başkanı ile görüşmek istemekteydi. Bu konuda Atatürk Nutuk'ta şunları söylemektedir:"23 *Temmuz* 1922 *akşamı Batı cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Savaş planı üzerinde görüşürken Genelkurmay Başkanı'nın da katılmasını uygun bulduk. Ben 24 Temmuz'da* Konya'ya *gittim."*[13]

Akşehir'e gelmiş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa o gece Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile uzun süren bir görüşme yaptı. Öyle ki bu görüşme sabah saat 5.30'a kadar sürmüştü. Görüşmenin odak noktası yapılacak olan ancak tarihi henüz belirlenmemiş taarruz planlarıydı. Mustafa Kemal Paşa genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın da bulunduğu bir ortamda görüşmenin devam etmesini istemiş ve bilahare de görüşmeyi sonlandırmıştı.[14]

---

[11] Mehmet Koç, *Atatürk Akşehir'de,* Akşehir Matbaası, Akşehir 2015, s.43.

[12] Bkz. Asım Gündüz, *Hatıralarım,* İstanbul 1973, s.146-147.

[13] M. Kemal Atatürk, *Nutuk, c.II,(1920-1927)*,Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, s.454; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi(Mondros'tan Mudanya'ya kadar),* Ankara 1970, s.187; İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir(Tarihî-Turistik Kılavuz),* İstanbul 1945,s.715, Ayrıca bkz. Yaşar Anılır, *Akşehir Tarihi ve Turistik Eserleri,* Konya 1984, s.16-17.

[14] Bu görüşme ile ilgili olarak İsmet İnönü günlüklerinde kısa bir bilgi vermektedir. Bkz. İsmet İnönü, *Defterler,(1919-1973),* I. Cilt, Yay. Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.34.

Geceyi Akşehir'de geçiren Mustafa Kemal Paşa, ertesi sabah erkenden trenle Konya'ya hareket etti. [15]

Mustafa Kemal Paşa'nın Konya'ya Gelmesi ve General Townshend'le Görüşmesi

Atatürk'ün Millî Mücadele'nin başlarından itibaren Konya'ya yaptığı bu üçüncü ziyareti İngiliz Generali Townshend ile yapacağı görüşme için olmuştur.Mustafa Kemal Paşa'nın Konya'ya geleceği önceden bilindiği için şehir ve Konya Garı bayraklarla donatılmıştı. İngiliz Generali Townshend' de bir gün öncesinden Konya'ya gelmişti. Konya'da Mustafa Kemal Paşa'yı bekliyordu. Konya garında olağanüstü bir kalabalık vardı. Bir askeri birlik "selâm kıtası" olarak yerini almıştı. Tatil olmasına rağmen Konya'daki okulların öğrencileride toplanmıştı. Yatılı olan Dar'ül-Eytâm(öksüzler yurdu) öğrencilerinin hepsi Gar'a gönderilmişti. Konya'daki İzmir ve Trakya yurtlarının üyeleri, esnaf temsilcileri de karşılayıcılar arasındaydılar. Konya Vali Vekili Kadı M.Emin Bey, o gün Konya'da bulunan milletvekilleri, Ahz-ı Asker Heyeti Reisi Rüşdü Paşa, General Townshend, Menzil eski Müfettişi Kazım(Dirik) Bey, Belediye Reisi M.Muhlis Koner Atatürk'ü bekliyorlardı. Akşehir'den gelen tren saat 12'ye doğru Konya Garına girmişti.[16]

Mustafa Kemal Paşa trenden inerek karşılayıcıların elini sıkmış, askeri birliği selamlamış ve öksüz yurdu öğrencilerinin arasına girmiş ve onlarla ilgilenmiştir. Bu arada Mekteb-i Sanayi (Sanat okulu) Mızıkası "İstiklâl Marşı'nı" çalmış, marş saygı duruşuyla dinlenilmiştir.

General Townshend'le bir otomobile binen Mustafa Kemal Paşa, doğruca İstasyon caddesi üzerinde bulunan ve Konya'ya her geldiğinde kendisine tahsis edilen Vali Konağı olarak kullanılan köşke gelmişlerdir.[17] Görüşmelerin yapılacağı bu köşkte yapılan kısa istirahatten sonra, Atatürk köşkün önünde toplanan kalabalığa hitap etmek üzere köşkün balkonuna çıkmıştır. Atatürk'ün balkondan görünmesiyle birlikte dışarıdaki büyük kalabalık, coşkulu bir tezahürat yapmıştır. Kalabalık arasından çıkan İzmir Öksüzler Yurdu Müdürü Atıf Bey yüksekçe bir yere çıkarak Atatürk'e şöyle seslenmiştir:

---

[15] Cem Atabeyoğlu, *Atatürk ve Spor*, İstanbul 1981,s.56.,Önder,*age*.,s.20.

[16] Önder,*age*.,s.20-21.

[17] Atatürk ve General Townshend'in birlikte görüştükleri köşk, bu gün Atatürk Müzesi olarak kullanılan binadır. Bu bina 1912 yılında yapılmış, 1916 yılında zamanın Konya Valisi Muammer Bey zamanında Özel İdarece sahibinden satın alınarak Vali Konağı yapılmıştı. Atatürk'ün Konya'ya ilk gelişi olan 3-5 Ağustos 1920 ve ikinci gelişleri olan 1-4 Nisan 1922 tarihlerinde de adı geçen bu köşk Atatürk'e ve misafirlerine tahsis edilmiştir. Bu konuda geniş malumat için bkz. Osman Akandere,"Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler", *Atatürk ve Konya Paneli, Konya* 1997,s.9; Osman Akandere," *Atatürk'ün Konya'yı İkinci Defa Teşrifleri*".*Konya Şeref Günü Konuşması*, Konya 1997,s.6-8.

"Paşa hazretleri,
Teşriflerinizle müstesna bir sevinç günü yaşayan, bağlılık ve şükranlarını arz için burada toplanan Konya halkı ve İzmir Yurdu, size en samimi minnettarlık duygularıyla Hoş Geldiniz diyor. Her zaman hür ve müstakil yaşayan Türklük, hürriyetsiz, istiklâlsiz yaşayamayacağını ilân etmekle ruhuna tercüman olduğunuz bu millet zulm altında inleyen memleketimizin kurtuluş gününde de (Yaşasın Paşamız) avazeleriyle etrafınızda toplanmış olacaktır.
Bugün mevcudiyeti için savaşan Türk Milleti her milletin hakkı olan yaşama hakkının kendisine de tanınmasından başka bir şey istememektedir. Fakat cihan bizi boğmak istiyor, İşte yükselen şiddetli sesiniz, Türkün esir olmayacağını dünyaya ilan etti. Damarlarında ecdadının asil kanı ruhlarında dedelerinin istiklâl aşkını taşıyan millet, açtığınız azim ve kurtuluş yolunda birlikte yürüdü...[18]

Bu konuşmadan sonra söze başlayan Mustafa Kemal Paşa, İzmir Öksüzler, Yurdu Müdürü Atıf Bey' in içten gelerek söylediği o çoşkulu sözlere teşekkür etmiştir Atatürk bilahare " milli gayeye kesin olarak ulaşılacağını kendisine inanmalarını, zaferin daima Türk Milletinde olduğunu" söylemiş ve hararetle alkışlanmıştır. Balkon önünde yapılan resmigeçit töreninden sonra Atatürk, köşkte General Townshend'le birlikte öğle yemeği yemiş, yemekten sonra da bir odaya çekilerek görüşmüşlerdir. Atatürk, General Townshend'le o gün ve ertesi günler görüşmelerini sürdürmüştür.[19]

Mustafa Kemal Paşa'nın Akşehir'e Gelişi ve Düzenlenen Futbol Maçını İzlemesi

Mustafa Kemal Paşa 27 Temmuz 1922 günü Konya'dan Akşehir' e dönmüştü. Bu arada Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'da 25 Temmuz'da Akşehir' e gelmişti. Bu suretle Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yla 27/28 Temmuz gecesinde bir toplantı yaptı. Bu toplantıda "taarruz" konusu görüşülmüştü. Paşaların aldıkları karar şöyleydi;" tespit edilmiş plan gereğince, taarruz etmek üzere 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıklar tamamlanacaktı".[20] Ayrıca alınan bu kararların ordumuzun üst kademedeki "ordu ve kolordu"

18 Bu konuşma için bkz. Önder, *age.*, s.21.

19 Görüşmeler süresince General Townshend, Atatürk'e hayranlık duymaya başlamış, ondaki mücadele azminin yenilemeyeceğine inanmıştır. Atatürk, İngiliz Generaline, kırmızı mercandan bir tespih hediye etmiştir. Bkz. Önder, *age.*,s.22.

20 Nutuk, s.454, Tansel, *age.*, s.153., Ayrıca bkz. İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz Başkumandanlık Meydan Muharebesi*, İstanbul 1986, s.42-43;" Başkomutan Fevzi ve İsmet Paşalarla yaptığı 27-28 Temmuz toplantısında plana son son şekil verildi." Bu bilgi için bkz. Ahmet Yavuz, *Başkomutan-Emsalsiz Lider*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021, s.384.

kumandanlarına da duyurulması gerekmekteydi. Yapılacak taarruz için belirlenen plan konusunda da bazı komutanlar henüz ikna olmamıştı. Bunlardan birisi de II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ydı. Yakup Şevki Paşa hazırlanan planı çok tehlikeli buluyor ve bu nedenle taarruzdan vazgeçilmesini istiyordu[21]. Ancak komutanların dikkati çekmeyecek bir şekilde Akşehir'e çağırılması gerekiyordu. Nitekim Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Garp cephesi komutanı İsmet Paşa'dan düşmanın dikkatini ve kuşkusunu çekmeyecek bir bahane ile ordu ve kolordu komutanlarını Akşehir'e çağırmasını istemişti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bu münasebetle taarruz planı hakkında çekinceleri olan komutanlarla yüz yüze görüşerek onları ikna etmeyi düşünmekteydi[22].

Hemen harekete geçen Batı Cephesi Kumandanı cephe karargâhına talimat vermiş ve onlardan komutanları Akşehir'e çağıracak ilginç bir öneri bulmalarını istemişti. Çok geçmeden cephe karargâhı istenilen ilginç gerekçeyi bulmuştu. Bu "Akşehir'de düzenlenecek bir futbol maçı" idi. Türk ordularının Yunanlılara karşı yapacağı bir büyük taarruzun hazırlıklarını yaptığı o uzun süreç içerisinde "futbol maçları" cephedeki subay ve askerler arasında oldukça yaygın bir spor ve eğlence vasıtası olmuştu. Nitekim bilhassa tatil günleri cephedeki alaylar ve tümenler bir birleriyle kıran kırana geçen iddialı maçlar yapıyorlardı. Bu nedenle yapılacak bir futbol müsabakası çok fazla dikkat uyandırmayacaktı. Bu maksatla 28 Temmuz 1922 günü Akşehir'de bir futbol maçının düzenlenmesi ve böylece ordu ve kolordu kumandanlarının dikkatleri çekmeden Akşehir'e gelmelerinin sağlanması kararlaştırılmıştı[23]. Nitekim Anadolu Ajansı ve gazeteler aracılığıyla memlekete ve dış dünyaya 28 Temmuz 1922 günü Garp Cephesi Karargâhı olan Akşehir'de bir futbol müsabakasının düzenlendiği duyurulmuştu. Bu duyuruda "Cephe karargâhı futbol takımı ile Kolordular karması futbol takımları arasında 28 Temmuz'da Akşehir'de bir maç yapacakları" açıklanıyordu. Duyurunun devamında da Ordu ve Kolordu komutanları

---

[21] Konuyla ilgili olarak bkz. Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, 290. Basım, İstanbul 2006, s.577-578.; II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa plana karşı rezervliydi " hatta Bu taarruzda başarı ihtimali kumarda zar atmak gibidir" şeklinde bir ifadesinin olduğu belirtilir., Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.324.

[22] Özakman, *age.*, s.578.

[23] Konuyla ilgili bir çalışmada

"Cephe ve ordu komutanları meselesi bu şekilde halledildikten sonra, savaş planlarının görüşülmesine başlandı. Düşmanı kesin olarak ma'lüb etmek için, yapılacak olan taarruz gününün gizli tutulması düşünüldüğünden, 28 Temmuz 1922 tarihinde subaylar arasında bir futbol karşılaşması yapılmasına karar verildi.

Nureddin Paşa'nın da hazır bulunduğu bu futbol maçının bir maksadı da, bütün subayları bu maça davet ederek, bir araya getirip, umumî taarruz planını açıklamaktı." Bkz.Necati Fahri Taş, *Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, İstanbul 1997, s. 148.

ile yakın birliklerin bu maçı izlemek üzere Akşehir'e davet edildikleri belirtiliyordu[24].

Gerçekten de hemen Ordu kumandanları ile bazı kolordu kumandanları da bu maçı seyretmek üzere Akşehir'e davet edilmişlerdi. Gelen komutanlar arasında Ordu kumandanlarından Nureddin ve Yakup Şevki Paşalar ile Kolordu kumandanlarından Fahreddin Paşa, Miralay(Albay) İzzettin ve Kemalettin Sami Beyler bulunmaktaydı.

Maçın subaylar arasında ve özellikle Kolordular ile Garp Cephesi subayları arasında yapılması, kumandanların gelişini kamufle etmişti. Gerçekten de bütün üst düzeydeki kumandanlar maçı seyretmek bahanesiyle Akşehir'e gelmişler ve bu fazlaca dikkat çekmemişti.

Kolordular subayları ile Garp Cephesi subayları arasında yapılan bu maç Akşehir'de bulunan Garp Cephesi İstihkâm Birliği tarafından bir düzlüğün futbol sahası olarak tanzim edilmesiyle yapılan bir sahada yapılacaktı. Ayrıca sahada bilhassa kumandanların maçı izleyebilmeleri için iki sıradan oluşan bir de ahşap tribün yapılmıştı.

Bu arada düzenlenen futbol maçından önce Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa bir araya gelmişler ve taarruz planını komutanlarla görüşmeden önce tekrar ele alarak, üzerinde konuşmuşlardı. Özellikle bu üç kumandanın taarruz konusunda aynı görüş ve düşünceleri paylaşmaları bu şekilde mümkün olmuştu.

Bilahare komutanlar öğleden sonra maçın yapılacağı sahaya gelmeye başlamışlardı. Futbol sahasının kenarına yapılan ahşap tribünün ilk sırası, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Yakup Şevki Paşa, Nureddin Paşa ve Fahreddin Paşa'ya ayrılmıştı. Muhtemel ki burada bulunan paşaların birçoğu ilk defa bir futbol maçı izleyeceklerdi[25].

Maçı, Akşehir'de bulunan ordu birliklerinin çok sayıdaki subay ve askerleri izlemiştir. Ayrıca Akşehir halkı da yapılan bu maça büyük bir alaka göstermiştir. Gerçekten de kalabalık bir halk kitlesi maçı izlemek için Akşehir sahasına gelmiştir.

28 Temmuz 1922 günü yapılan bu futbol maçını başta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Birinci Ordu Kumandanı Yakub Şevki Paşa, İkinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Bey (General Asım Gündüz) ve bazı kolordu kumandanları izlemiştir.

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu futbol maçını büyük bir alaka ve memnuniyetle izlemiştir. Aynı alaka ve memnuniyetin diğer kumandanlarda da görüldüğünü, akınlara yapılan coşkulu tezahürat gös-

---

[24] Özakman, *age*., s. 579.
[25] Özakman, *age*.,s. 579.

termiştir. Hazırlanan tribünün ikinci sırasına ise Cephe Kurmay Başkanı Miralay Asım(Gündüz) Birinci Kolordu Kumandanı Miralay İzzettin Bey, Dördüncü Kolordu Kumandanı Miralay Kemalettin Sami Bey ile cephe, ordu ve kolorduların diğer üst rütbeli subayları oturmuşlardı.

Futbol sahasının zemini topraktı. Kalelerde ise file yoktu. Sahanın üç yanını ise genç subaylar, havacılar, doktorlar, astsubaylar, askerler, işçiler, şoförler ve bazı meraklı Akşehirliler çevirmişti. Hakem ve oyuncular uzun şortlar giymişlerdi.

Futbolcuların ayaklarında bot, yarım çizme ya da postal vardı. Tarafların biri kırmızı formalıydı. Öteki takımın oyuncuları da beyaz forma giymişlerdi. Kalecilerin dizlerinde sargı bezlerinden yapılmış dizlikler vardı.

Maçın başında cephe karargâhı subaylarından oluşan takımın oyuncuları ve kolordular karması diye adlandırılan takımın oyuncuları tribündeki komutanları ve bilahare de sahanın üç yanındaki seyircileri selamladılar. Bilahare başlayan maç çok zevkli geçmiş ve nihayetinde takımlar 2'şer gol atmışlardı. Yani maç 2-2 bitmişti. Yapılan maçtan futbolu bilenler kadar bilmeyenlerde büyük bir zevk almışlardı.

Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın seyrettiği bu ilk futbol maçı, Millî Mücadele açısından oldukça önemli olan, hayati bir toplantının kamuflesinde vesile olmuştur. Gerçekten de Başkumandan ve diğer üst rütbedeki ordu kumandanlarının futbol maçını seyre gidecekleri yolunda gazetelerde çıkan haberler, başta Yunanlılar olmak üzere İngilizlerin ve diğer İtilâf devletlerinin "Türklerin, daha bir süre taarruza girişmeyecekleri yolundaki" kanaatlerini daha da kuvvetlendirmiştir. Nitekim Amerika'nın eski Ankara Büyükelçisi olan General Sherrill "Gazi Mustafa Kemal" adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir:"...Bu *yoldaki haberler gazetelerde ön planda yer alıyor ve yayılıyordu. Bu söylentiler Türk ordusunun daha bir süre herhangi bir harekette bulunmayacağı kanaatini uyandırıyordu. Bilhassa Yunanlılar böyle düşünüyorlardı. Dünya basını da "kayıtsızlığa alışmış ve tefessüh etmeye(kokuşmaya) başlamış Türklerden ne beklenir* ki" diyordu..."[26]

Oysa futbol maçının yapıldığı günün gecesi yani 28/29 Temmuz gecesi Garp Cephesi Karargâhı'nda Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, I. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, II. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ve diğer üst rütbedeki subayların katıldığı bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantı bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda yapılmış ve toplantıya o başkanlık etmişti. Toplantının ana konusu "genel taarruz" olmuştu. Başkumandan, hazırlanan taarruz planı hakkında komutanlarıyla görüş alışverişinde bulunmuş, onların bu

---

[26] Cherles H.Sherrill, *Bir Elçiden Mustafa Kemal*, çev. Alp Ilgaz, Tercüman Yayınları, İstanbul. s.130.

konudaki fikirlerini almış, yaptıkları açıklamaları dinlemişti. Hazırlanan taarruz planı, II. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın bazı itirazlarına yol açtıysa da, umumiyetle kabul edilmiştir. Taarruz planı konusunda bilgilendirilen kumandanlara gereken talimat ve emirler verilerek toplantı nihayet bulmuştu [27].

Nitekim konuyla ilgili bir çalışmada *"Taarruz kararının Yakup Şevki Paşa'yla, Nureddin Paşa'ya da duyurulması için 28 Temmuz'da Akşehir'de bir futbol maçı düzenlendi. Böylece kesin kararın verildiği herkesten gizlenecekti. Akşehir'de bir araya gelen Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Yakup Şevki Paşa ile Nureddin Paşa'lar arasında taarruz hazırlıkları ihtiyaçları ve taarruz planları tartışıldı"* denilmektedir[28].rtesi gün Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşa' larla birlikte " taarruzun tarz ve teferruatını tespit" ettikten sonra 1 Ağustos'ta Akşehir'e gelmiş olan Millî Müdafaa Vekili Kazım(Özalp) Paşa ile de ilgili işler üzerinde görüşmüş ve gerekli direktifleri vermiştir[29]. Daha sonra Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa 4 Ağustos 1922 tarihinde taarruzla ilgili kararını hükümete duyurmuştur. Bunun üzerine hükümet meseleyi müzakere etmiş, tartışmış ve sonunda Başkumandanlığın taarruz kararına katılmıştır. Bu konuda alınan hükümet kararında şöyle denilmektedir. "*İcra Vekilleri Hey'eti, Başkumandanlığın taarruz kararına bütün avâkıbini dikkate almak suretiyle iştirak eder ve muvaffak olması için bütün varlığı ile çalışır.* "[30]

Sonuç

Sakarya zaferinden sonra düşmanın işgal etmiş olduğu vatan topraklarından atılması ve milletimizin kendi yurdunda hür ve müstakil bir şekilde yaşamasının yegâne çözümü yapılacak topyekûn bir taarruz harbi ile mümkün olabilecekti.

Sonucu kesin bir zafer olacak bu taarruz için bir yıl boyunca ordumuzun noksanları giderilmeye çalışılmıştır. Sakarya savaşı sürecinde imkânlarının büyük bir kısmını tüketmiş olan Türk ordusu yapılan çalışmalarla bu süreçte bir taarruz harbi yapabilecek duruma gelmişti.

---

27 Nutuk, s.454., Tansel, *age.*, s.153-154., Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi(Büyük Taarruz), s.233. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ali F'uat Cebesoy, s.47-49; Falih Rıfkı Atay, s.192., Lord Kinross, *Atatürk,Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Ayhan Tezel, İstanbul 1978, s.472-473

28 Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri, Atatürk* Araştırma Merkezi yay. , Ankara 2002, s.303-304.

29 Tansel, *age.*, s.154. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal Paşa*, c.II, II.Baskı, İstanbul, s.543.

30 Sherill,*age.*,s.148.

Bir taraftan ordumuzun noksanları tamamlanırken, diğer taraftan da Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Garp Cephesi kumandanı İsmet Paşa'nın bir araya gelerek, Genelkurmayca hazırlanan taarruz harbinin planları üzerinde çalışmalar yapmışlardır.

Bu kapsamda Garp Cephesi Komutanlığı Karargahı olan Akşehir'e Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın bir ziyaret yaptığını, bu ziyaretin amacının kamuoyunda yanlış aksettirilmesi için de Türk dostu İngiliz General'i olarak bilinen General Townshend'le Konya'da görüşme yapacağı duyurulmuş ve başkumandan Mustafa Kemal Paşa 23 Bilahare kamuoyuna duyurulduğu gibi Temmuz 1922'de Akşehir'e gelmişti. İngiliz Generali Townshend ile Konya'da yapılan görüşme sonrasında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tekrar Akşehir'e dönmüş ve taarruz planını ordun un üst düzey komutanları ile görüşerek kesinleştirmek ve yapılacak taarruzun tarihini belirlemek istemişti.

Tabii olarak bu komutanlar toplantısının dikkatleri çekmeden yapılabilmesi için de 28 Temmuz günü ordu birlikleri arasında bir futbol müsabakası düzenlendiği bildirilmişti. Kolordu ve Ordu kumandanları maçı izlemek için Akşehir'e davet edilmişti.

Sonuç olarak 28 Temmuz 1922'de Batı Cephesi Karargâhı olan Akşehir'de Kolordu subayları ile Garp Cephesi subayları arasında yapılan " futbol maçı" amacına ulaşmıştır. Çünkü bu maçı seyretmek bahanesiyle Akşehir'e gelen ordularımızın üst rütbedeki kumandanları bu sayede Büyük Taarruz konusunda bilgilendirilmişlerdir. Onların taarruz planı konusundaki görüşleri alınmış ve ordunun her an bir taarruz yapabileceği ifade edilmiş ve bunun içinde gereken hazırlıkların süratle tamamlanması istenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın ilk defa seyrettiği futbol maçı olaraktá ayrı bir önemi olan bu maç, hizmet ettiği askerî ve siyasî amacının yanısıra, bir maç süresiyle sınırlıda olsa orada bulunanlara hoşça vakit geçirmiştir.

KAYNAKÇA

Dergiler

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Kitaplar

ANILIR, Yaşar, *Akşehir Tarihi ve Turistik Eserleri,* Konya 1984.

ARTUÇ, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkumandanlık Meydan Muharebesi,* İstanbul 1986.

ATABEYOĞLU, Cem, *Atatürk ve Spor*, İstanbul 1981.

ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk, c.II,(1920-1927)*,Yay. Haz. Zeynep Korkmaz.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam, Mustafa Kemal Paşa,* c.II, II. Baskı, İstanbul.

ERİKAN, Celal *Kurtuluş Savaşı Tarihi,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

GÜNDÜZ, Asım, *Hatıralarım*, İstanbul 1973.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi(Mondros'tan Mudanya'ya kadar),* TTK Yayını, Ankara 1970,

İSMET, *Defterler,(1919-1973),* I. Cilt, Yay. Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008,

KİNROSS, Lord, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* Ayhan Tezel, İstanbul 1978.

KOÇ, Mehmet, *Atatürk Akşehir'de,* Akşehir Matbaası, Akşehir 2015.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir (Tarihî-Turistik Kılavuz),* İstanbul 1945.

ÖNDER, Mehmet "Akşehir'de Garp cephesi Karargâhı ve Büyük Taarruz Kararı", *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan,* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk Konya'da,* Ankara 1989.

ÖZAKMAN, Turgut, *Şu Çılgın Türkler*, 290. Basım, İstanbul 2006,

ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele I(1919-1922),* 2.Baskı, Ankara 1985.

SHERRILL, Cherles H. *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal,* çev. Alp Ilgaz, Tercüman Yayınları, İstanbul,

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.IV*, Ankara 1978

TAŞ, Necati Fahri, *Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler, İstanbul* 1997.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, c.II, 6 ncı kısım, 2 nci Kitap(Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922), Ankara 1995.

Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi, c.IV,1 nci Ks., Ankara 1984.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Türk kamuoyunda Büyük Taarruz,* Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012.

YAVUZ, Ahmet *Başkomutan-Emsalsiz Lider*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021.

YEL, Selma *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri,* Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2002,

Makale ve Tebliğler

AKANDERE, Osman, "Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler", *Atatürk ve Konya*" Konya 1997

AKANDERE, Osman "*Atatürk'ün Konya'yı İkinci Defa Teşrifleri*". *Konya Şeref Günü Konuşması*, Konya 1997.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ YAZAR PAUL HERİGAUT'UN RUS ATEŞİ ROMANINDA MÜTAREKE DÖNEMİ İSTANBUL'U

Doç. Dr. Recep BÜYÜKTOLU
Orcid No: 0000-0001-6140-7398
Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: recepbuyuktolu@hotmail.com

Dr. Mehmet Şah ÖZCAN
Orcid No: 0000-0002-1445-0155
Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta mehmetsahozcan@gmail.com

Prof. Dr. İsmet ÜZEN
Orcid No: 0000-0002-6605-7267
Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta ismetuzen@gmail.com

Giriş

İstanbul sahip olduğu coğrafi, siyasi, dini ve ekonomik koşullar nedeniyle tarihin her döneminde insanlar için cazibe merkezi olmuştur. Dolayısıyla sürekli istilalara, saldırılara ve göçlere maruz kalmıştır. Uzun yıllar Bizans İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan şehir, 1453 yılında Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir. Toprakları üç kıtaya yayılmış ve farklı etnik ve dini toplulukları bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti'ne de başkentlik yapan İstanbul, cazibe merkezi olma özelliğini sürdürmüş ve sürekli göç almıştır. Bu göçler devletin son yıllarına kadar iç göç mahiyetinde olmuş, ülkenin farklı bölgelerinden insanlar farklı gerekçelerle İstanbul'a gelip, yerleşmiştir. Ancak devletin dağılmaya başlaması üzerine şehir bu defa kaybedilen topraklardan yapılan dış göçlere maruz kalmıştır. Şüphesiz bu göçlerin en trajiği milyonlarca Müslümanın Balkan Savaşları sonucunda kaybedilen topraklardan başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarına

yaptıkları göçtür.[1] Göç esnasında İstanbul'a Türk ve diğer Müslüman toplulukların yanı sıra Gayri Müslimlerden de gelenler olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletleri bloğunda katılan Osmanlı Devleti, Galiçya'dan Kafkasya'ya, Çanakkale'den Irak'a, Filistin'den Yemen'e kadar birçok cephede savaşmış ve askeri, sosyal ve ekonomik açıdan oldukça yıpranmıştır. Müttefiki Bulgaristan'ın 28 Eylül 1918 tarihinde savaştan çekilmesi üzerine Almanya ile kara bağlantısı kopan ve askeri yardım alma imkânı kalmayan Osmanlı Devleti, savaşı daha fazla sürdürememiş ve teslim olmak zorunda kalmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması; Osmanlı topraklarını işgale açık hale getirmiş ve İtilaf Devletleri, özellikle Antlaşma'nın 7. maddesine dayanarak 3 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul vilayetinden başlayarak Osmanlı topraklarını işgale girişmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un işgale uğramaması düşünülemezdi. İngiliz Amiral Calthorpe komutasındaki, aralarında Yunan Averof zırhlısının da olduğu 73 adet gemiden oluşan, İtilaf donanmasının 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul önlerine demirlemesiyle şehir fiilen işgal altına girmiştir. Birkaç gün içerisinde gemi sayısı 167'yi bulmuştur.[2] Şehri işgal eden İtilaf güçleri 8 Aralık 1918'de askeri bir yönetim kurarak liman, tramvay, savunma, polis ve jandarma hizmetlerini sıkı denetim altına almışlardır.[3] Yaklaşık 17 ay sonra, 16 Mart 1920 tarihinde resmi bir nitelik kazanan işgal[4], Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolorduya bağlı birliklerin 4 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'a girmesiyle sona ermiştir.[5]

İşgal yıllarında İstanbul'un nüfus 1.200.000 dolaylarındadır. Bunun yarısını Müslümanlar, 400.000'e yakınını Rumlar, 120.000'e yakınını Ermeniler, 45.000'ini Yahudiler oluşturmaktadır. Ayrıca yabancılar ve Levantenler de vardır.[6] Ancak İstanbul nüfusu oldukça hareketlidir. Bir taraftan

---

[1] Balkanlardan yapılan bu göç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi:** Göç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

[2] Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 8-9.

[3] Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 4, 8.

[4] Cevdet Küçük, "Milli Mücadele", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, İstanbul, 2005, s. 78; Temel, a.g.e., s. 7.

[5] Hüseyin Hüsnü Erkilet, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!", **Yakın Tarihimiz**, Cilt: 3, Sayı: 32, 1962, s. 163; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt:1, Ankara, 2009, s. 188.

[6] Mete Tunçay, "Mütareke İstanbul'u (1918-1923)", **Büyük İstanbul Tarihi: Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, Cilt: 2, İstanbul, 2016, s. 242.

insanlar İstanbul'dan ayrılarak, işgal altında olmayan Anadolu şehirlerine göç ederken, diğer yandan da çok sayıda insan gelerek, şehre sığınmıştır. Bu dönemde İstanbul'u en çok etkileyen göç dalgası ise Bolşevik İhtilali'nden kaçarak gelen ve sayıları yaklaşık 200.000 civarında olan Rus mülteciler olmuştur.[7]

Rusya'da 1917 yılında yaşanan Bolşevik Devrimi'nin ardından İstanbul'a Rus mülteci akını yaşanmıştır. En yoğun göç dalgası, Çarlık düzenini temsil eden Beyaz Ordu'nun önde gelen liderlerinden Amiral Wrangel'in yenilmesi ve 1920 yılında İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşmiştir.[8] Pek çok problemle karşı karşıya olan İstanbul'un yaşam koşulları Rus mültecilerinde gelmesiyle birlikte daha da ağırlaşmış, şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İşsizlik, alkol ve uyuşturucu kullanımı, kumar, şans oyunları ve fuhuş gibi sosyal sorunlar artarken, zührevi hastalıklar başta olmak üzere birçok bulaşıcı hastalık da yaygınlaşmıştır.[9]

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında birçok kent hem maddi hem de manevi yıkıma uğramıştı. İstanbul, savaş sırasında saldırıya uğramamış, fiziksel bir yıkıma maruz kalmamış olsa da hem savaş sırasında hem de işgal yıllarında büyük bir toplumsal çöküntü yaşamıştı. 13 Kasım 1918 tarihinden 4 Ekim 1923 tarihine kadar devam eden esaret döneminde İstanbul halkı İtilaf Devletleri ve onların gizli polis teşkilatlarının yaptıkları zulümlere maruz kalmış, büyük sıkıntılar ve acılar çekmiştir. İstanbul'un yaşadığı bu dönem pek çok yerli ve yabancı yazarın eserine konu olmuştu. Bunlardan biri de Fransız yazar Paul Herigaut'un kaleme aldığı Rus Ateşi adlı eserdir. Herigaut, Rus mültecilerin İstanbul'daki yaşamlarını irdelediği eserinde İstanbul'un işgal yıllarına dair pek çok önemli bilgi ve tespite yer vermektedir. Bir Fransız genci ile bir Rus güzelin aşkı merkeze alınarak İstanbul halkının yaşamı, yaşadıkları sorunlar anlatılmaktadır.

Bu tebliğde, İstanbul'un mütareke yıllarında yaşadığı değişim ve Milli Mücadele hareketinin İstanbul'daki yansımaları, Paul Herigaut'un Rus Ateşi adlı romanı çerçevesinden değerlendirilecektir.

---

[7] Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 6, s. 1.

[8] Temel, a.g.e., s. 1; 1917 Bolşevik Devrimi'nden itibaren bir takım Rus soyluları ve varlıklıları İstanbul'a sığınmaya başlamışlardı. Çarlık yanlısı ordular, Kızılordu karşısında yenilgiye uğrayınca, İstanbul'a büyük sayılarda sığınmacı akını oldu. Bunlara "*kızıl karşıtı*" anlamında "*Beyaz Rus*" denildi. Bu terimin başkenti Minsk olan Belarus ile ilgisi yoktur. Beyaz Ruslar geçici olarak İstanbul'dan başka Gelibolu ve Kuzey Ege adalarına da yerleştirildiler. Tunçay, a.g.m., s. 242.

[9] Temel, a.g.e., s. 1.

Paul Herigaut'un Rus Ateşi Adlı Romanın Gerçeklik Olgusu

Fransız yazar Paul Herigaut'un Rus Ateşi adlı romanının mekân ve zaman kurgusu, Türk tarihinin en acıklı bir devrine, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği döneme dayanmaktadır. Eserin kahramanları Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapan Fransız Piyer ile Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya'dan kaçarak İstanbul'a gelen Rus güzel Luba'dır. Piyer ve Luba arasında yaşanan bir aşkı merkeze alan romanda Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen İstanbul'un psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına dair pek çok bilgi yer almaktadır. Aynı zamanda İstanbul halkının Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya bakış açısına dair bilgilere de yer verilmiştir.

Şehrin işgal altında kaldığı yıllarda İstanbul'da yaşadığı anlaşılan Paul Herigaut'un[10] ne zaman ve nerede kaleme aldığı bilinmeyen ancak İstanbul'da yaşanmış olaylara dayanan Rus Ateşi adlı eseri ilk olarak Paris'te ayda bir yayımlanan Euvres Libres dergisinde yayımlanmış, daha sonra kitap olarak basılmıştır. Romanın Türkçe çevirisi ilk olarak Servet-i Fünün dergisinde neşredilmiştir. Kitap olarak ise Ahmed İhsan[11] tarafından 1927 yılında eski harflerle "*Rus Ateşi: İstanbul'un İşgali Zamanındaki Zulüm*" başlığıyla, 1931 yılında da yeni harflerle "*Bir Haraşo: İstanbul'un İşgal Zamanında Bir Siyasi Facia*" başlığıyla yayımlanmıştır.[12]

Romanı Türkçe 'ye tercüme eden Ahmed İhsan; "*İşgal zamanındaki İngiliz polis teşkilatının İstanbul'da yaptığı zulümleri yakından gören Fransız muharriri 'Paul Herigaut'un yalnız isimleri değiştirilmiş olarak yazdığı hakiki roman*" cümlesiyle eserin hayali olmadığını, yaşanmış gerçek olaylara da-

---

[10] Yazar Paul Herigaut ile ilgili herhangi bir biyografik bilgiye ulaşılamamıştır. Paul Herigaut adı rumuz olarak kullanılmış olabilir.

[11] Kastamonu vilayetini Taşköprü kazasına kayıtlıdır. Memur olan babasının görevi dolayısıyla 1868 yılında Erzurum'da doğmuştur. Soyadı Kanunu'nun ardından Tokgöz soyadını almıştır. 1880 yılında Şam Askeri Rüştiyesi'ni ardından da Üsküdar Askeri İdadisi'ni bitirmiştir. 1886 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuş ve Hariciye Tercüme Kaleminde memurluğa başlamıştır. 1887 yılında ise Tophane Müşirliğinde görev almıştır. Okul yıllarında öğrenmeye başladığı Fransızcasını aldığı derslerle ilerletmiş ve ilk çevirisini Mülkiye Mektebi'nde öğrenci iken ER. Enol'un "*L. Judici'den Bir Serseri*" adlı eserle yapmıştır. 1890 yılında Jules Verne'nin "*Seksen Günde Devri Alem*" isimli eserini Türkçe'ye kazandırmıştır. 1891 yılında memuriyetten ayrılarak Avrupa'ya gerçekleştirdiği bir seyahatin ardından ilk çinkografi ve klişehaneye sahip Türk matbaasını kurmuştur. 63 eseri Türkçe'ye kazandıran Ahmet İhsan Bey, bunlardan 49'unu kendi matbaasında basmıştır. 1910 yılında ilk "Maarif Nişanı" Ahmet İhsan Bey'e verilmiştir. Soyadı Kanunu'nun ardından "Tokgöz" soyadını alan Ahmet İhsan Bey, 4., 5. ve 6. Dönem TBMM'de Ordu Milletvekili olarak yer almıştır. 29 Aralık 1942 tarihinde vefat etmiştir. Ziyad Ebuzziya, "Ahmet İhsan Tokgöz, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 94-95

[12] Zafer Toprak, "Mütareke İstanbul'unda Rus Avretler 1920-1923", **Haraşolar Dergisi**, Sayı: 1, İstanbul, 1992, s. 72.

yandığını belirtmektedir. Sadece kahramanların isimleri değiştirilmiştir. Ayrıca yaşananların "*İtilaf Devletlerinin ve onların gizli polislerinin İstanbul'da yaptıkları melanetleri, kullandıkları vasıtaları yakından görmüş bir nazarla tasvir*" edildiği belirtilmiştir. Bu bilgiler yazarının İstanbul'da bulunduğu dönemde gördükleri, duydukları ve yaşadıklarının romanın yazımında etkili olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla tarihi bir süreci olduğu gibi aktaran tarihi bir belge olmamakla birlikte yazarın yaşananların canlı tanığı olması, eserin ise dönemin koşullarını ortaya koyması ve İstanbul'un sosyal, kültürel ve ekonomik yönünün anlaşılmasına katkı sağlaması, Rus Ateşi adlı romanı dikkate değer kılmaktadır.

İstanbul'un Sosyo-Ekonomik Durumu ve Rus Mülteciler

İstanbul'un farklı etnik ve dini grupları bir arada barındıran yapısını Rus Ateşi adlı romanın sayfalarında görmek mümkündür. Türklerin yanı sıra Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin de yaşadığı şehirde Rus mültecileri, Avrupalı devletlerle birlikte Japonya ve Amerika sefaret görevlilerini, Fransız ordusunda görev yapan Senegalli sömürge askerlerini, Danimarkalı cambazları, iş amacıyla gelmiş olan Belçikalı mühendisleri, Çinliler gibi pek çok farklı ülkelerden ve ırklardan insanlar ile İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgal güçlerini de görmek mümkündür. Dolayısıyla İstanbul Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, İspanyolca, Rusça, Japonca gibi dillerin konuşulduğu bir şehir görünümündedir. Maskeli baloların düzenlendiği canlı bir gece hayatının olduğu İstanbul'da bu dönemde İstanbul'un Beyoğlu, Galata ve Taksim gibi semtler eğlence ve gece hayatının, fuhuş ve kumarın merkezi haline gelmiş, başta zührevi hastalıklar olmak üzere şehirde zatürre ve veba gibi hastalıklar yaygınlaşmıştır. Buralarda para kazanmak için farklı ülkelerden gelmiş sanatçıları ve diğerlerini de bulmak mümkündür.

> "*Beyoğlu'nun Kafe Konser ismi altındaki mahalleleri ve eğlence yerleri çok adi şeylerdir. Oralarda Romanyalı sedası bozuk aktörler, Fransa'dan dökülmüş kötü şantözler, garip şiveli Danimarkalılar, Japonya'dan gelme cambazlar... Fakat hepsi başka yerlerde zor geçer mahluklardır.*"[13]

Beyoğlu'nun dik yokuşundaki dükkanlarının camekanlarında Ortodoks Rumların yılbaşına mahsus çörekleri vardır. Çöreklerin haricinde camekânlar Yugoslavya'dan, İtalya'dan gelme kamelot eşya doludur. Bu-

[13] Paul Herigaut, Rus Ateşi, Çev. Ahmet İhsan, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1926, s. I-3. Roman üç bölümden oluşmakta ve her bölüm sayfa numaraları baştan başlamaktadır. Bu nedenle dipnotlarda sayfa numaraları I- 1, II-1 ve III-1 ile başlamakta ve öyle devam etmektedir.

rada bulunan lokantalı birahanelerden bazılarında yemekler meydandadır. Şiş veya döner kebap servis edilen bu yerlerde müşteriler masalarında yemeğin yanında rakı içerlerdi[14]. Beyoğlu'ndan Galata'ya giden yol üzerinde;

> *"Caddenin merdivenli kaldırımında İstanbul'u işgal eden ordulara mensup İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri toplanmışlar; cumartesi akşamı iznini geçiriyorlar! Evlerin kapıları önünde zayıf, kansız veremliye benzer, suratları müthiş boyalı kötü kızlar dizilmiş bu askerleri bekliyor, çağırıyor. İçlerinde kart, şişman, iri cüsseli karılar da var. İriler askerlerin önüne geçiyor evvela büyük diye rica ediyor; sonra muvafakat etmeyenlere kaba küfürler savuruyor. Ara sıra ecnebi askerlerden bir tanesi takımından ayrılıyor, kapana tutulmuş gibi evlerden birisinin karanlık kapısından içeri dalıyor!"*[15]

İstanbul'un kültür hayatına dair, sinema ve tiyatroları hakkında da bilgilere rastlamak mümkündür. Yazar bunların varlığı ve kalitesi hakkında şu bilgileri aktarmıştır: "*Sinemalar dünyayı devretmiş, aşınmış filmleri gösterir; bu filmleri arka arkaya mütemadiyen işletirler... Bu filmlerin çoğu muhtelif memleketlerde yapılmış olduğu halde ekseriya Fransa'dan gelmiş diye ilan edilir... Sinemaların orkestraları fena değildir... Tiyatro yok gibidir.*"[16]

Rus mülteciler şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına önemli etkiler yapmışlardır. Gelenler yanlarında getirdikleri başta mücevherat olmak üzere değerli şeyleri piyasaya sürerek İstanbul'un ticari hayatına canlılık getirmişlerdir. Rusların gelişinden sonra İstanbul'un gece hayatında önemli bir değişim yaşanmıştır. Rus kadınlar bu gece hayatının merkezinde yer alırken Çarlık dönemi Rus ordusunun askerleri de bu hayatta farklı görevler üstlenmişlerdir. Fuhuş sektörü kontrolden çıkmış, sokaklara taşmıştır. Yazar yaşanan değişimi ve bazı mülteci ailelerin yeni hayatını şu cümlelerle ortaya koymuştur:

> *"İşte Moskoflar gelip, lokanta, konser, bar, kabare ve kumarhane açınca Beyoğlu'nun bir eksiğini tamamlamış oldular. Ekserisi Yahudi Moskoflar tarafından çok zeka ile idare olunan bu yerlerde Ruslara mahsus olan müteşebbis gece hayatını ve eğlencesini bulmak kabildir. İstanbul'a Vrangel ordusuyla gelmiş Moskof kadınları garsonluk ediyordu... Ekseriya zabit rütbesinde olan koçlar lokanta ve barlarda kapıcı, barcı, kumar memuru, piyanist vazifelerini görürler fakat zevcelerinin bulundukları yerlerde çalışmazlar, kadınları kendilerinden uzak ve serbest bırakırlar;*

[14] Herigaut, a.g.e., s. I-1.
[15] Herigaut, a.g.e., s. I-8.
[16] Herigaut, a.g.e., s. I-3.

sabahın saat ikisinden sonra her koca karısını diğer barın kapısında bekler; beraberce evlerine giderler."[17]

Romanda İstanbul'un değişin bu yeni eğlence anlayışının ve gece hayatının aksine bunlardan uzak duran ve geleneksel yaşantısını sürdüren insanların var olduğunu; "*Vakıa İstanbul erken yatar; sokakta birkaç bekçi... iri sopalarıyla kaldırımlara vuruyorlardı.*[18] cümleleriyle görmek mümkündür.

Rus mültecilerin gelmesinden sonra değişim sadece gece hayatıyla sınırlı kalmamıştır. İstanbul'da sevdaların adresi olan muhallebicilerin yerini pastaneler alırken, geçim sıkıntısı içerisinde olan bazı Rus mülteciler zengin ailelerle yakınlaşmışlardır. Bu durum aile hayatında sorunlara yol açarken genel anlamda da ahlaki yönden bir kırılma yaşanmıştır.[19] Fuhşun ve buna bağlı olarak zührevi hastalıkların yaygınlaştığı bu dönemde yaşanan değişim İstanbul Boğazı'ndaki tekneleri bile etkilenmiştir. "*Boğaziçi'nin kayıkları bile değişmiştir. Eski muharrirlerin tasvir ettikleri o ince, narin, zarif iki üç çifte Boğaziçi kayıklarının şimdi yalnız ismi kalmıştır. Adi sandallara, balıkçı sandallarına bile kayık derler.*"[20]

İstanbul'a gelen Rus mültecilerden bazıları için burası Avrupa'ya gitmek için bir geçiş noktasıdır. Mülteci akını sırasında Avrupalıların Rus mülteciler hakkında ne düşündükleri ve Rus mültecilerin geçiş için yaşadıkları sıkıntılara dair romanda şu bilgiler verilmektedir:

> *"Avrupa'nın bütün devletleri, yine Avrupa'nın teşvikiyle felakete uğrayıp memleketlerinden kaçan bu sefilleri kendi hudutları dahiline kabul etmemek için tedbirler ittihat etmiş idi. Moskoflar Berlin'e bile gitmekte zorluk görüyorlardı. Bazı memleketler bunların transit halinde geçmesine de müsaade etmiyor ve herkes biliyordu ki her tarafta, İstanbul'da olduğu gibi bir çok Moskof açlıktan helak oluyor idi! Bazı Moskof ailelerin Avrupa'ya gidebildikleri İstanbul'da görülmüş idi; bu da ancak bir şekilde oluyor idi; kadın müteneffiz bir ecnebinin metresi olur; o ecnebi güç bela kadının seyahat müsaadesini alır ve kocasını arkalarında damızlık gibi taşırlardı."*[21]

Romana göre Beyoğlu ile Galata arasındaki bölge aynı zamanda önemli bir alış veriş noktasıdır. Sebze ve meyveden kıyafetlere, antika eşyalardan halı ve kilimlere kadar pek çok ürünü burada bulmak mümkündür. Beyoğlu'ndan Galata'ya giden yol üzerinde;

---

17 Herigaut, a.g.e., s. I-3.
18 Herigaut, a.g.e., s. I-8.
19 Toprak, a.g.m., s. 78.
20 Herigaut, a.g.e., s. I-10.
21 Herigaut, a.g.e., s. I-3.

"sokakta sergiler kurulu, envai meyveler, muz, portakal, elma, armut ve daha türlüleri renkli kağıtlar üzerinde dizili. Bunların üzerine asılmış abajursuz elektrik lambaları meyvelere, altındaki kağıtlara tatlı ışıklar dağıtıyor. Daha ileride, gümüş gibi parlak, balıkların kayıp kırmızı ağızları ve akan keskin kan renkleri görülüyor. Sonra her neviden sebzeler ve üç ayaklı şark masaları üzerinde türlü türlü helvalar, cevizli tatlılar..."[22]

Ancak yazar buralarda yapılacak alış veriş konusunda özellikle esnafa dikkat edilmesi gerektiği, bunların yalancı ve güvenilmez olduğu konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu esnafların Müslüman olmaması dikkat çekmektedir. Ayrıca Şark dokumalarına güzelliğine vurgu yapmakta ve bunların birer sanat eseri olduğuna dair şu cümlelere yer verilmiştir:

"Bu nevi mağazaların sahipleri hep ihtiyar Yahudilerdir, insafsızdırlar. Yerden temennalar, iltifatlar savururlar, sonra müşteriyi dükkanın içerisine çekip kahve ve sigara ikram ederler, çeşit çeşit kumaşlar, tesbihler, antikalar, nargile, çubuklar... meydana çıkar. Daha sonra hileli Buhara halıları, yamasını sizin göremeyeceğiniz seccadeleri yahut daha acemi iseniz Almanya'da Dresdenden yeni gelmiş sahte Şirvan halıları yere serilir. Bu ışıklar altında ara sıra hakiki bir parça bulursunuz. /Koca Şark! İstanbul'dan ta İran'ın Afgan'ın içlerine kadar daima şiir gibi halılar ve seccadeler işler, bunlar zengin, ahenkli, sade ve ziynetlidir. O memleketlerin lahuti elleri ve hakikaten sanatkar doğan ve sanatkar olduğunun farkında olmayan mahlukları bu bed'i eserleri daima meydana getirir. Onlar şairdir. Şiirlerini okuyacak yerde işler. Müştaklarının ayakları altına serer!"/Bütün bu nefis eserler fiyatları müşterisine göre değişir... Pazarlık uzun sürer. Dükkancı garip teklifler eder; efendim siz alınız, şayet hoşunuza gitmezse sonra bir başkasıyla değiştiririz der! Nihayet fiyat tekrar eder; ihtiyar Yahudi sizi dükkanın kapısına kadar getirir ve zarar ettim, siftah olsun diye veriyorum diye yeminler savurur..."[23]

Romanda Taksim ile Tatavla[24] semtlerinden de bahsedilmekte ve bu semtlerin ticari canlılığına ve eğlence hayatına dair bilgiler verilmektedir.

---

22 Herigaut, a.g.e., s. I-8.

23 Herigaut, a.g.e., s. I-10, 11.

24 Kiraz ağaçlarının bolluğundan dolayı Kerasahori (Kirazlıköy) olan semtin adı 1200'lü yıllarda Bizanslıların verdiği ticaret imtiyazları sonrasında Cenevizlilerin Galata'ya yerleşmesiyle değişmiştir. Cenevizli tüccarların atları için kurulan tavlalar (ahır) nedeniyle semtin ismi Yunanca'da çoğul eki 'ta'nın eklenmesiyle Tatavla olmuştur. 1927 yılında çıkartılan bir kanunla İstanbul'daki Türkçe olmayan mahalle ve semt isimleri değiştirilirken, 1929 yılında Tatavla'nın adı da Kurtuluş olarak değiştirilmiştir. https://www.indyturk.com/node/377646/istanbul-semtleri-tatavladan-kurtuluşa-nerede-o-karnavallar. (Erişim:08.05.2022).

Ayrıca buralardaki eğlence ile Fransa'daki panayırlar arasında karşılaştırma yapılmıştır.

> *"Sokaklarda yaymacılar, ayak satıcıları her lisanda bağırıyor, her maldan satıyor, her kayalıkta geziyordu. Mesale saat kordunu, baklava veya helva, kav çakmak, kartpostal, muayyen resimler, ayı ve yılan gezdiriciler, sigara ağızlıkları, kurdele şerit, havlu ve mendil, askı ve potin bağı hep bir arada sokak üzerinde gezdiriliyor ve satılıyordu. Bir takım Moskof zabitleri sokaklarda tombala ve rulet kurmuşlar, serbest kumar oynatıyorlar. Bu kumarlar hep hileli, lastik top sahibinin arzusuna göre falan veya filan numeronun deliğine düşüyor. Bunu da masanın bir kenarına biraz basmak ile temin ediyor. Bazı safdiller orada beş on dakikada on lira kaybetmekte hiç zahmet çekmiyorlar. Türkler oyuna pek düşkün, kumar masalarının etrafına doluyorlar; daha ileride yine sokak üzerinde cambazlar, hokkabazlar, kuklalar her lisandan oyun oynuyorlar, Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, İspanyolca birbirine karışık söyleniyor, bir gürültüdür gidiyor; meydanın bir başka tarafında iki üç tur yapmak üzere kiralık motorsikletler sonra kiralık atlar ... Hülasa Taksim ve Tatavla civarındaki sokaklarda benzin, çamur, ter, kebab ve börek kokusu birbirine karışmıştır. Hepsi Fransa'nın panayırlarına benziyorlar ama aradaki fark panayırlarda halkın eğlenip gülmesi, burada Babil kölesi halk gibi her lisandan bağırmasıydı."*[25]

İstanbul'a gelen Rus mültecilerin sadece eğlence ve aile hayatına etki etmedikleri, İstanbul'un ticari hayatında da etkilerinin görüldüğü belirtilmiştir. *Kürkçü dükkanlarında Anadolu'nun dağlarından gelme tilki ve kurt postları arasında muhacir Moskoflardan alınma kıymetli kürkler görülüyordu*" [26] ifadesiyle kürk sektörüne yer yer verilmiştir.

Romanda Türk kültürüne, Türk kıyafetlerine duyulan ilgiden ve Rus mültecilerin gelmesinin ardından İstanbul'un bu yeni yaşam tarzından ve gece hayatından Türkleri de etkilendiğine dair bilgilere rastlamak mümkündür.[27] Eserde yazarın İstanbul halkıyla ilgili bazı görüşlerine de yer verilmiştir. Paul Herigaut'un muhtemelen İstanbul'da bulunduğu dönemde Türklerle kurduğu yakın ilişkiler ve duyduğu sevgi nedeniyle Türklere karşı yaklaşımı oldukça olumludur. Ancak aynı şeyi levantenler[28] ve ikiyüzlü

---

[25] Herigaut, a.g.e., s. II-4.
[26] Herigaut, a.g.e., s. II-1.
[27] Herigaut, a.g.e., s. I-11.
[28] İstanbul, İzmir ve Selânik'te eskiden beri, Sayda, Trablusşam, Halep gibi şehirlerde Osmanlı devrinde yerleşen tüccar, zanaatçı İtalyanlar vardı. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İtalya ve Batı Avrupa'dan iş arayan çeşitli kavimlerden insanlar da buralara göç etti. Büyük liman kentlerinde yoğun olarak yaşayan ve ticaretle uğraşan bu Hıristiyanlardır. İlber Ortaylı, "Millet", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 30, İstanbul, 2005, s. 68.

olarak belirttiği Rumlar için söylemek mümkün değildir. Eserin genelinde Türklerle ilgili belirgin bir pozitif görüş hâkimdir. Türkler dürüst, çalışkan, sade yaşantılı ve ahlaklı kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yunan ordusunun Trakya üzerinden İstanbul'a gelmesini engellemek amacıyla kurulan İtilaf karargâhındaki Rum kadınlar ile karargaha yakın bir köydeki bir Türk kızı ile ilgili bilgiler aktarılmıştır.

> *"Yanımızdaki büyük barakalardan bir tanesi umumhane olmuş idi; orada on kadar Galata'dan toplama uzun boylu sürmeli Rum fahişeler askerleri memnun etmek için gece gündüz çalışıyorlardı... Köy haricinde; uzakta bir evceğiz vardı. Askerler oradan yumurta alıyorlardı ...Evde genç bir Türk kızı yumurta ve süt satıyordu. Kız Türkçeden başka bir lisan bilmiyordu. Müteakit bir zabitin kızı olan bu genç Türk, ineğe bakıyor; süt satıyor; babasına ve anasına yardım ediyormuş. Kız son derece terbiyeli ve çalışkan idi."*[29]

Rumların kabalığına dair ise; "*Beyoğlu'nun Rumları ellerindeki pastırma ve sucuk ve et yemeği yiyerek sinemaya dolar, para verdim ve daha iyi anlayayım diye aynı filmi birkaç defa seyrederdi.*"[30] ifadesi yer almaktadır.

Kadir Gecesi için Ayasofya Camisi'nde Müslüman ahalinin düzenlediği programdan söz ederken Rumların kutsala saygılarının olmadığına dair şu bilgileri vermiştir: "*O gece Ayasofya'ya dahiliye kartı çok zor alınıyordu çünkü Rumların hamı girip, kepazelik çıkarmasından korkuluyordu.*" [31]

İşgalin ardından yeni durumdan sadece Türklerin zarar gördüğüne vurgu yapılmıştır. "*Fransız zaitleri bile başka Moskof kadınları, Rum ve Ermeni fahişeleri ile kol kola gezmiyorlar mı? Onlara bir şey oluyor mu? Piyer işgal zamanında İstanbul da yalnız zavallı Türklerin iz'aç*[32] *idildiğini görmüş ve işgale mensub olanlara dokunulmadığını öğrenmiş idi.*" [33]

İstanbul'a gelen Rus mültecilerin yaşadıkları zorluklardan söz edilmiştir. Herigaut'a gore bu mültecilerden bazıları İngilizler ve Rumlar tarafından istismar edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Rus muhacirlerden bazıları zor koşullar altın yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Bunlardan genç ve güzel olan kadınlardan bazıları İngilizler tarafından sadece Türklere karşı değil, İstanbul'daki diğer devletlerin resmi görevlilerine karşı casus olarak kullanılmak istenmişti. Bazıları da ihtiyar Rum zenginlerinin fahişesi olmak zorunda kalmışlardı.[34]

---

29 Herigaut, a.g.e., s. III-5.
30 Herigaut, a.g.e., s. I-3.
31 Herigaut, a.g.e., s. II-2.
32 Bunaltmak, tedirgin etmek, baş ağrıtmaktır.
33 Herigaut, a.g.e., s. II-8.
34 Herigaut, a.g.e., s. II-11.

Fransızların Bizans Politikası ve Avrupalıların Türkiye Bakış Açıları

Romanın birçok yerinde Türklere haksızlık yapıldığına, Batı'nın Türklere ön yargı ile yaklaştığına ve gerçekte Türkleri tanımadığına dair bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca İngiltere ve İtalya'nın izlediği işgal politikalarına dair çok açık hükümler bulunmamakla birlikte Fransa'nın Yunanlılardan yana bir tavır içerisinde olduğu bilgisi vardır. Paris Sorbon Üniversitesinden bir bilim insanı üncülüğünde İstanbul'da bir Bizans Enstitüsü kurmaya çalıştıklarından söz edilmektedir.

"*Fransızlar yeni gelen mütehassısı Türk müzesine muavin kabul ettirmek istiyorlardı. Eski Bizans tarihiyle hatıralarını Türkiye'de ihyaya çalışıyorlardı...*" Ancak Fransızların bu çalışmaları işe yaramamıştı. Fransızların bu çabalarına karşın Türkler bu konuda tavize yanaşmama konusunda oldukça kararlıdır. İstanbul Hükümeti, Bizans'a ait konuları dinlemek bile istememekteydi. Üstelik son zamanlarda bütün İstanbul, Ankara ile aynı hissiyatta birleşmişti ve "*Ankara ise Bizans'ı değil, Bizans rüzgarını okşayan Avrupalıları bile yan gözle görüyordu.*"

Avrupalılar Türkleri hiç tanımıyorlardı. Cemiyet-i Akvam teşkilatı Romanyalı bir üyenin hazırladığı taslağı kabul edip, Türkiye'deki haremleri teftiş etmesi için bir görevliyi gönderme teşebbüsünde bulunmuştu.[35]

Romanda işgal güçlerinin bazı durumlarda görüş ayrılığı içerisine düştüklerine de yer verilmiştir. Örneğin İzmir zaferi karşısında Yunanlılar, yaşanan yenilgiyi unutturmak amacıyla Edirne üzerinden İstanbul'a yürümek istemişlerdir. Bu durumdan rahatsız olan Fransa hemen Trakya'ya asker sevk etmeye karar vermiştir. Kendi işgali altında olması gereken yerlere Yunan askerlerinin girmesi üzerine donamasına Atina önlerine gitmesi emrini vermiştir.[36] Diğer müttefik kuvvetleriyle birlikte Fransa, Yunan ordusunun karadan İstanbul'a ulaşmasını engellemek için Ayastefanos'ta karargah kurmuşlardı.[37]

Eserde yaşanan göçler ve bunun sorumluları hakkında da tespitler karşımıza çıkmaktadır. Türk ordusunun Batı Anadolu'da kazandığı başarıların ardından Trakya'da da zafer kazanacağından emin olan Rumların Edirne'den batıya, Yunanistan topraklarına doğru yaptıkları göçten ve kısa bir süre öncede Balkan Savaşları sırasında doğuya doğru, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya yaşanan Türk göçünden söz edilmiştir. Balkan-

---

[35] Herigaut, a.g.e., s. III-1.

[36] Herigaut, a.g.e., s. III-3.

[37] Herigaut, a.g.e., s. III-3-4; 1920 yazında Yunanlılar tüm Batı Anadolu ve Trakya'da kontrolü sağlamışlardır. İtilaf Devletlerine ait birlikler Trakya'da olmasaydı İstanbul'a gireceklerdi. Carter V. Findley, Modern Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 222.

larda yaşanan bu olayların suçlusunun kim olduğuna şu cümlelerle işaret edilmiştir:

> *"Muhaceret başlamış idi. Bir yandan kar yağıyor; sokaklar çamur içinde idi. Öküz arabalarının hayvanları zor çekiyorlar; o arabalarda yanan biçareler, eşyalarıyla, çuvallarıyla beraber Şark'dan Garb'a gidiyorlardı; Halbuki ... Türkler de Garb'dan Şark'a kaçmış idi ve bunların hepsi diplomatların eseri idi. Arabalarda geçenler sanki hep birbirlerine benziyor, beyaz sakal, geniş potur veya şalvar, kucaklarda sımsıkı kundaklanmış çocuklar, başları örtülü kadınlar... Hayvan bağırmaları, köpek havlamaları, çocuk ağlamaları... Muhaceret durmuyor, akıyordu. Avrupa'nın adaleti bu idi! Muhtelif ırkları birbirine düşürmek, sonra onları Şark'dan Garb'a Garb'dan Şark'a muhaceretini seyretmek! Bu hal yüz senedir Balkanlarda devam ediyor ve daha edecek!"*[38]

Romanda ayrıca 1910'lu yıllarda İstanbul'da yaşanan sokak köpekleriyle ilgili bir trajedi üzerinden Avrupalıların Türklere karşı çifte standart uyguladıkları ve ikiyüzlü yaklaşım içinde oldukları belirtilmiştir. *"Rüzgar serin esiyordu. Hayırsız Adanın önünden geçerken orada itlaf olunan köpekleri yad eylediler. Ne tuhaf! Dünyada milyonlarca adam öldürülüyor; bunları unutuyorlar da İstanbul'dan çıkarılan birkaç bin köpeğin ölümüne hayıflanıyorlar!"*[39]

Çanakkale Savaşlarının Yaşandığı Coğrafyayı Ziyaret

Birinci Dünya Savaşı sırasında kanlı çarpışmaların yaşandığı Çanakkale'deki askerlerinin mezarlarını ziyarete giden yabancıların gezisi üzerinden Çanakkale Savaşlarının yapıldığı yer ve yaşanan savaşlara dair bilgiler de verilmiştir: İtilafların başlattıkları bu çatışmalarla ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: *"Akla sığmaz bir askeri teşebbüs! Böyle delice bir hareketin mucis olduğu hesabsız ölüleri düşündükçe Piyer'in tüğleri ürperiyordu. Şimdi bu çılgın teşebbüsün verdiği kurbanların kuru kemiklerini Seddülbahir'de ziyarete gelmişlerdi."*[40]

Eserin başka bir bölümünde de Çanakkale'de yaşananlar şu bilgilerle özetlenmiştir:

---

[38] Herigaut, a.g.e., s. III-6; 1910 yılında Fransa'ya ihraç edilmek üzere, halkın itirazlarına rağmen 80.000 sokak köpeği toplatılmıştır. Ancak antlaşmanın gecikmesi üzerine Sivriada'ya götürülmüştür. Fransa'nın anlaşmayı iptal etmesi üzerine, tek bir ağacın dahi olmadığı adada kaderlerine terkedilen köpekler açlıktan ve susuzluktan ölmüşlerdir. Yaşanan bu üzücü hadiseden dolayı ada *"Hayırsız Ada"* olarak anılmaya başlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İrvin Cemil Schick İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 310, Ekim 2019, ss. 22-33.

[39] Herigaut, a.g.e., s. II-6.

[40] Herigaut, a.g.e., s. II-7.

"Boğaza ilk hücumda batmış olan Buovet zırhlısının[41] *yaslanmış iskeleti denizin rakit suları üzerinde kırılmış bir kalkan gibi duruyordu. Hava sıcak idi. İstanbul mutedil havalı bir şehir olduğu halde burası adeta fürun gibi idi. Gün yüzünde bulutdan eser yok idi. Dağlar taşlık idi, üzerlerinde ağaç bile nadir idi. Türk askerleri istihkamları içine yerleşib bulundukları yoksun tepelerden karaya çıkan İtilaf askerlerini nasıl müthiş ateş altında tutmuş olacakları anlaşılıyordu. Zırhlılar karaya çok yakın oldukları içün tabiatıyla arzu olunduğu kadar karaya çıkanları muhafaza idememiş idi. Ve böyle birçokları feda eyledikten sonra nihayet askerin bir kısmı tepelerin dibine yetişüb tutunabilmişlerdi. Sonra su yok, güneş kaynar... birkaç yüz metre yer kazmak içün sürülerle adam feda itmek ve nihayetinde o yerleri tahliye idüb çekilmek!... İşte Çanakkale Harbinin hülasası!"*

Gelenler İngiliz ve Fransız askerlerinin mezarlarını ziyaret ettikten sonra Türk mezarlığını da ziyaret etmek istemişler. Mezarlıkta Fransız generali nutkunda "*cesur ve şec-i Türk askerinin cihan harbinde vazife uğrunda burada can verdikleri ve yekdiğerine yakın olan mezarlıklarda yatanların ruhlarının kadim Türk ve Fransız dostluğunu ihya eyleyeceğini ilave etdi...*" demiştir.[42]

Türkler ve İstanbul'a Dair Coğrafi Betimlemeler

Rus Ateşi adlı eserin mekan kurgusunun İstanbul olması dolayısıyla romanın pek çok yerinde İstanbul'un semtleri, buralardaki yapılar ve çevresiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Sarayburnu, Çamlıca, Haliç, Beyoğlu, Taksim, Galata, Mısır Çarşısı, Boğazın tepeleri, Süleymaniye Cami ve Türbesi, Valide Cami, Mahmut Paşa Pazarı, Karaca Ahmet Mezarlığı, Rüstem Paşa Cami bunlardan bazılarıdır.

Romanda İstanbul'un Müslüman kimliğini yansıtan Ayasofya Cami, Rüstem Paşa Camisi, Süleymaniye Camisi ve Türbesi bazı dini yapıların mimari özellikleri ve bazı özel gecelerde yapılan ibadetler hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Süleymaniye Camisi ve Türbesi'nin etrafında meydanlar ve medrese bulunduğu belirtilmiş ve iç yapısı hakkında şu bilgilere ve tespitlere yer verilmiştir:

"İstanbul'un büyük camileri etrafında vasi meydanlar, avlular yahut kırlar ve medreseler vardır, sanki heybetli binalara nefes aldırmak için açıklık bırakılmıştır... Her tarafta aydınlık ve ferah var! İnsan Türklerin hangi camisine girse bu iki fazileti bulur. Kubbeye doğru bakınca gökyüzünün

[41] Çanakkale Deniz Savaşı sırasında Osmanlı askerleri tarafından içindeki 800 denizci ile batırılan Frnasız savaş gemisidir. Ökkeş Narinç, **Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 146.

[42] Herigaut, a.g.e., s. 11-7.

> *yıldızlarını andıran birçok yağ kandilleri var. Ayasofya'nın kubbesinden daha yüksek olan Süleymaniye'nin kubbesi sanki semavete daha ziyade takrib etmek istemiştir."*[43]

Rüstem Paşa Camisi'nin çinilerinden söz edilmiş ve bu çini mozayiklerinin dünya çini mozayiklerinin ilk örneklerinden olduğu belirtilmiştir. Bu çiniler ve Müslümanların namaz kılışlarındaki ahenge vurgu yapılmıştır.

> *"Maviye çalar tatlı yeşil, kırmızı laleler; hülasa çini üzerinde nadiren görülen renklerden müteşekkil müzayakalar caminin tekmil diyarlarını kaplamışdır. Burada resmedilen lalelerin uzun sakallarına ve onların azamet ve zerafetine hayran olmamak Kabil değildir. Caminin tek minaresinde mizan-ı ezan okuyor; bu ses Piyerin ruhunu ihtiraza getiriyordu.... Aşağıda halk namaz kılıyordu; başında kandiller yanıyordu. İbadet edenler hep bir arada ayağa kalkıyor, rüku eyliyor, secdeye yatıyor, namaz kılıyordu."*[44]

İstanbul'un yüksek bir yerden görünüşünün büyüleyici bir güzelliğe sahip olduğuna yer verilen eserde; "*Araba ile Bulgurlu köyü üstündeki 'Çilehane' tepesine geldiler. Boğaziçi, Marmara Denizi, Haliç ve bütün İstanbul ile Adalar oldukları noktadan öyle ulvi levhalar gösteriyorlardı ki bunlara bakmakla doyamıyorlardı*"[45] yazmaktadır.

Romanda Avrupalıların pek çok alanda olduğu gibi Türkleri ve Şark'ı tanımadıklarından, Türk mimarisi hakkında bilgi sahibi olmadıklarından ya da önyargılarla hareket ettiklerinden söz edilmektedir. "*Türk mimarisi ne acayip mimaridir. Halbuki Avrupa da Türklere mahsus bir mimari olduğunu bile inkar ederler!*"[46]

Harap bir durumda olan bir köşkün mimarisi üzerinden Türk mimarisinin güzelliği ve ihtişamına değinilmiştir. Harap bir halde olan kırmızı boyalı bir köşkün tavanında İran, Arap ve Türk süsleme sanatlarından örnekler ile "*yerdeki mermer işlemeler bir zanaatkarın gözlerini doyuracak nefis şeyler idi.*" Tek büyük bir salondan ibaret olan köşkün ortasında taştan oyma mükemmel bir havuz vardı.[47]

İstanbul, Türk idaresine girdikten sonra yüzyıllar boyunca farklı etnik grupların yanı sıra farklı inançlardan, dinlerden ve mezheplerden insanların bir arada yaşadığı bir inanç barışının hakim olduğu bir şehir olmuştur. Eserde şehrin bu barış ikliminin insan ruhuna huzur verdiğine dair şu

---

[43] Herigaut, a.g.e., s. II-1.
[44] Herigaut, a.g.e., s. II-1.
[45] Herigaut, a.g.e., s. III-1.
[46] Herigaut, a.g.e., s. II-1.
[47] Herigaut, a.g.e., s. III-5.

cümleler yer almıştır: "*Karşı yakada, İstanbul tarafında ay tam olarak doğmuş idi. Camilerin büyük kubbeleri ay ışığıyla ufuk üstünde teressüm eyliyor idi ve bu şark sükununu arka caddeden geçen tramvayların şamatası, çan sedaları ihlal ediyor idi. Pierre ruhunu bizar eden gürültüyü işitmemek, karşısındaki ulvi manzarayı rahat seyretmek istiyor idi.*" [48]

İstanbul Boğazı'nda Amerikalı işadamlarının bazı yatırımlarının bulunduğundan söz edilmekte[49], camilerin yanı sıra Türk mezarlıklarına dikkat çekilmektedir. Şehrin pek çok noktasında bulunan ve şehrin Müslüman-Türk kimliğini yansıtan bu mezarlıklar genelde selvi ağaçlarıyla doludurlar. Karaca Ahmet Mezarlığı'nın kara ve yüksek servi ağaçlarından söz eden[50] eserde Topkapı, Rumelihisarı ve Beyoğlu'ndaki mezarlıklara yer verilmiştir.[51]

> *"Beyoğlunun kurulduğu tepe Haliç tarafından çok diktir. Orada bir iki mezarlık yeri vardır. Mezarlığın etrafındaki birkaç büyük bina müstesna olmak üzere Kasımpaşa'ya doğru seyrek ağaçlar ve hayli dik arsalar mevcuttur; ara sıra yine mezarlıklara tesadüf edilir; bunların kavuklu taşları, yahud kadınlara mahsus çiçekli başlıkları karmaşık durur. Mezarlığın etrafında duvar nadir ve intizam mevkut olduğu için içeri girenlere ölüm korkusu vermez; acaba bu harabi bakımsızlıktan mı yoksa açık olduğundan mı kestirilemez."*[52]
>
> *"Rumelihisarı'nın eteklerinde, rıhtımın arkasına sıralanmış Türk mezarlığı vardır; Anadolu'dan Rumeli'ye geçip İstanbul'u fethe giden ilk Türk askerlerinin mezarları burada görülür."*[53]

Ramazan gecelerinde Müslüman ahalinin yaşantısında ve İstanbul'un çehresinde yaşanan değişim hakkında ise şu bilgiler verilmiştir:

> *"İstanbul Ramazan geceleri kemalen değişir. Şafakdan evvel başlayub gruba kadar ağızlarına bir şey koymayan Müslümanlar yemek içün akşam gurub topunu beklerler. Yemekden evvel ve sonra sokaklarda dolaşırlar; onun içün İstanbul'un her tarafı kalabalıktır. Ramazana mahsus tiyatrolar açılır. Camilerin hepsi donanır, minareye kandillerle yazılır yahud resimler asarlar. Bu yazılar ayet yahud hadisdir; Ramazanın on beşinden sonra zarif şekilde yaparlar. Caddeleri dolduran kahvehanelerde ta şafak zamanına kadar otururlar; kahve içerler, cigara ve nargile savururlar; oturanlar daima konuşur, muhabbet ider."* [54]

---

48 Herigaut, a.g.e., s. II-5.
49 Herigaut, a.g.e., s. I-10.
50 Herigaut, a.g.e., s. I-8.
51 Herigaut, a.g.e., s. II-10.
52 Herigaut, a.g.e., s. I-5.
53 Herigaut, a.g.e., s. I-10.
54 Herigaut, a.g.e., s. II-2.

Romanda Ayasaofya Camisinde bir Kadir Gecesi'nde Müslümanların nasıl ibadet ettikleri ve bunu görmek isteyen diğer kesimlerden insanların Ayasofya'yı ziyaretleri hakkında da oldukça ayrıntılı bilgiler görmek mümkündür.

> *"Caminin üst katında kubbenin etrafında,bulunan galeri davetli ihanebe mahsusdur. Bu yol üzerinde üniformalı, tualetli birçok ecnebilerin sıra sıra ve sükut içinde çıkışı tuhaf bir manzara yapıyordu. Kubbeye yakın olan galeriye çıkdı; birçok asırlar evvel resim olunmuş melaike resimlerinin yalnız kanadları yaldızlı nakışlarla yakından görünüyordu. Aşağıda cemaat doluyordu; sanki caminin tekmil zemini karınca gibi halka dolmuş idi. Asılı sayısız kandillerin ipleri ve şişelerin arasında cemaatin hareketi güç seçiliyordu. Müslümanlar caminin içinde saf teşkil itdiler; bu saflar tabiyetiyle ufak inhinalar yapmış idi, yüksekden bakış çok müessir idi. Galeride bulunan ecnebiler sükût ile bakıyorlardı. Dünyanın her köşesinden gelmiş adamların meraklı gözleri aşağıdaki cemaate bakıyordu; caminin vaazı meydanı dolduran kalabalığın hesabsız safları içindeki Müslümanların semadan gelen emre müctemalen inkıyatları fakirleri sarmışdı. İmamın keskin sedası ve cemaatin ara sıra çıkardığı kabul ve inkıyat nidası büyük bir tunç kaseye daima temas iden çelik iğnenin uğultusuna benziyor ve iğnenin temasıyla kasenin her zaman minkad olacağı anlaşılıyordu."*[55]

İstanbul'daki sokak köpeklerine de yer verilmiş, Müslümanların hayvan sevgisi ve İngilizlerin köpeklere karşı acımasızlığına dair şu ifadeler yer almaktadır:

> *"İstanbul surlarının dışında... kalenin duvar diplerinde muhacirlerin barındığı yaşadığı medeniyetten uzak, yabancıların hoş karşılanmadığı yaşam alanları vardır. Yedikule zindanlarının olduğu bölgede başıboş, sahipsiz ancak kimseye zararı olmayan köpekler dolaşmaktaydı. Bu köpekler kimseye saldırmaz, zarar vermezdi. Ancak bu köpeklerden rahatsızlık duyan İngilizler bazen ateşli silahlarla bazende zehirleyerek bunları öldürüyorlardı. Türkler ise merhamet sahibiydi ve İngilizler bu köpekler öldürülmesin diye bu hayvanların boyunlarına takarak sahipli hayvan görüntüsü vermişlerdi".*[56]

İstanbul'un işgal edilmesi ve Yunanlıların Anadolu'ya asker çıkarmasının ardından asayiş bakımından Avrupa yakası nispeten daha güvenli ve huzurlu olsa da Anadolu yakasında durum oldukça kötüydü. Ankara hü-

---

55 Herigaut, a.g.e., s. II-3.
56 Herigaut, a.g.e., s. II-10.

kümetine bağlı olan yerlere kadarki bölgelerde can ve mal güvenliği yoktu. Türk polis teşkilatını dağıtan İtilafların kurduğu polis teşkilatı Anadolu yakasına hakim değildi. Eşkıyalar köyleri basıyor ve evleri soyuyorlardı. Üsküdar'da saray mensuplarına ait bazı köşkler bulunmaktaydı. Bunların kapılarında da az sayıda da olsa harem ağası adı verilen ve belki bu geleneğin son görevlileri bulunmaktaydı.[57]

Romanda İstanbul'un dışındaki bazı yerlerle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Edirne yakınlarındaki Fransız karargâhında Balkanların sosyolojik yapısını coğrafyanın neden bu kadar sorunlu olduğunu ortaya koyan bir haritadan söz edilmektedir. Harita Trakya'nın etnografyasıyla ilgilidir. Türklerin yeşil, Rumların sarı, Ortodoks Bulgarların turuncu, Müslüman Bulgarların ise eflatun renkle gösterildiği harita da renkler ayrı ayrı yer tutmamakta, iç içe girmiş, ırklar birbirine girmiş durumdadır.[58]

Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa İle İlgili Bilgiler

Romanda dikkat çeken bir başka nokta da Türk milletinin Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde verdiği bağımsızlık mücadelesine dair bilgilerdir. İşgalci devletlerden biri de Fransa'dır ve Türkler bağımsızlık mücadelesini Fransa'ya karşı da vermektedir. Dolayısıyla Fransız bir yazar tarafından yazılan eserde Mustafa Kemal Paşa ve direniş hakkında olumsuz ve hatta suçlayıcı ifadeler yer alması beklenirken şaşırtıcı bir şekilde övgü dolu ve onun Türk milletine umut ışığı olduğuna dair bilgilere rastlanmaktadır.

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının ardından Türk ordusunun Büyük Taarruz ile Yunanlıları Anadolu'dan atma ve başta İzmir olmak üzere işgal edilen yerleri kurtarma hazırlıklarının İstanbul'daki Türk halkının ilgisi ve Avrupalıların Türk-Rus yakınlaşması ve Türk-Yunan savaşının akibetine dair düşünceleriyle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

> *"Musahabeleri şimdi hep Türk müdafasına aid bulunuyordu. Türk müncisi*[59] *Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir üzerine hazırladığı muharebe herkesin beynini kaynatıyordu. Avrupa'ya gelince orada kimse Yunanlıların Türkler tarafından İzmir'de denize döküleceğini hayal bile itmiyordu; birbirlerine ezeli düşman olan Türklerle Moskofların ahbab olacaklarını garp diplomatları düşünmüyordu. Moskoflar şimdi Türklerle dost oluyorlar; evvelki gibi muharebe ve kan ile boğuşacak yerde komşu münasebet ikame idiyorlardı. Belki Moskoflarda eski amaller var idi ve bunu Türklerde biliyordu, memleketi kurtarmak kaygısı Türkleri sabır ve fedakar idiyordu. İşte Şark da böyle pek büyük vakalar hazırlanırken,*

57 Herigaut, a.g.e., s. III-1.
58 Herigaut, a.g.e., s. III-4.
59 Kurtaran demektir.

tarih Şark içün daha mühim sahifeler yazarken İstanbul'daki Garp diplomatları birbirlerine rekabetle uğraşıyorlar; Türkü ortadan kaldırmak içün Rumun yardımını sağlam görüyorlar ve rahat uyuyorlardı ve bu esnada Türkler Ayasofya Cami'sinde bir Kadir gecesi toplanub büyük müncinin muvaffakiyetine duaya hazırlanıyordu.[60]

9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusu İzmir'i Yunanlılardan kurtarmıştı. Bu haber İstanbul'da büyük bir sevinçle karşılanmış, sokaklara taşan kutlamalar yapılmıştı.[61] Romanda Türklerin sevinci, Rum ve İngilizlerin tavrı şu cümlelerle anlatılmıştır:

"İzmir zaferinin haberi Kandilli'de dahi top gibi patladı. Tekmil-i İstanbul ayakta idi. Sade İngilizler şaşırmış ve kızmış idi; onlar Yunan atına güvenmişler; o atın kazanacağını ummuşlar ve o at namına yarışa girişmişlerdi. Yunan askeri Anadolu üzerine yürürken İstanbul'daki Rum Patriği bütün Rumları kiliseye çağırmış ve Yunan ordusunun zaferine dua okutmuş idi; şimdi Rum Patriği küstahlığının cezasını görüyordu ve İstanbul ayakta idi... İstanbul'da tekmil-i minareler Ramazan gibi yanmış idi."

Zafer üzerine Eminönü meydanında halka coşkulu nutuklar atan hatiplerin konuşmaları halkın gürültüsüne karışırken, insanlar sevinçle birbirlerine sarılıp, zaferi kutlamışlardır. İnsanlar yaşadıkları her şeyi unutmuşlar, yalnız zaferi kutlayıp, kurtarıcının adını söylemişlerdir.[62]

İstanbul'daki Türklerin kazanılan zaferin ardından manevi bir diriliş yaşadıklarını belirten yazar, farklı kesimlerin bir araya gelerek oluşturduğu kortejler eşliğinde halkın zafer coşkusunu;

"Ne kadar ev dükkan varsa hepsi bayraklar, yapraklar, kandiller, fenerler ile baştanbaşa donatılmıştı. Türkler kol kola girmişler, şarkılar söyleyerek

---

[60] Herigaut, a.g.e., s. II-2; Yunanlılar, Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Bolşevik yanlısı olduğunu ileri sürerek bu ordu yetkilileriyle Kuva-yı Milliye aleyhinde bir anlaşma yapmak istedi. Vrangel Ordusu Kurmay başkanıyla görüşmek üzere resmî bir delegede gönderdiler. Kendilerinin Rusya'nın ihyası için çarpıştıklarını ve birçok kayıp verdiklerini hatırlatarak onlardan Türklere karşı savaşmalarını istediler ancak başarılı olamadılar. Saime Yüceer, Vrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 21, 1998, s. 112.

[61] 1919 Yılı Mayıs ayında Yunan ordusunun İzmir'e asker çıkarması ve işgale başlaması Türk milletinin işgallere karşı için için yanan öfkesinin aleve dönüşmesine yol açmıştır. Uzak illerin kaybını hatta başkentin işgalini bile sineye çekmişlerdi. Çünkü işgalciler galip Batı devletleriydi ve er ya da geç geldikleri yerelere geri döneceklerdi. Fakat komşu ve eskiden tabi bir ulusun Türk yurdu Anadolu2nun kalbine itilmesi katlanılamayacak bir tehlike ve utanç verici bir durumdu. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 241.

[62] Herigaut, a.g.e., s. III-2.

> *yürüyorlar yahut küme küme toplaşıp konuşuyorlar. Kırmızı fesler, beyaz sarıklar birbirine karışmış idi, sanki bir gelincik tarlasına papatyalar karışmış idi. Sekseni aşmış dervişler, temiz esvaplı jandarmalar, üniformalı zabitler her şekilde ve her renkte milli şark elbiseleri ortada dolaşıyordu. Şimdiye kadar daima sakin ve sabırlı görülen bu ademler gururla başlarını kaldırmış idiler, herkesin gözleri parlıyordu, sesleri gür ve hareketleri vakarlı idi... Nümayiş alayında önde mızıka, davullar, her neviden klarnetler ve neyler sonra dualar okuyan hocalar ve imamlar ve bayraktarlar ve daha sonra ardı arkası gelmeyen halk... Kalabalıkta az da olsa kadınlarda vardı. Kadınlar yürüyüşe peçeleriyle katılmışlardı. Bayraklar sallanırken, çocuklar şarkılar okuyorlardı"* [63]

cümleleriyle aktarmıştır.

İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiğinde bu duruma sevinenlerin başında Megali İdea[64] hayali kuran Rumlar gelmekteydi. Oysa savaşı Türkler kazanmış ve Yunan ordusu Anadolu'dan atılmıştı. Zafer haberinin Rum ahali ile İngiliz işgal güçleri üzerindeki etkisi ve Türklerin sevincine dair cümleler dikkat çekicidir.

> *"Galata tarafındaki Rum mağazalar çoktan kepenkleri indirmişler idi. Bazıları hemen Yunan'ın mavi bandırasını kaldırmış Türk bayrağını çekmişler idi. İngiliz polisi Türk nümayişinin bir fenalık çıkarabileceğinden korkup köprüyü açtı... Halbuki Türkler son derece vakur, sakin nümayiş yapıyorlardı; onlar sevinmeye ve gülmeye layık büyük bir zafer görmüşlerdi."*[65]

İşgal güçlerinin komutanları zaferi kutlayan Türklerle herhangi bir gerginlik veya çatışma yaşanmaması için askerlerine dışarı çıkmamalarını emrettiklerinden Eminönü Meydanı'nda işgalcilerden kimse yoktur. Sadece bir tabur İngiliz askeri Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında padişahın muhafazası ile meşguldür.[66]

Zafer haberi İstanbul'daki Türk ahali arasında Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan güven ve saygıyı da ciddi ölçüde etkilemiştir. Son Osmanlı Padişahı Vahdettin bir İngiliz zırhlısıyla İstanbul'dan ayrılırken[67] şehrin so-

---

[63] Herigaut, a.g.e., s. III-2.

[64] Rumların yaşadıkları yerleri Yunanistan bayrağı altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Megali İdea'nın temeli, Bizans İmparatorluğu ile Pontus Rum Devleti'nin yeniden ihyası, Büyük Helen İmparatorluğu'nun kurulmasıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Emruhan Yalçın, "Yunanların Bitmeyen İdeali: Megali İdea", **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2017, ss. 33 - 48.

[65] Herigaut, a.g.e., s. III-2.

[66] Herigaut, a.g.e., s. III-2.

[67] Herigaut, a.g.e., s. III-5.

kaklarında Mustafa Kemal adı kurtuluşun ümidi haline gelmiştir. Bu durum "*Fakat halkın ağzından sadece bir isim çıkıyordu: Mustafa Kemal Paşa. Bu mübarek isim, havada dalgalanıyor, bütün köşelere aksediyordu. Ağızlardan bu isim çıktıkça şükran, sevinç ve ümit havası beraber yayılıyor, müthiş gürültü ile ortalığı çınlatıyordu*"[68] cümleleriyle aktarılmıştır.

Romanda Türk ordusunun 26 Ağustos - 18 Eylül 1922 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Büyük Taarruz ile kazandığı zafer esnasında İzmir'den kaçmak zorunda kalan Yunan askerlerinin içine düştüğü acıklı durum ve bunun gerçek suçlusunun kim olduğu noktasında açık bir tespitte bulunulmuştur.

> "*İzmir yangını Piyer'i çok hayıflandırdı. İtilaf zırhlılarının orada yangını söndürmeğe olsun yardım edememiş olduklarına, kendilerini denize atan biçarelerin vapur pervanelerinde parçalandığına acıdı. Amiral Dümesenbel çok çalışmış, çok adam kurtarmıştı. Halbuki o kurtulanların yarısının da Paris'te, Napoli'de ve Pire'de rıhtımlar üzerinde sürünmeleri daha elim idi. Hülasa Avrupa Şark'a el atarak Şark'ı ateşe ve felakete sürüklemiş idi.*"[69]

Paul Herigaut, Türk milletinin kazandığı bağımsızlık mücadelesinin büyüklüğünü ve eşsizliğin ise şu cümle ile ifade etmiştir: "*Bir memleketin Türkiye kadar muhakkak inkıraza yaklaştıktan sonra birdenbire mucize gibi kurtulduğunu şimdiye kadar tarihler yazmadı.*[70]

Avrupalıların Türkler hakkındaki öngörülerinin ne kadar hatalı olduğuna ve savaşın kazanılmasından sonra Türkiye'de başlayan yeni döneme dair aktarılan bilgiler dikkat çekmektedir: "*Ankara'da verilen kararlar birer birer duyuluyordu; padişahlık kalktı, hakimiyet milletin oldu. Piyer, Beyoğlu ve ecnebi kanaatlerini dinleye dinleye Türklerin demokrasiyi kabul etmeyeceğini zannederken, kanaatlerini değiştiriyor, Avrupa'nın Türkiye'yi cidden hiç tanımadığını anlıyordu.*"[71]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşadığı toprakların işgale uğraması üzerine Türk milletinin verdiği kurtuluş mücadelesi ve bu mücadele sırasında yaşananlar farklı yönleriyle pek çok Türk ve yabancı yazarların eserlerine konu olmuştur. Bu eserlerden biri de mütareke yıllarında İstanbul'da bulunduğu düşünülen Fransız yazar Paul Herigaut'un yazdığı ve Türkçe'ye de tercüme edilmiş olan Rus Ateşi adlı eserdir.

---

68 Herigaut, a.g.e., s. III-2.
69 Herigaut, a.g.e., s. III-6.
70 Herigaut, a.g.e., s. III-2.
71 Herigaut, a.g.e., s. III-5.

Fransız yazar Paul Herigaut, Rus Ateşi adlı eserinde ağırlıklı olarak Rus mültecilerin yaşamları ve işgal altındaki yıllarda, İstanbul'da yaşanan olaylara yer verilmiştir. Rus mültecilerin kentin bozulmasına ve toplumsal yapıda yol açtıkları değişiklikler üzerinden asayişin bozulmasının yanı sıra, fuhuş, kumar ve uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması gibi sosyal çöküntüye neden olan alışkanlıklar anlatılmıştır.

İstanbul'a gelen Rus mülteciler İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmış, sosyal açıdan olduğu kadar kültürel açıdan da şehri etkilemiştir. Rus mültecilerinin gelişiyle İstanbul halkının yaşadığı bu kültürel etkileşim, olumlu ve olumsuz yönleriyle şehir insanları için kültürel yozlaşmayla karışık yeni bir hayat tarzını da beraberinde getirmiştir. Rusya'dan gelen mülteciler Türkiye'nin ahlaki yaşamında derin yaralar açmışlardır. Özellikle gece hayatı canlanmış, barlar, kumarhaneler, pavyonlar kalabalıklaşmış, fuhuş yaygınlaşmış ve uyuşturucu ve alkol kullanımı zirveye çıkmıştır. İşgal döneminde İstanbul'da çetecilik ve eşkıyalık ile bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması da kaçınılmaz olmuştur.

İstanbul'un Türk, Rum, Ermeni, Yahudi gibi farklı milletlerin yaşadığı bir kent olduğu, Rus mülteciler, İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetlerinin gelmesiyle birlikte sosyal yapıdaki bu çeşitliliğin daha da arttığı görülmektedir. Müslüman ahalinin yaşantısının ve İstanbul'un çehresinin yepyeni bir görünüme büründüğünden söz edilmiş ve buna dair bilgiler aktarılmıştır. İstanbul ve Trakya'nın diğer bölgelerinde görülen zatürre, veba ve zührevi hastalıklara değinilmiştir. İstanbul Boğazı, Haliç, Rumeli Surları ve Topkapı gibi yerler ayrıntılı şekilde tasvir edilmiştir. Yaşanan olayların sorumlusu olarak Türkiye ve Türkleri tanımayan Avrupa'ya ait olduğu belirgin bir şekilde eserin birçok yerinde vurgulanmıştır.

Eserin geneline bakıldığında Avrupalıların Türklere yabancı ve önyargılı olduğu, Türk kültürünü, yaşamını ve mimarisini tanımadığı üzerinde ısrarla durulmuştur. Avrupa'dan gelen yeni yaşam tarzının İstanbul'da yaygınlaştığı, yeni gelen Rus mültecilerle birlikte İstanbul'un sorunlarının daha da arttığı vurgulanmıştır. Başta Rumlar olmak üzere İstanbul'un Gayr-i Müslim kesimleriyle ilgili olumsuz kanaatler varken Türkler hakkında ise olumlu bir bakış açısının olduğu görülmektedir. Türk milletinin özelliklerinden övgü ile söz edilmiş, gereken hakkı teslim edilmiştir.

Romanda Anadolu'da yaşanan Milli Mücadele hareketinin İstanbul halkı tarafından yakından takip edildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın halk tarafından çok sevildiği belirtilmiştir. İzmir'in Türk ordusu tarafından kurtarılmasının İstanbul'daki Türk halkı tarafından muazzam bir coşkuyla kutlandığı, coşkunun sokaklara taştığını, halkın gönlündeki ve dilindeki kurtarıcı liderin padişah değil Mustafa Kemal Paşa olduğu vurgulanmıştır.

Türkiye'de yaşanacak köklü bir değişimin yaklaşmakta olduğu, Osmanlı Devleti'nin yıkılmakta ve yeni bir Türk devletinin doğmakta olduğu okuyucuya hissettirilmektedir.

KAYNAKÇA

AĞANOĞLU H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç,* İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

BOZKURT Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

EBUZZIYA Ziyad, "Ahmet İhsan Tokgöz, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 2, İstanbul, 1989, ss. 94-95.

ERKİLET Hüseyin Hüsnü, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 3, Sayı: 32, 1962, ss. 163-164.

FİNDLEY Carter V., *Modern Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

HALAÇOĞLU Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

HERIGAUT Paul, *Rus Ateşi*, Çev. Ahmet İhsan, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1926.

https://www.indyturk.com/node/377646/istanbul-semtleri-tatavladan-kurtuluşa-nerede-o-karnavallar. (Erişim: 08.05.2022).

KÜÇÜK Cevdet, "Milli Mücadele", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul, 2005, ss. 76-83.

LEWİS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

NARİNÇ Ökkeş, *Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017.

ORTAYLI İlber, "Millet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul, 2005, ss. 66-70.

SCHİCK İrvin Cemil, İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası", *Toplumsal Tarih,* Sayı: 310, Ekim 2019, ss. 22-33.

TEMEL Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

TOPRAK Zafer, "Mütareke Döneminde İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Kültür Bakanlığı ve Tarih. Vakfı Ortak Yayını, Cilt: 6, İstanbul, 1994, ss. 19-23.

TOPRAK Zafer, "Mütareke İstanbul'unda Rus Avretler (1920-1923)", *Haraşolar Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul, 1992, ss. 72-79.

TUNÇAY Mete, "Mütareke İstanbul'u (1918-1923)", *Büyük İstanbul Tarihi: Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, Cilt: 2, ss. 242-251.

YALÇIN Emruhan, "Yunanların Bitmeyen İdeali: Megali İdea", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 4, Sayı: 7, 2017, ss. 33 - 48.

YÜCEER Saime, Vrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 21, 1998, ss. 107-117.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URFA'NIN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTULUŞ'UNA YENİ BİR BAKIŞ AÇISI: ÖMER AVNİ ŞİT'İN HATIRALARI

Doç. Dr. Ahmet İLYAS
Orcid No: 0000-0001-9578-9160
Harran Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: ahmetilyas@harran.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Zafer BENZER
Orcid No: 0000-0001-7549-6731
Harran Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: zaferbenzer@harran.edu.tr

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Avrupa'da birçok güçlü krallığının yıkılışına sahne oluyordu. Bu sahnenin mimarı olan milliyetçilik akımı başta Doğu Avrupa olmak üzere Osmanlı Devleti'ne doğru bir yayılım gösterdi.[1] Osmanlı Devleti, savaş sonrası bütün hatlarıyla İtilaf Devletlerine teslim olmuş bir imparatorluk görünümündeydi. Bir tarafta içteki ayrılıkçı hareketler öte yandan dış müdahalelerle başlayan işgaller toplum ve devlet ilişkisi içerisinde hibrit bir mücadelenin olması gerektiğini ortaya koyuyordu. Bülent Gökay'ın ifade ettiği Avrupa'nın hasta adamı, 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile hükmü son bulmuştu.[2] Osmanlı Devleti fiili olarak son bulmuş ama insan kaynağı ve toplumda en azından entelektüel, asker ve basında mücadele fikri canlı duruyordu.[3] İttihat ve

[1] Erik Jan Zürcher, "Contextualizing the ideology of the Turkish national resistance movement", *Middle Eastern Studies,* 2021, VOl. 57, no. 2, s. 265.

[2] Bülent Gökay, "The Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some New Aspects in the Light of Soviet Documents", *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 18, No. 2 (FALL 1994), s. 41.

[3] Alexander Lyon Macfie, *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, Routledge Taylor & Francis, London, 1998, s. 302.

Terakkinin lider kadrosu savaşın sorumlusu olarak Anadolu'yu terk ederken, alt kadrolar, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde İttihat ve Terakki Fırkası tabelalarını indirerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında örgütlenmelerine başlamışlardı.[4] Bu örgütlenme içerisinde Teceddüt Fırkasının yeri mühimdir. Zira daha çok bağımsızlık mücadelesini gerçekleştirecek siyasal kadrolar bu fırka içerisinde hareket edecektir.[5] Samsun'da ortaya çıkan kargaşa ve bu kargaşanın önlenmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine atanmasıyla başlayan mücadele Amasya, Erzurum kongreleriyle daha da kökleşecektir. Havza'da işgalleri protestoya davet etkili olmuş yurdun dört bir yanında işgalcilere karşı bir ortam tutum benimsenmişti.[6] Amasya Genelgesi ise sorunun bildirimi, soruna yönelik çözüm önerileri ile yöntem, son olarak bundan sonra ne yapılacağı ile ilgiliydi. Özellikle mücadele fikrinin savaşa dönüşmüş olması İtilaf Devletleri açısından şaşırtıcıydı. Zira bu denli bir başkaldırı ve istiklal arzusunu hiç kimse beklemiyordu. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olması bu mücadelenin tüm yurtta yayılmasına yardımcı oldu.[7] Stratejik açıdan mücadele ateşinin İstanbul'da mitinglerle dalgalanması, Anadolu'dan işgale karşı protesto telgrafları, halkın bir araya gelmesini sağladı. Bu açıdan bakıldığında özellikle konumuz itibariyle doğu ve güneydoğudan onlarca protesto telgrafı çekilmiştir.[8]

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin şekillenmesi açısından üç önemli strateji belirlemişti. İlki halkın mücadeleye destek olması, ikincisi askeri mücadele, sonuncusu ise diplomasiydi. İlki özellikle İzmir'in işgali dolayısıyla önemli ölçüde sağlanmıştı. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın bu ruhu liderliğinde toplamış olması önemliydi. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'ne katılması en azından doğudaki direnişi artırdığı gibi doğuda ve güneyde hem bağlılığın hem de düşman işgaline karşı bir başkaldırının meydana gelmesinde etkili oldu.[9] Erzurum Kongresi'nin bir diğer önemli yanı bağımsızlık mücadelesinde idari kadronun oluşması ve liderliğe Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesi ve benimsenmesiydi. Bu durum bundan sonra atılacak adımları kolaylaştırdı. Esasen Mustafa Ke-

[4] Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 7.

[5] Macfie, *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, s. 367.

[6] Hamza Eroğlu, *Atatürk'ün Hayatı*, Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 27-28.

[7] *Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, s. 5.

[8] Nurettin Gülmez, "İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022; 20 (Özel Sayı), s. 275-304.

[9] Lord Kinross, *Bir Milletin Yeniden Doğuşu* Atatürk, Altın Kitaplar, İstanbul, 2018, s. 215.

mal Paşa, İttihatçı olmasına rağmen onun ordu içerisindeki konumu ve tüm bu olanlar karşısında temiz kalıyor olması onu doğal bir lider haline getirdi.[10]

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan Heyet-i Temsiliye Reisi olarak ayrılmasından sonra mücadelenin tek elden yürütülmesi konusunda bir anlayış oluştu. Mustafa Kemal Paşa, daha önceden belirlediği Sivas'ta bir kongre yapılması kararı üzerine Sivas'a doğru harekete geçti. Sivas Kongresi, Osmanlı Devleti'nde iki başlı bir hükümetin oluşmasına, bağımsızlık yanlısı Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasına zemin hazırlaması yönüyle önem taşımaktadır.[11] Amasya protokolü, bağımsızlık savaşının mihenk taşlarından biridir. Zira bağımsızlık mücadelesinin stratejik hedeflere ulaşması adına tanınmak önemliydi. Tüm mücadele boyunca Mustafa Kemal'in askeri yetkilileri kendisine bağlama ve İstanbul Hükümeti'ni dinlememe konusunda müthiş bir baskı vardı. Bu baskının etkisiyle birçok komutan resmi olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasına rağmen emri Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan alıyordu.[12] Amasya görüşmeleri neticesinde Ankara'ya gelen Temsil Heyeti, burada yenilenecek olan Meclis-i Mebusan'ın seçim çalışmaları için kamp yaptı. Mustafa Kemal Paşa, yeni oluşturulacak meclis çatısı altında seçilecek mebusların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin güvenini kazanmış kişilerin olmasına dikkat ediyordu. Aynı şekilde yeni açılacak meclisin rahat çalışamayacağını ve işgal edileceğini de tahmin ediyordu. Nitekim İstanbul'da açılan Son Osmanlı Mebusan Meclis-i, Misak-i Milli kararını aldıktan sonra 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildi.[13] Başta Rauf Orbay olmak üzere birçok milletvekili tutuklandı. Tutuklanma sonrası meclis kapatıldı. Mustafa Kemal bunun üzerine 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da bir ulusal meclis açmak için harekete geçti. Bu meclisin bundan böyle ulusal mücadelenin merkezinde yer alması bekleniyordu. Yapılan seçimler ve İstanbul'dan kaçabilen mebusların katılımıyla 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı.[14]

1. Güney Cephesi: Urfa'nın Direnişi

Bağımsızlık Mücadelesi yukarıda belirtildiği üzere siyasal manada devam ederken, öte yandan aksiyon aşaması olan askeri mücadele ise yurdun işgal edilen bölgelerinde başlamıştı. Bu bölgelerden biri de güney cephesi özel de Urfa'dır. Urfa, normal koşullarda İngiliz ve Fransızların işgaline uğ-

---

10 Erik J. Zürcher, *A Modern History Turkey*, I.B. Tauris, New York, 2004, s. 142.

11 Zürcher, *A Modern History Turkey*, s. 151.

12 Edward J. Erickson, *The Turkish War of Independence*, Praeger, Santa Barbara, 2021, s. 36.

13 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 30.

14 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 138.

ramış kentlerden biridir.[15] Kent önce İngilizler tarafından 24 Mart 1919'da işgal edilmiştir.[16] Akabinde Urfa'nın da içinde olduğu Maraş, Antep, Adana ve Suriye'nin kısmı 15 Eylül 1919 Suriye İtilaf namesine göre Fransızlara bırakılmıştır.[17] Fransızların resmi işgali ve bu işgalde Ermenileri kullanması, şehir ahalisinin tepkisinin artmasına zemin hazırladı. İngilizler Urfa'yı işgal ettiğinde genellikle hiçbir şeye karışmazken, Fransızların Ermenilerle birlikte agresif bir tavır içinde olmaları şartların daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Suriye İtilaf namesinin işgalleri arttıracağını belirterek gerekli tedbirlerin alınmasından bahisle şu sözlerle bir değerlendirmede bulunmuştur: "*İtilaf devletleri, Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan kurulmasının mümkün olmadığını anlamışlar, Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalisinde, Diyarbakır'ın da katılması ile "Küçük Ermenistan" kurulmasını kararlaştırmışlardı. Bu nedenle, bölge halkı işgale tepki göstermediği takdirde, Fransızların cüreti artacaktı. Bu cüreti kırmak için, bu bölgelerde gizli teşkilatlar kurulmalı, halkı işgale karşı teşkilatlandırmalı ve milli müfrezeler kurularak, Fransız müesseseleri ve kuvvetleri vurulmalı.*"[18]

Fransızlar bu antlaşmaya bağlı kalarak Ermenilerle birlikte Urfa'yı işgale başladılar. İşgalle birlikte şehirde ciddi bir hoşnutsuzluk açığa çıkmıştı.[19] Bilhassa daha sonra şehrin savunmasında önemli rol oynayacak olan aşiretler tepki vermekte gecikmediler. Aşiretlerin tepkilerini Dâhiliye Nezaretine bildiren Urfa Mutasarrıfının gönderdiği telgrafta şunlara yer verilmiştir: "*Tarihen bilinmektedir ki Urfa Sancağı Selçukilerden beri Türklerin ve Eyyubiler zamanında perişan Kürtlerin kadim vatanıdır. Yüzde beşi aşmayan gayrimüslim unsurlara göre büyük bir çoğunluk oluşturan sancağımız, mektepleri, camileri ve bütün uygarlık eserleri ve kurumlarıyla Osmanlı memleketidir. İtilaf Devletleri Yüksek Meclisi'nce adalet ve haktanırlık esasları içinde istişare ettiğimiz, Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak kesin kararında bulunan Berazi Aşireti olarak Türklerle birlikte oluşturduğumuz çoğunluğumuz göz önüne alınarak herhalde Osmanlı topluluğunda kalacağımızı Barış Konferansı adalet huzuruna iletilmesini milli mukadderatımız adına arz eyleriz.*"[20] Mustafa Kemal Paşa, başta Urfa olmak üzere işgal edilen diğer güney illerinde protesto telgraflarının çekilmesinin istedi. Mustafa Kemal

15 İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 33.

16 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986, s. 251.

17 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 64.

18 Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 67.

19 Hasan Acanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Ankara 2001, s. 59.

20 Müslüm Akalın, *Milli Mücadelede Urfa, Anılar, Belgeler*, Şanlıurfa, 2010, s. 29.

Paşa'nın amacı yerel örgüt ve gücü elinde bulunduran grup ve kişileri harekete geçirmekti.[21]

Urfa'da ilk olarak Mutasarrıf Nusret Bey öncülüğünde 600 kişilik bir milis gücü oluşturuldu. Esasen bu durum Urfa mücadele için bir ortamın oluşturulduğunun göstergesiydi. Mustafa Kemal Paşa, Urfa'daki milis gücünün koordine edilmesi için ilk Ali Saip Bey'i Urfa'ya gönderdi.[22] Ali Saip 29 Aralık 1919'da resmi görevine başladı. Ali Saip Bey, Urfa'ya vardığında hem milis gücünün kurulduğunu hem de Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğunu gördü.[23] Tüm bu çalışmalar yakında bir hareketliliğin oluşacağına işaretti. Ali Saip Bey, Urfa'da öncelikle Kuva-yı Milliye ruhuna uygun milis gücünün çekirdeğini oluşturacak aşiret reislerine telgraf gönderdi. Aşiret reislerine yazdığı telgrafta şu noktaların altını çizdi. "*Ey Aşiret Reisleri! Bilirsiniz ki bundan kırk yıl önce de Doğu illerini Ermenistan yapmak istiyorlardı. Eğer babalarımızın direnç ve inançları olmasaydı, bugün mahvolmuştuk. Dünyada İslamiyet'i koruyan özgür ve bağımsız olanlar ancak Türkler ve Kürtlerdir. Ve bugün İslamiyet ve vatan tehlikededir. Siz ki bütün bir Hristiyan alemine karşı Kudüs'ü koruyan Selahaddin-i Eyyubi'nin torunlarısınız. İslamiyet ve vatan sizden imdat bekliyor. Düşman istilasına uğrayan memleketlerden kanlı dumanlar çıkıyor. İki günden beri Maraş'ta kanlı çarpışmalar oluyor. Ayntab ayaklanmaya hazır bulunuyor. Anezeler de buraya gelecekler. Haçim Bey nerede ise ona haber gönderiniz. Ve aranızda bir anlaşmazlık varsa bunu erteleyip elele vererek tek kitle halinde Fransızların ve Urfa'nın karşısında görünmenizi rica ederim. Urfa, sizi bekliyor. Gönderdiğim gizli talimata aynen uyulması esenliğimizin gereğidir.*"[24] Ali Saip'in çağrısı aşiretlerin vermiş olduğu olumlu cevap, şehir halkının desteği üzerine yaklaşık 2000 kişilik bir milis gücü oluşturuldu.[25] Milis gücü son bir defa daha Fransızların şehirden çekilmesini istediler. Ancak olumsuz bir cevap alınca resmi olarak Fransızlara karşı hem kent merkezinde hem de ilçelerde mücadele başladı. Yüzbaşı Ali Saip Bey 7/8 Şubat 1920 gecesi 3000 kişilik[26] bir kuvvetle Urfa kuzeyine

---

21 Mehmet Şahingöz, "Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 32, Ankara, (Temmuz 1995), s. 417-432.

22 T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C.IV, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 71.

23 Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)*, s. 73.

24 Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa Anılar- Belgeler*, s. 60-61.

25 Hasan Açanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları, Ankara 2001, s. 71.

26 9 Şubat 1920'de Urfa'da mevcut Türk ve Fransız kuvvetlerinin durumu genel olarak şöyle idi: Türk kuvvetleri: Kuvayı Milliye, Badilli Aşireti: Reisi Sait, Düğerli Aşireti: Reisi Bekir, Şeyhanlı Aşireti: Reisi Hacı Ömer, Baziki Aşireti: Reisi Bozan, Borova Aşireti: Reisi tespit edilememiştir. Siverek Aşiretleri: Mehmet, Ramazan ve Mehmet Sakıp idaresinde. Bknz: T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, s. 117-118.

giderek 24 saat içinde Fransız komutanının teslim olmasını istedi. Ancak Fransızlar olumlu bir cevap vermeyince mücadele 1920 yılının Nisan ayına kadar devam etti.[27] Fransızlar bu mücadeleden başarılı olamayınca 11 Nisan 1920'de şehri boşaltmak zorunda kaldı. Böylece Urfa'nın düşman işgali 11 Nisan 1920 günü bitmiş oluyordu.

2. Anılar ve Ömer Avni Şit'in Milli Mücadele Hatıratı

Hatıralar, unutulma kaygısının giderilmesi, birlikte mücadele ettiği ya da yaşadığı kişilere olan hayranlıkların yazınsal olarak ifade edilmesi, iddialara cevap verme, yaşadığı dönemin aydınlatılması, siyasal hasımlarını kötülemek veya kendini savunmak ve en önemlisi de tarihten ders alınması hususunda kişinin başından geçenleri anlattığı edebi ve tarihsel metinlerdir.[28] Yazan kişinin hissiyat açısından şahsi duygularını ön plana çıkarması anıların birinci elden kaynak olarak sunulması ve kullanılmasını sakıncalı yapmaktadır. Objektif bir değerlendirmede hatıraların sadece olaya tanık gösterme vb. gibi hususlarda kullanılması konunun ehemmiyetini arttırmaktadır. Hatıraların yayınlanması genellikle XIX. yüzyılla birlikte ortaya çıkmıştır. Özellikle önemli kişilerin savaşta yaşananları ve kendi iktidarlarını önemli hale getirmek amacıyla yayınlanması revaç haline gelmeye başlamıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Ziyâ Paşa'nın Defter-i A'mâl'i ile Muallim Naci'nin Medrese Hâtıraları, Talât Paşa'nın Hâtıraları, Ahmet Bedevi Kuran, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, Kâzım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, Cemal Paşa, Hâtıralar: İttihad ve Terakki, Birinci Dünya Harbi gibi hatıralar göze çarpmaktadır.

Milli Mücadele döneminde ve sonrasında da yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı bir hatıra furyası başladı. Mustafa Kemal, Nutuk, Ali İhsan Sâbis, Harp Hâtıralarım, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Çerkez Ethem, Çerkez Ethem'in Hâtıraları, Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Rıza Nur, Hayat ve Hâtıratım, Ali Fuat Cebesoy Milli Mücadele Hatıraları[29] ve yüzlerce hatırat yayınlandı. Bu hatıratların genel özelliği yazan kişinin kendini özne olarak belirtmesi ve bir cevap verme, ben de mücadele içindeydim gayesiyle yazılmış olmasıdır. Ancak savaşı bizzat yaşayanların kaleme aldığı anıların, birer tarihi vesika görevi gördüklerini de belirtmek gerekiyor. Özellikle askeri şahsiyetlerin yaşadıklarını yazması ve

---

27 Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi*, Haz. Müslüm Akalın, Şurkav Yayınları, 2010, s. 86.

28 Bekir Çukurova, "Milli Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi I", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, 6/23, 1999, s. 321.

29 Ahmet Akter, "Anılar Bibliyografyası (1918-38)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, No: 3, 2000, s. 229-265.

bunların gelecek kuşaklara aktarılması dönemin aydınlanması açısından önem taşımaktadır. Bu konuda siyasilerin, askerlerin ve gazetecilerin dışında yaşadıklarını ölümsüzleştiren ve bunu disiplinli bir şekilde günbegün kâğıda dökenlerin sayısı çok azdır.

Yerel mücadelede de savaşı yaşayan ya da olayın idari tarafında yer alan kişilerden de hatıralarını kaleme alanlar olmuştur. Bilhassa Urfa'nın Fransızlara karşı mücadelesinde yer alan tarafların hatıraları önemli birer vesikadır. Ancak savaş sırasında yaşananların kâğıda aktarılma işi maalesef bir o kadar eksik kalmıştır. Bu konuda Jandarma Komutanı Ali Saip Ursavaş'ın anıları ciddi manada tertiplidir. Yine Hasan Açanal'ın Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı, Belediye Başkanı Hacı Mustafa Hacıkamiloğlu'nun Anıları, Naci Balak'ın Kurutuluş Mücadelesi Hatıratı, Urfa'nın Kurutuluşuna Dair Üç Hatırat ve Binbaşı Ali Rıza Bey'in Urfa Mücahedesi önemli hatıralar arasında yer almaktadır. Bu hatıratların hazırlanması ve yayına sunulmasında Müslüm Akalın'ın çok ciddi bir katkısı vardır. Müslüm Akalın, özellikle hatıralar dışında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de Cumhuriyet dönemi Urfa'sı tarihinin aydınlanmasına da yardımcı olmuştur. Bu anıların dışında kişisel çabalarımızla elde ettiğimiz Yüzbaşı Ömer Avni Şit'in "Urfa Savaşı" adlı hatıratı da Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşuna tanıklık edecek eserler arasında yer alacaktır. Merhum Şit'in hatıraları bizzat kendisi tarafından kaleme alınmıştır.

3. Yüzbaşı Ömer Avni Şit Kimdir?

13 Mayıs 1887 Şanlıurfa doğumlu olan Ömer Avni Şit'in, annesinin adı Sultan, babasının adı Müslüm'dür. Urfa'nın Hekimdede Mahallesi'nde ikamet etmişlerdir. Ailesinin Siverek'in bir köyünden geldiği rivayet edilmektedir. Siverek'te kendilerine Hacı Eyyüp ailesi denilmektedir. Bölgede sözü geçen ve sözüne güvenilir bir aile olduğu belirtilmektedir. Siverek'te yaşadıkları birtakım sorunlardan dolayı göç ettiği söylenmektedir. Avni Şit'in dedesi Urfa'da zaptiye memuru olarak görev yapmıştır. Avni Şit doğduktan sonra babası Müslüm Bey tarafından kendisine Ömer adı verilmiştir. Ömer Avni'nin, on çocuklu bir aileden geldiği için ekonomik açıdan sıkıntı yaşadığı da ifade edilmektedir.

Ömer Avni Şit eğitim hayatını Urfa'da tamamlamıştır. Onun en büyük hayali asker olmaktı. Yakınları tarafından anlatılanlara göre; Ömer Avni daha çocukken, özellikle de Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunlar ve bitmek bilmeyen savaşlardan dolayı asker olmak istemiştir. Aslında dedesinin zaptiye memuru olması onun bu arzusunun somutlaşmasına sebebiyet vermiştir. Ömer Avni, rivayetlere göre, annesi Sultan Hanım'ın zor günler için yastık içine koyduğu altınları, yastığın dikişlerini sökerek bozdurmuş ve

ailesine haber vermeden İstanbul'a gelmiştir. Ömer Avni Bey'in tek arzusu vardı. O da subay olmaktı. Bunun için öncelikle Harp Okulu'nun sınavlarına girmiş ve sınavı kazanmıştır. 30 Mayıs 1909 yılında askeri okula başlayan Ömer Avni, daha sonra 31 Mayıs 1911 yılında Jandarma Zabıt Mektebi'ne yazılmıştır. 21 Temmuz 1914'te bu okuldan mezun olmuştur. Akabinde ilk görev yeri olan Denizli Jandarma Kıtası'nda teğmen olarak başlamıştır. Yaklaşık bir yıl kadar (1914-1915) Denizli'de (Acıpayam) görev yapan Ömer Bey, daha sonra Birinci Dünya Savaşı sebebiyle ordunun emrine verilmiştir.

Ordunun emrindeyken üsteğmen olan Ömer Bey, Birinci Dünya Savaşı sonrası memleketi olan Urfa Jandarma Kıtası görevine atanmıştır. Urfa'nın Fransızlara karşı mücadelesinde önemli bir vazife üstlenen Ömer Avni, Mahmut Nedim Konağı'na yapılan baskında ve aşiretlerle yapılan görüşmelerde vatan hizmetinde bulunmuştur. Urfa'nın kurtuluşunda gösterdiği kahramanlıktan dolayı İstiklal Madalyası da alan Ömer Avni, 1924 yılında Malatya Jandarma Kıtası görevine getirilmiştir. 1922-1924 yıllarında Malatya'da görev yapan Ömer Bey, 1921 yılında Erzincan Jandarma Süvari Alayı emrine verilmiş ancak bu görevde sadece yedi gün kalmış, hemen akabinde 1924 yılının 18 Şubat'ında Diyarbakır Ester Süvari Taburuna atanmıştır. Ömer Bey, 18 Şubat 1924 ile 5 Ağustos 1926 yıllarında Diyarbakır'da görev yaptıktan sonra Şebinkarahisar'a Jandarma Kıtası'na yüzbaşı olarak atanmıştır. Ömer Avni Bey 3 yıl da burada görev yaptıktan sonra, sırayla Sivas'ın Hafik ilçesine ve Şarkışla'ya gönderilmiştir. Ömer Avni Şit, 1933 yılında yaş haddinden emekli olduktan sonra Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı'nda önyüzbaşı olarak göreve başlamıştır. Ömer Bey'in sırasıyla almış olduğu görevler şunlardır:

Müstahdem Karakolunda Daire Müdürü	10.04.1940-08.07.1942
Dağıtma Ofisinde Memur:	09.07.1942-30.091942
Mardin Mh. Tb. Satın Alma Kom. Bşk.	28.12.1942-15.05.1946
Akçakale Lv. Ma.	16.05.1946-10.03.1947
Urfa Satın Alma Komisyon Bşk.	11.03.1947-04.07.1949
Mardin Satın Alma Komisyon Bşk.	05.07.1949-21.11.1949
İzmir Satın Alma Komisyon Bşk.	22.11.1949-25.12.1950

Ömer Bey'in, 1910 yılında Adile Hanım ile evlendiği anlaşılmaktadır. Evliliğiyle ilgili yeğenlerinin vermiş olduğu malumata göre; Ömer Avni, Harp Okulu'nu bitirdikten sonra İzmir'e arkadaşını ziyarete gider. Bir gün İzmir caddelerinde gezerken bir kadına rastlar ve onunla tanışmak için

uzun bir mücadeleye girişir. Sonunda hanımefendi ile tanışır, ancak önemli bir sorun vardır. Kadın Rum'dur ve babası ise sabun ve zeytinyağı fabrikaları olan varlıklı biridir. Hanımefendiyle uzun bir süre görüşen Ömer Avni Bey, sonunda babasından kızı istemeye karar verir. Ancak babası Ömer Avni'ye kızı vermek istemez. Bunun üzerine Ömer Avni Bey, hanımefendiyi İstanbul'a kaçırarak orada evlenir. Bir müddet sonra eşinin babası ile barışmak ister. Ancak babası barışmak istemediği gibi ikisini de kovar. Bu evlilikten herhangi bir çocuk sahibi olamazlar. Onun yerine yetimhaneden bir çocuk evlatlık alırlar.

Avni Bey'in kız kardeşine vermiş olduğu bilgi de Mustafa Kemal Atatürk'ü gördüğünü ve konuştuğunu hatta Atatürk'ün ona Urfalıların çok cesur olduğunu söylediğini belirtmiştir. Ömer Bey, emekli olduktan sonra Urfa'da Topçu Meydanı Semti'ne yerleşmiştir. Bir süre Urfa'da yaşayan Ömer Avni Şit, eşinin de isteği üzerine İstanbul'a göçmüştür. Uzun bir süre İstanbul'da ikamet eden Ömer Avni Bey, yetimhaneden aldığı oğlunun yaşadığı birtakım sorunlardan dolayı maddi anlamda sıkıntı yaşamıştır. 1959 yılında 72 yaşında vefat eden Ömer Avni'nin kabri İstanbul'dadır. Merhum hizmetlerinden dolayı 1699 sayılı İstiklal Madalyasının sahibidir. Elimizdeki bu bilgilerin çoğunluğu Hasan ve Nihat Durmazoğlu tarafından elde edilmiştir. Diğer bilgiler ise, Jandarma Genel Komutanlığı Genel Arşiv Müdürlüğü'nden alınmıştır. Avni Bey'in başka bir çocuğunun olmaması kişiyle ilgili bilgilerin kısıtlı olmasına neden olmuştur.

4. Ömer Avni Şit'in Urfa'nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu ile İlgili Hatıratının Değerlendirilmesi

Ömer Avni Bey bu hatıratını, daha önce yayınlanmış Urfa ile ilgili hatıratların ya kişilerin kendilerini kahraman yapma edasıyla kaleme almaları ya da Urfa'daki mücadeleyi kulaktan duyarak kendi yaşamış gibi öykü şeklinde yayınlamaları üzerine yazdığını belirtmiştir. Ömer Avni Şit, özellikle Urfa'nın düşman işgalinden kurtarılması sırasında emeği geçenlerin unutturulduğunu, kimilerinin bu mücadeleden kendilerine büyük pay aldıklarını (ki burada Ali Saip Ursavaş'tan bahsetmekte) belirterek tüm bunları aydınlatmak üzere anılarını yayınlanma gereğini hissettiğini ifade etmiştir.

Birinci Dünya Harbi bittiğinde Ömer Avni, önce Antep'e ardından memleketi olan Urfa'ya önyüzbaşı olarak tayin edilmiştir. O dönem Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'dir. Urfa'ya geldikten sonra Harran'a görevlendirilmiştir. Harran'daki görevi, savaş sonrası bölgedeki sükûneti sağlamak ve asker kaçaklarının önüne geçmekti. İlk mücadelesi de Harran ilçesine bağlı Yardımcı Köyü'nde meydana gelmiştir. Yardımcı Köyü'nde yaşayan bazı kişiler jandarma ve jandarmanın atlarını ele geçirdikleri haberi ulaşınca

köyün etrafı sarılmış ve burada diğer Arap aşiretlerin de Yardımcı Köyünde yaşayan Araplara yardım etmeleri üzerine ciddi bir çatışma yaşanmış, çok sayıda şehit verilmiştir. Ancak Ömer Avni Bey ve kendisine Akçakale'den gelen yardımla birlikte güvenliği sağlamış, esir tutulan jandarmalar serbest bıraktırılmıştır.

Ömer Avni Bey'in hatıralarında yaşadığı bir diğer olay, İngilizlerin Akçakale'yi Mondros Ateşkes Antlaşmasına göre işgal etmeleridir. Bir diğer olay ise Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in İngilizler tarafından tutuklanma olayıdır. Ömer Avni Bey, Mondros sonrası bölgedeki Arap aşiretlerin başta Kısas olmak üzere birçok köyde sıkıntı yaşattıklarından, yollarda adam soymak, değirmenleri basmak çapulculuk yapmak gibi vakaları sık sık tekrarladıklarından bahsetmektedir. Kendisinin de bu olaylara karşılık verdiğini ve güvenliği sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Ömer Avni Bey, Fransızların Urfa'yı işgali sırasında özellikle aşiretleri Milli Mücadele tarafına ikna etmeye çalıştığını Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey ile birkaç kez temas ettiğini hatta bölgedeki kısa savaşlarda Ali Rıza Bey ile mücadele ettiğini belirtmiştir. Fransızların işgali karşısında Ömer Avni Bey, Harran Bölük Komutanlığına atanmıştır. Mücadele başladığında ise Samsat Kapısı'ndan Abdulvahit'in tekkesine kadar olan mıntıkanın muhafazasından da sorumludur. Ömer Avni Bey'in, Urfa'nın Fransızlardan temizlenmesi hususunda olayları günbegün anlatması önemlidir. Olayların daha canlı kalmasını sağlamakla birlikte diğer anılarla karşılaştırıldığında hemen hemen benzer yanlarının olduğunu ifade etmek elzemdir.

Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu sırasında özellikle Suruç Bölge Komutanı Kenan Bey'in yaralanması üzerine Önyüzbaşı Ömer Avni Şit, Suruç Bölge Komutanlığına atanmıştır. Görevi, geri çekilen Fransız ordusu ile Suruç'taki aşiretler arasında çıkması muhtemel çatışmayı önlemekti. Ömer Avni Bey, Urfa'dan çekilirken Suruç'ta Şebeke Savaşı'nı yaşayanlardan duymuş bunu da gün gün hatıratında belirtmiştir.

Hatıratın sonuna doğru Ömer Avni Bey, şimdiye kadar yayınlanmış hatıratları şiddetle eleştirmiştir. Özellikle Ali Saip Ursavaş'ın hatıratını eleştiren Ömer Avni Bey, o hatıratı yazanın Jandarma Binbaşısı Süheyl İzzet Bey olduğunun üzerinde durarak, hatıratın genelinde Ali Saip Bey'in kendisinin olayın merkezine almasına, sanki bütün bu mücadeleyi kendisinin yaptığına değinmesine karşı çıkmaktadır. Öte yandan Ali Saip Bey'in Adana'da Fransızlara hizmet ettiğini, bu hizmetin karşılığı olarak Urfa'ya tayin edildiğini, Urfa'ya geldikten sonra Milli Mücadele'nin burada güçlü olduğunu görmesi üzerine cihet değiştirdiğini de not etmiştir. Bu sebeple Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ali Saip Bey'e ilk başlarda pek güvenmediğini de ifade etmiştir

Ömer Avni Bey'in eleştirdiği ikinci husus, Adil Hulusi binbaşının Ali Rıza Bey'in imzasını taşıyan *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi* adlı kitaba yöneliktir. Bu kitapta da Hulusi binbaşının kendisini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önemli bir temsilcisi olarak saymasını eleştirmekle beraber, Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu sırasında görev yapan subayların, askerlerin isimlerinin anılmamasını Akçakale ve Harran'da yaşanan muharebe ve olayları görmemezlikten gelmesine de karşı çıkmaktadır. Yine Mülazım Adil Hulusi'nin hiçbir emir ve kumanda sahibi olmadığını ve taburun yazı işlerini temin ve tebvir etmekten başka bir vazifesi bulunmadığı halde kendisini cemiyetin azası olarak göstermesine ciddi olarak kızdığını anlıyoruz.

Genel olarak Ömer Avni Şit'e ait hatıratın bütününde savaşın sadece liderlerin etrafında değil mücadeleye anlam katan küçük insanların mücadelesine de önem verdiği görülmektedir. Zira neredeyse hatıratın genelinde isimler üzerinde önemli derecede durulmuştur. Ömer Avni Bey'in belirttiği üzere genellikle hatıratlar kişilerin etrafında şekillenirken, Ömer Avni Bey'in hatıratı ise kişilerin yapmış oldukları mücadele içerisinde yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında Ömer Avni Bey, Fransız Annales okullarındaki anlayışa göre tarihsel olaylar büyük kişilerin büyük olayların etrafında şekillenmez, tarihsel vakıalar küçük insanların, küçük olayların kıvılcımlarıyla ortaya çıkar düsturuna uygun olarak bir hatırat kaleme almıştır.

Sonuç

Bağımsızlık Mücadelesi veya Milli Mücadele'nin her aşaması birbirinden kıymetli olayları, hikâyeleri ve anıları içermektedir. Özellikle kişilerin mücadele esnasında yaşadıklarını günbegün kaleme almış olmaları, Milli Mücadele'yi daha da anlamlı kılmaktadır. Genel olarak tüm savaşı yaşayanların hatıraları resmin tamamına hakim olmayı sağladığı gibi yerel mücadeleyi yaşayanların hatıralarını kaleme almaları bütün parça ilişkisi içerisinde daha tutarlı yorumlar yapılmasına olanak vermektedir. Milli Mücadele'nin güney cephesinde yaşananları, Urfa'nın düşman işgali ve düşman işgalinden kurtuluşu çerçevesi içerisinde değerlendirmek ormanın içinde ağaca bakmakla eş değerdir. Ağacı görmeden ormana bakmak, yapılacak değerlendirmede eksikliklerin ve sağlıksız yorumların yapılmasını da ön plana çıkarmaktadır.

Urfa'nın düşman işgalini sadece belgelerle veya olaylarla açıklamak mümkün değildir. Savaşı bizatihi yaşayanların kaleme aldıkları hatıratlar belgelerin doğruluğuna katkı sunacaktır. Bu açıdan bakıldığında Ömer Avni Şit'in bizatihi olarak yaşadıklarını, gördüklerini ve duyduklarını savaş bittikten on yıl sonra kaleme almış olması önemli bir eksikliği gidermiştir.

Bilhassa halkın mücadelesini günbegün kaleme almış olması hatıra sonrası yapmış olduğu genel değerlendirme Türkiye'de hatıra geleneğine bir başkaldırı olarak ifade edilebilir. Zira hatırat geleneğinde kişi kendisini özne olarak değerlendirirken, Ömer Avni, hatırasının hiçbir yerinde ben duygusunu çalışmasına katmamıştır. Hangi çalışmaya bakılırsa bakılsın hatıralarda kişi sanki bütün olayı yönetiyor ya da bütün mücadeleyi kendisi yapıyor gibi algılanır. Ömer Avni Şit, hatırasında mücadele ile ilgili kimin ne kadar payı varsa onu hatırasında belirtmiştir. Ömer Avni Bey'in üzerinde durduğu bir diğer husus ise Urfa ile ilgili yayınlanan hatıralara vermiş olduğu tepkidir. Yukarıda da değinildiği gibi Ömer Avni, hatıraları eleştirel süzgeçten geçirerek neleri yanlış yaptıklarını kimlerin neleri yaptığına yönelik değerlendirmesi önemlidir. Yine çalışmasında eleştiri yaparken tüm sorulara cevap vereceğine dair yaklaşımı da hatırat geleneğine katkı da bulunmuştur.

KAYNAKÇA

AÇANAL, Hasan, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Ankara, 2001.

AKALIN, Müslüm, *Milli Mücadelede Urfa, Anılar, Belgeler*, Şanlıurfa, 2010.

AKTER, Ahmet, "Anılar Bibliyografyası (1918-38)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, No: 3, 2000, ss. 229-265.

Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.

RIZA,Ali *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi*, Haz. Müslüm Akalın, ŞURKAV Yayınları, 2010.

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

CRİSS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

ÇUKUROVA, Bekir, "Milli Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi I", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, 6/23, 1999, ss. 321-356.

ERİCKSON, Edward J., *The Turkish War of Independence*, Praeger, Santa Barbara, 2021.

EROĞLU, Hamza, *Atatürk'ün Hayatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

GÖKAY, Bülent, "The Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some New Aspects in the Light of Soviet Documents", *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 18, No. 2 (FALL 1994), ss. 41-57.

GÜLMEZ, Nurettin, "İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2022; 20 (Özel Sayı), ss. 275-304.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

KİNROSS, Lord, *Bir Milletin Yeniden Doğuşu* Atatürk, Altın Kitaplar, İstanbul, 2018.

MACFİE, Alexander Lyon, *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, Routledge Taylor & Francis, London, 1998.

ÖZÇELİK, İsmail, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

SONYEL, Salahi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: XI, Sayı: 32, (Temmuz 1995), ss. 417-432.

T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C.IV, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

ZÜRCHER, Erik J., "Contextualizing the ideology of the Turkish national resistance movement", *Middle eastern Studies*, 2021, VOl. 57, no. 2, ss. 265-278

ZÜRCHER, Erik J., *A Modern History Turkey*, I.B. Tauris, New York, 2004.

EKLER

Ek-1 Ömer Avni Şit

Ek-2 Ömer Avni Şit ve eşinin fotoğrafı, Ömer Avni Bey, kız kardeşi Emine Hanım'a mektubu

hemşirem emine h.

15/haziran/933 tarihinde refika-
zehra hanım ile birlikte çıkar-
mış olduğumuz fotoğraftan hatıra
olarak bir danesini taktim edi-
yorum 1/7/1933

şarkışla tayyare muhasibi
kardeşiniz

Ek-3 Ömer Avni Şit'in biyografik bilgileri

BİYOGRAFİK BİLGİLER

1. KİMLİK BİLGİLERİ :

ADI SOYADI	ÖMER AVNİ ŞİT	MEMLEKETİ	ISTANBUL
SİCİL NO.	2101	BABA ADI	MUSLUM
DOĞUM YERİ	URFA	ANNE ADI	SULTAN
DOĞUM TARİHİ	13 05.1887	EŞİNİN ADI	FATMA ADILE

2. ÖĞRENİM BİLGİLERİ :

OKULUN ADI	BAŞLAMA TARİHİ	BİTİM TARİHİ
Orduya giriş	30.05.1909	-
Jandarma Zabıt Mektebi	31 05 1911	21 07.1914

3. GÖREV SAFAHATI :

GÖREVİ	BAŞLAMA TARİHİ	BİTİM TARİHİ
Denizli Jandarma Kıtası emrine (Acıpayam)	21 07 1914	4 07 1915
Ordu emrine	4 07 1915	1.10.1918
Urfa Jandarma Kıtası emrine	1 10 1918	15 03 1922
Malatya Jandarma Kıtası emrine	15 03 1922	11 02.1924
Erzincan J.Sv A.emrine	11 02.1924	18 02 1924
Diyarbakır Ester Sv.Tb.	18 02 1924	5 09 1926
Sebin Karahisar J Kıtası emrine	5 09 1926	13 05.1929
Hafik İlçe J.K	13.05 1929	12 04 1932
Şarkışla İlçe J.K	12.04 1932	15.07 1933
15.07.1933'de yaş haddinden emekli olmuştur. Sonrasında Gümruk Muhafaza Genel Komutanlığında görev almıştır.		
Müslahdem karakolunca Dore Mucürü	10.04 1940	8 07 1942
Dağıtma Ofisinde Memur	9 07 1942	30 03 1942
Mardin Mh Tb.Satın Alma Ks.Bşk	28 12 1942	15 05 1946
Akçakale Lv.Mo	16 05 1946	10 03 1947
Urfa Satın A Ko Bşk	11 03.1947	4 07 1949
Mardin Satın Alma Ks Bşk	5 07 1949	21 11 1949
İzmir Satın Alma Ko Bşk	22 11 1949	25 12 1950

4. KATILDIĞI SAVAŞLAR :

İstiklal Savaşı

5. ALDIĞI NİŞAN VE MADALYALAR :

İstiklal Madalyası

6. ADRES :

ATATÜRK MAH SULU SOK NO.4 Ş.URFA

7. RÜTBE NASIP TARİHLERİ :

RÜTBE	TARİH
Tgm	1 09 1915
Ulğm	27 07 1918
Yzb.	1 03 1927
Ön Yzb	1 03 1931

TANZİM EDEN
Ceyhun SERTEL
De Me.
Arş.İşl.Uzm

TASDİK EDEN
Mustafa ERGÜT
J Pe. Alb
Gn.Arş.Md.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİ BİR BAKIŞ: DEMETRA VAKA-BROWN VE GRACE MARY ELLİSON'IN ANILARINDA MİLLÎ MÜCADELE YILLARI

Doktor Öğretim Üyesi: Gülbin FIRAT ONAT
Orcid No: 0000-0001-7100-4314
Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
e-posta: g.firat@alparslan.edu.tr

Giriş

Millî mücadele yıllarına ilişkin özellikle pek çok siyasi tarih çalışması yapılmıştır. Ancak son yıllarda özellikle tarih çalışmalarında başvurulan kaynakların çeşitliliğin artması sonucu, ele alınan dönemin farklı yönleri bu çalışmalara dâhil olmuştur. Bir dönemi sadece resmi kayıtlara, siyasi olaylara göre ele alan çalışmalara ek olarak, bireysel tanıklığı kayıt altına alan otobiyografik anılar, hatıratlar, gezi izlenimleri söz konusu döneme farklı bir bakış açısıyla değerlendirmemizi sağlamıştır. Elbette tarih çalışmalarında kişisel tanıklık üzerinden dönemi, olayları ve kişileri değerlendirmek eksik ve taraflı olma ihtimalini kuvvetlendirebilir. Ancak öte yandan bu kişisel tanıklık, toplumsal hafızanın da bir tezahürü olduğundan söz konusu ele alınan döneme geniş bir perspektifle bakmamızı sağlayacaktır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan milli mücadele yılları ile ilgili pek çok anı türünde eser mevcuttur.[1] Bu dönemde yazılan anıların büyük bir kısmı yabancılara aittir. Bu dönemde yaşanan büyük değişimi merak eden gözlemciler ya da işgal kuvvetlerinden kişilerin yayımladığı bu anı yazıları döneme ışık tutmaktadır. Demetra Vaka'nın *İstanbul'un Peçesiz Kadınları* ve Grace Ellison'ın *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası* kitapları yaklaşık aynı tarihlerde 1921 ve 1922 yılında yaptıkları İstanbul

[1] Bülent Çukurova, "Millî Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi I". *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, 1999, S. 321-322.

ve Ankara seyahatlerindeki izlenim notlarından oluşmaktadır. Her iki kitapta 1923 yılında yayımlanmıştır. Demetra Vaka İstanbul'da, Grace Ellison ise Ankara'da yaşanan siyasi ve toplumsal değişime tanıklık etmiş, kendi bakış açıları ile yorumlamışlardır. İki kadının iki farklı kentte; İstanbul ve Ankara'da bulunması da ayrıca önemlidir çünkü İstanbul işgal altında eski ve yeninin mücadele alanıyken, Ankara ise yeni rejimin inşa edildiği mekândır. Ayrıca Demetra Vaka İstanbullu Rum aileye mensup, Grace Ellison ise Amerikalı bir gazetecidir. Bu çalışmada Millî mücadele yılları iki farklı kadının bakış açısıyla, iki farklı kentte yaşanan siyasal ve sosyal değişimi nasıl yansıttıkları ele alınacaktır.

Demetra Vaka (1877-1946): *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*

Demetra Vaka 1877 yılında Büyükada'da Rum bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Demetra'nın babası Babıali'nin bir bürokratıydı, dolayısıyla ailesi modernleşen Yunan burjuvazisinin ve kültürünün bir parçası olmanın yanı sıra Osmanlı başkentinin kozmopolit kültürüne, üst bir sınıfa aitti. Vaka'nın çocuklar, kadınlar, aile, evlilik hakkında kendi fikirleri olan entelektüel anlamda kendisini geliştirmiş bir kişiliği sahipti. İçinde bulunduğu ayrıcalıklı koşullar, Vaka'nın entelektüel olarak beslemiştir. Ailesi ve cemaati tarafından Yunan milliyetçisi, Megali İdea[2] karşı büyük sorumluk taşıması gerektiği şeklinde yetiştirilmiş olmasına rağmen kendi yaşıtı Müslüman çocuklarla kurduğu arkadaşlıklar ailesinin arzuladığı anlamda bir hayat kurmasını engellemiştir. Siyasi kargaşa ve İmparatorluğun dağıldığı bir dönemde geçen bir çocukluk, bir yanda sıkı bir Yunan milliyetçisi olan amcası ve babasının Osmanlı kozmopolitliğinin etkileri altında büyümüştür.[3] On yedi yaşında ailesini terk ederek Amerika'ya taşınmış, bir anlamda cemaatinin ve ailesinin bazı beklentilerini erkenden kırmıştır. Hayatı boyunca Atlantic Monthly, Colliers ve diğer dergiler için yazılar yazmış ve on iki kitap yayımlamıştır. Amerika'ya taşındıktan sonra ilk kez 1901 yılında İstanbul'a gelmiş ve yine burada edindiği izlenimleri aktardığı Haremlik kitabını yazmıştır.[4]

---

2 "Megali İdea, Yunanca "Büyük Fikir" Anlamına Gelir. Bu Kavram, Özellikle Yunanistan'ın Doğuşuna Yönelik Olarak, Rumların Yaşadıkları Yerleri Yunanistan Bayrağı Altında Birleştirmeyi Amaçlayan Yayılmacı Bir Milliyetçilik ve Dış Politika Anlayışını Simgelemektedir." Emruhan Yalçın, "Yunanların Bitmeyen İdeali: "Megali İdea", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı. 7, 2017, S. 34

3 Duygu Köksal, "Escaping To Girlhood İn Late Ottoman Istanbul:Demetra Vaka's And Selma Ekrem's Childhood Memories", *Childhood İn The Late Ottoman Empire And After*. Ed. Benjamin C. Fortna, Brill, London: 2015, S.253-254.

4 Elif Öztabak Avcı, Surprised and Dazzled with The Beauty of The Sultan's Capital": Depoliticization And Dehistoricization Of Culture In Demetra Vaka-Brown's Haremlik: Some Pages From The Life Of Turkish Women", *Kare*, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s.19-20.

Daha sonra 1921 yılında tekrar İstanbul'a bir seyahat düzenlemiş ve buradaki izlenimlerini *İstanbul'un Peçesiz Kadınları* adıyla kitaplaştırmıştır. Vaka kitabının ilk sayfalarında *"benim ve Yunan atalarımın doğum yerimiz"*[5] olarak tanımladığı İstanbul'a gelirken hiçbir değişiklik görmeyeceğini ve bundan kaygılandığını belirtir. Ancak ne zaman gündelik hayattan bir takım şaşırtıcı sahneler yakalamaya başladığında yeni bir Türkiye'ye geldiğini fark eder:

> "Altın Boynuz'un iki yakasını birbirine bağlayan köprünün ortasına ulaştığımızda bir başka arabayla karşı karşıya geldik. Arabada yüzü açık bir Türk kadını ve yanında bir erkek! Yirmi yıl önce, aynı adam, kamuya açık bir yerde karısının bulunduğu yöne bakmaya dahi çekinirdi. Biraz daha ileride gördüklerim daha da şaşırtıcıydı: Köprünün parmaklıklarına yaslanmış bir Türk kadın, fesli bir adamla sohbet ediyordu. Üstelik kadın gençti ve ikilinin davranışları evli olmadıkları izlenimi veriyordu. Demek ki farklı bir Türkiye'ye gelmiştim."[6]

Vaka-Brown, kadınların statüsündeki değişimi yalnızca "peçesiz" olmalarıyla değil, çalışma hayatında yer almaları ile de fark etmiştir. Muhtemel ki Demetra Vaka en son 1901 yılında İstanbul'a geldiğinde Türk kadınların büyük bir kısmı evlerinin dışında çalışmak zorunda olmayan, çocuk ve ev bakımı ile ilgilenen kadınlardı ve dış dünya ile temasları da kendi eşleri vasıtası ile gerçekleşiyordu. Oysa bu dönemde artık yeni bir Türk kadını profili ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle İstanbul özelinde savaş ve ekonomik nedenlerle çalışan kadınların sayısı artmış ve kamusal alanda daha önceki geleneksel kodların dışında yeni bir kadın tipi ortaya çıkmıştır.[7] Dolayısıyla Vaka- Brown sokakta karşılaştığı bu yeni çalışan Türk kadını profilini bir anlamda hayretle karşılaşmamıştır. Söz gelimi, kadın çöpçüleri gördüğünde hem hayret hem de az da olsa küçümser bir şekilde karşılar bunu: *"Bu düşünce kafamda gezinirken, o ana dek dikkatini çeken tüm değişimleri yavan ve sıradan kılan bir manzarayla karşılaştım. Yüzleri peçesiz, gri pantolonlar giyinmiş Türk kadınlar sokakları süpürüyorlardı. Sonradan öğrendiğime göre, bunlar, Osmanlı başkentinin neredeyse tek temizlik görevlileriydi."*[8] Dönemin ekonomik gereksinimlerinden dolayı kadınların çok farklı iş sahalarında istihdam edilmeye başlanmıştır. Posta ve banka memuru, sekreter, vapurlarda kasadar ve biletçi, çöpçü, ticaret yapan, fabrikalarda çalışan yeni bir kadın tipi mevcuttur. Vaka- Brown yalnızca yol temizliği değil, kendi mağazasını çalıştıran ticaret yapan kadınlarla da karşılaşır ve

5 Demetra Vaka, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.8.
6 Demetra Vaka, *a.g.e.*, s. 10-11.
7 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923,* İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 43.
8 Demetra Vaka, *a.g.e.*, s. 12.

her defasında şaşkınlığı gizleyemez. Dolaşırken yol üzerinde Türk kadınlarının işlettiği bir mağazaya girer ve yirmi yıldır uzakta olduğunu, burada olduğu sürede kadınların yüzlerinin örtülü olduğunu ve çalışan kadın olmadığını ifade eder. Elbette bu şaşkınlığına daima bir tereddüt ve kibir de eşlik etmektedir. Mesela kitabında "halkın intikamcısı" adlı bölümde, tramvayda karşılaştığı bir kadınla yaşadığı olayı anlatmaktadır. Bir Türk kadın tramvaya binerken haremlik kısmına bakar oturmak için. Ancak yer olmadığını fark eder. O sırada haremlik kısmında oturan Demetra Vaka kadının kendisine yaklaştığını görür, erkeklerin oturduğu kısmı işaret ederek *"sana orada yer var"* diyen kadına Vaka yerini kadına vermek zorunda kalır. Kendisi bu duruma bir anlamda içerler ve şöyle ifade eder:

> "Bu uyarıyı yapmaya hakkı vardı. Yerimi ona bırakıp perdenin öbür tarafına geçtim, Yine de yerimi ona vermemi emrederken takındığı tavır beni rahatsız etmişti. Bu türk kadınlarında daha önce hiç rastlamadığım bir davranıştı. (....) bu hakkı kullandıklarını daha önce hiç görmemiştim. Üstelik bunu söylerken kullandığı ses tonu bambaşka bir şeye işaret ediyordu. Bu ses buram buram nefret kokuyordu. Adeta "biz Türklere ait olan bu şehirde, sana istediği zorla yaptırma fırsatını kullanıyorum" der gibiydi."[9]

Vaka kendi sözleriyle *"karman çorman bir kitap"* olarak tanımladığı 1921 yılı Türkiye'sinde bu Türk kadının tavrı onu o derece rahatsız etmiştir ki tramvaydan inip kadını evine kadar takip eder. 1921 yılında kadınların statüsü ve bunun yarattığı sosyal değişim dışında siyasal atmosferin de farklı olduğunu hisseder. Vaka, ailesinin ilişkileri sayesinde bir takım ev ziyaretlerinde bulunur. Mesela ilk günlerde İstanbul'a geldiğinde kitabın esas amacı olarak insanların düşüncelerini öğrenmek olduğunu bu yüzden konuşacağı herkesin fikrini alacağını belirtir. Bu sırada İstanbul'da tek konuşulan konu ise Mustafa Kemal olduğunu ifade eder: *"Ve bu insanlar biri Padişah, diğer, Mustafa Kemal olmak üzere iki yönetim arasında bölünmüş olsalar da tüm başkent neredeyse tamamen Mustafa Kemal'in Yunanistan'a karşı savaşına kilitlenmişti. Türkler bundan şimdiye kadar yaşadıkları savaşların en önemlisi gibi söz ediyor, zaferi kazanacaklarına kesin olarak inanıyorlardı.".* [10] Daha sonra Nişantaşı'nda bir ev toplantısına davet edilir kendi ifadesiyle İstanbul'un en önemli insanların bir arada bulunduğu bir toplantıdır. Bu davette de konuşulan en önemli konuların başında elbette Mustafa Kemal gelir. Vaka, Mustafa Kemal'e ilişkin bu inançları *"gerçekleşmesi mümkün olmayan hayaller"* olarak adlandırır ve diğer insanlarla tartışması esnasında:

---

9 Demetra Vaka, *a.g.e.*, s. 94.
10 Demetra Vaka, *a.g.e.*, s. 15.

" bu çılgınca planlarınızdan vazgeçiniz şimdi tam zamanı. Kılıcınızı bırakın ve biraz uzlaşmayla bu enkazdan neler kurtarabileceğinizi görmeye çalışın" der.[11] Tam olarak da bu duygularla İstanbul'dan ayrılır.

Grace Ellison (1880-1935): *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*

Grace Ellison tam olarak doğum tarihi tespit edilmemiş ancak 1880-1885 arası olduğu tahmin edilmektedir. İskoçya'da orta sınıf bir ailede dünyaya gelmiştir. Üniversiteden mezun olduktan sonra yaklaşık altı yıl boyunca kıta muhabiri olarak çalışmış, ardından "The Daily Telegraph" için Balkanlar, Türkiye, Suriye, Filistin muhabiri olarak çalışmaya devam etmiştir. Ellison, Balkanlar, Türkiye, Suriye, Filistin'e olan ilgisinin ilham kaynağının çocukken babasının ona anlattığı Doğu hikayeleri olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'ye 1908, 1913, 1922 ve 1928 yıllarında dört kez seyahat etmiştir.[12] Çoğu araştırmacıya göre 1913 yılında Türkiye'de kaldığı süre içinde, yaşananlara eleştirmeyi tercih eden Avrupalı bir kadın gözü ile değil, bir Türk kadını gözü ile bakmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla birçok yazarın karalamaya ve bayağılaştırmaya çalıştığı bazı kültürel değerleri olumlu yönlerini görmeyi başarmıştır.[13]

1923 yılında yayımladığı *An English Woman in Angora* adlı kitabı, Türkçeye *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuvayi Milliye Ankarası* olarak çevrilip yayımlanmıştır. Grace Ellison, kitabının başında seyahatinin amacının Türkiye'de yeni rejimi ve milliyetçi hareketi anlamak olduğunu ifade eder. Yolculuğuna Malta'dan başlar ve yolculuğu boyunca karşılaştığı kişileri ve olayları ayrıntılı bir biçimde aktarır. Ankara'ya ilk gelişinde *"Burada bu uzak ülkenin küçük istasyonunda insan bir kardeşlik havasına girdiğini"* hissettiğini belirtir ve ilk izlenimlerini şöyle ifade eder: *"Anayol birkaç dükkândan sonra Büyük Millet Meclisinin önünden geçiyor. (...) Şehrin her yanında Gazi Paşa'nın resimleri asılı. Birkaç kitapçı dükkanında Gazi'nin ve arkadaşlarının resimlerini kahramanlık ifade eden posta kartlarını ve renkli milliyetçilik kartlarını satın almak mümkün".*[14] Grace Ellison, Ankara ziyaretinde kaldığı evlerde ev sahipleri ile yaptığı sohbetlerde *"Yeni bir Türkiye, demokrasilerin demokrasisi"* başladığını ifade eder. Demetra Vaka gibi var olan siyasal atmosferi yaşanan

---

[11] Demetra Vaka, *a.g.e.*, s. 87.

[12] Füsun Çoban Döşkaya, Ercan Kaçmaz, "Depiction of Turkish Women and The Harem Life in The Memoirs Of Some Women Writers In The Early 20th Century", *Tarih Okulu Dergisi, S.28, 2016, s.313.*

[13] Füsun Çoban Döşkaya, "Grace Ellison: An Englishwoman in A Turkish Harem", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.33, 2016, s.99.

[14] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-İ Milliye Ankarası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 135.

gelişmeleri *"çılgınca bir plan"* olarak görmez, gezi izlenimlerinde sıklıkla Ankara'nın siyasal atmosferini hayranlıkla izlediğini belirtir: *"Doğu'da ve Batı'da Avrupa'da ve Amerika'da olsun bütün gezilerimde hiçbir yerde Ankara'da olduğu kadar gerçek bir çabanın hâkim olduğunu duyduğum ölçüde heyecanlanmadım. Tarih öncesi bir uygarlığı arkalarına almış, insan biçiminde arılar; parlamentolarından içeriye ve dışarıya üşüşüyorlar. Gece ve gündüz vızıldıyorlar. Özgür ve bağımsız bir Türkiye için."*[15] Ellison Ankara'da bulunduğu süre boyunca dönemin önemli kişiler ile bir araya gelir ve kitabında bu kişilere dair gözlemlerini aktarır. Denilebilir ki, Ellison'ın kitabi zaman zaman yeni rejimin propagandasını yapan bir metne dönüşmektedir. Demetra Vaka gibi gündelik hayata odağına almaz daha çok siyasete yön veren "büyük" kişilere ve olaylara ilişkin gözlemlere yer verir. Vaka, işgal altında bir İstanbul'un keşmekeş bir manzarasını sunarken, Ellison yeni rejimin berrak resmini okuyucuya sunmaktadır.

Ellison, yeni devletin başkenti neresi olacağını merak ettiğini belirtir ve Ankara olacağını öğrendikten sonra, İstanbul'u sevdiğini ancak Ankara'daki *"büyük doğuşun"* İstanbul'da hissedilmediğini ekler. Ellison'ın ifade ettiği bu Ankara-İstanbul ikiliği aynı zamanda erken cumhuriyet döneminin önemli söylemlerinden birini oluşturmaktadır.[16] Ellison İstanbul'u *"rahatlık, soyluluk, güzellik ve büyüklük"* olarak tanımlamakta ki bu aslında İstanbul'un eski rejimin mekânı olduğunu da göstergelerinden biridir. Oysa Ankara, yeni rejimi ifade eden büyük doğuşu da simgeleyen bir mekandır. Ellison Ankara'dan ayrıldıktan sonra İstanbul'a geçer ve aynı izlenimlerini tekrarlayarak yeni Türkiye'nin ruhu ve kalbinin Ankara'da olduğunu belirtir. Ellison kitabında daha önceden tanıdığı Halide Edip Adıvar'a bir bölüm ayırır ve kendisi üzerinden Türk kadınlara dair izlenimlerini aktarır. Ellison kadınların statüsünün eskiye göre iyileştiğini belirtir. Kendi sözleriyle *"Türk kadınları kendi mallarını kendileri yönetmekte kendi işleriyle ilgili kağıtları imzalamakta mahkemelerde tanık olarak dinlenmekte ve kendi davalarını mahkemelere götürebilmektedirler.*[17]*"* Ellison, daha önceki ziyaretlerinde de Türk kadınları ile ilgili izlenimlerini sıklıkla yazılarında yer vermiş olmasından dolayı, yaşanan dönüşümü de daha iyi gözlemleme fırsatını yakalamıştır. Ellison'ın kitabında Türkiye'de yaşanan dönüşümü çoğu kez hayranlıkla takip eden ve onaylayan bir ifadelere rastlanmaktadır.

---

[15] Grace Mary Ellison, *a.g.e.*, S.146.

[16] Sevil Özçalık Dumanlıoğulları, "Cumhuriyet'e Mekân Yaratmak: İstanbul-Ankara İkiliğinin 'Kiralık Konak' ve 'Ankara' Romanlarına Yansıması, *Mukaddime* , Cilt 11, Sayı 2, 2020, s. 298.

[17] Grace Mary Ellison, *a.g.e.*, s. 210.

Sonuç

Demetra Vaka, 1921 yılında İstanbul'a geldiğinde eskinin dönüşümüne şahit olmuştur. Elbette Osmanlı kozmopolit kültürü içinde yetişmiş yani bir yandan hem yerli hem de yabancı olan Demetra Vaka'nın gözlemlerinin ana temasında da bu ikilik göze çarpmaktadır. Bir yandan kadınların değişimini olumlu karşılarken bir yandan Türk kadınlarının kendi öznellikleri-ni inşa etmesini hayret ve kibirle karşılar. Çünkü Demetra Vaka eski olana aittir bir yandan ve değişen siyasal durumu gelecek ile ilgili tasavvurları da hayalperest bir milliyetçilik, çılgın planlar olarak görmektedir. Grace Ellison ise, Demetra Vaka'dan farklı olarak aslında tam bir yabancıdır. İstanbul'un ihtişamından ziyade Ankara'da inşa edilen yeni rejimin gerçekliğinden etkilenir ve her türlü değişimi olumlu karşılar izlenimlerinde bunu açıkça ifade eder. Zaten daha önce Türk kadınlarına dair olumlu görüşlerini de daha önceki çalışmalarında aktarmıştır. Her iki kadının bu döneme ilişkin farklı gözlemlerinin, anı ve seyahat yazılarının kişisel tanıklığın bir ifadesi olmasından dolayı, gerçekliği olduğu gibi yansıtması beklenemez ancak Millî Mücadele gibi Türkiye tarihinin en önemli dönüşüm ve değişimin yaşandığı bir dönemi, gündelik hayattaki yansımalar üzerinden görmemizi sağlayabilir.

KAYNAKÇA

AVCI, Elif Öztabak, Surprised and Dazzled with The Beauty Of The Sultan's Capital": Depoliticization And Dehistoricization Of Culture In Demetra Vaka-Brown's Haremlik: Some Pages From The Life Of Turkish Women", *Kare*, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s.18-28.

CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923,* İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

ÇUKUROVA, Bülent, "Millî Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi I". *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, 1999, S. 321-356.

DÖŞKAYA Füsun Çoban, Ercan Kaçmaz, "Depiction of Turkish Women and The Harem Lıfe In The Memoirs Of Some Women Writers In The Early 20th Century", *Tarih Okulu Dergisi,* S.28, 2016, s.311-326.

DÖŞKAYA Füsun Çoban, "Grace Ellison: An Englishwoman in A Turkısh Harem", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S.33, 2016, s.93-104.

DUMANLIOĞULLARI, Sevil Özçalık, "Cumhuriyet'e Mekân Yaratmak: İstanbul-Ankara İkiliğinin 'Kiralık Konak' ve 'Ankara' Romanlarına Yansıması", *Mukaddime* , Cilt 11, Sayı 2, 2020, s. 294-316.

ELLISON, Grace Mary, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-İ Milliye Ankarası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973.

KÖKSAL, Duygu, "Escaping to Girlhood İn Late Ottoman Istanbul: Demetra Vaka's and Selma Ekrem's Childhood Memories", *Childhood İn The Late Ottoman Empire and After*. Ed. Benjamin C. Fortna, Brill, London: 2015, s.250-272.

YALÇIN, Emruhan, "Yunanların Bitmeyen İdeali: "Megali İdea", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı. 7, 2017, s. 33-48.

VAKA, Demetra, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA GARP CEPHESİNDE BİR MUSİKİ MUALLİMİ: İSMAİL ZÜHTÜ BEY (KUŞÇUOĞLU)

Öğr. Gör. Dr. Esra ÇETİN
Orcid No: 0000-0002-0564-7095
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
e-posta: esracetin1981@gmail.com,

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasıyla birlikte 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında oldukça ağır şartlarla imzalanan Mondros Mütarekesi, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde işgallerin başlamasına neden olmuştur. Osmanlı'nın savaş sonrası durumunu, Feroz Ahmad'a göre şartların belirlenmesinde baş aktörlerden biri olan Arnold Toynbee[1]; " *....o olağanüstü Osmanlı İmparatorluğu'ndan ortada büyük savaş ve yenilgiden sonra kala kala Türkiye'ye bir avuç toprak kalmıştı. Türkiye'nin elinde Anadolu'dan ve Boğazların batısında Avrupa'dan kalan toprak parçaları ise fakir ve moral bakımından da çöküktü. Boşuna yapılan bir savaşta kaybedilen insanlar ve kaynaklarla ülke, felce uğramıştı. Üstelik yenilginin acısı da beraberinde ümitsizlik getirmişti. On iki yıl süren savaşlar ülkenin iç gelişmesini engellemişti. Türkiye'nin vilayetleri başkalarına gitmiş, müttefikleri ezilmiş, Hint Müslümanları arasındakiler dışında, İslam dünyasında bile dostu kalmamıştı. İstanbul 'muzaffer' orduların elindeydi. Türkiye, düşmanları tarafından çevrilmişti. Büyük devletler bir kampın etrafında dolaşan kurtlar gibi aç gözlerini Türkiye'ye dikmişlerdi. Çünkü Türkiye, tabiat yönünden hayli zengindi ve emperyalizm de doy-*

[1] Arnold J. Toynbee, İngiliz The Manchester Guardian Gazetesinin muhabiri olarak sekiz ay boyunca Türk-Yunan Savaşını izlemek üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dilşen İnce Erdoğan, "The Manchester Guardian Gazetesinde Anadolu'nun 1921 Yılının İlk Üç Ayı (Ocak-Şubat Mart)", *Millî Mücadele 1921*, (Ed. Doç. Dr. İbrahim Bozkurt ve Prof. Dr. Umut Karabulut) Nobel Yay., Ankara 2021, ss.19-43.

mak bilmezdi." sözleriyle ifade etmiştir.[2] Bu doğrultuda Musul, İskenderun, Çanakkale, İstanbul ve Pozantı bölgeleri İngilizler ve Fransızlar tarafından ele geçirilmiş, bu işgallere İtalya ve Yunanistan da katılmıştır.[3] Özellikle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Millî Mücadele'nin fitilini ateşlemiş, başta İstanbul olmak üzere yurdun dört bir tarafında işgal karşıtı protesto, toplantı ve gösteriler düzenlenmiştir.[4] İzmir'in işgal yankıları devam ederken 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa olağanüstü yetkiler ve beraberindeki askeri heyet[5] ile birlikte 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkmıştır.[6] Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ayak bastığında ülkenin içinde bulunduğu durumu ise şu sözlerle anlatmış; *"Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış, Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşı'na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar......Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...* ve bu durumda ortaya atılan İngiliz mandası, Amerikan Mandası ve bölgesel kurtuluş çarelerini kabul etmemiş yapılması gerekenin cevabını yine kendisi vermiştir; *"Efendiler, bu durum karşısında tek bir karar vardı.*

---

[2] Arnold J. Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu-I*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul 1999, s.79-80.; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yay., İstanbul 2016, s.62.

[3] Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2007, s.27.Yunanlılar İzmir'in işgaliyle birlikte Batı Anadolu'yu, İtalyanlar ise Yunan işgallerinden cesaret alarak Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris'i işgale etmiştir. Ayrıca Konya ve Akşehir'e de birlikler göndermiştir. Y. Akyüz, U. Kocatürk vd.., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-1 Türk İnkılabına Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, Yükseköğretim Kurulu Yay., Ankara 1989, s.51-52.

[4] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2008, s.176.

[5] Mustafa Kemal Paşa ile birlikte bu heyette Kurmay Albay Refet (Bele), 3. Kolordu komutanı, Kurmay Albay Manastırlı Kâzım (Dirik), müfettişlik kurmay başkanı, Tabip Albay İbrahim Tali (Öngören), müfettişlik sağlık başkanı, Kurmay Yarbay (Ayıcı) Mehmed Arif, kurmay başkanı yardımcısı, Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede), karargâh istihbarat ve siyasiyat şube müdürü, Topçu Binbaşı Kemal (Doğan), müfettişlik topçu kumandanı, Tabip Binbaşı Refik (Saydam), sağlık başkanı yardımcısı, Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), müfettişlik başyaveri, Yüzbaşı Mümtaz (Tunay), kurmay mülhakı, Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), kurmay mülhakı,Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), müfettişlik emir subayı,Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), karargâh komutanı, Üsteğmen Hayati, kurmay başkanı emir subayı ve müfettişlik kalem amiri, Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), kurmay mülhakı, sonradan 3.Kolordu kumandan yaveri, Üsteğmen Abdullah, kurmay başkanlığı yaveri iaşe subayı, Teğmen Muzaffer (Kılıç), müfettişlik ikinci yaveri, Birinci Sınıf Kâtip Faik (Aybars), şifre kâtibi, Dördüncü Sınıf Kâtip Memduh (Atasev), şifre kâtibi yardımcısı olarak görev almıştır. Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s.42-43.

[6] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s.94.

O da milli egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar; bu karar olmuştur."[7] Bu şartlarda yeni Türk devletinin kurucu unsurları olan Havza Genelgesi, Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli adım adım ve büyük bir özveriyle uygulamaya konulmuştur.[8] Yaşanan tüm süreç göz önüne alındığında kuşkusuz Türk tarihinin en zor dönemlerinden biri Millî Mücadele Dönemi'dir.[9] Kadın-erkek, genç-yaşlı topyekûn bir direniş gösterilmiş, cephede ve cephe gerisinde olağanüstü bir çaba harcanmıştır. İmkanların oldukça kısıtlı olduğu bu dönemde gerek askerin gerekse toplumun moral ve motivasyonunu sağlamak ise oldukça stratejik bir öneme sahip olmuştur.[10] Diğer taraftan mücadele ile ilgili kamuoyu oluşturulması ve yapılanların topluma aktarılmasında bugünkü kitle iletişim araçlarının olmaması nedeniyle yazılı basına da büyük bir sorumluluk düşmüş, gazete ve dergiler de bu süreçte kilit rol oynamıştır.[11] Gazete ve dergiler kadar bu zorlu dönemde hem cephede hem de kamuoyunda mücadele şevki ve heyecanını arttırmak için bando ve temsiller vasıtasıyla müzik adamları ve bestecilere de önemli görevler düşmüştür. Bu bestecilerin başında gelen İsmail Zühtü Kuşçuoğlu, İzmir'in işgalinin ardından ailesini bırakıp Millî Mücadele saflarına katılmış, Ankara Hükümeti'nin emriyle önce Eskişehir, sonra Polatlı'da daha sonra Ankara ve Kastamonu'da müzik öğretmenliği ve bando şefliği görevlerini yürütmüştür.[12]

Bu çalışmanın amacı, çoğu kez siyasi, askeri ve ekonomik yönleriyle ele alınan Millî Mücadele dönemini, İsmail Zühtü Bey ve onun müzikal çalışmalarından hareketle yeniden ele almaktır. Bu zorlu dönemde bestecinin çalışmaları değerlendirilecektir. Değerlendirme yapılırken özellikle birinci el kaynaklardan, arşiv belgelerinden ayrıca süreli yayınlardan faydalanılacaktır.

---

7 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Alfa Yay., İstanbul 2016, s.5-14.

8 Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s.127-129.; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2016, s.224-227.; Tanör, *a.g.e.*, s.43.

9 Bu konuda daha mikro düzeyde bir inceleme için bkz. Dilşen İnce Erdoğan, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yazışmalarında Kemalist Hareket (1921), *Dördüncü Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu (11-12 Eylül 2019)*, Haz. Temuçin Faik Ertan, Hasan Dinçer, Ankara Üniversitesi Yay, Ankara 2021, s.332.

10 Bülent Akbaba ve Togay Seçkin Birbudak, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmajı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S: 29, Ankara 2009, s.1252.

11 Mustafa Böyük, "Millî Mücadele Dönemi Mizah Basını: Güleryüz Dergisi ve Sedat Simavi Karikatürleri", *Simetrik İletişim Araçları Dergisi*, 1 (2), 2019, s.137.

12 Günver Güneş, "Sıradışı Bir Müzik Dehası İsmail Zühtü (Kuşçuoğlu) (1878-1924)", *Folklor/Edebiyat*, 2003/3, s.224-225.

Millî Mücadele Yıllarına Kadar İsmail Zühtü Bey

İsmail Zühtü, 1878 yılında Kuşçuoğlu lakaplı nalbant Ahmet Ağa ve Ayşe Hanım'ın oğlu olarak o dönemde Osmanlı kasabası olan bugün ise Bulgaristan'ın Burgaz şehrine bağlı bir ilçe olan Aydos'ta doğmuştur.[13] Henüz bebek iken 93 Harbi[14] sırasında ailesi İstanbul'a göç etmiş, 1879 yılında tekrar Aydos'a dönmüşlerdir. Aydos'a dönmelerinden bir yıl sonra babası vefat etmiş, annesi tekrar evlenmiştir.[15] Annesinin tekrar evlenmesiyle oldukça zor bir çocukluk geçirmiş, üvey babasının vefat etmesiyle 1889 yılında annesi Ayşe Hanım, çocuklarını da alarak önce İzmir'e daha sonra Tire'ye göç etmiştir.[16] 1890 yılında İzmir Sanayi Mektebi öğrencilerinden oluşan bandonun Tire'ye konser vermek üzere gelmesiyle İsmail Zühtü, özellikle bando öğrencilerinin parlak kıyafetlerinden çok etkilenmiş ve annesinin onayını alarak İzmir Sanayi Mektebi'ne (Hamidiye Sanayi Mektebi) kaydolmuştur.[17]

Sanayi Mektepleri Mithat Paşa tarafından kimsesiz ve yetim çocukların eğitilerek meslek sahibi olabilmeleri için açılmış okullardır. 10 Aralık 1868 yılında yayınlanan ilk nizamnamesinin ardından ilk şubeleri Niş, Rusçuk ve Sofya'da açılmış daha sonra kısa sürede diğer vilayetlerde de eğitim öğretime başlamıştır.[18] İsmail Zühtü, Sanayi Mektebi'ne girmesiyle önce terzihane bölümüne verilmiştir. Daha sonra onun müziğe olan ilgisi ve gösterdiği azim okul yönetiminin dikkatini çekmiş ve okulun musiki bölümüne geçmiştir.[19] İsmail Zühtü'nün musiki bölümüne geçme süreci Musiki Dergisi'nde; "*...O devirde, Sanayi Mektebi'nde asker mekteplerindeki gibi şiddetli bir inzibat vardı. Birgün namaz vakti yine musikihanenin dolabında çalışırken, mektep mescidini teftiş eden müdür kendisinin namazda bulunmadığını sezdi. Aranıldığını bir ar-*

---

[13] *Musiki Dergisi*, Sayı: 4, 1931, s.21.

[14] Rumî takvime göre 1293 yılına rastladığı için Doksanüç Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya'nın Panslavizm hareketini kışkırtması ve yayılmacı politikasının bir aracı haline getirmesi ile 1875'ten itibaren başlayan Balkan karışıklıklarının, Avrupa diplomasisinin de işe karışması ile meydana getirdiği gelişmelerin bir sonucudur. Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.484.

[15] Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-II,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s.531.

[16] Güneş, *a.g.e.*, s.220.

[17] Ahmet Say, *Müzik Ansiklopedisi, C.3*, Müzik Ansiklopedisi Yay., Ankara 1992, s.655.

[18] Okulun musiki bölümü ise 1886 yılında faaliyete başlamıştır. İsmail Zühtü'nün okula kaydolduğu 1890 yılında ise II. Abdülhamit'in okulun musiki bölümünün fotoğraflarını görmesi üzerine saraydaki Musıka-yi Hümayun Kışlası'nda davet edilmişlerdir. Bu davet üzerine 15 Ocak 1891 tarihinde okul müdürü Fehmi Efendi ve diğer idareciler ile birlikte musiki heyeti İstanbul'a gitmiş, Padişah'ın takdirlerini kazanan heyetteki tüm öğrencilere sanayi madalyası verilmiştir. Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir 1996, s.170.

[19] Ferit Hilmi Atrek, *Bestekar İsmail Zühtü Kuşçuoğlu*, İzmir Halkevi Yay., İzmir 1944, s.6.

kadaşı vasıtası ile haber alan Zühtü, mecburen abdestsiz namaza durmak suretiyle cezadan kurtuldu. Kendisini artık büğlü[20] *de tatmin etmemektedir. Müdüriyet odasının üstündeki odada bir piyano vardır. Zühtü bu sefer de oraya devama başlar. Aşağıdaki odada rahatı bozulan müdür, Tahir Efendi yukarı çıkıp Zühtü'yü azarlar, dışarı çıkarır. Fakat bir, iki gün sonra Zühtü tekrar piyano çalışmaya başlar. Müdür bu sefer daha şedit bir lisanla, bir daha kendisini piyano başında görmemesini, görürse mektepten kovacağını söyler. Zavallı İsmail bu memnuiyete de ancak bir iki gün tahammül edebilmiştir. Üçüncü gün iptilasına gene mağlup oldu, gene çalışmaya başladı. Biraz sonra oda kapısında müdür göründü. Zühtü kovulacağını tahminle sapsarı kesilse de memulün hilafı beşuş bir çehre ile karşılaştı: denemek için kendisini bu kadar üzmüş olan tedbirli müdür, bilakis sebatkarlığından dolayı Zühtü'yü takdir ve tebrik etti, iki muallimin kendisine alaturka ve alafranga musikileri öğreteceklerini söyledi."* şeklinde ifade edilmiştir.[21] İzmir Sanayi Mektebi'nin musiki bölümünde eğitim görmeye başlayan İsmail Zühtü, okulun musiki öğretmenleri Macar Tevfik Bey[22] ile piyano, nazariyat ve armoni, Santo Şikar[23] ile de Türk musikisi çalışmıştır. [24] İsmail Zühtü'nün İzmir'de Macar Tevfik Bey'in öğrencisi olmasının büyük bir şans olduğunu belirten Ahmed Adnan Saygun'a göre Macar Tevfik Bey, okulu bitirdiğinde İsmail Zühtü'ye iş bulması konusunda da yardımcı olmuştur. İsmail Zühtü, Sanayi Mektebi'nin satış dükkanında memur olarak işe başlamış, bir yandan da dükkânın bir köşesine koyduğu eski bir piyanoyla beste çalışmalarını sürdürmüştür.[25] Ferit Hilmi Atrek'e göre ise henüz 18 yaşında iken okulu bitiren İsmail Zühtü, okulun öğretmenlerinden Hidayet Bey'in yardımcısı olarak çalışmaya başlamış, bir süre sonra okulun bando şefi Viktor Kalea

---

20 Küçük büğlü, soprano büğlü, alto büğlü, bariton büğlü olarak dört türü bulunan, bakırdan, perdeli veya pistonlu müzik araçlarının adı. www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi, 20.07.2022)

21 Musiki Dergisi, *a.g.e.*, s.21.

22 Asıl adı Alessandro Voltan olan ve Macar kökenli aristokrat bir aileden gelen Macar Tevfik Bey'in çocukluğu Viyana ve Venedik'te geçmiştir. Küçük yaşta annesinden aldığı müzik eğitimi ile genç yaşta konserler vermeye başlamıştır. Daha sonra Liszt'in öğrencisi olmuş, 93 harbinde İstanbul'a gelerek sarayda piyano öğretmenliği yapmıştır. Saraydan ayrılan Tevfik Bey önce Girit'e daha sonra 1879 yılında da İzmir'e yerleşerek yaşamını burada sürdürmüş, 1941 yılında vefat etmiştir. Evren Kutlay Baydar, *Osmanlı'nın Avrupalı Müzisyenleri*, Kapı Yay., İstanbul 2010, s.79-85.

23 Doğum tarihi tam olarak belli olmayan Musevi asıllı besteci olan Santo Şikari, XIX. yüzyılın son çeyreğinde İzmir'in önemli müzik adamları arasındadır. Sanayi Mektebi'nde müzik öğretmenliği yapan Şikari, 150 kadar Türk musikisi eseri de bestelemiştir. Besteleri arasında Viladet ve Cülus törenleri için yazdığı medhiyeler ile dügah, nihavent, suzidilara, hicazkar ve muhayyer fasılları oldukça ünlüdür. Ayrıca Musevi dini ayinleri de bestelemiştir. 1920 yılında İzmir'de vefat etmiştir. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul 1947, s.127-128.

24 Atrek, *a.g.e.*, s.6-7.

25 Şadun Tanju, *Adnan Saygun'larda Çay Sohbetleri*, Pan Yay., İstanbul 2012, s.13.

ile ünlü Fransız opera bestecisi Charles François Gounod'un (1818-1893) Faust[26] adlı operasından bir bölümünün bando düzenlemesi için yarışmış ve İsmail Zühtü'nün düzenlemesi beğenilerek Sanayi Mektebi'ne bando öğretmeni olarak atanmıştır.[27]

İsmail Zühtü Bey, okula bando öğretmeni olarak atanmasıyla birlikte beste çalışmalarına ağırlık vermiş, ilk eserlerini üretmeye başlamıştır. Öte yandan 1897 yılında evlenmiş, 1901 yılında ise Sanayi Mektebi'ndeki görevinin yanı sıra Menba-ı Füyuzat Mektebi'nde iki yıl boyunca çoksesli koro kurmuş ve çalıştırmıştır.[28] Yaşadığı dönemin çok ilerisinde işler yapan İsmail Zühtü, Türk müziği eğitimi de almış olmasına rağmen daha çok batı müziği formlarında eserler bestelemiştir. Bu çalışmalardan en önemlisi ve Türk opera tarihi açısından ilklerden biri olan *Tezer Operası*'dır. İsmail Zühtü, şair Abdülhak Hamit'in eseri olan *Tezer* romanından esinlenerek yazılan libretto üzerine ilk Türkçe sözlü ulusal opera yazma girişiminde bulunmuş ancak tamamlayamamıştır.[29] Çünkü İsmail Zühtü *"Bir milletin opera hayatının ancak çoksesli musiki ile temin olabileceğini tamamen takdir etmiştir..."*[30] İsmail Zühtü'nün ilk opera denemelerinin yanında marş formunda bestelediği eserler de repertuvarında oldukça önemli bir yer tutmuştur. Hatta bestecinin bu üretkenliği başına talihsiz olayların gelmesine neden olmuştur.

İsmail Zühtü Bey, müzikal üretkenlik kaygısıyla hareket eden bir besteci olarak İzmir limanına gelen İngiliz ve İtalyan filolarının komutanlarına marş hediye etmiş, bestelediği marşlar çok beğenilince komutanlar da kendisine birer takdirname göndermiştir. Bu olay saraya jurnallenince 1907 yılında İzmir Sanayi Mektebi'ndeki görevine son verilerek Ankara Sanatlar Mektebi'ne müdür muavini olarak sürgün gönderilmiştir.[31] Ankara'da yaklaşık dokuz ay kalan besteci, bu dönemde halk ezgilerini inceleme fırsatı bulmuş ve bu süreçle birlikte eserlerinde halk ezgilerinin motiflerini kullanmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle tekrar İzmir'deki görevine dönen Zühtü Bey, 1909 yılında Sanayi Mektebi'nin bandosu ile Sultan Mehmet Reşat'ı karşılamak üzere Selanik'e gitmiş, padişahın övgüsünü kazanarak ödüllendirilmiştir. Aynı yıl bir süre musiki üzerine araş-

---

26 Beş perdelik bir eser olan Faust operası, Goethe'nin Faust trajedisinden esinlenerek 1859 yılında bestelenmiştir. Eserin librettosu Jules Barbier ve Michel Carre tarafından yazılmış, ilk gösterimi ise 19 Mart 1859 tarihinde Paris'teki Theathre Lyrique'de yapılmıştır. Cevat Memduh Altar, *Opera Tarihi*, C.2, Pan Yay., İstanbul 2000, s.182.

27 Atrek, *a.g.e.*, s.7.

28 Öztuna, *a.g.e.*, s.531.

29 Cevat Memduh Altar, *Opera Tarihi*, C.4, Pan Yay., İstanbul 2001, s.197.

30 Atrek, *a.g.e.*, s.7.

31 Güneş, *a.g.e.*, s.221.

tırmalar yapmak üzere Avusturya'ya gitmiştir.[32] Zühtü Bey Sanayi Mektebi ve Menba-ı Füyuzat Mektebi gibi okullarda görev yaptıktan sonra 1913 yılında İttihad ve Terakki Mektebi'nin programına musiki dersleri eklenince Ahmed Adnan Saygun'un babası Celal Bey'in vasıtasıyla musiki muallimi olarak bu okula atanmıştır. Aracı'ya göre o dönemde ciddi bir musiki eğitimi yapıldığı anlaşılan İttihad ve Terakki Mektebi'nin musiki öğretimi ise şu şekildedir; "*Mekteb 10 sınıflık eski idadilerdendi (...) 7 sene kadar sürdü: üç derecede musiki kurları vardı: 1) birinci kurda yalnız nota öğretiliyordu; 2) ikincide biraz okumağa başlayanlar bulunuyordu; 3)üçüncü kurda ise 3 ve 4 ses ile ilk bakışta nota okumak mevzu bahisti. İmtihanlarda tahtaya nota yazılır ve talebe bu notayı sesle ilk görüşte okumağa mecbur tutulurdu. Hususi bir musiki sınıfı ve porteli bir siyah tahtası vardı. Bu tahtaya 3 veya 4 kısımlı bir şey yazar, talebe derhal okurdu; temrinlerin çoğunu o anda besteleyip yazardı. Musiki kurlarından başka bir de seçme talebeden mürekkep koro heyeti teşkil etmişti ki haftada 2 saat toplanırdı. Eserlere geçilirdi (...) Mektebin ayrıca bir orkestrası vardı ki haftada birkaç saat çalışırdı: hatta İzmir'de, Manisa'da konserler bile verdi. Saz, nota, tel, hoca parası gibi bütün masrafları mekteb temin ediyordu.*[33] İsmail Zühtü'nün buradaki çalışmaları, özellikle soprano ve alto partilerini okuldaki küçük erkek çocuklarının seslendirdiği dört sesli korosu İzmir'deki yerli ve yabancı kamuoyunun takdirini kazanmıştır.[34]

Müzikal çalışmalarında ülkesinin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal olayları da göz ardı etmeyen bir besteci olan Kuşçuoğlu, Balkan Savaşı'ndan sonra Mehmet Fuad Köprülü'nün yazdığı *Türk'ün Duası*[35] adlı şiiri de bestelemiştir. O dönem İzmir'e gelen[36] ve aralarında Mehmet Fuad Köprülü, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Aka Gündüz gibi isimlerin yer aldığı İstanbul Türk Ocağı heyeti de hem bu besteyi hem de Kuşçuoğlu yönetimindeki koro ve orkestrayı dinlemiş ve takdirlerini belirtmişlerdir.[37] İsmail Zühtü`nün bestelediği bir başka önemli eser de Türk Ocağı Marşı olmuştur. Bu marşın sözleri şöyledir;

---

[32] Say, *a.g.e.*, s.655.; Öztuna, *a.g.e.*, s.531.

[33] Emre Aracı, *Ahmed Adnan Saygun Doğu-Batı Arası Müzik Köprüsü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s.45.

[34] Say, *a.g.e.*, s. 656.

[35] Ömer Faruk Akün, Köprülü'nün "Türk'ün Duası" adlı şiiri Balkan Savaşları'ndan sonra değil, Türk ordusunun savaşın başından beri üst üste uğradığı mağlûbiyetlerle Çatalca'ya çekildiği, Edirne'nin düşmek üzere olduğu günlerde yazıldığını belirtmiştir. ÖMER FARUK AKÜN, "MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-fuad-koprulu (Erişim Tarihi:31.07.2022).

[36] Türk Ocağı'nın 1913 yılında İzmir'e düzenlediği gezi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Günver Güneş, "Türk Ocaklarının 1913 Yılında Gerçekleştirdikleri İzmir Seyahati ve Yarattığı Etkiler", *Türk Yurdu*, S.295, Mart 2012.

[37] Atrek, *a.g.e.*, s.8.

"Türküz ederiz daim iftihar
Hilkatla başlar tarihimiz var
Kalplerde Türklük aşk ile çarpar,
Yok bize başka yar...
Önde bayrak, elde süngü, kalpte Tanrı biz,
Dünyaya hâkim olmak isteriz,
Mabedimiz Türkocağı, Kâbemizde yüce, parlak
Turandır hep ancak."

Ayrıca Ali Hadi Okan, İsmail Zühtü'nün İzmir Türk Ocağı marşını da bestelediğini ifade etmiş ve bu marşın sözlerinin de;

"Ey dünyanın gurur veren şerefine Türk doğmak,
Türk yaşamak hevesine sahip olan yüce Türk,
Kalpten milli duygu, elde dehre hâkim Alsancak,
Yürü, yüksel, göklere çık, bu yer sana pek küçük."

şeklinde olduğunu belirtmiştir [38]

Öte yandan, İsmail Zühtü Bey, İttihad ve Terakki Mektebi'ndeki öğretmenliği sırasında ünlü bestecimiz Ahmed Adnan Saygun'un da ilk musiki öğretmeni olmuştur. Saygun, müziğe olan ilgisini Zühtü Bey vesilesi ile nasıl keşfettiğini; *"Birinci Dünya Savaşı başladı. Okula gidiyorum. İsmail Zühtü Bey de musiki hocamız. Yani ben onun talebesi oldum. Bende musikiye karşı özel bir eğilim bulunduğunu farkeden ve beni bu yolda teşvik eden odur. (...) Biz küçükleri erkenden yatırırlardı. Daha yeni dalmışım, dürterek beni uyandırdılar. "Kalk, baban çağırıyor, misafirlerin yanına gideceksin" dediler. Ne olduğunu anlayamıyorum, o mahmurluk içinde beni giydiriyorlar, elimden tutup misafir odasına götürüyorlar. Babamın her gece misafirleri olurdu. Baktım, komşum amcalarım içinde hocam İsmail Zühtü de var. Bana sevgiyle bakıyor. Meğer sohbet sırasında benim musikiye aşinalığım konu olmuş, İsmail Zühtü benim musiki hafızamı öve öve bitiremeyip "isterseniz size hemen şimdi ispat edeyim "deyince de babam "getirin çocuğu" buyurmuş. Gösteri başladı. İsmail Zühtü: "Bak Adnan yavrum dedi; şimdi beni iyi dinle, ben bir marş söyleyeceğim, bitince de sen tekrar edeceksin!"* şeklinde anlatarak o zamana kadar duymadığı uzun bir marşı söylemeye başladığını ve bu marşın sözlerinin de;

---

[38] Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s.111.; Ali Hadi Okan, "Türk'ün ve Türk Ocaklarının Hamdullah'ı", *Türk Yurdu*, C.6, Şubat 1967, no:2, s.55

"Yüz sene var ki Rumeli derdi
Ordumuzun bağrını deldi
Marş! Marş! Haydi arkadaş,
Göğsünü ger, Balkanları aş"

şeklinde olduğunu vurgulamıştır. Hocasının sözleri bitirdikten sonra kendisin de hatasız olarak tekrar ettiğini ifade etmiş, babasının dahil herkesten aferin aldığını, birkaç gün sonra okul çıkışında hocası İsmail Zühtü'nün kendisine bir paket verdiğini, eve gelince paketi heyecanla açtığını ve hocasının okulun marangozhanesinde kendi eliyle tahtadan yaptığı nota şekillerini görünce komşuları Rahmi Bey'in hediye ettiği mandolinden bile daha çok sevindiğini ifade etmiştir.[39] Hocasından her zaman büyük minnet ve şükranla bahseden Saygun, İsmail Zühtü'nün değerinin bilinmemesini ve hak ettiği yeri bulamamasını da; "*... Onun kompozitör olarak Türk musikisine ve muallim olarak Türk gençliğine yaptığı hizmetleri anlatacağım. Kırk beş yıl önceki İzmir bugünkünden çok başka bir manzara arz ediyordu. İyi bir konser dinlemek, bir opera seyretmek bugün İzmir'de mümkün değildir. Sanata bağlı olanların sayısı belki de beşi onu geçmez. Halbuki o tarihlerde bütün bunların mümkün olduğunu ve musiki kültürü üzerinde daha müsbet çalışmalar yapıldığını görüyoruz.*" sözleriyle eleştirerek İsmail Zühtü'nün musiki muallimi olarak başardıklarını anlatmış ve bu başarıların İzmir gençliğinin musiki zevkinin temelini teşkil ettiğini vurgulamıştır. Saygun ayrıca İsmail Zühtü'nün pek çok eseri olmasına rağmen bunların basılmamasından yakınmış ve son olarak İsmail Zühtü'nün yeni Türk musikisinin ilk örneklerini vermiş olduğunu ve kendinden sonra gelenlere de ışık tuttuğunu ifade etmiştir.[40]

İsmail Zühtü Bey'in Millî Mücadele Dönemi Faaliyetleri

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ve devamında yaşanan gelişmeler ve son olarak 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgal edilmesi, İsmail Zühtü'de olağanüstü üzüntü yaratmış bu ruh haline dayanamayarak ailesini de İzmir'de bırakıp Anadolu'ya geçmiş ve Millî Mücadele'ye katılmıştır.[41] İlk olarak Eskişehir'e gitmiş, burada musiki öğretmenliğine devam etmiştir.[42] Burada bizzat İsmet Paşa tarafından Garp Cephesi Bandosuna getirilmiştir.[43] Fakat 19 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir'in de Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine önce Ankara'ya geçmiş, oradan

---

39 Tanju, *a.g.e.*, s.13-14.
40 Aracı, *a.g.e.*, s.47.; Adnan Saygun, "Kompozitör İsmail Zühtü", *Ulus*, 8 Ağustos 1948.
41 Atrek, *a.g.e.*, s.9.
42 Öztuna, *a.g.e.*, s.531.
43 Musiki Dergisi, *a.g.e.*, s.22.

da yine musiki muallimi olarak Kastamonu'da görev yapmıştır.[44] Ankara'da bulunduğu günlerde TBMM'nin bandosunda şeflik yapmıştır. Kuşçuoğlu bu dönemde bir yandan görev aldığı okullarda musiki öğretmenliği yaparken diğer yandan da milli eserlere imza atarak halkın ihtiyacı olan heyecan ve şevki yüksekte tutmuştur. Bu bağlamda Vasıf Çınar'ın[45] başkanlığını yürüttüğü *İzmir Yurdu Cemiyeti* adına pek çok müsamere düzenlemiş bu gösterilerde besteleriyle moral kaynağı olmuştur.[46] İsmail Zühtü ayrıca bu cemiyet adına bir de beste yapmıştır. Hikmet Türk ve Esat çınarın birlikte yazdıkları güftesi ise şu şekildedir;

"Güzel İzmir Anadolu kalbi,
Senin için yara dolu,
Güzel İzmir bağlarının,
Ne oldu zümrüt yolu?
Biz o yolun işte üç yıl,
Ufkuna atıldık canla başla,
Bir gün sana varacağız,
Gözümüz dolu yaşla"[47]

İsmail Zühtü'nün Millî Mücadele Dönemi'ndeki en önemli katkısı ise Vatan Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı ve Kahraman Ordumuza ithaf ettiği İstiklal Marşı'nı bestelemesidir.[48] İnönü Zaferi'nden kısa bir süre önce dönemin Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili[49] Albay İsmet Paşa, Maarif Vekâleti'ne gelerek Maarif Vekili Dr. Rıza Nur ile görüşmüş, ordunun

---

[44] Güneş, a.g.e., s.224-225.

[45] 1896 yılında Girit'te dünyaya gelen Vasıf Çınar, 1910 yılında İzmir İdadisi 'nden mezun olmuş, Hukuk Mektebi'nde üçüncü sınıftayken buradan ayrılarak,1915 yılında öğretmenliğe başlamıştır. 1915-1918 yılları arasında Mustafa Necati ile birlikte İzmir'de kurduğu Özel Şark İdadisinin yönetiminde ve öğretmenliğinde bulunmuş, ayrıca İzmir Türk Ocağı'nın en etkili isimlerin biri olmuştur. İzmir'in işgaliyle birlikte Balıkesir'e geçmiş, burada Mustafa Necati, Kâzım Özalp, Hacim Muhittin Çarıklı gibi isimlerle birlikte çalışarak kongrelerin toplanmasına öncülük etmiştir. Çınar burada arkadaşlarıyla "İzmir'e Doğru" gazetesini çıkarmış, bu vesile ile işgal altına alınan ülkede halkı uyandırmaya, Kuva-yı Milliye'yi tanıtmaya, tam bağımsızlık fikri etrafında halkı toplamaya, İstanbul Hükümetleri ve özellikle Damat Ferit Paşa iktidarlarının uygulamalarını ortaya koyan yazılar kaleme alarak, Millî Mücadele'ye önemli katkı sağlamıştır. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/huseyin-vasif-cinar-1896-1935/ (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

[46] Atrek, *a.g.e.*, s.9.

[47] Güneş, *a.g.e.*, s.225.

[48] *BOA*, HR. İM...169.98.

[49] Ayvazoğlu, İsmet Paşa'yı, Garp Cephesi Kurmay Başkanı olarak ifade edilmiştir. Beşir Ayvazoğlu, *İstiklal Marşı Tarihi ve Manası*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yay., İstanbul 1986, s.21.

"Fransızların Marseilles'ine benzeyen milli heyecanı koruyacak, milli azim ve imanı besleyecek ve zinde tutacak bir marş istediğini" belirtmiş ve bu teklifi olumlu bulan Maarif Vekaleti, dönemin gazetesi Hakimiyet-i Milliye'de 7 Teşrinisani 1920 günü *"Türk şairlerinin nazar-ı dikkatine"* başlığıyla milli marş için şiir yarışması açıldığını ilan etmiştir.[50] Yarışmada milli marşın şiirine 500, bestesine de 1000 lira mükafat verileceği ayrıca belirtilmiştir. Şiir yarışmasına Muhittin Baha Pars, Kemalettin Kami, Hüseyin Suad, Kazım Karabekir ve İzhak Refet gibi pek çok kişi katılmış fakat Maarif Vekaletine gönderilen 724 adet eserden hiçbiri beğenilmemiştir.[51] Mehmet Akif, yarışmada para ödülü olduğu için yarışmaya katılmak istememiş fakat Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ikna etmesiyle ve para ödülünü hayır kurumuna bağışlanması şartıyla şiiri Ankara'da Tacettin Dergâhı'nda kısa sürede yazmış, yazdığı İstiklal Marşı şiiri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 12 Mart 1921 tarihindeki oturumunda Milli Marş olarak kabul edilmiştir.[52] Marşın kabul edilmesinden sonra Maarif Vekaleti tarafından İstiklal Marşı için beste yarışması açıldığı duyurulmuştur.[53] Yarışmaya katılan bestelerle ilgili pek çok kaynakta farklı sayılar verilse de[54] arşiv belgelerine göre 85 adet beste katılmıştır.[55] İsmail Zühtü Bey dışında yarışmaya Ahmet Cemalettin Çinkılıç, Ahmet Yekta Madran, Ali Rıfat Çağatay, Giriftzen Asım Bey, Bedri Zebaç, Hasan Basri Çantay, Hüseyin Saadettin Arel, İsmail Hakkı Bey, Kazım Uz, Lemi Atlı, Mehmet Baha Pars, Mustafa Sunar, Rauf Yekta, Sadettin Kaynak, Zati Arca, Zeki Üngör, Ahmet Muhtar Ataman, Bimen Şen, İsmail Fenni Ertuğrul, İzzettin Hümayi Elçioğlu, Kazım Karabekir, Leyla Saz, Muhlis Sabahattin, Musa Süreyya Bey, Osman Şevki Uludağ, Mustafa Nezihi Albayrak, Santuri Edhem Efendi, Sedat Öztoprak ve Suphi Ezgi

---

50 Yaşar Semiz ve Osman Akandere, "Millî Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Bey'in Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S.54, Kasım/2002, s.937.; Hakan Bacanlı, "Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif (Ersoy) ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXXIV, S.97, Bahar/2018, s.24.; Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s.21.

51 Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s. 21-29.

52 Semiz ve Akandere, a.g.e., s.936-938; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, D.I, C.9, B.6 (12.03.1337/1921), s.89.

53 İstiklal Marşı'nın güfte ve beste yarışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, "İstiklal Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921): Güfte ve Beste Tartışmaları", *Millî Mücadele 1921*, (Ed. Doç. Dr. İbrahim Bozkurt ve Prof. Dr. Umut Karabulut), Nobel Yay., Ankara 2021, ss.105-135.

54 Bu konuda bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2021/Istiklal_Marsi_100_Yasinda_Sergi_Katalogu.pdf (Erişim Tarihi:01.08.2022); Gökay Yıldız, *Ummana Dökülen Irmaklar Mehmet Akif Ersoy'un Dost Çevresi Ali Rifat Çağatay*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. 51.; NURİ ÖZCAN, "İSTİKLÂL MARŞI", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/istiklal-marsi#2-musiki (Erişim Tarihi:02.08.2022).

55 Çelebi, *a.g.e.*, s.122.

gibi isimler de katılmıştır.[56] Bu süreçte beste yarışması sonuçlanamamış, farklı bestecilerin İstiklal Marşları farklı bölgelerde çalınıp söylenmiştir. Bu bağlamda Edirne'de Ahmet Yekta Madran'ın eseri, İstanbul ve çevresinde Mehmet Zati Arca ve Ali Rıfat Çağatay'ın bestesi, Ankara'da da Osman Zeki Üngör' ün bestesi benimsenmiştir. İsmail Zühtü Bey'in bestesi ise İzmir ve Eskişehir'de çalınıp söylenmiştir.[57]

İsmail Zühtü Bey, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra 1922 yılında tekrar İzmir'e dönmüş ve buradaki pek çok okulda musiki muallimi olarak görev almaya devam etmiştir. Bu sırada Maarif Vekili olan Vasıf Çınar'ın isteğiyle Ankara'da kurulacak olan Musiki Encümeni'ne başkan sıfatıyla davet edilmiştir. Bu encümen aracılığıyla musiki eğitiminde izlenecek yol belirlenecektir. Ayrıca başta İsmail Zühtü Bey'in eserleri olmak üzere seçilen okul şarkıları devlet matbaasında basılacak ve bu görevi yine kendisi yürütecektir fakat İsmail Zühtü Bey bu çalışmalar sırasında 11.08.1924 tarihinde İzmir'de kalp krizi geçirerek hayata veda etmiş, pek çok çalışması bu yüzden basılamamıştır.

İsmail Zühtü Kuşçuoğlu'nun eserlerinden bazıları şunlardır; Piyano Eserleri: Hamidiye'nin Akını (İki Senfoni), Karakteristik Marş, Dört El İçin Sonatin, Marş Tiryonal, Deliler, Topallar, Çoban Hisleri, Yarasalar, Bir Sonat, İki Pastoral, Marş Eleciyak, Türk Donanma Marşı, Bir Dua, Hürriyetin Sesi, Köroğlu, Altı Marş, Beş Vals, Bir Kadril, Üç Polka, Romans, Üç Methiye, Altı Sonatin, Türkün Duası. Orkestra Eserleri: Tezer, Karekter Marşı, Şark Rüyası, Bahar Valsı, Kelebek, İzmir Revüsü, Selanik Marşı. Bando Eserleri: Edirne Marşı, İstiklal Marşı, Dört Marş, Bir Sonatin. Bunların dışında bir keman konçertosu, piyano için bir trio, altı saz için bir konçerto da eserleri arasında yer almıştır.[58] İsmail Zühtü Bey'in bir sandık dolusu kayıp eseri Almanya'da yaşayan torunu Seyide Kayserili tarafından ve Yaşar Ürük vasıtasıyla 2016 yılında Milli Kütüphane' ye bağışlanmıştır.[59]

Sonuç

Yaşadığı dönemin çok önünde işler yapmasına rağmen hak ettiği ilgi ve değeri göremeden erken yaşta hayata veda eden İsmail Zühtü Kuşçuoğlu gerek öğretmenliği gerekse bestecilik yönüyle İzmir'in ve sonrasında Anadolu'nun pek çok yerinde adından söz ettirmeyi başarmıştır. 46 yıllık kısa ömrüne pek çok eser ve öğrenci sığdıran İsmail Zühtü, Millî Mücadele Dönemi'nde de İzmir'den ayrılarak Ankara Hükümeti emrine katılmış,

---

56 Yıldız, *a.g.e.*, s.51.; Özcan, *a.g.e.*

57 Çelebi, a.g.e., s.122.

58 Atrek, a.g.e., s.9-10.

59 www.musikidergisi.com (Erişim Tarihi:03.08.2022)

cephe gerisinde toplumun ve askerin moral ve heyecanı için var gücüyle çalışmıştır. Anadolu'ya geçtiğinde önce Eskişehir'e gitmiş burada musiki muallimi olarak görev yapmış ayrıca Garp Cephesi bandosunu çalıştırmıştır. Eskişehir'in 19 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir'in de Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle önce Ankara'ya geçmiş, oradan da yine musiki muallimi olarak Kastamonu'da görev yapmıştır. Ankara'da bulunduğu günlerde TBMM'nin bandosunda da şeflik yapmıştır. Kuşçuoğlu bu dönemde bir yandan görev aldığı okullarda musiki öğretmenliği yaparken diğer yandan da milli eserlere imza atarak halkın ihtiyacı olan heyecan ve şevki yüksekte tutmuştur. Bu eserler İzmir Yurdu Marşı, Türk Ocağı Marşı, İzmir Türk Ocağı Marşı ve elbette en önemlisi İstiklal Marşı'dır. İsmail Zühtü'nün yazmış olduğu İstiklal Marşı Maarif Vekâleti'nin açtığı beste yarışmasında dereceye girememiş olsa da bestelendiği dönemde özellikle İzmir ve Eskişehir'de beğenilerek söylenip çalınmıştır. İsmail Zühtü ayrıca Abdülhak Hamit'in *Tezer* adlı eserinden uyarlanan ilk Türkçe sözlü ulusal opera denemesini bestelemiş fakat tamamlayamamıştır. Öte yandan besteci kimliği kadar eğitimci kimliği ile de öne çıkan Kuşçuoğlu yıllar sonra dünya çapında tanınacak olan ve Türk Beşleri olarak bilinen bestecilerden biri olan Ahmed Adnan Saygun'un da ilk musiki hocası olması vesilesiyle XX. yüzyılın başlarında İzmir'in kültür-sanat yaşamını yönlendiren en önemli isimlerden biri olarak Türk müzik tarihindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM...): 169.98.

2. Resmi Yayınlar

Atrek, Ferit Hilmi, *Bestekar İsmail Zühtü Kuşçuoğlu*, İzmir Halkevi Yay., İzmir, 1944.

TBMM ZC, D.I, C.9, B.6 (12.03.1337/1921).

3. Süreli Yayınlar

Musiki Dergisi, Sayı: 4, 1931.

Ulus, 8 Ağustos 1948.

4. Kitaplar

AKŞİN, Sina, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.

AKYÜZ, Y., Kocatürk, U. vd.., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I Türk İnkılabına Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, Yükseköğretim Kurulu Yay., Ankara, 1989.

ALTAR, Cevat Memduh, *Opera Tarihi*, C.2, Pan Yay., İstanbul, 2000.

ALTAR, Cevat Memduh, *Opera Tarihi*, C.4, Pan Yay., İstanbul, 2001.

ARACI, Emre, *Ahmed Adnan Saygun Doğu-Batı Arası Müzik Köprüsü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Alfa Yay., İstanbul, 2016.

ATEŞ, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2016.

AYVAZOĞLU, Beşir, *İstiklal Marşı Tarihi ve Manası,* Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yay., İstanbul, 1986.

BAYDAR, Evren Kutlay, *Osmanlı'nın Avrupalı Müzisyenleri*, Kapı Yay., İstanbul, 2010.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2008.

GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947.

GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-II,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

SAY, Ahmet, *Müzik Ansiklopedisi, C.3*, Müzik Ansiklopedisi Yay., Ankara, 1992.

TANJU, Sadun, *Adnan Saygun'larda Çay Sohbetleri*, Pan Yay., İstanbul, 2012.

TANÖR, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007.

TOYNBEE, Arnold J., *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu-I*, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1999.

ÜSTEL, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yay., İstanbul, 2017.

YILDIZ, Gökay, *Ummana Dökülen Irmaklar Mehmet Akif Ersoy'un Dost Çevresi Ali Rifat Çağatay*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2017.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2016.

5. Makaleler

AKBABA Bülent ve Birbudak, Togay Seçkin, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmajı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* S: 29, 2009, ss.1250-1274.

BACANLI, Hakan, "Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif (Ersoy) ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXXIV, S.97, Bahar/2018, ss.1-54.

BÖYÜK, Mustafa "Millî Mücadele Dönemi Mizah Basını: Güleryüz Dergisi ve Sedat Simavi Karikatürleri", *Simetrik İletişim Araçları Dergisi*, 1 (2), 2019, ss.136-147.

ÇELEBİ, Ercan, "İstiklal Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921): Güfte ve Beste Tartışmaları", *Millî Mücadele 1921*, (Ed. Doç. Dr. İbrahim Bozkurt ve Prof. Dr. Umut Karabulut) Nobel Yay., Ankara, 2021, ss.105-135.

ERDOĞAN, Dilşen İnce, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yazışmalarında Kemalist Hareket (1921)", *Dördüncü Uluslararsı Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu (11-12 Eylül 2019)*, Haz. Temuçin Faik Ertan, Hasan Dinçer, Ankara Üniversitesi Yay, Ankara, 2021, s.332.

ERDOĞAN, Dilşen İnce, "The Manchester Guardian Gazetesinde Anadolu'nun 1921 Yılının İlk Üç Ayı (Ocak-Şubat Mart)", *Millî Mücadele 1921*, (Ed. Doç. Dr. İbrahim Bozkurt ve Prof. Dr. Umut Karabulut) Nobel Yay., Ankara, 2021, ss.19-43.

GÜNEŞ, Günver, "Sıradışı Bir Müzik Dehası İsmail Zühtü (Kuşçuoğlu) (1878-1924)", *Folklor/Edebiyat*, 2003/3, ss.219-226.

GÜNEŞ, Günver, "Türk Ocaklarının 1913 Yılında Gerçekleştirdikleri İzmir Seyahati ve Yarattığı Etkiler", *Türk Yurdu*, C.32, S.295, Mart 2012, ss.167-172.

OKAN, Ali Hadi, "Türk'ün ve Türk Ocaklarının Hamdullah'ı", *Türk Yurdu*, C.6, no:2, Şubat 1967.

SEMİZ Yaşar ve AKANDERE, Osman, "Millî Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Bey'in Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.* XVIII, S.54, Kasım/2002, ss.903-952.

6. Tezler

TUTSAK, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir, 1996.

7. İnternet Kaynakları

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/huseyin-vasif-cinar-1896-1935/ (Erişim Tarihi: 01.08.2022)

https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-fuad-koprulu (Erişim Tarihi: 31.07.2022)

https://islamansiklopedisi.org.tr/istiklal-marsi#2-musiki (Erişim Tarihi: 02.08.2022)
www.musikidergisi.com (03.08.2022)
www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi, 20.07.2022)
https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2021/Istiklal_Marsi_100_Yasinda_Sergi_Katalogu.pdf. (Erişim Tarihi:01.08.2022)

EKLER

Ek.1. İsmail Zühtü Kuşçuoğlu, Müzik ve Sanat Hareketleri, No:11, İkinci Teşrin/Temmuz 1935.

Müzik ve Sanat Hareketleri

Opera
Tiyatro
Konser
Tenkit
Türküler
Teknik yazılar

Dileğimiz: (M. V. Neş. Müdürlüğüne)

Lüks Hayat ve benzerleri

Bestekârlarımızın düşünceleri

Caz ve kokain

Keman Virtüoz'luğunda metot farkları

Tiyatromuzun sefaleti (M. V. T. T. Heyetine)

Türkiye harici Türklerinde musiki

Türk Radyosu ne yapıyor?

Samih Rifat'ın bir nefesi

Sinop ve çevresinde halk sazları

Tunanın Türk gençliğinde müzik

SANATKÂR İSMAİL ZÜHTÜ

Ek.2. İzmir Halkevi Adına Ferit Hilmi Atrek Tarafından 1944 Yılında İsmail Zühtü Kuşçuoğlu'nun 20. Ölüm Yıldönümü Sebebiyle Hazırlanan Broşür.

PROGRAM

Birinci Kısım

1 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu (Dua) Piyano ile

2 — Turgut Türkoğlu tarafından İsmail Zühtünün hayat tercümesi hakkında (Konuşma)

3 — Ferit Hilmi Atrek tarafından İsmail Zühtünün San'at şahsiyeti ve eserleri hakkında izahat

4 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu (TürkünDuası)

Şan (Piyano eşliği ile) Leylâ Çetingün

5 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu
a — Çoban hisleri) Piyano:
b — Kelebek) F. H. Atrek

6 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu
a — Feryat
b — İzmir Yurdu Marşı
Koro

7 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu
a — Pastoral)
Piyano
F. H. Atrek

10 Dakika İstirahat

İkinci Kısım

8 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu
a — Issız gece göklerdeki yıldızlar azalmış
b — Altayda bahar oldu
c — Siyah Sancak
d — Türk Ocağı Marşı
Koro

9 — İsmail Zühtü tarafından)
Armonize edilmiş bir)
a — (Saz Semaisi))
b — (Hamidiyenin Akını)
Piyano:
F. H. Atrek

10 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu (Yeni Turan)
(Orkestra eşliğiyle)
Şan Leylâ Çetingün

11 — İsmail Zühtü Kuşçuoğlu
a — Tezer)
b — Selânik Marşı) (Şehir Orkestrası)

Not:

1 — Programdaki bütün eserler İsmail Zühtü tarafından kompoze edilmiştir.

2 — (YENİ TURAN) Şarkısının Armonisi ve Orkestrasyonu F. H. Atrek tarafından yapılmıştır.

3 — 9. Numaradaki saz semaisinin notasını (Leon Hancıyan) tarafından [illegible].

PAŞALARIN GÖZÜNDEN ERZURUM KONGRESİ
"Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa, Rauf Paşa ve Ali Fuat Paşa"

Doktorant: Uğur YILMAZ
Orcid No: 0000-0002-3809-5522
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
e-posta: ugurylmaz014@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi: Filiz ERKUTLU
Orcid No: 0000-0002-9250-7049
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
e-posta: filiz.erkutlu@live.com

Giriş

Dünyanın küresel çaptaki ilk savaşı olan Birinci Cihan Harbi sonunda pek çok imparatorluk yıkılmış ve birçok ülke işgal edilip, sömürgeleştirilmiştir. Bu parçalanmalardan nasibini alan ülkelerden birisi de Osmanlı Devleti'dir. Savaşa kaybettiği topraklarını geri almak ve siyasi yalnızlıktan kurtulmak için dâhil olan Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile *"İttifak Antlaşması"* imzalayıp[1] İttifak Blok'unda yer almıştır.[2] Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra Akdeniz'de İngiliz donanması tarafından kovalanan *"Goeben"* ve *"Breslau"* adlı iki Alman gemisi Osmanlıya sığınmış ve Osmanlı Devleti de bunları satın alarak adlarını *"Yavuz"* ve *"Midilli"* olarak değiştirerek donanmasına dâhil etmiştir.[3] Osmanlı Donanma Komu-

[1] Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.21, 2007, s.174.

[2] Çağla Derya Tağmat, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul Rumlarının Sosyo-Kültürel Faaliyetleri", *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2020, s.92.

[3] Veli Yılmaz, *1'inci Dünya Harbi'nden Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımları*, Cem Ofset Matbaası, İstanbul 1993, s.89-91.

tanlığı'na atanan Tuğamiral Suschon komutasındaki Osmanlı Donanması ve bu donanma içerisinde bulunan *"Yavuz"* ve *"Midilli"* adlı iki zırhlı gemi 29 Ekim 1914 tarihinde eğitim amaçlı çıktığı Karadeniz'de, Rusya'ya ait olan *"Odesa"*, *"Kefe"* ve *"Novorsisky"* limanlarını bombalamışlardır.[4] Bu olay üzerine Ruslar, Osmanlı Devleti'ne, 1 Kasım 1914 tarihinde savaş ilan etmiş ve Kafkas sınırlarında taarruza geçmişlerdir. Bunun hemen sonrasında ise İngilizler Akabe'yi bombalamış ve İzmir Körfezi'ndeki iki Osmanlı gemisini batırmışlardır.[5] Rusya'nın savaş ilanı ile birlikte müttefikleri olan İngiltere ve Fransa, 3 Kasım 1914 tarihinde Çanakkale önlerine gelerek boğaz giriş tahkimatını bombalamışlardır. Bu bombalama sonrasında ise 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere ve 6 Kasım 1914 tarihinde de Fransa, Osmanlıya savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı ise 11 Kasım 1914 tarihinde karşı savaş, 14 Kasım 1914 tarihinde ise *"Cihad-ı Ekber"* ilan edip savaşa dâhil olmuştur.[6]

Cihad-ı Ekber ilan edildikten sonra Osmanlı Devleti, Birinci Cihan Harbi süresinde İtilaf Devletlerine karşı birçok cephede savaşmıştır. Dört yıldan fazla süren bu savaşta oldukça çaba gösteren Osmanlı Devleti büyük zayiata uğramıştır.[7] Böylece İttifak Bloku bütün çabalarına rağmen savaşı kazanamamış ve yenik duruma düşmüştür.[8] Sonuç olarak Birinci Cihan Harbi'nde yenik çıkan İttifak Devletleri teker teker mütareke imzalayarak harpten çekilirken, barış antlaşmaları için görüşmelere başlamışlardır. Bu blokta yer alan Osmanlı Devleti de İtilaf Devletleri'nden İngiltere ile 30 Ekim 1918 tarihinde Agamennon Zırhlısı'nda Mondros Mütarekesini imzalamıştır.[9] Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletleri'nin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a yükledikleri gibi Osmanlı'ya da hiçbir yaşam hakkı tanımayacak türden ağır yükümlülükler yüklemişlerdir. Çünkü bu mütareke ağır şartlar barındıran maddelerinden dolayı Osmanlı'yı hiç-

---

4 Mithat Atabey, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Bahar 2015, s.120.

5 *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 91.

6 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, V. Cilt 1. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.56-83.

7 Hasan Dinçer, "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: Temuçin Faik Ertan, Baskı 4, Siyasal Kitapevi, Ankara 2016, s.67.

8 Nuran Kılavuz ve İbrahim Halil Tanık, "Milli Mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.2, s.354.

9 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.519-524.

bir şey yapamaz hale getirmiş ve fiilen sona erdirmiştir.[10] Ayrıca Mondros ile Osmanlı Ordusu terhis edilmiş ve mütarekenin 7 ile 24. maddelerine dayanılarak ülkenin çeşitli yerleri işgal edilip önemli bulunulan noktalara denetim subayları yerleştirilmiştir.[11] Bunlarla da yetinilmeyip mütarekeden bir gün sonra İstanbul ile İzmir'de galip devletlerin bayrakları çekilmiştir.[12]

Hadiseler ardı sıra devam ederken mütareke maddeleri de teker teker uygulamaya konulmuştur. Çünkü ordu terhisinden sonra İstanbul Limanı işgal edilmiş, *"Büyük Filo"* olarak adlandırılan ve 55 savaş gemisinde oluşan İtilaf Devletleri'ne ait donanma, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul Boğazı'na demirlemiştir. Tüm bunlar yaşanırken Yıldırım Ordular Grubu lağvedilmiş ve Harbiye Nezareti'nin emrine verilen Mustafa Kemal Paşa, yaveri Cevat Abbas ile 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki bu manzarayı görün Mustafa Kemal Paşa, yaveri Cevat Abbas'a işgal donanmasını gösterip *"Geldikleri gibi giderler"* demiştir.[13] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Dr. Rasim Ferit Bey'e gördüğü durum karşısında *"Hata ettim; İstanbul'a gelmemeliydim; ne yapıp edip Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı"* deyip İstanbul'a geldiği için pişmanlığını dile getirmiştir. Perapalas Oteli'ne yerleşen Mustafa Kemal Paşa, kısa bir süre sonra en güvendiği arkadaşları ile iletişime geçmiştir. Burada arkadaşları ile bir takım temaslarda bulunduktan sonra Fethi Paşa ve Rauf Paşa ile Ahmet İzzet Paşa'yı Sadaret Konağında ziyaret etmiş ve Tevfik Paşa'nın mecliste güvenoyu almaması üzerine konuşmuşlardır.[14] Ancak bu konuda başarı elde edememiş ve Tevfik Paşa hükümeti oy çoğunluğuyla güvenoyu almıştır.[15] Bu olay karşısında üzülen Mustafa Kemal Paşa, saraya müracaat edip Sultan Vahdettin ile görüşerek görüşlerini anlatmak istemiştir. Bu talebi 22 Kasım 1918 tarihinde gerçekleşmiştir. Fakat bu görüşmede de istediği sonucu alamamış ve yeni çareler aramaya başlamıştır.[16] Olumsuz geçen görüşmeler sonunda kendi görüşlerini ortaya koymak ve belli bir kamuoyu yaratmak adına yakın ar-

---

10 Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.11, Ankara 2000, s.619."

11 Tekin İdem, "Karboğazı Savaşı'nda Esir Alınan Fransız Taburu ve Kayıp Bayrak Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.36, S.102, 2020, s.110.

12 Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s.619.

13 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.4.

14 Semih Yalçın, "Milli Mücadele Dönemi", *90.Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildirisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.13.

15 Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 12. Baskı, İstanbul 1994, s.172.

16 Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay, İşgal Hüzün, Hazırlık*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008, s.35.

kadaşı Fethi Paşa ile Minber gazetesini çıkarmışlardır.[17] Bu çabaları da sonuç vermeyince iktidarı ele geçirmek için Rauf, Fethi, Kara Kemal ve İsmail (Canbulat) Beylerden oluşan dört arkadaşı ile birlikte bir ihtilal komitesi oluşturmaya karar vermişlerdir. Bu komitenin amacı Padişah ve hükümeti değiştirmekti fakat işgal ordularının bulunduğu bir yerde bunu yapmanın mantıklı olmadığını düşündükleri için bundan vazgeçmişlerdir.[18]

Mustafa Kemal Paşa bu olumsuzluklar sonunda başarının İstanbul'da olmadığını ve bir yolunu bulup Anadolu'ya geçmesi gerektiğini anlamıştır. Tam da bu düşünceye kapılmışken Doğu Karadeniz'de asayişsizlik baş göstermiş ve Rum çeteleri ile Türk grupları arasında çatışmalar çıkmıştır. Bab-ı Ali yönetimi, İngiltere'nin uyarıları ve işgal tehlikesi nedeniyle buradaki olayı araştırmak ve sonlandırmak için bölgeye bir müfettiş göndermeyi düşünmüştür. Buraya gönderilmek için birçok isim zikredilmiş ve zikredilen bu isimler arasında Mustafa Kemal Paşa'nın adı da geçmiştir.[19] Böylece bu göreve Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.[20] Diğer yandan Birinci Cihan Harbi esnasında yapılan gizli antlaşmalar ile İzmir ve çevresi İtalya'ya bırakılmışken Paris Barış Konferansı sırasında bu bölgeler İtalya yerine Yunanistan'a bırakılmıştır. Konferanstan alınan bu karar sonucunda Yunanistan, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e asker çıkarmıştır.[21] Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçmeyi beklerken bu işgal gerçekleşmiştir. İşgal yurdun dört bir yanında tepki ile karşılanmış ve mitingler düzenlenerek protesto edilmiştir.[22] Bu işgale Mustafa Kemal Paşa de tepki gösterip protestoda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu olaydan bir gün sonra ise 9. Ordu (daha sonra 3. Ordu'ya dönüşecektir) müfettişi olarak 18 subaylık karargâhı ve Miralay Refet Bey ile birlikte 16 Mayıs 1919 tarihinde *"Bandırma Vapuru"* ile Samsun'a hareket etmiş[23] ve 19 Mayıs 1919 tarihinde de Samsun'a varmıştır. İşte bu tarih Milli Mücadele'nin başlangıç tarihi olarak kabul edilir.[24]

---

17 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınları, Ankara 2004, s.177.

18 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s.286.

19 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.139-141.

20 *Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, BEO.004571.342765.001, s.1.

21 Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, 2001, s.131.

22 Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.245.

23 Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1987, s.16.

24 *BOA*, DH. ŞFR.00630.00122.001, s.1.

Çalışmada, 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan kongre, IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte giden Rauf Paşa'nın yanı sıra XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ve XV. Kolordu Komutanı Kazım Paşa'nın gözünden ele alındıktan sonra nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece arşiv belgeleri ve dönemi anlatan birinci elden kaynaklar incelenerek objektif bir çalışma ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Erzurum Kongresi Öncesi Yaşanan Olaylar

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Fethi Paşa, Refet Paşa ve Rauf Paşa ile milletin kurtuluşu adına pek çok faaliyet yürütürken, "*XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa*", Ankara'da,[25] "*XV. Kolordu Komutanı Kazım Paşa*" ise Erzurum'da bu minvalde çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Öte yandan Ali Fuat Paşa ve Kazım Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek ona her türlü yardım teminatında bulunmuşlardır.[26] Paşalar arasında kurtuluş mücadelesi için bu koordinasyon sağlanırken, Batı'da Yunanlılar, Kuzey'de Rumlar ve Doğu'da ise Ermeniler, Müslüman halkı katledip işgallerine başlamışlardır. Bu işgal ve katliamlar halk arasında büyük bir infiale neden olmuş ve her yerde kurtuluş çareleri aranmaya başlanmıştır. Bu çarelerden biri de Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmasıdır. Kurulan bu cemiyetler, mücadele olarak öncelikle propaganda yolunu seçmiş, halkın sesini dünyaya duyurmak için mitingler, toplantılar ve barışçıl faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak ülkedeki işgaller artınca buna karşılık silahlı mücadeleye başvurmuşlardır. Böylece Anadolu'da bölgesel dahi olsa bir kurtuluş mücadelesi başlamıştır.[27]

Öte yandan Samsun'a müfettiş olarak gönderilen Mustafa Kemal Paşa burada bir takım araştırmalarda bulunmuş ve bu araştırma sonucu bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan bu raporlarda da Rumların suçlu olduğunu bildirmiş ve İzmir'in haksız işgalinde bahsetmiştir.[28] Bu raporlarından sonra Samsun'un güvenli olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs'ta karargâhını daha güvenli olan Havza'ya taşımıştır.[29] Havza'ya gelince halkın

---

25 Çağdaş Taylan Salın, *Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova Sefirliği (21 Kasım 1920-10 Mayıs 1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s.8.

26 Hasan Dinçer, *a.g.e.*, s.88.

27 Gökay Durmuş, "İzmir'in İşgalini Protesto Amacıyla İstanbul'da Düzenlenen Mitinglerin Türk Romanındaki Yankıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.41, 2017, s.164.

28 Zeki Saruhan, *a.g.e.*, s.270.

29 BAO, DH. ŞFR.00631.00106.001, s.1.

önde gelenleri ile görüşmüş, bu görüşmeden sonra burada bir miting yapılmıştır. Bu miting sonrasında ise Havza Tamimi'ni (28 Mayıs 1919) ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, tamim ile işgallere karşı mitingler düzenlenip protesto edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[30] Bu olaydan sonra Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geri çağrılmış fakat çeşitli bahaneler öne sürerek zaman kazanmaya çalışmıştır. Havza'da bir müddet kaldıktan sonra 12 Haziran 1919 tarihinde Amasya'ya geçmiştir.[31] Amasya'ya varınca büyük bir coşku ile karşılanan Mustafa Kemal Paşa, şehrin ileri gelenleri ile görüşmüştür. Burada da bir takım faaliyetlerde bulunduktan sonra 22 Haziran 1919 tarihinde Milli Mücadele'nin manifestosu olarak kabul edilen Amasya Tamimi'ni yayımlamıştır. Milli Mücadelenin önemli belgelerinden biri olan bu tamim, bütün sivil ve askeri ilgililere gönderilmiştir.[32] Amasya Tamimi ile Mustafa Kemal Paşa'nın niyetinin İstanbul tarafından iyice anlaşılması üzerine İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey, 23 Haziran 1919 tarihinde yayınladığı bir genelge ile Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığını bildirmiştir.[33] Fakat Saray'dan Ali Kemal'in genelgesini onaylayan bir duyuru gelmemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik görevini bir süre daha kullanmıştır.[34]

Erzurum Kongresi

Doğu Anadolu ve Karadeniz'de bulunan Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetlerine karşı Erzurum'da bir kongre toplanmasına karar verilmiştir. Bu kongre ile Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetlerine karşı yapılacak bir mücadelenin yol haritası belirlenmek istenmiştir.[35] Milli Mücadele'nin önemli kongrelerinden birisi olan Erzurum Kongresi, *"Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti"* ile *"Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"* tarafından Erzurum'da toplanmış ve 5 ilden toplam 62 delege katılmıştır.[36] Amasya'da olan ve müfettişlik görevini sürdüren Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa, Kazım Paşa'nın davetiyle kongreye katılmak için Erzurum'a doğru yola çıkmıştır.[37] Amasya'dan Sivas'a oradan da bir haftalık zorlu oto-

---

30 Cengiz Mutlu, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Havza'daki Faaliyetlerinin Milli Mücadele'deki Yeri", *Cedrus*, C.7, 2019, s.729-732.

31 Hasan Dinçer, *a.g.e.*, s.93.

32 Selim Özcan, *Amasya Genelgesi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, s.74-75.

33 BAO, DH. KMS.00053.1.00043.002, s.3.

34 BAO, DH. ŞFR.00635.00088.001, s.1.

35 Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II: Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.1.

36 Mustafa Bostancı, *Milli Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.2, 2015, s.190.

37 Şerafettin Turan, "Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s.314.

mobil yolculuğuyla Erzurum'a 3 Temmuz 1919 tarihinde gelen Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa'yı halk ve askerlerden oluşan büyük bir kalabalık karşılamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldikten kısa bir süre sonra İstanbul Hükümeti'nin keyfi tebligat ve tutuklamalarına karşı tedbirler alınması için komutanlara emir vermiştir.[38] Daha sonra ise vali, kumandan ve *"Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti*'nin" Erzurum Şubesi ile temasa geçmiştir. Bu görüşmeler sonunda XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa, Rauf Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım Bey, İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, Doktor Refik Bey ve Erkânıharp Hüsrev Bey ile fikir alış verişinde bulunmuştur.[39]

Erzurum'da istişareler devam ederken *"Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi İdare Kurulu"* tarafından yapılan bir toplantı ile kongre için yapılacak hazırlıklar ve bu hazırlıklar esnasında görev alacak kişilerden oluşacak bir *"Heyet-i Faale"* kurulmuştur. *"Hoca Raif Efendi", "Dursunbeyzade Cevat Bey", "Emekli Binbaşı Kazım", "Emekli Binbaşı Süleyman"* ve *"Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey'in"* oluşturduğu bu *"Heyet-i Faale'ye"* başkan olarak Mustafa Kemal Paşa seçilirken heyetin ikinci başkanlığına ise Rauf Paşa seçilmiştir.[40] Mustafa Kemal Paşa, faal başkanlığı görevinde iken 10 Temmuz 1919 tarihinde toplanması planlanan Erzurum Kongresi öncesinde Harbiye Nezareti ile arasında telgraflaşmalar olmuş ve Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geri çağrılmıştır.[41] İstanbul'a gitme niyeti olmayan Mustafa Kemal Paşa, telgraflaşmalar ile İstanbul Hükümeti'ni oyalamaya çalışmış ve daha sonra 9 Temmuz 1919 tarihinde istifasını sunup *"Sine-i Millete"* dönmüştür.[42] Öte yandan bu istifanın arkasındaki bir diğer neden ise II. Meşrutiyet'ten sonra Harbiye Nezareti aracılığıyla alınan kararlarla[43] askerlik görevinde bulunan kişilerin, dernek ve siyasi partilere üye olamayacağı yani faal olarak asker olan bir kişinin siyasete giremeye-

---

38 Zekeriya Türkmen, "Amasya'dan Erzurum'a III. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Hükumet ve Harbiye Nezaretiyle Münasebetleri", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi Ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.1003.

39 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966, s.52.

40 Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1946, s.92-93.

41 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.127-210.

42 Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01.58.227.4, s.1.

43 *Takvîm-i Vekâyi*, "Mensıbîn-i Askeriyenin Siyasiyat İle Men'-i İştigali Zımnında Askerî Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Lâyiha-i Kanuniye", 27 Eylül 1329/10 Ekim 1913.

ceği gerçeği olmuştur.[44] Bu kanun nedeni ile kongre öncesi Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın istifasından sonraki gün yani 10 Temmuz'da kongrenin toplanması gerekirken delegelerin henüz Erzurum'a gelmemeleri nedeni ile kongre Meşrutiyet Bayramı olan 23 Temmuz'a ertelenmiştir. Kongrenin ertelenmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa'nın kongreye katılımları meselesi gündeme gelmiştir. Bazı çevreler bu katılımı istemez iken Kazım Paşa'nın devreye girmesi ile bu sorun çözülmüş, Emekli Binbaşı Kazım ve Cevat Beyler delegelikten istifa ederek Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa'nın kongrede delege olmalarını sağlamışlardır. Böyle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa'nın delege olarak katıldığı Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919 tarihinde başlamıştır.[45] 23 Temmuz'da başlayan bu kongreye başkan olarak Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.[46] Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği kongre, çeşitli tartışma ve fikir ayrılıklarına rağmen 7 Ağustos 1919 tarihinde sona ermiştir.[47] Kongrenin sonunda ise delegeler tarafından belirlenen nizamname ve bu nizamname hükümlerini ilan eden bir beyanname yayımlanmıştır. Böylece ilan edilen bu beyanname ile Milli Mücadele'nin ilk resmi ve örgütlü kararları alınarak bir temsil heyeti kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nı başkanlık ettiği bu temsil heyeti, Milli Mücadele Hareketi'nin geçici hükümetleşmesini sağlamıştır. [48]

Mustafa Kemal Paşa'nın Gözünden Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Giresun, Sürmene, Ordu, Vakfıkebir, Of, Akçaabat ve Tirebolu'dan seçilen Trabzon delegeleri 8 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gelmişlerdir. Ancak kongreye beklenen bütün delegelerin Erzurum'a gelmemelerinden dolayı 10 Temmuz 1919 tarihinde yapılması planlanan kongre 23 Temmuz 1919 tarihine ertelenmiştir. Kongrenin 23 Temmuz gününe ertelenmesinden yararlanan Trabzon delegeleri, kongre hakkında kendi aralarında bir takım toplantılar tertiplemişlerdir. Bu toplantılardan birinde ise kongre başkanlığı konusu görüşülüp tartışıl-

---

44 *Takvîm-i Vekâyi*, "Bilumum Memurin ve Müstahdemin ile Muallimînin Fırka ve Cemiyyât-ı Siyasiyyeye Memnuiyet-i İntisabı", 13 Eylül 1329/27 Eylül 1913.

45 Selami Kılıç, "Tam Bağımsızlık /Millî Birlik ve Beraberlik Sürecinde Erzurum ve Erzurum Kongresi", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.232.

46 Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, YÖK Matbaası, Ankara 1992, s.816.

47 Nilüfer Zırh, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki Son Günleri ve Sivas Yolculuğu", *Atatürk Dergisi*, C.2, S.1, 1992, s.123.

48 Selami Kılıç, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1, Erzurum, 1997, s.93.

mıştır. Toplantıda tartışmalar sürerken Sürmene Delegesi Ömer Fevzi Bey, kongrede tanınmış birinin başkan olması hele de o kişinin rütbeli bir asker olması, Avrupa'da olumsuz etkiler oluşturur ve bir kişinin peşinden gidildi şeklinde yorumlanır diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı olmaması gerektiğini dile getirmiştir.[49]

Ömer Fevzi Bey ve bazı arkadaşları bu tutumlarını sergilerken 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü saat 11'de Sanasaryan Ermeni Mektebi binasında başlayan kongreye Erzurum Delegesi Hoca Raif Efendi vekâleten başkanlık yapmıştır. Hoca Raif Efendi kongreyi açtıktan sonra yoklama almış ve kongre başkanını seçmek için oylama yapılmasını istemiştir. Hoca Raif Efendi'nin bu talebi Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları tarafından uygun görülmemiş ve ertesi gün başkanlık seçiminin yapılması talep edilmiştir. Buradaki maksat Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmemesi için delegeler arasında kulis yapılmak istenmesi olmuştur. Bu durum karşısında Kazım Paşa devreye girmiş ve Hoca Raif Efendi, başkanlık seçiminin sonraki güne ertelenme talebini uygun görmeyerek, oylamaya gitmiştir. Yapılan gizli oylama sonunda Mustafa Kemal Paşa oyların büyük çokluğunu alarak başkan seçilmiştir.[50] Mustafa Kemal Paşa, kongre başkanlığı sürecinde Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları tarafından gördüğü muhalefeti şu şekilde anlatır: "*Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemekliğim hususu mesele yaratmış olduğu gibi kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığım üzerinde tereddüt gösterenler de bulunmuştur. Bu tereddüttü gösterenlerden bir kısmının düşüncelerini iyi niyet ve samimiyetlerine vermek mümkün olduğu halde, diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, aksine melunca bir maksat peşinde olduklarına daha o zaman şüphem kalmamıştı. Mesela, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon vilayetinde bir yerden kendini kongreye temsilci tayin ettirerek gelen Ömer Fevzi Bey ve onun arkadaşları gibi.*"[51]

Tüm itiraz ve muhalefete rağmen kongre başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, kongre heyetine durumu ve takip edilecek yolu belirtmek adına bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma Nutuk'ta şu şekilde yer almaktadır: "*Tarihin ve hadiselerin zoruyla fiilen dâhil olduğumuz kara ve kanlı tehlikeleri görmeyip, bundan ürpermeyecek vatanseverin olmayacağını işaret ettim. Mütareke hükümlerine aykırı yapılan tecavüz ve işgal durumundan bahsettim. Tarihin, Bir milletin mevcudiyetini ve bu mevcutiyetten doğan haklarını tarihin hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu yüzden vatan ve milletimizin aleyhinde verilen hükümlerin*

---

49 Coşkun Alptekin, "Erzurum Kongresi", *Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1, Erzurum, 1978, s.38.

50 Mehmet Fahrettin Kırzıoğlu, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.35, Ağustos 1970, s.11-15.

51 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1980, s.77-78.

mutlaka iflasa mahkûm olacağını söyledim. Vatan ve milletin kaderini kurtarmak ve muhafaza hususunda, son söz söyleyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan milli cereyanın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim. Maneviyatı kuvvetlendirmek üzere de, yeryüzünde bilinen bütün milletlerin milli gayelerine ulaşmak için içinde bulunduğumuz tarihteki mücadelelerine dair mevcut bazı bilgileri özetledim. Ve milletin mukadderatına hakiki bir milli iradenin ancak Anadolu'dan doğabileceğini belittim ve milli iradeye dayanan bir Millet Meclisi kurulmasını ve kuvvetini milli iradeden alacak bir hükümetin teşekkül edilmesini kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim" demiştir.[52]

Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki bu konuşması incelendiğinde kurtuluşun sadece Anadolu'da olduğunu ve bu kurtuluşa ermenin yegâne temelinin ise yurttaki bütün vatanseverlerin yekvücut olup birlikte mücadele etmesi gerektiği görülmektedir. Ayrıca bu mücadele yaşanırken gücünü milletten alan bir Millet Meclisi'nin de kurulması gerektiğini ifade etmiştir. İşgallere karşı nasıl mücadele edilebileceği ve ne şekil bir örgütlenmenin yapılması gerektiği üzerine yoğun tartışmalar yaşanırken bir takım fikir ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılıklarından bazıları da Mustafa Kemal Paşa'nın, Heyet-i Temsiliye'de faaliyet göstermesidir. Çünkü İstanbul Hükümeti'ne, saltanat ve hilafet makamına karşı isyancı durumuna düşmüş, tepkilere hedef olmuş birinin bu heyetin başında görülmesi mücadeleyi olumsuz yönden etkileyeceği düşünülmüştür.[53] Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa kendisini şu şekilde savunmuştur; *"Efendiler, ben bazı arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve vehimlere uysaydım, iki bakımdan büyük mahzurlar doğacaktı. Birincisi, düşüncelerimde, kararlarımda ve bütün şahsiyetimde isabetsizlik ve zaaf olduğunu itiraf etmek ki, bu husus benim, vicdanımın emriyle yüklediğim vazife itibariyle telafisi imkânsız bir hata olurdu. Efendiler, tarih itiraz edilemez bir şekilde ispat etmiştir ki, büyük meselelerde başarı için sarsılmaz bir kabiliyet ve kudrete sahip bir liderin varlığı şarttır. Bütün devlet adamlarının ümitsizlik ve aciz içinde, bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanseverim diyen bin bir çeşit insanın, bin bir hareket ve görüş tarzı ortaya attığı karmakarışık bir ortamda danışmanlarla birçok hatırlı ve nüfuzlu kimselere bel bağlamak gerektiğine inanmakla, emin ve kararlı ve bilhassa şiddetli yürütmek mümkün müdür? Tarihte bu tarzda başarıya ulaşmış bir cemiyet gösterilebilir mi? İkincisi, Efendiler millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir alaka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişigüzel kişilerden mesela Erzincanlı bir Nakşi Şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da kurulması düşünü-*

---

[52] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.81.

[53] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.81-82.

lebilecek herhangi bir temsilciler heyete, böyle bir durum ve vazife bırakılabilir miydi? Ve bırakıldığı takdirde, memleket ve kendimizi aldatmış olmak gibi bir hataya düşmeyecek miydik? Bu mahiyette bir heyete, perde arkasından yarım edebileceği düşünülse dahi bu hareket tarzı emin bir yol sayılabilir miydi?" [54]

Böylece 14 gün süren ve çeşitli tartışmalara şahit olan bu kongre sonunda fikir birliğiyle bazı kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar sonunda ise kongre sona ermiştir. Kongrenin son günü olan 7 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa kongre heyetine bir kapanış konuşması yapmıştır. Bu konuşma Nutuk'ta şu şekilde yer almıştır: *"Esas kararlar alındığını ve bütün dünyaya milletimizin varlık ve birliğini gösterdiğimi söyledim ve tarih bu kongremizi çok az görülen büyük bir eser olarak kaydedecek dedim."*[55]

Kazım Paşa'nın Gözünden Erzurum Kongresi

10 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi'nin toplanması kararlaştırılmış fakat yeterli sayıda delegenin bulunamayışı nedeniyle kongre yapılamamıştır. Kongre'nin ertelenmesinden sonra ise Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa'nın kongreye katılma meselesi gündeme gelmiş ancak delege olmadıkları için kongreye katılmaları mümkün görülmemiştir. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa aleyhine yapılan propagandalar nedeni ile Hoca Raif Efendi ve Necati Bey bu durumdan rahatsız olarak *"Biz, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye gelmesi bizim için iyi mi, fena mı olacağına karar veremedik aleyhinde birçok sözler vardır. Halkın son kararı sizin reyinizdir. Siz, girsin derseniz seçilecektir, muvafakatiniz yoksa kabul olunmayacaktır"* diyerek durumu Kazım Paşa'ya iletmişlerdir. Kazım Paşa hatıratında, bu durum karşısında elini masaya vurarak şöyle cevap verdiğini söylemiştir: *"Mustafa Kemal Paşa kongreye yalnız delege değil, başkan dahi yapılmalıdır. Bir ordu kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimi çalışacağına, millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimat etmeliyiz. Bununla beraber böyle vaziyet karşısında dikileceğime şüpheniz var mı?"*[56]

Mustafa Kemal Paşa ile ilgili tartışmalar ve soru işaretleri Kazım Paşa'nın araya girmesiyle bir nebze de olsa son bulmuş ve Meşrutiyet Bayramı olan 23 Temmuz günü Erzurum Kongresi açılmıştır. Kongrenin açılış töreni yapıldıktan sonra başkanlık seçimi yapılmış ve tartışmalı geçen bu seçim sonucunda Mustafa Kemal Paşa kongreye başkan olarak seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesi tartışmaların sürmesine de neden olmuştur. Bu tartışmalardan birisi de Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasına

---

[54] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.83-84.

[55] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.80.

[56] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz I. Cilt*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.80-81.

ve kendisinin de askerlikten istifa etmesine rağmen üniformasını ve padişah kordonunu çıkarmaması meselesi olmuştur. Kazım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri üniforma ve padişah kordonu ile kongrede meclis başkanı olarak yaptığı konuşma esnasında yaşanan tartışmayı şu şekilde aktarmaktadır: *"Kongreye Mustafa Kemal Paşa reis seçiliyor. Riyaset kürsüsüne mirliva üniforması ve padişah kordonuyla çıkması münasebetsiz bir muameleye kendilerini maruz bırakıyor. Gümüşhane delegesi Zeki Bey riyaset kürsüsündeki Kemal Paşa'ya hitapla: 'Paşa, evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da sonra riyasete başlayın. Tahakkümden korkuyoruz' diyor. Kemal Paşa tabii pek müşkül bir vaziyette kalıyor, o akşam üniformayı atmaya mecbur oldu."*[57]

Kongre devam ederken yaşanan bir başka hadise ise Mustafa Kemal Paşa'nın Bayburt'ta bölük komutanı olan Halit Bey'e Harput Valisi Ali Galip'i öldürtmesini istemesi meselesidir. Bu durum Kazım Paşa'yı hem kızdırmış hem de hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü Kazım Paşa'nın görev bölgesi içerisinde gerçekleştirecek bu olay hem milli mücadele için hem de Kazım Paşa için büyük sıkıntılara neden olması anlamına gelmiştir. Karabekir Paşa yaşanan bu olay karşısında hayal kırıklığını şöyle dile getirmiştir: *"Henüz kongrede bir esas kararlaştırılmadan İstanbul Hükümeti'nin valilerine karşı bir teşebbüsün başarı getirmeyeceğini ve özellikle de benim haberim olmadan böyle bir şeyin olamayacağına Mustafa Kemal de hak verdi. Fakat ne yazık ki birkaç gün sonra vahim bir haber aldım. Harput Valisi Ali Galip'i öldürmek için Halit Bey'in tavsiye ettiği Ebülhindili Cafer birkaç refikiyle Erzurum'dan Harput'a yola çıkmıştı. Ben tesadüfen bunu haber alır almaz geri dönmelerine emir verdim. Ve benim haberim olmadan özellikle bulunduğum mevkide bu kadar büyük bir teşebbüsü nasıl açıklayacağını önce Rauf Bey'e sordum. Ordu müfettişliği mesuliyetinin bende olduğunu ve kongreye girme meselesini anlattım. Bu işler duyulursa çok vahim sonuçlar olabilecekti. Bir valiyi öldürtmek kararını ferden veren Kemal Paşa'ya karşı ne vaziyet almalı idim? Bir daha bana haber vermeden özellikle mesulü olduğum bölgede hiçbir şey yapmayacağına söz almakla samimiyeti sarsmadım."*[58]

Kazım Paşa, Ali Galip'e suikast düzenlenmesi olayını engelleyerek önce Rauf Paşa sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şaşkınlık ve kızgınlığını anlatmış ve olayın duyurulmaması için çaba göstermiştir. Erzurum Kongresi bu tartışmalar içinde devam ederken XV. Kolordu Kumandanı Kazım Paşa'ya telgraf çeken Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa'yı tutuklamasını istemiştir.[59] Fakat Kazım Paşa, Kanun-i Esasiye muhalif bir

57 Kazım Karabekir, a.g.e., s.90.
58 Kazım Karabekir, a.g.e., s.90-91.
59 BOA, BEO.004584.343763.001, s.1.

durumun olmadığını belirterek bu teklifi kabul etmemiştir.[60] Tüm bu hadiseler yaşanırken Erzurum Kongresi'nin artık sonuna gelinmiştir. Kazım Paşa, kongrenin son akşamında yaşadığı heyecan ve mutluluğu şöyle anlatmaktadır: "6 *Ağustos akşamı Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beylerle özellikle yarın sona erecek Erzurum Kongresi kararlarını görüştük. Yarın pek şerefli bir gün olacak. Erzurum'dan ilk milli bir karar Şarkın ve dolayısıyla bütün vatanımızın kurtulacağını cihana ilan edecekti. Bayram arifesindeyiz gibi her tarafta neşe ve göğüslerimizi şişiriyordu.*"[61]

Nihayet Erzurum Kongresi 7 Ağustos'ta son bulmuş ve on maddelik bir beyanname ilan edilmiştir. Bu beyanname ise çoğaltılarak birçok yere gönderilmiştir. Kazım Paşa kongrenin son gününü şöyle anlatır: "*7 Ağustos'ta Erzurum milli kongresi son buldu. 23 Temmuz'da başlamıştı. On maddelik beyannamesini neşretti. Her tarafa tamim ettim. Kolordu matbaasında binlerce nüsha mühür ile her tarafa neşrettik. Özellikle mıntıkamızın bütün matbaalarınca daha ziyade çoğaltıldı. Artık Vilayat-ı Şarkiye'deki cemiyetlerin ismi 'Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' olarak tespit ve bunun temsil etmek üzere dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçilmiştir. Kongreye dâhil olanlardan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Hoca Raif Efendi (Erzurum), Servet ve İzzet Beyler (Trabzon), Şeyh Fevzi (Erzincan), kongreye dâhil olmayanlardan ben ve Bekir Sami Bey (Sivas vali-i sabıkı).*[62] *Ayrıca yayınlanan on maddelik beyannamenin dördüncü maddesi gereğince eğer herhangi bir hükümet-i merkezimeyiz şarkın herhangi bir parçasını terk ve ihmal ederse derhal Erzurum'da geçici bir hükümet kurulacak fiili harekete geçecek ve harekâtı da ben idare edecektim.*"[63]

Rauf Paşa'nın Gözünden Erzurum Kongresi

Bahriye Nazırı olarak Ahmet İzzet Paşa kabinesinde görev icra eden Rauf Paşa,[64] Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyetin reisliğini yapmıştır.[65] Mütarekeden sonra Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin düşmesi ile Rauf Paşa, nazırlık görevinden ayrılmış ve Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile hareket etmek için İstanbul'dan Ankara'ya gitmiştir. 8 Haziran 1919 tarihinde Ankara'ya varan Rauf Paşa, XX. Kolordu Komutanı olarak

---

60 Kazım Karabekir, a.g.e., s.106-107.

61 Kazım Karabekir, a.g.e., s.114.

62 Kazım Karabekir, a.g.e., s.114.

63 Kazım Karabekir, a.g.e., s.117.

64 Bahar Kıraç, *Mondros Mütarekesi'nden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşuna Kadar Hüseyin Rauf (Orbay) Bey*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, s.19-20.

65 Tekin İdem, "Misak-ı Milli Sınırlarına Göre Türkiye - Suriye Sınır Hattının Belirlenmesi Sürecinin TBMM Görüşmelerine Yansıması", *Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-I*, Editör: Yunus Emre Tansü, İKSAD Publishing House, Gaziantep 2020, s.582.

Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa ile buluşmuş ve Ankara'dan Amasya'ya beraber gitmişlerdir. Amasya'ya vardıklarında ise Mustafa Kemal Paşa ile aynı minvalde hareket ederek 22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Tamimi'ni imzalamışlardır. Tamimden sonra hem bölgede hem de İstanbul'dan baskı gelmiş ve çeşitli zorluklar yaşamışlardır. Bu zorlukların yaşanması üzerine Kazım Paşa tarafından Erzurum'a davet edilmişlerdir. Bu noktadan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya hem yol arkadaşlığı hem de dava arkadaşlığı yapan Rauf Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Erzurum'a gitmiştir.[66] Rauf Paşa, Amasya'dan Erzurum'a geçerken Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da sadece doğu illerini kapsayacak olan bir kongreye nasıl baktığını anılarında şöyle dile getirmiştir: *"Mustafa Kemal Paşa, yalnız doğu illerinin delegeleriyle toplanacak bir kongrenin bütün yurdu temsil edemeyeceği noktasında biraz tereddüde düşmekle beraber bunun, milli harekete bir başlangıç şeklinde faydasız olmayacağını kabul ederek, Erzurum'dan sonra asıl kongrenin yine Sivas'ta toplanması şartıyla, Kazım Karabekir Paşa'nın fikrini tasvip etmiştir."* [67]

Rauf Paşa ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki yerel kongre yerine Sivas'ta ulusal bir kongreyi düşündüğünü ve bunu hedeflediğini belirtmiştir. Bu nedenle Amasya'dan Erzurum'a geçerken Sivas'a gittiklerini ve Erzurum'daki kongreden sonra Sivas'ta toplanması düşünülen ulusal kongre için de hazırlıkların yapılması için talimatlar verdiğini belirtmiştir. Öte yandan Rauf Paşa hatıratında Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'taki kongrenin hazırlıklarını kontrol etmek için Refet Paşa'yı görevlendirdiğini belirtmiştir.[68] Bu görevlendirmeden sonra Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa, Kazım Paşa tarafından büyük bir karşılama töreni ile karşılanmışlardır.[69] Erzurum'a geldikten sonra burada Mustafa Kemal Paşa ile birlikte bir takım faaliyetler yürüten Rauf Paşa, Erzurum Kongresi sürecinde kongreye delege olarak katılmaları konusunda pek çok tartışmaya şahit olmuştur. Rauf Paşa, yaşanan bu sorun ve tartışmaların Kazım Paşa'nın devreye girmesi ile son bulduğunu bildirmiş ve bu sıkıntılı süreci şu şekilde anlatmıştır: *"Nitekim doğu illerinin delegeleri Erzurum'a gelmeye başlamıştı. Kongre toplanmış ve Mustafa Kemal Paşa ile beni Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum üyesi olarak kabul ettirip, kongreye katılacak delegeler arasına seçtiren kişi Kazım Karabekir Paşa olmuştu. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti telaşa kapılıp Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa aracılığıyla Kazım Karabekir Paşa'ya kesin bir ifade ile 'Mustafa Kemal Paşa ile benim faaliyetten men*

---

66 Şaban Sitembölükbaşı, "Orbay, Hüseyin Rauf (1881-1964)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.356-357.
67 Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s.309.
68 Rauf Orbay, a.g.e., s.313.
69 Rauf Orbay, a.g.e., s.314.

edilmemizi' istemişti. Kazım Karabekir Paşa'nın buna cevabı ise 'Hukuki araştırmalar sonucunda Kanun-i Esasi'ye aykırı bir harekette bulunmadıkları anlaşıldığından men edecek bir neden görülmediği' olmuştu."[70]

Ali Fuat Paşa'nın Gözünden Erzurum Kongresi

Ankara'da XX. Kolordu Komutanı olarak görev yapan Ali Fuat Paşa, kongreye katılamamasına rağmen kongre hazırlıkları için çeşitli çalışmalar yapmış ve Erzurum ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Bunların dışında İstanbul ve Erzurum arasındaki iletişimi de sağlayan Ali Fuat Paşa bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *"Erzurum Vilayat-i Şarkiye Kongresi'nin hazırlıkları ile alakadar olup, şarkla sık sık temas halinde bulundum. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hadiselerden beni de düzenli haberdar ediyor, verilecek kararlarda fikrimi sorma nezaketinde bulunuyordu. İstanbul'daki temsilcimiz Kara Vasıf Bey'den kurye ile gelen mektupları önce ben okuyor, özellikle şifre ile Erzurum'a bildiriyordum. Batıdaki kumandanlara yapılacak tebligat benim kanalımdan oluyordu."*[71]

Böylece Erzurum Kongresi, 23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşmiş ve kongre sonunda ise on maddelik beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannamenin bir nüshası Ali Fuat Paşa'ya da gönderilmiş ve alınan kararlar konusunda bilgilendirilmiştir. Ali Fuat Paşa, alınan bu kararlar hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: *"Vilayat-ı Şarkiye Kongresi kararları 19/20 Haziran 1919 gecesi Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'le birlikte hazırladığımız, Kazım Karabekir Paşa ile Mirliva Refet Bey'in de iştirak ettikleri hususların daha genişletilmiş ve kapsamlı bir ifadesidir. Bundan dolayı sonsuz bir memnuniyet duymuştum."*[72]

Sonuç

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti, kaybettiği toprakları geri almak ve baş başa kaldığı siyasi yalnızlıktan kurtulmak için girdiği Cihan Harbi'nde istediğini alamamış ve büyük kayıplar vererek savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak bu çekilme Mondros Mütarekesi ile mümkün olmuştur. Bu mütareke ise Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesine neden olmuştur. Çünkü mütareke şartları çok ağır olup hem ekonomik hem de fiili işgallere zemin hazırlamıştır. Mütareke gereği Osmanlı Ordularını dağıtan İtilaf Devletleri, yine mütarekenin 7. ve 24. maddelerini bahane ederek çeşitli yerleri işgal etmeye başlamışlardır. Bu işgaller halk arasında tepki ile karşılanırken, İzmir'in Yunan Kuvvetleri tarafından işgal edilmesi ile birlikte artık tepki-

---

70 Rauf Orbay, a.g.e., s.316-317.

71 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s.178.

72 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.185.

ler giderek yükselmiş ve bölgesel de olsa silahlı bir mücadele başlamıştır. Öte yandan Cihan Harbi boyunca çeşitli cephelerde askeri görevler üstlenen Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa, Rauf Paşa ve Ali Fuat Paşa, Mondros Mütarekesi'ne müteakiben Anadolu'ya geçerek bir halk mücadelesine girişmek istemişlerdir. Bu minvalde yaşanacak mücadele için Kazım Paşa, XV. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'da, Ali Fuat Paşa, XX. Kolordu Komutanı olarak Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Müfettişliği Karargâh Komutanı olarak Samsun ve havalisinde faaliyetler yürütürken, Rauf Paşa ise faal görevde olduğu Bahriye Nazırlığından istifa ederek önce Ankara sonra ise Amasya'ya geçmiştir. Böylece Milli Mücadele'nin bu dört önemli paşası, işgallere karşı örgütlenme için çabalarken, Doğu Anadolu ve Karadeniz'de Ermeni ve Rumların saldırılarına karşı Erzurum'da bölgesel bir kongre fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir *"Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti"* ile *"Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin"* gayretleri ile fiiliyata dökülmüştür. Bu kongre ile Ermeni ve Rum faaliyetlerine karşı yapılacak bir mücadelenin yol haritası belirlenmek istenmiştir.

Erzurum'da kongre için hazırlıklar devam ederken, Amasya'da yayımladığı tamim nedeni ile zor duruma düşen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geri çağrılmış ancak Kazım Paşa'nın daveti ile Erzurum'a gelmiştir. Rauf Paşa ile birlikte Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Paşa, Erzurum'a geldikten sonra Erzurum Kongresi hazırlıkları için kurulan faal heyetin yöneticisi olmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu yöneticilik görevini ifa ederken İstanbul tarafından telgraf tacizine uğramış ve 10 Temmuz'da toplanacak kongre öncesinde istifa etmiştir. Mustafa Kemalin istifasından sonra 10 Temmuz'da toplanması kararlaştırılan kongre delegelerin azlığı nedeni ile 23 Temmuz'a ertelenmiş ve bu ertelenme sonunda Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Paşa'nın kongreye üyelikleri meselesi gündeme gelmiştir. Yoğun tartışmalara neden olan bu mesele Kazım Paşa'nın devreye girmesi ile çözülmüş ve her iki paşa da kongreye delege olarak katılmıştır. 23 Temmuz'da toplanan kongrede Mustafa Kemal Paşa, başkan olmuş ve 7 Ağustos'a kadar süren yoğun muhalefet ve tartışmalar sonunda kongre sona ermiştir.

Böylece Milli Mücadele'nin başlangıcı adına önemli adımlardan birisi olan Erzurum Kongresi, örgütlenmenin ve bu örgütlenme sonunda kurtuluş kararı almanın ilk aşaması olmuştur. Her ne kadar doğudaki delegelerin katılımıyla toplanmış olsa da aldığı kararlar bakımından bütün ulusu ilgilendiren bir kongre olarak yerini almıştır. İşte bu derece önemli olan Erzurum Kongresi'ni Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa, Rauf Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın gözünden ele alıp, kongreye olan bakışları ve kongre ile ilgili yaşadıkları incelenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01.58.227.4.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO.004571.342765.001.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO.004584.343763.001.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. KMS.00053.1.00043.002.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR.00630.00122.001.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR.00631.00106.001.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR.00635.00088.001.

Kitaplar

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010.

COŞKUN, Alev, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay, İşgal Hüzün, Hazırlık*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008.

DİNÇER, Hasan, "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör: Temuçin Faik Ertan, Baskı 4, Siyasal Kitapevi, Ankara 2016, ss.67-89.

DURSUNOĞLU, Cevat, *Millî Mücadele'de Erzurum*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1946.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

İDEM, Tekin, "Misak-ı Milli Sınırlarına Göre Türkiye - Suriye Sınır Hattının Belirlenmesi Sürecinin TBMM Görüşmelerine Yansıması", *Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ce Türk Dünyası Araştırmaları-I*, Editör: Yunus Emre Tansü, İKSAD Publishing House, Gaziantep 2020, ss.571-640.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz I. Cilt*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 12. Baskı, İstanbul 1994.

KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, YÖK Matbaası, Ankara 1992.

ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

SARUHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

SARUHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II: Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, "Orbay, Hüseyin Rauf (1881-1964)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss.356-357.

ŞERAFETTİN, Turan, "Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s.310-331.

TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1987.

TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınları, Ankara 2004.

YALÇIN, Semih, *Milli Mücadele Dönemi*, *90.Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildirisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

YILMAZ, Veli. *1'inci Dünya Harbi'nden Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımları*, Cem Ofset Matbaası, İstanbul 1993.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

Makaleler

ALPTEKİN, Coşkun, "Erzurum Kongresi", *Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1, Erzurum 1978, ss.36-42.

ATABEY, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Bahar 2015, ss.117-129.

BOSTANCI, Mustafa, *Milli Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.2, 2015, ss.184-203.

DURMUŞ, Gökay, "İzmir'in İşgalini Protesto Amacıyla İstanbul'da Düzenlenen Mitinglerin Türk Romanındaki Yankıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.41, 2017, ss.159-177.

İDEM, Tekin, "Karboğazı Savaşı'nda Esir Alınan Fransız Taburu ve Kayıp Bayrak Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.36, S.102, 2020, ss.107-136.

KILAVUZ, Nuran ve TANIK, İbrahim Halil, "Milli Mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.2, s.353-378.

KILIÇ, Selami, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1, Erzurum 1997, s.93. ss.77-97.

KILIÇ, Selami, "Tam Bağımsızlık /Millî Birlik ve Beraberlik Sürecinde Erzurum ve Erzurum Kongresi", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, ss.211-247.

KIRZIOĞLU, Mehmet Fahrettin. "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.35, Ağustos 1970, ss.11-15.

MUTLU, Cengiz, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Havza'daki Faaliyetlerinin Milli Mücadele'deki Yeri", *Cedrus*, C.7, 2019, ss.723-740.

ÖZCAN, Selim, "*Amasya Genelgesi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi*", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, ss.69-82.

SARIÇELİK, Kerim, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.21, 2007, ss.173-189.

TAĞMAT, Çağla Derya, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul Rumlarının Sosyo-Kültürel Faaliyetleri", *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2020, ss.89-105.

TÜRKMEN, Zekeriya, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.11, Ankara 2000, ss.6195-632

TÜRKMEN, Zekeriya, "Amasya'dan Erzurum'a III. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Hükumet ve Harbiye Nezaretiyle Münasebetleri", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, ss.991-1017.

TÜRKMEN, Zekeriya, "İzmir'in İşgali olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, 2001, ss.121-155.

ZIRH, Nilüfer, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki Son Günleri ve Sivas Yolculuğu", *Atatürk Dergisi*, C.2, S.1, Ankara 1992, ss.123-133.

Gazeteler

Takvîm-i Vekâyi, "Bilumum Memurin ve Müstahdemin ile Muallimînin Fırka ve Cemiyyât-ı Siyasiyyeye Memnuiyet-i İntisabı", 13 Eylül 1329/27 Eylül 1913.

Takvîm-i Vekâyi, "Mensıbîn-i Askeriyenin Siyasiyat İle Men'-i İştigali Zımnında Askerî Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Lâyiha-i Kanuniye", 27 Eylül 1329/10 Ekim 1913.

Tezler

KIRAÇ, Bahar, *Mondros Mütarekesi'nden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşuna Kadar Hüseyin Rauf (Orbay) Bey*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019.

SALIN, Çağdaş Taylan, *Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova Sefirliği (21 Kasım 1920-10 Mayıs 1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

İLK KUTLANIŞINDAN 1960'A ZAFER BAYRAMI ETKİNLİKLERİ VE YANKILARI

Doç. Dr. Bengül BOLAT
Orcid No: 0000-0001-6269-5192
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: bbolat@ahievran.edu.tr

Giriş

Fransız Devrimi sonrası yayılmaya başlayan milliyetçilik akımının etkisi ile mevcut imparatorluklar derinden sarsılmaya başlamıştır. Siyasi anlamda toplulukların isyanları ile imparatorlukların dağılması ve bağımsız ulus devletlerinin kurulmaya başlaması süreçleri her bir millet için farklı farklı gelişmelere sahne olmuştur. Siyasi gelişmelerle birlikte her bir milletin kendine ait olarak geliştirdiği çeşitli sembolleri, milli marşları, milli bayramları, anma etkinlikleri gibi yeni değerleri de oluşmaya başlamıştır. Milliyetçilik temeli üzerine inşa edilen yeni düzende önemli günler, gurur veren, zafer kazanılan günler veya devlet kurucularını anma ve kutlama üzerine kurulmuş bu bağlamda yapılan törenler tüm yeni rejimler tarafından sistemin korunması ve güçlendirilmesi için önemli unsurlar olmuştur.[1]

Türkler de tarihlerinin en eski çağlarından itibaren inançları geleneksel yapıları, yaşam tarzları ve yaşadıkları coğrafyanın da etkileri gibi birtakım unsurlara bağlı olarak kutlama ve anma faaliyetleri yapmışlardır. Türklerin orta Asya'daki varlıklarından itibaren bayram ve toy olarak adlandırdıkları ve çeşitli ritüellerle icra ettikleri birtakım etkinlikleri mevcuttur. Örneğin baharın gelişiyle birlikte kutlamış oldukları Nevruz Bayramı[2], İslamiyet'in

[1] Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2012, s.6-10.

[2] Geniş bilgi için bkz. Abdülhaluk Çay, "Türk Ergenekon Bayramı" *Nevruz*, yedinci baskı, Ankara 1966.

kabul edilmesinden sonra ise Ramazan ve Kurban bayramlarının yanında Mevlit, Regaip, Berat ve Kadir geceleri gibi kutsal olarak kabul edilen dini günleri çeşitli etkinliklerle icra etmişlerdir.[3]

Türklerde milli bayram anlayışının oluşmaya başlaması batıda olduğu gibi milliyetçilik gelişmelerine bağlı olarak gelişmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminden itibaren, özellikle Türkçülük akımının ön plana çıkmasıyla, daha çok Türk milliyetçiliğini geliştirme ve bu yönde halkı bilinçlendirip gelecek nesillere de bu doğrultuda yetiştirme adına birtakım düzenlemeler yapma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu bağlamda, dönemin iktidarı Türkçü, İttihat ve Terakki yöneticileri, milletin heyecan duyacağı sürekli hale getirip gelecek nesillere milliyetçilik duygularını aşılacağı milli bayramları oluşturma yoluna gitmişlerdir. İlk olarak mecliste milli bayram olarak, ikinci meşrutiyetin ilan edildiği 23 Temmuz 1908 tarihi baz alınarak 10 Temmuz Bayramı kabul edilmiştir.[4] Bu bayram, 1935 yılına kadar çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. 10 Temmuz Bayramı yanında, daha önce tartışılan Osmanlı kuruluş günü, idman Bayramı, Çocuk Bayramı ve amele bayramları da Osmanlı Devleti döneminde kutlanan milli bayramları olarak kabul edilmiştir.[5]

I. Dünya Savaşı sonrası, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi uyarınca fiilen sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile birlikte başlattığı Millî Mücadele yılları içinde, Anadolu halkının milliyetçilik duygularını arttırmak, mücadeleyi desteklemelerini sağlamak ve özellikle Millî Mücadele karşıtlığına yönelik propagandaları engellemek en önemli problemlerden olmuştur. Bu bağlamda askeri ve siyasi faaliyetlerin yanında, Millî Mücadele propagandası da etkin olarak çeşitli yöntemler ile yapılmaya başlamıştır. Milli Mücadele basını oluşturmak, eğitim faaliyetleri yapmak, Anadolu ajansı kurmak, TBMM'de İrşat Komisyonu kurmak vb. faaliyetlerin yanında, II. Meşrutiyet döneminde kutlanmaya başlayan 10 Temmuz Bayramının Milliyetçilik duygularındaki yarattığı öneme değinilerek, Meclisin kuruluş tarihi 23 Nisan günü *"Milli Egemenlik Bayramı"* olarak kabul edilmiştir.[6] Bu gün ilk olarak 1929 da Çocuk Bayramı olarak kutlanmış ve 1935 yılında çıkarılan kanun ile 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ismini almıştır.[7] Diğer taraftan, spor ile ilgili bir milli bayram kutlanmasına yönelik ilk faaliyet 1917, yılından beri yapılamayan idman bayramlarını da organize etmiş olan Selim Sırrı (Tarcan) Bey tarafın-

[3] Geniş bilgi için bkz, Ayvaz Gökdemir, "Türk kültürü ve Mevlid", *Diyanet Vakfı Kutlu Doğum Haftası*, 12-17 Ekim,1989,1990.
[4] *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, C.4, Devre 1, 1909, s. 87.
[5] Bolat, *a.g.e*, s.27-32.
[6] *23 Nisan'ın Millî Bayram Addine Dair Kanun*, 1337, Kanun No.112, s. 29.
[7] *Resmi Gazete*, (Kabul Tarihi 27.5.1935). "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" 1935, s 5262.

dan olmuştur. Onun bu teşebbüsü sonrasında Maarif Vekaletinin kabul etmesiyle[8] 10 Mayıs 1928 de Ankara'da, 11 Mayıs'ta İstanbul, İzmir ve diğer Anadolu şehirlerinde jimnastik şenlikleri yapılmıştır.[9] 19 Mayıs gününün Atatürk'ün Samsun'a ayak basması, milli mücadeleyi buradan başlatması ve bugün unutulmaması için, Samsun halkı tarafından "Gazi Günü" olarak 1926 yılından itibaren mahalli bir gün olarak kutlandığı bilinmektedir. Sonuç olarak "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" 1935'ten itibaren kutlanmaya başlamış[10] ve 1938 yılında da resmi bir bayram olarak kabul edilmiştir. 1981 yılına gelindiğinde ise çıkarılan bir kanun ile bayramın resmi ismi "Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı" olmuştur.[11]

Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra çıkarılan özel bir kararname[12] bugün bayram olarak kutlanmış ve 19 Nisan 1925'te TBMM'de 4 maddelik kanunla ilgili görüşmeler yapılmış ve 29 Ekim günü milli bayram olarak kabul edilmiştir. Böylelikle milli bayram kanunu olarak meclisin onayına sunulan kanun lahikası görüşmelerde itirazsız olarak kabul edilmiştir. Buna göre, *Türkiye dahil ve haricinde devlet namına yapılacak milli bayram merasimi cumhuriyetin ilan edildiği 29 teşrinievvel günü icra edilir* denmiştir.[13] Böylece 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Türkiye'de ve konsolosluklar aracılığıyla yurt dışında da kutlanan Milli Bayramı olarak kabul edilmiştir.

Atatürk Dönemi Kutlamaları (1924-1938)

Düzenli ordunun kurulmasından sonra milli mücadelenin askeri safhası 26-30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruzda sonuçlanmıştır. Taarruzun zaferle sonuçlanması, Mondros Mütarekesi'nden itibaren Anadolu'daki varlıkları silinmek istenen Türklerin yeniden doğuşu olarak değerlendirilebilir. 30 Ağustos 1924 günü Dumlupınar'da Çal Köyü yakınlarında Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımıyla büyük zafer için ilk kutlama törenleri düzenlenmiştir. Dönemin basınında ve belgelerde, 9 Ağustos 1924'te Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa, Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey'in bir toplantı yaptıkları ve bu toplantıda törenin programını belirledikleri anlaşılmaktadır.[14] Program kısaca, açılış konuşmaları, Meçhul

[8] Geniş Bilgi İçin bkz. Selim Sırrı Tarcan, *Beden Terbiyesi Oyun- Jimnastik- Spor*, İstanbul, 1932.

[9] *Vakit*, 11- 12 Mayıs 1928.

[10] Bolat, *a.g.e*, s.43-45

[11] *Resmi Gazete*, 19 Mart 1981, Sayı.17284

[12] *Düstur*, 5. Tertib, C.5, 26 Teşrinievvel 1340, s.666.

[13] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt I, İçtima Senesi II, Devre II, s. 164- 167. *BCA*, "Cumhuriyetin İlanına tesadüf Eden 29 Ekim'in Milli Bayram kabul Edilmesi Hakkında Kanun, Kararname ve Talimatname" Fon Kodu, 2.13.2, 23. 4. 1925.

[14] *BCA*, Dosya: 2337, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 197.351.8.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Ağustos 1924.

Asker Abidesi ve heykelinin temel atma töreni, protokol konuşmaları ve resmi geçit olarak belirlenmiştir.[15] Dumlupınar'da yapılan bu ilk büyük zafer kutlamaları için Mustafa Kemal Paşa, eşi latife Hanım'la birlikte törenlere katılmıştır. Fevzi Paşa'nın ve protokoldeki diğer üyelerinin konuşmalarının ardından Mustafa Kemal Paşa, etkili bir konuşma yapmış ve büyük zaferin önemini şu şekilde anlatmıştır.

"30 Ağustos zaferi, Türk tarihinin en önemli dönüm noktasıdır. Ulusal tarihimiz çok büyük, parlak zaferlerle doludur. Ama Türk ulusunun burada kazandığı zafer kadar kesin sonuçlu, yalnız bizim tarihimize değil, dünya tarihine yeni bir akım vermekte kesin etkili bir meydan savaşı hatırlamıyorum besbelli ki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırdığı, ölümsüz yaşayışı burada taçlandırıldı.[16] resmi olarak bayram ilan edilmeden önce savaşın geçtiği bölgede yapılan bu ilk kutlamalar, planlandığı şekilde tamamlanmıştır.[17]

1926 yılında ise 30 Ağustos günü Zafer Bayramı adıyla resmi olarak kabul edilmiştir.[18] Zafer Bayramı, Türk Ordusunun bayramı olarak ilan edilmiştir. Bayram olarak kabul edildiği yıl, dönemin Milli Savunma Bakanı olan Recep Peker tarafından yayınlanan genelgede, Zafer Bayramı kutlamalarına yönelik bilgi verilmiştir. Bu bilgilere göre, *bayramın kutlanacağı mevki şehit asker abidesinin bulunduğu yerdir; merasim için her yıl belirlenecek kıtalar katılır; merasime usulen abide mıntıkasında bulunan ordu müfettişi riyaset eder; yirmi bir pare top atışıyla törenler başlar; resmi geçit yapılır; Zafer Bayramı öğleden önce mahallin en büyük askeri makam sahibi resmi kabul töreni ile tebrik edilir.*[19] Şeklinde kutlamaların şekli belirlenmiştir. Her ne kadar bu cümleden bayramın savaş mevkiinde kutlanacağı anlaşılsa da Zafer Bayramı başta Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere tüm ülkede kutlanmıştır.

Bu arada, henüz Zafer Bayramı resmi olarak kabul edilmeden bir yıl önce, 16 Şubat 1925 tarihinde kurulmuş olan Türk Tayyare Cemiyeti, toplumu bilinçlendirme, havacılığın önemine dikkat çekme ve etkin bir tanıtım yapmak için Tayyare Bayramları düzenleme kararı almıştır. Bayram

---

15 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Ağustos 1924; Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972, s.15.

16 *Ayın Tarihi*, Cilt: IV, Ankara 1340, s. 23-28.

17 Hacı Veli Gök, "30 Ağustos Zaferinin İlk Resmi Töreni ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Büyük Zaferin Yıldönümleri: İstanbul Örneği", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt: 9 Sayı: 29, Aralık 2021,s.171.; Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* Yıl: 12, Bahar 2014, Sayı: 16, s. 89-114.

18 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dosya :2, C.24, İçtima.3, Yer.01.04. 1926, s.8.

19 *Ordu Emirnamesi*, No: 55-56, 15 Eylül 1926, s., 9-11.

günü ise Millî Mücadelenin kesin bir zaferle sonuçlandıran Başkomutanlık Meydan Savaşını takip eden 31 Ağustos olarak belirlenmiştir.[20] Zafer Bayramının resmi kabul edilmesinden sonra, 1 Nisan 1926'da TBMM, Tayyare Bayramının da Türk Ordusunun kara, deniz ve hava kuvvetlerince kutlanan *Zafer Bayramı* törenleri ile birlikte kutlanmasına karar vermiştir.[21] İcra Vekilleri Heyeti, 25 Ağustos 1926 tarihli bir kararname ile 30 Ağustos'un Tayyare Cemiyeti'nin de özel günü olduğu için kutlamalarda cemiyet ile birlikte hareket edilmesi gerektiğini bildirmişti.[22] Ancak 27 Mayıs 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, Tayyare Bayramı ifadesine yer vermemiş ve 30 Ağustos sadece Zafer Bayramı olarak tanımlanmıştır.[23] Dolayısıyla 1935'teki bu düzenleme öncesi ve sonrasında 1940'lı yıllara kadar Zafer Bayramı basında, "Zafer ve Tayyare Bayramı" başlığı ile varlığını devam ettirmiş, ancak bu kullanım zaman içinde unutulmuştur.[24]

Atatürk Dönemi ve sonrasında her yıl tekrarlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlama biçimlerinin birbiri ile aynı şekilde tekrar ettiği söylenebilir. Basından alınan bilgiler ve görüntüler doğrultusunda bir değerlendirme yapılacak olursa, 1940'lı yıllara kadar, yukarıda verilen bilgiler ile bir örtüşme görülmüştür. Bu yıllara kadar, Tayyare ve Zafer Bayramı başlığı altında kullanımlar zaman ilerledikçe unutulmuştur.

1929 yılı Zafer ve Tayyare Bayramı Cumhuriyet Gazetesinin ilk sayfasında, Atatürk'ün portresi ve süngüsü ile düşmanı esir eden Türk askeri çizimiyle geniş bir şekilde yer almış, Başkomutanlık Savaşının yedinci yılında Atatürk'ün başkomutanlığı övülmüş ve 26 Ağustos'tan 30 Ağustos'a kadar geçen süreç edebi bir dille anlatılmıştır.(Bkz. Ek 1) 30 Ağustos Zafer Bayramlarının uzun süre devam eden özelliklerinin biri de askeri terfilerin verilmesi bugüne denk getirilmiş ve terfi alan askerlerin isim listeleri basında yer almıştır. Aynı şekilde satın alınan uçaklara ad verme törenleri de bu tarihe denk getirilerek bayram kutlamalarına eklenmiştir.[25] 1929'da yapılan kutlamalarda, Mustafa Kemal Paşa'nın Ertuğrul Yatı ile Yalova'ya gidip burada, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin organize ettiği baloya

[20] *Türk Tayyare Cemiyeti, Nizamname-i Esasisi*, Ankara Matbaası, 1925, s.1; (1925'te yayınlanan nizamnamenin 35. Maddesine göre "Türk Tayyare Bayramı", "31 Ağustos" olarak kabul edilmişti. Ancak ertesi sene bu "30 Ağustos" olarak değiştirilip "Zafer Bayramı" ile birleştirildi.); Yücel Öztürk, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, Volume 10 Issue 9, p. 231-244, December 2018, s.233.

[21] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, Cilt: 24, s.7-8.

[22] *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*: Kutu No: 1/89 (23-1), Fihrist No: 61/4.

[23] *Düstur*, Cilt: 16, Üçüncü Tertip, s. 1171.

[24] Geniş bilgi için bkz. Öztürk, ag.m.

[25] *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1929, s.1-4.

katıldığı, burada büyük bir coşkuyla karşılandığı ve bolca dans ettiği bilgisi görülmektedir.[26]

Zafer Bayramlarının ilk kutlandığı yıllardan başlayarak basında verilen bayram haber ve görüntülerinde günlük siyasi, sosyal, iç ve dış meselelerin de kutlama haberlerine yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet Gazetesinin 1930 yılında Zafer Bayramı haberleri bu duruma bir örnek olarak verilebilir.

Bayram günü manşet *"Zafer'in sesini dinleyin"* başlığı altında Sivas tren yolunun Başbakan İsmet İnönü tarafından açılacağı haberi ve sayfanın büyük bölümünü kaplayan kara tren görüntüsü ile verilmiştir.

Zafer Bayramı günü, önceki yıllarda genel olarak benzer şekilde verilen başlık, görseller ve yazılarda farklı bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Bu farklılık, 12 Ağustos 1930'da Ali Fethi Bey'in başında olduğu muhalefet Partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgilidir. Nitekim kısa süreli de olsa, çok partili siyasi hayatın etkisi görülmektedir. Fethi Bey partisinin propagandasını yaparken, bir konuşmasında, Hükümetin demiryolu politikasını eleştirmiştir. Demiryolu yapımına harcanan 30 Milyon liranın çok pahalı olduğunu ve bunun ülke ekonomisine çok zarar verdiğini söylemiştir.

Hükümet taraftarlığı yapan Cumhuriyet Gazetesi ise, Zafer Bayramı'nı fırsat bilerek bu konu üzerinden Zafer Bayramı'nı özdeşleştirme yoluna gitmiştir. Sayfanın sonunda verilen karikatürde, Fethi Bey'in tren altında kaldığını gördüğü kâbusu verilmiştir. Sivas Demiryolunun açılışı, Türkiye'de demiryolları gelişimi ve kazanımlarını Zafer Bayramı ile birlikte yorumlayan yazılarda, Serbest Cumhuriyet Fırkası eleştirisi ön plana çıkmıştır.

İsmet Paşa'nın Ali Fethi Bey'in eleştirilerine karşılık, 30 Ağustos 1922 de büyük zaferi kazananların; 30 Ağustos 1930'da şimendifer ve imar zaferini kazandılar sözleri ile Sivas'ta Demiryolu açılışına katılacak olan İnönü'nün program ayrıntıları dikkat çekmektedir. İnönü Sivas'ta yaptığı konuşmada, SCF'nin demiryolları ile ilgili yapmış olduğu eleştiriye karşılık vererek demiryolu politikasını *"milli vahdet, milli müdafaa ve milli siyaset meselesi" olarak"* cevap vermiştir. [27] (Bkz. Ek.2)

Aynı şekilde 1932 yılı kutlamalarında bayram haberlerinde etkili olan konu, dönemin gündeminde olan Keriman Halis'in Dünya güzeli seçilmesi olmuştur. Cumhuriyet Gazetesi'nin düzenlediği yarışmada birinci olan Halis, Temmuz 1932'de Dünya güzeli seçilmiş ve Türkiye'ye dönüşü Zafer Bayramı gününe denk gelmiştir. Gazeteler, bu yıl bayramdan sonraki ilk günde Zafer Bayramı kutlama görüntüleri yerine, Keriman Halis'in resmini ve haberlerini kullanmışlardır. (Bkz. Ek.3)

[26] *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1929, s.1-3.
[27] *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1930, s.1-5.

Cumhuriyet Gazetesi'nden Yunus Nadi, köşesinde Türk Kadının Dünya Güzellik kraliçesi seçilmesini büyük zaferin onuncu yılında bir başka zafer olduğunu ve büyük zaferin kazanılması sonrasında yapılan inkılapla Türk kadının çeşitli haklar kazanarak bu sonuca varıldığını ifade etmiştir. Böylece büyük zaferin bu şekilde birçok milli zaferlere kapı açtığını yazmıştır.[28]

Cumhuriyetin 10. yılına denk gelen 1933 yılında ise Zafer Bayramı etkinlikleri Cumhuriyetin 10. Yılına özel bir şekilde düzenlememiş ve önceki yıllarda olduğu gibi benzer şekilde kutlanmıştır. Gazetelerde bayram ile ilgili görseller ve törenler genel olarak aynı biçimde aktarılırken, köşe yazılarında da Cumhuriyetin 10. Yılına vurgu yapan yazılara rastlanılmamıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nden Abidin Daver, bir yazısında, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı anlatırken[29], bir diğerinde de Tayyare Cemiyetini övmüştür.[30] Dönemin basınında, yoğun olarak geçit törenleri görselleri ve anlatımları yer almaktadır. Genel olarak da bu anlatım ve görseller her yıl benzer şekilde verilmiştir. Örneğin 1933 yılı kutlamalarında, İstanbul'da bu törenin saat 10.30'da başlamış, Askeri lise öğrencileri, topçu, piyade, süvari, deniz kıtaları yanında, itfaiye müfrezesi ile İzcilerin protokolün önünden düzgün bir şekilde geçtikleri bilgileri mevcuttur. Ayrıca daha önce olduğu gibi, ordu envanterine giren uçaklara da ad verme töreni yapılmıştır.[31]

1934 yılı ise 1834 yılında kurulmuş olan Harbiye Mektebi'nin 100. Yılına denk gelmiştir. Dolayısıyla bu yıl basında, Zafer Bayramı kutlama günlerinde askeri ile ilintili olması sebebiyle Harbiye Mektebi'nden sıkça bahsedilmiştir.[32] Haberlerde bu yıl 26 uçak satın alındığı ve bunlara isimlerinin verileceği de belirtilmiştir. Akşam Gazetesi, bu yıl kutlama günlerinde yaklaşan savaş tehlikesine değinmiştir. Her an patlak verecek olan harbin artık kaçınılmaz olduğunu, bu korkunç hakikat karşısında ileri milletlerin birer "uçan millet" haline gelmek için ne kadar çok çalıştıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla havacılığın önemine değinerek, Zafer Bayramının önemi tayyare Bayramı ile ifade edilmiştir.[33] Yine aynı gazeteden Necmettin Sadak'ın bir yazısı dönemin faşist yönetimlerine ilginç bir yaklaşım olarak değerlendirebilir. Nitekim yazar, *"Tek Adam"* başlıklı yazısında Atatürk'ü anlatmıştır. Ancak anlatımda, o dönemin özellikle Almanya ve İtalya gibi Dünyayı savaşa sürükleyen ve tek adam olarak nitelendirilen liderlerinin aksine tersine bir anlatım içermektedir. Atatürk'ün tek adamlığını, ülkesi-

---

28 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, s.1-2.
29 *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1933, s. 1-5.
30 Abidin Daver, "Göğsümüzü Kabartan İşler", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1933, s.1-2.
31 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1933, s.1-5; *Milliyet*, 31 Ağustos 1933, s.1-5.)
32 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1934 s..1,5,7,9; *Akşam*, 30 Ağustos 1934, s.1-2.
33 *Akşam*, 30 Ağustos 1934, s.1.

ni kurtaran, halkının perişanlığına son veren, kalkınmayı gerçekleştiren, kısaca tüm iyi meziyetleri kendinde toplayan "Tek Adam" olarak ifade etmiştir. Ayrıca "*Mustafa Kemal tarihin ender gördüğü tek adamdır. Bu tek adamı Harbiye Mcktebi yetiştirdi. Ne mutlu o müesseseye ne mutlu bu millete ki böyle bir müessesenin 100. Yılını kutladı*" sözleri ile diğer taraftan da Harbiye Mektebinin 100. Yılını kutlamıştır.[34]

1935 yılına gelindiğinde Faşizm'in Dünya üzerindeki etkileri iyice belirginleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu yıl Zafer Bayramı kutlamalarında bu etki görülmektedir. Akşam Gazetesi ilk sayfasında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali öncesi gelişmelere yer vermiştir. Gazete, bu anlaşmazlığın İtalyan gazetelerinde savaştan başka yol kalmamıştır şeklinde yorumlandığını aktarmıştır. (Bkz. Ek 4) Gazete, her er yıl uçaklara ad verme töreninin bu yıl 20 Eylül tarihinde yapılacağı 30 Ağustos günü sadece üç avcı uçağının isminin verileceğini yazmıştır.[35] Bu durumun sebebi belirtilmemekle birlikte, uçakların tesliminin gerçekleşmemesi olabilir. Zira bu törenin sonraki yıllarda aynı biçimde devam ettiği görülmektedir.

Açıksöz Gazetesi, 1936'da ilk sayfasında, "Mussolini büyük bir ittifak peşinde" büyük başlıkla İtalya ve Almanya'nın ittifak yapmak için harekete geçtiklerini ve Mussolinin Hitlerle görüşmeye gitme hazırlıkları içinde olduğu haberi, Zafer Bayramı haberinden daha dikkat çekici olarak verilmiştir. Gazetenin sağ üst köşesinde Atatürk resmi ile birlikte 30 Ağustos başlığı altında Büyük Taarruzu öven kısa bir yazı görülüyor. Sayfanın büyük bölümü II. Dünya Savaşı eşiğindeki Dünyanın gerilimlerine ayrılmıştır.[36] Ayrıca bu yıl Üçüncü Dil Kurultayı toplanmış ve Atatürk'ün Güneş Dil Teorisi gündemdedir. Dolayısıyla kurultayın yapıldığı günlere denk gelen Zafer Bayramı haberlerinde yoğunlukta bu kurultayın ayrıntıları, Türkiye'ye gelen yabancı dil uzmanlarının görüşlerine yer verilmiştir. Bulgar, Fransız, Alman ve Yunan âlimlerinin Güneş Dil Teorisi ve öneminden bahsettikleri görüşleri aktarılmıştır.[37]Bu yıl verilen haberlerde ve görüntülerde dikkat çeken hususlardan biri de İngiliz Kralı Edward'ın Yunanistan'dan sonra, Türkiye'yi ziyaret edeceği bilgisi olmuştur.[38] Nitekim, gerilim içinde bulunan Dünya'nın o zamanki şartları içinde böyle bir haber önemlidir. Açıksöz, bu durumu Atatürk ile bağdaştırarak ilk defa bir İngiliz kralının Türkiye'yi ziyaret etmesini, Atatürk'ün dehası olduğunu ifade etmiştir. Bu dehanın içine askerliği ve devlet adamlığının

---

[34] Necmettin Sadak, "Tek Adam", *Akşam*, 31 Ağustos 1934, s.1-2.

[35] *Akşam*, 30 Ağustos 1935, s.1.

[36] *Açıksöz*, 30 Ağustos 1936, s.1.

[37] *Akşam*, 30 Ağustos 1936, s. 1-5; *Cumhuriyet*, 30 Ağustos, 1936, s.1-5; *Açıksöz*, 30 Ağustos, 1936, s.1.

[38] *Akşam*, 31Ağustos 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1936, s.1.

yanında, o günlerde gündem olan tarih ve Güneş Dil teorisini de eklemiştir.[39] (Bkz. Ek.5)

Büyük Zaferin kazanılmasının 15. Yılı olması dolayısıyla 1937 kutlamalarında daha önceki yıllara nazaran bayram kutlama görüntüleri ile haberleri ve konu ile ilgili yazıların arttığı gözlemlenmektedir. Nitekim kaynak olarak kullanılan gazetelerden Akşam, 30 Ağustos bayram günü, ilk sayfada genişçe yer vererek, 1922 Büyük Taarruzdan 1937 yılına kadar Türkiye'nin askeri, sanayi ve ulaşım alanlarındaki gelişmesini resimle aktarmış, Atatürk portresi ve güneş sembolünü kullanmıştır. Her yıl Başkomutan Savaşını anlatmayı bir ders olarak gördüğünü aktaran yazar, bu savaştaki sevk ve idarenin hep örnek teşkil etmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Yazar, Atatürk övgüsünü yaparken de *Atatürk gibi şefi olan Türk ordusuna ne mutlu* cümleleri ile ifade etmiştir.[40]

Atatürk'ün ölüm yılı olan 1938'de de bayram kutlamaları rutin şekilde devam etmiştir. 1936'da itibaren başlayan Hatay Meselesinin[41] 1938'deki gelişmelerine bağlı olarak bu yıl yapılan kutlamalarda konuya yer verilmiştir. 3 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa arasında yapılan "Hatay Askeri Antlaşması'na bağlı olarak Belediyenin Antakya Lisesi'ne hediye olarak verdiği Levhanın üzerinde yer alan cümleler yazılmıştır. Levhada, "*Yurttaş, 3 Temmuz tarihini unutma. Zira bu tarih Hatay erkinliğinim teminatı olan Türkiye- Fransa Anlaşmasının Türkiye Genel Kurmay asbaşkanı Orgeneral Asım Gündüz ile Fransa Cumhuriyeti Şark Orduları Kumandanı General Hotzinger arasında imzalandığı günü bildirir.*" cümleleri görülmektedir.[42]

İsmet İnönü Dönemi Kutlamaları (1939-1950)

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümünden hemen bir gün sonra, İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. İnönü Döneminin ilk altı yılı II. Dünya Savaşı dönemine denk gelmiş, savaş sonrası 1945 yılından itibaren çok partili siyasi hayata geçilmiş, tek parti dönemi sona ermiştir. 1950 yılında ise 27 yıllık CHP iktidarı el değiştirerek Demokrat Parti'ye devretmiştir. Oldukça çalkantılı geçtiği söylenebilecek bu on iki yıllık süreçte, 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarında da zaman zaman günlük gelişmelerin etkilerini görmek mümkün olmuştur.

---

39 *Açıksöz*, 31 Ağustos 1936, s.1.

40 *Akşam*, 30 Ağustos 1937, s.1-4.

41 Hatay Meselesi İçin bkz. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Basımevi, Ankara ,1991; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000; Mahmut Bolat, "Atatürk'ün Gözüyle Hatay", I. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Elâzığ, 13-14-15 Ekim 2016, s.744-753; Mahmut Bolat, "Genel Hatları ile Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.7, Sayı,1 2006, s..59-63.

42 *Akşam*, 31 Ağustos, 1938, s.2.

Akşam Gazetesi'nde, II. Dünya Savaşı'nın neredeyse patlak verdiği Almanya'nın Polonya'yı işgalinden iki gün önce, 30 Ağustos Zafer Bayramı günü gazetenin ilk sayfasında Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerden haberlerin yoğun olarak yer almıştır. Özellikle sayfanın başında yer alan "Harp Tehlikesi Azaldı" cümlesi ilginç bir tezat oluşturmaktadır. (Bkz. Ek.6) Sayfada, Zafer Bayramı'na yönelik herhangi bir görüntü veya yazı yer almamıştır. Sadece Necmettin Sadak'ın *"Şan ve Şeref İmtihanı Bir Daha Gelirse"* başlıklı bir köşe yazısı yayınlanmıştır. Yazıda, Büyük zaferin ve Başkumandanın başarısı övülmüş, geçen zaman içinde Türkiye'nin güçlendiği ve bu karışık zamanlarda hiçbir gücün Türkiye'ye saldırmaya cesaret edemeyeceği belirtilmiştir. Bu yazıda dikkat çeken hususlardan biri Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü isminin çokça vurgulanması olmuştur. Nitekim yazar, İnönü'nün emanet aldığı bu işte en doğru kişi olduğu ve ülkenin ona çok güvendiğini dile getirmiştir. Aynı biçimde Cumhuriyet Gazetesi'nde de Abidin Daver'in *"30 Ağustos"* başlıklı bir köşe yazısı dışında ilk sayfa tamamen savaş konularına ayrılmıştır.[43]İncelenen diğer bir gazete olan Anadolu'da ilk sayfanın yarısının 30 Ağustos Zafer Bayramı'na ayrıldığı görülmektedir.[44]

II. Dünya Savaşı'nın yoğun olarak yaşandığı 1940 yılında da basında savaş haber ve görüntüleri ile birlikte bayram haber ve görüntüleri de verilmiştir. Bu yıllarda askeri geçit görüntülerinin yoğun olarak vurgulanmasının yanında ders çıkarma yönünde yorumlar da dikkat çekmektedir. Nitekim, Akşam Gazetesi *"Büyük Kumandan Mustafa Kemal on sekiz sene evvel bugün bir vatan kurtarmıştı"* şeklinde başlık atmış ve Mustafa Kemal Paşa ile İnönü'nün yer aldığı bir fotoğraf yayınlamıştır. 30 Ağustos 1922 günü için "başımızda taç, kulağında küpe" deyimi kullanılarak bir görsel yayınlanmıştır. Denizli Mebusu, B. Necip Ali Dumlupınar'da Meçhul Asker Abidesinde bayram dolayısıyla yapmış olduğu konuşmada, Türkiye'nin her an Sulhperver olduğunu ancak *"şeref ve haysiyetimize, hayat ve İstiklalimize zerre kadar dokunacak bir hadiseye tahammülümüz yoktur"* sözleri ile Atatürk'ün dış politika anlayışını dile getirmiştir. Yine aynı gazetede, bayramlarda hep 10. Yıl marşının okunmasına yönelik bir eleştiri dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilanının ve Zafer Bayramının üzerinden bunca yıl geçmesine rağmen tüm bayramlarda bu marşın okunması eleştirilmiş ve aradan geçen on yedi yılda milleti heyecanlandıracak başka marş ve türkülerin yapılmaması *"on yıl türküsü, bir Cenubi Amerika tangosu ve Meşrutiyet Devrinden kalma bir marş gene on yıl türküsü"* cümleleri ile eleştirilmiştir.[45]

---

43 *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1939, s.1.
44 *Anadolu,* 30 Ağustos 1939, s.1.
45 *Akşam*, 30-31 Ağustos 1941.

Bu yıllarda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, genel olarak bayram mesajlarını orduya yönelik olarak vermiştir. Türk ordusunun vazifeye çağrılırsa geçmişteki kahramanlıkları gibi Türk Milletini gururlandıracağını söyleyerek bir taraftan orduya güven tazelerken diğer taraftan da halkı rahatlatmayı hedeflemiştir.[46] Burada, II. Dünya Savaşı'nın tüm şiddeti ile devam ettiği süreçte, Zafer Bayramı kutlamaları bu bağlamdaki propagandaya en uygun ortamı oluşturmaktadır daha önceki yıllara oranla, orduya güven mesajları çoğalmış ve bu yöndeki telgraflar yayınlanmıştır.[47]

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte, çok zorlu yıllarından olan 1942,1943, 1944 ve 1945'te, Zafer Bayramı kutlamalarında daha önceki yıllarla aynı programların yapıldığı görülmektedir. Ancak İnönü döneminde, Parti-Devlet bütünleşmesi ve kültürel politikalar gereği olduğu değerlendirmesi ile askeri törenlerin yanında Parti, Halkevleri ve Halkodalarının temsilcilerinin de programlara dahil edildikleri görülmektedir. 1942'de Dumlupınar'da, Meçhul Asker Anıtı önünde yapılacak kutlama programına Parti ve Halkevi temsilcilerinin de katılmaları istenmiştir. Törenlerin başlamasıyla Halkevleri, CHP, Yüksekokullar ve Gençlik kulüpleri adına çeşitli konuşmaların yapılacağı ve akşamda radyoda partice bir konferans verileceği duyurulmuştur.[48] Bu kültürel programlara başka örnekler de mevcuttur. 1944 yılında Afyon Halkevi'nde "Halkevi Kitap Sergisi" açılmış, ayrıca Halkevinin Temsi Kolu tarafından da *"30 Ağustos"* adlı bir piyes sahneye konulmuştur.[49] Basına bakıldığında ise bu yıllarda, özellikle 1943 ve 1944'te gazete sayfalarında, savaşın patlak verdiği ilk yıllara oranla, bayram haber ve görüntülerinin arttığı gözlemlenmiştir. *"Büyük Zaferden Dersler"*[50] *"Türk'ün Eşsiz Zaferi"*[51]gibi başlıklarla yazılmış köşe yazılarında, büyük zaferin kazanılmasında başta Atatürk ve İnönü olmak üzere askeri deha övülmüş, özellikle de Dünyanın içinde bulunduğu savaş ortamında bu zaferin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Dünya Savaşının yaşandığı bu süreçte, tarihten çıkarılması gereken ders ile İnönü'nün uyguladığı politikalara vurgular yapılmıştır.

Savaş bittikten sonra, İnönü Döneminin son yıllarında Zafer Bayramı kutlama programlarının aynı biçimde devam ettiği görülmektedir. Ancak 1945'ten itibaren başlayan çok partili siyasi hayatın Zafer Bayramları üzerinde belli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu yıllarda yapılan törenlerde

46 *Anadolu*, 31 Ağustos 1941, s.1.
47 *Akşam*, 30-31 Ağustos 1941; *Cumhuriyet*, 30-31 Ağustos 1941.
48 Esra Usanmaz, *Demokrat Parti Döneminde Milli Bayramlar ve Kutlanma Şekilleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzincan, 2021, s.35; *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1943, s.1-3.
49 Usanmaz, *a.g.t*, s.36.
50 Yunus Nadi, "Büyük Zaferden Dersler", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1943, 1-3.
51 Abidin Daver, Türk'ün Eşsiz Zaferi, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1943, 1-2.

artık Halkevi ve Halkodaları temsilcilerinin katılımı ve programlarının ön planda olmadığı ve törenlerde CHP katılımcıları yerine siyasi partiler terimi kullanılmıştır.[52]

Demokrat Parti Dönemi Kutlamaları (1950-1960)

1946 Yılında kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanmış ve 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiştir. 10 yıl boyunca tek başına iktidarını sürdüren Demokrat Parti döneminde Başbakan Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı 'da Celal Bayar olmuştur. Partinin iktidarı boyunca, muhalefet durumuna düşen CHP ve İsmet İnönü ile ilişkileri genel olarak gergin olmuştur. Bu süre boyunca da daha önce CHP'nin kurduğu başta Halkevleri ve Köy Enstitüleri olmak üzere birtakım kurumlar kapatılırken, Atatürk ve İnönü Döneminde yapılan birçok düzenlemede kökten değişiklere gidilmiştir. Parti bir taraftan önceki uygulamaları kaldırırken, diğer taraftan da kendine özgü kurum ve uygulamalar yoluna gitmiştir. İktisadi, kültürel, sosyal, eğitim vb. tüm alanlarda zaman zaman büyük değişiklere gitmiştir. Özellikle 1954 yılında yapılan seçimlerde aldığı rekor oy oranı ile iktidarını sağlamlaştırırken, CHP, muhalefet basın ve diğer muhalif kesimlerden başta anti- demokratik olarak nitelendirilen uygulamalar olmak üzere, iç, dış, maliye, eğitim ve kültür gibi birçok alandaki uygulamalarından dolayı ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Sonuç olarak İktidar ve Muhalefetin bu gerilimleri, 27 Mayıs 1960'ta Askeri bir müdahale ile sonuçlanmış ve Demokrat Parti iktidarı sona ermiştir.[53]

Demokrat Parti'nin ilk iktidar yılı olan 1950'de Zafer Bayramı kutlamalarına büyük önem verildiği görülmektedir. Dönemin basınında, büyük zaferin 28. Yılı sebebiyle tüm şehirlerin bayraklarla donatıldığı, gece ışıklandırmaların yapılacağı yazılmıştır. Başkentte resmi programın sabah 08.00 de başlayacağı, Genelkurmay Başkanı ve beraberindekilerin daha Atatürk'ün kabrine çelenk koyacakları ve saygı duruşunda bulunacakları bilgisi yer almıştır.[54] Tebriklerden sonra, Hipodrom'da askeri birliklerin geçit töreni ile Harp Okulu adına bir subay ile Türk Hava Kurumu adına da bir kişinin konuşmaları olacağı bilgisi yer almıştır.[55] Demokrat Parti ta-

[52] Usanmaz, *a.g.t*, s.36-39.

[53] Demokrat Parti Dönemi Geniş Bilgi İçin bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

[54] Atatürk'ün ölümünden sonra Zafer Bayramlarında 1943 yılına kadar Atatürk'ün kabri ziyaret edilmemiştir. İlk olarak bu yıl askeri bir heyet ziyaret edip, kabire çiçek bırakmıştır. 1944 yılından itibaren de Genelkurmay Başkanı ve beraberindeki askeri heyet kabre gitmeye başlamış ve saygı duruşunda bulunmuşlardır. Tunç Boran, *Mekân ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Anıtkabir (1938-1973)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s.242.

[55] *Zafer*, 30 Ağustos 1950, s.1-6; *Ulus*, 30 Ağustos 1950, s.1-2.

raftarlığı ile bilinen Zafer Gazetesi, ilk sayfasında Atatürk'ün büyük resmi ile "*Zafer Bayramı Kutlu Olsun*" başlığını kullanmıştır. Gazetenin başyazarı Mümtaz Faik Fenik, "*30 Ağustos'un Verdiği Ders*" başlıklı yazısında; Büyük zaferin önemini anlattıktan sonra Atatürk övgüsü yapmış ve Atatürk'ün devrimleri içinde en *önemlisinin "şimdi ulaştığımız geniş demokrasi merhalesidir. Hakimiyet kayıtsız Şartsız Milletin olduğu gün, yani 14 Mayıs 1950'de 30 Ağustos Zaferi en yüksek burcuna ulaşmıştır."*[56], cümleleri ile o günkü siyasal yaklaşımı özetlemiş ve Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca yinelediği gerçek demokrasinin kendileri ile 14 Mayıs 1950'den itibaren yaşanmaya başladığı söyleminin bir örneği olmuştur. Yine aynı gazete, bu yılki kutlamaların 30 Ağustos Zafer Bayramının hakkının tam olarak verilerek yapıldığını yazmıştır. Nitekim gazete, Atatürk'ün ölümünden sonra bu yıla kadar Zafer bayramlarına hiç önem verilmediğini, Atatürk hayatta iken Genelkurmay'da yapılan törenlere tüm devlet erkânının katıldığını ancak sonrasında davet edilmelerine rağmen askeri önemsemediklerini ve katılmadıklarını bir önceki yıl kutlamalarından örnek vererek yazmıştır.1949'da yapılan törenlerde Milli Savunma Bakanı ile Başbakanın olmamasına dikkat çekmiştir. Yazının sonunda ise Demokrat Partinin hakiki hükümet kurduğunu ve bu bozgunculuğun ortadan kalktığını ifade etmiştir.[57]

1940'lı yıllara kadar Tayyare ve Zafer Bayramı kutlamaları zaman geçtikçe unutulmaya başlamış ve 1940'ların ortalarından itibaren havacılık kutlamaları olarak ifade edilmiştir. 1951'de ise Zafer Bayramı olarak kutlanmasının yanı sıra, bu yıldan itibaren Havacılık Haftası olarak da kutlanmaya başlayacağı bilgisine rastlanmıştır. Türk Hava Kurumu bir beyanname yayınlayarak 30 Ağustos ve Havacılık günlerini kutlamıştır.[58]

1952 yılı Zafer Bayramı'nın 30. Yıldönümüdür. Bu yılın önemine vurgu yapılarak, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğünden bir yazı yayınlanarak kutlamalar için her komutanlık için ayrı alanlar ayrılacağı beyan edilmiştir. Yazıda, kutlamalarda karışıklık olmaması için her subayın kendi astlarını beklemeden salondan ayrılacağı, kutlamalar sırasında şapkalarını yan taraflarında tutacakları belirtilmiştir.[59]

Genel olarak her yıl aynı şekilde tekrar edilen kutlama törenleri devam ederken, 1953 yılındaki kutlamalar İstanbul'un Fethinin 500.yılına denk geldiği için bu yıl İstanbul'da geçit törenine yeniçeri levent ve sipahiler ile mehter takımı da katılmıştır.[60] Ayrıca bu yıl, kutlamalarda biraz daha sivil katılımı artmıştır. Şöyle ki Dumlupınar'da yapılan törenlere ülkenin her

56 Mümtaz Faik Fenik, "30 Ağustos'un Verdiği Ders", *Zafer*, 30 Ağustos 1950, s.1-6.
57 Zafer Bayramı Dün- Bugün, *Zafer*, 31 Ağustos 1950.
58 *Zafer*, 31 Ağustos 1951, s.1.
59 Usanmaz, *ag.t*, s.112.
60 *Milliyet*, 31 Ağustos 1953, s.1-5.

yerinden çok sayıda heyet katılmış ve Ankara Üniversitesi adına Afet İnan başkanlığında bir gençlik heyeti de bulunmuştur. Makine Kimya Enstitüsü tarafından yapılan bir levha, Şehitler Abidesinin yanına yerleştirilmiştir. Levha üzerinde şu cümleler yer almıştır.

"Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Başkumandanlık Meydan Muharebesinin ikinci yıldönümünde (30 Ağustos 1924) burada Zafer Tepe'de demiştir ki; "Gençler siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız. Ey yücelen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz tesis ettik; onu i'la ve idame edecek sizsiniz." Biz Ankara Üniversitesi adına, bu zaferin XXXI inci yıldönümünde Atatürk'ün bu sözlerini mukaddes bir vazife olarak benimsediğimizi tekrarlar, burada şehit olanlarımızla gazilerimizi minnetle anarız."[61]

1955-1960 yılları arasında Zafer Bayramı kutlamalarına bakıldığında önceki yıllarla aynı programların devam ettiği görülmektedir. Demokrat Parti'nin ilk iktidara geldiği yıllarda basında görülen büyük resimler, coşkulu ve Demokrat Parti iktidarını ön plana çıkaran yazılarda da azalma tespit edilmiştir. Bunun yerine her yıl tekrarlanan anlatım ve görseller mevcuttur. Aynı zamanda eleştirel yazılar da dikkat çekmiştir. Örneğin 1955 yılında yapılan kutlamalarda İstanbul'da bazı semtlerde ışıklandırma yapılmasına rağmen yakılmaması yüzünden gece dışarı çıkanlarda hayal kırıklığı yarattığı, ayrıca Hilton Oteli ile, Fener Patrikhanesinin ışıklandırma yapmamaları da bayrama özen gösterilmemesi olarak yorumlanmıştır.[62]

1954 yılından itibaren patlak veren Kıbrıs Meselesi uzun yıllar boyunca Türkiye'nin dış politikasını belirleyen konu olmuştur. Dolayısıyla 1954 sonrası 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarında bu etkiyi de görmek mümkündür. 1955 ve 1959 yıllarında incelenen Akşam ve Hürriyet Gazeteleri, bayram günü ilk sayfalarının büyük bölümünü Kıbrıs sorununa ayırmışlardır. (Bkz.Ek.7)

Zafer Bayramının 38. Yıldönümü kutlamaları 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri darbe sonrasına denk gelmiştir. Demokrat Parti'nin iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu yıl da yapılan kutlamalarda bir değişiklik yapılmamakla birlikte Milli Birlik Komitesi üyelerinin yönetimde olması geçmiş kutlamalardaki sivil görüntüleri oldukça azaltmıştır. Ankara'da sabah 08.30'da Milli Birlik Komitesinin bazı üyeler, Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları, Harp Okulu öğrencileri ve gaziler Anıtkabir'e giderek çelenk koyma ve saygı duruşu törenleri yapmışlardır. Dumlupınar'da yapılan törenler

---

61 *Akşam,* 30 Ağustos 1953, s.1.

62 "Bayrama Gösterilen Saygısızlık", *Hürriyet,* 31 Ağustos 1955, s.1.

tamamen askeri olmuş, konuşmalar genel olarak Atatürk'e bağlılık ve demokrasi üzerinde yoğunlaşmıştır.[63]

Sonuç

Fransız Devrimi sonrası başlayan Milliyetçilik akımlarına bağlı olarak kurulmaya başlayan Ulus Devletleri, yeni düzenlerini yerleştirirken, kendilerine ait olan sembolleri de oluşturmaya başlamışlardır. Bayrak ve marş gibi bu semboller, bir taraftan milliyetçilik duygularını geliştirirken, diğer taraftan da her bir milleti diğerlerinden ayıran önemli unsurlar olmuştur. Bu sembollerin yanında her bir milli devletin kuruluşu birbirinden farklı olmuştur. Bu süreç, çoğu milli devlet için sancılı ve uzun süreli mücadelelerinin sonucu gerçekleşebilmiştir. Dolayısıyla bu mücadelelerin aşamaları, mücadele liderleri ve varılan sonuçların günleri de önemsenmiştir. Tüm bunların hatırlarda kalıcılığının sağlanması ve gelecek nesillere aktarılması ihtiyacı milli bayramlar ve anma günlerinin oluşturulmasına vesile olmuştur. Türkiye'de uzun süre devam eden Millî Mücadele ve sonrasında yeni bir devletin kurulması da tüm bu sembol ve bayramların oluşturulmasında yeterli neden oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde geçmişte yapılan mücadelenin sonucunda çok sayıda anma ve bayram oluşturmaya günler belirlendiği görülmektedir. Bunlardan birisi de Millî Mücadeleyi kesin bir askeri zafere ulaştıran 30 Ağustos günü olmuştur. İlki 1924 yılında bizzat Atatürk'ün katıldığı, savaşın geçtiği Dumlupınar'da olmak üzere kutlanmaya başlayan Zafer Bayramı, 1926 yılında resmi olarak her yıl yapılan törenlerle icra edilmeye başlamıştır. Genel olarak askeri görüntülerin ön planda olduğu törenlerle kutlanan bu bayram, çalışmada örneklerinin verildiği gibi değişen dünya şartları, ülkedeki iç ve dış siyasetteki gelişmeler, toplumsal gelişmeler gibi birtakım sebeplerden etkilense de kesintisiz olarak ele alınan dönemde ve günümüzde kutlanmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

23 Nisan'ın Millî Bayram Addine Dair Kanun, 1337, Kanun No.112, s. 29. *Ayın Tarihi*, Cilt: IV, Ankara 1340.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), "Cumhuriyetin İlanına tesadüf Eden 29 Ekim'in Milli Bayram kabul Edilmesi Hakkında Kanun, Kararname ve Talimatname" Fon Kodu, 2.13..2, 23. 4. 1925.

---

[63] *Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet,* 31 Ağustos 1960.

BCA, Dosya: 2337, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 197.351.8.; Hâkimiyet-i Milliye, 12 Ağustos 1924.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kutu No: 1/89 (23-1), Fihrist No: 61/4.

Düstur, 5. Tertib, C.5, 26 Teşrinievvel 1340.

Düstur; Cilt: 16, Üçüncü Tertip.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C.4, Devre 1, 1909.

Ordu Emirnamesi, No: 55-56, 15 Eylül 1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, İçtima Senesi II, Devre II, s. 164- 167.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 24.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dosya :2, C.24, İçtima.3, Yer.01.04. 1926.

Türk Tayyare Cemiyeti, Nizamname-i Esasisi, Ankara Matbaası, 1925.

Kitap ve Tezler

BOLAT, Bengül Salman, *Milli bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2012.

BORAN, Tunç *Mekân ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Anıtkabir (1938-1973)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.

ÇAY, Abdülhaluk, "Türk Ergenekon Bayramı" *Nevruz*, Yedinci baskı, Ankara, 1966.

EROĞUL, Cem *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

MELEK, Abdurrahman *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

TARCAN, Selim Sırrı *Beden Terbiyesi Oyun- Jimnastik- Spor*, İstanbul, 1932.

TEKİN, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.

TUNCEL, Bedrettin *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.

USANMAZ, Esra *Demokrat Parti Döneminde Milli Bayramlar ve Kutlanma Şekilleri,* Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzincan, 2021.

Makaleler

BOLAT, Mahmut, "Genel Hatları ile Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.7, Sayı,1 2006, s.45-74.

BOLAT, Mahmut "Atatürk'ün Gözüyle Hatay", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Elazığ, 13-14-15 Ekim 2016, s.744-753.

GÖK, Hacı Veli "30 Ağustos Zaferinin İlk Resmi Töreni ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Büyük Zaferin Yıldönümleri: İstanbul Örneği", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt: 9 Sayı : 29, Aralık 2021, s.165-186.

GÖKDEMİR, Ayvaz, "Türk kültürü ve Mevlid", *Diyanet Vakfı Kutlu Doğum Haftası,* 12-17 Ekim,1989, 1990, s.39-51.

ÖZTÜRK, Yücel "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies,* Volume 10 Issue 9, December 2018, p. 231-244.

SAYILIR, Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* Yıl: 12, Bahar 2014, Sayı: 16, s. 89-114.

Gazeteler

Açıksöz, 30 Ağustos, 1936.

Açıksöz, 31 Ağustos 1936.

Akşam, 30 Ağustos 1934.

Akşam, 30 Ağustos 1935.

Akşam, 30 Ağustos 1936.

Akşam, 31Ağustos 1936

Akşam, 30 Ağustos 1937.

Akşam, 31 Ağustos, 1938.

Akşam, 30-31 Ağustos 1941.

Akşam, 30 Ağustos 1953.

Anadolu, 30 Ağustos 1939.

Anadolu, 31 Ağustos 1941.

Cumhuriyet, 30 Ağustos 1929.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1929.

Cumhuriyet, 30 Ağustos 1930.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1932.

Cumhuriyet, 30 Ağustos 1933.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1933.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1934.

Cumhuriyet, 30 Ağustos, 1936.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1936.

Cumhuriyet, 30 Ağustos 1939.

Cumhuriyet, 30-31 Ağustos 1941.

Cumhuriyet, 30 Ağustos 1943.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1960.

"Bayrama Gösterilen Saygısızlık", *Hürriyet,* 31 Ağustos 1955.

DAVER, Abidin Türk'ün Eşsiz Zaferi, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1943.

DAVER, Abidin, "Göğsümüzü Kabartan İşler", *Cumhuriyet,* 31 Ağustos 1933.

FENİK, Mümtaz Faik "30 Ağustos'un Verdiği Ders", *Zafer*, 30 Ağustos 1950.

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Ağustos 1924.

Hürriyet, 31 Ağustos 1960.

Milliyet, 31 Ağustos 1933.

Milliyet, 31 Ağustos 1953.

Milliyet, 31 Ağustos 1960.

NADİ, Yunus, "Büyük Zaferden Dersler", *Cumhuriyet,* 30 Ağustos 1943.

Resmi Gazete, (Kabul Tarihi 27.5.1935). "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" 1935.

Resmi Gazete, 19 Mart 1981, Sayı.17284.

SADAK, Necmettin, "Tek Adam" *Akşam*, 31 Ağustos 1934.

Ulus, 30 Ağustos 1950.

Vakit, 11- 12 Mayıs 1928.

Zafer Bayramı Dün- Bugün, *Zafer*, 30 Ağustos 1950.

Zafer, 31 Ağustos 1950.

Zafer, 31 Ağustos 1951.

EKLER

Ek 1: 30 Ağustos 1929

CUMA 30 Ağust

Cumhuriyet

HER GÜN SABAHLARI ÇIKAR, SİYASİ TÜRK GAZETESİ

Nüshası her yerde 5 KURUŞ

Ağustos... Başkumandanlık Harbinin Yıl Dönüm

Türk vatanının kurtulduğu gün

Türk ordusunu sevkeden Başkumandan, düşmanı yedi sene evvel bugün imha etti

Gayri mübadiller kongr

Çok gürültülü bir iç ve müessif hadise

Yeni idare heyeti tevziat hakkında

Türk kadınlığı hakkında tetkik

Amerikalı muharrire Mis M... bu maksatla şehrimize ge

30 Ağustos

Bugünkü merasim

Askeri terfi listesi

Müsabakamız

Ek 2: 30 Ağustos 1930.

Cumhuriyet

'Zafer,in Sesini Dinleyiniz!

"Gazi„den vecizeler:

Cevap

İsmet Pş. ile giden muharrirlerimizden ilk telgraflar!

Hatıra

Fırkalarda faaliyet

Fethi Bey çarşamba günü İzmir'e gidiyor

Fethi Bey, Balıkesir'e de gidecektir, Ahmet Ağa Bey de beraber gidiyor

Hakkı Tarık Beyin cevabı

Kâbus!..

Günün muhavereleri

Ek 3: Cumhuriyet, 31 Ağustos 1932.

HALBUKİ...

Aynı ayarda

Cumhuriyet

Dünya Güzeli Bugün Geliyor

Hususî tren saat on buçukta Sirkeci garına vâsıl olacak

Şehir ve memleket haberleri

Ek 4: Akşam 30 Ağustos 1935

AKŞAM

30 Ağustos ve Baş kumandanlık savaşı

Zafer ve tayyare bayramı

Belçika kraliçesi bir otomobil kazasında öldü

Musolini "İtalya bütün hazırlığını yaptı,, diyor

Balık tutmak

Ek 5

Açık Söz

Arkadaşımız Nizamettin Nazifin çok enteresan iki röportajı:
1 — Zinovyefle Moskovada neler konuşmuştum?
2 — Amanullah Han bana neler söyledi?

Ağustos 31 Pazartesi 1936

İstanbul dün 30 Ağustosu vatanseverlikle kutluladı

Atatürk, bir ingiltere Kralı tarafından ziyaret edilen ilk Türk Devlet Reisidir

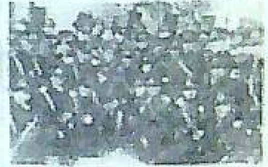

Tetaresko Kabinesinda Değişiklikler

General Fahrettin yeni subaylara diploma dağıttı!

Halk önünden geçen silâhlı kuvvetlerin mükemmeliyetini bayram heyecanı heyretli, gurur duyarak alkışladı

Sovyet hükümeti Troçkinin Norveçten kovulmasını istedi

Kral Edvard İstanbul yolunda..

Atatürk bir İngiliz kralı tarafından ilk defa olarak ziyaret edilen Türk Devlet Reisidir

Başbakan İsmet İnönü bugün İzmire hareket ediyor..

İnönünün söyliyeceği nutuk dünya ve Türkiye hâdiseleri içinde ön plânda bir ehemmiyeti haizdir.

Dost Romanyada

Yeni kabinenin hedefi:

Faşizmi tepelemek..

Titulesko on dört yıldanberi ilk defa olarak açıkta kalıyor

S. M. Karol II

Musolininin maksad ve hedefi şudur:

Bu itibarla Musolininin "Faşist ittifakı" suya düşmeğe mahkûmdur!

Avrupa

Ek 6: Akşam 30 Ağustos 1939

AKŞAM

HARP TEHLİKESİ AZALDI

İngiliz kabinesi bugün Alman cevabını görüşecek

B. Chamberlain İngilterenin Almanya ile müzakereye hazır olduğunu söyledi

Fakat her şey acil Leh - Alman nizalarının halli tarzına bağlıdır. İngilterenin Berlin büyük elçiliği müsteşarının bugün tayyare ile Londraya geldi

İhtilâfın halli müzakere yoluna girmek üzere

Fransada ecnebiler gönüllü yazılıyorlar

Sosyalistler ve radikaller Daladier'nin siyasetini tasvib ettiler

Zabıtanın terfi listesi

4 üncü sahifemizdedir

Ek 7

SALI 30

AKŞAM

TÜRKİYENİN EN ESKİ AKŞAM GAZETESİ

KÜÇÜK İLANLAR

BUG...

KADI... SAYFA...

Kıbrıs Müftüsü Dânâ efendinin demec...

Londra konferansında Yunanlılara bir üstünlük sağlanacak olursa

KIBRISTA DAHİLÎ HARE... ÇIKABİLİR

BARIŞA GİDEN YOLDA BEŞ BÜYÜK ENGEL BULUNUYOR

Nixon, bu engelleri ancak Sovyetlerin kaldırabileceğini söyledi

Londra Konferansında dört vazifesi..

Mendés - Franc...

30 Ağustos

30 Ağustostan hâlâ ders almadınız mı?

Bugün Taksim meydanında parlak bir tören yapılıyor

Ankarada, İzmirde ve yurdun diğer yerlerinde de zafer bayramı heyecanla kutlanıyor

Silâhsızlanma

Edirneye ilk

Salı 30

Hürriyet

SAYIN TÜCCARLARIMIZA

DOĞUBANK

Kıbrıs konferansı dün başladı

Konferansın gizli yapılması kabul edildi
Esas görüşmeler bu sabah yapılacak

Fatin Rüştü Zorlu'nun Türk görüşünü, İngiliz ve Yunan görüşlerinden sonra perşembe günü açıklanması muhtemel

15 gün sürecek konferans her gün 11 de yapılacak

İngiliz | Kıbrıs'ta Rum çeteleri tethi...

AKŞAM

D. Parti İktisadi dâvalarda da muhalefetin hükümeti desteklemesini istiyor

KIBRIS'a TÜRK askeri gidecek mi?

Telefonlara yapılan zam çok kötü karşılandı

TÜRKİYE'DE İLK ZAFER BAYRAMI KUTLAMALARI (30 AĞUSTOS 1926)

Doç. Dr. Erol EVCİN
Orcid No: 0000-0002-2433-5134
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Turizm Uzmanı
e-posta: erol.evcin@ktb.gov.tr.

Giriş

Cumhuriyet döneminin resmî kutlamaları içinde yer alan 30 Ağustos Zafer Bayramı, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde emperyalizme karşı mücadele eden Türk milletinin istiklalini ve Anadolu'nun işgalden kurtuluşunu temsil etmektedir. Zafer Bayramı kutlamaları ülkenin kuruluş dinamikleri ile idari-askeri erkânın ve halkın sahip olduğu millî motivasyonların anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışma münasebetiyle daha önce ilmî bir mecrada ele alınmamış bir konu olarak Türkiye'de ilk defa düzenlenen Zafer Bayramı kutlamaları incelenmiştir. Alanyazınında gerek Dumlupınar'da Mustafa Kemal Paşa'nın iştirakiyle ilk kez icra edilen 1924'teki kutlama programını gerekse 1926'dan itibaren yurdun çeşitli şehirlerinde resmî surette icra edilmeye başlanan Zafer Bayramı kutlamalarını konu alan bazı çalışmalar mevcuttur.[1]

[1] Örnek olarak bkz.; Erol Evcin, "Atatürk Döneminde Bolu'da Zafer Bayramı Kutlamaları (1926-1938)", *İstiklâl Marşı'nın Kabulünün 100. Yılı: Türk Kültür Coğrafyasında İstiklâl Mücadeleleri Paneli/23 Kasım 2021*, (AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi ve Gazi Üniversitesi işbirliğiyle), s.1-30; Neslihan Altuncuoğlu, İmren Aydın Saydan, "Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri'de Zafer Bayramı Kutlamaları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2015, s.145-162; Ahmet İlyas, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.6, Güz 2018, s.201-215; Yücel Öztürk, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, V.10, I.9, December 2018, s.231-244; Hacı Veli Gök, "30 Ağustos Zaferinin ilk Resmî Töreni ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Büyük Zaferin Yıldönümleri: İstanbul Örneği", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.29, Aralık 2021, s.165-186.

Bununla birlikte zaferin ilk kez resmî bir bayram olarak kutlandığı 30 Ağustos 1926 Pazartesi günü düzenlenen etkinliklere yönelik özgün bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bildiri vesilesiyle millî bayram anlayışı çerçevesinde konu ile ilgili mevcut çalışmaların zeminini genişletmek ve sunulan yeni bilgi ve belgelerle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)'nden temin edilen belgeler başta olmak üzere, *"TBMM Zabıt Cerideleri"* (TBMM ZC), *"Resmî Ceride"* ve *"Ayın Tarihi"* gibi resmî yayınlar; muhabirleri, Anadolu Ajansı veya ilgili şehir ve beldelerdeki yetkililer tarafından verilen bilgiler doğrultusunda ülke sathındaki kutlamaları haber olarak yayınlayan *"Hâkimiyet-i Milliye"*, *"Cumhuriyet"*, *"Akşam"*, *"Vakit"*, *"İkdam"*, *"Tanin"* ve *"Milliyet"* gazeteleri çalışmanın temel kaynakları arasında yer almıştır. Konuya ilişkin muhtelif telif-tetkik eserler ile güncel süreli yayınlar da çalışmayı şekillendiren diğer kaynak grubunu teşkil etmiştir.

30 Ağustos Zaferi ve Türk Tarihindeki Önemi

Türkler, Anadolu Selçuklu Sultanı Alparslan'ın öncülüğünde 1071'de Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmak suretiyle kazandıkları Malazgirt Zaferi neticesinde Anadolu'yu hızlı bir şekilde yurt tutmaya başlamıştır. Anadolu'da yüzlerce yıl devam eden Türk hâkimiyeti Batılı devletlerin emperyalist saldırıları ve Osmanlı Devleti'nin idari, iktisadi ve sosyal yapısında görülen ciddi sorunlar nedeniyle 20. yüzyıl başlarında büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda hayat memat mücadelesi veren Osmanlı Devleti'nin imzalamak durumunda kaldığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi İtilaf devletlerinin Anadolu'yu işgali için uygun bir zemin hazırlamıştır. Osmanlı iktidarının sükûnetine karşı Anadolu'nun İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesine razı olmayan Türk milleti Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde teşkilatlanarak kendisine vurulmak istenen prangaları kırmak üzere bir istiklâl mücadelesine girişmek zorunda kalmıştır. Siyasi ve askerî gelişmelerin ardından Batı Cephesi Türk Millî Mücadelesinin kaderini belirleyecek nihai çatışma alanını teşkil etmiştir. Bu cephede İngilizlerin desteği altındaki Yunan kuvvetleri ile maddi ve manevi bütün imkânlarını seferber eden Türk ordusu arasında Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesi meydana gelmiş ve kanlı mücadeleler söz konusu olmuştur.[2]

[2] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.405; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.78; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s.279 vd.; Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s.139.

Nihayetinde Yunan mevzilerine karşı başlatılan ölüm kalım mücadelesinde 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Büyük Taarruz Türk milletinin istiklali hususunda en esaslı hamleyi teşkil etmiştir. Bu münasebetle Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın idaresindeki Türk ordusu 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da cereyan eden Başkumandan Meydan Muhaberesi neticesinde işgalci Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Çatışmalar sırasında Yunan Ordusu Başkumandanı Nikolaos Trikupis ve önde gelen askerî erkânı esir alınmıştır. Bu tarihten sonra Uşak istikâmetine çekilmek zorunda kalan Yunan kuvvetleri Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922 tarihli *"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!"* emriyle gerçekleşen takip hareketi neticesinde 9 Eylül'de İzmir'de denize dökülmüştür.[3]

30 Ağustos, Falih Rıfkı (Atay) nın tabiriyle: *"Zafer, kurtuluş, istiklâl günü"* idi.[4] Gazi Mustafa Kemal 30 Ağustos zaferi için Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki mücadelesine önemli bir örnek teşkil eden 1364'teki *"Sırpsındığı"* savaşına atıfla *"Rumsındığı"* demişti. Bir zamanlar Türklerin Balkanlara yerleşmesini engellemek isteyen zihniyet şimdi de Türklere Anadolu'da yaşam hakkı tanımıyordu. Buna karşılık 30 Ağustos'ta Anadolu işgalci Yunan ordusunun hezimetine şahit olunmuş ve Yunan istila harekâtı Anadolu ve Adalar Denizi kıyılarında son bulmuştu. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa'nın ifade ettiği üzere Türk ordusunun başında *"Başkumandan"* sıfatıyla yer alan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın savaşın kazanılmasında oynadığı etkin rol nedeniyle savaşa *"Başkumandan Harbi"* denilmişti.[5]

Bu gelişmeler ışığında Birinci Dünya Savaşı'nın askerî safhasının Türk ordusunun 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da elde ettiği zafer ile nihayete erdiğini söylemek mümkündür. İtilaf devletlerinin son kalıntıları durumunda olan Yunan kuvvetlerinin Anadolu topraklarından tamamen çıkarılması bu zafer neticesinde gerçekleşmiştir. Bu nihai başarı ciddi bir hazırlık sürecinin sonucunda Türk milletinin kuvvet ve kudreti, istiklal hususundaki kararlılığı ile emperyalizm karşısındaki direnç ve başarısının bir eseri olmuştur. Türk vatanını işgal etme ve bunu dünyaya kabul ettirme fikir ve teşebbüsleri bu suretle hezimete uğramıştır. Türk tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil ederek Anadolu'da bağımsız Türk devletinin varlığını ve Türk askerinin kahramanlığını bütün dünyaya ilan eden bu zafer Türk milleti için büyük bir moral ve güven kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1683'te Viyana kuşatmasındaki başarısızlık ile sembolize edilen duraklama ve gerileme devri ve Türk ordusunun geri çekiliş süreci

---

3 *Nutuk*, s.407 vd.

4 Falih Rıfkı, "30 Ağustos", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1926, 1.

5 "Bugün 30 Ağustos", *Milliyet*, 30 Ağustos 1926, s.1.

30 Ağustos zaferi ile son bulmuştur. Türk milletinin canı ve kanı pahasına elde edilen bu büyük zafer Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine bina edildiği temel meşruiyet kaynağını teşkil etmiştir. Türkler bu savaş ile ülkesini koruma hususunda bir kahramanlık destanı yazdığı gibi birlik, beraberlik ve fedakârlık hisleriyle millet olmak yolunda da en büyük imtihanı başarıyla vermiştir. Türlü zorluklar altında elde edilen bu başarı cumhuriyet rejimine ve inkılaplara uzanan süreç için önemli bir başlangıç teşkil etmiştir. Milletler arası ilişkilerde de etkilerini bariz bir şekilde hissettiren bu zafer temin ettiği imkânlar doğrultusunda Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmiştir.

Bayram İlanı Öncesinde Zafere Dair İlk Kutlamalar

Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi neticesinde elde edilen başarı ülke sathında büyük bir sevince sebep olmuş ve gelişmeler yerli ve yabancı basında geniş yer tutmuştu.[6] Elde edilen zaferi takip eden 1923 yılı Türk milletinin bekası hususunda önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreci ifade etmişti. Bu süreçte Lozan Sulh Muahedesi imzalanmış, TBMM seçimleri yenilenmiş, cumhuriyet ilan edilmiş ve muhtelif anayasal değişiklikler yapılmıştı. Dolayısıyla iç ve dış politikada zorlu bir sürecin yaşandığı 1923'te zaferin bir yıl dönümü programı çerçevesinde kutlanması mümkün olmamıştı.[7] Buna karşılık Türk basını Büyük Taarruz ile Başkumandan Meydan Muharebesi'nin cereyan şekli ile zaferin önemi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştu. 1923'te yapılan ilk kutlamalar için 31 Ağustos tarihi ön plana çıkmış, 31 Ağustos günü Hâkimiyet-i Milliye, İkdam ve Tanin gibi önde gelen basın organlarında geçtiği şekliyle *"Harp Bayramı"* olarak telakki edilmişti. Bu nedenle defne dalları ve bayraklarla süslenen Harbiye Nezareti, Muhafız Ordusu Karargâhı, İstanbul Kumandanlığı Dairesi, kışlalar ve askerî binalarda şenlikler düzenlenmiş, askerlere pilav ve zerde dağıtılmıştı. Akşam vakti aydınlatılan söz konusu askerî alanlarda kutlama etkinlikleri gece geç saatlere kadar devam etmişti. Hususi binalar ile ticarethanelerde de benzer faaliyetler görülmüştü. Camilerin minarelerinde kandiller yakılmıştı.[8]

---

6 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; *Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922*, KÜTAV Yayınları, Hazırlayanlar: Arif Kolay ve Diğerleri, Editör: Şefik Memiş, İstanbul 2019.

7 Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı*, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.9-11.

8 "31 Ağustos", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1923, s.1; "31 Ağustos Yıl Dönümü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1923, s.1; "Bugün Anadolu'da Kat'i Zaferin İkinci Yıl Dönümüdür", *İkdam*, 31 Ağustos 1923, s.1; "Harb Bayramı Günü", *Tanin*, 31 Ağustos 1923, s.1.

1924'te kutlamalar için kesin zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü dikkate alınmıştı. Bu şekilde Başkumandan Meydan Muharebesi cereyan şekli ve önemi nedeniyle basında yer tutmaya devam etmişti.[9] Basın 1924'te Dumlupınar'da düzenlenecek zafer kutlamalarına özellikle odaklanmıştı. Öyleki 30 Ağustos Hâkimiyet-i Milliye'de Siirt Mebusu Mahmud Bey tarafından *"Dumlupınar Günü"* başlığıyla ifade edilmişti.[10] Zafer, üzerinde en çok emeği geçen Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere devlet erkânının, askerlerin, Darü'l-Fünûn mensuplarının, ülkenin muhtelif bölgelerinden dernek temsilcilerinin ve halkın katılımıyla belli bir program kapsamında ilk kez 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da kutlanmıştı. Etkinlik sırasında şehitleri, gazileri, fedakâr ve kahraman Türk askerini temsil eden *"Meçhul Asker Abidesi"*nin temeli atılmıştı.[11] Büyük zaferin mimarı Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal bizzat sevk ve idare ettiği taarruz hakkında bilgi vermişti. 30 Ağustos zaferini *"Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktası"* olarak değerlendiren Gazi Mustafa Kemal bu zaferin Türk ve dünya tarihine yeni bir yön verdiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinin burada sağlamlaştırıldığını ve yeni devletin kuvvet kaynağının burası olduğunu ifade etmişti.[12]

Zafer, İstanbul ve diğer şehirlerde de muhtelif etkinliklerle kutlanmıştı. Hâkimiyet-i Milliye'de vilayetlerde Dumlupınar zaferinin hararetle kutlandığı belirtilmişti. Örneğin İstanbul'da resmî ve hususi müesseseler, dükkânlar, evler ve tramvaylar bayrak ve sancaklarla süslenmişti. Askerî kıtalar ve Harbiye talebesi Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde, Selimiye'deki kıtalar da Üsküdar-Haydar Paşa, Kadıköy-Fenerbahçe güzergâhında halkın alkışları arasında resmigeçit yapmıştı. Gece şehrin muhtelif yerleri elektrikle aydınlatılmış ve fener alayları düzenlenmişti. Başkumandan Meydan Muharebesi zaferi şerefine Edirne de baştanbaşa bayraklarla donatılmıştı.[13] Lüleburgaz'da

---

9 Siird Mebusu Mahmud", "Büyük Zaferin Emelleri ve Tesirleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1924, s.1; "30 Ağustos Düşmanın İmha Edildiği Gündür", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1924, s.1-2; "İstiklal Harbinin En Büyük Günü", *Tanin*, 30 Ağustos 1924, s.1; "2 Sene Evvelki Bugün", *Vakit*, 30 Ağustos 1922, s.1.

10 Siird Mebusu Mahmud, "Dumlupınar Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1924, s.1.

11 "Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Senevisi Merasimi", *Ayın Tarihi*, C.IV, (İlave Nüsha), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara 1340, s.1-66; *Kütahya XV Yıl*, Gazete Matbaa Kütüphane, İstanbul 1938, s.17; Nihat Değirmenci, Ali Günhan, *Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı Temel Atma Töreni Nutukları 30 Ağustos 1924*, Kütahya Valiliği Yayınları, Kütahya 2009, s.7-25; Ayrıca bkz.; Tuncel, *a.g.e.*, s.9-11.

12 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C.I-III, Ankara 1981, s.184-185.

13 "Dumlupınar Zaferi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1924, s.1; Ayrıca bkz.; "30 Ağustos'un Şehrimizde Tes'idi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1924, s.2; "Dumlupınar ve İstanbul", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1924, s.4; "Selimiye'deki 1. Fırkanın Resmigeçidi", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1924, s.5; "Bugün İstanbul Donanacak", *İkdam*, 30 Ağustos 1924, s.1.

da muhtelif kutlamalar yapılmıştı.[14] Adana baştan başla bayraklarla donatılmış ve askerî kıtalar şehir merkezinde resmigeçit düzenlemişti. Kolordu Kumandanlık Karargâhı önünde tezahürat yapılmış, 2 muallim zafer gününün anlam ve önemine binaen nutuklar irat etmişti.[15] 30 Ağustos zaferini takiben düşman işgalinden kurtulan şehirler kurtuluş günlerini kutlamaya başlamıştı. Örneği 1 Eylül'de Uşak'ta askerî, idari erkânın ve halkın katılımıyla kapsamlı bir kutlama programı düzenlemişti.[16] Benzer etkinliklerin 9 Eylül'de İzmir'de icra edildiği anlaşılmaktadır.[17]

Gazi Mustafa Kemal 1925'te zaferin yıl dönümü sırasında resmî bir ziyaretle Kastamonu'da bulunuyordu. Basında 30 Ağustos zaferi yine tarihî ve askerî yönleriyle ele alınmıştı.[18] İstanbul'da zafer günü kutlanmış, şehrin her tarafında tezahüratta bulunulmuş, müsamereler düzenlenmiş, tayyareler İstanbul semalarında uçarak halkı selamlamıştı. Darü'l-Fünun fakülteleri talebe cemiyetleri, liman ve tahliye deniz işçileri cemiyetleri, umum ayakkabıcı zanaatkârları ve hancı, odacı, saraç esnafları cemiyetleri Gazi Mustafa Kemal'e kutlama telgrafları göndermişti. 30 Ağustos zaferi ile aynı güne tesadüf eden Tayyare Bayramı münasebetiyle kutlamalara Tayyare Cemiyeti de katılmıştı. Düzenlenen etkinlikler münasebetiyle cemiyet adına önemli ölçüde yardım toplanmıştı.[19] Kutlamalara katılacaklar için 29-31 Ağustos tarihleri arasında posta trenlerinde %50 oranında indirim uygulanmıştı. Askerî erkân tarafından Yıldırım İstasyonu'ndan Şehit Asker Abidesi mahfeline kadar araba temin edilmişti. Eğlence mahalleri de sabaha kadar açık tutulmuştu.[20] 30 Ağustos zaferinin yıl dönümü nedeniyle İstanbul halkı adına Şehir Emini Emin Bey tarafından çekilen tebrik telgrafına Gazi Mustafa Kemal: *"Tebrikâtınıza ve hakkımda izhar buyurulan hissiyata teşekkür ederim."* şeklinde cevap vermişti.[21] Dumlupınar zaferinin 3. yıl dönümü Ankara'da da coşkun bir şekilde kutlanmıştı. Şehir baştanbaşa bayraklarla donatılmıştı. Tayyare Cemiyeti akşam için bahçe eğlenceleri ve balo

---

14 "30 Ağustos ve Lüleburgazlılar", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1924, s.2.
15 "Adana'da Başkumandanlık Harbinin Tes'idi", *Tanin*, 31 Ağustos 1924, s.1.
16 "Uşak'ta Kurtuluş Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1924, s.2.
17 "İzmirlilerin Bayramı", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1924, s.4.
18 Siirt Mebusu Mahmud, "Dumlupınar", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1925, s.1; "Büyük Zafer ve Kurtuluş Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1925, s.1; "Türk 4 Sene Evvel Bugün İlahi Bir Zafer Kazanmıştı", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1925, s.1; "Büyük Günler", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1925, s.1.
19 "İstanbul Dün Zafer Gününü Tes'it Etti", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.1-3; "Bugün Zafer ve Tayyare Bayramı Münasebetiyle", *İkdam*, 31 Ağustos 1925, s.2; "İstanbul Tayyare Bayramını Pür Cuş u Huruş Tes'id Etti.", *Vakit*, 1 Eylül 1925, s.1.
20 "31 Ağustos'ta Devâir", *İkdam*, 30 Ağustos 1925, s.2.
21 "Gazi Paşa'nın Cevapları", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2.

tertip etmişti.[22] İşgal döneminde Yunan kuvvetlerinin zulmüne maruz kalan Edirne'de ise hükümet meydanında halkın katılımıyla geniş çaplı kutlamalar yapılmıştı. Gece Maarif bahçesinde Tayyare Cemiyeti menfaatine bir balo düzenlenmişti.[23] Çorlu'da hem Başkumandan Meydan Muharebesi'nin temin ettiği zafer günü hem de Tayyare Bayramı halkın coşkun tezahüratı ile kutlanmıştı.[24] Ergani'de Vali Refet Bey'in riyasetinde icra edilen etkinlikler vesilesiyle hem zaferin Türkiye tarihindeki yeri ve önemi değerlendirilmiş hem de tayyarelerin arz ettiği önem üzerinde durulmuştu. Tayyare Cemiyeti menfaatine önemli miktarda bağış toplanmıştı. Benzer etkinliklerin Tekirdağ'da da icra edildiği görülmektedir.[25] Edirne'de Zafer ve Tayyare Bayramı etkinlikleri çerçevesinde yapılan tezahürat sırasında Türk Ocağı Reisi İsmail Habib Bey zaferin yalnız Türkler için değil bütün dünya için önemli sonuçlar doğurduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştı. Van'da düzenlenen etkinlikler vesilesiyle de Tayyare Cemiyeti'ne iane toplanmıştı.[26] 30 Ağustos zaferi nedeniyle 1925'te düzenlenen en anlamlı kutlama programlarından biri de Dumlupınar'da çam dalları ve bayraklarla süslenen Meçhul Asker Abidesi'nin önünde resmî erkânın, askerlerin ve davetlilerin katılımıyla icra edilmişti. Başta Fahrettin (Altay) Paşa olmak üzere kürsüye çıkan konuşmacılar zafer gününün kutsiyeti üzerinde durmuştu. Hitabelerin ardından bir dua okunmuştu. Askerler, halkın ve kumandanlarının önünden düzenli bir yürüyüşle geçmişti. Meçhul Asker Abidesine çelenkler konulmak suretiyle merasime son verilmişti.[27]

30 Ağustos Tarihinin Zafer Bayramı Olarak Kabul Edilmesi

Gazi Mustafa Kemal'in 1924'te kutlamalarına katıldığı Dumlupınar'daki zafer etkinliklerinin de etkisiyle 30 Ağustos zaferi sahip olduğu anlam ve önem çerçevesinde Türk kamuoyunda kapsamlı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştı. Hatta bu doğrultuda zafer gününün bir bayram olarak kutlanması hususu gündeme gelmişti. Örneğin 31 Ağustos 1925 tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de Siirt Milletvekili Mahmud (Soydan) Bey Dumlupınar'da elde edilen zaferi aynı zamanda Türk milleti için asırlardan beri devam eden karanlık ve kanlı bir devrin son noktası olarak değerlendirmişti. Bu

22 "Ankara'da Tes'idât", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.3; "Ankara'da Tayyare Cemiyeti'nin Balosu", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2; "Ankara'da Dünkü Tezahürât", *Vakit*, 31 Ağustos 1925, s.1.

23 "Edirne'de Dumlupınar Zaferi'nin Tes'idi", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.3.

24 "Çorlu'da Dünkü Tezahürât", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.3.

25 "Ergani'de Tayyare Bayramı", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2; "Tekirdağı'nda Tezahürât", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2.

26 "Tayyare Bayramı", *Vakit*, 3 Eylül 1925, s.2.

27 "Meçhul Şehid", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1925, s.2.

zafer yalnız Türklerin ve Türkiye'nin istikbalini emin etmekle kalmamış, şarkın mazlum, garbın mağlup milletlerine de bir ümit ve uyanış yolu açmıştı. Zaferin neticesi olarak Türkiye ile Avrupa devletleri arasında yeni bir sayfa açılmış, medeni dünyanın bir parçası olan Türk milletinin de insani ve medeni hakları tanınmıştı. Zafer ordularına istinat eden İsmet Paşa Lozan Sulh Muahedesi'nde Türklerin hak ve hürriyetini kuvvetli bir şekilde savunulabilmişti. Zaferin elde edilmesinde milletin fedakârlığı, azmi ve istiklale olan inancı oldukça etkili olmuştu. Türk milleti için medeni ve sosyal bir hayatın kapıları da Dumlupınar Zaferi ile açılmıştı. Şimdi yeni gelişmeler ışığında yeni başarılara imza atmak üzere cumhuriyet ve inkılap ilkelerine fedakârca bağlanmak, inkılabın feyzlerini devam ettirmek gerekmekteydi.[28] Falih Rıfkı (Atay) Bey ise kaleme aldığı yazısında 30 Ağustos zaferinin sağladığı şan ve şerefin muzaffer bir kumandan olarak Gazi Mustafa Kemal'in inkılap hareketi için mühim bir itici güç teşkil ettiğini vurgulayarak: "*30 Ağustos yalnız büyük bir şeref-i askerînin sene-i devriyesi değil, o kadar büyük bir inkılabın, yeni bir devletin, bütün bir millete verilen yeni bir inkişafın temel taşı ve mebdei gibi tes'id olunmalıdır.*" şeklinde görüş bildirmişti.[29]

Kamuoyunda beliren bu düşüncelerin ardından Müdafaa-ı Milliye Vekâleti tarafından 7 Ocak 1926'da "*Zafer Bayramı Kanunu Layihası*" hazırlanarak İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulmuştu. 27 Ocak 1926'da Başvekil İsmet (İnönü) Bey'in riyasetindeki İcra Vekilleri Heyeti tarafından görüşülerek TBMM'ye arzı tasvip olunan layihanın[30] "*esbab-ı mucibe*"si: "*Türkiye Cumhuriyeti'nin hakiki temelinin kurulduğu 30 Ağustos 1338 tarihindeki Başkumandan Muharebesi'nin her yıl dönümünü tespit etmek vatanî bir vazife telâkki edilmekte olduğundan rapten takdim olunan kanun lâyihasının kabul ve tasdiki ordu için mühim bir varlık telâkki edilmektedir.*" şeklinde ifade edilmişti. Bu suretle layiha Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından incelenmiş ve acil olarak görüşülmesi doğrultusundaki bir görüşle TBMM Riyasetine arz edilmişti. Bunun üzerine acilen müzakere edilmek üzere TBMM tarafından gündeme alınan layihanın TBMM Reisi Kâzım (Özalp) Paşa'nın riyasetinde görüşülen ilk şekline göre 30 Ağustos'un cumhuriyet ordu ve donanmasının Zafer Bayramı olarak ilanını ifade eden 1. madde aynen kabul edilmişti. Buna karşılık 2. maddede yer alan bayram kutlamalarının yalnızca askerî dairelere hasredilmesi yönündeki ifade Van Milletvekili Hakkı Bey tarafından zaferde yalnızca ordunun değil, bütün milletin şeref payı olduğu gerekçesiyle eleştirilmişti. Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise hâli-

---

28 Siirt Mebusu Mahmud, "Dumlupınar", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1925, 1.
29 Falih Rıfkı, "30 Ağustos", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1926, 1.
30 *BCA*, 30.18.1.1.17.88.2.

hazırda *"10 Temmuz"* ve *"Cumhuriyet Bayramı"* gibi milletin bütün halinde kutladığı millî bayramların olduğu, Zafer Bayramı'nın da orduya verilen değerin göstergesi olarak yalnızca orduya hasredilmesinin daha doğru olacağı yönünde bir görüş bildirmişti. Nihayetinde dikkate alınan bütün bu görüş ve öneriler doğrultusunda aynı maddede yer alan: *"Kara, hava ve deniz kuvvetleri tarafından kutlamaların yapılması ve Dumlupınar'da askerî merasimin düzenlenmesi"* ibaresi aynen bırakılarak ordu ön plana çıkarılmış, buna karşılık söz konusu günde yalnızca askerî dairelerin tatili yerine bütün daireler ile mekteplerin tatili kabul edilerek kutlamalara bütün millet ortak edilmişti. Layihanın, kanunun ahkâmını uygulamaya Müdafaa-ı Milliye ve Bahriye Vekilleri yetkilendiren 4. maddesi ise Kastamonu Milletvekili Ali Nazmi Bey'in eleştirisi ile bu hususta İcra Vekilleri Hey'eti'nin yetkilendirilmesi ile sonuçlanmıştı.[31]

Nihayetinde 1 Nisan 1926'da TBMM'de görüşülerek 12 Nisan'da Resmî Ceride'de yayınlanan bir kanun ile 30 Ağustos tarihi resmen *"Zafer Bayramı"* olarak ilan edilmişti. Kanunda: *"İstiklâl Muharebâtında zafer-i kat'i-yi te'mîn eden 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü cumhuriyet ordu ve donanmasının Zafer Bayramı'dır. Her yıl dönümünde bu bayram günü kuvâ-yı beriyye, bahriyye ve havaiyye tarafından tes'id olunur ve Müdafaa-ı Milliyye Vekâleti'nin tanzim edeceği programa göre Dumlupınar'da ayrıca merasim-i askeriyye icra edilir ve bugünde bi'l-umûm devair ile mektepler ta'til olunur."* denilmişti. Kanunun uygulanması hususunda İcra Vekilleri Heyeti yetkilendirilmişti.[32] Takip eden süreçte 25 Ağustos 1926'da Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in riyasetindeki İcra Vekilleri Heyeti'nin imzası ile yayımlanan bir kararname ile*"30 Ağustos Zafer Gününe Mahsus Merasim-i Askeriyye ve Tes'idiyye Programı"* başlığı ile yapılacak askerî merasim tespit edilmişti.[33] Bahse konu kararname Millî Müdafaa Vekili Recep Peker tarafından 26 Ağustos 1926 tarihli bir genelge ile ilgili makam ve mercilere gönderilmiş ve gereğinin yapılması istenilmişti. Buna göre Dumlupınar'da merasim yeri Şehit Asker Abidesi'nin bulunduğu mevki olarak tespit edilmişti. Merasime abide bölgesinde bulunan ordu müfettişi riyaset edecekti. Kolordu Kumandanlığı tarafından, etkinliğe iştirak edecek asker, memur, cemiyet temsilcileri ile halka ulaşım ve diğer hususlarda kolaylık sağlanacaktı. Mahalde 21 pare top atışının ardından merasim reisi tarafından Zafer Bayramı tebrik edilecek ve zaferin sembolü olan Gazi Mustafa Kemal'e şükran duyguları

31 "30 Ağustos Gününün Zafer Bayramı İttihazı Hakkında (1/839) Numaralı Kanun Lâyihası ve Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası", *TBMM ZC*, C.24, 81. İçtima, D.II, İçtima Senesi: III, 1.4.1926, s.7-9.

32 "Zafer Bayramı Kanunu", *Resmî Ceride*, 12 Nisan 1926, S.346, Kanun No: 795, Kanun Tarihi: 1 Nisan 1926.

33 *BCA*, 51.0.0.0.13.115.53; *BCA*, 30.18.1.1.20.53.16.

ifade edilecekti. Günün anlam ve önemine dair hitabeler okunacaktı. Şehitlerin ruhu tazim edilecek ve resmigeçit yapılacaktı. Ülkenin diğer yerlerinde ise bayram günü mahallin en yüksek askerî makamı, garnizondaki askerler, memurlar ve halk tarafından ziyaret ve tebrik edilecekti. Takiben garnizon askerleri mahallin meydanında, şehitlik ve askerî abide civarında toplanacaktı. Garnizonun en kıdemsiz zabiti tarafından bu büyük günün ulviyeti, ordunun İstiklal Muharebesi'ndeki kahramanlığı ve düşman ordusunun imhasıyla neticelenen Başkumandan Meydan Muharebesi'nin tarihçesi kısa ve veciz bir ifadeyle anlatılacaktı. Mahallin en yüksek rütbeli kumandanı ise millî zaferin temsilcisi olan Başkumandan ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e yönelik şükran duygularını ifade edecekti. Ardından askerî ve mülki mekteplerce resmigeçit yapılacak ve 21 pare top atışı ile etkinlik devam edecekti. Öğleden sonra askerler için eğlenceler, oyunlar; gece ise şenlikler ve fener alayları düzenlenecekti. Bayram günü bütün resmî daireler ve mektepler tatil edilecek, buralar gündüz bayraklar, gece ise fenerlerle donatılacaktı.[34]

Bahse konu kararname ve genelgede geçen: "*Zafer Bayramı günü aynı zamanda Tayyare Cemiyetinin de yevm-i mahsusu olduğundan tevhid hareket olunur.*" şeklindeki ifade ve bunun uygulamaya geçirilmesi söz konusu bayramın uzun yıllar "*Zafer ve Tayyare Bayramı*" adı ile kutlanmasına yol açmıştır.[35] Hava kuvvetlerinin ülke savunmasında önemli bir rol oynaması nedeniyle Tayyare Cemiyeti'nin 1925'ten itibaren 30 Ağustos tarihini "*Tayyare Bayramı*" olarak adlandırması bu gelişmede önemli bir rol oynamıştır.[36] Bu suretle "*Zafer Bayramı*" birçok şehirde yıllarca kanunî zemininden farklı olarak "*Zafer ve Tayyare Bayramı*" adı ile kutlanmaya devam etmiştir.[37]

---

[34] "Büyük Zafer Bayramı Nasıl Tes'id Edilecek?", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.4; Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.16, Bahar 2014, s.101-102.

[35] Yücel Öztürk, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, C.10, S.9, 2018, s.233.

[36] Muhiddin, "Zafer ve Tayyare Bayramı", *Milliyet*, 30 Ağustos 1926, s.2.
Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşâ Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.133; Demo Ahmet Aslan, "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.3, 2014, s.142.

[37] 1935 tarihli "*Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun*"da ise: "*Zafer Bayramı; İstiklâl Savaşı'nda son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü*" olarak belirtilmiş ve parantez içinde: "*Bugün Millî Müdafaa Vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır.*" açıklamasına yer verilmiştir. Bu kanun ile Zafer Bayramı'nın millî bayram ve tatil günleri içindeki yeri pekiştirilmiştir. "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 1 Haziran 1935, S.3017, Kanun No:2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935, s.5262.

29 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen yeni terfi kanununda ise: *"Terfiler; her sene 30 Ağustos Zafer Bayramı günü o sene için muteber kadrodaki münhallere göre yapılır."* ibaresi yer almıştı. Böylece askerî terfiler ilk defa olarak Zafer Bayramı münasebetiyle 30 Ağustos 1926'da gerçekleşmiş ve söz konusu gün ordunun terfi günü olmuştu. Terfilerde kıdem, ehliyet, süre, hizmet gibi kıstaslar esas alınıyordu.[38] Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in tasdikiyle Müdafaa-ı Milliye Vekâletince gerekli makamlara yapılan tebligata göre Feriklikten Birinci Ferikliğe terfi edenler arasında Başvekil Ferik İsmet Paşa, TBMM Reisi Kâzım Paşa, Âlî Şûrâ-yı Askerî Azalarından Ferik Cevad Paşa ile Ferik Yakup Şevki Paşa ve Ordu Müfettişi Ferik Fahreddin Paşa yer almıştı. Bunu daha alt rütbelerdeki terfiler takip etmişti.[39]

Ankara ve İç Anadolu Bölgesindeki Kutlamalar

30 Ağustos zaferinin ilk kez resmî bayram olarak kutlandığı 1926'daki yıl dönümü Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da askeri, sivil geniş çaplı bir katılım ve kapsamlı etkinliklerle büyük bir coşku ve heyecan içinde kutlanmıştı. Gazi Mustafa Kemal, Zafer Bayramı münasebetiyle milletvekillerinden, kumandanlardan, valilerden bütün cemiyetlerden, müesseselerden ve vatandaşlardan aldığı tebrik telgraflarına memnuniyet ve teşekkürlerini Anadolu Ajansı vasıtasıyla bildirmişti.[40] Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da bayram tebriklerine ayrı ayrı cevap vermesi mümkün olmadığından toplu bir cevap olmak üzere Hâkimiyet-i Milliye gazetesini görevli kılmıştı.[41]

Hâkimiyet-i Milliye, bayram münasebetiyle bir kutlama mesajı yayınlamıştı.[42] Gazete ilk satırlarında Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'in zafer gününü dile getirdiği:*"Her taraf ateş ile kapanmıştı. Aynı zamanda piyadelerimiz ateşten sarfınazar ederek süngülerini taktı ve bir an evvel düşman mevziine girmek için saldırdı. Bu son vaziyetten iki buçuk saat sonra süngülerimiz düşman göğsüne girmiş ve mes'ele hâl edilmiş bulunuyordu. Aynı zamanda gece hulul ediyordu ve sanki zulmet-i leyl pek feci olan bu manzarayı enzar-ı cihandan saklamak için şitab ediyordu..."* şeklindeki ifadelerine yer vermişti. Falih Rıfkı (Atay) ise kaleme aldığı makalede 30 Ağustos gününü *"mukaddes bir hatıra"* olarak değerlendirmişti. 30 Ağustos, Anadolu'da yeni bir devletin ve nizamın tesisi anlamına geliyordu. Yalnız istila ordularına değil, İstanbul'da fırsat kollayan Osmanlı saltanatına, ananesine ve müesseselerine de

---

38 "Ordu Zabitan Hey'etine Mahsus Terfi' Kanunu", *Resmî Ceride*, 17 Haziran 1926, No: 401, Kanun No: 863, Kanun Tarihi: 29 Mayıs 1926.

39 "Kıymetli Rical-i Askerimizin Terfileri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1926, s.1, 4.

40 "Büyük Gazi'nin Teşekkürleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.

41 "Müşir Paşa'nın Teşekkürâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.

42 "Bayram Mesajı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1926, s.1.

vurulmuş esaslı bir darbe idi. Bu zaferin şan ve şerefi Türk gençliğine inkılap hareketini gerçekleştirmek üzere yeterli derecede güç ve kudret temin etmişti. Bu nedenle 30 Ağustos yalnız büyük bir askerî şerefin yıl dönümü değil, büyük bir inkılabın, yeni bir devletin ve millete dair yeni gelişmelerin temel taşı ve başlangıcı olarak kutlanmalıydı.[43] 31 Ağustos tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de: *"Dün büyük zaferin yıl dönümünü Ankara bütün ruhuyla tes'id etti. Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye reisimizin şahsında cumhuriyet ordusu selamlandı ve bu günü yaratan Gazi Mustafa Kemal minnet ile anıldı, istiklal şehitlerinin aziz hatırası tekrimle yâd edildi."* denilmişti.[44]

Bayram günü bayraklarla donatılan şehirde bütün resmî ve hususi müesseseler, dükkânlar kapalıydı. Halk zafer sevincini paylaşmak ve birbirini tebrik etmek üzere sokaklara ve caddelere çıkmıştı. Muhafız kıtaları geçit mahalline giderken duygu dolu anlar yaşayan halk gözyaşını tutamamıştı. Fevzi Paşa saat 10'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaset Dairesinde cumhuriyet ordusu adına tebrikleri kabul etmeye başlamıştı. Ordu Müfettişi Ali Said Paşa da bu merasimde Fevzi Paşa'ya eşlik etmişti. Kıta kumandanları, askerî erkân, hükümet erkânı, yabancı sefir ve ataşeler tebrik merasiminde yer almıştı. Bu vesileyle zaferin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal minnet duyguları ile anılmış, şehit ve gaziler için dualar edilmişti. Riyaset-i Cumhur Bandosunun millî marşları eşliğinde İstanbul'dan gelenler de dâhil olmak üzere[45] tayyare filoları Çankaya üzerinden geçmek suretiyle Ankara semalarında kutlamalara eşlik etmişti. Tayyare Cemiyeti'nde bir resmikabul yapılmış, ziyaretçiler Cemiyet Başkanı Ahmet Fuat (Bulca) Bey tarafından kabul edilmişti.[46]

Müdafaa-ı Milliye Vekâleti erkânı saat 11'de Sarıkışla önünde Fırka Kumandanı Kâzım Paşa'nın huzurunda toplanmıştı. Mülazım Rüstem Bey askerî kıtaların önünde yaptığı konuşmada: *"4 yıl önce 30 Ağustos günü Türk süngüsüyle sine-i tarihe hakk edilmiş olan muazzam zaferin heyecanı içinde olduğunu"* ifade etmişti. Zaferin elde edildiği 30 Ağustos'u: *"Gazi Mustafa Kemal'in dehası ve Türk milletinin iradesiyle Ergenekon efsanesinin sine-i tarihten saha-i hakikate çıktığı ve Türk vatanının yoktan var olduğu gün"* olarak değerlendirmişti. Rüstem Bey'in ifadeleriyle Türk milletinin aydınlık geleceği için bir müjde olan 30 Ağustos'ta dünya tarihi Türk süngüsü ile yeniden yazılmıştı. Adatepe'deki top atışları ile hem İstanbul'daki hem de Atina'daki tahtlar yıkılmıştı. İzmir kıyılarında işgal kuvvetlerine ilk kurşunun sıkıldığı andan Başkumandan Meydan Muharebesi'ne kadar uzanan

---

43 Falih Rıfkı, "30 Ağustos", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1926, s.1.

44 "Büyük Zaferin Yıl Dönümü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1.

45 "Yarınki Merasim", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.1; "Zafer Bayramının Şehirlerimizde Akisleri", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2.

46 "Ankara'da Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1-2.

süreç millî azim ve iradenin tarihe altın harflerle yazılacak olayları ile dolu idi. 26 Ağustos'ta başlayan taarruz harekâtı ile başkumandanın bizzat ilk saflarında yer aldığı 30 Ağustos'ta cereyan eden çatışmalar neticesinde: *"düşman vatanın harim-i ismetinde boğulmuş"* ve bozguna uğratılmıştı. Adatepe civarında son bir hamle yapmak isteyen Yunan kuvvetleri batı ve güneybatıdan 2, güneyden 3, doğudan ve kuzeydoğudan 2 piyade fırkasıyla; kuzeyden süvari kolordusuyla kuşatılmıştı. Bu kıtalara yardım etmek isteyen Kaplangı dağındaki Yunan kıtaları, Türk 1. Kolordusunun saldırısı karşısında tutunamamıştı. 2. Kolordu, Yunan kıtalarına rağmen ilerleyişini devam ettirmişti. Başkumandan Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği alana en yakın durumdaki 11. Fırka tarassut mahallinden harekâtı an be an takip ediyordu. Kocatepe'den verilen emirler ile Adatepe'de işgal kuvvetlerine son ve etkili hamleler vurulmuştu. Rüstem Bey zaferin en büyük amili olarak gördüğü Gazi Mustafa Kemal'e, şehit ve gazilere saygı ve minnet ifadeleriyle konuşmasını tamamlamıştı.[47]

Fırka Kumandanı Kâzım Paşa ise nutkunda 30 Ağustos'u Türklerin istiklal ve şerefini bütün dünyaya tanıtan zafer ve kahramanlık günü olarak değerlendirmişti. Türk süngüleri ile kazanılan bu parlak başarının aynı zamanda askerlerin bayramı olduğunu ifade etmişti. Bu kutlu zaferi kazandıran *"Halaskâr Gazi"*yi bütün dünyanın hayretle takip ettiğini belirterek tören alanındakileri ona sıhhat ve afiyet dilemeye, şehitlerin ruhuna ise Fatihalar ithaf etmeye davet etmişti.[48]

Konuşmaları takiben Ankara Garnizonunu teşkil eden kara ve deniz askerî kıtaları tarafından bir resmigeçit icra edilmişti. Muhafız Kıtaatı Kumandanı İsmail Hakkı (Tekçe) Bey'in başında bulunduğu birlikler öncülüğü çekmiş, bu birlikleri piyade alayının ve süvari kıtasının geçidi takip etmişti. 40 civarında tayyare de Tayyare Cemiyeti'nin kutlama mesajlarını ve rozetlerini attıkları uçuşları ile geçide iştirak etmişti.[49] Zafer geçidini izleyen Mahmud Hıfzı Bey, Hâkimiyet-i Milliye'de gurur ve minnet duygularını ifade eden bir makale kaleme almıştı. Ona göre Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun uğradığı zulüm ve İzmir'in işgali olayı Balkan Savaşı sırasındaki Vize hezimeti ile Türk milletinin alnına yazılan kara lekenin bir devamı niteliğinde idi. İzmir'de Türkler, Yunanlıların *"Zito"* söylemleri eşliğinde: *"Artık bayrağı ve hilali gökte göremeyeceksiniz"* sözlerini işitmişti. Venizelos, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde Atina Darü'l-Fünunu'nda alkışlar arasında irat ettiği meşhur nutkunda şöyle demişti:[50]

---

47 "Rüstem Bey'in Nutku", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1.
48 "Kâzım Bey'in Nutku", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1-2.
49 "Dünkü Merasim-i Askeriyye", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.2.
50 Mahmud Hıfzı, "Zafer Geçidi Karşısında", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.3

> *"Hanımlar; Efendiler! Öyle mes'uduz ki: silsilemizin şimdiye kadar biriken intikamı alınacak ve salib-i mukaddes yine eski topraklarımızda rekz edilecektir. Rüyalarımızın hakikate inkılap edeceği gün pek yakındır. Hayallerimizin işte tahakkuk edeceği an-ı mes'ud hulul etti. Tarihî düşmanlardan, Türk'ten intikam alacağız. Önümüzde öyle pürüzsüz bir saha-ı muvaffakıyet açılmış der ki: İskender-i Kebirin na tamam kalan büyük seferini ikmal edeceğiz. Evet, mes'uduz efendiler. Tarihi hatalarımızı tashih edeceğiz, ecdadımızın mukaddes kanlarıyla yoğrulan Asya-yı Suğra'yı işgal ve temdîn edeceğiz."*

Mahmud Hıfzı Bey, bu yaklaşıma karşılık Anadolu'da millî iradeye inanan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın olduğunu ve nihayetinde Afyon'da Türklerin önünde Çin Seddi gibi duran Yunan kuvvetlerinin 26 Ağustos 1922'de başlayan taarruz harekâtı ile aşıldığını belirterek sözlerini tamamlamıştı.

Başvekil İsmet, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi, BMM Reisi Kâzım Paşa ile Heyet-i Vekile azası ve askerî erkân öğleden sonra icra edilen resmigeçidi takiben Çankaya'ya giderek Gazi Mustafa Kemal'e Zafer Bayramı münasebetiyle tebriklerini iletmişti.[51] Gazi Mustafa Kemal bundan sonra Malatya vilayeti adına Milletvekili Mahmud Nedim Bey'in riyasetinde tazim için Çankaya'ya gelen kalabalık heyeti kabul etmişti.[52]

Günün gecesinde Ankara'nın resmî ve hususi daireleri, önemli güzergâhları özellikle de Balıkpazarı'ndan TBMM'ye kadar olan kısım elektrik lambalarıyla aydınlatılmıştı. TBMM'nin kapısının üzerine ışıklandırılmış vaziyette *"Hâkimiyet Milletindir"* cümlesi yazılmıştı. Bütün halk sokaklara dökülmüştü. İmalat-ı Harbiye Müdüriyet-i Umumiyesinden Binbaşı Abdurrahman Bey'in nezaretinde gökyüzüne yüzlerce havai fişek atılmıştı. Riyaset-i Cumhur Bandosu ve ince sazlar kutlamalara eşlik etmişti. Eğlenceler sabaha kadar sürmüştü.[53] Saat 14'te Tayyare Cemiyeti'nde bir resmikabul düzenlenmişti. Gündüz halka tayyare uçuşları hakkında bilgi vermek üzere 2 yolcu tayyaresi ile 20 civarında vatandaşı Ankara semalarında gezdiren Tayyare Cemiyeti Ankara Şubesi[54] akşam aydınlatma çalışmaları yaptığı Yenibahçe'de açılan Yeni Bar'da cazbant, bando ve incesaz takımları eşliğinde bir eğlence programı ve balo düzenlemişti. Bu sırada özel olarak yapılan madeni rozetler satılmıştı. Hem bu etkinlikler vesilesiyle hem

---

51 "Reis-i Cumhur Hazretleri Nezdinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.2; "Ankara'da Tes'idât", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.

52 "Malatya Vilayeti Hey'eti Büyük Gazimizin Nezdinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1.

53 "Dün Geceki Tenvirat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1922, s.4.

54 "Ankara'da Tayyare Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1; "Ankara'da 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, 15 Eylül 1926, S.8, s.12-13.

de Gazi Numune Mektepleri Müdür Muavini Melih Bey'in katkılarıyla cemiyete büyük miktarda gelir toplanmıştı. Zevk Lokantası Sahipleri Hafız Bey ile Abdullah Bey ve Bizim Lokanta'nın sahibi Mehmed Usta tarafından mektepli çocuklar ile tayyareci zabitlere yemek verilmişti.[55] Tayyare Cemiyeti adına gönderilen kutlama telgrafında, cemiyetin Türk milletinin vatanperver duygularına istinat ederek göreve başladığı belirtilmişti. Ardından: *"İdrak edilen büyük bayramın Türk vatanı için daha mes'ud ve daha müreffeh bir atiye mebde olması temenni edilmiş"* ve her gün daha da büyüyen ilgi nedeniyle amaçlarına daha emin ve ümitli adımlarla ilerleyen cemiyet adına Türk milletine minnet ve şükran hisleri dile getirilmişti.[56] Ankara'nın Ayaş ve Haymana beldelerinde de kutlama programlarının düzenlendiği, bu şekilde Tayyare Cemiyeti menfaatine önemli miktarda gelir temin edildiği anlaşılmaktadır.[57]

Konya'da 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlama merasimi saat 10.30'da Alaeddin Tepesi'nde başlamıştı. Süvari Mülazımı Nihad Bey tarafından günün ulviyeti, Başkumandan Meydan Muharebesi'nin tarihçesi, Türk ordusunun kahramanlığı ve düşman ordusunun hezimeti açık bir dille izah edilmişti. Zaferin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal saygıyla anılmış ve Merasim Kumandanı Halid Bey'in *"dikkat"* talimatı üzerine zafer uğruna şehit düşenlerin ruhlarını takdis için asker ve zabit heyeti resmî tazim vaziyeti almak, siviller de şapkalarını çıkarmak suretiyle bir dakika saygı duruşuna geçmişti. Sessizliğin ardından bandonun ahenkli musikisi eşliğinde askerler, mektepliler ve Polis Mektebi talebeleri tarafından resmigeçit yapılmıştı. Saat 15'ten 18'e kadar askerî kıtalarda bayramı kutlamak üzere eğlenceler düzenlenmişti. Fener alayı saat 18'de Alaeddin Tepesi'nde toplanmıştı. Kolordu Fırka Karargâhı, Müfettişlik Daireleri, Feridiye Karakolu, Samanpazarı ve hükümet caddesini takiben Kolordu Karargâhı önüne gelinmişti. Zaferi temsil eden Kolordu Karargâhı önünde toplanan kalabalık halk kitlesi mutlu çehreleriyle bayramı kutlamıştı. Kolordu bandosunun coşkun musikileri eşliğinde bütün halk birbirini tebrik etmiş ve zaferin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal'i samimi hislerle alkışlamıştı.[58] Konya'nın Kadınhanı beldesinde de Zafer Bayramı ile Tayyare Bayramı köylülerin de içinde bulunduğu geniş bir halk kitlesi ile parlak bir şekilde kutlanmıştı. Sabah vakti resmî ve hususi daireler bayraklarla donatılmıştı. Öğleye doğru halk

---

55 "Zafer Gecesi Eğlenceleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.3.

56 "Tayyare Cemiyeti'nin Beyannamesi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1926, s.3; "Tayyare Cemiyeti'nin Hürmet Hisleri", *İkdam*, 30 Ağustos 1926, s.1.

57 "Ayaş ve Haymana'da 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, S.8, 15 Eylül 1926, s.22.

58 "Büyük Zaferin Konya'da Tesidi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1, 3; "Millî Bayram/ Konya", *Vakit*, 1 Eylül 1926, s.3; "Konya'da Fevkalade Tezahürat", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.1.

hükümet meydanına gelmişti. 12'de mektep talebeleri ve jandarma müfrezeleri gösterilen mahallerde düzenli bir şekilde yer almıştı. Birlikler ve jandarma selam vaziyetine geçmiş, Ahz-ı Asker Muamelat Memuru Yüzbaşı Nuri Bey'in *"dikkat"* sesiyle şehitlerin ruhunu takdis etmek üzere bir dakika sükût edilmişti. Sonra 21 pare top atılmıştı. Nuri Bey günün ulviyet ve kutsiyetini, ordunun Türk İstiklal Savaşı'ndaki fedakârlık ve kahramanlıklarını dile getirerek Başkumandan Meydan Muharebesi'nin tarihçesini izah etmişti. Kaymakam Kâzım Bey zaferin *"Dahi-i Azam Başkumandan"* olarak ifade ettiği Gazi Mustafa Kemal'in liderliği ile mümkün olduğunu belirtmişti. Türk milletinin elde ettiği başarılar, cumhuriyetin köylüye ve çiftçiye karşı gösterdiği ilgi hep bu ulvi ve kutsi günün bir neticesi olarak gerçekleşmişti. Bu uzun ve heyecanlı konuşma birçok dinleyiciyi gözyaşına boğmuştu. Daha sonra Türk Ocağı Reisi İbrahim ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisi Fevzi Bey tarafından Zafer Bayramı'nın Türk milleti için önem arz eden hususlarına temas edilmişti. İlk mektep talebelerinin okudukları şiirler dinleyicileri duygulandırmıştı. Merasimin ardından hükümet meydanından yavaş yavaş dağılan halk büyük avluda toplanmış ve burada hazırlanan millî oyunları izlemişti. 30 Ağustos gününün aynı zamanda Tayyare Bayramı olarak kabul edilmiş olması nedeniyle Belediye Reisi Hamdi Bey cemiyete bir kuzu hediye etmiş, kuzu Tayyare Cemiyeti tarafından müzayedeye konulmuştu. Hüseyin Çavuş adında hamiyetli bir ihtiyar köylü aldığı kuzu ile cemiyete 100 lira kazandırmıştı. Gece davulların eşliğinde düzenlenen fener alayları ile: *"Yaşasın Ordu, Yaşasın Gazi"* sesleriyle sokaklar dolaşılmıştı.[59]

Yozgat'ta Zafer Bayramı merasimi heyecan içinde geçmişti. Bu münasebetle ilgili mercilere gönderilen bir telgrafta şunlar ifade edilmişti:[60]

> *"Dünya milletlerinin en büyüğü olan Türk'ün bütün beşeriyete saadet ve selamet yaratan ve tarih-i cihana bir şanlı sahife açan büyük zaferini kazanan ulu dâhimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa ve onun hâle-i inkılâbını Yozgat halkı namına tebrik ve bîpayan minnet şükranlarımızın kabulünü arz eylerken bu uğurda feda-yı can eden şehidlerimizin mübarek ruhlarını takdis ve taziz eyleriz efendim."*

Kayseri'de bayram memurların, cemiyetlerin ve binlerce kişiden oluşan halkın katılımıyla kutlanmıştı. İlgili makamlara tebrik telgrafı çekilmişti.[61] Develi'de de mukaddes vatanı ve Türk milletini kurtuluşa eriştiren zafere

---

59 "Kadınhanı'nda Bayram", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1926, s.1; "Kadınhanı'nda Zafer ve Tayyare Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1926, s.2.
60 "Yozgad", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
61 "Kayseri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

dair yapılan bayram nedeniyle halkın büyük bir coşku içinde olduğu belirtilmişti. Kaza halkınca zaferi temin edenlere teşekkür ve tebrik duygularının bildirilmesi bir borç addedilmişti.[62] Niğdeliler ise ilgili makamlara: "*Dahi-i Azam Sevgili Müncimiz, Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ve muhterem kumandanlarımızın bütün cihana şeref ve şan saçan şecaat deliranesiyle kazanılan büyük Türk zaferinin yıl dönümünü tes'id eden kasabamız halkı namına arz-ı tebrikât eyleriz efendim.*" şeklinde bir tebrik telgrafı göndermişti.[63] Başkumandan Meydan Muharebesi'nin yıl dönümü ve Zafer Bayramı Sivas'ta benzerine az rastlanır bir coşku ile kutlanmıştı. Bütün mülki memurlar ile Mevki Kumandanlığına gidilerek resmî tebrikte bulunulmuştu. Kutlama programı çerçevesinde bir resmigeçit düzenlenmişti. Gece resmî ve hususi daireler aydınlatılmış ve halkın coşku ile katıldığı fener alayları düzenlenmişti. Her kesimden halk zaferin hatırasıyla mutlu bir gece geçirmişti.[64] Çorum'da Türk ordusunun Zafer Bayramı bütün memurlar ve halkın katılımıyla parlak bir şekilde kutlanmıştı. Söylenen nutuklarda Cumhuriyet Hükümeti'nin başarısı dile getirilmiş, Reisicumhur ile Başvekâlete tebrik telgrafları gönderilmişti.[65] Nevşehir'in Arapsun[66] ile Tokat'ın Erbaa[67] kasabaları halkı tarafından da Türk milletinin istiklalini temin eden millî zaferin yıl dönümü münasebetiyle ilgili makamlara birer tebrik telgrafı gönderilmiş ve saygı ve hürmet duyguları ifade edilmişti.[68]

İstanbul ve Marmara Bölgesindeki Kutlamalar

İstanbul, 30 Ağustos Zafer Bayramı coşkunluğunun hissedildiği başlıca şehirler arasında yer almıştı. İzmir'den büyük birer deniz ve kara filosu ve Eskişehir'den bir hava filosu kutlamalara iştirak etmek üzere İstanbul'a gelmişti. İcra edilecek program İstanbul gazeteleri vasıtasıyla kamuoyu ile paylaşılmıştı.[69]

Cumhuriyet gazetesinde: "*Kızıltaş Deresinin Kızıl Kana Boyandığı Gün*" başlığı ile: "*O gün aziz yurdumuzu yakan, yıkan, kana boyayan hain ve zalim Yunan ordusu Türk süngüleri altında can vermiş; Türk, düşmanından intikamını almıştı.*" denilmişti.[70] İkdam'da "*Başkumandanlık Zaferi'nin Yıl Dönümü*" başlığı ile: "*30 Ağustos 1922 gecesi Yunan kuvvetleri, Türk'ün ahenin ihata ve imha çemberinden kurtulmaya çalışmış, fakat Başkumandanlık Muharebesi Zaferi*

[62] "Develi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
[63] "Niğde'nin Tebrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
[64] "Sivas", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
[65] "Çorum", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
[66] "Arabsun", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
[67] "Erbaa", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
[68] "Zafer Gününü Bütün Vilayetlerimiz Tebrik Etti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
[69] "Yarınki Merasim", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.1.
[70] "Kızıltaş Deresi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1926, s.1, 4.

Yunanlıların Anadolu'nun hariminde imhasıyla neticelenmişti. 26 Ağustos 1922, 30 Ağustos 1922...Bu iki tarih Türk'ün hatırasında ebediyen yaşayacağı büyük ve mes'ud bir şan ve şeref hatıralarıdır." denilmişti.[71] Akşam gazetesinde millî ordunun teşkiliyle elde edilen 30 Ağustos zaferi için: *"Öyle bir zafer ki bütün bir müstevli orduyu imha etmiş, mücadeleyi bitirmiş, sulhu getirmiş, Türk'ün yurdunu ve istiklâlini kurtarmıştır."* denilmişti. Bu suretle Türk milleti Zafer Bayramını alnı açık, başı dik, hür ve müstakil bir şekilde kutluyordu.[72] Milliyet'te ise konuya: *"Bugün 30 Ağustos...5 sene evvel bugün Anadolu'da düşman ordusuna son ve kahhar darbe indirilmiş 've düşmanın inhizam-ı kat'isiyle neticelenen bu melhame-i kübraya 'Başkumandan Meydan Muharebesi' denilmiştir."* şeklinde bir giriş yapılmıştı.

31 Ağustos tarihli Cumhuriyet gazetesinin üst sütunlarında: *"Dün istiklalimizi kazandıran büyük günün yıl dönümünü tes'id ve vatanı kurtaranları takdis ettik. Dün baştanbaşa heyecan, neş'e ve sürur içinde bir gün geçirdik. Binlerce halkın doldurduğu İstanbul sokaklarından çelik bakışlı kahraman askerler geçti...İnkılabı kuranlar, yapanlar, yaşatanlar ve ebediyete kadar yaşatacak olanlar geçti."*. ifadelerine yer vermişti.[73] Vakit ve İkdam gazeteleri kutlamalara temas ederek: *"Zafer Bayramının bütün Türkiye ile İstanbul'da cûş u hurûş ile tes'it edildiğini"* dile getirmişti.[74] İkdam'ın üst sütunlarında: *"Asırlardan beri Türk milleti üzerinde bir heyula gibi icra-yı hüküm eden saltanat ve hilafet müessesesi 30 Ağustos 1922 zaferinden sonra izale vaki' edilmiş, aziz Türk milleti ve mukaddes Türk memleketi bütün bir cihan-ı husumetin işgal ve istilasından yine bu zaferden sonra kurtulmuş, siyasi istiklaline aynı zaferden sonra kavuşmuş, ebediyen payidar olacak Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Gazi'nin dahiyane kumandası altında istihsal edilen bu büyük Türk zaferinden sonra tesis olunmuştu."* denilmişti.[75] Milliyet'te ise: *"Dün bütün memlekette ve İstanbul havada, yerde, denizde vecd u hurûşla yeryüzünü Türk'e iman ettiren büyük zaferi tes'id etti"* denilerek kutlamalar hakkında bilgi verilmişti.[76]

Zafer Bayramı İstanbul'da 3. Kolordu Kumandanlığınca düzenlenen program çerçevesinde kutlanmıştı.[77] Kumandanlıkça yayınlanan bir *"Davetname"* ile İstanbul'da bulunan milletvekilleri, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) teşkilatı, mahallî hükümet, şehir emaneti, cemiyet ve matbuat temsilcilerinin 30 Ağustos günü yapılacak resmigeçitte yer almaları hususunda

---

71 "Başkumandanlık Zaferi'nin Yıl Dönümü", *Tanin*, 30 Ağustos 1926, s.1.
72 "30 Ağustos Başkumandan Meydan Muharebesi", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.1.
73 "Büyük Günün Yıl Dönümü", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
74 "İstanbul'da Zafer ve Tayyare Bayramları", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.1-2; "Dün Zafer Bayramı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1.
75 "Dün Zafer Bayramı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1.
76 "Dün Bütün Memlekette..", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
77 "Bugünkü Zafer Bayramında Yapılacak Merasim", *İkdam*, 30 Ağustos 1926, s.1.

ricada bulunulmuştu.[78] İstanbul halkı 4 yıl önce elde edilen zaferi ilk günkü heyecan ve coşku ile sabahın ilk ışıklarıyla karşılamıştı. Resmî bayram ilanı nedeniyle şehirde düzenlenen etkinlik sayısı artmış ve çeşitlenmişti.[79] Gazi Mustafa Kemal'e ve Türk ordusuna minnet ve şükran duygularının bir ifadesi olarak İstanbul'un her tarafı zafer günü için bayrak, çiçek ve defne dallarıyla süslenmişti. Şehrin muhtelif yerlerinde zafer takları kurulmuştu. Örneğin Taksim meydanındaki tak: *"Yaşasın Kahraman Ordu"* yazısıyla bezenmişti. Bayram münasebetiyle tüm resmî ve hususi daireler gibi Fener Rum Patrikhanesi de tatil yapmıştı.[80]

Kutlama programı çerçevesinde sabah 8.30'da 3. Kolordu Kumandanlığında resmikabul yapılmış, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa İstanbul'daki askerî, siyasi ve idari erkânı kabul etmişti. Bu münasebetle üst rütbeli kumandanların yanı sıra İstanbul Valisi Süleyman Sami (Kepenek) ve Şehir Emini Muhiddin (Üstündağ) Bey, milletvekilleri, CHF ve Tayyare Cemiyeti erkânı, Darülfünun müderrisleri, cemiyet ve müessese temsilcileri Kolordu Kumandanlığına gelerek Şükrü Naili Paşa'ya tebrik ziyaretinde bulunmuştu. Bayrak ve çiçeklerle süslenmiş Şirketi Hayriye, Seyri Sefain ve Haliç vapurları ek seferlerle sabahın erken saatlerinden itibaren kutlamalara iştirak etmek üzere yolculuk eden halkı iskelelere taşımaya başlamıştı.[81] Muhtelif semtlerden birçok otomobil de Tayyare Cemiyeti menfaatine olarak katılımcıları etkinlik mahalline taşımıştı. Belediye zabıta ve memurları kalabalıklaşan araç ve yaya hareketliliğini düzenlemiş, emniyet teşkilatı da güvenlik tedbirlerini artırmıştı.[82] Taksim'den Beyoğlu Caddesi-Şişhane Yokuşu-Unkapanı-Şehzadebaşı'na ve oradan Tramvay Caddesini takiben tekrar Taksim'e kadar uzanan yolun her iki tarafında da büyük bir kalabalık görülmüştü. Bu sırada Mavnacılar, Salâpuryacılar ve Hamallar Cemiyetleri başta olmak üzere muhtelif esnaf zümreleri önlerinde bando olduğu halde etkinlik alanına doğru yürümüştü. Bazı müesseselerin temsilcileri süslenmiş otomobiller ile bu yürüyüşü takip etmişti.[83] İstanbul'da işgal döneminde Rumlar tarafından mavi-beyaz bayraklarla donatılan Galata ve bazı Beyoğlu sokaklarından Zafer Bayramı nedeniyle Türk bayrakları ile geçilmesi ayrı bir gurur vesilesi olmuştu.[84]

---

78 "Davetname", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.4.
79 Ahmet Rasim, "30 Ağustos Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1926, s.2.
80 "İstanbul'da Zafer ve Tayyare Bayramları", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.1.
81 Örnek olmak üzere Şirket-i Hayriye için belirlenen ek seferlere bkz.; "Şirket-i Hayriye", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.3.
82 "Kolordu Kumandanlığında Resmî Kabul" , *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
83 "Resmigeçide İntizar", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
84 "İstanbul'da Zafer ve Tayyare Bayramları", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.1.

Taksim Meydanının yakınlarındaki Alkazar Sinemasının karşısındaki kapıya Türk sancakları ve çiçeklerle süslenmiş ve üzerinde *"Yaşasın Türk Ordusu"* yazılı bir zafer takı yapılmıştı. Saat 9'da askerî kıtalar Taksim bahçesi ve meydan arasında geniş bir kavis çizecek şekilde dizilmişti. Polis, Bahriye, Sanayi, Yeşilköy Tayyare, Kuleli ve Harbiye Mektebi talebeleri, Bahriye Silah-Endaz zabitleri, süvari alayı, piyade ve topçu birlikleri, Bahriye bandosu, askerî dairelerde bulunan üst rütbeli askerler, esnaf cemiyetleri, mektep talebeleri, belediye zabıta memurları, itfaiye grubu, İstanbul müesseseleri ile İstanbul'un muhtelif semtlerinden gelen çocuk, genç, yetişkin ve ihtiyar yüzbinlerce halk merasim için hazır bulunuyordu. [85] Saat 9.30'a doğru Sabık Kabil Sefiri Ömer Fahrettin (Türkkan), Fırka Kumandanı Mehmet Kenan (Dalbaşar) Paşa, Cemil Paşa, Bahriye Müfettiş-i Umumisi Mehmet Ali Bey, İstanbul Bahriye Kumandanı Celâl Bey, cemiyet, vilayet belediye ve meclisi umumi üyelerinden Ziyaeddin, Vasfi Raşid Beyler ile Süreyya Paşa, Beyoğlu Belediye Dairesi Müdürü Hamid, Beyoğlu İlçe Kaymakamı Rükneddin Bey Taksim meydanında hazır bulunuyordu. Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa sefaretleri ataşemiliterleri ve diğer askerî temsilciler eşleri beraberlerinde olmak üzere merasim alanında hazır bulunuyordu. Kırşehir Milletvekili Refik İsmail (Kakmacı), Kütahya Milletvekili Hâkim Rıza (Dinçay), Menteşe Milletvekili Şükrü (Kaya), Aksaray Milletvekili Mehmet Neşet (Özercan), Erzincan Milletvekili Mehmet Sabit (Sağıroğlu) Beyler, İstanbul Milletvekili İhsan Latif (Sökmen) Paşa da merasim alanına gelmişti.[86] Nihayetinde 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa refakatinde 3. Ordu Müfettişi İzzeddin (Çalışlar) beraberinde Süvari Müfettişi Umumisi Halim Sabit, Topçu Kumandanı Emin (Koral) Paşalar olduğu halde otomobil ile Taksim meydanına gelmişti. Asker *"Hazır ol!"* emriyle süngüsünü takmış ve Şükrü Naili Paşa tarafından selamlanmıştı. Paşa: *"Bayramınızı tebrik ederim arkadaşlar"* demiş, bu tebrik: *"Teşekkür ederiz paşa hazretleri"* cevabı ile karşılanmıştı.[87] Bu sırada şehrin muhtelif yerlerindeki bataryalar tarafından 21 pare top atışı gerçekleştirilmişti. Taksim meydanının ortasında Türk sancağı ile bezenmiş kürsüye ilk olarak ordunun en kıdemsiz zabiti sıfatıyla Makineli Tüfek Kıtasından 2. Mülazım Tahir Dehri Efendi çıkmıştı. Kürsüde askerî bir selam ile nutkuna *"Kahraman askerler!"* hitabı ile başlamış ve şu şekilde devam etmişti:[88]

---

85 "Resmigeçitten Evvel...Saat Tam 9'da", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
86 "Merasim Mahallinde", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
87 "Şükrü Naili Paşa ve Erkân-ı Askeriyye", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
88 "En Kıdemsiz Zabitin Heyecanlı Hitabesi", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.

"Bugün kahraman Türk ordusunun vatanı yıllarca süren düşman zulmünden, düşman istilasından, düşman pençesinden kurtararak Türk milletini, mefkûresini, inkılabını, bütün Türklüğü muzaffer ettiği tarihî gündür: İşte bu büyük günde erler meydanında harikalar gösteren, mucizeler yapan kahraman, âlîcenap, vatanperver Türk askerlerinin hayırlı halefleri, bugünün ve yarının kahramanları olan sizler karşısında bu kahramanlık menkıbelerini büyük bir fahr ve gururla yâd ediyorum. Kalbim azim bir his-i mefharetle doludur: Çünkü sizlerin pak ve kahraman nasiyyelerinizde o günkü şanlı, kahhar Türk ordusunun kahramanlıklarını okuyorum."

Tahir Dehri Efendi nutkunda 30 Ağustos tarihini önemli kılan olayları kısaca özetlemişti. Bu münasebetle Gazi Mustafa Kemal'in ülkenin işgale ve yıkıma uğradığı en zor ve ümitsiz günlerde Türk milletine yılmamayı salık verdiğini ve bu şekilde girişilen çetin mücadele ile kahraman Türk milletinin kazandığı istiklal mucizesini dile getirmişti. Bu nutkun ardından kürsüye gelen Şükrü Naili Paşa vakur bir sesle 30 Ağustos'u asırlardan beri haksız yere mağlup duruma düşürülen Mehmetçiğin azimli Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın dehasıyla tekrar kahraman sıfatını kazandığı bir zafer günü olarak ifade etmişti. Bu doğrultuda: *"Türk milleti ikinci Ergenekon'undan çıkarak terakki ve teali yolunu tutmuştur."* demiş ve Büyük Taarruz ile Başkumandan Meydan Muharebesi'nde görev alan bir asker olarak bu büyük başarıyı efsaneden ayırt etmenin zorluğuna işaret etmişti. Bu zaferin sonuçları itibariyle Türk ve dünya tarihi açısından eşine az rastlanılır bir başarıya işaret ettiğini vurgulamıştı.[89]

Konuşmaların ardından saat 11'i geçerken Taksim meydanında Şükrü Naili Paşa'nın kumandasında resmigeçit başlamıştı. Bu nedenle Taksim Tramvay İstasyonu'ndan Taksim meydanının sonuna kadar olan mesafe dâhilinde otomobil ve tramvay seferleri durdurulmuştu. Halk resmigeçidi görmek üzere Taksim caddesinin etrafını kuşatmıştı. Türk ve yabancı gazete muhabir ve fotoğrafçılarıyla sinemacılar görev başındaydı. Meydandaki kıtalar birer birer caddeyi geçerek resmigeçide iştirak etmişti. Önde süvari polisleri ve bahriye bandosu vardı. Sonra Fırka Kumandanı Kenan Paşa, fırka karargâh zabitleri, alay kumandanı ve emir zabitleri ile kıta kumandanı geliyordu. Askerî öğrenciler ile kıtaları takiben Polis Mektebi öğrencileri, belediye zabıta memurları, itfaiye grubu, Yeşilköy Tayyare Mektebi, Darü'l-Fünun, Darü'ş-Şafaka ve diğer mektep öğrencileri, Hamallar, Mavnacılar ve diğer esnaf cemiyetleri önlerinde bando veya davul zurna olduğu halde Şükrü Naili Paşa'nın önünden geçmişti.

89 "Şükrü Naili Paşa'nın Nutku", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1.

Resmigeçide gökyüzünde gerçekleştirdikleri manevralar ile tayyareler de iştirak etmişti. Limanlardaki vapurlar da düdük çalarak kutlamalardaki coşkunluğa ortak olmuştu.[90]

Zafer Bayramı nedeniyle CHF İstanbul teşkilatı adına Fırka Müfettişi İbrahim Tali', İdare Heyetinden Şemseddin, Süreyya ve Ziya Beyler tarafından Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e: *"Mücahede-i Milliyyemizin zafer-i kat'i ile tetvic ettiği yevm-i mübeccelin yıl dönümü münasebetiyle en derin şükran ve itminanımızı layezal tazimatımıza terdifen arz eyleriz."* şeklinde bir tebrik telgrafı çekilmişti. Benzer şekilde Başvekil İsmet Bey: *"Türk milletinin mebde-i feyz ve saadeti olan büyük zafer günümüzün yıl dönümü münasebetiyle layezal hürmetlerimizi arza şitab eyleriz."* ifadeleri ile kutlanmıştı.[91] Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve Şehir Emaneti, Tayyare Cemiyeti ve Karaköy Türk Ocağı adına da Gazi Mustafa Kemal'e, Başvekil İsmet Bey'e, TBMM Reisi Kâzım Paşa'ya ayrı ayrı tebrik telgrafları gönderilerek İstanbul halkının Zafer Bayramı dolayısıyla yaşadığı mutluluk ve şükran duyguları ifade edilmişti. Ülkenin emniyetinin ve mutluluğunun devamı hususunda başarıların devamı dilenmişti.[92]

Akşam Sarayönü parkında eğlenceler yapılmıştı. CHF İstanbul teşkilatı ile Tayyare Cemiyeti'nin çalışmalarıyla fener alayları düzenlenmiş ve halk sevinç gösterileri içinde bu etkinliğin içinde yer almıştı. Taksim'den hareket ederek Cağaloğlu yokuşunu takip eden alayı yüzlerce otomobil takip etmişti. İlk baştaki otomobile *"Ulu Türk; Kemalinle yarattığın büyük mucizeye bak"* cümlesi yazılmıştı. Başka bir otomobilde esir Yunan Kumandanı Trikupis ve maiyetinin Gazi Mustafa Kemal'e kılıçlarını teslim etmesini gösteren bir tablo yer almıştı. Köprü üzerinden geçen alaya limanda bulunan vapurlar düdükleri ile eşlik etmişti. Cadde-i Kebir-Tepebaşı-Galata Köprüsü-Sultan Ahmed-Şehir Emaneti yolunu takip eden alay Türk Ocağı önünde durmuş ve burada ocaklılardan Doktor Kâzım Bey alkışla karşılanan bir nutuk söylemişti. Nihayetinde alay Halk Fırkası önüne gelmiş, bu mevkide de Ziya Gökalp'in eşi Vecihe Hanım tarafından günün anlam ve önemini belirten bir nutuk irat edilmişti.[93] Gazetecilik mezunu gençler Köprübaşı'nda toplanarak, Erkek Muallim Mektebi'nden 31 talebe de kendi yaptıkları şık

---

90 Selami, "İstanbul'da Şenlikler", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.4; "Dün Zafer Bayramı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1.

91 "Telgraflar", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2; "Telgraflar", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.4.

92 "Beşiktaş", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4; "Karaköy Türk Ocağı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

93 "Büyük Zaferin Yıl Dönümü", *Cumhuriyet*, S.830, 31 Ağustos 1926, s.2; "Dün Akşamki Fener Alayları", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2; "Dün Zafer Bayramı Şehrimizde ve Memleketimizin Her Tarafında Emsalsiz Suretde Tes'it Edildi", *Tanin*, 31 Ağustos 1926, s.1.

bir fenerle Rumeli Kavağı'ndaki kamplarından Büyükdere'ye kadar gelerek eğlence düzenlemişlerdi.[94]

İstanbul Türk Ocağı, ocaklılara bayram etkinlikleri kapsamında bir aile davetinde bulunmuştu.[95] Bu şekilde 30 Ağustos akşamında hususi bir kutlama programı düzenlemişti. Program akışına göre önce Hüsnü Hamid ve Kâzım İsmail Beyler birer nutuk irat etmiş, Yahya Salih Bey ise bir şiir okumuştu. Bu münasebetle 30 Ağustos'ta kazanılan zaferin önemi ve bu zaferin inkılap hareketine etkisi üzerinde durulmuştu. Ardından bir müsamere verilmişti. Ocaklılardan oluşan bir musiki heyeti millî şarkılar çalmış ve söylemişti. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e şükran ve bağlılık, Başvekil İsmet Bey'e teşekkür ve Türk Ocakları Merkez Hey'et-i Riyasetine tebrik telgrafları çekilmişti.[96] Tayyare Cemiyeti de 30 Ağustos'un hem Zafer hem de Tayyare Bayramı olması nedeniyle kutlama etkinlikleri içinde yer almıştı. İstanbul semalarında uçan tayyareler gün içinde attıkları beyannamelerle halkı tayyare yardımına davet etmişti. Cemiyet menfaatine kız çocukları tarafından rozet satışı yapılmıştı. Gülhane Parkı'nda, Taksim ve Bebek bahçelerinde, Üsküdar'da Jale ve Kadıköy'de Mısırlıoğlu bahçesinde, Yeniköy'de, Anadolu Hisarı'nda, Küçüksu'da, Caddebostan'da, Büyük Ada Belediye Gazinosu'nda müsamere, sinema gösterimi, cazbant, dans, bando, incesaz ve ortaoyunu programları düzenlenmişti.[97] Tayyare Cemiyeti'nde İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlayan akşam programı vesilesiyle de bir konser verilmişti. 30 Ağustos zaferini kutlamak üzere Çengelköy Tayyare Şubesi tarafından de Cumhuriyet meydanında bir müsamere verilmişti. Şubesi Reisi Muhtar-ı Evvel Hilmi Bey millî duygular içinde bir hitabe irat etmişti. Takiben Sami adındaki küçük bir çocuk Tayyare Şubesi'ne uskurlu vapur modeli hediye etmişti. Bu oyuncak cemiyet adına müzayedeye konulmuş ve 3.800 kuruşa bir Askerî Lise talebesinde kalmıştı. Ordunun ve Gazi Mustafa Kemal'in başarılarının devamı yönünde dilekler eşliğinde ahali sevinçli bir gece geçirmişti.[98] Yakacık köyünün büyük kahvesinde Muallim Şükrü Bey'in öncülüğünde düzenlenen etkinlik kapsamında incesaz dinlenmiş ve "*Mustafa Kemal Paşa*" adlı film gösterilmişti. Yöre sakinlerinin yaptıkları el işi oyma tayyareler cemiyet menfaatine müzayedeye konulmuştu.[99]

---

94 "Dün Zafer Bayramı Şehrimizde ve Memleketimizin Her Tarafında Emsalsiz Suretde Tes'it Edildi", *Tanin*, 31 Ağustos 1926, s.1.
95 "Ocaklıları Davet", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.3.
96 "Türk Ocağı'nda Dün Akşamki Merasim", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
97 "Tayyare Menfaatine Müsamere Mahalleri", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.3.
98 "Çengelköy'de", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.3.
99 "Yakacık'ta Yapılan Tezahürat", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.

İstanbul'da binlerce kişiden oluşan halk Zafer Bayramı'nı kutlarken Edirnekapı Şehitliği de ziyaret edilmişti. Şehitlerin hatıralarını anmak ve yaşatmak üzere bayram münasebetiyle açılışı yapılacak *"Şüheda Abidesi"* için şehitlik kapısı bayraklarla süslenmişti. 6.618 şehidin hatırasını yaşatan abide, şehitliğin en yüksek mevkiinde inşa edilmişti. Mermer bir parmaklığın içinde mermerden yükselen abide yüce bir amaç uğrunda şehit olan askerlerin temizliğini ve beyazlığını temsil ediyordu. Saat 17'de ziyaretçiler abidenin etrafında toplanmıştı. 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili, Ferik İzzeddin, Divan-ı Harb Reisi Ferik Galib, Süvari Müfettişi Sami Sabit, Topçu Müfettişi Emin, Birinci Fırka Kumandanı Kenan, 2 Numaralı Divan-ı Harp Reisi Rüşdü Paşalarla, Vali Süleyman Sami, Şehir Emini Muhiddin, Polis Müdürü Ekrem, Darülfünun Vekil ve Emini Şemseddin, İstanbul Bahriyye Kumandanı Celâl, Müessesat-ı Diniyye Müdürü Esat Beyler, muhtelif cemiyetlerin temsilcileri, belediye, matbuat, Halk Fırkası, Tayyare Cemiyeti erkânı, bir piyade birliği, bahriye efradı, Topçu Mektebi talebesi merasimde hazır bulunmuştu. Önce Merkez Kumandanı Şakir Bey abidenin önüne gelerek Çanakkale'de vatanı müdafaası yolunda can vermiş olan şehitleri hürmetle yâd etmiş ve *"ulvi bir mücadelenin mukaddes kurbanları"* olan bu şehitlerin *"azim ve imanla istihkar-ı hayat ederek göğüslerinde kudurmuş binlerce efvah-ı nariyyenin ateşlerini söndürdüğünü"* ifade etmişti. İstanbul'un bu kahramanların fedakârlıkları sayesinde korunduğunu ve bu fedakârlıklara karşılık düşmanların Çanakkale'yi zırhlıları veya süngüleri ile değil uğursuz bir mütareke ile geçtiklerini söylemişti. Ardından Çanakkale'de cereyan eden mücadele ile Türk kahramanlığının bir destan olarak binlerce yıl anılacağını belirtmişti. Bu anıt mezarın cumhuriyet hükümeti ile Şehitlikleri İmar Cemiyeti'nin yardımıyla şehitlerin hatıralarını yaşatmak üzere bir gurur abidesi olarak inşa edildiğini ifade etmişti. Mümkün olduğu takdirde ülkenin hâlihazırdaki toprakları dışında kalmış Türk şehitlerinin yattıkları yerlerde namlarına birer abide vücuda getirilmesinin bir amaç olarak benimsendiğini vurgulamıştı. Şehitleri saygıyla yâd ederek, ruhlarına Fatiha okunmasını rica etmişti. Şehitliğin inşasında yardımda bulunanlara da teşekkürlerini bildirmişti. Şakir Bey'in nutkundan sonra Mümtaz Faik Bey Darü'l-Fünun adına heyecanlı bir hitabe irat ederken şehitlerin mezarı başındaki ziyaretçiler gözyaşlarına boğulmuştu. Konuşma vesilesiyle cephelerde canını vererek Türk milletine mutlu ve huzurlu bir hayat bahşeden şehitler şükran duyguları ile anılmış ve bu şehitlerin Zafer Bayramı kutlanırken istiklalin temini hususundaki rolü minnetle yâd edilmişti. Bu suretle işgal kuvvetlerine geçit vermeyen bu vatan evlatlarının hürriyet ve istiklal yaratan büyük bir destan yazdığı ifade edilmişti. Şehitlerin şanlı hatıraları tarihe intikal etmiş ve onlar uğrunda can verdikleri vatanın gerçek

sahibi olmaya hak kazanmışlardı. Şehitlerin armağan ettiği ülkede Türk milleti hür ve çağdaş bir yaşama kavuşmuştu. Bu nedenle şehitler ebedi istirahatgâhında huzur ve sükûn içinde uyuyabilirdi. Mümtaz Faik Bey'in çok alkışlanan hitabesinden sonra mektepli 2 hanım tarafından şehitler adına yazılmış şiirler okunmuştu. Mehmet Fehmi Efendi tarafından *"aşr-ı şerif"* tilavet edilmiş, bir dua okunmuş ve şehitlere Fatihalar ithaf edilmişti. Ardından şehit abidesi önünde bulunan bir manga asker tarafından havaya 3 el ateş edilmişti. Bu merasimin sonunda Şükrü Naili Paşa çiçek ve çelenklerle bezenmiş abidenin etrafındaki kurdeleleri kesmişti. Hazır bulunanlar abidenin etrafına yaklaşmıştı. Sütunun etrafında 2. Sınıf Türk İhtiyat Zabitanları Cemiyeti Bakırköy Şubesi, Kız Ameli Hayat Mektebi ve İstanbul 15. İlk Mektep talebesi tarafından getirilen süslü çelenkler vaz edilmişti.[100]

Edirne'de bütün Türkiye için kurtuluş ve mutluluk günü olan 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle ilgili mercilere sınırdaki askerî kıtaların tebrik ve hürmetleri bildirilmişti.[101] Keşan ve Malkara'da da Zafer Bayramı coşkun bir tezahürat ve sevinç gösterileri ile geçmiş, bu vesileyle halkın Türk ordusuna minnet ve şükran hisleri dile getirilmişti.[102] Mecidiye'de süslenen Askerî Şube Dairesi, memurlar ve halk tarafından ziyaret edilmişti. Ziyaretçilere limonata ve sigara ikramında bulunulmuştu. Şube Reisi Vehbi Bey cumhuriyetin kutsiyeti ve ulviyeti hususunda bir konuşma yapmış ve Türk ordusunun zaferini kutlamıştı. Tayyare Cemiyeti üyelerinden Başmuallim Bekir Sıdkı Efendi de hava kuvvetlerinin önemini, faydalarını ve orduya hizmetlerini ele alan bir konuşma yapmıştı. Konuşmalar ziyaretçiler üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Bu münasebetle Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e Türk milletinin duyduğu sevgi ve saygı dile getirilmişti. Ardından müftü efendi tarafından devlet ve milletin bekası için kısa bir dua edilmişti. Öğleden sonra Tayyare Cemiyeti menfaatine oyunlar düzenlenmişti. Burada Jandarma Bölük Kumandanı Yusuf Ziya Bey gençlere sporun faydaları ve nasıl yapılacağı hususunda bilgi vermişti. Zafer Bayramı şerefine geceleyin Şube Reisi Vehbi Bey tarafından fener alayı düzenlenmişti. Memurlar ve halk tertip edilen millî oyunlara katılmıştı.[103] Ezine'de görkemli etkinliklerle kutlanan Zafer Bayramı münasebetiyle alay kumandanına vatanın istiklalini bahşeden ordu namına tebrik duyguları ifade edilmişti. Muazzam bir şekilde yapılmış zafer takından askerler, muallimler,

---

100 "Şehid Abidesinin Küşad Resmi", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2; "Şehid Abidesinin Resmî Küşadı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1; "Çanakkale Harb Mağlubu Değildir", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.1-2.

101 "Edirne", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

102 "Keşan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4; "Malkara", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

103 "Mecidiye'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1926, s.3.

talebeler ve halk resmigeçit ile geçmişlerdi. Nutuklar irat edilmişti. Kışlada 57 yetim çocuğun sünneti yapılmıştı. Eğlenceler sabaha kadar devam etmişti.[104] Çorlu'da Zabitan Mahfelinde Fırka Kumandanı zabitlerin, kaza kaymakamının, memurların ve eşrafın tebriklerini kabul etmişti. İstiklal Marşı hep bir ağızdan okunmuş, şehir meydanına gidilerek talebelerin de katılımıyla bayram kutlanmıştı. Fırka Kumandanı, Mülazım İdris, efrattan Sururi ve Orta Mektep talebesinden Sabri Efendi günün anlam ve önemine dair hitabeler okumuştu. Ruhlarını takdis etmek üzere şehitlere Fatihalar ithaf olunmuştu. Bunu halkın alkışları arasında askerî kıtalar tarafından gerçekleştirilen resmigeçit takip etmiş ve bu suretle kasabanın muhtelif yerlerinde kurulan takların altından geçilmişti. Gece fener alayları düzenlenmiş ve sevinç gösterileri devam etmişti.[105]

Bursa Muallimleri gönderdikleri telgrafla *"Büyük müncinin eser-i dehası ile muzaffer olan Türk ordusunun kazandığı büyük zafer ve bu zaferi simgeleyen bayram"* nedeniyle devlet erkânını tebrik etmişti.[106] Bayram gecesi Bursa'da büyük çaplı bir fener alayı düzenlenmişti. Tayyare Cemiyeti menfaatine olmak üzere de bir balo verilmişti.[107] İnegöl'de Kaymakam Servet Bey, memurlar, millî müessese reisleri ve belde eşrafı Askerî Şube Riyasetine giderek ordunun zafer gününü tebrik etmişti. Ardından asker, jandarma ve mektep talebeleri ve ahalinin toplandığı kasaba meydanında merasim başlamıştı. Şube Reis Vekili Yüzbaşı Asım ile Başçavuş Mecid Efendi tarafından bayramın tarihçesi izah edilmişti. Bu münasebetle muzaffer Türk ordusu ve zaferin yaratıcısı Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal için sağlık ve afiyet dilenmişti. Merasime alkış tufanı içinde son verilmişti. Gece ise Türk Ocağı İdman Gücü gençleri tarafından Tayyare Cemiyeti menfaatine bir müsamere düzenlenmişti. Bu müsamere ile cemiyet için önemli miktarda gelir elde edilmişti.[108] Gemlik'te kutlamalar için İstanbul'dan özel olarak bir cazbant takımı getirilmiş, gece Marmara kıyılarında hususi bir gezi düzenlenmişti. Bütün köylüler kasaba merkezine gelmiş, deniz ve kara yarışları düzenlenmişti.[109] Karacabeyliler ise ilgili makamlara gönderdikleri tebrik telgrafı ile *"vatanın selametini temin eden kahramanları ve şanlı ordusunu yâd ve takdis ederek"* devlet erkânının Zafer Bayramını şükran ve minnet duyguları için-

---

104 "Zafer Bayramının Şehirlerimizdeki Akisleri", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2.
105 "Çorlu'da Zafer Bayramı", *Vakit*, 2 Eylül 1926, s.3.
106 "Bursa Muallimlerinin Tebriki", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
107 "Bursa'da Zaferin Tes'idi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
108 "İnegöl'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3; "İnegöl'de Merasim", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
109 "Gemlik", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.

de kutladıklarını ifade etmişti.[110] Bilecik[111] ve İzmit[112] merkez ve kazalarında da Zafer Bayramı eşine az rastlanır parlak bir kutlama programı ve merasimlerle kutlanmıştı. Örneğin Kandıra'da Türk Ocağı Reisi Rafet, Belediye Reisi Âdil, Tayyare Cemiyeti Reisi Hurşid, CHF Reisi Niyazi Beylerin imzasıyla Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e: *"Yoktan kudret-i dahiyanenizle vücud bulan ordunun bize kazandırdığı büyük, sevinçli günü Kandıra halkı lüzumu veçhile tes'id ederken büyük müncilerine karşı duydukları şükranı ref' ile bahtiyarî kesb ederler."* şeklinde bir telgraf gönderilmişti.[113]

İzmir ve Batı Anadolu Bölgesindeki Kutlamalar

İzmir'de ilk Zafer Bayramı büyük bir tezahüratla kutlanmıştı. Şehir baştanbaşa bayrak ve çiçeklerle donatılmıştı. Kadın, erkek ve çocuk bütün halk sokaklara dökülmüş, sevinç gösterileri yapılmıştı. Saat 10'da Mevki-i Müstahkem Kumandanı Ali Fuad (Erden) Paşa kışla salonunda askerî ve mülki erkânın, belediye teşkilatının ve halkın tebriklerini kabul etmişti. 11'de vali ve üst rütbeli kumandanlar tarafından kışla önünde savaş nizamında bulunan asker teftiş edilmişti. Ardından Ali Fuad Paşa askerlere hitapla 30 Ağustos gününün cumhuriyet ordusunun bayramı olduğunu, 4 yıl önce Dumlupınar'da Yunan ordusunun yenilgiye uğratılarak Yunan Başkumandanının esir alındığı Başkumandan Meydan Muharebesi'nin yıl dönümü olduğunu ifade etmişti. Bu suretle: *"Bütün zafer, necât, halâs, istikbâl, istiklâl, cumhuriyet şeref ve saadeti Başkumandan Meydan Muharebesi'nde doğmuştur. Vatanın Akdeniz kıyısında sarsılmaz bir nöbetçisi olan İzmir kalesinin cesur askerlerinin zafer bayramlarını kemâl-i hürmetle tebrik ederim."* diyerek sözlerini tamamlamıştı. Hemen sonra Mülazım Celâl Bey aynı kürsüden Başkumandan Meydan Muharebesi'nin tarihçesini vermişti. Ali Fuad Paşa tekrar söz alarak halkın huzurunda Gazi Mustafa Kemal'e İzmir'deki kara, deniz ve hava kuvvetlerinin bağlılığını ve sevgisini belirtmiş, şükranlarını sunmuş ve merasimdekilerin samimi duygularına tercüman olarak afiyet ve saadet dilemişti. Sözlerini: *"Hatıralarını kalplerimizde kemal-i hürmetle sakladığımız muazzez şehitlerimizin ruhlarına arz-ı tekrimât ve hepimizin minnettarlığını kendilerine arz ederim."* diyerek tamamlamıştı. Şair, yazar ve gazeteci kimliğiyle tanınan Tevfik Nevzad Bey'in kızı *"Şüheda Abidesi"*ne hitaben yazdığı şiiri kürsüye çıkarak okumuştu. Ardından Vali Kâzım (Dirik) Paşa tarafından Celebler Esnafı Birliğinin bayrağına *"murassa tayyare madalyası"* asılmış ve bu münasebetle veciz bir nutuk söylenmişti. Bundan

---

110 "Karacabey", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
111 "Bilecik", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
112 "İzmit", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
113 "Kandıra", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.

sonra kışla önünde askerî birlikler tarafından resmigeçit yapılmış ve birlikler binlerce kişiden oluşan halk tarafından alkışlanmıştı. Saat 12'de 21 pare top atılmıştı. Ardından kışla önünde İzmir'deki askerî kıtalar tarafından bir resmigeçit yapılmıştı. Akşam askerler tarafından düzenlenen fener alayı ile etkinlikler devam etmişti. Tayyare Cemiyeti bu gece için Karşıyaka'da ve Sadık Bey Parkı'nda bir müsamere tertip etmişti. [114] Bornova'da ise fırka tarafından ayrı bir merasim düzenlenmişti. Erkânı Harp Reisi Yahya Bey tarafından Başkumandan Meydan Muharebesi'nin tarihçesi anlatılmıştı. Belediye ve Türk Ocağı tarafından askerlere sigara ve limonata ikram edilmişti. Takiben Türk Ocağı tarafından yaptırılmış *"Şüheda Abidesi"* önünde icra edilen resmigeçitte yer alan birlikler binlerce kişiden oluşan halk tarafından kesintisiz alkışlanmıştı. Ziraat Mektebi tarafından ordu namına askerî fırkaya, Sepet ve Çiçek Mektebi tarafından da Mevki Kumandanlığına özenle hazırlanmış birer buket takdim edilmişti. Gece askerî birlikler tarafından fener alayı düzenlenmişti. Vilayet, Mevki Fırka Kumandanları, belediye, Halk Fırkası tarafından reisicumhura ve diğer makamlara tebrik telgrafı gönderilmişti.[115]

Zafer Bayramı kutlamaları istiklâl mücadelesinin nihai askerî safhasına şahitlik eden Dumlupınar'da da coşkun bir şekilde kutlanmıştı. Kutlamalar için bölgedeki askerî, siyasi ve idarî erkânın yanı sıra ülkenin dört bir yanından resmî ve hususi katılımlar söz konusu olmuştu. 1. Kolordu Kumandanlığı tarafından hazırlanan merasim için Çal Tepe'de büyük küçük, kadın erkek, memur sivil şehirli köylü muhtelif yerlerden gelen binlerce kişiden oluşan halk hazır bulunmuştu. Bu esnada Fahreddin (Altay), Ahmed Derviş, Abdurrahman Nafiz (Gürman) Paşalar ile askerî erkân halkı selamlamıştı. Sesleri duyulan 21 pare top atışının ardından zaferin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal'e, şehit askerlere ithafen Afyonkarahisar Türk Ocağı adına Kemal ve Şükrü Beyler, Kütahya adına Şevki ve Konya adına Babalık gazetesinin başmuharriri tarafından alkışlar eşliğinde nutuklar söylenmişti. Fahreddin Paşa da bizzat içinde bulunduğu savaşın cereyanını elleriyle çevre bölgeleri işaret ederek izah etmişti. Ardından fotoğraflar çekilmiş ve kolordu bandosu tarafından çalınan *"İstiklal"* ve *"Paşa"* marşlarının ardından merasime son verilmişti. Kutlamalar vesilesiyle Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e tebrik telgrafları çekilmişti.[116] Gece fener alay-

---

[114] "İzmir'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1; "İzmir'de Muazzam Tezahürat Yapıldı", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.

[115] "Bornova", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1; "İzmir", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.

[116] "Dumlupınar'da", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1926, s.1, 3; "Dumlupınar'da Zafer Bayramının Tes'idi", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.2; Fahreddin Paşa'nın Nutku", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.

ları düzenlenmiş ve Kütahyalılardan oluşan bir heyet tarafından zeybek oyunları oynanmıştı.[117]

Eskişehir'de büyük tezahürat içinde kutlanan Zafer Bayramı münasebetiyle idman meydanında milletin şeref timsali olan kolordu kıtaları, talebeler ve idmancılar resmigeçit yapmıştı. Meydanda Kolordu Kumandanı Emin Paşa, Mülazım Haydar, Sakarya Gazetesi Muharriri ve Tayyare Cemiyeti Muhasebecisi Avni Orhan Bey birer nutuk irat etmişti. Halkın coşkusu: *"Yaşasın Ordu, Gazi Kumandanlarımız"* sesleri ile gün yüzüne çıkmıştı. Gündüz alayla şehir dolaşılmıştı. Gece ise fener alayı düzenlenmişti. Tayyare Cemiyeti öğleden gece yarısına kadar devam eden bir müsamere programı tertip etmişti. Tayyareler alçak uçuşla halka beyanname ve bayram kartı atmıştı. Türk ordusunun cumhuriyetin ebedi koruyucusu olduğu ifade edilmiş ve Türk askerine duyulan güven dile getirilmek üzere Gazi Mustafa Kemal'e, Başvekâlete, Erkan-ı Harbiye Riyasetine, TBMM Riyasetine, Müdafaa-ı Milliye ve Dâhiliye Vekâletlerine tebrik telgrafı çekilmişti.[118]

Manisa'da binlerce kişiden oluşan halkın katılımıyla askerî birlikler tarafından resmigeçit yapılmış, eğlenceler ve fener alayları düzenlenmişti. Tayyare Cemiyeti için yapılan ianelerle önemli miktarda yardım temin edilmişti.[119] Soma'da Zafer Bayramı coşku ve heyecan içinde kutlanmıştı.[120] Denizli'de de Türk milletini kurtuluşa erdiren bayram halkın büyük coşkusu ile karşılanmış, hürmet ve şükran hisleriyle kutlanmıştı. Bayram nedeniyle ilgili makamlara tebrik telgrafı çekilmişti.[121]

Karadeniz Bölgesindeki Kutlamalar

Zafer Bayramı münasebetiyle Kastamonu'da çeşitli kutlama etkinlikleri düzenlenmişti. Bu vesileyle Gazi Mustafa Kemal'e şu şekilde bir kutlama telgrafı gönderilmişti:[122]

> *"Dâhili ve harici düşmanlar tarafından yüreğine hançer saplanmış olan aziz Türkiye'yi çelik azmiyle ve arslan savletiyle kurtarıp yeniden hayata kavuşturan rehakâr Başkumandanımıza bu mukaddes yıl dönümü hatırasıyla kalplerinde ebedi bir minnet ve meserret hisseden Kastamonu ahalisinin tazimatını ve muhterem şahsiyetinizin zinde olması hususundaki inayetini takdim ile şerefyâb olurum. Yüce Gazi."*

---

117 "Kütahyalılar Dumlupınar'da", *Hâkimiyet-i Milliye,* 1 Eylül 1926, s.1.
118 "Eskişehir'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye,* 1 Eylül 1926, s.3; "Eskişehir", *Hâkimiyet-i Milliye,* 3 Eylül 1926, s.4; "Zafer Bayramının Şehirlerimizdeki Akisleri", *Vakit,* 31 Ağustos 1926, s.2; "Eskişehir'de Tezahürat", *Cumhuriyet,* 31 Ağustos 1926, s.2.
119 "Manisa", *Vakit,* 31 Ağustos 1926, s.2.
120 "Soma", *Cumhuriyet,* 1 Eylül 1926, s.2.
121 "Denizli", *Hâkimiyet-i Milliye,* 3 Eylül 1926, s.4.
122 "Kastamonu'nun Ta'zimatı", *Hâkimiyet-i Milliye,* 1 Eylül 1926, s.1.

İnebolu kazasında da Zafer Bayramı büyük bir merasimle kutlanmış, gece fener alayları düzenlenmişti.[123] Bartın'ın Ulus nahiyesinde CHF Mutemedi ve Belediye Reisi Nuri Bey vatan ve milleti kurtuluşa ve mutluluğa taşıyan Zafer Bayramı nedeniyle nahiye merkezinde toplanan halkın büyük bir coşku içinde bulunduğunu ifade etmişti. Başta *"Münci-i Azam Gazi Mustafa Kemal Paşa"* olmak üzere Başvekil İsmet Bey'e ve kahraman sıfatıyla Türk ordusuna tebriklerini ve hürmetlerini bildirmişti. Mübarek şehitleri de saygı ve hürmetle yâd ettiklerini dile getirmişti.[124] Zafer Bayramı nedeniyle 31 Ağustos günü Bolu Valisi Ali Rıza (Oskay) Bey tarafından Dâhiliye Vekâletine bir tebrik telgrafı gönderilmişti. Telgrafta Gazi Mustafa Kemal'in üstün askerî kabiliyeti ile harekete geçen Türk ordusunun kazandığı zaferin yıl dönümünün Bolu halkı tarafından heyecanlı bir şekilde kutlandığı ifade edilmişti. Vali bu şerefli güne dair yapılan kutlamalar vesilesiyle Gazi Mustafa Kemal'e tebrik ve hürmetlerini sunmuştu.[125]

Türk milletine *"istiklâl ve istikbâl bahşeden ve Türk'ün çok yüce bir günü"* olan 30 Ağustos zaferi nedeniyle Samsun'da da büyük çaplı bir merasim düzenlenmişti. Resmî ve hususi bütün müesseseler kapanmış, her taraf bayraklarla bezenmiş, çarşı ve mahalleler süslenmişti. Binlerce kişiden oluşan halk ve cemiyetler Gazi Mustafa Kemal'e ve hükümete şükran ve bağlılık duygularıyla heyecan ve coşku içinde kutlamalara katılmıştı. Muhtelif yerlerde nutuklar irat edilmişti. Muallimler ile talebelerin de iştirak ettiği bu ulvi bayrama dair kutlamalar vatandaşlarda güzel hatıralar bırakmıştı. Bu münasebetle Gazi Mustafa Kemal'in ve genç cumhuriyetin bekası temennilerinde bulunulmuştu. Gece ise fener alayları düzenlenmişti.[126] Havzalılar da Gazi Mustafa Kemal'e çektikleri telgrafla kahramanlığı, dâhiliği, tedbirleri ve kararları ile Türk milletine kazandırdığı 30 Ağustos Zafer Bayramı'ndan dolayı tebriklerini iletmişti. Havzalılar bu günü ulviyetine uygun bir şekilde kutlamıştı. Zaferden dolayı büyük bir heyecan duyan Havzalılar zaferin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal'e samimi bir şekilde şükran duygularını iletmişti.[127] Başvekil İsmet Bey de 30 Ağustos zaferindeki büyük payından dolayı tebrik edilmiş, bu münasebetle hükümetin başarıları ile ordunun zaferlerinin devamı dilenmişti.[128] Amasya'nın İlgazi kasabasında Zafer Bayramı nedeniyle halkın ve civar köylülerin katılımıyla millî bir tezahürat icra edilmiş, bu münasebetle *"Dahi-i Münci-i Millet Büyük Halaskâr*

---

123 "İnebolu'da Zafer Bayramının Tes'idi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
124 "Ulus", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
125 Evcin, a.g.b., s.1-30.
126 "Samsun", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4; "Samsun'da", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.3.
127 "Büyük Gazimize Havza'nın Tebrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.
128 "Havzalıların Başvekilimize Tebrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.

Gazi Mustafa Kemal" ile kahraman Türk ordusunun başarılarının devamı için dualar edilmişti.[129] Gümüşhacıköy'de ise yapılan etkinlikler münasebetiyle Tayyare Cemiyeti'ne bağış toplandığı anlaşılmaktadır.[130] Ordulular da Türk milletini hürriyet ve istiklaline kavuşturan Başkumandan Meydan Muharebesi nedeniyle Zafer Bayramına tesadüf eden bu *"feyizli güne"* kavuşmaktan dolayı duyulan mutluluğu dile getirmişti. Bu vesilesiyle Gazi Mustafa Kemal tebrik edilmiş ve Ordu halkının saygı ve hürmet duyguları dile getirilmişti.[131]

Akdeniz Bölgesindeki Kutlamalar

Zafer Bayramı Adana'da parlak bir tezahüratla kutlanmıştı. Öğleden önce askerî birlikler, jandarma ve mektep talebeleri tarafından bir resmigeçit yapılmıştı. Bu sırada 21 pare top atılmıştı. Gece asker, talebe ve ahali fener alaylarıyla kutlamalara iştirak etmişti. Türk Sözü gazetesinde: *"Türk milleti Ergenekon'dan sonra şerefli ve kudretli olarak yeni dünyaya, medeniyet âlemine Dumlupınar'ın yalçın dağlarının üzerinden canlı, şaşalı bir sabah güneşi gibi doğdu."* denilmişti. Türk milletinin gerçek ruh ve çehresiyle yeniden doğduğunun belirtildiği bu günde başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere şehitler ve gaziler minnetle anılarak, onlara şükran duyguları ifade edilmişti. Yeni Adana gazetesinde ise: *"Dumlupınar zaferi Türklüğe mes'udiyet ve bahtiyarlık günleri açmış ve istikbâli de bu ulu muvaffakıyetlerle tetvic ve itmam eylemiştir."* denilirken Türk istiklalinin korunması uğrunda canlarını feda eden şehitler rahmetle yâd edilmişti. Türk vatanına bu mutlu günleri hazırlayan Gazi Mustafa Kemal'e de minnet ve hürmet duyguları arz edilmişti.[132] Isparta'nın Uluborlu beldesinde Zafer ve Tayyare Bayramı münasebetiyle halk tarafından Türk ordusunu temsilen Uluborlu Askerlik Şubesi tebrik edilmişti. Şube meydanında zaferin millete bahşettiği kazanç ve mutlulukların daimî olması temennilerini dile getiren nutuklar söylenmişti. İlgili makamlara da tebrik telgrafı çekilmişti.[133]

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Kutlamalar

Elaziz (Elazığ)'de bayram münasebetiyle askerî kıtalar tarafından resmigeçit icra edilmişti. Bu sırada Elaziz'de bulunan Şark İstiklal Mahkemesi Heyeti ile üst düzey memur ve askerler resmigeçitte hazır bulunmuştu. Ak-

---

129 "İlgazi'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
130 "Gümüşhacı Köyü'nde 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, S.8, 15 Eylül 1926, s.22.
131 "Ordu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
132 "Adana'da Zafer Bayramı" *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3; "Millî Bayram/Adana", *Vakit*, 1 Eylül 1926, s.3; "Adana", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.1.
133 "Uluborlu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

şam şehrin muhtelif yerlerinde fener alayları düzenlenmişti.[134] Erzincan'da bayram sınır subay ve erlerinin de katıldığı etkinliklerle kutlanmış ve ilgili makamlara tebrik telgrafları gönderilmişti.[135]

Diyarbakır'ın Gümüş beldesinde Tayyare Cemiyeti'nin desteğiyle icra edilen etkinliklere halkın ilgisi yoğun olmuştu. Bu kapsamda Diyarbakır Maarif Müdürü Cemal Nahid Bey heyecanlı bir nutuk söylemiş,[136] Ergani Maden kazasında ise Eyüp Sabri Bey'in temsil ettiği Maden İşletmeleri İdare Heyeti tarafından bir kutlama programı düzenlenmişti. Bu vesileyle Tayyare Cemiyeti'ne de bağış toplanmıştı.[137] Urfa'da Zafer Bayramı askerî kıtaların, mekteplerin, esnaf cemiyetlerinin ve halkın katılımıyla coşkun bir şekilde kutlanmıştı. Büyük bir itina ile icra edilen temsiller alkışlarla karşılanmış ve gece büyük bir fener alayı düzenlenmişti.[138] Antep'te hükümet ve belediye erkânı ile memurları, Halk Fırkası heyetleri, eşraf ve mektep temsilcileri askerî makamları ziyaret ederek Başkumandan Meydan Muharebesi'nin yıl dönümü ve Zafer Bayramı için tebriklerini iletmişti. Düzenlenen kutlama etkinliğinde ziyaretçilere Millî Mücadele'yi benzersiz bir zaferle sonuçlandıran savaşın tarihçesi anlatılmıştı. Bu vesileyle zaferin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal'e milletin sevgi ve hürmet hisleri dile getirilmişti.[139] Maraş'ta da Zafer Bayramı büyük bir merasimle kutlanmıştı. Şehitlerin ruhları takdis edilmiş, Gazi Mustafa Kemal şükran ve minnetle anılmıştı. Gece Tayyare Cemiyeti menfaatine bir müsamere verilmişti.[140] Mardin'de ise büyük bir coşku ile icra edilen bayram kutlamaları sırasında ilgili makamlara tebrik telgrafı gönderilmişti.[141]

Sonuç

30 Ağustos günü Türkiye sathında Zafer Bayramı olarak resmî bir şekilde ilk kez 1926'da kutlanmıştır. Kapsamlı bir etkinlik programı çerçevesinde düzenlenen bu kutlamalar takip eden yıllar için bir örnek teşkil etmiş ve bayram benzer şekil ve içerik özellikleri ile bütün ülkede günümüze kadar devam etmiştir.

1926 yılı kutlamaları Türk basınında geniş yer tutmuştur. Bu münasebetle Millî Mücadele dönemine atıfta bulunularak, kamuoyu Büyük

---

134 "Elaziz'de Zafer Bayramı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.3; "Elaziz", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.
135 "Erzincan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
136 "Gümüş", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.
137 "Ergani'de 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, S.8, 15 Eylül 1926, s.22.
138 "Urfa", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2.
139 "Ayıntab", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
140 "Maraş'ta Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
141 "Mardin", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

Taarruz ile Başkumandan Meydan Muharebesi'nin cereyan tarzı ve önemli gelişmeleri hakkında bilgilendirilmiştir. Bu zaferin Türk milleti, yurdu ve inkılabı açısından önemi basında ve meydanlarda dile getirilmiştir. Savaşa katılan üst rütbeli kumandanlar ile diğer askerlerin hâlihazırda görevde bulundukları Ankara, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde etkinliklere katılımları merasim programlarını daha anlamlı hâle getirmiştir. Askerlerin, idarecilerin, muallimlerin, talebelerin, memurların, cemiyet temsilcilerinin, esnafın, eşrafın ve her kesimden halkın katılım sağladığı merasimlerde nutuklar söylenmiş, şiirler okunmuş, savaşa katılan askerlerin hatıraları dinlenmiştir. Ankara, İstanbul ve Eskişehir'de tayyare filolarının da katıldığı kapsamlı ve geniş katılımlı resmigeçitler düzenlenmiştir. Merasimler sırasında şehitliklere gidilerek çelenkler bırakılmış, şehitler için dualar edilmiş ve gaziler ağırlanmıştır. Türk milletini zafere taşıyan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'e, şehitlere ve gazilere minnet duyguları, Türk ordusuna güven, cumhuriyet idaresine ve inkılap hareketine bağlılık ifade edilmiştir. Müsamereler, musiki dinletileri, fener alayları, havai fişek gösterileri ve muhtelif eğlencelerle bayram kutlanmaları gece geç vakitlere kadar devam etmiştir. Kutlama programları birbirine benzer özellikler gösterse de her şehrin ya da beldenin kutlamalara özgün nitelikleriyle katkı sağladığı görülmüştür. Türk Tayyare Cemiyeti, 30 Ağustos Zafer Bayramı ile aynı gün kutlanan Tayyare Bayramı ile kutlamalara ortak olmuştur. Türk Ocakları da kutlamaların organizasyonuna iştirak eden başlıca cemiyetler arasında yer almıştır. Askerî, idari, siyasi erkân ve cemiyet temsilcileri tarafından başta Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal olmak üzere devlet erkânına tebrik telgrafları gönderilmiştir.

30 Ağustos zaferi ve zaferi resmî merasim havası içinde gelenekleştirerek ebedileştiren Zafer Bayramı kutlamaları Türk milletinin yeniden doğuşunun ve ülkenin istikbali için atılan ilerici hamlelerin başlangıç noktasını simgelemiştir. Ülkenin dört bir yanında icra edilen kutlamalar vesilesiyle Türk milletinin, millet olma bilinciyle kederden kıvanca uzanan İstiklâl Savaşı sürecinde birlik ve beraberliğini muhafaza ettiği gösterilmiştir. Zafer Bayramı nedeniyle Türk milleti subayı, köylüsü, Darü'l-Fünun müderrisi, köy mektebi talebesi, esnafı, eşrafı, memuru, kadını, erkeği, genci ve yaşlısı ile tek vücut olarak ortak bir ülkü etrafında eşit statüdeki vatandaşlar olarak bir araya gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
BCA, 30.18.1.1.17.88.2.
BCA, 51.0.0.0.13.115.53.
BCA, 30.18.1.1.20.53.16.

Resmî Yayınlar

"30 Ağustos Gününün Zafer Bayramı İttihazı Hakkında (1/839) Numaralı Kanun Lâyihası ve Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası", *TBMM ZC*, C.24, 81. İçtima, D.II, İçtima Senesi: III, 1.4.1926.
"Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Senevisi Merasimi", *Ayın Tarihi*, C.IV, (İlave Nüsha), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara 1340.
"Ordu Zabitan Hey'etine Mahsus Terfi' Kanunu", *Resmî Ceride*, 17 Haziran 1926, No: 401, Kanun No: 863, Kanun Tarihi: 29 Mayıs 1926.
"Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 1 Haziran 1935, S.3017, Kanun No:2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935.
"Zafer Bayramı Kanunu", *Resmî Ceride*, 12 Nisan 1926, S.346, Kanun No: 795, Kanun Tarihi: 1 Nisan 1926.

Gazeteler

"2 Sene Evvelki Bugün", *Vakit*, 30 Ağustos 1922, s.1.
"30 Ağustos Başkumandan Meydan Muharebesi", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.1.
"30 Ağustos Düşmanın İmha Edildiği Gündür", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1924, s.1-2.
"30 Ağustos ve Lüleburgazlılar", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1924, s.2.
"30 Ağustos'un Şehrimizde Tes'idi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1924, s.2.
"31 Ağustos Yıl Dönümü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1923, s.1.
"31 Ağustos", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1923, s.1.
"31 Ağustos'ta Devâir", *İkdam*, 30 Ağustos 1925, s.2.
"Adana'da Başkumandanlık Harbinin Tes'idi", *Tanin*, 31 Ağustos 1924, s.1.
"Adana'da Zafer Bayramı" *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Adana", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.1.
Ahmet Rasim, "30 Ağustos Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1926, s.2.
"Ankara'da Dünkü Tezahürât", *Vakit*, 31 Ağustos 1925, s.1.
"Ankara'da Tayyare Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Ankara'da Tayyare Cemiyeti'nin Balosu", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2.

"Ankara'da Tes'idât", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.3.
"Ankara'da Tes'idât", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Ankara'da Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1-2.
"Arabsun", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Ayıntab", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Başkumandanlık Zaferi'nin Yıl Dönümü", *Tanin*, 30 Ağustos 1926, s.1.
"Bayram Mesajı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1926, s.1.
"Beşiktaş", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Bilecik", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Bornova", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.
"Bugün 30 Ağustos", *Milliyet*, 30 Ağustos 1926, s.1.
"Bugün Anadolu'da Kat'i Zaferin İkinci Yıl Dönümüdür", *İkdam*, 31 Ağustos 1923, s.1.
"Bugün İstanbul Donanacak", *İkdam*, 30 Ağustos 1924, s.1.
"Bugün Zafer ve Tayyare Bayramı Münasebetiyle", *İkdam*, 31 Ağustos 1925, s.2.
"Bugünkü Zafer Bayramında Yapılacak Merasim", *İkdam*, 30 Ağustos 1926, s.1.
"Bursa Muallimlerinin Tebriki", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Bursa'da Zaferin Tes'idi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Büyük Gazi'nin Teşekkürleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.
"Büyük Gazimize Havza'nın Tebrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.
"Büyük Günler", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1925, s.1.
"Büyük Günün Yıl Dönümü", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Büyük Zafer Bayramı Nasıl Tes'id Edilecek?", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.4.
"Büyük Zafer ve Kurtuluş Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1925, s.1.
"Büyük Zaferin Konya'da Tes'idi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1, 3.
"Büyük Zaferin Yıl Dönümü", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Büyük Zaferin Yıl Dönümü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Çanakkale Harb Mağlubu Değildir", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.1-2.
"Çengelköy'de", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.3.
"Çorlu'da Dünkü Tezahürât", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.3.
"Çorlu'da Zafer Bayramı", *Vakit*, 2 Eylül 1926, s.3.
"Çorum", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Davetname", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.4.
"Denizli", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Develi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Dumlupınar ve İstanbul", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1924, s.4.

"Dumlupınar Zaferi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1924, s.1.
"Dumlupınar'da Zafer Bayramının Tes'idi", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Dumlupınar'da", *Hâkimiyet-i Milliye,* 4 Eylül 1926, s.1, 3.
"Dün Akşamki Fener Alayları", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Dün Bütün Memlekette..", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Dün Geceki Tenvirat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1922, s.4.
"Dün Zafer Bayramı Şehrimizde ve Memleketimizin Her Tarafında Emsalsiz Suretde Tes'it Edildi", *Tanin*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Dün Zafer Bayramı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Dünkü Merasim-i Askeriyye", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Edirne'de Dumlupınar Zaferi'nin Tes'idi", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.3.
"Edirne", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Elaziz'de Zafer Bayramı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.3.
"Elaziz", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.
"En Kıdemsiz Zabitin Heyecanlı Hitabesi", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Erbaa", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Ergani'de Tayyare Bayramı", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2.
"Erzincan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Eskişehir'de Tezahürat", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Eskişehir'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Eskişehir", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Fahreddin Paşa'nın Nutku", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
Falih Rıfkı, "30 Ağustos", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1926, 1.
"Gazi Paşa'nın Cevapları", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2.
"Gemlik", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Gümüş", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.
"Harb Bayramı Günü", *Tanin*, 31 Ağustos 1923, s.1.
"Havzalıların Başvekilimize Tebrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"İlgazi'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"İnebolu'da Zafer Bayramının Tes'idi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"İnegöl'de Merasim", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"İnegöl'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"İstanbul Dün Zafer Gününü Tes'it Etti", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s.1-3.
"İstanbul Tayyare Bayramını Pür Cuş u Huruş Tes'id Etti.", *Vakit*, 1 Eylül 1925, s.1.
"İstanbul'da Zafer ve Tayyare Bayramları", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.1-2.
"İstiklal Harbinin En Büyük Günü", *Tanin*, 30 Ağustos 1924, s.1.

"İzmir'de Muazzam Tezahürat Yapıldı", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"İzmir'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.
"İzmir", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"İzmirlilerin Bayramı", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1924, s.4.
"İzmit", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Kadınhanı'nda Bayram", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1926, s.1.
"Kadınhanı'nda Zafer ve Tayyare Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1926, s.2.
"Kandıra", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.
"Karacabey", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Karaköy Türk Ocağı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Kastamonu'nun Ta'zimatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.
"Kayseri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Kâzım Bey'in Nutku", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1-2.
"Keşan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Kıymetli Rical-i Askerimizin Terfileri", *Hâkimiyet-i Milliye,* 30 Ağustos 1926, s.1, 4.
"Kızıltaş Deresi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1926, s.1, 4.
"Kolordu Kumandanlığında Resmî Kabul", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Konya'da Fevkalade Tezahürat", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.1.
"Kütahyalılar Dumlupınar'da", *Hâkimiyet-i Milliye,* 1 Eylül 1926, s.1.
Mahmud Hıfzı, "Zafer Geçidi Karşısında", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.3
Muhiddin, "Zafer ve Tayyare Bayramı", *Milliyet*, 30 Ağustos 1926, s.2.
"Malatya Vilayeti Hey'eti Büyük Gazimizin Nezdinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Malkara", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Manisa", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Maraş'ta Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Mardin", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Mecidiye'de Zafer Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1926, s.3.
"Meçhul Şehid", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1925, s.2.
"Merasim Mahallinde", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Millî Bayram/Adana", *Vakit*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Millî Bayram/Konya", *Vakit*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Müşir Paşa'nın Teşekkürâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.1.
"Niğde'nin Tebrikâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Ocaklıları Davet", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.3.
"Ordu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

"Reis-i Cumhur Hazretleri Nezdinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Resmigeçide İntizar", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Resmigeçitten Evvel...Saat Tam 9'da", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Rüstem Bey'in Nutku", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Samsun'da", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.3.
"Samsun", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
Selami, "İstanbul'da Şenlikler", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1926, s.4.
"Selimiye'deki 1. Fırkanın Resmigeçidi", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1924, s.5.
Siird Mebusu Mahmud, "Büyük Zaferin Emelleri ve Tesirleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1924, s.1.
Siird Mebusu Mahmud, "Dumlupınar Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1924, s.1.
Siirt Mebusu Mahmud, "Dumlupınar", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1925, s.1.
"Sivas", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Soma", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.
"Şehid Abidesinin Küşad Resmi", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Şehid Abidesinin Resmî Küşadı", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Şirket-i Hayriye", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.3.
"Şükrü Naili Paşa ve Erkân-ı Askeriyye", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Şükrü Naili Paşa'nın Nutku", *İkdam*, 31 Ağustos 1926, s.1.
"Tayyare Bayramı", *Vakit*, 3 Eylül 1925, s.2.
"Tayyare Cemiyeti'nin Beyannamesi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1926, s.3.
"Tayyare Cemiyeti'nin Hürmet Hisleri", *İkdam*, 30 Ağustos 1926, s.1.
"Tayyare Menfaatine Müsamere Mahalleri", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.3.
"Tekirdağı'nda Tezahürât", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1925, s.2.
"Telgraflar", *Milliyet*, 31 Ağustos 1926, s.4.
"Telgraflar", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Türk 4 Sene Evvel Bugün İlahi Bir Zafer Kazanmıştı", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1925, s.1.
"Türk Ocağı'nda Dün Akşamki Merasim", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Uluborlu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.
"Ulus", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1926, s.3.
"Urfa", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Uşak'ta Kurtuluş Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1924, s.2.
"Yakacık'ta Yapılan Tezahürat", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1926, s.2.
"Yarınki Merasim", *Akşam*, 30 Ağustos 1926, s.1.
"Yozgad", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

"Zafer Bayramının Şehirlerimizde Akisleri", *Vakit*, 31 Ağustos 1926, s.2.
"Zafer Gecesi Eğlenceleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.3.
"Zafer Gününü Bütün Vilayetlerimiz Tebrik Etti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1926, s.4.

Telif-Tetkik Eserler, Makaleler, Bildiriler ve Yayımlanmamış Tezler

ALTUNCUOĞLU, Neslihan ve İmren Aydın Saydan, "Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri'de Zafer Bayramı Kutlamaları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2015, s.145-162.
"Ankara'da 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, 15 Eylül 1926, S.8, s.12-13.
ASLAN, Demo Ahmet, "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.3, 2014, s.141-150.
ASLAN, Demo Ahmet, *Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.
ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I-III, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1981.
"Ayaş ve Haymana'da 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, S.8, 15 Eylül 1926, s.22.
AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.
Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922, KÜTAV Yayınları, Hazırlayanlar: Arif Kolay ve Diğerleri, Editör: Şefik Memiş, İstanbul 2019.
BAYTOK, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara 1970.
DEĞİRMENCİ, Nihat ve Ali Günhan, *Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı Temel Atma Töreni Nutukları 30 Ağustos 1924*, Kütahya Valiliği Yayınları, Kütahya 2009.
"Ergani'de 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, S.8, 15 Eylül 1926, s.22.
EVCİN, Erol, "Atatürk Döneminde Bolu'da Zafer Bayramı Kutlamaları (1926-1938)", *İstiklâl Marşı'nın Kabulünün 100. Yılı: Türk Kültür Coğrafyasında İstiklâl Mücadeleleri Paneli/23 Kasım 2021*, (AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi ve Gazi Üniversitesi işbirliğiyle), s.1-30.

GÖK, Hacı Veli, "30 Ağustos Zaferinin ilk Resmî Töreni ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Büyük Zaferin Yıldönümleri: İstanbul Örneği", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.29, Aralık 2021, s.165-186.

"Gümüşhacı Köyü'nde 30 Ağustos", *Türk Hava Mecmuası*, S.8, 15 Eylül 1926, s.22.

İLYAS, Ahmet, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.6, Güz 2018, s.201-215.

Kütahya XV Yıl, Gazete Matbaa Kütüphane, İstanbul 1938.

ÖZTÜRK, Yücel, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, V.10, I.9, December 2018, s.231-244.

SAYILIR, Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.16, Bahar 2014, s.89-114.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

TUNCEL, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı*, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

EMİNÖNÜ HALKEVİ'NDE DÜZENLENEN URFA KURTULUŞ BAYRAMI KUTLAMALARI (1937 VE 1938 YILLARI)

Doç. Dr. Gülşah ESER
Orcid No: 0000-0002-3306-1569
Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: gulsaheser@harran.edu.tr

Giriş

Güneydoğu Anadolu'nun önde gelen şehirlerinden biri olan Urfa, 1919 yılında önce İngilizler ve ardından Fransızlar tarafından işgale uğramıştır. Urfa halkı bu işgal karşısında sessiz kalmamış ve şehrin ileri gelenleri tarafından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak Kuva-yı Milliye Urfa'da da yapılandırılmıştır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye'nin görüş ve direktifleri doğrultusunda harekete geçen bu Cemiyet, şehirdeki işgale karşı direnişin örgütlenmesine öncülük etmiştir. Askeri kanatta Ali Rıza Bey ile ardından Ali Saip Bey bu direnişte önemli başarılara imza atarken, sivil kanatta da Belediye Reisi Hacı Mustafa Bey'in liderliğinde halk gücü organize edilerek topyekûn bir mücadele verilmiştir.[1] Urfa halkının verdiği bu mücadele 11 Nisan 1920 tarihinde

[1] Urfa Milli Mücadelesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi,* Haz. Müslüm Akalın, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları No: 10, Şanlıurfa 1995; Ali Saip, *Kilikya Facialan ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ali İhsan Matbaası, Ankara 1340; Müslüm Akalın, *Milli Mücadele'de Urfa Anılar- Belgeler,* Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2010; M. Cemil Hacıkâmiloğlu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve GAP Projesi*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, t.y.; Şerif Demir, "Hatıralarla Milli Mücadele'de Urfa", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 48, 2020, s. 253-270; M. Derviş Kılınçkaya, "Milli Mücadele'de Urfa 1919-1920", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985; Ezgi Kılıç, "Ali Saip Ursavaş'ın Biyografisi ve Faaliyetleri", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2021.

işgalcilerin şehri terk etmesiyle sonuçlanmış ve şehrin kurtuluşu gerçekleşmiştir. O tarihten bugüne, 11 Nisan Urfa'nın kurtuluş günü/bayramı olarak kutlanmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde Urfa'da kurtuluş bayramı kutlamaları gerçekleştirilmekle birlikte bu kutlamalar daha çok yerel çapta kalmıştır. 23 Şubat 1934 tarihinde Urfa Halkevi'nin açılması üzerine[2] o yılın 11 Nisan kutlaması Halkevi'nde gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda da kutlamaların yapılmasında Urfa Halkevi pay sahibi olmuştur. 1937 yılında ise Urfa'nın yanı sıra İstanbul'da yaşayan Urfalı üniversite öğrencilerinin istek ve katkılarıyla[3] Eminönü Halkevi'nde de bir kutlama programı düzenlenmiştir. Urfa'nın kurtuluşunun önemine binaen başta Urfa Milli Mücadelesi'nde önemli bir rolü olan Ali Rıza Bey olmak üzere bu mücadeleye katılan gaziler, aslen Urfalı olup İstanbul'da yaşayan ve/veya bulunan Urfalılar, üniversite öğrencileri ve kalabalık bir halk kitlesi programa iştirak etmiştir. 1938 yılındaki program da yine Eminönü Halkevi'nde yapılmıştır.

Literatürde, 1937 ve 1938 yıllarında İstanbul'da Eminönü Halkevi'nde düzenlenen Urfa Kurtuluş Günü/Bayramı kutlamalarını ele alan herhangi bir çalışmaya ne yazık ki rastlanamamıştır. Buradan hareketle çalışmamızın başlıca amacı bu kutlamaları ele almaktır. Araştırmada literatür taraması ve ayrıca arşiv taraması yöntemleri kullanılmıştır. Basın taramasında ise *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Haber*, *Kurun*, *Son Posta* ve *Tan* gazetelerinde konuyla ilgili yer alan haberler derlenmiştir. Araştırma sonucunda Urfa Kurtuluş Bayramı kutlamalarının sadece yerel çapta kalmadığı ve İstanbul'da düzenlenen törenlerle Urfa Milli Mücadelesi'nin öneminin daha da vurgulanmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Halkevleri'nin Kuruluşuna Giden Süreç

1932-1951 yılları arasında faaliyet gösteren Halkevleri'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür kurumları arasında önemli bir yeri vardır. Bu kurumların tarihçesine bakıldığında kuruluşlarına giden sürecin II. Meşrutiyet dönemine kadar uzandığı; Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocakları'nın bu sürecin başlıca aşamaları olduğu dikkati çekmektedir. Bunlar arasında Türk Derneği, Türkiye'de Türk milliyetçiliği esasına dayanarak kurulan ilk cemiyet olarak görülmektedir. Türk dili üzerine araştırmalar yapmak ve resmi yazışmalarda Türkçe kullanımını yaygınlaştırmak bu derneğin amaç ve faaliyetleri arasında yer almıştır.[4] Ne zaman kapatıldığına

---

2 Yüksel Yıldırım, *Urfa Halkevi (1934-1951)*, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2016, s. 27.

3 *Kurun*, 12 Nisan 1937, s. 5.

4 Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri-1928 Yılı Yazıları*, Yay. haz.: Nejat Sefercioğlu, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 229.

ilişkin net bir bilgi edinilememekle birlikte üyelerinin önemli bir kısmının 1911 yılında İstanbul'da kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'ne geçtikleri bilinmektedir.[5]

Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurucuları ve idarecileri arasında Ahmed Hikmet, Ağaoğlu Ahmed, Akçuraoğlu Yusuf, Âkil Muhtar, Hüseyinzade Ali ve Şair Mehmed Emin yer almıştır. "Türk çocuklarına mahsus bir pansiyon (talebe yurdu)" niteliği gören bu Cemiyet neşriyat alanındaysa *Türk Yurdu* dergisinin mimarı olmuştur.[6] Bu Cemiyetin faaliyette olduğu dönemde Türk Ocağı kurma girişimleri başladığı için Cemiyet uzun ömürlü olamamış ve 1912'de Türk Ocağı'nın kuruluşuyla birlikte üyeleri buraya geçmiştir.[7] Türk Ocağı'nın kuruluş ve işleyiş amacı ise daha çok milli kültür ve bilinç gibi kavramlara odaklanmıştır. Ayrıca bu kurumlarla bilimsel, sosyal ve ekonomik yapının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Zaman içerisinde vuku bulan Parti-Ocak sürtüşmeleri vb. nedenlerle Türk Ocakları kendi kendini feshetmek durumunda kalmıştır.[8]

1930'lu yılların başları Türk Ocakları'nın kapatıldığı ve Halkevleri'nin kurulduğu bir dönemi ifade etmesi dolayısıyla değişim ve dönüşümlere atıfta bulunsa da aynı zamanda buhranlı bir dönemin izlerini de taşımaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkileri pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yoğun bir şekilde hissedilmiş ve özellikle ekonomik alanda pek çok sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Hükümetin bütçe gelirlerinin cari değerinde yaşanan önemli düşüş, dış ticaret hadlerinde bozulma, ithalat hacminde ani daralma, ihracat gelirlerindeki azalma, Türk Lirasının hızla değer kaybetmesi ve bunların yanı sıra Osmanlı dış borçlarının ilk taksidinin vadesinin gelmesi bu sorunlara örnek teşkil etmektedir. Özellikle dış ticarette yaşanan birtakım sorunlar Türkiye'de tarım sektörünü etkilemiş ve tarım ürünlerini satın alma gücü o dönemde %30 azalmıştır. Bu durum köylü nüfus için gelirlerinin çöküntüye uğraması anlamına gelmiştir.[9]

O dönemde siyasi ortam içerisinde günden güne daha da hissedilen bir hoşnutsuzluk havası söz konusu olmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın muhalif bir partinin varlığında yarar görmesi Tek Parti döne-

---

[5] Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 34.

[6] Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 377.

[7] Füsun Üstel, *a.g.e*, s. 42.

[8] Şerafettin Zeyrek, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 13-14.

[9] Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1986, s. 206-207; Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 57.

minin ikinci muhalefet denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda oldukça etkili olmuştur.[10] Ancak bu partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra ve beklenilenin aksine halk arasında rağbet görmesi, üye sayısının hızla artması ve bunun yanı sıra Dünya Ekonomik Bunalımı'nın köylü nüfusu ekonomik açıdan olumsuz etkilmesine bağlı olarak iktidara karşı oluşan çeşitli tepkiler siyasi ortamda birtakım değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bütün bunlar yeni muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na desteği de beraberinde getirmiş ve Fırka yükselmeye başlamıştır. Fethi Bey'in (Okyar) İzmir'e yaptığı bir gezi esnasında halkın göstermiş olduğu ilgi ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yakın gelecekte ülke düzeyinde bir siyasi güç olabileceğinin sinyallerini vermiştir. Özellikle ekonomik konular ve parti programı doğrultusundaki çeşitli eleştiriler Serbest Fırka'ya güç kazandırmıştır. Fakat kısa süreli siyasi varlığına rağmen belediye başkanlığı seçimlerinde başarı kaydetmiş olması ve seçimlere hile karıştığı iddiası Fırka'nın sonunu getirmiştir.[11] Bundan sonraki dönemde ise ekonomik ve sosyal sorunlara ağırlık tanınmaya çalışılmış ve bunun yanı sıra rejime yönelik tehditler konusunda daha temkinli hareket edilmiştir.[12] Özellikle sosyal ve kültürel alandaki boşluklar doldurulmak istenmiş ve bu nedenle yurt dışındaki kültür kurumları incelenmiştir.[13] Bu bağlamda Vildan Aşir Savaşır'ın bir konferansında Çekoslovakya'daki *Sokol* adı verilen kuruluşları anlatması adeta yol gösterici olmuş ve Türkiye'de de bu tür bir örgütlenmeye gidilebileceğinin sinyalleri verilmiştir.[14]

Tarih 19 Şubat 1932'yi gösterdiğinde ise Halkevleri başta Ankara ve İstanbul olmak üzere 14 merkezde açılarak faaliyet göstermeye başlamış ve kısa sürede yurt çapına yayılmıştır. Türk Ocakları'nın kapatılışından sonraki süreçte kurulan Halkevleri kendisinden önceki kurumların mirasından devraldığı bilgi, birikim ve deneyimleri hayatta tutmaya çalışmıştır.[15] Adeta birer halk okulu görevi gören bu kurumlar çalışmalarını *Dil*

---

[10] *"İşte o vakit Serbest Fırka'yı teşkil etti, Serbest Fırka... Fethi Bey'i çağırdı, Paris'ten. Hatta bu bizim parti gibi değildi. Biz kimseye danışmadan müstakilen bunu yaptık, danışmadık. Kanun nizam vesaireyse yaptık. Halbuki o Fethi Bey'i çağırdı, onunla konuştu. Serbest Fırkayı kurması için onu lider intihap etti. Ve ona talimat verdi."* Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliyeden Cumhuriyet Devrimlerine*, Yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s. 292.

[11] *Tek Parti Döneminde Siyasal Oluşumlar-İkinci Grup'tan Serbest Fırka'ya, İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ed. Turgay Uzun, Orion Kitabevi, Ankara 2010, s. 121-123.

[12] Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 680-681.

[13] Nurcan Toksoy, *Halkevleri -Bir Külterel Kalkınma Modeli Olarak-*, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s. 29.

[14] Zeki Arıkan, *a.g.m*, s. 267.

[15] Zeki Arıkan, *a.g.m*, s. 266.

ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershanesi ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze şubeleri aracılığı ile yürütmüştür.[16]

Eminönü Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

İstanbul Halkevi'nin lağvedilmesi üzerine şubeleri olan Beşiktaş, Beyoğlu, Eminönü, Kadıköy, Şehremini, Şişli ve Üsküdar ilçelerinde bulunan Halkevleri müstakil olarak açılmıştır. İstanbul Halkevi'nin bütçesi de yeni açılan bu kurumlara aktarılmıştır. Bunlar arasında 22 Şubat 1935'te açılan Eminönü Halkevi'nin[17] diğerlerinden farkı İstanbul Halkevi'nin binasında faaliyet göstermiş olmasıdır.[18]

1935'ten itibaren Eminönü Halkevi adıyla anılan bu binada faaliyetler 19 yıl boyunca aralıksız bir şekilde devam ettirilmiştir.[19] Eminönü Halkevi'nde Dil, Tarih ve Edebiyat, Ar, Gösterit, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kitapsaray (Kütüphane) ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi şubeleri mevcuttu.[20] Açılış yılıyla birlikte Eminönü Halkevi'nde çeşitli konferanslar verildiği kayıtlara geçmiştir.[21] Faaliyette olduğu süre boyunca Eminönü Halkevi başkanlığı görevini de sırasıyla Agâh Sırrı Levend, Feridun Dirimtekin, Yavuz Abadan, Aziz Ogan ve Kemal Çilingiroğlu yürütmüştür.[22] 1951 yılına kadar faaliyetlerine devam eden Eminönü Halkevi, 8 Ekim 1951 tarihinde CHP'nin itirazlarına rağmen diğer Halkevleri ile birlikte kapatılmıştır.[23]

Çok sayıda şube ile faaliyet gösteren Eminönü Halkevi'nde bir hayli etkinlik düzenlenmiştir. Bu etkinlikler arasında Urfa'nun kurtuluşu münasebetiyle yapılan kutlama programları da yer almış olup bu kutlamalar dönemin basınına da yansımıştır.

---

16 Halkevleri'nin kuruluş yıllarında bu şubelerin Dil, Tarih ve Edebiyat, Ar , Gösterit, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kitapsaray (Kütüphane) ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Bkz. Betül Batır, *Beyoğlu Halkevi (1935-1951)*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2017.

17 Orhan Özacun, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Atatürk Döneminde İstanbul Halkevlerinin Faaliyetleri (1932-1938), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 68; Betül Batır, *a.g.e*, s. 118.

18 Mahmut Kocaağa, "Eminönü Halkevi ve Faaliyetleri (1935-1951)", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 1.

19 Mahmut Kocaağa, *a.g.t*, s. 27.

20 Betül Batır, *a.g.e*, s. 109.

21 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), BCA. 490/1-0-0-1005-880-2.

22 Mahmut Kocaağa, *a.g.t*, s. 21.

23 Mahmut Kocaağa, *a.g.t*, s. 27.

Eminönü Halkevi'ndeki Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlamaları

Urfa Kurtuluş Günü 1937 ve 1938 yıllarında hem Urfa'da hem de İstanbul'da kutlanmış ve ayrıntılar basına yansımıştır. İstanbul'da yapılan kutlama programlarının merkezi Eminönü Halkevi olmuştur. Bu programların gerçekleştirilmesinde İstanbul'da yaşayan Urfalıların önemli katkıları vardır.

1937 Yılı Kutlamaları

Urfa'nın kurtuluşu münasebetiyle 11 Nisan 1937 tarihinde Eminönü Halkevi'nde bir tören düzenlenmiştir.[24] Törende Urfa Milli Mücadelesi'ne katılmış gaziler, Urfalı üniversite öğrencileri ve kalabalık bir halk kitlesi olmak üzere 700 kişi hazır bulunmuştur.[25] İstiklal Marşı'nı müteakip Aziz Moltay[26] kürsüye gelerek 17 sene boyunca İstanbul'da kutlanmayan Urfa Kurtuluş Gününün/Bayramının o gün itibarıyla kutlanmasına ilişkin duygularını dile getirmiştir.[27]

Aziz Moltay'ın konuşmasının ardından kutlama programı söyleşi ve şiirlerle devam etmiştir. Öncelikle Mithat Ömer Karakoyunlu[28], Urfa'nın kurtuluşu hakkında bir söyleşide bulunmuş ve Türk tarihinin şanlılığına değinmiştir.[29] Ardından Karakoyunlu'nun yazmış olduğu şiir Moltay tarafından okunmuştur. Üniversite öğrencilerinden Hikmet isimli bir genç de

---

24 *Akşam*, 12 Nisan 1937, s. 4; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1937, s. 2; *Tan*, 12 Nisan 1937, s. 2. *Tan* gazetesi 11 Nisan 1937 tarihli haberinde o gün Eminönü Halkevi'nde bir kutlama programı düzenleneceğini halka duyurmuştur. *Tan*, 11 Nisan 1937, s. 2. Ayrıca bkz.: Ek-1.

25 *Kurun*, 12 Nisan 1937, s. 5.

26 Yerel Tarihçi ve Yazar Av. Müslüm Akalın, Aziz Moltay'ın Mollazade Süleyman Efendi'nin ailesine mensup olduğunu belirtmektedir. Mollazade Süleyman Efendi, Urfa Merkez Dabakhane Mahallesi nüfusuna kayıtlı olup ulemadandır. Hadice Hanım'dan beş oğlu dünyaya gelmiştir. Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesi üzerine ailenin Urfa'da yaşayanlarının büyük bir kısmı Özbay, İstanbul'da yaşayanlar ise "Mollazade" lakabından dolayı Moltay soyadını almışlardır. Müslüm C. Akalın, *19. ve 20. Yüzyıl Urfa Tarihinden Yapraklar*, ŞURKAV Yayınları: 50, Ankara 2018, s. 135. Müslüm Akalın, yukarıda gazete haberinde yer alan Aziz Moltay'ın daha sonra Urfa Belediye Reisliği (1953-1954) ve TBMM X. Dönem Demokrat Parti milletvekilliği görevlerini yürütecek olan Aziz Özbay olduğunu dile getirmektedir. Müslüm Akalın ile kişisel görüşme, 14 Temmuz 2022. Aziz Özbay'ın belediye reisliği ve milletvekilliği görevlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Paydaş-İbrahim Halil Tanık, "Urfa'da Genel Seçimler (9., 10. ve 11. Dönem)", *Mukaddime*, C. 10, S. 1, 2019, s. 58-69.

27 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1937, s. 2.

28 Müslüm Akalın, Mithat Ömer Karakoyunlu'nun Urfa eşrafından ve İstanbul'da ikamet eden, siyaseti seven bir kişi olduğunu belirtmektedir. Müslüm Akalın ile kişisel görüşme, 14 Temmuz 2022.

29 *Tan* gazetesinde Aziz Bey'in konuşmasının ardından Urfa'nın kurtuluş hatıralarından bahsedildiği ve ayrıca şiirler okunduğu nakledilmektedir. *Tan*, 12 Nisan 1937, s. 2.

Urfa Milli Mücadelesi'ne dair anılarını anlatmıştır. Urfalı Şair Hulûsi'nin[30] şehitler için yazdığı şiir okunmuştur. Programa katılanlar arasında Milli Mücadele döneminde Urfa'daki harekâtı idare etmiş olan Ali Rıza Bey de vardır ve dinleyicilere Urfa'daki harekâtı anlatmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Abdülkadir Karahan[31] bir konuşma yapmıştır. Muallim Nahid Cemal, Urfa tarihinden ve savaşından hatta Urfa'nın sanat ortamından bahsetmiştir. Konuşmalar bittikten sonra Urfalı üniversite öğrencileri tarafından millî havalar çalınmış, Urfalı bir gencin söylediği Urfa savaş türküsü merasimde bulunanları çok etkilemiştir.[32] Urfalılar geceleyin Halkevi'nde danslı bir çay tertip etmişlerdir.[33]

1938 Yılı Kutlamaları

Urfa'nın kurtuluşunun on sekizinci yıldönümü 11 Nisan 1938 tarihinde saat 14.00'te başlayan bir programla Eminönü Halkevi'nde kutlanmıştır.[34] İstiklal Marşı'nı müteakip Mithat Ömer Karakoyunlu, Urfa Milli Mücadelesi'nde halkın göstermiş olduğu kahramanlığı anlatan bir konuşma yapmış ve dönemle ilgili anılarından bahsetmiştir.[35] Karakoyunlu konuşmasının ardından Urfa direnişi esnasında yaralanan Urfalı Sakib'in (Sakıp?) Halkevi

[30] Urfalı bir şair olan Mehmet Hulûsî Kılıçarslan, Osman Hulûsî Efendi'den oğlu olup 1905 yılında dünyaya gelmiştir. Yedi yaşından on dört yaşına kadar Urfa'nın meşhur alimlerinden Abdülvahit Hoca Efendi'nin ders almıştır. Şiire olan ilgisini mahcubiyetinden dolayı uzun süre etrafından gizlemiştir. 1934 yılının 11 Nisan'ı yaklaşırken arkadaşı Şair Bedri Alpay kendisine Urfa'nın kurtuluşu ile ilgili bir şiir yazmasını önermiş ve Kılıçarslan da "Urfa Şehitler Abidesine" başlıklı şiirini yazmıştır. Bu şiir Urfa'da çıkartılan *Milli Gazete*'de o yıl yayımlanmıştır. Hulûsî Bey o tarihten başlayarak her yıl Urfa'nın kurtuluşu ile ilgili bir şiir yazmayı gelenek haline getirmiştir. Hulûsî Bey, 6 Haziran 1990 tarihinde Ankara'da yaşama veda etmiştir. Cihat Kürkçüoğlu, "Urfalı Şair Mehmet Hulûsî Kılıçarslan", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, S. 4, Mayıs 2009, s. 16-22.

[31] Abdülkadir Karahan, Eski Türk Edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla tanınan bilim insanıdır. 1 Eylül 1913 tarihinde Urfa'nın Siverek ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası yörenin tanınmış din adamlarından Molla Hacı Zülfikar Efendi ve annesi Besime Hanım'dır. İlk öğrenimini Urfa'da (Siverek), orta öğrenimini ise Adana ve İzmir'de tamamlamıştır. Lisans öğrenimini de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde nihayete erdirmiştir. Bir müddet liselerde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Gerek lisansüstü öğrenimini ve gerekse akademik hayatını aynı üniversitenin aynı bölümünde devam ettirmiştir. 1983 yılında emekli olmuş, 2000 yılında ise hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda eseri vardır. Hasan Aksoy, "Karahan, Abdülkadir", *DİA*, C. 24, TDVY, İstanbul 2001, s. 404.

[32] *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1937, s. 2.

[33] *Tan*, 12 Nisan 1937, s. 2.

[34] *Cumhuriyet* gazetesi 11 Nisan 1938 tarihli sayısında o gün Eminönü Halkevi'nde bir kutlama programı düzenleneceğini halka duyurmuştur. *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1938, s. 2. Ayrıca bkz.: Ek-2.

[35] *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1938, s. 1; *Kurun*, 12 Nisan 1938, s. 5; *Haber*, 12 Nisan 1938, s. 3; *Son Posta*, 12 Nisan 1938, s. 4; *Akşam*, 12 Nisan 1938, s. 4. Ayrıca bkz.: Ek-3.

salonunda olduğunu belirtmiş ve bunun üzerine orada hazır bulunanlar gaziyi uzun süre ayakta alkışlamıştır. Urfa Milli Mücadelesi'nde yararlılık gösteren Doktor Kasım da programa katılanlar arasındadır. Teklif edilmesi üzerine Urfa şehitlerine hürmeten 1 dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur. Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Fuad Aksoy söz alarak Urfa'daki mücadelede gösterilen kahramanlığı anlatmıştır.[36] Onun ardından Urfa tarihinden bahseden Dr. Sani Yaver'in *"Kahraman Urfa...Sen Antep gibi gazisin 11 Nisan 920 tarihi ebedî kurtuluş günündür"* ifadeleri ise törene katılanlar tarafından büyük alkış almıştır. Hatiplerden Kadri Karayaba (Karababa)[37] da Bireciklilerin kahramanlığına değinmiştir.[38] Ayrıca Rıza Uğurata ve Vecihe Bilgin adlı küçük yaştaki öğrenciler şiir okumuştur.[39] Törende bulunanlar arasında Abdülkadir Karahan da vardır.[40] *"Urfalılar ve Urfayı sevenler!"* diye sözlerine başlayan Karahan, Urfa'nın tarihte oynadığı rolü coşkulu bir şekilde anlatmıştır:

> *"Bu kadar uzaklara gitmeden, en yakın tarihimizde Urfa kurtuluş mücadelesinin, merdlik ve vatan muhabbeti bakımından, milletimizin tarih ve hafızasında yeri parlaktır. Düşman istilâsı karşısında ilk isyan bayrağını kaldırarak vatanını çiğniyenlere ilk ve kuvvetli şamarı atan Urfalılar oldu. Millî Mücadelenin müverrihi, kurtuluş operasını yazarken, Urfanın adını bu destanın en başına geçirecektir."*[41]

Kurun gazetesi Abdülkadir Karahan'ın konuşmasından uzun bir alıntı yapmış ve sütunlarına onun şu ifadelerini taşımıştır:

> *"Urfalılar ve Urfayı sevenlere: Milletlerin tarihlerinde ve millî hafızada bazı mıntıka ve şehirlerin hususî ehemmiyeti vardır. Kurtuluşunun 18 inci yıldönümünü temiz bir sevgi ile kutladığımız Urfanın da uzak ve yakın geçmişte, sınırları içinde bulunduğu ülkenin mıntakavî ve kültürel tarihinde hayli geniş bir rolü bulunuyor. Mezopotamyanın ilk yüksek medeniyetinin toprakları arasında bulunan Urfa çevresi orta zamanda Nasturiliğin ta Orta Asyaya kadar yer yer yayılmasına -bilhassa Urfada teessüs eden ve "İranlılar Ekolü" denilen o devir üniversitesi- çok müessir olmuştur. "Harran"ın Abbasiler devrinde yetiştirdiği büyük âlimler ve Urfanın haçlılar seferlerinde muhafaza ettiği kıymet malûmdur. Arka-*

---

[36] *Akşam*, 12 Nisan 1938, s. 4; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1938, s. 2.
[37] Akşam gazetesinde Karayaba, Cumhuriyet gazetesinde ise Karababa ifadesi geçmektedir. *Akşam*, 12 Nisan 1938, s. 4; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1938, s. 2.
[38] *Akşam*, 12 Nisan 1938, s. 4.
[39] *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1938, s. 2.
[40] *Tan* gazetesi ise açılış konuşmasını Abdülkadir Karahan'ın yaptığını belirtmektedir. *Tan*, 12 Nisan 1938, s. 2.
[41] *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1938, s. 2.

daşlar, cenkçi ve mert bir hareketin örnekleri olan Urfa çevresi halkının, mahallî kültürleri de çok şayanı dikkattir. Urfa çevresinin folklorü, halk edebiyatı, halk müziği üzerinde senelerce durularak işlenilmiye, birinci derecede elverişlidir. Ölüme gerekince, düğüne gider gibi, giden bu muhit halkı, ruhunun ve zekâsının ışığile yoğurduğu halk şiirlerinde, müzik makamlarında, mahallî rakslarda, mahallî kıyafette orijinal kalmanın güzel sırrına ermiştir."[42]

Programa katılanlar arasında Demokrat Parti döneminde Urfa milletvekilliği görevinde bulunacak olan yazar Esat Mahmut Karakurt da vardır. Kendisi de irticalen birkaç söz söylemiş ve sözleri katılımcılar tarafından alkışlanmıştır. Kutlama programı Urfa türkülerinin çalınmasıyla son bulmuş ve ardından Urfalılardan oluşan bir heyet Taksim'e giderek abideye çelenk koymuştur.[43] Urfalı gençler ise Park Otel'de bir eğlence tertip etmiş ve sabaha kadar eğlenmiştir.[44]

Sonuç

Urfa Kurtuluş Bayramı kutlamaları Milli Mücadele Dönemi'nde Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunun ve Urfa halkının kahramanlığının anılması açısından önem arz etmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminden günümüze uzanan süreçte bu kutlamalar genel olarak Urfa merkezli yapılmaktadır. 1937 ve 1938 yıllarında ise hem Urfa'da hem de İstanbul'da kutlama programları düzenlenmiştir. İstanbul'daki Urfalı üniversite öğrencilerinin istek ve katkılarıyla Eminönü Halkevi'nde düzenlenen kutlamaların ana teması Urfa'nın direnişi ve kurtuluşu olmuştur. Bunun yanı sıra kutlamalarda Urfa kültürü ve folklorüne yönelik etkinlikler de yapılmıştır.

Bu kutlama programlarına öncelikli olarak Urfa'daki harekâtı bizzat yönetmiş Binbaşı Ali Rıza Bey, Urfa direnişine katkı sağlayan kişiler özellikle de gaziler, aslen Urfalı olup İstanbul'da eğitim hayatını sürdürenler ve/veya ikamet edenlerin yanı sıra kabalık bir halk kitlesi de katılmıştır. Programlarda söz alanlar arasında, isimleri daha sonra milletvekili, öğretim üyesi vb. olarak ün salacak Esat Mahmut Karakurt ve Abdülkadir Karahan gibi isimler de vardır.

Bu kutlama programlarının önemli bir özelliği Urfa'nın kültürüne mahsus bir şekilde yapılmış olmasıdır. Programların sonunda Urfa kültürünü ön plana çıkaran davetlerde yöreye özgü türküler yer almış, oyunlar oynanmıştır.

---

[42] *Kurun*, 12 Nisan 1938, s. 5.
[43] *Akşam*, 12 Nisan 1938, s. 4; *Tan*, 12 Nisan 1938, s. 2.
[44] *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1938, s. 2; *Tan*, 12 Nisan 1938, s. 2; *Kurun*, 12 Nisan 1938, s. 5.

Urfa Kurtuluş Bayramı dolayısıyla kutlama programlarının iki yıl üst üste Eminönü Halkevi'nde gerçekleştirilmesi Halkevleri'nin yalnızca bölgesel değil ulusal nitelikte de olduğunun önemli bir göstergesidir. 1939 ve sonrasında İstanbul'da bir kutlama yapılıp yapılmadığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte ve basında herhangi bir haber yer almamasından dolayı İstanbul'da kutlama yapılmamış olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak Urfa Kurtuluş Bayramı kutlamaları sadece yerel çapta kalmamış ve Eminönü Halkevi'nde düzenlenen programlarla Urfa Milli Mücadelesi'nin önemi daha da vurgulanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

AKALIN, Müslüm C., *19. ve 20. Yüzyıl Urfa Tarihinden Yapraklar*, ŞURKAV Yayınları: 50, Ankara 2018.

AKÇURA, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri-1928 Yılı Yazıları*, Yay. haz.: Nejat Sefercioğlu, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

AKSOY, Hasan, "Karahan, Abdülkadir", *DİA*, C. 24, TDVY, İstanbul 2001, s. 404.

Akşam, 12 Nisan 1937, s. 4.

Akşam, 12 Nisan 1938, s. 4.

ARIKAN, Zeki, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, 1999, ss. 261-281.

BATIR, Betül, *Beyoğlu Halkevi (1935-1951)*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2017.

CEBESOY, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliyeden Cumhuriyet Devrimlerine*, Yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001.

Cumhuriyet, 12 Nisan 1937, s. 2.

Cumhuriyet, 11 Nisan 1938, s. 2.

Cumhuriyet, 12 Nisan 1938, s. 1-2.

Haber, 12 Nisan 1938, s. 3.

KOCAAĞA, Mahmut, "Eminönü Halkevi ve Faaliyetleri (1935-1951)", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Kurun, 12 Nisan 1937, s. 5.

Kurun, 12 Nisan 1938, s. 5.

KÜRKÇÜOĞLU, Cihat, "Urfalı Şair Mehmet Hulûsî Kılıçarslan", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, S. 4, Mayıs 2009, ss. 16-22.

Müslüm Akalın ile kişisel görüşme, 14 Temmuz 2022.

ÖZACUN, Orhan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Atatürk Döneminde İstanbul Halkevlerinin Faaliyetleri (1932-1938), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2002.

PAYDAŞ, Kazım - TANIK, İbrahim Halil, "Urfa'da Genel Seçimler (9., 10. ve 11. Dönem)", *Mukaddime*, C. 10, S. 1, 2019, ss. 53-75.

Son Posta, 12 Nisan 1938, s. 4.

Tan, 11 Nisan 1937, s. 2.

Tan, 12 Nisan 1937, s. 2.

Tan, 12 Nisan 1938, s. 2.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), BCA. 490/1-0-0-1005-880-2.

TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1986.

TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayınevi, Ankara 2001.

TOKSOY, Nurcan, *Halkevleri -Bir Külterel Kalkınma Modeli Olarak-*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.

TUNAYA, Tarık Z., *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952.

UZUN, Turgay (ed.) *Tek Parti Döneminde Siyasal Oluşumlar-İkinci Grup'tan Serbest Fırka'ya, İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Orion Kitabevi, Ankara 2010.

ÜSTEL, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1997.

YILDIRIM, Yüksel, *Urfa Halkevi (1934-1951)*, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2016.

ZEYREK, Şerafettin, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.

EKLER

Ek-1: Urfa'nın Kurtuluş Bayramı ile İlgili 1937 Yılına Ait Bir Haber.

Kahraman Urfanın kurtuluş bayramı

Dün Eminönü Halkevinde yüzlerce gencin iştirakile merasim yapıldı, hararetli nutuklar söylendi

Cumhuriyet, 12 Nisan 1937, s. 2.

Ek-2: Eminönü Halkevi'nde Yapılacak Urfa Kurtuluş Bayramı Kutlaması Duyurusu

HALKEVLERİNDE

Bugün Urfanın kurtuluş yıldönümü

Kahraman Urfanın on sekizinci kurtuluş yıldönümü, bugün saat 14 te Eminönü Halkevinde kutlulanacaktır.

Cumhuriyet, 11 Nisan 1938, s. 2.

Ek-3: Urfa'nın Kurtuluş Bayramı ile İlgili 1938 Yılına Ait Bir Haber.

Urfanın kurtuluş günü parlak surette kutlandı

Eminönü Halkevinde yapılan kutlama töreni pek güzel oldu

Urfalıların Halkevinde dünkü içtimaından bir görünüş

Kahraman Urfanın on sekizinci kurtuluş yıldönümü dün Eminönü Halkevinde parlak bir törenle kutlanmıştır.

Törende şehrimizde bulunan bütün Urfalılar hazır bulunmuşlardır.

Törene ayakta ve bir ağızdan söylenen İstiklâl marşile başlandı. Müteakiben B. Ömer Karakoyunlu söz alarak Urfanın ve Urfalıların İstiklâl mücadelesi sıralarında gösterdikleri büyük kahramanlığı tebarüz ettirdi ve uzun uzun alkışlandı.

Müteakiben söz alan doktor B. Sami Yaver çok alkışlanan nutkunda ezcümle:

« — Kahraman Urfa.. Sen Antep gibi gazisin 11 nisan 920 tarihi senin kurtuluş günündür» dedi ve bu sözleri sürekli alkışlarla karşılandı.

Hatiplerden B. Kadri Karayaba da Bireciklilerin yüksek kahramanlığını alkışlar altında anlattı. Urfalı bir yavru, B. Rıza Uğurata kısa fakat gayet güzel şu şiiri okudu:

Bin bir, Bir de bir; [illegible] Binlerce bir
Bin Truva savaşı, bir çok [illegible] var..
Yiğitleri, [illegible] adsız kalan savaşlar
Bir ad, bir abidi taşır: Atatürk..

[illegible]..

Bu ada, bu anıta inanmış Türklerin [illegible]

Toplantıda bulunan B. Esad Mahmud Karakurt da irticalen bir kaç söz söylemiş ve şiddetle alkışlanmıştır.

Toplantıya milli Urfa havaları çalındıktan sonra nihayet verilmiştir. Bundan sonra Urfalılardan bir heyet Taksime giderek abideye çelenk koymuştur.

Urfada merasim

Urfa 11 (Hususi) — Urfanın kurtuluşunun 18 inci yıldönümü emsalsiz tezahüratla kutlanmıştır. Orta mektep talebeleri tarafından belediye salonunda zengin programlı bir müsamere verilmiştir.

Belediye parkında dikilen Atatürk anıtının açılma merasimi B. Abidin Özmen tarafından yapıldı. Nutuklar irad edildi.

B. Abidin Özmen, Korkomutan Galip Deniz, mebuslarımız, kaza ve nahiye heyetleri, köy [illegible] ve kalabalık bir halk kütlesi kurtuluş meydanında toplandılar. Coşkun tezahürat arasında kurtuluşun temsili yapıldı. Şehitliğe giderek çelenkler kondu ve burada da nutuklar irad edildi.

Merasime saat 11 de Atatürk caddesinde yapılan büyük bir resmi geçidle nihayet verildi. Şehir baştan başa bayraklarla donatılmıştır. Gece de Halkevinde bir balo verilmiştir.

Akşam, 12 Nisan 1938, s. 4.

OTUZUNCU BÖLÜM

HÜR SÖZ GAZETESİ EKSENİNDE KIBRIS'TA 30 AĞUSTOS ZAFER BAYRAMI KUTLAMALARI (1946-1950)

Dr. Öğr. Üyesi: Canan SARIYAR SEZAN
Orcid No: 0000-0002-5374-7103
Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık
e-posta: canan.sezan@batman.edu.tr

Giriş

Türk milleti için büyük önem arz eden Milli Bayramlar, milli duyguları canlı tutabilmek adına Osmanlı Devleti'nde kutlanmaya başlanmış yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla birlikte sayıları artarak devam etmiştir.[1] Bu bayramlardan biri de 30 Ağustos Zafer Bayramı'dır. 22 Ağustos 1922'de başlayan ve 30 Ağustos 1922 gününe kadar beş gün beş gece devam eden Büyük Taarruz, Türklerin kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. Türk İstiklal Harbi'nin dönüm noktası olan Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Muhaberesi, yurdundan kovulmak istenen bir halkın, bağımsız yaşama arzusundan hiç taviz vermemesinin en önemli göstergesidir.[2] Düşmana son darbenin vurulduğu bu günü yâd etmek için 30 Ağustos'ta bayram olarak kutlanan tarihi günlerden biridir.

30 Ağustos için, ilk kutlama "Başkumandan Zaferi" adı ile Büyük Zafer'den iki yıl sonra 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da Çal Köyü yakınla-

---

1 Mehmed Korkut Aydın, "Malatya Halkevi ve 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamaları (1932-1951)", *Uluslararası Eğitim ve Bilim Araştırmaları Konferansı (ICRES)*, 28 Nisan- 1 Mayıs 2018, Marmaris 2018, s.372. Rabia Eğiren, " Milli Gün ve Bayramların Grafik Tasarım Ürünleriyle Tanıtılmasının Farkındalık Oluşturmasındaki Önemi (30 Ağustos Zafer Bayramı Örneği", Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2022, s. 8.

2 Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, yıl 12, 2014, S.16, s. 89.

rında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla gerçekleşmiştir. Burada yapılan programın akışı şöyledir:[3]

Açılış Konuşması Fevzi [ÇAKMAK] Paşa (Genel Kurmay Başkanı)
Meçhul Asker Abidesi ve heykelinin temel atma töreni
Protokol Konuşmaları
İstanbul Üniversitesi temsilcisi
Basın temsilcisi
Türk Ocakları temsilcisi
Türkiye Öğretmenler Birliği temsilcisi
Türkiye Spor Kulüpleri Birliği temsilcisi
Kızılay temsilcisi
Barolar temsilcisi
Türk halkını temsilen Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Fethi [OKYAR] Bey
Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal [ATATÜRK] Paşa
Resmi Geçit

Törenin son konuşması Gazi Mustafa Kemal tarafından yapılmıştır. Konuşmasında;

"30 Ağustos zaferi, Türk tarihinin en önemli dönüm noktasıdır. Ulusal tarihimiz çok büyük, parlak zaferlerle doludur. Ama Türk ulusunun burada kazandığı zafer kadar kesin sonuçlu, yalnız bizim tarihimize değil, dünya tarihine yeni bir akım vermekte kesin etkili bir meydan savaşı hatırlamıyorum. Besbelli ki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırıldı, ölümsüz yaşayışı burada taçlandırıldı." Sözleriyle bitirerek, 30 Ağustos'un sadece Türk milleti değil dünya tarihi açısından da ne kadar önemli bir savaş olduğuna dair vurgu yapmıştır.

Başkumandan Zaferi, 1926 yılından itibaren Zafer Bayramı olarak kutlanmıştır.[4] 795 sayılı Zafer Bayramı Kanununun ilk maddesinde "İstiklal muharebelerinde kesin zafer kazanan 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü, Cumhuriyet, Ordu ve Donanmasının Zafer Bayramı" olarak belirtilmiş ve ikinci maddesinde "Her yıldönümünde bu bayram günü Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri tarafından kutlanır ve Müdafaa-i Milliye Vekâletinin tanzim edeceği programa göre Dumlupınar'da ayrıca askeri merasim yapılır ve bu gün askeri kurumlar tatil edilir" ifadelerine yer verilmiştir.[5]

---

3 Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972, s.12.

4 Resmi Gazete, "Zafer Bayramı Kanunu", Kabul Tarihi, 01.04.1926, Kanun No, 795, s. 1267.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:24, s. 7-8.

25 Ağustos 1926 tarihli kararname ile de 30 Ağustos'un Tayyare Cemiyetinin de özel günü olması hasebiyle kutlamalarda Cemiyetle hareket edilmesi istenmiştir.[6] 1926 yılında Recep Peker tarafından yayınlanan bir genelgeyle bayram törenlerinde yapılacaklar detaylı bir şekilde belirtilmiştir. 27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun yürürlüğe girmiş, dini ve milli bayramlar düzenlenmiş, 30 Ağustos ise Zafer Bayramı olarak yerini almıştır.

Gazete, kamuoyunun oluşmasında etkili rol oynayan araçlardan biridir. 30 Ağustos'un yankıları Türk ve Dünya basınında da büyük ilgi görmüş ve hakkında farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın Hür Söz Gazetesi'ne nasıl yansıdığı araştırılmıştır.

Hür Söz Gazetesi Kıbrıs'ta 17 Ağustos 1946 ve 29 Eylül 1958 yılları arasında yayınlanmış günlük gazetedir. Gazetenin sahibi M. Fevzi Ali Rıza Bey'dir. Gazete her gün iki ve ya dört sayfa olarak basılmıştır. Gazetede siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel haberlere yer verilmiştir. Gazetenin sayıları KKTC Cumhuriyet Meclisi tarafından dijital ortama aktarılmış ve okuyucular için erişime açılmıştır.

Bu çalışmada 1946 ve 1950 yılları arasında Kıbrıs'ta 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın nasıl kutlandığı, nasıl programlar düzenlendiği, gazetede ne gibi yazılara yer verildiği Hür Söz Gazetesi'ne yansıyanlarla birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1946 Yılı Zafer Bayramı Kutlamaları

Hür Söz Gazetesinin 30 Ağustos ile ilgili ilk haberi 28 Ağustos 1946 tarihinde verilmiştir. Zafer Bayramı ile Şeker Bayramının aynı güne denk gelmesi sebebiyle 29'unda gazetenin çıkmayacağı, 30 Ağustosta da Zafer Bayramı sebebiyle 4 sayfa çıkacağı belirtilmiştir. 1946 yılı Hür Söz Gazetesi'nde Zafer Bayramı kutlamaları **Zafer ve Tayyare Bayramı** manşeti ile yerini almıştır.[7] Atatürk portresinin altında;

> *"Baş Kumandan meydan muharebesi, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin lâyemut abidesidir. Her safhası düşünülmüş, hazırlanmış ve zaferle neticelenmiş olan bu harekât. Türk ordusunun, Türk zabitan ve kumandasının, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir." Bu eseri vücuda getiren Türk milletinin evlâdı, Türk ordusunun ünlü başkumandanı ve Türk inkılabının yaratıcısı Ulu Atatürk'ün ruhu şad olsun".*

---

6 Demo Ahmet Aslan, "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/3, Eskişehir 2014, s. 143, .Yücel Öztürk, "30 Ağustos Zafer Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, Cilt 10, Sayı 9, Aralık 2018, s. 232.

7 "Zafer ve Tayyare Bayramı", Hür Söz, 30 Ağustos 1946, s.1.

Yazısıyla Türk Ordusu ile birlikte Atatürk'ün kahramanlığı övgü dolu sözlerle dile getirilmiştir.

Gazetenin başmakalesi Dr. İhsan Ali tarafından kaleme alınmıştır. Makalede 30 Ağustos'un önemi şu şekilde anlatılmıştır:[8]

> *"Vatan ve istiklâlinin kurtuluşu için Türk ordusu 1922 yılının 26 Ağustosunda büyük bir taarruza geçmiş bulunuyordu. Yalnız ordunun değil, bütün bir milletin giriştiği bu taarruz onun ezelî kahramanlığının bir timsali olarak tarihe geçecek şekilde veyahut dünya haritası üzerinde adının silinmesini intaç edecek acı bir mağlûbiyetle neticelenebilirdi. Yani Mustafa Kemalin ortaya attığı "Ya istiklâl, ya ölüm, parolası hep bu taarruzun neticesine göre tecelli edecekti. Türk milletinin giriştiği bu ölüm kalım savaşında düşman ordusu Türk ordusuna nispetle gerek sayı ve gerek teçhizat bakımından mukayese kabul etmeyecek derecede üstündü. Bundan başka bir takım büyük ve zengin devletlere arkasını dayamış bulunuyordu. Türk ordusu ise maddî bir perişanlık içinde idi. Düşman ordusunun vesaiti nakliyesi modern vasıtalardan ibaret iken Türk ordusununki kağnı arabalarından ibaretti. Fakat bunlara karşı Türk ordusunda da düşmanda olmayan çok mühim şeyler vardı. Türk milletinin kanında yaşayan kahramanlık cevheri; çok dirayetli kumandanlar ve en nihayet Mustafa Kemal gibi bir dehâ. Mütareke yıllarının Türk milletinin bünyesinde açtığı yaralar o kadar genişti ki bunların acı tesirleri altında kıvranan Türk milletinin ruhunda derin bir isyan doğdu ve bu yüzden genciyle, ihtiyarıyla, kadını ve çocuğu ile vatanını kurtarmaya ahdetmişti. Onu kurtaracağına iman ediyordu, işte Türk milletindeki bu iman ve manevî kuvvetle düşmanın maddî kuvvetleri çarpışıyor demekti.*
>
> *Filhakika 26 Ağustos 1922 günü dünya tarihinin kaydedeceği mühim bir savaş başlamış bulunuyordu. Dört gün sonra yani 30 Ağustos' günü Türk ordusu Dumlupınarda bizzat Mustafa Kemalin idare ettiği meydan muharebesinde tarihin en şanlı zaferini kazanmış oluyordu. Bu zaferden on gün sonradır ki Mustafa Kemal "Ordular, hedefiniz Akdenizdir, ileri!,, emriyle düşmanı vatanın "harimi ismetinde "boğmuştu. Türk milletinin hürriyet ve istiklâl aşkının bir âbidesi olarak tarihe geçmiş olan bu emsalsiz zaferin yıldönümünü kutladığımız bu günde kahraman Atatürk'ün manevî huzurunda saygı ile eğilmek, istiklâl harbi şehitlerini minnetle anmak, kahraman Türk erlerine ve kumandanlarına şükran hislerle meşbu bulunmak her Türk için mukaddes bir borçtur. Bunların sağladıkları zaferlerle Türk milleti yeniden hayat ve şeref buldu Bir vakitler 'Hasta, adam diye anılan Türk milleti bu gün kendine mahsus vakarıyla, mücehhez ordusu ve medeni teşkilâtı ile Millî Şefinin idaresi altında dipdiri bir millet olarak arzı vücut etmektedir. Türk milleti bu günkü varlığı ile bütün dünyanın hürmet ve takdirini kazanmış bulunmaktadır".*

---

[8] Dr. İhsan Ali, "30 Ağustos Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1946, s.1.

Görüldüğü üzere, Türk halkının sınırlı imkânları olmasına rağmen, kahramanlığının ve içindeki bağımsız yaşama tutkusunun önüne hiçbir şeyin geçemeyeceği vurgulanmıştır. Bu zaferin bütün dünyada Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde hürriyet ve istiklalini kazanma açısından bir dönüm noktası olduğu belirtilmiştir.

Gazete sahibi Fevzi Ali Rıza'da duygu ve düşüncelerini "**Mutlu Bir Günün Yıldönümü**" başlıklı yazısı ile dile getirmiştir. Yazısının devamında;[9]

> *"Başkumandan Meydan Muharebesinin sadece Türk tarihinde değil dünya tarihinde de çok önemli bir savaş olduğunu vurgulamıştır. Tarihin seyri bu savaşla değişmiş, mukadderata boyun eğmeyen bir ulusun kudret ve azameti bu tarihi günde daha bariz bir şekilde kendini göstermiştir. 30 Ağustos Zaferi ile neticelenen beş günlük savaş, öldü sanılan bir milletin hayatiyet ve kudret imtihanıdır diyerek bu günün ehemmiyetine değinmiştir.*
>
> *Misli görülmemiş zorluklara göğüs gererek en sonunda milletimizi böyle kutlu ve mutlu bir neticeye ulaştıran ULU ÖNDERİN yüksek hatırası önünde saygı ile eğilmek, bugünün olduğu kadar yarının da her Türkü için bir borçtur. Dünya tarihinde kazanılan meydan muharebelerinin başında gelen bu savaşın kazanılmasında emeği geçen, yeryüzünde sayılan, sesi duyulan, sözü dinlenen tertemiz bir Türk devleti kurmak için canlarını veren, kanlarını döken kahramanların ruhları şad olsun."*

Her iki makalenin de aynı hislerden hareketle yazıldığı görülmüş ve İstiklal Harbinde şehit olanların önünde saygı ile eğilerek minnet duyguları dile getirilmiştir.

Kıbrıs'ta 30 Ağustos Zafer Bayramı günlerinde dikkat çeken önemli bir özellik de vizyona giren sinema filmleri olmuştur. Bu sinema filmlerinin isimleri ve içeriği gazetenin sayfalarına şu şekilde yansımıştır:

> *"1946 yılı 30 Ağustos'unda "Atatürk'ün Hayatı Sesli ve Sözlü Film 30 Ağustos Bu gün Cuma, 31 Ağustos Yarın Cumartesi Saat 9 da İstanbul Sinemasında Bu filmde ATATÜRK'ÜN Milli Mücadeledeki faaliyetlerini, memleket dâhilindeki seyahat ve inkılaplarını, Büyük Millet Meclisindeki Tarihi nutuklarını, Yugoslavya ve Afgan Krallarının Atatürk'ü ziyaretlerini hastalık günlerini ve en son Muazzam Cenaze Törenini göreceksiniz"* şeklinde duyurusu yapılmıştır.

[9] Fevzi Ali Rıza, "Mutlu Bir Günün Yıldönümü", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1946, s.1

1947 Yılı Zafer Bayramı Kutlamaları

1947 yılı **Zafer ve Tayyare Bayramı** manşeti ile başlamış, Bugün 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 25. Yıl dönümüdür diye devam etmiştir. Başlığın altında bize bağımsız bir vatan ve parlak bir istikbal yaratan şanlı kumandanlarımız diye Atatürk ve İsmet İnönü'nün cephede çekilen fotoğrafı yer almıştır.

1947 yılı 30 Ağustos'un başmakalesi, gazetenin sahibi Fevzi Ali Rıza tarafından yazılmıştır. Makalesinde yine aynı duygularla ve önceki yıl yazdıklarıyla hemen hemen aynı sayılabilecek nitelikte ifadeler kullanmıştır. Özellikle İstiklal Harbi'nin iç ve dış basına nasıl yansıdığı üzerinde durmuş ve şu sözlerle belirtmiştir:[10]

> *"Yabancı tarih sayfaları yazıyor: Türk milletinin giriştiği bu ölüm kalım savaşında düşman ordusu Türk Ordusuna nispetle sayıda olduğu kadar, malzemede de mukayese kabul etmeyecek kadar üstündür.*
>
> *Biz yazıyoruz: Bu üstün teçhizattan başka bir kısım zengin ve büyük devletlerde düşmana yardım ediyorlardı. Ordu ve teçhizat müsavatsızlığı bir yana, o zamanın Türk Ordusu, nakdi bir perişanlık içerisinde idi. Nakil vasıtalarımız kağnı arabası, silahımız ise barutun tükendiği yerlerde dipçikti. Fakat bütün bu mahrumiyetlere rağmen yendik."*

Diyerek içinde bulunan imkânsızlıklara rağmen Türk halkının mücadelesini ve bu mücadelenin basına nasıl yansıdığını dile getirmiştir.

Kıbrıs'ta 30 Ağustos kutlamalarına spor kulüpleri tarafından yoğun ilgi gösterilmiştir. 30 Ağustos için yapılacak tören 28 Ağustos'ta gazete sayfalarında yerini almıştır.[11] Bu bağlamda Lefkoşa Türk Spor Kulübü'nün 30 Ağustos akşamı gösterilecek filmleri;[12]

1. Türkiye'de Cumhuriyet Bayramı
2. İnönü Planör Kampı'nda Türk Gençleri (seri2)
3. Nuri Sait Paşa (İstanbul'da)
4. Milli Şef (Zonguldak'ta)
5. İzmir'de Esir Mübadelesi ve
6. Yanık Kaval, olarak gazetede duyuruları yapılmıştır.

1947 yılında gazeteye yansıyan haberlerde törene yoğun katılım sağlandığı belirtilmiş ama tören hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir. Büyük Zaferle ilgili makalelerin yanı sıra sinema filmlerinin gösterime girerek halk tarafından gördüğü ilgi anlatılmıştır.

---

[10] Fevzi Ali Rıza, "Büyük Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1947, s.1

[11] Hür Söz, 28 Ağustos 1947, s.1.

[12] Hür Söz, 30 Ağustos 1947,s.3.

1948 Yılı Zafer Bayramı Kutlamaları

1948 yılında 30 Ağustos ile ilgili haberler, gazetenin o gün çıkmaması sebebiyle bir gün önceden 29 Ağustos'ta; **Zafer Bayramı yarın 30 Ağustos Başkumandan Muharebesinin 26. Yıl dönümüdür** şeklinde yayınlanmıştır. Gazete geleneğini bozmayarak yine ilk sayfada Fevzi Ali Rıza'nın makalesine yer vermiştir. Fevzi Ali Rıza, *Cihan Yıkılsa Türk Yılmaz* sözü çerçevesinde Türk halkının, çocuğunun, kadınının, gencinin, ihtiyarının nasıl Mustafa Kemal gibi bir dahi şef ile bütünleştiğini dile getirerek, her türlü imkânsızlığa rağmen Türk Ordusunun zaferinin takdire şayan olduğunu vurgulamıştır.[13] Ayrıca gazetede, bağımsız bir Türk yurdu yaratan İstiklal Harbinin şanlı kumandanları Atatürk ve İnönü başlığı ile ikisinin cephede çekilmiş bir fotoğrafına yer verilmiştir.

Gazetede Kıbrıs'ta yapılacak olan kutlama hakkında ise şu bilgiler verilmiştir:[14]

> *"Bildirildiğine göre 30 Ağustos Zafer Bayramı kasabamız Türk Spor Kulübünde gece saat 8.30- 10.30 tesit olunacaktır. Bazı hatipler günün ehemmiyeti hakkında ve içtimai konular üzerinde konuşacak. İzciler ve sporcular milli şiir ve marşlar söyleyeceklerdir. Leymosun Türk halkının merasime iştirak etmesi özlenmektedir Resmigeçit Cuma günü saat 11' de Polomidya Talim Merkezinde talim gören Kıbrıs Alayına mensup askerler kasabamızın birçok caddelerinde yürüyüş gösterileri yaparak Komiserlik binası önünden sayın Leymosun komiserini selamlayarak geçmişlerdir. Polomidya Talim Merkezi Kumandanı Fayık Müftüzade Bey Komiserlik binasında sayın komiserle beraber bulunmakta idi. Resmigeçit yapan askerler Polomidya Talim Merkezi yaveri Yüzbaşı Arif Olgun Bey tarafından idare edilmiştir. Leymosun halkı yapılan resmigeçidi heyecan ve zevkle temaşa etmiştir. Birçok asker mütekaitleri arkadaşlarının resmigeçidini seyrederken harp yılları zarfındaki maceralarını hatırlamışlardır."*

Kıbrıs'ta yapılan 30 Ağustos kutlamaları her yıl büyük bir katılım ve coşku içerisinde gerçekleştirilmiştir.

1948 yılında Hür Söz gazetesinde göze çarpan bir nokta ise ilk defa Tayyare Bayramı adının kullanılmamış olmasıdır. Sadece Zafer Bayramı'nın 26. Yıl dönümüdür şeklinde manşet atıldıysa da sonraki yıllarda yine Zafer ve Tayyare Bayramı bir arada anılmıştır.

---

13 Fevzi Ali Rıza, "Büyük Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 29 Ağustos 1948, s.1

14 Hür Söz, 29 Ağustos 1948,s.4.

1949 Yılı Zafer Bayramı Kutlamaları

1949 yılı 30 Ağustos sayısında, Bugün 30 Ağustos Başkumandan Meydan Muharebesinin 27. Yıl dönümüdür başlığı altında **Zafer ve Tayyare Bayramınız Kutlu Olsun** yazısı göze çarpmaktadır.

Fevzi Ali Rıza önceki yıllarla aynı doğrultuda ve aynı duygularla hissettiklerini kaleme almış[15] ve makalesinin yanında *"30 Ağustos Zafer Bayramı aynı zamanda Türkiye'mizde bir Tayyare bayramıdır. Bu münasebette Türk Hava Kurumu bu günden itibaren başlamak üzere bir Havacılık haftası tertip etmiştir. Havacılık haftası münasebetiyle Türk Hava Kurumunun beyannamesini neşrediyoruz diyerek";*[16] Hava Kurumu'nun havacılık haftası ile ilgili beyannamesini yayınlanmıştır.

Gazetede 1949 yılı 30 Ağustos sayfalarının edebi tarafı biraz ağır basmış ve 30 ağustos için yazılan şiirlere yer verilmiştir. M. Fahri Akman tarafından 30 Ağustos Bayramı münasebetiyle kaleme alınan akrostiş şiir aşağıda verilmiş olup, baş harfleri yukarıdan aşağıya 30 Ağustos olarak yazılmıştır.

30 Ağustos Bayramı Münasebetiyle
Otuz Ağustos Kahramanlık Bayramındır onu bil!
Temeli Türkün kanıyla yoğrulmuş armağanındır bil !
Uğruna seve seve canını veren Memetçiğin,
Zaferden zafere koşan yiğitler destanıdır bil !
Ankara yollarında kırıldı düşman emelleri !
Girdiler dokuz Eylülde İzmir'e Türk askerleri !
Urfa, Tire, İzmir, Gaziantep. Aydın Efeleri !
Saldırmışlardı arslanlar gibi zalim düşmana !
Toza dumana karışmıştı artık yerler gökler !
Ok yayından fırlamıştı bekleyemezdi Memetler !
Sakarya boyunca sırasını bekleyen neferler.

M. Fahri Akman

Aynı şekilde A. Necati Sager tarafından akrostiş olarak yazılan Büyük Zafer isimli şiir Aziz şehitlerimizin ruhuna ithaf edilmiştir.

Kıbrıs'ta 30 Ağustos 1949'da gelenek bozulmamış yine bir sinema filmi vizyona girmiştir. gazetede filmin duyurusu şu şekilde yapılmıştır:

"30 Ağustos filmi bu akşam (Salı akşamı) Yordamlı yazlık sinema hanesinde Bay Ermiya Turgut ve Oğlu 30 Ağustos münasebetiyle "İSTİKLAL MADALYASI" (30 Ağustos) filmini gösterecektir. Bay Ermiya ve Oğlu Doğan Güneş ve Yıldız Spor kulüplerine bundan bir ay evvel yardımda bulunduğundan, şimdi kasabamızın en faal ve en eski spor kulübü olan

15 Fevzi Ali Rıza, "Büyük Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1949, s.1

16 Hür Söz, 30 Ağustos 1949, s.1.

Leymosun Türk Spor Kulübüne bir yardım maksadı ile "İSTİKLÂL MADALYASI" filminden temin edeceği hasılatın % 50 sini bu kulübe verecektir. Laymosun Türk Spor Kulübü de bu milli filimi seyretmeğe gelecek yüzlerce halkımıza daha hoş ve heyecanlı bir gece geçirmek maksadı ile şimdiye kadar işitilmemiş millî plâklar çaldıracak. 30 Ağustos Zafer Bayramımızın ehemmiyetini belirten söylevler verilmesini temin edecektir."

1949 yılında da yine, Zafer Bayramı kutlamalarında Türk Spor Kulübü ön planda olan isimlerden biri olmuş ve halka coşkulu bir gün geçirtmek için plaklar çaldırarak günün anlam ve önemini vurgulayacak söylemlerde bulunmuşlardır.

Gazetede 30 Ağustos günü yapılan törenin programı bir gün sonra 31 Ağustos 1949'da çıkan sayıda verilmiştir. Çetinkaya Spor Kulübünde kutlanan bayramın programı ise şu şekildedir:[17]

Dün Akşam Çetinkaya Spor Kulübünde kutlanan Zafer Bayramının programı:

1. 19. 30 da istiklâl Marşı ile açılış,
2. Dr. Fazıl Küçük tarafından günün ehemmiyetini bildiren bir söyle,
3. Bay A . Necati Sager tarafından, kendi kaleminden çıkan ve dünkü sayımızda yayınlanan Büyük Zafer isimli akrostiş şiir,
4. Bay Adnan Hasan tarafından 30 Ağustos hakkında bir söylev,
5. Bayan Taylan Ali tarafından Bayrağım isimli şiir,
6. Bay Esad İbrahim tarafından Yunanlılar adlı şiir,
7. Bay Mehmet Ö. Derviş tarafından Kurtuluş isimli şiir,
8. Bay A. Necati Sager tarafından kendi eseri olan 30 ağustos isimli akrostiş şiir,
9. Bayan Taylan Ali tarafından Zafer isimli şiir,
10. Bay Özcan Mehmet tarafından Akdeniz isimli şiir,
11. Bay Derviş Abdürrazzak tarafından Mehmetçiğe Sesleniş isimli şiir,
12. Bay Ali Sıtkı tarafından 26 Ağustos isimli şiir okunmuş

Çetinkaya Sekreteri Bay İbrahim Çolakoğlu tarafından kısa bir konuşma yapılmış ve törene iştirak edenlere teşekkür edilerek 21.30 da İstiklal Marşı'nın okunması ile program kapatılmıştır.

Gazetede törene kalabalık bir halk kütlesinin katılmış olduğu ve törenin çok başarılı geçtiği dile getirilmiştir. Çetinkaya Spor Kulübü tarafından böyle görkemli bir tören düzenlenirken, gazetede aynı sayfada **Larnaka'da 30 Ağustos** başlığı ile yapılan haberde; Larnaka kasabasında 30 Ağustos

[17] Hür Söz, 31 Ağustos 1949, s.1.

Zafer Bayramı münasebetiyle kulüpler ve camiler tarafından şanlı bayrağımızın en yüksek yerlere çekilerek o günün bayram günü olduğunu hatırlatmalarından duyulan memnuniyet ifade edilirken Larnaka'da bu büyük günün şerefine toplantı ya da bir nutuk söylenmemesinden dolayı duyulan üzüntüden bahsedilmiştir.[18]

1950 Yılı Zafer Bayramı Kutlamaları

1950 yılı 30 Ağustos'unda gazetenin manşeti kırmızı renk ile **Zafer ve Tayyare Bayramı** diye başlayıp, "*Bugün 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesinin 28. Yıl dönümüdür. 28 sene evvel böyle bir gün, büyük Türk Milleti istiklal ve hürriyetine kasteden düşmanları mağlup ederek, başkomutanlarını esir almıştı. Bu mutlu günde, kazanmış olduğu şanlı zaferlerle cihan tarihini süsleyen kahraman Türk ordusunun büyük komutanı dâhi Atatürk'ü hatırlar, manevi huzurunda minnet ve şükranla eğiliriz.*" şeklinde devam etmiştir. Atatürk ve İnönü'nün cephede çekilmiş bir fotoğrafına yer verilmiştir.

Osman Türkay, **Bozkurtların Zaferi** isimli makalesinde;[19]

> *"Tarih boyunca, her müşkili millî iman ve kahramanlığı sayesinde yenmesini bilen Türk ulusu, zaman zaman ufuklarına çöken karanlığın üstünden güneş gibi doğmuştur. Hattâ bu tarihin ötesine ilerleyerek, Ergenekon efsanesine varıncaya kadar bütün devreleri hayalinizde yaşatınız: Her olayda büyük milletimizin; tabiatüstü güçlükler karşısında, insanüstü zekâ ve kabiliyeti, kahramanlık ve dehasıyla daima muzaffer çıktığı müşahede edilmektedir. Ergenekon efsanesinde Türk soyunu selâmete çıkaran Bozkurt; tehlikeli zamanlarında ulu milletimize ilâhı iklimlerden gelen bir kurtarıcıdır. Birinci Cihan harbinden mağlup çıkan; istiklâl ve hürriyetine kastedilen Türk milletini son hercümerçten kurtarmak için gösterilen Bozkurt ise büyük asker eşsiz kahraman Atatürk'tür."*

Sözleriyle bitirerek, ilk defa farklı bir bakış açısı ile duygularını ele almış, kazanılan zaferi Türk'ün ilk zaferinden itibaren kazandıkları zaferle birleştirip Atatürk'ün lider ve birleştirici özelliğinden övgü ile söz etmiştir.

Hasan Osman Genç ise **30 Ağustos Zafer Bayramımız** isimli makalesinde diğer yazarlardan farklı olarak Osmanlı Padişahlarının yanlış politikalar izlediğini "*1579'dan itibaren başlayan tevakkuf devri, sözleri kanun olan ve haremde eğlenmeği ordularının başında olmağa tercih eden padişahların idaresizliklerinin bir neticesidir*" sözleriyle ifade etmiştir. Fakat Türk milletinin

[18] Hür Söz, 31 Ağustos 1949, s.4.
[19] Osman Türkay, "Bozkurtların Zaferi", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1950, s.1

istiklalinden vazgeçmeyeceğini, Büyük Önder Mustafa Kemal'in önderliğinde Başkomutan ismi ile düşmana son darbeyi vurarak bağımsızlığın ne kadar zorluklar içerisinde kazanıldığını anlatmıştır.[20]

1950 yılında gazetede ilk defa Türkiye'de yapılan törenin programı da verilmiştir. **Türkiye'de 30 Ağustos** Bayramı başlığı ile birlikte; 30 Ağustos Zafer Bayramının bütün yurtta büyük törenle kutlandığı, Atatürk'ün geçici kabri ziyaret edilerek, Harp Okulu ve Etnografya Müzesine birer çelenk konulduğu haberi verilmiştir. Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut, tebrikleri kabul etmiş, Hipodromdaki büyük geçit resmî Genel Kurmay Başkanının saat 10.45'de birlikleri teftiş etmesi ile başlamıştır. Geçide başbakan Adnan Menderes, Bakanlar, Milletvekilleri, Generaller ve kalabalık bir halk kütlesi iştirak etmiştir diyerek Ankara'da yapılan tören hakkında kısaca bir bilgi verilmiştir.

Kıbrıs'ın geleneği 1950 yılında da bozulmamış ve 30 Ağustosta Şehitler Kalesi isimli film gösterime girmiştir. "*Heyecan, ıstırap, işkence, kahramanlık fedakârlık ve kale burcunda dalgalanan Türk Bayrağı... Bu filmde Türk çocuklarına ağızlarından sır almak için yapılan işkenceler ve bin bir uğraşma ve cenkten sonra Türklerin muvaffak olup Şehitler Kalesi'nin üzerine Türk sancağını asmalarını seyredeceksiniz*" notu ile filmin içeriği hakkında bilgi verilmiş ve ayrıca filmin daha fazla izlenmesi için Halk Sinemasına ekstra sandalye ekleneceği de not olarak düşülmüştür. Buradan hareketle halkın Türk ve kahramanlıkla ilgili filmlere fazlasıyla ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Türk ordusunun ve Türk milletinin düşmana karşı yürüttüğü mücadelenin önemli yapı taşıdır. Türk milleti için bağımsızlığın göstergesi olan Büyük Taarruzu yâd etmek adına 30 Ağustos ve Zafer Bayramı bütün yurtta coşku içinde yapılan törenlerle kutlanmış ve kutlanmaya devam etmektedir. Bu bağlamda ilk tören, Büyük Zaferi ruhuna ve şanına uygun olarak ve şehitleri anmak amacıyla zaferin mimarı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımıyla 1924 yılında yapılmıştır. Özellikle 1960'lardan sonra daha kapsamlı ve geniş katılımlı kutlamalar yapılmıştır.

Kıbrıs basını, Hür Söz Gazetesi özelinde 30 Ağustos Zafer Bayramı'na gereken ilgiyi göstermiş, 30 Ağustos haberlerini yapmaya iki gün öncesinden başlamıştır. İncelediğimiz dönem Kıbrıs'ta 30 Ağustos günü, gazetelerde Atatürk'ün fotoğrafları, Büyük Taarruz ile ilgili yazılan haber ve makalelere hatta o güne özel yazılan şiirlere yer verilmiştir.

---

[20] Hasan Osman Genç, "30 Ağustos Zafer Bayramımız", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1950, s.1

Kıbrıs'ta Spor kulüpleri 30 Ağustos kutlamalarında ön planda olup, çeşitli program düzenlemişlerdir. Ayrıca Kıbrıs'ta dikkat çeken bir diğer husus ise 30 Ağustos'a özel çekilen sinema filmlerinin gösterime girmesi olmuştur. İncelenen dönem boyunca her yıl 30 Ağustos için vizyona giren filmlerin listesi verilmiş ve halk tarafından da yoğun bir katılım sağlanmıştır.

Kıbrıs Hür Söz Gazetesi'nde 30 Ağustos Zafer Bayramı 1946-1950 yılları arasında Zafer ve Tayyare Bayramı olarak anılırken, sadece 1948 yılında Tayyare Bayramı ismi zikredilmemiştir. İncelenen diğer kaynaklarda 1940'lı yıllarda Tayyare Bayramı ismi anılmamış denilse de gazetede 1946 ve 1950 yılları arasında Zafer Bayramı'nın Tayyare Bayramı ile birlikte anıldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, "Zafer Bayramı Kanunu", Kabul tarihi 01.04.1926, Kanun No: 795.

TBMM (1926) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 24, II. Devre, 1 Nisan

Gazeteler

Hür Söz Gazetesi (1946-1950)

Kitap ve Makaleler

ASLAN, Ahmet Demo, "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14/3 ss. 141-150.

ALİ, İhsan "30 Ağustos Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1946, s.1.

ALİ RIZA, Fevzi "Büyük Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1947, s.1

ALİ RIZA, Fevzi "Büyük Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 29 Ağustos 1948, s.1

ALİ RIZA, Fevzi, "Büyük Zafer Bayramı", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1949, s.1

TÜRKAY, Osman, "Bozkurtların Zaferi", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1950, s.1

TUNCEL, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.

SAYILIR, Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* 2014, S.16, ss. 89-114.

ÖZTÜRK, Yücel, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, Cilt 10, Sayı 9, Aralık 2018, ss. 231-244.

ALİ RIZA, Fevzi, "Mutlu Bir Günün Yıldönümü", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1946, s.1

GENÇ, Hasan Osman, "30 Ağustos Zafer Bayramımız", *Hür Söz*, 30 Ağustos 1950, s.1

Tezler

ALTUNCUOĞLU, Neslihan- SAĞLAM, İmren Aydın, "Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri'de Zafer Bayramı Kutlamaları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2015, S.39, ss. 145-162.

EĞİREN, Rabia, "Milli Gün ve Bayramların Grafik Tasarım Ürünleriyle Tanıtılmasının Farkındalık Oluşturmadaki Önemi (30 Ağustos Zafer Bayramı Örneği)", Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2022.

BÜYÜK TAARRUZUN 15. YILDÖNÜMÜ VE ATATÜRK'ÜN KATILDIĞI SON ZAFER BAYRAMI TÖRENLERİ

Dr. Öğr. Üyesi: İbrahim Halil TANIK
Orcid No:0000-0003-1614-3279
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: ihaliltanik@harran.edu.tr

Giriş

Dünya savaşlarının meydana geldiği 20. yüzyılın başları sancılı bir süreç olarak anılır. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı insanî dramlara yol açmakla beraber, imparatorlukların yıkılışı ve ulus devletlerin oluşumu açısından da önemlidir.[1] Türkiye Cumhuriyeti devleti de bu manada Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinin ardından, aynı topraklarda aynı ulus tarafından kurulan bir devlettir. Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşın mağlup tarafında yer aldığı kesinleşmiş ve yeni devletin kuruluşu ise kendi mücadelesini vererek Kuvayı Milliye namıyla başlamıştır.[2] İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Anadolu'nun Yunanlarca işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı sürece isabet etmiş[3] ve daha sonra Türk gençliğine armağan edilecek bir bayramın tarihi olmuştur.

Özellikle daha sonra devletin kuruluş harcında etkin olan kritik zaferlerinin kazanıldığı, Batı Cephesi, adeta Milli Mücadelenin sembolü olmuştur. Ali Fuat Paşa'nın ilk defa atanmasıyla başlayan askerî safha,[4] sırasıyla I. ve II. İnönü, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve son olarak Büyük Taarruz'da (26-30 Ağustos 1922) Yunanistan işgal

[1] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 94-95.
[2] Alev Coşkun, Kuvayı *Milliye'nin Kuruluşu*, Yenigün Yayınları, İstanbul 2009, s. 40.
[3] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Cilt: I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 1.
[4] Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 468.

kuvvetlerinin Batı Anadolu'dan çıkarılmasıyla bu mücadelenin önemli semerelerinden Mudanya Mütarekesi imzalanmış, artık işgal büyük oranda sonlanmıştı.[5] Mustafa Kemal Paşa dikkatli ve sistemli bir şekilde ilerlemiş, hedefi etrafındakilerle birlikte Türk ulusu olarak kabul ettikleri ülkenin vatandaşlarını cesaretlendirmişti.[6] Özellikle Büyük Taarruz namı diğer Başkomutanlık Meydan Muharebesi gibi imha harekâtları, dönüm noktalarını meydana getirir.[7] Bu dönüm noktası Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde yeni Türk devletinin kurulması olmuştur.[8]

Yeni devletin kuruluş temeli farklı zeminler üzerine oturtulmuştur. Ne bir tarafın komünist ne diğer tarafın Osmanlı devamı bir devlet olacağı iddiası karşılık bulmamıştır.[9] 23 Nisan 1920'da açılan meclis, aslında bütün anlamıyla Anadolu halkının yönetim mekanizması, millet iradesinin tecelligâhı olmuştur.[10] Artık Mustafa Kemal Paşa askerî görevinin haricinde meclis ve hükümet başkanı görevlerini üstlenmiştir.[11] Ülkeyi yönetme görevi onun vefatına kadar şahsı, 1950'ye kadar partisi nezdinde devam etmiştir.[12] Yeni dönemde ülkenin kuruluş felsefesini özümsemiş, cumhuriyet rejimini devletin her aşamasında var olarak kabul eden bir yurttaşlık politikası uygulanmıştır.[13] İdarecilerin psikolojik meşruluğu ile uyruklarını yönetme çabaları, onlara otorite ve düzen kurma imkânları verir.[14] Bu manada eğitim ve diğer kültürel faaliyetler önemli unsurlardır.

Cumhuriyet döneminde eğitim, Osmanlı döneminden kalma metodolojiden farklı olarak dizayn edilmişti.[15] Cumhuriyet düzenini tamamlamak için topluma dönük ve toplumla birlik yolu, eğitim ve kültürel aşamalar kaydedilmişti.[16] Nitekim tarih yazımı içerisinde, toplumu bir arada tutma

---

5 Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 258.

6 Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 266.

7 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s. 503.

8 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Kuruluşu*, Arkadaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 342.

9 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 485-486.

10 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 38-39.

11 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s. 276.

12 Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 331.

13 Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık* Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 127.

14 Richard Sennett, *Otorite*, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2021, s. 176.

15 Resul Babaoğlu, "Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Yükseköğretim ve Üniversite Gündemi", *Tanzimat'tan Günümüze Ana Hatlarıyla Türk Eğitim Sistemi*, Ed. Mehmet Kaya, Akademisyen Yayınevi, Ankara 2021, s. 265.

16 Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 203.

ve ortak geçmişin izlerine vurgular yaparak köken oluşturmak amaç edinilebiliyordu.[17] Tarih, halk yığınları için popüler duruma getirildiğinde, izleyici çeşitliliği artabiliyor, zihin dünyasında kalıcı etkiler bırakabiliyordu.[18] Böylece daha hareketli toplumlar oluşturulabiliyor; millet, devlet ve vatan gibi değerlerin kavratılması, geleceğe dair müşterek yaşama ilhamı zenginleşebilirdi.[19] Toplumsal etkinliğin belirleyici öğelerinden amaç, değer, somut tutku ve geleneksel olarak akla yatkın, rasyonel değerleri tesis edilebilirdi.[20] Bu değerler ve kültürel birikimin oluşmasında, milli bayramlar ve kutlanma özellikleri üzerinde durulması gereken hususlardır.

Geçmişi, kader birlikteliğini önemsemek ve gelecek nesillere aktarmak, milli bayramların müktesebatı insanda şahsiyet; toplumda kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendiliğinden oluşmayan bu tür değerler, zaman içinde hayatın her aşamasında yoğrulur, olgunlaşır; tekâmül eder.[21] Bilhassa kültürel sistemde yeniden üretimle ilgili bilgiler ve değerlerin kodlanması, onlara daha geniş bir alan açar.[22] Bu tür değer kavramının benimsenmesi, Türk devlet geleneğinde bayramlar ve müsabakalar düzenlemek İslamiyet öncesi bir gelenektir.[23] Milliyetçilik akımlarının da etkili olduğu bu ortak etkinlikler Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcuttu. Anadolu kıtasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti devraldığı mirası içerisinde; önemli gün ve zaferlerin kutlanması da dâhildir. Pek çok ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin tarihsel olarak geçirdiği evreler ve önemli günler milli bayramlar olmuştur.[24] 26 Ağustos'ta başlayıp 30 Ağustos 1922'de kesin bir Türk zaferi olan Başkomutanlık Meydan Muharebesi Türkiye'nin önemi bir milli bayramı olmuştur.[25]

İlk defa zaferden iki yıl sonra, 30 Ağustos 1924 tarihinde Kütahya/ Dumlupınar'ın Çal köyünde Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla kutlama

---

17 Marc Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 70-71.

18 Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Yakın Kitabevi, İzmir 2015, s. 71.

19 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Emel Yayıncılık, Ankara 1976, s. 87-89.

20 Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İzmir 2020, s. 52.

21 Cengiz Aydoğdu, *Yalnızlık Muhatap İster*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 23.

22 Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 192.

23 İbrahim İslah, "*Türklerde Bayram*", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2012, s. 16.

24 Bengül Salman Polat, "Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 39.

25 Kazım Özalp, *Milli Mücadele Cilt: I*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 233; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 88.

yapılmıştır.[26] Ancak bu önemli zaferin milli bayram olarak kabulü ve resmî tatil edilmesi dört yıl sonra gerçekleşmiştir. 1 Nisan 1926 tarih ve 795 sayılı kanunla İstiklal Mücadelesi'nin kesin zaferi olan 30 Ağustos tarihinin Cumhuriyet'in ordu ve donanma zaferi olarak kutlanması, her yıl bu günün kara, hava ve deniz kuvvetlerince etkinliklerin hazırlanması ve resmî kurumlarla beraber eğitim kurumlarının tatil edilmesi kabul edilmiştir.[27] Aynı zamanda havacılık bayramı olan bu zaferin kutlanması, Türk havacılığının gelişmesi açısından bu kanun büyük bir öneme sahiptir.[28] Bayramların kutlanış şekli, askerî ve mülkî katılım titizlikle düzenlenmiştir.[29] Ayrıca resmî bayram ve kutlamaların halk tarafından -özellikle kırsalda ikamet eden- 1934 yılına gelinmesine rağmen tam anlamıyla idrak edilmemesi sebebiyle birtakım öğretici çalışmalar yürütülmüştür.[30]

Çalışma, 1926 yılında kutlanılması kanunlaşan 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 1937 yılı kutlamalarına odaklanmaktadır. Bu yılki kutlamaların diğerlerinden farkı ise Mustafa Kemal Atatürk'ün mimarlarından olduğu bu zaferin kutlamalarına son katılışı olmasıdır. 1938 yılında vefatı öncesi son defa 1937 yılında bu etkinliklere katılabilmiştir. Bu kutlamalara basın yoğun ilgi göstermiştir. Devlet arşivi, telif eserlerden başka ulusal ve yerel gazetelerin arşivi bu tarihlere odaklanarak incelenmiş, etkinliklerin içeriğine dair verilere ulaşılmıştır. Bu yıl Anadolu'nun pek çok yerinde kutlamaların yapıldığı, Trakya manevralarının olduğu dönemde yabancı katılımcıların olduğu, Sabiha Gökçen'e pilot diplomasının verilmesi çalışmanın önemli bulguları içerisinde sayılabilir.

30 Ağustos 1937 Zafer Bayramı Kutlamaları

Mustafa Kemal Atatürk'ün iştirak ettiği Zafer Bayramı kutlamaları, ulusal ve yerel basının dikkatini çekmiş, önemli bir yer tutarak manşetten işlenmiştir. Akşam, Cumhuriyet, Haber, Kurun, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Türk Dili, Ulus, Ulusal Birlik ve Yani Asır gibi gazeteleri renkli baskılarla etkinlikleri kamuoyuna duyurmuşlardır. Genellikle Atatürk'ün büyük boyutlu fotoğrafıyla beraber, ay yıldız ve bayraklı semboller, cepheden izlenimler şeklinde görsellerle yazılar desteklenmiştir. Kutlamalar ülke genelinde görülse de daha çok Dumlupınar, İstanbul, Eskişehir ve Ankara'daki gelişmeler ön plana çıkmaktadır.

---

26 Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 12, Bahar 2014, Sayı: 16, s. 98.

27 Resmi Gazete, 12 Nisan 1926, Sayı: 346.

28 Yücel Öztürk, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, Volume 10 Issue 9, p. 231-244 December 2018, s. 233.

29 BCA, 30.10.0.0/198.352.22 Tarih: 27.08.1935

30 BCA, 490.1.0.0/1436.746.3 Tarih: 25.09.1934.

Dumlupınar'da Zafer Bayramı

Kutlamaların en yoğun olduğu yer olan Dumlupınar'da merasimi idare etmekle Birinci Kolordu Komutanlığı görevlendirilmişti. Merasim programı önceden belirlenmiş, kamuoyuna duyurulmuştu. Buna göre Milli Müdafaa Vekâlet'inin tayin edeceği askeri kıta ve bir hava filosu intikal etmişti. Bakanlıklar ve parti adına çelenkler gönderilmişti. Afyon, Kütahya Manisa ve Balıkesir illerinden atıyla birlikte halktan katılım gerçekleşmişti. Afyon, Manisa ve İzmir'den izciler de onlara eşlik etmişti. Ankara ve İstanbul'dan üniversite öğrencilerinin katılımını Kültür Bakanlığı sağlamıştı. Ulaşım problemleri de göz önünde tutularak başka illerden katılımcı sayısı düşük tutulmuştur. Afyon, Kütahya, Manisa, Balıkesir, İzmir, Aydın, Burdur, Denizli, Konya, Seyhan, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Ankara, Bursa ve İstanbul'dan üçer kişi gelmişti. Gelen kişiler il genel meclisi, halkevi ve belediye tarafından seçilmişti. Merasimden sonra aynı gün evine dönecek kadar yakın ikamet eden halkın katılımı sağlanmıştı. 30 Ağustos günü neşriyat ve akşamı Ankara ve İstanbul radyolarında kutlamaları içeren programlar yapılmıştı. Bütün halkevlerinde 30 Ağustos zaferini içeren konferanslar tertip edilmişti. Yine kutlamalara katılanların ulaşımını kolaylaştırmak için, 30 Ağustos günü Afyon ve İzmir arasında karşılıklı tren seferleri düzenlenmişti. Dumlupınar istasyonundan merasim yerine kadar transferleri Milli Müdafaa Vekâleti üstlenmiş ve mahallî idarelerden de destek sağlanmıştı.[31]

Merasim günü, idare etmekle görevli Orgeneral İzzettin Çalışlar öncülüğünde, asker ve sivil halktan katılım yüksek bir seviyede gerçekleşmişti. Burada bulunan anıta bakanlar, partililer ve muhtelif teşekküllerin çelenkleri konulmuştur. CHP adına Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı konuşma yapmıştı. İzzettin Çalışlar konuşmasında Atatürk'ün şu sözüne dikkat çekmiş: "*...ben muharebelerde dahi düşmanın üzerinde kin duymam, yalnız askerlik düsturlarının tatbikini düşünürüm...*"

Atatürk'ün nefretle değil mantıkla vatanını koruduğuna vurgu yapan nutukların ardından asker, sivil, üniversiteli ve izcilerden oluşan grup, resmigeçit icra ettiler. Afyon Halkevi Başkanı Galip Demirer ise Atatürk ve diğer büyüklere bağlılık telgrafları çekilmesini teklifi etmiş ve çoğunluğun oluruyla telgraf çekilmesi kabul edilmişti.[32] Kutlamalarda adı kayıtla geçmeyen askerler de unutulmamıştı. Dumlupınar'daki meçhul askerler anıtına çelenkler konulmuştu.[33]

---

31 BCA, 490.1.0.0/3.5.34 Tarih: 15.08.1937.

32 "İstanbul Büyük Zaferini Parlak Surette Kutladı", *Akşam*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 6779. Sayfa 8.

33 "30 Ağustos Sulhun ve Medeniyetin Zaferidir", *Haber*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 2021, sayfa 1. : "Atatürk Türkiye'sinin Kurtulduğu, Kurulduğu Gün", *Türk Dili*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 10269, sayfa: 1. ; "Yurddaş Bayramın Kutlu Olsun" *Yeni Asır*, 29 Ağustos 1937, Sayı: 9642, sayfa: 1

Eskişehir'de Zafer Bayramı

Zafer bayramının kutlamalarının yoğunlaştığı illerden birisi de Eskişehir olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan Hanım ve Fahrettin Altay Paşa 29 Ağustos'ta Ankara'dan trenle Eskişehir'e gittiler.[34] Vali, belediye başkanı, kolordu komutanı, Eskişehir milletvekilleri ve halktan bir kesim karşılamaya gelmişti. Ayrıca bugün Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen burada uçuş yapmış ve ona pilot diploması verilmiştir.[35] Yine aynı okulda bir merasim tertip edilmişti. Dumlupınar'a askeri birlikler ve bir hava filosu gönderilmişti. Önemli güzergâhlar süslenmiş, saat 08.30'dan itibaren etkinlikler başlamıştı. Saat 10.00'da vali ve belediye başkanı törene iştirak edecek, gece fener alayları ve halkevinde toplantı düzenlenmişti.[36]

Kutlamaların devam ettiği gün, Atatürk'ün manevi kızı pilot Sabiha Gökçen'e İsmet İnönü tarafından Eskişehir'de pilot üstün hizmet madalyası verilmiştir. Gökçen, hava okulundan mezuniyet diplomasından başka Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım'ında eşlik ettiği esnada, Başvekil İnönü tarafından Tunceli harekâtında gösterdiği yararlılıklardan ötürü verilen madalyanın ardından, etkinlikler devam etmiştir. Atatürk ise şahsına yapılan tebriklere mukabele etmek için Anadolu Ajansı'na talimat vermiştir.[37]

1937 yılı kutlamalarında Eskişehir'den hareket eden bir uçak filosu İstanbul, Bursa ve İzmir'de uçuş gerçekleştirmişti. Bundan başka İnönü'de bulunan tayyare mektebi faaliyetleri hakkında kamuoyu aydınlatılmıştı. Türk Kuşu olarak nitelenen hava okullarının sayısındaki artışa dikkat çekilmişti. 1937 yılı içerisinde Ankara, Adana, Bursa, Edirne, İstanbul ve İzmir'de şubeler açılmıştı. İlk etapta 150 genç istihdam edilmiş, bu sayının artması için çalışmalar yürütülüyordu. Pilottan başka, paraşütçü eğitimi de devam ediyordu. 1937 Ağustos öncesi son iki ay süre zarfında 5862 uçuş yapılmış, 80 kursiyere planör pilotu diploması verilmişti.[38]

İstanbul'da Zafer Bayramı

İstanbul'un vali ve belediye başkanı Muhittin Üstündağ, Korgeneral Cemil Cahit Toydemir, 61. Tümen komutanı Tümgeneral Osman Tufan, İstanbul merkez komutanı General İhsan Paşa, Deniz Harp Okulu komutanı Albay Ertuğrul Bey ve daha pek çok askerî erkanın katılımıyla kutla-

---

[34] "Bugün 30 Ağustos", *Tan*, 30 Ağustos 1937. Sayfa: 1.

[35] BCA, 30.10.0.0/59.399.5 Tarih: 29.07.1937.

[36] "15 Sene Evvel Bugün", *Akşam*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 6778. Sayfa 2. ; "Büyük Zaferin Yıldönümü" *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 4777, sayfa 1.

[37] *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 4777, sayfa 1.

[38] "30 Ağustos Bayramı Kutlu Olsun", *Kurun*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 7053-1173 sayfa: 9.

malar başlamıştı. Millî Müdafaa Vekili Orgeneral Kazım Özalp'ın katıldığı bu kutlamada, en alt rütbeli bir subaya söz verilmişti. Nurettin Bey şunları söylemiştir;

> *"Yüce Türk ulusu, kahraman ordu, burada bugün ulusal tarihimizin çok şerefli bir gününü kutlamak için toplandık. Ulu başbuğ Atatürk'e Tanrı'dan uzun ömürler diler, şehitlerimize saygı ve selamlarımızı sunarım..."*[39]

Ondan sonra sözü tıp fakültesi talebelerinden Zeki Bey almıştı;

> *"Büyük zaferden kazandığımız muvaffakiyetlere bakınız. Onlarda barut kokusu, süngü şakırtısı ve top sesleri yoktur. Bu bizim sulh perverliğimize misaldir ve bu zaferlerde yalnız bir ses vardır. Atatürk'ün sesi, Türk'ün sesidir." diyordu.*[40]

Merasimlerin kutlama yeri Beyazıt olarak belirlenmişti. Tören alayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi önünden Laleli'ye çıkarak Beyazıt, Divanyolu, Eminönü, Köprü, Bankalar caddesi, İstiklal yolu ile Taksim'e ulaşıyordu. Ardından Taksim'de Cumhuriyet abidesine çelenk konulmuş ve merasim yapılmıştı. Ayrıca fener alayları düzenlenmişti. Anadolu yakasındaki alay, Selimiye kışlasındaki askerî kıtanın iştirakiyle Doğancılar'da toplandı, Paşakapısı'ndan tramvay yolunu takip ederek Kadıköy iskelesine ulaşıyordu. Avrupa yakasında Taşkışla kıtasının iştirakiyle Galatasaray, Köprü, Sultan Ahmet yoluyla Beyazıt'a ulaşıyordu. Halkevlerinde de kutlamalar yapılmıştır. Beşiktaş halkevinde ulusal toplantı, Kadıköy Halkevi'nde saat: 21.00'de Niyazi Tevfik Yükselen tarafından 30 Ağustos'u anlatan bir konferans yapılmıştır. Halkevi orkestrası konser düzenlemiş, amatör gençlerin caz konseri sergilenmiştir. Üsküdar halkevi bandosu saat 17.00'de Doğancılar parkında konser vermişti, parti binası önünde saygı duruşu gerçekleşti. Dil ve tarih şubesi ve temsil kolu ise 30 Ağustos içerikli piyes sergilemiştir.[41]

İstanbul'da askeri ve sivil merasimlerin yanında spor kulüpleri de bu yıl kutlamalara farklı bir yönde katkı sunmuştur. Akınspor, Altınhilal, Anafarta, Bozkurt ve Langaspor, kulüpleri Karagümrük futbol stadında beş haftalık bir turnuva düzenlemişti. Müsabakaların sonunda birinci ve ikinci olan kulübe, bir Atatürk büstü verilmesi kararlaştırılmıştır.[42]

---

[39] *Akşam*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 6779. Sayfa 4.

[40] *Akşam*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 6779. Sayfa 4.

[41] "Zafer Bayramı", *Son Posta*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 2544, Sayfa: 11. ; *Akşam*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 6778. Sayfa 1.

[42] "30 Ağustos Sulhun ve Medeniyetin Bayramıdır", *Haber*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 2021, sayfa 6.

Ankara'da Zafer Bayramı

Ankara'da kutlamaların en yoğun yaşandığı yerdi. Nitekim Başkomutan Atatürk, buradaki törenlere iştirak etmişti. Resmî ve özel bütün kurumlar bayraklarla donatılmış, sokaklar da aynı şekilde süslenmişti. Resmigeçit Ankara hipodromunda gerçekleşti. Ankara garnizon komutanlığı askeri töreni sergilemek üzere görevlendirilmişti.[43] Tören istiklal marşının okunmasıyla başlamış, bunu müteakip genç bir subay günün anlam ve önemine binaen konuşma yapmıştır. CHP ve Türk Hava Kurumu adına birer nutuk irad edilmişti. Resmigeçit şu sıralamaya göre icra olunmuştu:

1-Harbiye bandosu ve bu sene mezun olan Harbiyeli subaylar.

2-Tümen bandosu ve piyade alayı.

3-Muhafız alayı.

4-Jandarma bölüğü.

5-Topçu bataryası.

Mezun olan subaylar Zafer Abidesi'ne çelenk bıraktıktan sonra bankalar yoluyla harp okuluna döndüler, aynı gün saat 15.30'da diplomaları takdim edildi. Gece askeri birlikler tarafından bir fener alayı tertip edildi, sivillerin katılımına da izin verildi. Fener alayı Ulus Meydanı, Karaoğlan, Saman Pazarı, Halkevi, Türk Hava Kurumu merkez binası, bankalar yoluyla tekrar Ulus meydanı ve en son aşamada asker Sarıkışla'ya dönmüştür. Ardından tüm bandolar Zafer Abidesi önünde marşlar çalmaya devam etmiştir.[44] Ankara'daki kutlamaları ordu namına Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak kabul etmişti.[45] Paşa, makamında saat 10.15 ile 10.45 arasında tebrikleri kabul etmişti. Hipodromda yapılacak kutlamalar 11.00'de başlamış, ayrıca katılımcılar için tribünlerde yer ayrılmıştı.[46]

Ankara'daki kutlamalar merkezlerinden birisi Keçiören köy gazinosuydu. Buradaki töreni Türk Hava Kurumu Keçiören şubesi düzenlemişti. Kutlamalara Başkomutanlık Meydan Muharebesine katılanlar davet edilmişti. Milli oyunlar sergilenmişti. Ankara'daki kutlamalara Afganistan Genelkurmay başkanı General Esedullah Han katılmıştı.[47]

Sadece Ulus gazetesi Atatürk'ün nutkunu kamuoyuyla paylaşıyordu. Nutukta "*... Çalköy garbında ve şimalinde patlayan topların tarrakalarını işitiyorum. Oradan vaziyeti dürbünle tetkikle uğraşmak bana sıkıntılı geldi. Daha ileriye, ateş yerine gitmek için kati bir lüzum ve ihtiyaç hissediyordum ve bu noktayı şimdi üzerinde bulunduğumuz tepeyi gösterdim. Otomobillere atladık. Ara*

43 "Zafer ve Tayyare Bayramı", *Ulus*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 5780, sayfa: 1.

44 *Ulus*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 5780, sayfa: 7.

45 "Kahramanlarımız Dünkü Geçit Resminde", *Anadolu*, 1 Eylül 1937, Sayı: 7294, sayfa: 3.

46 BCA, 30.10.0.0./198.353.1 Tarih: 27.08.1937

47 *Akşam*, 29 Ağustos 1937, Sayı: 6777. Sayfa 4.

sıra güzergâhımızın soluna düşman mermileri düşüyordu. Dördüncü kolordunun fırkaları şarktan garba güzergâhımızı kat ederek seri hareketlerle ilerliyorlardı. Biraz evvel dediğim gibi saat 2'de şuraya çıkmış bulunuyorduk. Düşman kuvvetlerinin gündüz gözüyle tamamen ihata etmek ve düşmanın muannidane müdafaa ettiği muharebe mevzilerine süngü hücumlarıyla dâhil olarak neticei katiye almak elzemdi. Bunun için bütün kıtaatın azami fedakârlıkla ilerlemesini ve bütün bataryalarımın, hatta mesturiyete bakmaksızın, ateş mevzilerini sarsmasını istiyordum. Yanımdaki kumandanlar bu nokta-i nazarlarımı anlar anlamaz derhal ve en asabi bir surete faaliyete geçtiler. Maatteessüf şimdi ismini hatırlayamadığım yanımda bulunan kahraman bir süvari zabitine birkaç kelime not ettirerek düşman mevzilerini şimalden saran[48] *ikinci orduya gönderdim. Şifahen burada benden işittiklerini onlara da söylemesini emrettim. Bu zabit vazifesini yapmış ve birkaç saat sonra tekrar yanıma gelerek malumat da vermişti. On birinci fırkanın kahraman kumandanı Derviş Bey bizzat ileri atılarak bütün kuvvetleriyle düşman mevazıına ilerliyordu. Kolordu kumandanı Kemalettin Paşa cenuptan ve garptan düşmana saldırdığı diğer fırkalarına yeniden yeniye teşhit ve teşrii harekât için emirlerini iysal ediyordu. İkinci ordunun 16. ve 61. fırkaları düşmanla ciddi muharebeye girişiyorlar, diğer fırkaları da ihata dairesini darlaştırıyorlardı. Bunları görüyordum. Süvari kolordumuzun daha garptan düşmanın arkasını kesmek üzere bulunduğunu bana haber getiren süvari zabiti söylemişti. Arkadaşlar saatler ilerledikçe gözlerimin önünde inkişaf eden manzara şu idi: Düşmanın başkumandanını şu karşıki tepeden son gayretiyle çırpındığını görüyor idim. Bütün düşman mevzilerinde büyük bir heyecan ve halecan vardı. Artık toplarının tüfeklerinin ve mitralyözlerinin ateşlerinde sanki öldürücü hassa kalmamıştı. Bu ovadan, şimalden ve cenuptan birbirinin veyleden avcı hatlarımızın, gruba yaklaşan güneşin son saatiyle parlayan süngüleri her an daha ileride görülüyordu. Düşman mevazıını saran bir daire üzerinde mevzi almış olan bataryalarımızın fasılasız ve amansız ateşleri düşman mevazıını, içinde barınılamaz bir cehennem haline getiriyordu. Güneş mağribe yaklaştıkça ateşli, kanlı ve ölümcül bir kıyametin kopmak üzere olduğu bütün ruhlarda his olunuyordu. Biraz sonra cihanda büyük bir inhidam olacaktı ve beklediğimiz halas güneşinin tulû edebilmesi için bu inhidam lazımdı. Hakikaten semanın karardığı bir dakikada Türk süngüleri düşman dolu o sırtlara hücum ettiler. Artık karşımda bir ordu bir kuvvet kalmamıştı. Kâmilen mahvolmuş perişan bir bakiye-i süyuf kütlesi bulunuyordu."*[49] Bu açıklamalarıyla Atatürk, aradan 17 yıl geçmiş olmasına rağmen pek çok gelişmeyi çok net hatırladığını belirtmiş ve basın yoluyla paylaşarak tarihe not düşmüştür.

---

48 *Ulus*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 5780, sayfa: 1.
49 *Ulus*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 5780, sayfa: 7.

Afyon'dan başlayıp İzmir'e kadar Türk ordusunun ilerleyişini harita üzerinde ayrıntılı anlatımı da gazetelerde işlenmişti. Gün gün harekâtın seyri aktarılmıştı. Sakarya zaferinin önemi üzerinde durulmuştu. Türk ordusu zafer kazansa da bunu tamama erdirecek güce sahip değildi. Bu zaferden 26 Ağustos 1922'ye kadar plan, ikmal ve lojistik hazırlıkların tamamlanmasındaki öngörüsü sebebiyle Atatürk'e övgüler yazılmıştı.[50]

Kurun gazetesi de Büyük taarruz esnasında Chicago Tribune gazetesi Paşa ile görüşme yapmak için John Clayton adlı bir muhabiri görevlendirmişti. Muhabir, "*İstanbul'dan aldığım malumata göre kapitülasyonların adlî kısmını kabul etmeye razı imişsiniz, yani muvakkat bir zaman için, kabul edecek misiniz?*" diye sordu. Paşa cevaben, "*Milletler münasebatında bazı kimselerden istifade sistemine rağbet devrine hatime vermek amacına vurgu yaparak, Türkiye'yi idare etmek isteyenlerin "bir hava ve heves için bir vehim ve hayal için Türkiye hükümetini mahvetmek istediklerini de anlamıştı." "Biz Türk topraklarının istiklalini hakiki istiklalini isteriz. Bizim için kapitülasyon denen şey yoktur. İktisadî ve adlî arasında da bir fark yoktur. Biz ne adlî ne de iktisadî kapitülasyon tanımayız*" dedi.[51]

Kutlamalarda bulunan gazeteci Yunus Nadi Bey de anılarını paylaşıyordu. 1922 Ağustos ayının ikinci yarısında İzmit'ten dönerken Göynük ve Nallıhan arasında Yarhisar'daki mühimmatı görmüştü. Burada bir zabit, kendisine yakın zamanda bir taarruzun başlayacağını söylemişti. Beypazarı belediyesinde bulundukları esnada, halkın da bilgisi olduğunu tespit etmişlerdi. Bu esnada Recep Bey (Peker) Yunus Bey'i aramış ve gazetenin sonraki ilk gün baskısında 26 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'da bir çay ziyafeti tertip ettiğini, burada bütün askerî erkânın ve yabancı ülke temsilcilerinin bulunacağı haberini yapmasını istemişti. Yunus Nadi Bey, Recep Bey'e askeri hareketlilik hakkında soru sorduğunda ise kendi verdiği bilgiye odaklanmasını telkin etmiştir. Oysa bu haber, Büyük Taarruz biraz daha gizli tutabilmek için planlanmıştı ve gazetenin bu haberi İstanbul yoluyla pek çok bölgeye ulaşmıştı.[52]

Yunus Nadi Bey aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesine hareketine dair anılarını da paylaşıyordu. Paşa, İsmet Paşa'yı arayarak, "*... ben yarın Akşehir'de olacağım. Bir ziyafet vesilesiyle birlikte bütün kumandanları yanında toplamış bulun ve ben onları tesadüfen görmüş olayım...*" diyordu. Paşa, bu buluşmanın ardında taarruz planını harekete geçirmişti. Henüz hazırlıkların tamamlanması için 3-4 gün müsaade istenilmesine ise "*...hiçbir zaman eksikliklerin tamamlanması için yeterli zaman yoktur, bunların bir*

[50] *Tan*, 30 Ağustos 1937. Sayfa: 8.
[51] *Kurun*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 7053-1173 sayfa: 2.
[52] *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 4776, sayfa 1.

kısmının ikmalini de muvaffakiyetli hareketlerimizin ilerisine bırakmaya mecburuz..." şeklinde cevap vermiştir.[53]

Bazı basın organlarında dikkat çeken bir diğer husus da Atatürk zaferinden de büyüktür vurgusuydu. Bir başkomutanın esasen tek vasıflı olmayan, birçok mana ve kıymeti şahsında birleştirmiş olan, kudretli bir insan olarak tanımlanmıştı. Ayrıca kendisine verilen bir vazifeyi ifa etmediği, kendine vazife bildiği işi yaptığına dikkat çekiliyordu. Bu fedakârlığın kazanımı, sadece Türkiye'nin güvenliğini değil, Güney Avrupa'da sükûnetin temininde etkili olmuştu. Bu tür ifadelerden sonra Türk hava kuvvetlerinin gelişimi için vatandaşı, hava kuvvetlerine yardım telkininde bulunulmuştu.[54]

İzmir'de Zafer Bayramı

Kutlamaların 15. yıl dönümünden hemen önce Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesi askerî önlemler içerisinde Trakya bölgesinde tatbikat düzenlemişti.[55] Trakya Manevraları olarak bilinen bu hazırlıklara katılan yabancı temsilciler içinde İran heyeti de vardı. Trakya'daki gelişmeleri takip ettikten sonra heyet, İzmir'e gelmişti. İran heyeti İzmir'deki Atatürk anıtına çelenk bırakarak Başkomutan'a duygularını beyan etmiştir.[56] Ardından İran heyeti başkanı Türkiye hakkında röportaj vererek düşüncelerini paylaşmıştır; Türkiye'yi nasıl buldunuz, sorusuna "*Türkiye güzel bir memleket, Türk milletini necip, misafirperver ve vatansever bir millet olarak bulduk. Her tarafta birçok mahsus terakki eserleri gördük. Azimkâr ve ciddi Türk milleti sayesinde daha da yüksek ilerlemelere intizar olunabilir*" cevabını vermiştir. Manevra ve Türk ordusu hakkındaki intibalarınız nedir? Sorusuna "*Türk askeri manevraları gayet şayanı takdirdir. Türk ordusu mütevali harplerde elde edilen tecrübeler ve kıymetli zabitleri yetiştiren yüksek askeri mektepleriniz sayesinde dünyanın dikkatini çeken ordulardan birisidir*" cevabını vermiştir.[57] İran heyetinin görüşleri Türk ordusunun 1922'den 1937'ye kadar gelişimini vurgulaması açısından önemlidir. Ayrıca yapılan tatbikatlara yabancı ülke yetkililerinin katılması, II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'nin önemli hazırlıklar yaptığına ve dikkat çektiğine işaret etmiştir.

---

53 *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 4776, sayfa 1.

54 *Haber*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 2021, sayfa 4; *Son Telgraf*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 489, sayfa: 1.

55 Fatih Özkurt, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2013, s. 229.

56 "Yurddaş Bayramın Kutlu Olsun", *Yeni Asır*, 1 Eylül 1937, Sayı: 9643, sayfa: 10; "Büyük Bayram Coşkun Tezahüratla Gerçekleşiyor", *Ulusal Birlik*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 1093, sayfa: 1.

57 *Yeni Asır*, 1 Eylül 1937, Sayı: 9643, sayfa: 6.

Diğer Bazı İllerde Zafer Bayramı

Dumlupınar, Eskişehir, İstanbul ve Ankara'dan başka Anadolu'nun muhtelif illerinde de 30 Ağustos Başkomutanlık Zafer ve Tayyare Bayramı kutlanmıştır. Bunlardan 1937 yılı kutlamalarının Zonguldak için ayrı bir önemi vardı. 26 Ağustos tarihi Mustafa Kemal Paşa'nın Zonguldak'a gittiği ve İş Bankasının desteğiyle tesis edilen kömür maden ocağının açılış yıldönümüydü. 1931 yılında açılan bu tesise özel ihtimam gösterilmiş, daha da geliştirilmesi için yabancı uyruklu personelin çalışmasına müsaade edilmişti.[58] Atatürk'ün gelişi, Büyük Taarruzun yıldönümü ve kömür ocağının açılışının yanında İhsaniye'de yeni bir tesis açılmıştır. Bu vesileyle, Zonguldak, Kozlu ve Üzülmez maden ocaklarında kutlamalar yapılmıştır.[59]

Karadeniz bölgesinde başka illerde de kutlamalar gerçekleşti. Trabzon'da tören öncesi şehir süslendi. Saat 10.00'da üçüncü umumi müfettiş Tahsin Uzer, müşavirler, vali, alay komutanı, halk ve esnaf belediye önünde toplanmıştır. 10.30'da istiklal marşıyla tören başlamıştır. Askerler günün anlamına binaen konuşma yapmıştır. Türk Hava Kurumu namına İhsan Gültekin konuşma yapmıştır. Fener alayı düzenlenmiş, asker yürüyüşünün ardından tören sona ermiştir. Gece orduevinde bir kutlama daha düzenlenmiştir.[60] Sinop'ta kutlamalar aynı zamanda Ayancık ilçesi için ayrı bir öneme sahipti. Bu yıl 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları, Ayancık'taki elektrik tesisinin açılışıyla birleştirilmişti.[61]

Güneydoğu Anadolu bölgesinde kutlamalar gerçekleşmiştir. Mardin'deki kutlamalarda ise bir öğrencinin 30 Ağustos başlıklı bir şiiri dikkat çekmektedir. Ortaokul 2. Sınıf öğrencisi Emine Artık'a ait şiirde saltanat yönetimine ve halifeye eleştiri vardı. Atatürk öncülüğünde ülkenin kurtuluşu vurgularken kadın erkek herkesin çabası da mısralara eklemişti;

Saltanatın penceresinde yıllarca kavrulmuştuk
Gururlu alınların elinde yoğrulmuştuk.
O gururlu alınlar eğilip geldi dize.
Saltanatı devirdik halifeyi denize.

Çevrelemişti bizi çelikten demir ağlar
Bu hazin maceraya ağladı dağlar taşlar
Fakat Türk'ün ordusu buna dayanamadı
Kesip kavurup geçti kimseyi tanımadı

58 BCA, 30.18.1.1/12.62.2 Tarih: 14.12.1924
59 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 4777, sayfa 5.
60 "Zafer ve Tayyare Bayramımız", *Yeniyol*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 2413, sayfa: 1.
61 BCA, 30.10.0.0/15.103.5 Tarih: 27.09.1937.

Başta Atatürk geçti arkasından bin atlı
Başlar birer rüzgâr fırtınadan kanatlı
Taş çelik örgü oldu sopalar süngü oldu
Tam dört gün zarfında deniz düşmanla doldu

Kazandırdı Türklere bu günü şenlik yaptı
Kadın erkek bütün Türk kutlu gün diye taptı
Bu oynanan rolünü dünya hayretle andı.
Otuz Ağustos günü zaferini kazandı.[62]

Mardin'deki kutlamalar saat 09.00'da top atışıyla başladı. Orduyu temsilen genç bir subay ardından Ortaokul öğrencilerinden Nezir, birer konuşma yapmışlardı. İki öğrenci zafer konulu manzume okumuştu. Resmigeçitte halk, asker, halkevi bandosu ve esnaf cemiyetleri eşlik etmişti. Akşam Türk Hava Kurumu yararına balo düzenlendi. Şehrin muhtelif noktalarında fener alayları düzenlenmişti.[63] Bir diğer Güneydoğu Anadolu bölgesi şehri Urfa'da 30 Ağustos bayramı büyük bir katılımla gerçekleşmişti. Mülkî, askerî ve sivil kesimden katılımla törenler düzenleniştir. Sabah saat 09.00'da Cumhuriyet meydanında tören başlamış, Urfa Valisi Kazım Demirer, Halkevi Başkanı ve Tümgeneral Ferhat Akat'ın katıldığı törende önce Asteğmen Seyfi Öner, Milli Mücadele'nin tarihini anlatmış, akabinde Ferhat Akat bir konuşma yapmış, halkevindeki etkinlikten sonra kutlamalar sonlanmıştır.[64]

Muhtelif illerde de törenler düzenlenmişti. Adana, Denizli, Konya, Adalar ve Çanakkale'de resmî törenler yapılmış ve buna dair fotoğraflar paylaşılmıştı. Tekirdağ'da ise Zafer Bayramı anısına güreş müsabakası yapılmıştı.[65]

Sonuç

30 Ağustos 1922 tarihli Büyük Taarruz başarısı, kuruluşu henüz yeni ancak devlet geleneği asırlık olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin zemininin önemli bir kısmını oluşturmuştu. İki yıldan fazla süren işgalin kesin bir suretle sonlandırıldığı, tam bağımsızlık çerçevesinde bir idealin benimsendiği hem Yunanistan hem de itilaf devletlerine net bir şekilde ifade ediliyordu. Bu başarı beraberinde Ankara hükümetine siyasî kazanımları da sağladı, Mudanya Mütarekesi ve ardından Lozan görüşmelerinde Türkiye artık mağlup taraf değildi.

62 *Ulus Sesi*, 30 Ağustos 1937, Sayı: 717, sayfa: 3.
63 *Ulus Sesi*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 718, sayfa: 1.
64 Ahmet İlyas, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları" *BÜSBED*, Yıl 2018, Cilt 8, Sayı 16, s. 209.
65 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1937, Sayı: 4777, sayfa 8.

Büyük Taarruzun başarıyla sonuçlanması sadece askerî bir zafer olarak tarihte yerini alamazdı. Türk devlet geleneğinde bu tür önemli günleri yad etmek, gelecek nesillere aktarmak önemli bir yer tutar. Elbette milletler tarihe rakamlarla bağlı kalamazlardı. Türklerde sadece zaferin takvimi değil, her başarı bir sonrakinin eşiği anlayışı hâkimdir. Bu amaçla henüz zaferin ikinci yıl dönümünde kutlamalar yapılmıştı. Bunu müteakip 1926 yılında Türk havacılığına da işaret ederek 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı kanunlaşarak her yıl kutlanmaya başlanmıştır. Genellikle muharebenin gerçekleştiği mahalde kutlamalar yoğunlaşsa da zamanla daha geniş bir alanda kutlamalar gerçekleşmiştir.

Çalışmamızın bulgularına göre törenlerin ağırlıklı olduğu Dumlupınar, Eskişehir, İstanbul ve Ankara şehirleriydi. Dumlupınar harekâtın kilit noktası, Eskişehir yine aynı şekilde Milli Mücadele'nin önemli bir sahasıydı. İstanbul işgalden son kurtulan şehirlerden, Ankara başkentti. Afyon, Denizli, İzmir, Edirne, Bursa, Balıkesir gibi Batı Anadolu şehirleri kutlamalara mesafe olarak daha yakın olmasının avantajını kullanmıştır. Katılımcılar içerisinde halk, askere eşlik etmiş, ordu millet bütünleşmesinin güzel bir emsalini teşkil etmiştir.

Dumlupınar'da yapılan törenlere uzak ve yakın şehirlerden atlı, yaya sivil halka izci ve askerler eşlik etmiştir. Burada bulunan meçhul askerler anıtına da çelenk konularak, belki kayıtlara geçmemiş veya akıbeti belli olmayan silahlı kuvvet mensupları unutulmamıştır. Eskişehir'de ise bu yıl Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım ve manevi kızı Sabiha Gökçen kutlamalarda öne çıkmıştır. Sabiha Gökçen'e pilot diplomasının yanında üstün hizmet madalyası Başvekil İsmet İnönü tarafından takdim edilmiştir. Türk Hava Kuvvetlerinin Eskişehir'den hareketle farklı illerde yaptığı gösteriler ise halkın bu zaferi idrak etmesinde etkili oluyordu.

İstanbul'da kutlamalar yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Düzenlenen merasimde mülkî, askerî pek çok ekâbirden başka siviller iştiraki etmişlerdir. Fener alaylarında askere eşlik eden halk, hem Anadolu hem de Avrupa yakasında bu etkinliğe katılmıştır. Yine günün anlam ve önemine binaen yapılan konuşmalarda düşük rütbeli askerden, üst rütbelisine üniversite talebesine kadar vatandaşın duygularını ifade etmesine imkân sağlanmıştır. Halkevleri de etkinlerde varlık gösteriyor, konferanslar düzenlenmiş, müzikal eşliğinde Zafer Bayramı kutlanmıştır.

Elbette kutlamaların odak noktası Mustafa Kemal Atatürk ve onun katılımıyla Ankara'daki törenlerdi. Atatürk aslında 1937 yılı Ağustos 30'una yakın günlerde Trakya Manevralarına iştirak etmişti. 20 Ağustos'ta tatbikatın tamamlanmasının ardından Ankara'ya gitmişti. Ondan sonra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakma ordu namına kutlamaları kabul etmek

üzere başkente ulaştı. Resmî tebrikleri kurumlarda kabul etmenin haricinde, tören hipodromda düzenlenmişti. Yine Ankara halkevi ve şubelerinin konuyla ilgili etkinlikleri ve fener alayları düzenlenmiş, ardından Ulus'ta Zafer Anıtına çelenk konulmuştu. Mezun olan Harbiyelilerin diploması da bu zafer etkinliklerinde takdim edilmiştir. Ancak döneme dair basın arşivinde yapılan inceleme çerçevesinde Atatürk'ün Trakya manevralarında çok net ve bolca fotoğraflarının yayınlanmasına rağmen, 30 Ağustos kutlamalarına çok sınırlı sayıda görselinin paylaşıldığı tespit edilmiştir.

Bu şehirlerden başka Anadolu'nun pek çok yerinde Zafer Bayramı kutlanmıştır. Trakya Manevralarını takip etme amacıyla bazı yabancı askeri yetkililer Türkiye'ye gelmişti. İzmir'de bulunan İran askerî heyeti bu yıl törene şahit oldu, tıpkı onlar gibi Afgan heyeti de Ankara'da katıldı. Zonguldak'taki kutlamalarda Atatürk'ün şehre geliş yıldönümü ve maden ocağı gibi önemi ayrıca vardı. Sinop'un Ayancık ilçesi bugün aynı zamanda bir elektrik tesisine kavuştu. Mardin'deki kutlamalarda bir ortaokul öğrencisinin şiiri, zafer ve tüm mücadele dönemini kapsıyordu. Urfa'da törene pek çok kesimden katılım sağlanmıştı. Tekirdağ'da yöresel etkinliklerde de zafer bayramı kutlanmış, güreş müsabakalar yapılmıştı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayın

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/15.103.5
BCA, 490.1.0.0/3.5.34
BCA, 490.1.0.0/1436.746.3
BCA, 30.10.0.0./198.353.1
BCA, 30.10.0.0/59.399.5
BCA, 30.10.0.0/198.352.22
BCA, 30.18.1.1/12.62.2
Resmi Gazete

Gazeteler

Akşam
Anadolu
Cumhuriyet
Haber
Kurun
Son Posta

Son Telgraf
Tan
Türk Dili
Ulus
Ulus Sesi
Ulusal Birlik
Yeni Asır
Yeniyol

Kitaplar

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

ATATÜRK, Mustafa, Kemal *Nutuk Cilt: I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, TTK Basımevi, Ankara 1997.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

AYDOĞDU, Cengiz, *Yalnızlık Muhatap İster*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

BABAOĞLU, Resul "Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Yükseköğretim ve Üniversite Gündemi", *Tanzimat'tan Günümüze Ana Hatlarıyla Türk Eğitim Sistemi*, Ed. Mehmet Kaya, Akademisyen Yayınevi, Ankara 2021.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

BERKES, Niyazi *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

BLOCH, Marc, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

COŞKUN, Alev, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, Yenigün Yayınları, İstanbul 2009.

EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.

GIDDENS, Anthony *Modernite ve Bireysel Kimlik*, Say Yayınları, İstanbul 2014.

GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul 2011.

GOLOĞLU, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Emel Yayıncılık, Ankara 1976.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Kuruluşu*, Arkadaş Yayınları, İstanbul 2020.

MANGO, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele Cilt: I*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

ÖZBARAN, Salih *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Yakın Kitabevi, İzmir 2015.

SENNETT, Richard, *Otorite*, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2021.

ÜSTEL, Füsun, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık* Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

WEBER, Max, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İzmir 2020.

Makaleler

İLYAS, Ahmet "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları" *BÜSBED*, Yıl 2018, Cilt 8, Sayı 16, ss. 201-216.

SAYILIR, Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 12, Bahar 2014, Sayı: 16, ss. 89-114.

ÖZTÜRK, Yücel, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, Volume 10 Issue 9, December 2018, ss. 231-244

Tezler

İSLAH, İbrahim "Türklerde Bayram", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2012.

ÖZKURT, Fatih "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2013.

SALMAN POLAT, Bengül "Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007.

EKLER

ULUS

Zafer ve Tayyare bayramı

ZAFER BAYRAMI

BAŞKUMANDAN MEYDAN MUHAREBESİ

Zaferi büyük başbuğun nutkundan okuyalım

Sabiha Gökçen

Bugünkü bayram

Gündüz geçid resmi gece fener alayı var

İngiltere tam ve katî tarziye istiyor

Bugün Dumlupınarda

Ulus, 30 Ağustos 1937, Sayı: 5780.

Lisan derslerimiz
Bugün: İngilizce
Yarın: Almanca

HABER

30 Ağustos 1937 Pazartesi

30 Ağustos sulhün ve medeniyetin zaferidir!

Türk Devletinin kudreti insanlığın kudretidir

Atatürk Zaferinden de Büyüktür!

Çin - Sovyet misakı Japonları telâşa düşürdü

İstanbulda bugünkü bayram

Geçit resmi çok güzel oldu

Haber, 30 Ağustos 1937, Sayı: 2021.

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Büyük Kurtarıcı Millî Mücadelenin Başından Bugüne kadar

ZAFER BAYRAMI

Halk erkenden yollara döküldü

İşte 30 Ağustos

Geçit resmi

Son Posta, 30 Ağustos 1937, Sayı: 2544.

Yeni Asır

Fuarı 8 günde
138,148
kişi gezdi

Yurddaş Bayramın Kutlu Olsun

30 Ağustos

Büyük zaferin yıldönümünü yarın kutluyoruz

VİLAYETİMİZİN İMARI

Neler yapılacaktır?

Beş senelik Bayındırlık planı büyük bir dikkatle tatbik olunuyor

İzmiri bütün komşu vilâyetlere bağlıyan yollar mükemmel bir hale konulacaktır

ORDULAR
İLK HEDEFİNİZ AKDENİZ'DİR
İLERİ...

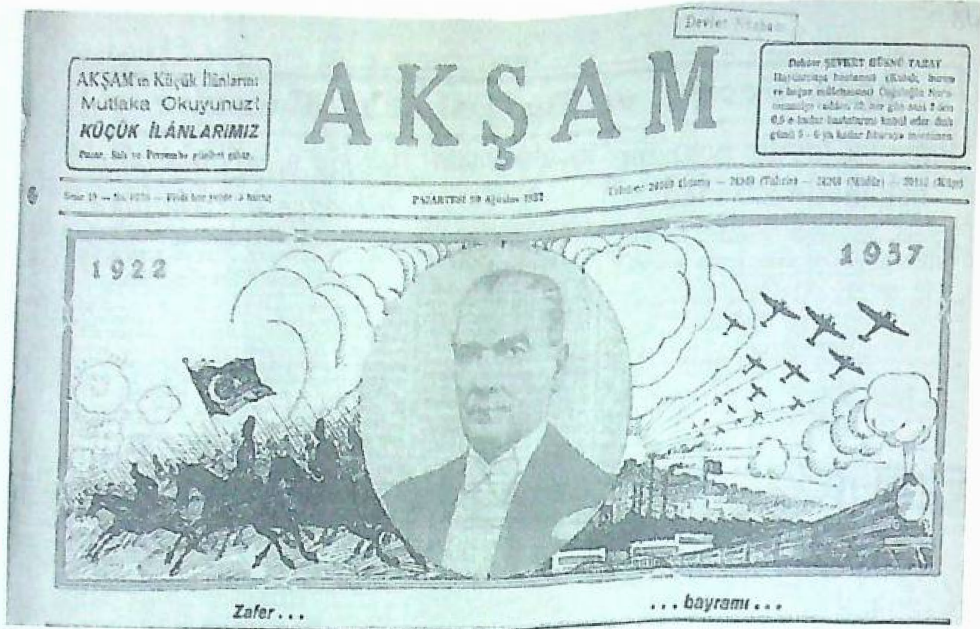
Büyük Şef Anlatıyor

Atatürk'ün tarihi nutkundan:

Fuarda yirmi dört saat

Dün Alman ve İtalyan

Yeni Asır, 29 Ağustos 1937, Sayı: 9642.

AKŞAM'ın Küçük İlânlarını Mutlaka Okuyunuz!
KÜÇÜK İLÂNLARIMIZ

AKŞAM

PAZARTESİ 30 Ağustos 1937

1922

1937

Zafer . . .

. . . bayramı . . .

Akşam, 30 Ağustos 1937, Sayı: 6778.

Bugün 12 sahife

Cumhuriyet

Pazartesi 30 Ağustos 1937

Büyük taarruzun büyük zaferine aid hatıralar

30 AĞUSTOS

Büyük zaferin 15 inci yıldönümünü bugün kutluluyoruz

Şangha

Japon kıta ilerlen

Nankin elçisinin yar
İngiliz notasında «Bu
kadar gayrihuku

Fener - Gü
Yunanlıla

Cumhuriyet, 30 Ağustos 1937, Sayı: 4776.

II. DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA POLİTİKASI DOĞRULTUSUNDA BÜYÜK TAARRUZUN 17. YIL DÖNÜMÜ KUTLAMALARI

Dr. Hacı Veli Gök
Orcid No: 0000-0001-7419-0271
Emniyet Genel Müdürlüğü
h.veligok@gmail.com

Giriş

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti kendisini aralıksız bir savaş silsilesi içerisinde bulmuştur. 1911 Trablusgarp Savaşı, 1913 Balkan Savaşları, 1914 I. Dünya Savaşı ve 1918 yılında Mondros Mütarekesi ile birlikte başlayan işgal süreci ve akabinde başlayan Türk İstiklal Harbi göz önüne alındığında 1911-1922 yılları arasındaki 11 senelik süreç, aralıksız bir harp hali ile süregelmiştir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile başlayan ulusal kurtuluş savaşında 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihinde gerçekleştirilen Sakarya Meydan Muharebesi ile Türk ordusu taarruz pozisyonuna geçerek savaşın seyrini değiştirecek önemli bir strateji hayata geçirilmiştir. 1922 Ağustos ayına gelindiğinde ise bağımsızlık mücadelesinde oldukça önemli bir mesafe kat edilmiştir. Başkomutanlık Meydan Muharebesine gelen süreçte çok önemli hazırlıklar yapıldığı görülmektedir. Zira Sakarya Meydan Muharebesi ile Yunan ordusu tam olarak Anadolu topraklarından sökülüp atılamamıştır. Ancak Sakarya zaferi ile Yunan ordusunda büyük bir motivasyon bozukluğunun görüldüğü aşikardır. Bu dağınıklık ve motivasyon bozukluğu Yunan Parlamentosunun çalışmalarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Yunan krallığı ise nüfus ve otorite anlamında ciddi kayıplara maruz kalmıştır.[1] Sakarya Meydan Muharebesi'nde

[1] Mubahat Erdoğan, "Milli Mücadelede Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2006, s. 146.; Ramazan Kahraman, *Devlet Kuran Zafer*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011, s. 11.

her ne kadar Yunan ordusuna karşı zafer kazanılmışsa da Türk ordusundaki kayıplar da göz ardı edilemez. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa, taarruz gücü oluşturulmadan girişilecek bir saldırının başarısızlığını bildiği için olabildiğince gizli bir şekilde orduyu toparlamaya çalışmıştır.[2]

Bu bağlamda Büyük Taarruz için yapılan hazırlıklar şu şekilde sıralanabilir: Sakarya Meydan Muharebesi'nde 100.000 olan Türk ordusunun mevcudiyeti arttırılmıştır. Öte yandan Sakarya Meydan Muharebesi'nde 50.000 olan tüfek sayısı 93.000'e, 825 makineli tüfek sayısı 2864'e ve 169 top sayısı 323'e çıkarılmıştır. Bunun yanında ordunun muhariplik seviyesi daha yukarılara çıkarılmış ve hareket kabiliyetinde iyileştirme yapılmıştır.[3] Hava Kuvvetlerinin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için yapılan hazırlıklar da bu çalışmalar içerisinde değerlendirilebilir.[4] Ancak yapılan tüm bu iyileştirmelere karşı halen Yunan Ordusundaki nicelik sağlanamamıştır. Bunu yanında Büyük Taarruz öncesi Türk ve Yunan tarafında karşılıklı propagandaların yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Yunan tarafının yapmış olduğu propagandaların en bilineni Türk Devleti'nin Anadolu'daki Hristiyan azınlığa karşı göstermiş olduğu baskı politikası iddiası olmuştur. Böylece Yunanistan'ın, Anadolu'da gerçekleştirdiği işgallere karşı uygun bir zemin arayışında olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Yunanistan bu propaganda faaliyetleri ile Anadolu Hristiyanlarının koruyucusu ve gözetleyicisi olduğunu tüm dünyaya ilan etmek istemektedir.[5] Öte yandan İzmir'i işgal eden Yunanistan burada kurmuş olduğu idarenin tüm İzmirliler tarafından benimsendiğini iddia ederek, burada Türk yönetimine karşı bir karalama kampanyası yürütmüştür.[6] Yunanistan'ın Türkler aleyhine yapmış olduğu propagandalara diğer bir örnek ise Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki yenilgisini gizleme çabalarıdır. Yunan tarafı bu savaşı kaybetmediklerini sadece stratejik olarak geri çekildiklerini tüm dünyaya propaganda vasıtasıyla duyurmaya çalışmıştır.[7] Yunan propagandalarına karşı Türk Devleti ise mütemadiyen karşılık vermekle meşgul olmuştur. Bu bağlamda Türkler tarafından Hristiyanlara karşı yapıldığı iddia edilen mezalimin aslında

2 Erdoğan, a.g.t., s. 147.; Abdullah Erdoğan, "Çanakkale ve Büyük Taarruzda Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Rolü", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2017, s. 122.

3 Erdoğan, a.g.t., s.147-149.

4 Murat Bastem, "Büyük Taarruzda Hava Muharebeleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010, s. 130.

5 Uğur Üçüncü, "Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010, s. 121.

6 Üçüncü, a.g.t., s.124.

7 Üçüncü, a.g.t, s. 129.

Yunanlılar tarafından Müslümanlara karşı yapılmış olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır.[8]

Tüm bunlar ışığında Mustafa Kemal Paşa ve kurmayları tarafından eldeki veriler ışığında alınan radikal bir karar neticesinde Türk topraklarında işgalci konumunda bulunan Yunan ordusuna karşı girişilen taarruz neticesinde düşman birlikleri Anadolu topraklarından çıkarılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın; "*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri*" talimatı ile düşman birlikleri denize dökülmüştür.[9] Bu süre zarfında Türk basını, görevini en iyi şekilde yapmaya gayret etmiş, milli bilinç ve şuur doğrultusunda Türk halkına en doğru ve hızlı bir şekilde haber ulaştırmayı kendisine görev addetmiştir. Basının bu çabaları bir yandan ordunun başarısının Türk halkı nezdinde vücut bulmasını sağlarken öte yandan Türk halkının, ordunun sağlamış olduğu başarıları günü gününe takip ederek bağımsızlık savaşına inancının kat ve kat artmasını sağlamıştır.[10]

26 Ağustos 1922'de başlayıp 30 Ağustos günü kesin bir başarıyla neticelenen Büyük Taarruz zaferi, her yıl düzenli olarak yurdun dört bir köşesinde kutlanmıştır. Zafer Bayramı'nın tüm yurtta milli bir bayram olarak kutlanması ise 1926 senesinde olmuştur. Bu süreç içerisinde 1939 Zafer Bayramı etkinlikleri ile Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı'nın eşiğindeki dünyaya iki önemli mesaj vermiştir. Bunlardan birincisi Türkiye sulhperver bir ülkedir ve şartlar aksini göstermediği sürece öyle kalacaktır. İkincisi ise dünya savaşın eşiğindeyken özellikle Almanya ve İtalya gibi yayılmacı politika güden devletlere karşı verilen gözdağıdır. Bu bağlamda Büyük Taarruzun başladığı gün olan 26 Ağustos'ta bitirilen Trakya Manevraları ve özellikle 30 Ağustos Zafer Bayramı etkinliklerinde gerçekleştirilen resmigeçitlerde en modern silahların Türk ordusu tarafından sergilenmesi bu anlayışa örnek teşkil etmektedir. Özetle, bu çalışma Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu "*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*" prensibini devlet politikası olarak benimsemiş Türk Devleti'nin, II. Dünya Savaşı başlarında şartların gerektirmesi halinde bu prensipten imtina ederek, 30 Ağustos Zaferinde kaydedilen başarının bir diğer timsalini, II. Dünya Savaşı'nda da göstermeye hazır olduğunun ortaya koyulduğunu göstermeyi amaçlanmıştır. Kaynak

---

8 Üçüncü, a.g.t., s. 131.

9 Hacı Veli Gök, "30 Ağustos Zaferinin İlk Resmi Töreni ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Büyük Zaferin Yıldönümleri: İstanbul Örneği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.29, 2021, s. 166.

10 Gökçe Yavuz, "Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi", Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021, s. 352.; İhsan Fuat Özgen, "Cumhuriyet Dönemi'nde Celal Bayar'ın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.9.

olarak ağırlıklı bir şekilde dönem basını ve arşiv belgelerinin kullanıldığı bu çalışmada alanla ilgili telif ve tetkik eserlerden de faydalanılmıştır. Öte yandan yöntem olarak ilk aşamada konuyla ilgili arşiv belgeleri ve süreli yayınların tespiti yapılmış daha sonra telif-tetkik eserler ve makalelerden faydalanma yoluna gidilmiştir. Bu sayede birinci el kaynaklı bir yaklaşım sağlanmaya çalışılmıştır.

30 Ağustos Zaferinin Bayram Olarak Kutlanması ve Bugünün Önemine Yönelik Değerlendirmeler

Tarihsel sürece bakıldığında insanoğlu gerek inanç ve eğlence gerekse bir takım anma merasimleri gereği etkinlikler düzenlemişlerdir. Bu etkinlikler en eski zamanlardan beri tören, festival ve şenlik adı altında günümüze kadar ulaşmıştır.[11] Bu bağlamda Türklerde bayram kavramı ilk olarak Kaşgarlı Mahmut'un XI. yy'da yazmış olduğu divanında karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'a göre bayram kelimesinin aslı "*bedhrem*" olarak belirtilmiştir. Oğuzlarda ise bu kelime bugünkü anlamıyla "*bayram*" olarak kullanılmıştır.[12] Osmanlı Devleti döneminde de önem verilen bayramlara resmi törenler, cülus törenleri, kılıç kuşanma törenleri, sefere çıkma törenleri, mevlit törenleri ve dini bayramlar içerisinde rastlamak mümkündür.[13] Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelindiğinde özellikle meşrutiyet ile birlikte Türk toplumu "*Milli Bayram*" kavramı ile tanışmıştır. Milli duyguları nesillere taşıma amacı güden milli bayramlar İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyetin ilan edildiği 23 Temmuz gününün, 1 Haziran 1909 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda bayram ilan edilmesi bu duruma örnek oluşturmaktadır.[14]

Bu süreç içerisinde Cumhuriyet dönemine gelindiğinde 30 Ağustos 1926 tarihinde Yunan Ordusuna karşı kazanılan büyük zaferin bayram olarak kutlanmasına karar verildiği görülmektedir. Zira böylesi büyük zaferlerin bayram olarak kutlanması bu uğurda gösterilen kahramanlıkların, fedakârlıkların, milli birlik ve beraberlik duygusunun yaşatılması açısından çok büyük bir önem ifa etmektedir.[15] Bu bağlamda 30 Ağustos 1924'te ilk resmi töreni yapılan 30 Ağustos Zaferinin, 1 Nisan 1926'da bayram olarak

---

[11] Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s.1.

[12] Salim Koca, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.79.

[13] Ebru Baykal, "Osmanlılarda Törenler", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s.13,22,30,44,51,64.

[14] Bolat, a.g.e, s.25,26,28.

[15] Özer Ozankaya, "Ulusal Bayramların Toplumsal İşlevleri Açısından 30 Ağustos Zafer Bayramı", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.1, S.4, 1989, s. 541.

kutlanmasına karar verilmiştir.[16] 1 Nisan 1926 tarihli TBMM görüşmelerinde 4 maddeden oluşan kanun tasarısı Meclise sunulmuştur. Bu maddelerden ilkine göre Başkomutanlık Meydan Muharebesinin başarı ile neticelendirildiği 30 Ağustos günü Cumhuriyet Ordusu ve donanmasının zafer günü olarak ilan edilmektedir. İkinci maddeye göre zafer bayramı her yıl kara, hava ve deniz kuvvetleri tarafından kutlanacaktır. Öte yandan Milli Savunma Bakanlığı'nın belirleyeceği bir program gereğince Dumlupınar'da ayrıca bir askeri merasim düzenlenecek ve askeri daireler tatil ilan edilecektir. Ancak bu madde TBMM sıralarında eleştirilere neden olmuştur. Bu bağlamda Van Mebusu Hakkı Bey, 30 Ağustos Zaferinin sadece Türk ordusuna mal edilemeyeceğinin altını çizmiştir. Hakkı Bey'e göre 30 Ağustos Zaferi Türk ordusunun olduğu kadar Türk Milletinin de üstün çaba ve gayretinin bir ürünüdür. Hakkı Bey'in bu itirazı üzerine ikinci maddeye, "*...Dumlupınar'da ayrıca merasim-i askeriye icra edilir ve bu günde bilumum dairelerle mektepler tatil olunur.*" ibaresi eklenerek, bayramın kapsamı ordu dışına genişletilmiştir. Üçüncü Maddesinde neşri tarihinden muteber ibaresi yer alırken son madde de ise kanunun icrasından Bakanlar Kurulu sorumludur ibaresi yer verilmiştir. Yapılan oylama neticesinde Zafer Bayramı Kanunu kabul edilmiştir.[17]

Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Ekim 1922 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşma bu zaferin anlam ve önemini ihtiva etmesi açısından önem arz etmektedir. Mustafa Kemal Paşa sözlerine, "*Cenab-ı Hakka hamd eylerim ki, ordularımızın silahlarına emanet ettiğiniz aziz ve mübarek maksat, arzu ettiğiniz veçhile emniyet ve itimadınızın mahalline masruf olduğunu gösteren, mesut bir neticeye vasıl oldu*"[18] ifadeleri ile başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre

[16] Resmi Gazete, 1926/346.; Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Yurt Yıllığı*, Sene:12, Sayı: 16, 2014, s. 100.; Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanışı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.9.

[17] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:24, İçtima:3 (01.04.1926), s.7-8.; Gök, a.g.m., s. 167.; "Kanunun kabulünün ardından 26 Ağustos 1926'da Milli Savunma Bakanı Recep Peker tarafından yayımlanan bir genelge ile 30 Ağustos Zafer Bayramının kutlanması ile ilgili ayrıntıya yer verilmiştir. Araştırmanın konusu olan Cumhuriyetin ilk on yılında yapılan kutlamalar bu genelge esas alınarak hazırlanmış ve icra edilmiştir. Genelgeye göre; A. 30 Ağustos Zafer Bayramı günü öğleden önce mahallin en büyük askeri makam sahibi ziyaret edilerek tebrikat yapılır. B. Tebrik ziyaretinin ardından, törenin yapılacağı alana geçilir ve mahallin en büyük komutanı burada bulunan askerleri tebrik eder. Daha sonra askeri birlik içerisinde en kıdemsiz zabit tarafından günün anlam ve önemini anlatan bir konuşma gerçekleştirilir. Bunu mahallin en büyük askeri makamının yapacağı konuşma takip eder. C. Resmigeçit töreni icra edilir ve askeri kıtalar dağılır. D. Saat on beşten sonra asker için eğlenceler ve oyunlar, gece enlikleri ve fener alayları düzenlenir." Bkz. Gök, a.g.m., s.167.

[18] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt: 23, İçtima:3, Yüz On İkinci İçtima, 04.10.1338, s. 264.

Türk milletinin en karanlık ve en bedbaht günlerinde TBMM'nin kararlı duruşu ve inancı bu parlak zafere erişmek için olması gereken imkânı daima saklı tutmuştur. Milli Mücadelede TBMM'nin önemini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, "*Milletin mukadderatını doğrudan doğruya deruhte ederek yeis yerine ümit, perişanlık yerine intizam, tereddüt yerine azim ve iman koyan ve yokluktan koskoca bir varlık çıkarak Meclisimizin civanmert ve kahraman ordularının başında bir asker sadakat ve itaatiyle emirlerinizi yerine getirmiş olduğundan dolayı, bir insan kalbinin nadiren duyabileceği bir memnuniyet içerisindeyim*"[19] ifadeleri ile TBMM'yi bu süreçte çok ayrı bir konumda değerlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos Zaferi öncesi TBMM huzurunda Türk Milletine vermiş olduğu bir sözü hatırlatmıştır. Buna göre Türk Milletini çiğnemek üzere Türk topraklarına giren Yunan ordusunu, Türk milletinin harim-i ismetinde[20] boğulacaktır. Bu sözün, 30 Ağustos günü yerine getirildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın, "*Bu sözümde hata etmemiş olduğumu hadisat ispat etti sanırım*" ifadeleri göstermektedir. Ona göre Yunan ordusu hakikaten Türk Milletinin harimi ismetinde boğulmuştur. 21 gün ve 21 gece devam eden Sakarya Meydan Muharebesi'nin son günlerinde Yunan ordusu hezimete uğramıştır. İşte tam bu sırada Mustafa Kemal Paşa kararını, en son düşman neferini Türk topraklarından dışarı çıkarana kadar düşmanı takip ve tazyik etmek olarak belirlemiştir. Ancak alınan bu karar o günlerde başta İngiltere olmak üzere dış dünyadan gizli tutulmuştur. Bu sırada Yunan ordusunun en büyük destekçisi olan İngiltere'nin Türk Milleti hakkındaki düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa şu sözleri ile ifade etmiştir: "*Zannettiler ki ordumuz zayıftır. Zannettiler ki ordumuz taarruz ve takip etmek değil, yerinden kıpırdayamayacak bir halde bulunuyor. Zannettiler ki Meclisimiz ve Hükümetimiz zayıftır ve naümittir. Şüphe yok, bütün bu noktalarda en büyük hataya sapmış oluyorlardı, en derin gaflet içerisinde bulunuyorlardı ve belki bazı vaziyetler ve bazı manzaralar düşmanlarımıza bu ümidi vermiş olabilirdi.*"[21] Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleri Türk ordusunu ve karşısındaki düşmanı ne kadar iyi tanıdığını ve tetkik ettiğini gösteren bir tespit olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira milli mücadelenin en kritik safhasında düşmanın açığını görerek gizli bir şekilde[22] taarruz harekâtı

---

19 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt: 23, İçtima:3, Yüz On İkinci İçtima, 04.10.1338, s. 264.

20 Namus Ocağı, Mukaddes Ocak, Kutsi Aile Yuvası.

21 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt: 23, İçtima:3, Yüz On İkinci İçtima, 04.10.1338, s. 265.

22 Mustafa Kemal Paşa bu gizliliği şu şekilde anlatmaktadır: "Gidişimi belirli birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler buradaymışım gibi davranacaklardı. Dahası, benim Çankaya'da çay şöleni verdiğimi de gazetelerde yayınlayacaklardı. Trenle gitmedim. Bir gece otomobille Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya gidişimi orada hiç kimseye telle bildirmediğim gibi, Konya'ya

planlamak ve bunu uygulamak ancak büyük komutanlara has biz özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu süreç içerisinde Mustafa Kemal Paşa için askeri harekât bir zaruret haline gelmiştir. Bu zaruret içerisinde Türk Ordusunun genel durumunu tetkik için önce Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, ardından da Mustafa Kemal Paşa cepheye giderek incelemelerde bulunmuştur. Bu tetkiklerde ayrıca düşman mevzileri de incelenmiş ve durumu hakkında bilgi alınmıştır. İşte bu teftişler neticesinde Mustafa Kemal Paşa Türk ordusundaki yeterliliğe istinaden kati olarak taarruz hazırlığı için emir vermiştir.[23] Yapılan taarruz neticesinde Türk ordusu düşman kuvvetlerini Anadolu topraklarından çıkarmayı bilmiştir.[24] İşte 30 Ağustos günü kazanılan bu zafer 1926'dan günümüze kadar Türk milleti için kutlu bir zafer günü ve bayramı olarak yurdun dört bir tarafında kutlanmaktadır.[25] 30 Ağustos günü kaydedilen bu zafer Türk milletinin vatanını, bağımsızlığını ve onurunu ne şartlarda ve nasıl bir milli birlik bilinci ile kutladığının kanıtıdır. Bu doğrultuda 1926'dan beri aralıksız bir şekilde kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı bu bayrama iştirak eden yabancı heyetlerin de katılımı ile varlığını gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta devam ettirmektedir.[26]

Mustafa Kemal Paşa için 30 Ağustos Zaferinin önemi sadece düşmanın yurttan çıkarılması olarak algılanmamalıdır. Mustafa Kemal Paşa bu zaferi, "*30 Ağustosta sevk ve idare ettiğim muharebe, Türk milletinin yanımda bulunduğu halde idare etmiş olduğum hayatımdaki ilk ve son muharebedir. Bir insan kendisini milletle hissettiği zaman ne kadar kuvvetli bulur bilir misiniz? Bunu tarif müşküldür. Eğer ben izahta izhar-i acz ediyorsam beni mazur görünüz*"[27] ifadeleri ile açıklayarak ordu-millet ayrımına gitmeden tek bir yekûn içerisinde zaferle neticelendirilen bir başarı olarak değerlendirmektedir. Yani Mustafa Kemal Paşa, bu zaferdeki başarıyı tüm Türk milletine mal etmiştir. Zira bu başarıda Türk milletinin tamamı doğrudan ya da dolaylı olarak canını

---

varır varmaz telgrafhaneyi gözaltına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhında yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırmak için cephe komutanına buyruk verdim." Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara 2015, s.512-513.

23 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt: 23, İçtima:3, Yüz On İkinci İçtima, 04.10.1338, s. 265-266.

24 "Bugün Yüksek Bir Heyecan ile Zafer Bayramını Tesid Edeceğiz", Hâkimiyeti Milliye, 30 Ağustos 1928, s.1.

25 Yücel Öztürk, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, C.10, S.9, 2018, s.233.

26 Gök, a.g.m., s. 166.

27 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, C.3, Ankara 2006, s. 122.

ve varlığını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa için Büyük Taarruz o kadar önemli bir muharebe olmuştur ki, onun, "*Efendiler, Afyonkarahisar - Dumlupınar meydan muharebesi ve onun son safhası olan bu 30 Ağustos muharebesi Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktasını teşkil eder. Tarihi millimiz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Fakat Türk milletinin burada ihraz ettiği zafer kadar netice-i katiyeli ve bütün tarihe, yalnız bizim tarihimize değil, cihan tarihine yeni cereyan vermekte kati tesirli bir meydan muharebesi hatırlamıyorum*"[28] şeklindeki ifadeleri bu önemi anlatan çok önemli doneler barındırmaktadır.[29] Paşa, bu muharebenin yalnız Türk tarihi için değil dünya tarihi için de çok önemli unsurlar barındığının altını çizerek bu muharebeye uluslararası bir nitelik kazandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın dikkat çektiği bu muharebe öylesine büyük bir önem ihtiva etmektedir ki, aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli 30 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar'da kazanılan zaferle atılmıştır denilebilir.[30] Zira bağımsızlığın kazanılması yolundaki en önemli ve nihai merhale bu savaşla aşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile Türk Milletinin tamamının desteği alınarak girişilen bu muhabere, Türk Milleti'nin ve devletinin var ya da yok oluşunu etkileyecek bir Meydan Muharebesi özelliği göstermektedir.

Öte yandan bu muhabere bizzat Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütüldüğü için adına Başkomutanlık Meydan Muharebesi ismi verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın komutasını bizzat üstlendiği bu savaş varlığına kast edilmiş olan Türk Milletinin aslında yeninden diriliş hikâyesidir. Bu Muharebe ile Türk Milleti sömürge bir millet olmaktan kurtulmuş ve bu muharebe ile Türklüğün var olmasının önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmıştır.[31] 30 Ağustos Zaferinin arından Türk Devleti herhangi bir savaşa girmemiş olup bundan sonraki süreçte, savaş meydanlarındaki kazanımlarını masa başında elde etmeye çalışacaktır. Bu bağlamda 30 Ağustos Zaferi, Türk tarihi açısından bir şeref kaynağı olarak değerlendirilebilir. İstiklal Marşı'na geçen "*Doğacaktır Sana Vaat Ettiği Günler Hakkın, Kim Bilir Belki Yarın Belki Yarından da Yakın*" dizelerinin vücut bulmuş hali 30 Ağustos Zaferi ile kendisine yer bulmuştur.[32] Öte yandan İslamcı

---

28 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, C.2, Ankara 2006, s. 182.

29 Nurettin Gürcan, "Doğu Yönetim Felsefesi Temelinde Kazanılmış Modern Bir Başarı: 30 Ağustos Zaferi",*Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities*, C.6, S., 15, 2021, s. 432.

30 Ünsal Yavuz, "Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 Tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.9, 1992, s. 112.

31 Nusret Özselçuk, "30 Ağustos Zaferi'nin 65. Yıl Dönümü Münasebetiyle 30 Ağustos Zaferi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.3, S.9, s. 664, 670.

32 Halil Aslangül, "30 Ağustos Zafer Bayramı", *Din Yolu*, C.2, S.35, 15 Ağustos 1957, s.15.; Eski Diyanet İşleri Başkanlarından Mehmet Nuri Yılmaz 30 Ağustos Zaferini Kur'an-ı Kerim'den vermiş olduğu ayetlerle şu şekilde açıklamıştır: "Yaratıcısının, sizinle

basında 30 Ağustos zaferi ile ilgili yaygın kanı ise bu zaferin iman gücü ile kazanıldığı yönündedir. Buna göre; "*30 Ağustos imanın küfre, mazlumun zalime, gerçeğin yalana, hakkın batıla, Mehmetçiğin Haçlı ordusuna ve nihayet Anadolu'nun bütün dünyaya galibiyeti*" olarak yorumlanmıştır. İstiklal Marşının "*Garbın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar, benim iman dolu göğsüm gibi serhattim var*" dizeleri ile Mehmetçiğin haklı bir davası olarak değerlendirilmiştir. 30 Ağustos, İslamcı basına göre İslam'ın mutaassıp, mütecaviz, yozlaşmış Hristiyan Garp emperyalizmine karşı bir ihtarı mahiyetindedir. 30 Ağustos Çanakkale'de, Kafkasya'da, Galiçya'da, Irak, Fas, Tunus, Cezayir'de ve nihayet Filistin'de şehit olanların intikamıdır. 30 Ağustos milli bir destandır. 30 Ağustos millete, dine, vatana, feda edilen candır. 30 Ağustos Allah için dökülen kandır. 30 Ağustos hilalin sönmeyen zaferidir.[33] Görüldüğü gibi İslamcı basında bu zafer Hilal ile Haç'ın asırlardan beri var olan mücadelesinin Hilal lehine son zaferini temsil etmektedir. Ağustos ayında elde edilen başarıların birer sonucu olan Malazgirt Meydan Muharebesi ve 30 Ağustos Zaferi İslamcı basına göre aslında İslam'a karşı başlatılan birer büyük hareket ve karşısında elde edilen başarıların neticesi olarak yorumlanmıştır. Öte yandan 30 Ağustos Zaferi ile İslam'ın ilk dönemlerinde meydana gelmiş olan ve Müslüman olmayan devletlere karşı girişilen savaşlar kıyaslanarak her iki durumda da Türklerin iman gücünün düşman orduları tarafından hesaba katılmamış olduğunun altı çizilmiştir. 26-30 Ağustos tarihlerinde düşman ordusuna karşı kazanılan zaferi diğer zaferlerden ayrı tutan İslamcı basına göre bu zafer ile birkaç asırdan beri süregelen geri çekilmeye son verilerek Türkün imha edilemeyeceği tüm dünyaya ispat edilmiştir.[34] Öte yandan 30 Ağustos 1922 tarihinde bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Başkumandanlık Meydan Muharebesinde düşmanın büyük bir bölümünün tutsak edilmesi, böylece tasarlanan sonucun 5 gün gibi kısa bir sürede alınmış olması, Türk ordusu ve milletinin azim ve kararlılıkla adeta küllerinden yeniden yükseldiğinin en büyük kanıtı olmuştur.[35]

---

savaşanlarla siz de savaşın (Bakara: 190) emrine uygun olarak kalbi imanla dolu olduğu halde, her şeyden aziz bildiği kutsal değerler uğruna kanının son damlasına kadar savaşmayı şiar edinen kahraman ve fedakar ordularımız, savaşın kirli yöntemlerinden daima uzak durmuşlardır." Mehmet Nuri Yılmaz, "Türkün Zaferler Ayı Ağustos", *Diyanet*, S.80, Ağustos 1997, s.1.

[33] İsmet Ersöz, "İman Gücü ile Kazanılan Zafer 30 Ağustos", *İslam'ın İlk Emri Oku Dini, İçtimai, Edebi Aylık Mecmua*, Yıl:7, S.68, Ağustos 1967, s.3.; Hicran Göze, "30 Ağustos Zaferi", *Şadırvan*, 1973, s.11-12.; Mustafa Yazgan, "Şanlı Destan: 30 Ağustos", *İslam'ın Ilk Emri Oku Dini, İçtimai, Edebi Aylık Mecmua*, C.5, S.49, Eylül 1965, s.3.

[34] Nafiz Danışman, "Müslüman Gözü ile Milli Mücadele Malazgirt'ten 30 Ağustos'a", *İslam*, S:6, Eylül 1956, s.18-19.; İsmail Bayram, "30 Ağustos", *Pınar Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, S.8, Ağustos 1972, s.22.

[35] *30 Ağustos Zaferi*, Genelkurmay Basımevi. s.37.; *Dumlupınar Nutku ve 30 Ağustos Zaferi*, SİA Yayınları, İstanbul, 2020, s. 22.

Trakya Manevraları ve Büyük Taarruzun On Yedinci Yıl Dönümü Kutlamaları

10 Ağustos 1939'da Türk-Bulgar sınırında meydana geldiği iddia edilen bir olay Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Bulgar basınına göre bir Türk askeri, Türk sınırları içerisinde Bulgar hudut askeri tarafından vurulmuştur. Ancak Bulgar basınının gündeme getirmiş olduğu bu haber Türk tarafı tarafından derhal yalanlanmıştır. Türk tarafı tarafından yalanlanan bu haber şu şekilde düzeltilerek kamuoyu ile paylaşılmıştır. Buna göre bir Türk eri Bulgar arazisinin 200 metre kadar içerisinde yaralanmış ancak konunun daha fazla büyümemesi adına hadise Türk ve Bulgar hükümetleri tarafından kapatılarak tutanak altına alınmıştır. Öte yandan yabancı basın bu hadise üzerine vermiş olduğu demeçlerde, Bulgaristan'ın son yirmi gündür sınırında askeri hazırlık içerisinde olduğunun altını çizmiştir.[36]

II. Dünya Savaşı arifesinde ortaya çıkan bu tablo o kadar büyütülmüştür ki, Türkiye'nin Bulgar sınırına askeri yığınak yaptığı ve bu bölgeyi askeri bakımdan güçlendirdiği yönünde iddialar ortaya atılmıştır.[37] Oysaki Bulgaristan stratejik konumu gereği gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde Türk Devleti için önem arz etmektedir. Türkiye'nin Bulgaristan'a bu kadar çok önem vermesinin sebepleri arasında Bulgaristan'ın Balkanlara açılan bir kapı ve Türkiye'nin batıdaki en önemli sınır komşularından olması gelmektedir. Öte yandan Bulgaristan nüfusu içerisinde önemli bir Türk unsurunun da var olması Bulgaristan'ı Türkiye için önemli kılan diğer bir etmeni oluşturmaktadır. Türkiye'nin Avrupa ile arasında bir köprü vazifesi gören Bulgaristan'dan vazgeçmesi dönem konjonktürü açısından oldukça düşük bir ihtimal olarak görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Balkan Antantına girmesini çok arzuladığı Bulgaristan ile temas kurması adına 1937'de Başvekil İsmet İnönü'yü Bulgaristan'a göndermiş olması da bu önemi daha da arttırmaktadır. Ancak Bulgaristan tesis edilmeye çalışılan Balkan Antantına Yunanistan ve Romanya ile olan sınır sorunları nedeniyle katılmayacaktır. 15 Mart 1939'da Bulgar Başbakanı Georgi Köseivanov'un Türkiye ziyareti II. Dünya Savaşı öncesi Türk-Bulgar ilişkilerinde önemli bir aşamayı işaret etmektedir. Zira Bulgar tarafı bu ziyarette "*Türkiye ile anlaşmadan hiçbir badireye atılmayacaklarına*" söz vermiştir.[38] Yine II. Dünya Savaşı başında hem Türkiye hem de Bulga-

---

36 "Trakya Hududundaki Hadise", *Vakit*, 10 Ağustos 1939, s.1-10.; "Bulgar Hududunda Bir Türk Askerinin Öldürüldüğü Doğru Değilmiş", *Akşam*, 10 Ağustos 1939, s.1.; "Türk-Bulgar Hududundaki Hadisenin İçyüzü", *Türksözü*, 10 Ağustos 1939, s.1.

37 "Trakya'da Tahşidat Yalanları", *Ulus*, 10 Ağustos 1939, s.1.

38 Mehmet Özalper, "Bulgar Başbakanı ve Heyetinin Ankara Ziyareti (Mart 1939), *İçtimaiyat Dergisi*, C.1, S.1, 2017, s. 57, 60, 61.; İlber Ortaylı, "Atatürk'ün Projesi Balkan Antantı", *https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/ataturkun-projesi-balkan-pakti-41739973*

ristan bu savaşta tarafsız kalacaklarını ilan etmiştir. Bunlardan en önemlisi ise Türkiye'nin, dış politikasını Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediği "*yurtta sulh cihanda sulh*" temel prensibi üzerine inşa etmiş olmasıdır.[39] Ancak Türkiye her ne kadar savaş dışı kalma politikası yürütüyor olsa da memleketin bazı bölgelerindeki ihtiyat erlerini talim ve terbiye için silah altına çağırmayı ihmal etmemiştir.[40]

Trakya Manevraları adı verilen askeri tatbikatın tarihi daha önceden belirlendiği şekliyle 15-21 Ağustos arası planlanmıştır.[41] Daha önceden belirlenmiş bir manevra tarihi, Bulgaristan'a karşı bir tehdit unsuru şeklinde lanse ettirilmek istenerek Türk-Bulgar ilişkilerine zarar verilmek istendiği açık bir şekilde görülmektedir. Üstelik Türkiye bu manevralara birçok ataşemiliterin davet edilmesinin yanında Bulgaristan ataşemiliterini de davet etmiştir. Böylece Bulgaristan ataşemiliteri de Türk ordusunun manevrasında hazır bulunacak ve genel durumu takip etmek fırsatı bulacaktır. Türkiye'nin Trakya bölgesinde askeri bir harekâta girecek olması düşüncesi ile buradaki askeri tatbikata Bulgaristan'ın da davet edilmesi fikri, temelinden çürük bir zihniyeti ihtiva etmektedir. Basında bu manevralar; "*tamamıyla her sene aynı anda ve hemen aynı tarihlerde yapılan periyodik manevralar ve denemeler*"[42] olarak nitelendirilmiştir.[43]

Bu bağlamda planlan ve dönem şartlarında başından sonuna kadar filme alınan askeri manevraların programı kamuoyu ile paylaşılmıştır. Buna göre 15 Ağustos günü manevraların birinci günü olarak belirlenmiş ve tatbikat gereği muharebe henüz başlamamıştır. 16 Ağustos günü manevra

39 Alev Gözcü, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:62, Bahar/2018, s.87.; Bu prensiple hareket eden Türkiye'nin Atatürk sonrası temel politikası Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun II. Dünya Savaşı başlarında TBMM'de sarf ettiği şu sözlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır: "Sulh taraftarıyız, çünkü sulh içerisinde yaşayan bir Türkiye'nin her sahada neler yapmaya kadir olduğunu son yirmi senelik inkişaf ve terakkimiz vazıhan göstermiştir. Uzun harp yıllarının yorgunluğu, geniş yangınların tahribatını yirmi yıl içerisinde tamir ettik. Mekteplerimizin ve mektepte okuyan çocuklarımızın adedi sulh yılları esnasında birkaç misli arttı. On beş sene evvel on milyon liradan fazla paramızı hariçten getirdiğimiz una ve ekmeğe verirken, bugün milyonlarca liralık hububat satıyoruz." Bkz. TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:6, Cilt:4, İçtima:F, Otuz Sekizinci İnikat (8 Temmuz 1939), s.222.; Kader Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2010, s.34.

40 BCA, 30.01.00.00.34.204.1.

41 "Büyük Trakya Manevraları", İkdam, 10 Ağustos 1939, s.1.; "Trakya Manevraları", Cumhuriyet, 10 Ağustos 1939, s.1.

42 "Manevra Programını Neşrediyoruz", Haber Akşam Postası, 10 Ağustos 1939, s.1.

43 Falih Rıfkı Atay, "Trakya'da Tahşidat Yalanları", Ulus, 10 Ağustos 1939, s.1-7.; "Sofya, Tehlikeli Harici Tesirlere Kapılmayacak", *Son Posta*, 10 Ağustos 1939, s.1.; "Trakya Sahibi Türkiye'den Bulgarlara Komşu Nasihati", *Haber*, 28 Ağustos 1939, s.1.

muharebeleri başlayacaktır. Kırklareli kıtasında bulunan kıtaların karşılıklı muharebeleri izlenecektir. 17 Ağustos'ta kolordunun taarruz hareketi izlenecektir. 18-19 Ağustos'ta Edirne'nin doğusundaki kuvvetlerin muharebeleri izlenecektir. 20-21 Ağustos'ta Edirne'nin kuzeydoğusu ile Kırklareli mıntıkasında takviyeli iki kolordunun muharebeleri izlenecektir. 24 Ağustos'ta Mareşal Fevzi Çakmak ve I. Ordu Müfettişi Org. Fahrettin Altay tarafından manevralarının tenkiti yapılacaktır. 25 Ağustos öğleden evvel Edirne'de öğleden sonra ise Kırklareli'nde resmi geçit yapılacaktır. Manevraların son günü olan 26 Ağustosta ise Edirne Ziraat Bahçesinde manevra komutanı tarafından komutanlara, yabancı ataşemiliterlere ve gazetecilere ziyafet verilecektir.[44] Bu program dâhilinde manevralarda kullanılacak motosiklet, seyyar benzin tankı ve traktörlerin Almanya'dan pazarlık usul ile satın alınmış olması ise Türkiye'nin savunma sanayinde dışa bağımlılığını gösteren bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.[45] Öte yandan Başlangıçta 21 Ağustos'ta bitirilmesi düşünülen manevraların bitiş tarihinin 26 Ağustos'a uzatıldığı görülmektedir.[46] Zira Ağustos ayı Türk Milleti ve tarihi için şeref ve övünç dolu bir ay olarak tarihe geçmiştir. Malazgirt ve Mohaç Meydan Muharebeleri bu ay kazanılmıştır. İlk düşman siperi bu ay ortadan kaldırılmış ve 30 Ağustos günü ile birlikte zafer bayrağı gönlere çekilmiştir.[47]

Burada dikkat edilmesi gereken bizzat Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'nın da katılmış olduğu 15 Ağustos 1939'da başlayan[48] Trakya Manevralarının bitiş tarihidir.[49] Zira manevraların bitiş tarihi, Türklere Anadolu'nun kapılarının açılmasına vesile olan Malazgirt Meydan Muharebesinin zaferle sonuçlandığı tarihi ve Türk İstiklal Harbinin zaferle neticelendiği Büyük Taarruzun başlangıç tarihini oluşturmaktadır. Dolayısıyla burada bitiş tarihi olarak belirlenen tarih tesadüfen seçilmiş bir tarih olamaz. Bu tarihin sembolik bir kıymetinin olduğu düşünülmektedir. Zira burada tüm dünyaya bir mesaj verilmek istenmektedir. 26 Ağustos günü Türk Devleti dünyaya manevraları bitirdiğini ilan etmiştir ama düveli muazzamaya meydan

---

44 "Ordumuzun Trakya Manevrası", *Son Telgraf*, 10 Ağustos 1939, s.1.; BCA, 30.01.00.00.56.343.6.; "Şanlı Ordunun Geçit Resmi", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1939, s.1.

45 BCA, 30.18.01.02.88.76.10.

46 "Trakya Manevraları", *Anadolu*, 10 Ağustos 1939, s.3.

47 Hakkı Süha Gezgin, "Ordumuza İnanımız", *Vakit*, 27 Ağustos 1939, s.3.; Erdal Aday; Ali Gökdül, "30 Ağustos Dumlupınar Zaferi'nin Bir Propaganda Aracı Olarak 'Yunan Mezalimi' İsimli Tiyatro Oyununa Yansımaları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.69, 2021, s. 211.; Mehmet Nuri Yılmaz, "Türkün Zaferler Ayı Ağustos", *Diyanet*, S.80, Ağustos 1997, s.1.; Şükrü Özbuğday, "Ağustos Ayının Türk Tarihindeki Yeri", *Diyanet*, S.56, Ağustos 1995, s.10.

48 "Manevra Bugün Başlıyor", *Ulus*, 15 Ağustos 1939, s.1.

49 BCA, 30.01.00.00.56.343.3.; "Milli Şef", *Vakit*, 11 Ağustos 1939, s.1.

okuduğu ve bağımsızlık mücadelesini taçlandırılarak düşman kuvvetlerini denize döktüğü büyük zaferin başlangıç gününü de aynı zamanda dünya kamuoyunun dikkatine sunmak istemiştir. Yani Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşı başında her ne kadar tarafsızlığını dile getirmiş olsa da küllerinden yükselen bir devlet geleneğine sahip bir millet olduğunu ecnebi devletlere bu sembolik gün ile göstermek istemiştir. Vakit Gazetesi'nden Asım Us bu değerlendirme ile doğru orantılı olarak kaleme aldığı yazısında Trakya manevralarının ardından Edirne'de yapılan askeri geçit resminin dost düşman bütün dünya devletleri tarafından takdir topladığını dile getirmiştir. Buna göre en modern harp silahları ile alkışlar içerisinde gelip geçen Türk askeri karşısında sevinçten dökülen gözyaşları olduğu gibi, "*iki el arasında düşünen başlar da*" azımsanmayacak bir sayıdadır. Us, Edirne'de yapılan geçit resminin yeri ve tarihinin tesadüf eseri olmadığının altını çizmiştir. Buna göre Türk ordusu Edirne sınırında yerli ve yabancı birçok katılımcı önünde geçit resmi yaparken Avrupa'da yaşanan hadiseler ise yakın bir dünya savaşı tehlikesi göstermektedir.[50]

30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamaları Öncesi Genel Durum ve Yapılan Değerlendirmeler

1939 Zafer Bayramı kutlamaları yurtta sulh cihanda sulh felsefesini benimsemiş Türk Devleti'nin aslında dünya genelinde çok da barışçıl olmayan bir süreçte emperyalist devletlere karşı kazanmış olduğu kati zaferini kutladığı döneme denk gelmiştir. 1930'lu yıllar 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'nın sebeplerini oluşturan birçok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Buna göre Almanya ve İtalya'da faşist hükümetlerin iş başına geçmesi ve emperyalist politikalar benimsemesi dünya barışını tehlikeye sokan etkili sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1933'de Almanya'da devlet yönetimine geçen Adolf Hitler yayılmacı bir politika güdeceğini iyiden iyiye belli etmiştir. İtalya'nın ise I. Dünya Savaşı'nda arzu ettiği amaçları hayata geçirememiş olması Almanya ile aynı doğrultuda bir politika güdeceğinin sinyallerini vermiştir.[51] Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken Asya'da da

---

50 Asım Us, "Harbi Değil Sulhü Teşvik Etmeli", *Vakit*, 27 Ağustos 1939, s.1-3.; "Manevra Kıtalarımızın Büyük Geçit Resmi Çok Parlak Oldu", *Akşam*, 26 Ağustos 1939, s.1.; "Kahraman Ordu Dört Saat Süren Muhteşem Bir Geçit Resmi Yaptı", *Son Posta*, 26 Ağustos 1939, s.1.; Yusuf Işıcık, "26 Ağustos 1071'den 26 Ağustos 1922'ye", *İslam'ın İlk Emri Oku Dini, İçtimai, Edebi Aylık Mecmua*, Sayı: 113, Ağustos 1971, s.3.

51 Süleyman Seydi, "İkinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: Ek-1, 2016, 631-632.; Semih Tınas, "Uluslararası Sitemde Kamplaşma: I. ve II. Dünya Savaşı", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.113.; Fatma Acun; Yonca Anzerlioğlu vd., Editör: Fatma Acun, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2016, s.99.; Mustafa Yahya Metintaş, "İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)", *Eskişehir Osmangazi*

durum çok da sağlıklı ilerlememektedir. Almanya ve İtalya gibi yayılmacı bir politika izleyen Japonya 1932 yılında Mançurya'yı işgal etmiştir. Bunu 1936'da İtalya'nın Habeşistan'ı işgali izlemiştir. Yayılmacı politikasında ısrar eden Mussolini liderliğindeki İtalya 7-12 Nisan 1939 tarihleri arasında Arnavutluk'u işgal etmiştir.[52] II. Dünya Savaşı'nı resmen başlatan gelişme ise saldırı öncesi büyük hazırlıklar yapan Almanya'nın Polonya topraklarına girmesi ile başlamıştır. 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal amacıyla bu ülke topraklarına giren Almanya'nın bu hamlesi İsmet İnönü'nün "*emrivaki*" olarak nitelendirdiği II. Dünya Savaşı'nı başlatan gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmiştir.[53]

II. Dünya Savaşı'nın resmen başladığı 1 Eylül'den önce Türkiye safını savaş dışı kalma politikası ile ilan etmiştir. Bu ilan TBMM görüşmelerinde Başvekil Refik Saydam'ın konuşmalarında açıkça kendisini belli etmektedir. Saydam, 8 Temmuz 1939 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın belirlemiş olduğu Yurtta Sulh Cihanda Sulh temel prensibine atıfta bulunarak Türkiye'nin harici politikasının bu temel prensip üzerine şekillendiğinin altını çizmiştir.[54] Saydam'ın konuşması aslında Atatürk'ün belirlemiş olduğu dış politika anlayışının, savaş tantanalarının çalındığı 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek yararını ihtiva etmektedir. Saraçoğlu'na göre Türkiye son yirmi yıldır kaydetmiş olduğu ilerlemeyi Atatürk'ün belirlediği ve İsmet İnönü'nün devamını getirdiği bu politikaya borçludur. Bu politikanın Türkiye'ye kazandırdığı yararlar o kadar çoktur ki, eğitim alanındaki terakki bunlardan sadece bir tanesini oluşturmaktadır. Sulh zamanında Türkiye'deki okullu çocuk ve okul sayısında ciddi bir ilerleme göze çarpmaktadır.[55]

Dünya geneli bir savaşın başlayacağı herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğu tarihlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü İstanbul Dolmabahçe

---

Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt:4, Sayı:7, 2020, s.57.

52 Kevin Doko, "İtalyan İşgalinde Arnavutluk (1939-1943)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2020, s. 34.

53 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2020, s.180-184, 191, 196, 223, 232.; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt:1, İstanbul 2012, s.242-243.; Hüseyin Kalemli; Ufuk Erdem, "II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları ile Gönderdiği İnsani Yardımlar", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:46, 2011, s.207. ; "Polonya'da Umumi Seferberlik Yapıldı", *Vakit*, 31 Ağustos 1939, s.1.; "Almanya'da Askeri Hazırlık Devam Ediyor", *Akşam*, 27 Ağustos 1939, s.1.; Koçak, a.g.e.,, s. 256.

54 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:4, İçtima:F, On Sekizinci İnikat (08.07.1939), s.222; "Harici Siyasetimiz ve Dış Ticari Vaziyetimiz", Akşam, 9 Temmuz 1939, s.1.

55 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:VI, Cilt:4, İçtima:F, On Sekizinci İnikat (08.07.1939), s.222-223.

Sarayı'nda ve Ankara'da Başvekil Refik Saydam, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu ve kabine üyeleri ile önemli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ufukta kendisini belli eden ve büyük bir yıkıma neden olacak dünya savaşı öncesi İnönü'nün kurmayları ile nasıl bir strateji belirleyeceği konusu, görüşmelerin esasını oluşturduğu tahmin edilmektedir.[56] Görüşmelerden sonra yayımlanan resmi tebliğde bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır.[57] İşte bu süreçte yanı II. Dünya Savaşı'nın resmen başlamasından 1 gün önce Türk Devleti şanlı zaferini yani 26 Ağustos'ta başlayıp 30 Ağustos'ta zaferle neticelenen 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 17. Yılını kutlama etkinlikleri düzenlemiştir.[58] Bu bağlamda, 9 Ağustos günü CHP Genel Sekreterliği tarafından Başkent Ankara'ya yazılan yazıda bir dizi talimatın yapılması istenmiştir. Bu talimatlara göre 30 Ağustos Zafer Bayramı etkinlikleri kapsamında Vali ve Mahalli Kumandanlıklarla iletişim kurularak 30 Ağustos günü parlak bir şekilde kutlanacaktır. 30 Ağustos günü veya akşamı Ankara genelinde bulunan Halkevlerinde, Halkevi olmayan yerlerde ise parti merkezlerinde toplantılar düzenleyerek, bu özel günün kurtuluş ve milli hayatın inkişafındaki yerini ortaya çıkarıcı konferanslar verilmesi istenilmiştir.[59] Öte yandan 30 Ağustos Zaferinde çok önemli bir yer işgal eden Dumlupınar'da da etkinlikler düzenlenmesi CHP Genel Sekreterliği tarafından üzerinde durulan diğer bir konu olmuştur. 15 Ağustos'ta CHP Genel Sekreterliği tarafından CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderilen yazıda; Dumlupınar'da 30 Ağustos törenlerine katılmak üzere I. Umumi Meclis, birisi merkez belediyesi diğerleri de CHP ve Halkevlerini temsil etmek üzere seçilecek üçer kişilik bir heyet ile önceden hazırlattırılan birer çelengin Afyon'da bulunması talimatlandırılmıştır. Bahse konu yazı Afyon, Kütahya, Manisa, Balıkesir, İzmir, Aydın, Isparta, Burdur, Denizli, Konya, Adana, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Ankara, Bursa ve İstanbul Valiliklerine yazılmıştır. Ayrıca bahse konu şehirlerde bulunan CHP İdare Heyeti Reislik-

56 "Milli Şef Başvekille Hariciye Vekilini Kabul Buyurdu", *Vakit*, 26 Ağustos 1939, s.1.; "Vekiller Heyeti Dün 3 Saat Süren Bir Toplantı Yaptı", *Vakit*, 29 Ağustos 1939, s.1.; "Milli Şef Bu Akşam Ankara'ya Dönüyorlar", *Akşam*, 26 Ağustos 1939, s.1.; "Milli Şef Dün Kabineye Riyaset Etti", *Son Posta*, 26 Ağustos 1939, s.1.; "Ankara'da Vaziyetin İnkişafına Emniyetle İntizar Ediliyor", *Son Posta*, 28 Ağustos 1939, s.3.; "Dolmabahçe'de", *Türksözü*, 27 Ağustos 1939, s.1.; "Milli Şefimiz Ankara'ya Avdet Ettiler", *Türksözü*, 29 Ağustos 1939, s.1.; "Cumhurreisimiz Vekillerle Görüştü", *Yeni Sabah*, 26 Ağustos 1939, s.1.; "Dolmabahçe'de Dün Geceki Toplantı", *Haber*, 26 Ağustos 1939, s.1-4.

57 "Resmi Tebliğ", *Vakit*, 27 Ağustos 1939, s.1.; "Milli Şef ve Mareşal Dün Ankara'ya Gittiler", *Akşam*, 27 Ağustos 1939, s.1.; "Resmi Tebliğ", *Yeni Sabah*, 27 Ağustos 1939, s.3.; "Resmi Tebliğ", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1939, s.1.

58 "26 Ağustos", *Vakit*, 26 Ağustos 1939, s.1.; Nüzhet Bulca, *30 Ağustos Zaferine Doğru*, Ankara, 1949, s.106.

59 BCA, 490.01.00.00.4.21.23.

lerine de bilgi amaçlı aynı yazı gönderilmiştir.[60] Bu da bize göstermektedir ki, 30 Ağustos Zafer Bayramı etkinlikleri kurumsal olarak Cumhurbaşkanlığı, Başvekâlet ya da Dâhiliye Vekâletinin sevk ve idaresinin yanında CHP'nin gözetim ve kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Öte yandan İstanbul'da bulunan Kolordu'nun 30 Ağustos Zafer Bayramı etkinliklerinde gece ve gündüz şenlik yapılabilmesi adına I. Umum Müfettiş Abidin Özmen tarafından 23 Ağustos'ta Başvekil Refik Saydam'dan maddi yardım talebinde bulunduğu görülmektedir. Merkezi yönetim kapsamında devletin çeşitli illere 30 Ağustos kapsamında maddi yardımlarda bulunuyor olması, bu günün Türk Devleti tarafından ne kadar önemsendiğini göstermektedir.[61]

Bu bağlamda Ulus Gazetesi'nden Kemal Ünel'in Büyük Zafer isimli yazısı dikkat çekicidir. Ünel, "*30 Ağustos haklı bir davanın kanla kazanıldığı gündür. Bu zaferin yarattığı Türkiye sulh seven insanlık için her zaman iyi bir örnek olmuştur*"[62] ifadeleri ile Türk milletinin bağımsızlık uğruna kanla kazanmış olduğu bu büyük zaferi, II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda sulhperver bir politika ile ve kimsenin bağımsızlığında hak iddia etmeden yürüttüğünü anlatmaya çalışmıştır. Türk Devleti kanla kazandığı bu zaferi hiçbir emperyalist emelle sürdürmemiştir. Aksine bu zafer emperyalist güçlere karşı bir var oluş mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Milleti kanı ile ödediği bağımsızlık mücadelesini sulhperver[63] bir politika ile yürütmeye çalışmaktadır. Ancak Ünel'in kanla kazanılan zafer ifadesi önemlidir. Zira II. Dünya Savaşı gibi emperyalist güçlerin I. Dünya Harbi'nde olduğu gibi gösterdiği yayılmacı politikaların hedefinde Türkiye olması halinde, Türk Milletinin her zaman canını ve kanını feda edeceğinin unutulmaması gerekir. Türkiye'nin barışçıl politikası öylesine etkili olmuştur ki, günübirlik politikalar içerisinde yayılmacı zihniyet doğrultusunda yanlış düşünen ya da yanlış düşündürmek isteyen emperyalist güçler Türkiye'nin ortaya koyduğu bu iradeye saygı duymak durumunda kalmışlardır.

Yazıda dikkat çeken diğer bir kısım ise; "*30 Ağustos kendi yurdunda hür yaşamak isteyenlerin bayramıdır. Vatanlarımı hangi şart içerisinde olursa olsun korumak ve kurtarmak isteyenlere Türkün bu günü çok asil bir kuvvet kaynağı-*

---

60 BCA, 490.01.00.00.4.21.23.; "Zafer Bayramı", *Son Posta*, 30 Ağustos 1939, s.5.

61 BCA, 30.01.00.00.56.343.9.

62 Kemal Ünal, "Büyük Zafer", *Ulus*, 30 Ağustos 1939, s.1.

63 Vakit Gazetesi'nden Mehmet Asım 3 Aralık 1932 tarihli yazısında, "Bugün Türkler dünya üzerindeki sulhperver milletlerin en başındadır. Milli hudutlarını elde etmiş olan Türk milleti bu hudut haricinde hiçbir emel beslemiyor. Bununla beraber Türk milletinin sulhperver olması sulhun muhafazası için kâfi değildir. Onun için istikbal muharebelerine karşı her vakit hazır bulunmamız gene milli bir vazifedir." İfadeleri ile II. Dünya Savaşı'ndan 7 yıl önce Türk Milletini uyarmıştır. Bkz. Mehmet Asım, "Tayyare Hücumlarından Korunma", *Vakit*, 3 Aralım 1932, s.1.

dır" ifadelerinden oluşmaktadır. Buna ifadeler, Türk milleti II. Dünya Savaşı şartlarında varlığı ile ilgili en ufak bir dış tehdit hissettiğinde topraklarını korumak için en değerli varlıkları arasında yer alan hayatını feda edecek bir kararlılık ve azme sahip olduğunu ihtiva etmektedir. Aslında yurdun her köşesinde gerçekleştirilen 30 Ağustos etkinlikleri, Türk devleri ve milletine saldırmanın hazin akıbetini tüm dünyaya ilan etmenin sembolik bir göstergesidir. Sözü Trakya Manevralarına getiren Ünel, bu manevralarının önemini şu ifadelerle anlatmaktadır: "*Bu yıl Trakya ovalarında büyük kumandanından en yüksek takdiri alan ordu, dünya şartları ne kadar çetin olursa olsun vazifesini başaracak kudret ve kabiliyettedir. Yeni Türkiye, ilmiyle, ekonomisiyle her gün gene ilerliyor. Sulh dünyasındaki hürmetli mevki gene süratle genişliyor. Dünya politikası karanlığa doğru istikamet alsa da, onun bu ilerleme, genişleme ve bilhassa kuvvetlenme hızı her şeyi yenecek kudrettedir. Memleket bu hisler içerisinde gurur ve emniyetle büyük gününü kutluyor*"[64] Buradan anlaşılmaktadır ki Ünel, üstü kapalı bir şekilde emperyalist güçleri tehdit etmektedir. Ayrıca daha önce de değinildiği üzere Trakya Manevralarının bitiş tarihinin Büyük Taarruzun başlangıç tarihine denk geliyor olması asla tesadüfi bir ciheti barındırmamaktadır. Türkiye bu girişimi ile dosta güven düşmana ise Büyük Taarruz zaferinde gösterdiği üzere korku salan bir devlet imajı vermek istemiştir. Aynı doğrultuda düşünen Vakit Gazetesi'nden Hakkı Süha Gezgin'e göre dünyanın silaha sarıldığı günlerde bulunulmaktadır. Her millet alnının yazısını tarihe süngülerle kazımaya hazırlanmaktadır. Türk milleti, kahraman göğsündeki asil ve titremez yüreğine dünyanın bütün silahları köle olan Türk adına ve Tanrı vergisi askeri dehasına inanmış vaziyettedir. Yarın ne kadar karanlık gelirse gelsin Türk milleti için o gece de şafak sökecektir.[65]

Türkiye'nin vatanı müdafaa noktasında her zaman hazır bir vaziyette olduğunun altını çizen Son Telgraf Gazetesi'nden Ethem İzzet Benice'ye göre, Türk Milleti barışın tesisi için elinden gelen bütün gayreti ve imkânları seferber etmektedir. Türk Milletinin bütün bu çabalarına karşın ortaya çıkan gelişmeler Türk Devletini herhangi bir saldırı karşısında bulundurursa, vatanın emniyet ve selameti uğrunda Türkiye Cumhuriyeti bütün maddi ve manevi kuvvetlerini bir anda seferber ederek İsmet İnönü'nün tutacağı cephe ve göstereceği hedef üzerinde tarihe ve beşeriyete bir kahramanlık dersi vermesinden kimse şüphe etmemelidir. Benice'nin 30 Ağustos Zaferini sıklet merkezine alarak yapmış olduğu şu değerlendirme çok önemlidir: "*Sulh ve terakki yolunda bütün gayretlerini asil bir surette vakfetmiş olan milletimiz mecbur olursa, kendisi ve şanlı ordusu geçmiş kahramanların*

64 Kemal Ünal, "Büyük Zafer", *Ulus*, 30 Ağustos 1939, s.4.
65 Hakkı Süha Gezgin, "Ordumuza İnanımız", *Vakit*, 27 Ağustos 1939, s.3.

hayranlığını celbedecek yeni kahramanlarla dolu olan fedakâr göğsünü en parlak zaferlerle süslemeye hazırdır."[66]

Büyük Taarruz vesilesi ile yapılan değerlendirmelerden belki de en keskinini Akşam Gazetesi'nden Necmettin Sadak yapmıştır. Sadak'a göre Türkiye, savaş tantanalarının çalındığı bu günlerde, bir kıyamet sarsıntısı arasında yerinden kımıldamayan bir granit olarak bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'ye dokunmaya cesaret edecek eller "*şayet varsa kırılmaya mahkûmdur.*"[67] Buradan hareketle Sadak, tüm dünyaya 30 Ağustos zaferini referans göstererek ihtarda bulunmuştur. Bu ihtarın mahiyeti ise Türk milletinin kanları ile ödediği bağımsızlık mücadelesinin derinliklerini ve dik duruşunu ihtiva etmektedir. Zira milli mücadele döneminde tüm dünya, Türk milletinin mevzubahis vatanı söz konusu olduğunda en değerli varlıkları olan canlarını feda etmekten bir an olsun imtina etmediğine canlı bir şekilde şahit olmuştur. Necmettin Sadak 30 Ağustos Zaferinden bahisle dış dünyaya önemli mesajlar verirken Türk basınında iç kamuoyuna yönelik kayda değer mesajlar verildiği görülmektedir.

Türksözü Gazetesi'nin 30 Ağustos Zaferi'nin başladığı 26 Ağustos günü vermiş olduğu mesajında; "*İstanbul'da padişah ve halife unvanını taşıyan ve düşmanlarla el ele vererek Türk Milletini esaret ve zillet boyunduruğuna sokmaya çalışan hain adam ve onun hükümeti, mütemadiyen milli enerjiyi baltalayıcı faaliyetlerle meşgul*"[68] ifadelerine yer vermesi bu anlamda önem arz etmektedir. Yapılan konuşmalar ve verilen mesajların büyük bir bölümü muhtevasında dış bağımsızlık unsurunu barındırmaktadır. Oysaki milli mücadelenin kazanılmasında iç bağımsızlığın elde edilmesi ve İstanbul hükümetine karşı yapılan başkaldırı da çok büyük bir öneme sahiptir. Zira özellikle İngiltere'nin hâkimiyeti altında bir politika yürüten İstanbul Hükümeti ile bağımsızlık mücadelesinin yürütülemeyeceği aşikârdır. Bu noktaya temas eden Türksözü Gazetesi, Türkiye Cumhuriyeti içerisinde halen Padişah taraftarlığı yapan kesimlere karşı önemli bir uyarıda bulunmak istemiş ve düşmanla el ele verdiği savını savunan Padişah ve İstanbul Hükümeti yanlılarını açık bir şekilde uyarmıştır. Kocatepe Gazetesi'nden F.Ş. Yersel'in değerlendirmesi de diğer gazetecilerle aynı doğrultuda olmuştur. Yersel; "*Biz 30 Ağustos Bayramını Çek-Slovakya'nın haritadan silindiği Arnavutluk'un ortadan kalktığı, Habeşistan'ın bir Sultan Süleyman fili gibi esneye esneye geberdiği bir devirde kutluyor, şaşkın ve zavallı beşeriyete mucizemizi bir meşale ihtişamı ile gösteriyoruz*"[69] ifadeleri ile milletlerin teker teker bağım-

66 "Bir Kargaşalık İçinde Türkiye", *Son Telgraf*, 26 Ağustos 1939, s.1-6.
67 Necmettin Sadak, "Şan ve Şeref İmtihanı Bir Daha Gelirse", *Akşam*, 30 Ağustos 1939, s.1.
68 "26 Ağustos", *Türksözü*, 26 Ağustos 1939, s.1.; "30 Ağustos Zafer Bayramı", *Karar Dergisi*, S.13, 1989, s.27.
69 F. Ş. Yersel, "30 Ağustos", *Kocatepe*, 30 Ağustos 1939, s.2.

sızlıklarını kaybettikleri bir devirde Türk Devleti'nin tüm ihtişamı ile şanlı mazisini bayram edası ile kutlayarak gücünü ve kudretini tüm dünyaya ilan ettiğini vurgulamaya çalışmıştır.

II. Dünya Savaşı sürecinde Türk dış politikasının temel prensiplerini ihtiva eden İsmet İnönü'nün beyannamesi aslında bu konuda söylenmiş tüm nutukların içeriğini karşılamaktadır. İnönü, TBMM tarafından devlet başkanlığına seçildiği 11 Kasım 1938 günü yapmış olduğu konuşmasında şu ifadelerde bulunmuştur: "*Türk vatanının bölünmez, hiçbir tecavüze tahammül etmez, hiçbir zor karşısında milli haklarından vazgeçmez mahiyeti, her zamandan ziyade taze ve canlıdır. Türk Milleti devlet kurmak, vatan korumak ve kudretinde kendi cevherindeki kıymet ve faziletlere istinat eden yapıcı ve yaratıcı bir millettir. Sulh ve terakki yolunda bütün gayretlerini asil bir surette vakfetmiş olan milletimiz mecbur olursa, kendisi ve şanlı ordusu geçmiş kahramanların hayranlığını celbedecek yeni kahramanlarla dolu olan fedakâr göğsünü en parlak zaferlerle süslemeye hazırdır.*"[70] Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünün hemen ardından sarf edilen bu sözler, II. Dünya Savaşı gibi tüm dünyayı etkisi altına alan bir cereyan karşısında Türk Devleti'nin duruşunu, içerisinde 30 Ağustos Zaferinin de yer aldığı şanlı mazisi temel alınarak açıklaması açısından büyük bir önem ihtiva etmektedir. Bu mazi o kadar önemli bir yer işgal etmektedir ki, eğer 30 Ağustos Zaferi olmamış olsaydı Türk Devleti mevcut olmayacaktır. Türk Milleti ise başka bayrakların gölgesinde yaşayan Çekoslovakya ve Arnavutluk gibi diğer milletlerin akıbetini paylaşacaktır. İşte bu durum 30 Ağustos Zaferinin kıymet ve ehemmiyetini kat ve kat arttırmaktadır. Türk Devleti'nin kendi iradesi ile milli menfaatlerine uygun olan bir siyaseti takip etmesinde 30 Ağustos'ta kazanılan zaferin çok büyük bir payı vardır.[71] Bu anlayış doğrultusunda Cumhuriyet Gazetesi'nden Yunus Nadi'nin yazısı önem ihtiva etmektedir. Nadi, "*Biz, Atatürk'ün yurtta sulh dünyada sulh düsturuna daima bağlıyız. Fakat yurdumuza tecavüz vaki olursa ve ittifaklarımızın şartları icap ettirirse silaha sarılmaktan bir an bile tereddüt etmeyiz. Şu var ki, bu harbi kendimiz, kendi istiklalimiz, kendi menfaatlerimiz, kendi varlığımız için yapacağımızı düşünerek ve bilerek yapacağız. 30 Ağustos Zaferi sulhu da, harbi de, kendimiz için kendi irademizle yapmak imkânını bize vermiştir. Şu buhran günlerinde bunun hayati bir ehemmiyeti vardır*"[72] ifadeleri ile sulhperver Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi çerçevesinde 30 Ağustos'ta olduğu gibi II. Dünya Savaşı sürecinde de aynı ruh ve anlayışla hareket etmekten kaçınmayacağının altını çizmiştir.

---

70 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:6, Cilt: 27, İçtima: 4, Üçüncü İnikat (11.11.1938), s.18.

71 Yunus Nadi, "30 Ağustos", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1939, s.6.

72 "Yunus Nadi, "30 Ağustos", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1939, s.6.

30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamaları

30 Ağustos Zafer Bayramı etkinlikleri, 30 Ağustos günü yurdun her köşesinde eşgüdümlü kutlanmaya başlanmıştır.[73] Ancak bu kutlamaların amacı noktasında ince bir çizgi söz konusudur. Burada her ne kadar emperyalist güçlere mesaj verilmek isteniyor ise aynı güç ve kuvvetle Türkiye'nin sulhperver bir politikadan vazgeçmeyeceği de anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda Falih Rıfkı Atay önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Atay'a göre otuz yaşını geçmiş hemen hemen bütün Türkler ortalama dört muharebe görmüştür. Bozgunlar, parçalanmalar, ihtilaller ve zaferlerin acı tatlı tüm hatıraları bu yaş grubunda olan her Türkün dimağında yer edinmiştir. Bu bağlamda barış ve emniyetin değerini ve kıymetini hiçbir millet Türkler kadar bilemez. İşte tüm bu nedenler Türkleri mukadderatları noktasında olgun ve hassas kılmıştır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti sadece kendi hürriyetini değil kendi coğrafyasının sulh ve emniyetini de bir o kadar düşünmektedir ve düşünmek zorundadır. Zira kendi coğrafyasında meydana gelecek en ufak bir karışıklık doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye Cumhuriyeti için de bir sorun teşkil edecektir. Bu bağlamda Türkiye daima sulha hizmet eden devletlerle yan yana olacaktır.[74]

Ankara'daki Kutlamalar

Kutlamalar devlet erkânının birbirleri arasındaki tebrikleşmeleri ile başlamıştır. Bu doğrultuda 30 Ağustos günü Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret ederek Türk ordusunun tebrik ve hürmetlerini bildirmiştir. Öte yandan Başvekil Refik Saydam aynı gün Genelkurmay Karargâhında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyaret ederek hükümet namına Mareşalin Zafer Bayramını tebrik etmiştir. Bakanlar Kurulu üyeleri de ayrı ayrı Mareşal'e tebriklerini sunmuşlardır.[75] 30 Ağustos sabah saat 08.00'dan 09.00'a kadar Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Genelkurmay Karargâhındaki makamında tebrikleri kabul etmiştir. Saat 09.00 olmadan Ankara Hipodromu'nda gerçekleştirilecek kutlamalar dolayısıyla halk burasını hıncahınç bir şekilde doldurmuştur. Davetliler arasında Mısır Devletinin askeri heyeti, bakanlar, milletvekilleri, generaller, ordu ve Ankara'nın ileri gelenleri ken-

---

73 "Zafer Bayramı Dün Büyük Tezahüratla Her Tarafta Kutlandı", *Vakit*, 31 Ağustos 1939, s.1.

74 Falih Rıfkı Atay, "Türkiye'nin Büyük Kuvveti", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.1-5.

75 "Zafer Bayramı Dün Büyük Tezahüratla Her Tarafta Kutlandı", *Vakit*, 31 Ağustos 1939, s.1.; "Mareşal Çakmak İnönü'ye Ordunun Tebriklerini Bildirdi", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.1.; "İnönü Orduyu Tebrik Ettiler", *İkdam*, 31 Ağustos 1939, s.1.; "Ordunun Tebrik ve Tazimleri", *Akşam*, 31 Ağustos 1939, s.9.; "Ankara'da 30 Ağustos", *Yeni Sabah*, 1 Eylül 1939, s.1..; "Milli Şef Orduyu Tebrik Ettiler", *Gürses*, 31 Ağustos 1939, s.1.

disine yer bulmuştur. 30 Ağustos etkinlikleri kapsamında Mısır'dan askeri heyet gelmesi önem arz etmektedir. Zira bu gelişme, 30 Ağustos Zafer kutlamalarının uluslararası bir boyut kazandığını göstermektedir. Bu sırada Türk Hava Kuvvetlerine bağlı uçaklar, alçak uçuş yaparak kutlama yerinde bulunan zevat ve halktan önemli bir takdir almışlardır.[76]

Yapılan Konuşmalar

Ankara Hipodromu'nda gerçekleştirilen törene sabah 9.30'da İstiklal Marşı'nın okunması ile başlanmıştır. Daha sonra önce genç bir subay ve sırasıyla CHP adına Ulus Müessesesi Direktörü Naşit Uluğ, Türk Hava Kurumu adına Meki Sait Esen ve Ankara Garnizon Komutanlığı adına 32. Alay Komutanı Albay Galip Ulaş birer konuşma yapmışlardır. Naşit Uluğ'un konuşmasında geçmişi ve bu günü harmanladığı, bu günlere nasıl ve ne şartlarda gelindiği noktasında önemli satır başları göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Uluğ'un, Almanya'nın Polonya topraklarına girerek II. Dünya Savaşını resmen başlatacağı güne ramak kala yapmış olduğu konuşma önem arz etmektedir. Uluğ'a göre Türkiye'nin eli tetikte, gönlü insanlık, sulh ve vatan sevgisi ile doludur. Türkler cesaretin, sabrın, sebatın ve tahammülün eşsiz timsali bir milletin evlatlarıdırlar. Türk milletinin hiç kimseden korkusu yoktur. Bu gün Türkiye Cumhuriyeti'nin topu da, tüfeği de vardır. Yetişmiş tecrübenin bin bir haddesinden geçmiş genç ve dinç kumandanları ve zabitleri vardır. Şu bir gerçektir ki, savaşı milletler yapmaktadır ve yapacaktır. Tepeden tırnağa kadar da silahlı olsa sürüler değil milletler yapacaktır. Amacını iyice bilip tartan insanların orduları sulhu, şerefi ve haysiyeti tutabilen ordulardır. Taşmak, şişmek ve patlamak hevesleri zevale mahkûmdur. Türk devletinin davası insanlığın, medeniyetin ve sulhun davasıdır. Türk Milleti kendine güvenmektedir ve güvenmekte de haklıdır. Türk Milleti yenilmeyecek daima yenecektir. Çıldırmamış insanlar, bu kadar asil ve ulvi bir gaye uğrunda ilerleyen, bu kadar cesur ve mükemmel bir müdafaa kadrosuna malik olan Türkiye'ye asla yan bakamaz.[77] Uluğ bu konuşması ile aslında Türk Devletinin resmi politikasının bir özetini yapmıştır. Türkiye'nin daima sulhperver bir devlet olduğunun altını çizen Uluğ, savaş şartlarından kendisini sıyırabilmiş ve geliştirebilmiş bir Türkiye tablosu çizerek bu tablo içerisinde hiçbir devletin Türkiye'ye karşı düşmanlık besleyemeyeceğinin altını çizmiştir. Türk Hava Kurumu adına

[76] "Hipodromdaki Büyük Geçit Resmi Çok Parlak Oldu", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.1.; "Zafer Bayramı Dün Büyük Tezahüratla Her Tarafta Kutlandı", *Vakit*, 31 Ağustos 1939, s.1.; "Mısır Askeri Heyeti Dün Atatürk'ün Muvakkat Kabrine Çelenk Koydu", *Son Posta*, 29 Ağustos 1939, s.3.

[77] "Naşit Uluğ'un Konuşması", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.

konuşan Meki Sait Esen ise; "*Türk kahramanları bu gün neşe ve inanla kutladığımız bu mucizevi günü, Türk düşmanlarının bütün hesaplarını tarih boyunca alt üst etmek için yarattılar*"[78] ifadeleri ile Naşit Uluğ ile aynı doğrultuda bir görüş paylaşmıştır.

Esen'in ardından son konuşmayı 32. Alay Komutanı Albay Galip Ulaş yapmıştır. Ulaş'a göre dünya II. Dünya Savaşı arifesinde karanlık bir vaziyet içerisinde bulunmaktadır. Ancak Türkiye bu karanlık tablo içerisinde huzur ve emniyetin merkezi olmuştur. Eğer Türkiye'nin bütün hüsnüniyetlerine rağmen Türk vatanına, toprağına, cumhuriyetin temel dinamiklerine kast eden güçlerin olması durumunda Türk Milleti mevcudiyetini ve istikbalini korumak için İsmet İnönü'nün liderliğinde birer er uhdesine bürünerek elde edeceği zaferden emin olarak hareket etmeye hazır bir vaziyette olacaktır. Ulaş bu ifadelerini biraz daha ileriye götürerek, "*Bunda şüphesi olan yabancı gözler, son on beş sene içinde kudretli şeflerinin başkanlığında Türkün yarattığı ve başardığı muazzam eserlere baksınlar. İşte o zaman Türkün bu ayırt edici özelliklerini daha iyi anlamış olurlar*"[79] ifadeleri ile Türk vatanına göz diken ya da herhangi bir hesap peşinde koşan devletlere açıkça bir gözdağı vermiştir. Verilen bu gözdağının sıklet merkezi ise Büyük Taarruz Zaferi olmuştur. Zira bu muharebe ile Türk Milleti kati bir şekilde düşmanı anayurttan çıkarmayı bilmiştir. Ulaş, herhangi bir tehditle karşılaşıldığı takdirde aynı gayret ve kararlılıkla düşman unsurları aynı akıbetin bekleyeceğinin altını çizmiştir.

Yapılan konuşmalardan ortaya çıkan sonuç ise Büyük Taarruz Zaferini merkeze alan, Türk milletinin üstün çaba ve azmini ortaya koyan bir değerlendirmenin göze çarpıyor olmasıdır. Bu konuşmalarda ortaya konulan en önemli unsurun ise II. Dünya Savaşı başlarında, yayılmacı politika güden başta Almanya ve İtalya olmak üzere bir takım devletlere gözdağı vermek amacı taşıdığı görülmektedir. Aslında konuşmacıların nutuklarını Mehmet Akif Ersoy'un Zulmü Alkışlayamam şiiri tam olarak karşılamaktadır. Akif, bu şiirinde; "*Üç buçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam, hele Hak namına haksızlığa ölsem tapamam, Doğduğumdan beridir aşığım istiklale, Bana tasmalık etmiş değildir altın lale, Yumuşak başlı isem kim dedi uysal koyunum, Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez asla boyunum*"[80] ifadeleri ile tam da Cumhuriyet Türkiye'sinin temel dış politikasını açıklamıştır. Konuşmacıların nutuklarından da anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti uzun süren

[78] "Türk Hava Kurumu Adına Nutuk", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.

[79] "Alay Komutanının Nutku", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.; "Harbin Arifesindeyiz", *Yeni Sabah*, 26 Ağustos 1939, s.1.

[80] Yayına Hazırlayan: Necmettin Turinay, *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyatı Safahat*, TBMM Yayınları, Ankara 2021, s.763.; Hazırlayan D. Mehmet Doğan, *Safahat "Asım"*, YY Yazar Yayınları, Ankara 2014, s. 61.

bağımsızlık mücadelesinin ardından sulhperver bir politika benimsemiştir. Ancak milli varlığına karşı yöneltilecek en ufak bir tehdit karşısında, Büyük Taarruz Zaferinde olduğu gibi üstün bir kahramanlık destanı yazmaya her zaman hazır bir durumdadır.

Geçit Töreni ve Yurdun Çeşitli Yerlerinde Yapılan Kutlamalar

Yapılan konuşmaların ardından resmigeçit töreni başlamıştır. Törende öncelikle Harbiyelilerin yürüyüşleri gerçekleştirilmiştir. Bu yürüyüş sayısı 20.000'i bulan izleyiciler tarafından yoğun bir tezahüratla karşılanmıştır. Ordunun geçit törenindeki gururlu yürüyüşü basında; *"Her 30 Ağustos'ta bize birçok yenilikler ve gittikçe inkişaf edip gayesine varmış olan bir disiplin ve intizam içinde çıkan askerlerimiz, enternasyonal âlemin bu buhranlı günlerinde bizim ancak huzur ve emniyet içerisinde yaşamaktan gayri bir yapacağımız olmadığını anlattılar"*[81] ifadeleri ile kendisine yer bulmuştur. Buradan anlaşılmaktadır ki Türk ordusu bir yandan Türk Milletinin bağımsızlığının ve emniyetinin garantisi olarak görülürken öte yandan caydırıcı bir unsur olarak varlığını korumaktadır. Öte yandan Ankara Halkevi'nde de 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle ciddi hazırlıklar yapılmıştır. Bu bağlamda akşam saat 19.30'da halkevinin önünü doldurmuş olan ve çoğunluğunu gençler ve çocukların oluşturduğu kalabalık önünde 30 Ağustos Zaferinin önemini ve anlamını anlatan konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Ardından Karagöz-Hacivat oyunları oynatılmış ve bu oyunlar halktan büyük bir ilgi görmüştür. Yaklaşık 1 saat süren bu oyunların ardından saat 20.30'da 30 Ağustos'un anlam ve önemini belirten konuşmalara devam edilmiştir. Böylece Türk halkına bu günlere ulaşılmasında ne gibi fedakârlıklardan geçildiğini ve Türk milletinin canını ortaya koyarak bu günlere ulaşıldığı mesajı aktarılmak istenilmiştir. Şehrin ışıklandırması o kadar kusursuz olmuştur ki, bu durum gündüzün geceye döndüğü şeklinde yorumlara vesile olmuştur. Ulus meydanında bir araya gelen halk bu bayramı coşkun bir şekilde kutlamaya başlamıştır. Kutlamalara renk katan unsurlar arasında Yenişehir'deki fener alayı ve Atatürk Heykeli ile Ulus Meydanında bulunan iki bando önemli bir yer tutmuş ve halkı heyecanlandıran gösteriler düzenlemişlerdir.[82]

Öte yandan Ankara dışında İstanbul, İzmir, Bolu, Samsun, Afyon, Antakya ve Zonguldak'ta da önemli etkinlikler düzenlenmiştir. Buna göre İstanbul'da 30 Ağustos sabah erken saatlerden itibaren halk sokaklara dökülmüştür. Bayram dolayısıyla kapalı bulunan bütün dükkânlar ve resmi

---

[81] "Geçit Başlıyor", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.
[82] "Geçit Başlıyor", "Halkevinde", "Gece", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.

daireler bayraklarla donatılmıştır.[83] Daha önceki senelerde olduğu gibi saat 10.00'da Beyazıt Meydanında büyük bir tören ve geçit resmi yapılmıştır. Törende İstanbul Valisi, İstanbul Komutan Vekili, İstanbul'da bulunan mebuslar, Parti ve vilayet idare meclisi azaları, yüksek rütbeli zabitan ve sivil memurlar hazır bulunmuşlardır.[84] Halk ise 10.000'i bulan sayısı ile İstanbul'daki kutlamalara iştirak etmiştir. Yapılan konuşmaların ardından geçit resmine katılanlar Beyazıt, Sultanahmet, Sirkeci, Köprü, Şişhane yokuşu ve İstiklal Caddesi güzergâhı üzerinden Taksim'e gelmişlerdir. Taksimde icra edilen törenle Taksim Meydanına çelenklerin bırakılması ile tören son bulmuştur.[85] İstanbul'da yapılan geçit resmi öylesine etkili olmuştur ki basında, "*1922 senesinin nasıl muzaffer bir zafer kazandıysak, bu gün de, yarın da, yarından çok daha sonra da icap ederse yeni 30 Ağustos'lar yaratmak bizim için mukadder olan akıbettir. Bunu aslan Mehmetçiklerin sabahki geçit resminde gördüm*"[86] şeklinde ifadelerle kendisine yer bulmuştur. Gece ise Üsküdar'dan şehrin muhtelif yerlerine hareket edilmiştir. Üsküdar'dan hareket eden fener alayı tramvay yolunu takip ederek Kadıköy'e kadar gitmiştir. Öte yandan İstanbul Valisi Lütfü Kırdar Pera Palas Oteli'nde ordu şerefine bir ziyafet tertip etmiştir. İstanbul'da bulunan bütün Halkevleri ise 30 Ağustos Zaferi münasebetiyle törenler düzenlemiştir.[87]

İstanbul'un yanı sıra Bolu'da ise büyük zafer Cumhuriyet Meydanı'nda kutlanmıştır. Sivil ve askeri erkân ile halkın yoğun bir katılım gösterdiği kutlamalar oldukça coşkulu bir hava ile devam etmiştir.[88] Samsun'da sabah saatlerinde Tümen Karargâhında yapılan kabul resminden sonra saat 10.30'da Cumhuriyet Meydanında toplanan on binlerce halkın önünde asker kusursuz bir geçit resmi gerçekleştirmiştir. Geçit resminin ardından Atatürk anıtına çelenklerin konulması ile tören son bulmuştur.[89] Zongul-

---

83 "30 Ağustos Bütün Yurtta Merasimle Kutlandı", *İkdam*, 31 Ağustos 1939, s.1.; "İzmir Gazetelerinin Hararetli Neşriyatı", *Akşam*, 31 Ağustos 1939, s.9.; "Şehrimizde Yapılan Merasim", *Son Posta*, 30 Ağustos 1939, s.5.; "Türk Askerinin Geçit Resmi", *Haber*, 30 Ağustos 1939, s.1.; "30 Ağustos Zafer Bayramı Hazırlıkları", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1939, s.2.

84 "30 Ağustos", *İkdam*, 31 Ağustos 1939, s.7.; "Zafer ve Tayyare Bayramı Programı", *Yeni Sabah*, 29 Ağustos 1939, s.1.; "30 Ağustos Yurdun Her Yerinde Coşkun Tezahüratla Karşılandı", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1939, s.1.

85 "İstanbul'da", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.; "Antakya'da 30 Ağustos", *Vakit*, 31 Ağustos 1939, s.3.; "Zafer Bayramı", *Vakit*, 31 Ağustos 1939, s.5.; "Geçit Resmi", *Akşam*, 31 Ağustos 1939, s.9.; "Taksim Meydanı'nda", *Yeni Sabah*, 31 Ağustos 1939, s.5.

86 "30 Ağustos", *Haber*, 30 Ağustos 1939, s.5.

87 "Gece Yapılan Şenlikler", *Vakit*, 31 Ağustos 1939, s.5-11.; "Halkevlerinde Müsamereler", *Son Posta*, 30 Ağustos 1939, s.5.; "30 Ağustos Büyük Zafer Bayramı", *Son Telgraf*, 30 Ağustos 1939, s.6.; "Gece Yapılan Şenlik ve Tenvirat", *Yeni Sabah*, 31 Ağustos 1939, s.5.

88 "Bolu'da", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.

89 "Samsun'da", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.

dak'ta da törenler renkli görüntülere sahne olmuştur. Şehrin kalabalık caddeleri bayraklar ve dövizlerle donatılmıştır. Geçit resmi sırasında omuzlarında mermi taşıyan köylü kadınlar anlamlı bir koreografiye imza atmışlar ve milli mücadele yıllarının ne gibi zorluklarla kazanıldığını resmetmişlerdir.[90] Afyon'da da Dumlupınar'da büyük bir tören düzenlenmiş ve katılımın yüksek düzeyde oluşu milli birlik ve beraberlik duygunun ne kadar yoğun bir şekilde yaşandığını göstermiştir.[91]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine bakıldığında devletin mevcudiyetini korumak adına mütemadiyen bir savaş silsilesi içerisinde olduğu görülmektedir. Bu savaşlar arasında Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşı ve son olarak da Milli Mücadele dönemi gösterilebilir. Milli Mücadele dönemine kadar olan süreç Padişah, İttihat-Terakki Partisi ve İstanbul Hükümetinin kontrolünde sevk ve idare edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Milli Mücadele dönemi başlarında teslimiyetçi bir politika ile Türk Devleti'nin istikbalinin sağlanamayacağının anlaşılması ve bu uğurda gösterilen kararlı duruş bazı Osmanlı subaylarının merkezi otoriteye başkaldırması ile sonuçlanmıştır. Bunun en bariz örneği 9. Ordu Müfettişi sıfatı ile Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın bu şehirde istiklal ateşini yakması ile başlamıştır. Bu süreçte milli irade temelli bir başkaldırı, emperyalist güçlere karşı yürütülen planlı ve inançlı politika söz konusudur. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Türkler, makûs tarihine kırarak yapmış olduğu Büyük Taarruz harekâtı ile birlikte emperyalist güçlerin bir uydusu konumundaki Yunan ordusunu Türk topraklarından atmasını bilmiş ve Türk istiklal Harbinin şanlı bir zaferle sonuçlanmasını sağlamıştır.

30 Ağustos ile elde edilen bu büyük başarının gelecek nesillere aktarılması ve Türk Devletinin istiklali uğruna ne gibi zorluluklarla bu güne gelindiğinin Türk çocukları, gençleri ve vatandaşlarının dimağlarında yer edinmesi adına 1926 yılında 30 Ağustos Zaferi'nin bayram ilan edilmesine karar verilmiştir. Zira bir toplumu ayakta tutan milli ve manevi değerlerinin başında bu gibi şanlı zaferlerinin nesilden nesille aktarılması çok büyük önem arz etmektedir. 1923'ten 1939'a kadar aralıksız bir şekilde kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları aslında çok da birbirinden farklı olmayan törenlerle kutlanmış ve yurdun her yerinde devlet ricalinin de katıldığı programlarla anılmıştır. Ancak 1939 yılı Zafer Bayramı kutlamalarını

90 "Zonguldak'ta", Ulus, 31 Ağustos 1939, s.6.
91 "Dumlupınar'da Yapılan Tören", *Ulus*, 31 Ağustos 1939, s.6.; Bayram Apaydın, "Milli Mücadelede Kazanılan Askeri Zaferlerin Kutlanması (1939-1949)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 102.

diğerlerinden ayıran önemli bir özelliği vardır ki o da Zafer Bayramının 17. yıl kutlamalarının II. Dünya Savaşı gibi tüm dünyayı etkisi altına alan bir savaşın arifesinde kutlanıyor olmasıdır. Bu bağlamda 1939 senesinde icra edilen Trakya Manevraları sembolik anlamda çok büyük bir önem ihtiva etmektedir. Zira manevraların 15-21 Ağustos 1939 tarihleri arasında icrası kararlaştırılmış ancak daha sonra manevraların bitiş tarihi 26 Ağustos'a uzatılmıştır. 26 Ağustos tesadüfi bir tarih değildir. Çünkü bu tarih Türk İstiklal Harbi içerisinde çok önemli bir yer işgal eden 30 Ağustos Zaferi'nin başlangıç tarihini oluşturmaktadır. Peki, II. Dünya Savaşı başlarında tavrını savaş dışı kalma yönünde ortaya koyan ve bu politikasını tüm dünyaya ilan eden Türk devleti niçin Büyük Taarruz Harekâtının başlangıç tarihini manevraların bitiş tarihi olarak belirlemiştir. Bu durum başlangıçta sulhperver bir politika güden devlet politikasına ters bir durum olarak algılanabilir. Ancak Türk Devleti'nin burada vermiş olduğu mesaj gayet açıktır. Türkiye Cumhuriyeti savaş karşıtıdır ancak mevcudiyetine karşı yapılacak en ufak bir tecavüz karşısında silaha sarılmaktan çekinmeyecek kadar azim ve kararlılık içerisindedir. Yani Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşı başında her ne kadar tarafsızlığını dile getirmiş olsa da küllerinden yükselen bir devlet geleneğine sahip bir millet olduğunu ecnebi devletlere bu sembolik gün ile göstermek istemiştir.

Türkiye'yi bu endişeye sevk eden gelişmelerin başında ise II. Dünya Savaşı arifesinde yayılmacı bir politika ile hareket eden Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikaları önemli bir yer tutmaktadır. İşte bu süreçte, II. Dünya Savaşı'nın resmen başlamasından 2 gün önce Türk Devleti şanlı zaferini yani 26 Ağustos'ta başlayıp 30 Ağustos'ta zaferle neticelenen 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 17. Yılını kutlama etkinlikleri düzenlemiştir. 1939 yılı Zafer Bayramı etkinliklerine yurdun her tarafından yoğun bir katılım olduğu görülmektedir. Bu etkinliklere illerde bulunan protokol de tam kadro eşlik etmiştir. Bu kadar yoğun bir kalabalık kitle ile törenlere iştirak edilmesi merkezi otoritenin illere göndermiş olduğu yazılarla da anlaşılmaktadır. Türk devleti II. Dünya Savaşı arifesinde tüm dünyaya 30 Ağustos Zafer kutlamaları ile gövde gösterisi yapmak istemektedir. Türk Devleti'nin 1939 Zafer Bayramı etkinliklerinde belirlemiş olduğu bu politika basında da kendisine önemli bir yer bulmuştur. Dönemin önemli yazarları köşe yazılarında hep bu politikadan bahsetmişledir. Buna göre Türk Devleti, Mustafa Kemal Paşa'nın belirlemiş olduğu Yurtta Sulh Cihanda Sulh temel prensibine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, savaş şartlarının gereği olarak kendi mevcudiyetine karşı yapılacak en ufak bir tecavüze karşı gelebilecek kudret ve salahiyete sahiptir. Sulhperver Türkiye, bağımsızlık mücadelesi çerçevesinde 30 Ağustos'ta olduğu gibi II. Dünya Savaşı sürecinde de aynı

ruh ve anlayışla hareket etmekten kaçınmayacaktır. Tüm bunlar ışığında Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koymuş olduğu sulhperver ruhu II. Dünya Savaşı başlarında yaşatmakta kararlı olan Türk Devleti aynı zamanda gücü ve kudretini tüm dünyaya 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları ile göstermek istemiş ve bu vesile ile tüm dünyaya anlamlı bir mesaj vermiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

BCA, 30.01.00.00.34.204.1.

BCA, 30.01.00.00.56.343.6

BCA, 30.18.01.02.88.76.10.

BCA, 30.01.00.00.56.343.3

BCA, 490.01.00.00.4.21.23.

BCA, 30.01.00.00.56.343.9.

B. Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridelerі

C. Süreli Yayınlar

"*Harici Siyasetimiz ve Dış Ticari Vaziyetimiz*", Akşam Gazetesi, 9 Temmuz 1939, s.1.

"*30 Ağustos Bütün Yurtta Merasimle Kutlandı*", İkdam Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1.

"*30 Ağustos Büyük Zafer Bayramı*", Son Telgraf Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.6.

"*30 Ağustos Zafer Bayramı Hazırlıkları*", Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.2.

"*30 Ağustos*", Haber Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.5.

"*30 Ağustos*", İkdam Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.7.

"*Zafer ve Tayyare Bayramı Programı*", Yeni Sabah Gazetesi, 29 Ağustos 1939, s.1.

"*30 Ağustos Yurdun Her Yerinde Coşkun Tezahüratla Karşılandı*", Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1.

"*Alay Komutanının Nutku*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.

"*Harbin Arifesindeyiz*", Yeni Sabah Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1.

"*Almanya'da Askeri Hazırlık Devam Ediyor*", Akşam Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.1

"*Ankara'da 30 Ağustos*", Yeni Sabah Gazetesi, 1 Eylül 1939, s.1

"*Ankara'da Vaziyetin İnkişafına Emniyetle İntizar Ediliyor*", Son Posta Gazetesi, 28 Ağustos 1939, s.3

"*Antakya'da 30 Ağustos*", Vakit Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.3.

"*Bir Kargaşalık İçinde Türkiye*", Son Telgraf Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1-6.

"*Bolu'da*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.

"*Bulgar Hududunda Bir Türk Askerinin Öldürüldüğü Doğru Değilmiş*", Akşam Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1

"*Büyük Trakya Manevraları*", İkdam Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1

"*Cumhurreisimiz Vekillerle Görüştü*", Yeni Sabah Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1

"*Dolmabahçe'de Dün Geceki Toplantı*", Haber Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1-4.

"*Dolmabahçe'de*", Türksözü Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.1

"Dumlupınar'da Yapılan Tören", Ulus, 31 Ağustos 1939, s.6.;

"*Gece Yapılan Şenlik ve Tenvirat*", Yeni Sabah Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.5.

"*Gece Yapılan Şenlikler*", Vakit Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.5-11.

"*Geçit Başlıyor*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.

"*Geçit Resmi*", Akşam Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.9.

"*Halkevlerinde Müsamereler*", Son Posta Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.5.

"*Hipodromdaki Büyük Geçit Resmi Çok Parlak Oldu*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1.

"*İnönü Orduyu Tebrik Ettiler*", İkdam Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1

"*İstanbul'da*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.

"*İzmir Gazetelerinin Hararetli Neşriyatı*", Akşam Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.9.

"*Kahraman Ordu Dört Saat Süren Muhteşem Bir Geçit Resmi Yaptı*", Son Posta Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1.

"*Manevra Bugün Başlıyor*", Ulus Gazetesi, 15 Ağustos 1939, s.1.

"*Manevra Kıtalarımızın Büyük Geçit Resmi Çok Parlak Oldu*", Akşam Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1

"*Manevra Programını Neşrediyoruz*", Haber Akşam Postası, 10 Ağustos 1939, s.1.

"*Mareşal Çakmak İnönü'ye Ordunun Tebriklerini Bildirdi*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1

"*Mısır Askeri Heyeti Dün Atatürk'ün Muvakkat Kabrine Çelenk Koydu*", Son Posta Gazetesi, 29 Ağustos 1939, s.3.

"*Milli Şef Başvekille Hariciye Vekilini Kabul Buyurdu*", Vakit Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1
"*Milli Şef Bu Akşam Ankara'ya Dönüyorlar*", Akşam Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1
"*Milli Şef Dün Kabineye Riyaset Etti*", Son Posta Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1
"*Milli Şef Orduyu Tebrik Ettiler*", Gürses Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1.
"*Milli Şef ve Mareşal Dün Ankara'ya Gittiler*", Akşam Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.1.
"*Milli Şef*", Vakit Gazetesi, 11 Ağustos 1939, s.1.

"*Milli Şefimiz Ankara'ya Avdet Ettiler*", Türksözü Gazetesi, 29 Ağustos 1939, s.1
"*Naşit Uluğ'un Konuşması*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.
"*Ordumuzun Trakya Manevrası*", Son Telgraf Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1
"*Ordunun Tebrik ve Tazimleri*", Akşam Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.9
"*Polonya'da Umumi Seferberlik Yapıldı*", Vakit Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1
"*Resmi Tebliğ*", Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.1.
"*Resmi Tebliğ*", Vakit Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.1
"*Resmi Tebliğ*", Yeni Sabah Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.3
"*Samsun'da*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.
"*Sofya, Tehlikeli Harici Tesirlere Kapılmayacak*", Son Posta Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1
"*Şanlı Ordunun Geçit Resmi*", Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ağustos 1939, s.1.
"*Şehrimizde Yapılan Merasim*", Son Posta Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.5.
"*Taksim Meydanı'nda*", Yeni Sabah Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.5.
"*Trakya Hududundaki Hadise*", Vakit Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1-10
"*Trakya Manevraları*", Anadolu Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.3.
"*Trakya Manevraları*", Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1.
"*Trakya Sahibi Türkiye'den Bulgarlara Komşu Nasihati*", Haber Gazetesi, 28 Ağustos 1939, s.1.
"*Trakya'da Tahşidat Yalanları*", Ulus Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1
"*Türk Askerinin Geçit Resmi*", Haber Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.1.
"*Türk Hava Kurumu Adına Nutuk*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.
"*Türk-Bulgar Hududundaki Hadisenin İçyüzü*", Türksözü Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1.
"*Vekiller Heyeti Dün 3 Saat Süren Bir Toplantı Yaptı*", Vakit Gazetesi, 29 Ağustos 1939, s.1
"Yunus Nadi, "*30 Ağustos*", Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.6.

"*Zafer Bayramı Dün Büyük Tezahüratla Her Tarafta Kutlandı*", Vakit Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1.

"*Zafer Bayramı*", Son Posta Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.5.

"*Zafer Bayramı*", Vakit Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.5.;

"Zonguldak'ta", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.6.

Asım Us, "*Harbi Değil Sulhü Teşvik Etmeli*", Vakit Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.1-3

F. Ş. Yersel, "*30 Ağustos*", Kocatepe Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.2.

Falih Rıfkı Atay, "*Trakya'da Tahşidat Yalanları*", Ulus Gazetesi, 10 Ağustos 1939, s.1-7

Falih Rıfkı Atay, "*Türkiye'nin Büyük Kuvveti*", Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939, s.1-5.

Hakkı Süha Gezgin, "*Ordumuza İnanımız*", Vakit Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.3

Hakkı Süha Gezgin, "Ordumuza İnanımız", Vakit Gazetesi, 27 Ağustos 1939, s.3.

Kemal Ünal, "Büyük Zafer", Ulus Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.1.

Mehmet Asım, "Tayyare Hücumlarından Korunma", Vakit Gazetesi, 3 Aralım 1932, s.1.

Necmettin Sadak, "Şan ve Şeref İmtihanı Bir Daha Gelirse", Akşam Gazetesi, 30 Ağustos 1939, s.1.

D. Telif ve Tetkik Eserler

ACUN, Fatma; Anzerlioğlu, Yonca vd., Editör: Fatma Acun, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2016.

ADAY, Erdal-GÖKDÜL, Ali, "30 Ağustos Dumlupınar Zaferi'nin Bir Propaganda Aracı Olarak 'Yunan Mezalimi' İsimli Tiyatro Oyununa Yansımaları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.69, 2021, s. 208-219.

APAYDIN, Bayram, "Milli Mücadelede Kazanılan Askeri Zaferlerin Kutlanması (1939-1949)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2020.

ASLANGÜL, Halil, "30 Ağustos Zafer Bayramı", *Din Yolu*, C.2, S.35, 15 Ağustos 1957, s.15.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, C.3, Ankara 2006.

BASTEM, Murat, "Büyük Taarruzda Hava Muharebeleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010.

BAYKAL, Ebru, "Osmanlılarda Törenler", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

BAYRAM, İsmail, "30 Ağustos", *Pınar Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, S.8, Ağustos 1972, ss.22.

BULCA, Nüzhet, *30 Ağustos Zaferine Doğru*, Ankara, 1949.

DANIŞMAN, Nafiz, "Müslüman Gözü ile Milli Mücadele Malazgirt'ten 30 Ağustos'a", *İslam*, S:6, Eylül 1956, ss.18-19.

Doko, Kevin, "İtalyan İşgalinde Arnavutluk (1939-1943)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2020.

Dumlupınar Nutku ve 30 Ağustos Zaferi, SİA Yayınları, İstanbul, 2020.

ERDOĞAN, Abdullah, "Çanakkale ve Büyük Taarruzda Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Rolü", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2017.

ERDOĞAN, Mubahat, "Milli Mücadelede Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2006.

ERSÖZ, İsmet, "İman Gücü ile Kazanılan Zafer 30 Ağustos", *İslam'ın İlk Emri Oku Dini, İçtimai, Edebi Aylık Mecmua*, Yıl:7, S.68, Ağustos 1967, ss.3.

GÖK, Hacı Veli, "30 Ağustos Zaferinin İlk Resmi Töreni ve Cumhuriyetin İlk On Yılında Büyük Zaferin Yıldönümleri: İstanbul Örneği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.29, 2021, ss. 165-186.

GÖZCÜ, Alev, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:62, Bahar/2018, ss.86-108.

GÖZE, Hicran, "30 Ağustos Zaferi", *Şadırvan*, 1973, ss.11-12.

GÜRCAN, Nurettin, "Doğu Yönetim Felsefesi Temelinde Kazanılmış Modern Bir Başarı: 30 Ağustos Zaferi",*Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities*, C.6, S., 15, 2021, ss.420-434.

Hazırlayan DOĞAN, D. Mehmet, *Safahat "Asım"*, YY Yazar Yayınları Ankara, 2014.

IŞICIK, Yusuf, "26 Ağustos 1071'den 26 Ağustos 1922'ye", *İslam'ın İlk Emri Oku Dini, İçtimai, Edebi Aylık Mecmua*, Sayı: 113, Ağustos 1971, ss.3.

KAHRAMAN, Ramazan, *Devlet Kuran Zafer*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011.

KALEMLİ, Hüseyin-ERDEM, Ufuk, "II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları ile Gönderdiği

İnsani Yardımlar", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı:46, 2011, ss.205-236.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt:1, İstanbul 2012.

METİNTAŞ Mustafa Yahya, "İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, 2020, ss. 54-82.

ORTAYLI, İlber, "Atatürk'ün Projesi Balkan Antantı", https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/ataturkun-projesi-balkan-pakti-41739973. (07.06.2022)

OZANKAYA, Özer, "Ulusal Bayramların Toplumsal İşlevleri Açısından 30 Ağustos Zafer Bayramı", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.1, S.4, 1989, ss.541-547.

ÖZALPER, Mehmet, "Bulgar Başbakanı ve Heyetinin Ankara Ziyareti (Mart 1939), *İçtimaiyat Dergisi*, C.1, S.1, ss. 55-66.

ÖZBUĞDAY, Şükrü, "Ağustos Ayının Türk Tarihindeki Yeri", *Diyanet*, S.56, Ağustos 1995, ss.10.

ÖZGEN, İhsan Fuat, "Cumhuriyet Dönemi'nde Celal Bayar'ın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

ÖZLEM, Kader, "Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2010.

ÖZSELÇUK, Nusret, "30 Ağustos Zaferi'nin 65. Yıl Dönümü Münasebetiyle 30 Ağustos Zaferi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.3, S.9, ss.663-670. s.18-19.

KOCA, Salim, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.79-89.

SALMAN Bolat, Bengül, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.

SAYILIR, Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Yurt Yıllığı*, Sene:12, Sayı: 16, 2014, ss.89-114.

SEYDİ, Süleyman, "İkinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: Ek-1, 2016, ss. 631-634

TINAS, Semih, "Uluslararası Sitemde Kamplaşma: I. ve II. Dünya Savaşı", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

TUNCEL, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanışı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010

YAVUZ, Gökçe, "Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi", Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021.

YAVUZ, Ünsal, "Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 Tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.9, 1992, ss.111-119.

Yayına Hazırlayan: TURİNAY, Necmettin, *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyatı Safahat*, TBMM Yayınları, Ankara 2021.

YAZGAN, Mustafa, "Şanlı Destan: 30 Ağustos", *İslam'ın İlk Emri Oku Dini, İçtimai, Edebi Aylık Mecmua*, C.5, S.49, Eylül 1965, ss.3.

YILMAZ, Mehmet Nuri, "Türkün Zaferler Ayı Ağustos", *Diyanet*, S.80, Ağustos 1997, ss.1.

30 Ağustos Zaferi, Genelkurmay Basımevi.

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELEMİZİN TÜRK ŞİİRİNE YANSIMASI

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Orcid No: 0000-0002-1849-3275
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: ncetin64@hotmail.com

Giriş

Tarih boyunca hemen hemen bütün milletlerin şairleri, dahil oldukları savaşlarda hem savaşan orduları heyecana getirmek, coşturmak onlara ümit, azim, irade, ruh, şuur ve hedef vermek için şiirler yazmışlardır. Sadece bu amaçla değil; aynı zamanda şairler, savaş karşısındaki gözlem, izlenim ve duygularını, savaştan sonra da bu savaşın önemini, anlam ve değerini ortaya koyan şiirler de yazmışlardır.

Millî Mücadele gibi Türk milletinin var olma yok olma mücadelesinde de elbette Türk şairleri bu büyük tarihî olay karşısında kayıtsız ve ilgisiz kalmadılar ve Millî Mücadele ruhumuzu terennüm eden çok güzel şiirler yazdılar. Şairlerimiz istiklal cidalimizi ya da Millî Mücadelemizi değişik boyutlarıyla şiirlerine yansıttılar. Topluca bakıldığında bu metinlerin Millî Mücadelemizin değişik yönlerine getirdikleri açılımların oldukça zengin olduğu görülmektedir.

Bu bildirinin amacı Millî Mücadelenin Türk şairleri tarafından nasıl ve hangi boyutlarıyla ele alınıp işlendiğini ve yansıtıldığını ortaya koymaktır. Bunun için Millî Mücadele konusunu ele alan şiirler derlenip toparlandı ve amaç doğrultusunda yorumlandı.

Kabaca 1919-1922 yılları arasında Anadolu toprakları üzerinde İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Amerika gibi devletlerden oluşan işgalci Haçlı emperyalist ordularına karşı Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk'ün yolbaşçılığında, ordu-millet karakterindeki Türk milletinin helal süt emmiş evlatlarının oluşturduğu Kuva-yı Milliye orduları halinde verdiğimiz istiklal

mücadelesi, Türk edebiyatının diğer türlerine olduğu gibi şiirinde de genişçe yansımasını buldu. Bu önemli mücadeleyi ele alıp işleyen, bu kutlu istiklal mücadelesinin ruhunu, özünü, heyecanını terennüm eden pek çok şiir yazıldı. Türk şairinin Millî Mücadeleye yaklaşım biçimleri kısaca şöyledir:

* Türk milletine kurtuluş umudu telkin etmek.
* Millî Mücadeleyi bir istiklal ve hürriyet mücadelesi olarak algılamak.
* Millî Mücadeleyi bir vatan mücadelesi olarak görmek.
* Millî Mücadeleyi bir bayrak mücadelesi olarak değerlendirmek.
* Millî Mücadeleyi, bir İslam mücadelesi olarak takdir etmek.
* Millî Mücadelede Türk kadınının işlevine yer vermek.
* Millî Mücadelenin Bağbuğu Mustafa Kemal Atatürk'ün yolbaşçılık rolüne vurgu yapmak.
* Millî Mücadelenin simge kenti İzmir hassasiyetini ortaya koymak.
* Millî Mücadele şehitlerini yüceltmek
* Millî Mücadeleyi büyük ölçüde millet merkezli bir mücadelesi olarak görmek.

Türk şairinin Millî Mücadeleye yaklaşım biçimlerini alt başlıklar halinde şöyle tasnif edip irdeleyelim:

Kurtuluş Umudu Telkin Eden Şiirler

Birçok Türk şairi, pek çok kişinin kazanılmasını imkânsız gördüğü, çok ağır şartlar taşıyan Haçlı işgalinden kurtulacağımızı büyük bir ümit, aşk, şevk ve heyecanla dile getiren şiirler yazdılar. Büyük kitlelerin ümitsiz olduğu bir dönemde ümit telkin eden şiir yazmak ilaç gibiydi. Nitekim bunların başında "İstiklal Marşı"mız gelir. Esas itibariyle İstiklal Marşımız, her ne kadar yeni kurulan bağımsız Millî Türk Devletinin millî marşı olmak üzere yazılmışsa da esas itibariyle Millî Mücadelenin tam ortasında, herkesin ümitsizliğe düştüğü bir sırada Türk ordusuna büyük bir moral, ümit ve savaşma şevki aşılamak üzere yazıldı.

Şiir, kahraman ordumuza ithaf edildi. Tabii bu arada ordu kavramını sadece savaşan askerlerle sınırlandırmamak lazımdır. Burada ifade edilen ordu, savaşa katılan Türk milletinin tamamını kapsamaktadır. Zira biz ordu-millet karakterinde bir milletiz. Türk ordusu sadece üniformalı asker sınıfından oluşmaz; Türk ordusu Türk milletinin tamamıdır.

Mehmet Akif, marşımızın daha ilk mısraında;

> "Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
> Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak."

diyerek işgalden kurtuluş için ilk şartın korku duygusunu yok etmek olduğunu telkin eder. Zira kurtuluş umudu, korkunun yok edilmesi ze-

mini üzerine inşa edilir. Yani düşman ne kadar güçlü ve çok olursa olsun, şartlar ne kadar aleyhimize olursa olsun, imkânlar ne kadar sınırlı olursa olsun bütün bu olumsuz durumlardan korkmamak gereği, kurtuluşa giden yolda ilk adımdır. Atatürk bunu Çanakkale Savaşlarında "düşmandan kaçılmaz ve korkulmaz" ifadesiyle formüle etmişti. Mehmet Akif Ersoy atamız şöyle der:

"Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
'Medeniyet!' dediğin tek dişi kalmış canavar?"

Bu mısralar esas itibariyle Müslüman Türk'ün, batılı işgalcilerin her türlü maddi silah üstünlüğüne karşı iman gibi bir büyük silahın galip geleceğini dile getirmektedir. Akif'in bu mısralarla ifade ettiği hakikat, aslında şu ayetin tefsiridir: "Gevşemeyin ve üzülmeyin. Eğer inanmışsanız en üstün siz olacaksınız." (Al-i İmran, 139)

Millî Mücadele, düşmanın silahına ve her türlü imkânına karşı Türk'ün sağlam imanının mücadelesi ve zaferidir. Müslüman Türk milleti işgalden kurtuluş umudunu Allah'ın vaad ettiği özgür günlere olan inancıyla diri tuttu. Bu büyük cevheri Akif şu mısralarla nazmetti:

"Doğacaktır sana va'd ettiği günler Hakk'ın.
Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın."

Millî Mücadele Bir İstiklal ve Hürriyet Mücadelesidir:

İstiklal, Türk milletinin kendi tasarrufu altındaki kendi mülkü olan özgür vatan toprakları üzerinde, kendi bağımsız siyasi iradesiyle inşa ettiği bağımsız ve millî devleti çatısı altında, kendi milletinin her türlü yönetiminde tam bağımsız karar alma ve uygulama durumudur. Millî Mücadele, çok büyük oranda bir istiklal Mücadelesidir. Zaten dönemle ilgili kayıtlarda bu sürecin adı ya "İstiklal Cidali" ya da "Millî Mücadele"dir. İşgalcilerin başlıca amacı, ülkemizin yönetimini Türklerin elinden alıp kendi kontrollerine geçirmektir. Bunu da İngiliz, Amerikan, Fransız, İtalyan, Rus mandacılığı gibi yöntemlerle gerçekleştirmek için uğraştılar.

Siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal, askerî istiklalimizi yok edip bütün bu alanlarda Türkleri köleleştirmek, esir etmek, marabalaştırmak için uğraştılar. Ama Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk, yok edilen Osmanlı ordusunun yerine Türk milletinin bağrından çıkardığı kutlu Kuva-yı Milliye ile, "ya istiklal ya ölüm!" uranıyla büyük bir İstiklal Cidali başlattı. Kutsal savaşıyla verdiği ileti açıktı:

"Kendi vatanımızda kendi devletimizin çatısı altında kendi milletimizi

kendi bağımsız irademizle yönetiriz ya da ölürüz. Sizin bize dayattığınız üçüncü seçenek olan mandacılığı, sömürge yönetim biçimini kabul etmiyoruz" dedi. İşte bu tam istiklalci Türk duyarlılığını Mehmet Akif Ersoy atamız, millî marşımızın adına koydu ve "İstiklal Marşı" dedi. İstiklal Mücadelemizin ruhuna tercüman olan millî marşımızın adının "İstiklal Marşı" olmasının özel bir anlamı vardır. Aynı hassasiyeti:

"Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl!"

Mısraıyla perçinledi. Yani tarih boyunca tek bir Allah'a, hak, hukuk, adalet, medeniyet ve insanlık değerlerine bağlı kalmış olan Türk milletinin kıyamete kadar da bağımsızlık içinde kalmasının, esir ve köle edilemeyeceğinin onun en doğal hakkı olduğunu dile getirdi. İstiklalci bir devlet ve millet yönetiminin zemini hürriyet yani özgürlüktür. Her anlamda özgür olabilen bir millet, kendi istiklalci devletini kurabilir ve yönetebilir.

Akif, bu durumu da şu dörtlükle ortaya koydu:

"Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım."

Burada Türk milletinin istiklalci devlet yönetiminin kaldırılıp yerine mandacı yönetim prangasına, İslam dininin kaldırılıp yerine Hristiyanlık dayatması prangasına, Türkçenin yok edilip başka diller kafesine, Türk kültürünün, sanatının, edebiyatının, geleneğinin, törenlerinin kaldırılıp yerine gâvur kültürü dayatması prangasına, yer altı ve yer üstü kaynaklarının elinden alınıp kendi vatanında köleleştirilme prangasına karşı hürriyet mücadelesi verilmiştir.

İşgal döneminde Türk'ün hürriyetinin elinden alınmış olmasını Akif, "Bülbül"[1] şiirinde şu mısrayla dile getirmişti:

"Bugün bir hânümânsız serseriyim öz diyarımda!"

Necmeddin Halil Onan da "9 Eylül"[2] adlı şiirinde Millî Mücadele mücahidlerinin verdikleri kutlu mücadelenin istiklal uğrunda oluşuna vurgu yapar:

"Zafer değil bu millet zaferinin yanında
Cihanın dört ucuna korku salan seferler!
En büyük kahramanlar işte: Öz vatanında
İstiklâlin uğruna bu kan dökmüş neferler."

1 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, 11. baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977, s. 473.
2 Necmeddin Halil Onan, *Hayat*, Nu. 117, 21 Şubat 1929, s. 244.

Aynı şair, "Bir Yolcuya"[3] adlı şiirinde de istiklal kavramına vurgu yapar:

"Bu ıssız, gölgesiz yolun solunda
Gördüğün bu tümsek, Anadolu'nda
İstiklâl uğrunda, namus yolunda
Can veren Mehmedin yattığı yerdir."

Mehmet Emin Yurdakul da "Vur"[4] adlı şiirinde işgal döneminde düşmanların yaptığı işin salt bir savaş ve işgal değil, tamamen Türk'ü hürriyetinden mahrum edip esaret altına almak olduğunu belirtirken, hürriyet kavramının kutsallığına atıf yapmaktadır. Dolayısıyla Millî Mücadelede Türk, aslında Allah'ın kendisine verdiği kutsal hürriyet adına bir soylu savaş vermiştir. Şöyle der:

"Vur, sen de mukaddes hürriyet için,
Dünyanın diktiği bayrak için vur;
Her dinin sevdiği adalet için,
Her yerde haykıran bir hak için vur!"

Millî Mücadele Bir Vatan Mücadelesidir:

İstiklal Marşımızda Mehmet Akif Ersoy, Millî Mücadelemizin Türk vatanını düşman çizmeleri altında çiğnetmeme mücadelesi olduğunu kuvvetle vurgular:

"Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı."

Akif'in vurguladığı vatanı koruma mücadelesi ve duyarlılığı salt maddi değildir. Yani ona göre kurtulması gereken vatan, sadece bizim maddi ihtiyaçlarımızı karşılayan, ekonomik bir değer olan, kuru topraktan ibaret bir yer değildir. Millî Mücadelede işgalden kurtarılacak vatan, maddi toprağın yanında ayrıca manevi vatandır. Yani yüzyıllar boyunca üzerinde inşa edilen bir büyük ve soylu Türk-İslam kültür ve medeniyetinden oluşan kutlu bir miras olan manevi vatan da kurtarılacaktır.

Manevi Türk vatanını inşa eden, yaşayan, yaşatan ve bize miras bırakan şehit atalarımız da bu vatanın bir parçasıdır. Vatan, meyve sebzenin yanında şehitlerimizdir, İslam medeniyetimizdir, Türk kültürümüzdür,

---

3 *Necmeddin Halil Onan*, hzl. Abdülkadir Hayber, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 66.

4 Mehmet Emin Yurdakul, *Şiirler*, hzl. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 289.

edebiyatımız, sanatımız, mimarimiz, müziğimiz, şiirimiz, törenlerimiz, bayramlarımız, geleneklerimiz ve her türlü millî kültürümüz ve toplumsal yapı taşlarımızdır. Haçlı işgalinden kurtarılacak vatan, maddi ve manevi, millî ve dinî vatan olmak üzere bir bütündür. İşte Akif, İstiklal Marşı'nda böylesine bütünlüklü bir vatan kavramını öne çıkarmaktadır.

Akif, "Bülbül" şiirinde atalarımızdan emaneten devraldığımız ve torunlarımıza olduğu gibi devretmemiz gereken vatanın gâvur çizmeleri altında çiğnenmesine izin vermemizi bir türlü kabullenemez ve şöyle der:

"Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefasız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garba çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!"

Yavuz Bülent Bakiler, Millî Mücadelede Antep savunmasını konu alan "Antepli Şahin"[5] adlı şiirinde Millî Mücadelenin vatan için verilen kutlu bir mücadele oluşuna şöyle değinir:

"Bir sır var bu mavzerde, attığım gitmez boşa
Çıkmış bir eski savaştan
Türk'ün bir karış toprak parçası için
Destanlar yazacağız yeni baştan."

Coşkun Ertepınar, "Barış İçin Savaş"[6] adlı şiirinde Türk vatanının hem tabii güzellikleri, hem ekonomik değerleri, hem yüzyıllar boyunca bağrında üretilen bütün Türk kültür ve sanat mirasını barındırması gibi değerleri üzerinden vatan sevgisini dile getirirken aslında Türk milleti olarak bizim Millî Mücadeleyi bir vatan mücadelesi olarak verişimiz, bu güzel ve mübarek vatanı korumak adına ortaya koyduğumuz fedakârlığı dile getirmektedir:

"Mustafa Kemal'in vatanı,
Yeşil yamaçlar, derin ırmaklar, mavi atlas üç bir yanı,
Ovaları altın, dağları elmas...
Fatma'sı, Emine'si, Ahmed'i, Hasan'ı,
Sever yaşamayı, sever insanlığı, sever insanı...

Mustafa Kemal'in vatanı,
Destanların, türkülerin, yiğit gazilerin yatağı...
Bin yıllardan aşar gelir kaynağı,
Gönül gönül taşar gelir kaynağı,
Gece gündüz, pırıl pırıl, yıldız yıldız...

---

5 Yavuz Bülent Bakiler, *Harman*, 12. baskı, Size Dergisi Yayınları, İstanbul 2009, s. 87.
6 Coşkun Ertepınar, *Şiir İkliminde Bir Ömür*, Kültür Ofset Ltd, Şti, Ankara 1996, s. 350.

Barış için yaratılmıştı Mustafa Kemal,
Vatan içinse savaş,
Ceylan da ne? Kuzu da ne?
Gökte şahin, yerde doğan, pusuda atmaca,
Mustafa Kemal'e dağ dayanmaz, kanat açar kartalca..."

Mehmet Emin Yurdakul, "Vur"[7] adlı şiirinde Millî Mücadelenin bir vatan mücadelesi oluşunu heyecanlı bir üslupla ifade eder. Türk vatanı bakir, temiz ve saftır. Ancak işgalciler bizim harim-i ismetimiz, kutsal ve mahrem evimiz olan bakir vatanımızı kirletmişlerdir. Türk, işte bu pisliği temizlemek adına bir vatan mücadelesine girişmiştir. Şöyle der:

"Ey Türk vur, vatanın bâkirlerine
Günahkâr gömleği biçenleri vur;
Kemikten taslarla şarap yerine
Şehitler kanını içenleri vur!"

Millî Mücadele Bir Bayrak Mücadelesidir:

Türk bayrağı, Türk milletinin dinî ve millî, maddi ve manevî bütün değer ve kutsallarının, şahsiyetinin, vatanının, devletinin, dilinin, dininin, kültürünün, tarihinin ve geleceğinin simgesidir, o yüzden kutsaldır. Millî Mücadelemizi biz aynı zamanda bir bayrak mücadelesi olarak verdik. İşgalcilerin amacı, bu vatan semalarında nazlı nazlı dalgalanan ve kıyamete kadar da öylece dalgalanması gereken Türk bayrağını indirip yerine kendi bayraklarını asmaktı. Ama başta Bağbuğ Mustafa Kemal olmak üzere bütün Kuva-yı Milliye mücahitleri buna izin vermedi.

Mehmet Akif Ersoy atamız, İstiklal Marşı'nda Türk bayrağı duyarlılığını üç veciz mısra ile ortaya koydu:

"Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak."

Osmanlı Devleti'ni temsil eden sancağımız, bayrağımız sönmüş olabilir ama Türk milleti tarih boyunca olduğu gibi yine kendi millî ve bağımsız Türk Devletini kuracaktır. Dolayısıyla al sancağımız yani bayrağımız, kıyamete kadar hiç sönmeyecektir.

"Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!"

Türk milletinin eşi, hanımı olarak tasavvur edilen Türk bayrağı, yanına kuma olarak gelen İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, Amerikan bayraklarının varlığını bir türlü kabullenememiş ve efendisi olan Türk milletine suratını asmış, kızmıştır. Bu durum karşısında Türk milleti:

---

7 Yurdakul, *a.g.e.*, s. 289.

"Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;"

Diyerek Türk bayrağını özgürleştirme mücadelesine son hızla devam etmiş ve başarmıştır.

Yavuz Bülent Bakiler, Millî Mücadelede Antep savunmasını konu alan "Antepli Şahin"[8] adlı şiirinde bayrak hassasiyetini şöyle ifade eder:

"Bu dağlarda biz yaşarız, bu dağlar bizim dağımız.
Namusumuz temiz, bayrağımız hür.
Analarımız, karımız, kızımız, kısrağımız
Burda erkekçe dövüşür.

Bir bayrak dalgalanır Antep kalesi üstünde
Alı kanımdaki al, akı alnımdaki ak.
Bayraklar içinde en güzel bayrak.
Düşüncem senden yanadır!...

Hey, hey!
Yine de ey hey!
Al bayraklar altında kara bir kartal gibi
Yaşamak ne güzel şey!..."

Enis Behiç Koryürek, Mütareke yıllarının acılarını anlattığı "Kâbus"[9] şiirinde Türk bayrağının yırtılışından, Türk ordusunun dağıtılmasından, Türk yurdunun yangına verilişinden duyduğu acıyı dile getirir ve şöyle der:

"Kalbim parçalandı bu hâle karşı.
Yanarak döküldü gözümün yaşı.
Tutuşan memleket: Benim yurdumdu.
Münhezim dağılan: Benim ordumdu.
O yırtılan bayrak: Benim bayrağım.
Yıkılan ocaklar: Benim ocağım."

Millî Mücadele döneminde Türk bayrağına yapılan hakareti, Türk bayrağının Türk'ün bütün kutsallarını temsil eden bir simge olarak yere düşürülüşünü en kuvvetli şekilde ifadeye dönüştüren şairlerimizden biri de Dilaver Cebeci'dir. O, "Bayrak Olayı"[10] adlı şiirinde 28 Kasım 1919 Cuma sabahı uyanan Maraşlı Türklerin Kalede Türk bayrağı yerine, Frenk bayrağı dalgalandığını görmeleri üzerine istiklal cihadı başlatmalarını destansı bir üslupla anlatır. Konuyla ilgili olarak şiirden bir bölüm:

---

8 Bakiler, *a.g.e.*, s. 87.
9 Enis Behiç Koryürek, *Miras ve Güneşin Ölümü*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1951, s. 95.
10 Dilaver Cebeci, *Bütün Şiirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 57.

"Tanrı kabul etmez namazı bilin,
Dururken kalede bayrağı elin.

Biz ki üçbin yıldır yurtsuz olmadık.
Bayraksız, pusatsız, kurtsuz olmadık..

Bayrağı dikmezsek eski yerine,
Tanrı çıkarmasın bizi yarına..."

Binlerce Türk'ün yüreği bir dilek için çarpıyordu: Kaledeki Fransız bayrağını indirip oraya Ayyıldız'lı bayrağı çekmek... Ulu Cami'nin minberindeki sancağı alarak bir sel gibi Kaleye doğru aktılar."

"Kaleye ilk varan onbaşı Osman,
Demir bilekli bir Türk'tü.
Gördü ki atılmış bir yana bayrağı,
Kucaklayıp, öptü öptü...

Frenk bayrağını aldı gönderden,
Tırmandı, Ay-Yıldızı taktı yüceye.
Göğün güzelliği geldi üstüne,
Gök, işte şimdi göktü."

***Millî Mücadele, Bir İslam Mücadelesidir:**

İşgalcilerin amaçlarından biri, Anadolu ve Rumeli toprakları üzerinde yüzyıllar öncesinden beri yerleşen, yaşanan ve kıyamete kadar da yaşatılacak olan Türk-İslam kültür ve medeniyet birikimini, bu kutsal mirasımızı yok etmek, yerine Hristiyan medeniyetini yerleştirmek için geldiler. Yani Millî Mücadele bir yönüyle Hilal-Haç mücadelesidir. Hilal, İslam medeniyetinin, Haç da Hristiyan medeniyetinin simgesidir. Biz helal süt emmiş, temiz Müslüman Türk milleti olarak Anadolu ve Rumeli'de Hilalin sökülüp yerine Haçın takılmasına izin vermemek için kutsal bir cihat ruhuyla savaştık ve Allah'ın yardımı ile kazandık.

Mehmet Akif, İstiklal Marşı'nda Millî Mücadelemizin bu boyutunu şöyle ifade etti:

"Rûhumun senden, ilâhî, şudur ancak emeli,
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli,
Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli
Ebedî, yurdumun üstünde benim inlemeli."

Akif, İslam medeniyetinin bir simgesi olan ezanın susturulup yerine

Hristiyan medeniyetinin simgesi olan çanın çalınmasının istenmesi ve bunun için işgalin gerçekleştirilmesi olgusunu, "Bülbül"[11] şiirinde de şöyle ifade eder:

"Ne zillettir ki: Nâkûs (çan) inlesin beyninde Osman'ın;
Ezan sussun, fezalardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!"

Diğer yandan Anadolu, bir yönüyle İslam dininin merkez vatanlarından biridir ama işgalle birlikte gâvurlar tarafından ele geçirilmiş, Müslümanlar perişan edilmiş, kendi vatanlarında parya durumuna düşürülmüştür. Bu olguyu Akif, "Bülbül" şiirinde şöyle dile getirir:

"Ne haybettir(üzüntü verici) ki: Vahdet-gâhı(Allah'ın birlik evi) dinin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız(sığınaksız) kalan dindaş!"

Akif, bir İslam beldesi olan mübarek Anadolu toprakları üzerinde gâvurların kibirle dolaşmasını bir türlü hazmedemez ve yine aynı şiirinde bunu acıyla dile getirir:

"Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem..."

Akif, "Ordunun Duası"[12] adlı şiirinde de Millî Mücadelenin İslam'ı çiğnetmeme, İslam yurdu olan Anadolu'yu Hristiyanların hâkimiyet alanı yapmama mücadelesi olduğunu, yine Hristiyanlığın simgesi olan çan üzerinden işler:

"Türk eriyiz, silsilemiz kahraman...
Müslümanız, Hakk'a tapan Müslüman.
Putları Allah tanıyanlar, aman,
Mescidimin boynuna çan asmasın."

Burada Millî Mücadeleyi yürüten kitlenin adının "Müslüman Türk milleti" olduğu ısrarla vurgulanırken işgalcilerin de iki özelliğine değiniliyor. Birisi onların puta tapıcı oldukları, diğeri de İslam mabedi olan mescide, camiye çan asarak buraları kiliseye çevirme amacında olduklarıdır.

Dolayısıyla Millî Mücadele, Anadolu toprakları üzerinde bozuk, aslından saptırılmış, papazlar eliyle beşerîleştirilmiş muharref Hristiyanlığın hâkim kılınmasıyla puthaneye çevrilmek istenmesine karşı bir tevhid, saf bir Allah inancının hâkim olduğu yurt olarak kalması iradesinin, bir de camilerimizin kiliseye çevrilmesine izin vermeyişimizin bir karşılığıdır.

11 Ersoy, *a.g.e.*, s. 473.
12 Ersoy, *a.g.e.*, s. 554.

Yahya Kemal Beyatlı, "26 Ağustos 1922"[13] adlı şiirinde Millî Mücadeleyi işgalci Haçlı ordularına karşı Türk ordusunun İslam'ı savunma savaşı olarak algıladı ve şöyle dedi:

"Şu kopan fırtına Türk ordusudur yâ Rabbi.
Senin uğrunda ölen ordu, budur yâ Rabbi.
Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın,
Galib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın."

Faruk Nafiz Çamlıbel de "At"[14] şiirinde istiarî olarak atla simgeleştirdiği Türk milletinin özgürlüğüne düşkün oluşunu vurgular. Burada Müslüman Türk milletini esir ve köle ederek sömürgeleştirmek isteyen Haçlı işgalcilere karşı Türk milleti, verdiği kutlu mücadele ile şaha kalkmış, boyun eğmemiş, organlarına halka takılarak köleleştirilmesine izin vermemiş, ağzına gem takılamamış, zincire vurulamamıştır. Türk milleti Millî Mücadeleyi Anadolu'nun Müslüman kalması için vermiştir, Allah için mücadele etmiştir. Şiir şöyle:

"Bin gemle bağlanan yağız at şaha kalkıyor,
Gittikçe yükselen başı Allah'a kalkıyor!

Son macerayı dinlememiş varsa anlatın;
Ram etmek isteyenler o mağrur, asil atın.

Beyhudedir, her uzvuna bir halka bulsa da;
Boştur köpüklü ağzına gemler vurulsa da...

Coştukça böyle sel gibi bağrında hisleri
Bir gün başında kalmayacaktır seyisleri!

Son şanlı macerasını tarihe anlatın:
Zincir içinde bağlı duran kahraman atın

Gittikçe yükselen başı Allah'a kalkıyor;
Asrın baş eğdi sandığı at şaha kalkıyor!"

Dilaver Cebeci, "Bayrak Olayı"[15] adlı destansi şiirinde Maraş'ta yaşanan Millî Mücadele sürecini değerlendirirken bu mücadelenin bir cihad oluşuna şöyle yer verir:

---

[13] Yahya Kemal Beyatlı, *Eski Şiirin Rüzgârıyle*, 10. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2008, s. 88.

[14] Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*, 8. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 22.

[15] Cebeci, *a.g.e.*, s. 57.

"Onlar ki; üçbin yıldan beri,
Olmuştular Tanrıya çeri.
Dönmediler hiç ona kulluktan.
Yine ona idi yönleri."

Millî Mücadelede Türk Kadınının İşlevi:

Millî Mücadele, sadece erkek askerlerin vediği bir savaş değildi. Millî Mücadele, topyekün Türk milletinin, kadınıyla erkeğiyle, yaşlısıyla genciyle verdiği bir millet mücadelesiydi. Bu bağlamda Türk kadını, olağanüstü bir çaba göstererek büyük bir fedakârlıkla Türk'ün millet mücadelesini yürüttü. Sırtında bebeği yerine mermi taşıdı, askere erzak taşıdı, yarasını sardı, gerektiğinde kurşun sıktı. Yapılması gereken her türlü görevi seve seve yaptı.

Fazıl Hüsnü Dağlarca, "Mustafa Kemal'in Kağnısı"[16] adlı şiirinde erkek askerlerimizin "Mehmetçik" ünvanına nazire olarak "Elifçik" unvanıyla simgeleştirdiği Türk kadınının insanüstü fedakârlıklarını anlatır. Şiirin iki bendini alalım:

"Yediyordu Elif kağnısını,
Kara geceden geceden.
Sankim elif elif uzuyordu, inceliyordu,
Uzaklarda savaşanların acısıydı gıcırtılar,
İnliyordu dağın ardı, yasla,
Her bir heceden heceden.

Mustafa Mustafa Kemal'in kağnısı derdi, kağnısına
Mermi taşırdı öte, dağ taş aşardı.
Çabuk giderdi, çok götürürdü Elifçik,
Ün salmıştı asker içinde.
Bu kez yine herkesten önce almıştı yükünü,
Doğrulmuştu yola önceden önceden."

Millî Mücadelenin Başbuğu Mustafa Kemal Atatürk:

Millî Mücadele çok büyük ölçüde Başbuğ Mustafa Kemal'in siyasi, stratejik ve taktik dehasının bir ürünüdür. Onun öncü kişiliği, sürükleyiciliği, ümit, kararlılık, azim, iman telkin edişi, büyük teşkilatçılık ve ikna kabiliyeti, yılmayan mücadele azmi, akıllıca oyun kuruşu gibi özellikleriyle Atatürk, Millî Mücadelenin simge ismidir. Türk'ün istiklalci iradesi büyük ölçüde onun kişiliğinde ete kemiğe büründü. Dolayısıyla Millî Mücadele

[16] Fazıl Hüsnü Dağlarca, *19 Mayıs Destanı*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1998, s. 69.

şiirinde Atatürk, büyük bir yer tutmaktadır. Nitekim Cahit Külebi: "Atatürk'e Birlikte Savaşanlara ve Çocuklarına"[17] adlı şiirinde Atatürk'ün Millî Mücadeleyi sürükleyen iradeli Türk Beyi kişiliğine uzunca yer vermiştir. Mesela şöyle der:

"Kemal Paşa, yenilmez yiğit, şanlı komutan!
Savaşa girer gibi yetiş bize!
Yetiş bize çöllerde bile olsan!
İnanç doldur, güç doldur içimize!"

Ceyhun Atuf Kansu, "Sakarya Meydan Savaşı"[18] şiirinde Başbuğ Atatürk'ün Millî Mücadeledeki öncü kişiliğini, iradeli komutan şahsiyetini etkili mısralarla dile getirir:

"Gözlerini kapadı Papulas, karabasan gitmiyordu,
"Ya bağımsızlık, ya ölüm" diyordu,
Halk yiğidi Sivrihisar önlerinde
Bakıyordu derin mavi bozkır gözleriyle
Allah adına, yoksul Anadolu adına,
Bir beyaz at üzerinde Mustafa Kemal.
Boğulayazdı Papulas "Dur" dedi, şoföre
"-Susamışım,
Susamışım oğlum Mavro!"

Coşkun Ertepınar, "Destan Yaratan Günler"[19] adlı şiirinde Atatürk'ün Millî Mücadeledeki merkezî konumunu, onun iradeli önderliği olmasaydı ne gibi zor ve kötü durumlarla karşı karşıya kalabileceğimizi, o olmasaydı vatan, devlet ve millet olarak var olamayacağımızı, Anadolu'nun bir Türk yurdu olmaktan çıkıp gâvur memleketi haline dönüşeceğini ifade eder:

"Ayak, baş komadı
Düşmanda...
Unutulur mu?.. Unutulur mu?..
Mustafa Kemal'in adı...

Olmasaydı o kartal bakışlı,
Şahin dalışlı,
Ne sen vardın, ne ben,
Ne de baştan başa güzel ülken...

---

17 Cahit Külebi, *Bütün Şiirleri*, Adam Yayınları, 16. baskı, İstanbul 2002, s. 170.
18 Ceyhun Atuf Kansu, *Tüm Şiirleri* 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1978, s. 115.
19 Ertepınar, *a.g.e.*, s. 551.

Ayasofya, kilise,
İstanbul, Bizans'tı!
Karslar, Erzurumlar, Sivaslar
Kalır mıydı bize?..."

Vasfi Mahir Kocatürk, "Mavi Kurt"[20] adlı şiirinde yurdu düşmandan kurtaran Atatürk'ü eski Türk destanlarından gelen bir çağrışımla mavi kurt ya da bozkurt olarak görür:

"Türk'ün kara dağlar delen kolları
Bu derdi de baştan savar mı ola?
Bir Bozkurt gönderip bize Göktanrı
Sırtlanları yurttan kovar mı ola?

Bir yiğit bu yurdu kurtarır m'ola?
Tanrı bilir ama, bu yiğit kimdir!
Yanan ocakları onarır m'ola?
Bu ne el, bu ne güç, bu ne biçimdir?

Güneşin çizdiği izden
Kutsal bir vücut geliyor.
Ufku dumanlı denizden
Kutlu Mavi Kurt geliyor."

Mithat Cemal Kuntay, "Atatürk'ün Heykeli Önünde"[21] adlı şiirinde Atatürk'ün heykeline bakarak o heykelde Türk'ün istiklalinin, şahsiyetinin, hürriyet aşkının, vatan sevdasının, Millî Mücadelede maddi ve manevi bütün kutsalları adına ortaya koyduğu fedakârlığı görür. Yani ona göre Atatürk, salt bir kişi, sıradan bir şahsiyet değil, Türk'ün istiklalci ve hürriyetçi iradesinin bir simgesidir. Şöyle der:

"Seneler var, hani beklerdik, o heykel bu mudur?
Söndü sandıkları bir fecri yakan el bu mudur?

Bu mudur haykıran ağyâranma Türk olduğumu?
Hani düşmüştüm, o bir hamlede kaldırdı, bu mu?

O mu sığmış, ebediyyen, bu taşın gövdesine?
Bu mudur kalbine bir milleti basmış sîne?"

---

20 Vasfi Mahir Kocatürk, *Hayat Şarkıları*, Edebiyat Yayınevi, Ankara tarihsiz, s. 137.
21 Midhat Cemal Kuntay, *Türkün Şehnamesinden*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 8.

Yine Mithat Cemal Kuntay, "Gazi"[22] adlı şiirinde Atatürk'ün Millî Mücadele ile bize neler kazandırdığını, neleri kaybetmekten kurtardığını, onun sadece o dönem için değil, bugün için de taşıdığı büyük değeri, onun adeta Allah tarafından Türk'e bir kurtarıcı olarak gönderildiğini dile getirir:

"Geç kalmış olanlar da bu gün bilmelidir ki,
Gazi'nin ufuklardan uzanmış elidir ki,

Toprakları tarihime, coğrafyama soktu.
Bir gün ki vatandır diyecek bir köşe yoktu."

Millî Mücadelenin Simge Kenti: İzmir:

Millî Mücadele demek büyük ölçüde İzmir'in geri alınması mücadelesi demektir. 15 Mayıs 1919'da İngilizlerin jandarması olan Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi, Millî Mücadeleyi tetikleyen ve bardağı taşıran en önemli olaydır. Millî Mücadele büyük ölçüde İzmir'den başlayıp Anadolu içlerine yayılan Yunan işgalcilerini geldikleri yere; geri İzmir'e, denize dökme eyleminin adıdır. Dolayısıyla İzmir merkezli pek çok Millî Mücadele şiirimiz de vardır.

Güzel İzmir'imizin işgali sahnesini en güzel tasvir eden şairlerimizden biri Orhan Şaik Gökyay'dır. O, "İzmir'in İşgali"[23] şiirinde İzmir'in işgalini şöyle anlatıyor:

"Bir kara duman çöker
İzmir üstüne;
Bir gâvur duman...
Kor gibi parlar bu karanlıkta
Rıhtımda dökülen er Türk'ün kanı;
Bir kıvılcım gibi tutuşur bu kandan
Yurdun her yanı.
Bir "kara savaş" başlar ortada,
Düşman kahpece, Türkler yiğitçe."

Diğer yandan Halide Nusret Zorlutuna, İzmir'in işgalden kurtuluş sevincini terennüm eden "Bayramınla Çok Yaşa"[24] şiirinde şöyle der:

"Anılmasın hiç, fakat arada geçen kâbus,
Yürekten vurmak için İzmir'i seçen kâbus;
Aklınca Türk iline bir kefen biçen kâbus..
Biz kanla temizledik o kara pası, İzmir!.."

---

[22] Kuntay, *a.g.e.*, s. 10.
[23] Orhan Şaik Gökyay, *Bu Vatan Kimin?*, İzmir 1994, s. 17.
[24] Halide Nusret Zorlutuna, *Yurdumun Dört Bucağı*, Ankara 1950, s. 82.

Millî Mücadele Şehitleri:

Millî Mücadele zaferimizin mimarı çok büyük ölçüde bu uğurda yapılabilecek en büyük fedakârlığı yapan, vatanı, milleti, devleti, dini ve kültürü adına canını seve seve vermekten çekinmeyen şehitlerimizdir. Millî Mücadele konulu şiirlerimizde şehitlerimize de çok büyük oranda yer verildiğini görüyoruz. Mesela Halide Nusret Zorlutuna, "İstiklal Şehitleri"[25] şiirini tamamen Millî Mücadele şehitlerimize ayırmıştır. Bu şiirinde şöyle der:

"Ey kanıyle toprağı vatanlaştıran erler,
Ey gözlerin ışığı, gönüllerin baharı,
Tende can, tarihte şan; ezelden er oğlu er.
Ölümsüz milletin ölümsüz çocukları...

Ey İstiklâl şehidi.... Sırrından bize de ver
Ver ki, hep bizim olsun bize verdiğin bu yer."

Millî Mücadelemizin kazanılmasında çok büyük emekleri olan şehitlerimiz için yazılmış güzel şiirlerden biri de Kemalettin Kami Kamu'nun "İstiklâl Ordusu Şehitlerine"[26] adlı şiiridir. O, bu şiirinde Türk şehitlerinin malını mülkünü, köyünü kasabasını, eşini anasını, çoluğunu çocuğunu düşünmeden, gözünü kırpmadan cennet bahçelerine gider gibi savaş meydanlarına dalışını, milleti adına yaptıkları fedakârlıktan dolayı toprağa değil de Türk milletinin kalbine gömüldüklerini anlatır. Şehitlerimizin kanları zemzem gibi kutsaldır. Vatan ve hürriyet adına yaptıkları iş tarihin en büyük övüncü olacaktır:

"Düne kadar en akur ölümlere güldünüz
Bugün bütün milletin gönlüne gömüldünüz,
Rahat, rahat uyuyun son âşiyânınızda!

Artık ne gözlerinizde köye dönmek emeli,
Ne yaranızı saran ince bir kadın eli,
Belki arkanızda yok bir ağlayanınız da!"

Millî Mücadele Büyük Ölçüde Millet Merkezli Bir Mücadeledir:

Osmanlı dönemi daha çok padişah yani kişi merkezli bir yapılanma idi. Devlet yönetimi, savaş, zafer her şey Sultanın merkezde yer aldığı ve her türlü resmî olayın ona izafe edildiği bir devlet sistemi idi. Ancak Millî Mücadelede devreye Türk milleti girdi. Atatürk Türk milletine, millî irade-

---

[25] Halide Nusret Zorlutuna, *Ellerim Bomboş*, Kür Yayınları, İstanbul 1967, s. 32.

[26] Gültekin Samanoğlu, *Kemalettin Kami Kamu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 80.

ye önderlik etti, komuta etti, Türk milletinin ve iradesinin temsilcisi oldu. Yani irade-i seniyye yerine irade-i milliye ön plana çıktı. Dolayısıyla Millî Mücadeleyi yürüten asıl güç Türk milletinin kendisidir.

Osmanlı döneminde şairler, tahta çıkan padişahlar için culusiye türünde kasideler yazarlardı.

Faruk Nafiz Çamlıbel, ise "Taç Giyen Millet"[27] şiirinde bu mesleleyi belirgin biçimde ortaya koyuyor. Padişahın taç giyme töreni için değil, Türk milletinin millî iradesinin tahta çıkışı ve Türk milletinin taç giyme töreni için şiir yazdı. Millî Mücadele zaferinde taç giyen bir kişi, bir padişah değil, Türk milletidir. Şair şöyle der:

"Bin bir geçit aştın ki, Sırat'tan daha ince;
Bir kerre fakat menzil-i maksuda erince
Devrildi vurulmuş gibi hakanlar, önünde;
Çıktın kanının hakkı olan tahta o günde...

Hakkın bu senin; yoksa bugün yâdel olurdu,
Şahlanmasa, kurtarmasa azmin Anayurdu...
Mademki bugün düşmanı sen sürdün atınla,
Hakkın yaşamak haşre kadar saltanatınla!.."

Faruk Nafiz Çamlıbel, "Mehmetçik'e Kaside"[28] adlı şiirinde de yine Mehmetçiğin temsilciliğinde Türk milletini öven bir şiir yazdı. Yine Millî Mücadeleyi kişi merkezli değil, millet merkezli telakki edişinin bir yansıması olarak kahraman sultana ya da beylere, paşalara değil de Türk askerine, Türk ordusuna kaside yazdı. Osmanlı döneminde kaside, din ve devlet büyüklerini övmek için yazılan şiirlerdi. Faruk Nafiz ise bu şiirinde Türk milletini, Türk ordusunu övmek için şiir yazdı. Şiir şöyle:

"Ey milletimin lahzada halkettiği ordu!
Baktın ki bütün bir vatan elden gidiyordu,

Boğdun coşarak düşmanının gayzını kanda...
Derler ki, esaret denilen halka cihanda

Bir geçti mi hür boyna, asırlar kıramazmış;
Bir secde eden, bir daha baş kaldıramazmış!

Ancak sen o zinciri söküp kırmayı bildin;
Gökten geniş alnınla ne taptın, ne eğildin"

---

27 Çamlıbel, *a.g.e.*, s. 23.
28 Çamlıbel, *a.g.e.*, s. 25.

Millî Mücadele, aslında Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları olan iradeli subayların öncülüğünde verilen bir millet mücadelesidir. Yani komutanlarla askerler ve Türk halkı bir bütün olarak mücadele vermişlerdir. Adeta yöneticisi ve yönetileni, komutanı, eri, çoluğu çocuğu, işçisi memuru herkes tek bir bilek, tek bir yürek olmuş, ordu millet karakteriyle bir Millî Mücadele vermiştir. Ancak Nazım Hikmet, *Kuva-yı Milliye Destanı*[29] adlı eserinde Millî Mücadeleyi aslından ve gerçeğinden farklı olarak tamamen kendi Komünist ideolojisine uydurmaya çalışmış ve gerçek dışı bir yaklaşımla yorumlamıştır. Mesela şöyle der:

"Onlar ki toprakta karınca,
suda balık, havada kuş kadar çokturlar;
korkak, cesur, câhil, hakîm ve çocukturlar
ve kahreden yaratan ki onlardır,
destanımızda yalnız onların maceraları vardır."

Bu mısralarda görüldüğü gibi Millî Mücadeleyi halkın, köylülerin, işçi ve işsizlerin verdiği bir proleterya mücadelesi gibi sunmuştur. Bunları tek belirleyici unsur olarak almış, komuta kademesini neredeyse yok saymıştır. Öyle ki halk, köylü ve işçileri Tanrılaştırmıştır. Zira onlara Allah'ın özelliklerini yüklemiştir. Kahreden yani Allah'ın Kahhar ismini alarak, düşmanı yok eden sadece işçi ve köylülerdir demiştir. Nazım'a göre Yaratan da onlardır. Yani Allah'ın Muhyi ismini onlara yüklemiş, yeni Türkiye Devletini adeta onlar yaratmış gibi göstermiştir. Şair destanında sadece onların maceralarına yer verdiğini belirtiyor. Tabii onun amacı Komünist ihtilal yapacak köylü ve işçi topluluklarını yüceltmek, öne çıkarmaktır.

Sonuç

Millî Mücadelemizi konu alan şiirlerin bir kısmı savaş sırasında, bir kısmı da savaştan sonra yazılmıştır. Şairlerimiz bütün özelliklerini olduğu gibi ayrıca Millî Mücadelemizin değişik boyutlarını ele alıp işlemişler ve kendilerince önemli gördükleri değerlerini öne çıkarmışlardır. Bir kısmı vatan kavramı üzerinde durmuş, bir kısmı bayrak, bir kısmı bağımsızlık, bir kısmı hürriyet, bir kısmı İslam, bir kısmı İzmir üzerinde durmuşlardır.

Millî Mücadele konulu şiirlerimizde ayrıca Türk kadınlarının ortaya koydukları olağanüstü ve insanüstü fedakârca katkılarına, çabalarına da yer verilmiştir.

Bunların yanında bütün askerlerimizin, milletimizin tabii elbette Başkomutanımız Mustafa Kemal Atatürk'ün kahramanları da en etkili mısralarla terennüm edilmiştir.

---

[29] Nazım Hikmet, *Kuvayi Milliye*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 11.

Şairlerimizin büyük bir bölümü, Millî Mücadeleyi sınıf ayırımı yapmadan bütün sınıf ve kesimlerini içine alan bir millet mücadelesi olduğunu yani Türk milletinin tamamının ortak vatan savunması olduğunu öne çıkarmışlardır.

Ancak bazı şairlerimiz, bu millî süreci ideolojilerine araç yaparak ve doğru olmayan bir yaklaşımla Millî Mücadeleyi sınıflar arası bir mücadele olarak göstermek ve yansıtmak istemişlerdir.

KAYNAKÇA

BAKİLER, Yavuz Bülent *Harman*, 12. baskı, Size Dergisi Yayınları, İstanbul 2009.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyle*, 10. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2008.

CEBECİ, Dilaver, *Bütün Şiirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz, *Han Duvarları*, 8. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü, *19 Mayıs Destanı*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1998.

ERSOY, Mehmet Akif *Safahat*, 11. baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.

ERTEPINAR, Coşkun, *Şiir İkliminde Bir Ömür*, Kültür Ofset Ltd, Şti, Ankara 1996.

GÖKYAY, Orhan Şaik, *Bu Vatan Kimin?,* İzmir 1994.

HİKMET, Nazım, *Kuvayi Milliye,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

KANSU, Ceyhun Atuf, *Tüm Şiirleri* 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1978.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Hayat Şarkıları*, Edebiyat Yayınevi, Ankara tarihsiz.

KORYÜREK, Enis Behiç, *Miras ve Güneşin Ölümü*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1951.

KUNTAY, Midhat Cemal, *Türkün Şehnamesinden*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

KÜLEBİ, Cahit, *Bütün Şiirleri*, Adam Yayınları, 16. baskı, İstanbul 2002.

Necmeddin Halil Onan, hzl. Abdülkadir Hayber, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ONAN, Necmeddin Halil, *Hayat*, Nu. 117, 21 Şubat 1929.

SAMANOĞLU, Gültekin, *Kemalettin Kami Kamu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

YURDAKUL, Mehmet Emin, *Şiirler*, hzl.Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
ZORLUTUNA, Halide Nusret *Yurdumun Dört Bucağı*, Ankara 1950.
ZORLUTUNA, Halide Nusret, *Ellerim Bomboş*, Kür Yayınları, İstanbul 1967.

SİYASAL VE SOSYAL ÇATIŞMANIN ROMANI *YABAN*'DA MİLLÎ MÜCADELE'NİN İZLERİ

Prof. Dr. Hanife Nâlân GENÇ
Orcid No: 0000-0002-7618-4825
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı
e-posta: ngenc@omu.edu.tr

Giriş

1889 yılında Kahire'de doğan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yaşamı gerek tedavi amaçlı gerekse elçilik görevleriyle yurt içi ve dışında geçmiştir. Çocukluk yılları Manisa, İzmir ve İskenderiye'de, gençlik ve yetişkinlik yıllarıysa İstanbul ve Ankara'da geçer. Yazar ve diplomat kimliği İstanbul'da, siyasal yaşamı ise Ankara'da şekillendirir. Yazın dünyasına Mısır'da yayımlanan bir Türk gazetesinde yaptığı çeviri öykülerle adım atar. Ancak özellikle 1908 yılından itibaren Fecr-î Âti topluluğuna girmesiyle kendine yazın dünyasında bir yer edindiği söylenebilir. Özellikle eleştiri alanında adından söz ettirmeye başlayan yazar tiyatro oyunu, mensur şiirler de yazmaya başlar. Siyasi yaşamının temelleri de tercih ettiği yazınsal türler çevreninde gelişim gösterir. Çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı siyasî ve yazınsal makaleler yoğunluktadır. Bunun yanı sıra roman, öykü ve anılarını daha çok içinde bulunduğu Fecr-î Âti akımının etkileriyle kaleme alan yazarın sanat anlayışı 1914'ten itibaren değişim göstermeye başlar. Bunda ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve tarihi durum yanında savaş yıllarında bozulan sağlığı nedeniyle yurt dışında bulunması etkili olur. Özyaşamından izler yazınsal yaratımlarında onu biçeminde daima duyumsanan gerçekçilik yaklaşımını millî, beşerî ve evrensel değerlerle birleştirmeye iter. Kendi yaşamından deneyimledikleri ve duyumsadıkları yapıtlarında doğrudan yansımasını bulur. Örneğin, *Atatürk* adlı kitabında tedavi için gittiği İsviçre'de bir Türk olarak yaşadığı yabancılıktan, yalnızlıktan söz eder. Yurda

dönüşünde özel ve yazınsal yaşamında bambaşka birine dönüşür adeta. Çünkü Anadolu'da başlayan Millî Mücadeleye kayıtsız kalamaz. Bu mücadelede bir duruş sergilediğini gerek yazılarıyla gerekse bizzat cephede yer alarak gösterir. Anadolu'nun yeni destanına ortak olması yazınsal yaşamını biçimlendiren bir kilometre taşı olur. Özellikle öykü, şiir ve romanlarında Tanzimat Dönemi'nden itibaren toplum ve birey yaşamında geçirilen değişikleri yansıtır. Bu mücadeleye katılması sanat anlayışı ve görüşünü tümüyle değiştirir. Savaş yıllarına tanık olması, Anadolu'ya açılması, Yusuf Akçura ve Halide Edip ile görev alması yazınsal yaşamını Millî Mücadele öncesi ve sonrası olarak kesin biçimde ayırır. Hatta öyle ki bu yıllara kadarki yazınsal üretimleri Millî Mücadele yıllarından sonraki çalışmalarının ön hazırlığı imiş gibi bir anlam kazanır. Bir milat olan bu süreçten sonra yazarın odağına aldığı 'millet' kavramı tüm yapıtlarında görünür olmaya başlar. Vatan işgal altındayken yurt dışında bulunan Yakup Kadri, bir yandan ülke bu durumdayken uzakta olmanın acısını yaşarken bir yandan da dışarıdan ülke için söylenenlere üzülür. Enginün'ün ifade ettiği gibi "İşgal altındaki İstanbul'a dönüş, işgal kuvvetlerinin Türklere layık gördüğü muamele, genç Yakup Kadri'yi perişan eder".[1] İzmir'in ardından İstanbul'un işgal edilmesi üzerine her ne pahasına olursa olsun vatana dönmek ve bu mücadelenin içinde yer almak ister. Vatandan uzakta hiçbir bilgiye sahip olamamanın verdiği belirsizlikle sağlığını hiçe sayarak yurda dönmek ister. Ancak yollar kapalıdır ve buna olanak yoktur. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar düşünce yapısı ve duygu dünyasını değiştirerek, içindeki milliyetçi duyguları daha fazla ortaya çıkartmasına vesile olur. "Anadolu'da başlayan Millî Mücadele, Yakup Kadri'ye yeni iman aşılar. O artık Anadolu'ya yeni bir destanın oluştuğu mekân, Millî Mücadele'nin önderine bir destan kahramanı olarak bakmaktadır".[2] Yakup Kadri'nin yapıtlarına yön veren bu değişim birkaç izlek çevreninde yoğunlaşır. Yapıtlarında özellikle de romanlarında toplumsal değişimin izleri doğrudan yansımasını bulurken içinde bulunulan kötü koşullara karşın geleceğe güven ve iyimserlik duygusu canlılığını korur. Sağlık sorunları nedeniyle uzun yıllar yurt dışında bulunmak zorunda kalması millete dönme arzusunu kamçılar. Bu mücadelede halka önderlik yapan Atatürk'e duyduğu hayranlık saygı boyutuna ulaşır. İçindeki milliyetçilik duygusu başta Fransa olmak üzere onu Batıdan uzaklaştırarak Anadolu'ya yöneltir. Dönem yazarları için ortak bir tutum olan Batıdan soğuma onun yazın evreninde de tüm açıklığıyla sergilenir. Özellikle *İkdam Gazetesi*'nde yayımlanan yazıları bu noktada dikkat

---

[1] İnci Enginün, "Millî Mücadele Edebiyatında Yakup Kadri Karaosmanoğlu", *Erdem*, Cilt:1, Sayı:2, 1985, s.481.

[2] İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s.110.

çekicidir. Millî Mücadele yıllarında İnebolu yolu ile Anadolu'ya geçen yazar, Ankara'dan Kütahya'ya oradan Simav'ı içine alan bölgelerde bulunur. Yunan saldırısı ve Sakarya Savaşı sırasında savaştan anlamasa da cephede savaşın ortasında bulur kendini. Orta Anadolu manzaralan onu öylesine büyüler ki çocukluğunun tatlı anıları bile onu bu kadar heyecanlandırmaz. Bu coğrafyada yaşadıklarından imbiklenenler *Yaban*'da anlam kazanır. Yunanlılar yalnızca cephede savaşmaz, geçtikleri yerleri yakıp yıkar ve inanılmaz zulümlerde bulunurlar. Tarihe belge sağlamak amacıyla kurulan Tedkîk-i Mezâlim Komisyonunda Halide Edip, Yusuf Akçura ile birlikte yer alır. Bu komisyondaki görevi sırasında askeri birliklerden gelen raporlar yaşananların boyutunu gösterir. Raporlarda yazılanlara inanmakta güçlük çeken komisyon üyeleri zulüm yapılan bölgeleri dolaştıklarında çaresiz kalan halkın aciz durumu karşısında dehşete kapılırlar.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu öykü, roman, mensur şiir, anı, monografi, makale ve tiyatro oyunları gibi farklı yazınsal türlerde örnekler verir. Bu türlerin biçemleri değerlendirildiğinde, öykü ve romanlarının ele aldıkları temel konu ve izlekler açısından birbirinden ayrı nitelikler taşıdığı görülür. Öykülerinde daha çok toplumsal konulara eğilen yazarın yazarlık kariyerine başladığı "Sanat toplum içindir" anlayışının ağır bastığı Fecr-î Âti yıllarına ait *Bir Serencam* isimli öykü kitabı kişi çatışmasını eksenine alırken, *Rahmet ve Milli Savaş Hikâyelerinde* toplumsal sorunlara eğilir. Bunun dışında anı, mektup, günlük türünde Halide Edip, Falih Rıfkı Atay ve Mehmet Asım'la ortak olarak yazdıkları *İzmir'den Bursa'ya* ise bu komisyonun gözlemlerinden oluşur. Öykülerinden farklı olarak konularının sosyal yaşamdan beslendiği romanlarında ümitsiz ve karamsar bakış açısından uzaklaşarak güçlü gözlem ve imgelem gücüyle Millî Mücadele yıllarını yansıtır. Bunlar dönemin tanığı olmuş nehir romanlardır. Yazarın yapıtlarında dikkat çeken bu karamsar ruh halini Akı, temel olarak üç sebebe bağlar. Bunlar "yazarın etrafındaki hadiseler, vücut rahatsızlığı ve mizacı gibi bir üçlü çarpışmanın ortalamasıdır. Buna okuduğu eserlerden gelen tesirler de" ilave edilebilir.[3] Bilindiği gibi yazarın Batı özellikle de Fransız Yazınına olan ilgisinin etkileri yaratımlarında duyumsanır.

Çalışmanın amacı Anadolu ve Türk aydını arasındaki siyasal ve sosyal çatışmanın izlerini Millî Mücadele ışığında sürmek ve bu yolla romanın derinlikli ve çok anlamlı yapısını ortaya koymaktır. Bu çalışmada tarama (survey) türü araştırma çeşitlerinden betimsel (descriptive) betimleyici araştırma deseni kullanılmıştır. Birey ve toplum çatışmasının doğurduğu yabancılık olgusu ve Kurtuluş Savaşı yıllarının birey ve toplum yaşamı üze-

---

[3] Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnsan-Eser-Fikir-Üslûp*, İletişim Yayınları, İstanbul 1960, s.42.

rindeki derin etkilerini göstermekse çalışmada ortaya konulması istenen olası bulgulardır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Millî Mücadele

Yazarın özel olduğu kadar yazınsal yaşamını da derinden etkileyen savaş sırasında yaşadıkları ve tanık oldukları düşünsel dünyasını ve hayata bakış açısını değiştirir. Örneğin, Millî Mücadele öncesi yapıtlarında edilgin ve kötümser bir ruh haline sahip kahramanları bu mücadeleden sonra kaleme aldığı yapıtlarında savaşçı ve etkin bir kişilik yapısı sergilerler. Gerek yazınsal yaratımlarında takındığı tutum gerekse toplumsal duyarlılık ve milliyetçilik duyguları bir dönüşüm olarak tanımlanabilir. Zira ne yaşamı ne de yazdıkları öncesiyle benzeşmeyecek şekilde değişir ve bambaşka bir kimliğe bürünür. Bu savaş ve yıkımın izleri doğrudan veya göndermeli olarak yapıtlarına seçtiği başlıklarla varlığını duyumsatır. Bu yapıtlardan biri olan *Yaban*'da köylü aleyhtarlığı suçlamasına karşı kaleme aldığı *Barbarların Yaktığı Köyler Ahalisine* başlıklı makalesini romanın önsözüne yerleştirir.[4] Millî Mücadele yıllarında gördükleri ve yaşadıklarını naklettiği yapıtları arasında yer alan *Milli Savaş Hikâyelerinde* düşman kuvvetlerinin İzmir halkına yaptığı insanlık dışı işkence, zulüm ve hakaretler anlatılır. *Milli Savaş Hikâyeleri* içinde yer alan *Dünya Gözü ve Ahret Sesleri, Teslim Teslim, Issız Köy ve Dilsiz Kız, Küçük Neron, Utanç, Güvercin Avı, On Dört Yaşında Bir Adam, Köyünü Kaybeden Kadın, Katmerli Bir Hıyanet* bu öyküler arasındadır. Yazarın ilk romanı *Kiralık Konak*'ta bir ailenin dağılışı ekseninde imparatorluğun yıkılışı, yanlış Batılılaşma, kuşaklar arası değişen değer yargıları ve yaşam biçiminin nasıl bir çatışmaya dönüştüğü Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki zaman diliminde yetişmiş üç kuşak üzerinden anlatılır.[5]Yazarın en çok eleştirilen romanlarından biri olan *Nur Baba*'da II. Meşrutiyet yılları temel alınarak din kurumlarının yozlaşması bir Bektaşî tekkesinde yaşanan aşk ve tarikat ilişkileriyle anlatılır. Meşrutiyet yıllarını anlatan bir diğer roman *Hüküm Gecesi* ise devlet adamları, İttihat Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasındaki siyasi çekişmeleri, siyaset ve basının yozlaşmasını konu alır. Kurtuluş Savaşı yıllarını anlatan *Sodom ve Gomore* ise işgal altındaki İstanbul'da işbirlikçi kesimin ahlak ve toplum değerlerinin sorgulandığı bir başka romandır. *Yaban*, Kurtuluş Savaşı ve Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu Sakarya Meydan Muharebesi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreci kapsayan yılları mercek altına alır. Yazarın bir diğer önemli romanı *Ankara*'da ise özlem duyulan geleceğin Ankara'sı

---

4 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.215.

5 Hanife Nalan Genç, "Hiç Yaşamamış Hep Yaşayacak İki Kadın: Emma ve Seniha", *Folklor/Edebiyat Dil ve Edebiyat Dergisi Uluslararası Hakemli Dergi*, cilt: 23, sayı: 90/2, 2017.

anlatılır. Aslında özlemi çekilen Ankara değil, geleceğin Türkiye'sidir. Kitapta toplam üç bölümde Sakarya Savaşı öncesi 1922'ye kadarki dönem, Cumhuriyetin ilanını izleyen 1926'ya kadarki yıllar ve Cumhuriyet sonrası 1937-1943'e kadarki yılları kapsayan süreçte Anadolu'nun yeniden dirilişi konu edilir. Bir diğer romanı *Panorama I ve II'de* inkılâpların yakın tarihine ait kimi değerlendirmeler yer alır. Burada Millî Mücadele ve savaşı konu alan isimlerini özellikle belirttiğimiz bu yapıtların her biri öncelikle yazarın halkı bilinçlendirme ereğine hizmet eder. Bu yapıtlar içinde 1920-1923 yılları arasındaki Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarını kapsayan ve Anadolu gerçeğini tüm yalınlığıyla yansıtan *Yaban* birkaç yönden bu romanlardan ayrılır. Roman öncelikle yazarın 1921 yılında Mezalim Heyetiyle birlikte gerçekleştirdiği gözlem ve araştırma gezilerine dayandığından belge niteliği taşımakta ve gerçekçi bir anlayışı ön plana çıkmaktadır. Bir diğer ayrıcalığı ise köyü ve köylüyü temel alarak halk ve aydın ilişkisini irdelemesi, dönemin aydınını eleştirmesidir. Romanın bir başka önemli yanı ise 1942 CHP Roman Ödülü'nü kazanmış olmasıdır.

Bu çalışmada Kurtuluş Savaşı yıllarının birey ve toplum üzerindeki etkilerini ve bireyin kendine yabancılaşması olgusunu temel izleğine alan *Yaban* adlı romanda milliyetçilik, kültürel çatışma, Anadolu, aşk, eğitim, din, köy ve köylü gibi diğer izlekler ışığında bu mücadelenin izlerini aramaya çalışacağız.

Yaban'da Anlatı Yerlemleri

I. Dünya Savaşı sonrasında vatanın düşman işgaline uğramasının ardından Atatürk'ün tam bağımsızlık için Samsun'a çıkmasıyla başlayan Millî Mücadele işgalcilerin ve iş birlikçilerinin yenilgisiyle sonuçlanır. Siyasi ve askerî bu dönemin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla vatan tam bağımsızlığına kavuşur.

Millî Mücadele yılları ekseninde Türk aydını ve halkı arasındaki siyasal ve sosyal çatışmayı konu alan ve 1932'de Kadro Dergisi'nde yayınlanan *Yaban* yazarın beşinci romanıdır. Toplumsal sorunların derinden duyumsandığı roman Millî Edebiyat dönemi yazarlarının biçem özelliğini yansıtır. Gerçekçi betimlemeler ve toplumsal fayda da bu bağlamda ele alınabilir. Bilindiği gibi bu dönem yazarları Anadolu'ya yönelmişlerdir. Romanın anlatı zamanı 1922 yılına denk düşer. Anlatı zamanı olarak Çanakkale Zaferi, I. ve II. İnönü, Sakarya Zaferi ve sonrasındaki yılları kapsamasıyla anıyla kurguyu buluşturan bir biçeme sahiptir.

Sakarya Savaşı'ndan sonra taşlar altında bulunan kenarları yanmış, ortadan yırtılmış eski bir defterde yazılanlara dayalı olarak kurgulanmış roman gerek yazıldığı dönem gerekse sonrasında geniş yankı uyandırır. Temel iz-

lek olan savaş, romanın hem sebebi hem de sonucudur. Romanda özellikle baş kişi tarafından ön plana çıkartılan ülküdeğer kavramlar yabancılaşma, yozlaşma, köylülük gibi karşıtdeğerlerle anılır. Korkmaz romanda kahramanın "vatan, millet, sevgi, fedakârlık ve inanç" gibi kavramları okuyucuya benimsetmeyi amaçlandığını" vurgular.[6] *Yaban*'da I. Dünya Savaşı'nda kolunu kaybeden savaş gazisi yedek subay Ahmet Celâl'in anılarına dayalı olarak anlatılan bir "ben romanı"dır. Anadolu gerçeğinin gözler önüne serildiği romanda İstanbul işgal edilince hizmet eri Mehmet Ali'nin Porsuk Çayı yakınındaki köyüne gelen ve zamanla yabana dönüşen Ahmet Celâl'in gözünden yaşanan olaylar aydın ve köylü çatışması üzerinden kahraman bakış açısıyla anlatılır. "Yazar romanın adını Yaban koymuştur. Buradaki yabanlık kavramında elbette fiziki bir yabanilik yoktur. Kültür ve anlayış yabancılığı vardır".[7] Romanın izleği ile tümüyle uyumlu olan bu yabanlık düşünsel boyutta olup, yabancılaşmaya gönderme yapmaktadır. Romandaki olaylar anlatıcı tarafından bir anı defterine dayandırıldığı için özyaşamöyküsel bir nitelik taşır. Kurtuluş Savaşı günleri, bu mücadelenin halk ve aydın için anlamı, mücadeleyi destekleyen Ahmet Celâl'le mücadeleden yana olmayan köylüler arasındaki çatışmayla eleştirel bir bakış benimsenerek anlatılır. Böylece halk-aydın çatışması ön plana çıkartılırken, köylülerin özellikle de romanda aydını simgeleyen Ahmet Celâl'in gözünden betimlemeleri yapıta getirilen eleştirilerin kaynağı olur.

Yaban'da temel izlek toplumsal yapıda birbirinden ayrıklaşan entelektüellerle halkın düşünce ve yaşayışlarındaki kopukluğun vatanın kurtuluş mücadelesindeki olumsuz etkileridir. "Roman, aydın ile halk arasındaki çatışmasının kökeninde yer alan yabancılaşmayı ve uyuşmazlığı bütün trajik yönleri ile ele alır".[8] Batının yayılmacı ve işgalci olan politikasına karşı milliyetçi ve idealist bir kişisel bakışla yaklaşan yazar temel olarak da bunu eleştirir romanda. Köylünün cehaleti kendi sonlarını hazırlar. Düşman askerleri tüm köyü telef etmek için meydanda toplanmışken içlerinden sadece Ahmet Celâl kaçar ve kendini kurtarır. Aslında yerle bir olan köy değil var olan sistemdir. Bu "düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan

---

6 Ramazan Korkmaz, "Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler", *Scholarly Depth and Acurary- Lars Johanson Armağanı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002, s. 273.

7 Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı-1920-1926*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s.203.

8 Veysel Şahin, "Roman Tekniği Bakımında Yaban", *NEWWSA (e-Journal of New World Sciences Academy)*, 2, (3), 2007, s.180.

softaların türediği" [9] bir sistem olarak tanımlanır. Bunun yerine Anadolu'da milliyetçi, vatansever ve idealist kişilerin oluşturduğu yepyeni bir oluşum inşa edilecektir.

Anlatıcı, katıldığı I. Dünya Savaşı'da sağ kolunu kaybeder ve henüz otuz iki yaşındayken emekliye sevk edilir ve İstanbul'a döner. Ancak muhteşem konaklarda çocukluğunun geçtiği İstanbul'da kalmak yerine Anadolu'nun ücra bir köşesine gitmeye karar verir. Aslında kendisinin de belirttiği gibi "Bütün kaybettiği şeyleri burada bulmaya gelir".[10] Böylece kendisini davet eden emir eri Mehmet Ali'nin köyüne gider.

Romanın anlatı zamanı Kurtuluş Savaşı yıllarını kapsar. Bu süre anlatıcının köye gelişinden, kaçışına kadarki yaklaşık iki üç yıllık zaman dilimini kapsar.[11] Günlük olarak yazılmış romanda kronolojik bir zaman akışı söz konusudur.

Romandaki uzam sosyal ve siyasal çatışmanın merkezi olmasıyla işlevsel bir anlam taşır. Olaylar, Porsuk Nehri yakınındaki bir köyde geçer. Ancak "Porsuk Çayı'nın balçığı leş gibi kokuyordur".[12] Romanda uzam anlatıcı kahramanın duygu dünyasını yansıtmak yanında temel izleği görünür kılma işlevi de üstlenir. Temizliği çağrıştıran su bile onu kuşatan bir uzama dönüşür. Romanda derenin leş gibi kokması, evin hücreye benzemesi, Ahmet Celâl'in içinden atamadığı yabancılık duygusunu arttıran bir anlam taşır. Duygu dünyasının dışa vurumu olan kapalı uzamlar da tinsel ve düşünsel olarak kahramanı sınırlar. Romanda uzam gerçekçilik algısını güçlendirmekten çok kişilerin duygu ve düşüncelerini yansıtma ereği taşır. Bu, romanda "Çevre değiştirmedikçe insanın değişmesine imkân yoktur"[13] sözüyle de kesinlenir. Romanda Eskişehir, İstanbul, İzmir, Ankara gibi illerden söz edilmesi de uzamı gerçekçi kılar. Köy özelinde Anadolu'nun aktarıldığı uzam bu özellikleri yansıtma görevi üstlenir. "Tuzlu göllerden, kireçli topraklardan"[14] oluşan bu coğrafyada doğa da köy de kendilerine özgü nitelikleriyle ön plana çıkartılır. "Tabiat tezek" [15] "köyse bataklıkta bir uyuz manda gibi kokar".[16] Uzam betimlemelerindeki bu kötümser ruh hali Ahmet Celâl'in duygularıyla koşutluk taşır. Köy betimlemelerinin köylülerle bağ kurularak yapılmasının temel gerekçesi kişi-uzam etkileşimini ve/veya çatışmasını ortaya koymak içindir. "Merhametsiz bir üvey ananın

---

[9] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, Birikim Yayınları, İstanbul 1977, s.110.
[10] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 36
[11] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 257
[12] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 22
[13] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 40
[14] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 45
[15] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 87
[16] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 23

göğsü gibi hareketsiz bu topraklarda ancak bir öksüz çocuk ruhu dalgalanabilir".[17] Ahmet Celâl "Köylünün bu umursamazlığını üstünde yaşadıkları bu sert ve haşin tabiattan" [18] mı kaynaklandığını bilinç akışı yoluyla sorgular. Romanda çok sık geçen "üvey anne" [19] imgesiyle doğa-insan çatışması canlı tutulur.

Ahmet Celâl'le köylüler arasındaki çatışma öncelikle onun kişisel özellikleriyle yansıtılır. Çünkü "her gün tıraş olması, dişlerini fırçalaması, saçlarını taraması ve kitap okumasıyla" [20] bu coğrafya insanlarından farklıdır. Köyün betimlenmesi ilk andan itibaren kasvetli bir yer olduğunu duyumsatır okura. Köy, zaman ve uzamın anlamını yitirdiği bir dünyadır. Ahmet Celâl önce günlerin sonra ayların, mevsimlerin adını unutur. Kendini öncelikle yaban duyumsaması bir türlü ulamlanamadığı bu köy ortamıyla kesinlenir. Adeta 'donmuş bir köy' olarak betimlenen bu köye dair umut verici tek bir şey görünmez. Köyde yaşamaya başlayınca geçmişini geride bırakıp her şeyi unutacağına olan inancını yavaş yavaş kaybetmeye başlayan anlatıcı için köy uzamsal boyutta bir ayrılık anlamı taşır. Köy halkı da Mehmet Ali'nin ailesinin de onu istemediklerini, sevmediklerini anlayan Ahmet Celâl en azından kendini sevdirmeye çalıştığı Zeynep Kadının onu diğer köylükler gibi değerlendirmediğini düşünür. Onların yanında ayrılıp başka bir yere gitmek istediğini söylediğinde buna karşı çıkmaması ilk düş kırıklığı olur onun için.

Romanda kişi kadrosunda yirmiye yakın kişi olmasına karşın bunlar köylüleri simgeleyen çoğunluk olarak anılacak ve anlatıda öyle yer alacaklardır. Romanda tek boyutlu ve fon karakterler ağırlıktayken, norm karakterler başkişinin millî ve insani değerlerini ortaya koymasında etkindirler. Emine ve Mehmet Ali bu karakter tipine örnek verilebilir. Romanın anlatısında aynı zamanda anlatıcı olan Ahmet Celâl'in çatışma yaşadığı kişiler olmaları bir anlamda onları anonimleştirir. Tinsel ya da tensel portrelerinin yapılmaması ya da buna gerek duyulmamasının temel nedeni de bu amaca hizmet eder. Anlatıcının savunduğu görüşlerin karşında olan kişiler bireysel hiçbir özellik taşımazlar. Bütüncül olarak onların tek özellikleri cehaletleridir. Romandaki kişiler cinsiyetleri ile de toplumsal cinsiyetin bireye yüklediği anlamları somutlarlar. Örneğin, Zeynep Kadın ev yaşamına ait olanı yansıtırken, Bekir Çavuş askeri, Salih Ağa toprak, İmam din, Şeyh Yusuf ise din istismarı anlamında yazarın romanda eleştirmek istediklerini görünür kılarlar.

---

[17] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 99
[18] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 99
[19] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 99-109-116-196
[20] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 22

Romanda Aydın-Köylü Çatışması

Romanın ana eksenine oturan temel sorun mücadeleyi destekleyen Ahmet Celâl'le pek de mücadeleden yana olmayan köylülerin çatışmasıdır. Romanda bu çatışmanın ön plana çıkartılması köylülerin betimlemeleri yoluyla güçlendirilir. Köylüler "(...) pis, cahil, yalancı insanlardır"[21] Bu da yazarın köylüleri acımasızca eleştirdiği yargısını doğurur. Köylüler başka dünyanın insanlarıdır. "Londralı İngiliz'le bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür".[22] Romanda kahraman anlatıcının köylüleri betimlerken takındığı küçümseyici yaklaşım yazarın eleştirilmesine ve tartışmalara yol açar. "Yakup Kadri Karaosmanoğlu, sadece Yaban romanında değil, eserlerinin çoğunda köye, köylüye, halka karşı mesafeli olmuş ve onlara yabancı kalmıştır. Bunun sebepleri arasında; başta karamsar olan mizacını, onun sanat ve soy aristokratlığını, hep yönetici sınıfta yer almasını, olaylara bir İstanbullu olarak ve İstanbul gözüyle bakmasını gösterebiliriz".[23] Köylerine ve dolayısıyla yaşamlarına onlar istemeden katılan bu 'yaban' Zeynep Kadına göre tüm yaşanılan olumsuzlukların tek sorumlusudur. Çünkü o geldikten sonra Salih Ağayla arası bozulmuş, evlerinin beti bereketi kalmamış, Mehmet Ali askere gitmiş, başlarına arazi davası çıkmış, İsmail şımarmıştır.[24] Aslında köy halkı da Zeynep Kadından farklı düşünmüyordur. "Ahmet Celâl köylünün gözünde bir yabandır ve ne yaparsa yapsın hep yaban olarak kalacaktır".[25] Romanda ele alınan çatışma özellikle Muhtar ve Şeyh Yusuf ile somutlanır. Onların Ahmet Celâl'e karşı yaklaşımları, sözleri köylüleri yönlendiren bir anlam taşır. Bu açıdan çatışmayı alevlendiren onların tutum ve davranışlarıdır. Ahmet Celâl'in köylülerin çok değer verdiği Şeyhle tanışması ve görüş ayrılıklarının selamlaşma sözcüğü ile ortaya konması köylülerin ona karşı cephe almasında etkili olur. Bu olaydan sonra onun kendilerinden farklı görüşte olduğunu iyice anlayan köylüler Ahmet Celâl'le tüm bağlarını kopartırlar. Bu olay kahraman anlatıcı cephesinde de son derece acıdır. Bunu sarf ettiği "Fakat o gün, düştüğüm hüzün sonsuzdu. Yalnızlığımı, kimsesizliğimi ve yabancılığımı o günkü kadar şiddetli hissettiğim olmamıştır" sözü açıkça ortaya koyar.[26] Köylülerin mücadeleye bakışı da ona kattıkları anlamla doğru orantılıdır. Aralarından bir kısmı

---

[21] Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kültür*, Afa Yay., İstanbul 1991, s.81.

[22] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 53

[23] Eyüp Akman, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerine Bazı Düşünceler ve Unutulan Bir Makalesi: Kastamonu", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3 Sayı 2, Temmuz 2013, s.55.

[24] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 94

[25] Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yay., Ankara 1993, s.106.

[26] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 69

kendilerince kayıtsız olmamakla birlikte yurdu savunma cesareti de göstermezler. Bazıları ne köyde ne memlekette olan bitenden haberdardır, diğerleri ve belki de acı olanı işgalin yarattığı ortamdan kendilerine fayda sağlamayı isteyenlerdir ki Ahmet Celâl onları vatan haini sayar. Emine için de durum farksızdır. Ahmet Celâl'in evlenme isteğini "Elin yabanına ben varmam" [27] diyerek reddeder. Köylü-aydın çatışması o kadar belirgindir ki hiçbir zaman Ahmet Celâl istese de onların arasına katılamaz. Köylüler de onu içlerine almazlar zaten. Romanda kendini tanımladığı gibi kalabalığın içinde yalnızdır. "Lakin işte görüyorum ki, bir çanak suda bir damla zeytinyağı gibiyim. Ne karışıyorum ne de dibe çökebiliyorum. Bize, bunun için toplumun kaynağı diyorlar galiba".[28]

Romandaki çatışma öncelikle siyasal düzlemdedir. Köylü ve aydın arasındaki kopukluğun esas kaynağı düşünsel boyuttadır. Köylülerin yaşayışlarına sirayet eden bu durum Millî Mücadele sürecini olumsuz yönde etkilerken romanın tezini güçlendirir. İdeal bir sistemin oluşturması ancak böylesi bir ortam yaratılabildiğinde olasıdır. Bu köy ve köylüler bunu gerçekleştirmekten o kadar uzaktırlar ki! Anlatı yerlemleriyle de güçlendirilen düşünsel çatışma köylülerin Ahmet Celâl'i bir türlü içlerine sindirememelerine sebep olur. Köylüleri insan gibi görmeyen, hayvanları daha çok seven Ahmet Celâl için bu insanların anlamı neyse köylüler için de onun varlığı benzer bir algıya sahiptir. Geceler boyu kitap okuyan, saçlarını tarayıp, dişlerini fırçalayan ve kendilerinden olmayan bu kişinin büyücü olduğunu düşünmeleri de bu yüzdendir. Ahmet Celâl'i köy yaşamında dış dünya ile ilişki kuracağı tek şey memleketin durumunu yakından takip ettiği gazetelerdir.

Köylülerle arasında ortaya çıkan çatışmanın temelinde Kurtuluş Savaşı'na iki tarafın farklı anlam yüklemeleridir. Köylülerin cehaleti çatışmanın en temel sebebidir. Bu çatışma özellikle toprak mülkiyeti, savaş, düşman ve kadın-erkek ilişkileri noktasında belirginlik kazanır. Aydın-köylü çatışması paradoksal bir nitelik taşır. Halkın cehaleti romanda aydın kimliği ile var olan Ahmet Celâl'le çatışır. "Ahmet Celal cahillikleri yüzünden köylülere çok ağır eleştiriler yöneltir. Bu cahillikleri yüzünden onlara ısınamaz".[29] Ancak Anadolu köylüsünün bu hale gelmesinde de onu bilgilendirmeyen, onu tanımayan, ona ulaşmayan Türk aydını sorumludur. "Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşleteme-

27 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 140
28 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 93
29 Hamza Aydoğdu,"Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Eserlerinde Eğitim Değerleri", Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2011, s.172.

din...Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir" [30] sözleriyle açıklar.

Köylülerin cehaleti bir ülkenin durumunu tümüyle değiştirebilir. Ancak bunun tek sorumlusu de köylü değildir. Onları bu hale getirenler, olaylar ve durumlar da önemlidir. Anadolu köylüsünün bu hale nasıl ve niçin geldiğinin sorgulanması gerekirse bunda aydın da sorumludur. Yazarın eleştirdiği bir diğer konu ise bu köylünün bu durumundan özellikle faydalanmak isteyen Batı uygarlıklarıdır. "Gözü doymak bilmeyen bir iki garp devletinin zenginleri, günde dört öğün yemek yiyecek diye, fukaranın lokması elinden alındı" [31] sözü bunu açıkça ortaya koyar. Anlatıcı romanda köylünün cehaletini sadece eleştirmekle kalmaz bunun sorumlusu olan aydına da yüklenir. "Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve yoksul şahıs kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun".[32] Anadolu halkının siyasetçi, politikacı ve devlet adamlarınca yalnız bırakılmışlığını eleştirir. "Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum: Türk "entelektüel"i, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişidir".[33]

Romandaki çatışmanın bir diğer boyutu da sosyal düzlemdedir. Sosyal çatışma öncelikle kendini uzamda belli eder. Kendisininkinden çok farklı bir ortama düşen Ahmet Celâl bu yaşama dair hiçbir şey bilmiyordur. Ne orada nasıl yaşayacağı ne de ne yapacağını bilmeden oradan oraya sürüklenir. Ona köyü çağrıştıran köpek havlamaları, tezek ve saman kokularıdır. Mehmet Ali'nin köyüne gelmek için yola çıktığında bir bilinmezlik yanında uzamın üzerinde yarattığı etki ona kendini bu coğrafyaya yabancı duyumsatır. "Boş ve lüzumsuz feza içinde, hiçbir kuşun geçtiğini görmedim" [34] diyerek duygularını ifade eder. I. Dünya Savaşı'nda henüz otuz beşine basmadan sağ kolunu kaybeden ve bunu bu köylüler için yaptığını "Bilsinler ki ben onlar için kolumu kaybettim" [35] diyerek açıkça ifade eden Ahmet Celâl, karşı taraftan buna yönelik bir tepki alamaz. Köylüler onun kolunu kaybetmiş olmasını sakatlık olarak görmekle kalmaz, herkesin başına gelebilecek bir durum olarak değerlendirerek sıradanlaştırırlar. Bu yüzden topluca bunun son derece doğal olduğu görüşünü paylaştıklarını gösterirler. Ahmet Celâl'i inciten de onların bu kayıtsızlıkları olur. Köylüleri bilinçlendirmeye çalışan Ahmet Celâl savaşın ülke ve toplum için anla-

[30] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 130
[31] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 141
[32] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 147
[33] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 53
[34] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 29
[35] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 52

mını onlara anlatmada, göstermede ve hatta yaşatmada başarılı olamadığını gördükçe de kendini yalıtır. "Benim mantığım onların içgüdüsü, onların sağduyusu yanında iflas etmiştir".[36] Yalnızlığıyla çerçevelediği dünyasının daha da daraldığını duyumsar. Hatta zamanla yaşadığı yabancılaşmayı "... Zira, o yeryüzünde iken de ârâfta gibi yaşadı" .[37]sözleriyle belirtir. Onun içinde bulunduğu bu durum zamanla kopukluğa dönüşür. "Yabancılaşma kayıtsızlık, aldırmazlıktır".[38] Köylüler için de yaban oluşu böyle başlar. Ne köylüler onunla ne de o köylülerle konuşacak, paylaşacak bir şey bulamaz. Romanda Salih Ağa için dediği "Sanki benim ağzımla onun kulağı arasındaki mesafe beş on kilometredir" [39] sözü de bu yargıyı doğrular. Havadan sudan sohbetlere dönüşen bağ ise onları pamuk ipliğiyle birbirlerine bağlar. Nasıl ki Ahmet Celâl köylüleri anlayamaz, eleştirirse aynı şekilde köylüler de onu tuhaf bulurlar. Ahmet Celâl köylüleri "Medeni şahısları ne terbiye görmemiş ne galiz ne iğrenç ne çirkin bir goril sürüsü!" [40] olarak görür, pis olduklarını düşünür. Köylüler de onun her gün tıraş olmasını, kitap okumasını yadırgarlar. Mehmet Ali bunu "Beyim, geceleri, sabahlara dek mırıl mırıl ne okuyup duruyorsun? Seni büyü yapar sanırlar" [41] diyerek dile getirir. Bu söz de köylülerin Ahmet Celâl'e neden bu kadar mesafeli davrandıkları, onu dışladıklarını gösterir.

Köylülerle Ahmet Celâl arasındaki çatışmanın en temel sebebi zaman ve uzam konusundadır. Romanda bu durum onun "Bunlarda, zaman kavramıyla mesafe kavramından niçin eser yoktur?" [42] sitemiyle somutlanır. Köylülere bir aydın olarak hem kendini hem de kendi şahsında aydın kimliğini anlatmaya çabalayan Ahmet Celâl bunun boş bir çaba olduğunu gördüğünde büyük bir düş kırıklığına uğrar. Her şey, zaman ve uzam anlamını yitirir. Köylülere kendini alıştırmak, dahası sevdirmek isteyen Ahmet Celâl köyde geçirdiği sekiz ayın sonunda sadece birkaç kişiyle sınırlı kalan bu alanda boşa kürek çektiğinin ayırdına varır. Kendisini küçük İsmail'le Mehmet Ali'nin anası Zeynep Kadın'dan başkasına sevdiremez. Savaş ortamında olunmasına karşın köylülerin tek derdi yaşamlarını devam ettirebilmektir. Ülkenin durumuyla ilgilenmeyen bu köylüleri bilinçlendirmek için uğraş verir Ahmet Celâl. I. İnönü Zaferi'nin coşkusunu tüm benliğinde duyumsayan Ahmet Celâl, köylülerin Millî Mücadeleye karşı yeterince ilgi göstermemeleri hatta Mustafa Kemal aleyhine haberler yapılması onu

---

36 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 195
37 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 211
38 Mehmet Serdar, "Yabancılaşma", *Adam Sanat*, Adam Yay., S.126, Mayıs 1996, s. 29.
39 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 87
40 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 46
41 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 52
42 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 47

ziyadesiyle üzer. Bu cahil köylüler kendilerinin Türk olduklarını dahi bilmiyorlardır. Ahmet Celâl'in Bekir Çavuş'la konuşması bu gerçeği ortaya koyar.

"- Biliyorum beyim sen de onlardansın emme.

- Onlar kim?

- Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar...

- İnsan Türk olur da nasıl Kemal Paşa'dan yana olmaz?

- Biz Türk değiliz ki, beyim.

- Ya nesiniz?

- Biz İslâmız, elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar".[43]

Romanda birbiriyle bütünleştirilen bu iki durum bu ülkenin bu mücadeleyi nasıl ve hangi koşullar altında kazandığını gelecek nesillere göstermek adınadır. Gündüz'ün ifade ettiği gibi "Ulusların tarihsel serüvenleri içinde yaşadıkları olağanüstü dönemler vardır ve bu dönemler daha çok kurmaca metinler aracılığıyla zenginleşir, anlam kazanır".[44] Baş kişinin çok istemesine karşın köylüyle özdeşlik kuramaması onu yabancılaşmaya iter ve Kurtuluş Savaşı'na inanmayanlarla arasında büyük bir çatışmaya sebep olur. Ahmet Celâl ve köylüler arasında esas çatışmanın kaynağı iki ayrı dünyanın insanları olmalarından öte Kurtuluş Savaşı'na karşı takındıkları tutumdur. Aydın-kentli ile cahil-köylü çatışmasının temel sebebi de aslında budur. Romanın eleştiri aldığı nokta da Yakup Kadri'nin köylüyü betimlemesinde yatar. Yazarın romanlarında çeşitli imgelerden yararlandığı düşünüldüğünde, köy ve köylünün romanda yıkılan bir imparatorluğun simgesi olarak yansıtıldığı anlaşılabilir. Vurguladığımız gibi Ahmet Celâl'le köylüler arasındaki çatışmanın asıl kaynağı köylülerin Millî Mücadeleye karşı olan ilgisizlikleridir. Aslında köylülerin tamamı aynı şekilde umarsız bir tavır içinde değillerse de baş kişinin umut ettiği ya da beklediği coşku yoktur hiçbirinde. Romanda genel anlamda abartılarak gösterilen bu duruma çoğu kayıtsız kalmakta kimisi vatanı savunacak yüreklilik göstermemekte, kimisiyse olan bitenden tümüyle habersiz yaşamaktadır. Ahmet Celâl "Köylüler, sanki, başımızdan geçen afet hafif bir sağanakmışçasına her şeyi unuttular" [45] diyerek öfkesini belli eder. Bunun yanı sıra Kurtuluş Savaşı ve işgalin yarattığı ortamdan çıkar elde etmeye çalışanlar da yok değildir.

---

[43] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 200-201

[44] Osman Gündüz, "Yakın Dönem Tarihsel Romanlarda Çatışma Alanları ve Tarihsel Romanların "Ulusal Kimlik" Edinmedeki Rolü", *Erzurum, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 2007, s.135.

[45] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 221

Ahmet Celâl'in yalnızlığı, kimsesizliği ve yabanlığı gerek köylülerin ona aralarına almamaları gerekse onun köylülerle aralarındaki uçurumu ortadan kaldıramamasından kaynaklanır. Köylülerin kendisini bırakıp neden ve nasıl sevdiklerini bilmedikleri hatta sorgulamadıkları Şeyhin ardından gitmesiyle Ahmet Celâl kendini derin bir yalnızlık içinde duyumsar. Romanda betimlenen bu durum mikro düzlemde Türk aydınının kendi ülkesindeki yalnızlığını gözler önüne serer. Bu yalnızlığı bir parça gidermek için komşu köyden Emine bir umut olur. Ancak Emine'nin gönlünü Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail'e kaptırmasına çok içerler. Bu olayla birlikte köy dayanılmaz bir hal alır. İç dünyasında yaşadıkları köyün betimlemesiyle somutlanır. "Bulaşık suyu, ahır ve umumî apteshane kokularını andıran bir taaffün bu havaya bir boğucu gaz fecaati vermekte ve beni canımdan bezdirmekte idi"[46] sözüyle hissettiklerini dışa vurur. O kolunu bu memleketin erkekleri ve kadınları için kaybetmiştir. Ancak ne erkekler ne de kadınlar bunu taktir eder. Hatta gönlünü kaptırdığı Emine de tıpkı diğer köylüler gibi onu yaban olarak görür. Gördüğü yerde ondan kaçar. Ancak köy ve köylüyü böyle betimlerken onun bu duruma sokan aydınlara da bir anlamda hesap sorar. Anadolu'nun bu hale gelmesinde o da sorumludur. "Anadolu halkının bir ruhu vardı; nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvanî duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın".[47] Romanda Ahmet Celâl'in köydeki yaşamı ağırlıkla onun duygu dünyasından anlatılırken diğer yandan milli mücadele ortamı onun ve köylüler cephesinden anlam kazanır. Düşmanın köye gelip halka yaptığı zulümlere tanık olan Ahmet Celâl yakmak istediği defteri gelecek nesillerin Anadolu gerçeğini öğrenmesi için bundan vaz geçer. Emine ile kaçmaya başlarlar. Ancak yaralanırlar. Emine'nin yarası daha ağır olduğu için o ilerleyemez. Ahmet Celâl defteri onun cesedi üzerine bırakır oradan ayrılır. "Türk halkı ile Türk aydını, bu ateş çemberinden birer yara alarak kurtulurlar. Ancak bu rüya kısa sürer. Emine'nin yürüyecek gücü, kuvveti kalmamıştır; yarası ağırdır. Aydın Ahmet Celâl'in refakati sadece kurtuluşa kadardır".[48]

Ahmet Celâl özellikle çatışma içinde olduğu kişilerin tutum ve davranışlarını onaylamaz. Salih Ağa'nın kambur oğlunun, Bekir Çavuş'un kızını sıkıştırmasını kabullenemez. İnsanları tanıdıkça hayvanları daha çok sevmeye başlar. Bu durumu Moran, "köylülerin ilkelliğini, içgüdüleriyle

---

[46] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 84

[47] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 110-111

[48] Yunus Balcı, *Türk Romanında Aydın Problemi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.208.

yaşayan hayvanlar gibi doğaya yakınlıkları" [49] olarak değerlendirir. Ahmet Celâl hayvanlar için "Bu çirkin, galiz tabiat ortasında tatlı ve cana yakın yalnız onlardır".[50] Hatta kendine yarenlik etsin diye bir eşek alır. "Oysa ben burada hayvanlara insanlardan daha yakınım".[51] Ancak onu yük taşımak ya da yolculuk etmek için değil bambaşka niyetlerle alır. Bu eşek ona yalnızlığı unutturacaktır. Romanda insanlarla bağı kopan Ahmet Celâl'in kendini anlayan kimsenin olmaması hayvanlarla kurduğu bağla gösterilir. Kendisine sırt dönen köylüler gidince geriye bu eşek ve yaşadıklarını kaydettiği defteri kalır.

Sonuç

Yakup Kadri'nin ana eksenine köylü-aydın çatışmasını yerleştirdiği romanda bu çatışma öncelikle siyasal düzlemde anlam kazanır. Anadolu'ya sırtını dönmüş yöneticiler, halkı cehalete sürükleyenlerdir. Bu yüzden halk cahilse bunun tek sorumlusu köylü değildir. Aksine onları bu hale getiren yönetici, aydın ve toplumun genel eğilimidir. Yazarın romanın tezi olarak değerlendirdiği bu çatışma iki açıdan somutlanır. İdeal bir sistemin oluşabilmesi için halkın bilinçlenmesi ve yeni bir oluşumun temellerinin atılması şarttır. Bu yeni sistemin oluşmasının tek koşulu halkın eğitiminden geçiyorsa korunması da ona bağlıdır. Batı uygarlıklarının işgalci düşüncelerinin bir halk üzerinde ne denli büyük yıkımlara sebep olduğunu bizzat yaşayan yazar bunu romanı aracılığıyla gelecek nesillere aktarmak ister. Halkın bilinçlenmesi kendini ve ülkesini tehlikelere karşı koruyabilmesi için de çok önemlidir. Romanda yayılmacı ve işgalci kuvvetlerin asıl niyetlerini anla(ya)mayan halkın esarete mahkûm olacağı fikri canlı tutulur. Romanın sonunda düşman askerleri köyü telef ettiğinde kendini kaçarak kurtaran tek kişi Ahmet Celâl olur. Köylülerse cehaletlerinin kurbanı olarak cezalandırılırlar.

Aydın-köylü çatışması romana ismini veren yaban sözcüğüyle somutlanır. Kendileri için kolunu kaybettiği kişilerin bu durumu umursamamaları dahası onun bu eksikliğini hissetmemeleri üzerine Ahmet Celâl geceleri çekildiği odasında kitap okuya başlar. Kitap okuması gibi dişlerini fırçalayıp saçlarını taraması da köylülerce garipsenir. Bu nedenlerle onu dışlamaya başlarlar. Kahraman anlatıcı köyle ve köylülerle karşılaştığı ilk andan başlayarak bu garip yabancılık hissini hiçbir zaman üzerinden atamaz. Köyde kaldığı süre boyunca bunun değişeceğine dair umutlarını da köylülerin Millî Mücadeleyle ilgili söz ve edimleriyle yitirir. Ne yapsa da köylülerin

[49] Berna Moran, a.g.e, s.212
[50] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 46
[51] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e, s. 93

kendisini yaban olarak görmesini engelleyemez. Siyasal ve sosyal düzlemde ortaya çıkan çatışma Ahmet Celâl'i bir süre sonra gerçekten yabana dönüştürür. Romandaki çatışma öncelikle Ahmet Celâl'in kişisel özellikleriyle gösterilir. Ancak köye geldikten sonra bu çatışmanın boyutunu değiştiren köylülerin Kurtuluş Savaşı'na bakış açılarıdır. Köylülerin cehaleti ise bu çatışmanın şiddetini arttırır. Anlatıcı yaban olarak geldiği köyden yine yaban olarak ayrılır. Roman yazıldığı dönemin olaylarını kendi gerçekliği içinde yansıtmasıyla da tarihi bir belge niteliği taşır.

KAYNAKÇA

AKI, Niyazi, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnsan-Eser-Fikir-Üslûp*, İletişim Yayınları, İstanbul 1960.

AKMAN, Eyüp, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerine Bazı Düşünceler ve Unutulan Bir Makalesi: Kastamonu", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Temmuz, 2013, ss.31-60.

AYDOĞDU, Hamza, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Eserlerinde Eğitim Değerleri", Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2011.

BALCI, Yunus, *Türk Romanında Aydın Problemi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

ENGİNÜN, İnci, "Millî Mücadele Edebiyatında Yakup Kadri Karaosmanoğlu", *Erdem*, Cilt:1, Sayı:2, 1985, 477- 492.

ENGİNÜN, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

GENÇ, Hanife Nalan, "Hiç Yaşamamış Hep Yaşayacak İki Kadın: Emma ve Seniha" *Folklor/Edebiyat Dil ve Edebiyat Dergisi Uluslararası Hakemli Dergi*, cilt: 23, sayı: 90/2, 2017, ss.13-36.

GÜNDÜZ, Osman, "Yakın Dönem Tarihsel Romanlarda Çatışma Alanları ve Tarihsel Romanların "Ulusal Kimlik" Edinmedeki Rolü", *Erzurum, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 2007, ss.135-146.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Yaban*, Birikim Yayınları, İstanbul 1977.

KAPLAN, Ramazan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yay., Ankara 1993.

KORKMAZ, Ramazan, "Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler", Scholarly Depth and Acurary- Lars Johanson Armağanı, Grafiker Yayınları, Ankara 2002, ss.271- 282.

MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

SERDAR, Mehmet, (1996). "Yabancılaşma" Adam Sanat, Adam Yay., Mayıs, S.126, 28-34.

ŞAHİN, Veysel. "Roman Tekniği Bakımında Yaban", *NEWWSA (e-Journal of New World Sciences Academy)*, 2, (3), 2007, ss.179-196.

TİMUR, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kültür*, Afa Yay., İstanbul 1991.

YALÇIN, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı-1920-1926*, Akçağ Yay., Ankara 2002.

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATININ MİLLÎ MÜCADELE KONULU TARİHİ ROMANLARI

Arş. Gör.Arzu DADAŞOVA
Orcid No: 0000-0002-7504-0467
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Türk Filolojisi Bölümü
e-posta: d.arzu@bk.ru

Giriş

Bir milletin millet olarak var olmasındaki en önemli etkenlerden biri de bağımsızlıktır. Her milletin tarihinde bağımsızlığının kazanılması ve korunması uğruna mücadele destanlarına rastlamak mümkündür. Türk tarihinin en şanlı sayfalarından biri olan Milli Mücadele dönemi de bu destanlardan biridir.

20. yüzyılın ilk yarısı, Türkiye'nin sosyo-politik ve edebi-kültürel hayatında köklü değişikliklerin yaşandığı karmaşık bir tarihsel dönemdir. 20. yüzyılın başında eski gücünü kaybetmiş Osmanlı devleti çok sayıda toprak kaybetmiştir. 1908 devrimi sonrası Osmanlı İmparatorluğu içte Batılılaşma çabalarını sürdürürken uluslararası bağlamda varlığını sürdürebilmek için de Avrupa devletleri ile birtakım anlaşmalar yapmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu`nun içinde bulunduğu askerî ve ekonomik çöküntü nedeniyle Avrupa devletleri, Osmanlı`yla anlaşmaktan imtina etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı`nın başlamasıyla Osmanlı savaşta Almanya`nın yanında yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlının sonunu getirmiştir. Bu antlaşma tamamen İngiliz menfaatlerini ve üstünlüyünü sağlayan antlaşmaydı. Mondros`un imzalanmasıyla İstanbul ve ülke üzerine sanki kara bulutlar çöktü. Bazı aydınlar bu durumda Batı devletlerinden birinin himayesine girmekle bu dönemin daha az hasarla atlatılabileceği düşüncesindeydiler.

Damat Ferit Paşa`nın etkisi altında olan padişah ve yandaşlarına göre İngilizlerin sözünden çıkmamak her şeyi onlara danışmak türklerin bu buhranlı günlerinin sonu olacaktı.

Sonrakı günlerde İttilaf devletlerinin askerleri ve donanmaları uydurma sebeple İstanbul`a çıktı. Ardından Fransızlar Adana`yı, İngilizler Urfa, Maraş, Antep, Samsun`u, İtalyanlar Konya ve Antalya`yı işğal ettiler. 15 Mayıs 1919`da Yunanlar İzmir`e çıktı.

Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları, Mütareke, Yunan ve Müttefik işgali, nihayet Sevr Antlaşması, üç kıtaya yayılmış büyük bir İmparatorluğun sahibi bu memleket halkının, bütün hayat merkezleri işgal edilmişti. Yıllardır Osmanlı devletininde yaşayan tüm hak ve hukukları devlet tarafından korunan rumlar türkere yapmadıklarını bırakmadılar. Yunanların bu katliamını izleyen halk Türklük üzerine düşünmeye başladı. Devlet yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Türklerin vatanlarına sahip çıkmak istemesi fikri Kuvayi Milliye`de doğdu. Bu işgallere karşı halk yavaş yavaş örgütlenmekte, basının eleştirel tavrı her geçen gün artmakta, yer yer mitingler düzenlenmektedir. M.K.Atatürk`ün önderliyi ile kısa sürede halk kitleleri ve halka sadık düzenli güçlerin birleştirilmesiyle ve İngiliz, Fransız ve Yunanlılara karşı savaşmaya ve kazanmaya başladı.

19 Mayıs 1919`da M.K.Atatürk`ün Samsun`a gitmesiyle Milli Mücadele başlamış olur. Ardından TBMM`nin açılması Milli Mücadele tarihinin en önemli olaylarındandı. Milletin desteği ile gün günden güçlenen Ankara Hükümeti önce Rusya, daha sonra Fransızlar`la barış anlaşması imzaladı. Kazım Karabekir`in ermenileri dize getirmesi ile Milli Mücadele`nin ilk zaferi kazanılmış oldu. Ardından 20 gün devam eden Sakarya meydan muharebesi de türklerin zaferiyle sonuçlandı. Türk ordusunun 9 Eylül`de İzmire, 11 Eylül`de Bursa`ya girmesiyle Milli Mücadele türklerin zaferi ile sona erdi.

Bu zaferin ve milletimizi bu zafere götüren olayların yansımaları da roman ve hikâyelerdeki yerini almaktadır. Milli Mücadele olayları taşıdığı tarihi önem itibariyle türk romanında kendisine geniş bir yer bulmaktadır. Tarık Buğra'nın Küçük Ağa, Samim Kocagöz'ün Kalpaklılar ve Doludizgin, Yakup Kadri'nin Yaban ile Sodom ve Gomore, Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı, Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul, Nahit Sırrı Örik'in Abdülhamit Düşerken, Reşat Nuri Güntekin'in Yeşil Gece, Halide Edip Adıvar'ın Vurun Kahpeye, Ateşten Gömlek ve Dağa Çıkan Kurt adlı eserleri, yaşanılanların tanığı olduğu belirtilen bu eserlerin başında sayılmaktadır.

Araştırmamızda yukarıda adı geçen romanlardan sadece Milli Mücadele konulu tarihi romanlara değinecek, diğerlerinin de niçin tarihi roman olmadığını açığa kavuşturacağız.

Milli Mücadele`nin Tarihi Romanlara Yansıması

Bu dönem, ülkenin sosyo-politik hayatında olduğu kadar edebi hayatta da değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu gibi dört kıtada geniş bir alana yayılan güçlü bir devletin zayıflaması ve Batılı güçler tarafından işgal edilmesi Türk milletinin bağımsızlık, vatanseverlik ve milliyetçilik duygusunu daha da körükledi. Mondros Mütarekesi ile başlayıp düşmanın İzmir`de denize dökülmesi ile biten, esasen Milli Mücadele adı verilen dönem türk edebiyyatına da yansımıştır. Edebiyatta bu dönemin tarihi olaylarını ve ulusal kurtuluş mücadelesini yansıtan bir yazar kuşağı vardır. Cumhuriyetin ilanından sonra yazarlar ve şairler eserleriyle Türk halkının milli ruhunu yükseltmiş ve halkı vatanın özgürlüğü için mücadeleye çağırmışlar.

Askerler ölüm kalım savaşı verirken diğer tarafta yazarlar savaşın sıcaklığını aks ettiren yazılar yazmış, cebhe gerisinde askerlere, halka cesaret ve kuvvet vermişler. Balkan Savaşından sonrakı yenilgi edebiyatta daha çok özünü şiirle göstermiştir. N.Kemal, A.Hamit, S.Nazif, Mehmet Emin gibi yazarlar bir biri ardına konuyla ilgili şiirler yazmışlar. Edebiyatta savaşın etkisi şiirden sonra Ö.Seyfettin, H.Edip, Y.Kadri, A.Gündüz, F.Köprülü gibi yazarların hikayelerine yansımaktaydı. Milli Mücadele dönemi içinde (1919-1922) yazılan tek roman H.E.Adıvar`ın Ateşten Gömlek romanı olmuştur. Genelde Milli Mücadele`yi işleyen romanların sonradan yazılması görülmektedir.

Bazı yazarlar Türk edebiyatında Milli Mücadele`nin hakk ettiği değeri görmemesi kanaatindedirler ve Milli Mücadele romanlarının sayının az olmasından dertlenirler.

Harun Duman, "Balkan Savaşı Edebiyatımız" adlı doktora tezinde, dönemin büyük şairlerinin büyük bir bölümünün, tıpkı Milli Mücadele döneminde olduğu gibi, savaş karşısında gerekli hassasiyeti gösteremediğini belirtir.[1]

Milli Mücadele dönemi yazarlarından olan İsmail Müştak "Bir Hasbihal" adlı yazısında I. Dünya Savaşı'nın başka milletlerde bir savaş edebiyatı hatta bir savaş kütüphanesi meydana getirdiğini, bu milletlerin "zengin ve huzun verici" şah eserlere sahip olduklarını, bizde ise sanat ve edebiyatın adeta savaşın kurbanları arasında yer aldığını belirtir.[2] Yazarın fikirlerine dayanarak diye biliriz ki, milli sıkıntılarla uğraşılan bir zamanda sanatın saltanat hakkı olamayacağını iddia edenler, edebiyatı gereksiz bir meslek olarak görmekle onu derin bir sessizliğe mahkum etmişler.

---

[1] Gülşen Hacer, "Milli Mücadele döneminde Savaş Edebiyatımız", *İlmi Araştırmalar*, S.25, (2008) ,s. 90.

[2] Hacer, *a.g.e.*, s. 92.

Milli Mücadele dönemi edebiyatının oluşmasına katkıda bulunmuş yazarlardan olan Y.Kadri ise tam tersi savaş döneminde edebi manada eser meydana getirmenin mümkün olmadığı düşüncesindedir.

Mehmet Doğan Türk Romanında Kurtuluş Savaşı adlı incelemesinde 1922 ile 1976 arasında yazılmış roman sayısının 30 u zor bulduğunu göstermekle Türk romanının Milli Mücadele'nin detaylarını ayrıntılı olarak ele almadığına inanmakta ve klasik bir roman olan Milli Mücadele'nin eksikliğinden yakınmaktadır. Araştırmacı bu eksiklikleri şu şekilde gruplandırıyor:

1. Romanların bir kısmında Millî Mücadele fon olarak geçmektedir.
2. Millî Mücadele, yeni kurulan Cumhuriyet'in perspektifinden verilmiştir.
3. Din adamları Millî Mücadele'ye karşı gösterilmiştir.
4. Romanlar olay merkezli kalmış, tarihsel-düşünsel öz ihmal edilmiştir. Tek yönlülük hakimdir. Tarafsız, bilimsel yaklaşılamadığı için övgü-yergi ekseninde şekillenmiştir.[3]

1922 yılından günümüze Milli Mücadele ile ilgili birçok roman yazılmıştır: Halide Edip Adıvar'ın Vurun Kahpeye, Ateşten Gömlek ve Dağa Çıkan Kurt, Reşat Nuri Güntekin'in Yeşil Gece, Yakup Kadri'nin Yaban, Sodom ve Gomore, M.Rauf'un Halas, Samim Kocagöz'ün Kalpaklılar ve Doludizgin, Kemal Tahir'in Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yorgun Savaşçı, Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul, Tarık Buğra'nın Küçük Ağa, Küçük Ağa Ankara'da, Firavun İmanı, Nahit Sırrı Örik'in Abdülhamit Düşerken, İlhan Tarus'un Var Olmak, Vatan Tutkusu, Hükümet Meydanı, Talip Apaydın'ın Toz Duman İçinde, Vatan Dediler, A.İlhan'ın Kurtlar Sofrası, Sırtlan Payı, H.İ.Dinamo'nun Kutsal İsyan ve s.

Adı geçen romanlarda olayların Kurtuluş Savaşı sırasında cereyan etmesine rağmen romanların hepsinin ana teması Kurtuluş Savaşı değildir. Bu romanlarda ya ateşkes dönemindeki İstanbul, ya Kurtuluş Savaşıyla yüzeysel ilgili olaylar, ya tarih kitabı niteliğinde bir kahramanın yaşam öyküsü, ya da Kurtuluş Savaşı kahramanlarını anıları anlatılmaktadır.

Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri'nin romanları hemen savaşın ardından sıcağı sıcağına yazılmış romanlardır. Dolayısıyla bu romanlarda zaferin coşkusu daha yüreklerde yaşamaktadır.

Araştırmamızın amacı Milli Mücadele konulu tarihi romanlar üzerinde çalışma yapmaktır. Türk edebiyatında Milli Mücadele konulu eserlerin tarihi eser olup olmaması konusunda tartışmalar mevcuttur. Konuya açıklık

---

[3] Canan Sevinç, "Atatürk dönemi (1923-1938) Türk Romanında Milli Mücadele", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic C.4, (2009) s.2015

getirmek için teorik olarak tarihi romanın ne olduğuna ve hangi eserlerin tarihi roman hesap olunmasına değinmek gerekir.

Tarihi romanlar, ister Dünya edebiyatının, isterse de Türk edebiyatının en önemli, aynı zamanda tartışmalı konularındandır. Tarihi roman iki uçludur: bir ucunda tarih, diğer ucunda roman vardır. Tarih denilince biri "yaşanılan", digeri de "yazılan" olmak üzere iki şeyin anlaşıldığını belirten M.Kaplan`a göre "yazılan tarih" "yaşanılan tarih"in binde biri değildir".[4] Yaşanılan tarihi ancak yazılan tarih sayesinde öğrenmek mümkündür. Yazılan tarihin geniş kitlelere ulaşmasında edebiyat devreye girer. Tarih aynı zamanda edebiyat için bitmez tükenmez bir malzeme yığınıdır. Tarihin yaşaması içinse tarihçinin olması şarttır. Tarihçi çeşitli materyalleri derler, toparlar fakat yazarken hiçbir detayı atlamadan, belgeleri tarafsız ve objektif olarak değerlendirmek zorundadır. Kısacası tarihçi olayların fotoragrafını çeker, yazarsa bu fotografın resmini çizer. Bu anlamda yazar tarihçiden daha şanslıdır. Çünku o, tarihi materyallerden seçmeler yapar, bura kendi bakış açısına ve muhayyilesine uygun kurgu ekleyerek eserini yazar. Sadık Tural "Romancı, târihçiden farklı olarak yarına bakış ve bir bakıma yarını müjdeleyiş şansına sahiptir. Romancı geleceğe bakış sırasında talih ve ümidin insanı avutan, harekete getiren, sarsan oyunlarından faydalanma hakkına sahipliği ile tarihçiden ayrılır." der.[5]

Tarihi romanlar en çok milletlerin istiklalinin tehlikeye düştüğü zamanlarda yazılmıştır. Yazarlar bugünle mazi arasında bir takım ilişki kurmaya, bugünleri mazi ile açıklamaya çalışmışlar. Tarihi roman özgürlük mücadelesi veren ülkelerin milli kültürünü oluşturma çabaları sırasında önem kazanmıştır. Toplumlar kendi kültürleri, özgürlükleri tehlikeye girdiğinde kurtarıcı diye tarihi romana sarılmışlar.[6]

Türk edebiyatında tarihi romanın tanımı, aynı zamanda adlandırılması ile ilgili görüşler farklı olduğu için türün herkesce kabul edilen tanımı yoktur. Türün adlandırılmasında tarihi roman, tarihsel roman, tarih konulu romanlar, tarihle ilgili romanlar, devir ve ya çağ romanları gibi terimler kullanılmaktadır. Türk edebiyatında tarihi roman araştırmacılarından olan H.Argunşah tarihi romanı şöyle tanımlamıştır : Tarihî roman, temelleri maziye dayanan yani başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış şahsiyetlerin hikâye-

---

4 Kemal Erol, "Tarih ve edebiyat ilişkisi ve tarihi romanların tarih öğretimine katkısı", *Dil ve Edebiyat Eğitimi dergisi*, C. 1, S. 2, (2012), s.61

5 Hilal Akça, "Tarihî Romandan Millî Kimliğe: Sarıkamış/Beyaz Hüzün", *HIKMET - Akademik Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 4,(2016), s.69

6 Baran Dural, *Edebiyatın Üvey Evladı... tarhi roman*, Bizim gergef yayınları, İstanbul, 1991, s.17

lerinin edebî ölçüler içerisinde yeniden inşâ edilmesidir.[7] Tarihi romanda anlatılan devir, olaylar yazarın şahidi olmadığı bir zaman dilimi olmalı, olaylar yazar tarafından sonradan öğrenilip muhayyilesine uygun şekillenmelidir. Burada yazar da okucu gibi zamana karşı öğrenme durumundadır.

Tarih konulu romanların birinci özelliğinin geçmiş bir hakikate dayanmak olduğunu belirten Tural, işlenen vakanın halde devam etmesi yerine başlangıç ve sonucu gözlenebilen zamandan önceye dayanması gerektiğini söyler. Bu açıdan bakıldığında Küçük Ağa (Tarık Buğra), Yaban (Yakup Kadri Karaosmanoğlu) ve Ateşten Gömlek (Halide Edip Adıvar) tarihî roman olarak kabul edilmezken; Kemal Tahir'in aynı devirleri konu alan eserleri tarihî roman sayılır. S. Tural'a göre; "Yazarı tarafından gözlenememiş bir devri, tarihî hakikatlere sadık kalarak anlatan romanlara tarihî roman denir".[8]

Tarihi roman söyleyişi ile Scott geleneğinden gelen gerçekten geçmiş bir zamanı anlatan roman kastedilmektedir. Scott geleneğinde iki-üç kuşaklık bir zaman aralığı söz konusudur. Scott`un tarihsel romanlarında 60-70 yıl kadar bir zaman aralığı tercih edilmiştir.[9] Yani bir romana tarihi roman diye bilmek için bu romanda anlatılan vakanın, bizzat yazarın gözlemleyemeyeceği 60-70 yıl kadar öncesinde bir zamana ait olması gerekmektedir. Türk edebiyyatının tarihi roman serüveni N. Kemal`in 1880 yılında yazdığı Cezmi ile başlar.

Türk edebiyatında Milli Mücadele devri ile ilgili yazılan tarihi romanlar dikkat çekmektedir. M. Doğan'ın aksine H. Argunşah araştırmasında Türk tarihinde bu devirle ilgili çok roman yazılması kanaatindedir. Sebeb ise bu devrin çok ilgi görmesi ve hazır malzemenin bulunmasıdır. Hatıralar, halâ yaşayan canlı tanık ve örnekler yazarların dikkatini çekmiştir. Fakat bu devri işleyen romanlar bize devir romanı ile tarihi roman sorununu beraberinde getirmiştir. Bu romanların çoğunun bizzat tecrübeye dayalı yazılması onları tarihi romandan uzaklaştırmış olur.

Milli Mücadele yıllarında yaşanan olaylar edebiyatda ilk olarak H. E. Adıvar'ın Ateşten Gömlek ve Vurun Kahpeye, daha sonralar Y. Kadrinin Yaban, Sodom ve Gomore romanlarına yansımıştır. Bu romanların çoğu Kurtuluş Savaşı yıllarında geçse de romanın ana teması Kurtuluş Savaşı değildir. Bu romanlarda, Milli Mücadele olaylarının arka planı tasvir edilmektedir.

---

7 Hülya Argunşah Eraydın (1990), "Türk Edebiyatında Tarihî Roman", İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 1990, s.3

8 Hilal Akça, "Tarihî Romandan Millî Kimliğe: Sarıkamış/Beyaz Hüzün", *HIKMET - Akademik Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 4,(2016), s.69

9 Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman*, Kesit yayınları, İstanbul 2016, s.19

İzmir`in işğalinden Sakarya Savaşının sonuna kadar olan olaylardan bahseden Ateşten Gömlek romanı yazarın yalnız gözlemlerine değil, hissettikleri ve yaşadıklarına dayanan eserdir. Ateşten Gömlek Türk milletinin istiklâli için savaştığı Kurtuluş Savaşı'nı konu eden, Millî Mücadele'yi ve o günlerdeki sıkıntılı süreci anlatan gerçekçi bir roman özelliği taşımaktadır. Hülya Argunşah'a göre bütün bunlar, sosyal yaşama yeni katılmış ve sosyal hayattaki yeri tam olarak belirlenmemiş olan Türk kadını için çağını aşan deneyimlerdir. Bu açıdan bakıldığında Halide Edib, devir insanı için öncüdür ve devir kadını için de pek çok bakımdan rol model teşkil etmekte ve yazdıklarıyla da başka rol modeller yaratmaktadır.[10]

Vurun Kahpe`ye romanında yazar, bir yanda Milli Mücadele güçleri, diğer yanda ise geçmişin dini inanışlarını sürdüren sözde din adamı ve onun yandaşları yer almaktadır. Romanda idealist bir öğretmen olan Aliyenin, Milli Mücadele`ye katılmak için Anadolu`ya gelişi ve buradakı hayatı anlatılmaktadır.

1920`li yıllardan sonra romana yönelen Yakup Kadri, romanlarında başlatılan savaşın emperyalizme ve sömürgeciliği karşı olduğunu açıkça belirtmektedir. Yazarın ilk romanı Kiralık Konak`ta Abdülhamid Dönemi, Sodom ve Gomore`de ateşkes dönemini, Yaban`da Kurtuluş Savaşı, Ankara`da ise Cumhuriyetin ilk yılları anlatılmaktadır. Yazarın her romanı bir öncekinin devamı niteliğindedir.

Y. Kadri Sodom ve Gomore`de işğal altındaki İstanbul`u "Lût ve İbrahim devrinde Filistin diyarının türlü ahlak bozukluklarıyla Tanrının gazabına uğramış iki büyük şehri"ne benzetir.

H. Edib`in ve Y. Kadri`nin eserleri türklerin tarihinde bir kırılma noktası olan İstiklal Savaşı`nı anlatmak için yazılmış romanlardır. Ancak bu eserlerin bir özelliği de yazarlarının anlattıkları dönemin bizzat şahidi hatta bu tarihi olayların katılımcısı olmalarıdır. Dolayısıyla bu eserler devir ve ya çağ romanlarıdır. Devir romanları, yazarın bizzat yaşadığı vakayı, yaşadığı günlerde ya da bunu takip eden yakın zamanlarda ama vakanın sıcaklığı henüz geçmeden yazmış olduğu ve devrini, hadiselerini yansıtan tarih malzemeli eserlerdir.[11] Burada esas yazarın öğrendiklerinden çok şahit olduklarının ön planda oluşudur. Bu tip romanlarda olaylar henüz kapanmamış ve sonuçlanmamıştır. Bu yüzden yazar hala olayların etkisi altında olur ve anlattığı zamana karşı konumu subjektif olur. Bu durumda eser yazarın yorumları, yargıları, tavırları ve etkilenimleri ile birlikte okuyucuya geçmiş olur. Sonuçta okuyucuda romana karşı beklenenenden farklı bir kanaat

---

[10] Ahmet Şahin Metehan, "Millî Mücadele'den Millî Kimlik İnşasına: Ateşten Gömlek", *Türkiyat Mecmuası*, S. 8, (2019), s.8

[11] Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman*, Kesit yayınları, İstanbul 2016, s.59

oluşur. Bugünün yazarı ve okuyucusu için bu romanlar tarihi ola bilir fakat o zamanın okucusu ve yazarı için yaşanmakta olan günlerin değerlendirilmesidir.

Görüldüğü gibi Türk edebiyatında Milli Mücadele`nin hemen ardından yazılan örneklerin tarihi eser olup olmadığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Örneğin S.Tural, "Zamanın Elini Tutmak" adlı kitabında Milli Mücadele örneklerinin bir kısmının tarihi eser olmadığı sonucuna varır.

Bir diğer araştırmacı Gürsel Korat ise sanat eserlerinde tarihi farklı algılıyor. Ona göre tarihi anlatan her örnek tarihi eser sayılamaz, eserlerde tarihi şahsiyetlerin eylemleri ve sözleri ön plana çıkıyorsa bu siyasi propaganda ve reklamdan başka bir şey değildir. Bu sebepten dolayı yazar, H. E. Adıvar, K. Tahir, Y. Kadri'nin Kurtuluş Savaşı üzerine kaleme aldığı eserleri Atatürk propagandası olarak değerlendirmektedir.[12]

1950`e kadar yazılan Milli Mücadele konulu romanları tarihi roman olarak değerlendirmek yanlış olur. Bu romanlar devir ve ya çağ romanı olarak kabul edilmelidir. 1950'lerden sonra Milli Mücadele dönemi olayları S. Kocagöz, Talip Apaydın, İlhan Tarus`un romanlarında ifadesini bulmaya başlamıştır.

Tarihi konu edinen bir romanda, anlatılan devir, yazarın şahidi olmadığı bir zamanda geçiyorsa ve bu devir, yazar tarafından sonradan öğrenilip, malzeme muhayyel dünyada yeni bir şekle büründürüldükten sonra, roman oluşturuluyorsa, burada tarihî romanın bir örneği görülmektedir.

S.Kocagöz'ün, Kalpaklılar ve Doludizgin romanları nehir roman biçiminde değerlendirilen devir romanlarıdır. Her iki eser İzmir'in işgaliyle başlayıp Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan süreci sağ olan bir kahramanın dilinden, belgelerden, kitaplardan, anılardan yola çıkarak anlatan belgesel romanlardır.

Kalpaklılar'da İzmir'in işgali ile başlayan olaylar Söke merkezli olarak ele alınmakta, işgalin genel görünüşü ve toplumun yapısı hakkında derinlemesine bilgi sunulmaktadır. Kalpaklılar, İzmir'i işgal eden Yunanlılara karşı direnen Hasan Tahsin'in şehit edilişi ile başlar. Hasan'ın arkadaşı Yusuf, uzun bir maceranın ardından Anadolu'ya kaçma kararı alır. Yunan askeri Manisa'dan sonra Aydın'ı da ele geçirir. Herkes, büyük bir mücadele halindedir ve Kuvay-ı Milliye'ye katılmak için mücadele etmektedir.

Doludizgin romanında yazar, I. ve II. İnönü, Sakarya Savaşları, Ankara ve İstanbul hükümetinin ilişkileri, düzenli ordunun başarıları anlatılmaktadır. Roman 1922 Eylül ayında düşmandan temizlenmiş olan İzmir'de, Atatürk'ün halk ile buluşmasının anlatılması ile sonuçlanır.

---

[12] Gürsel Korat, *Romanda Tarih*, Kitaplık, Ankara 2009, s.24

Talip Apaydın, Toz Duman İçinde, Vatan Dediler adlı romanlarında Millî Mücadele`yi köylüler cephesinden ele almıştır.

İlhan Tarus`un Milli Mücadele dönemi olaylarından bahs eden üç romanı vardır. Bunlardan ilki Biga'da savaşa hazırlık dönemini anlatan Var Olmak`tır. Hükümet Meydanı ise Kuvayı-Milliye'ye karşı gelişen Konya ayaklanmasını konu almaktadır. Vatan Tutkusu üç efenin işgale direniş öyküsünün arka planını içeren romandır. Var Olmak, Vatan Tutkusu adlı romanlarında Millî Mücadele'nin Türk olmayan iç düşmanlarla savaşılan yönünü anlatır.

Türk edebiyatının Cezmi ile başlayan tarihi roman serüveni 1960`lı yıllara kadar kolayca okunan popülyar tarihi roman tarzında devam etmiştir. Atilla İlhan, Kemal Tahir ve Tarık Buğra ise yeni tarihî romanın ilk yazarları olarak bu türe farklı bir bakış açısı eklemişlerdir. 1950 sonrası yazılan Milli Mücadele konulu tarihi romanlar arasında T.Buğra, K.Tahir ve A.İlhan`ın romanları yer almaktadır. 1962'den sonra yeni bir anlatımla yazılan tarihî romanlarda yakın tarihi dönemin olayları işlenilmiştir. İlhan'ın Kurtlar Sofrası Kemal Tahir'in Esir Şehrin Mahpusu ve Yorgun Savaşçı, Tarık Buğra'nın Küçük Ağa ve Küçük Ağa Ankara'da adlı romanları bu yılllar içerisinde yazılmış Milli Mücadele konulu tarihi roman örnekleridir.

Sözünü ettiğimiz tarihi roman yazarlarından biri A.İlhan`dır. Onun romanlarının büyük bir çoğunluğunu tarihi romanlar oluşturmaktadır. O romanlarında tarihi olayı anlatmıyor, aksine tarihi süreci, tarihi olayı doğuran nedenler ve ortaya çıkan sonuçları yansıtmaya çalışıyor.

Attilâ İlhan'ın romanları Millî Mücadele'ye farklı bir soluk getirir. Gerek bakış açısı gerek konuyu işleyiş tarzı açısından Kurtlar Sofrası, Sırtlan Payı, Dersaadet'te Sabah Ezanları ve Allah'ın Süngüleri alışılagelmiş Millî Mücadele romanlarından farklıdır. Bu fark, İlhan'ın, söz konusu dönemi, salt başlayan ve biten bir süreç olarak görmeyişinden kaynaklanır. O, konuya diyalektik bir yöntemle yaklaşır.[13]

Atilla İlhan, yeni bir estetik anlayışla yazdığı romanlarında tarihî hadiseyi, yer ve zaman olarak romanının bütününe yaymaz. Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı'sı veya Esir Şehrin Mahpusu'nda olduğu gibi hadiseyi Kurtuluş Savaşı'nın içine taşımaz; fakat romanlarında Kurtuluş Savaşı ile sıkı bir ilişki vardır. Roman kişilerini toplumsal ve siyasal olaylar içinde anlatırken sonun başlangıcına götürür ve tarihsel bağlamıyla ilişkilendirir. Bu yaklaşımıyla Kurtuluş Savaşı'ndan çok, Kurtuluş Savaş'ına yön veren düşünceyi, bunu eyleme dönüştüren kişileri ve ulaştıkları neticeyi ön plana çıkarır.[14]

---

13 Turgut Göğebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ yayınları, Ankara 2004,s.83

14 İlknur Tatar Kırılmış, "Tarihi Romanlarda değişen Bakış Açısı, Küçük Ağa ve Küçük Ağa Ankarada", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* C.6 S.28 (2013), s. 392

Yazarın romanları Kutuluş savaşını ele alınış durumuna göre sınıflandırılır. Kurtlar Sofrası, Sırtlan Payı ve Dersaadet`te Sabah Ezanları savaşın ya öncesi ya da sonrasını konu edinir. Özellikle Kuva-yı Milliye kuşağının geri dönüşleriyle savaşın öncesi ve sonrası bir arada verilir.[15] Allahın Süngüleri ise tam anlamıyla bir Kurtuluş Savaşı romanıdır. Kurtlar Sofrası romanında yazar Kurtuluş Savaşından çok onu gerşekleştiren ruhu anlatmaktadır. Sırtlan Payı romanı Kurtuluş Savaşını doğuran koşulların en ayrıntılı işlendiği romandır. Burada Kuva-yı Milliyenin nerden nereye geldiğini gösteriyor. Romanın olay öyküsünde hem Mütareke yılları hem de 60`lı yılların başları bir arada yer almaktadır.

1960 sonrası tarihi romanın seyrini değişen yazarlardan olan K.Tahir`in Esir Şehrin İnsanları adlı romanında, yazar Mütareke yıllarında "milliciler"in sıkıştığı işgal altındaki İstanbul`u anlatır. Esir Şehrin İnsanları`nda yazar, Türk tarihinin son derece önemli ve karışık bir dönemi seçilmiş, savaşın ve işgallerin birey ve toplum üzerindeki etkisi anlatılmakla Kamil Bey`in şahsında ideal Türk aydınında bulunması gerekenleri göstermiştir.

Uzun süre Avrupa`da yaşayan ve Batı'nın gerçek yüzünü gören Kamil Bey, Batılının tutsağı olarak yaşamanın bir anlamı olmadığını düşünmektedir. Fakat halkın önemli bir kısmının işgale karşı tepkisiz ve hatta bir kısmı, İngilizlerle iş birliği içindeydi. Bazı subaylar gizlice Anadolu'ya kaçmış, bulaşıcı hastalıklar yayılmış ve ahlaksızlıklar artmıştır. İşgallere, felaketlere dayanamayan bazı memur ve subayların intihar ettiği de görülür . Roman vatanını seven Kamil Bey`in işgalcilerle mücadelesinden bahs etmektedir. Bu romandan başka Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı ve Yorgun Savaşçı da aynı tarzda yazılmış eserlerdir.

Kemal Tahir, Esir Şehrin Mahpusu'nda bir aristokrat iken Milli Mücadele'ye ilgi duyması sebebiyle mahkum edilen Kamil Bey'in hapishanedeki yaşantısı ile Kurtuluş Savaşı ve İstanbul Hükümeti'ni değerlendirir.

K.Tahir Yorgun Savaşçı romanında memleketin en kötü günlerinde başından beri politikaya karışmamış orta rütbeli dövüşken Türk subayının ordusuz kalma dramından bahs etmiştir. Burada memleketin işğal altına düşmesiyle yoksulluk içinde çarpışan ordunun dağılması, insan dramını görmekteyiz. Yorgun Savaşçı`da ise Esir Şehir dizisindeki milliciler, artık Anadolu`dadır.

Milli Mücadile konulu tarihi romanlar arasında T.Buğra`dan bahs etmemek yanlış olurdu. Milli Mücadele`nin yazar için ne kadar önemli bir konu olduğunu Tarık Buğra bir yazısında şöyle ifade eder: "Genellemek ve kesin

---

[15] Turgut Göğebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ yayınları, Ankara 2004,s.83

konuşmak istemem; ama çoğu yazarın gönlünde bir "Büyük konu" yatmıştır sanırım. Benimki Kurtuluş Savaşı oldu."[16]

T. Buğra'nın Milli Mücadele ile ilgili romanları "Küçük Ağa", "Küçük Ağa Ankara'da" ve "Firavun İmanı" romanlarıdır. T. Buğra`nın "Küçük Ağa" romanı bu dönem Millî Mücadele anlatılarına farklı bir derinlik kazandırmıştır. Yazar Kurtuluş Savaşı'nı halk seviyesinden anlamaya çalışmasıyla diğer iki yazardan ayrılır. Tarık Buğra, eserlerinde Türk milletinin siyasî ve tarihsel yapısına tarafsız biçimde yaklaşmaya çalışır.

Tarık Buğra, bir Türk insanının dramını Kurtuluş Savaşı fikrinin ortaya çıkması ve bu mücadelenin karşısında yer alan kahramanların iç dünyalarındaki hesaplaşmalarıyla yakalamıştır.[17] Roman Milli Mücadele'ye Akşehir cebhesinden bakan ve genelde Anadolu halkının içine düştüğü trajediyi dile getiren bir romandır.

Yazar romanda Kuva-yı Milliye karşıtı bir din adamının (İstanbullu Hoca) zamanla Kuva-yı Milliye saflarında yer alıp "Küçük Ağa"ya dönüşümünden ve Çolak Salihin savaştan sonraki çöküşü ve yeniden ayaklanıp mücadeleye katılmasından bahseder. Tarık Buğra Salihin simasında yıkılmakta olan Osmanlı'yı simgeler. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen o, yeniden ayağa kalkmayı başarmış ve vatanı, milleti için mücadele etmiştir.

Eserin olay örgüsü, Buğra'nın doğup büyüdüğü Akşehir kasabasında geçer. Kurtuluş Savaşı'nın cephe gerisini ve Kuvvâ-yı Milliye birliklerinin halk içinde nasıl doğup büyüyüp bir çığ haline geldiğini konu eder. Yazar, romanı tarih kitapları ve babasının 3 eski defterleri esasında yazdığını söyler.

Akşehir`de yıllardır Türklerle bir arada yaşayan rumlar türklere karşı hain bir plan içindedirler. Roman I. Dünya Savaşı'nda sağ kolunu kaybetmiş, yüzünün sağ tarafı da yanmış Salih`in Akşehir`e dönmesiyle başlar. Çolak Salih`i çocukluk dostu Niko karşılar. Bunalımlı günler geçiren Çolak Salih, gördükleri kaarşısında şaşırır ve memleketin düştüğü duruma kayıtsız kalamaz. O, yeniden silkinip ayağa kalkmayı başarır ve Kuva-yı Milliyecilerin sıralarına katılır.

Romanın bir diğer kahramanı bir gün Akşehir'e İstanbul hükümeti tarafından gönderilen Mehmet Reşit Efendi isminde bir hocadır. Akşehire geldikten kısa süre sonra ismini değiştirerek Küçük Ağa olan hoca Kuvvâ-yı Milliye saflarında Milli Mücadele`ye katılır ve Milli Mücadele'nin kazanılmasında Küçük Ağa'nın büyük faydaları olur.

---

16 Tarık Buğra, "Kurtuluş Savaşı: Niçin ve Nasıl?", *Türk dili dergisi, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*.S.298, (1976), s.113

17 İlknur Tatar Kılınlmış, "Tarihi Romanlarda değişen Bakış Açısı, Küçük Ağa ve Küçük Ağa Ankarada", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.6 S.28 (2013), s.393

Küçük Ağa Ankara'da, romanı ise ermeni sorunu, Osmanlıyı yıkılışa götüren sebepler, düzenli ordu aleyhindeki girişimler ve Ankara'da kurulan Cumhuriyet yönetiminden bahsetmektedir.

T. Buğra yazdığı romanlarıyla tarihî romanda var olan klişeleşmiş popülerlik anlayışından uzaklaşarak bir tür kültür romanı yazmak istemiştir.

KAYNAKÇA

AKÇA, Hilal, "Tarihî Romandan Millî Kimliğe: Sarıkamış/Beyaz Hüzün", *HİKMET - Akademik Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 4,(2016), ss.66-87

ARGUNŞAH, Hülya, *Tarih ve Roman*, Kesit yayınları, İstanbul 2016.

ARGUNŞAH, Hülya Eraydın (1990), "Türk Edebiyatında Tarihî Roman", İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 1990.

BUĞRA, Tarık, "Kurtuluş Savaşı: Niçin ve Nasıl?", *Türk dili dergisi, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*.S.298, (1976). ss. 113-116

DOĞAN, Mehmet H, "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", *Türk Dili Dergisi Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*, S. 298, (1976), ss.7-40.

DURAL, Baran, *Edebiyatın Üvey Evladı... tarhi roman*, Bizim gergef yayınları, İstanbul, 1991.

EROL, Kemal, "Tarih ve edebiyat ilişkisi ve tarihi romanların tarih öğretimine katkısı", *Dil ve Edebiyat Eğitimi dergisi*, C. 1, S. 2, (2012), ss.59-70

GÖĞEBAKAN, Turgut, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ yayınları, Ankara 2004.

HACER, Gülşen, "Milli Mücadele döneminde Savaş edebiyatımız", *İlmi Araştırmalar*, S.25, (2008), ss.85-96

KORAT, Gürsel, *Romanda Tarih*, Kitaplık, Ankara 2009

KIRILMIŞ, İlknur, Tatar, "Tarihi Romanlarda değişen Bakış Açısı, Küçük Ağa ve Küçük Ağa Ankarada", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.6 S.28 (2013) ss.390-402

METEHAN, Ahmet, Şahin, "Millî Mücadele'den Millî Kimlik İnşasına: Ateşten Gömlek", *Türkiyat Mecmuası*, S. 8, (2019) ss.1-18,

SEVİNÇ, Canan, "Atatürk dönemi (1923-1938) Türk Romanında Milli Mücadele", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* C.4, (2009) ss. 2012-2040

MİLLİ MÜCADELE VE TÜRK HEYKELİNE YANSIMALARI

Doç. Dr. Derya UZUN AYDIN
Orcid No: 0000-0001-8063-2144
Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
e-posta: derya.uzunaydin@batman.edu.tr

Giriş

Bu çalışma, milli mücadelemizin tarihsel boyutundan farklı olarak, Kurtuluş Savaşımız ve mücadelemizin heykel sanatımızdaki yeri ve önemi anlatılmak amacıyla oluşturulmuştur. Başta "Cumhuriyet'in 50 Yılında Türk Resim ve Heykel Sanatı" gibi ana kaynaklar temel alınarak ilerleyen çalışmamızda, mücadelenin, Cumhuriyet ve getirilerinin göstergeleri olan anıt heykeller araştırılarak görsel sunumlara ulaşılmıştır. Bu örnekler eşliğinde oluşan bulgular, metnimizin asıl konusunu oluşturmaktadır.

Türk heykel sanatı, 1883 tarihinde açılmış olan Sanayi-i Nefise Mektebi ile eğitim hayatındaki yerini geç de olsa almaya başlayan ve bu özelliği ile de sanatsal ve teknik olarak Avrupa'ya göre oldukça geriden ilerlemek durumunda kalmış sanat dallarımızdan biri olmuştur. Gayrimüslim heykeltıraşların önderliğinde, ilk Türk heykel sanatçılarımızın yetişmesiyle, ilk dönemlerini figüratif heykel örnekleri ile sergileyen heykel sanatı, Cumhuriyet Dönemine değin ve bunu takip eden süreçlerde "Anıt Heykel" anlayışı ile kent meydanlarındaki yerini de almaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı ve akabindeki milli mücadele savaşımız ile yerini yeni devlete bırakacak ve açılan yeni bir devir ile Ulu Önder Atatürk sayesinde çağdaş bir Türkiye'ye kavuşulacaktır. Bu olaylar silsilesi "Cumhuriyet" dediğimiz dönem ile önemli bir siyasal imge olarak tarih sahnesindeki yerini almış olacak ve bu sayede heykel sanatı ve çeşitli çağdaş sanat dalları eğitim alanında faal olarak yer almaya başlayacaktır. İşte bu noktada, Atanın önderliğinde kazanılan milli mücadelenin

öneminin anlaşılması, Cumhuriyet'in anlatılması ve yeni Türk Devleti'nin gelişmesi için yapılacak olan inkılâpların benimsenmesi amacıyla, sanat dünyamız ve dolayısıyla Türk heykel sanatı, devlet desteğiyle gelişiminde ivme kazanacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, sanatın, tarihe ve siyasi/ideolojik alanlarla doğrudan ve dolaylı olarak etkileşim içerisinde olduğu gerçeğidir. Sanat eserlerinin, bulunduğu dönemlerin sosyo-ekonomik ve siyasal durumlarını kendine has üsluplarla işlemesi, bu gerçeğin sanatsal -siyasal ve sosyolojik anlamda ait olduğu dönemlerle doğrudan etkileşim içerisinde olduğunun kanıtı niteliği taşımaktadır. Buna istinaden başta üç büyük şehir olmak üzere, Anadolu'nun hemen her kentinde büyük boyutlarda "Atatürk heykelleri" yapılmış ve bir şekilde Atanın uygulamaya çalıştığı ve unutturmak istemediği milli mücadele ruhu yeni Cumhuriyet'in ışığı "sanat ile somut hale gelerek" gelecek nesillere aktarılmış ve aktarılmaya devam etmiştir.

Milli Mücadelenin Türk Heykel Sanatına Yansımaları

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı ve akabindeki milli mücadele savaşı ile yerini yeni bir devlete bırakacak ve Ulu Önder Atatürk sayesinde sosyal, kültürel ve siyasal düzlemde tam anlamıyla çağdaş bir Türkiye'ye kavuşulacaktır. Bu olaylar ve olgular neticesinde "Cumhuriyet" dediğimiz dönem ile önemli bir siyasal imge olarak tarih sahnesindeki yerini almış olacaktır. Birinci Dünya Savaşı, elbette tüm dünya gibi Osmanlıyı da etkilemiştir. Savaşın acı ve yıkıcı sonuçları dışında, tüm dünya ülkeleri, sosyal ekonomik ve siyasal anlamda çöküntüler yaşamıştır. Aslında savaşın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonları yaklaşmış ve yaşanan gerileme ile yirminci yüzyılda da yok olmaya yüz tutmuştur. Halkın yaşadığı gerek Osmanlı dönemi gerekse de savaşın bu dönemlerde yaratmış olduğu zorluklar okuma-yazma oranında kayda alınır düşüşlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bilgi birikimleri zayıflayan bu halkı tekrar bilinçlendirmek ve bilim ve sanat alanlarında da tekrar ileri boyutlara taşımak yadsınamaz bir zorunluluk halini almıştır. Bunun için de, bazı köklü değişiklilerin hayata geçirilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. İşte bu durum başta yeni bir devlet adamı ve asker olan Atatürk'ün yeni bir devlet ve kurulacak bu devletin yeni siyasal dinamiklerini toplumsal yapıyla örtüşecek şekilde yeniden konumlandırması gerekliliğini açıklar niteliktedir.[1]

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti, ilk etapta savaşın getirilerini ve ağır sonuçlarını ortadan kaldırmalı ve toplumsal yapıyı da ana dinamiklerini yıpratmadan yeniden şekillendirmek

---

[1] Nurullah Berk - Hüseyin Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İş Bankası Kültür Yayınları:123, İstanbul 1973, s. yok.

ve çağdaş bir düzeye çıkarmak zorundadır. Atatürk'ün önderliğinde yenilenen ve ileriye taşınan ülkede, milli bir anlayışın da gelişmesi doğaldır. Bilindiği üzere ideolojik tavırlar, insanların dünyayı nasıl anlamlandıracağı ve buna bağlı olarak eylemlerinin belirlenmesini ifade eden bir tabirdir.[2] Ayrıca ideolojiler, insanların toplumsal düşüncelerini, siyasal yönlerini hatta inançlarını belirler. Bunlara kısaca yaşam tarzları ve varoluşsallığın temelleri de demek yanlış olmayacaktır.[3]

Tüm bunların ışığında, ülkenin gelişim evresinde sanat hayatında da birtakım değişimlere gitmek gerekmiş, milli sanat anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır.[4]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, sanat hayatında yurt dışına öğrenci gönderilmesi, yeni yetişecek gençleri beklerken de yabancı sanatçılardan yararlanma zorunluğu oluşmuş, Avrupa'da yetişip yurda dönen ve gittikleri yerde sanatı, sanatsal teknikleri ve gelişmeleri öğrenen Türk gençlerinden yaralanmakta biraz geç kalınsa da, sanat hayatımız hızla ileriye yönelik gelişimlerini tamamlayacaktır.[5]

Sanat dallarımızdan Türk heykel sanatı, 1883 tarihinde açılmış olan Sanayi-i Nefise Mektebi ile eğitim hayatındaki yerini geç de olsa almaya başlayan ve bu özelliği ile de sanatsal ve teknik olarak Avrupa'ya göre oldukça geriden ilerlemek durumunda kalmış sanat dallarımızdan biri olmuştur. Gayrimüslim heykeltıraşların önderliğinde, ilk Türk heykel sanatçılarımızın yetişmesiyle, ilk dönemlerini figüratif heykel örnekleri ile sergileyen heykel sanatı, Cumhuriyet Dönemine değin ve bunu takip eden süreçlerde" Anıt Heykel" anlayışı ile kent meydanlarındaki yerini de almaya başlar.[6]

Kamusal alanda yerini almaya başlayacak olan "Anıt heykeller" üzerine Zeynep Yasa Yaman'ın çalışmaları önemli yer tutar. Özellikle ideolojik tavır içinde geliştirilmek istenen anıt heykeller için, kamusal alanda sanatın da geliştirilmesi gerekmiştir. Nitekim, devlet hizmetinde ilerletilme durumunda kalınan sanatın, ülküsel olması, cumhuriyet ideolojisinin de bir yansıması olarak belirir. Devletin dışında, gazete ve yayın organlarının da buna hizmet etmesi ve sanatçılara bu bilinci aşılaması noktasında önemli bir olguya dönüşmüştür.[7]

---

2 Göran Therborn, *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı,* (Çev. İrfan Cüre), İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.21.

3 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* 4. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s.489.

4 Ömür Karslı, "Cumhuriet Dönemi Türk Düşüncesinde Milli Sanat/Yerel Estetik Arayışları", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları,* Sayı 38, Eylül 2018, s. 239-255.

5 Nurullah Berk - Hüseyin Gezer, *a.g.e,*, s. 13.

6 Türk heykeli için bkn: Derya Uzun Aydın, *Türk Heykel Sanatı ve İlk Heykeltraşlar*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

7 Zeynep Yasa Yaman, "Siyasi/Estetik Gösterge" Olarak Kamusal Alanda Anıt Ve Heykel", *METU JFA*, C/S: 28/11, 2011/1, s.69-98.

Cumhuriyet rejimiyle geliştirilmeye çalışılan anıt heykel uygulamalarında, Cumhuriyet halk Fırkası (CHF) tüm topluma uygulamaya çalıştığı "laiklik, devletçilik, milliyetçilik, halkçılık" gibi ilkelerini sanata da aktarmaya çalışır. Uygarlaşma ve çağdaşlaşma sürecinde ülkeyi yeniden kuran Atatürk, bu anlayışlar içerisinde başkahraman olarak yer alır. Ve bu süreçte özellikle anıt heykellerde de en sık rastlanan temel figür halini alır.[8]

Atatürk ve yaptığı devrimler, bahsi geçtiği üzere devletin, sanat politikalarının temellerini oluşturur. Bu bağlamda sanata ve sanatçıya devlet desteği de sağlanmış olur. Sanatçılar da özellikle devletin Kurtuluş ve milli mücadelesini ve yapılan devrimleri simgeleyen eserler üretecektir. Bu anlayışı benimseten CHF, böylelikle devletin de kültür politikasını belirlemiş olur.[9]

Bu süreçlerde devlet, sanatçılar için "yurt gezileri" planlar. Bunlara katılan sanatçılar, Anadolu'nun en ücra köşelerine ve köylerine gidecek ve oralarda özellikle ressamlarımız halkla, köylüyle etkileşim içerisinde olacak ve topluma yönelik resimler yapacaklardır.[10] Bu tutumun heykel sanatı için göstergesi ve yansıması doğal olarak Atatürk anıtlarıdır. Milli mücadelenin başarılı lideri, artık bir halk kahramanı olarak köylere kadar kamusal alanlarda boy göstererek; milli mücadeleyi, devrimleri, çağdaşlaşmayı, yeni ilkeleri anlatacaktır.[11] Atatürk için milletin efendisi, köylüdür. O, topluma yönelme çabasında köylüye verdiği değeri göstermeyi amaç edinmiştir. Hatta ülkenin fiziksel ve bayındırlık açısından yenilenme çalışmalarının önemli karakterleri de köylüler olmuştur.[12]

Özellikle yaşanan sıkıntılarla, hayatta kalma çabası veren bu insanlar ve aydınlanmanın getirisi olarak tüm toplumun eğitim seviyesinin gelişmesine çalışılır. Eğitim ve sanata her zaman önem veren Mustafa Kemal, işte bu noktada resim, mimari dışında heykel sanatından yararlanmayı da hedeflemiştir. Okuma- yazma eğitim seferberliğinin ve gelişiminin yansımaları, heykel sanatıyla biçimsel formlara dönüşür. Bu durum akla, Avrupa'nın gotik dönemini akla getirmektedir. Nitekim, Avrupa'nın skolastik felsefeyle

---

8 Zeynep Yasa Yaman, Yurt Gezileri ve Sergileri ya da 'Mektepten Memlekete Dönüş', *Toplumbilim*, Haziran 1996, s: 4, 35-52. ; Zeynep Yasa Yaman, "1950'li Yılların Sanat Ortamı ve 'Temsil Sorunu'", *Toplum ve Bilim*, Kış 1996, s: 79, 94-137.

9 Sezer Tansuğ., *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s.213-219. ; Candaş Keskin, Yurdu Gezen Ressamlar, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, Aralık 2012, s.141-151.

10 Başak Katrancı, *Yurt Gezilerinin Kültür ve Sanat Ortamına Yansıması (1938-1943)*, İzmir 2006. s.2-4.

11 Susan Buck- Morss, *Rüya Âlemi ve Felaket* (*Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West*, Massachusetts of Technology, 2000), (çev. T. Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2004, s.148.

12 H.Ş. Adal, Şehir ve Köyün Ulusal Kültürün Korunmasında ve Yenilik Hareketlerindeki Rolü, *Yeni Türk Mecmuası*, C: 4, 1936, s: 37; 17.

dinin egemenliğinde ezildiği süreçte, halkın eğitim seviyesinde düşmekte, ancak din adamları bunun çaresini sanatla vermeye çalışıyordur. Özellikle dinsel bilgilerden yoksun bırakılmak istenmeyen halk için "gotik sanat" devreye giriyor ve Atatürk heykellerini andırırcasına, dönemin siyasal ideolojisinde ağırlık kazanan din anlayışını özellikle mimariyle bütünleşen heykel sanatıyla topluma aktarıyordur.[13]

Yeniden yeni Türkiye Cumhuriyeti, yeni kent anlayışı ve heykele geri dönelim. Dönemin partisi CHF kendi ilkeleri doğrultusunda hizmet veren "Halkevlerini de açar ve bu kurumların amaçları içerisinde kamusal alanda anıt heykeller yapmak önemli bir yer tutar.[14]

Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerden tüm Anadolu'ya yayılan Atatürk heykelleri, başta Türk heykeltıraşların az olması nedeniyle çoğunlukla yabancılar tarafından yapılmaktadır. Dönemin güzel sanatlar okulu sayesinde yetişecek olan Türk gençleri, sonrasında bu heykellerin yapımına devam ederler. Anıt heykelin yapımında kullanılacak malzemelerin bulunması ve yapım aşamaları oldukça zordur. Bu nedenle yabancı heykel sanatçıları dahi, heykellerin dökümlerini kendi ülkelerinde yaparlar. Bu sanatçılar içerisinde Pietro Canonica, Heinrich Krippel, Anton Hanak ve Josef Thorak önemli isimler olarak belirirler. Türk sanatçılar ise Nijat Sirel, Hadi Bara, Nusret Suman, Kenan Yontuç, Hüseeyin Özkan ve günümüze kadar gelen niceleri olarak hepsi ayrı bir değer taşır.[15]

Heykel sanatı konusunda çok da ilgi ve bilgiye sahip olmayan halk, artık Anadolu'nun her köşesinde büyük boyutlu Atatürk heykelleri ile karşılaşır. Onlar da, kendilerini zor savaş koşullarından kurtaran ve milli mücadeleden zaferle çıkartan bir kahramanı "Atatürk"ü görürler. Genel olarak anıt heykellerimizde en sık rastlanılan ya at üzerinde şaha kalkmış bir Atatürk figürüdür ya da askeri kıyafetlerle tek başına güçlü bir kahramandır. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nda kadını erkeği ve genciyle hatta genci ve yaşlısıyla bu zorlu mücadelenin başarılı olmasında Türk halkının birlikteliği de vurgulanmaktadır.[16]

Kimi zaman Atatürk yanına gençleri alarak, bu çağdaşlaşma yolunda onlara olan güvenini hatırlatır. Köylüye verdiği önemle onlar da sıklıkla betimlenir. Kentli ve çağdaş giyinen kadın ve erkek figürleri de gelecek yolunda ilerlemenin, çağdaşlaşmanın simgeleri olurlar. Bağımsız, özgür ve

---

13 Çağla Parlak, "Gotik Mimari", (Erişim Tarihi: 01-08-2022), https://www.academia.edu/5604216/Gotik_Mimari,; Engin Akyürek, *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe*, Ara Yayıncılık, İstanbul; Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1983.

14 Anon, Halkevleri Örneği, *Türk Mecmuası*, 1935, C.3, s.36, 2273.

15 N.Berk-H.Gezer, *a.g.e.*, s.15.

16 Gültekin Elibal, *Atatürk ve Resim Heykel*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973 , s25

modern bir Türkiye'dir anlatılanlar. Atatürk'ün devrim ve ilkeleri ile beslenen ve ilerleyecek olan bir Türkiye...[17]

Sonuç

Çalışmanın, yöntem ve metodoloji açısından belirli bir sınırlandırmaya sahip olması gerekliliği, tüm heykel eserlerine ya da heykel sanatçılarına burada yer vermek açısından bu bağlamda olanaksızdır. Bu nedenle örneklerimiz kısıtlı sayıda ve sempozyum anlatımındaki hali ile kronolojiye bağlı kalınmaksızın yer alırlar.

Bu çalışmada anlatılmak istenilen, yukarıda da ifade edildiği üzere mili mücadelenin asıl kahramanı Atatürk'ü, değer verdiği halkı, çağdaşlaşma yolunda gerekli inkılapları ve devrimleri ile modern Türkiye'nin nasıl yaratıldığını dile getirmektir. Aslında anıt heykeller tüm bunların vücut bulmuş halidir, bir taş ya da mermerle görsele dökülen ikonografyalardır.

Çalışmalarda ağırlıklı olarak Kurtuluş Savaşı'nda kadını- erkeğiyle, hatta genci ve yaşlısıyla, bu zorlu milli mücadeleden başarılıyla çıkılmasında Türk halkının birlikteliği vurgulanmaktadır. Başta vakur görünümlü ve başarılı lider Atatürk ana figür olarak yer almaktadır. Anıt heykellerde anlatılanlar arasında, bir tarafta geçmişin izleri, diğer tarafta da çağdaş Türkiye anlatılmak istenmiştir. Bu doğrultuda da, anlatıma figürler yardım eder. Askerler, halkın tüm kesiminden kadın-erkek figürleri ve ilerleme yolunda Atatürk'ün en çok güvendiği Türk gençleri bunlar arasında yer alırlar.

Sonuç olarak, bu doğrultuda yapılan heykel çalışmaları milli mücadelenin birebir kendisi olan Atamızı aktarmalarıyla kendisine düşen görevi yerine getirmiş ve getirmeye de devam edecektir.

Bugün hala tüm alanlarda, kamu kuruluşlarında Atatürk anıt heykelleri ya da büstleri bu amaçlarla yapılmaktadır. Ancak kimi zaman kendi milli kültürüne yabancılaşmış birtakım kişiler tarafından bu heykeller saldırıya uğrasa da, halkın yüreğinden Atatürk sevgisi asla silinmeyecektir.

Resimler

Krippel, Ankara-Ulus Atatürk Anıtı

Canonica, Taksim Cumhuriyet Anıtı

Sirel, İzmit Atatürk Heykeli

Krippel, Afyon Zafer Anıtı

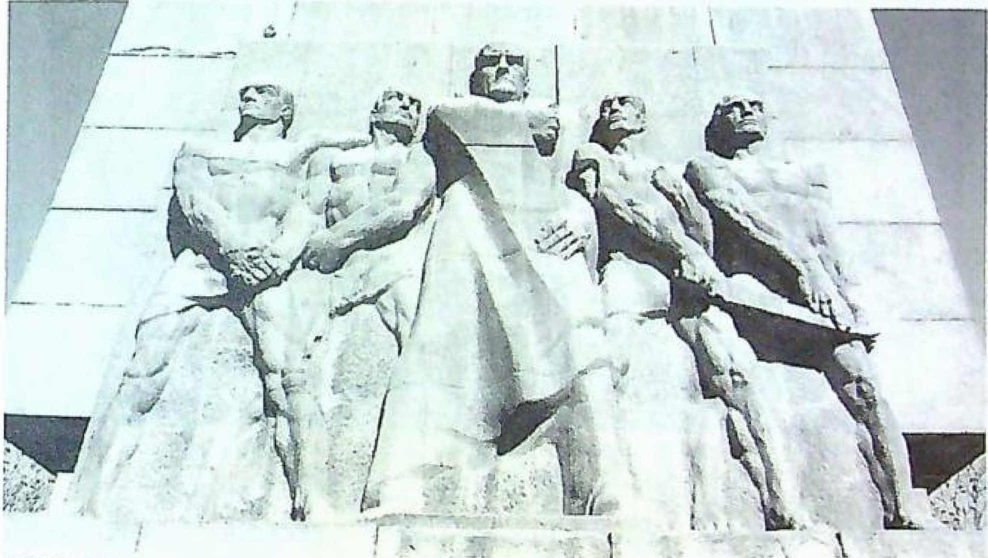

Canonica, İzmir Atlı Anıtı

Hanak ve Thorak, Ankara Güven Anıtı

Bara, Adana Anıtı

KAYNAKÇA

ADAL, H. Ş. (1936) Şehir ve Köyün Ulusal Kültürün Korunmasında ve Yenilik Hareketlerindeki Rolü, *Yeni Türk Mecmuası*, C: 4, s: 37; 17.

AKYÜREK Engin, *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe,* Ara Yayıncılık, İstanbul.

Anon. Halkevleri Öğreneği, *Türk Mecmuası*, 1935, C: 3, s: 36; 2273, 2278-9.

BERK Nurullah - GEZER Hüseyin, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli,* İş Bankası Kültür Yayınları: 1 2 3, İstanbul 1973.

BUCK-MORSS, Susan, (2004) *Rüya Âlemi ve Felaket* (*Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West*, Massachusetts of Technology, 2000), çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2004.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü,* 4. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.

ELİBAL, Gültekin, *Atatürk ve Resim Heykel,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

KARSLI, Ömür, "Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesinde Milli Sanat/ Yerel Estetik Arayışları", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, Eylül 2018,* Sayı 38, ss. 239-255.

KATRANCI Başak, *Yurt Gezilerinin Kültür ve Sanat Ortamına Yansıması (1938-1943),* İzmir 2006.

KESKİN, Candaş, "Yurdu Gezen Ressamlar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2012, Sayı:27, ss.141-151.

PARLAK Çağla, "*Gotik Mimari*" (Erişim Tarihi 01-08-2022): https://www.academia.edu/5604216/Gotik_Mimari,

TANSUĞ., Sezer, *Çağdaş Türk Sanatı,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.

THERBORN, G. *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı,* (çev. İrfan Cüre), İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

TURANİ Adnan , *Dünya Sanat Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1983.

UZUN AYDIN Derya, *Türk Heykel Sanatı ve İlk Heykeltraşlar,* Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

YASA YAMAN, Zeynep, "Yurt Gezileri ve Sergileri ya da 'Mektepten Memlekete Dönüş'", *Toplumbilim*, Haziran 1996, s: 4; 35-52.

YASA YAMAN, Zeynep, "1950'li Yılların Sanat Ortamı ve 'Temsil Sorunu'", *Toplum ve Bilim*, Kış 1986, s: 79; 94-137.

YASA YAMAN, Zeynep, "Siyasi/Estetik Gösterge" Olarak Kamusal Alanda Anıt Ve Heykel", *METU JFA* , C/S:28/1, 2011/1, ss.69-98

Zaferin 100. Yıl Dönümünde Millî Mücadele'ye Yeni Bakışlar

"... Her safhası düşünülmüş, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk Ordusu, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk Milletinin hürriyet ve istiklal fikrinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan mesut ve bahtiyarım."

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

26 Temmuz 1922 sabahı başlayan ve 30 Ağustos 1922'de büyük zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk komutasındaki Türk Ordusunun düşman işgaline karşı gösterdiği direnişin şanlı sonucudur. Dünya tarihinin yaşadığı en büyük kahramanlık destanlarından biri olan ve Türk İstiklal Harbi'nin son safhasını teşkil eden Büyük Taarruz, ecdadımızın 100 yıl önce Anadolu'yu işgale gelen düşmana, Türk Milletini tarih sahnesinden silmek isteyenlere unutamayacağı dersi verdiği ve kendisine vurulmak istenen esaret zincirini kırdığı gündür. 2022 yılı ise İstiklal Harbi'nde ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan Büyük Taarruz'un, 100. yıldönümüdür. Büyük Zafer'in anısına değerli araştırmacı ve öğretim üyelerinin katkılarıyla ortaya çıkan bu kitap, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan başlayarak Büyük Taarruz'a kadar yaşanan olayları, askeri, siyasi, ekonomik, diplomatik, kültürel ve edebi bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmek, yeni bilgi ve belgeleri, yorum ve sentezleri kamuoyu ve bilim dünyasıyla paylaşmak için kaleme alınmıştır. Kitap, 9 bölümden meydana gelmektedir. Kitabın bölümleri hazırlanırken kendi aralarında sınıflandırılmış ve hep bölüme içerikle alakalı başlıklar verilmiştir. Kitabın ilk bölümünü Mustafa Kemal Paşa'nın Çalışmaları başlığı altında yazılan oluşturmuştur. İkinci bölümünü I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Yaşanan İşgaller ve İşgallere Karşı Tepkiler, üçüncü bölümünü Milli Mücadele Dönemi Dış Politika Olayları, dördüncü bölümünü Milli Mücadele Dönemi Olaylarının İç ve Dış Basına Yansıması, beşinci bölümünü Milli Mücadele Çalışmaları ve Eğitim, altıncı bölümünü Milli Mücadele Dönemi Hatıraları ve Biyografik Şahsiyetler, yedinci bölümünü Zafer Bayramı Kutlamaları, sekizinci bölümünü Milli Mücadele Dönemi Edebiyatı oluşturmuştur. Kitabın son bölümünü ise bir sanat tarihi çalışması olan Milli Mücadele ve Türk Heykeline Yansımaları adlı çalışma oluşturmuştur. "Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar" ismini taşıyan bu eser, tarih alanında çalışanlara kaynak teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın ortaya çıkmasında yazarlık ve hakemlik yaparak destek veren kıymetli akademisyenlere teşekkür eder, Büyük Zafer'in anısı adına okuyucuların ilgisine sunarım.

SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: (312) 341 36 67
soncagyayincilik@gmail.com
www.soncagyayincilik.com.tr

